

**Mokyklinis lietuvių
literatūros kanonas**
Šimtmečio raidos rekonstrukcija

Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė

Mokyklinis lietuvių literatūros kanonas

Šimtmečio raidos rekonstrukcija

MONOGRAFIJA

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

Mokslinį tyrimą ir jo pagrindų parengtos knygos leidybą pagal Mokslininkų grupių projektą „Mokyklinio lietuvių literatūros kanono raida (1918–2018)“ 2021–2024 m. finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-MIP-21-40).

Recenzentai:

prof. dr. Aušra Jurgutienė

dr. Valdemaras Klumbys

dr. Dangiras Mačiulis

prof. dr. Paulius V. Subačius

mokytoja ekspertė Nijolė Toleikytė

Kalbos redaktorė Erika Valčiukienė

Asmenvardžių rodyklę sudarė Audronė Stasiukaitytė

Santrauką į anglų kalbą išvertė Diana Barnard

Dailininkas Rokas Gelažius

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

© Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, 2024

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024

ISBN 978-609-425-400-0

Turinys

ĮVADAS	11
Teorinės tyrimo prielaidos	13
Problemos ištirtumas	22
Šaltiniai ir darbo struktūra	25
PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA	29
Įvadas	29
<i>Lietuvos valstybinės švietimo sistemos ypatumai</i>	29
<i>Lietuvių literatūros mokslas</i>	32
<i>Literatūros didaktika</i>	38
<i>Mokyklinės lietuvių literatūros programos ir literatūrinio ugdymo mokomoji medžiaga</i>	42
Tautosakos traktuotė mokyklinėje lituanistikoje	46
Raštija mokykliniame lietuvių literatūros kanone	54
Etnolingvistinės ir keliakalbės nacionalinės literatūros koncepcijų konkurencija	62
Lietuvių literatūra tautinėje mokykloje	71
Literatūros (istorijos) sampratos pokytis tautininkų programoje	86
Pirmosios Lietuvos Respublikos mokyklinio kanono vertybinė struktūra	89
Pirmosios Lietuvos Respublikos mokyklinio kanono branduolys	103
<i>Kristijonas Donelaitis</i>	104
<i>Antanas Baranauskas</i>	114
<i>Maironis</i>	124
<i>Vincas Krėvė</i>	134
Apibendrinimas	142

SOVIETŲ OKUPACIJA	151
Įvadas	151
<i>Sovietinė bendrojo ugdymo sistema</i>	151
<i>Literatūrinio ugdymo paskirtis sovietinėje mokykloje</i>	158
<i>Literatūrinio ugdymo mokomoji medžiaga ir metodinės priemonės</i>	179
Lietuvių literatūros mokymo programų raida sovietmečiu	187
Marksistinė-lenininė literatūros samprata	199
Sovietinė lietuvių literatūros periodizacija ir mokyklinio kanono konsteliacija	212
<i>Feodalizmo epochos literatūra</i>	216
<i>Kapitalizmo epochos literatūra: nacionalinio išsivadavimo judėjimas</i>	225
<i>Kapitalizmo epochos literatūra: proletarinis-revoliucinis laikotarpis</i>	239
<i>Kapitalizmo epochos literatūra: buržuazinis laikotarpis</i>	255
<i>Tarybinė literatūra</i>	275
Sovietų okupacijos laikotarpio mokyklinio kanono vertybinė struktūra	301
Sovietų okupacijos laikotarpio mokyklinio kanono branduolys	303
<i>Kristijonas Donelaitis</i>	303
<i>Žemaitė</i>	323
<i>Salomėja Nėris</i>	351
<i>Petras Cvirka</i>	372
Apibendrinimas	394
ANTROJI LIETUVOS RESPUBLIKA	397
Įvadas	397
<i>Lietuvos švietimo sistemos ypatumai</i>	397
<i>Mokyklinės lietuvių literatūros programos ir abitūros egzaminai</i>	402
<i>Literatūrinio ugdymo mokomoji medžiaga</i>	415
Mokyklinio kanono restruktūrizacija ankstyvaisiais antrosios Lietuvos Respublikos metais	421
Keliakalbės Lietuvos literatūros samprata mokyklinėje lituanistikoje	438
Senoji literatūra ir raštija mokykliniame lietuvių literatūros kanone	452

Antrosios Lietuvos Respublikos mokyklinio kanono vertybinė struktūra	469
Antrosios Lietuvos Respublikos mokyklinio kanono branduolys	472
<i>Kristijonas Donelaitis</i>	474
<i>Maironis</i>	478
<i>Vincas Krėvė</i>	483
<i>Salomėja Nėris</i>	490
<i>Justinas Marcinkevičius</i>	496
Apibendrinimas	506
 IŠVADOS	 511
<i>Mokyklinio lietuvių literatūros kanono steigis ir raida</i>	511
<i>Ilgalaikis vyresniųjų klasių lietuvių literatūros kanonas</i>	519
 Vyresniųjų klasių lietuvių literatūros programinių autorių lentelės	 523
Santrumpų sąrašas	535
Literatūros sąrašas	540
Iliustracijų sąrašas	590
Summary	593
Asmenvardžių rodyklė	605

Skiriame savo mokytojoms
Violetai Tapinienei ir Linai Sutkuvienei

IVADAS

Nors jau kelis dešimtmečius Lietuvoje netyla debatai dėl literatūros kano-
no, iki šiol stokojame diachroninių empirinių jo tyrimų. Bendrojo lavinimo
mokykla yra viena įtakingiausių visuomenės normatyvinę literatūros verčių
sistemą formuojančių institucijų, todėl siekdamos papildyti ligšiolinius bei
paskatinti tolesnius kanono tyrimus ėmėmės nagrinėti šimto metų trukmės
mokyklinio vyresniųjų klasių lietuvių literatūros kanono raidą nuo Lietu-
vos valstybingumo atkūrimo (1918). Norėjome išsiaiškinti, kokie kūriniai
mokykliniame kanone įsitvirtinę ilgiausiai ir kokia yra dominuojanti jų in-
terpretacija, taip pat konkrečiu istoriniu laikotarpiu kanono struktūrą (hie-
rarchinį autorių ir kūrinių pasiskirstymą) lėmusių atrankos kriterijų kom-
pleksą bei istorinę jo kaitą.

Mokyklos vykdoma literatūros atranka (privalomų kūrinių sąrašai), va-
dovėlinės rašytojų biografijos, jų kūrybos vertinimas ir interpretavimas
leidžia suprasti kanono formavimo mechanizmus aiškiau nei kitų kultūros
lauko institucijų (literatūros mokslo ir kritikos, knygų leidybos ir bibliote-
kų, literatūrinių premijų ir rašytojų įamžinimo) plėtojamos kanonizacinės
praktikos. Bendrasis ugdymas turi ir didesnę socialinę galią visuomenei
diegti konkrečią normatyvinių literatūros verčių sistemą, nes jis pasiekia vi-
sas socialines grupes bei turi disciplinuojančių svertų (mokinio pažangumo
vertinimas, privalomas baigiamasis egzaminas). Todėl mokykla labiau nei
kuri kita institucija formuoja konkrečios visuomenės supratimą apie vertin-
giausius literatūros tekstus ir jų atrankos kriterijus¹.

Teoriniuose literatūros kanono tyrimuose iškelta bendrojo ugdymo mo-
kyklos svarba formuojant nacionalinį kanoną paskatino mus nuosekliai re-
konstruoti visą vyresniųjų klasių mokyklinio kanono steigties ir vėlesnių
transformacijų procesą nuo pačių pirmųjų valstybinių bendrojo ugdymo lie-

¹ John Guillory, *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago, Lon-
don: The University of Chicago Press, 1993, p. vii.

tuvių kalbos ir literatūros programų iki 2018 m. Šią ribą pasirinkome teikdamos tyrimo projekto paraišką Lietuvos mokslo tarybai 2020 m. rudenį. Vėliau užsibrėžtos šimto metų ribos neperžengti skatino ir neplanuotas mūsų įsitraukimas į 2022 m. patvirtintos bendrojo ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros programos rengimą. Vengdamos interesų konflikto, paties naujausio mokyklinio kanono raidos etapo tyrimą palikome ateities tyrėjams.

Papildoma šio tyrimo paskata tapo visą pastarąjį trisdešimtmetį Lietuvoje vykstantys debatai dėl mokyklinės lietuvių literatūros (egzamino) programos, rašytojų įamžinimo, paskirų nacionalinės literatūros premijos skyrimo atvejų. Šiuose kanono karuose² ryškėjanti generacinė ir (ar) pasaulėžiūrinė oponuojančių grupių perskyra leidžia kelti hipotezę, kad skirtingą to paties autoriaus (kūrybos) vertinimą, be kitų faktorių, galėjo paveikti ir švietimo sistema. Įvairios Lietuvos visuomenės kartos buvo ugdomos pagal skirtingus bendrojo lavinimo principus. Lietuvių kalbai ir literatūrai (lyginant su kitomis disciplinomis) visada buvo skiriama daugiausia pamokų, todėl jų poveikį mokinių pasaulėžiūrai ir vertybinėms nuostatoms sunku pervertinti. Tik nedidelė visuomenės dalis – profesionalūs literatai ir literatūros entuziastai – baigę bendrojo ugdymo mokyklas toliau gilinasi į lietuvių literatūrą. Taigi būtent mokykla lemia, kokius lietuvių literatūros kūrinius didžioji dalis visuomenės laiko vertingiausiais, pagal kokius kriterijus juos vertina, literatūros pamokose dauguma išmoka ir specifinių literatūros teksto analizės metodų, įgalinančių arba, atvirkščiai, nesuteikiančių galimybės suprasti, pamėgti, įvertinti tam tikrų meno krypčių, stiliaus, žanro literatūros tekstų. Nors šiuo tyrimu nepretenduojame spręsti kurio nors rašytojo (ne)įamžinimo ar (ne)įtraukimo į mokyklines programas klausimų, tikimės, kad mūsų atlikta vyresniųjų klasių mokyklinio kanono rekonstrukcija padės geriau suprasti, kaip šiandienos kanono debatus yra paveikę ankstesnių laikotarpių mokyklinis literatūrinis ugdymas. Kartu viliamės, kad šis darbas prisidės prie literatūros didaktikos ir apskritai pedagogikos savirefleksijos, paskatins įsisąmoninti šių disciplinų įtaką visuomenės vertybių sistemai, kolektyvinei tapatybei, istorinei atminčiai.

Teoriniuose kanono svarstymuose nuo XX a. pabaigos pasikartoja mintis, kad bendriesiems kanono formavimo procesams suvokti būtini detalūs em-

² Tai aliuizija į XX a. 8–9-uoju dešimtmečiais JAV įsiplieskusius debatus dėl aukštųjų mokyklų literatūros programų ir chrestomatijų formuojamo kanono uždaro, nereprezentuojamos socialinės, rasinės, etninės ir kultūrinės JAV visuomenės įvairovės. Ši diskusija praminta kanono karais (angl. *canon wars*).

piriniai tyrimai. Be jų diskusijos apie kanoną liktų spekuliatyvios ir paviršutiniškos. Savo tyrimu siekiame pateikti faktais ir mokslinė jų analizė grįstą vyresniųjų klasių mokyklinio kanono rekonstrukciją. Vengėme reikšti asmeninę poziciją, eksponuoti vertybines nuostatas, vis dėlto suvokiame, kad net ir deskriptyviniame tyrime absoliučiai išvengti tyrėjo subjektyvumo neįmanoma. Jau pats teorinės prieigos pasirinkimas implikuoja mūsų mokslines ir pasaulėžiūrines preferencijas³.

Teorinės tyrimo prielaidos

Savo darbe sekėme kultūros sociologijos teoriniam laukui priskiriamais deskriptyviniais kanono tyrimais, kuriuose analizuojami literatūros kanono formavimo ir funkcionavimo visuomenėje mechanizmai. Esminė šių tyrimų išeities pozicija – kanono formavimą traktuoti kaip socialinį kultūrinį procesą, kurio metu konkrečios visuomenės elitas atrenka tradicijos požiūriu reikšmingų tekstų korpusą ir sukuria praktikas, užtikrinančias tų tekstų perdavimą ateities kartoms. Kanono struktūra tiesiogiai priklauso nuo literatūros (literatūriškumo) sampratos: ką konkreti visuomenė pripažįsta literatūros vertės matu, tokį kanoną ji ir formuoja.

Pats savaime literatūros tekstas nėra nei vertingas, nei bevertis: vertę jam suteikia arba jos nesuteikia suvokėjas, pasiremdamas tam tikrais vertinimo kriterijais⁴. Pastarieji skiriasi priklausomai nuo istorinio laiko ir kultūros: juos veikia tiek meno sampratos kaita, literatūriniai debatai, tiek ir bendrieji kultūros bei visuomenės pokyčiai⁵. Kita vertus, deskriptyvinių kanono tyrimų atstovai pripažįsta, jog esama tam tikrų meninių teksto ypatybių, kurios visais laikais potencialiai didino literatūros kūrinio tikimybę patekti į kanoną: tai daugiareikšmiškumas (tekstas turi daug reikšmės lygmenų, įgalinan-

³ Neokonservatyvieji literatūrologai atmeta galios faktorių kanono formavimo procese ir kanoniškumą tradiciškai laiko vidine konkrečios literatūros kūrinio ypatybe, nulemta universalių estetiinių meninės vertės kriterijų. Šios pasaulėžiūros literatūrologai rengia preskriptyvinius (normatyvinius) kanono tyrimus, t. y. jie patys atrenka ir pagrindžia vertingiausių kūrinių sąrašus. Klasikinis tokio tipo veikalas yra Haroldo Bloomo knyga *The Western Canon: The Books and School of the Ages* (1994).

⁴ Simone Winko, „Literarische Wertung und Kanonbildung“, in: *Grundzüge der Literaturwissenschaft*, hrsg. von Heinz Ludwig Arnold, Heinrich Detering, 4. Aufl., München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2001, p. 586.

⁵ *Ibid.*, p. 596; Klaus Zeyringer, „Die Kanonfalle: Ästhetische Bildung und ihre Wertelisten. Literatursoziologischer Essay“, *LiTheS: Zeitschrift für Literatur- und Theatersoziologie*, 2008, Nr. 1, p. 74.

čių jo kontekstualizavimą ir aktualizavimą kintančiomis istorinėmis sąlygomis); koherentiškumas (visos teksto dalys tiek formaliai, tiek turinio prasme yra susijusios); originalumas⁶.

Mums artima vokiečių literatūrologės Simone'ės Winko pozicija, kad literatūros kanonas nėra tiesiogine žodžio prasme sukurtas, bet juolab nėra ir savaiminis fenomenas. Tyrėja siūlo kanono formavimą traktuoti kaip nematomos rankos (*invisible hand*) fenomeną. Tai procesas, kuriame dalyvauja daug institucijų, nenumatančių kanono kaip savo veiksmų galutinio tikslo. Nors Winko pripažįsta, kad egzistuoja institucijos, kurios tikslingai užsima kanono priežiūra (ryškiausias tokios institucijos pavyzdys kaip tik ir yra mokykla), ji įveda į kanono tyrimus ir naują faktorių – kanono formuotojus, kurie, patys to nereflektuodami, atlieka veiksmus, prisidedančius prie kanono konsteliacijos (knygų leidyba ir prekyba, bibliotekų fondų kaupimas, literatūros tekstų inscenizacija ir ekranizacija bei kt.). Taigi kanonas yra įvairių tarpusavyje nesusijusių kanonizacinių institucijų veiklos rezultatas⁷.

Kanonizacinėmis vadinamos tokios institucijos, kurios dalyvauja kanoninių objektų atrankos ir perdavimo kitoms kartoms procese. Šios institucijos nekuria subalansuotos sistemos, bet kiekviena plėtoja savitas kanonizacines praktikas⁸. Todėl analizuojant kanono formavimą reikėtų atsižvelgti į įvairių institucijų vykdomų kanonizacinių praktikų sąveiką⁹. Priklausomai nuo pačios institucijos pobūdžio ir funkcijų, jos formuojamas kanonas gali skirtis nuo kitų institucijų kuriamos normatyvinės literatūros verčių sistemos. Antai mokyklinis kanonas įprastai skirsis nuo akademinio, nes literatūros pamokai keliami specifiniai tikslai – ugdyti ne tik teksto suvokimo gebėjimus, bet ir bręstančią asmenybę.

Vokiečių kanono teoretikė Renate'ė von Heydebrand išskyrė tris kanono rūšis: 1) pavyzdiniais ji vadina pasaulinės reikšmės literatūros autorių ar kūrinių korpusus, dėl kurių sutaria dauguma kūrėjų ir mokslininkų. Tipinis šios rūšies pavyzdys yra Vakarų kanonas. Nors pavyzdiniai kanonai stabilesni, mažiau kintantys nei kitos kanono rūšys, juos formuojant ir įtvirtinant

⁶ Renate von Heydebrand, Simone Winko, *Einführung in die Wertung von Literatur: Systematik – Geschichte – Legitimation*, Paderborn: Schöningh, 1996, p. 116–121.

⁷ Simone Winko, „Literatur-Kanon als invisible Hand-Phänomen“, in: *Literarische Kanonbildung (Sonderband Text + Kritik. Zeitschrift für Literatur)*, hrsg. von Heinz Ludwig Arnold, Hermann Korte, München: Text + Kritik, 2002, p. 11.

⁸ Ilonka Zimmer, *Umland im Kanon: Studien zur Praxis literarischer Kanonisierung im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009, p. 31.

⁹ *Ibid.*, p. 47.

įtakos taip pat turi socialiniai bei politiniai veiksniai, tokie kaip imperializmas, kolonializmas, europocentrizmas ir kt. (savo darbe neanalizavome mokyklinio pasaulinės literatūros kanono; ši tema reikalauja atskiro tyrimo); 2) reprezentaciniais Heydebrand vadina nacionalinių ir politinių vienetų, konkrečia kalba parašytos, taip pat įvairių mažumų literatūros kanonus; 3) su reprezentaciniais glaudžiai susiję taikomieji kanonai, kurie sudaromi pagal konkrečius pragmatinius poreikius, tokius kaip autorių atranka žinyams, antologijoms, mokyklinėms literatūros programoms, leidybos planams, gatvėvardžiams etc.¹⁰

Reprezentacinis kanonas niekur ir niekada neegzistuoja baigtiniu pavidalu, jį įmanoma rekonstruoti retrospektyviai analizuojant taikomųjų kanonų sudarymo principus ir jų sąveiką. Taigi norint ištirti konkretaus laikotarpio lietuvių literatūros kanoną turėtume išsamiai nagrinėti visų literatūros institucijų plėtojamas kanonizacines praktikas: knygų leidybą, literatūros istoriografiją ir kritiką, mokyklines ir universitetines literatūros programas, literatūros kūrinių inscenizaciją ir ekranizaciją, materialųjį (paminklai, muziejai, gatvėvardžiai) ir performatyvųjį (sukakčių minėjimai, laidotuvės) rašytojų įamžinimą ir kt. Taigi lyginant su baigtiniais literatūros sąrašais ir programomis, vadinamasis reprezentacinis literatūros kanonas yra daug sudėtingesnis, įvairių institucijų formuojamas, atviras ir nuolat kintantis autorių ir kūrinių korpusas.

Monografijoje analizuojame mokyklinį, taigi taikomąjį, lietuvių literatūros kanoną, kuris turi didelę, o gal ir didžiausią įtaką nacionalinio kanono formavimui ir sklaidai. JAV kanono teoretikas Johnas Guillory šių laikų iliuzija vadina įsivaizdavimą, kad žmonės visais laikais skaitė, ką ir kaip norėjo. Būtent mokykla juos to mokė, užtikrindama konkrečių literatūros kūrinių prieinamumą, formuodama jų interpretavimo principus¹¹. Literatūrinį ugdymą mokykloje Guillory sieja su kultūrinio kapitalo įgijimu. Šia iš Pierre'o Bourdieu darbų perimta sąvoka tyrėjas apibūdino švietimo institucijų suformuotą lingvistinių, literatūrinių ir apskritai kultūrinių kompetencijų visumą, kuri lemia mokinių supratimą, kas laikytina pavyzdine literatūra

¹⁰ Renate von Heydebrand, „Kanon Macht Kultur – Versuch einer Zusammenfassung“, in: *Kanon Macht Kultur: Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildung*, hrsg. von Renate von Heydebrand, Stuttgart, Weimar: Metzler, 1998, p. 615.

¹¹ John Guillory, „Canon“, in: *Critical Terms for Literary Study*, edited by Frank Lentricchia, Thomas McLaughlin, 2nd edition, Chicago, London: University of Chicago Press, 2006, p. 239–244.

ir literatūrine kalba. Priklausomai nuo istorinio laikotarpio, kultūrinio kapitalo samprata kinta. Pavyzdžiui, išsilavinusiam Renesanso žmogui buvo privalu gerai išmanyti Antikos kultūrą ir literatūrą, o šių laikų visuomenėje minėta kompetencija nebelaikoma būtinu gero išsilavinimo požymiu¹².

Vokiečių literatūrologė ir istorinės atminties tyrėja Aleida Assmann kanono tyrimus praplėtė tapatybės formavimo aspektu. Mokyklos ir kitų institucijų plėtojamos kanonizacinės praktikos visuomenei transliuoja ne tik estetines normas, bet ir lyties, socialinės klasės, tautinės ar kultūrinės tapatybės modelius¹³. Nors kiekvieno bendruomenės nario lektūra įvairuoja, esama bazinio kūrinų korpuso, su kuriuo (daugiausia tarpininkaujant švietimo institucijoms) yra susipažinę dauguma kelių kartų tos bendruomenės narių. Tapęs tarpgeneracinės kultūrinės sąmonės dalimi, šis tekstų korpusas leidžia bendruomenės nariams tapatintis su kolektyvinėmis patirtimis, vertybinėmis nuostatomis, taigi nutiesia bendrystės saitus, tampa bendruomenės komunikacijos pagrindu.

Literatūros kanonas ne tik apibrėžia bendruomenės tapatybę, bet ir steigia kolektyvinę jos atmintį¹⁴. Tokiu būdu kanonas nutiesia gijas ne tik tarp dabarties bendruomenės narių, bet ir sujungia visas kartas nuo mitinės bendruomenės pradžios (todėl didžiulį kanoninį svorį įgyja tautos steigties pasakojimai, legendiniai ištakų epai) ir žymi kelią į ateitį (pasitelkus bendruomenės etinius idealus ir istorinę misiją postuluojančius kūrinius).

Būtent todėl, kad kanonas formuoja bendruomenės savivoką ir normatyvinę verčių sistemą, jis negali būti išsklidusi vertybiškai nesuderinamų kūrinių sandauba. Į vientisą visumą jį telkia bendras vertybinių atrankos kriterijų kompleksas¹⁵. Kintant visuomenės istorinei situacijai ir socialiniams bei kultūriniais poreikiams, kaskart modifikuojama ir kanono atrankos kriterijų konsolidacija – ją galėtume įsivaizduoti kaip savitais dėsniais pagrįstą naratyvą¹⁶.

Vokiečių literatūros kanono teoretikas Hermannas Korte'ė (nacionalinio) kanono struktūroje išskyrė ilgą laiką kultūrinį prestižą išlaikančius, pasauli-

¹² Idem, *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, p. ix.

¹³ Aleida Assmann, „Kanonforschung als Provokation der Literaturwissenschaft“, in: *Kanon Macht Kultur: Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildung*, p. 50.

¹⁴ Ilonka Zimmer, *op. cit.*, p. 34.

¹⁵ Leonhard Herrmann, „Kanon als System. Kanondebatte und Kanonmodelle in der Literaturwissenschaft“, in: *Die Bildung des Kanons: Textuelle Faktoren – Kulturelle Funktionen – Ethische Praxis*, hrsg. von Lothar Ehrlich, Judith Schildt, Benjamin Specht, Köln: Böhlau, 2007, p. 39.

¹⁶ *Ibid.*, p. 28–32.

niu mastu vertinamus kanono branduolio autorius (kūrinius) ir kanono pakraščio rašytojus (kūrinius), kurie dėl įvairių priežasčių įgijo mažesnę kانونiško laipsnį ir todėl nesunkiai gali būti išstumti į kanono užribį¹⁷. Taigi konkretaus autoriaus ar teksto įsitvirtinimo laipsnis gali varijuoti nuo silpnos reprezentacijos kanono pakraštyje iki privilegijuotos pozicijos kanono centre. To paties klasiko veikalai gali turėti skirtingą kanonizacijos laipsnį: vieni jų atsidurs kanono branduolyje, kiti liks pakraščiuose ar apskritai už kanono ribų¹⁸. Taigi esama ir vidinio konkretaus rašytojo kūrinių kanono, kurio struktūra įvairiais laikotarpiais gali kisti.

Dėl pakitusios visuomenės elito vertybinės orientacijos kanono viduje gali vykti restruktūrizacija, bet pats kanonas nesubyra, tik vienos jo dalys pakeičiamos kitomis¹⁹. Šis procesas gyvybiškai svarbus kanono išlikimui – tik nuolat atsinaujindamas jis gali atliepti besikeičiančios visuomenės savidentifikacijos poreikį. Mokyklinėse programose kanono revizija dažniausiai pasireiškia kaip svorio centro perkėlimas, kai nuo senosios literatūros pasukama prie šiuolaikinių kūrinių. Kitaip tariant, mokykliniam kanonui būdinga tendencija atsinaujinti praeities paveldo sąskaita. Pavyzdžiui, klasikinio mokymo plano atvėrimas liaudies kalba rašiusių autorių kūriniams XVIII a. pradžios Anglijos mokykloje atitiko kylančios buržuazijos kultūrinius poreikius, dėl kurių iš mokymo planų buvo pašalinta dauguma senovės graikų ir romėnų kūrinių²⁰. Tiesa, savo tyrime pateikiame ir priešingą pavyzdį, kai programinių kūrinių sąrašas papildė niekada anksčiau jam nepriklausiusiais senosios literatūros kūrinių. (Plačiau apie tai trečiame knygos skyriuje.)

Dėl įvairių priežasčių kartais išstumti iš kanono pakitusio jo vertybinio kodo nebeatitinkančius kūrinius gali būti neįmanoma. Tokiais atvejais mokykla, pasak Guillory, geba subordinuoti istorinį kūrinių specifiskumą kanoną organizuojančio vertybinio kodo ideologijai: mokomojoje medžiagoje asimiliuojamos pavojingos heterodoksijos taikant homogenizacinius tekstų pateikimo (kūrinių bei ištraukų atrankos, kupiūravimo) ir interpretavimo metodus. Tik tokiu būdu įmanoma paaiškinti, kaip tas pats kūrinys gali būti perteikiamas kelioms mokinių kartoms, vyraujant skirtingoms ar net nesuderinamoms ideologijoms²¹. Homogenizacinius mechanizmus kanono

¹⁷ Hermann Korte, „K wie Kanon und Kultur: Kleines Kanonglossar in 25 Stichwörtern“, in: *Literarische Kanonbildung*, p. 34–35.

¹⁸ *Ibid.*, p. 31.

¹⁹ *Ibid.*, p. 25–26.

²⁰ John Guillory, *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, p. 15.

²¹ *Ibid.*, p. 63.

struktūros viduje įgalina jau minėtas kanoninių tekstų daugiareikšmiškumas, leidžiantis skirtingu laiku skirtingoms bendruomenėms siėti juos su vis kitais semantiniais kontekstais bei vertybinėmis nuostatomis²².

Taigi kanone, kaip ir pačioje literatūroje, potencialiai įkūnytos įvairios (kognityvinės, etinės, estetinės, emocinės etc.) vertybės selektyviai aktualizuojamos pagal konkretaus meto poreikius. Kanono tarpininkai (literatūros istorikai, kritikai, mokytojai) šias vertybes bendruomenei perteikia kriterijų katalogo ir kanonizuotų reikšmių pavidalu. Heydebrand išskiria sąvokas *materialusis* ir *interpretacinis kanonas* (*Deutungskanon*)²³. Materialusis kanonas reiškia fiksuotą pavyzdinių literatūros kūrinių fondą, taip pat grupę autorių, kuriems tam tikru laikotarpiu suteiktas kanoniškumo statusas. Interpretacinis kanonas apibrėžia vyraujančius metodus ir interpretacijas, kuriomis ir pagal kurių kriterijus materialusis atitinkamo laikotarpio kanonas interpretuojamas ir vertinamas.

Mokyklinis interpretacinis kanonas formuojamas vadovėlinėmis rašytojų biografijomis ir kūrinių vertinimu, specifinėmis skaitymo technikomis, nukreipiamaisiais klausimais ir užduočių formuluotėmis. Sąlyginiam materialiojo kanono stabilumui oponuoja interpretacinio kanono lankstumas. Taip kanonas geba patenkinti tiek visuomenei būdingą kultūrinio stabilumo, tiek ir kaitos poreikį²⁴. Kadangi Heydebrand vartojama interpretacinio kanono sąvoka nurodo ir bendrą interpretacinę (reikšmių) sistemą, kuri taikoma visiems kanono kūriniams tam tikru laikotarpiu, ir dominuojančią konkretaus kūrinio recepciją bei vertinimą, aiškumo dėlei savo darbe interpretacinio kanono terminą vartojuame tik turėdamos omenyje vyraujančią konkretaus autoriaus biografijos ir kūrybos traktuotę. Tam tikro laikotarpio kanoną pagrindžiančių vertinimo kriterijų kompleksą (jis lemia ir specifines skaitymo bei interpretavimo technikas) vadiname *aksiologine kanono struktūra* arba *vertybiniu kodu*.

Kanono vaidmenį JAV mokykliniame literatūriniame ugdyme analizavęs Robertas J. Astonas atkreipė dėmesį, kad, be kitų veiksnių (pvz., žanrų hierarchijos), programinių kūrinių atranką lemia ir konkretaus meto mokyklo-

²² Simone Winko, „Literarische Wertung und Kanonbildung“, p. 598.

²³ Renate von Heydebrand, „Kanon Macht Kultur“, p. 613.

²⁴ Thomas Anz, „Einblicke in die literaturwissenschaftliche Kanonforschung: Von der Vor-schrift zur Beschreibung – und zurück“, in: *Warum wir lesen, was wir lesen: Beiträge zum literarischen Kanon*, hrsg. von Olaf Kutzmutz, Wolfenbüttel: Bundesakademie für kulturelle Bildung Wolfenbüttel, 2002, p. 24–25.

je įsivyravę literatūros nagrinėjimo metodai²⁵. Akivaizdu, kad imanentinei teksto analizei parankesni kūriniai, kuriuos adekvačiai suprasti nebūtinos kontekstinės (istorinės, biografinės, socialinės) žinios (pvz., lyrikos tekstai). O, tarkime, marksistinei teksto analizei parankesni epikos žanrų kūriniai, kuriuose pasireiškia rašančiojo pasaulėžiūra, požiūris į socialinę visuomenės sąrangą ir pan. Literatūros nagrinėjimo metodų įtaka kanoninei atrankai akivaizdžiausiai matyti, kai bendrojo ugdymo sistemoje centralizuotai diegiamas vienintelis „teisingas“ literatūros nagrinėjimo būdas, pavyzdžiui, marksizmas-leninizmas sovietų okupuotoje Lietuvoje. (Plačiau apie tai antrame šios knygos skyriuje.)

Čia glaustai aptartas teorines deskriptyvinių kanono tyrimų prielaidas išbandėme analizuodamos vyresniųjų klasių mokyklinį lietuvių literatūros kanoną šimto metų laikotarpiu: aiškinomės, kaip politinė, socialinė ir kultūrinė XX–XXI a. Lietuvos visuomenės raida paveikė lietuvių literatūros kūrinį atranką ir jų interpretaciją mokykloje. Tiek siekdamos apriboti didelę tyrimo šaltinių apimtį, tiek norėdamos užfiksuoti reprezentacinio (t. y. visoje konkretauso meto kultūroje galiojančio) lietuvių literatūros kanono modeliavimą mokykloje, savo darbe apsiribojome vyresniosiomis klasėmis. Baigiamosiose dviejose–keturiose bendrojo ugdymo mokyklos klasėse (šios ribos skirtingu metu varijavo) visą mūsų analizuojamą laikotarpį buvo nuosekliai mokoma lietuvių (ir pasaulio) literatūros istorijos²⁶. Būtent toks – chronologinis – literatūros mokymo principas geriausiai atskleidžia mokyklinio kanono vertybinį kodą, kuris pasireiškia ne tik konkrečių kūrinių atranka ir interpretacija, bet ir literatūros periodizavimo logika. Mokiniam perduodamas literatūros istorijos modelis perteikia konkretauso meto elito formuojamą literatūros raidos priežastinę sampratą ir tautos istorijos naratyvą. Todėl siekiant suprasti kanono struktūrą lemiantį vertybinį kodą,

²⁵ Robert J. Aston, *The Role of Literary Canon in the Teaching of Literature* (Series Routledge Interdisciplinary Perspectives on Literature), New York, London: Routledge, 2020, p. 48–49.

²⁶ XX a. Lietuvos mokykliniam literatūriniam ugdymui didžiausią poveikį turėjusių Vokietijos ir Rusijos švietimo sistemose tradicija vyresnėse klasėse literatūros kursą dėstyti istoriškai siekia XIX a. (Ilonka Zimmer, „Der ‚alte Hopf‘ und die Lehrplanbestimmungen: Ein Lesebuchkonzept im Wandel“, in: *Das Lesebuch 1800–1945. Ein Medium zwischen literarischer Kultur und pädagogischem Diskurs*, hrsg. von Hermann Korte, Ilonka Zimmer, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, p. 137; Андреа Лану, „Формирование литературного канона русского романтизма (на материале учебников и историй литературы (1822–1862))“, перевод с английского С. Силаковой, in: *Новое литературное обозрение*, 2001, № 51, p. 14–43.)

vyresniųjų klasių literatūros programa ir kita mokomoji medžiaga yra gerokai iškalbingesnė nei žemesniųjų klasių. Tuo jokių būdu neteigiame, kad pradinio ar pagrindinio ugdymo mokyklinė literatūrinio ugdymo medžiaga nėra verta kanono tyrėjų dėmesio, tiesiog jos tyrimų rezultatai menkiausiai tarnaus reprezentacinio kanono rekonstrukcijai. Mat atrenkant kūrinius žemesniosioms klasėms, labiau paisoma mokinių amžiaus psichologijos, interesų bei kognityvinių gebėjimų, todėl daugiau vietos skiriama specifiniams vaikų ir jaunimo, pramoginės literatūros žanrams, kurie nacionaliniame kanone paprastai nereprezentuojami. Vyresniųjų klasių programoje – priešingai – visais laikais stengtasi perteikti dominuojančios socialinės grupės modeliuojamą lietuvių literatūros tradicijos ir iškiliausių jos kūrinių sampratą.

Kadangi tirti mokyklinį lietuvių literatūros kanoną ėmėmės dėl potencialios švietimo sistemos galios centralizuotai veikti visuomenės vertybines nuostatas, neformaliojo literatūrinio ugdymo poveikio kanono formavimui savo darbe nenagrinėjome. Antai už mūsų tyrimo ribų liko pokario išeivijos mokyklinės lituanistikos steigta lietuvių literatūros verčių sistema. Po Antrojo pasaulinio karo pradėtos kurti (ir šiuo metu veikiančios) lituanistinės mokyklos (be retų išimčių) buvo (yra) savaitgalinės. Jose vykstančios literatūros pamokos, kaip ir specialiai šioms mokykloms parengti vadovėliai, galėjo paveikti tik labai nedidelės lietuvių visuomenės dalies supratimą apie vertingiausius nacionalinės literatūros kūrinius. Nepaisant to, tikimės, kad ateityje bus išanalizuotas literatūros kanono formavimas išeivijos lituanistinėse mokyklose; tada bus galima palyginti istorinę švietimo institucijų steigiamų literatūrinių verčių raidą Lietuvoje ir už jos ribų²⁷.

Į mūsų tyrimo akiratį nepateko ir lietuvių literatūros mokymas kitakalbėse Lietuvos mokyklose. Didžiąją nagrinėjamo laikotarpio dalį joms buvo rengiamos atskiros (siauresnės) lietuvių kalbos ir literatūros programos bei mokomoji medžiaga. Kitoms Lietuvos etninėms bendruomenėms valstybinės švietimo sistemos teikiamo lietuvių literatūros kanono rekonstrukcija reikalauja specialaus tyrimo.

Suvokiame metodologinį deskriptyvinių kanono tyrimų ribotumą. Nors mūsų pasitelktas didžiulis šaltinių korpusas gali patikimai atskleisti insti-

²⁷ Pokario lituanistinėse išvietintųjų asmenų mokyklose naudotus literatūros vadovėlius specifiniais pjūviais analizavo Jurga Dzikaitė. Žr. Jurga Dzikaitė, „Lietuviškojo pasaulio atspindžiai DP stovyklų literatūros vadovėliuose: tautosakos sampratos analizė“, *Tautosakos darbai*, 2020, t. 59, p. 274–295; Eadem, „Laisvės (at)mintis DP stovyklų literatūros vadovėliuose“, *Prace bałtystyczne: Język, literatura, kultura*, 2023, t. 8, p. 141–158.

tucinius mokyklinio kanono formavimo mechanizmus, iš jų mes negalime daryti išvadų apie kanono *poveikį* mokiniams. Mokyklos kanonizacinė galia nenuginčijama, vis dėlto net ir vaiko supratimas apie kanoną yra nulemtas ne tik švietimo sistemos, bet ir tėvų bei artimiausios kultūrinės aplinkos poveikio²⁸. Nors iš mūsų analizuotų abiturientų rašto darbų matyti, kad juose dažniausiai nekritiškai atkartojami vadovėliniai kūrinių vertinimai ir interpretacijos, tikėtina, kad žinių patikrinimo principus bei tipinio mokytojo (vertintojo) skonį perpratę mokiniai manipuliuoja išmoktomis frazėmis, pagrįstai tikėdamiesi geresnio įvertinimo.

Vis dėlto, daugumai mokinių literatūros pamokos (o ne šeima ar artimųjų ratas) yra pagrindinis šaltinis semtis literatūros žinių ir mokytiis teksto analizės metodų. Net jei mokiniai nepriima tų estetinių, etinių vertybių ir ideologinių nuostatų, kurios aktualizuojamos konkreto kūrinio mokymosi procese, literatūros pamokose jie bent jau susipažįsta su jų visuomenėje vyraujančia normatyvine estetinių preferencijų ir etinių vertybių sistema, dominuojančiu tapatybės ir istorinio pasakojimo modeliu. Taigi šia prasme jie taip pat patiria kanoną kaip visuomenės normą, net jeigu patys išlieka jos atžvilgiu kritiški²⁹.

Siekdamos rekonstruoti ilgalaikę kanono raidą ir struktūrinius pokyčius bei stokodamos edukologinių literatūros mokymo tyrimų neanalizavome mokytojo kaip kanono tarpininko vaidmens. Per visą šimto metų laikotarpį pedagogai turėjo daugiau ar mažiau kanoninės atrankos ir interpretacinės laisvės (tarkime, pasirinkti konkretų programoje nurodyto eilėraščių ar apsakymų rinkinio kūrinių bei jo interpretacijos kryptį). Nėra galimybių patikimai nustatyti, ar jie ta laisve naudojos, ar dažniau pasikliaudavo vadovėliais ir kita mokomąja medžiaga. Todėl ir savo tyrimu negalime pateikti visą pedagoginių praktikų įvairovę apimančios mokyklinio kanono funkcionavimo analizės, tik jo formavimo ir raidos *tendencijas*, rekonstruojamas iš mums prieinamų publikuotų ir archyvinių šaltinių.

²⁸ Simone Winko, „Literatur-Kanon als invisible Hand-Phänomen“, p. 16.

²⁹ Renate von Heydebrand, *op. cit.*, p. 613–614.

Problemos ištirtumas

Duomenis apie pirmosios Lietuvos Respublikos mokyklinį literatūros dėstymą (programas, metodus ir mokomąsias priemones) prieš porą dešimtmečių susistemino pedagogikos istorikė Teresė Bukauskienė³⁰. Jos darbą chronologiškai tęsė literatūrinės lituanistikos raidą XX a. antros pusės Lietuvos mokykloje tyrusi edukologė Regina Norkevičienė³¹. Nors abi mokslininkės išsamiau neanalizavo mokyklinio kanono, jų susistemintos žinios apie mokyklinę lietuvių literatūros didaktiką tapo solidžiu faktografiniu pagrindu mūsų darbui.

Savo monografijoje plėtėme ir tikslinome Bukauskienės ir Norkevičienės pateiktą informaciją apie mokyklines literatūros programas, jų rengėjus ir įgyvendinimą. Ligi šiol netyrinėtą XX a. vidurio okupacijų laikotarpio 1940–1945 m. mokyklinės lituanistikos situaciją rekonstravome iš archyvinių šaltinių³² ir memuarų. Kadangi bendra mokyklinio literatūros dėstymo raida šiuo atveju atliko veikiau kontekstinį vaidmenį, nagrinėjome ją tik aspektiškai (kiek ji siejasi su mokyklinio kanono formavimu). Ateities pedagogikos istorikams dar lieka atsakyti nemažai klausimų, kurių mūsų darbas neapėmė arba mums nepavyko išsiaiškinti.

Iš edukologijos srities tyrimų šiai monografijai vertingos medžiagos pateikė ir lietuvių kalbos bei literatūros didaktikos specialistų Vilijos Salienės ir Nijolės Toleikytės atlikta 1994–2011 m. bendrojo ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros programų analizė³³. Nagrinėdamos didaktines programų nuostatas, ugdymo tikslus ir uždavinius, mokslininkės aiškinosi, kokias prielaidas Lietuvos švietimo sistema kuria laisvojo ugdymo humanistinės paradigmos idėjoms įgyvendinti. Nors minėtame tyrime neskirta dėmesio ugdymo turiniui (literatūros kūrinių atrankos principams, interpretacinėms gairėms),

³⁰ T.[eresė] Bukauskienė, *Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993; Eadem, *Lietuvių literatūros mokymo istorija (1907–1970)*, 1984, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 1071, l. 3r–428r.

³¹ Regina Norkevičienė, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė)*: vadovėlis, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007.

³² Šiam tikslui daugiausia pasitarnavo LCVA saugomas LSSR liaudies švietimo ministerijos dokumentų fondas R-762 ir Švietimo vadybos fondas R-629.

³³ Vilija Salienė, Nijolė Toleikytė, „Laisvojo ugdymo humanistinės paradigmos idėjos kalbinių ir literatūrinio ugdymo paradigmų kontekste: lietuvių gimtosios kalbos ir literatūros bendrųjų programų (1994–2011) analizė“, in: *Ugdymo paradigmų iššūkiai didaktikai*, sudarė ir parengė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2014, p. 108–150.

jame atskleista ugdymo paradigms kaita šiuolaikinėje lietuvių kalbos ir literatūros didaktikoje suteikia kontekstinės informacijos analizuojant, kaip skirtingais laikotarpiais formuojamas mokyklinis kanonas.

Aspektiniai mokyklinio lietuvių literatūros kanono tyrimai prasidėjo XXI a. Viktorija Šeina analizavo pirmosios Lietuvos Respublikos laikų mokyklinėse programose ryškėjančias konkuruojančias nacionalinės literatūros sampratas³⁴. Mokyklinę konkretaus rašytojo kanonizaciją nagrinėjo Norkevičienė³⁵, Toleikytė³⁶, Šeina³⁷, Aistė Kučinskienė³⁸, Gitana Vanagaitė³⁹. Vis dėlto mokyklinis lietuvių literatūros kanonas ligi šiol tebuvo tirtas fragmentiškai, nei visuminio konkretaus laikotarpio mokyklinio kanono vaizdo, nei juolab jo istorinės raidos rekonstrukcijos neturime. Savo tyrimu tad siekiame ambicingo tikslo – nuosekliai atkurti, kaip valstybinio bendrojo ugdymo sistemos kūrimosi aušroje buvo steigiamas mokyklinis vyresniųjų klasių lietuvių literatūros kanonas ir kaip jis kito per šimtmetį. Tai ne tik pirmas toks tyrimas Lietuvoje, bet ir vienintelis (mums žinomas) tokio pobūdžio darbas apskritai.

Artimiausias ir iš dalies šią knygą inspiravęs tyrimas yra kanono teoretiko Hermanno Korte'ės kartu su bendradarbiais atlikta istorinė XIX a. mokyklinių vokiečių literatūros skaitinių kanono rekonstrukcija⁴⁰. Panašių, tik

³⁴ Viktorija Šeina, „Die Konzeption der litauischen Nationalliteratur (von den 1890er bis zu den 30er Jahren)“, *Zeitschrift zu für Ostmitteleuropa-Forschung (ZfO)*, 2018, 67. Jahrg., Heft 2, p. 196–224.

³⁵ Regina Norkevičienė, „Kazys Boruta vidurinių mokyklų programose ir vadovėliuose“, in: *Kazys Boruta. Lietuviškasis Brandas: Asmenybės laisvė, iššūkis, neprisitaikymas*, parengė Dalia Striugaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 85–94.

³⁶ Nijolė Toleikytė, „Martyno Mažvydo *Katekizmo* skaitymas ir refleksija mokykloje: lietuvių kalbos ir literatūros programų bei vadovėlių (1991–2013) žvalga“, in: *Martynui Mažvydui atminti: Raštijos raida ir XXI amžiaus iššūkiai*, sudarė Jurga Trimonytė-Bikelienė, Vilnius: Baltijos kopija, 2014, p. 111–124.

³⁷ Viktorija Šeina, „Tarpukario Donelaitis“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės: straipsnių rinkinys*, sudarė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 159–176; Eadem, „Maironis tarpukario Lietuvos mokykloje“, *Žmogus ir žodis*, 2017, t. 19, Nr. 2, p. 33–50; Eadem, *Savas svetimas dainius: Adamas Mickiewiczus lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 121–135.

³⁸ Aistė Kučinskienė, „Ankstyvasis Maironis literatūros lauke: įsišventinimas, kanonizavimas, pozicijų užėmimas“, in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*: straipsnių rinkinys, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 250–265.

³⁹ Gitana Vanagaitė, „Vaižgantas Lietuvos mokykloje“, *Colloquia*, 2021, t. 47, p. 55–75.

⁴⁰ Hermann Korte, Ilonka Zimmer, Hans-Joachim Jakob, „Die Wahl der Schriftsteller ist richtig zu leiten.“ *Kanoninstanz Schule. Eine Quellenauswahl der deutschen Lektürekanon in*

mažesnio užmojo ir apimties darbų atlikta apie Australijos, JAV bei kitų šalių mokyklinius kanonus. Dažniausiai analizuojamas konkretaus regiono (didžiosios federacinės valstybės bendrojo ugdymo reguliavimą patiki administracinių padalinių savivaldos institucijoms), tam tikro (pradinio, pagrindinio, vidurinio) ugdymo koncentro mokyklinių skaitinių kanonas pagal realiai pamokose pasitelkiamą medžiagą, rinkoje esančias mokomąsias priemones ir (ar) mokytojų bei mokinių apklausas⁴¹. Tokių (ypač šiuolaikinio) mokyklinio kanono tyrimų pobūdį lemia literatūrinio ugdymo reglamentavimo ypatumai. Daugumoje nūdienos Vakarų valstybių nėra griežtai nustatyto programinių kūrinių sąrašo, be kelių privalomų klasikų, pamokose nagrinėjamus autorius ir jų kūrinius mokytojas renkasi pats, naudodamasis įvairia metodine ir mokomąja medžiaga⁴².

Daugiausia laisvės savarankiškai pasirinkti pamokoje nagrinėjamus literatūros kūrinius Lietuvos mokytojai buvo įgiję 1918–1928 m. ir XX a. paskutinįjį dešimtmetį bei XXI a. pradžioje, t. y. pradiniu pirmosios ir antrosios Lietuvos Respublikos kūrimosi etapu. Visą likusį laiką mokyklinės programos daugiau ar mažiau griežtai reglamentavo vyresnėse klasėse skaitomus literatūros kūrinius, o kartais ir jų nagrinėjimo kryptį. Sovietmečiu literatū-

---

Schulprogrammen des 19. Jahrhunderts, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005; Iidem, *Der deutsche Lektürekanon an höheren Schulen Westfalens 1871–1918*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012. Abi šios knygos parengtos vykdant Vokietijos tyrimų bendrijos (Deutsche Forschungsgemeinschaft) finansuotą mokslo tyrimą „Literatūros kanonas aukštesniosiose Vestfalijos mokyklose“ (omenyje turimas aukščiausias bendrojo ugdymo koncentras) ir pasirodė Zygeno universiteto literatūros didaktikos profesoriaus Hermanno Korte'ės sumanytoje bei redaguotoje „Peter Lang“ leidyklos mokslo darbų serijoje *Zygeno kanono tyrimų darbai* (*Siegener Schriften zur Kanonforschung*). Šioje serijoje 2005–2020 m. iš viso išleista 14 kanono temai skirtų mokslo monografių ir straipsnių rinkinių. Serija nustojo eiti po Korte'ės mirties 2020 m.

⁴¹ P vz., Arthur N. Applebee, *Literature in the Secondary School: Studies of Curriculum and Instruction in the United States*, Urbana: National Council of Teachers of English, 1993; Андрей Лань, *op. cit.*, p. 14–43; Marc Verboord, Kees van Rees, „Literary Education Curriculum and Institutional Contexts. Textbook Content and Teachers' Textbook Usage in Dutch Literary Education, 1968–2000“, *Poetics: Journal of Empirical Research on Culture, the Media and the Arts*, 2008, Vol. 37, Issue 1, p. 74–97; ir kt.

⁴² Dalies Vakarų valstybių literatūrinį ugdymą apibūrinančiuose dokumentuose iš viso nenurodomi privalomi autoriai, kai kuriose šalyse įvardijami vos keli. Plačiau apie tai žr. Theo White, Florentina Sâmihăian, „Is Europe Open to a Student-Oriented Framework for Literature“, *L1-Educational Studies in Language and Literature*, 2013, Vol. 13, p. 1–22; Sandra Stotsky, *The Death and Resurrection of a Coherent Literature Curriculum: What Secondary English Teachers Can Do*, Lanham, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2012.

ros mokymo unifikaciją dar labiau didino valstybinė vadovėlių ir chrestomatijų monopolija. Kuo griežčiau valstybė reglamentuoja, centralizuoja ir unifikuoja literatūros mokymą, tuo patikimiau tyrėjai gali rekonstruoti jos modeliuojamą mokyklinio literatūros kanono struktūrą. Taigi paradoksaliu būdu ilgi mūsų šalies nelaisvės metai pavertė mokyklinį lietuvių literatūros kanoną itin parankiu tyrimo objektu.

Šaltiniai ir darbo struktūra

Tyrimui pasitelkėme didelį šaltinių korpusą: vyresniųjų klasių lietuvių kalbos ir literatūros programas, vadovėlius, chrestomatijas ir mokyklai skirtas konkretaus rašytojo kūrinių rinktines, mokytojams rašytas metodines rekomendacijas, literatūros teorijos, didaktikos priemonės, Švietimo ministerijos užsakymu sukurtus dokumentinius kino filmus apie rašytojus, tyrimo temai aktualias literatūros mokslo, pedagoginės, mokinių ir kultūrinės spaudos publikacijas, lituanistų darbą reglamentuojančius dokumentus, mokyklų inspektorių ataskaitas, mokyklinių programų svarstymo protokolus, mokymo priemonių recenzijas, egzaminų bilietus ir rašto darbų temas, mokinių rašinius, mokytojų atsiminimus, interviu su literatūrologais ir mokytojais. Siekiant mažinti knygos apimtį, dažniausiai joje cituojami šaltiniai (programos, vadovėliai, skaitinių knygos, brandos egzaminų bilietai) pirmą kartą nurodomi pateikiant išsamų bibliografinį aprašą, paskesnėse išnašose – santrumpas (žr. „Santrumpų sąrašas“).

Tiriamąjį darbą pradėjome nuo vyresniųjų klasių lietuvių literatūros programų analizės. Jos pagrindu išskyrėme mokyklinio kanono raidos etapus. Pagrindiniai kanono raidos lūžiai sutapo su svarbiausiais politiniais įvykiais: pirmojoje Lietuvos Respublikoje įsteigtas mokyklinis kanonas persuktūruotas sovietų okupacijos metais, dar sykį naujai peržiūrėtas atkūrus nepriklausomybę. Pagal šiuos etapus savo tyrimą suskirstėme į tris dėstomąsias dalis.

Paisant kiekvieno analizuojamo laikotarpio trukmės ir specifikos, visų trijų dėstomųjų dalių apimtis ir struktūra skiriasi. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpis yra mokyklinio kanono steigties metas: dauguma tuo metu priimtų kanono formavimo sprendimų vėliau buvo modifikuojama, bet esmingai nesikeitė. Todėl analizuojant pirmąjį mokyklinio kanono raidos etapą daug dėmesio skirta nacionalinės literatūros sampratai, kanono struktūrą modeliuojančiai vertybinei sistemai aptarti. Pirmąjį nepriklauso-

mybės dešimtmetį (1918–1928) dar nebuvo detalių mokyklinių programų ir tinkamai metodiškai parengtų vyresniųjų klasių literatūros vadovėlių, palyginti nedaug pasirodė mokyklinės lituanistikos klausimams skirtų periodikos publikacijų, todėl bent kiek aiškesnį kanono struktūros vaizdą galime rekonstruoti tik nuo XX a. 3–4-ojo dešimtmečių sandūros.

Kadangi Antrojo pasaulinio karo metais viena kitą keitusios okupacinės jėgos nespėjo padaryti reikšmingesnio poveikio literatūros dėstymui mokykloje, antrąją dėstymo dalį pradedame nuo 1945 m. Ši tyrimo dalis didžiausios apimties ne tik dėl ilgesnio laikotarpio, bet ir dėl maksimaliai išaugusio mokyklinės lituanistikos reglamentavimo (dėl to smarkiai padidėjo tyrimo šaltinių imtis) ir literatūros sampratos, periodizacijos, kanono atrankos kriterijų bei jo struktūros kaitos.

Trečiojoje dėstymo dalyje nagrinėjama kanono raida nuo Sąjūdžio metų, kai imtasi iš esmės perstruktūruoti literatūros istorijos pasakojimą ir pertvarkyti kūrinių interpretavimo gaires. Antrosios Lietuvos Respublikos literatūros programos ir mokomoji medžiaga pasižymi didele įvairove (buvo išbandyti keli skirtingi literatūrinio lavinimo modeliai, aktyviai diskutuota apie autorių ir kūrinių atrankos reglamentavimą), todėl nemažai dėmesio skiriame apskritai šio laikotarpio mokykliniam literatūros ugdymui aptarti.

Nepaisant analizuotų kanono raidos etapų specifikos, visas dėstymo dalis užbaigia poskyriai, kuriuose apibendrinami nagrinėto laikotarpio mokyklinio kanono atrankos kriterijai ir vyravusi centrinių kanono autorių (kūrinių) interpretacija. Išvadų dalyje susisteminta visa šimtmetį apimanti mokyklinio vyresniųjų klasių kanono raida, išskirti ilgiausiai kanone išsilaikę autoriai (kūriniai). Skaitytojo patogumui po tyrimo išvadų pateikiama visų 1918–2018 m. vyresniųjų klasių lietuvių literatūros kurso programinių autorių lentelė.

Knygos įvadą ir pirmą skyrių parašė Viktorija Šeina, trečią – Aistė Kučinskienė, antrą skyrių ir išvadas autorės parengė kartu. Įvadiniame šio tyrimo etape rinkti ir sisteminti sovietmečio vyresniųjų klasių literatūros programų duomenis padėjo Saulius Vasiliauskas. Prie galutinio šio teksto varianto vertingomis pastabomis ir siūlymais svariai prisidėjo knygos recenzentai literatūrologai Aušra Jurgutienė ir Paulius V. Subačius, literatūros didaktikos specialistė Nijolė Toleikytė, istorikai Valdemaras Klumbys ir Dangiras Mačiulis. Už vaisingą diskusiją ir vertingas įžvalgas dėkojame Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Moderniosios literatūros skyriaus kolegoms bei įvairiais

dalykiniais klausimais konsultavusiems kitų skyrių specialistams. Pagelbėti tikslinant kai kuriuos faktus apie pastarųjų dešimtmečių literatūrinį ugdymą maloniai sutiko Viktorija Daujotytė, Saulius Žukas, Marius Mikalajūnas⁴³. Už baigtinį knygos pavidalą dėkojame kalbos redaktorei Erikai Valčiukienei, knygos dailininkui ir maketuotojui Rokui Gelažiui bei visai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Leidybos centro komandai.

Už bendradarbiavimą renkant tyrimo šaltinius esame dėkingos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Vilniaus universiteto bibliotekininkams, Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Lietuvos valstybės naujojo archyvo, Lietuvos švietimo istorijos muziejaus, Vilniaus universiteto, Lietuvos literatūros ir meno bei Lietuvos ypatingojo archyvų darbuotojams. Knygos leidybą ir joje publikuotą mokslinį tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba.

Už kantrybę ir palaikymą ačiū mūsų artimiesiems.

~~~~~
⁴³ Interviu saugomi Aistės Kučinskienės asmeniniame archyve.

PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA

ĮVADAS

Lietuvos valstybinės švietimo sistemos ypatumai

1906 m. panaikinus draudimą steigti lietuviškas mokyklas vadinamajame Šiaurės vakarų krašte palaipsniui ėmė kurtis lietuviškos pradžios mokyklos. Privačias lietuviškas gimnazijas Pirmojo pasaulinio karo metais pradėjo steigti „Saulės“, „Žiburio“ ir kitos draugijos įvairiuose Lietuvos miestuose, tuo pat metu radosi ir lietuviškos gimnazijos didžiausiose lietuvių karo pabėgėlių susitelkimo vietose Rusijoje (Voroneže, Tambove, Jaroslavlyje, Petrograde)¹. Atkūrus valstybingumą, 1918 m. lapkričio 11 d. įsteigta Lietuvos Respublikos švietimo ministerija, kuri ėmėsi steigti valstybines bendrojo ugdymo mokyklas, kurti valstybės mastu veikiančias mokymo programas.

Svarbiausias besikuriančios valstybės uždavinys buvo kova su neraštingumu. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis tik 67,36 proc. vyresnių kaip 10 metų Lietuvos gyventojų buvo raštingi arba pusiau raštingi. Vadinasi, trečdalis tebebuvo beraščiai². Pradinis švietimas privalomu Lietuvos Respublikoje paskelbtas 1922 m., bet dėl lėšų stokos realiai įgyvendinti pradėtas tik nuo 1928-ųjų. Steigiamajame Seime priimtas „Pradžios mokyklų įstatymas“ numatė 6 skyrių pradžios mokyklą, bet 1925 m. patvirtinti šio įstatymo pakeitimai pradžios mokyklą sutrumpino iki 4 skyrių³. Pirmosios Lietuvos Respublikos

¹ Teresė Bukauskienė, *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.*: mokomasis leidinys, trečiasis, papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 1995, p. 7–8.

² *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, Kaunas: Lietuvos Respublikos finansų ministerija, Centr.[inis] statistikos biuras, [1926], p. XLVIII.

³ Saulius Kaubrys, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: Galios gimtis*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2000, p. 22–24.

Mokytojo Salio Šemerio lietuvių kalbos ir literatūros pamoka Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Fotografas nenurodytas, 1931. MLIM

valstybinę bendrojo ugdymo sistemą sudarė pradžios mokyklos, progimnazijos, gimnazijos, specialiosios, amatų mokyklos. Progimnazijos (4 metai) ir gimnazijos (4 metai) klasės kartu sudėjus vadintos aukštesniąja mokykla (ankstyvuoju laikotarpiu – didžiąja mokykla), o vien tik progimnazijos klasės vadintos vidurine mokykla⁴. 1936 m. švietimo reforma pakeitė bendrojo ugdymo sistemą: pradžios mokslui vėl skirti 6 skyriai, o vidurines mokyklas (progimnaziją ir gimnaziją kartu sudėjus) sudarė 7 klasės. Progimnazija vadintos 3 pirmos vidurinės mokyklos klasės, gimnazija – 4 paskutinės⁵.

Lyginant su pradžios mokyklų, progimnazijų ir gimnazijų tinklas buvo gerokai mažesnis. 1918 m. Lietuvos Respublikos teritorijoje veikė vos 8 lietuviškos gimnazijos ir 11 progimnazijų (visos buvo privačios, įsteigtos draugijų arba vietos gyventojų komitetų). 1939–1940 mokslo metais (neskaičiuojant Vilniaus ir Klaipėdos krašto) veikė jau 47 lietuviškos gimnazijos ir 20 pro-

⁴ *Ibid.*, p. 25–26.

⁵ *Ibid.*, p. 30.

gimnazijų⁶. Tarpukariu bendras Lietuvos progimnazijų ir gimnazijų mokinių skaičius išaugo dvigubai nuo 9213 (1919) iki 21 095 (1938–1939 mokslo metais)⁷. Vis dėlto lyginant su pradžios mokyklų mokinių kiekiu (1938–1939 mokslo metais 292 545 mokiniai), tai buvo nedidelis skaičius: tik kas dešimtas Lietuvos vaikas tęsė mokslus po pradžios mokyklos.

Skirtingai nei pradžios mokslas, ugdymas progimnazijose ir gimnazijose buvo neprivalomas ir mokamas. Tiesa, ne visiems mokiniams teko padengti visą mokymo kainą (Teresės Bukauskienės duomenimis, apie 150 litų per metus), tam tikrais atvejais mokestis galėjo būti sumažintas, o apie 15 proc. gerai besimokiusių nepasiturinčių šeimų vaikų apskritai atleisti nuo mokesčio už mokslą. Nemokamai mokytis aukštesniojoje mokykloje (progimnazijoje arba gimnazijoje) galėjo ir Nepriklausomybės kovų savanorių bei pradžios mokyklų pedagogų vaikai⁸. Kaimo gyventojai dažniau leido vaikus tik į pradžios mokyklas. Aukštesniosios pakopos mokyklose mokslus daugiausia tęsdavo miestiečių vaikai⁹. Vis dėlto istorikas Saulius Kaubrys reikšmingu pirmosios Lietuvos Respublikos pasiekimu laiko tai, kad pirmąkart istorijoje dalyje mažesnių šalies miestelių atsirado aukštesniojo tipo bendrojo ugdymo mokykla¹⁰.

Savą valstybinę švietimo sistemą kurianti lietuvių inteligentija įvairiai projektavo Lietuvos mokyklos ateitį. 1919 m. krikdemų ideologas Mykolas Krupavičius mokyklą pavadino didžiausia šių laikų jėga šalia Bažnyčios¹¹. Jėga šiuo atveju suprantama kaip institucija, turinti didžiausią galią formuojant asmens ir visos visuomenės nuostatas. Nuo pat pradžių krikdemiai siekė užtikrinti piliečiams teisę į privačias (religines) mokyklas, mat valstybines švietimo institucijas matė kaip grėsmę: baiminosi, kad mokiniams čia gali būti diegiamos jiems pasaulėžiūriškai svetimos vertybės¹². Atėję į valdžią tautininkai siekė priešingo tikslo – apriboti Bažnyčios įtaką švietimo lauke ir kiek įmanoma labiau centralizuoti bendrojo lavinimo sistemą, pajungiant ją

⁶ *Ibid.*, p. 93–96.

⁷ *Ibid.*, p. 101.

⁸ Teresė Bukauskienė, *op. cit.*, p. 12.

⁹ Saulius Kaubrys, *op. cit.*, p. 27.

¹⁰ *Ibid.*, p. 212–213.

¹¹ [Mykolas Krupavičius], „Kokia mums reikalinga mokykla“, *Draugija*, 1919, Nr. 4–6, p. 205.

¹² *Ibid.*, p. 216–219.

vienvaldės politinės partijos ideologijai skleisti¹³ (plačiau apie tai poskyryje „Lietuvių literatūra tautinėje mokykloje“).

Šioje monografijoje orientuojantis į literatūros istorijos dėstymą mokykloje apimamos pirmosios Lietuvos Respublikos (I)V–VII(I) gimnazijos klasių programos ir kita metodinė medžiaga. Klasių ribos skyrėsi priklausomai nuo mokyklos struktūros ir literatūrinio ugdymo programų pokyčių: pagal 1921 m. programą literatūros istorija dėstyta V–VII klasėse, pagal 1923 ir 1929 m. programas – V–VIII klasėse, pagal 1939 m. programą (1936 ir 1937 m. projektus) – IV–VII klasėse. Galima pagrįstai klausti, kiek prasminga rekonstruoti tarpukario vyresniųjų klasių mokyklinį literatūros kanoną, jeigu jo poveikį patyrė palyginti nedidelė dalis to meto vaikų. Nors ir buvo savojo meto visuomenės mažuma, gimnazijas baigusieji tapo būsimųjų dešimtmečių Lietuvos elitu. XX a. vidurio mokyklinę ir akademinę lituanistiką kūrė ne kas kitas, o tarpukario gimnazistų karta. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje išsilavinimą įgiję mokytojai, programų ir vadovėlių rengėjai, literatai, literatūros tyrėjai ir kritikai tapo lietuvių literatūros kanono perteikėjais vėlesnėms kartoms. Vis dėlto laisvai skleisti perimtą kanoninių verčių sistemą galėjo tik pasitraukusieji į Vakarų, organizuodami lituanistines mokyklas, rengdami joms vadovėlius ir skaitinius. Lietuvoje likę literatūros mokytojai, dėstytojai, kritikai, tyrėjai buvo priversti tarpukariu įgytas literatūros žinias, kūrinio nagrinėjimo, interpretacijos ir vertinimo įgūdžius adaptuoti pagal privalomą marksistinę-lenininę literatūros sampratą. (Plačiau apie tai kitame skyriuje.)

Lietuvių literatūros mokslas

Literatūros dėstymas mokykloje glaudžiai susijęs su literatūros mokslu. Jo raidą XX a. pirmos pusės Lietuvoje bene išsamiausiai ligi šiol tyrinėjo Giedrius Viliūnas¹⁴. Savo darbe literatūros mokslo situaciją pirmojoje Lietuvos Respublikoje aptarsime tik tiek, kiek ji siejasi su literatūriniu ugdymu mokyk-

¹³ Krikdemų ir tautininkų nesutarimus dėl švietimo politikos išsamiai yra ištyręs Dangiras Mačiulis monografijoje *Tautinė mokykla: Žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017.

¹⁴ Giedrius Viliūnas, „Lietuvių literatūros katedros įsteigimas“, in: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 170–176; Idem, „Katalikiškoji lietuvių literatūros mokslo tradicija“, in: *Juozas Keliuotis ir literatūros dinamikos problemos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 10–23; Idem, „Į žodžio meno gilumas: lietuvių literatūros mokslas XX a. pirmoje pusėje“, *Darbai ir dienos*, 2003, t. 36, p. 261–281.

loje. Vienas didžiausių iššūkių, su kuriuo susidūrė besisteigiančios lietuviškos gimnazijos XX a. 2–3-juoju dešimtmečiais, – kvalifikuotų mokytojų, ypač liuanistų, stoka. Mokytojus lietuviškoms pradžios mokykloms imta rengti dar 1906 m. slaptuose „Saulės“ draugijos organizuotuose kursuose Kaune. Nuo 1919 m. Švietimo ministerija ėmė steigti pradžios mokyklų pedagogus rengusias valstybines mokytojų seminarias visoje Lietuvoje (Panevėžyje, Marijampolėje, Šiauliuose, Telšiuose, Tauragėje, Ukmergėje). Gimnazijų mokytojams keltas reikalavimas turėti universitetinį išsilavinimą. Kol universitetines studijas baigs nauja liuanistų karta, aukštesniojoje mokykloje laikinai leista dirbti ir aukštojo mokslo diplomo neturintiems¹⁵, tad tuo laiku gimnazijose dirbo dalis mokytojų, stokojusių sistemingų literatūros mokslo žinių. Šią problemą Švietimo ministerija sprendė organizuodama dalykinius ir metodinius kursus, o 4-ajame dešimtmetyje ėmė rengti vasaros kursus, kuriuose mokytojams buvo suteikiama naujausių dalykinių ir metodinių literatūros žinių¹⁶. Be to, visas mokyklas kasmet aplankydavo Švietimo ministerijos inspektoriai: jie ne tik stebėdavo pamokas ir teikdavo ministerijai ataskaitas, bet ir patardavo pedagoginių ar kitų kompetencijų stokojantiems mokytojams¹⁷. Po 1937 m. Vytauto Didžiojo universiteto reformos studijų procese imta daugiau dėmesio teikti pedagoginiam ir metodiniam būsimų mokytojų rengimui. Iki tol liuanistikos studentai galėjo rinktis mokytis tik literatūrą arba tik kalbą, po reformos privalėjo studijuoti abi disciplinas. Studentams privalomas tapo ir dalyko mokymo metodikos kursas bei pedagoginė praktika. 1939–1940 mokslo metais tik 10 proc. vidurinių mokyklų (progimnazijų ir gimnazijų) mokytojų neturėjo privalomo išsilavinimo¹⁸.

Kaip jau minėta, liuvų kalbos ir literatūros pedagogų rengimo sąlygos pagerėjo 1920 m. Kaune įsteigus Aukštuosius kursus, o nuo 1922 m. – Lietuvos universitetą. Lituanistus rengė Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetai. Dauguma jų absolventų pasirinko dirbti mokytojais¹⁹. Tarp

¹⁵ 1918–1919 mokslo metais tik 28 proc. aukštesniosiose mokyklose dirbusių mokytojų turėjo aukštąjį išsilavinimą. 1929 m. jų skaičius jau siekė 50 proc. (Remigijus Motuzas, *Lietuvos vidurinės mokyklos raidos 1918–1940 metais pedagoginės kryptys*, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ministerija, 1995, p. 45, 99, 128.)

¹⁶ J.[uozas] Ambrazevičius, „Literatūra ir mokykla“, in: *Literatūros metraštis su kalendorium 1942 metams*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941, p. 215; Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 100–101.

¹⁷ Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 73.

¹⁸ *Ibid.*, p. 197.

¹⁹ T.[eresė] Bukauskienė, *Lituvų literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 31.

pirmųjų Lietuvos universitetą baigusių lituanistų buvo ir mokytojai, vadovėlių bei programų autoriai, Švietimo ministerijos mokyklų inspektoriai Zigmas Kuzmickis ir Motiejus Miškinis²⁰.

Lietuvių literatūros istoriją ir tautosaką Humanitarinių mokslų fakultete nuo 1922 m. dėstė Mykolas Biržiška. Būtent jis nulėmė pozityvizmo krypties kultūrinės istorinės literatūros tyrimų mokyklos išgalėjimą tarpukario lituanistikoje (plačiau apie tai poskyryje „Raštija mokykliniame lietuvių literatūros kanone“). Biržiška turėjo praktinės mokytojavimo patirties²¹, dalyvavo rengiant mokyklines programas (1929 ir galbūt 1923), taip pat dėstė literatūros mokymo metodiką Humanitarinių mokslų fakultete²², parengė nemažai mokykloms skirtų tautosakos, literatūros istorijos veikalų bei mokyklinius Kristijono Donelaičio, Adamo Mickiewicziaus (Adomo Mickevičiaus), Antano Baranausko raštus. Tarpukariu nebuvo autoritetingesnio senosios literatūros specialisto už Biržišką, jis padarė didelę įtaką bendram supratimui apie XVI–XIX a. Lietuvos raštiją ir literatūrą.

Biržiškos dėstyta lietuvių literatūros istorijos (iki 1864) kursą chronologiškai tęsė lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpio lietuvių literatūros tyrėjas Juozas Tumas-Vaižgantas, 1921–1929, 1932 m. dirbęs Aukštuosiuose kursuose ir universitete. Kaip ir Biržiška, jis labiausiai orientavosi į faktografiją ir visuomeninį kontekstą, tad tradiciškai yra priskiriamas kultūrinei istorinei mokyklai²³. Tumo autoritetas, jo itin detalai, netgi smulkmeniškai dėstytas palyginti trumpo laikotarpio kursas galėjo prisidėti prie didelio dėmesio tautinio judėjimo laikų raštijai ir literatūrai ano meto mokyklinėse programose ir vadovėliuose.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Biržiška lietuvių kalbą ir literatūrą dėstė Vilniaus „Ryto“ draugijos lietuvių gimnazijoje (1915–1922), vėliau Kauno „Aušros“ (nuo 1927 m. Kauno „Aušros“ berniukų) gimnazijoje (1922–1930).

²² T.[eresė] Bukauskienė, *op. cit.*, p. 33.

²³ *Ibid.*, p. 34. XX a. 3-iajame dešimtmetyje publikuotas Tumo „draudžiamąjo laiko“ literatūros istorijos paskaitų ciklas tapo vertingu faktografiniu šaltiniu ne tik tarpukario vadovėlių autoriams, bet ir kelioms paskesnėms literatūrologų kartoms. Žr. [Juozas Tumas], *Doc.[ento] p.[areigas] e.[inančio] J.[uozo] Tumo lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: „Apžvalgos“ grupė: Jonas Maironis-Mačiulis*, Kaunas: „Dirvos“ b-vės leidinys, 1924; Idem, *Doc.[ento] p.[areigas] e.[inančio] J.[uozo] Tumo lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai*, Kaunas: „Vaivos“ bendrovės leidinys, 1924; Idem, *E.[inančio] doc.[ento] p.[areigas] J.[uozo] Tumo lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: „Šviesos“ grupė*, Kaunas: „Minties“ b-vės leidinys, 1924, ir kt.

Alternatyvą kultūrinei istorinei literatūros tyrimų mokyklai Lietuvos akademiniame lauke sudarė Vakaruose išsilavinimą įgiję ar bent stažavęsi literatūrologai. Humanitariniame fakultete tai buvo iš Teologijos-filosofijos fakulteto 1929 m. perėjęs Vincas Mykolaitis-Putinas. Po mokslų Peterburgo dvasinėje katalikų akademijoje (1915–1917) jis studijavo filosofiją ir estetiką Fribūro universitete (1918–1922), ten apgynė daktaro disertaciją apie Vladimiro Solovjovo estetiką, vėliau literatūrologiją studijavo Miuncheno universitete (1922–1923). Dėstydamas vadinamosios naujosios lietuvių literatūros istoriją (t. y. chronologiškai tęsdamas Biržiškos ir Tumo dėstyto literatūros istoriją iki šių dienų), taip pat šių paskaitų pagrindu parengtoje pirmojoje akademinėje lietuvių literatūros istorijoje (*Naujoji lietuvių literatūra*, t. 1, 1936) Mykolaitis-Putinas derino kultūrinės istorinės mokyklos principus su vokiškai kalbančiose šalyse XX a. pradžioje įsigalėjusia literatūrinės hermeneutikos kryptimi²⁴.

Lyginant su savamoksliais literatūrologais Biržiška (baigusiu teisės studijas) ir Tumu (baigusiu kunigų seminariją), Mykolaitis-Putinas buvo gerokai dėmesingesnis kūrinio meninei raiškai, estetiniams bei psichologiniams aspektams, tačiau neignoravo ir sociokultūrinio konteksto kaip svarbaus literatūros istorijos veiksnio. Manytina, kad nuo radikalesnio posūkio prie formaliosios meninės kūrinio analizės Mykolaitį-Putiną jo literatūros istorijos darbuose sulaukė lietuvių literatūros raidos specifika²⁵. Aukštos meninės vertės kūrinių to meto lietuvių literatūroje tebuvo vienas kitas, susitelkus tik į juos, kita gausi lietuvių tautinio judėjimo literatūra būtų likusi visai be jokio dėmesio, nepakliuvusi į istorijos fokusą. Mykolaitis-Putinas negalėjo sau leisti atmesti visos šios medžiagos tiek dėl praktinių sumetimų (Tumui pasitraukus iš universiteto, jam teko dėstyti ir spaudos draudimo laikų literatūros istoriją), tiek ir dėl moderniojo nacionalizmo ideologijos, dominavusios 4-ojo dešimtmečio Lietuvoje. Visa tai paaiškina Mykolaičio-Putino pasirinktą vidurio kelią tarp kultūrinės istorinės ir hermeneutinės kryptių, šio kelio jis laikėsi ir dėstydamas literatūros metodikos kursą VDU Humanitariniame fakultete²⁶. Nors pats mokykloje nedirbo, nerengė metodinės

²⁴ Apie Mykolaičio-Putino estetines pažiūras plačiau žr. Aušra Jurgutienė, *Literatūros suvokimo menas: Hermeneutikos tradicija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 305–325.

²⁵ [Daiva Krištopaitienė], „Paaiškinimai“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, kn. 1: *Naujoji lietuvių literatūra*, d. 1, parengė Daiva Krištopaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 571.

²⁶ T.[eresė] Bukauskienė, *op. cit.*, p. 38.

medžiagos mokytojams, 4-ajame dešimtmetyje Mykolaitis-Putinas dalyvavo atnaujinant mokyklinę literatūros programą.

Posūkis nuo pozityvizmo prie neokantizmo ir literatūrinės hermeneutikos dar akivaizdesnis Teologijos-filosofijos fakultete. Trumpai lietuvių literatūros istoriją dėsčiusį Joną Mačiulį-Maironį 1923 m. pakeitė Mykolaitis-Putinas, o jam perėjus į Humanitarinį fakultetą nuo 1933 m. jo kursus perėmė šio fakulteto absolventas (1927) ir buvęs Mykolaičio-Putino studentas Juozas Ambrazevičius. Grįžęs po vieno metų literatūros studijų Bonos universitete (1931–1932), jis Filosofijos-teologijos fakultete dėstė literatūros teorijos, tautosakos, lietuvių literatūros istorijos bei metodikos kursus. Kaip ir Biržiška, Ambrazevičius turėjo mokytojo darbo patirties²⁷, todėl šalia dėstymo universitete daug dėmesio skyrė mokyklinei lituanistikai: parengė *Literatūros teorijos* vadovėlį (1930), kartu su Antanu Vaičiulaičiu ir Jonu Griniumi parašė *Visuotinės literatūros istoriją* gimnazijoms (2 d., 1931–1932), o su Vaičiulaičiu ir Alina Skrupskeliene išleido trijų dalių literatūros chrestomatiją progimnazijos klasėms *Naujieji skaitymai* (1936–1938). (Visi mokyklai skirti Ambrazevičiaus leidiniai sulaukė pakartotinių leidimų.) Ambrazevičius buvo 1936 m. mokyklinės literatūros programos projekto ir 1942 m. programos bendraautoris.

Ambrazevičiui didelį poveikį darė vadinamosios dvasios istorijos (*Geistesgeschichte*) mokykla, Bonoje klausytos vieno garsiausių šios mokyklos atstovų Oscaro Walzelio paskaitos (šis literatūrologas pabrėžė dvasinę kūrinio plotmę, ją išreiškiantį autorinį stilių ir meninės kūrinio analizės svarbą). Nors Ambrazevičius buvo pirmasis Lietuvoje taikęs formaliosios kūrinio analizės principus²⁸, savo moksliniuose tyrimuose (svarbiausi jų – studija *Vaižgantas* (1936) ir straipsnių rinkinys *Lietuvių rašytojai* (1938)²⁹) jis nenusigręžė ir nuo autoriaus biografijos ar istorinio konteksto. Kūrinys, autorius, jo

²⁷ 1927–1943 m. Ambrazevičius mokė lietuvių kalbos ir literatūros Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijoje (su vieno metų pertrauka, kai studijavo Bonoje). 1935 m. įkūrus Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų draugiją, tapo jos pirmininku. (Jonas Grinius, „Atsiminimai apie Juozą Ambrazevičių-Brazaitį“, in: *Ugninis stulpas: 25 metai be Juozo Brazaičio*: laiškai, dokumentai, liudijimai, sudarė Vidmantas Valiušaitis, Kaunas: „Į laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2000, p. 55.)

²⁸ Vytautas Kubilius, „Žodžio ir veiksmo vienybė“, in: *Juozas Ambrazevičius-Brazaitis – literatūrologas*: mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Brazaičio-Ambrazevičiaus 100-osioms gimimo metinėms, pranešimai, sudarė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 17.

²⁹ Nacmečiu baigta rengti studija apie Maironį taip ir nebuvo išspausdinta, jos mašinraštis dingęs.

pasaulėjauta ir istorinis laikas Ambrazevičiui – viena ir neatidalijama. Kaip ne sykį konstatavo šio literatūrologo darbų tyrėjai, jis buvo sintetikas, siekęs organiškai jungti metodus, o ne juos gryninti³⁰. Kaip matysime, ši skirtingų metodologinių literatūros tyrimo prieigų derinimo poreikį mokyklinėje li-tuanistikoje Ambrazevičius pagrindė 1942 m. parengtose lietuvių literatūros programos metodologinėse rekomendacijose.

Mokyklinei lietuvių literatūros sampratai ir dėstymo metodologijai įtaką darė ne tik akademinė liuanistika, bet ir su aukštosiomis mokyklomis nesu-siję, specialių literatūros mokslo studijų nebaigę literatai. Įtakingiausias iš jų, rašytojas ir Panevėžio valstybinės gimnazijos mokytojas Julijonas Lindė-Do-bilas tarpukario spaudoje reguliariai pasisakydavo estetikos ir literatūros mokslo klausimais, reflektavo įvairių metodologijų taikymo lietuvių litera-tūrai galimybes. Įvairiais laikotarpiais Lindė-Dobilas domėjosi skirtingomis meno teorijomis ir buvo persiėmęs tai kultūrinės istorinės mokyklos pradi-ninko Hyppolyte'o Taine'o, tai antipozityvistinėmis Wilhelmo Dilthey'aus ar Benedetto Croce'ės estetikos idėjomis, jas propagavo ir savo publikacijose tarpukario spaudoje. Vėlyvuosiuose straipsniuose jis skeptiškai vertino li-teratūros analizės metodus, teigdamas, kad tyrimų metodai pasiteisina tik tiksliuosiuose moksluose, literatūros tyrimuose pirmenybę teikė estetikos kryptims, jų idėjų taikymui konkretaus kūrinio, meno srovės ar naciona-linės literatūros visumai nagrinėti³¹. Vienu metu žavėjęsis Taine'o požiūriu į meną kaip organišką visuomenės dalį, kurios specifiką lemia socialiniai veiksniai (rasė, gyvenamoji aplinka, istorinis momentas), čia pat pabrėžė ir intuityvų meno suvokimą, estetinį kūrinio poveikį, įsijautimą į konkretaus rašytojo meninį pasaulį kaip būtiną kūrinio suvokimo prielaidą, svarbesnę už kurio nors mokslinio metodo taikymą³². Taigi literatūros mokslas, o drau-ge su juo ir mokyklinis literatūros dėstymas pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu palengva perėmė naujausias, daugiausia iš Vokietijos ateinančias hermeneutikos idėjas, bet nebuvo visiškai atmesta ir pozityvistinė, visuome-niškai determinuota literatūros samprata.

³⁰ Viktorija Skrupskelytė, „Juozo Brazaičio-Ambrazevičiaus literatūros kritika nūdienos žvilgsniu“, in: *Juozas Ambrazevičius-Brazaitis – literatūrologas*, p. 134, 136; Juozas Girnius, *Juozas Brazaitis – mokslininkas* (Atspaudas iš L. K. M. Akademijos Suvažiavimo darbų X t. 31–57 p.), Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1984, p. 41–42.

³¹ J.[ulijonas] Lindė-Dobilas, „Literatūros metodika: mano metodas“, *Akademikas*, 1933, Nr. 3, p. 50.

³² J.[ulijonas] Dobilas, „Lektūra ir literatūros nagrinėjimas mokykloje“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 9, p. 1133.

Literatūros didaktika

Lietuvių literatūros didaktiką pirmojoje Lietuvos Respublikoje yra aptarusios Stasė Matulaitienė³³ ir Teresė Bukauskienė³⁴. Nebesikartodamos čia tik trumpai pristatysime, kaip tarpukario literatūrinio ugdymo metodai siejosi su mokyklinio kanono formavimu. Tarpukario pedagoginėje periodikoje netrūko informacijos apie inovatyvią literatūros didaktiką, vadinamąjį laboratorinį metodą, ir praktinių jos taikymo patarimų. Jie atėjo drauge su XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Europoje ir JAV išplitusiu mokyklų reformos sąjūdžiu, žinomu bendruoju Naujosios mokyklos (Naujojo auklėjimo) pavadinimu³⁵. Šią pedagogikos kryptį populiarino eksperimentinės psichologijos ir pedagogikos Lietuvoje pradininkas, Vytauto Didžiojo universiteto Pedagogikos katedros vedėjas Jonas Vabalas-Gudaitis. Naujoji mokykla gebėjimą savarankiškai mąstyti kėlė aukščiau už naujų žinių įsisavinimą. Kritinį mąstymą ragino ugdyti praktikuojant mokslinį metodą – stebėjimą, hipotezę, patikrinimą, dėsningumą. Skatinti ir mokinių savarankiški darbai (referatai), jų pristatymas klasėje³⁶. Daugelis Naujosios mokyklos idėjų (tarkim, euristinio metodo propagavimas) atsispindi ir įtakingiausio tarpukario lietuvių pedagogikos teoretiko Stasio Šalkauskio darbuose. Jo „pilnutinio ugdymo“ koncepcijoje išskirtinio dėmesio sulaukė estetinio lavinimo svarba³⁷. (Plačiau apie tai poskyryje „Lietuvių literatūra tautinėje mokykloje“.)

Pamatinė Naujosios mokyklos nuostata – mažinti mokykloje atmintinai išmokstamos informacijos kiekį ir orientuotis į dvasinį bei fizinį ugdymą – kaip matysime, prasilenkė su tarpukario mokykloje vyravusiu istoriniu kultūriniu literatūros dėstymo metodu. Vartant ano meto literatūros vadovėlius pirmiausia į akis krinta platūs istoriniai, socialiniai ir kultūriniai kontekstai, daugybė raštijos ir literatūros kūrėjų vardų, jų biografijos ir kūrybos datų. Išsamių konteksto žinių reikalavo socialiai angažuota literatūros istorijos dėstymo perspektyva mokyklinėse programose (ypač nuo 1929). Taigi inovatyvią pedagogikos kryptį pasirinkusiems mokytojams teko laviruoti tarp Naujosios mokyklos pedagoginės nuostatos fokusuotis į kritinio mąstymo ir

³³ [Stasė Matulaitienė], „Literatūros didaktų pėdsakais“, in: *Kaip mokyta literatūros*, parengė Stasė Matulaitienė, Kaunas: Šviesa, 1997, p. 10–20.

³⁴ T.[eresė] Bukauskienė, *op. cit.*, p. 5–48.

³⁵ Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 75.

³⁶ J.[onas] Vabalas-Gudaitis, „Naujų kelių ieškojimas pedagogikoje“, in: *Naujoji mokykla: straipsnių rinkinys*, t. 1, redaguoja V.[incas] Ruzgas, Kaunas: Spaudos fondas, 1928, p. 43–44.

³⁷ T.[eresė] Bukauskienė, *op. cit.*, p. 22.

asmenybės (dvasios) ugdymą bei vyresniųjų klasių literatūros programoje užkoduotos faktografijos ir kontekstinės informacijos gausos. Koliziją tarp naujosios pedagoginės krypties ir valstybinių ugdymo programų konstatavo ir Vabalas-Gudaitis:

Bet darbo sąlygos ir toms Naujoms mokykloms ne lengviausios: jos turi šio-kiu ar tokiu būdu išeiti nustatytą valstybinių mokyklų kursą, kur, kaip žinome, bendras išsilavinimo laipsnis teturi labai maža reikšmės, o nusveria atmintimi pasisavintos žinios arba tam tikras vikrumas patenkinant mokytojų reikalavimus, dažniausiai įgaunančius katechetinį klausimų bei atsakymų pavidalą. Tuo tarpu Naujoji mokykla [...] labai mažai tekreipia dėmesio į atmintinį žinių pasisavinimą, nes beveik du trečdaliu žymių [taip tekste – čia ir toliau įterpta mūsų] liečia ne mokymą, o kūno arba sielos auklėjimą.³⁸

Tarpukario mokykloje praktikuotą atgyvenusį, iš carinės Rusijos valdiškų mokyklų paveldėtą „lekcijinį“ literatūros dėstymo metodą kritikavo literatūros vadovėlio autorius Jonas Norkus: „[M]okytojas papasakoja kūrinio turinį, charakterizuoja vieną antrą veikėją, vadovėly nagu užbrėžia, nuo kurios iki kurios vietos mokiniai turi išmokti – ir viskas baigta.“³⁹ Turinio atpasakojimas ir vadovėlinių tiesų mokymasis atmintinai atimamas iš mokinio galimybės autentiškai išgyventi kūrinį, nepadedas ugdytis savarankiškos teksto analizės įgūdžių. Todėl Norkus ragino literatūros pamokose naudoti Naujosios mokyklos principais grįstą laboratorinį literatūros dėstymo metodą, kurio esminis principas – suteikti kuo daugiau laisvės mokinio iniciatyvai, vengti paskaitos tipo literatūros dėstymo. Mokytojai turį kelti klausimus, paaiškinti sudėtingesnes, mokiniams nesuprantamas kūrinio vietas, bet patį kūrinio nagrinėjimą palikti savarankiškam mokinių darbui. Kūrinius Norkus ragino pasirinkti pagal estetinės vertės kriterijų bei auklėjimo uždavinius, paisant konkretaus amžiaus mokinių gebėjimų⁴⁰.

Į euristinį (savarankišką mokinių mąstymą skatinančiais klausimais grįstą) literatūros dėstymą mokytojus ir mokinius kreipė dar vienas laboratorinio metodo entuziastas Zigmas Kuzmickis: „Mokymas glūdi ne žinių perteikime, bet sužadinime tų mokinio galių, kurios savarankiškai tas žinias

³⁸ J.[onas] Vabalas-Gudaitis, *op. cit.*, p. 50–51.

³⁹ J.[onas] Norkus, „Laboratorinis literatūros dėstymo metodas“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 3, p. 246.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 247.

absorbuotų, tariant – suderintų jas su praktiniu asmenybės gyvenimu.⁴¹ Šalia mokinio savarankiškumo daug dėmesio jis skyrė kūrybiškumo skatiniui: „Kas pats niekad nėra kūręs, nėra dėjęs pastangų literatūros kūriniai sukurti, tam daug sunkiau yra suprasti ir svetima kūryba.“⁴²

Dar viena Kuzmickio akcentuota laboratorinio metodo priemonė – mokinių diskusijos, suteikiančios erdvės pasireikšti mokinio individualybei. Mokytojas neturįs kištis į debatus ar palaikyti vieną kurią pusę, priešingai, jis privaląs išlikti objektyvus, gerbti mokinių nuomonių įvairovę⁴³. Populiari tarpukariu buvo ir kita Kuzmickio siūlyta mokymo priemonė – literatūriniai teismai. Savarankiškumą ir kūrybiškumą skatinančių veiklų tarpukario mokykloje tikrai nestigo⁴⁴. Kiek galime spręsti iš atsiminimų, vadovėlių užduočių, pedagoginėje spaudoje publikuotos medžiagos, daugelis Kuzmickio išvardytų laboratorinio metodo priemonių naudotos pirmosios Lietuvos Respublikos mokyklose: savarankiškai rengti referatai apie literatūrą pristatinti pamokų ar popamokinės veiklos metu, daugelyje mokyklų leisti mokinių parengti laikraščėliai, vyko literatūriniai teismai, pieštos iliustracijos literatūros kūriniams, pasitelkta vaizdinė medžiaga literatūros pamokoms pagyvinti, organizuotas tautosakos rinkimas, literatūrinės ekskursijos, raškusis skaitymas, literatūros kūrinių inscenizacija, kūrybos vakarai, literatūrinės ekskursijos ir kt. Visos šios priemonės turėjo padėti mokiniui užmegzti individualų santykį su literatūros kūriniu, priartinti abstrakčius literatūros teorijos ir istorijos klausimus prie mokinio asmeninės patirties.

Laboratorinis metodas reikalauja iš mokytojo skirti žymiai daugiau laiko konkrečiam kūriniui nagrinėti nei paskaitų metodas, kai pats mokytojas padiktuoja visą mokiniui žinotiną informaciją apie konkretų autorių ir jo kūrinį⁴⁵. Į galimą priekaištą, kad mokydamas laboratoriniu metodu mokytojas gali nespėti išeiti visos programos, Kuzmickis atkirto, esą „pasigailėjimo vertas tas mokytojas, kuriam vien tik programa rūpi. Pasigailėjimo vertas yra tas mokytojas, kuris šliaužioja su savo mokiniais vadovėlio medžiagoje ir kala datas, vardus, turinius ir charakteristikas. Pasigailėjimo jis vertas, nes

⁴¹ Zigmantas Kuzmickis, „Ties mokymo ir auklėjimo problema“, *Vairas*, 1937, Nr. 12, p. 468.

⁴² Z.[igmas] Kuzmickis, „Laboratorinis literatūros dėstymo metodas“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 9, p. 1063.

⁴³ *Ibid.*, p. 1066.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 1067; L.[eonas] Kuodys, „Iniciatyvos ir aktyvumo skatinimas mokykloje“, *Vairas*, 1932, Nr. 5, p. 95–97.

⁴⁵ Z.[igmas] Kuzmickis, *op. cit.*, p. 1066.

jis į kalėjimą deda mokinių savaimingumą, jų estetinius, humaniškus ir patriotinius potroškus⁴⁶.

Nepaisant tokios griežtos Kuzmickio pozicijos⁴⁷, net ir jam kartu su bendradarbiais 4-ojo dešimtmečio viduryje atnaujinus mokyklinę literatūros programą jos apimtys nė kiek nesumažėjo. Kitaip tariant, nors ir deklaravo principą *non multa, sed multum*, tiek su bendraautoriais parengtame mokyklinės programos projekte (1936), tiek savo vadovėliuose (gimnazijoms skirtoje penkių dalių lietuvių literatūros istorijoje, 1931–1934⁴⁸) Kuzmickis orientavosi į plotį nė kiek ne mažiau nei į gylį. Laboratorinis metodas radikaliai neatmetė paskaitos tipo literatūros dėstymo, Kuzmickis jį teigė esant būtiną norint supažindinti mokinius su rašytojų biografija ir istorinėmis jų gyvenimo bei kūrybos aplinkybėmis. Viena vertus, rašydamas vadovėlius jis siekė sudominti mokinius autoriaus asmenybe ir kūryba, diskutuoti įvairiais su tuo susijusiais klausimais. Kita vertus, Kuzmickis užsimojo labai detaliai aprašyti visą (istorinį, biografinį, kultūrinį) kontekstą. Veikiausiai jis tikėjosi, kad iš pateiktos informacijos gausos mokytojai gebės patys atsirinkti, kas jiems svarbu, aklaai nesekdami nei programa, nei vadovėliais.

Tiek mokyklinėje lietuvių literatūros programoje, tiek vadovėliuose matomą dėmesingumą biografiniam ir socialiniam literatūros kūrinio kontekstui pirmojoje Lietuvos Respublikoje lėmė jau minėta kultūrinė istorinė mokykla, išlaikiusi stiprias pozicijas tiek mokyklinėje, tiek universitetinėje literatūros didaktikoje. Taigi nepaisant konkrečių, tegu ir labai autoritetingų pedagogų siūlomų alternatyvių (intuityvistinio, laboratorinio) metodų, pati mokyklinė programa kreipė mokytojus žinias akcentuojančios klasikinės ugdymo paradigmos link.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 1074.

⁴⁷ Kiek nuosaikesne forma aklą pedagogų klovimąsi vadovėlio medžiaga ir programa Kuzmickis kritikavo ir kitame straipsnyje, žr. Zigmantas Kuzmickis, „Pamokos organizavimo klausimu“, *Vairas*, 1934, Nr. 7, p. 339–340.

⁴⁸ Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 1: *Tautosaka*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1931. Toliau vartojama santrumpa ZK LL 1 1931; Idem, *Lietuvių literatūra*, d. 2: *Senoviniai raštai, bažnytinė literatūra ir Duonelaičio kūryba*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1932. Toliau vartojama santrumpa ZK LL 2 1932; Idem, *Lietuvių literatūra*, d. 3: *Pirmoji XIX amž.[iaus] pusė (iki spaudos draudimo)*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1932. Toliau vartojama santrumpa ZK LL 3 1932; Idem, *Lietuvių literatūra*, d. 4: *Spaudos draudimo laikotarpis*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1933. Toliau vartojama santrumpa ZK LL 4 1933; Idem, *Lietuvių literatūra*, d. 5: *XX amžius*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1934. Toliau vartojama santrumpa ZK LL 5 1934.

Mokyklinės lietuvių literatūros programos ir literatūrinio ugdymo mokomoji medžiaga

Pirmoji valstybinė „Lietuvių kalbos ir pasaulio raštijos programa“ patvirtinta 1921 m.⁴⁹ (jos projektas publikuotas spaudoje 1920). Iki to laiko gimnazijos naudojo „Ryto“, „Saulės“ ir „Žiburio“ draugijų gimnazijų programomis (dalis jų buvo paskelbtos spaudoje, kitomis mokyklas aprūpino Švietimo ministerija)⁵⁰. Tiek pirmoji, tiek 1923 m. atnaujinta⁵¹ mokyklinė literatūros programa buvo labai abstrakčios, jose veik neminimi konkrečių rašytojų asmenvardžiai nei kūriniai. Todėl po kelerių metų svarstymo pedagogų tarybose ir mokytojų konferencijose 1929 m. patvirtinta žymiai detalesnė lietuvių kalbos ir literatūros programa⁵². Kol pastaroji buvo svarstoma ir tvirtinama, politinė situacija šalyje gerokai pasikeitė. 1926 m. į valdžią atėję tautininkai siekė iš esmės pertvarkyti švietimo sistemą tautinio ugdymo pagrindais, todėl 4-ojo dešimtmečio viduryje vykdant švietimo reformą vėl atnaujintos visų mokomųjų dalykų programos. 1936⁵³ ir 1937 m.⁵⁴ viešai paskelbti lietuvių kalbos ir visuotinės literatūros programos projektai. Jie buvo toliau tobulinami (trumpinami) atsižvelgiant į mokytojų pareikštus priekaištus (daugiausia dėl per didelės programos apimties). Galiausiai 1939 m. švietimo ministras pasirašė naująją „Lietuvių kalbos ir visuotinės literatūros programą“⁵⁵. Deja, ji galiojo vos vienus metus iki 1940 m. rudens, kai LSSR švietimo liaudies komisariatas paskelbė sovietiniais pagrindais pertvarkytą „Lietuvių kalbos ir literatūros programą“.

Taigi per trumpą pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpį pasirodė iš viso keturios mokyklinės literatūros programos (oficialus dalyko pavadinimas nuolat nežymiai keitėsi, tai išryškinant, tai „paslepianč“ pasaulio literatūros dėmenį). Pirmosios dvi (1921 ir 1923) menkai teduoda naudos kanono

⁴⁹ „Lietuvių kalbos ir pasaulio raštijos programa“, *Švietimo darbas*, 1921, Nr. 1–2, p. 138–139. Toliau vartojama santrumpa LKPr 1921.

⁵⁰ Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 29–30.

⁵¹ *Švietimo Ministerijos aukštesniųjų ir vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų direktoriams*, Kaunas: [s. n.], 1923. Toliau vartojama santrumpa BLMPr 1923.

⁵² Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 116.

⁵³ „Vidurinės mokyklos programų projektai“, *Tautos mokykla*, 1936, Nr. 14–15, p. 339–352. Toliau vartojama santrumpa VMPrP 1936.

⁵⁴ *Vidurinių mokyklų programos (projektai)*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo k-[omisi]jos leidinys, 1937. Toliau vartojama santrumpa VMPrP 1937.

⁵⁵ *Vidurinių mokyklų programos*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo k-[omisi]jos leidinys, 1939. Toliau vartojama santrumpa VMPr 1939.

tyrimams dėl savo abstraktumo. Iš jų negalime susidaryti aiškesnio kanoninių autorių ir kūrinių vaizdo. 1929 ir 1939 m. programos (monografijoje analizuojami ir 1936, 1937 m. projektai, kurie tik nežymiai skyrėsi nuo 1939 m. programos), priešingai, buvo labai detalios ir teikia medžiagos ne tik mokyklinio kanono steigties rekonstrukcijai, bet ir leidžia matyti per dešimtmetį įvykusią (tegu ir nežymią) kanono raidą.

Nuo pačios pirmosios „Lietuvių kalbos ir pasaulio raštijos programos“ joje (kaip matyti iš pavadinimo) buvo integruota ir pasaulio literatūra. Tiesa, ankstyvuoju laikotarpiu, iki 1929 m., konkretūs pasaulio literatūros kūriniai programose veik neminimi (išimtis – *Nala ir Damajanti*⁵⁶ bei *Iliada*⁵⁷ 1921 m. programoje). Nors 1929 m. programos pavadinime nuorodos į pasaulio literatūrą nebeliko, būtent joje atsirado didelės apimties užsienio autorių ir kūrinių sąrašas (32 autoriai V–VIII gimnazijos klasių programoje; palyginimui, lietuvių literatūros autorių – 30). Jis apima visą Vakarų literatūros klasiką nuo Antikos (Homero) iki simbolizmo – Maurice'o Maeterlincko *Žydrosios paukštės* (*L'Oiseau bleu*, 1908)⁵⁸.

Ne visų programoje minimų pasaulio literatūros autorių kūriniai buvo skaitomi, dalis iš jų funkcionavo tik kaip kanoniniai vardai su glaustomis biografijomis ir kūrinių turinio atpasakojimais. Antai 1929 m. programoje minimas Johno Miltono *Prarastasis rojus* (*Paradise Lost*, 1667) tarpukariu nebuvo išverstas į lietuvių kalbą. Dalis programoje minimų kūrinių galėjo būti skaitomi ištraukomis, o ne ištisai. Tarkim, nuo 1929 m. programoje minimas Miguelio de Cervanteso *Don Kichotas* (*El ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*, 2 d., 1605–1615) visas į lietuvių kalbą išverstas tik 1942 m. (vertėjas Pulgis Andriušis). Po 1936 m. švietimo reformos pasaulio (anuomet – visuotinės) literatūros kursas keitėsi nežymiai, išliko platus ir išsamus (28 autoriai 1939 m. IV–VII klasių programoje; palyginimui, lietuvių literatūros autorių – 32). Tarpukario lietuvių kalbos ir pasaulio literatūros gimnazijos programa rodo aiškiai to meto švietimo politikos nuostatą ruošti

⁵⁶ Svarbiausio hinduizmo kultūros rašytinio paminklo *Mahabharatos* (didžiojo Bharatų dinastijos epo) sudėtinė dalis. Įdomu, kad tuo metu, kai šio kūrinio pavadinimas (rašyta *Nal ir Damajanti*) pasirodė mokyklinėje programoje, pats veikalas dar nebuvo išverstas į lietuvių kalbą. Pirmas vertimas (iš prancūzų kalbos) pasirodė 1926 m. (vertė Viktoras Kamantauskas).

⁵⁷ Visas *Iliados* vertimas į lietuvių kalbą tepasirodė 1930 m. (vertė Jeronimas Ralys, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Pranciškus Žadeikis, Jurgis Talmantas).

⁵⁸ Ši flamandų pasakos motyvais Maurice'o Maeterlincko sukurta drama tarpukariu į lietuvių kalbą versta dukart – Jono Yčo (1920) ir Petro Vaičiūno (1928).

plataus kultūrinio akiračio Lietuvos inteligentijos kartą ir lietuvių literatūrą matyti bendrame Vakarų kultūros kontekste. Ši tendencija išliko ir nacmečiu. Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų literatūros apimtys lietuvių kalbos ir literatūros programoje smarkiai sumažėjo, jos vietą užėmė išaugęs klasikinės rusų⁵⁹ ir SSRS tautų literatūros korpusas.

Nepriklausomybės pradžioje mokytojai bei mokiniai stokojo vyresnėms klasėms skirto lietuvių literatūros vadovėlio⁶⁰. 3-iajame dešimtmetyje mokyta iš įvairių literatūros istorijos santraukų, konspektų, kurie nebuvo pritaikyti mokykloms, nepaisė literatūros didaktikos principų, apsiribojo faktografija ir kūrinį turinio perpasakojimu⁶¹. Tik 4-ajame dešimtmetyje pasirodė metodiškai kruopščiai parengti Kuzmickio ir Miškinio vadovėliai vyresnėms klasėms, kuriuose nuosekliai dėstyta lietuvių literatūros istorija. Tiesa, visą vyresniųjų klasių kursą nuo tautosakos iki naujausios literatūros apimančiai Kuzmickio vadovėlių serijai (1931–1934) neretai prikišta informacijos gausa, mat čia pateikta žymiai daugiau autorių ir tekstų, nei to reikalaavo programa.

Iki sovietų okupacijos spėjo išeiti tik pirmoji pagal tautininkų atnaujintą programą parengta Miškinio vadovėlio dalis, apimanti kurso dalį nuo tautosakos iki spaudos draudimo panaikinimo (1939)⁶². Ji labiau nei Kuzmickio vadovėliai tiko mokyklai, nes neužvertė mokinių informacijos gausa, be to, pateikė svarbiausių istorinių įvykių ir kūrinį interpretaciją bei vertinimą. Kuzmickis, tikėtina, sąmoningai vengė tą daryti. Kaip nuoseklus laboratorinio metodo taikytojas, jis siekė kruopščiai apgalvotais klausimais vesti

⁵⁹ Pirmosios Respublikos laikotarpio vyresniųjų klasių literatūros programose minimi Ivano Turgenevo, Fiodoro Dostojevskio, Levo Tolstojaus kūriniai. Pastarojo *Karas ir taika* išliko net ir nacmečiu, 1942 m. patvirtintoje programoje. Tiesa, čia būta kuriozo, mat tų pačių metų balandį Švietimo vadybos įsakymu visos bibliotekos buvo įpareigosotos nebeišduoti skaitytojams originaliosios ir verstinės rusų literatūros. Kadangi šis įsakymas kirtosi su gimnazijų literatūros programa, 1942 m. lapkritį generalinis komisaras liepė Švietimo vadybai išbraukti iš programos minėtą Tolstojaus romaną. (Generalinio komisaro raštas Švietimo vadybos generalinei tarybai, Kaunas, 1942, lapkričio 25, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1051, l. 231.)

⁶⁰ Vaizdingu šios stokos liudijimu laikytinas Lietuvos švietimo istorijos muziejaus eksponatas – rankraštinis, albumelio formato, vinjetėmis puoštas Žagarės progimnazijos mokytojo(s) ar mokinio(-ės) Lietuvių literatūros istorijos konspektas (1923) (LŠM, f. IV-A, ap. 150, b. 1, l. 30).

⁶¹ Išsamiai apie tarpukario Lietuvos mokyklinius literatūros vadovėlius žr. T.[eresė] Bukauskienė, *op. cit.*, p. 91–157.

⁶² Motiejus Miškinis, *Lietuvių literatūra*, d. 1: vadovėlis gimnazijų IV ir V klasėms ir mokytojų seminarijoms, Kaunas: Spaudos fondas, 1939. Toliau vartojama santrumpa MM LL 1939.

mokinius prie kūrinio temos, jo idėjų atskleidimo. Taigi labiau orientavosi į savarankišką literatūros nagrinėjimą pateikdamas gausią biografinę ir kitokią kontekstinę medžiagą bei šaltinius (kūrinių ištraukas), tiesiogiai neišsakydamas savo vertinimo, nepateikdamas išbaigtos analizės. Ambrazevičius taip įvertino abu vadovėlius: „Kuzmickis davė gausiai veikalų ištraukų savarankiškiems mokinių darbams. Miškinis pagilino literatūros faktų interpretaciją.“⁶³

Šioje monografijoje analizuojant konkrečių rašytojų ir kūrinių kanonizaciją pirmojoje Lietuvos Respublikoje remiamasi ne tik minėtais Kuzmickio bei Miškinio vadovėliais, bet ir progimnazijos klasėms skirtais skaitiniais (Kuzmickio *Mokyklos skaitymai* (1937), Ambrazevičiaus, Skrupskelienės ir Vaičiulaičio *Naujieji skaitymai* (3 d. 1936–1941)), mat po 1936 m. reformos antrajame (progimnazija) ir trečiajame (gimnazija) mokymosi koncentre kartojosi tie patys autoriai ir kūriniai. (Mokytojai kritikavo ugdymo turinio pasikartojimą (kad ir kitu lygmeniu) skirtinguose reformuotos mokyklos centruose⁶⁴.) Tikėtina, kad gimnazijos mokytojai galėjo remtis progimnazijoms skirtais skaitiniais, juolab kad gimnazijos klasėms skirtų skaitinių apskritai nebuvo parengta (išskyrus mokiniams skirtas programinių autorių kūrybos rinktines, vadinamuosius mokyklinius raštus). Tyrime pasitelkti ir įvairūs literatūros istorijos konspektai, santraukos, apybraižos, kuriais mokytojai naudojos 3-iajame dešimtmetyje, stokodami profesionaliai parengtų mokyklinių literatūros istorijos vadovėlių. Taip pat panaudoti pedagoginėje, moksleivių ir kultūrinėje periodikoje skelbti straipsniai apie konkrečius kanoninius rašytojus ir jų kūrinius.

⁶³ J.[uozas] Ambrazevičius, „Literatūra ir mokykla“, in: *Literatūros metraštis su kalendorium 1942 metams*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941, p. 213.

⁶⁴ Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 187.

TAUTOSAKOS TRAKTUOTĖ MOKYKLINĖJE LITUANISTIKOJE

Jau pirmoje valstybinėje vyresniųjų klasių lietuvių literatūros programoje (1921) pažintis su lietuvių literatūra buvo pradedama nuo tautosakos (lietuvių liaudies dainų, pasakų, patarlių, priežodžių ir mįslių)⁶⁵. Netrukus (1923) vyresniųjų klasių programose atsirado rekomendacija mokiniams patiems rinkti tautosakos pavyzdžius. Vis dėlto šiuo ankstyvuoju laikotarpiu tautosaka nelaikyta literatūros dalimi, lietuvių literatūros istorijos pradžia įvardyta XVI–XVIII a. raštija⁶⁶.

Bet 1929 m. programoje tautosaka įtraukiama į lietuvių literatūros istorijos kursą kaip ankstyviausias jos etapas. Šios programos autorius Biržiška⁶⁷ dar anksčiau ėmė dėstyti tautosaką savo lietuvių literatūros istorijos (iki 1864) kurse Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitetas) Humanitariniame fakultete⁶⁸. Veikiausiai jau rengdamas mokyklinės programos projektą, Švietimo ministerijos žurnale *Švietimo darbas* Biržiška paskelbė straipsnį, kuriame taip pagrindė tautosakos vietą mokykliniame lietuvių literatūros istorijos kurse:

Tačiau kad ir nėra ji [tautosaka] „literatūra“ siaura šio lotyniškojo žodžio prasme⁶⁹, kad ir turi ji savo meninių savybių, kurių neturi rašytinė poezija, tautosaka vis dėlto yra sakytinė poezija, yra poezija. Tautosakos tyrimo metodai aukštesniajai mokyklai [taip vadintos V–VIII gimnazijos klasės] gal sunkoki, bet be jų čia negalima verstis. Amžinieji sakinės ir rašytinės poezijos savitarpio ryšiai – simpatijos arba net antipatijos (Duonelaitis ir dainos), giminingas, kad ir įvairuojąs, kūrybinis meninės galios reiškinys, galiausiai, bendras svajų, garsų, vaizdų, įvaizdžių pasaulis – verčia mus jungti mokykloje tautosaką su literatūra.⁷⁰

⁶⁵ LKPr 1921, p. 138.

⁶⁶ *Ibid.*; BLMPPr 1923, p. 6.

⁶⁷ Autorystę įrodo Biržiškos parengtas programos rankraštis. Žr. Lietuvių ir visuotinės literatūros programa, LMAVB RS, f. 165, ap. 202, l. 3–6.

⁶⁸ Šį kursą Biržiška dėstė nuo 1922 m. Galima spėti, kad tautosaka buvo integruota į jį nuo pat pradžių, nors išlikę tik 1926 m. ir vėlesni šio kurso programos variantai. (M.[ykolis] Biržiška, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 2, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas, 1938, p. 393.)

⁶⁹ Lot. *littera* – raidė, *litteratura* – tai, kas parašyta.

⁷⁰ M.[ykolis] Biržiška, „Literatūra ir jos istorija aukštesniojoje mūsų mokykloje“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 9, p. 1059–1060.

Giedrius Viliūnas tautosakos integravimą į lietuvių literatūros istoriją tarpukariu aiškino romantizmo įtaka⁷¹. XVIII–XIX a. italų, vokiečių ir kitų tautų filosofai bei literatai paklojo pamatus folkloristikai, pripažindami žodinei liaudies kūrybai tą patį ar net aukštesnį kultūrinį statusą, nei ligi tol turėjo rašytinė literatūra. Antai Herderis nedarė skirties tarp kolektyvinės ir individualiosios kūrybos. Pasak jo, visas konkrečios tautos kalba sukurtas žodinis menas išreiškia tos tautos dvasią, jos savitą charakterį. Tik liaudies kūryboje toji dvasia skleidžiasi autentiškiau, grynesniu pavidalu nei išsimokslinusių rašytojų veikaluose⁷².

XIX a. Europoje prasidėję nacionaliniai judėjimai suformavo poreikį „atrasti“ savo tautos ištakas. Pagal anuometinius nacionalinės literatūros istoriografijos principus konkrečios tautos literatūros ištakomis laikytas jos tautinis epas. Šiuo vardu vadinti žodinėje tradicijoje ir (ar) rašytiniuose paminkluose išlikę senieji mitiniai pasakojimai, kurių leidimus XIX a. filologai ėmėsi kruopščiai rengti iš rankraščių arba, pristigę rašytinių šaltinių, kurti išlikusios žodinės tradicijos pagrindu. Nors kelis šimtus metų užmarštyje buvę, naujam gyvenimui prikelti senieji epai faktiškai neformavo konkrečios tautos literatūrinės tradicijos, šiems kūriniams suteiktas tautinės kultūros ištakų statusas ir būtent nuo jų pradėta dėstyti nacionalinės literatūros istorija⁷³. Lietuvoje stokojamą tautinį epą atstojo tautosaka.

Žodinės liaudies kūrybos kaip lietuvių literatūros ištakų samprata pirmąsyk pasirodė XIX a. pradžioje Liudviko Rėzos darbuose. Vėliau derlingą dirvą ji rado moderniojo lietuvių nacionalizmo ideologijoje. Stokodama lie-

⁷¹ Giedrius Viliūnas, „Į žodžio meno gilumas: lietuvių literatūros mokslas XX a. pirmoje pusėje“, p. 272.

⁷² Regina Bendix, *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*, Madison: The University of Wisconsin Press, 1997, p. 37–39.

⁷³ Joep Leerssen, „Introduction: Philology and the European Construction of National Literatures“, in: *Editing the Nation's Memory: Textual Scholarship and Nation-Building in Nineteenth-Century Europe* (European Studies Vol. 26), edited by Dirk Van Hulle, Joep Leerssen, Leiden: Brill, 2008, p. 25. Jau XIX a. pradžioje Prūsijos mokyklose pradėta mokyti senųjų germanų epų. Karaliaučiaus Frydricho kolegijos (Collegium Fridericianum) direktorius, pedagogas Friedrichas Augustas Gottholdas 1809 m. pasiūlė vyresniųjų klasių mokiniams dėstyti Viduramžių vokiečių poeziją, mat ji esanti veiksminga tautokūros priemonė. 1815 m. pirmąkart publikuotas specialiai mokyklai skirtas *Nibelungų giesmės* (*Nibelungenlied*) leidimas. (Jelko Peters, „...und mir wird die ganze Chrestomathie nach gerade langweilig,“ Zu Karl Lachmanns *Auswahl aus den Hochdeutschen Dichtern des 13. Jahrhunderts* (1820) und ihren Auswirkungen auf den altdeutschen Unterricht“, in: *Das Lesebuch 1800–1945. Ein Medium zwischen literarischer Kultur und pädagogischem Diskurs*, hrsg. von Hermann Korte, Ilonka Zimmer, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, p. 71, 74.)

tuviakalbės aukštosios kultūros, lietuvių inteligentija liaudies kalbą, meną bei papročius paskelbė autentiškiausia lietuviybės reprezentacija, savotišku tautinės dvasios rezervuaru, kuris polonizacijos ir rusifikacijos sąlygomis išsaugojo lietuvių tautinę savimonę⁷⁴. Tarpukariu sąmoningai akcentuota socialinė tautosakos kilmė kaip sinonimą vartojant įvairius darinius su žodžiu „liaudis“ (liaudies poezija, liaudies kūryba ir pan.). Ambrazevičius mini, kad siekdamas pabrėžti valstietijos sluoksnį kaip kolektyvinį kūrėją Paulius Gaalunė rinkosi vartoti sąvoką „liaudies menas“ vietoj „tautodailė“⁷⁵.

Tautosakos vertės bei svarbos supratimą anuomet skatino ir tarptautinį pripažinimą lietuvių liaudies dainoms suteikę garsūs XVIII–XIX a. vokiečių bei kitų tautų intelektualai (Gottholdas Ephraimas Lessingas, Johannas Gottfriedas Herderis, Johannas Wolfgangas von Goethe'is ir kt.⁷⁶). Šis aspektas akcentuotas ir tarpukario mokykloje. Antai Panevėžio mokytojų seminarijos lietuvių kalbos mokytojas Petras Būtėnas 3-iajame dešimtmetyje teigė, kad pradėti nagrinėti tautosaką mokykloje galima tik mokiniams susipažinus su autoritetingų literatų ir mokslininkų išsakytais jos vertinimais⁷⁷. O vadovėlių autoriai citavo Lessingo laiško (*Briefe, die neueste Literatur betreffend*, 1759) ištrauką, kurioje dramaturgas žavisi prigimtinio lietuvių liaudies dainų paprastumu ir sąmoju⁷⁸.

Pirmosiose Jono Šliūpo (1890) ir Maironio (1906) lietuvių literatūros istorijos apybraižose⁷⁹ tautosaka neminima (literatūros raida čia pradedama nuo pirmųjų raštų lietuvių kalba). Bet jau Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė specialiai lietuviškoms gimnazijoms skirtą savo lietuvių literatūros apžvalgą pradėjo nuo tautosakos⁸⁰. Vėliau tokį

⁷⁴ M. Žilvinis [Motiejus Miškinis], „Apie kaimo meną“, *Šviesos keliai*, 1931, Nr. 12, p. 769.

⁷⁵ J.[uozas] Ambrazevičius, „Tautosakos autoriaus problema“, *Židinys*, 1934, t. 19, Nr. 2, p. 151.

⁷⁶ Philippo Ruhigo *Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne* (*Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexikon*, 1747) publikuotos kelios lietuvių liaudies dainos atkreipė vokiečių intelektualų dėmesį. Aštuonetą Ruhigo publikuotų dainų Herderis perspausdino savo sudarytame liaudies dainų rinkinyje *Tautų dainos* (*Volkslieder*, 2 d., 1778–1779). Goethe vieną jų įtraukė į savo dramą *Žvejė* (*Die Fischerin*, 1782).

⁷⁷ P.[etras Būtėnas], „Tautosakos nagrinėjimas mokykloje“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 9, p. 1079.

⁷⁸ ZK LL 1 1931, p. 161; MM LL 1939, p. 112.

⁷⁹ [Jonas Šliūpas], *Lietuviziskieji rasztai ir rasztininkai: Raszliszka peržvalga parengta Lietuvos mylėtojo, Tilžėje: Kaszta Bałtimorės M. D. L. M. Draugystės*, 1890; [Jonas Mačiulis-Maironis], „Trumpa Lietuvių rašliavos apžvalga“, in: *Lietuvos istorija: Su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, parašė Maironis (Š. M-lis), trečią kartą atspausdinta ir partaisyta, Petropilis: išleista „Lietuvių laikraščio“ pinigais, 1906, p. 212–256.

⁸⁰ Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Iš mūsų literatūros*, Kaunas: išleido Saliamonas Banaitis, 1913.

literatūros istorijos dėstymo principą taikė dauguma mokyklai literatūros istorijos ir teorijos vadovėlius rašiusių autorių. Pradedant Juozo Gabrio-Paršaičio vadovėliu *Lietuvių literatūros apžvalga* (2 d., 1913–1916), literatūrą ir jos raidą imta apibrėžti sąvokų dichotomija: *liaudies poezija* (*liaudies literatūra*) ir *rašliava*, t. y. rašytinė literatūra⁸¹. Tautosaką žyminčios sąvokos tarpukario vadovėliuose šiek tiek varijavo (*atmintinė literatūra*⁸², *sakytinė literatūra*, *liaudies literatūrinė kūryba*⁸³, *žodinė literatūra*⁸⁴, *liaudies poezija*⁸⁵, *sakytinė ir dainuotinė poezija*⁸⁶ ir pan.), bet visų jų kilmė sietina su herderiška *liaudies poezijos* samprata, pagal kurią tautosaka yra estetiškas fenomenas, savo esme ir tyrimų prieiga nedaug tesiskiriantis nuo rašytinės kūrybos. Tokią folkloro traktuotę Viliūnas vadina *literatūrine* ir teigia ją dominavus XX a. 3-iojo dešimtmečio lietuvių moksliniame ir pedagoginiame diskurse⁸⁷.

Taigi Biržiškos idėja apie „amžinuosius sakytinės ir rašytinės poezijos savitarpio ryšius“ perteikė anuomet vyravusią literatūrinę tautosakos sampratą. Ji akivaizdžiai matyti ir jo parengtoje 1929 m. programoje. Čia ne tik išplečiamos tautosakos mokymo apimtys (mokoma ne tik dainų ir pasakų rūšių, bet ir tautosakos rinkimo istorijos, smulkiosios tautosakos žanrų korpusas praplečiamas burtais, naujai įtraukiami „mitiškieji ir istoriškieji tautos padavimai“), bet į folkloro temą įtraukti ir literatūros kūriniai (pasakėčios bei Vinco Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, 1912)⁸⁸. Aiškios ribos tarp tautosakinių ir literatūrinių tekstų nematyti ir mokykloms skirtuose Biržiškos folkloristikos darbuose⁸⁹. Čia pramaišiu su brolių Juškų ir kitų

⁸¹ J.[uozas] Gabrys, *Lietuvių literatūros apžvalga*, d. 1, Kaunas: Švento Kazimiero draugija, 1913.

⁸² K.[azys] Bizauskas, *Raštijos ir literatūros teorija*, Kaunas: Ateitis, 1918, p. 5. Pakartotiniai leidimai 1920, 1922, 1923 m.

⁸³ MirA [Albinas ir Marija Iešmantos], *Lietuvių literatūros istorija su žymesniųjų kūrinių turiniais*, Kaunas, Marijampolė: Dirva, 1923, p. 5. Toliau vartojama santrumpa MirA LL 1923.

⁸⁴ Juozas Ambrazevičius, *Literatūros teorija: Poetika: vadovėlis vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms*, Kaunas: Sakalas, 1930 ir vėlesni leidimai (1933, 1936, 1938).

⁸⁵ J.[onas] Norkus, *Literatūros teorija. (Pagrindiniai prozos ir poezijos dėsniai.):* vidurin[e]i mokyklai, Kaunas: Vaiva, 1923. Antras leidimas 1926 m.

⁸⁶ MM LL 1939, p. 3.

⁸⁷ Giedrius Viliūnas, „Į žodžio meno gilumas: lietuvių literatūros mokslas XX a. pirmoje pusėje“, p. 272.

⁸⁸ *Švietimo ministerijos vidurinių ir aukštesniųjų bendrojo mokslinimo ir komercijos mokyklų programos*: oficialus leidinys, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1931, p. 25. Toliau vartojama santrumpa ŠMPr 1931.

⁸⁹ *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos* (1920) ir *Lietuvių dainų literatūros istorija* (1919, antras leidimas *Dainų literatūros vadovėlis*, 1923; trečias leidimas *Dainų istorijos vadovėlis*, 1925).

folkloristų surinktomis dainomis jis pateikia Mickiewcziaus, Baranausko ir kitų autorių eilių ištraukas.

Tiek Biržiškai, tiek visai literatūrinei folkloristikai būdinga tautosakos tekstuose ieškoti istorinių žinių (spaudoje diskutuota ir apie integruotą senovės Lietuvos istorijos ir tautosakos dėstymą mokykloje⁹⁰). Folkloras laikytas tautos praeities ir jos būdo pažinimo šaltiniu⁹¹. Ypač vertinti šaltiniai, kuriuose galima glūdi senosios lietuvių mitologijos ir pražuvusio tautinio epo fragmentai. Šiandien jau žinome, kad nemaža dalis ano meto vadovėliuose ir skaitiniuose pateiktų tokio pobūdžio tekstų iš tikrųjų buvo kompiliacijos ar autorinė kūryba tautosakos motyvais⁹² (dalis Rėzos publikuotų mitologinių dainų⁹³ bei Krėvės „užrašytų“ istorinių dainų ir padavimų).

Požiūriui į tautosaką kaip ankstyviausią lietuvių literatūros raidos etapą prieštarauja faktas, kad vadovėliuose ir skaitiniuose pateikti liaudies kūrybos tekstai cituojami iš XIX a. rinkinių. Taigi chronologiškai dauguma jų galima vėlesni už senąją Lietuvos raštiją (metraščius ir religinę literatūrą), kuri iki 4-ojo dešimtmečio vidurio mokykloje buvo dėstoma iš karto po tautosakos. Šis anachronizmas tapo mažiau akivaizdus po tautininkų reformos (1936), kai vyresnėse klasėse iš karto po tautosakos imta dėstyti Donelaičio kūrybą (gerokai sutrauktas senųjų raštų dėstymas buvo perkeltas į pačią programos pabaigą).

4-ajame dešimtmetyje atnaujintos programos projekte (1936, 1937) bei patvirtintoje programoje (1939) atsisakyta minties pasakėčias ir Krėvės padavimus dėstyti kartu su tautosakiniais šaltiniais. Dėmesio skirta tautosakos meniniams ypatumams ir dainų melodijoms. (Profesionalūs folkloristai kritikavo pedagoginę praktiką skaityti dainų tekstus užuot juos dainavus⁹⁴.) Mokinius imta mokyti ne tik tautosakos rinkimo istorijos, bet

⁹⁰ J.[onas] Norkus, „Tautosakos dėstymas mokykloje (Iš literatūros metodikos)“, *Švietimo darbas*, 1927, Nr. 8, p. 732; J.[uozas] Ambrazevičius, „Tautosaka mokykloje“, *Židinys*, 1940, Nr. 3, p. 325 ir kt.

⁹¹ J.[uozas] Ambrazevičius, A.[lina] Skrupskelienė, A.[ntanas] Vaičiulaitis, *Naujieji skaitymai I klasei*, antras pataisytas leidimas, Kaunas: Sakalas, 1938, p. 5.

⁹² MirA LL 1923, p. 6; M.[ykolis] Biržiška, *Dainų istorijos vadovėlis*, trečias leidimas, Kaunas: Vytis, 1925, p. 14, 75; ZK LL 1 1931, p. 17, 87–90; J.[uozas] Ambrazevičius, A.[lina] Skrupskelienė, A.[ntanas] Vaičiulaitis, *Naujieji skaitymai I klasei*, p. 43–47; Juozas Ambrazevičius, *Literatūros teorija: Poetika: vidurinėms mokykloms*, ketvirtas leidimas, Kaunas: Sakalas, 1938, p. 144–145; MM LL 1939, p. 23–26 ir kt.

⁹³ Albinas Jovaiša, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 256–290.

⁹⁴ Z.[enonas] Slavinskas, „Lietuvių liaudies dainų melodijos“, *Šviesos keliai*, 1933, Nr. 12, p. 732; Jonas Balys, „Tautosakos auklėjamoji reikšmė“, *Tautos mokykla*, 1937, Nr. 11, p. 253.

ir užrašymo metodikos⁹⁵. Nepaisant išvardytų pakeitimų, tautosaka toliau laikyta literatūros istorijos pradžia. Tai kiek stebina, turint omenyje, kad 4-ajame dešimtmetyje Lietuvos akademiniame lauke ėmė reikštis nauja, tuometinius Vakarų ir Šiaurės Europos folkloristikos metodus savo tyrimuose taikanti tautosakos tyrėjų karta. 1934 m. Vytauto Didžiojo universitete folkloristika atsiskyrė nuo literatūrologijos ir įgijo savarankiškos mokslo disciplinos statusą: Humanitariniame fakultete įkurta Etnikos katedra, o lietuvių tautosakos kursas imtas dėstyti atskirai nuo senosios lietuvių literatūros istorijos⁹⁶.

4-ojo dešimtmečio viduryje vykusio tautininkų švietimo reforma galėjo tapti proga ir mokykloje atskirti tautosaką nuo literatūros istorijos, bet šitai neįvyko. Galbūt tai aiškinama mokyklinės lituanistikos bei apskritai ano meto lietuvių mąstymo inercija⁹⁷. Kodėl tautosaka laikyta ankstyvuju lietuvių literatūros etapu, padeda suprasti vyresniųjų klasių literatūros programos struktūra. Pradedant ankstyviausia, 1921 m. „Lietuvių kalbos ir pasaulio raštijos programa“, lietuvių tautosaka visą tarpukario laikotarpį dėstyta paraleliai su senovės Indijos (tik 1921 m. programoje), antikiniai epais, taip pat Viduramžių prancūzų ir vokiečių herojiniais epais. Ši lietuvių ir pasaulio literatūros raidos paralelė atskleidžia, kad tautosaka tarpukario (kaip, beje, ir sovietų bei nacių okupacijos metais⁹⁸) mokyklinėje lituanistikoje atliko nesamo (neišlikusio) tautinio epo funkciją ir kompensavo vėlyvą grožinės lietuvių literatūros pasirodymą. Kaip 1934 m. motyvavo Mykolaitis-Putinas: „Jei rusai pav.[yzdžiui] savo meniškiosios literatūros istoriją pradeda bylinų epika, tai kodėl mes negalime pradėti dainų lyrika?“⁹⁹

⁹⁵ VMPrP 1936; VMPrP 1937, p. 31; VMPr 1939.

⁹⁶ Giedrius Viliūnas, „Į žodžio meno gilumas“, p. 272; Vilma Daugirdaitė, „Folkloristika nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): istorijos metmenys“, *Tautosakos darbai*, 2015, t. 50, p. 32–33.

⁹⁷ Antai steigiant Lituanistikos institutą (1939), Lietuvių tautosakos archyvą ketinta tradiciškai priskirti prie filologijos. Kritikuodamas instituto įstatų projektą archyvo vedėjas Jonas Balys teigė, kad „[s]kirti tautosaką prie filologijos ir literatūros reikštų atsilikti 50-čia metų nuo šios savaimingos mokslo disciplinos padarytos pažangos“. (J.[ono] Balio atsakymas Švietimo ministerijos generaliniam sekretoriui dėl Lituanistikos instituto įstatymo projekto, LLTI BR, f. 69–306, l. 3. Cit. iš Vilma Daugirdaitė, „Folkloristika nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): istorijos metmenys“, p. 38.)

⁹⁸ VMPr 1940, p. 13; *Vidurinių mokyklų programos*: rankraščio teisėmis, Vilnius: Švietimo vadybos tarnybinis leidinys, 1942, p. 23. Toliau vartojama santrumpa VMPr 1942.

⁹⁹ V.[incas] Mykolaitis-Putinas, „Naujų literatūros vertybių beiėskant (Dėl L. Giros ‚Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raidos‘)“, *Literatūros naujienos*, 1934, Nr. 7, p. 2.

Pati tautininkų reforma (apie ją plačiau kitame poskyryje) tikslingai akcentavo tautiškumo ugdymą. O tautosaka, kaip jau minėta, buvo laikoma autentiškiausia tautos dvasios išraiška. Modernėjančioje Lietuvoje vis labiau yrant tradiciniam kaimo gyvenimo būdai ir papročiams, lietuvių inteligentija susirūpino organizuotai rinkti liaudies paveldą bei perduoti nykstančią gyvąją tradiciją ateities kartoms¹⁰⁰. Būtent mokyklai buvo deleguotas uždavinys supažindinti augančią inteligentijos kartą su tautosakoje slypinčia tautos dvasia¹⁰¹. Reformuotos literatūros programos bendraautoris Ambrazevičius taip argumentavo tautosakos dėstymą mokykloje:

Iš tautosakos žmogus turi pažinti tautos charakterį, papročius, pažiūras, reaguojimą į aplinką, žodžiu, visa, kas dar Herderio buvo pavadinta *tautos siela*. Per tautosaką jis turi susigyventi su pačia tautos praeitimi: įsijausti į jos galvojimo, jausmo būdą, suprasti jos idėjas bei nusiteikimus. Per tautosaką jis turi nujausti tautos ateities kelius ir juos tiesti, atsižvelgiant į ligšiolinius tautos charakterio pagrindus.¹⁰²

Dėstyti tautosaką lietuvių literatūros istorijos kurse skatino į tautiškumo ugdymą orientuota atnaujintos programos koncepcija. Kadangi liaudies kūryba moderniojo lietuvių nacionalizmo ideologų laikyta tautos dvasios kodu, suprantama, kodėl be jos negalėjo apsieiti mokyklinė lietuvių literatūros istorija.

Nors žodinė liaudies kūryba visą tarpukario laikotarpį buvo priskiriama literatūrai, tautosakos vadovėliuose paisyta jos specifikos. Šio laikotarpio mokyklinių priemonių kontekste išsiskiria itin metodiškai Kuzmickio parengtas tautosakos vadovėlis¹⁰³, kuriame ne tik pateikti folkloriniai tekstai, bet pristatyti ir tradiciniai liaudies muzikos instrumentai (vienoje iš užduočių raginama patiems susimeistraiuti pasirinktą instrumentą), mokiniams suprantamu būdu paaiškintas senasis lietuvių tikėjimas ir pasaulėjauta, apeigos ir papročiai, detalios aptartos konkrečių folkloro kūrinių (dainų, oracijų ir pan.) atlikimo aplinkybės, dainų tekstus skatinta ne skaityti, o klausytis

¹⁰⁰ M. Žilvinis [Motiejus Miškinis], „Apie kaimo meną“, p. 769–770.

¹⁰¹ K. A., „Apie tautosaką“, *Šviesos keliai*, 1931, Nr. 8, p. 513–514; J. [Juozas] Ambrazevičius, „Sąvės beiėskant tautosakoje“, *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 10–11, p. 263–264.

¹⁰² Juozas Ambrazevičius, „Tautosaka mokykloje“, p. 321.

¹⁰³ Zigmas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 1: *Tautosaka*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1931.

(taip leista suprasti, kad daina pamokoje turi būti atliekama, o ne skaitoma kaip literatūros tekstas; tiesa, dainų melodijos vadovėlyje nepateiktos, tad neaišku, iš kur mokiniai ar mokytojas turėjo jas žinoti).

Taigi literatūrinė tautosakos traktuotė savaime nereiškia, kad mokykloje buvo ignoruojama žodinės kūrybos specifika, jos skirtumai nuo rašytinės literatūros. Tai liudija ir pedagoginėje spaudoje publikuotas raudoms skirtos V gimnazijos klasės pamokos planas¹⁰⁴. Ir iš mokinių atsiminimų žinome, kad liaudies dainos lietuvių kalbos ir literatūros pamokose būdavo dainuojamos, ne tik skaitomos¹⁰⁵. Kita vertus, kaip ir visur bei visada mokyklinės praktikos būta visokios. Antai mokytojas ir vadovėlių autorius Norkus pedagoginėje spaudoje išsakė poziciją, kad „[t]arp dailės [t. y. grožinės] literatūros ir tautosakos kažkokių didelių skirtumų nėra. Poetiškosios kūrybos įvairumą sudaro ne tiek siužetų skirtingumas, kiek to siužeto detalių kaitaliojimasis, dėstymo būdas, vaizdavimo kombinacijos. Tad ir jų tyrimo metodai turi būti panašūs“¹⁰⁶.

Keblu būtų įvardyti mokyklinio lietuvių literatūros kanono centre atsidūrusį *konkrety* tautosakos kūrinį (kaip tai nutiko su tautiniais epais juos išsaugojusių tautų nacionaliniuose kanonuose). Vis dėlto kaip žodinės liaudies kūrybos visuma tautosaka tarpukario Lietuvoje buvo įgijusi didžiulį simbolinį kapitalą: kaip jau minėta, vyresniųjų klasių programose ir vadovėliuose folklorui suteiktas literatūros ištakų statusas, liaudies kūryba itin gausiai teikta žemesniųjų klasių skaitiniuose (argumentuojant tuo, kad meniškai vertingų lietuvių literatūros tekstų nedaug tesukurta¹⁰⁷) bei vyresniųjų klasių literatūros teorijos vadovėliuose kaip žodingos kalbos, dailaus stiliaus pavyzdžiai. „Mūsų tautosaka yra tarsi tyras, skaidrus kalbos šaltinis, iš kurio mes turėtumėm visuomet semtis gyvąją kalbos turtą. Norėdami prisiturtinti savo žodyną, pasigražinti savo stilių, prasiskaidrinti savo kalbos dvasią, visuomet turėtumėm daryti ekskursijas į mūsų tautosaką“, – rašyta tarpukario moksleivių spaudoje¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Antanas Šerkšnas, „Gimnazijos V klasės lietuvių tautosakos pamokos konspektas“ (*Lietuvos mokykla*, 1937, Nr. 7), in: *Kaip mokyta literatūros*, parengė Stasė Matulaitienė, Kaunas: Šviesa, 1997, p. 117–121. Nurodytame *Lietuvos mokyklos* numeryje šios publikacijos nėra. Veikiausiai leidinio sudarytoja suklydo nurodydama šaltinį.

¹⁰⁵ Žr. Salomėjos Nėries mokinių atsiminimų fragmentus Viktoro Alekno *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštyje* (kn. 2, Vilnius: Vaga, 1997, p. 178–179).

¹⁰⁶ J.[onas] Norkus, „Tautosakos dėstymas mokykloje (Iš literatūros metodikos)“, p. 737.

¹⁰⁷ K. A., „Apie tautosaką“, p. 518.

¹⁰⁸ A. Norvaiša, „Kalbos grožis mūsų tautosakoj (Šiek tiek pamąstymo mūsų būreliams)“, *Mokslo dienos*, 1940, Nr. 5, p. 287.

Čia verta prisiminti ir Jono Jablonskio bei kitų kalbininkų dėmesį tautosakos tekstams. Tarpukariu ne be tam tikro pasididžiavimo teigta, kad, skirtingai nei anglų ar rusų bendrinė kalba, kurios pagrindą kūrė šių tautų klasikinė literatūra, lietuvių bendrinė kalba klostėsi ant gyvosios liaudies kalbos, taigi ir tautosakos, pamatų¹⁰⁹. Nė kiek neperdedant galėtume sakyti, kad tautosaka tarpukariu buvo suvokiama kaip estetiškas etalonas, turtingos kalbos, stiliaus ir meninės kompozicijos pavyzdys. Aukščiausias ano meto literatūros kritikos išsakytas literatūros kūrinio įvertinimas buvo jo prilyginimas liaudies kūrybai.

RAŠTIJA MOKYKLINIAME LIETUVIŲ LITERATŪROS KANONE

Ne tik tautosaka, bet ir raštija tapo imanentine mokyklinės lietuvių literatūros istorijos dalimi sulig pirmąją valstybinę lietuvių kalbos ir literatūros programą (1921). V gimnazijos klasės kurse nėra tiksliai nurodyti autoriai, pažymėtas tik laikotarpis: „XVI–XVIII amžių rašytojai, trumpų jų raštų pavyzdžių skaitymas ir nagrinėjimas, surišus su vidurinių amžių (hūmanizmo) pakraipomis.“¹¹⁰ (Šios programos projekte¹¹¹, kaip, beje, ir vėlesnėse programose, humanizmas nebuvo įvardijamas.) Ankstyviausia programa išsiskiria tuo, kad čia ne tik nebuvo minimi konkretūs raštijos autoriai, bet nepaminėtas ir Donelaitis, pirmas lietuviakalbės grožinės literatūros autorius. Apie Donelaitį dar bus rašoma tolesniuose poskyriuose. Čiagi verta pažymėti, kad ankstyvuoju valstybinio lietuvių literatūros ugdymo laikotarpiu programos sudarytojams neatrodė būtina atskirti Donelaitį nuo senosios raštijos autorių ar bent nurodyti jo asmenvardį.

1923 m. gimnazijos „Lietuvių kalbos ir pasaulinės literatūros“ programoje, kuri buvo formuojama derinant chronologinę ir literatūros rūšies principą, Donelaitis jau įvardytas ir atskirtas nuo senosios raštijos. Pastaroji, kaip ir anksčiau, dėstyta V klasės programoje iš karto po „Lyrikos ir mūsų dainų“. Vis dėlto ir šioje programoje įvardyta tik senosios raštijos visuma, bet ne konkretūs autoriai ar jų kūriniai: „Lietuvių literatūros pradžia: XVI–XVIII

¹⁰⁹ P.[etras Būtėnas], *op. cit.*, p. 1103.

¹¹⁰ LKPr 1921, p. 138.

¹¹¹ „Lietuvių kalba (ir pasaulio literatūra)“, *Švietimo darbas*, 1920, Nr. 6–7, p. 24–25.

amžių rašytojai.¹¹² Čia susidaro šiokia tokia painiava, turint omenyje, kad ano meto literatūros teorijos vadovėliuose lietuvių literatūros pradžia laikyta tautosaka, bet ši dviprasmybė buvo ištaisyta 1929 m. programoje, kur V klasės lietuvių literatūros programa padalyta į dvi dalis – tautosaką ir raštus. Būtent šioje, Biržiškos parengtoje, programoje pirmą kartą įvardyti ir raštijos autoriai bei (ar) kūriniai: „Senosios lietuvių literatūros ir jos visuomenės ir kultūros sąlygų apžvalga. „Lietopisec“; protestantiškoji srovė – Mažvydas ir kt. ir katalikiškoji srovė – Daukša, Širvydas ir kt.“¹¹³

Verta čia stabtelėti ir išsamiau aptarti raštijos traktuotę lietuvių literatūros istoriografijoje, literatūros teorijos ir istorijos vadovėliuose bei skaitiniuose nuo XIX a. pabaigos iki tautininkų švietimo reformos (1936). Nuo pačių pirmųjų bandymų aprašyti lietuvių literatūros istoriją į ją buvo įtraukiama raštija arba, kitaip tariant, negrožiniai veikalai lietuvių kalba. Ir Šliūpas, ir Maironis savo lietuvių literatūros istorijos apžvalgas pradėjo nuo Martyno Mažvydo ir kitų religinės literatūros autorių, tokiu būdu formuodami lietuvių literatūros istoriografijos tradiciją.

Mokyklinėje lituanistikoje ir bendrai lietuvių literatūros istoriografijoje dėmesys raštijai galėtų būti aiškinamas dviem pagrindiniais veiksniais: kaip XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje lietuvių literatūros moksle vyravusios kultūrinės istorinės mokyklos įtaka ir kaip kompensacinis mechanizmas siekiant „paankstinti“ vėlyvą grožinės lietuvių literatūros atsiradimą.

Pozityvizmo krypties kultūrinė istorinė mokykla įsivyravo XIX a. pabaigos Europoje. Ypač įtakinga ji buvo Rusijos ir Lenkijos literatūrologijoje. Tuo aiškinamas ir šios mokyklos populiarumas XIX–XX a. pirmos pusės Lietuvoje¹¹⁴. Tiek pirmieji lietuvių literatūros istoriografai, tiek ir įtakingiausias tarpukario (senosios) lietuvių literatūros tyrėjas Biržiška buvo Rusijos aukštųjų mokyklų absolventai, perėmę ir taikę savo darbuose kultūrinės istorinės mokyklos metodą. Jam būdingas deterministinis požiūris į literatūros kūrinį kaip į konkrečių istorinių, socialinių, kultūrinių, net geografinių ir biologinių (rasinių) aplinkybių nulemtą konkrečios bendruomenės būdo, mąstymo, psichologijos dokumentą. Ši literatūrologijos mokykla menkai paisė estetinės literatūros kūrinio funkcijos bei vertės, svarbiausiu tyrimo tikslu laikė faktais paremtą konkretaus kūrinio (žanro, stiliaus ar kt.) atsiradimo

¹¹² BLMP 1923, p. 6.

¹¹³ „Lietuvių kalbos programa“, *Švietimo darbas*, 1929, Nr. 7, p. 653. Toliau vartojama santrumpa LKPr 1929.

¹¹⁴ Leonas Gineitis, *Lietuvių literatūros istoriografija*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 190–191.

istorinių sąlygų rekonstrukciją. Žvelgiant iš šios perspektyvos visi konkrečios bendruomenės sukurti (dalykiniai, religiniai, istoriniai, grožiniai ir kt.) veikalai yra svarbūs tos bendruomenės būdai pažinti. Antai Biržiška senosios raštijos chrestomatijos (1927) prakalboje taip paaiškina jos sudarymo (o kartu ir raštijos dėstymo mokykloje) principus: „Tekstus ir jų ištraukas parenku tokius, kurie padėtų moksleiviams orientuotis to ar kito amžiaus literatūroje, suprasti rašytojo kūrybą, jo ir jo visuomenės pažiūras, nuotaiką, būdą.“¹¹⁵

Raštija į lietuvių literatūros istoriją integruota ne tik dėl metodologinių, bet ir dėl ideologinių priežasčių. Antai pirmosios lietuvių literatūros istorijos apybraižos autorius Šliūpas niekaip neaiškina, neargumentuoja nei lietuvių literatūros sampratos, nei autorių ir tekstų atrankos kriterijų, vis dėlto akivaizdu, kad pagrindinis jo siekis – užfiksuoti *visus* jam žinomus lietuviškus leidinius, nes kiekvieną lietuviško spausdinto žodžio faktą jis laiko lietuvių kultūros laimėjimu¹¹⁶. Taigi senosios lietuvių raštijos įtraukimas į mokyklinę literatūros programą buvo nulemtas tiek literatūros istoriografijos tradicijos, tiek ir moderniojo nacionalizmo ideologijos reikmės fiksuoti visus (ypač ankstyviausius) lietuvių kalba sukurtus veikalus.

Abstraktus ankstyvųjų (1921, 1923) programų pobūdis leido laisvai interpretuoti senosios raštijos sampratą. Antai 1923 m. pasirodžiusiame Albino ir Marijos Iešmantų vadovėlyje glaustai suminėti lietuvių religinės raštijos autoriai (Stanislovas Rapolionis, Abraomas Kulvietis, Martynas Mažvydas ir kt.). O štai 1926 m. išėjusiame Vinco Zajančkausko vadovėlyje randame didžiulį (42 p.) skyrių, kuriame labai detalai aptariami rusėnų kalba surašyti Lietuvos metraščiai ir statutai, lotynų kalba sukurti istoriniai ir poleminiai Augustino Rotundo tekstai ir tik po jų – religiniai raštai lietuvių kalba. Taigi 3-iajame dešimtmetyje dar nebuvo nusistovėjusi nacionalinės literatūros apibrėžties, jos ribų samprata. Vienas autorius lietuvių literatūros (raštijos) atrankos kriterijumi laikė lietuvių kalbą, kitas gi – Lietuvos (LDK) visuomenę.

Mokyklinėse programose tik 1929 m. išryškėja *keliakalbės* lietuvių literatūros samprata. Kaip jau minėta, šios programos autorius buvo Biržiš-

¹¹⁵ Mykolas Biržiška, *Rinktiniai mūsų senovės raštai*: medžiaga lietuvių raštijos mokslui aukštesniosiose mokyklose, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1927, p. 3. Toliau vartojama santrumpa MB RMSR 1927.

¹¹⁶ Nors Šliūpas savo veikale mini lenkų ar vokiečių kalba rašytus tekstus apie lietuvių kalbą, papročius, liaudies dainas, šie tekstai figūruoja tik kaip kultūrinis kontekstas, istorinis fonas tikrajam knygos objektui – lietuvių raštijos tradicijai – atskleisti.

ka. Būtent šis literatūrologas XX a. pradžioje suformulavo etnolingvistinei koncepcijai alternatyvią keliakalbės lietuvių literatūros koncepciją. Lietuvių mokslo draugijos narys ir pedagogas Biržiška savo paskaitose, o vėliau ir Vilniaus spaudoje paskelbė senosios lietuvių literatūros istorijai skirtą darbų ciklą, kuriame atmetė etnolingvistinę sampratą ir išplėtojo visą rašytinį LDK paveldą apimančią keliakalbės nacionalinės literatūros koncepciją.

Argumentuodamas tuo, kad lietuviškas raštas atsirado palyginti vėlai ir iki XIX a. antros pusės retai naudotas daugiatautės Lietuvos rašytinėje kultūroje, Biržiška teigė, kad visuomenė, o ne kalba turinti būti lietuvių literatūros istorijos pagrindas¹¹⁷. Literatūrologas akcentavo genetinius literatūros tekstų ryšius, kurie sujungia juos į bendrą lietuvių raštijos tradiciją: lietuvių literatūra „remiasi garsiomis Lietuvos praeities tradicijomis, iš gudų, lotynų ir lenkų gadynės paveldėtais rašto kultūros turtais“¹¹⁸. Tokia literatūros istorijos koncepcija kūrė prielaidas nacionalinės literatūros tekstų korpusą praplėsti XV–XIX a. Lietuvos rašytinės kultūros paveldu rusėnų, lotynų ir lenkų kalbomis, pradedant rusėnų kalba rašytais Lietuvos metraščiais ir baigiant lenkų kalba parašytais romantikų kūriniais¹¹⁹.

Lietuvių raštijos raidą Biržiška suskirstė pagal vienos iš kalbų vyravimą tam tikroje epochoje, o visas jas esą apjungia ta pati nuo XV a. besiplėtojanti kultūrinė krašto tradicija, kurios aukščiausiu meninio pakilimo tašku Biržiška laikė Mickiewicziaus kūrybą. Tautiškas, t. y. lietuvių kalbos dominuojamas laikotarpis, literatūrologo manymu, prasidėjęs tik nuo 1864 m., t. y. po nesėkme pasibaigusio paskutinio bendro Lietuvos ir Lenkijos visuomenės pasipriešinimo carinės Rusijos priespaudai.

Keliakalbės lietuvių literatūros koncepciją Biržiška ne tik skleidė savo darbuose, ja grindė ir pedagoginę veiklą dėstydamas lietuvių literatūrą Vilniaus „Ryto“ draugijos lietuvių gimnazijoje¹²⁰, kuriai tuo metu vadovavo, taip pat Kauno „Aušros“ berniukų gimnazijoje, Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete. Pagaliau 1929 m. parengęs mokyklinę programą Biržiška paskleidė ir įtvirtino savo nacionalinės literatūros koncepciją valstybi-

¹¹⁷ [Mykolas Biržiška], „Lietuvių literatūros istorijos 1909 m. Vilniaus paskaitų santrauka“, in: Idem, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 1, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1931, p. 84.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 69.

¹¹⁹ [Mykolas Biržiška], „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje (1917)“, in: Idem, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 1, p. 55–69.

¹²⁰ „Ryto“ draugijos Vilniaus lietuvių gimnazijos trumpoji programa 1917/18 mokslo metais, Vilnius: [s. n.], 1918.

niu bendrojo ugdymo mastu. Raštijos istorija šioje programoje pradedama nuo rusėnų kalba skelbtų metraščių, o VI klasėje nurodoma mokyti XIX a. Lietuvos rašytojus pramaišui vardijant lietuviškai ir lenkiškai kūrusius autorius¹²¹. (Apie pastaruosius rašoma kitame poskyryje.) 1925 m. parengtame šios programos projekte Biržiška buvo numatęs dar platesnį senųjų raštų kursą¹²², bet 1929 m. ministro patvirtintoje programoje jo apimtys gerokai sumažintos. 1927 m. (veikiausiai dar tikėdamasis, kad bus patvirtintas jo programos projektas) Biržiška specialiai gimnazijoms parengė ir išsamią senosios raštijos chrestomatiją, kurioje sutilpo gerokai daugiau LDK ir Prūsijos raštijos pavyzdžių, nei būtų įmanoma aprėpti pamokose¹²³.

Senoji raštija ir literatūra buvo pagrindinė Biržiškos mokslinių interesų sritis, būtent iš jos parengė daugiausia mokslo darbų, šaltinių ir mokomųjų priemonių¹²⁴. Jei palygintume universitete Biržiškos skaitytą lietuvių literatūros istorijos (iki 1864) kursą su 1925 m. programos projektu, matytume, kad literatūrologas tiesiog perkėlė dalį savo universitetinio kurso į mokyklas¹²⁵. Toks detalus įvairių negrožinių raštų nagrinėjimas atitiko Biržiškos atstovautą kultūrinės istorinės mokyklos metodą – pažinti konkrečią visuomenę per įvairius jos rašytinio palikimo tekstus.

Grįžtant prie mokyklinio literatūros kanono klausimo, reikia pastebėti, kad metraščiai, nors ir įvardyti 1929 m. programoje, vėliau iš jos pradingo. Po švietimo reformos (1936) raštijos kursas sutrauktas bei perkeltas į pačią programos pabaigą (VII gimnazijos klasę). Biržiškos laikų apimtis senosios keliakalbės raštijos kursas vėl pasiekė tik po sovietų reokupacijos (1945). Tada programoje ir vėl (su trumpa pertrauka 1963–1966) imta minėti metraščiai.

¹²¹ *Ibid.*

¹²² „Vytauto pagyrimas ir istorinės legendos (Iš Lietuvos metraščių). Strikauskis – Lietuvos padavimai ir tautosaka. Daukšos prakalba ir Postilės pavyzdžiai. Iš Širvydo pamokslų. Iš XVII–XVIII a. bažnytinių giesmių (iš Kleino, Švobo, Šimelpfeniko, katalikiškų kalėdinių, psalmių, Kochanovskio vertimų); Strazdo ir Barono giesmės. Mokytoji jėzavitų literatūra: iš Sarbievijaus odžių, iš Kojalavičiaus istorijos, mokyklinė drama.“ (Lietuvių ir visuotinės literatūros programa, [1925], LMAVB RS, f. 165, ap. 202, l. 3.)

¹²³ MB RMSR 1927.

¹²⁴ [Mykolas Biržiška], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija, 1547 m. – 1904 m.*, Kaunas: Švyturys, [1920]; Idem, *M. Biržiškos Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu*, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidinys, 1921; Idem, *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija*, antras leidimas su 37 paveikslais, d. 1: *Ligi 1864 m.*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1925; MB RMSR 1927.

¹²⁵ M.[ykolas] Biržiška, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 2, p. 393.

Dar prieš įtraukiant metraščius į mokyklinę programą, gimnazistus su jais savo vadovėlyje (1926) nuodugniai supažindino Vilniaus lietuvių mokytojų seminarijos ir Vytauto Didžiojo gimnazijos mokytojas Zajančkauskas. Pabrėžęs, kad rusėnų (anuomet rašyta – gudų) kalba dėl lenkų įtakos skyrėsi nuo Maskvos didžiojoje kunigaikštystėje vartotos rašto kalbos, patį rusėniškosios raštijos atsiradimo faktą savo vadovėlyje jis aiškino tautiniu sąmonėjimu: „Pradedant nuo Vytauto laikų kyla Lietuvos valstybėje pasauli[eti]nė raštija. Ji reiškia tautinę lietuvių sąmonę; ji rodo, kaip tautinė lietuvių sąmonė pasiekia Lietuvos rusus [t. y. slavus], ir kaip susidarė lietuvių tautybės supratimas (sąvoka), paremtas vakarų kultūros pradmenimis [išskirta originale]“.¹²⁶ Tokiu būdu vadovėlio autorius susiejo visą lietuvių literatūros (ir raštijos) raidą nuo pačių jos ištakų į vientisą tautiškumo pasireiškimo istoriją.

Daugiausia dėmesio Zajančkauskas skyrė metraščių turiniui, atsiradimo aplinkybėms ir stiliaus savitumui (ypač skirtumams nuo Maskvos didžiosios kunigaikštystės metraščių) paaiškinti, pabrėždamas, kad „[t]okių veikalų rusų literatūra tais laikais neturėjo. Tikrai Lietuva, būdama galinga valstybė ir tiesiog susidurdama su vakarais, galėjo ką nors panašaus pagaminti. Gaudame įspūdžio, lyg galinga tų laikų Lietuvos valdovo [Vytauto] dvasia pati kalba pro tą veikalą“¹²⁷.

Vadovėlyje tepateikta trumpa „Lietuvos ir Žemaičių didžiosios kunigaikštystės kronikos“ (XVI a.) ištrauka apie Kęstučio ir Birutės vedybas ir Vytauto gimimą¹²⁸. Įdomu, kad Zajančkauskas konstatavo, jog minėtas vedybų siužetas tesanti romantiška legenda, neturinti istorinio pamato. Šitai gerokai kontrastuoja su Birutės kultu tarpukario Lietuvoje: 1926 m. šiuo vardu pavadinta Lietuvos karininkų šeimų moterų sąjunga, 1928 m. kunigaikštienę Birutę Adomas Galdikas pavaizdavo ant 100 litų banknoto.

Net tris „Lietuvos ir Žemaičių didžiosios kunigaikštystės kronikos“ (būtent šio metraščio pavadinimas 1929 m. buvo įvardytas literatūros programoje) ištraukas (apie Palemono kelionę į Lietuvą, Vilniaus įkūrimą ir Kęstučio vestuves) originalo (!) ir lietuvių kalbomis savo vadovėlyje (1932) pateikė Kuzmickis. Kaip ir Zajančkauskas, jis grindė šio metraščio išskirtinumą jo „ypatingu lietuvišku patriotiniu įkarščiu“¹²⁹. Abiejuose vadovėliuose kaip

¹²⁶ V.[incas] Zajančkauskas, *Lietuvių literatūros vadovėlis (1400–1904)*, Vilnius: „Ruch“ spaustuvė, 1926, p. 10. Toliau vartojama santrumpa VZ LLV 1926.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 14.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 22.

¹²⁹ ZK LL 2 1932, p. 20.

papildomas šio veikalo svarbos lietuvių tautai argumentas nurodoma, kad jį parašė „tikras lietuvis“, o ne rusėnas. Pastarasis aspektas akcentuotas ir vadovėlio klausimuose¹³⁰. Nors Kuzmickis stengėsi nurodyti stilistinius, meninius metraščio ypatumus, kreipė mokinių dėmesį į juos po ištraukomis pateiktuose klausimuose, vis dėlto, kaip matyti iš siūlomų rašto darbų formuluočių, senosios raštijos kursas literatūros pamokose buvo skirtas veikiau LDK visuomenei pažinti¹³¹.

Raštijos autoriai, kuriems daugiausia dėmesio skirta tarpukario mokykloje, – Mažvydas, Mikalojus Daukša, Konstantinas Sirvydas (tarpukariu vartota polonizuota pavardės forma Širvydas; tik XX a. pabaigoje Zigmas Zinkevičius įrodė, kad originali forma buvusi Sirvydas¹³²). Mažvydas kanonizuotas kaip lietuviškos raštijos pradininkas, vadovėliuose ir skaitiniuose publikuota *Katekizmo* (1547) eiliuota prakalba. Ikireforminės mokyklos vadovėliuose būdavo pateikiamas visas prakalbos tekstas, kartais paraleliai originalia bei sudabartinta rašyba¹³³. Ne tik Mažvydo, bet apskritai senosios raštijos nagrinėjimas mokykloje iki tautininkų reformos buvo faktografinis (daug istorinių, biografinių faktų, leidinių pavadinimų), iš dalies kalbinis. Tarkim, mokinių prašyta nurodyti Mažvydo versto *Katekizmo* prakalboje pavartotus archaizmus ir barbarizmus¹³⁴. Poreforminėje mokykloje, kaip jau minėjome, raštijos kursas sutrauktas, o iš Mažvydo prakalbos Miškinio vadovyje (1939) teliko pirmasis ketureilis (dabartine rašyba)¹³⁵. Būdinga, kad mokykliniuose vadovėliuose veik neužsiminta apie protestantų persekiojimą LDK kaip vieną iš priežasčių, kodėl šie atsидūrę Prūsijoje¹³⁶. Kita vertus, kai kurių autorių vadovėliuose ryškios antikatalikiškos nuostatos¹³⁷.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 22.

¹³¹ „Romėniškoji lietuvių tautos kilmės teorija „Didžiosios Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštystės metraštyje“, „Gediminas ir Kęstutis „Didžiosios Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštystės metraštyje“, „XV-ojo ir XVI amž. pradžios lietuvių visuomenė ir jos literatūra“. (*Ibid.*, p. 32.)

¹³² Zigmas Zinkevičius, „Sirvydas ar Širvydas“, *Baltistica*, 1981, t. 17 (1), p. 28–41.

¹³³ VZ LLV 1926, p. 39–41; ZK LL 2 1932, p. 47–49.

¹³⁴ ZK LL 2 1932, p. 50.

¹³⁵ MM LL 1939, p. 123.

¹³⁶ Išimtis – Zigmo Kuzmickio vadovėlis. ZK LL 2 1932, p. 55.

¹³⁷ „XVI amžiaus pradžioje Vokietijoje įsigalėjo vietoj katalikybės nauja tikyba – protestantizmas. Protestantizmas, prigijęs Prūsiose, persimetė ir į Lietuvą. Jis, kaip pavasario vandens, greitai užliejo ją. Kiek katalikų tikyba buvo varu Jogailos ir jo papėdininkų [ipėdininkų] įvedama Lietuvoje, tiek protestantizmas buvo laisvai priimamas. [...] Katalikybė, išgyvenusi Lietuvoje apie 150 metų (nuo 1387 m.), kultūros pirmyn nepastūmėjo. Tuo tarpu protestantizmas jau pirmas savo dienas ateina su spausdinamu žodžiu ir padeda lietuvių literatūrai pagrindus.“ (MirA LL 1923, p. 9.)

Daukša kanonizuotas dėl *Postilės* (1599) prakalbos, kurioje, pasak Biržiškos, „išstoja karštu lietuvių tėvynininku (patriotu), gindamas savo mokslintų tautiečių niekinamą lietuvių kalbą, smarkiai bausdamas juos už tai ir karštai keldamas ją tiems savo tautiečiams aikštėn, tačiau nė kiek nešokdamas prieš vartojimą su lietuvių ir kitų kalbų, ypačiai lenkų“¹³⁸. Tik Biržiška ir nuoseklus jo mokinys Kuzmickis mokyklai parengtuose leidiniuose publikavo *visą* pratarmės tekstą (Kuzmickis – paraleliai originalo ir lietuvių kalbomis), kitų vadovėlių autoriai pateikė ir šiandien gerai (ar net atmintinai) žinomą, oratorinę prasmę įtaigiausią pratarmės ištrauką nuo eilutės „Kur gi yra, sakau, pasaulyje tauta tokia prasta ir niekinga, kuri neturėtų šių trijų savų ir lyg įgimtų dalykų [...]“¹³⁹).

Kuzmickis detalai aptarė ir Daukšos prakalbos turinį, ir jos kompoziciją bei stilių. Kituose vadovėliuose tenkintasi trumpu esminės idėjos – lietuvių kalbos viešo vartojimo imperatyvo – akcentavimu. Didžiausią kanoninę vertę Daukšos prakalbai suteikė Miškinis, savo vadovėlyje įvardijęs ją kaip drąsų „lietuvybės manifest[ą], kuris kitokiomis sąlygomis būtų reiškęs tautinio atgimimo pradžia“¹⁴⁰. Šiam teiginiui iliustruoti jis parinko trumpą ištrauką, kurioje pabrėžiamas tautininkams (Miškinis buvo šios partijos narys) rūpimas vienybės aspektas:

Ne žemės derlumu, ne drabužių įvairumu, ne tvirtovių stiprumu gyvuoja tauta, bet saugodama ir vartodama savo kalbą, kuri stiprina ir palaiko santaiką ir brolišką meilę. Gimtoji kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas ir valstybės sargas. Panaikink kalbą – panaikinsi santaiką, vienybę ir visokią dorą.¹⁴¹

Gerokai mažiau kanoninio krūvio teko Sirvydui, pirmosios pasaulietinio turinio knygos – trikalbio (lenkų–lotynų–lietuvių) žodyno – ir pirmojo

¹³⁸ [Mykolas Biržiška], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija, 1547 m. – 1904 m.*, p. 8. Biržiška čia turėjo omenyje šią *Postilės* prakalbos pastraipą: „Visa tai sakau ne tam tikslui, idant peikčiau pramokstančius ir vartojančius svetimas kalbas, kas visados ir visiems žmonėms turėjo ir tebeturi savo garbės ir vertės, ypačiai lenkų kalbą, kuri mūsų Didžiajai Kunigaikštijai mielai susijungus su garsinga Lenkų valstybe, virto lyg ir gimtąja. Aš tik peikiu apleidžiančius, panaikinančius, lyg ir visiškai atmetančius mūsų nuosavią lietuvišką kalbą.“ (Juozo Gabrio-Paršaičio vertimas, cit. iš MB RMSR 1927, p. 29.)

¹³⁹ *Ibid.*, p. 28.

¹⁴⁰ MM LL 1939, p. 125.

¹⁴¹ *Ibid.* Miškinis čia kiek netiksliai cituoja Daukšą (veikiausiai dėl apsirikimo praleisti žodžiai „ne šalies gražumu“).

originalių lietuviškų pamokslų santraukų rinkinio (*Punktai sakymų*, 2 d., 1629–1644) autoriui. Jo kanonizavimas taip pat buvo paremtas lietuviybės puoselėjimu: vadovėliuose akcentuota, kad Sirvydas lietuviškai ne tik publikavęs leidinius, bet ir sakęs pamokslus Vilniuje¹⁴². Pastarasis faktas tarpukariu rezonavo su nuo seno lietuviškos LDK sostinės naratyvu ir Vilniaus išvadavimo akcija.

ETNOLINGVISTINĖS IR KELIAKALBĖS NACIONALINĖS LITERATŪROS KONCEPCIJŲ KONKURENCIJA

Kaip jau minėjome, Biržiškos požiūriu, lietuvių literatūros istorijai priklauso ne tik lotyniškas ir rusėniškas LDK rašytinis paveldas, bet ir biografiškai bei temiškai su Lietuva glaudžiai susijusių lenkakalbių autorių kūryba iki 1864 m. Todėl literatūrologas priskyrė lietuvių literatūrai lenkų nacionalinį poetą Mickiewiczų, taip pat Józefą Ignacy Kraszewską, Władysławą Syromklą ir kt. Biržiška nesiekė pasisavinti šių poetų iš lenkų. Priešingai, jis teigė, kad lietuviai ir lenkai *dalijasi* bendru literatūriniu ir kultūriniu paveldu: „Mickevičiaus kūriniai kalbos atžvilgiu, žinoma, yra lenkų literatūros veikalai, bet savo turiniu, kilme ir mūsų tautos sielos supratimu jie yra mūsų tautos ir mūsų krašto padarai, – jie kilniausiai iškelia aikštėn Lietuvos šviesuomenės ir jaunuomenės meilę savo praeičiai ir kraštui.“¹⁴³ Lietuviams, pasak tyrėjo, aktualūs ne visi poeto kūriniai, o tik tie, kurie savo tema yra glaudžiai susiję su Lietuva: *Grażina* (*Grażyna*, 1823), *Vėlinės* (*Dziady*, 1823–1832), *Konradas Valenrodas* (*Konrad Wallenrod*, 1828), *Ponas Tadas* (*Pan Tadeusz*, 1834)¹⁴⁴.

Iš Žemaitijos bajorų kilęs ir nuo mažens lenkiškai kalbėjęs bei patriotine Abiejų Tautų Respublikos (ATR) dvasia šeimoje auklėtas Biržiška atsiminiuose teigė, kad jo tautinė savimonė ir patriotinės nuostatos formavosi nuo mažumės tapatinantis su Mickiewicziumi ir jo sukurtais personažais¹⁴⁵. XX a. 2-ajame dešimtmetyje pradėjęs aktyviai dalyvauti mokslinėje ir pedagoginėje veikloje, literatūrologas tikslingai siekė įšaknyti Mickiewicziaus ir kitų lenkakalbių Lietuvos rašytojų kūrybą ano meto lietuvių kultūrinėje savimonėje.

¹⁴² ZK LL 2 1932, p. 72; VZ LLV 1926, p. 47.

¹⁴³ [Mykolas Biržiška], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija, 1547 m. – 1904 m.*, p. 19.

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ „Lietuvos dievaitis: Kas buvo ir ką po šimto metų mums paliko Adomas Mickevičius?“ (Literatūrinis pasikalbėjimas su prof. Mykolu Biržiška), *Santarvė*, 1955, Nr. 6, p. 250–251.

Biržiškos vadovautos Vilniaus „Ryto“ draugijos lietuvių gimnazijos 1917–1918 mokslo metų programoje Mickiewicziaus, Kraszewskio, Syrokomlos veikalai nurodyti greta lietuviakalbių XIX a. rašytojų kūrinių¹⁴⁶. Tai buvo vienintelė lietuviška gimnazija, kurioje iki valstybingumo atkūrimo dėstyta lenkakalbė XIX a. Lietuvos literatūra. Kitose to meto lietuviškose mokyklose jei ir skaityti Mickiewicziaus veikalai, tai tik pasaulio literatūros kurse¹⁴⁷.

Pirmojoje valstybinėje lietuvių kalbos ir literatūros programoje (1921) iš karto pasirodė ir Mickiewicziaus pavardė, bet ne prie „[m]ūsų XIX amžiaus rašytojų“, t. y. lietuviškai rašiusių autorių, o formuluotėje „Mickevičiaus ir kitų Lietuvos rašytojų, rašiusių lenkiškai“. Pastarieji programoje sudarė neapibrėžtą tarp sluoksnį tarp lietuvių ir pasaulio literatūros kursų. O štai 1923 m. parengtoje atnaujintoje programoje Mickiewiczius jau vienareikšmiškai priskirtas lietuvių literatūrai, jo pavardė įrašyta greta lietuviškai rašiusių XIX a. autorių, neakcentuojant kalbinių skirtumų¹⁴⁸. Dar platesnė, patikslinta, lietuvių kalbos ir literatūros programa paskelbta 1929 m. Ji, kaip minėta, jau visa apimtimi institucionalizavo Biržiškos sukurtą keliakalbės nacionalinės literatūros istorijos modelį¹⁴⁹.

Šios programos projekte Biržiška buvo numatęs platesnę XIX a. pirmos pusės lenkakalbės literatūros dalį, jame nurodyti Mickiewiczius, Kraszewskis, Syrokomla, taip pat konkretūs jų kūriniai ir net tų kūrinių nagrinėjimo aspektai. Tokiu detalumu nepasižymi projekto dalis, skirta XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės lietuviakalbiams autoriams¹⁵⁰. Programos projekto kūrinių atranka ir išdėstymas visiškai atitinka Biržiškos interesus: jis menkai domėjosi XX a. lietuvių literatūra, universitetiniame senosios lietuvių literatūros kurse labai išsamiai dėstė lenkakalbių autorių, ypač Mickiewicziaus, kūrybą¹⁵¹. Nepaisant to, kad derinant programos projektą atsakyta didžiosios dalies kitakalbių kūrinių (Mickiewiczius liko vienintelis kitakalbis rašytojas, kurio kūrinius privalu skaityti lietuvių literatūros kurse), 1929 m.

¹⁴⁶ „Ryto“ draugijos Vilniaus lietuvių gimnazijos trumpoji programa 1917/18 mokslo metais.

¹⁴⁷ „Žiburio“ gimnazijos programa, Marijampolė, 1919, p. 6–8.

¹⁴⁸ BLMP 1923, p. 6.

¹⁴⁹ ŠMP 1931, p. 25.

¹⁵⁰ Lietuvių ir visuotinės literatūros programa, [s. d.], LMAVB RS, f. 165, ap. 202, l. 3–5; V–VIII kl. lietuvių ir visuotinės literatūros programa, [s. d.], LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1443, l. 12–14.

¹⁵¹ „Literatūros kursai, 1922–1938 m. Biržiškos skaityti Lietuvos (Vytauto Didžiojo) univ.[ersiteto] Humanitarinių mokslų fak.[ulteto]“, in: M.[ykolos Biržiška], *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 2, p. 409–412.

lietuvių literatūros programa laikytina Biržiškos nacionalinės literatūros modelio pergale prieš etnolingvistinę koncepciją.

Pirmuosiuose mokykliniuose lietuvių literatūros istorijos vadovėliuose (Iešmantų (1923), Zajančkausko (1926)) Mickiewicziaus kūryba neaptarta. O štai po 1929 m. programos pasirodžiusiame Kuzmickio vadovėlyje (1932) šio rašytojo biografijai ir kūrybai pristatyti skirta daugiau vadovėlio teksto (52 p.) nei kuriam kitam XIX a. pirmos pusės Lietuvos rašytojui. Pristatant Mickiewicziaus biografiją ir kūrybą akcentuota lietuviška kilmė, meilė savo kraštui, įtaka lietuvių kultūrai:

Būdamas kilimo lietuvis, giliai pažinęs Lietuvos praeitį ir pamilęs jos dabarties kraštą, Mickevičius, išaugęs lenkų tradicijose, pasidavė lenkiškumui ir kovojo dėl Lenkijos. Tačiau dvasios galia jis pajuto savo ryšį su lietuvių tauta. Savo kūrybai jis ėmėsi medžiagos daugiausia iš lietuvių tautos. Pats to nenujausdamas, jis padarė savo kūryba didelio įspūdžio lietuvių visuomenei ir didelės įtakos lietuvių romantizmui. Ir jeigu lietuviams reikėtų nurodyti savo romantizmo tėvas, tai, be abejonės, juo čia būtų Adomas Mickevičius.¹⁵²

Nuo XIX a. pabaigos lietuvių spaudoje matyti tendencija vietos bajoriją laikyti „sulenkėjusiais lietuviais“, kurie, nors ir rašė lenkiškai, buvo lietuviai savo dvasia¹⁵³. Toks požiūris išsilaikė ir tarpukariu. Vienas iš jo šalininkų buvo iškiliausias ano meto lietuvių filosofas Šalkauskis. Veikiausiai iš poeto biografo Piotro Chmielowskio Šalkauskis paėmė idėją apie lietuvišką etninę Mickiewicziaus kilmę¹⁵⁴. Tiesa, Chmielowskis niekada neteigė, kad poetas buvo etninis lietuvis. Jis tik užsiminė, kad Lydos pavieta gyvenę jo protėviai turėję dvigubą pavardę Mickiewicz-Rimwyd¹⁵⁵. Šiuo lenkų literatūrologo teiginiu Šalkauskis pasinaudojo kaip pretekstu tvirtinti, kad poetas buvęs etninis lietuvis. Tai pabrėžė ir poeto pavardę rašydamas su brūkšneliu Rimvydas-Mickevičius¹⁵⁶.

¹⁵² ZK LL 3 1932, p. 186.

¹⁵³ Olga Mastianica-Stankevič, „The Nobility in the Lithuanian National Project in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century: The Approach of the Catholic Clergy“, in: *Entangled Interactions between Religion and National Consciousness in Central and Eastern Europe*, edited by Yoko Aoshima, Boston: Academic Studies Press, 2020, p. 101.

¹⁵⁴ Žr. Egidijus Aleksandravičius, „Tożsamość Mickiewicza w świetle historiografii litewskiej“, *Przegląd wschodni*, 1999, t. V, Nr. 4 (20), p. 732, išnaša nr. 17.

¹⁵⁵ Piotr Chmielowski, *Adam Mickiewicz: Zarys biograficzno-literacki*, wyd. 3 popr., t. 1, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1901, p. 14.

¹⁵⁶ Stasys Šalkauskis, „Rimvydas-Mickevičius“, *Židinys*, 1924, Nr. 1, p. 34–50.

Šalkauskio teorija apie lietuvišką Mickiewicziaus kilmę netruko įsigalėti tarpukario Lietuvoje. Antai ir Biržiška, 2-ajame XX a. dešimtmetyje Mickiewiczų traktavęs kaip vieną iš LDK literatūrinės tradicijos tęsėjų pagrečiui su kitais rytinių LDK žemių poetais (Kraszewskiu, Syrokomla) ar iš Mozūrijos kilusiu Motiejumi Kazimieru Sarbievijumi, 1925 m. pasirodžiusiame *Mūsų raštų istorijos* antrajame leidime poetą skaitytojams pristato jau kaip lietuviškos Rimvydų giminės palikuonį. Etninio lietuviškumo akcentai atsirado Biržiškai rašant ne tik apie poeto giminę, bet ir apie jo protėvių kraštą (tarpukariu aneksuotą Lenkijos)¹⁵⁷. Kaip etninis lietuvis, kurio giminė kilusi iš etniškai lietuviškų žemių, Mickiewiczius buvo pristatomas ir Kuzmickio parengtame mokykliniame vadovėlyje¹⁵⁸ bei daugelyje to meto lietuvių periodikos publikacijų.

Lietuvybės, o tiksliau Viduramžių LDK istorijos aspektas išryškėjo mokyklinėje poeto kūrinii atrankoje. 1929 m. programoje nebuvo įvardyti konkretūs Mickiewicziaus kūriniai. Nors ir pabrėžė, kad vertingiausias poeto kūrinys yra XIX a. Lietuvos bajorų gyvenimą vaizduojantis *Ponas Tadas*, Kuzmickis savo vadovėlyje išsamiausiai nagrinėjo ir daugiausia ištraukų mokiniams pateikė iš lietuvių kovas su kryžiuočiais vaizduojančio *Konrado Valenrodo*¹⁵⁹. Joks kitas Mickiewicziaus kūrinys tarpukario mokykliniuose vadovėliuose nebuvo taip gausiai cituojamas, nė vieno kito poeto sukurtos personažo gimnazistai nesvarstė literatūriniuose teismuose¹⁶⁰.

Tai atitiko bendrą Mickiewicziaus kūrybos recepcijos situaciją XX a. pirmos pusės Lietuvoje: *Konradas Valenrodas* buvo daugiausia vertimų į lietuvių kalbą sulaukęs ir tautinio sąjūdžio ideologų labiausiai pamėgtas Mickiewicziaus kūrinys¹⁶¹. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje vyravusią šio teksto interpretaciją atskleidžia 1927 m. Kuzmickio inicijuotas poemos šimtmečio sukakties minėjimas lietuvių spaudoje. Net dviem plačiais straipsniais šią sukaktį pažymėjęs ištikimas Mickiewicziaus populiariojas Konradą skai-

¹⁵⁷ „Dar XVII-jame amžiuje Mickevičiai tebegyveno Lydos apskr. Rodūnės par., kuri ir dabar tebėra lietuviška. Iš ten išsikėlė keliolika mylių toliau į Naugardėlio šalį.“ ([Mykolas Biržiška], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija*, antras leidimas su 37 paveikslais, p. 47.)

¹⁵⁸ ZK LL 3 1932, p. 179.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 187.

¹⁶⁰ Svečias, „Valenrodą išteisino“, *Lietuvos žinios*, 1929, vasario 13, Nr. 37 (2939), p. 4; Pr. R., „Konrado Valenrodo teismas“, *Ateities spinduliai*, 1932, Nr. 1, p. 27.

¹⁶¹ Plačiau apie tai žr. Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius: Adamas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 14–18, 75–86.

tytojams pristatė kaip idealų tautinį tipą, iš kurio pasiaukojimo turį mokyti ir šių dienų lietuviai:

Mums Konradas yra simbolinė jėga, lietuviškoji jėga, sukaupia viename vienetė. [...] Konrado asmenyje matome lietuvio tipą, kuris yra per išstisus amžius gyvas mūsų istorijoje. Tai vienetas – milžinas vadas, dažnai be kariuomenės, pasikėlęs neužleisti priešui savo tautinių pozicijų. Labai ryškus paveikslas čia yra Vytautas Didysis; šalia jo stovi eilė kitų savotiškų lietuvių Valenrodų: Daukantas, Basanavičius, Kudirka...¹⁶²

Konradą Valenrodą „kiekvieno Lietuvos patrioto ideal[u]“ savo rašiniuose vadino ir 4-ojo dešimtmečio gimnazistai¹⁶³. Kaip sektingą pavyzdį jaunajai kartai šį Mickiewicziaus personažą bandyta aktualizuoti konflikto dėl Vilniaus kontekste teigiant, esą ne visos lietuvių kovos jau užbaigtos, dar reikia patriotinio pasiaukojimo ir net klastos, jeigu to reikalauja aplinkybės¹⁶⁴. „Dviguba“ poeto tautinė tapatybė (*gente lithuanus, natione polonus*) ano meto kritinėje recepcijoje buvo įprasminama Konrado dvilypumu: „Vardas vokiškas buvo, siela lietuviška liko.“¹⁶⁵ Apie Mickiewiczų anuomet rašyta labai panašiai: nors jo kūrybos kalba – lenkų, bet kūrinių dvasia – lietuviška. Kuzmickis rašė, esą lietuviai „turi džiaugtis, jog Mickevičius, davęs ‚Konradui Valenrodui‘ lenkišką kūną – kalbą – įkvėpė į jį lietuvišką sielą, lietuvišką dvasią“¹⁶⁶.

Išryškinti Mickiewicziaus lietuviškumą Biržiška bandė „nulenkindamas“ poeto kūrybą antrame jo mokyklinių raštų leidime (1927)¹⁶⁷. Pirmas 1919 m.

¹⁶² Z.[igmas] Kuzmickis, „Konradas Valenrodas amžiaus perspektyvoje (1827.I–1927.I)“, *Ilius-truotoji Lietuva*, 1927, sausio 29, Nr. 4 (57), p. 25.

¹⁶³ V klasės gimnazisto lietuvių kalbos [ir literatūros] sąsiuvinis, 1934–1935, LŠM I Ed 490, [l. 10v.].

¹⁶⁴ Zigmantas Kuzmickis, „A. Mickevičius ir mes („Pono Tado‘ 100 metų sukaktuvių proga)“, *Vairas*, 1934, Nr. 5, p. 79–80; J.[onas] Šimkus, „Kelios mintys dėl ‚Konrado Valenrodo‘“, *Naujas žodis*, 1927, Nr. 17–18, p. 5; H. G. [Juozas Žiugžda], „Valenrodo keliais („Konrado Valenrodo‘ 100 metų sukaktuvėms paminėti)“, *Lietuva*, 1928, vasario 5, Nr. 29 (2412), p. 2–3; J.[uozas] Ž.[iugžda], „Valenrodo keliais („Konrado Valenrodo‘ 100 metų sukaktuvėms paminėti)“, in: *Lietuvių literatūros nagrinėjimai*, parinko mokyklai J.[onas] Norkus, Kaunas: Spaudos fondas, 1928, p. 44–47.

¹⁶⁵ Adomas Mickevičius, „Konradas Valenrodas“, vertė Vincas Mykolaitis-Putinas, in: Idem, *Lyrika, baladės, poemos*, sudarė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1975, p. 277.

¹⁶⁶ Z. K-kis [Zigmas Kuzmickis], „Konradas Valenrodas – lietuvių karžygys („Konrado Valenrodo‘ 100 metų sukaktuvėms)“, *Trimitas*, 1927, Nr. 6, p. 186.

¹⁶⁷ *Iš Adomo Mickevičiaus raštų*, antras paveiksluotas leidimas, vertimus mokykloms parinko ir pertvarkė M.[ykolai] Biržiška, Kaunas: Vairas, 1927.

išėjęs šios Mickiewicziaus kūrinų chrestomatijos leidimas buvo dvikalbis, t. y. kūriniai ar jų ištraukos pateikta lygiagrečiai lenkų ir lietuvių kalbomis¹⁶⁸. Nepriklausomybės pradžioje Biržiška tikėjosi, kad lenkų kalbos bus mokoma visose lietuviškose gimnazijose. 1920 m. šią idėją jis išsakė mokytojams skirtame žurnale, argumentuodamas tuo, kad mokiniai turi gebėti skaityti senąją lenkakalbę lietuvių literatūrą originalo kalba¹⁶⁹. Suprantama, kad geopolitinio konflikto su Lenkija akivaizdoje apie lenkų kalbos dėstymą lietuviškose gimnazijose negalėjo būti nė kalbos. Be to, ir lenkakalbės literatūros dėstymui mokykloje pritarė ne visi: tame pačiame straipsnyje Biržiška baisesėjosi, kad lietuviškų gimnazijų mokytojai „bijo Mickevičiaus dėl jo lenkų kalbos, kaip „kenksmingo“, įsileist į mokyklą!“¹⁷⁰

Antras Mickiewicziaus kūrinų chrestomatijos leidimas pasirodė veik po dešimtmečio ir šįkart buvo vienakalbis. Kai 1922 m. už aktyvią politinę veiklą lenkų administracija ištrėmė Biržišką iš Vilniaus, jis apsigyveno lietuvių dominuojamame Kaune ir čia ėmė suprasti, kad užsitęsusio konflikto su Lenkija sąlygomis įveikti lietuvių prieššikumą lenkų kalbai ir kultūrai vargu ar pavyks. Tai tapo dar akivaizdžiau po 1926 m. perversmo į valdžią atėjus Lietuvių tautininkų sąjungai. Tikriausiai nutuokdamas, kad esamomis sąlygomis jo keliakalbės nacionalinės literatūros koncepcija neturi galimybių nukonkuruoti etnolingvistinės sampratos, 1927 m. publikuotame antrame Mickiewicziaus mokyklinių raštų leidime Biržiška ėmėsi ideologiškai motyvuotai kupiūruoti ir redaguoti poeto vertimus¹⁷¹.

Visus šiame leidinyje Biržiškos atliktus poeto kūrybos iškraipymus 1930 m. Lenkijos kultūrinėje spaudoje detalčiai užfiksavo Lietuvos istorijos ir kultūros tyrinėtojas Michał Brensztejn. Jis priekaištavo Biržiškai, kad šis nesilaiko mokslinio nešališkumo principo, nes pateiktose poeto kūrybos ištraukose tendencingai praleido visas lenkiškojo patriotizmo apraiškas bei koregavo su Lenkija ar lenkiškumu susijusias poeto kūrinų vietas¹⁷². Biržiškos atliktus Mickiewicziaus tekstų taisymus Brensztejn pavadino politi-

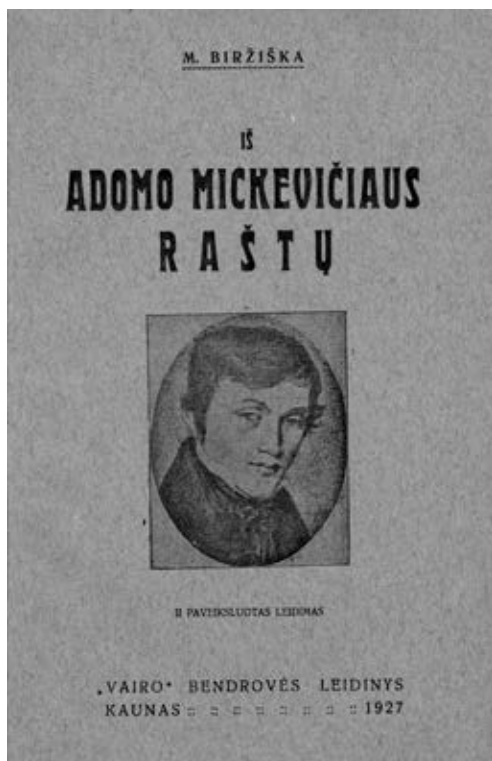
¹⁶⁸ *Iš Adomo Mickevičiaus raštų*, d. 1, mokykloms parinko M.[ykol] Biržiška, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidinys, 1919.

¹⁶⁹ M.[ykol] Biržiška, „Dėl mokyklos kalbų klausimo“, *Švietimo darbas*, 1920, Nr. 12, p. 48–53. Biržiška siūlė įvesti lenkų kalbą lietuviškose gimnazijose nuo III klasės ir jos mokytį po 2 valandas per savaitę.

¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 50.

¹⁷¹ *Iš Adomo Mickevičiaus raštų*, antras paveiksluotas leidimas, 1927.

¹⁷² Michał Brensztejn, „Mickiewicz odpolszczony“, *Przegląd Współczesny*, 1930, Rok IX, t. 35, p. 275.

Mykolo Biržiškos parengtos rinktinės
Iš Adomo Mickevičiaus raštų (antras
leidimas, 1927) viršelis

ne cenzūra, kuria pasinaudodamas chrestomatijos sudarytojas sukonstravo naują, lietuviškąją, Mickiewiczzių¹⁷³.

Skirtingai nei Lenkijoje, Lietuvoje originalo iškraipymas Biržiškos sudarytoje chrestomatijoje jokios reakcijos nesulaukė. 3-iojo dešimtmečio Lietuvoje grožinės literatūros vertimų adaptacija (įskaitant originalo trumpinimą, perrašymą, laisvą vertimą) buvo įprasta praktika, kurią patys vertėjai pateisino būtinybe taikytis prie lietuvių visuomenės kultūrinių poreikių bei menko išsilavinimo¹⁷⁴. Galbūt todėl savo nuomonės apie politizuotą Mickiewicziaus chrestomatijos leidimą neišsakė anuomet dar gyvi kai kurie Mickiewicziaus kūrybos vertėjai, kurių tekstus Biržiška ėmėsi „koreguoti“¹⁷⁵.

Mickiewicziaus „nulenkinimą“ (Brensztejno terminas) mokyklinėje chrestomatijoje galėtume traktuoti kaip homogenizacinį tekstų įsisavinimo

¹⁷³ *Ibid.*, p. 276.

¹⁷⁴ Erika Malažinskaitė, „Grožinės literatūros vertimas tarpukario Lietuvoje: nuo lietuvinimo tendencijos iki ekvivalentiškumo paieškų“, *Colloquia*, 2015, t. 35, p. 71–88.

¹⁷⁵ Omenyje turimi *Pono Tado* vertėjai į lietuvių kalbą Konstantinas Šakenis ir Antanas Valaitis.

būdą, kuris leidžia asimiliuoti kanono vertybinės sistemos neatitinkančias heterodoksijas. Eliminuodamas visas nuorodas į lenkiškumą Biržiška istorinį šio rašytojo kūrybos specifiškumą subordinavo vyraujančiai lietuviškojo nacionalizmo ideologijai. Mickiewiczius buvo vienintelis ikireforminės mokyklinės programos autorius, kurio tekstuose (ypač *Pone Tade* ir *Vėlinių* trečiojoje dalyje) ryškėja pilietinė ATR tapatybė. Vengdami ją eksponuoti mokykliniuose vadovėliuose ar skaitiniuose, tarpukario laikotarpio autoriai sąmoningai vengė ir minėtą tapatybę demonstruojančių rašytojo kūrinių ar jų ištraukų.

Paties Biržiškos požiūrį į Mickiewicziaus tekstų adaptavimą rodo jo atsakymas į Brensztejno kritiką lietuvių spaudoje:

[T]asai Mickevičiaus raštų lietuvių kalba mano rinkinys specialiai pritaikytas Lietuvos mokyklų reikalams. Ir tame mokyklų vadovėly įsakmiai nurodyta, kad kai kas jame atitinkamai patvarkyta ir mokykloms pritaikyta. [...] Mickevičių lietuvių mokyklai tegalima buvo duoti tik lietuvišką. Patys mokytojai dažnai gali net neturėti reikalingų šaltinių Mickevičiui atitinkamai nušviesti [išskirta originale].¹⁷⁶

Biržiška čia aiškiai parodė, kad nepasitiki Lietuvos mokytojais, esą jie negeba „teisingai“ paaiškinti mokiniams Lenkijos vardo pasirodymo Mickiewicziaus tekstuose. Jis rėmė ideologizuotą literatūros dėstymą mokykloje, kai literatūros tekstai taikomi prie politinės konjunkčūros: „Tenka juk skaitytis ir su politinėmis aplinkybėmis, ir su krašto visuomenės nuotaika.“¹⁷⁷

Šiandien sunku tiksliai pasakyti, kiek lietuviškų gimnazijų mokytojų dėstė Mickiewiczų lietuvių literatūros kurse. Konkretaus mokytojo apsisprendimo laisvę rodo LCVA Švietimo ministerijos fonde išlikę 1932 m. įvairių Lietuvos gimnazijų atsiųsti lietuvių literatūros pamokose nagrinėtų kūrinių ir rašinių temų sąrašai¹⁷⁸. Iš jų matyti, kad vienoje Lietuvos gimnazijose Mickiewicziaus kūryba nagrinėta, o kitose apsiribota lietuviškai rašiusių autorių

¹⁷⁶ Ad., „Lenkai visai be reikalo pakėlė triukšmą dėl Mickevičiaus „nulenkinimo““ (pasikalbėjimas su prof. M. Biržiška), *Lietuvos aidas*, 1930, gruodžio 10, Nr. 281 (1062), p. 2.

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ Manytina, kad ministerija pati pareikalavo pateikti šiuos sąrašus. Kokiu tikslu tai daryta – neaišku. Bet vienas iš motyvų galėtų būti esamos padėties analizė ruošiantis rengti naują programą.

kūriniais¹⁷⁹. Konkretaus gimnazijos mokytojo pozicija dėl Mickiewicziaus ar kurio kito programinio autoriaus turėjo didelę reikšmę ir privalomam baigiamajam lietuvių kalbos ir literatūros egzaminui. Ir egzamino raštu, ir egzamino žodžiu temas (bilietus) rengė konkrečios gimnazijos lituanistai¹⁸⁰. Antai 1934 m. Panevėžio valstybinėje mergaičių gimnazijoje Mickiewicziaus biografijai ir kūrybai skirti 4 iš 25 bilietų, palyginimui, nė vienam kitam lietuvių literatūros kurso autoriui šioje gimnazijoje nebuvo skirti daugiau kaip 2 bilietai¹⁸¹.

Kaip jau minėta, 3-iojo dešimtmečio programose Mickiewiczius buvo vienintelis kitakalbis autorius, kurio kūrybą privalėta skaityti lietuvių literatūros kurse. Tai tik dar labiau išryškino jo kitoniskumą lyginant su programoje nurodytais lietuviškai kūrusiais amžininkais (Antanu Strazdu, Simonu Daukantu, Motiejumi Valančiumi, Baranausku). Todėl etnolingvistinės lietuvių literatūros sampratos šalininkams Mickiewicziaus pozicionavimas mokykliniame kanone atrodė atsitiktinis, nesuderinamas su bendrąja kano- no vertybine struktūra. Antai buvęs Biržiškos mokinys Kauno „Aušros“ berniukų gimnazijoje ir VDU Humanitariniame fakultete Jonas Aistis 1934 m. Varšuvos žurnale *Wiadomości Literackie* publikuotame straipsnyje Biržiškos pastangas įtraukti Mickiewiczį į lietuvių literatūros istoriją pavadino nesu- sipratimu, tolygiu pripažinimui, jog savo vertingo lietuviai nieko neturį¹⁸². Tokios pozicijos laikėsi ir daugiau ano meto lietuvių inteligentų. 1936 m. atnaujintos lietuvių kalbos ir literatūros programos projekte, kaip ir 1939 m. programoje, Mickiewicziaus kūryba perkelta iš lietuvių į pasaulio literatūros kursą¹⁸³. Programos rengėjų grupei vadovavusio Miškinio vadovėlyje (1939)

¹⁷⁹ Pavyzdžiui, Kauno III gimnazijos atsiųstame per trejus paskutinius gimnazijos metus nagrinėtų lietuvių literatūros kūrinių sąrašė minimi tik lietuviškai rašę autoriai. (Sąrašas lietuvių literatūros veikalų, 1932, balandžio 18, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2142, l. 15.) Tuo tarpu Vilkaviškio Jono Basanavičiaus vardo gimnazijos atsiųstame analogiškame sąrašė nurodytos net keturios Mickiewicziaus poemos ir dar lyrikos kūriniai. (*Ibid.*, l. 10.)

¹⁸⁰ 1930 m. švietimo ministro Šakenio pasirašytose Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų darbo tvarkos taisyklėse numatyta, kad (visų dalykų) egzamino temas gali atsiųsti ir Švietimo ministerija, bet archyvuose pavyko rasti tik konkrečių gimnazijų patvirtintas lietuvių kalbos ir literatūros temas. (Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų darbo tvarkos taisyklės Nr. 216, Kaunas, 1930, sausio 11, LCVA, f. 391, ap. 8, b. 123, l. 187–191.)

¹⁸¹ Panevėžio valdžios mergaičių gimnazijos 1934 m. baigiamųjų egzaminų lietuvių ir visuotinės literatūros programa, LŠM, f. IV-A, ap. 17, l. 21r.

¹⁸² Jonas Kossu-Aleksandravicius, „Cztery kroki wolnej Litwy“, *Wiadomości Literackie*, 1934, Nr. 12, p. 3.

¹⁸³ VMPrP 1936, p. 342–344; VMPrP 1937, p. 31–34; VMPr 1939, p. 34–37.

ir Mickiewiczius, ir visas „lietuviškas romantizmas“ (autorius sąmoningai rašomas kabutėse) pristatytas mokiniams pabrėžiant jų svetimumą „tikrai“, t. y. etninei, lietuvybei:

Lietuvių kalbą jie aukštino ne todėl, kad ji buvo lietuvių liaudies, vienintelio tautos sluoksnio, ją išsaugojusio, kalba, bet kad ja kalbėjo senosios Lietuvos didybės kūrėjai. Tą kalbą garbindami, jos vis dėlto nesimokė ir teisių viešajame gyvenime jai nepripažino. [...] [D]ar blogiau, kad tūlas toks bajoras laikė save tikresniu lietuviu už lietuvių baudžiauninką [...]. Pašaukti Lietuvą vėl gyventi jos praeitimi entuziastai nesiryžo. Praeities įvykiai įkvėpė universiteto auklėtinių, didįjį lenkų poetą *Adomą Mickevičių*, įamžinti Lietuvą dainoje, bet paliko jį visiškai abejingą jos ateičiai.¹⁸⁴

Įdomu, kad Mickiewicziaus išstūmimas iš lietuvių literatūros kurso pedagoginėje periodikoje nesulaukė jokios reakcijos, nors kiti 1936 m. lietuvių kalbos ir literatūros programos pakeitimai buvo išsamiai diskutuojami¹⁸⁵. Tai rodytų, kad tarp lituanistų, o ir apskritai lietuvių visuomenėje keliakalbės nacionalinės literatūros koncepcija neįsitvirtino.

LIETUVIŲ LITERATŪRA TAUTINĖJE MOKYKLOJE

Tarpukario spaudoje nestigo kritikos vyresniųjų klasių literatūros programai. Mokytojams kliuvo didelis dėmesys senajai raštijai ir literatūrai, sausai faktografijai, rašytojų biografijų mokymuisi. Vietoj jų mokytojai pageidavo daugiau šiuolaikinės literatūros kūrinių:

Pažiūrėkime, kas mūsų mokiniams yra duodama per kelerius mokslo metus. Mes pradedam literatūrą nagrinėti nuo pat jos pasireiškimo pradžios. Ir kiek laiko pašvenčiam vadinamajai bažnytinei literatūrai, Daukšai, Duonelaičiui ir visom kitokiom senybėm! Mes ištraukiam iš užkampių visus Ivinskis, Valiūnus, Tatares, Vanagėlius, Biliūnus [*sic!*] ir daugybes kitų, literatūrinės reikšmės teturinčių tiek, kad jie rašė. Gink Dieve, aš nesakau, kad nereikia nagrinėti tokio Daukšos, Vaičiaičio ar kitų, bet tikrai ne taip ir ne tiek, kaip dabar. Kas iš

¹⁸⁴ MM LL 1939, p. 168–170.

¹⁸⁵ St.[asys] Barzdukas, „Paskutiniai lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos darbai“, *Lietuvos mokykla*, 1937, Nr. 2, p. 143–148.

to, kad mes daugiausia grynai istorišku metodu juos visus iškalam, užpildom savo galvas sausom biografijom, bereikšmėm datom, kad nėkiek daugiau laiko skiriam jaunesnės, pokarinės kartos rašytojam ir nėkiek neskiriam naujausiom literatūrinėm srovėm?¹⁸⁶

1928 m. vykusioje pirmojoje lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų konferencijoje netgi buvo priimta rezoliucija, pagal kurią „[l]ietuvių raštų istorija turi mokykloje daugiau užleisti vietos literatūros istorijai“¹⁸⁷. Mokytojas Juozas Ambraška siūlė nukelti raštijos dėstymą į literatūros istorijos kurso pabaigą, jam pritardamas Miškinis teigė būsią geriausia literatūros istorijos kursą pradėti nuo XIX a. kūrinių¹⁸⁸. Pats Biržiška 3-iojo dešimtmečio pabaigoje jau kritiškai vertino raštijos ir publicistikos dėstymą mokyklose, svartydamas, kad senuosius raštus būtų galima kelti į kalbos kursą, o Basanavičiaus, Kudirkos publicistiką, kultūros istorijos dėstymą – į Lietuvos istorijos pamokas¹⁸⁹. „Literatūros mokymas turi atsiriboti kiek galima nuo neliteratūrinių dalykų. Gali ir privalo jis į tą pačią Basanavičiaus ir Kudirkos ar kieno kito publicistiką įsigilinti, bet tiktai literatūrinio meno atžvilgiu.“¹⁹⁰

Tautininkų valdžia kritiką išgirdo ir 4-ojo dešimtmečio viduryje reformuodama bendrąjį ugdymą smarkiai sutraukė ir į pačią lietuvių kalbos ir literatūros programos pabaigą nukėlė senosios raštijos apžvalgą (mokytojai labai palankiai sutiko šį sprendimą¹⁹¹), atsisakė dalies antraeilių XIX a. autorių (Rėzos, Antano Tatarės, Lauryno Ivinskio, Petro Armino-Trupinėlio) bei įtraukė daugiau šiuolaikinės prozos (Igno Šeiniaus *Kuprelį* (1913, 1932) ir *Vasaros vaišes* (1914), Ievos Simonaitytės *Aukštųjų Šimonių likimą* (1935)). 1936 ir (ar) 1937 m. atnaujintos programos projektuose įrašyta ir Liudo Giron, Balio Sruogos, Fausto Kiršos, Mykolaičio-Putino poezija, bet galutiniaime, 1939 m. švietimo ministro pasirašytame programos variante jų atsisakyta, veikiausiai reaguojant į mokytojų kritiką dėl per didelio kūrinių kiekio

¹⁸⁶ Al. Martha [Aleksandras Dičpetris], „Literatūra mūsų mokyklose“, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 4 (56), p. 88.

¹⁸⁷ J. P-lis [Juozas Petrulis], „Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų konferencija“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 4, p. 424.

¹⁸⁸ *Ibid.*, p. 413, 423.

¹⁸⁹ M.[ykolas] Biržiška, „Literatūra ir jos istorija aukštesniojoje mūsų mokykloje“, p. 1057.

¹⁹⁰ *Ibid.*, p. 1058.

¹⁹¹ „Iš tikrųjų, jei šiuos raštus eiti, tai galima tik čia – žemesniųjų klasių mokiniams (dabar jie buvo einami V klasėje) jie buvo ir per daug jau neįdomūs, ir sunkiai kalbos atžvilgiu įkandami.“ (St.[asys] Barzdukas, „Naujosios lietuvių kalbos programos projektas vidurinei mokyklai“, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 33–34, p. 633.)

programoje. Atrenkant programinius kūrinius dėmesys sutelktas į tautinio sąjūdžio literatūrą ir naujausią XX a. pirmųjų dešimtmečių prozą. Prieš aiškinantis kanono pokyčių priežastis tautininkų reformuotoje mokykloje, pirmiausia derėtų glaustai pristatyti pačią reformą.

Lietuvių tautininkų sąjunga (iki 1924 m. – Tautos pažangos partija) jau 3-iajame dešimtmetyje kėlė mokyklos tautiškumo klausimą. Tuoj po perversmo, 1927 m., ši partija įkūrė Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungą (nuo 1935 m. Lietuvių mokytojų sąjungą), kurios globėju tapo partijos lyderis Antanas Smetona¹⁹². 1930 m. Švietimo ministerija įsteigė moksleiviams skirtą žurnalą *Šviesos keliai* (pirmasis redaktorius Kazimieras Masiliūnas, 1931–1936 m. – Miškinis), kurio tikslas buvo propaguoti tautinį ir patriotinį auklėjimą kaip viso bendrojo ugdymo pagrindą¹⁹³. Pirmojo šio žurnalo numerio vedamajame rašoma: „Kaip vieninga švietimo vadovybė, taip turi būti vieninga mokykla. Jos linkmė nustatyta mūsų įstatymų ir mūsų tradicijų. Tautiškai religiškas auklėjimas – štai tos linkmės pagrindas.“¹⁹⁴ Identiškas idėjas skelbė ir 1933 m. pradėjęs eiti pedagogams skirtas dvisavaitinis leidinys *Tautos mokykla* (pirmasis redaktorius Masiliūnas, 1933–1934).

Išsamiausiai ligi šiol tautininkų švietimo politiką tyręs Dangiras Mačiulis daro išvadą, kad ši partija mokyklos veiklą siekė praplėsti nuo bendrojo lavinimo iki tautą ugdančios institucijos. Kaip matyti iš partijos programos, mokyklai deleguota misija skiepyti jaunajai kartai ištikimybę tautai ir (tautinei) valstybei¹⁹⁵. Kaip svarbiausias tikslas patriotizmas įvardytas ir 1936 m. Smetonos pasirašytame Vidurinių mokyklų įstatyme: „Vidurinių mokyklų tikslas yra ugdyti jaunimo dvasios ir kūno pajėgas, mokyti jį Lietuvą mylėti, branginti, jai aukotis ir paruošti aukštajam mokslui eiti.“¹⁹⁶

Nors tautininkų švietimo reforma buvo skambiai pakrikštyta tautinės mokyklos vardu, bergždžiai bandytume šios partijos spaudoje rasti tokios mokyklos koncepciją¹⁹⁷. Net ir mokytojų tautininkų sąjungos ideologiją su-

¹⁹² Plačiau apie šios sąjungos veiklą žr. Dangiras Mačiulis, „Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos veikla (1927–1940)“, *Lituanistica*, 2004, t. 59, Nr. 3, p. 1–21.

¹⁹³ Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 157.

¹⁹⁴ „Kas mums rūpės“, *Šviesos keliai*, 1930, Nr. 1, p. 3.

¹⁹⁵ Dangiras Mačiulis, *op. cit.*, p. 1.

¹⁹⁶ „Vidurinių mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 541, p. 4.

¹⁹⁷ Plačiau apie tai žr. Dangiras Mačiulis, *op. cit.*, p. 3; Idem, *Tautinė mokykla: Žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką*, p. 73–74.

formuluoti apsiėmęs Izidorius Tamošaitis negebėjo aiškiai apibrėžti tautinės pedagogikos pagrindų. Iš jo pateiktos koncepcijos aišku tik tiek, kad tautininkai savinasi patį tautiškumą: esą būti sąmoningu lietuviu savaime reiškia būti tautininku¹⁹⁸.

Aiškaus tautinės pedagogikos apibrėžimo nerasime ir tautininkų vyriausybės dokumentuose. Antai specialiai reformai vykdyti švietimo ministro 1934 m. įsteigtos Švietimo tarybos pirmajame posėdyje jos pirmininkas viceministras Masiliūnas paskelbė, kad „[m]okyklos reforma turi sukurti naują, visai savą mokyklą, tad šios mokyklos programos centrą turi sudaryti lietuviška tikrovė, vadinasi, šioje programoje turi būti atkreiptas dėmesys į tai, kas lietuviška, kas gimta, kas sava“¹⁹⁹.

Būtent VDU Humanitarinio fakulteto absolventas (1934) lituanistas Masiliūnas, 1931–1932 m. gilinęs pedagogikos žinias Miuncheno ir Ciuricho universitetuose, buvo svarbiausias tautininkų švietimo reformos strategas. Jo nuomone, norint mokykloje sustiprinti tautinį ugdymą, svarbiausia plėsti lituanistines disciplinas²⁰⁰, taigi vykdant reformą suformuluota nauja, išplėstinė lituanistikos samprata: ją sudaranti lietuvių kalba ir lietuvių literatūra, krašto mokslas, Lietuvos geografija ir Lietuvos istorija. Šiai išplėstinei lituanistikai viceministras skyrė ypatingą vaidmenį: „Vadinasi, dėst. dalykai suimti į tam tikrą sistemą, kurios objektas yra mūsų kraštas, mūsų krašto realybė – praeitis ir dabartis, svarbiausias atramos taškas, siekiant tautiško ir valstybiško auklėjimo.“²⁰¹ Keista, bet dėmesys lituanistikai niekaip neatsispindėjo gimnazijos klasėms skirtų lietuvių kalbos ir literatūros savaitinių pamokų skaičiuje IV–VII klasėse, kuriose buvo mokoma lietuvių ir pasaulio

¹⁹⁸ „[M]es savo ideologijos pagrindu dedame žmogų. Žmogus negali gyventi atsijęs nuo to tarpo, kuris yra vadinamas tauta. Vadinasi, žmogus, socialinis padarinys, jau tuo pačiu priklauso vienai ar kitai tautai, tuo pačiu jau tautietis, tuo pačiu jau yra tautininkas. Štai šituos du dalykus – žmogų ir žmogų tautininką – mes ir dedame savo ideologijos pagrindu.“ (Prof. Iz.[idorius] Tamošaitis, *Lietuvių mokytojų tautininkų dr. Basanavičiaus vardo sąjungos ideologijos pagrindai*, [Kaunas]: L. M. T. Dr. Basanavičiaus vardo sąjungos centro valdybos leidinys, 1930, p. 27–28.)

¹⁹⁹ Švietimo tarybos 1934 m. spalio 30 d. posėdžio protokolai, LCVA, f. 391, ap. 8, b. 229a, l. [14v].

²⁰⁰ „Aukštesniųjų mokyklų reformos kelias (Švietimo Viceministro p. K. Masiliūno informacinio pranešimo direktorių suvažiavimui santrauka)“, *Tautos mokykla*, 1935, spalio 15, Nr. 20, p. 451; Dangiras Mačiulis, *Tautinė mokykla: Žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką*, p. 66.

²⁰¹ „Naujoji mokykla – tautiškoji mokykla: Santrauka švietimo viceministerio p. K. Masiliūno paskaitos, skaitytos Kauno tautininkams gruodžio 4 d.“, *Tautos mokykla*, 1936, gruodžio 15, Nr. 24, p. 575.

literatūros istorijos – 1939 m. programoje šis skaičius liko toks pats kaip ir 1923 bei 1929 m.²⁰²

Be oficialiai deklaruojamo siekio reformuoti švietimo sistemą, nes „joje per maža tautiškosios dvasios“²⁰³, reformos sumanytojai turėjo ir kitų tikslų. Juos suprasti leidžia 1936 m. mokytojams tautininkams adresuota Masiliūno kalba. Joje pripažįstama, kad reformuoti mokyklą tekė dėl pakitusios valstybės valdymo formos. Ankstesnis, parlamentarizmo laikais susiformavęs liberalusis ugdymas esą nebetinka naujesiems laikams:

Jeigu kalbame, kad mūsų gyvenimas buvo sroviškas, tai, rodosi, nesuklysimė pasakę, kad ir mūsų mokykla buvo sroviška, ir tai buvo viešai toleruojama ir manoma, kad tikru keliu einama. Bet atėjo laikas, kada visas mūsų politinis, visuomeninis, intelektualinis ir mokyklinis gyvenimas ėmė kelti naujų reikalavimų, kad visur būtų išlaikytas tam tikras vieningumas, ir kad tas gyvenimas, kartu ir mokyklinis, reikštųsi pagal tam tikrą vieningą idealą.²⁰⁴

Taigi, reforma siekta, kad švietimas tarnautų vienai bendrai – tautininkų – ideologijai: „[V]ardan vieningos mokyklos, vardan vieningo auklėjimo, vardan vertybiškai ir tautiškai įcentrintų jėgų ugdymo.“²⁰⁵ Įgyvendinti šį sumanymą tautininkai pradėjo 1930 m. švietimo ministro nurodymu uždrausdami visas moksleivių organizacijas, išskyrus tautininkų remiamą Lietuvos skautų sąjungą. Vieningos vertybinės orientacijos reikalauta ir iš mokytojų personalo, mat jiems deleguotas uždavinys pripildyti reformuotą mokyklą „naujos, tautiškos dvasios“ ir tokiu būdu paversti tikrove „pirmųjų tautiškų idealus kovojusių pionierių svajones“²⁰⁶. Švietimo reforma buvo pateikta kaip grįžimas prie tautinio judėjimo idealų po esą nevaisingo parlamentarizmo laikotarpio liberaliojo ugdymo klystkelių. Istorikai jau yra rašę apie tautininkų siekį išnaudoti tautinio sąjūdžio naratyvą autoritariniam režimui

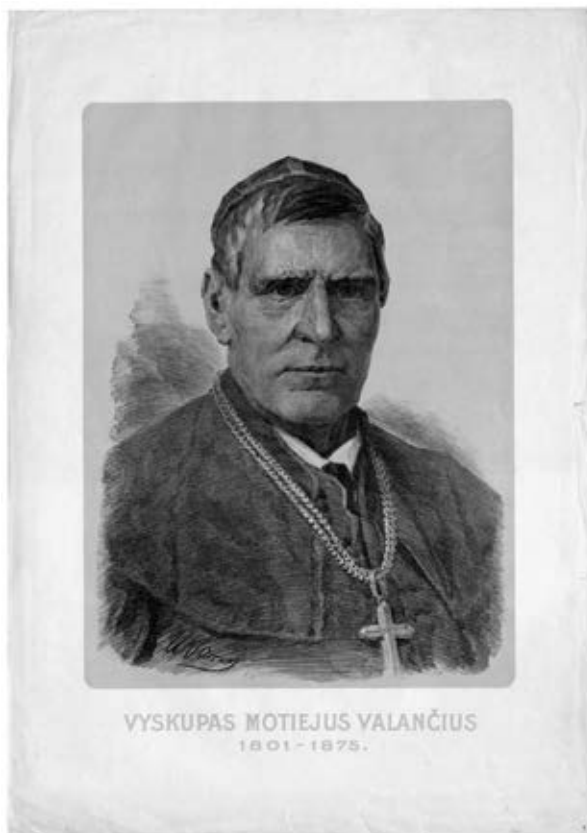
²⁰² Tik paskelbus naujojo mokslo plano projektą 1936 m. mokytojai netruko sureaguoti į išaugusios programos apimčių neatitinkantį pamokų skaičių. (St.[asys] Barzdukas, „Naujosios lietuvių kalbos programos projektas vidurinei mokyklai“, p. 633.) Po lituanistų kritikos paskutinių keturių gimnazijos klasių pamokų skaičius sulygintas su ikireforminiu laikotarpiu. Trumpinta ir 1936 m. projekte numatyta literatūrinio ugdymo turinio apimtis.

²⁰³ „Aukštesniųjų mokyklų reformos kelias“, p. 451.

²⁰⁴ „Naujoji mokykla – tautiškoji mokykla“, p. 574.

²⁰⁵ „Švietimo Ministeris apie aktualiuosius šviet. klausimus (Švietimo Ministerio prof. Tonkūno kalbos, pasakytos š. m. spalio mėn. 11 d. aukštesn. mok. direktorių suvažiavime, santrauka)“, *Tautos mokykla*, 1935, spalio 15, Nr. 20, p. 450.

²⁰⁶ „Naujoji mokykla – tautiškoji mokykla“, p. 576.

Švietimo ministerijos
užsakymu Adomo Varno
sukurta Motiejaus Valančiaus
portretinė litografija, 1923.
LNB

paremti: tautiškai orientuotas vienvaldis politinis režimas tariamai grąžina lietuvių visuomenei tą susitelkimą ir vienybę tautos labui, kuriais pasižymėjo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautinio sąjūdžio veikla²⁰⁷. Sąsają su tautinio sąjūdžio veikla demonstravo ir mokytojų tautininkų sąjunga, pasivadindama Jono Basanavičiaus vardu (pats tautinio sąjūdžio lyderis tuo metu jau buvo miręs).

Išaugusį dėmesį tautiniam sąjūdžiui matome ir reformuotoje lietuvių literatūros programoje. Sustiprinta tautinio judėjimo įkvėpėjais laikytų Daukanto ir Valančiaus kanoninė pozicija. Jie buvo nurodyti ir ankstesnėse programose, bet 1939 m. programoje įvardijami konkretūs jų kūriniai – Daukan-

²⁰⁷ Vasilijus Safronovas, Kęstutis Kilinskas, Dangiras Mačiulis, *Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu: Vaidmenys, patirtys, vadovėliniai pasakojimai ir atminimo politika*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, 2022, p. 97.

to *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (ištraukos) (*Budą Senowęs-Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū*, 1845), Valančiaus *Palangos Juzė* (*Pałąngos Juze*, 1869) ir *Paaugusių žmonių knygelė* (*Paugusiu žmoniu kningiele*, 1868). Daugėjo skaityti privalomų Baranausko kūrinių (jau anksčiau mokykloje skaitytą *Anykščių šilėlį* (parašytas 1858–1859, publikuotas 1860–1861) papildė tautinio judėjimo patriotine daina virtęs eilėraštis „Dainu dainelę“ (parašytas 1857, publikuotas 1883) ir tautiniam sąjūdžiui įkvėpimo teikusi anticarinė poema *Kelionė Petaburkan* (parašyta 1858–1859, visa publikuota 1912) bei *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva* (parašyta 1859, publikuota 1895)).

Kur kas plačiau pristatyta draudžiamoji lietuvių spauda (greta anksčiau buvusios *Auszros*, papildomai atsirado temos apie *Varpą*, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą* bei *Tėvynės sargą*). Augo dėmesys Maironio kūrybai (1929 m. programoje nurodytus *Pavasario balsus* (1895) ir *Jaunąją Lietuvą* (1907) papildė satyrinė poema *Raseinių Magdė* (1909)). Papildomai įtraukta Kudirkos publicistika (prie jau anksčiau mokykloje skaitytos grožinės jo kūrybos). Atsirado nauja visuomeninio kultūrinio pobūdžio tema „Lietuvių kultūrinis gyvenimas spaudą atgavus“, imta mokytis apie to meto periodinius leidinius (Petras Vileišis ir *Vilniaus žinios*, Adomas Jakštas ir *Draugija*, Smetona ir *Viltis*). Mokytojai piktinosi, kad atnaujintoje programoje daug sykių anksčiau jų kritikuotos visuomeninio ir kultūrinio konteksto apimtys ne tik nesumažėjo, bet netgi išaugo²⁰⁸.

Nors Smetona vyresniųjų klasių programoje nurodytas kaip *Vilties* redaktorius (pagrečiui su kitų dviejų XX a. pradžios lietuviškų spaudos leidinių redaktorais), žvelgdami į visą reformuotą gimnazijos lietuvių literatūros kursą matome, kad III gimnazijos klasėje nurodyta skaityti ir Smetonos publicistiką (programoje pateikti konkrečių straipsnių pavadinimai). Nei Vileišio, nei Jakšto publicistika į programą nepateko. Apskritai publicistų programoje vos trejetas: Kudirka, Vaižgantas ir Smetona. Pastarojo straipsnių nurodyta daugiausia. Taigi Tautos Vadą į lietuvių literatūros kanoną tautininkai bandė įrašyti kaip vieną svarbiausių lietuvių publicistų. O mokiniams skirtame žurnale teigta, kad „[i]r šiandien moksleiviui, mylinčiam savo kraštą ir savo senovę, verta pasiskaityti A. Smetonos raštus, kuriuose aiškiai spindi sveikas patriotizmas, nuoširdus, kupinas gilaus jausmo idealizmas lietuvių tautai ir jos krašto paminklams“²⁰⁹.

²⁰⁸ St.[asys] Barzdukas, *op. cit.*, p. 633.

²⁰⁹ J.[onas] Sluoksnaitis, „Tautos paminklai A. Smetonos raštuose“, *Šviesos keliai*, 1931, Nr. 3, p. 192.

Švietimo ministerijos užsakymu Adomo Varno sukurta Jono Basanavičiaus portretinė litografija. Kaunas: Spaudos fondas, 1923. LNB

Mokyklinio sąsiuvinio viršelis su Jono Basanavičiaus atvaizdu. Leidėjas nenurodytas, XX a. 3–4 dešimtmetis. LŠM

Tautininkų siekį „vardan vertybiškai ir tautiškai įcentrintų jėgų ugdymo“ unifikuoti bendrąjį lavinimą rodo ir detalesnis mokomųjų dalykų turinio reglamentavimas. 1936, 1937 m. lietuvių kalbos ir literatūros programos projektai bei 1939 m. programa pateikiamos informacijos detalumu pranoksta visas ankstesnes. Pastarosiose dažniausiai apsiribota rašytojų pavardėmis, o reformuotoje programoje neretai įvardijamas ir skaityti privalomas kūrinys. Toks reglamentatyvumas buvo aiškinamas siekiu suvienodinti literatūrinį ugdymą visoje šalyje²¹⁰, bet akivaizdu, kad jis prisidėjo ir prie vertybinės mokytojų kontrolės.

Tautininkų programos detalumas palengvina šio tyrimo uždavinį rekonstruoti kanono pokyčius. Lygindami su ankstesnėmis programomis, galime nesunkiai pastebėti, kaip didėjo (ar mažėjo) konkretaus rašytojo kūrybos

²¹⁰ St.[asys] Barzdukas, *op. cit.*, p. 633.

skaitymo apimtys reformuotoje mokykloje. Be minėto programos autorių dėmesio tautinio sąjūdžio (ir jį įkvėpusių) rašytojų kūriniais, matyti išaugęs jau ir anksčiau nemenkas Krėvės svoris mokykliniame kanone: nuo 1929 m. gimnazistai skaitė abi jo sukurtas dramas (*Šarūnas* (1911), *Skirgaila* (liet. 1925)), *Dainavos šalies senų žmonių padavimus* (1912) ir „Skerdžių“, o tautinėje mokykloje šį sąrašą papildė dar trys rinkinio *Šiaudinėj pastogėj* (1921–1922) apsakymai. Daugėjo ir Vaižganto kūrinių: jau anksčiau programoje buvusius *Pragiedrulių* (1918–1920) papildė *Dėdės ir dėdienės* (1920–1921).

Išaugusią ugdymo turinio kontrolę tautinėje mokykloje, be kita ko, liudija nuo 1937 m. Švietimo ministerijos organizuotas raiškiojo skaitymo konkursas (tuo metu vadintas varžybomis). Jo tvarką nustačiusiame Vidurinio mokslo departamento direktoriaus rašte gimnazijų direktoriams buvo nurodyti konkretūs autoriai, kurių tekstus siūlyta skaityti (eilėraščius – atmintinai, prozą – iš knygos). Nurodyti poetai: Baranuskas, Maironis, Putinas, Kazys Binkis, Bernardas Brazdžionis, Aistis (dokumente – Kossu-Aleksandravičius); prozininkai (publicistai): Vaižgantas, Smetona, Krėvė, Antanas Vienuolis, Simonaitytė²¹¹. Kaip matyti, šiame sąrašė nėra nė vieno iš valdžiai oponavusių kairiųjų rašytojų (Salomėjos Nėries arba Petro Cvirkos), nors kiti to laikotarpio neprograminiai autoriai įtraukti (Binkis, Brazdžionis, Aistis).

Vadovauti rengiant lietuvių kalbos ir literatūros programą Švietimo tarnyba paskyrė vieną savo narį, Pradžios mokyklos departamento direktorių Miškinį. Šis gi į programos rengėjų grupę pasikvietė Mykolaitį-Putiną, Ambrazevičių, Kuzmickį bei kalbininką Antaną Salį²¹². Išskyrus Miškinį, nė vienas kitas programos rengėjas nebuvo tautininkas, bet, peržvelgus grupės narių²¹³ publikacijas 4-ojo dešimtmečio spaudoje, matyti, kad literatūrą jie visi laikė svarbia ar net pagrindine tautinio ugdymo priemone.

1933 m. Švietimo ministerijos leistame žurnale *Šviesos keliai* Miškinis rašė:

Literatūros kūryboj randame tai, ko niekadose tokiam laipsnyje nerastume publicistikoj, – sintetišką tautos būdo, tautos idealų ir siekimų rodiklį.

Niekas negali taip sucementuoti tautos, sutvirtinti jos viduje, kaip literatūra. Tik per savo literatūrą tauta pažįsta pati save ir randa savo dvasios vienybę.

²¹¹ „Aplinkraščiai“, *Lietuvos mokykla*, 1937, Nr. 4, p. 314.

²¹² Vidurinės mokyklos programų komisijos (pagal komisijų pirmininkų pateiktus davinius), LCVA, f. 391, ap. 8, b. 230, l. 1r–2r.

²¹³ Kadangi tyrimas neapima kalbos dėstymo, Salio požiūrio į mokyklinę lituanistiką neanalizavome.

Literatūra – tautos sandoros skrynia, kuri stebuklingai telkia apie save tautą ir vadovauja jos žygiams. Čia yra didžiausia visuomeninė literatūros reikšmė, didžiausia jos tautinė paskirtis.²¹⁴

Labai panašiai literatūros funkciją suvokė ir Mykolaitis-Putinas, teigęs, kad rašytojo priedermė yra vaizduoti etninį lietuvių tipą, idant skaitytojai su juo susipažindami ugdytųsi tautiškumą:

Mums reikia personažų, kurių vardai taptų bendriniais. Jie paryškins lietuvių charakterį, apie juos telksis skaitytojų mintys ir jausmai, apie juos kursis ideologija, jie taps jungiamomis mūsų tautos gijomis. Jeigu apie tokius personažus veikale kaupsis mūsų krašto gamta, mūsų tautos gyvenimas, jos svarbesnieji istoriniai momentai, tai mūsų literatūra bus paruošta atlikti didelę patriotinę auklėjamąją misiją.²¹⁵

Kuzmickis 1932 m. rašė, kad skaitydami lietuvių literatūrą „[m]okiniai tuo būdu gauna progos iš kūrinio suprasti savo tautos vertybes, prieiti tautos gyvenimą su jo ypatybėmis. [...] [M]okinys [...] pajus tautinį pulsą, apims smegenimis, ne tik širdžia, savo tautos kuriamąją galią“²¹⁶. Ambrazevičiaus požiūrį į literatūros funkciją mokykloje aiškiausiai galime matyti nacmečiu jo parengtose literatūros mokymo metodinėse rekomendacijose: „[A]tskleisti mokiniui, kaip literatūroje pasireiškia tautos dvasia, jos likimas laiko eigoje, jos sukuriosios kultūrinės vertybės.“²¹⁷ Palyginimui, 1929 m. patvirtintos lietuvių kalbos ir literatūros programos auklėjamieji tikslai su tautiškumu apskritai nebuvo siejami: „[A]uklėti jų [mokinių] vaizduotę, humaniškumo jausmas, auklėti žmogų-pilietį.“²¹⁸

Visoje 4-ojo dešimtmečio lituanistikoje, ypač po 1934–1935 m. Lietuvą sukrėtusio Klaipėdos nacionalsocialistų teismo dėl antivalstybinės veiklos,

²¹⁴ [Motiejus Miškinis], „Kodėl mes daug rašome apie literatūrą“ (1933), in: Motiejus Miškinis, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 47.

²¹⁵ V.[incas] Mykolaitis-Putinas, „Patriotinės ir politinės mūsų literatūros gairės“, *Literatūros naujienos*, 1935, vasario 2, Nr. 3 (19), p. 2.

²¹⁶ Zigmantas Kuzmickis, „Literatūra mokykloje“, *Vairas*, 1932, Nr. 3, p. 395.

²¹⁷ Literatūros mokymas vyresnėse klasėse, [Juozo Ambrazevičiaus autorizuotas mašinraštis], 1942, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 999, l. 2r. 1939 m. programos metodinių rekomendacijų nebuvo parengta (neišliko?), bet kadangi ji buvo veik identiška 1942 m. programai, galime spėti, kad jas abi rengusio Ambrazevičiaus požiūris į literatūrinį ugdymą esmingai nesikeitė.

²¹⁸ J. P-lis [Juozas Petrulis], „Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų konferencija“, p. 423.

matyti ryškus atsigręžimas į tautinio sąmoningumo stiprinimą, tautinį visuomenės auklėjimą. Taigi ne tik tautininkų partijos veikla, bet ir susidariusi grėsminga geopolitinė situacija (iš vienos pusės revizionistinė nacistinės Vokietijos politika, iš kitos – užsitęsęs geopolitinis konfliktas su Lenkija) skatino lituanistus vis daugiau dėmesio skirti tautiniam ugdymui mokykloje. Toks susirūpinimas stipriai juntamas 1937 m. Kuzmickio publikacijoje:

Gyvename rimtą tautinio brendimo amžių. Nuo to, kaip subręšime, pareis mūsų ateitis. Tautos, sukūrusios didžiausias kultūras, yra giliai susirūpinusios šiuo uždaviniu. Mums tas klausimas įgijo lemiamos reikšmės visose gyvenimo srityse. Ir mokyklai čia duodamas atsakingiausias vairs: jis nulems tautos pastangų kryptį. Ar mokėsime sužadinti tautos pareigos jausmą? Ar mokėsime savos istorijos mokslą padaryti sau kelrodžiu į tautinį laimėjimą? Tasai giliai pergaltas tautiškumas, paremtas gyvu įsitikinimu, yra viena iš pačių svarbiųjų mūsų auklėjimo idėjų.²¹⁹

Taigi tiek dėl vidaus politikos kaitos, tiek ir dėl išaugusių išorės grėsmių tautinis auklėjimas 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje tapo svarbiausiu mokyklinio, o kartu ir literatūrinio ugdymo uždaviniu. Atitinkamai rašytojo vaidmuo buvo projektuojamas pagal XIX a. romantinio nacionalizmo laikų tautos pranašo vaizdinį: genialus kūrėjas intuityviai užčiuopia pačias tautos dvasios gelmes ir semdamasis iš jų savo gimtąją kalbą sukurtuose veikaluose geba apreikšti aukščiausią tautinę idėją. Mokytojams skirtame žurnale 1938 m. Kuzmickis tautinės literatūros kūrėjo užduotį siejo su įsipareigojimu sąmoninti tautą:

Įvertindami literatūrą tautiniu požiūriu, ieškosime jos teigiamų ryšių su tauta, reikalausime iš jos įtaigos ir tradicijų. [...] Kiek kūrėjas yra analitikas, kiek jis mokės pastebėti tautos aktualijų ir suformuluoti jas kuriamaisiais pavidalais, tiek jis bus tautos auklėtojas, jos įkvėpėjas ir vadas. Ir kiek kūrėjas yra surinktos medžiagos sintetikas, sugebąs savo dvasios intuicija išlydyti iš tos medžiagos patrauklią šventovę ir apgaubti ją darnios giesmės melodija, tiek jis bus kūrėjas iš Dievo malonės, *tautos pašauktasis vaidila*, grožio ir gėrio skiepytojas [išskirta mūsų].²²⁰

²¹⁹ Zigmantas Kuzmickis, „Ties mokymo ir auklėjimo problema“, p. 470.

²²⁰ Idem, „Kalba, literatūra ir tauta“, *Tautos mokykla*, 1938, Nr. 17, p. 393–395.

Visa dešinioji politinė srovė laukė mokyklos pertvarkos tautiškumo pagrindais. Dar 1933 m., Švietimo ministerijai tik paskelbus apie mokyklos reformos planus, Ambrazevičius suformulavo naujosios švietimo politikos tikslus, sekdamas Vokietijos švietimo gairėmis:

Gal trumpiausiai tautinio ugdymo uždavinį mokykloje yra nusakiusios vokiečių mokyklų „Richtlinien“: išmokyti vokiškai skaityti, rašyti, vokiškai jausti, vokiškai galvoti, vokiškai norėti.

Tuos žodžius perfrazuodami, turėtum[e] pasakyti, kad iš lietuviškos mokyklos išėjęs žmogus turi jausti, galvoti ir norėti lietuviškai.²²¹

Kritikuodamas esamą bendrojo lavinimo sistemą, kurioje „nejusti vieningo ugdomojo principo, kuris visą ugdomąjį veikimą įprasmintų, darytų organišką“, Ambrazevičius siūlė pirmiausia kreiptis į „tautos ugdymo specialistus ir ideologus“, kad šie, „atsižvelgdami į lietuvių istorines tradicijas, į teritorinį ir geografinį lietuvių tautos padėjimą ir į aktualiuosius tautos uždavinius[,] apibrėžtų išugdytinios asmenybės tipą, su aktualiausiomis lietuviams ugdomosiomis vertybėmis“²²².

Neatsitiktinai Ambrazevičius pabrėžė tautinio ugdymo filosofų vaidmenį formuluojant reformuojamos mokyklos auklėjimo tikslus. Mačiulis teigus teigdamas, kad „S. Šalkauskio ir jo mokinių mintys apie tautinį ugdymą iš esmės nesulaukė jokios valstybinės švietimo politikos architektų reakcijos“²²³, vis dėlto pastarieji, tegu ir nesiskelbdami, rėmėsi tautinio ugdymo filosofų idėjomis jau vien todėl, kad savo originalios tautinės pedagogikos koncepcijos taip ir nesukūrė.

Prieš pat švietimo reformą išėjusiuose Šalkauskio ir jo tautinio auklėjimo idėjas išplėtojusio Antano Maceinos darbuose akcentuota, kad tautiniam auklėjimui svarbiausi yra gimtoji kalba, tautosaka, tautinė literatūra, tradicijos, tautos istorija, gimtojo krašto gamtos ir geografijos pažinimas²²⁴. Nors ir išskyrė svarbiausias disciplinas, darančias tiesioginę įtaką tautinės individualybės išvystymui, Maceina kartu teigė, kad „[t]autinis auklėjimas turi

²²¹ J. A. [Juozas Ambrazevičius], „Kelias į mokyklų reformą“ (1933), in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. 4: *Kultūros rūpesčiai: Kultūrininkai, teatras; mokyklos klausimais*, redakcinė komisija: Alina Skrupskelienė, Česlovas Grincevičius, Čikaga: „Į laisvę“ fondas, 1983, p. 473.

²²² J.[uozas] Ambrazevičius, „Kelias į mokyklos reformą“, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 61 (1783), p. 4.

²²³ Dangiras Mačiulis, *Tautinė mokykla: Žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką*, p. 75.

²²⁴ Antanas Maceina, *Tautinis auklėjimas*, Kaunas: Šviesa, 1991, p. 108.

būti vykdomas visoje lavinimo sistemoje²²⁵. Abi šios idėjos – visą bendrojo lavinimo sistemą apimantis tautiškumo ugdymas ir lituanistinės disciplinos kaip tautinės mokyklos centrinė ašis, – kaip jau minėta, sudarė tautininkų švietimo reformos pagrindą.

Kiek anksčiau cituotos lietuvių kalbos ir literatūros programos autorių mintys apie literatūros paskirtį mokykloje tiesiogiai atliepė Maceinos požiūrį, kad „[p]asisavindamas dailiuosius tautos kūrinis, tiesiog jais gyven-damas ir grožėdamasis, žmogus įauga į savo tautos jutimo ir pasisakymo būdą“²²⁶. Tiesa, jo mokytojui Šalkauskiui atrodė, kad lietuvių tautos būdą galima pajusti ir lenkų kalba parašytoje, bet dvasia lietuviškoje Mickiewicziaus kūryboje²²⁷. Pirminiame atnaujintos lietuvių kalbos ir visuotinės literatūros programos projekte šis poetas ir buvo įrašytas tarp XIX a. lietuvių autorių²²⁸, bet viešai paskelbtame 1936 m. projekte Mickiewiczius perkeltas į pasaulio literatūros kursą. Tikėtina, kad vertinant šį autorių susikirto ištikimo Bir-žiškos mokinio Kuzmickio ir etnolingvistinę lietuvių literatūros sampratą rėmusio Miškinio pozicijos²²⁹.

Kaip teisingai pastebi Arūnas Sverdiolas, tautininkams nebuvo aktuali Šalkauskio propaguota idėja apie istorinį lietuvių tautos pašaukimą suldyti Rytų ir Vakarų kultūrinius pradus į organišką tautinę visumą (Mickiewi-cziaus kūrybą filosofas laikė sėkmingu tokios sintezės pavyzdžiu)²³⁰. Svetima ši idėja buvo ir slavų kultūros poveikio nepatyrusiai jaunajai katalikų inte-ligentijos kartai, įskaitant artimai bendravusius Ambrazevičių ir Maceiną²³¹. Pastarasis labiausiai akcentavo lietuvių liaudies meną, tautosaką ir apskritai

²²⁵ *Ibid.*, p. 109.

²²⁶ *Ibid.*, p. 205.

²²⁷ Stasys Šalkauskis, *Sur les Confins de deux Mondes: Essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale en Lituanie*, Genève: Atar, 1919, p. 153–190; Idem, „Rimvydas-Mic-kevičius“, p. 34–50; Idem, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas: Sakalas, 1933, p. 41–49.

²²⁸ Lietuvių kalbos programa vidurinei mokyklai, [1934–1936], LCVA, f. 391, ap. 8, b. 244, l. 53r, 55r.

²²⁹ Jau būdamas išeivijoje Biržiška minėjo, kad tautininkų reformos metais nesėkmingai ban-dė išsaugoti Mickiewiczų mokykliniame lietuvių literatūros kurse. („Lietuvos dievaitis: Kas buvo ir ką po šimto metų mums paliko Adomas Mickevičius?“, p. 253.)

²³⁰ Arūnas Sverdiolas, „Stasio Šalkauskio lietuvių kultūros projektas“, *Darbai ir dienos*, 2020, t. 74, p. 13.

²³¹ Kęstutis Skrupskelis, *Ignas Skrupskelis: Asmenybė ir laikmetis*, Vilnius: Versus aureus, 2014, p. 187–188; Artūras Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietu-voje (1918–1940): Politinė galia ir jos ribos*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 188.

kaimo kultūrą kaip esminį veiksnių lietuvių tautai formuotis²³². Rašydamas apie tautinį ugdymą filosofas netgi siūlė pertvarkyti mokyklos pastato vidų ir išorę lietuvių liaudies architektūros stiliumi, idant jis perteiktų mokiniams tautos gyvenimo būdą: „Nėra nieko keisčiau, kaip mokyklos sode matyti nimfos ar ožiakojo satyro statula. Mokyklos aplinkoje turi įsikūnyti tautos dvasia, tautos tradicijos ir tautos polinkiai.“²³³

Liaudiškumo ir tradicinės agrarinės kultūros akcentavimą galima įžvelgti ir reformuotoje literatūros programoje: papildomai įtraukti kaimiškos tematikos Krėvės ir Vaižganto kūriniai, vyresnėse gimnazijos klasėse konkrečiai įvardyti ligi tol nedetalizuoti Valančiaus, Žemaitės („Petras Kurmelis“, „Martė“, „Sutkai“, „Prie dvaro“), Lazdynų Pelėdos (*Ir pražuvo kaip sapnas* (1908), „Stebuklingoji tošėlė“, *Klaida* (1909)) kūriniai. Valstietiškų tautos šaknų akcentavimas literatūros programoje koreliavo su neigiamu dvaro vaizdavimu, baudžiauninkų ar samdinių išnaudojimo motyvais (Donelaičio *Metuose* (parašyta 1760–1775, publikuota 1818), Vaižganto *Pragiedruluose*, Žemaitės apsakyme „Prie dvaro“, Lazdynų Pelėdos apysakoje *Ir pražuvo kaip sapnas*, Vienuolio apysakoje *Vėžys* (1925)). Vienintelis pozityvus dvarininkų vaizdinys matyti Šatrijos Raganos *Sename dvare* (1922), bet ir čia lietuvių tautinio judėjimo idėjoms pritarianti *mamatė* yra vaizduojama kaip savojo luomo išimtis, nepritapėlė.

Apskritai programoje pastebima tendencija išryškinti dešiniąją ir katalikiškąją pasaulėžiūrą. Rašytojai kunigai ir šiaip dėl istorinių aplinkybių dominavo lietuvių literatūros kanone, bet reformuotoje programoje jų kūrinių dar padaugėjo. Katalikiškos pasaulėžiūros rašytojos Šatrijos Raganos kūryba į mokyklos programas įtraukta 1929 m., bet tik atnaujintoje programoje pirmąsyk įvardyti konkretūs kūriniai (*Sename dvare*, *Irkos tragedija*, 1924). Itin negatyviai 1905 m. revoliuciją vaizduojantis Lazdynų Pelėdos romanas *Klaida* į tautininkų reformuotą programą irgi galėjo būti įtrauktas dėl politinių sumetimų. (Socialdemokratai ir kiti kairiųjų pažiūrų amžininkai šį gana menkos meninės vertės kūrinį laikė tendencingu, iškraipiančiu istorinę tikrovę.)

Kairiosios pasaulėžiūros kūrinių programoje rastume tik vieną – Vienuolio apsakymą „Paskenduolė“ (1913). (Jis pirmąsyk į programas pakliuvo 1929 m. ir jose liko iki pat XX a. paskutiniojo dešimtmečio.) Nors čia itin neigiamai vaizduojamas kunigas, veikiausiai kūrinys buvo aktualus dėl aš-

²³² Antanas Maceina, *op. cit.*, p. 199–205.

²³³ *Ibid.*, p. 111.

trios socialinės ir moralinės kaimo bendruomenės kritikos. Radikaliausiai Lietuvos katalikų bažnyčią anuomet kritikavęs Putino *Altorių šešėly* (1932–1933), nors ir buvo skaitomiausias²³⁴, taip pat mokinių pamėgtas lietuvių romanas²³⁵, į programą pirmąsyk pateko tik po Antrojo pasaulinio karo. Įtakos tam galėjo turėti neigiama Bažnyčios reakcija į šį kūrinį. Istorikas Artūras Svarauskas surado Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko laišką vidaus reikalų ministrui Juliui Čaplikui, kuriame prašoma pašalinti iš gimnazijų programos *Altorių šešėly*²³⁶. Įdomu tai, kad 1936 m. paskelbtame atnaujintame vidurinių mokyklų lietuvių kalbos ir visuotinės literatūros projekte *Altorių šešėly* neminimas. Nėra šio romano ir viešai neskelbtame programos projekto variante²³⁷. Galimai būta ir daugiau neišlikusių programos projekto variantų, kuriuose *Altorių šešėly* buvo minimas, ir tai tapo žinoma Panevėžio vyskupui. Arba vyskupas rėmėsi ne konkrečiais dokumentais, bet jam žinomais faktais apie Putino romano nagrinėjimą kurioje nors konkrečioje gimnazijoje. Kadangi 1929 m. programos VIII klasės lietuvių literatūros kursas, pavadinimu „Naujoji literatūra“, yra gana trumpas (Jonas Biliūnas, Vydūnas, Krėvė, Vaižgantas, Vienuolis), kai kurie mokytojai galėjo savo nuožiūra papildyti jį Putino kūryba. Antai rašytojo poezija, dramaturgija ir romanas *Altorių šešėly* aptariamai Kuzmickio parengtame XX a. lietuvių literatūros istorijos vadovėlyje, čia pateikta ir nedidelė romano pirmosios dalies ištrauka (Aušrakalnio scena)²³⁸.

²³⁴ Giedrius Viliūnas, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 147.

²³⁵ 1934 m. lituanisto Juozo Žiugždos atlikta nereprezentatyvi vienos VII klasės gimnazistų apklausa apie naujausius jų skaitytus lietuvių literatūros kūrinius parodė, kad didžiausią įspūdį mokiniams paliko būtent *Altorių šešėly*. (J.[uozas] Žiugžda, „Mokinių kontaktas su literatūra“, *Mokykla ir visuomenė*, 1934, Nr. 7–9, p. 261–262.)

²³⁶ Artūras Svarauskas, *op. cit.*, p. 224; Panevėžio vyskupo raštas vidaus reikalų ministrui Nr. 3502, Panevėžys, 1936, birželio 30, [nuorašas], LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1035, l. 142r.

²³⁷ Lietuvių kalbos programa vidurinei mokyklai, [1934–1936], LCVA, f. 391, ap. 8, b. 244, l. 51r–57r.

²³⁸ ZK LL 5 1934, p. 272–278.

LITERATŪROS (ISTORIJS) SAMPRATOS POKYTIS TAUTININKŲ PROGRAMOJE

Nors iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti, kad tautininkų atnaujinta mokyklinė programa pakito nežymiai, iš tikrųjų programos sąranga rodo įvykusį paradigminį posūkį pačioje (mokyklinės) lietuvių literatūros istorijos sampratoje. Biržiškos rengtos 1929 m. programos išėities taškas buvo visuomenė, lietuvių (tiksliau, keliakalbės Lietuvos) literatūros istorija atliko socialinio gyvenimo atspindžio funkciją. Labiausiai į literatūros teorijos klausimus įsigilinęs tautinės mokyklos literatūros programos bendraautoris Ambrazevičius turėjo kitą literatūros istorijos viziją. Jis rėmėsi ne kultūrine istorine, bet XX a. pradžios germanistikoje įsitvirtinusia dvasios istorijos mokykla.

Germanistikoje ši humanitarinių mokslų kryptis radosi kaip reakcija į pozityvizmą, gamtos mokslų metodologijos įsigalėjimą. Pirmasis dvasios istorijos kryptį apibrėžė Wilhelmas Dilthey'us. Humanitariniai (vokiškai – *Geisteswissenschaften*, t. y. dvasios) mokslai turį būti veikiau grįsti išgyvenimu (patyrimu) nei objektyvizuotu pažinimu, būdingu gamtos mokslams. Dvasią Dilthey'us suprato ne kaip metafizinę kategoriją, bet kaip savitą gyvenimo patyrimo būdą. Šia prasme ir literatūra esąs dvasinis gyvenimo patyrimo aktas. Kūrinys – tai neatskiriama individualios kūrėjo dvasios ir jos meninės raiškos vienovė. Taigi dvasios istorija atsigrėžė į individą, jo unikalų dvasinį gyvenimo patyrimą ir šio patyrimo menines apraiškas literatūroje. Dėl principinio dėmesingumo individualiam dvasiniam gyvenimo patyrimui šios krypties literatūrologai mieliau rinkosi tyrinėti kurio nors konkretaus laikotarpio ar meninės srovės dvasią nei literatūros istoriją kaip visumą²³⁹.

Bepigu vokiškajai dvasios istorijos tradicijai atmesti biografizmą ar socialinių konkretaus kūrinio atsiradimo sąlygų nagrinėjimą, kai visą šį gausia faktografija paremtą vokiečių literatūros istoriografijos darbą jau buvo atlikę XIX a. pozityvistinės krypties germanistai²⁴⁰. Litanistai tokios prabangos sau leisti negalėjo. Manytina, kad būtent akademinės lietuvių istoriografijos stygius diktavo kultūrinės istorinės mokyklos, psychologizmo ir estetinio formaliojo metodų jungtį Ambrazevičiaus literatūros mokslo

²³⁹ Karl Viëtor, „Deutsche Literaturgeschichte als Geistesgeschichte“, *Publications of the Modern Language Association*, 1945, t. 60, Nr. 3, p. 912.

²⁴⁰ Vincas Maciūnas, „Naujojo literatūros mokslo srovės Vokietijoje“ (1932), in: Idem, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 11.

darbuose²⁴¹ bei jo parengtose mokyklinės literatūros programos metodinėse rekomendacijose. Biržiškos akcentuotą (keliakalbę LDK) visuomenę kaip literatūros istorijos pagrindą Ambrazevičiaus koncepcijoje pakeitė tautinė sąmonė, arba tautos dvasia, o lietuvių literatūros istoriją jis traktavo kaip tautinės dvasios apsisireiškimo formų raidą:

Skaudu ir primityvu, kai palygini tuos mūsų 19 amžiaus raštus su europiniais. Bet juos reikia lyginti ne su europiniais, o su ankstesniais lietuvių kūrybos laikais. Tada išsitiesia prieš akis tuose raštuose greitu tempu besiplėtojanti lietuvių tautinė, socialinė, religinė, estetinė, politinė sąmonė. Ji apima vis platesnius sluoksnius. Ji reiškiasi vis naujesnėmis meninėmis formomis, ypačiai žodinėmis. [...] Ir juo labiau įsižiūrime į tą 19 amžių, juo aiškiau matom bundant, bręstant, aktyvėjant tautos sąmonę; grynėjant, grakštėjant žodį, tą klusnų įrankį talentų rankoje. [...] Žiūrėdamas, kaip menininkas jį [žodį] kultivuoja, [...] išvelgi anapus žodžio patį menininką su jo psichologine konstrukcija ir jo gyvenamąją tautos epochą.

Ex ungue leonem cognosces²⁴².

Pro žmogų ir žodį skaidrėja tautos dvasios plastėjimai.²⁴³

Analizuodamas individualaus rašytojo stilių, jo dvasinį gyvenimo patyrimą, perteikiamą literatūros kūrinyje, Ambrazevičius siekė užčiuopti tautos sąmonės (dvasios) apsisireikimą konkrečiu istoriniu laikotarpiu. Tad literatūros istorija jam reiškė paskirų rašytojų kūrinuose atsiskleidžiančios tautinės sąmonės pavidalų seką. Ji pažįstama ne tik per kūrinį reiškiamas idėjas, bet visų pirma per individualų rašytojo stilių, meninę jo kūrinių raišką. Tai esą „nagai“, pagal kuriuos atpažįstamas „liūtas“ – tautos sąmonė (dvasia) konkrečiu istoriniu laikotarpiu. Dar tiksliau šią savo literatūros istorijos koncepciją Ambrazevičius suformulavo jau cituotose 1942 m. mokyklinės literatūros programos metodinėse rekomendacijose: „Literatūros mokymo ir yra tikslas – atskleisti mokiniui, kaip literatūroje pasireiškia tautos dvasia, jos likimas laiko eigoje, jos sukurtosios kultūrinės vertybės.“²⁴⁴

²⁴¹ Plg. J.[uozas] Ambrazevičius, „Nesudegintas lakštas ir neišbarstyti pelenai: Sofijos Pšibiliauskienės biografijai“, *Židinys*, 1936, Nr. 12, p. 529–534.

²⁴² Lot. liūtą pažinsi iš nagų.

²⁴³ Juozas Ambrazevičius, *Lietuvių rašytojai*: literatūriniai straipsniai, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 6–10.

²⁴⁴ Literatūros mokymas vyresnėse klasėse, [Juozo Ambrazevičiaus autorizuotas mašinraštis], 1942, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 999, l. 2.

Šioje Ambrazevičiaus pateiktoje lietuvių literatūros istorijos sampratoje justi tiek Rudolfo Ungero darbuose suformuluota dvasios istorijos, kaip konkretaus laiko, tautos ar geografijos sąlygoto kultūrinio vieneto bendros dvasios pasireiškimo, traktuotė, tiek ir Bonoje Ambrazevičiaus klausytų Walzelio paskaitų įtaka – dėmesingumas meninio kūrinio formai. Būtent per ją esą patiriama, išgyvenama meno esmė – tai, kas negali būti perteikta sąvokine kalba²⁴⁵. Formalioji kūrinio analizė Walzeliui, kaip ir Ambrazevičiui, neatrodė savitikslių, ji vedė prie konkretaus kūrinio, meninės srovės ar epochos dvasios patyrimo.

Vis dėlto Ambrazevičius, skirtingai nei minėti vokiečių dvasios istorijos mokyklos atstovai, radikaliai neatmetė socialinių literatūros kūrinio atsiradimo aplinkybių svarbos, nenukrypo į imanentinę kūrinio kaip dvasios apsisireiškimo analizę. Motyvus dėstant mokyklinę lietuvių literatūros istoriją sieti dvi, atrodytų, nederančias – kultūrinės istorinės mokyklos ir dvasios istorijos – metodologines prieigas Ambrazevičius paaiškino ne kartą minėtose literatūros programos metodinėse rekomendacijose:

Gyviausios tebėra dvejopos literatūros mokymo kryptys: kultūrinė-istorinė, senesnė, išaugusi iš pozityvistinės filosofijos, ir estetinė, naujesnė, meno supratimu atsirėmusi į neokantizmą.

Kultūrinė-istorinė į literatūrą žiūri kaip į visuomenės gyvenimo ir idėjų istoriją. Literatūra esanti visuomenės gyvenimo produktas ir jos atspindys. Dėl to literatūros mokymas turįs atskleisti mokiniui visuomenės – tautos ir tautų – praeities ar dabarties gyvenimo ir kultūros poveikslą literatūroje.

Kultūrinė-istorinė kryptis, teisingai ieškodama visuomenės vaizdo literatūroje, per daug pamiršta, kad literatūra nėra istorija, o žodžio kūryba, kad literatūros esminė žymė – grožinės vertybės, kurias mokiniui reikia pergyventi visa asmenybe – protu, jausmu, valia, vaizduote.

Opozicijoj prieš kultūrinę-istorinę kryptį atsiradusi estetinė kryptis teigia:

1. [L]iteratūros mokymo tikslas – duoti mokiniui estetiškai kūrinium pasigrožėti;
2. [M]edžiaga turi ribotis dailiąja literatūra – ne publicistika; naująja literatūra – ne senienomis;
3. Patiekti kūrinį taip, kad jis veiktų mokinį betarpiškai, be pašalinių sugestijų.

Estetinio auklėjimo kryptis teisingai pareikalavo padėti mokiniui literatūros kūrinį estetiškai pergyventi, kad jis pajustų iš kūrinio džiaugsmo, pasitenkini-

²⁴⁵ Vincas Maciūnas, *op. cit.*, p. 13–14.

mo. Tačiau estetiškas pasigėrėjimas yra kontempliatyvus nusiteikimas. O mokykla auklėja mokinį gyvenimo dinamikai. Mokiny turi būti išugdytas veiklumas ir pajėgimas savarankiai apsispręsti.²⁴⁶

Taigi Ambrazevičius vardijo abiejų metodologijų privalumus ir trūkumus, parodydamas, kad jų siejimas mokyklinėje lituanistikoje leidžia pasiekti geriausius literatūros mokymo rezultatus. Vis dėlto karo metais gavęs galimybę pakoreguoti 1939 m. programą Ambrazevičius pasinaudojo proga mažiau dėmesio skirti visuomenės raidai, kurią taip akcentavo kultūrinė istorinė mokykla, ir labiau akcentuoti literatūrinės hermeneutikos išryškintą estetinį kūrinio patyrimą. Antai 1942 m. programoje nebeliko XX a. pradžios lietuvių spaudos (*Vilniaus žinių, Vilties, Draugijos*), o kartu su ja iš programos pradingo ir konkrečių leidinių redaktoriai (Vileišis, Smetona, Jakštas). (Plačiau apie nacmečio pokyčius mokyklinėje literatūros programoje žr. šio skyriaus apibendrinimą.)

PIRMOSIOS LIETUVOS RESPUBLIKOS MOKYKLINIO KANONO VERTYBINĖ STRUKTŪRA

Kanonas, kaip jau buvo minėta, nėra paskirų kūrinių sanakaupa, tai bendros vertybinės struktūros organizuojama visuma. Esminę reikšmę jai turi literatūros ir jos funkcijos mokykloje samprata, kitaip tariant, kanoną lemia tai, kaip konkreti visuomenė, o tiksliau – jos elitas supranta, kas yra literatūra ir koku tikslu jos mokoma mokykloje. Kaip matėme, tarpukariu literatūros samprata apėmė ir sakytinę kolektyvinę kūrybą, ir negrožinius tekstus (metraščius, religinę raštiją, istorijos veikalus, kalendorius, periodiką), taigi sakytinį ir rašytinį žodinį paveldą. Ne visas jis pateko į mokyklines programas ir vadovėlius.

Nuo pačių pirmųjų programų aiškiai matyti, kad literatūra mokykloje buvo laikoma visuomenės tautinės sąmonės raidos produktu. Būtent šiuo aspektu ji ir buvo nagrinėjama. Kultūrinio istorinio metodo dominavimą tarpukario mokyklinėje lituanistikoje rodo nuo pačių pirmųjų programų ir vadovėlių išgalėjusi lietuvių literatūros periodizacija pagal tautinio judėjimo

²⁴⁶ Literatūros mokymas vyresnėse klasėse, [Juozo Ambrazevičiaus autorizuotas mašinraštis], 1942, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 999, l. 1.

Švietimo ministerijos užsakymu Adomo Varno sukurta Vinco Kudirkos portretinė litografija, 1923. LNB

Mokyklinis sąsiuvinis su Vinco Kudirkos atvaizdu. Kaunas: Spaudos fondas, XX a. 3–4 dešimtmetis. TIM

etapus („Žemaičių periodas“, „Aušros ir Varpo gadynė“ ir kt.)²⁴⁷, o ne pagal kultūros epochas ar meno kryptis (Apšvieta, romantizmas, realizmas, modernizmas ir kt.). Pastaroji periodizacija buvo taikoma mokyklinei pasaulio literatūros istorijai. Būtent ši skirtinga – savajai ir pasaulio literatūroms taikoma – periodizacija rodo, kad lietuvių literatūros pamokose prioritetas teiktas ne meniniam (estetiniam) ugdymui. Jose naujoji karta turėjo susipažinti su tautos istorija ir persiimti tautos dvasia. Pagal tai, kaip suprasta literatūros paskirtis mokykloje, buvo atrenkami, interpretuojami ir vertinami konkretūs kūriniai ir jų autoriai.

Apibendrinusios mokyklinių programų, vadovėlių, skaitinių ir pedagoginės spaudos teikiamą medžiagą, priėjome prie išvados, kad vertybinė tarpukario mokyklinio kanono struktūra rėmėsi XIX a. pabaigoje – XX a. pradžio-

²⁴⁷ Vienintelė išimtis – 1921 m. programoje XVI–XVIII a. raštija sieta su humanizmo idėjomis. (LKPr 1921, p. 138.)

Švietimo ministerijos užsakymu Adomo Varno sukurta Žemaitės portretinė litografija, 1923. LNB

Mokyklinis sąsiuvinis su Žemaitės atvaizdu. Kaunas: Spaudos fondas, XX a. 3–4 dešimtmetis. LŠM

je susiformavusia moderniojo lietuvių nacionalizmo ideologija ir konkrečiai trimis jos ideologemomis: ikikrikščioniškoji Lietuva kaip tautos aukso amžius; lietuvių kalbos (viešas) vartojimas ir propagavimas kaip svarbiausia asmens tautiškumo (ar net patriotizmo) apraiška; lietuviai – valstiečių tauta (pounijiniu laikotarpiu).

Šie idėjiniai kriterijai lėmė kūrinių atranką bei formavo jų interpretacines gaires tarpukario vyresniųjų klasių programoje. Ikikrikščioniškosios Lietuvos aukštinimas – Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, Vinco Pietario *Algimantas, arba Lietuviai XIII šimtmetyje* (išleistas 1904–1905), Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, Šarūnas. (Baudžiavos laikų) kaimo etnografija, socialinė jo struktūra, liaudiški etnotipai ir pasaulėjauta – Donelaičio *Metai*, Valančiaus *Paaugusių žmonių knygelė*, Palangos *Juzė*, Biliūno, Žemaitės ir Lazdynų Pelėdos apsakymai, Vienuolio „Paskenduolė“, Vaižganto *Dėdės ir dėdienės*, Krėvės apsakymai iš rinkinio *Šiaudinėj*

pastogėj. Lietuvybės propagavimas – Daukšos *Postilės* prakalba, Basanavičiaus publicistika, patriotinėmis dainomis virtusios Baranausko, Maironio, Kudirkos eilės, Maironio *Raseinių Magdė*. Tautinio judėjimo istorijos beletrizacija – Maironio *Jaunoji Lietuva*, Vaižganto *Pragiedruliai*.

Tie patys vertinimo kriterijai atpažįstami ir kanoninių rašytojų biografiškuose naratyvuose: akcentuojama valstietiška kilmė, artimumas liaudžiai, pasiaukojimas dėl lietuviybės idealų. Pagaliau ir kanoninių kūrinių atrankoje bei vertinime ryškėjantis estetiškos vertės (grožio idealo) matas neretai yra tiesiogiai susijęs su minėtomis ideologemomis: prioritetizuojami kūriniai, kuriuose atpažįstamas liaudies dainoms artimas lyrizmas (Strazdo, Antano Vienažindžio, Vaičiaičio, kai kurios Baranausko, Maironio, Liudo Giros eilės), liaudiškajai artima, žodinga, specifinės tarmės ypatumų gausi poetinė ar prozos kalba (Donelaičio, Strazdo, Valančiaus, Baranausko, Vienažindžio, Žemaitės, Krėvės, Simonaitytės).

Galima būtų oponuoti, kad ne mokykla formavo išvardytus kanono atrankos kriterijus, bet pati lietuvių literatūra iki XX a. pirmos pusės pasižymėjo būtent tokiais bruožais, kaip liaudies dainos stilizacija, tarmiška kalba, kaimo tematika ir pan. Iš tikrųjų 4-ojo dešimtmečio lietuvių literatūros mokyklosi gimnazijoje apimtys tokios didelės, nes čia pakliuvo kone visi bent kiek gabesni rašytojai. Pradedant XIX a. pirma puse viena iš paskatų kurti lietuvių kalba kaip tik ir buvo beužgimstanti nacionalizmo ideologija. Tokiu būdu tautinė idėja taip suaugo su pačia lietuvių literatūra, kad jos tapo kone neatidalijamos. XIX a. pabaigoje dar tik besiformuojanti lietuvių literatūros kritika ir istoriografija taip pat vadovavosi romantinio nacionalizmo programa ir skleidė bei tvirtino šį estetinį ir idėjinį orientyrą, kartu programuodama ir būsimų autorių kūrinių temų, žanrų, stiliaus pasirinkimą.

Tad gal mokykla nevykdė jokios kanoninės atrankos, galbūt ji tik perėmė literatūros istorijos ir kritikos suformuotą verčių sistemą? Be jokios abejonės, mokyklinis ir akademinis bei aktualusis (šiuolaikinės literatūros kritikos) kanonai glaudžiai susiję. Vis dėlto net ir negausų kultūrinės inteligentijos sluoksnį turėjusi XX a. pirmos pusės lietuvių visuomenė nebuvo homogeniška nei vertybiniu, nei estetinių preferencijų požiūriu. Antai Binkio ir Jurgio Savickio kūryba sulaukė kai kurių kritikų palankių vertinimų, bet nė vienas iš jų į mokyklines programas nepakliuvo.

Rašytojo kanonizacijai mokykloje didelį poveikį darė jo gyvenimo pasakojimas, ypač tais atvejais, kai pati kūryba neišsiskyrė menine verte, bet rašytojo įtraukimą į kanoną lėmė jo pavyzdinė biografija (pavyzdžiui, Ku-

Mokyklinis sąsiuvinis su
Vaižganto atvaizdu. Kaunas:
Spaudos fondas, XX a.
4 dešimtmetis. LŠM

dirkos)²⁴⁸. Tai tiesiogiai atliepė tautinės mokyklos siekį ne tik suteikti mokiniams bendrąjį išsilavinimą, bet ir ugdyti jų lojalumą tautai ir (tautinei) valstybei. Per kanoninio autoriaus gyvenimo pasakojimą (pavyzdžiui, Daukanto) mokiniams buvo transliuojamas pageidaujamas lietuvių elgesio, pasirinkimų, vertybinių nuostatų modelis. Siekdami jo „nesuteršti“ vadovėlių autoriai paprastai vengdavo įvardyti (tarpukario visuomeninių ir kultūrinių normų atžvilgiu) neigiamus rašytojo charakterio ar gyvenimo aspektus. Tokiu būdu daugelis kanoninių rašytojų buvo paversti etiniu idealu, kultūriniais herojais, kurių biografiniai pasakojimai įaugo į kolektyvinę sąmonę, ilgainiui susilaukė meninės interpretacijos kitose medijose²⁴⁹. Rašytojų biografijoms teiktą reikšmę vaizdžiai atskleidžia mokinių rašto darbai: Lietuvos

²⁴⁸ Apie šią mokyklinės ir akademinės kanonizacijos tendenciją yra rašęs Paulius Subačius. Žr. Paulius V. Subačius, „Didieji mažoje istorijoje, arba kaip Antaną Baranauską klupdė klierikų klaupie“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 2004, kn. 17, p. 183–184.

²⁴⁹ Antai 1936 m. Valstybės teatre pastatyta pjesė Strazdo gyvenimo motyvais pagal Juozo Petriulio dramą *Prieš srovę* (režisierius Borisas Dauguvietis); karo metais (1944) Šiaulių teatre pastatyta Kazio Inčiūros pjesė *Vincas Kudirka* (režisierius Ipolitas Tvirbutas).

švietimo istorijos muziejuje išlikusiuose Šiaulių mokytojų seminarijos mokinio (taigi būsimo pradžios mokyklos mokytojo)²⁵⁰ rašiniams būdinga ano meto lituanistikai savita nacionalistinė patetika, poeto pranašo (Maironio) arba kankinio (Vaičiaičio) kultas, tautininkų ideologijos poveikis (akcentuojama tautinė dvasia, tautos vienybė)²⁵¹.

Nors tarpukario mokyklinio kanono vertybinė struktūra ryškėja analizuojant visų to meto kanoninių rašytojų biografinio naratyvo formavimą, kūrinių interpretacijas ir vertinimą, akivaizdžiausiai ji pasirodo nagrinėjant kanonizaciją tų autorių ir kūrinių, kurie vėliau iš mokyklinio kanono pradingo arba atsidūrė jo paraštėje. Tokie specifiškai tarpukario kanono formavimo ideologiją liudijantys pavyzdžiai galėtų būti Daukantas ir Pietaris. Tad trumpam prie jų stabtelėkime.

Vadovėliuose Daukantas mokiniams buvo pristatomas kaip lietuvių rašytojo idealas. Didžiausiu nuopelnu laikyta principinė jo nuostata rašyti savo veikalus tik lietuvių kalba: „[P]asižadėjęs nė žodžio kita kalba nerašyti – vien lietuvių.“²⁵² Šis Daukanto apsisprendimas akcentuotas ne tik mokykloje – 1927 m. Karo muziejaus sodelyje įrengtame tautos žadintojų ir laisvės gynėjų panteone greta Basanavičiaus ir Kudirkos atidengtas Daukanto paminklinis biustas (skulptorius Juozas Zikaras) su įrašu postamente „Rašiau lietuviškai“. Tie patys žodžiai pasirinkti epigrafu pradžios mokyklos mokytojo Petro Sūdžiaus parengtoje Daukanto biografinėje apybraižoje *Vargo pelė* (1934).

Visi vadovėlių autoriai pabrėžė, kad Daukantui svarbiausia buvo ne tiksliai perteikti istorijos faktus, bet „kvėpti meilė savo tautai, kelti lietuvių tautinė sąmonė ir ypač apginti lietuvių tautos garbę, kurią niekino ir teršė kai kurie kitataučiai istorikai“²⁵³. Kuzmickio vadovėlyje (1932) visas istoriko gyvenimas mokiniams pateiktas kaip sąmoningas pasiaukojimas tautai: nepaisydamas sveikatai kenksmingų sąlygų, jis apsisprendė dirbti tose įstaigose, kur galėjo rinkti žinias apie Lietuvos praeitį. Apibendrindamas istoriko gyvenimo pasakojimą, Kuzmickis reziumavo: „S. Daukantas paruošė dirvą

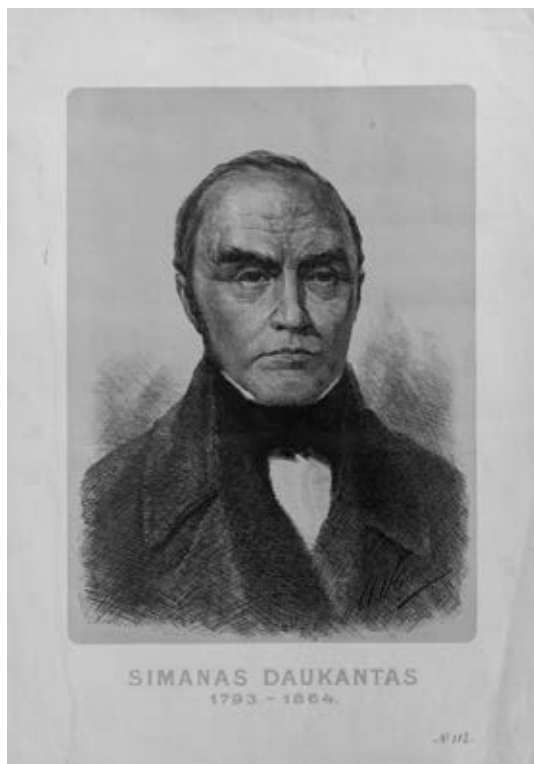
²⁵⁰ Etiniais sumetimais (galimai) nepilnamečių archyvinių dokumentų autorių asmenvardžių savo darbe nenurodome.

²⁵¹ Šiaulių mokytojų seminarijos mokinio rašto darbas „Tėvynės ir vargdienių žmonių meilė Vaičiaičio lirikoje“, 1932, LŠM, f. IV-A, ap. 128, b. 1, l. 1–13; Referatas „Religiniai ir tautiniai motyvai Maironies lirikoje“, 1932, sausio 21, LŠM, f. IV-A, ap. 128, b. 4, l. 1–22.

²⁵² Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, Voronežas: Kultūros ir švietimo sekcija, 1918, p. 33.

²⁵³ VZ LLV 1926, p. 97.

Švietimo ministerijos užsakymu Adomo Varno sukurta Simono Daukanto portretinė litografija, 1923. Reverse antspaudas: „Kauno m. pradžios mokykla Nr. 9“. RKM

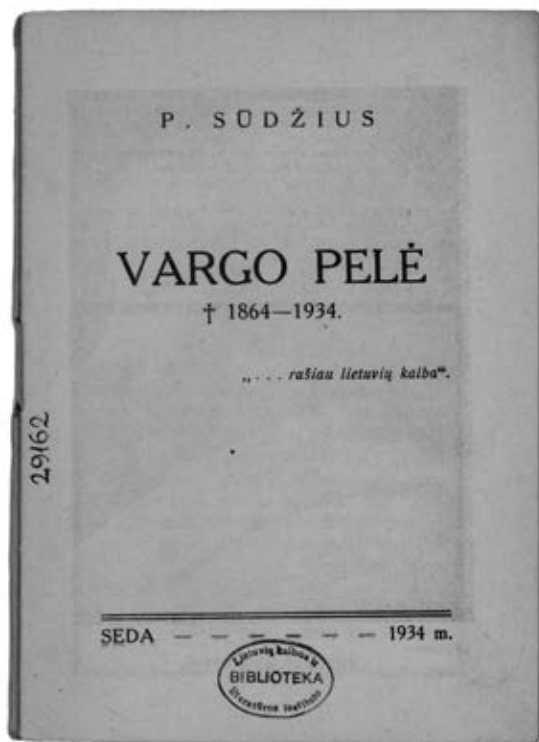
ateities Lietuvai, kuri, busdama iš tautinio letargo, sėmėsi jėgų iš S. Daukanto dvasios ir raštų.“²⁵⁴

Vertinamuosius akcentus biografiniame rašytojo pasakojime 1939 m. aiškiausiai sudėliojo Miškinis: valstiečio sūnus tegalėjo pasiekti aukštąjį mokslą pateikęs suklastotą bajoriškos kilmės dokumentą²⁵⁵, profesoriai suabejojo jo pažiūrų į Lietuvos praeitį teisingumu, bet Daukantas ryžtingai ėmėsi taisyti svetimtaučių, ypač lenkų, paskelbtas klaidingas Lietuvos istorijos žinias ar jų traktuotę:

Daukantas pirmas ėmė įrodinėti, kad lietuvių tautos kelias yra savaimingas. Lietuvių kultūros dvasia rodo buvus lietuvius tautą ypatingai kilnią, savo kilnumo ir pranašumo nustojusią tada, kai susidūrė su svetimtaučiais ir patyrė jų

²⁵⁴ ZK LL 3 1932, p. 104.

²⁵⁵ Šiandien istorikai neatmeta galimybės, kad Daukantas galėjo būti kilęs iš smulkiųjų bajorų. Žr. Elmantas Meilus, „Apie Daukantų giminę“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, p. 8–49.

Simono Daukanto mirties
70-osioms metinėms Petro
Sūdžiaus parengtos rašytojo
biografijos *Vargo pelė* (1934)
antraštinis puslapis

neigiamos įtakos. Visi lietuvių santykiai su kaimynais, ypač su lenkais, lietuviams tik pakenkė. Šitoks Daukanto įsitikinimas buvo griežtai priešingas įsitikinimams jo amžininkų, lietuvenkių bajorų, dar neskiriančių savęs nuo lenkų. Jie dar nebuvo priaugę suprasti šiai tiesai, kurią visą savo amžių atkakliai skelbė Daukantas, *pirmas sąmoningas lietuvis separatistas*. [...] Savo pažįstamų prašomas ką nors parašyti apie Lietuvą lenkiškai, Daukantas griežtai atsisakė ir visą amžių *rašė tik lietuviškai* [išskirta originale].²⁵⁶

Savo vadovėlyje Miškinis nuosekliai akcentavo Daukanto nepasitikėjimą lenkų istorikais, neigiamą Lenkijos vaidmenį lietuvių tautos istorijoje. (Šių antilenkiškų akcentų nebuvo ankstesniuose, iki tautininkų reformos rengtuose vadovėliuose.) Jis atkreipė mokinių dėmesį ir į istoriko pastangas pasiekti lietuvių skaitytoją (pats iš dalies finansavo *Būdo* spausdinimą, rūpinosi išleisti *Istoriją žemaitišką* (*Istoriye Zemaytyszka*, parašyta 1828–1834)), pa-

²⁵⁶ MM LL 1939, p. 195.

Atvirlaiškis su antkapiniu
Simono Daukanto paminklu
(skulptorius Antanas Raudonis)
Papilėje. Leidėjas ir fotografas
S. Petrauskas, XX a. 3–4 dešimt-
metis. ŽAM

brėžė, kad Daukantas sąmoningai apsisprendė savo istorijos veikalus rašyti ne apsišvietusiems žmonėms, o paprastiems lietuviams kaimiečiams. Būtent jų tautinę savigarbą jis siekė pažadinti savo istoriniais darbais²⁵⁷. Apibendrinamas Daukanto pristatymą mokiniams, Miškinis nutiesė tiesioginę giją tarp Daukanto ir *Auszros*: aušrininkai išgirdo prieš kelis dešimtmečius išsakytas istoriko idėjas ir pakilo į kovą už lietuvių kultūrą²⁵⁸.

Dar *Auszroje* Šliūpas teigė, kad didžiausias visų laikų Lietuvos patriotas Daukantas XIX a. pradžioje išpranašavo tautos atbudimą²⁵⁹. Nuo pirmųjų lie-

²⁵⁷ *Ibid.*, p. 200.

²⁵⁸ *Ibid.*, p. 216–217.

²⁵⁹ J. S. Kūksztis [Jonas Šliūpas], „Simanas Daukantas, Lietuvos rasztininkas“, *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 13–15, Nr. 2, p. 41–43, Nr. 8–10, p. 249–254. Šio straipsnio ištrauką savo vadovylyje citavo ir Kuzmickis, žr. ZK LL 3 1932, p. 104.

tuvių literatūros istorijos apybraižų XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Daukanto kanoninė pozicija buvo grindžiama ne tik jo kaip pirmosios lietuviškai parašytos Lietuvos istorijos autoriaus, bet (labiausiai) jo kaip tautinio judėjimo pradininko statusu²⁶⁰. 1922 m. pasirodžiusi beletrizuota Daukanto biografinė apybraiža (jos ištraukos vėliau pakliuvo į progimnazijų skaitinius²⁶¹) pavadinta *Simanas Daukantas lietuvių atgimimo pranašas*²⁶². „[P]irmuoju tautinės lietuvių idėjos pionierium, pirmuoju jos formuotoju“²⁶³ Daukantas buvo įvardytas ir šešiasdešimtųjų mirties metinių proga (1924) iniciatyvių mokytojų paskelbtame kvietime aukoti lėšas paminklo statyboms Papilėje, kur istorikas buvo palaidotas²⁶⁴. (Paminklas atidengtas 1930 m., skulptorius Vincas Grybas.) Tautinės savimonės žadintoju Daukantą vadino visi tarpukariu apie jį rašę literatai, istorikai, politikai ir visuomenininkai. Tautos pri-(si)kėlimo simbolika matyti 1926 m. Papilės kapinėse įrengtame savamokslio skulptoriaus Antano Raudonio iškaltame Daukanto antkapyje: vaizduojamas nukirstas medis su šone atželiančia kryžiaus pavidalo šaka. Istoriko kapas tarpukariu buvo virtęs tautinės patriotinės piligrimystės vieta²⁶⁵.

Nors programose Daukanto vardas minimas nuo pat pradžių (1921), konkretūs veikalai įvardyti tik po tautininkų reformos: 1936 m. projekte *Būdas ir Istorija žemaitiška*, 1937 m. projekte ir 1939 m. programoje – *Būdo* ištraukos. Pastarasis veikalas geriausiai reprezentavo Daukantą kaip literatą (ne tik istoriką); pasitelkdamas įvairius šaltinius (tarp jų tautosaką) *Būde* Daukantas siekė rekonstruoti praeities lietuvių antropologinį paveikslą. Tai koreliavo su tautinės mokyklos koncepcija.

Pirmasis šiuolaikiniams skaitytojams adaptuotas Daukanto *Būdo* ištraukas (apie senovės lietuvių būdą, ūkininkavimą, valgius ir jaunimą) į savo su-

²⁶⁰ [Jonas Šliūpas], *Lietuviskiejie rasztai ir rasztininkai*, p. 38; [Jonas Mačiulis-Maironis], *Lietuvos istorija su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, p. 237.

²⁶¹ J.[onas] Norkus, *Mūsų mokykla: skaitymai vidurinei mokyklai*, Kaunas: Spaudos fondas, 1928, p. 116–118.

²⁶² G.[iršas] Rutenbergas, *Simanas Daukantas lietuvių atgimimo pranašas; su prof. Mykolo Biržiškos prakalba*, Kaunas: [s. n.], 1922.

²⁶³ Cit. iš Dangiras Mačiulis, „Žemaičių atminties kultūros herojai XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Žemaitija: Savivaizdžiai, reprezentacijos, atmintys*, sudarė Dangiras Mačiulis, Jolanta Skurdauskienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2021, p. 58.

²⁶⁴ Apie iniciatyvą pastatyti Daukantui paminklą Papilėje žr. J.[urgis] Gvildys, „Simanas Daukantas (jo mirties 60 metų sukaktuves paminint“, *Lietuvos mokykla*, 1924, Nr. 12, p. 548–550; Dangiras Mačiulis, „Žemaičių atminties kultūros herojai XX a. tarpukario Lietuvoje“, p. 56–67.

²⁶⁵ *Ibid.*, p. 62.

Ant kolonos dar neužkeltas Simono Daukanto paminklas (skulptorius Vincas Grybas) ir jo statymo komiteto nariai: iš kairės Papilės viršaitis Juozas Daunys, teisėjas Kavoliūnas, klebonas Antanas Šveistrys, pradžios mokyklos vedėjas Pranas Šliauteris. Fotografas nenurodytas, 1930. AkKM

darytą chrestomatiją dar 1916 m. įtraukė Petras Klimas (vėliau pasirodė šeši pakartotiniai leidimai)²⁶⁶. Tarpukariu publikuotuose gimnazijų vadovėliuose ir skaitiniuose dažniausiai pateiktos tos pačios *Būdo* ištraukos (papildytos fragmentu apie neižengiamas Lietuvos girias), kai kurie autoriai įtraukė ir *Istorijos žemaitiškos* pasakojimą apie Žalgirio mūšį²⁶⁷.

Vadovėlių autoriai pripažino, kad Daukanto raštų kalba buvo sunkiai paskaitoma amžininkams, o juolab šiuolaikiniams mokiniams, bet ir čia matė pozityvias priežastis: rašytojas uoliai vengęs vartoti svetimžodžius, todėl pats kūręs lietuviškus atitikmenis²⁶⁸. Nors ir pripažino, kad dėl kalbos

²⁶⁶ *Skaitymų knyga lietuvių kalbos pamokoms*, suruošė P.[etras] Klimas, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija, 1916, p. 230–232.

²⁶⁷ VZ LLV 1926, p. 98–102; MM LL 1939, p. 198–200.

²⁶⁸ MirA LL 1923, p. 28; VZ LLV 1926, p. 98. Daukanto pastangų gryninti lietuvių kalbos leksiką priežastis ir pasekmes išsamiai aprašė Giedrius Subačius („Svetimieji ir savieji Simono Daukanto kalbos gryninimo strategijoje“, *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 547–554.)

gryninimo pastangų ir ilgų bei painių sakinių Daukanto raštai ne visiems įkandami, šio autoriaus įtraukimą į literatūros istoriją vadovėlių autoriai motyvavo tuo, kad rašytinės lietuvių kalbos formavimosi laikotarpiu jis pirmasis ėmėsi kurti prozą²⁶⁹.

Daukanto pavyzdys įdomus tuo, kad mokyklinei kanonizacijai jo gyvenimo pasirinkimai, vertybinės nuostatos turėjo ne mažesnę reikšmę nei patys veikalai. Nors gyva vaizduote, ritmingais periodais, kalbos grynumu pasižymintys jo veikalai (pirmiausia *Būdas*) paskelbti esantys lietuvių prozos ištakomis, mokykliniame literatūros kanone jis buvo pozicionuojamas kaip tautinio atgimimo pranašas: pirmasis lietuviškai (ne tik kalbos, bet ir *teisingos* istorinių įvykių traktuotės prasme) aprašęs tautos praeitį ir savo veikla įkvėpęs amžininkus (Valančių) bei vėlesnius tautos žadintojus (aušrininkus). Sovietų okupacijos metais, kai kūrinio poveikio tautiniam sąmoningumui kriterijus nustojo savo reikšmės bendroje mokyklinio kanono vertybinėje struktūroje, Daukantas pasitraukė į kanono paribį, o galiausiai atsidūrė už jo ribų²⁷⁰.

Kaip Daukanto darbų tęsėją beletristikoje Ambrazevičius įvardijo Vincą Pietarį²⁷¹. Jo *Algimantas, arba Lietuviai XIII šimtmetyje* mokyklinėse programose ir vadovėliuose 1929–1944 m. laikotarpiu išsilaikė tik todėl, kad buvo pirmas lietuvių kalba parašytas istorinis romanas (anuomet dažniausiai vadintas apysaka), vaizdavęs lietuvių tautos aukso amžių – ikikrikščioniškąją Lietuvos istorijos laikotarpį. Menka šio kūrinio meninė vertė mokyklinio kanono formuotojams buvo akivaizdi, bet tai neatrodė svarbu, mat *Algimanto* kanonizavimą jie grindė ne estetiniais, o sociokultūriniais argumentais. Tą akivaizdžiai rodo 1938 m. mokyklų inspektoriaus Miškinio parengta ataskaita apie stebėtą lietuvių literatūros pamoką Joniškio valstybinėje gimnazijoje. VII gimnazijos klasės mokinės negebėjo atsakyti į inspektoriaus klausimą „Iš kurių ‚Algimanto‘ vietų matyti, kad jo autorius buvo ‚Aušros‘ gadinės atstovas?“; todėl inspektorius daro išvadą:

²⁶⁹ VZ LLV 1926, p. 98; ZK LL 3 1932, p. 102; MM LL 1939, p. 216.

²⁷⁰ Pokariu, SSRS dar neišblėsus antivokiškai propagandai, kuri laiką bandyta rasti Daukantui vietą mokyklinio lietuvių literatūros kanono paribį, aktualizuojant jo *Istorijoje žemaitiškoje* vaizduojamas lietuvių ir slavų tautų kovas prieš kryžiuočius (1946–1947 m., 1950 m. programos). Vėliau – atkreipiant mokinių dėmesį į Daukanto kaip liaudies švietėjo vaidmenį, „demokratinės-antibaudžiavinės“ nuostatas ir „reakcinę katalikų dvasiškos kritiką“ *Būde*. 1946–1961 m. istoriko svarba vyresniųjų klasių programoje mažėjo: nuo 2–3 jo kūrybai skirtų pamokų iki trumpo paminėjimo apžvalginėse XIX a. pirmos pusės lietuvių literatūros temose. 1963 m. jis visam laikui pasitraukė į apžvalgą.

²⁷¹ Juozas Ambrazevičius, *Lietuvių rašytojai*, p. 32.

[D]alyko dėstytojas, eidamas „Algimantą“, nepasinaudojo labai gera proga pa-
liustruoti aušrininkų nuotaikas tomis gausiomis romano vietomis, kurios tie-
siog bado akis panašumu į aušrininkų ideologiją, jų istoriją ir filologiją. Užtat
mokytojas pats vargsta ir mokinius vargina smulkia šio nuobodžiausio roma-
no analize, jo negyvų personažų charakteristika, ieško jame to, ko ten nėra.
Kad taip yra buvę, man pasako ne tik ta pamoka, per kurią buvau atsilankęs
šioj klasėj, bet ir tema, mokytojo duota rašomajam darbui „Algimanto“ proga,
būtent: „Basis [vienas pagrindinių *Algimanto* personažų] ir Hamletas“ (hor-
ribile dictu!).²⁷²

Emocinga inspektoriaus reakcija rodo, kad Pietario romano jis tikrai ne-
laiko meniškai vertingu, o programoje šiam kūrinii buvo numatyta tik auš-
rininkų ideologijos atspindžio funkcija. Kartu matyti, kad mokytojai apie
tokį programos autorių sumanymą nežinojo. Ar tik ne šis incidentas Joniškio
gimnazijoje paskatino Miškinį 1939 m. savo vadovylyje gana tiesmukai su-
formuluoti: „Išskyrus vieną kitą idilinę sceną [...] daugiau niekas neleidžia
ieškoti ‚Algimante‘ nei istorinės, nei psichologinės tiesos. ‚Algimantas‘ nu-
sipelno mūsų dėmesio tik vienu atžvilgiu – kaip ‚Aušros‘ meto nuotaikos
liudytojas.“²⁷³ Visgi šis paaiškinimas publikuotas tik paskutiniais pirmosios
Lietuvos Respublikos gyvavimo metais, o *Algimantas*, kaip minėta, į mokyk-
lines programas įtrauktas dešimtmečiu anksčiau.

Programos rengėjų ir jos įgyvendintojų nesusikalbėjimas atskleidžia skir-
tingas kanono sampratas: mokytojui (ataskaitoje minima tik pavardė – Die-
nis) literatūros kūrinio įtraukimas į mokyklinę programą automatiškai rodo,
kad tai esąs aukštos meninės vertės kūrinys (todėl jo personažą mokinėms
siūlo lyginti su Williamo Shakespeare'o Hamletu). Bet patys kanono formuo-
tojai, akivaizdu, buvo kitokios nuomonės. Kūrinys galės būti vertingas (ka-
noniškas) dėl kitų ypatybių (atspindi aušrininkų pasaulėžiūrą, yra pirmasis
istorinio romano žanro pavyzdys lietuvių literatūroje), nebūtinai dėl meni-
nės kokybės²⁷⁴.

²⁷² Motiejaus Miškinio pranešimas apie Joniškio valstybinę gimnaziją, 1938, gruodžio 14, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2202, l. 47r–47v.

²⁷³ MM LL 1939, p. 352.

²⁷⁴ Sąjūdžio metais pertvarkant sovietmečio mokyklines programas pagal tarpukario modelį, bandyta Pietarį ir vėl sugrąžinti į mokyklinę (X klasės) programą (1989 m. pasirodė ir nau-
jas *Algimanto* leidimas), bet netrukus „šio nuobodžiausio romano“ mokykloje atsisakyta.

XX a. 1–2-uoju dešimtmečiais *Algimantas* buvo menkai žinomas Lietuvoje²⁷⁵. Pirmasis romano leidimas 1904 m. pasirodė JAV, o Lietuvoje išėjo tik 1921 m. ir tuoj pat sulaukė karšto Tumo ir Jakšto raginimo papildyti šiuo veikalu mokinių lektūrą²⁷⁶. Tiesa, pirmasis į savo vadovėlį tarpukariu Pietario kūrybą įtraukęs Zajančkauskas (1926) itin skeptiškai vertino *Algimanto* meninę vertę: „Artizmo maža, o diletantizmo labai daug.“²⁷⁷ Palankiau apie romaną atsiliepė Kuzmickis (1933) ir Miškinis (1939), akcentavę specifines spaudos draudimo laikotarpio lietuvių kultūrinio darbo aspiracijas. Visų šio laikotarpio rašytojų kūrybos siekiai buvę didaktiniai, o kūriniai tendencingi²⁷⁸. Tai suvokiant, esą neverta kelti jiems aukštų meninių reikalavimų, reikia žvelgti į juos kaip į savojo laiko kultūros dokumentus. Būtent toks požiūris motyvavo *Algimanto* poziciją tarpukario ir karo metų mokykliniame kanone.

Kuzmickis *Algimanto* genezę siejo su pastangomis reabilituoti lenkų istorinės prozos esą iškreiptą literatūrinį senovės lietuvių paveikslą: „Pietario *Algimantas* atsirado panašiu būdu, kaip Baranausko *Anykščių šilelis*. Ir viena, ir antrą mūsų kūrėją įkvėpė lenkų šiurkštumas ir pajuoka lietuvių tautos ir kultūros.“²⁷⁹ Miškinio vadovėlyje (1939) tvirtinta, kad Pietaris norėjęs atitaisyti įžeidų lietuvių vaizdavimą rusų metraščiuose²⁸⁰. Taigi vadovėliuose pateikta Pietario romano intencija primena Daukanto veikalų genezę: jis irgi norėjęs atitaisyti svetimtaučių iškraipymus ir pateikti *teisingą* tautos praeities vaizdą.

Kita vertus, vyresniųjų klasių gimnazistams skirtuose vadovėliuose atvira rašyta apie Pietario romano istorinį nepagrįstumą, neįtikinamą senovės lietuvių idealizavimą ir *Algimantą* siūlyta interpretuoti išimtinai kaip aušri-

²⁷⁵ Vaižgantas, *Raštai*, t. 19: *Kritika 1896–1914*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 242; A.[domas] Jakštas, *Mūsų naujoji literatūra (1904–1923)*, t. 2: *Mūsų naujoji prozos literatūra (1904–1923)*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1923, p. 27; Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Iš mūsų literatūros“ (1913), in: Eadem, *Tautos auklėjimo mintys*: kultūros kritika, publicistika, viešos paskaitos, pokalbiai, parengė Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 293.

²⁷⁶ Vaižgantas, *Raštai*, t. 20: *Kritika 1915–1922*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 257, 259; A.[domas] Jakštas, *Mūsų naujoji literatūra (1904–1923)*, p. 29.

²⁷⁷ VZ LLV 1926, p. 168.

²⁷⁸ MM LL 1939, p. 345.

²⁷⁹ ZK LL 4 1933, p. 111–112.

²⁸⁰ MM LL 1939, p. 347.

ninkų idėjų, rūpesčių ir jausmų išraišką²⁸¹. Taip Pietario kūrybą siūlė traktuoti ir Mykolaitis-Putinas savo *Naujojoje lietuvių literatūroje* (t. 1, 1936)²⁸².

Kad ir kokie buvo mokyklinių programų rengėjų motyvai įtraukti *Algimantą* į privalomų skaitinių sąrašą, jo mokyklinė sklaida neabejotinai prisidėjo prie romano populiarumo. Jį liudija ne tik trys pakartotiniai romano leidimai tarpukariu²⁸³, bet ir Algimanto vardo paplitimo kreivė. Istoriniuose šaltiniuose tepaminėtas fragmentiškai, plačiai visuomenei jis tapo žinomas tarpukario kritikai ir mokyklai išpopuliarinus Pietario romaną²⁸⁴. Algimanto vardu vaikai imti vadinti tik XX a. 3-iajame dešimtmetyje, o Antrojo pasaulinio karo metais (kai tarpukario gimnazistai susilaukė savo atžalų) šio vardo populiarumo kreivė staigiai šovė į viršų²⁸⁵.

PIRMOSIOS LIETUVOS RESPUBLIKOS MOKYKLINIO KANONO BRANDUOLYS

Suprantama, kad kiekvieno konkretaus kanoninio rašytojo ar kūrinio atrankos motyvacija ir interpretacijos gairės varijavo. Kita vertus, kanonas, kaip visuma, reikalauja, kad visi jam priklausantys kūriniai atitiktų bendrą jo vertybinę struktūrą. Vadinasi, kiekvieno mokyklinio klasiko interpretacija turėjo būti paremta moderniojo nacionalizmo ideologija ar bent jai neprieštarauti. Tai taikytina ir mokyklinio kanono branduoliui – autoriams, kurie mokyklinėse programose, vadovėliuose, skaitiniuose užėmė dominuojančią poziciją ir pagal kūrybos apimtį, ir pagal jų reikšmės bei svarbos įvertinimą. Apibendrinusios analizės duomenis nustatėme, kad tarpukario mokyklinio kanono branduolį sudarė keturi įvairius lietuvių kultūros raidos etapus reprezentavę rašytojai: lietuvių grožinės literatūros pradininkas Donelaitis, iškiliausias lietuvių romantizmo poetas, patriotinių dainų autorius Baranuskas, atgimimo pranašas Maironis ir tautinės dvasios reiškėjas naujojoje lietuvių literatūroje Krėvė.

²⁸¹ *Ibid.*, p. 352.

²⁸² Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, kn. 1: *Naujoji lietuvių literatūra*, d. 1, p. 442.

²⁸³ 1921–1922 m. romanas pasirodė kaip Pietario *Raštų* t. 3–4, 1931 m. Stepo Zobarsko sutrumpintas leidimas išėjo „Ūkininko skaitymų“ serijoje ir paskutinįsyk 1940 m. „Sakalo“ leidykloje.

²⁸⁴ Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, 3-iasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 48.

²⁸⁵ Žr. Lietuvos Respublikos piliečių vardų sąvadas, VLKK, prieiga internetu: <https://vardai.vlkk.lt/statistika/> [žiūrėta: 2024-11-26].

Kadangi tarpukario mokyklinio kanono branduolio konsteliacija iki šių dienų menkai tepakito, ji gali atrodyti „natūrali“, nereikalaujanti papildomo aiškinimo(si). Vis dėlto, jei atmesime savaiminio suprantamumo kriterijų ir pamėginsime be išankstinių nuostatų palyginti du lietuviškos spaudos draudimo laikotarpio rašytojus, Maironį ir Biliūną, matysime, kad vienas jų psichologinėje prozoje pasiekė nė kiek ne mažiau nei kitas – poetinės kalbos ir eilėdaros srityje. Vis dėlto nors Biliūnas ir buvo vienas „mokyklinių autorių“, tarpukariu dėmesio jis sulaukė gerokai mažiau nei „gyvasis klasikas“ Maironis. Iš šiandienos perspektyvos žvelgiant, Putino poezijos ir prozos indėlis į XX a. pirmos pusės lietuvių literatūros raidą taip pat nebuvo menkesnis už Krėvės prozos ir dramaturgijos. Nepaisant to, į vyresniųjų klasių mokyklinės literatūros programas Putino kūryba tarpukariu nebuvo įtraukta²⁸⁶. Vertybiniai mokyklinio kanono formavimo kriterijai dar aiškiau atsiskleidžia lyginant to paties kanono branduolio autoriaus tekstų atranką, biografinį naratyvą, vyraujančią kūrybos interpretaciją bei vertinimą tarpukario, sovietmečio ir šiandienos mokykloje.

Kristijonas Donelaitis

Analizuojant tarpukario mokyklinės programas mus bene labiausiai nustebino tai, kad pirmojoje iš jų (1921) nėra minimas Donelaitis. Galima numanyti, kad jo kūriniai slypi po laikotarpio įvardijimu „XVI–XVIII amžių rašytojai, trumpų jų raštų pavyzdžių skaitymas ir nagrinėjimas“²⁸⁷. Vis dėlto XIX a. (svarbiausi?) rašytojai – Strazdas, Daukantas, Mickiewiczus (rašoma Mickievičius) – paminėti. Nors šiandien tuo sunku patikėti, atrodo, kad 3-iojo dešimtmečio lituanistams (pirmosios programos autorius ar bent vienas iš rengėjų buvo kalbininkas, Panevėžio gimnazijos (1918–1920), Panevėžio mokytojų seminarijos (1920–1924) direktorius Juozas Balčikonis²⁸⁸) Donelaičio centrinė pozicija lietuvių literatūros kanone dar nebuvo tokia akivaizdi, kokia tapo vėliau.

²⁸⁶ Konkrečiai neįvardyti Putino eilėraščiai minimi tik 1939 m. II gimnazijos klasės, t. y. vidurinio koncentro, literatūros programoje. (VMPr 1939, p. 32.)

²⁸⁷ LKPr 1921, p. 138.

²⁸⁸ 1920 m. rengiant aukštesniųjų mokyklų reformos projektą, švietimo ministras Balčikonį paskyrė Lietuvių kalbos ir literatūros propedeutikos komisijos pirmininku. („1920 metų sausio 3–5 d. suvažiavimo Švietimo Ministerijos aukštesniųjų mokyklų reformos projektui peržiūrėti sprendimai“, *Švietimo darbas*, 1921, Nr. 1–2, p. 135–142.)

1923 m. programoje Donelaičio (rašoma Duonelaitis) asmenvardis jau įrašytas. Be jo, paminėti vos keli kiti rašytojai – Daukantas, Valančius, Mickevičius, Baranauskas, Vienažindys (rašoma Vienožinskis). Tolygio detalėjant programoms, rašytojų pavardžių daugėja. 1929 m. prie Donelaičio pavardės nurodomi ir jo kūriniai (*Metai* ir pasakėčios) bei jų nagrinėjimo aspektai (poemos ir pasakėčių „eiliavimas ir kalba; gamtos ir žmonių gyvenimo vaizdai; didaktiškieji elementai“²⁸⁹). Būtent šioje, Biržiškos parengtoje programoje jau galime matyti išskirtinę Donelaičio poziciją formuojamame kanone: nė vieno kito rašytojo kūrybos nagrinėjimo aspektai nėra nurodyti. Toks dėmesys XVIII a. poeto kūrybai galėtų būti paaiškintas šios programos autoryste – Biržiška ne tik buvo autoritetingiausias senosios lietuvių literatūros specialistas, bet ir aktyviausiai užsiėmė Donelaičio kūrybos sklaida mokykloje: 1918 m. parengė poeto kūrybos chrestomatiją (sulaukusią dviejų pakartotinių leidimų) ir jos priedą – poeto biografijos ir kūrybos apžvalgą²⁹⁰.

4-ajame dešimtmetyje minėtų Donelaičio kūrybos nagrinėjimo aspektų programoje ir jų projektuose nebeliko, bet ir toliau nurodyta skaityti visą lietuviškąją poeto kūrybą – ne tik *Metus*, bet ir pasakėčias²⁹¹. *Metai* originaliu pasaulinio lygio kūriniu pripažinti dar XX a. pradžios lietuvių literatūros istoriografijoje. Biržiška (1925) poemą netgi pavadino vienu „žymiausių visuotinės literatūros kūrinių“, mat realistiniu rašymo stiliumi Donelaitis esą pranokęs savojo laiko pasaulio literatūrą²⁹² (ši vertinimą perims ir iš jo toli siekiančias išvadas padarys stalinmečio lietuvių literatūrologija). Tuo tarpu pasakėčios vertintos tik dėl jų istorinės reikšmės, kaip pirmasis tokio žanro pavyzdys lietuvių literatūroje²⁹³. Veikiausia dėl to, taip pat dėl nuosekliai taikyto principo maksimaliai plėsti klasikų kūrinių skaitymo apimtis gimnazijų programose nuo 1929 m. nurodyti ne tik *Metai*, bet ir Donelaičio pasakėčios.

Donelaičio kanoninė pozicija, neretai pažodžiui persakant Prūsijos filologų vertinimus, įtvirtinta jau ankstyvojoje lietuvių literatūros istoriografi-

²⁸⁹ LKPr 1929, p. 653.

²⁹⁰ *Duonelaičio raštai*, mokykloms parinko ir paaiškino M.[ycolas] Biržiška, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija, 1918; M.[ycolas] Biržiška, *Duonelaičio gyvenimas ir raštai su kalbos paaiškinimais: Priedėlis prie Duonelaičio raštų ištraukų mokyklos reikalui*, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija, 1918. 1921 ir 1927 m. išėjo pakartotiniai raštų ir jų priedo leidimai.

²⁹¹ VMPrP 1936, p. 343; VMPrP 1937, p. 37; VMPr 1939, p. 34.

²⁹² [Mykolas Biržiška], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija*, antras leidimas su 37 paveikslais, p. 39–40.

²⁹³ [Jonas Mačiulis-Maironis], *Lietuvos istorija su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, p. 224.

joje²⁹⁴. Svarbiausiomis rašytojo kūrybos ypatybėmis laikyta lietuvių kalbai pritaikytas hegzametras²⁹⁵ ir realizmas. Pastarasis lemiąs pažintinę poeto kūrybos reikšmę („čia kaip kokiame veidrodyje matos visas XVIII amž. Lietuvių gyvenimas“²⁹⁶) ir poemos savitumą (savo kūryboje poetas nesekė amžininkų kurtomis metų laikų tematikos poemomis²⁹⁷). Dėl pastarojo bruožo nuomonės skyrėsi. Antai Maironis užsiminė apie galimą Jameso Thomsono gamtos aprašymų įtaką Donelaičiui²⁹⁸. Kiti gi autoriai karštai tikino, kad pirmoji lietuviška poema yra „suvisu savystovis“ kūrinys²⁹⁹. Tarp poetą galimai įkvėpusių rašytojų dažniausiai minėti antikinio epo ir idilės kūrėjai, ypač Hesiodas³⁰⁰. Antai Kuzmickis savo vadovėlyje (1932) užsiminė apie idėjinę religinių XVIII a. raštų įtaką *Metams*, bet turinio prasme Donelaitį laikė Hesiodo sekėju:

Hezijodas savo „Darbų ir dienų“ poemoje kalba apie ūkio darbus, jungdamas juos su keturiais metais; čia jis taip pat nepraleisdavo progos *pamokyti* skaitytojus. Lygiai taip pat elgėsi ir Duonelaitis, kuris savo poemą padarė didaktišką. Pritaikęs „Metams“ klasikinį (graikų lotynų) hegzametą, įkvėpęs tam kūriniui savo laiko dvasios ir lietuviškumo, Duonelaitis patapo mūsų literatūrai *klasiku* [...].³⁰¹

Net ir Miškinis, vienas aktyviausiai gynusių poziciją, kad „[k]urdamas ‚Metus‘, Duonelaitis nesekė jokių kitų autoriumi, nei priešpėdiniu[,] nei amžiniku“³⁰², vis dėlto pripažino, kad „[a]plenkęs visą sekamąją naujų amžių

²⁹⁴ [Jonas Šliūpas], *Lietuvizskieji raszta ir rasztininkai*, p. 21; [Jonas Mačiulis-Maironis], *op. cit.*, p. 224.

²⁹⁵ Tiesa, Čiurlionienė hegzametą laikė veikiau kliūtimi nei privalumu, nes esą dėl šios sudėtingos eilėdaros sunku skaityti Donelaičio veikalus. (Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, p. 24; Sofija Čiurlionienė, „Iš mūsų literatūros“, p. 230.)

²⁹⁶ [Jonas Mačiulis-Maironis], *op. cit.*, p. 224.

²⁹⁷ [Jonas Šliūpas], *op. cit.*, p. 22.

²⁹⁸ [Jonas Mačiulis-Maironis], *op. cit.*, p. 223.

²⁹⁹ J.[uozas] Gabrys, *Lietuvių literatūros apžvalga*, d. 2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1916, p. 123.

³⁰⁰ [Maironis], „Kristijonas Donelaitis“ (1923), in: Maironis, *Raštai*, t. 3, kn. 2: *Lietuvos praeitis. Trumpa visuotinės literatūros istorija, Apsakymai apie Lietuvos praeigą. Straipsniai apie visuomenę ir literatūrą*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 777–778; [Mykolas Biržiška], *op. cit.*, p. 39; VZ LLV 1926, p. 56; J.[uozas] Petrulis, „Duonelaičio poetika“, in: *Lietuvių literatūros nagrinėjimai*, p. 4–5.

³⁰¹ ZK LL 2 1932, p. 180.

³⁰² MM LL 1939, p. 154.

poeziją, jis [Donelaitis] užmezgė tiesioginius ryšius su didžiaisiais graikų poetais“³⁰³.

Kuzmickis ir Miškinis atstovauja dviem skirtingoms tarpukario Donelaičio kūrybos mokyklinės interpretacijos kryptims. Kuzmickis, kaip ir Maironis³⁰⁴, *Metus* siejo su antikinio didaktinio epo tradicija ir poemos interpretacijoje akcentavo filosofinę-teologinę idėją³⁰⁵. Pedagoginėje spaudoje (1930) Kuzmickis teigė, kad *Metuose* sprendžiama žmogaus būties problema³⁰⁶. Niekas iki tol nebuvo taip rimtai įsigilinęs į filosofinį Donelaičio poemos turinį. Prūsijos filologai itin daug dėmesio skyrė poemos kalbai, eilėdarai, o Rėza sekę ankstyvųjų literatūros istorijos apžvalgų autoriai, kaip ir mokyklinius poeto raštus parengęs Biržiška, daugiausia dėmesio teikė gamtos aprašymams, lietuvininkų bendruomenei, savitiems etniniam socialiniams jos tipažams³⁰⁷. Kuzmickis pirmasis nuo visuomeninio būrų gyvenimo ir buities aptarimo perėjo prie poemoje keliamo būties klausimo. Jis pirmasis tarpukariu šalia chrestomatinėmis tapusių poemos ištraukų su gamtos aprašymais, etnografinėmis ir didaktinėmis scenomis (vestuvės, epizodai apie Slunkių ir Plaučiūną) savo vadovėlyje pateikė ir filosofinius *Metų* svarstymus apie prigimtinę Adomo nuodėmę bei senstančio, mirtingo žmogaus lemtį³⁰⁸.

Kuzmickio požiūriu, pamatinė Donelaičio poemoje yra *nuodėmės* problema. Net ir socialinės negerovės laikomos tos pačios prigimtinės nuodėmės apraiška³⁰⁹. Panašumą su likimo dramatiškumą vaizdavusiais graikų epikais Kuzmickis mato jautriai Donelaičio atskleistoje seno šaltysiaus Pričkaus gyvenimo istorijoje, samprotavimuose apie žmogaus gyvenimo trapumą, Dievo žmogui skirtą likimo neatšaukiamumą. Nors Donelaitis pesimistiškai vaizduoja žmogaus būtį, Kuzmickis pabrėžė, kad jis kartu ir guodžia: žmogus tesąs dulkė, bet ir jis gyvenime gali patirti džiaugsmo. Tereikia mokėti pasitenkinti mažu, gebėti pasidžiaugti gamtos grožiu bei iš jos pasimokyti darnaus buvimo pasaulyje. Tikėtina, kad būtent iš Kuzmickio publikacijų

³⁰³ *Ibid.*, p. 159.

³⁰⁴ [Maironis], „Kristijonas Donelaitis“, p. 776.

³⁰⁵ ZK LL 2 1932, p. 178.

³⁰⁶ Zg. [Zigmas] Kuzmickis, „Gyvenimo problema Duonelaičio kūryboj“, *Švietimo darbas*, 1930, Nr. 2, p. 145.

³⁰⁷ „Lietuvos būrų gyvenimas, jų vargai, darbai ir džiaugsmai, jų pagirtini ir netikę pasielgimai yra tat svarbiausias ‚Metų‘ turinys.“ (M.[ykolis] Biržiška, *Duonelaičio gyvenimas ir raštai su kalbos paaiškinimais*, p. 55.)

³⁰⁸ ZK LL 2 1932, p. 120–177.

³⁰⁹ Zg. [Zigmas] Kuzmickis, *op. cit.*, p. 146.

Metų kaip krikščioniškąją teologiją paremtos didaktinės poemos samprata atkeliavo į 4-ojo dešimtmečio gimnazistų rašinius. Vienas jų savo darbe „Pavasaris Duonelaičio ‚Pavasaryje‘“ teigė:

Visos šios linksmybės pareina nuo Dievo. Žvėrys ir paukščiai gerai tai supranta. Visi Jam dėkingi ir Jį garbina. [...] Dabar kyla klaus[i]mas: „O ką veikia žmogus?“ Žmogus, kad ir daug daugiau gauna, bet dažnai pamiršta Dievui dėkoti, o kartais dar n[i]urna.

Tai ir yra „Pavasario [linksmybių]“ [i]dėja. Kaip matom[,] ji yra religinė.³¹⁰

Kuzmickio *Metų* recepcija nekoreliavo su dominuojančia XX a. pirmos pusės mokykline Donelaičio kūrybos interpretacija. Joje *Metai* dažniau siėti ne su didaktiniu graikų epu, kurio tikslas duoti konkrečių patarimų bei išaukštinti doro valstiečio darbą ir buitį, bet su herojiniu (Homero) epu kaip tautinės literatūros ištakomis³¹¹. Dėl geidžiamos analogijos su herojiniu epu radosi nepagrįstų priekaištų, „kad maža toje poemoje [*Metuose*] veiksmo, dramatizmo, kurį dažniausiai atstoja būrų ir paties dainiaus protavimai ir pamokymai“³¹². Užtat labai džiaugtasi tomis poemos vietomis (vestuvių scena, gamtos aprašymais), kurios „primena Homerą“³¹³.

Metų kaip tautinio epo interpretaciją savo vadovėlyje nuosekliausiai kūrė Miškinis. Donelaičio poetinė mokykla jis laikė herojinį epą: „Duonelaitis išmoko iš Homero įžvelgti į kasdienybę ir ją iškelti į poezijos aukštybes.“³¹⁴ Tiesa, vadovėlio autorius pripažino, kad *Metuose* esama Homero epams nebūdingo didaktizmo, bet, anot jo, „[l]ikusioji [*Metų*] vaizdinė ir pasakojamoji veikalo dalis daugeliu atžvilgi[ų] primins mums tūlas ‚Odisejos‘ vietas“³¹⁵. Skirtingai nei Kuzmickiui, savojoje *Metų* interpretacijoje akcentavusiam didaktinę poemos funkciją patarti, mokyti skaitytoją dorai ir prasmingai nuvyventi gyvenimą, Miškininiui rūpėjo išryškinti realistinį pasakojimo pobūdį ir lietuvių bendruomenę kaip centrinę to pasakojimo objektą. Kaip ir Rėza³¹⁶,

³¹⁰ V–VI klasės gimnazisto lietuvių kalbos [ir literatūros] sąsiuvinis, 1934–1935, LŠM I Ed 491, l. [iv].

³¹¹ J.[uozas] Gabrys, *Lietuvių literatūros apžvalga*, d. 2, p. 129.

³¹² VZ LLV 1926, p. 61.

³¹³ *Ibid.*

³¹⁴ MM LL 1939, p. 159.

³¹⁵ *Ibid.*, p. 159.

³¹⁶ L.[iudvikas] Rėza, „[K. Donelaitis ir jo kūryba]“ (1818), in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, parengė Leonas Gineitis, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 13), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 20.

Miškinis XVIII a. Prūsijos lietuvininkus būrus tapatino su visa lietuvių tauta ir tuo pagrindu laikė *Metus* tautiniu epu (vartojo sąvoką *tautinė poema*³¹⁷): „Metai‘ yra menininko žodis ne tik apie XVIII amžiaus M. Lietuvos būrus, bet apie visą lietuvių liaudį, atstovavusią medžiaginei ir dvasinei tautos kultūrai tam tikroje jos istorijos epochoje, kada liaudis ir tauta kiekybiniu atžvilgiu buvo tolygios sąvokos. Šia prasme ‚Metai‘ yra *menininko žodis apie lietuvių tautą*.“³¹⁸

Stokojant išsamių žinių apie poeto biografiją ir perkeliant istoriniam rašytojo asmeniui selektyviai parinktus *Metų* pasakotojo bruožus (atjaučia būrus, kritikuoja dvarininkus), tarpukariu formavosi Donelaičio kaip „lietuvių liaudies kunigo“ interpretacija. Dar iki nepriklausomybės atkūrimo mokyklinėje lituanistikoje atkreiptas dėmesys į tėviškai globėjišką *Metų* pasakotojo požiūrį į tautiečius būrus³¹⁹. Tarpukariu lietuvininkų globa ir užtarimas tapo centre ne tik poemos, bet ir Donelaičio biografijos interpretacijos ašimi. Antai remdamasis faktu, kad rašytojas nepalikęs religinių raštų³²⁰, Miškinis iš to darė toli siekiančias išvadas, paversdamas Donelaitį kone revoliucionieriumi:

Nebūdamas siauras bažnytininkas ir nepasidaręs Prūsijos karaliaus politikos vykdytoju, jis nepasitenkino, kaip kiti jo amžininkai, vien tikybinėmis apeigomis ir liaudžiai taikomais pamokymais, kad reikia klausyti „maloningojo karaliaus“ pastatytų valdininkų, bet jautė pareigą būti liaudies vadovu ir užtarėju. Turbūt, skriaudžiamųjų būrų gynimą jis laikė kilnesniu darbu, negu rašymą tikybinių knygų, kurių ir taip netrūko. Savo idilėse jis pirmas pakėlė balsą prieš stipriųjų smurtą silpniesiems ir parodė, kiek yra neteisybės visų pripažintoje visuomenės santvarkoje. [...] „Metuose“ jis pasireiškė ne tik kaip dvasininkas humanistas, bet ir lietuvis, ginąs savo tautiečius nuo svetimųjų priespaudos, kuri žaloja lietuvių prigimtį, mažina jų dvasią. Duonelaitis pirmas pareiškė nerimą dėl lietuvių ateities.³²¹

Nors turimi faktai neleidžia abejoti, kad Donelaitis buvo lojalus Prūsijos karaliaus pavaldinys, o *Metuose* nerasime raginimų keisti socialinę santvarką, Miškiniui atrodė svarbu rašytojo biografijoje ir kūryboje išryškinti liau-

³¹⁷ MM LL 1939, p. 161.

³¹⁸ *Ibid.*

³¹⁹ Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, p. 26.

³²⁰ Rėza ir Georgas Nesselmannas teigė, kad Donelaitis buvo sukūręs pluoštą bažnytinių giesmių lietuvių kalba, bet jos neišlikusios. (*Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, p. 26, 50.)

³²¹ MM LL 1939, p. 134.

dies užtarėjo vaidmenį. Todėl ir poemoje nesyk išsakytą kritiką ponams Miškinis laikė pačios baudžios pasmerkimu: „Duonelaitis, kuris visame veikale vieną padorų poną tepaminėjo, o apie kitus atsiliepė kaip apie didžiausius nedorėlius, jau tuo pačiu, kad ir nesąmoningai, pasmerkė ir baudžios instituciją.“³²² Net ir pasakėčių atranką 4-ojo dešimtmečio vadovėliuose bei skaitiniuose lėmė socialinė angažuotė. Iš šešių Donelaičio pasakėčių Miškinis savo vadovėliui teigia parinkęs „Ažuols gyropelnys“ dėl joje išsakytos aštrios kritikos vargšus engiantiems turtingiesiems, esą ji geriausiai „apibūdina patį Duonelaitį kaip būrų užtarėją“³²³. Ambrazevičiaus, Skrupskelienės, Vaičiulaičio skaitiniuose publikuotų pasakėčių „Ažuols gyropelnys“ ir „Vilks provininks“ interpretacijoje taip pat akcentuota socialinė kritika: „[G]alima pasigrožėti tuo žodžio ir vaizdo rūšiu didingumu, tauriu iškilmingumu, su kuriuo Donelaitis grasina turtingiesiems ir išdidiesiems vargšų skriaudėjams, tuo tėvišku rūpestingumu, su kuriuo jis guodžia vargšus ir moko juos gyventi.“³²⁴

Socialinę kritiką akcentuojanti *Metų* interpretacija leido tarpukario vadovėlių autoriams motyvuoti ir ligi tol literatūrologų įvairiai aiškinimą faktą, kodėl pats Donelaitis nepasirūpino savo poemos leidyba. Literatūros reikšmė tarpukariu, o ypač tautininkų reformuotoje mokykloje buvo matuojama jos poveikiu tautiniam sąmoningėjimui. Tumas viename savo straipsnių (1923) priekaištavo Donelaičiui, kad šis nesirūpinęs savo kūrybą paskleisti tarp lietuvių, „[t]aigi tautinės įtakos turėti negalėjo į plačiąją liaudį“³²⁵. Mokykliniuose vadovėliuose stengtasi rasti Donelaitį pateisinančių aplinkybių ir čia labai pravertė tariamas *Metų* socialinės kritikos radikalumas. Antai Zajackauskas rašė, kad poemą paviešinęs poetas būtų pakliuvęs valdžios nemalonėn ar net įkalintas dėl aštrios dvarininkų kritikos³²⁶.

Požiūris į Donelaičio tautiškumą, t. y. Prūsijos lietuvių tautinių interesų gynimą, per du tarpukario dešimtmečius progresavo nuo skeptiško Tumo vertinimo („b spalvis tautybės atžvilgiu“³²⁷) iki 4-ojo dešimtmečio lituanisto studento tikinimo, kad poetas buvęs „karštas lietuvis patriotas“³²⁸. Gudaičio

³²² *Ibid.*, p. 147.

³²³ *Ibid.*, p. 136.

³²⁴ J.[uozas] Ambrazevičius, A.[lina] Skrupskelienė, A.[ntanas] Vaičiulaitis, *Naujieji skaitymai*, d. 3, Kaunas: Sakalas, 1938, p. 39. Toliau vartojama santrumpa JA NS 3 1938.

³²⁵ Vaižgantas, *Raštai*, t. 15: *Literatūros istorija, 1899–1929*, parengė Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 21.

³²⁶ VZ LLV 1926, p. 62; MM LL 1939, p. 134–135.

³²⁷ Vaižgantas, *op. cit.*, p. 21.

³²⁸ Lit. stud. Gudaitis, „Duonelaičio „Metų“ poemos istorija“, *Srovė*, 1932, balandžio 9, Nr. 6, p. 2.

pavarde pasirašytas studento rašinys galėtų būti interpretuojamas kaip tarpukario gimnazijos ir universiteto suformuotos Donelaičio interpretacijos rezultatas. Tiesmukas dar neįgudusio literato rašymo stilius atskleidžia kano formavimo motyvus, kurie profesionalių autorių publikacijose paprastai pridengiami. Studentas Gudaitis vaizduojasi XVIII a. Prūsijos lietuvininkų kunigą kaip savotišką Kudirkos atitikmenį, kurio viso gyvenimo programa neva buvusi sąmoningas priešinimasis germanizacijai: „Nors Duonelaitis išauklėtas vokiečių mokykloje, tačiau jo lietuviškos sielos neįveikė nė vokiečių mokslas, nė pati teologija. [...] Jis pasiima iš vokiečių mokslo, kad galėtų geriau lietuvininkus užstoti. Neina pas vokiečius karjeros daryti, bet sugrįžta pas savo lietuvininkus.“³²⁹

Kartu studento Gudaičio rašinys atskleidžia tarpukario mokyklos pastangas lietuvių literatūros pavelde žūtbūt surasti tautinio epo substitutą, tarsi be jo lietuvių kultūra, o gal ir pati tauta, liktų nevisavertė, neprilygtų kitoms Europos tautoms. Bet čia pat rašinio autoriui prasprūsta ir užuomina, kad *Metų* priskyrimas tautinio epo žanrui stokoja pagrindimo, yra nepalankių aplinkybių nulemtas laikinas sprendimas. *Tikrojo* lietuvių epo tikimasi sulaukti netolimoje ateityje: „Nors Duonelaičio poema neapima visos lietuvių tautos, tačiau jo baudžiauninkų vargingas gyvenimas atitinka lietuvių visos tautos anų laikų gyvenimui. Taigi teisėtai užima Duonelaičio poema mūsų literatūros istorijoje tautinio eposo vietą, kol, gal, tobulesnis, pilnesnis pasirodys.“³³⁰

Be *Metų* žanro klausimo, tarpukario mokykloje daug dėmesio skirta poemos kalbai ir stiliui³³¹. Bet ir čia būta tam tikrų keblumų. Dar 1906 m. kritiškai *Metų* leksines svetimybes (slavizmus ir germanizmus) bei obsceniškus žodžius ir posakius įvertinęs Maironis rekomendavo ateityje, rengiant poemos leidimą plačiajam skaitytojų ratui, tekstą kupiūruoti ar redaguoti (stačiokišką ir šiurkščią *Metų* kalbą pakeičiant „švelnesniais sakiniiais“)³³². Gabrys (1916) ir Čiurlionienė (1918) bandė teisinti poetą, esą realistinis poemos stilius reikalavęs šiurkštaus žodyno³³³. Vis dėlto mokyklinius Donelaičio raš-

³²⁹ *Ibid.*

³³⁰ *Ibid.*

³³¹ ZK LL 2 1932, p. 128–130.

³³² [Jonas Mačiulis-Maironis], *Lietuvos istorija su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, p. 226.

³³³ „Poetas nežakterjęs aprašinėja tokius pasielgimus ir išsitarimus, kad gyvenime nė pasakyta, nė padaryta daugiau būti negalėjo. Tačiau visi tie ‚skambūs‘ žodeliai, praleidžiami beskaitant kartais, visai nedarą nepadoraus įspūdžio: vien gyvenimo varsomis paveikslas piešiamas.“ (Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, p. 25.)

tus (1918) parengęs Biržiška laikėsi Maironio rekomendacijos ir drauge sekė Rėzos suformuota tradicija: jis pateikė poemą ne ištisai, bet paties parinktas jos ištraukas ir kupiūravo visus jose pasitaikiusius obsceniškus posakius arba keitė juos švelnesniais atitikmenimis (kaip antai „niekas“ ar „purvas“ vietoj „šūdas“)³³⁴. Ne visi tarpukariu pritarė klasiko kūrinių cenzūrai. Binkis negail-
lestingai išsišaipė iš Biržiškos pastangų padailinti Donelaičio kalbą:

[Š]tai [...] Prūsų lietuvininkas, a. a. pastorius Kristijonas, kaip nusidėjo prieš Poną Dievą ir prieš savo motiną tėvynę, vartodamas dideliai nepadorius žodžius ir vaizdus savo raštuose, kurių ne tik gimnazistėms, bet ir gimnazistams negalima, kad klausytųs.

Ir per tai kiek vargo turėjo profesorius M. Biržiška, kolei tuos viršminėtus dideliai nepadorius žodžius iš jo raštų išrankiojo. Juk žodžiai iš poemos – tai ne blusos iš kaldros rankioti.³³⁵

Nepaisant Binkio kritikos, visą tarpukarį mokiniams (ne tik trijuose Donelaičio raštų leidimuose (1918, 1921, 1927), bet ir vadovėliuose bei skaitiniuose) buvo teikiamos Biržiškos „suredaguotos“ *Metų* ištraukos. Atlaidžiau nei Maironis, Biržiška ir kiti tarpukario vadovėlių autoriai vertino Donelaičio kūrinių svetimybės³³⁶. Kuzmickis (1932) apskritai „reabilitavo“ visus *Metų* svetimžodžius teigdamas, kad jie „ne tik negadina Donelaičio kalbos, bet dar ją gyvina, darydami tą kalbą visai natūralią, aiškia, vaizdingą“³³⁷. Tokiai pozicijai pritarė ir Miškinis, teigdamas, kad Donelaitis pirmasis gyvą liaudies kalbą atvėrė kelią į literatūrą³³⁸.

Su Donelaičio tarnei būdingomis svetimybėmis tarpukario lietuviams susitaikyti pavyko lengviau nei su slaviška jo pavardės kilme. Kitaip negu Prūsijoje, kur Donelaičio pavardė visada buvo rašoma XVIII a. dokumentuose užfiksuota forma (Donaleitis, Donalitius), Lietuvoje vartotas pavardės variantas su dvibalsiu „uo“ šaknyje. Jis grįstas XIX a. viduryje Augusto

³³⁴ Augustas Schleicheris ir Georgas Nesselmannas kritikavo Rėzą, kad šis kupiūravo *Metus*, praleisdamas šiurkščius posakius ar net ištisas scenas (*Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, p. 44, 51). Obsceniškos leksikos kupiūravimas ir redagavimas parenkant švelnesnius atitikmenis mokyklinėje lituanistikoje praktikuotas iki pat XX a. pabaigos.

³³⁵ Kazys Binkis, „Laiškas apie gegnes, spalius, vėjus, poeziją, poetus ir kitokius daiktus“, *Ke-turi vėjai*, 1924, Nr. 1, p. 62–63.

³³⁶ [Mykolas Biržiška], *op. cit.*, p. 38.

³³⁷ ZK LL 2 1932, p. 131.

³³⁸ MM LL 1939, p. 154.

Schleicherio iškelta hipoteze, esą Donelaičio pavardė kilusi iš žodžio „duonėlė“³³⁹. Nors nei pats Schleicheris, nei kuris kitas Prūsijos mokslininkas tokios poeto pavardės formos nevartojo, Lietuvoje ji įsigalėjo ir nuo XIX a. pabaigos iki 1940 m. vartota visuose Donelaičio raštų leidimuose, vadovėliuose, spaudoje ir kitur.

Dar XX a. pradžioje Jablonskis kritikavo Duonelaičio pavardės formą kaip nepagrįstą³⁴⁰, o 1935 m. Salys moksliniais argumentais įrodė, kad poeto pavardė yra slaviškos kilmės ir su duonele neturi nieko bendra³⁴¹. Bet net ir po šio straipsnio pasirodymo publikuotame Miškinio vadovėlyje, taip pat Biržiškos straipsnyje *Lietuviškojoje enciklopedijoje* (1939) toliau vartota Duonelaičio pavardės forma. Tik 1940 m. išėjusio reprezentacinio *Metų* leidimo (parengė Ambrazevičius) antraštėje pirmąsyk įrašyta originali poemos autoriaus pavardė.

Lietuvos Respublikos laikotarpiu pastebimai suintensyvėjo Donelaičio kūrybos sklaida, tačiau dauguma publikacijų buvo skirtos mokyklai (poeto raštų leidimai, vadovėliai, skaitiniai, pedagoginė spauda). Bendroje tarpukario kultūroje Donelaitis nė iš tolo nesulaukė tiek dėmesio, kiek buvo skiriama kitiems, ypač su tautiniu judėjimu susijusiems klasikams: Daukantui, Kudirkai, Maironiui. Pedagoginėje spaudoje netgi priekaištauta visuomenei, kad 150-osios Donelaičio mirties metinės (1930) niekaip nebuvo paminėtos³⁴². Nors dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą 200-ųjų poeto gimimo metinių proga būta planų statyti poetui paminklą ant Rambyno kalno, šis projektas taip ir neįgyvendintas. Vieninteliai Donelaičio įamžinimo ženklai tarpukariu – 1919 m. poeto vardu pavadinta viena Kauno, o 1925 m. – Klaipėdos gatvė. Tad nors anuomet niekas nekvestionavo centrinės Donelaičio pozicijos lietuvių literatūros kanone, ryškiausiai jo kanonizacija pasireiškė būtent mokykliniame diskurse.

³³⁹ Augustas Schleicheris, „[Apie K. Donelaičio raštus]“, in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, p. 43.

³⁴⁰ Žr. J.[urgis] Šl.[apelis], „Kristijonas Duonelaitis, jo gyvenimas ir darbai“, in: *Kristijono Duonelaičio raštai: 1714–1914: 200 metų sukaktuvėms nuo autoriaus gimimo paminėti, pagal Rėzos, Šleicherio ir Neselmano sutaisė Jurgis Šlapelis, penktas išleidimas*, Vilnius: Marijos Piaseckaitės-Šlapelienės knygnas, 1914, p. 87.

³⁴¹ Antanas Salys, „Dar dėl Donelaičio pavardės“, *Archivum Philologicum*, 1935, kn. 5, p. 214–215.

³⁴² K. A., „Duonelaičio ‚Metai‘ ir Tomsono ‚Metų dalys‘“, *Švietimo keliai*, 1931, Nr. 6, p. 395.

Antanas Baranauskas

Baranausko pavardė gimnazijos programose minima nuo 1923 m., 1929 m. įvardyta ir poema *Anykščių šilelis*. 1936, 1937 m. projektuose ir 1939 m. programoje žymiai padaugėjo poeto kūrinių, greta *Anykščių šilelio* minimas eilėraštis „Dainu dainelę“ (rašoma „Dainų dainelė“), poemos *Kelionė Petaburkan* (rašoma *Kelionė Peterburkan*) ir *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva*. Nuo pirmosios Šliūpo lietuvių literatūros apžvalgos (1890) reikšmingiausiu Baranausko veikalu laikytas *Anykščių šilelis*. Šį kūrinį vieninteliu išskirtinį poetinį Baranausko talentą liudijančiu lietuvių poezijos perlu laikė Maironis (1906). Poemos turinys jam atrodė niekuo neišsiskiriantis, užtat sužavėjo kalbos turtingumas, įtaigus jausmingumas: skaitydamas šį veikalą esą užsimiršti, imi savo akimis regėti medžius, girdi jų šlamėjimą, užuodi girios kvapą. Liaudies plačiai dainuojamas patriotines dainas pagal Baranausko eiles, taip pat poemą *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva* Maironis laikė meniškai nenusisėkusiais kūriniais³⁴³. Taip pat šio autoriaus kūrybinį palikimą vertino ir Čiurlionienė: *Anykščių šilelis* siekias aukščiausią poezijos formos tobulumą, poemos skambėjimas skaitytoją veikia kaip muzika, o „Dainu dainelę“, *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva* ir *Kelionė Petaburkan* esą meniškai silpni kūriniai³⁴⁴.

Kodėl tad 4-ajame dešimtmetyje nuspręsta gimnazistams privalomų skaitinių sąrašą praplėsti kūriniais, kurie ligi tol literatūrologų laikyti nepavykusiais? Veikiausiai tai lėmė du veiksniai. Pirmas, pačioje pirmoje mokyklai skirtoje lietuvių literatūros istorijoje (*Mūsų raštų istorija*, pirmas leidimas 1920) Biržiška „rikiavo“ Baranauską lietuvių literatūros klasikų eilėje antrą po Donelaičio³⁴⁵. Tokia kanono branduolio konsteliacija mokyklinėje (ir akademinėje) lituanistikoje išliko iki pat sovietų okupacijos. Tautininkų švietimo reformos metais buvo *kiekybiškai* plečiamos visų kanono centre jau įsitvirtinusių autorių kūrybos apimtys mokykloje. Vadovautasi požiūriu, kad klasiko kūrybai pažinti nepakanka nagrinėti geriausius jo kūrinius, reikia perskaityti kuo daugiau.

Antras veiksnys, lėmęs palankesnę mokyklinės lituanistikos atstovų požiūrį į Baranausko kūrybos visumą (ne tik *Anykščių šilėlį*), galėjo būti susi-

³⁴³ [Jonas Mačiulis-Maironis], *op. cit.*, p. 244–246.

³⁴⁴ Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, p. 38–39; Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Iš mūsų literatūros“, p. 258.

³⁴⁵ [Mykolas Biržiška], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija, 1547 m. – 1904 m.*, p. 35.

jęs su akademinėmis šio poeto biografijos ir kūrybos studijomis. Omenyje turime 1924 m. publikuotas Tumo paskaitas apie Baranauską³⁴⁶ ir Biržiškos studiją *Barono gyvenimas ir raštai*³⁴⁷. Biržiška ir Tumas – abu Lietuvos universitete paskaitas apie Baranauską skaitę ir studentams ar mokiniams leidinius³⁴⁸ apie jį parengę literatūrologai – darė didžiausią įtaką mokyklinei poeto biografijos ir kūrybos interpretacijai. Abu rėmėsi Jakšto 1907 m. aprašyta *Anykščių šilelio* genezės istorija, kurią autoriui esą papasakojęs pats Baranauskas: Varnių seminarijos klierikas Baranauskas užsigavęs dėl dėstytojo išsakytos nuomonės, kad lietuvių kalba neįmanoma sukurti tokio gražaus gamtos aprašymo kaip Mickiewicziaus *Pone Tade*, ir norėdamas šį teiginį paneigti sukūrė *Anykščių šilėlį*³⁴⁹.

Ši poemos atsiradimo istorija tarpukariu tapo Baranausko interpretacinio kanono ašimi: Zajančkauskas (1926) ir Kuzmickis (1932)³⁵⁰ *Anykščių šilėlį* traktavo kaip lietuvių kalbos gynimo aktą. Vincas Maciūnas šiuo pagrindu

³⁴⁶ Doc.[ento] p.[areigas] e.[inantis] J.[uozas] Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: Antanas Baranauskas. 1835–1902*: su A. Baranausko atvaizdu ir trimis pavyzdžiais, Kaunas: Vaiva, 1924.

³⁴⁷ Nors Baranauskas pats niekada nevartojo savo pavardės formos be priesagos, tokiu būdu sulietuvintą jo asmenvardį rašė Basanavičius, Jakštas, Motiejus Gustaitis, o tarpukariu nuosekliai šią formą vartojo Biržiška. Pastarasis šią rašybą motyvavo tuo, kad nors metrikose visi poeto giminės atstovai užrašyti Baranauskų pavarde, Anykščių krašte įprasta „juos lietuviškai Baronais vadinti“. Tumas tokį rašytojo pavardės lietuvinimą vadino nepagrįstu. Veikiausiai dėl to jis ir neįsigalėjo. (M.[ykolos] Biržiška, *Barono gyvenimas ir raštai*, Kaunas, Marijampolė: Dirva, 1924, p. 22; Vaižgantas, *Raštai*, t. 17: *Literatūros istorija (1913–1925)*, sudarė Eligijus Daugnora, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 251; Paulius Subačius, *Antanas Baranauskas: Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 35.)

³⁴⁸ Doc.[ento] p.[areigas] e.[inantis] J.[uozas] Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: Antanas Baranauskas; Iš Barono poezijos*, mokykloms parinko M.[ykolos] Biržiška, Kaunas, Marijampolė: Dirva, 1924; M.[ykolos] Biržiška, *Barono gyvenimas ir raštai*.

³⁴⁹ Adomas Jakštas, „Kas įkvėpė A. Baronui „Anykščių šilėlį““, in: *Gabija*: rinktinė knyga, paauguota Lietuvos dainiaus vyskupo Antano Baranausko atminimui, Krokva: Gebethnerio & Co knygynas, 1907, p. 24–25. Paulius Subačius abejoja Jakšto pasakojimo pagrįstumu: „[I] jo [Jakšto] pasakojimą netrukus „Lietuvoje“ kritiškai atsiliepė Baranausko bendramokslis Varniuose, ekskunigas Vladislovas Dembskis. (*Literatūra ir kalba*, 1986, p. 403–405.) Nepaisant agresyvaus straipsnelio tono, kontrargumentai labai įtikinantys – akivaizdu, kad per paskaitas seminarijoje negalėjo būti skaitomi pasaulietiniai kūrinių, juolab autorių, kurie buvo valdžios nemalonėje arba net oficialiai uždrausti.“ (Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 33.)

³⁵⁰ Lyginant su Jakšto ir Tumo pasakojimu, Kuzmickis dargi emociškai paryškino seminarijos dėstytojo nepalankų požiūrį į lietuvių kalbą: „Kun. Gabšys dergė lietuvių kalbą, bjaurėjo, su purvynais mynė.“ (ZK LL 3 1932, p. 266.)

Švietimo ministerijos užsakymu
Adomo Varno sukurta Antano
Baranausko portretinė litografija,
1923. ČDM

siejo Baranauską su Daukantu, kuris savo *Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822) rašė lietuviškai „siekdamas parodyti neprieteliams Lietuvos ir Žemaičių kalbos“, kad šia kalba galima taip pat dailiai rašyti, kaip ir bet kuria kita „išdailinta jau kalba“³⁵¹. Tokiu būdu jau ankstyvojoje literatūros istoriografijoje dėl meninės vertės centrinę poziciją kanone pelniusi Baranausko poema tarpukariu įgijo papildomą, tautinę-patriotinę vertę. Tai leido Baranauską įrašyti į tautinio judėjimo pradininkų gretas (šalia kitų lietuvių kalbos gynėjų Daukanto ir Valančiaus).

Patriotinės *Anykščių šilelio* genezės akcentas mokyklinėje Baranausko recepcijoje turėjo padėti neutralizuoti ar bent sušvelninti kontroversijas anuomet kėlusį neigiamą Baranausko požiūrį į aušrininkus ir moderniojo nacionalizmo ideologiją. Geopolitinio konflikto su Lenkija akivaizdoje mokytojams turėjo būti keblu paaiškinti unijines Seinų vyskupo pažiūras ir skepsį

³⁵¹ V. M. [Vincas Maciūnas], „Lietuvybės idėja ‚priešaušrio‘ gadynėj ir A. Baranauskas“, *Akademikas*, 1935, Nr. 3, p. 72.

lietuvių politinio savarankiškumo atžvilgiu, tad kaip savotiška atsvara „pasensio“ rašytojo „klaidingoms“ pažiūroms itin akcentuota jauno klieriko tautinė ambicija įrodyti lietuvių kalbos išgales *Anykščių šilelyje*. „Prisiminę *Anykščių šilelio* genezę, galime pasakyti, kad betarpiškoji poemos idėja buvo lietuvių kalbos apologetika (apgynimas jos kūrybinių vertybių)“, – savo vadovėlyje (1932) rašė Kuzmickis³⁵². Žodis žodin ši teiginį rašiniuose kartojo 4-ojo dešimtmečio gimnazistai³⁵³.

Greta *Anykščių šilelio* inspiracijos Baranausko kaip tautinio judėjimo pirm-tako poziciją tarpukariu tvirtino ir Tumo paskaitose plačiai aprašytas „Baranausko dainų“ poveikis atgimimui. Šį argumentą perėmė ir mokyklinė lituanistika, aiškindama komplikuatą poeto santykį su lietuvių tautiniu judėjimu: lenkų kultūros paveiktas Baranauskas nesuprato šio judėjimo tikslų, bet jo jaunystės laikų poezija – patriotinėmis dainomis virtusios *Kelionės Petaburkan* ištraukos („Sudiev, Lietuva, man linksma buvo“; „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“) ir eilėraštis „Dainu dainelė“ – žadino lietuvių tautinį susipratimą³⁵⁴. „Baranauskas – paskutinis senosios lietuvių inteligentų kartos atstovas, bet drauge ir pirmas poetas, rodęs kelią į Jaunąją Lietuvą, į tą žadėtąją žemę, kurios pats nepamatė“, – rašyta tarpukario pedagoginėje spaudoje³⁵⁵. Eilėraščio „Dainu dainelė“ reikšmę skleidžiant tautinio judėjimo idėjas rodo ir vadovėliuose minėta jo publikacija pirmajame *Auszros* numeryje 1883 m.³⁵⁶

Dar gerokai prieš tai, kai *Kelionė Petaburkan* tapo privalomu skaitiniu gimnazistams, Zajančkauskas savo vadovėlyje rašė, kad „[j]ausmo, gyvumo, įkvėpimo ir eiliavimo žvilgsniu“ ši poema „toli pranoksta“ *Anykščių šilę*³⁵⁷. Galima spėti, kad bent iš dalies tokį vertinimą galėjo lemti jau minėtų *Kelionės Petaburkan* ištraukų pagrindu sukurtų dainų populiarumas (būtent šias poemos ištraukas savo vadovėlyje cituoja Zajančkauskas): „Lietuvos meilė, ilgesys sudaro gražiausią posmą, *Kelionės Peterburkan* dainose, kurios savo laiku buvo daugelio lietuvių dainuojamos, nes jos tada puikiausiai atitiko jų prislėgtam ūpui.“³⁵⁸ Čia matyti analogija su Maironio kūrybos vertinimu. Abiejų poetų patriotinių eilių paplitimas dainuojamąja forma tautinio judė-

³⁵² ZK LL 3 1932, p. 271.

³⁵³ V–VI klasių gimnazisto lietuvių kalbos [ir literatūros] sąsiuvinis, 1934–1935, LŠM I Ed 491, [l. 12v].

³⁵⁴ VZ LLV 1926, p. 119–123.

³⁵⁵ M. Vilionis, „Antanas Baranauskas“, *Šviesos keliai*, 1935, Nr. 1, p. 18.

³⁵⁶ A. B., „Lietuvos senovės paminejimas“, *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 8–10.

³⁵⁷ VZ LLV 1926, p. 121.

³⁵⁸ *Ibid.*, p. 122.

jimo metais lėmė papildomą, ne tik estetiniu, bet ir emociniu santykiu grįstą jų simbolinį kapitalą. Jo vertė pastebimai augo ir stiprėjo tarpukario akademineje ir mokyklinėje lituanistikoje.

Ir *Anykščių šilelio* interpretacija, lyginant su ankstyvąja lietuvių literatūros istoriografija, tarpukario mokykliniame diskurse pasipildė tautinėmis-patriotinėmis reikšmėmis. „Lietuvos miško likimas – pačių lietuvių likimas, todėl ir visa *Anykščių šilelio* poema įgauna alegoriškai tautinės reikšmės; toji reikšmė kište nėra iškišta, bet ji jaučiama pačiuose kuriamuose vaizduose, lyrikoje ir visoje giesmės architektonikoje“, – savo vadovėlyje (1932) rašė Kuzmickis³⁵⁹. Pirmiesiems lietuvių literatūros istoriografams rodėsi pakankama konstatuoti *Anykščių šilelio* estetinę vertę, bet norint įtvirtinti šio kūrinio centrinę poziciją tarpukario mokykliniame kanone, reikėjo poemoje „atrasti“ ir moderniojo nacionalizmo ideologijos požymių. Tarkim, Kuzmickiui rodėsi nepakankama įvardyti priešišumą carinės Rusijos valdžiai Lietuvoje. Siekdamas žūtbūt įjungti Baranausko poemą į aušrininkų suformuotą istorinį tautos pasakojimą, Kuzmickis kėlė klausimą, ar poemoje nematyti, kad ir Jogaila yra kaltinamas dėl šilėlių ištikusios tragedijos³⁶⁰.

Mokyklinėje *Anykščių šilelio* interpretacijoje akcentuotas senovės Lietuvos girių aukštinimas (šiuo aspektu Baranausko kūryba sieta su Daukanto veikalais³⁶¹) ir tautinės dvasios (lietuviui įgimto ryšio su mišku) raiška³⁶². Mokytojas Juozas Petrulis itin jautria miško pajauta grindė ir paties autoriaus lietuviybę: „[N]epaprastas susirišimas su mišku rodo, kad jis [Baranauskas] buvo iki kaulų smegenų lietuvis, net su anų pagonybės laikų ypatybėmis“, o poeto „siela yra tartum atbalsis, atlikęs iš tų laikų, kada Lietuva buvo tamsiomis giriomis apaugusi“³⁶³. Būsimąjį vyskupą Petrulis netgi lygino su panteistinės pasaulėžiūros Krėvės personažu Lapinu.

Baranausko kanoninė pozicija tarpukariu grįsta lietuvių romantizmo pradininko statusu³⁶⁴. Tiesa, keliakalbės nacionalinės literatūros koncepcijo-

³⁵⁹ ZK LL 3 1932, p. 271.

³⁶⁰ Jis rėmėsi poemoje išsakyta mintimi, kad krikščionybę Lietuvoje įvedęs Jogaila galimai prisidėjo prie senojo tikėjimo šventyklų funkciją atlikusių girių naikinimo. (ZK LL 3 1932, p. 284.)

³⁶¹ VZ LLV 1926, p. 119; ZK LL 3 1932, p. 267. Kuzmickis mokiniams pateikė užduotį palyginti miško aprašymą Daukanto, Valančiaus ir Baranausko kūryboje. (*Ibid.*, p. 284.)

³⁶² ZK LL 3 1932, p. 264, 268.

³⁶³ J.[uozas] Petrulis, „Baronas ir Vienažinskis (Barono 25 m. ir Vienažinskio 35 nuo mirties metų sukaktuvėms minėti)“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 8, p. 899.

³⁶⁴ VZ LLV 1926, p. 123; ZK LL 3 1932, p. 265.

je lietuvių romantizmo pradininko laurai teko Mickiewiczui, o Baranauskas laikytas jo sekėju lietuviakalbėje tradicijoje: „Pats gerai pažinęs A. Mickevičiaus kūrybą, vysk. Baranauskas atkėlė jo romantizmą į lietuviškojo žodžio kūrybą“, – rašė Kuzmickis³⁶⁵. Biržiška lietuvių romantizmo mokyklą pavaizdavo trinare seka: „Mickevičius davė Baroną, Baronas – Maironį.“³⁶⁶ Šią seką savo vadovėlyje ir publikacijose pedagoginėje spaudoje atmetė Miškinis. Jis užtušavo lenkų romantizmo įtaką Baranauskui į pirmą planą išskeldamas etninį liaudiškąjį poeto kūrybos pamatą.

Pakreipti mokyklinę Baranausko interpretaciją liaudiškumo linkme padėjo didesnė poeto kūrybos apimtis reformuotoje literatūros programoje. 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje pažintį su Baranausku mokiniai pradėdavo ne nuo *Anykščių šilelio*, bet nuo eilėraščio „Dainu dainelę“. Miškinis šį eilėraštį vadino programiniu: jo motyvai esą kartojasi ir šakojasi kituose poeto kūriniuose³⁶⁷. Toks „Dainu dainelę“ sureikšminimas mokykliniame diskurse leido kaip esminę poetinę Baranausko mokyklą akcentuoti ne lenkų romantizmą, o liaudies dainas. Miškinis akcentavo, kad poetinis šio eilėraščio subjektas kalba vargingiausiųjų balsu, o didžiausių nelaimių priežastimi laiko ponus ir dvarus³⁶⁸. „Dainu dainelę“ Miškinis mokiniams pateikė kaip tautinio judėjimo pranašystę, kurios pats jos autorius „dar nebuvo numatęs, bet jis rytojaus Lietuvą jau buvo pajutęs“³⁶⁹.

Kelionės Petaburkan reikšmę Miškinis taip pat grindė tuo, kad „[l]iaudies dainos dvasios reiškėjas čia iškilo iki didelio poeto, dainuojančio tautos vargus, jos vardu kalbančio“³⁷⁰. Kaip ir kiti tarpukario autoriai, Miškinis palankiausiai vertino patriotinėmis dainomis virtusias poemos ištraukas, aptarė aukštaitiškai dainai artimą šių eilių nuotaiką ir formą³⁷¹. Likusias (dainomis nevirtusias) poemos dalis vadino nuobodžiu pasakojimu, nevertu poezijos vardo³⁷².

Nors tautininkų reformuotoje programoje nurodyta skaityti ne *Kelionės Petaburkan* fragmentus, o visą poemą, tiek vadovėliuose, tiek skaitiniuose buvo publikuojamos dvi trys dainomis virtusios poemos ištraukos. Tarp-

³⁶⁵ *Ibid.*, p. 264–265.

³⁶⁶ [Mykolas Biržiška], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija*, antras leidimas su 37 paveikslais, p. 137.

³⁶⁷ MM LL 1939, p. 248; M.[otiejus] Miškinis, „Gyvasai Baranauskas“, *Literatūros naujienos*, 1935, Nr. 3 (19), p. 3.

³⁶⁸ MM LL 1939, p. 243–245.

³⁶⁹ M.[otiejus] Miškinis, *op. cit.*, p. 3.

³⁷⁰ MM LL 1939, p. 252–253.

³⁷¹ *Ibid.*, p. 249.

³⁷² *Ibid.*, p. 250.

kario mokykloje šis kūrinys funkcionavo redukuotu pavidalu kaip „Baranausko dainos“. Pedagoginėje spaudoje jos laikytos geriausiu XIX a. vidurio lietuvių dvasios atspindžiu:

Dainavo poetas Lietuvą ir save, bet dainavo už visus. [...] Baranausko dainose lengva justti visa ano meto Lietuva: pilna didelio vargo, o kartu didelio ir grau-daus nerimo. [...] Ano meto dvasia su visais spaudžiamo lietuvio širdies polėkais sukaup-ta Antano Baranausko dainose. „Da[i]nų Dainelėje“ ir „Kelionėje Peta-burkan“ atšviečia visa šventoji Lietuva, prisirišusi prie Dievo ir savo žemės.³⁷³

Kreipdamas Baranausko interpretaciją liaudiškumo linkme, Miškinis kvestionavo ankstesnėje mokyklinėje recepcijoje (ypač Biržiškos ir Kuzmic-kio) akcentuotą Mickiewicziaus įtaką *Anykščių šileliui*. Pabrėždamas Bara-nausko savaimingumą (tai esąs „lietuviškos stichijos reiškėjas“³⁷⁴), Miškinis atribojo jį nuo bet kokių „išorinių“ literatūrinių įtakų, išskyrus liaudies dai-nas: „Tai buvo grynas ano meto Lietuvos balsas. Todėl gal ir neatsargu būtų manyti, kaip kad mūsų vadovėliuose kai kur pasakyta, kad Baranauskas dalinai išaugo iš Adomo Mickevičiaus. „Anykščių šilelis“ – grynai lietuviš-kas kūrinys. [...] Baranauskas poetas išaugo iš kaimo Lietuvos aplinkos, iš Lietuvos žemės.“³⁷⁵ Miškinis nebuvo vienintelis, akcentavęs Baranausko liau-diškumą, 4-ojo dešimtmečio moksleiviams skirtoje periodikoje poetas netgi vadintas savamoksliu kaimo dainiumi:

Baranauskas – daugiau negu Donelaitis – yra poetas savamokslis, neišėjęs jo-kios literatūrinės mokyklos, niekieno pavyzdžiu nesekęs, pats ėmė kurti naują mūsų poezijos epochą. Gilus jo lirizmas ir drauge didelis paprastumas, jo dainų muzikališkumas daro jį panašų į mūsų nežinomus kaimo dainius, sukūrusius gal nuostabiausią pasaulyje liaudies poeziją. Baranauskas – iš esmės liaudies dainius, tik pranašesnis už jų daugumą, didesnis formos meisteris.³⁷⁶

Tikriausiai vengdamas gretinimo su Mickiewicziaus *Ponu Tadu*, Miškinis vienintelis savo vadovėlyje neperpasakojo Jakšto atsiminimų apie *Anykščių šilelio* genezę. Negana to, jis pabrėžė, kad poemos „vaizdai nuo pradžios iki galo yra originalūs ir nelygintini su jokio kito poeto vaizdais“³⁷⁷. Tai polemi-

³⁷³ M. Žilvinis [Motiejus Miškinis], „Baranauskas – lirikas“, *Šviesos keliai*, 1935, Nr. 1, p. 21.

³⁷⁴ M.[otiejus] Miškinis, „Gyvasai Baranauskas“, p. 3.

³⁷⁵ M. Žilvinis [Motiejus Miškinis], „Baranauskas – lirikas“, p. 20.

³⁷⁶ M. Vilionis, „Antanas Baranauskas“, p. 13.

³⁷⁷ MM LL 1939, p. 257.

ka su Kuzmickiu (savo vadovėlyje siūliusi lyginamojo rašinio temą „Pono Tado‘ ir „Anykščių šilelio‘ Lietuvos girios“³⁷⁸) ir kitais tarpukario autoriais³⁷⁹. Įvairaus pobūdžio rašiniuose Miškinis ne sykį priešino Baranauską ir Mickiewiczų. Esą Kraszewskis ir Mickiewiczus apdainavo tik istorinę Lietuvą, o Baranauskas – gyvąją, liaudiškąją Lietuvą: „Svietas suspaustas, prakaitu plaustas‘ Baranauskui yra tikras ir vienintelis poėmos herojus. Lietuvos kaimas – štai tikroji, gyva ir artima ano meto Lietuva; tik ją vieną galima ir reikia mylėti, nes be meilės šitokiai Lietuvai kiekvienas jausmų pareiškimas bus negyva retorinė figūra.“³⁸⁰

Liaudiškąją Baranausko biografijos ir kūrybos dėmenį išryškinanti interpretacija leido Miškinui į mokyklinį kanoną sklandžiai integruoti ir daugiausia diskusijų anuomet kėlusią poemą *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva*. Itin neigiamai šioje poemoje išsakytą veiklos programą – nereikia poetams prikelti Lietuvos praeities, nereikia žadinti tautos, geisti jai mokslo, svarbiausia vadovautis artimo meile grįstu Bažnyčios mokymu – vertino Tumas³⁸¹. Miškinio gi interpretacijoje „nuoširdus liaudies vargų poetas“ Baranauskas „paneigė ne duoną ir ne mokslą, ir ne poeziją – jis paneigė čia, mūsų dienų žodžiais betariant, *progresą kaip absoliutinį gėrį* [išskirta originale]“³⁸². Gerokai pralenkdamas amžininkus, poetas *Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva* numatęs žalingą pozityvizmo filosofijos poveikį lietuvių visuomenei ir bandęs apie jį įspėti:

Jo dvasios nerimo jaunesnieji jo amžininkai nesuprato ir palaikė jį atžangos apaštalu. [...] Amžininkų jis nesuprastas dėl to, kad per toli pažiūrėjo. Šiandien, kada mūsų geriausioj poezijoj pradeda reikštis didelis dvasios nerimas, Baranauskas vėl tampa mums artimas ir suprantamas. Baranauskas – tauriai nerimstančių dvasios tėvas, jų didis priešpėdinis. Mes visada ilgėsime skai[s]-tesnės Lietuvos, – ir kovosime dėl jos – kaip ilgėjosi pirmasis [sic!] jos poetas, ir po šimto metų rodąs mums gyvąją Lietuvą.³⁸³

³⁷⁸ ZK LL 3 1932, p. 307.

³⁷⁹ Plg. L.[eonas] Kuodys, „Pono Tado‘ ir „Anykščių šilelio‘ miškas (Medžių sodinimo proga)“, *Mokslo dienos*, 1937, Nr. 5, p. 293–299.

³⁸⁰ M.[otiejus] Miškinis, „Gyvasai Baranauskas“, p. 3.

³⁸¹ Vaižgantas, *Raštai*, t. 17, p. 305.

³⁸² M.[otiejus] Miškinis, *op. cit.*, p. 4.

³⁸³ *Ibid.* Kaip Baranausko pradėtos pozityvizmo kritikos ir meilės vargo Lietuvai tęsėjus šiuolaikinėje poezijoje Miškinis citavo brolių Antaną Miškinį, Joną Kossu-Aleksandravičių, Faustą Kiršą.

Taip iš retrogrado ir tautinio judėjimo priešininko (pagal Tumą) Baranauskas Miškinio interpretacijoje tapo laiką pralenkusių pozityvizmo kritiku, siekusi apsaugoti vargdienius lietuvius nuo pražūtis: „[N]iekas kitas tiek dėl jos [liaudies] nesisielojo ir taip gaudžiai jos vargų nedainavo. Liaudies meilė ne tik gaivino Baranausko poeziją, bet buvo ir jo silpnumo priežastis: liaudies tradicijų saugotojas nesiryžo šaukti lietuvių į kovą dėl jos ateities tik dėl to, kad norėjo apsaugoti ją nuo didelių pagundų.“³⁸⁴ Baranausko neįgyvendintą uždavinį savąja programa paversianti aušrininkų generacija³⁸⁵.

Tautininkų reformuoto mokyklinio literatūros kanono centre tegalėjo atsidurti kūriniai ir jų autoriai, kurie atitiko moderniojo nacionalizmo ideologiją. Baranauskas buvo kiek „nepatogus“ tiek biografiškai (dėl konflikto su aušrininkais), tiek savo kūryba (*Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva* skelbia priešingas tai ideologijai mintis). Todėl Miškiniui teko surasti ir išryškinti tuos Baranausko gyvenimo ir kūrybos aspektus, kurie paliudytų jo liaudiškumą, patriotizmą ir jo kaip (per ankstyvo ir savo reikšmės neįsisąmoninusio) tautinio pranašo vaidmenį.

Skaitiniuose pateiktų Baranausko kūrinių atranka rodo analogišką poeto recepcijos raidą, kokia ryškėja istoriografijoje ir vadovėliuose. Nuo pirmųjų Gabrio parengtų mokyklinių skaitinių (1908) chrestomatijose dominavo *Anykščių šilelio* ištraukos. Gabrys apskritai neminėjo jokių kitų poeto veikalų ir teigė, kad tik dėl šios poemos Baranauskas visiems laikams įsirašė į lietuvių literatūros istoriją³⁸⁶. Tik *Anykščių šilelio* ištrauką į savo skaitinius (1916) įtraukė Klimas³⁸⁷, o į chrestomatiją – Čiurlionienė (1918)³⁸⁸.

Situacija pasikeitė tik XX a. 3-iajame dešimtmetyje, tikėtina, dėl Tumo išsakyto Baranausko kūrybos vertinimo. Spaudos draudimo laikų raštijos tyrėjas žvelgė į literatūrą per jos poveikio tautiniam judėjimui prizmę. Jis pirmasis išaukštino Baranausko *Kelionę Petaburkan* dėl joje išreikšto protesto prieš Rusijos priespaudą: patriotinėmis dainomis virtusios šios poemos ištraukos palaikiusios lietuvių pasipriešinimo Rusijai dvasią net kelis

³⁸⁴ MM LL 1939, p. 272.

³⁸⁵ *Ibid.*, p. 266–267.

³⁸⁶ *Skaitymo knyga mažiems ir dideliems*: išrinktieji raštai mūsų raštininkų su jų biografijomis ir paveikslais, sutaisė J.[uozas] Gabrys, Tilžė: Spaudė E. Jagomastas, 1908, p. 100.

³⁸⁷ *Skaitymų knyga lietuvių kalbos pamokoms*, p. 267–268. Ir kituose šešiuose šių skaitinių leidimuose (septintas pasirodė 1932) Klimas tepateikė mokiniams *Anykščių šilelio* ištrauką.

³⁸⁸ Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, p. 58–59.

Antano Baranausko klėtelė, kurioje Antanas Žukauskas-Vienuolis 1927 m. atidarė pirmąjį Lietuvoje memorialinį muziejų. Fotografas Icikas Melnikas, XX a. 3–4 dešimtmetis. MLLM

dešimtmečius. 1924 m. pirmąkart šios poemos ištraukos šalia *Anykščių šilelio* pakliuvo į mokyklinę chrestomatiją, sudarytą Povilo Gaučio ir Viktoro Kamantausko bei palydėtą Tumo Jžangos žodžiu³⁸⁹. Įdomu, kad dainomis virtusios *Kelionės Petaburkan* ištraukos čia pateiktos kaip savarankiški kūriniai, jiems duoti pavadinimai, niekur nenurodant, kad tai poemos fragmentai. Lygiai taip elgtasi ir kitoje, 1928 m. Norkaus sudarytoje chrestomatijoje. Čia, be *Anykščių šilelio* ištraukos, publikuota „Dainu dainelė“ (pavadinimu „Lietuvos daina“) ir maištingiausia *Kelionės Petaburkan* ištrauka pavadinimu „Rusų verguvė“. Kad mokiniams būtų aiškiau, prieš ką pasisako poetas, garsioji eilutė „Kad tu, gude, nesulauktum“ pakeista „Kad tu, ruse, nesulauktum“³⁹⁰. 4-ajame dešimtmetyje profesionalų filologinį pasirengimą turintys skaitinių sudarytojai (Kuzmickis, Ambrazevičius, Skrupskelienė, Vaičiulaitis) jau nurodė, kad jų cituojamos ištraukos paimtos iš *Kelionės Petaburkan*. Taip šios poemos vardas atsirado skaitiniuose, o netrukus ir mokyklinėje

³⁸⁹ P.[ovilas] Gaučys, V.[iktoras] Kamantauskas, *Chrestomatija prieš „Aušros“ gadynės dainių su J. Vaižganto prakalba*, Kaunas: Biržų spaustuvė, 1924, p. 65–70.

³⁹⁰ J.[onas] Norkus, *Mūsų mokykla*, p. 121.

programoje. Taigi ir skaitiniuose aiškėja tendencija plėsti Baranausko kūrybinių korpusą jo tautines ir patriotines aspiracijas liudijančiais tekstais, kurie buvo įėję į liaudies dainuojamąją kultūrą ir atliko tautinio ir patriotinio žadinimo funkciją.

Baranausko pozicija mokykliniame kanone tarpukariu stiprėjo: iš vienos poemos (*Anykščių šilelio*) autoriaus³⁹¹, gabaus lyriko, romantizmo pradininko jis virto (dar vienu šalia Daukanto ir Maironio) tautinio judėjimo pranašu, kuris, pats nenumanydamas, grindė lietuviams kelią į tautinį atgimimą. Vis dėlto Miškinio viltis, kad „Baranausko dainos dar ilgai kaitins lietuvių širdį“³⁹², neišsipildė. Sovietinio laikotarpio mokyklinėje lituanistikoje Baranauskas ir vėl virto vienos poemos autoriumi. Bet kokios patriotinės jo poezijos reikšmės buvo eliminuotos iš kanoninės jo kūrybos interpretacijos. Tiesa, „Dainų dainelės“ pavadinimas suteiktas nuo 1974 m. vykstančiam vaikų ir moksleivių dainų konkursui. Toliau veikė ir 1927 m. poeto antros eilės vaikaičio Antano Žukausko-Vienušio privačia iniciatyva įsteigtas pirmasis Lietuvoje memorialinis muziejus, vadinamoji Baranausko klėtelė Anykščiuose³⁹³.

Maironis

Pirmosiose tarpukario lietuvių literatūros programose Maironis atskirai neminimas, nors ir numanomas kaip vienas iš „Aušros“ ir „Varpo“ gadynės“ autorių³⁹⁴. Nors (daugiausia katalikiškojo sparno) kritikai Maironį buvo kanonizavę dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, literatūros istoriografijoje „didžiausi[u] po Duonelaičio ir kun. Baranausko lietuvių poet[u]“ Maironis įvardytas palyginti vėlai, tik 1920 m. publikuotoje Biržiškos *Mūsų raštų istorijoje*³⁹⁵. Stokojant specialiai mokykloms skirtų literatūros vadovėlių, minėta literatūros istorijos santrauka 3-iajame dešimtmetyje buvo naudojama daugelyje mokyklų kaip mokomoji medžiaga. Tuo laiku pasirodžiusių pirmųjų vadovėlių

³⁹¹ 1935 m. Miškinis rašė, kad „Baranauskas vidutiniam rašto žmogui, sakysime, gimnazijos mokslą išėjusiam, težinomas kaip „A.[nykščių] š.[ilelio]“ autorius.“ (M.[otiejus] Miškinis, „Gyvasai Baranauskas“, p. 4.)

³⁹² M. Žilvinis [Motiejus Miškinis], „Baranauskas – lirikas“, p. 25.

³⁹³ Nuo 1945 m. muziejus tapo nebe privačiu, o respublikiniu, bet jam iki mirties (1957) tebevadovavo Antanas Žukauskas-Vienušis.

³⁹⁴ BLMP 1923, p. 6.

³⁹⁵ [Mykolas Biržiška], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija, 1547 m. – 1904 m.*, p. 76.

autoriai Iešmantos ir Zajančkauskas perėmė Maironio kaip iškiliausio XIX a. pabaigos – XX a. pradžios poeto vertinimą ir atkartoję Biržiškos įsteigtą kano branduolio konsteliaciją – Donelaitis, Baranauskas, Maironis.

1929 m. švietimo ministro patvirtintoje vyresniųjų klasių literatūros programoje jau nurodomi privalomi skaityti Maironio kūriniai – *Pavasario balsai* ir *Jaunoji Lietuva*³⁹⁶. Tai tik įformino mokykloje nusistovėjusią praktiką pateikti mokiniams vienintelio Maironio eilėraščių rinkinio tekstus ir poemos *Jaunoji Lietuva* ištraukas³⁹⁷.

Poreforminėje programoje privalomų skaityti Maironio kūrinių padaugėjo pridėjus poemą *Raseinių Magdė*. 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje Maironio kūrybos mokytasi keturiose iš šešių progimnazijos ir gimnazijos klasių: eilėraščiai buvo skaitomi I ir II klasėse, III klasėje – poemos *Jaunoji Lietuva* ir *Raseinių Magdė*, o VI klasėje – Maironio biografija ir visa jau anksčiau ištraukomis skaityta kūryba: *Pavasario balsai*, *Jaunoji Lietuva*, *Raseinių Magdė*³⁹⁸.

Dėl *Pavasario balsų* (1895) įtraukimo į mokyklines programas klausimų nekyla, dar XX a. pradžioje visų tautinio judėjimo politinių pažiūrų laikraščiuose Maironis vienbalsiai pripažintas talentingiausiu savo kartos lyriku. Tačiau dėl epinių Maironio kūrinių tokio vieningo sutarimo niekada nebuvo. Literatūros kritikoje ir prieš valstybingumo atkūrimą, ir po jo vyravo nuomonė, kad Maironis yra visų pirma lyrikas, o epiniai jo kūriniai meniškai nenusisekė³⁹⁹.

Argumentus, paskatinusius į mokyklinę programą įtraukti *Jaunąją Lietuvą*, padeda rekonstruoti poemos pateikimas gimnazijoms skirtuose vadovėliuose. Antai Kuzmickis (1933) konstatavo, kad tiek charakteris, tiek gyvenimo aplinkybės Maironį padarė lyriku, o epika jo gerokai menčiau įvaldyta literatūros rūšis⁴⁰⁰. Toliau vadovėlio autorius vardijo poemos *Jaunoji Lietuva* trūkumus („Fabula plečiama sunkiai, nesuintriguojant skaitytojo. Daroma daug digresijų“⁴⁰¹), vis dėlto kūrinio vertę Kuzmickis matavo ne estetiniu

³⁹⁶ ŠMPr 1931, p. 26.

³⁹⁷ Dar 1908 m. Gabrio parengtoje *Skaitymo knygoje mažiems ir dideliems* randame per dvi dešimtis Maironio eilių ir ištraukų iš *Jaunosios Lietuvos*. Panašiai gausi ir įvairi Maironio kūrybos atranka matyti ir Klimo *Skaitymų knygoje* (1916) bei Norkaus skaitiniuose *Mūsų mokykla* (1928).

³⁹⁸ VMPrP 1936, p. 342–344.

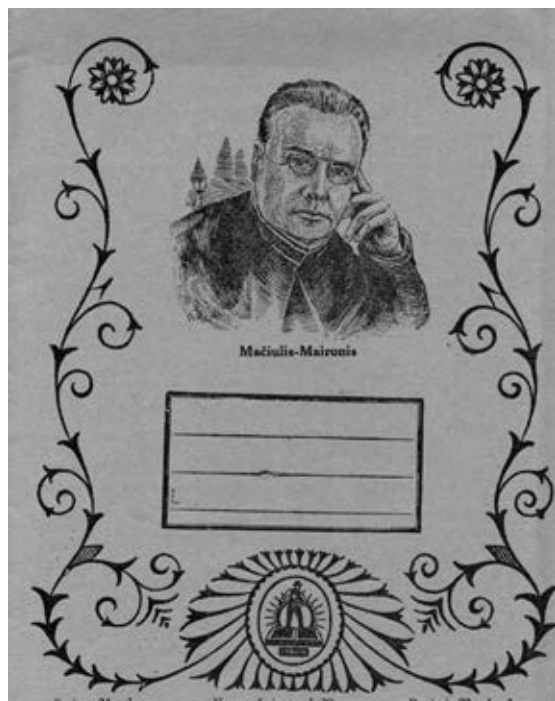
³⁹⁹ „J. Dobilo pamokų literatūros užrašai“, *Panevėžio balsas*, 1928, lapkričio 22, p. 2.

⁴⁰⁰ ZK LL 4 1933, p. 150.

⁴⁰¹ *Ibid.*, p. 153.

Švietimo ministerijos užsakymu Adomo Varno sukurta Maironio portretinė litografija, 1923. LNB

Mokyklinis sąsiuvinis su Maironio atvaizdu. Marijampolė: Dirva, XX a. 3–4 dešimtmetis. LŠM

kriterijumi, o jo svarba tautiniam judėjimui: „*Jaunoji Lietuva* suvaidino lietuvių tautos gyvenime didelį vaidmenį. Tūlam lietuviui tai buvo savo rūšies *Auszra*, prikėlusį jį į tautinį darbą.“⁴⁰² Kūrinio vertę pagrindžiantis tautinio sąmoningumo ugdymas akcentuotas ir skyrelio pabaigoje pateiktomis klausimų formuluotėmis⁴⁰³. Šio aspekto mažiau paisyta Ambrazevičiaus, Skrupskelienės, Vaičiulaičio skaitiniuose: čia tėra glaustai perpasakotas poemos siužetas, o skaityti pateikiami išimtinai lyriniai *Jaunosios Lietuvos* epizodai⁴⁰⁴. Bet poemos reikšmė mokiniams vis tiek aiškinama jos poveikiu skaitytojų tautiniam sąmoningumui: „Maironis su šia poema ir su savo lyrika tapo visos Lietuvos poetu, atgimimo skelbėju.“⁴⁰⁵

⁴⁰² *Ibid.*, p. 154.

⁴⁰³ *Ibid.*, p. 156.

⁴⁰⁴ JA NS 3 1938, p. 7–17.

⁴⁰⁵ *Ibid.*, p. 6.

Istorinės poemos reikšmės tautiniam lietuvių judėjimui svarbą nemaža dalis gimnazijoms skirtų vadovėlių ir skaitinių autorių parėmė Tumo dienoraščio ištrauka, kurioje aprašytas jo patirtas dvasinis sukrėtimas pirmąsyk perskaičius ankstyviausią *Jaunosios Lietuvos* redakciją pavadinimu *Tarp skausmų į garbę* (*Terp skausmu į garbę* (1895), šiandienos maironistikoje ją priimta laikyti savarankišku kūrinium). Šis 1924 m. Tumo studijoje apie Maironį paskelbtas ekspresyvus pasakojimas, kaip poemą perskaitęs jaunas kunigas nusprendžia pasišvęsti tėvynei, vėliau pateko į periodiką bei mokyklinius vadovėlius ir ilgainiui tapo kanoniniu pasakojimu apie tautinį sąmoningumą budinančią Maironio kūrybos galią. Tumas ir tiesiogiai pasiskakė už *Jaunosios Lietuvos* įtraukimą į mokyklinę lietuvių kalbos programą. Minėtoje studijoje šios poemos paskirtį mokykloje Tumas motyvavo patriotinio ugdymo reikmėmis. Esą nors poemos struktūra turi nemažai trūkumų, šis kūrinys „privalo būti [...] skaitomas klasėse *tautiniams jausmams žadinti* [išskirta mūsų]“⁴⁰⁶.

Kitas *Jaunosios Lietuvos* mokyklinę kanonizaciją pagrindžiantis argumentas, kad šia poema Maironis sukūrė žodinį paminklą pačiam tautiniam judėjimui. Autobiografinių ir istorinių paralelių turinčiame kūrinyje poetas įamžino savo ir kitų *Auszros* „gadinės“ lietuvių inteligentų gyvenimo kelią. Supratęs, kad žema socialinė kilmė jam neleis patirti asmeninės laimės (mylimosios tėvas aristokratas pasipriešina vedyboms), poemos protagonistas Juozas Rainys apsisprendžia pašvęsti gyvenimą tėvynei ir tampa tautines idėjas propaguojančiu rašytoju. Carinės valdžios persekiotas ir įkalintas, Rainys suserga džiova ir miršta, bet jo pasišventimas nenuėina perniek: lietuvių visuomenė užsikrečia tautiškumo idėja.

Herojinė poema, išaukštinanti aušrininkų generacijos pasiaukojimą tautos labui, atitiko tarpukario visuomenės istorinės atminties būklę (atgimimas laikytas kulminaciniu tautos istorijos tašku) ir jos puoselėtą *virtus* – pasiaukojimas tautos ir tėvynės labai laikytas aukščiausiu etiniu idealu. Įkvėpti jį jaunajai kartai buvo vienas iš tautinės mokyklos programinių siekių. Sprendžiant iš tarpukario gimnazistų atsiminimų, *Jaunoji Lietuva* buvo pirmasis kūrinys iš lietuvių literatūros istorijos kurso, atliepęs šio amžiaus skaitytojų išgyvenimus (nelaiminga meilė, gyvenimo kelio pasirinkimas, pasiaukojimas kilniems idealams) ir teikęs galimybę tapatintis su kūrinio herojais. 3-ia-

⁴⁰⁶ Doc.[ento] p.[areigas] e.[inančio] J.[uozo] Tumo lietuvių literatūros paskaitos: *Draudžiamasis laikas: „Apžvalgos“ grupė: Jonas Maironis-Mačiulis*, p. 118.

jame dešimtmetyje gimnaziją baigęs kunigas Petras Celiešius atsiminimuose rašė: „*Jaunąją Lietuvą* iš eilės skaitėm klasėje. Staiga atkūtau ir klausau, kad čia gražiau skamba, negu mamos pasakos. Vis tolyn ir vis gražyn. Smigo žodžiai ir mintys pačion širdies gelmėn. Jau ne tik klausau, bet pradedu su poemos herojum kartu gyventi.“⁴⁰⁷ Kunigui Celiešiui antrino ir 4-ajame dešimtmetyje gimnaziją baigęs Alfonsas Nyka-Niliūnas, dienoraštyje tvirtinęs, kad įdomioji mokyklinė lektūra prasidėjo su Maironio poema *Jaunoji Lietuva*⁴⁰⁸.

Sudėtingiau šiandien paaiškinti satyrinės poemos *Raseinių Magdė* įtraukimą į mokyklinę programą. Tautinės mokyklos kūrėjams veikusiai aktuali tebeatrodė poemoje smerkiamo lietuvių nutautėjimo problema. Ambrazevičiaus, Skrupskelienės, Vaičiulaičio skaitiniuose mokiniams ji pristatoma kaip „sopamos [Maironio] širdies karti pajuoka tiems lietuviams išsigimėliams, svetimųbių sekėjams, kuriuos visus Maironis vadina bendruoju vardu – Raseinių Magdėmis“⁴⁰⁹. Tiesa, dauguma kritikų laikė šią poemą meniškai nenusisekusi. Kuzmickis savo vadovėlyje (1933) irgi vadino ją „tiek fabulos, tiek kompozicijos atžvilgiu silpna“⁴¹⁰. Bet štai kitas reformuotos programos rengėjas, Mykolaitis-Putinas, savo akademinėje literatūros istorijoje teigė priešingai: „Dėl išvidinio turinio darnumo ir dėl formalinių savumų, *Raseinių Magdė* laikytina geriausiu Maironio epiniu kūrinium. [...] Taip pat ir stiliaus bei eiliavimo atžvilgiu, *Raseinių Magdė* stovi aukščiau už kitus Maironio kūrinius.“⁴¹¹ Tautininkų reformos metais Maironio kanoninė pozicija lietuvių kultūroje jau buvo tokia svari, kad mokyklinės programos autoriams atrodė būtina plėsti jo kūrinių apimtį mokykloje. *Raseinių Magdė* galėjo būti pasirinkta kaip kompromisinis variantas, vengiant dar prastesnės kokybės Maironio kūrinių (poemos *Mūsų vargai* (1920), dramų).

4-ajame dešimtmetyje, ypač po poeto mirties (1932), Lietuvoje formavosi Maironio kaip nacionalinio poeto pranašo kultas⁴¹². 1937 m. valstybės

⁴⁰⁷ Kun. P.[etras] Celiešius, „Mūsų dainius – mano profesorius (Iš prisiminimų apie Maironį)“, *Lietuvių dienos*, 1982, Nr. 6, p. 12–13.

⁴⁰⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 611.

⁴⁰⁹ JA NS 3 1938, p. 6.

⁴¹⁰ ZK LL 4 1933, p. 151.

⁴¹¹ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, kn. 1: *Naujoji lietuvių literatūra*, d. 1, p. 369–370.

⁴¹² Plačiau apie tai žr. Viktorija Šeina, „Maironio kanonizacija Lietuvos Respublikoje (1918–1940)“, in: *Maironio balsai: Kūryba, veikla, atmintis*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 624–727.

lėšomis įrengtame poeto mauzoliejuje prie Kauno katedros bazilikos Maironio vardas palydėtas epitetu „Didysis Lietuvos atgijimo dainius“. Viena vertus, į programą įtraukdama daugiau Maironio kūrinių mokykla reagojo į poeto kanonizaciją 4-ojo dešimtmečio lietuvių kultūroje. Kita vertus, pati mokykla stipriai prisidėjo prie Maironio kulto formavimo. 3-iajame dešimtmetyje gimnaziją baigęs, o 4-ajame mokyklinius skaitinius pats rengęs Vaičiulaitis jau būdamas išeivijoje rašė: „[M]es visi nuo mokyklos suolo esame išsaugoję tiesą apie Maironį, kaip apie lietuvių tautos judėjimo pranašą.“⁴¹³

Vertinant pagal mokykliniuose vadovėliuose ir skaitiniuose Maironio biografijai ir kūrybai skirtą dėmesį, centrinę poeto vietą kanone liudija jau 3-iojo dešimtmečio viduryje pasirodęs Zajančkausko vadovėlis. Maironiui čia skirta dvigubai daugiau vietos nei Donelaičiui ar Baranauskui. Ne tik Zajančkausko, bet ir kitų autorių formuotą vadovėlinį poeto biografijos naratyvą daugiausia lėmė 1924 m. Tumo publikuota Maironio biografijos ir kūrybos studija. Ryškių hagiografijos žanro požymių turintis Maironio gyvenimo pasakojimas tapo modeliu, pagal kurį poeto biografiją vėliau konstravo žurnalistai, mokyklinių vadovėlių autoriai ir akademinę istoriją parengęs Mykolaitis-Putinas⁴¹⁴. Ryškiausias prasminis šio pasakojimo akcentas yra lietuvybė, kiek mažiau akcentuojamos teminės linijos – kunigo ir poeto pašaukimas.

Visai kaip Tumas savo sukurtame Maironio biografiniame pasakojime, pateikdami mokiniams poeto gyvenimo interpretaciją vadovėlių autoriai daugiausia dėmesio skyrė jo kaip lietuvybės gynėjo vaidmeniui. Tarkim, retas kuris nepamiršo Tumo gerokai sureikšmintos dar Kyjivo universiteto laikotarpiu Maironio parašytos žinutės į vieną iš Rusijos laikraščių apie kalbos ir švietimo varžymus Lietuvoje⁴¹⁵. Tuo tarpu Maironio kaip lietuvybės puoselėtojo vaizdiniui neparankius biografijos faktus, tarkim, tai, kad nuo gimnazijos laikų būsimasis poetas su namiškiais bendravo lenkiškai ar kad pirmiausia poeto plunksną išbandė lenkų kalba, vadovėliai nutylėjo.

Vertindamas Maironio kūrybą, Zajančkauskas teigė, kad poeto šlovę jam pelnęs rinkinys *Pavasario balsai*, žavėjęs skaitytojus lyriškumu, giminingu-

⁴¹³ Antanas Vaičiulaitis, „Maironis tautos istorijoje“, *Aidai*, 1982, Nr. 5, p. 318.

⁴¹⁴ Doc.[ento] p.[areigas] e.[inančio] J.[uozo] Tumo lietuvių literatūros paskaitos: *Draudžiama-sis laikas: „Apžvalgos“ grupė: Jonas Maironis-Mačiulis*, 1924.

⁴¹⁵ *Ibid.*, p. 29.

mu liaudies dainos poetikai, patriotizmu⁴¹⁶. Pabrėžė Maironio priimtą ir sėkmingai įvykdytą istorinę misiją – jo eilės skelbė ir populiarino tautinio judėjimo idėjas. Aktualios jos, pasak Zajančkausko, ir šiandien, todėl Maironio eiles „ilgai dar skaitys ir dainuos lietuvių visuomenė“⁴¹⁷.

Sekdamas Jakšto kritika, esą Maironis savo poezijoje nesirėmė liaudies kalbos versmėmis, todėl jo žodynas ribotas⁴¹⁸, Zajančkauskas teigė, kad nors poeto kalba esanti „gyva, lanksti ir taisyklinga“, jos turtingumu ir vaizdingumu Maironis negalės lygintis su Valančiumi ir Pietariu. Didžiausiu poetiniu pasiekimu vadovėlio autorius laikė silabotoninės eilėdaros iš-tobulinimą⁴¹⁹.

Zajančkausko vadovėlyje pateikti *Pavasario balsų* eilėraščiai rodo benu-sistovintį Maironio vidinį kanoną: „Kur bėga Šešupė“, „Trakų pilis“, „Vakaras (Ant ežero Keturių Kantonų)“ ir „Pavasaris“⁴²⁰ yra ligi šiol vieni dažniausiai skaitiniuose perpublikuojamų Maironio poezijos tekstų. Kiek mažiau įprasta chrestomatijose rasti Zajančkausko pateiktą baladę „Jūratė ir Kastytis“. Šis kūrinys galėjo būti įtrauktas dėl tarpukario visuomenei būdingo mitologinių ir tautosakinių siužetų prioritetizavimo.

Jau po Maironio mirties pasirodžiusiame Kuzmickio vadovėlyje (1933) Maironis vienareikšmiškai įvardijamas centrine kanono figūra („[d]idžiausias lietuvių poetas“)⁴²¹. Tiek biografiniame naratyve, tiek aptardamas vyraujančias kūrybos temas, vadovėlio autorius ryškino poeto patriotizmą, daug dėmesio skyrė Maironio kaip lietuvių kalbos gynėjo veiklai. Maironio biografiją pristatančio skyrelio pabaigoje pateiktuose klausimuose Kuzmickis skatino mokinius įsiminti būtent su lietuvybe (lietuviška kilme ir lietuvių

⁴¹⁶ VZ LLV 1926, p. 171.

⁴¹⁷ *Ibid.*, p. 172.

⁴¹⁸ Gerai Maironį pažinojęs Jakštas spėjo: „Matyt, Maironies su liaudimi arčiau gyvenime nesusidurta. Taigi veltui pas jį beieškotum retesnių žodžių, vaizdingesnių liaudies posakių.“ Kitoje to paties straipsnio vietoje Jakštas išsako spėjimą, kad Maironis eiles „rašydavo lietuviškai, bet mąstydavo svetima kalba“, todėl ir jo kūryboje pasitaiką lietuvių kalbai neįprastų leksinių ir sintaksinių formų. (Adomas Jakštas, „Maironies lyrika“, *Draugija*, 1922, Nr. 5–6, p. 214, 216.)

⁴¹⁹ VZ LLV 1926, p. 172.

⁴²⁰ Čia ir toliau nurodyti ne konkrečiuose leidiniuose minimi, o įsigalėję Maironio eilėraščių pavadinimai pagal Brigitos Speičytės susistemintą jų sąrašą. Žr. Brigita Speičytė, „Maironio *Pavasario balsai*: lyrikos rinkinys“, in: *Maironio balsai: Kūryba, veikla, atmintis*, p. [133–141].

⁴²¹ ZK LL 4 1933, p. 127.

kalbos gynimu jam dirbant dvasinėje akademijoje ir seminarijoje) susijusius poeto gyvenimo faktus⁴²².

Maironio reikšmę lietuvių poetinei tradicijai Kuzmickis taip apibendrinė: „Poetas iš Dievo malonės, jis palenkė lietuviškąjį žodį poezijai, ir už Baranauską geriau įrodęs lietuvių kalbos poetiškumą.“⁴²³ Būtent Baranauskas Kuzmickio sukurtame biografiniame pasakojime tampa Maironiui lemtinga figūra. Būsimajam poetui studijuojant Žemaičių kunigų seminarijoje (Kaune) Baranauskas čia dėstė lietuvių kalbą. Jo eiles beskaitydamas, Maironis ir pats ėmėsis eiliuoti lietuviškai. Išreišdamas dėkingumą ir pagarbą savo mokytojui Maironis Baranauskui dedikavo debiutinę poemą *Lietuva* (1888)⁴²⁴.

Maironį Kuzmickis mokiniams pateikė kaip Baranausko darbų tęsėją – juos siejanti ne tik romantizmo poetinė mokykla, bet ir pastangos sukurti ilgą laiką tik šnekamosios kalbos statusą turėjusiai lietuvių kalbai poetinį registrą. Kuzmickis vienintelis iš vadovėlių ir skaitinių autorių pateikė mokiniams užduotį sulygtinti dvi to paties Maironio eilėraščio redakcijas, tokiu būdu skatindamas įsitikinti, kaip vis iš naujo perleisdamas *Pavasario balsus* poetas tobulino savo eiles. Skaitiniuose po eilėraščiu „Mano gimtinė“ Kuzmickis pateikė komentarą: „Įsidėmėkite, kokia šito eilėraščio kalba. Ji paprasta, bet labai lengva ir maloni skaityti. Tokia kalba vadinasi sklandi.“⁴²⁵ Taigi vadovėlyje Maironio kūryba paversta sklandžios kalbos matu. Reikia pridurti, kad Maironio poetinė kalba stilistiškai pavyzdinės statusą įgijo ir tarpukario literatūros teorijos vadovėliuose: poeto eilės dažniau nei kitų buvo pasitelkiamos įvairioms stilistinėms figūroms (epitetui, palyginimui, tropui) ir eilėdarai (ritmui, metru, rimui) iliustruoti⁴²⁶.

⁴²² *Ibid.*, p. 130, 133.

⁴²³ *Ibid.*, p. 174.

⁴²⁴ *Ibid.*, p. 129. Apie Baranausko įtaką Maironio kūrybai Kuzmickis išsamiai rašė ir periodikoje. Žr. Zigmantas Kuzmickis, „Maironis ir lietuviškasis romantizmas“, *Vairas*, 1932, Nr. 9, p. 459–476.

⁴²⁵ Zigmantas Kuzmickis, *Mokyklos skaitymai*: vadovėlis I vidurinių mokyklų klasei, Kaunas: Sakalas, 1937, p. 41.

⁴²⁶ Kazio Bizausko *Raštijos ir literatūros teorijoje* (1918), Gustaičio *Stilistikoje: Vadovėlyje literatūros teorijai* (1923), Norkaus *Literatūros teorijoje* (1923), Stasio Češūno *Poezijos ir prozos teorijoje* (1925) stilistikos ir eilėdaros sąvokoms iliustruoti gausiai pateikti Maironio kūrybos pavyzdžiai. Ambrazevičiaus vadovėlyje *Literatūros teorija: Poetika* (1930) Maironio kūriniai neišsiskiria gausa kitų autorių kontekste. Iš to negalėtume daryti išvados, kad Ambrazevičius prasčiau vertino šio poeto stilistinius nuopelnus lietuvių lyrikos tradicijai. Knygoje *Lietuvių rašytojai* jis įvardijo Maironį poetinės formos meistru. (Juozas Ambrazevičius, *Lietuvių rašytojai*, p. 89.)

3-iajame dešimtmetyje Jakštas sukritikavo siaurą Maironio žodyną, o štai Kuzmickis pavertė tai privalumu, anot jo, būtent poetinės kalbos „paprastumas, natūralumas“ lėmęs poeto (kūrybos) populiarumą: „[B]ūdamas toks paprastas savo kalba ir stiliumi, jis artimai pritilpo prie lietuviško kaimo; mūsų žmonės labai plačiai dainuoja Maironio dainas, kurios jiems patapo vienos iš pačių mėgstamųjų.“⁴²⁷ Visiems suprantama, sklandi ir besiformuojančias bendrinės kalbos normas (su nedidelėmis išlygomis) atitinkanti poetinė kalba buvo ir vienas svarbių kriterijų, pelnusių Maironio kūrybai mokinių pripažinimą. Tarpukario gimnazistų memuarai liudija, kad 3-iojo dešimtmečio mokyklinėje literatūros programoje Maironis išsiskyrė pirmiausia savo kalba (4-ojo dešimtmečio privalomų autorių sąraše atsirado daugiau XX a. autorių, todėl Maironio išskirtinumas buvo juntamas menčiau). Celiešius atsiminimuose rašė:

Šešiolikmečiui jaunuoliui, pripratusiam prie savo provincinės tarmės ir to meto gyvosios kalbos, nežavėjo XVII, XVIII ir XIX amžiaus rašytojų kūryba *dėl jos savotiškos kalbos*. Užvis labiau vargino mane Donelaitis, kurio *Metai* buvo įvilkti į man svetimą, savitą žodyną. Jų pradžių kaliau tik pažymio verčiamas. Nedaug ką sėkmingiau teko dorotis ir su vėlesniais rašytojais, kaip va: Poška, Stanevičium, Žemaite, Pietariu ir kt. [...] Taip besistumdami, priartėjome ir prie XX amžiaus rašytojų, kurių pirmasis iš eilės, berods, buvo Maironis. [...] Mokytojas, trumpai supažindinęs su Maironio gyvenimu, metėsi į *Jaunąją Lietuvą*, o po to – į *Pavasario balsus*. Čia įsižiebė mano žavesys [susižavėjimas] literatūriniu menu [išskirta mūsų].⁴²⁸

Suvalkiečių kilmės vaikui kitų regionų, istoriškai nutolusio laikotarpio autorių kūriniai buvo sunkiai paskaitomi pirmiausia dėl istorinės ir tarminės jų specifikos. Sprendžiant iš atsiminimų, tų tekstų skaitymas veikiau panėšėjo į istorinės gramatikos ir dialektologijos pratybas. Tuo tarpu pagal intensyviai kintančias besiformuojančios bendrinės kalbos normas kelis dešimtmečius sėkmingai savo tekstus redagavęs Maironis⁴²⁹ galėjo pasiūlyti mokiniams *estetines patirtis*.

⁴²⁷ ZK LL 4 1933, p. 138.

⁴²⁸ Kun. P.[etras] Celiešius, *op. cit.*, p. 12–13.

⁴²⁹ Paulius V. Subačius, „Nušlifuoti deimantą, arba Kuo Maironis įdomus ne vien pokolonijiniams kraštams“, in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 110.

Kuzmickio pedagoginei veiklai būdingas siekis atskleisti visą konkretaus rašytojo kūrybos temų bei stilistinės raiškos spektrą skatino jį pateikti mokiniamis ne tik meniškai vertingiausias Maironio eilėraščius („Miškas užia“, „Aš norėčiau prikelti“, „Nuo Birutės kalno“ (šį eilėraščių išskyrė kaip geriausią eleginio pobūdžio poeto kūrinį), „Išnyksiu kaip dūmas“, „Vasaros naktys“, „Vakaras (Ant ežero Keturių Kantonų)“, „Ant Drūkšės ežero“), bet ir gerokai menkesnės vertės religinės poezijos pavyzdį bei satyrą. Tai, kad Kuzmickio vadovybėje dominuoja individualioji, o ne visuomeninė Maironio lyrika, dar kartą paliudija literatūros kritikoje nusistovėjusį Maironio kūrybos vertinimo dvilypumą: visi įtakingiausi XX a. pirmos pusės literatūros kritikai (įskaitant Čiurlionienę, Sruogą, Tumą, Jakštą, Mykolaitį-Putiną) stipriausia Maironio kūrybos dalimi laikė kontempliacinę intymiąją lyriką, bet kartu pripažino, kad populiariu poetu Maironis tapo dėl savo patriotinių eilių. Toks pats vertinimas būdingas ir tarpukario mokyklinei poeto recepcijai. Vadovėlių autoriai pabrėžė, kad iškiliausio poeto statusą Maironis įgijo ne tik dėl literatūrinio talento, bet ir dėl visuomeninės jo eilių reikšmės tautinio judėjimo laikotarpiu.

Tautos dainiaus, Atgimimo pranašo, didžiojo Žadintojo ir panašiais epitetais 4-ajame dešimtmetyje įvardyto svarbiausio tautinio judėjimo poeto statusas laidavo Maironiui centrinę poziciją ne tik mokykliniame, bet ir kritiniame, akademiniam, reprezentaciniame ano meto kanone. Dar gyvas Maironis buvo įamžintas Lietuvos vietovardžiuose. Poeto slapyvardžiu jau pirmaisiais laikinosios sostinės gyvavimo metais pervadinta viena centrinių Kauno gatvių. Prasidėjus Žemės reformai (1922), kai skirstant dvarų žemes kūrėsi nauji kaimai ir jiems teko sugalvoti pavadinimus, Maironių vardas suteiktas dviem kaimams Kelmės ir Zarasų rajonuose (1927)⁴³⁰. Poeto kanonizacijos mastą 4-ajame dešimtmetyje liudija ir valstybės lėšomis įrengtas Maironio mauzoliejus prie Kauno arkikatedros bazilikos (vienintelis tokio tipo rašytojo antkapinis paminklas Lietuvoje), biustas Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje įrengtame tautos žadintojų ir laisvės gynėjų panteone bei memorialinis muziejus, įrengtas poeto namuose prie Kauno rotušės. 1940 m. muziejuje ėmus kaupti ne tik Maironio, bet ir jo amžininkų rašytojų palikimą, jis 1941 m. oficialiai pervadintas Maironio (vardo) literatūros muziejumi. Tokiu būdu poetas tapo visos lietuvių literatūros emblema.

⁴³⁰ Ona Kažukauskaitė, „Maironis ir Maironiai, Maironiškiai“, *Kalbos kultūra*, 2012, t. 85, p. 113–120. Be to, atsidėkojant poetui už ilgametį darbą Kauno kunigų seminarijos rektoriaus pareigose (1909–1932), šiai įstaigai priklausęs Lapių valsčiaus Šakių palivarkas 1929 m. pervadintas Maironiškio vardu.

Vincas Krėvė

Kaip ir Maironis, Krėvė mokyklinėje programoje pirmąkart paminėtas 1929 m.: V gimnazijos klasėje (prie tautosakos) nurodyta skaityti jo *Dainavos šalies senų žmonių padavimus*, baigiamojoje VIII – abi istorines dramas ir apsakymą „Skerdžius“. 1936, 1937 m. projektai ir 1939 m. programa papildė dar keliais rinkinio *Šiaudinėj pastogėj* apsakymais („Silkės“, „Vargingas gyvenimas“, „Bedievis“).

Dar 1918 m. gimnazistams skirtame *Lietuvių literatūros istorijos konspekte* Čiurlionienė su „didelio masto lyriko“ Krėvės kūryba siejo tikrosios grožinės lietuvių literatūros pradžią⁴³¹. Pačiame ankstyviausiame tarpukario gimnazijoms skirtame Iešmantų vadovėlyje (1923) Krėvė vadinamas žymiausiu šiuolaikiniu rašytoju⁴³². Kokie Krėvės kūrybos bruožai pelnė jam tokį pripažinimą ir kodėl būtent jo kūrinių daugiausia (lyginant su kitais rašytojais) įtraukta į mokyklines programas ir vadovėlius?

Išsamiausią biografinį Krėvės pasakojimą tarpukario gimnazistams kūrė Kuzmickio vadovėlis (1934) ir publikacijos moksleiviams skirtoje spaudoje. Čia labiausiai akcentuota lietuviška valstietiška rašytojo kilmė ir plati erudicija. Panašiai kaip Daukanto atveju, tai laikyta lemtingu deriniu, kuris ir užtikrinęs vėlesnę Krėvės, kaip rašytojo, sėkmę: artimai suaugęs su gimtojo kaimo kultūrine aplinka, rašytojas neprarado su ja ryšio, bet, turėdamas didelį mokslo žinių bagažą, simboliškai grįžo į ją savo kūryboje:

Tikras lietuvių tautos vaikas, Krėvė instinktingai veržėsi į šviesą, į dvasinės kultūros žibintą. Kovą laimėjo. O laimėjęs ir vėl dažnai pargrįžta, iš kur išėjęs, – į lietuvišką samanotą lūšną.

Toji aplinkybė, kad Krėvė išėjo iš lūšnos, iš lietuviškosios, yra mums išgaininga: dainius to dėka pritilpo visa savo dvasia, visa kūrybine galia prie tautos – tapo tautinis kūrėjas, lietuvių sąmonės reiškėjas.⁴³³

Būtent dėl savo kilmės Krėvė galįs perteikti tautos (kuri anuomet tapatin-ta su valstietija) dvasią. Nors Kuzmickis ir nevedė analogijos su Maironiu,

⁴³¹ Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, p. 48. Galima numanyti, kad omenyje Čiurlionienė turėjo ne poetinius Krėvės bandymus, o jo literatūrinių padavimų ir galbūt *Šarūno* lyrizmą.

⁴³² MirA LL 1923, p. 119.

⁴³³ Zgm. [Zigmas] Kuzmickis, „V. Krėvė – lietuviškos dvasios reiškėjas“, *Šviesos keliai*, 1932, Nr. 2, p. 93.

galime numanyti, kad pastarojo poezija, nors vertinta dėl istorinės misijos tautinio judėjimo metais (stiprino lietuvių pasiryžimą, tautinį susipratimą), negalėjusi išreikšti liaudies sąmonės, nes poetas užaugo kitoje kultūrinėje aplinkoje (Maironio tėvai nuomojosi dvarą, artimai bendravo su apylinkių dvarininkais). Būtent liaudiškumą omenyje turi Kuzmickis, pavadindamas Krėvę tautiniu rašytoju: „Krėvė yra tautinis rašytojas, gyvai pritapęs savo kūryba prie lietuvių tautos dvasios.“⁴³⁴

Atėjęs iš lietuviško kaimo, augęs apsuptas tradicinio lietuvių folkloro, Krėvė esą geba savo kūrinuose perteikti senąją panteistinę lietuvių pasaulėjautą. Būtent šį rašytojo kūrybos bruožą labiausiai sureikšmino XX a. pirmos pusės kritika ir mokyklinė lituanistika. Kuzmickis Krėvę mokiniams pristatė kaip šiuolaikinį lietuvių vaidilą: jis pasakoja senuosius padavimus, kad tauta nepamirštų savo praeities žygių. Atlikti šią misiją jis (vienintelis) šiandien įstengia, nes yra itin giliai persiėmęs folkloru: „Krėvė, rodosi, labai dėmingai dalyvauja lietuvių tautos vaidilų orkestre: jo dabarties muzika puikiai harmonizuoja su aidinčia nuo žilos senovės lietuviška muzika.“⁴³⁵ *Dainavos šalies senų žmonių padavimus* Kuzmickis mokiniams pristatė kaip muzikinį kūrinį, kurio visi akordai yra autentiškai folkloriniai, tik pats atlikimas – meninė interpretacija – esanti pakylėta gilių rašytojo jausmų. Ir ši interpretacija leidžianti praeities liaudies kūrybai suspindėti dar skaisčiau nei originali jų raiška⁴³⁶. Tokiu būdu Krėvė Kuzmickio traktuotėje tapo tautiniu genijumi, kurio „lūpomis prabyla senovė“⁴³⁷. Savo kūrinuose nauja jėga „atgaivinęs“ legendinius ir istorinius Lietuvos kunigaikščius (Šarūną, Skirgailą, Žvaigždikį) Krėvė esą realizavo aušrininkų formuluotą uždavinį prikelti iš kapų šlovingą Lietuvos senovę ir jos karžygius.

Krėvės kaip kūrėjo pripažinimas buvo paremtas jo gebėjimu „suartinti tautosak[ą] su raštija“⁴³⁸. Savitos tautinio meno formulės intensyviai ieškojęs XX a. pradžios lietuvių kultūrinis elitas siekiamybe laikė tokią kūrybą, kai profesionalaus meno priemonėmis išreiškiama liaudies folklore glūdinti tautinė dvasia. Tautosaka jiems rodėsi ne kas kita kaip meninė forma įkūnyta tautos savastis. Bandydami nūdienos profesionalaus meno priemonėmis

⁴³⁴ ZK LL 5 1934, p. 172.

⁴³⁵ Zgm. [Zigmas] Kuzmickis, *op. cit.*, p. 94.

⁴³⁶ *Ibid.*

⁴³⁷ Zigmantas Kuzmickis, „Vincas Krėvės kūryba“, *Vairas*, 1931, Nr. 12, p. 517.

⁴³⁸ ZK LL 1 1931, p. 113.

Ir sukrovė berneliai ant tiesiojo Nemunėlio kranto didelį laužą . . . (32 pusl.)

Vinco Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimų* (1928 m. leidimo) iliustracija.
Dailininkas Adomas Galdikas

perteikti folklore per šimtmečius užkonservuotą dvasinę tautos substanciją, pomaironinės kartos literatai noriai ėmėsi folkloro stilizacijos. Krėvė išsiskyrė tuo, kad ne tik įvaldė liaudiško padavimo formą, bet ir neatskiriamai suliejo autentišką folklorinę medžiagą su išmone, ištrindamas ribą tarp tautosakos ir autorinės kūrybos. Net ir jo literatūrinių padavimų rinkinio pavadinimas nurodo į folklorinę šio veikalo prigimtį.

Folklorą ir literatūrinę kūrybą sujungiantys Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* idealiai atliepė XX a. pradžios literatūros kritikos iškelto autentiškos *tautinės* literatūros poreikį ir todėl iš karto sulaukė Jakšto ir Tumo pripažinimo. Pastarojo teigimu, Krėvei pavykę savo padavimuose perteikti tautos dvasią – tokią, kokia ji pasireiškia ir lietuvių tautosakoje⁴³⁹. Augustinas Voldemaras teigė, kad *Dainavos šalies senų žmonių padavimuose* prikėlęs lietuvių senovės žygius Krėvė tapo „atgimstančios Lietuvos prana-

⁴³⁹ Doc. J.[uozas] Tumas, „Gilšė – Krėvės raštų prototipas“, *Pradai ir žygiai*, 1926, Nr. 7, p. 159.

šu“⁴⁴⁰. Ne tik vyresniajai kartai, bet ir 4-ojo dešimtmečio kritikams *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* „intuityviu jos [tautosakos] dvasios ir formos pajautimu“ rodėsi esą tikri šedevrai, išliksiantys lietuvių literatūros kanone amžiams⁴⁴¹.

Svarbiausias, kanoninę poziciją Krėvės padavimams tarpukariu laidavęs meninis sprendimas – papildyti folklorinę medžiagą tradiciniais herojinio epo bruožais, kurių išlikusi lietuvių tautosaka stokojo, – tėvynės meilės tema ir didvyrių žygiais. Tokiu būdu Krėvės kūryba ne tik pratęsė Lietuvos aukso amžiaus mitą, kurį po Daukanto plėtojo visa tautinio judėjimo generacija (Basanavičius, Pietaris, Maironis), bet ir pretendavo užpildyti stokojamo tautinio epo nišą. Surašius Krėvės literatūrinius padavimus eilėmis, anot Tumo, turėtume ne prastesnį epą už estų *Kalevo sūnų* (*Kalevipoeg*), o „[m]ūsų Kalevas – tai Krėvės atrastas Šarūnas, Dainavos kunigaikštis“⁴⁴². Mykolaitis-Putinas antrino, kad turinio, veikėjų, stiliaus ir poveikio (tautiniam sąmoningumui) požiūriu *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* „gali bent iš dalies pavaduoti tautinį epą, kurio mes taip jaučiamai pasigendame“⁴⁴³.

XIX a. Europos tautiniai judėjimai epą laikė tautos archajiškumo, jos gilių istorinių šaknų, taigi ir legitimumo liudijimu. Net jei toks žanras konkrečioje bendruomenėje anksčiau neegzistavo, tautinio judėjimo poetai siekė jį sukurti, į vientisą epinį pasakojimą sujungdami sakytinėje tradicijoje išlikusius paskirus siužetus, personažus ir kt. Antai lietuvių kaimynams latviams turėti savą tautinį epą XIX a. antroje pusėje atrodė „garbės reikalas“⁴⁴⁴. Jo ėmėsi Andrejis Pumpuras (Andrejs Pumpurs), į vieną epinį kūrinį *Lāčplēsis* (1888) sujungęs gausius mitologinius siužetus iš latvių padavimų, pasakų, liaudies dainų, bei sukurdamas savitą meninę jų interpretaciją, turėjusią stiprinti skaitytojų tautinį sąmoningumą. Nors latvių mitologiniuose padavimuose

⁴⁴⁰ Prof. A.[ugustinas] Voldemaras, „Krėvė romantikas bei klasikas“, *Skaitymai*, 1923, kn. 21, p. 133.

⁴⁴¹ J. Radžvilas [Kostas Korsakas], „V. Krėvė – lietuvių literatūros klasikas“, *Lietuvos žinios*, 1936, gruodžio 23, Nr. 264 (5265), p. 5.

⁴⁴² Vaižgantas, *Raštai*, t. 19, p. 338.

⁴⁴³ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, kn. 2: *Naujoji lietuvių literatūra*, d. 2: *Po spaudos grąžinimo*, parengė Daiva Krištopaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 229.

⁴⁴⁴ Ginta Pērle-Sīle, „Nineteenth-Century Literary Processes and Folklore“, in: *A New History of Latvian Literature: The Long Nineteenth Century*, edited by Pauls Daija, Benedikts Kalnačs, Berlin: Peter Lang, 2022, p. 140–141.

esama herojinių siužetų, kuriuose didvyriai kaunasi su pabaisomis, kad apgintų savo kraštą, šiaip jau individualizuotas heroizmas, pasak folkloristų, nėra būdingas latvių tautosakai. Lačplėsio kaip herojiško individo išaukstinimas Pumpuro epe buvo inspiruotas ne tiek sakininės latvių tradicijos, kiek poreikio skatinti tautinį sąmoningumą⁴⁴⁵.

Krėvės legendiniai kunigaikščiai kaipsyk ir sukurti siekiant papildyti lietuvių kultūrą sakininėje tradicijoje stokojamu individualizuotu herojaus tipažu. Mokykliniuose skaitiniuose Krėvės padavimus pradėta publikuoti Pirmojo pasaulinio karo metais⁴⁴⁶. Tarpukariu daugiausia skelbtos ištraukos iš „Milžinkapio“ ir „Gilšės“⁴⁴⁷. Pasikartojantis šių padavimų, taip pat Krėvės užrašytų tautosakos kūrinių ir pirmosios jo dramos personažas, savotiška visos rašytojo kūrybinės veiklos jungtis, yra Balyno kunigaikštis Šarūnas. Pasak Mykolaičio-Putino, tai buvo labiausiai atpažįstamas, bendriniu žodžiu tarpukariu virtęs literatūrinis personažas⁴⁴⁸. Ano meto periodikoje skaitytojais netgi raginti vyksti į Dzūkiją aplankyti su Šarūno padavimais susijusias vietas⁴⁴⁹. Nors abejonių dėl folklorinės medžiagos apie Šarūną autentiškumo dar 1936 m. išsakė Jonas Balys, o šiandienos tautosakininkai neabejoja, kad kunigaikštis Šarūnas yra paties Krėvės sukurtas personažas⁴⁵⁰, 4-ojo dešimtmečio vadovėlių autoriai laikėsi paties rašytojo tikinimo, kad kurdamas žymiausią savo dramą jis naudojėsi Dzūkijoje paplitusiu padavimu⁴⁵¹. Būtent Šarūną – „gaivališk[ą] dvas[ią], dirban[čią] didį darbą iš intuicijos, gilią svaigą vykdan[čią] galinguose žygiuose“, – Kuzmickis laikė ryškiausiu iš Krėvės

⁴⁴⁵ *Ibid.*, p. 142.

⁴⁴⁶ *Skaitymų knyga lietuvių kalbos pamokoms*, p. 77–79, 164–165.

⁴⁴⁷ Šiuos padavimus (ir dar „Užburtą kalną“) kaip labiausiai meniškai pavykusius savo recenzijoje 1913 m. įvardijo Jakštas. (A.[domas] Jakštas, *Mūsų naujoji literatūra (1904–1923)*, t. 2: *Mūsų naujoji prozos literatūra (1904–1923)*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1923, p. 55.) Tumas labiausiai vertino „Milžinkapį“, „Užkeiktą mergą“ ir „Gilšę“. Pastarąją laikė pavyzdiniu literatūros kūriniu, iš kurio turį mokytis kiti rašytojai. (Doc. J.[uozas] Tumas, „Gilšė“ – Krėvės raštų prototipas“, p. 158–159; Vaižgantas, *Raštai*, t. 19, p. 337.)

⁴⁴⁸ V.[incas] Mykolaitis-Putinas, „Patriotinės ir politinės mūsų literatūros gairės“, p. 2.

⁴⁴⁹ Manfredas Žvirgždas, „Klasiko portretas: Maironis, Vydūnas ir Krėvė XX a. 3-iojo dešimtmečio kritikoje“, in: *Lietuvių literatūros kanono dirbtuvės (XIX a. pabaiga–XX a. pirma pusė)*: kolektyvinė monografija, sudarė Viktorija Šeina, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 498.

⁴⁵⁰ Vilma Daugirdaitė, „Ar jau įmintos visos Vinco Krėvės folklorinės veiklos mįslės“, *Tautosakos darbai*, 2007, t. 34, p. 295–309.

⁴⁵¹ ZK LL 5 1934, p. 137; JA NS 3 1938, p. 145.

sukurtų personažų (labiau pavykusių už Skirgailą ar skerdžių Lapiną)⁴⁵². Pristatydamas šią dramą mokiniams, jis pabrėžė epinį jos užmoį, kurį liudija valstybės idėjos užgimimas kaip centrinė kūrinio tema, žygdarbiais pasižymėjęs herojus, padavimo stilių primenantį dramos formą⁴⁵³. Kaip tautinio epo herojų Šarūną rašiniuose traktavo ir 4-ojo dešimtmečio gimnazistai⁴⁵⁴.

Tiesa, skaitinių rengėjai Ambrazevičius, Skrupskelienė ir Vaičiulaitis pirmenybę teikė ne epiškajam *Šarūnui*, bet klasikinės (šekspyriškosios) tragedijos principus atitinkančiam *Skirgailai*⁴⁵⁵. Pastarosios dramos protagonistą jie laikė „viena iš didingiausių ir sudėtingiausių figūrų visoj ligšiolinėj lietuvių literatūroj“⁴⁵⁶. Vis dėlto Skirgaila tarpukariu toli gražu nebuvo tapęs tokiu visuotinai atpažįstamu literatūriniu personažu kaip Šarūnas, kuriam 4-ajame dešimtmetyje prilygti galėjo nebent skerdžius Lapinas, į mokyklinius vadovėlius ir skaitinius atkeliavęs kiek vėliau nei padavimai ir *Šarūnas*. Aptardamas apsakymų rinkinį *Šiaudinėj pastogėj* Kuzmickis pabrėžė Krėvės gebėjimą kurti psichologiškai įtaigius kaimiečių (ypač vyrų) personažus. Tai esą „jausmų žmonės, gyveną dažnai intuicija“⁴⁵⁷. Negebėdami gyvenimo problemų spręsti blaiviu protu, jie patiria dvasinius konfliktus, yra draskomi prieštaravimų. Dėl kaimo žmonių tamsumo, prietaringumo vaizdavimo Krėvė Kuzmickiui atrodo esąs artimas Žemaitėi. (Savo vadovėlyje (1934) jis pateikė rekomendacinę rašinio temą: „Žemaitės ir Krėvės kaimas“⁴⁵⁸.) Tačiau, Kuzmickio požiūriu, Krėvė išsiskiria gamtos poveikio kaimo žmogui fiksavimu: „Dėl gamtos kaimas darosi švelnesnis, jausmingesnis.“⁴⁵⁹

Mykolaitis-Putinas irgi lygino Krėvę su Žemaitė teigdamas, kad pastarosios kūryboje kaimas vaizduojamas etnografiškai tiksliau nei *Šiaudinėj pastogėj*, bet Krėvė pažvelgė į kaimo gyvenimą giliau, atvaizdavo pačią to gyvenimo ir žmonių dvasią:

⁴⁵² ZK LL 5 1934, p. 137, 142.

⁴⁵³ ZK LL 5 1934, p. 137.

⁴⁵⁴ D. Trakmanaitė, „Šarūnas: psichologinė analizė“, *Ateitis*, 1934, Nr. 12, p. 526.

⁴⁵⁵ Tokios nuomonės laikėsi ir Mykolaitis-Putinas. (Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 241.) Jam pritaria ir šių dienų dramos tyrėjai. (Reda Pabarčienė, „Lietuvių tragedijos tapsmas: tipologinis aspektas“, *Darbai ir dienos*, 2003, t. 36, p. 235–241; Eadem, „Lietuvių istorinės dramos dialogas su Williamo Shakespeare'o tradicija“, *Acta litteraria comparativa*, 2006, t. 1, p. 110–118.)

⁴⁵⁶ JA NS 3 1938, p. 146.

⁴⁵⁷ ZK LL 5 1934, p. 164.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, p. 172.

⁴⁵⁹ *Ibid.*, p. 165.

Piešdamas būdingą Dzūkijos kaimo buitį, Krėvė savo kūriniais suteikia ir gilesnės idėjinės prasmės, ar tai nušviesdamas labai artimą žmogaus susisiejamą su gamta, ar tai parodydamas ypatingesnius kaimo žmogaus dvasinio gyvenimo posūkius bei kovą dėl laimės, ar tai į kaimo buitį įpindamas senovės tikėjimo padavimų bei mitologijos liekanų, be to, visais tais atvejais *išryškindamas etninius lietuviškojo gyvenimo ir charakterio bruožus* [išskirta mūsų].⁴⁶⁰

Taigi ir vertinant Krėvės realistinę prozą įvardyti tie patys privalumai, kaip ir padavimų: senosios, panteistinės lietuvių pasaulėjautos apoteozė. Skerdžius Lapinas, pasak Kuzmickio, yra ne kas kita, kaip Krėvės prikeltos „lietuviškosios tradicijos, išlikusios kažkaip stebuklingai iš anų laikų; tai lietuviškoji religija, savotiškai supratusi ir persidirbusi krikščionystę; tai merdintieji lietuviškieji prietarai ir burtai“⁴⁶¹. Šiam nykstančiam archajiškam dvasiniam pasauliui priešinama jaunoji lietuvių karta, kaip „Silkių“ Marcelė, „susipainiojusi savo sąžinės ir religinės dogmos dalykuose“, ar Lapino kaimynai, „susmulkėję didvyrių palikuonys, išsigimę ir paskendę kasdieniame pilkame gyvenime“⁴⁶². Senovei ištikimas ir modernybei kritiškas Lapinas, šis intuicija besivadovaujantis, archajiškas lietuvių etnotipas⁴⁶³, pasak Mykolaičio-Putino, atstovauja visai senajai lietuviško kaimo gyventojų kartai⁴⁶⁴.

Kad mokyklinio kanono formuotojams (tiek Kuzmickis, tiek Mykolaitis-Putinas buvo tautininkų atnaujintos programos bendraautoriai) Krėvės kūryboje rūpėjo akcentuoti būtent senąją panteistinę lietuvių pasaulėžiūrą, rodo ir 4-ajame dešimtmetyje greta „Skerdžiaus“ mokyklinę programą papildęs apsakymas „Bedievis“. Lapinui artimas jo protagonistas Vainorus, pasak Mykolaičio-Putino, yra „idiliškas liaudies išminčius pirmą kartą animistinės bei panteistinės pasaulėjautos šviesoje“⁴⁶⁵.

Emocinga, lyriška senosios lietuvių pasaulėžiūros apoteozė Krėvės kūryboje tarpukario mokyklinių vadovėlių autoriams rodėsi reikšmingesnė nei buitinis Žemaitės realizmas ar psichologine introspekcija Krėvei nenusileidžianti, bet jokių sentimentų praeičiai nedemonstruojanti Biliūno proza.

⁴⁶⁰ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 267.

⁴⁶¹ Zigmantas Kuzmickis, „Vincas Krėvės kūryba“, p. 519.

⁴⁶² *Ibid.*

⁴⁶³ ZK LL 5 1934, p. 146.

⁴⁶⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 249.

⁴⁶⁵ *Ibid.*, p. 251.

Pasaulėžiūros reikšmę tarpukario kanono vertybinėje struktūroje leidžia pajusti katalikiškame *Ateities* žurnale 1936 m. publikuotas ką tik gimnaziją baigusio lituanistikos studento rašinys, kuriame šis lygina Krėvės ir Savickio apsakymų personažus:

Žvelgdami į Krėvės žmogaus – kūrėjo kūrybos pagrindus, randame, jog ji atsirėmusi daugiau žmogaus *dvasia*, kai Savickio – *prigimtimi*. Savickio žmogus, blaškomas prigimties varžtų, veržias iš jų, nerimsta nuodėmėje ir nuodėmėje ramumo ieško, kai Krėvės žmogus jau tiesia pirminius kultūros pagrindus, kad realizuotų pasaulyje atbaigiamosios Dievo kūrybos mintį ir pasiektų savo pirmavaizdį.⁴⁶⁶

Mokyklinį (kaip ir akademinį) tarpukario kanoną formavo konservatyvi estetinė ir pasaulėžiūrinė vertybių sistema, paveldėta iš tautinio judėjimo laikų. Išaukštinti tautos praeitį, perteikti lietuvių sielą – tokie literatūrai kelti uždaviniai sukūrė prielaidas Krėvei tapti centrine nacionalinės literatūros kanono figūra⁴⁶⁷. „Gilus estetas, nusimanąs psichologas, meistriškai pagavęs gyvąją lietuvių tautos dvasios pulsą, Krėvė tapo dideliu kūrėju naujojoje lietuvių literatūroje“, – reziumavo Kuzmickis⁴⁶⁸.

Krėvės kanonizacijos poveikį 4-ojo dešimtmečio mokiniams vaizdžiai atspindi Nykos-Niliūno dienoraščio įrašas, 1954 m. sužinojus apie rašytojo mirtį: „Filadelfijoje mirė Krėvė (užvakar). Pirmas žinios įspūdis – lyg būtų miręs Nemunas, Vilniaus katedra arba Šatrijos kalnas: taip giliai jis buvo įsišaknijęs mano sąmonėje. Nuo pat vaikystės, nuo pirmųjų žodžių ir knygų, namuose ir mokykloje, – visur buvo Krėvė, visur buvo „Milžinkapis“, „Skerdžius“, „Galvažudys“, „Silkės“, „Bedievis““⁴⁶⁹.

Su Krėvės vardu tarpukariu sietos ne tik tautinio epo viltys, bet ir lietuvių literatūros proveržis europiniu mastu. Kuzmickio vadovėlyje (1934)⁴⁷⁰, kaip ir bendrai ano meto literatūros kritikoje, konstatuota, kad Krėvės kūrybai būdingas gilus psichologizmas rodo jį esant europinio masto kūrė-

⁴⁶⁶ Ant.[anas] Strabulis, „Krėvės, Savickio žmogus“, *Ateitis*, 1936, Nr. 9, p. 317.

⁴⁶⁷ „Nė vienas lietuvių rašytojas ligšiol neapėmė universalesnių kūrybos sričių ir nė vienas tiek neįsigilino į lietuvių sielą ir buitį, kaip jis [Krėvė].“ (Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 271.)

⁴⁶⁸ ZK LL 5 1934, p. 173.

⁴⁶⁹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *op. cit.*, p. 276.

⁴⁷⁰ ZK LL 5 1934, p. 173.

ją⁴⁷¹. Nors pirmąją publikaciją paskelbė tik 1909 m., 3-iajame dešimtmetyje Krėvė jau išleido savo *Raštų* dešimtomį (1921–1930), jo dramų tarpukariu sulaukė pastatymų Valstybės teatro scenoje, buvo vežamos rodyti į Rygą⁴⁷².

Apmąstant Krėvės kanonizacijos mastą 4-ojo dešimtmečio mokyklinėje lituanistikoje, verta kelti klausimą, kiek šį procesą veikė Krėvės simbolinis kapitalas akademiniam lauke. Tautininkų reformuotos mokyklinės programos autoriai buvo Krėvės studentai (Kuzmickis, Miškinis) arba kolegos (Mykolaitis-Putinas, Ambrazevičius) Vytauto Didžiojo universitete. Taigi gali būti, kad prie rašytojo svarbos įsisąmoninimo galėjo prisidėti ir didelis jo autoritetas universitete.

APIBENDRINIMAS

Apibendrinamos visa, kas buvo rašyta apie vyresniųjų klasių lietuvių literatūros kanono formavimąsi pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu, turėtume pabrėžti kelis esminius šio proceso bruožus. Pirmiausia, literatūra mokykloje buvo skaitoma ir nagrinėjama didžia dalimi per visuomeninę prizmę. Tai rodo tiek lietuvių literatūros periodizacija, tiek rašytojų biografijų ir kūrybos pateikimas bei vertinimas vadovėliuose. 3–4-uoju dešimtmečiais (I)V–VII(I) klasių gimnazijos programose tolygiai ryškėjo tendencija etapizuoti lietuvių literatūros raidą pagal lietuvių tautinio sąmonėjimo istoriją: domėjimasis Lietuvos istorija ir etnografija Vilniaus universitete (vadinamasis Vilniaus universiteto laikotarpis), Žemaitijos bajorų kūryba lietuvių kalba (vadinamasis Žemaičių sąjūdis), lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpis, *Auszros* ir *Varpo* „gadytė“.

Atitinkamai programose ir vadovėliuose daugėjo negrožinių kūrinių: 1929 m. programoje pirmą kartą minimi metraščiai, senoji raštija, Franciszekas Ksawery Bohusz (programose nurodyta tik autoriaus pavardė – Baužas, bet vadovėliuose išsamiai pristatyta jo studija lenkų kalba *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (*O początkach narodu i języka litewskiego*, 1808)),

⁴⁷¹ Manfredas Žvirgždas, *op. cit.*, p. 483.

⁴⁷² *Šarūnas* tarpukariu statytas dukart – 1924 m. režisieriaus Antano Sutkaus Tautos teatre, 1929 m. Andriaus Olekos-Žilinsko – Valstybės teatre. *Skirgailą* ir misteriją *Likimo keliais* (1926–1929) Valstybės teatre pastatė Borisas Dauguvietis (atitinkamai 1924 ir 1929). Olekos-Žilinsko režisuotas *Šarūnas* rodytas ir Valstybės teatro gastrolėse Rygoje (1931).

Rėza (programoje irgi paminėtas tik vardas, vadovėliuose glaustai pristatyti jo, kaip Donelaičio kūrybos bei lietuvių liaudies dainų leidėjo ir vertėjo, nuopelnai), Ivinskis (dar vienas autorius, patekęs į literatūros programas ne dėl grožinės kūrybos, bet dėl lietuviškų kalendorių leidybos), Basanavičiaus „Prakalba“ pirmajame *Auszros* numeryje. 4-ajame dešimtmetyje (1936, 1937 m. programos projektuose) negrožinės kūrybos toliau gausėjo, 1939 m. programoje anksčiau išvardytų autorių tekstus papildė tautinio judėjimo periodika (*Auszra, Varpas, Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, Tėvynės sargas*) ir lietuviška periodika, pasirodžiusi panaikinus lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą 1904 m.⁴⁷³

Negrožinių kūrinių atranka motyvuota tuo pačiu lietuviybės propagavimo kriterijumi, kaip ir literatūros raidos periodizacija. Kitaip tariant, pirmosios Lietuvos Respublikos kanonas buvo pagrįstas tautinio sąmoningumo žadinimo naratyvu. Svarbu akcentuoti, kad tautiškumas čia suprantamas etnolingvistiškai. Lenkų kalba parašyta Bohuszo studija tautininkų reformuotoje mokykloje išliko tik todėl, kad joje lietuvių kalba pristatoma kaip labai sena ir tinkama grožinei kūrybai, ginamas viešas lietuvių kalbos vartojimas, o pati studija paskatino XIX a. pradžios Lietuvos visuomenę domėtis lietuvių tautos praeitimi ir kalba. Skirtingas dviejų to paties laikotarpio autorių vertinimas – Mickiewiczus tautininkų reformuotoje programoje priskirtas pasaulio literatūrai, o Bohuszas išliko lietuvių literatūros kurse – atskleidžia kurį laiką (1923–1935) mokykloje toleruotos keliakalbės nacionalinės literatūros traktuotės pralaimėjimą prieš etnolingvistinę lietuvių literatūros sampratą. Bohuszas lietuvių literatūra laikė kūrinius, parašytus tik lietuvių kalba: „Jei bent lietuvių rašytojai savo knygas būtų rašę lietuviškai, tikrai savo darbu ir protu būtų apsaugoję jau gerokai sumenkintą kalbą nuo nuopuolio, bet ir jie sekė mada. Kad ne tik savųjų, bet ir svetimųjų būtų suprasti, rašė arba lotyniškai, arba lenkiškai.“⁴⁷⁴

⁴⁷³ *Vilniaus žinios* ir *Viltis* kaip atskira potėmė atsirado ir tautininkų atnaujintoje mokyklinėje istorijos programoje (1935). Istorijos dėstymą tarpukario mokykloje analizavusių tyrėjų nuomone, „[t]okios potėmės įvedimą galima sieti su 4-ajame dešimtmetyje autoritarinio režimo Lietuvoje propaguotais bendros lietuvių kovos ir tautinės vienybės akcentais“. (Vasilijus Safronovas, Kęstutis Kilinskas, Dangiras Mačiulis, *op. cit.*, p. 110.)

⁴⁷⁴ Ksaveras Bogušas (Franciszek Ksawery Bohusz), „Traktatas apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią“, vertė Brigita Speičytė, in: *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831: Šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas*, t. 2, sudarė Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 240.

Taigi anksčiau įvardytas kanono naratyvas (kanoninės atrankos nulemtas literatūros raidos pasakojimas) galėtų būti pavadintas ne tik lietuviybės gynimu, bet ir tiksliau – lietuvių kalbos (vartojimo) propagavimu. Visą tarpukarį dėtos pastangos kelti lietuvių kalbos prestižą, be kita ko, pasiremiant lingvistų ir kitų autoritetų teiginiais apie lietuvių kalbos unikalumą, jos archajiškumą ir pan. Antai kreipdamasis į mokytojus Kuzmickis rėmėsi Vydušo tikinimu, kad „lietuvių kalba savy laiko ne vien senumo išvaizdą, bet ir prakilnumą bei šventumą. [...] Todėl lietuvių kalba ir tinka širdingumui ir prakilnumui apreikšti. Tuštiesiems plepalams ir nesąmoningiems juokams ji priešinas kaip ir lietuvių tautos dvasia“⁴⁷⁵. Visa mokyklinė vyresniųjų klasių literatūros programa nuo pat pradžių (tautosakos) vedė mokinį prie esminės tautinio judėjimo dogmos – gimtoji kalba yra svarbiausia iš vertybių, o iškiliausi tautiniai rašytojai ja parašytuose veikaluose geba perteikti tautos dvasią ir ugdyti tautiečių sąmoningumą. Tautinis auklėjimas buvo pirmosios Lietuvos Respublikos mokyklinio literatūros kanono struktūros ašis. Suprantama, estetinė kūrinio vertė, jo reikšmė lietuvių literatūros tradicijai laikyti svarbiais kriterijais atrenkant kūrinius kanonui, bet ne jie formavo kanono naratyvą.

Socialinius kanoninės atrankos kriterijus lėmė tiek pirmojoje Lietuvos Respublikoje vyraususi moderniojo lietuvių nacionalizmo ideologija, tiek XX a. pirmos pusės akademiniame lauke tvirtas pozicijas įgijusi kultūrinė istorinė mokykla. Nors paraleliai jai lietuvių literatūros moksle tarpukariu plėtota ir alternatyvi estetinės kritikos kryptis, net ir jos atstovai, apsiėmę rašyti lietuvių literatūros istoriją, grįždavo prie kultūrinės istorinės mokyklos principų. Kaip savo studijoje *Naujoji lietuvių literatūra* (t. 1, 1936) motyvavo Mykolaitis-Putinas, „literatūros mokslui, ypač istorijai, yra svarbus kiekvienas kūrinys, kuris kada nors bent koku atžvilgiu buvo gyvas: buvo skaitomas ir reikalingas, reiškė kokią visuomeninę mintį, davė pradų tolimesnei raidai. Šitaip žiūrint suprasmeja ir gauna reikšmės daugelis tokių autorių ir raštų, kurie šiandien yra jau nebeskaitomi ir nebeįdomūs“⁴⁷⁶. Labai panašiai svarstė ir kitas tautininkų atnaujintos literatūros programos autorius Miškinis. Anot jo, Kudirkos satyros, Vaičiūčio eilės, Lazdynų Pelėdos apsakymai liudija lietuvių tautinės savimonės kelią. Nors menine

⁴⁷⁵ Zigmantas Kuzmickis, „Kalba, literatūra ir tauta“, p. 392.

⁴⁷⁶ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, kn. 1: *Naujoji lietuvių literatūra*, d. 1, p. 6.

prasmė nusileidžia talentingesnių rašytojų (Vienuolio, Biliūno, Maironio, Krėvės) kūriniais, jie esą vertingi istoriniai dokumentai ir todėl dar ilgai bus skaitomi⁴⁷⁷.

Nors lietuvių intelektualų, tarp jų ir rengusių mokyklinės programos bei vadovėlių, atsakomybės jausmas už lietuvių tautinės bendruomenės išlikimą reikalavo radikaliai neatmesti visuomeninio literatūros istorijos dėstymo matmens, 4-ojo dešimtmečio viduryje ryškėjo siekis kultūrinę istorinę perspektyvą sujungti su dėmesingumu meninei kūrinio plotmei, estetinio išgyvenimo svarbai, formaliajai kūrinio analizei. Pačiose programose to nematyti, bet jau Miškinio vadovėlyje (1939) pastebimas lietuvių literatūros istorijos *virsmas iš Lietuvos visuomenės raidos į lietuvių tautos dvasios pasakojimą*.

Dar akivaizdžiau šis perėjimas įgyvendinamas 1942 m. programoje. Iš 4-ajame dešimtmetyje programą rengusių literatūrologų nacmečiu šį darbą atliko vienas Ambrazevičius. Būtent jo vadovauta Lietuvos laikinoji vyriausybė iš karto po nacių įsiveržimo (1941 m. birželio 22 d.) iš naujo subūrė Švietimo ministerijos branduolį (Ambrazevičius buvo ne tik vyriausybės vadovas, bet ėjo ir švietimo ministro pareigas), kuriam pavedė peržiūrėti mokyklinės programas⁴⁷⁸. (Apie 1940 m. sovietų valdžios pakeistas programos rašoma tolesniame skyriuje.) Tikėtina, kad Ambrazevičius nebematė reikalo vėl burti literatūrologų grupę, nes buvo iš anksto nusprendęs nedaryti radikalių programos pokyčių⁴⁷⁹. Pačioje nacmečio pradžioje jis konstatavo, kad mokyklinė literatūros programa jau yra nusistovėjusi ir diskusijų nebekečia. Esą visi lituanistai sutaria dėl programos struktūros, ginčijamasi nebent dėl smulkmenų. Tokiomis „smulkmenomis“ jis laikė tautininkų reformos metais kilusį nepasitenkinimą dėl didelės raštijos (negrožinių kūrinių) mo-

⁴⁷⁷ M.[otiejus] M.[iškinis], „Iš literatūros teorijos ir istorijos: IX. „Menas menui“ ir „menas gyvenimui“ (pabaiga)“, *Šviesos keliai*, 1933, Nr. 12, p. 731–732.

⁴⁷⁸ Pedagoginių projektų ir priežiūros direkcijos viršininko V.[aclovo] Čižiūno Vidurinių mokyklų (gimnazijų ir progimnazijų) programų rengimo eigos ir bendradarbių apžvalga, [s. d.], LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 998, l. 1r.

⁴⁷⁹ Lietuvių kalbos ir literatūros programos komisiją sudarė Ambrazevičius, Vidurinio mokslo departamento direktorius, pedagogas, tautininkas Juozas Rainys ir to paties departamento vyresnysis inspektorius, mokytojas, kalbininkas Alfonsas Kalnius. Švietimo vadybą perkėlus į Vilnių, į komisijos darbą įsitraukė dar vienas kalbininkas, Salys. (Pedagoginių projektų ir priežiūros direkcijos viršininko V.[aclovo] Čižiūno Vidurinių mokyklų (gimnazijų ir progimnazijų) programų rengimo eigos ir bendradarbių apžvalga, [s. d.], LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 998, l. 1v.)

kymosi apimties ir dėl Mickiewicziaus vietos literatūros programoje (ar jis priskirtinas lietuvių, ar pasaulio literatūros kursui). Pasak Ambrazevičiaus, šie nesutarimai kyla todėl, kad literatūros funkcija mokykloje suprantama skirtingai. Jis išskyrė du esminius literatūrinio ugdymo tikslą mokykloje pagrindžiančius požiūrius. Pirmąjį vadino moraliniu auklėjimu ir kildino iš vokiškos edukologinės minties: „Moralinio auklėjimo šalininkai norėjo, kad mokykla perteiktų mokiniui tam tikras moralines vertybes, pasireiškusias literatūroje – patriotines, socialines, dorovines, religines.“⁴⁸⁰ Antrąjį požiūrį Ambrazevičius vadino estetiniu auklėjimu ir siejo su pastangomis „sužadinti mokinio estetinį pasigrožėjimą kūrinio, mažiau ar net visai nepaisydami veikalo ryšio su pačiu autorium, su jo tautos epocha“⁴⁸¹. 4-ajame dešimtmetyje atnaujintos programos autoriai siekė sujungti abu šiuos literatūros dėstymo mokykloje tikslus. Tai yra kėlę sau tris pagrindinius uždavinius: 1) sužadinti estetinį pasigrožėjimą tautos sukurtais literatūrinėmis vertybėmis (kaip siūlė estetinio auklėjimo šalininkai); 2) atskleisti mokiniui tautos dvasią ir jos istoriją, pasireiškusią literatūroje (kaip siūlė moralinio auklėjimo šalininkai); 3) sužadinti mokinio intelektualinius ir emocinius gebėjimus savarankiškai pažinti literatūrines vertybes ir jomis grožėtis (idant išėjęs iš mokyklos žmogus norėtų skaityti ir skaitomus kūrinius kritiškai vertintų)⁴⁸².

Ambrazevičiaus pateikti literatūros mokymo uždaviniai rodo, kad literatūrinis ugdymas tautinėje mokykloje kreiptas nuo pozityvistinės pedagogikos (faktografinių žinių apie autorių, jo kūrybos istorinį, socialinį, kultūrinį kontekstą) prie Naujosios mokyklos (autentiško mokinio santykio su kūriniu, savarankiško mokymosi, kritinio mąstymo) ir tautinio ugdymo filosofijos iškelto tikslo per literatūrą supažindinti mokinį su tautos dvasia, stiprinti jo tautinį sąmoningumą. Posūkį nuo pozityvistinės literatūros sampratos prie dvasios istorijos mokykloje rodo ir švietimo reformą įgyvendinusios Švietimo tarybos vadovo, viceministro Masiliūno iniciatyva į lietuvių kalbą išversti Walzelio ir Croce'ės veikalų ištraukas⁴⁸³. Sumanymą (gerokai išplėtus

⁴⁸⁰ J.[uozas] Ambrazevičius, „Literatūra ir mokykla“, p. 212.

⁴⁸¹ *Ibid.*

⁴⁸² *Ibid.*, p. 212–213.

⁴⁸³ *Ties grožio vertybėmis*, sudarė ir išvertė Rapolas Serapinas, peržiūrėjo ir pagrindinę įvado dalį parašė prof. Vosylus Sezemanas, antras fotografuotinis leidimas, Vilnius: Baltos lankos, [1994], p. 5.

pirminį autorių sąrašą) pavyko įgyvendinti tik 1944 m.: didžiulės apimties Vakarų estetikos teorijos veikalų ištraukų rinkinį *Ties grožio vertybėmis* sudarė ir tekstus išvertė Rapolas Serapinas, įvadą parašė Vosylius Sezemanas⁴⁸⁴. Taigi galime drąsiai teigti, kad 4-ojo dešimtmečio mokyklinės lituanistikos kursą naviguojantys švietimo lauko veikėjai, nors radikalai ir neatmetė kultūrinės istorinės literatūros mokymo krypties, siekė stiprinti meninio kūrinio autonomijos sampratą, kreipė vis daugiau dėmesio į estetinį meno poveikį.

Po trumpo bandymo pertvarkyti Lietuvos švietimo sistemą (ir literatūrinį ugdymą) pagal SSRS modelį (1940–1941) pačioje nacių okupacijos pradžioje Laikinosios vyriausybės sprendimu visos mokyklos grįžo prie ikisovietinės bendrojo lavinimo mokyklų sistemos ir mokymo programų, o 1942 m. paskelbti atnaujinti jų variantai⁴⁸⁵. Švietimo vadybos vyr. referento Vaclovo Čižiūno pasirašytose įvadinėse programų pastabose pakartotos tautinės mokyklos nuostatos: „Visą didaktinę medžiagą ir mokomąjį darbą koordinuojančiu principu yra tautinis auklėjimas, kuriam realią atramą suteikia programinės medžiagos koncentracija mūsų tautos ir tėvynės interesų lauke, derinant visa tai tautų sugyvenimo ir bendradarbiavimo pagrindais.“⁴⁸⁶ Lietuvių literatūros programa koreguota minimaliai. Vie-

⁴⁸⁴ Knyga buvo išversta ir parengta leidybai jau 1940 m., bet naujai paskirtas Valstybinės leidyklos direktorius Kostas Korsakas sustabdė knygos spausdinimą: „[T]ik sekančiais metais [1941] pavasariop Korsakas teikėsi, privačiai paklaustas, pareikšti, kad, būtent, veikalas *Ties grožio vertybėmis*, būdamas paruoštas, pagal griežtą idealistinį planą, nė vienu atžvilgiu nepatenkina „naujos dvasios reikalavimų“ (Rapolas Serapinas, „Pratar-mė“, in: *Ties grožio vertybėmis*: Platonas, Nietzsche, Goethe, Geigeris, Wölfflinas, Focillonas, Walzelis, Meumanas, Plotinas, Schilleris, Lessingas, Croce, sudarė ir išvertė Rapolas Serapinas, peržiūrėjo ir pagrindinę įvado dalį parašė prof. Vosylius Sezemanas, Kaunas: Sakalas, 1944, p. 6.)

⁴⁸⁵ Programų revizija ir jų pertvarkymas pradėtas Kaune 1941 m. rugpjūčio mėn. Buvo sudarytos komisijos svarbiausių mokomųjų dalykų programoms aptarti ir naujiesiems jų projektams suredaguoti. Susiformavus Švietimo vadybai ir jai persikėlus į Vilnių, čia daugiausia vyko ir programų parengimo darbas. Jis užtruko kiek ilgiau, negu buvo numatyta, nes 1942 m. birželio viduryje iškilo poreikis septynmetę gimnaziją pakeisti aštuonerių metų gimnazija, trijų klasių progimnaziją – keturių klasių vidurine mokykla. Nors programos buvo baigtos ir jų projektas švietimo generalinio tarėjo Prano Germanto (iki 1940 m. – Meškausko) pasirašytas 1942 m. rugsėjo 1 d., tačiau jų spausdinimas „Raidės“ spaustuvėje Vilniuje ilgokai užtruko, todėl mokyklos jas gavo tik 1942 m. gruodžio viduryje. (Pedagoginių projektų ir priežiūros direkcijos viršininko V.[aclovo] Čižiūno Vidurinių mokyklų (gimnazijų ir progimnazijų) programų rengimo eigos ir bendradarbių apžvalga, [s. d.], LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 998, l. 1.)

⁴⁸⁶ VMPr 1942, p. 5.

nintelė tiesiogiai su nacistine okupacija sietina programinių autorių kaita (lyginant su 1939) – antivokiško Simonaitytės romano *Aukštųjų Šimonių likimas* atsisakymas. Įtakos šiam sprendimui galėjo turėti nacistinės valdžios įvesta ideologinė knygų cenzūra.

Pirmuosius knygų platinimo draudimus paskelbė dar Laikinosios vyriausybės Švietimo ministerija (1941 m. liepos 15 d. Ambrazevičius paskelbė įsakymą iš bibliotekų pašalinti visą po 1940 m. birželio 15 d. gautą komunistinę literatūrą⁴⁸⁷). Laikinajai vyriausybei sustabdžius veiklą, Ostlando Lietuvos generalinės srities švietimo vadyba toliau pildė draudžiamų knygų sąrašus⁴⁸⁸. Iš bibliotekų imta šalinti su sovietų valdžia kolaboravusių rašytojų (Cvirkos, Giros, Korsako, Salomėjos Nėries, Justo Paleckio, Jono Šimkaus, Antano Venclovos) knygas, sovietų okupacijos laikotarpiu publikuotus leidinius (su išimtimis) ir „visas tas knygas, kurios nepalankiai dabartinei situacijai nušviečia bet kokius istorinius faktus ar šiaip problemas“⁴⁸⁹. Vykdam šį nurodymą iš bibliotekų pradingo kai kurie sovietmečiu pasirodę programinių kūrinių leidimai, kaip antai 1940 m. naujai publikuoti Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* ir *Raganius*⁴⁹⁰. Kadangi, kaip formuluota, nepalankus istorinių faktų nušvietimas galėjo būti interpretuojamas labai plačiai⁴⁹¹, iš Žagarės, Alytaus, Šiaulėnų bibliotekų pradingo visos tarpukariu publikuotos Simonaitytės knygos (*Aukštųjų Šimonių likimas* (¹1935, ²1936, ³1937) ir *Pavasarių audroj* (1938), *Vilius Karalius* (t. 1 – 1939)⁴⁹²). Tikėtina, tai

⁴⁸⁷ Viešųjų valstybinių bibliotekų apžvalga, [s. d.], LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1051, l. 204v.

⁴⁸⁸ Plačiau apie tai žr. Klemensas Sinkevičius, *Uždrausti autoriai ir leidiniai: Vokietmetis (1941–1944)*, Vilnius: Lietuvos kultūros ministerija, LNMMB Bibliotekininkystės centras, 1998.

⁴⁸⁹ Švietimo vadybos švietimo generalinio tarėjo patarėjo dr. A.[ntano] Rukšos raštas visoms švietimo vadybos įstaigoms Nr. 1608, Vilnius, 1942, sausio 27, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1051, l. 186.

⁴⁹⁰ Butėnų mokyklos nurašytų knygų sąrašas pagal Pradžios mokslo departamento 1942 m. sausio 27 d. aplinkraštį, 1942, kovo 13, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1054, l. 15.

⁴⁹¹ Švietimo vadybos įsakyme bibliotekoms nurodyta, kad „jei įstaigos vedėjas numato iš savo žinioje esančios bibliotekos dar kitų pašalintinių knygų, tai jis, pasitaręs su vietos knygų žinovais, sudaro tokių knygų sąrašus, kuriuos pasiunčia Švietimo Vadybai tvirtinti. Išimtosios knygos neduodamos viešajam naudojimuisi“. (Švietimo vadybos švietimo generalinio tarėjo patarėjo dr. A.[ntano] Rukšos raštas visoms švietimo vadybos įstaigoms Nr. 1608, Vilnius, 1942, sausio 27, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1051, l. 186.)

⁴⁹² Žagarės viešosios valstybinės bibliotekos vedėjos M. Preikšienės raštas Švietimo vadybai, 1942, balandžio 14, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1054, l. 63; Alytaus viešosios valstybinės bibliotekos direktorės J. Žilinskienės sąrašas kitų pašalintinių knygų, 1942, balandžio 17, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1054, l. 71; Šiaulėnų viešosios valstybinės bibliotekos išimtų iš apyvartos knygų sąrašas, 1942, birželio 2, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1054, l. 73–75r.

lėmė prieš vokiečių valdžią Klaipėdos krašte nukreiptas šių knygų turinys. Dar toliau nuėjo Kybartų bibliotekininkai, nusprendę iš savo fondų pašalinti ne tik Simonaitytę, bet ir 1942 m. programoje buvusį Krėvės *Skirgailą* (galimai dėl neigiamo Vokiečių ordino vaizdavimo dramoje)⁴⁹³. Tai rodo, kad nacmečiu dešinė ne visada žinojo, ką daro kairė, todėl ne visi programiniai leidiniai mokiniams buvo prieinami.

Sklandų lietuvių literatūros dėstymą mokykloje trikdė ne tik konkretaus kūrinio prieinamumo ribojimai, bet ir kritinis vadovėlių bei kitų mokyklinės literatūros šaltinių trūkumas. Pasak Ambrazevičiaus, 1941 m. nebebuvo įmanoma gauti nei Kuzmickio, nei Miškinio vadovėlių⁴⁹⁴. Jis nepatikslina šio stygiaus priežasčių, bet galima numanyti, kad taip nutiko ne tik dėl to, kad išsibaigė šių knygų tiražas (o naujų leidimų nacmečiu nepasirodė), bet ir dėl pirmosios sovietų okupacijos metais tuometinio švietimo komisaro Antano Venclovos paskelbto įsakymo išimti iš apyvartos visus literatūros vadovėlius ir skaitinių knygas⁴⁹⁵. (Plačiau apie tai tolesniame skyriuje.) Iki Vokietijos ir SSRS karo pradžios buvo išpirktas ir visas Mykolaičio-Putino akademinės lietuvių literatūros istorijos tiražas⁴⁹⁶.

Ne tik mokomosios medžiagos stoka, bet ir kiti karo meto sunkumai trikdė literatūrinį ugdymą nacmečiu. Tiesa, bendrojo ugdymo situacija Lietuvoje buvo geresnė nei kai kuriuose kituose nacių okupuotuose kraštuose (plėtėsi pradinių, vidurinių ir specialiųjų mokyklų tinklas, daugėjo mokytojų ir mokinių)⁴⁹⁷, literatūros istorijos kursui skirtų pamokų skaičius 1941–1942 mokslo metų plane liko toks pats kaip 1939 m., o 1942–1943 mokslo metais net kiek išaugo⁴⁹⁸. Tačiau mokytojų lituanistų atsiminimai liudija, kad nacmečiu trūko mokytojų⁴⁹⁹, stokota sąsiuviniių ir apskritai popieriaus,

⁴⁹³ Kybartų viešosios valstybinės bibliotekos abejotinių knygų sąrašas, 1942, birželio 12, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1054, l. 77.

⁴⁹⁴ J.[uozas] Ambrazevičius, „Literatūra ir mokykla“, p. 213–214.

⁴⁹⁵ „Aplinkraštis dėl vidurinių mokyklų programų“, in: VMPr 1940, p. 5.

⁴⁹⁶ J.[uozas] Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 214.

⁴⁹⁷ Linas Jašinauskas, *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007, p. 6–7.

⁴⁹⁸ *Ibid.*, p. 105, 112.

⁴⁹⁹ „[D]idžiulė dalis mokytojų (tarp jų – patys geriausieji) raudonųjų jau į Sibirą ištremti, o likusieji išblaškyti.“ (Bronius Šukys, *Lietuvos mokykla Antrojo pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais*: mokytojo kraštotyrininko atsiminimai apie Vilkijos gimnaziją 1941–1951 metais, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 1995, p. 15.)

kuro, maisto prekių⁵⁰⁰, nemaža dalis abiturientų slapstėsi nuo prievartinio išvežimo darbams į Vokietiją⁵⁰¹. Dalį mokyklų patalpų rekvizavo vermachtas, todėl pamokos vykdavo keliomis pamainomis įvairiose patalpose, įskaitant nacionalizuotus žydų namus⁵⁰².

Trumpas nacmečio laikotarpis jokių esminių kanono pokyčių nesukėlė, nuosekliai tęstas iki sovietų okupacijos susiklostęs mokyklinis lietuvių literatūros istorijos naratyvas su tais pačiais centriniais kanono autoriais bei kūriniais. Visai kitaip literatūrinio kanono klausimai buvo sprendžiami sovietų okupacijos metais.

⁵⁰⁰ Vis daugiau karinių nesėkmių patirianti okupacinė valdžia palaipsniui mažino švietimo įstaigų finansavimą. Mokytojų darbo atlygis buvo toks mažas, kad jo neužtekėjo nusipirkti maisto produktams, todėl mokinių tėvai organizuodavo materialinę pagalbą mokytojams. (Linas Jašinauskas, *op. cit.*, p. 52; Bronė Katinienė, *Ilga kelionė: atsiminimų fragmentai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 185; Bronius Šukys, *op. cit.*, p. 24; Julius Būtėnas, *Neramūs metai: memuarinės apybraižos*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 118.)

⁵⁰¹ Rapolas Šaltenis, *Aš – mokytojas: dienoraščiai, laiškai, prisiminimai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007, p. 91; Julius Būtėnas, *op. cit.*, p. 123; Vytautas Kubilius, *Neparklupdyta mūza: Lietuvių literatūra vokiečiųmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 101.

⁵⁰² *Ibid.*; Bronius Šukys, *op. cit.*, p. 18.

SOVIETŲ OKUPACIJA

ĮVADAS

Sovietinė bendrojo ugdymo sistema

Iš karto po 1940 m. okupacijos Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklas imta pertvarkyti pagal SSRS modelį. Pagrindinė mokymo plano permaina – pradinė mokykla vėl tapo keturių skyrių (vietoj šešių, nors kai kur laikinai dar veikė V ir VI skyriai¹), gimnazijos kursas sutrumpėjo nuo 7 iki 6 metų (pagal dešimtmetės SSRS mokyklos pavyzdį). Paskubomis buvo atnaujintos lietuvių kalbos ir literatūros, istorijos, biologijos bei parengtos naujai įvestų disciplinų – rusų kalbos, SSRS ir LSSR konstitucijos, SSRS istorijos – programos, darvinizmo pagrindų kursas².

Paraleliai programų pertvarkai imtasi priemonių kardinaliai nukirsti ligtolinę „ideologiškai jautrią“ disciplinų mokymo tradiciją, išimant iš apyvar-tos visus (!) iki 1940 m. publikuotus literatūros vadovėlius ir skaitinių kny-gas³. Rapolo Šaltenio liudijimu, iš mokyklų bibliotekų per pirmąją sovietų okupaciją buvo pašalinti net grožiniai kūriniai⁴. Knygų išėmimo iš apyvar-

¹ A.[ndrius] Bendžius, *Bendrojo lavinimo ir aukštoji mokykla Tarybų Lietuvoje 1940–1970 m.*, Kaunas: Šviesa, 1973, p. 14.

² A.[lbertas] Knyva, J.[uožas] Žiugžda, *Švietimas Tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė poli-tinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950, p. 22.

³ *Vidurinių mokyklų programos 1940–1941 m. m.*, Kaunas: Švietimo liaudies komisariatas, 1940, p. 5. Toliau vartojama santrumpa VMPr 1940.

⁴ Rapolas Šaltenis, *Aš – mokytojas: dienoraščiai, laiškai, prisiminimai*, Vilnius: Vilniaus dai-lės akademijos leidykla, 2007, p. 40. Nors nepavyko rasti Švietimo komisariato įsakymo iš bibliotekų šalinti konkrečius grožinės literatūros kūrinius, bet LCVA saugo Švietimo komisariatui siųstus knygynų, viešųjų ir mokyklų bibliotekų „šalintinių knygų“ sąrašus. Tais atvejais, kai knygas išiminėjo ne Vyriausios literatūros ir leidyklų valdybos įgalioti as-menys, o patys bibliotekų darbuotojai, sąrašai daug trumpesni, į juos neįtrauktos skaitinių

tos praktikoje 1941 m. būta kuriozų, kai į šalintinų knygų sąrašus pateko ne tik iš programų išbrauktų autorių (Šatrijos Raganos, Vydūno, Igno Šeiniiaus) veikalai⁵, bet ir pačių Švietimo liaudies komisariato vadovų – suaugusiųjų švietimą kuravusio Liudo Giros ir jo padėjėjo mokytojo ir vadovėlių autoriaus Juozo Geniušo – veikalai⁶, taip pat programoje likusių autorių (Vaižganto, Antano Vienuolio, Maironio, Motiejaus Valančiaus, Antano Strazdo) kūriniai⁷. Viename iš šalinamų knygų sąrašų su paaiškinimu „Knygos[,] nukreiptos prieš socializmą, mokiniams naudoti neduodame“ nurodyta net Homero *Iliada* (anuomet vis dar privalomas programinis kūrinys)⁸!

Skubėta ir reokupacijos metais. Mokslo metų pradžia 1944 m. paskelbta spalio 2 d., nelaukiant, kol vakarinė Lietuvos dalis bus atkovota iš nacistinės Vokietijos⁹. Nepriklausomybės laikotarpiu švietimo pertvarka buvo vykdoma palaipsniui, neforsuojant, mokymo programų atnaujinimo procesas užtrukdavo trejus ir daugiau metų nuo projekto parengimo iki ministro patvirtinimo. Stalinmečiu švietimo politika buvo radikaliai priešinga: sprendimai priiminėti nediskutuojant, o tiesiog vykdant komunistų partijos (toliau KP)

~~~~~
knygos, vadovėliai, gramatikos, mokyklinės literatūros programos autorių veikalai. Plg. 744 pozicijos iš apyvartos išimtinų Kretingos vidurinės mokyklos bibliotekos knygų sąrašė (1941, birželio 12, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 433, l. 1–13), kurį pasirašė Vyriausios literatūros ir leidyklų valdybos įgaliotiniai B. Gurvičius ir K. Dautartas, ir vos 71 pozicija iš apyvartos išimtų Zarasų vidurinės mokyklos bibliotekos knygų sąrašė (1941, birželio 29, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 452, l. 1–2), kurį pasirašė bibliotekos vedėjas (parašas neįskaitomas).

⁵ Iš apyvartos išimtinų Kretingos vidurinės mokyklos bibliotekos knygų sąrašas, 1941, birželio 12, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 433, l. 7; Iš apyvartos išimtų Radviliškio vidurinės mokyklos bibliotekos knygų sąrašai, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 448, l. 2v–4v; Nenurodytos institucijos šalinamų knygų sąrašas, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 428, l. 69r, ir kt.

⁶ Profsajungos centrinės bibliotekos išimamų knygų sąrašas, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 428, l. 40v; Nenurodytos institucijos šalinamų knygų sąrašas, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 428, l. 65r; J. Leono knygyno-bibliotekos Kaune išimamų knygų sąrašas, 1940, lapkričio 25, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 428 (lapai nenumuoti).

⁷ Iš „Osoaviachimo“ (Aero klubo) bibliotekos išimtų knygų sąrašas Nr. 1, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 428, l. 43v; Iš apyvartos išimtinų Kretingos vidurinės mokyklos bibliotekos knygų sąrašas, 1941, birželio 12, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 433, l. 2v, 3r, 5r; Iš apyvartos išimtų Radviliškio vidurinės mokyklos bibliotekos knygų sąrašai, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 448, l. 1r–1v; Nenurodytos institucijos išimamų knygų sąrašas, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 428, l. 90.

⁸ Nenurodytos institucijos šalinamų knygų sąrašas, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 428, l. 68v.

⁹ A.[lbertas] Knyva, J.[uozas] Žiugžda, *op. cit.*, p. 28; A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 17.

nutarimus, programų turinio neaptarinėjant su mokytojais praktikais¹⁰. (Situacija pasikeitė tik 7-ajame dešimtmetyje¹¹.) Viena vertus, tokia sprendimų priėmimo praktika būdinga visoms sovietinio gyvenimo sferoms. Kita vertus, švietimui KP rodė išskirtinį dėmesį. Bendrojo ugdymo mokyklą partija laikė efektyviausia institucija sovietinei lietuvių visuomenei formuoti.

Švietimo raidą sovietmečiu analizavę autoriai pabrėžė KP rūpinimąsi visuotiniu raštingumu, bendrojo ugdymo sistemos plėtra, jos prieinamumo užtikrinimu visų socialinių sluoksnių vaikams. Šie rodikliai iš tikrųjų buvo nuolat gerinami, bet reikėtų nepamiršti, kad vykdydama visuomenės švietimą KP kartu siekė ideologiškai indoktrinuoti visuomenės narius (nuo ikimokyklinio ugdymo iki suaugusiųjų ir aukštojo mokslo) ir griežtai kontroliavo mokymo turinį (programas, vadovėlius, pedagogų darbą, kvalifikacijos kėlimą ir kt.), kad šis atitiktų marksistinę-lenininę doktriną. Šiame įvadiniame poskyryje pristatysime esminius sovietmečio švietimo sistemos bruožus ir raidos etapus.

Pirmuosius kelerius pokario metus mokyklos veikė neretai apgriautose, šaltose ir menkai apšviestose patalpose, labai trūko mokytojų, mokymo priemonių, vadovėlių, sąsiuvinų ir apskritai popieriaus¹². (Pakankamą

¹⁰ 1955 m. Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių literatūros katedroje svarstant vidurinių mokyklų lietuvių literatūros programas katedros vedėjas Zenonas Slaviūnas piktinosi, kad nors jis pats 1954 m. būdamas programos rengėjų komisijoje (kartu su Vytautu Galiniu, Meile Lukšiene ir kt.) siūlęs, kad programos projektą apsvarstytų mokytojai, „ministerija tokio aptarimo nesuorganizavo. [Švietimo ministerijos tarnautojas, kalbininkas ir pedagogas] Drg. Gailiūnas pats paredagavo, ir tuo baigėsi programos svarstymas. [...] Ministerija, tvirtindama programą, nesiskaito su komisijos narių nuomonėmis, pati laisvai išbrauko, prirašo ir pan. Todėl ir susidaro eilė trūkumų“. („Iš Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių literatūros katedros posėdžio protokolo apie Vidurinių mokyklų lietuvių literatūros programų svarstymą (1955 m. vasario 5 d.)“, in: *Literatūra 1940–1960: dokumentų rinkinys*, sudarė Jonas Vosylius, Vilnius: Academia, 1992, p. 473.)

¹¹ 1966 m. ruošiantis esmingiau pertvarkyti vyresniųjų klasių literatūros programą, pasak Reginos Norkevičienės, į šį darbą buvo įtraukti ir mokytojai praktikai. (Lietuvių kalbos ir literatūros instituto literatūrinių sektorių posėdžio, įvykusio 1966 m. gruodžio 16 d., protokolas, LCVA, f. R-1012, ap. 1, b. 184, l. 162.)

¹² Совет Министров Литовской ССР, Постановление о неудовлетворительном выполнении постановления Совета Министров СССР № 246 от 10 февраля 1948 г. [projektas], 1952, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 811, l. 7–9; LTSR švietimo ministro A.[lberto] Knyvos raštas Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui drg. M.[ečislovui] Gedvilui Nr. 2097, [195]2, balandžio 9, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 814, l. 332r–332v; Biologijos-chemijos kab.[ineto] vedėjos Trumpienės pranešimas apie Biržų rajono mokytojų pasitarimą, vykusį 1954 m. sausio 8–9 d., LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 949, l. 108; A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 18; Viktoras Bartkus, *Mokytojo odisėja: Puslapiai iš dienoraščio apie krašto švietimo ir istorinius įvykius*, Šiauliai: Saulės delta, 1997, p. 19, 24; *Utenos gimnazija pokario verpetuose: 1949 metų laidos 50-ties metų sukakčiai*, sudarė Algimantas Grigelis, Utena: Indra, 2000, p. 16.

SSRS mokyklų aprūpinimą valdžia užtikrino tik 7-ajame dešimtmetyje¹³.) Dėl mobilizacijos pirmaisiais pokario metais vaikinai apskritai vengė lankyti pamokas¹⁴. Buvo mokinių, pokariu išitraukusių į ginkluotą rezistenciją. Dalis jų žuvo, kiti ištremti¹⁵. Nemažai mokinių išvežti su šeimomis. Taigi laikotarpis iki 1953 m. mokykloms, kaip ir visai Lietuvai, buvo nuolatinės baimės metas.

Pradžios mokyklų mokytojai po karo ruošti mokytojų seminarijose, progimnazijų – Klaipėdos ir Šiaulių mokytojų institutuose, gimnazijų – aukštesiosiose mokyklose. 1939 m. rudenį iš Panevėžio į Vilnių perkeltas (anksčiau Klaipėdoje veikęs) pedagoginis institutas 1941 m. pavasarį pertvarkytas į keturmetę aukštąją mokyklą – Vilniaus valstybinį pedagoginį institutą. Nacių uždarytas 1943 m., jis ir vėl atnaujinio veiklą 1944 m. Būtent šioje aukštojoje mokykloje sovietmečiu parengta daugiausia mokytojų dalykininkų. 1954 m. į aukštąją mokyklą – pedagoginį institutą – pertvarkytas ir Šiaulių mokytojų institutas (1961 m. jam suteiktas Kazio Preikšo vardas)¹⁶. Būsimus mokytojus taip pat rengė Vilniaus valstybinis universitetas (1955 m. jam suteiktas Vinco Kapsuko vardas)¹⁷. Visose šiose aukštesiosiose mokyklose sovietmečiu buvo ruošiami vyresniųjų klasių lietuvių kalbos ir literatūros mokytojai.

Stalinmečiu daug dėmesio skirta ideologinei būsimųjų mokytojų indoktrinacijai. Pagrindinį mokytojų idėjinio-politinio lavinimo turinį sudarė marksizmo-leninizmo klasikų veikalų, SSKP ir LKP suvažiavimų, penkmečio planų ir kitų nutarimų studijavimas¹⁸. Pedagoginiame institute savotišką ideologinio prievaizdo funkciją atliko Marksizmo-leninizmo katedra: organizuodavo kitų katedrų dėstytojų paskaitų lankymą ir aptarimą¹⁹. Dar iki

¹³ Н.[аталья] А. Белова, *Повседневная жизнь учителей*, Москва: ИЭА РАН, 2015, p. 131.

¹⁴ Bronius Šukys, *Lietuvos mokykla Antrojo pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais*: mokytojo kraštotyrininko atsiminimai apie Vilkijos gimnaziją 1941–1951 metais, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 1995, p. 47; Aldona Gaigalaitė, *Mūsų karo meto mokytojai*, Vilnius: Vaga, 2000, p. 11–12.

¹⁵ Bronius Šukys, *op. cit.*, p. 48; *Utenos gimnazija pokario verpetuose*, p. 20–21; *Įkalinta jaunystė: Šakių gimnazijos mokinių kovos ir kančių kelias*, sudarė Jonas Augustaitis, Danutė Stalgytė-Matusevičienė, Marijampolė: Ramona, 2000, p. 15–16; Aldona Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 12.

¹⁶ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 152.

¹⁷ Palyginimui, 1959–1970 m. Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas parengė 7342, Šiaulių pedagoginis institutas – 3510 mokytojų. Vilniaus valstybinis universitetas kasmet parengdavo po 100–180 mokytojų. (*Ibid.*, p. 157.)

¹⁸ *Ibid.*, p. 176.

¹⁹ Žr. A.[lbertas] Knyva, J.[uozas] Žiugžda, *op. cit.*, p. 108.

karo pabaigos mokytojauti pradėję pedagogai privalėjo lankyti specialius ideologinio parengimo kursus²⁰. Literatūros dėstymo metodikoje teigta, kad pamokos kokybė tiesiogiai priklauso nuo to, ar mokytojas yra KP narys, ar jis atsidavęs „komunistinio auklėjimo reikalui“²¹. Apie 1970 m. daugiau kaip pusė visų LSSR mokytojų buvo komjaunuoliai arba KP nariai²². Vis dėlto nuo kiekvieno pedagogo pozicijos, savybių ir pažiūrų priklausė, koku mastu jis vykdė ideologinius nurodymus²³. Remiantis atsiminimais, net ir stalinmečiu tarp kai kurių lietuvių literatūros dėstytojų ir studentų būta nebylaus sutarimo atskirti viešai postuluojamą ir privačiai reiškiamą nuomonę apie tai, kas yra vertinga literatūra²⁴.

Nepaisant ekonominių ir kitų pokario sunkumų, sovietų valdžia skubėjo įgyvendinti visuotinę pradinę mokymą. Pagal oficialią statistiką 1948–1949 mokslo metų pabaigoje tik 1,95 proc. pradinio amžiaus vaikų nelankė mokyklos²⁵. 1949–1950 m. visoje SSRS, taigi ir Lietuvoje, pereita prie visuoti-

²⁰ *Ibid.*, p. 103.

²¹ V.[asilijus] Golubkovas, *Literatūros dėstymo metodika*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, vertė V.[aclovas] Šiugždinis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956, p. 235. Ši nuostata postuluota iki pat 9-ojo dešimtmečio. Žr. V.[anda] Kašauskienė, *Internacionalinėje Tarybų šalies mokytojų šeimoje (Lietuvos KP veikla ugdant Respublikos mokytojus 1940–1980)*, Vilnius: Mintis, 1982, p. 51–52.

²² A.[ntanas] Sniečkus, „Komunistinis jaunimo auklėjimas – atsakinga mokytojo pareiga“ [Kalba III mokytojų suvažiavime, sutrumpinta], *Tarybinė mokykla*, 1968, balandžio 4, Nr. 4, p. 9–12; A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 184.

²³ Marija Abraitytė, „Sovietinės ideologijos diegimas Kauno mokyklose XX a. 7–9 dešimtmečiais“, *Darbai ir dienos*, 2009, t. 52, p. 187–216. Plačiau apie pedagogų priešinimąsi sovietizacijai žr. Vanda Kašauskienė, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002, p. 52–64, 103–121, 199–234.

²⁴ Pokariu lituanistikos studijas Vilniaus pedagoginiame institute baigusi mokytoja Bronė Katinienė atsimena: „Norėjau ką ne ką papasakoti, kaip margaspalvis, geraširdis dėstytojų būrys stengdavosi visokeriopai mums padėti, kaip sumaniai kamšydavo į mūsų galvas kartais draudžiamas žinias, net išdrįsdavo anų, buržuazinių, laikų mokslo leidinių, žurnalą iš po skverno auditorijoje ant stalo padėti... [...] O štai mūsų žodis, pirmiausia emigravusių autorių, buvo ujamas ir niekinamas, laikomas kapitalistine atgyvena, išdavikišku vadinas šių žmonių pasitraukimas iš šviesios, tiek laimės, tiek gerovės žadančios socialistinės tikrovės. Pedagoginiame institute mes rasdavom lyg atsparą šiam niekinamam požiūriui į lietuvių išeivių literatūrą, jausdavome pašaipą primetamai ideologijai, kurios apibrėžčiai ribų nebuvo: jei emigrantas – savaime iš visų literatūros ir kalbos pamokų mestinas. Dėstytojų intonacija padėdavo suvokti iš po skverno ir nedrąsiai interpretuojamų kūrinių meninę vertę, žinodavome, ką reikia sakyti, jeigu kas klausia.“ (Bronė Katinienė, *Ilga kelionė: atsiminimų fragmentai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 282–283.)

²⁵ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 19.

nio privalomo septynmečio mokymo²⁶. Šiai reformai (kaip ir daugeliui kitų stalinmečiu) nebuvo iš anksto pasirengta. Dėl naujai priimto nutarimo teko staigiai išplėsti mokyklų tinklą, bet susidurta su mokytojų stygiumi. Jau 1941 m. iš mokyklų atleista nemažai mokytojų ir mokyklų vadovų, veik pusantro tūkstančio mokytojų ištremti su pirmąja trėmimų banga (1941 m. birželį)²⁷. 1944 m. nuo artėjančios Raudonosios armijos į Vakarų pasitraukė 341 gimnazijų ir 847 pradžios mokyklos mokytojai²⁸. Pokariu mokytojų gretos ir toliau buvo retinamos, dalis atleisti iš darbo kaip „socialiniu ir politiniu atžvilgiu svetimi elementai“, kiti – dėl ryšių su ginkluotu pasipriešinimu²⁹.

Nebuvo numatyta, kiek naujų specialistų prireiks visuotiniam septynmečiui mokymui įgyvendinti, todėl pedagoginėms mokslo įstaigoms nespėjant rengti naujų specialistų, 6-ojo dešimtmečio pradžioje į mokyklas atėjo dirbti daug pedagoginio išsilavinimo neturinčių mokytojų³⁰. Dalis jų dirbo ir vyresnėse (VIII–XI) klasėse, kuriose buvo dėstoma literatūros istorija³¹. Suprantama, kad naujai į vyresniųjų klasių dalykinį rengimą įsiliejanti dalis mokytojų be aukštojo išsilavinimo neigiamai paveikė mokymo kokybę. (8-ajame ir ypač 9-ajame dešimtmetyje aukštąjį mokslą baigusių pedagogų skaičius stipriai išaugo³².)

1949–1950 m. LSSR perėjo prie vienuolikos klasių bendrojo lavinimo mokyklos modelio. Tai buvo regresas, mat iki tol čia, kaip ir Latvijoje bei Estijoje, veikė dvylikos metų vidurinė mokykla³³. Dar po dešimtmečio, nuo 1959–1960 mokslo metų, pradėtas įgyvendinti visuotinis privalomas aštuonmetis mokymas. Jis galutinai realizuotas 1962–1963 mokslo metais³⁴. Kaip ir pirmojoje Lietuvos Respublikoje, LSSR mokslą aukščiausiam bendrojo

²⁶ *Ibid.*

²⁷ „Švietimas okupacijos metais“, prieiga internetu: <https://smsm.lrv.lt/lt/apie-ministerija/istorija/svietimo-istorija/svietimas-okupacijos-metais/> [žiūrėta: 2023-10-25].

²⁸ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 142.

²⁹ *Ibid.*, p. 68.

³⁰ 1950–1951 mokslo metais 35,9 proc. mokytojų turėjo tik vidurinį nepedagoginį išsilavinimą, dar 10 proc. – nepilną vidurinį išsilavinimą. (*Ibid.*, p. 83.)

³¹ *Ibid.*, p. 160–164, 167–170.

³² B.[ronė] Čėsnaitė, A.[ldona] Kačerauskienė, M.[arytė] Speičienė, *Lietuvos TSR liaudies švietimas per paskutinįjį dešimtmetį (1975–1985)*, Kaunas: Šviesa, 1987, p. [22–25]; Bronė Čėsnaitė, *Privalomo vidurinio mokslo organizavimas Lietuvoje 1975–1987 metais*: disertacija-mokslinis pranešimas pedagogikos kandidato moksliniam laipsniui įgyti už darbų visumą [rankraščio teisėmis], Vilnius: [s. n.], 1992, p. 23.

³³ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 20.

³⁴ *Ibid.*, p. 30, 40.

ugdymo koncentre anuomet tęsė daugiausia miesto mokiniai, kaime gyvenantys vaikai dažniau rinkosi profesines mokyklas³⁵. Pagal oficialią statistiką, 1970 m. vyresnėse klasėse mokėsi trys ketvirtadaliai Lietuvos mokinių³⁶. (Tiesa, iš pradžių nemaža dalis jų nubyrodavo ir vidurinio mokslo nebaigdavo.) 1975 m. SSRS paskelbta apie privalomą vidurinę (vienuolikos klasių) ugdymą, LSSR jis įgyvendintas 1977–1978 mokslo metais³⁷. 9-ajame dešimtmetyje vidurinį mokslą baigusiu mokinių daugėjo ir 1985–1986 mokslo metais jau siekė 99,6 proc. Nepaisant tokių aukštų rodiklių, dalis vidurinio mokslo baigimo pažymėjimą gavusių mokinių neturėjo jį atitinkančių žinių ir įgūdžių³⁸.

Kad ir kaip ten būtų, aukščiausią vidurinio ugdymo koncentrą sovietmečiu įveikdavo, taigi ir nuoseklų lietuvių literatūros istorijos kursą išeidavo gerokai didesnė mokinių dalis nei tarpukariu. Tai reiškia, kad ir mūsų analizuojamo vyresniųjų klasių mokyklinio kanono kultūrinė galia šiuo laikotarpiu išaugo. Vis didesnė visuomenės dalis patyrė literatūros kanono poveikį: turėjo skaityti programinius kūrinius, susipažinti su vyraujančia (vadovėline) jų interpretacija ir pademonstruoti jos išmanymą per privalomą lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminą. Mokyklinio literatūros kanono kultūrinę galią dar labiau didino visą sovietmetį išlikęs lietuvių literatūros istorijos kurso dubliavimas viduriniame ir aukščiausiam mokymosi centruose: norint vidurinio mokslo nesieksiantiems pagrindinio ugdymo pakopos mokiniams perteikti nuoseklų lietuvių literatūros istoriją, jos buvo mokomi ne tik IX–XI, bet ir VII–VIII klasių mokiniai³⁹. Įvedus privalomą vidurinį mokslą, šio dubliavimo buvo galima atsisakyti⁴⁰, tačiau tai nebuvo padaryta iki pat Sąjūdžio ir ankstyvosios nepriklausomybės metų.

³⁵ *Ibid.*, p. 46.

³⁶ *Ibid.*, p. 48.

³⁷ „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos liaudies švietimo įstatymas“, *Tarybinė mokykla*, 1975, Nr. 8, p. 3; Bronė Čėsnaite, *op. cit.*, p. 6.

³⁸ *Ibid.*, p. 26–27.

³⁹ Regina Norkevičienė, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė): vadovėlis*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007, p. 32.

⁴⁰ Pakoreguoti literatūros istorijos kurso chronologines ribas siūlė Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto tyrėjai, bet tokiems pokyčiams nepritarė Švietimo ministerija. (Lietuvos TSR švietimo ministerijos Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo sektoriaus posėdžio, įvykusio 1978 m. lapkričio 15 d., protokolas Nr. 6, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 882, l. 8–12; Lietuvos TSR švietimo ministerijos Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo sektoriaus posėdžio, įvykusio 1980 m. vasario 11 d., protokolas Nr. 1, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 950, l. 1.)

1984 m. SSRS paskelbta apie naują švietimo reformą. Ja numatytos ne tik mokyklų tinklo pertvarkos, bet ir norėta pamokose įtvirtinti inovatyvius mokymo metodus, individualų mokinio ugdymą⁴¹. Siekiant įgyvendinti siūlomas permainas, Michailo Gorbačiovo „perestroikos“ metais priimtas naujas LSSR liaudies švietimo įstatymas (1986)⁴², tačiau Lietuvoje, kaip ir visoje SSRS, švietimo reformos įgyvendinimas strigo⁴³. Iš to meto ugdymo sistemos naujovių mūsų tyrimui aktualiausia tai, kad nuo 1986–1987 mokslo metų Lietuvoje grįžta prie dvylikos metų vidurinio mokymo. Esmingai pertvarkyti Lietuvos švietimo sistemą pradėta tik Sąjūdžio metais (1988) – tai plačiau aptarsime kitame knygos skyriuje.

Literatūrinio ugdymo paskirtis sovietinėje mokykloje

SSRS švietimo sistemą tyrinėjęs australų edukologas Josephas I. Zajda sovietinę mokyklą vadina ideologine institucija⁴⁴. Pagrindinis jai keltas uždavinys – formuoti naujo tipo žmogaus socialinę tapatybę ir ugdyti sovietinį patriotizmą, t. y. lojalumą valstybei bei partijai. Sovietų bendrojo lavinimo dokumentuose kartota, kad „[t]arybų šalies liaudies švietimas iš pagrindų skiriasi nuo kapitalistinės visuomenės švietimo. Jis ruošia visą jaunąją kartą visapusiškai išsilavinusiais sąmoningais komunistinės visuomenės kūrėjais“⁴⁵. Mokykla vadinta „naujo tarybinio žmogaus kalve“⁴⁶, mokytojai – naujos komunistinės visuomenės formuotojais⁴⁷. Taigi, sekdami klasikinio ugdymo paradigma, sovietinės pedagogikos kūrėjai vaizdavosi mokinį kaip geležį, iš kurios mokytojas turįs nukalti naujo – sovietinio – tipo visuomenės narį.

⁴¹ Plačiau apie tai žr. Wolfgang Mitter, „Education in a Period of Revolutionary Change“, in: *Education and Economic Change in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Oxford Studies in Comparative Education, Vol. 2, edited by David Phillips, Michael Kaser, Oxfordshire: Triangle Books, 1992, p. 19–25; Ben Eklof, „Democracy in the Russian School: Educational Reform since 1984“, in: *Democracy in the Russian School. The Reform Movement in Education Since 1984*, edited by Ben Eklof, Edward Dneprov, Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 1993, p. 7–13.

⁴² „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos liaudies švietimo įstatymas“, *Tarybinis mokytojas*, 1986, liepos 16, Nr. 56, p. 1–3.

⁴³ Ramutė Bruzgelevičienė, *Lietuvos švietimo kūrimas 1988–1997*, Vilnius: Sapnų sala, 2008, p. 53–54.

⁴⁴ Joseph I. Zajda, *Education in the USSR* (Series *International Studies in Education and Social Change*), Oxford, New York: Pergamon Press, 1980, p. 109.

⁴⁵ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 4, 11.

⁴⁶ Žr. A.[lbertas] Knyva, J.[uozas] Žiugžda, *op. cit.*, p. 53.

⁴⁷ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 149.

Pasiremiant Vladimiro Lenino teze „mokykla – už gyvenimo ribų, už politikos ribų, – tai yra melas ir veidmainystė“, mokytojams buvo primestas uždavinys „vykdyti bolševikų partijos politiką“⁴⁸. 1944 m. gruodį vykusiam LKP CK plenumo švietimo darbuotojams nurodyta kartu su partijos bei kitais sovietų valdžios veikėjais „vesti griežčiausią kovą su lietuvių tautos priešais – buržuaziniais nacionalistais, ryžtingai apvalyti mokyklas nuo svetimų ir priešiškų elementų“⁴⁹. 1949 m. Lietuvoje pradėjus masinę kolektyvizaciją, iš mokytojų reikalauta prisidėti įgyvendinant „pilnutinę kolūkinės santvarkos pergalę respublikoje per artimiausius metus“⁵⁰. Pedagogai buvo priversti talkinti sovietų valdžios struktūroms: registruoti į Sibirą išvežamų šeimų turtą, dirbti rinkimų į LSSR Aukščiausiąją Tarybą komisijose, atlikti agitacinį darbą, pavyzdžiui, aiškinti gyventojams LSSR konstituciją, kolektyvinio ūkininkavimo naudą ir pan.⁵¹

Iš visų mokomųjų dalykų, bet labiausiai humanitarinių ir socialinių disciplinų pedagogų reikalauta dalyko dėstymą sieti su idėjinio-politiniu auklėjimu. 1945 m. Lietuvių kalbos ir literatūros programoje literatūros mokymas tiesiogiai pajungtas sovietinei komunistinei ideologijai diegti:

„Rašytojai – žmogaus sielos inžinieriai“ – šie drg. Stalino žodžiai pabrėžia ypatingą literatūros veikalo vaidmenį auklėjimo darbe. Rašytojai, jų kūriniai, visa literatūra turi ugdyti mokinių didžią meilę savo tėvynei, pasiryžimą jai atiduoti visas jėgas, reikiant ir savo gyvybę, ugdyti neapykantą priešams, troškimą nugalėti, pagarbą kovotojams dėl laisvės, garbės, tiesos.

Tuo būdu V–VIII klasių [vyriausios klasės to meto mokyklinėje sistemoje] literatūrinio kurso dėstymo siekimai yra šie: atskleisti jaunuomenei idėjinį lobyną ir meninę emocinę literatūros vaizdų jėgą, išmokyti suimti literatūrinės raidos eigą, panaudoti ypatingąją literatūros vaidmenį ugdyti valiai, protui, bolševikinei pasaulėžiūrai, socialistiniam jausmui.⁵²

⁴⁸ A.[ntanas Sniečkus], *Apie ideologinio darbo pagerinimą*: pranešimo LKP(b) CK XV plenumo sutrumpinta stenograma, Vilnius: Tiesa, 1948, p. 22; A.[lbertas] Knyva, J.[uozas] Žiugžda, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁹ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 63–64.

⁵⁰ 1949 m. vasario 15–18 d. Vilniuje vykusio LKP(b) VI suvažiavimo nutarimai. Žr. A.[lbertas] Knyva, J.[uozas] Žiugžda, *op. cit.*, p. 33–34.

⁵¹ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 147–148; Bronius Šukys, *op. cit.*, p. 44–46; Bronė Katinienė, *op. cit.*, p. 252–264; Ona Pajedaitė, *Viską lengvai!:* dienoraščiai su prierašais, Vilnius: Naujoji Romuva, 2009, p. 148–149; Viktoras Bartkus, *op. cit.*, p. 31.

⁵² *Vidurinių mokyklų programos 1945/1946 m. Lietuvių kalba ir literatūra. Rusų kalba*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1945, p. 19. Toliau vartojama santrumpa VMPr LKL 1945.

Tiesa, po nepriklausomybės atkūrimo pasirodžiusiuose kai kurių mokytojų lituanistų atsiminimuose pažymima, kad jie bandydavę „nuideologizuoti“ literatūros pamokas (į dienynus įrašydavę vienokias pamokų temas, bet kalbėdavę apie ką kita)⁵³. Vis dėlto idėjinis-politinis literatūros (kaip ir visų kitų) pamokų kryptingumas buvo nuolat tikrinamas. Švietimo ministeriją LKP CK vadovai stalinmečiu tiesiogiai įvardijo esant „koviniu politiniu organu“, kurio pagrindinis tikslas yra paversti mokyklą „tikruoju komunistinio auklėjimo židiniu“⁵⁴. Jau 1940 m. rudenį Švietimo liaudies komisariatas siuntė naujai paskirtus inspektorius tikrinti pamokų. Sprendžiant pagal ataskaitas, inspektoriams buvo nurodyta tikrinti ne tik dalykines ir pedagogines kompetencijas, bet ir ideologinį pamokų turinį⁵⁵.

Pokariu mokyklų inspektavimas jau tiesiogiai susietas su ideologine mokytojų kontrole, LKP vadovai iš Švietimo ministerijos reikalavo demaskuoti ir viešinti visus politiškaiai „priešiškus elementus“, idant ateityje jiems būtų užkirstas kelias dirbti pedagoginį darbą⁵⁶. Po didinamuoju ideologinės kontrolės stiklu atsидūrė humanitariniai ir socialiniai mokomieji dalykai. 1947 m. rudenį vykusiame LKP CK plenumo vidurinių mokyklų mokytojus dėl „žemo idėjinio-teorinio“ jų darbo lygio kritikavęs Antanas Sniečkus tarp disciplinų, kurias dėstant „dažnai iškraipomi“ faktai, įvykiai, apibrėžimai, o kartais „net stačiai prastumiama priešiška ideologija“, paminėjo literatū-

⁵³ „Sėdžiu ligi išnaktų, kurpiu pamokų planus su vis labiau akcentuotais auklėjamaisiais tikslais ir žiūriu, kad nė vienam rašytojui, nė vienai temai nebūtų per daug – lygiai tiek, kiek reikia įrašyti klasių dienynuose. [...] Planai, įrašai į žurnalą turi būti pagal nurodymus, o pamokoje – kaip Dievas duos. Jei kontroliuotojų nėra, kas uždraus su J. Biliūno „Liūdna pasaka“ nuklęsti į 1863 m. sukilimą, pakalbėti apie spaudos draudimą, „Aušrą, J. Basanavičių, pro kurio įsteigtos Mokslo draugijos pastatą Antakalnyje dažnai praeiname. [...] Klausio tie mano berneliai išsižioję ir jaučia, kad šito atsakinėjant nereikia. Gudrūs tie mano mokinukai, tyli kaip burnas vandens prisisėmę, retkarčiais šnapšteli: „Mes iš jės [taip tekste] istorijos mokomės...““ (Bronė Katinienė, *op. cit.*, p. 312–313.)

⁵⁴ A.[ntanas Sniečkus], *op. cit.*, p. 22.

⁵⁵ Apie Vilniaus II vidurinėje mokykloje dirbusios lituanistės Eugenijos Užbalienės pamoką (Biliūno kūrybos nagrinėjimas X klasėje) vidurinių mokyklų inspektorius Vladas Drėma 1940 m. spalį ataskaitoje Švietimo liaudies komisarui rašė: „Analizė vedama psichologine ir stilistine linkme – taigi vienusiškai. Mokytoja aiškinusi, kad socialinę, ekonominę, meninę analizę pusę jau pravedusi kitose pamokose. Analizė vyksta kontrastų ir palyginimų priemonėmis. Biliūno kūrybos pesimizmas buvo aiškinamas vien jo individualine savybe. Bendrai buvo jauti, kad mokytojai stinga marksinio [taip tekste] kultūros ir literatūros reiškinių supratimo, kaip klasinio ekonominio ir socialinio an[t]stato.“ (Vilniaus krašto vidurinių mokyklų inspektoriaus Vlado Drėmos pranešimas apie Vilniaus krašto vidurines mokyklas, 1940, rugsėjo 24 – 1940, lapkričio 23, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 160, l. 72.)

⁵⁶ A.[ntanas Sniečkus], *op. cit.*, p. 20.

ros dėstymą⁵⁷. „[U]žtikrinti aukštą idėjinį-teorinį lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo lygį, literatūros faktų ir kalbinės medžiagos panaudojimą mokinių komunistiniam auklėjimui, tarybinio patriotizmo ugdymui“ sistemingai tikrinant lietuvių kalbos ir literatūros dėstymą mokyklose pavesta ne tik Švietimo ministerijos inspektoriams, bet ir rajonų (miestų) liaudies švietimo skyrių vedėjams, mokyklų direktoriams⁵⁸. Mokytoja Bronė Katinienė prisimena:

Taip įkyrėdavo tie tikrinimai, neprašytų svečių sėdėjimai pamokose, graibai to idėjinio auklėjimo, tos komunistinės dvasios, bet ne iš kiekvienos temos išpeši.

Kartais pasitaikydavo labai geranoriškų tikrintojų. Stoviu prie pamokų tvarkaraščio, prieina Pedagoginio instituto dėstytojas V. Laurynaitis ir šnipšteli: „Aš ieškau antireliginio auklėjimo. Tu paspausk. Einu į tavo klasę.“ Dėl Dievo meilės, tik ne į šią pamoką – čia Maironis, eikit į kitą, kur „Užkeiktieji vienuoliai“. Taip ir buvo. Antireliginių motyvų „išsinešė“ su kaupu. O kai šitą temą, neprisimenu, kokioj mokykloj, dėstė dešimties stebėtojų vertinama mokytoja, tikrintojai užsipulė: „Ką jūs čia vienuolių pasakėles vaikams į galvą grūdat, reikia revoliucionierių...“ Tik Švietimo skyriaus vedėja burną užčiaupė – čiagi tarybinis rašytojas.⁵⁹

1949–1950 m. LKP dokumentuose įvardyti kaip riba, žyminti galutinį Lietuvos mokyklos persitvarkymą sovietiniais pagrindais. Tai ideologinio suvaržymo atskaitos taškas, nuo kurio lietuvių literatūros pamokų turinys imamas dar labiau kontroliuoti, pateikiant išsamius detalizuotus temų ir jų aspektų aprašus. Toks detalumas motyvuotas vadovėlių stoka – neturint vadovėlių vyresnėms klasėms, pati programa tarnavo kaip teminis pamokos planas.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 19.

⁵⁸ Lietuvos TSR švietimo ministro įsakymas Nr. 1235 dėl lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo pagerinimo mokyklose, 1955 m. rugsėjo 20 d., Vilnius, [s. n.], 1955, p. 6–7. Politinį literatūros pamokų vertinimą atskleidžia stalinmečio mokyklų inspektorių ataskaitos: K. Gerulaitis, Literatūros dėstymo trūkumai ir teigiamumai Telšių apskrities ir Vilniaus S. Nėries gimnazijose, 1948, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 326, l. 103; Vakarinių mokyklų inspektorius J. Budėnas, Vilniaus miesto vakarinių gimnazijų švietimo darbo ataskaita už 1948/49 mokslo metus, Vilnius, 1949, liepos 14, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 527, l. 57–69; LLKJS CK sekretoriaus Uoginto ir pradinių bei vidurinių mokyklų valdybos inspektoriaus Buta[r?]-avičiaus ataskaita LKP(b) CK Agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjo pavaduotojui dgr. Zaluškajai ir e.[inančiam] švietimo ministro p.[areigas] drg. Knyvai apie liaudies švietimo padėtį Panevėžio mieste, [1948–1949 m. m.], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 527, l. 154–174, ir kt.

⁵⁹ Bronė Katinienė, *op. cit.*, p. 313.

Šis laikas sutapo ir su didele švietimo sektoriaus darbuotojų kaita. An-tai 1948–1953 m. visas Švietimo ministerijos kolektyvas spėjo pasikeisti du kartus, rajonų švietimo skyrių vedėjai ir inspektoriai pasikeitė daugiau kaip penkis (!) kartus⁶⁰. Lygiai nestabili situacija buvo ir mokyklose⁶¹. Politinis teroras tiesiogiai palietė ir mokomosios medžiagos rengėjus. 1951 m. suimtas ir 10-čia metų nelaisvės nuteistas vienas iš V–VII klasių literatūros skaiti-nių (1946) sudarytojų Petras Mikutaitis. Jis apkaltintas tuo, kad minėtose chrestomatijose ir pedagoginiame žurnale *Tarybinė mokykla*, kurio redakto-riumi dirbo 1945–1951 m., propagavo buržuazinę nacionalistinę ideologiją⁶². Metais anksčiau suimtas ir Albinas Iešmantas, drauge su Mikutaičiu sudaręs pirmuosius pokariu pasirodžiusius V–VII klasių literatūros skaitinius⁶³. Jis nuteistas 15 metų nelaisvės už antisovietinę veiklą mokyklose.

Dar 1946 m. Kazys Preikšas iškėlė uždavinį literatūrologams „demas-kuoti buržuazinių literatūros istorikų melą apie lietuvių literatūros istorinį vystymosi kelią“⁶⁴. Išvertus iš sovietinės naujakalbės⁶⁵ tai reiškė, kad lite-ratūrologams teks perrašyti visą lietuvių literatūros istoriją pagal marksis-tinį-lenininį mokymą. LKP CK propagandos ir agitacijos sekretorius ne-apsiribojo pačiu imperatyvu, jis gana detalai išdėstė, kaip turėtų atrodyti naujai perkonstruotas literatūros istorijos naratyvas. Visų pirma, jame turi atsispindėti „progresyvosios rusų literatūros“ įtaka lietuvių rašytojų kūry-bai. Antra, istorinio pasakojimo ašį turinti sudaryti „pažangiojoje lietuvių

⁶⁰ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 73.

⁶¹ Pavyzdžiui, Ariogalos rajone 1953 m. darbo vietą pakeitė 40 proc. mokytojų, daugiau kaip 30 buvo atleisti iš pareigų. (*Ibid.*, p. 150.)

⁶² Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: Cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Ži-dinys-Aidai, 2018, p. 259; Vladas Sirutavičius, *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas: Vė-lyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 363–364.

⁶³ Konkretūs ideologiniai priekaištai VI klasės *Skaitinių* sudarytojams Iešmantai ir Mi-kutaičiui užfiksuoti Valstybinės pedagoginės literatūros leidykloje vykusio pasitarimo protokole. Žr. 1950 m. balandžio 26 d. Valstybinėje pedagoginės literatūros leidykloje įvykusio autorių, rašytojų, leidyklų darbuotojų ir pedagogų pasitarimo, skirto aptarti naujai paruoštam „Skaitinių“ VI kl. rankraščiui, protokolas, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 542, l. 19–26.

⁶⁴ Kazys Preikšas, „Tarybinės lietuvių literatūros uždaviniai“, in: *Rašytojas pokario metais: dokumentų rinkinys*, sudarė Laima Arnatkevičiūtė et al., Vilnius: Vaga, 1991, p. 47.

⁶⁵ Apie sovietinę naujakalbę žr. Aušra Jurgutienė, „Naujakalbė ir sovietiniai tabu“, in: *So-vietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, sudarė Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 124–155.

literatūroje“ išreikšta liaudies kova už socialinį teisingumą ir socialistinę santvarką (prieš carizmą, dvarininkus ir kitus išnaudotojus bei „fašistinę tautininkų diktatūrą“)⁶⁶.

Realizuojant LKP CK reikalavimą atspindėti „progresyvosios rusų literatūros“ įtaką lietuvių literatūrai, pokariu lietuvių kalbos ir literatūros pamokos papildytos išplėstiniu rusų ir kitų SSRS tautų literatūros kursu⁶⁷. Stalinmečiu jis gerokai viršijo lietuvių literatūros kursui skiriamų pamokų skaičių. Antai 1950 m. vyresniųjų klasių (VIII–XI) Lietuvių kalbos ir literatūros programoje lietuvių literatūros kursui numatytos 154, pasaulio (t. y. Vakarų) literatūros – 34, o rusų ir SSRS tautų literatūrai – 231 pamoka. Rusų literatūros buvo mokoma visose SSRS respublikose. Po dešimties sovietinės reokupacijos metų užaugus mokinių kartai, kuri jau gerai mokėjo rusų kalbą, rusų literatūros kursas perkeltas į šios kalbos pamokas. Tačiau lietuvių literatūros vadovėliuose, kur tik įmanoma, ir toliau pabrėžtos lietuvių rašytojų sąsajos su rusų literatūra, jos įtaka lietuvių autorių kūrybai.

Preiškio reikalavimo – perrašyti lietuvių literatūros istoriją – įgyvendinimas užtruko. Stalinmečiu Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbuotojai teparengė glaustą istoriografijos santrauką *Lietuvių literatūros istorijos konspektas* (1952–1955 m., redaktorius Kostas Korsakas), kurios pagrindu instituto vadovybė planavo išleisti ir lietuvių literatūros vadovėlį, bet šis sumanymas neįgyvendintas⁶⁸. Pirmasis akademinės *Lietuvių literatūros istori-*

⁶⁶ Kazys Preikšas, *op. cit.*, p. 47–49.

⁶⁷ Jau 1940–1941 mokslo metų programoje matyti išaugęs rusų literatūros korpusas pasaulio literatūros kurse. Prie prancūzų ir vokiečių tautinių epų įrašytos rusų bylinos (liaudies epinės giesmės) ir konkrečiai *Ilja Muromietis* (rašyta *Ilja Muromec*), prie Vakarų klasicizmo veikalų – Aleksandro Gribojedovo eiliuota komedija *Vargas dėl proto* (*Горе от ума*, parašyta 1822–1824, publikuota 1862), prie romantizmo atsirado Aleksandro Puškino lyrika ir dvi poemos, Michailo Lermontovo lyrika bei romanas *Mūsų laikų herojus* (*Герои нашего времени*, 1840), taip pat Ivano Turgenevo romanai. Didžiausią naujai įvestų rusų (rusakalbės) literatūros autorių dalį sudarė XIX–XX a. kūrėjai: Nikolajus Gogolis, Antonas Čechovas, Maksimas Gorkis, Vladimiras Majakovskis, Michailas Šolochovas bei neįvardyti „[k]iti TSRS žymesnieji rašytojai“. Suprantama, tiek daug rusų literatūros kūrinių gimnazistai niekaip nebūtų spėję perskaityti. Galima daryti prielaidą, kad jie tebuvo supažindinti su autorių biografijomis ir kūrinių turiniu arba skaitė jų ištraukas.

⁶⁸ Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir Lietuvių literatūros institutų Mokslinės tarybos posėdžio, įvykusio 1950 m. rugsėjo 23 d., protokolai, nuorašas, LCVA, f. R-1012, ap. 1, b. 15, l. 23–25; Lietuvių literatūros instituto direktorius K.[ostas] Korsakas, „Dėl lietuvių literatūros mokslo suaktyvinimo (Atsakymas Panevėžio mokytojams)“, 1950, rugsėjo 28, LCVA, f. R-1012, ap. 1, b. 15, l. 123–124.

jos (feodalizmo epochos) tomas, kaip ir pirmoji vyresnėms klasėms skirta *Lietuvių literatūros vadovėlio* dalis, tepasirodė atlydžio metais (1957). Ligi tol vyresniosioms klasėms dėstę lituanistai buvo priversti lietuvių literatūros istorijos medžiagą mokiniams diktuoti iš savo užrašų, vadovaudamiesi detaliais literatūros programoje nurodytų temų aprašais ir minėtu akademinės istorijos konspektu⁶⁹. Vienintelis paaiškinimas, kodėl literatūrologai taip vėlavo įvykdyti partinį užsakymą, yra stalinizmo metais tvyrojusi represijų baimė⁷⁰. Kaip parodė Mikutaičio ir Iešmantos atvejai, už „neteisingą“ literatūros tekstų atranką ir interpretavimą anuomet grėsė baudžiamoji atsakomybė ir įkalinimas.

Paveiki turėjo būti ir Valstybinės grožinės leidyklos vyriausiojo redaktoriaus Valio Drazdausko byla. Jis apkaltintas tuo, 1944–1949 m. leidyklos rengtos lietuvių literatūros klasikų (Kristijono Donelaičio, Antano Baranauko, Maironio, Lazdynų Pelėdos, Valančiaus, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės) kūrybos rinktinės stokojo kritinio marksistinio šių klasikų biografijos ir kūrybos vertinimo. Nors LKP CK lietuvių literatūros istorijos perkonsravimo gaires nurodė dar 1946 m., kiekvieno konkretaus rašytojo atveju negalėjai būti tikras, kokio jo biografijos ir kūrybos vertinimo pageidauja partijos ideologai. Juolab kad ir pačios SSKP politinis kursas buvo nuolat perkalibruojamas. Net ir mažiausias nukrypimas nuo konkretaus meto politinių ideologinių direktyvų literatūrologui galėjo kainuoti darbo vietą, o stalinmečiu – ir laisvę.

Lygiai nesaugūs turėjo jaustis ir literatūros mokytojai. Iš jų taip pat reikalauja „iškelti aikštėn [...], kaip pažangioji lietuvių literatūra vystėsi lietuvių tautos kovoje prieš visokeriopą reakciją, kovoje dėl darbininkų ir valstiečių valdžios“⁷¹. Ilgą laiką mokytojams lituanistams teko patiems konstruoti naująjį marksistinį lietuvių literatūros istorijos naratyvą ir nelengvai nuspėjamus LKP lūkesčius atitinkančią literatūros klasikų interpretaciją. Šiame darbe jie ne tik stokojo metodinės medžiagos, rizikinga buvo kliautis net ir naujomis, pokariu parengtomis rašytojų kūrybos studijomis. Dauguma pasiryžusiųjų stalinmečiu publikuoti literatūrologines studijas, apybraižas,

⁶⁹ Rapolas Šaltenis, *op. cit.*, p. 156.

⁷⁰ Tai patvirtina ir Sirutavičiaus tyrimas apie lietuvių literatūros klasikos recepciją ir įamžinimą stalinmečiu. Plg. Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 73.

⁷¹ J.[uozas] Žiugžda, „Lietuvos TSR mokyklų mokymo-auklėjimo darbo rezultatai 1946/47 m. m. ir jų uždaviniai 1947/48 m. m.“, *Tarybinė mokykla*, 1947, Nr. 7, p. 12.

straipsnius (Julius Būtėnas, Antanas Venclova, Kostas Korsakas, Jurgis Lebedys ir kt.) sulaukė griežtos LKP CK kritikos⁷².

Bent dalis sovietmečio mokytojų naudojos savo pačių ar giminių anksčiau įsigytais tarpukario laikotarpio vadovėliais. Regina Norkevičienė atsimena pasaulio literatūrą Rietavo vidurinėje mokykloje 1953–1958 m. dėščiusi iš Juozo Ambrazevičiaus, lietuvių literatūrą – iš Motiejaus Miškinio vadovėlio („tik namie pasiskaičiusi [...], bet į klasę joku būdu nesinešdavau“⁷³). Mokyklų inspektorių ataskaitos taip pat rodo, kad stokodami naujos mokyklos medžiagos mokytojai naudojos „buržuaziniais“ vadovėliais⁷⁴. Žinoma, tokia praktika buvo griežtai smerkiama.

Mokytojams lituanistams (kaip ir literatūrologams) dažniausiai priekaištauta dėl neteisingo tautinio judėjimo vertinimo. Jie kaltinti taikantys „vieningos srovės“ teoriją, tai yra nepaisantys klasių kovos aspekto ir tautinį judėjimą vaizduojantys kaip visų pažiūrų lietuvių kovą už savo kultūrą ir politinę laisvę⁷⁵. (Sovietinėje šio istorinio proceso traktuotėje buvo ryškinaimi klasiniai prieštaravimai tautinio judėjimo viduje.) Lituanistams priekaištauta, kad jų pateikiama medžiaga yra „nepakankamai idėjiškai-politiškai kryptinga“, todėl negalinti išpildyti mokytojo darbui keliamo mokinių komunistinio auklėjimo uždavinio⁷⁶. Pedagogai raginti skirti daugiau dėmesio

⁷² „Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) VI suvažiavime apie komunistinės ideologijos diegimą (1949 m. vasario 15 d.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*: dokumentų rinkinys, sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 115–117; „Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo stenograma (1949 m. vasario 15–18 d.)“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 190–198; Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 255–256.

⁷³ „Stengdavomės laikytis Hipokrato priesaikos – svarbiausia nekenkti! (Lituanistę, socialinių mokslų daktarę docentę Reginą Kuzmaite-Norkevičienę kalbina Saulius Vasiliauskas)“, *Colloquia*, 2023, t. 52, p. 182.

⁷⁴ Šiaulių miesto ir apskrities Pedagoginio kabineto vedėjo raštas apie Pakruojo gimnazijos vyresniųjų klasių lietuvių kalbos ir literatūros mokytojos Irenos Vaitekūnaitės darbą, 1948, gegužės 29, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 422, l. 195.

⁷⁵ Pradinių ir vidurinių mokyklų valdybos inspektoriaus Prano Gailiūno pranešimas LTRS švietimo ministrui drg. Knyvai dėl Švenčionių I vidurinės mokyklos vadovybės darbo, 1950, vasario 14, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 623, l. 208; A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 67.

⁷⁶ Plg. Mokyklų inspektorės L. Strepekaitės pranešimas apie Šiaulių srities Liaudies švietimo skyriaus vedėjo 1952 m. vasario 29 d. įsakymo Nr. 18 „Dėl lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo srities mokyklose“ vykdymą Bazilionų vidurinėje mokykloje, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 947, l. 53–5; Šiaulių srities darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto Liaudies švietimo skyriaus vedėjo J. Špokevičiaus įsakymas Nr. 8, Šiauliai, 1953, vasario 13, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 947, l. 3–6; A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 67.

literatūros idėjiniam turiniui, socialinėms istorinėms kūrinio atsiradimo sąlygoms, literatūros partiškumui. Griežtai reikalauta literatūros kūrinį mokykloje vertinti klasiniu požiūriu pagal marksistinę-lenininę metodologiją. (Plačiau apie ją kitame poskyryje.)

Idėjinį literatūros pamokų lygį Švietimo ministerijos tarnautojai kontroliavo ir analizuodami brandos egzamino rašto darbuose pasireiškiantį mokinių „politinį sąmoningumą“. Ministerijos tarnautojai vedė mokinių pasirinktų rašto darbų temų statistiką, palankiai vertino tendenciją, kad mokiniai rinkosi aktualius politinius ir socialinius procesus šalyje reflektuojančias temas⁷⁷. (Pokariu lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino procesą prižiūrėjo ir LKP CK instruktoriai⁷⁸.)

Iki 1955–1956 mokslo metų per keliamuosius VIII, IX, X klasių ir brandos egzaminus mokiniai gaudavo tris rašinio temas, iš kurių turėjo pasirinkti vieną. Komplektą sudarė dvi literatūrinės, trečia – vadinamoji laisva, su konkrečiu literatūros kūriniu nesusijusi tema. Iki 1965 m. Švietimo ministerija rengdavo ne vieną, bet kelis ar net keliolika brandos egzamino rašinio temų komplektų. Todėl tais pačiais metais įvairių respublikos rajonų ir mokyklų tipų mokiniai galėjo gauti skirtingas temas. Egzamino rašto darbe reikalauta „panaudoti išmoktą literatūrinę medžiagą pasirinktajai temai išryškinti *aukštu idėjiniu lygiu* [išskirta mūsų]“⁷⁹.

Lietuvos švietimo istorijos muziejaus archyve išlikę stalinmečio abitūros rašiniai rodo, kad egzamino metu mokytojai vertino ne tik literatūros žinias, gebėjimą sklandžiai dėstyti mintis, rašybos ir skyrybos klaidas, bet ir ideologines mokinio nuostatas bei politines pažiūras. Glaustai apibendrindama(s) rašinį, jį taisanti(s) vertintoja(s) egzamino lape pažymėdavo trumpą komentarą, kaip antai: „Mokinė laisvai reiškia mintis, moka sąmoningai vertinti visuomeninio gyvenimo reiškinius.“⁸⁰ Kartais komentarai būdavo ir ilgesni: „Tema plačiai išvystyta. Išryškinta lietuvių liaudies kova dėl tarybinės santvarkos, vaizdžiai nupiešti vadovų-komunistų paveikslai

⁷⁷ J.[uozas] Žiugžda, „Lietuvos TSR mokyklų mokymo-auklėjimo darbo rezultatai“, p. 4.

⁷⁸ LKP(b) CK Mokyklų skyriaus instruktoriaus V. Uoginto pranešimas LKP(b) Mokyklų skyriaus vedėjai apie aplankytus Šiaulių m.[iesto] mokslo įstaigose 1945 m. birželio mėn. 26–29 d. vykusius valstybinius egzaminus, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 125, l. 62–64.

⁷⁹ *Pradinių, septynmečių ir vidurinių mokyklų keliamųjų ir baigiamųjų egzaminų ir brandos atestato egzaminų nuostatai ir instrukcija*, Vilnius: LTSR švietimo ministerija, 1951, p. 26.

⁸⁰ Kauno V-osios vidurinės mokyklos XI klasės mokinės brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos rašomasis „Klasių kovos kaime vaizdai T. Tilvyčio poemoje „Usnynė“, 1951, gegužės 21, LŠM, f. IV-A, b. 137/4/2 (lapai nenumeruoti).

ir priešpastatyti reakciniai buožių ir dvasiškijos atstovai. Pabrėžta romano [*Kalvio Ignoto teisybė*] reikšmė šiandieninėje kovoje dėl taikos įgyvendinimo visame pasaulyje.⁸¹

Iš mokyklų inspektorių ataskaitų taip pat matyti, kad literatūros pamokose bei egzamino rašinyje mokiniai privalėjo demonstruoti politinį lojalumą SSRS komunistų partijai ir jos politikai Lietuvoje bei pasaulyje⁸². Mokyklų inspektoriaus (būsimo rašytojo) Jono Mikelinsko 1954 m. *Tarybinėje mokykloje* publikuotoje geriausiais pažymiais įvertintų brandos egzamino rašinių analizėje daugiausia dėmesio skirta ideologiniams jų privalumams ar trūkumams. Antai apibūdindamas pavyzdinį Vilniaus I vidurinės mokyklos abituriento rašinį „Lietuvos kaimo kelias į kolektyvizaciją pagal T. Tilvyčio poemą „Usnynė““ inspektorius teigiamai įvertino mokinio gebėjimą „faktinę medžiagą [...] interpretuoti dialektinio bei istorinio materializmo šviesoje“, „duoti plačius apibendrinimus bei išvadas“⁸³. Įdomu, kad žurnale pacituotoje apibendrinamojoje rašinio pastraipoje nė žodžiu neminima Tilvyčio poema ir literatūra apskritai⁸⁴. Oficialųjį politinį naratyvą atkartojantį, sovietine naujakalbe rašinyje perteiktą kolektyvizacijos vertinimą mokyklų inspektorius mokytojams pateikė kaip esminį gero rašinio kriterijų⁸⁵.

1957 m. Respublikinio mokytojų tobulinimosi instituto leidinyje *Pedagoginiai skaitymai* pateiktoje mokinių rašomųjų darbų klaidų klasifikacijoje pirmu numeriu irgi minėtos „klaidos, išplaukiančios iš mokinio politi-

⁸¹ Vilkijos vidurinės mokyklos XI klasės mokinio brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos rašomasis „Lietuvių liaudies kova dėl tarybinės santvarkos pagal A. Gudaičio-Guzevičiaus romaną „Kalvio Ignoto teisybė“, 1951, gegužės 21, LŠM, f. IV-A, b. 137/12 (lapai nenumuoti).

⁸² Plg. Pradinių ir vidurinių mokyklų valdybos inspektorės Birutės Vitkauskaitės pranešimas Pradinių ir vidurinių mokyklų valdybos viršininkui apie 1948 m. gegužės 18–28 d. tikrintą Jurbarko mokyklų pasiruošimą baigiamiesiems ir keliamiesiems egzaminams, Vilnius, 1948, birželio 5, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 326, l. 133; Mokyklų inspektoriaus A. Petronio pranešimas LTSR švietimo ministerijos Pradinių ir vidurinių mokyklų valdybos viršininkui apie 1950/51 m. m. keliamųjų ir baigiamųjų egzaminų eigą Vilniaus srities Pabradės ir Anykščių rajono mokyklose, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 622, l. 145; Mokyklų valdybos inspektorės B.[ronės] Kairienės pažyma apie egzaminų eigą Radviliškio rajono mokyklose, 1960, birželio 11, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1751, l. 93; Mokyklų valdybos inspektoriaus Vytauto Jakelaičio pažyma apie 1964/65 m. m. užbaigimą ir egzaminų eigą Zarasų rajone, [1965], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2285, l. 52–53; Mokyklų valdybos inspektorės S.[alomėjos] Maceikienės pažyma apie egzaminų eigą Švenčionių rajone, [1968], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2391, l. 164–166, ir kt.

⁸³ J.[onas] Mikelinskas, „Dėl 1953–54 m. m. laidos abiturientų lietuvių kalbos ir literatūros rašomųjų darbų“, *Tarybinė mokykla*, 1954, Nr. 8, p. 35.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ *Ibid.*, p. 37.

nio-idėjinio nesubrendimo“⁸⁶. Taigi 6-ojo dešimtmečio viduryje Švietimo ministerija laikėsi nuomonės, kad literatūros rašinys visų pirma turi rodyti mokinio gebėjimą tiksliai reprodukuoti oficialųjį politinį diskursą. Tiesa, atviru tekstu tai niekada nebuvo išsakyta, veikiau dangstyta priekaištais, kad abiturientai „ne visuomet teisingai įsisavina idėjinę literatūros kūrinių turinį, nesuvokia visuomeninių ir kultūrinių literatūros vystymosi sąlygų esmės“⁸⁷, o juos rengiantys bei egzaminuojantys mokytojai neišmano marksistinio literatūros nagrinėjimo metodo ir socialistinio realizmo principų⁸⁸.

Po Stalino mirties mokykliniame literatūros ugdyme prasidėjo tam tikri pokyčiai. 1954 m. vyresniųjų klasių literatūros programoje į trumpą apžvalgą sutrauktas, po metų visai išimtas rusų literatūros kursas. Po Nikitos Chruščiovo pranešimo SSKP XX suvažiavime „Apie asmenybės kultą ir jo padarinius“ (1956) iš privalomų kūrinių sąrašo pradingo Salomėjos Nėries *Poema apie Staliną* (1940)⁸⁹. Tais pačiais metais pertvarkyta lietuvių kalbos ir literatūros programa⁹⁰. Jos projekte pirmą kartą po reokupacijos atsirado Vincui Krėvei skirta tema (dėl emigracijos į Vakarus jis buvo išstumtas iš mokyklinės lituanistikos, apskritai nutylėtas stalinmečio Lietuvoje).

Svarstydami atnaujintos programos projektą (1957) Vilniaus valstybinio universiteto Lietuvių literatūros katedros nariai pažėrė aštrios kritikos dėl 1917–1940 m. laikotarpio literatūros kurso. Jo apžvalga esanti neišsami, pateikia „sumenkintą ir iškreiptą laikotarpio vaizdą“. Dėstytojai atkreipė dė-

⁸⁶ I. Sabaliauskas, „Būdingosios mokinių rašomųjų darbų klaidos ir kovos su jomis būdai“, in: *Pedagoginiai skaitymai: Iš VIII–XI lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų darbo patirties*, Vilnius: LTSR švietimo ministerija, Respublikinis mokytojų tobulinimosi institutas, 1957, p. 39.

⁸⁷ *Lietuvos TSR švietimo ministro įsakymas Nr. 1235*, p. 3.

⁸⁸ Tokios kritikos sulaukė Vilniaus Salomėjos Nėries vardo II vidurinės mokyklos mokinė už pastebėjimą, esą „nėra blogai“, kad Michailo Šolochovo romane *Pakelta vėlėna* (*Поднятая целина*, d. 1, 1932) ir Teofilio Tilvyčio poemoje *Usnynė* (1949) „gyvenimas parodytas kiek gražesnis“. Nors inspektorius priekaištavo rašinio autorei ir egzaminuotojams dėl socialistinio realizmo neišmanymo, akivaizdu, kad jam kliuvo atviras įvardijimas, jog reali situacija Lietuvos kaime neatitinka Tilvyčio sukurto idealizuoto paveikslo: „O šios mokyklos lietuvių kalbos ir literatūros egzaminų komisijos dėmesys praslydo pro šį „atsargų“ samprotavimą. Tai įrodo, kad minėta komisija stokoja ne tik socialistinio realizmo, bet ir kritinio realizmo jausmo.“ (J.[onas] Mikelinskas, *op. cit.*, p. 36.)

⁸⁹ Programose ir XI klasės vadovėlyje šis kūrinys minimas iki pat 1962 m. (L.[ionginas] Šepkus], *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 3, trečiasis pataisytas leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginė literatūros leidykla, 1962, p. 99–100.)

⁹⁰ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 75.

mesį, kad programoje nereprezentuotas Balys Sruoga, iškreiptai vertinamas Liudas Vasaris („jei jis būtų tik dekadentinės buržuazijos atstovas, tai kuo pateisinamas romano pasisekimas tarybinės visuomenės tarpe“), perdėtai sureikšmintas Gira⁹¹. Apskritai kritikuotas perdėm ideologizuotas stalinizmo laikų požiūris į literatūros procesą ir konkrečius kūrinius:

Netiksliai daugelis literatūrinių srovių vadinamos dekadentinėmis. Geriau čia tiktų modernizmo vardas. [...] Duodant bet kurio rašytojo bendrą charakteristiką, nedera jos pradėti nuo autoriaus ribotumo ar reakcinių jo ideologijos ir veiklos momentų aptarimo – tai nepedagogiška. Pradžioj turi būti nurodyta, kodėl tas autorius studijuojamas, kokia jo pozityvi vertė, o tik pačioje pabaigoje duoti kritišką vertinimą.

Reikia peržiūrėti sąrašą tų kūrinių, kurie yra siūlomi mokytis atmintinai. Čia turi būti atrinkta tai, kas geriausia lietuvių literatūroje, būdingiausia minimam rašytojui, kas gali akivaizdžiai parodyti gimtosios kalbos grožį, skambumą, vaizdingumą.⁹²

1957 m. programoje atsižvelgta į daugumą katedros pastabų: koreguota programinių kūrinių atranka ir interpretacija, įtraukta Sruogos kūryba. Būtent VVU Lietuvių literatūros katedroje atlydžio metais įvyko ryškiausias posūkis nuo vulgariojo sociologizavimo prie pirmosios Lietuvos Respublikos lituanistikos tradicijų. Aplink čia tebedirbusį Vincą Mykolaitį-Putiną 6-ajame dešimtmetyje susibūrę jo prieškario studentai Lebedys ir Meilė Lukšienė⁹³ bei jaunesni dėstytojai Vanda Zaborskaitė, Donatas Sauka, Irena Kostkevičiūtė ir kiti linko prie literatūros istorizmo ir fenomenologijos krypties⁹⁴.

Komunistų partija netruko imtis priemonių prieš katedros narius. Jau 1956 m. pirmajame inteligentų suvažiavime katedros vedėja Lukšienė apkaltinta nacionalizmu. 1957 m. prieš ją ir kitus katedros narius pradėtas puolimas universiteto partinėje organizacijoje. Dėstytojai buvo kaltinami, kad per mažai dėmesio skiria vadinamajai tarybinei literatūrai ir nesilai-

⁹¹ Vilniaus valstybinio Vinco Kapsuko universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Lietuvių literatūros katedros posėdžio protokolas Nr. 15, 1957, kovo 19, VUA, f. R-856, ap. 16, b. 154, l. 36v.

⁹² *Ibid.*, l. 36v–37r.

⁹³ 6-ajame dešimtmetyje jie abu pakaitomis vadovavo katedrai: Meilė Lukšienė 1951–1953 ir 1954–1958 m., Jurgis Lebedys 1953–1954 m.

⁹⁴ „Byla 1959–1961 m.“, *Sietynas*, 1989, Nr. 4, p. 275.

ko literatūros partiškumo principo⁹⁵. 1958–1961 m. viena po kitos iš darbo atleistos Aurelija Rabačiauskaitė, Lukšienė, Zaborskaitė, Kostkevičiūtė. Nacionalistinėmis nuotaikomis apkaltinti ne tik dėstytojai, bet ir esą žalingą jų įtaką patyrę studentai, tariamai nukrypstantys į estetizmą, perdėm pamėgę specialiuosius fondus (juose buvo laikoma pirmosios Lietuvos Respublikos kultūrinė spauda, į Vakarus emigravusių rašytojų kūriniai)⁹⁶.

VVU Lietuvių literatūros katedroje prasidėjęs lituanistikos laisvinimasis iš vulgariojo sociologizavimo padrąsino ir kai kuriuos mokytojus. 1958 m. vasarį lituanistė Ona Pajedaitė teknikumų (vidurinio profesinio mokymo įstaigų) pedagogų konferencijoje perskaitė pranešimą apie estetinį mokinių auklėjimą. Dienoraštyje ji džiaugėsi sulaukusi klausytojų pritarimo ir palaikymo, taip pat „Žinijos“ (oficialiai – LSSR politinių ir mokslinių žinių skleidimo) draugijos kvietimo skaityti šį pranešimą kitų miestų pedagogų renginiuose⁹⁷. Bet jau po mėnesio šiuo siūlymu pasinaudojusi prelegentė pajuto politinio atlydžio nepastovumą:

Prakalbu valandą. Jaučiu gyvą salės reagavimą, smalsias akis. Esu sužavėta saviimi. Tik kažkodėl prezidiumo ponai ima šnabždėti – dėl to salės nuotaika priegšta. O man baigus ir atsisėdus prie jų – pasipila kruša. Partkomo sekretorius ir švietimo ministro pavaduotojas mano pranešimą sumaišo su žemėm. Kaip „Žinijos“ draugija drįso atsiųsti tokį lektorių! Tai pasityčiojimas iš tarybinės kultūros! Autorė ima pavyzdžius ne iš mūsų gyvenimo, o iš prancūzų ir kitų. Tai ne marksistinis klausimo sprendimas, o estetizmas! Keliaklupsčiavimas prieš užsienį!⁹⁸

1957–1958 m. pagaliau pasirodė Būtėno parašytas *Lietuvių literatūros istorijos vadovėlis* (2 d.)⁹⁹. (Tiesa, pirmoji jo laida buvo sunaikinta dėl netinka-

⁹⁵ „Vilniaus universiteto partinės organizacijos atviro susirinkimo nutarimas dėl politinio-auklėjamojo darbo Lietuvių literatūros katedroje (1957 m. lapkričio 22 d.)“, in: *Literatūra 1940–1960*, p. 491–493.

⁹⁶ Plačiau žr. Viktorija Šeina, „Apie VU Lietuvių literatūros katedros bylą (1959–1961)“, in: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 187–210.

⁹⁷ Ona Pajedaitė, *op. cit.*, p. 183–184.

⁹⁸ *Ibid.*, p. 190–191.

⁹⁹ J.[ulius] Būtėnas, *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 1: vidurinėms mokykloms, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957. Toliau vartojama santrumpa JB LLV 1 1957; Idem, *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 2: vidurinėms mokykloms, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958. Toliau vartojama santrumpa JB LLV 2 1958. Plačiau apie vadovėlio leidybos istoriją žr. Julius Būtėnas, „Taip gimė literatūros vadovėlis“, *Tarybinis mokytojas*, 1978, lapkričio 17, Nr. 92, p. 4.

mos tautinio judėjimo traktuotės¹⁰⁰.) Nors pagal išleidimo metus iš šio leidinio galėtume tikėtis pastebimų politinio atlydžio ženklų, iš tikrųjų vadovėlio rankraštis buvo parengtas dar 1955 m., bet pagal sovietinės biurokratijos veikimo principus turėjo įveikti ilgą derinimo kelią tiek su LKP¹⁰¹, tiek su Švietimo ministerija, aukštojo mokslo institucijomis ir svarbiausia iš jų – Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutu. Būtent jo darbuotojams pavesta sukurti naująjį marksistinį-lenininį lietuvių literatūros istorijos naratyvą ir iš naujo įvertinti literatūros paveldą. Todėl rengdamas vadovėlį Būtėnas jo turinį turėjo derinti su instituto tyrėjų paraleliai rengta akademine lietuvių literatūros istorija. Nors mokyklinio vadovėlio autorius – Būtėnas, naujojo lietuvių literatūros istorinio naratyvo autorystė priklauso Lietuvių kalbos ir literatūros institutui vadovavusiam Korsakui ir jo bendradarbių kolektyvui¹⁰². Plačiau apie Būtėno parengto vadovėlio metodinius principus – tolesniame poskyryje, čiagi verta paminėti, kad vadovėlio autorius susitelkė į visuomeninę literatūros genezę ir reikšmę, kūrinius aptarė ideologiniu ir klasių kovos aspektu, kitaip tariant – visiškai išpildė pokariu LKP CK suformuotą naujos, marksistinės-lenininės literatūros istoriografijos poreikį.

1957 m. pasirodė ir pirmasis akademinės *Lietuvos TSR istorijos* tomas (vyriausiasis redaktorius Juozas Žiugžda). Taigi praėjus daugiau kaip dešimtmečiui po sovietinės reokupacijos lituanistai pagaliau turėjo su LKP suderintą Lietuvos visuomenės ir literatūros istorijos interpretaciją. Bet jau netrukus įsijungė ir šio „teisingo“ vertinimo kontrolės mechanizmai: 6-ojo dešimtmečio pabaigoje įsisiūbavo VVU Lietuvių literatūros katedros byla, 7-ojo pradžioje pasipylė arši ideologinė kritika Juozui Jurginiui, kad savo parengtame pirmajame mokykliniame *Lietuvos TSR istorijos* vadovėlyje (1957; iš viso penki leidimai) marksistinę (socioekonominiais procesais grįstą) periodizaciją bandė derinti su valstybingumo raidos pasakojimu¹⁰³. Taigi atlydys

¹⁰⁰ Idem, „Smūgiai ir atgaiva“, in: *Rašytojas ir cenzūra: straipsnių ir dokumentų rinkinys*, sudarė Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis, Vilnius: Vaga, 1992, p. 27–29.

¹⁰¹ Vadovėlio rankraštis siųstas LKP CK Meno ir kultūros skyriaus vedėjui Jonui Zinkui. Žr. Mokymo-metodinio skyriaus viršininko K. Poškaus pažyma apie „Lietuvių literatūros istorijos“ I d. vadovėlio paruošimą, 1957, birželio 10, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1487, l. 117–118.

¹⁰² Išsamiai šio naratyvo konstravimą nagrinėjo Aušra Jurgutienė. Žr. „Sovietinės lietuvių literatūros pastabos apie marksizmo poveikį literatūros istoriografijai“, in: *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu: kolektyvinė monografija*, sudarė Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 455–484.

¹⁰³ Plačiau apie tai žr. Aurimas Švedas, *Matricos nelaisvėje: Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 136–139; Arūnas Vyšniauskas, „Kaip Juozą Jurginį 1961 metais Maskva „šukavo“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 26, p. 112–147.

švietimo lauke prasidėjo labai pamažu, jį komplikavo nuolatiniai politinės temperatūros pokyčiai. Ryškesnė liberalizacija vyresniųjų klasių literatūriname ugdyme pasireiškė po Chruščiovo nušalinimo, kai pirmuosius keletą Leonido Brežnevo valdymo metų (1964–1968) vėl trumpam sušvelnėjo ideologinė LSSR kultūros kontrolė¹⁰⁴.

1966 m. gruodį vykusiame LKP CK trečiajame suvažiavime pakartoti tie patys bendrojo lavinimo uždaviniai kaip ir stalinmečiu (formuoti aukštą mokinių komunistinį sąmoningumą, sieti auklėjamąjį darbą su komunizmo statyba, skiepyti mokiniams pagarbą komunistų partijai ir pan.). Bet šįkart mokyklai keliami uždaviniai papildyti ir būtinybe atsižvelgti į estetinį mokinių auklėjimą¹⁰⁵. Žinoma, tai nebūtų buvę įmanoma be atitinkamų pokyčių bendroje SSRS švietimo politikoje. 1961 m. RSFSR pedagogikos mokslų akademijos parengtoje mokyklinėje literatūros metodikoje (lietuviškas vertimas publikuotas 1965) prabylama apie būtinybę organiškai sieti mokinių idėjinį-politinį auklėjimą su estetiniu ir doroviniu¹⁰⁶.

1966 m. pirmą sovietmečiu poleminę diskusiją apie mokyklines literatūros programas ir vadovėlius įžiebė Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojas, literatūrologas Vincas Auryla, *Literatūroje ir mene* pareiškęs, kad mokykloje stinga dėmesio estetiniam mokinių lavinimui¹⁰⁷. Aurylos paskatintoje

¹⁰⁴ 7–8-ojo dešimtmečių Lietuvos literatūros, meno, humanitarikos „klimato kaitą“ savo dienoraštyje pagaviai užfiksavo Vytautas Kubilius. Žr. Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai. 1945–1977*, parengė Janina Žekaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 327–412.

¹⁰⁵ „Dėl priemonių liaudies švietimui toliau gerinti (1966)“, in: *Nutarimai ideologiniais klausimais: Lietuvos KP Centro komiteto nutarimų ideologiniais klausimais, priimtų 1962–1967 m. m., išdėstymai*, Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1968, p. 21. Norkevičienės liudijimu, rengdamas savo suvažiavimų nutarimus LKP CK pats kreipdavosi į atitinkamas ministerijas, prašydamas pateikti medžiagą. Su švietimu susijusiems nutarimų punkтам medžiagą rengė Švietimo ministerijos tarnautojai. Tiesa, LKP CK galėjo ir neįterpti kokio nors konkretaus teiginio, jį atmesti. Vis dėlto labai tikėtina, kad literatūros pamokose atsižvelgti į estetinį ugdymą sumanė ne partiniai veikėjai, o ministerijoje dirbę lituanistai. Žr. „Stengdamomės laikytis Hipokrato priesaikos – svarbiausia nekenkti! (Lituanistę, socialinių mokslų daktarę docentę Reginę Kuzmaitytę-Norkevičienę kalbina Saulius Vasiliauskas)“, p. 198.

¹⁰⁶ *Literatūros dėstymo mokykloje metodikos klausimai*: straipsnių rinkinys, redagavo N.[ikolajus] Kudriašovas, Vilnius: Mintis, 1965, p. 8, 70.

¹⁰⁷ Vincas Auryla, „Kur estetinio auklėjimo pradžia“, *Literatūra ir menas*, 1966, kovo 26, Nr. 13 (1011), p. 2; Regina Norkevičienė, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė)*, p. 28. Auryla ir vėliau nuosekliai kritikavo ugdymo sistemą ir vadovėlius, kad juose per menkai atsižvelgiama į literatūros teorijos ir metodikos naujoves. (V.[incas] Auryla, „Naujausieji literatūros mokslo pasiekimai – pamokų pagrindas“, *Tarybinė mokykla*, 1970, Nr. 6, p. 20–23.)

diskusijoje dėl mokyklinės lituanistikos permainų formuluotas jau visiškai nuideologizuotas literatūros pamokų tikslas – „išauginti [...] kultūringą skaitytoją“¹⁰⁸, „ugdyti mokinių vaizduotę, taurinti širdį, padėti giliau pažinti gyvenimą, išmokyti jauną žmogų mąstyti apie tą gyvenimą ir jį kurti“¹⁰⁹. Pirmą kartą sovietmečiu viešai konstatuota, kad mokiniai žino esminius literatūros faktus, bet *negeba gėrėtis literatūros kūriniais*. Pasak Aurylos, dėl to iš dalies kaltos mokymo programos, kurios ignoruoja vaiko raidos psichologiją (mokiniai priversti skaityti jiems nuobodžius kūrinius, kaip Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus *Kalvio Ignoto teisybė* (2 d., 1948–1949))¹¹⁰. Programose tebėra „ryškus sociologizavimas, suprastinimas, ne visur skaitomasi su literatūros, kaip meno, specifika“, neskiriama deramo dėmesio naujausiai literatūrai¹¹¹.

Nuo literatūros pamokų mokinius esą atstumia ir schematizuotas bei vienpusiškas (turėta omenyje, klasių kovos idėja grįstas) literatūros dėstymas: „Petras Kurmelis – tik kylančios lietuviškosios buržuazijos atstovas, Juras Tarutis – irgi tik socialinė schema“, – šaržavo Auryla¹¹². Negalėdamas atvirai kritikuoti stalininių literatūros didaktikos principų, kaltę dėstytojas suvertė „kai kuriems“ mokytojams, kurie esą klaidingai juos traktavo:

Neteisingai suprastas santykis tarp kūrinio turinio ir savito mokinio suvokimo, smulkmeniškasis mokinių skaitymo reglamentavimas ir skrupulingas rūpinimasis, kad tik mokinyš kūrinio ar atskirų jo epizodų neinterpretuotų kiek kitaip, negu nurodyta mokymo programoje ar parašyta vadovėlyje, ir pagimdė literatūros mokymą be literatūros, dogmatizavimą literatūros pamokose.¹¹³

Pasiremdamas naujausiais RSFSR pedagogikos mokslo darbais, Auryla akcentavo autentišką mokinio santykį su tekstu, kurį mokytojas turėtų tik nukreipti tinkama linkme¹¹⁴. 7-ojo dešimtmečio diskusijoje užkliudytos ir baigiamąjo lietuvių kalbos ir literatūros egzamino rašinių temos: „Vis tie

¹⁰⁸ J. Kvederaitis, „Literatūros mokytojo rūpesčiai“, *Literatūra ir menas*, 1966, gegužės 28, Nr. 22 (1020), p. 2.

¹⁰⁹ V.[incas] Auryla, „Humanitarinė kultūra ir literatūros dėstymas mokykloje“, *Pergalė*, 1966, Nr. 2, p. 152.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 143, 147.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 149. Daugiau dėmesio mokyklinėse programose skirti naujausiai „tarybinei literatūrai“ reikalauja ir ano meto RSFSR pedagogikos mokslo darbuose. (*Literatūros dėstymo mokykloje metodikos klausimai*, p. 40.)

¹¹² Vincas Auryla, „Kur estetinio auklėjimo pradžia“, p. 2.

¹¹³ V.[incas] Auryla, „Humanitarinė kultūra ir literatūros dėstymas mokykloje“, p. 147.

¹¹⁴ *Ibid.*

patys „paveikslai“, vis tie patys „demaskavimai“, vis ta pati „kritika“ ar „pirmasis dainius“. Kur temos etikos, estetikos, gyvenimiškos mokinių patirties klausimais[?]“¹¹⁵ Kad egzamino rašinio temos anuomet vis dar buvo perdėm ideologizuotos, rodo 1966 m. brandos egzamino raštu užduočių kompleksas: „Geresnio paminklo didvyriams nebus, kaip vykdymas jų idealų“ (J. Janonis)“, „P. Cvirka – socialistinio realizmo atstovas lietuvių literatūroje“, „Pirmoj eilėj aš kaltinu bažnyčią, nes ji išmokė žmogų atsiklaupyti“ (J. Marcinkevičius)“¹¹⁶.

Spaudoje imta vis atviriau kalbėti apie pribrendusį poreikį atnaujinti mokytojų dalykines žinias¹¹⁷. Tiesa, 1950 m. įsteigtas respublikinis Mokytojų tobulinimosi institutas pedagogams organizuodavo kursus. Vis dėlto 6-ajame dešimtmetyje juose kasmet tobulinosi vos aštuntadalis visų mokytojų, 7-ajame dešimtmetyje – penktadalis¹¹⁸. Kritiktuotos ir mokytojus lituanistus rengusios aukštosios mokyklos: literatūros „dėstytojai gana dažnai dėsto neįdomiai, pasitenkina tik paskaitos „atpylimu“ iš užrašų, darytų gal prieš dešimtį–penkiolika metų ir maža kuo beapildytų per tą laiką“¹¹⁹, todėl studentai labiau linkstą į lingvistiką nei literatūros mokslą¹²⁰.

7-ajame dešimtmetyje mokytojai jau atvirai bodėjosi dalykine prasme atgyvenusiais, nuobodžiais, šampų ir trafaretų pilnais literatūros vadovėliais. Užtat labai teigiamai atsiliepė apie Vandos Zaborskaitės *Eilėraščio meną* (1965), kuriame „kalbama šviežiai, naujai, įdomiai“ ir kurio tik pasirodęs 7 tūkstančių egzempliorių tiražas buvo čia pat išpirktas¹²¹. Dėl nuobodulį mokiniams varančios besaikės literatūros bibliografijos, istoriografijos ir normatyvinio kūrinių vertinimo vadovėlius kritikavo ir Auryla. Jis ragino atsižvelgti į mokinio interesus ir jo amžiaus psichologiją: daugiau dėmesio skirti gyvenimo prasmės problemoms, žmonių tarpusavio santykių ir etiniams klausimams, „kuriuos taip intensyviai ir kankinančiai pergyvena bręstantis jaunimas“¹²².

Vis dėlto įdomesnių, labiau mokinio amžiui pritaikytų, ne tokių akademiškų vadovėlių sovietmečiu taip ir neparašyta. Nors 7-ojo dešimtmečio pa-

¹¹⁵ A.[leksandras] Šidlauskas, „Ieškome naujų kelių“, *Literatūra ir menas*, 1966, birželio 11, Nr. 24 (1022), p. 2.

¹¹⁶ Mokyklų valdybos inspektoriaus V.[ytauto] Jakelaičio informacija apie vidurinio ir aštuonmečio mokslo egzaminus Klaipėdos rajono mokyklose, [1966], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2313, l. 157.

¹¹⁷ Algimantas Zurba, „O mokytojas?“, *Literatūra ir menas*, 1969, rugsėjo 6, Nr. 36 (1190), p. 10.

¹¹⁸ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 177.

¹¹⁹ „Pradžia – mokyklos suole“, *Literatūra ir menas*, 1966, gruodžio 17, Nr. 50 (1048), p. 6.

¹²⁰ Algimantas Zurba, *op. cit.*, p. 10.

¹²¹ A.[leksandras] Šidlauskas, *op. cit.*, p. 2.

¹²² V.[incas] Auryla, *op. cit.*, p. 151.

baigoje pasirodžiusiuose Liongino Šepkaus, Vytauto Galinio, Jono Riškaus, Kazio Umbraso vadovėliuose meninei kūrinio specifikai skirta daugiau dėmesio nei 6-ojo dešimtmečio mokomojoje medžiagoje, net ir naujieji vadovėliai išliko akademiški, juose menkai paisyta mokyklinės pedagogikos principų¹²³. Mokytojai ir Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojai vadovėlių autoriams prikišo atgyvenusį šabloniškumą, ragino probleminti rašytojų biografijų ar kūrybos aptarimą, žvelgti įvairesniais aspektais¹²⁴. Bet šias mokytojų pastabas IX ir X klasės vadovėlių bendraautoris Umbrasas atrėmė argumentu, esą jis rėmėsis rusų literatūros vadovėliais, o šie tebesėką nusistovėjusia mokykline literatūros ugdymo tradicija¹²⁵. Dėl nuolatinio žvalgymosi į „didįjį brolių“, dėl „Bendrosė rekomendacijose naujų vadovėlių autoriams“ (1969) įtvirtintų ideologinių priedermių¹²⁶, o gal ir dėl mokyklai būdingos inercijos 7-ojo dešimtmečio ir vėlesniuose vadovėliuose nejusti ano meto literatūrologų (Zaborskaitės, Vytauto Kubiliaus, Juozo Girdzijausko, Kęstučio Nastopkos) darbuose prasidėjusio perėjimo nuo marksistinės-lenininės prie fenomenologinės ir struktūralistinės literatūros metodologijos¹²⁷.

Brežnevinės liberalizacijos metais literatūrinio ugdymo procesas vis mažiau kontroliuotas: 1966 m. patvirtintose aštuonmečių ir vidurinių mokyklų mokinių lietuvių kalbos ir literatūros rašomųjų darbų vertinimo normose apie ideologinį vertinimą nebeužsimenama¹²⁸. Vis dėlto Mokyklų valdybos

¹²³ Regina Norkevičienė, *op. cit.*, p. 13.

¹²⁴ Lietuvos TSR švietimo ministerijos Mokyklų mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo sektoriaus posėdžio, įvykusio 1969 m. lapkričio 27 d., protokolas, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 340, l. 11r–11v.

¹²⁵ *Ibid.*, l. 11v. 1968 m. „Šviesos“ leidyklos perspektyviniame plane numatyta 1972–1973 m. išleisti „originalių, naujų“ vadovėlių komplektą IX–XI klasių lietuvių kalbos ir literatūros pamokoms. Vėliau šios minties atsisakyta, esmingai atnaujinti pavesta tik „tarybinei literatūrai“ skirtą XI klasės vadovėlį (aut. Šepkus). (Papildymai ir pakeitimai „Šviesos“ leidyklos 1968 m. planuose, 1968, sausio 15, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2400, l. 16; Mokymo-metodinio skyriaus viršininko raštas Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministro pavaduotojui drg. V. Pranaičiui, 1968, spalio 9, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2400, l. 431; Naujų ir perdirbtų vadovėlių vidurinei bendrojo lavinimo mokyklai išleidimo planas (Priedas Nr. 7), 1969, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2439, l. 227–228.)

¹²⁶ Šiose rekomendacijose įrašyta prievolė „auklėti mokinius tarybinio patriotizmo ir proletarinio internacionalizmo dvasia“, „parodyti Tarybų Sąjungos galią“, formuoti „mokinių mokslinės-materialistinės pasaulėžiūros pagrind[us]“, atskleisti „kovą už materialistinių idėjų įsitvirtinimą moksle, literatūroje ir mene“ ir pan. (Bendros rekomendacijos naujų vadovėlių autoriams (patvirtinta 1969 m. liepos 29 d.), LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2440, l. 256–274.)

¹²⁷ Aušra Jurgutienė, „Literatūros mokslas ir kritika“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra*, p. 413–415.

¹²⁸ Lietuvos TSR švietimo ministerijos Mokymo-metodinis skyrius, Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų mokinių lietuvių kalbos ir literatūros rašomųjų darbų vertinimo normos, Vilnius, 1966, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2318, l. 37–57.

inspektoriai savo ataskaitose mokinių politines pažiūras dar fiksavo ir 8-ajame dešimtmetyje¹²⁹. Šią pareigą jiems numatė „Literatūros mokyimo ir jos poveikio moksleivių auklėjimui IX–XI klasėse“ tikrinimo atmintinė (1969), kurioje, be kitų uždavinių, inspektoriams nurodyta kontroliuoti, kaip mokytojai geba įskiepyti mokiniams „socialistinio humanizmo ir kit[us] kilni[us] socialistinės visuomenės nario bruožus“, ugdyti pamokose „mokinių teising[ą] pasididžiavim[ą], pasigėrėjim[ą] gimtąja, tarybine literatūra“, išaiškinti literatūros partiškumo, liaudiškumo ir kitas sąvokas¹³⁰. Pasak mokytojos Laimos Abraitytės, ir 7-ojo dešimtmečio pabaigoje ji įspėdavusi savo mokinius: „Abitūros egzaminas – tai ne tik literatūros rašomasis, tai yra politinis jūsų patikrinimas. Politinės brandos patikrinimas.“¹³¹

Komunistinės ideologijos sklaidos misija lietuvių literatūros (kaip ir kitų humanitarinių disciplinų) pamokoms tebebuvo priskiriama¹³² visą vėlyvąjį sovietmetį (1964–1988)¹³³. Tiek 1983 m., tiek 1985 m. LSSR bendrojo lavinimo mokyklos vyresniųjų klasių programose vis dar teigta, kad literatūrinio ugdymo uždavinys – išmokyti „vertinti literatūros reiškinius iš istorinių, klasių, partinių pozicijų“¹³⁴. Tačiau greta to vėlyvuojų sovietmečiu vis labiau

¹²⁹ Mokyklų valdybos inspektorės F. Matusevičienės informacija apie egzaminų eigą Vilkaviškio rajono mokyklose, [1970], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2534, l. 91–94; Mokyklų valdybos inspektorės Salomėjos Maceikienės informacija apie 1973–1974 m. lietuvių literatūros egzaminų eigą bei mokinių žinias Utenos rajono mokyklose, [1974], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2716, l. 6–10; Mokyklų valdybos inspektoriaus V.[ytauto] Jakelaičio pažyma apie 1974/1975 mokslo metų užbaigimą, egzaminų organizavimą ir eigą Ukmergės rajone, [1975], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2802, l. 72–74; Mokyklų valdybos inspektoriaus Vytauto Jakelaičio pažyma apie 1976/1977 mokslo metų užbaigimą ir egzaminų eigą Lazdijų rajone, [1977], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2956, l. 113–116, ir kt.

¹³⁰ Literatūros mokymas ir jos poveikis moksleivių auklėjimui IX–XI klasėse (Tikrinimo atmintinė), [1969], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2427, l. 45–47.

¹³¹ Laima Abraitytė, *Atsigręžus: Iš mokytojos užrašų*, Vilnius: Margi raštai, 2016, p. 101.

¹³² Plg. „Literatūros pašaukimas – komunistiškai auklėti“, *Tarybinis mokytojas*, 1972, vasario 16, Nr. 13, p. 1–2; Jadvyga Kvedaravičienė, „Kontrpropaganda per lietuvių literatūros pamokas“, *Tarybinė mokykla*, 1986, Nr. 2, p. 27–28, ir kt.

¹³³ Vėlyvojo sovietmečio ribos lietuvių ir užsienio autorių tyrimuose įvairuoja. Dažniausiai sutariama dėl pradžios – 1964-ųjų, Leonido Brežnevo atėjimo į valdžią metų, bet pabaigai pasirenkama data gali būti 1984, 1985, 1988 ar 1989 m. Šioje monografijoje, atsižvelgiant į Lietuvos švietimo sistemos situaciją ir lietuvių literatūros ugdymo kaitą mokyklose, vėlyvojo sovietmečio sąvoka įvardijamas laikotarpis iki Sąjūdžio (1988).

¹³⁴ *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1983. Toliau vartojama santrumpa AVMPR LKL IV–XI 1983, p. 49; *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1985, p. 49.

akcentuotas estetiškas lavinimas, savarankiška teksto analizė¹³⁵. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje į programas įrašytas reikalavimas mokiniams siesti teksto turinį su forma ir „savarankiškai įvertinti veikėjų charakterius ir poelgius, [...] pareikšti savo nuomonę apie juos“¹³⁶. Šie pokyčiai susiję ir su visos to meto SSRS švietimo sistemos posūkiu prie „į vaiką orientuotos pedagogikos“ – siekiu akcentuoti individualius mokinio poreikius ir į juos reaguoti¹³⁷.

Egzamino rašinius vertinusių inspektorių taip pat nebetenkino tegu ir didelę „politinę brandą“ demonstruojantis idėjinis-teminis literatūros kūrinio aptarimas; jų ataskaitose nuo 7-ojo dešimtmečio pabaigos imta reikalauti literatūros teorijos žiniomis grįstos teksto analizės¹³⁸. O štai 1983 m. programoje savarankiška teksto analizė net pavadinta sėkmingo literatūrinio lavinimo pagrindu¹³⁹. Galima pritarti Norkevičienės išvadai, kad estetiškos ir pažintinės literatūros funkcijos programose išryškėjo 7–8-ojo dešimtmečių sandūroje, o 9-ajame dešimtmetyje „pirmenybė jau teikiama būtent estetinei funkcijai, skaitytojo ugdymui“¹⁴⁰. Tiesa, kai kurie mokytojai savitai suprato estetinį kūrinio patyrimą literatūros pamokose – skatino mokinius egzaltuoti reikšti susižavėjimą skaitytais kūriniais. Vėlyvojo sovietmečio abitūros rašinių skiriamuoju bruožu tapusį sentimentalų jausmingumo demonstravimą palankiai vertino ir ataskaitose citavo Mokyklų valdybos inspektoriai¹⁴¹.

Išlikusiose 9-ojo dešimtmečio inspektorių ataskaitose (jų gerokai mažiau nei ankstesniais laikotarpiais) nebevertinta mokinių „politinė branda“, ilgainiui jose imta fiksuoti tik formaliuosius pamokų ir egzaminų eigos

¹³⁵ Plg. *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1971, p. 24.

¹³⁶ *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1968, p. 19. Toliau vartojama santrumpa AVMPr LKL V–XI 1968.

¹³⁷ Akvilė Naudžiūnienė, „Naujasis žmogus‘ iki pareikalavimo: mokinys vėlyvojo sovietmečio (1964–1988 m.) Lietuvos mokyklose“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2021, t. 47, p. 115.

¹³⁸ Plg. Nenustatyto autoriaus pažyma apie 1967/68 mokslo metų egzaminų eigą respublikos bendro lavinimo mokyklose, [1968], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2391, l. 122; Inspektorius V.[ytauto] Jakelaičio pažyma apie 1974/1975 mokslo metų užbaigimą, egzaminų organizavimą ir eigą Ukmergės rajone, [1975], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2802, l. 74, ir kt.

¹³⁹ AVMPr LKL IV–XI 1983, p. 52.

¹⁴⁰ Regina Norkevičienė, „Literatūrinio lavinimo tikslai (vidurinės ir aukštosios mokyklos ryšio aspektu)“, in: *Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika*: konferencijos pranešimų medžiaga, Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2001, p. 247–248.

¹⁴¹ Plg. Mokyklų valdybos inspektorius P. Kantausko pranešimas apie bendro lavinimo mokyklų baigiamųjų egzaminų vykdymo Alytaus rajone eigą, [1968], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2391, l. 103–104; Inspektorius Vytauto Jakelaičio pažyma apie egzaminus ir mokslo metų užbaigimą Zarasų rajone, [1968], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2391, l. 113–114, ir kt.

aspektus¹⁴². Beveik visai panaikinus ideologinę mokymo proceso kontrolę, retorinė klišė, kad kūrinys reikia vertinti iš klasinių pozicijų, nebeteiko normatyvinės galios. Vis dėlto estetiškas, meninis ir savarankiško mąstymo ugdymas literatūros pamokose neišstūmė ideologinės indoktrinacijos. Anot vėlyvojo sovietmečio Lietuvos mokinių patirtis tyrusios istorikės Akvilės Naudžiūnienės, visoje to meto pedagogikoje imtas stiprinti individualumo dėmuo ne pakeitė, o tik papildė iki tol galiojusias ugdymo koncepcijas¹⁴³.

Taigi sovietų okupuotos Lietuvos mokykloje vėlyvuju sovietmečiu, ypač 9-ajame dešimtmetyje, susiklostė dvilypė literatūrinio ugdymo padėtis: ideologinių dogmų neatsisakyta, bet kartu imta akcentuoti estetinį kūrinio nagrinėjimą, ugdyti savarankišką mokinio mąstymą. Ši situacija atliepia antropologo Aleksejaus Jurčako tyrimus, kuriuose pabrėžiama, kad ideologizuotas viešasis diskursas vėlyvojo sovietmečio visuomenėse vis labiau normalizavosi, tapo nuspėjamas, o įvairios ideologinės praktikos virto formaliu ritualu. Pasak tyrėjo, kuo daugiau ideologizuoti ritualai kartoti, tuo daugiau erdvės radosi alternatyviems požiūriams¹⁴⁴. Tą pastebime ir mokykliniame literatūros ugdyme. 7–9-uoju dešimtmečiais tų pačių ideologinių teiginių kartojimas mokomojoje ir metodinėje medžiagoje tapo savotišku privalomuoju ritualu, tačiau jokia svarbi ir vertinga informacija jais neperteikta. Vis dėlto tyrime koncentruojamės į mokyklinio kanono formavimą, todėl nesiimame aiškintis, ar ideologinę mokomosios medžiagos turinį mokiniai įsisavino, ar ne.

¹⁴² Plg. Mokyklų valdybos inspektorės A. Kisielienės pažyma apie egzaminų eigą Utenos rajono bendrojo lavinimo mokyklose, [1982], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 3373, l. 21–23; Mokyklų valdybos inspektorės S.[alomėjos] Maceikienės informacija apie egzaminų eigą ir pareiškimo tyrimo rezultatus Kauno 14-oje vidurinėje mokykloje, [1982], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 3373, l. 26–28; Mokyklų valdybos inspektorės A. Kisielienės informacija apie egzaminų eigą Zarasų rajono bendrojo lavinimosi mokyklose, 1983, rugpjūčio 17, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 3457, l. 57–59, ir kt.

¹⁴³ Akvilė Naudžiūnienė, *op. cit.*, p. 115.

¹⁴⁴ Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005, p. 14–16, 28–29, 283–291.

Literatūrinio ugdymo mokomoji medžiaga ir metodinės priemonės

Vadovėlių (kaip ir bet kuri kita) leidyba sovietmečiu buvo monopolizuota valstybės, vienai konkrečiai klasei skirtas vienas ministerijos aprobuotas vadovėlis, Švietimo ministerija parinkdavo ir vadovėlių autorius¹⁴⁵. Skirtingai nei pirmojoje Lietuvos Respublikoje, kai lietuvių literatūros istorijos vadovėlius rašė mokytojavimo patirties turintys lituanistai (dalis jų buvo ir universiteto dėstytojai, kaip antai Ambrazevičius), sovietmečiu matome priešingą situaciją: iš visų vyresnėms klasėms vadovėlius rašiusių vienintelis Lionginas Šepkus¹⁴⁶ ilgesnį laiką dirbo lietuvių kalbos mokytoju. Būtėnas¹⁴⁷ vos porą metų (1942–1944) mokė lotynų ir lietuvių kalbos Leipalingio progimnazijoje ir Merkinės gimnazijoje¹⁴⁸. O štai Galinis¹⁴⁹, Umbrasas¹⁵⁰, Riškus¹⁵¹ neturėjo nė tokios mokytojavimo patirties, buvo literatūros tyrėjai ir (arba) aukštųjų mokyklų dėstytojai.

Pirmieji sovietmečiu pasirodę Būtėno vadovėliai sulaukė aštrios literatūrologų ir mokytojų kritikos dėl gausių teorinių, faktinių, interpretacinių

¹⁴⁵ Valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos (nuo 1964 m. „Vagos“) vadovybė teikdavo vadovėlių autorių kandidatūras (su trumpu gyvenimo aprašymu ir darbdavio rekomendacija) tvirtinti švietimo ministrui.

¹⁴⁶ Lionginas Šepkus 1949 m. baigė Vilniaus pedagoginį institutą. Dar studijuodamas dirbo Kamajų progimnazijos mokytoju, 1951–1958 m. mokytojavo Marijampolės (tuo metu – Kapsuko) 1-ojoje vidurinėje mokykloje. Nuo 1960 m. dirbo Marijampolės pedagoginėje mokykloje (iki 1952 m. – Marijampolės mokytojų seminarija, 1955–1989 m. Onos Sukackienės pedagoginė mokykla). Parašė literatūros vadovėlių vidurinėms mokykloms, parengė mokyklinių skaitinių ir chrestomatijų, paskelbė literatūros ir jos dėstymo metodikos straipsnių. (Prieiga internetu: <https://www.marijampole.lt/naujienos/4/in-memoriam.-lionginas-sepkus:14063> [žiūrėta: 2024-10-22]).

¹⁴⁷ Julius Būtėnas 1934 m. baigė lituanistikos studijas Vytauto Didžiojo universitete. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje dirbo žurnalistu. 1943–1944 m. mokytojavo. 1944–1950 m. dėstė Vilniaus universitete. Vėliau dirbo žurnale *Pergalė* ir enciklopedijų redakcijose. Parengė pirmuosius sovietmečiu vyresniųjų klasių literatūros vadovėlius (2 d., 1957–1958), kartu su bendraautoriais – atnaujintą vadovėlį *Literatūros medžiaga IX klasei* (1963).

¹⁴⁸ Julius Būtėnas, *Neramūs metai*: memuarinės apybraižos, Vilnius: Vaga, 1982, p. 112–173.

¹⁴⁹ Vytautas Galinis 1947 m. baigė Vilniaus pedagoginį institutą. Vėliau dirbo Lietuvių kalbos ir literatūros institute (1950–1992) ir Vilniaus valstybiniame universitete (1976–1984). 1966 m. parašė vadovėlį X klasei *1917–1940 m. laikotarpio lietuvių literatūra*, o 1969 m. kartu su bendraautoriais parengė ketvirtą pataisytą jo leidimą.

¹⁵⁰ Kazys Umbrasas 1946 m. baigė lituanistiką Vilniaus universitete. 1945–1958 m. dirbo Lietuvių kalbos ir literatūros institute, nuo 1957 m. dėstė Vilniaus pedagoginiame institute. Kartu su kitais parengė lietuvių literatūros vadovėlius IX ir X klasėms (1968, 1969).

¹⁵¹ Jonas Riškus 1949 m. baigė lituanistikos studijas Vilniaus pedagoginiame institute, vėliau čia dirbo, 1961–1968 m. buvo šio instituto Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto dekanas. Kartu su bendraautoriais parengė IX klasės lietuvių literatūros vadovėlį (1968).

klaidų ir mokyklinės literatūros mokymo metodikos neišmanymo¹⁵², todėl jau 7-ojo dešimtmečio pradžioje už vadovėlių leidybą atsakinga Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla išreiškė pageidavimą, kad literatūros vadovėlius rengtų Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslininkai¹⁵³. Kreipdamasis į šio instituto direktorių, švietimo ministras Mečislovas Gedvilas mokslininkų įtraukimą į literatūros vadovėlių rengimą motyvavo tuo, kad ministerija „neranda iš mokytojų tarpo autorių, sugebančių ir apsiimančių paruošti minėtus vadovėlius, kurie būtų originalūs [išskirta mūsų]“¹⁵⁴. Daugumos mokyklinių disciplinų vadovėlius mokytojai dalykininkai rengė pagal rusiškus atitikmenis. Mokant lietuvių literatūros reikėjo savo, originalaus vadovėlio. Būtėnui šis darbas nepavyko, jo vadovėliams, be kitų pastabų, prikištas ir nekūrybiškas naudojimas akademine lietuvių literatūros istorija (plagijavimas?)¹⁵⁵. Kita vertus, vadovėlių autoriai turėjo perteikti mokiniams „teisingą“, marksistinę-lenininę lietuvių literatūros raidos traktuotę. Pastarąją sukurti, kaip rašėme, patikėta Lietuvių kalbos ir literatūros institutui. Būtent dėl šios priežasties ministras ir kreipėsi į Korsaką.

Pastarasis bandė išvengti vadovėlių rengimo naštos ir ragino ministrą šiam darbui pasitelkti pedagogus rengiančius, tad ir mokyklinę literatūros dėstymo metodiką geriau išmanančius Valstybinio pedagoginio instituto ir Vilniaus valstybinio universiteto dėstytojus. Kartu jis pripažino, kad ligi šiol literatūros vadovėlių rengėjai rėmėsi Lietuvių kalbos ir literatūros instituto parengtos akademinės literatūros istorijos tomiais ar jų rankraščiais. Tad instituto mokslininkai ir toliau teiksia pagalbą vadovėlių rengėjams, o „esant neišvengiamam reikalui“ Korsakas rekomenduosiąs keletą instituto

¹⁵² 1957 m. balandžio mėn. 14 d. Švietimo ministerijoje įvykusio J. Būtėno lietuvių literatūros vadovėlio vidurinėms mokykloms IX kl. rankraščio aptarimo protokolai, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1487, l. 90–97; Ona Dabrilaitė, J. Būtėno „Lietuvių literatūros vadovėlio“ (vidurinėms mokykloms) II dalies recenzija, Kaunas, 1958, kovo 7, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1487, l. 257–304; Prof. K. Korsako pastabos dėl J. Būtėno „Lietuvių literatūros vadovėlio“ II d., [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1487, l. 453–460; Vilniaus valstybinio Vinco Kapsuko universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Lietuvių literatūros katedros protokolai Nr. 24, 1963, vasario 27, VUA, f. R-856, ap. 16, b. 288, l. 6v–7v, ir kt.

¹⁵³ Valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos direktoriaus B.[roniaus] Saulio raštas LTSR švietimo ministerijos Mokymo-metodinio skyriaus viršininkui Nr. 1447, Kaunas, 1963, rugsėjo 7, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2217, l. 88.

¹⁵⁴ Švietimo ministro Mečislovo Gedvilo raštas Lietuvos TSR mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriui profesorui Kostui Korsakui, 1963, rugsėjo 12, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2217, l. 89.

¹⁵⁵ Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriaus Kosto Korsako raštas švietimo ministrui drg. M.[ečislovui] Gedvilui, Vilnius, 1963, spalio 16, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2255, l. 9.

darbuotojų, „rašiusių atitinkamus akademinės „Lietuvių literatūros istorijos“ skyrius, – kurie sutiktų kartu su aukštųjų mokyklų dėstytojais ir pedagogais specialistais būti literatūros vadovėlių autoriais“¹⁵⁶. „Neišvengiamas reikalas“, akivaizdu, buvo pribrendęs, nes trys iš keturių vyresniųjų klasių literatūros vadovėlių rengimą iš Būtėno perėmusių autorių (Galinis, Šepkus, Umbrasas) kaip tik ir buvo akademinės lietuvių literatūros istorijos (4 t., 1957–1968) bendraautoriai. Viena vertus, tai lėmė aukštesnę akademinę vadovėlių kokybę, antra vertus, tokiu būdu visiškai suvienodintas lietuvių literatūros istorijos pateikimo modelis aukštojoje ir vidurinėje mokykloje. O tai, savo ruožtu, lėmė, kad mokyklinis literatūros dėstymas visą sovietmetį išliko perdėm orientuotas į literatūros istorijos žinias, menkai paisyta mokinio asmenybės raidos ypatumų.

Ilgiausiai mokykloms teko laukti 1917–1940 m. laikotarpiui skirtą lietuvių literatūros istorijos vadovėlio X klasei – pirmas leidimas pasirodė tik 1966 m.¹⁵⁷ Būtent šis, vadinamasis buržuazinis, lietuvių literatūros istorijos laikotarpis anuomet kėlė daugiausia atrankos ir vertinimo sunkumų. Vėlyvą vadovėlio pasirodymą paaiškina aplinkybė, kad šiam laikotarpiui skirtas akademinės lietuvių literatūros tomas (t. 3, d. 2) tepasirodė 1965 m. Turint omenyje Norkevičienės pastebėjimą, kad sovietmečiu mokyklinė lituanistika nieku gyvu negalėjo prasilenkti su akademine literatūros istorija¹⁵⁸, nestebina, kad ir X klasės vadovėlį rengti Švietimo ministerija patikėjo vienam iš minėto akademinės istorijos tomo bendraautorių, Galiniui.

7-ajame dešimtmetyje (1960–1968) pasirodęs naujas lietuvių literatūros istorijos komplektas IX–XI klasėms vėliau daug sykų perleistas ir su nedideliais pakeitimais buvo naudojamas Lietuvos mokyklose daugiau nei dvidešimt metų, iki pat nepriklausomybės atkūrimo. 1968 m. išėjęs Riškaus, Aleksandro Šalčiūtės ir Umbraso vadovėlis IX klasei buvo perleidžiamas tik su smulkiais korektūros pataisomis. 1967 m. publikuotas Galinio, Umbraso ir Šepkaus vadovėlis X klasei pakoreguotas ir atnaujintas 1969 m., o vėlesnės pakartotinės laidos buvo beveik identiškos. Nors SSRS švietimo tyrėjai pabrėžia, kad Brežnevo valdymo metais bendrojo ugdymo sistema patyrė

¹⁵⁶ *Ibid.*, l. 8–9.

¹⁵⁷ Būtėnas šio laikotarpio vadovėlio rankraštį parengė dar 1958 m., bet jis susilaukė gausios kritikos ir galiausiai šis darbas buvo patikėtas kitam autoriui. Žr. J. Būtėno „Lietuvių literatūros vadovėlio“ (1917–1940 m.) ir L. Šepkaus „Lietuvių tarybinės literatūros vadovėlio“ aptarimo, įvykusio Švietimo ministerijoje 1959 m. vasario mėn. 27 d., protokolas, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1753, l. 25–29.

¹⁵⁸ Regina Norkevičienė, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė)*, p. 13.

nemažai permaining¹⁵⁹, lietuvių literatūros vadovėlių situaciją vėlyvuju sovietmečiu išties galime pavadinti stagnacine. Vienintelis Šepkaus vadovėlis XI klasei (1960) kito kiek labiau – 1970 m. leidimas derintas prie atnaujintos XI klasės programos¹⁶⁰ (ją plačiau aptarsime tolesniame poskyryje). Tačiau vėliau, nuo 1971 m. iki paskutinės laidos 1983 m., ir jis koreguotas tik minimaliai¹⁶¹. Tad nepaisant įvairių 8–9-ojo dešimtmečių lietuvių kultūros pokyčių, LSSR mokyklose naudotasi 7-ajame dešimtmetyje parašytais IX–XI klasių literatūros vadovėliais.

Anksčiau nei vadovėliai pasirodė lietuvių literatūros chrestomatijos VIII–XI klasei (1952–1953). Jas kartu su mokytojų ir Švietimo ministerijos inspektorių grupe parengė minėtasis Būtėnas¹⁶². Pats skaitinių knygų leidybos faktas yra labai svarbus, nes išėmus iš apyvartos visus pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpio vadovėlius ir chrestomatijas, taip pat visus anuomet rengtus klasikų raštus mokykloms labai trūko literatūros mokymosi šaltinių¹⁶³. Net ir 7-ojo dešimtmečio viduryje mokytojai skundėsi prastu mokyklų aprūpinimu literatūros šaltiniais. Antai Kapsuko (t. y. Marijampolės) Jono Jablonskio vardo vidurinėje mokykloje 1966 m. Vaižganto *Raštų* tebuvo

¹⁵⁹ Žr. Mervyn Matthews, *Education in the Soviet Union. Policies and Institutions since Stalin*, London, Boston, Sydney: George Allen & Unwin, 1982, p. 40.

¹⁶⁰ L.[ionginas] Šepkus, „Vadovėlio autoriaus rūpesčiai“, *Tarybinė mokykla*, 1970, Nr. 8, p. 30. Aptardami vadovėlį Švietimo ministerijoje mokytojai pabrėžė, kad jis neatitinka programos (!), medžiaga vietomis pateikta neproporcingai, o autorius niekaip nereagavęs į ugdymo metodikos naujoves, pavyzdžiui, probleminį dėstymą. Į šias pastabas ir pasiūlymus rengiant naujus vadovėlio leidimus Šepkus neatsižvelgė. (L.[iongino] Šepkaus lietuvių literatūros vadovėlio XI klasei (bandomojo) aptarimo, vykusio 1970 m. gruodžio 4 d. Švietimo ministerijoje, protokolas, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2484, l. 422–426.)

¹⁶¹ Tarkime, išbrauktos vietos apie naujai emigravusius rašytojus (pavyzdžiui, Icchoką Merą), šiek tiek tikslintas poskyris apie „tarybinės literatūros“ bruožus (įprastai tiesiog priduriant kokią naują eilinio SSKP suvažiavimo nuostatą) ir pan.

¹⁶² Chrestomatijos rengėjų grupę surinko ir jai vadovauti Būtėną paskyrė Švietimo ministerija pritariant LKP CK. Ministro rašte minimi ir Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojas Antanas Vengris bei Lietuvos istorijos instituto etnografijos sektoriaus mokslininkas Ambraziejus Jonynas. Bet 1952 m. pasirodžiusiose chrestomatijose nė vienas iš mokslininkų nebeminimas. (LTSR švietimo ministro Alberto Knyvos raštas LKP(b) CK sekretoriui drg. Niunkai, 1951 m. kovas, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 726, l. 105; J. B[ū]tėno, A. Jonyno, S.[alomejos] Maceikienės, L. Mičiulytės sudarytos „Literatūros chrestomatijos“ VIII klasei recenzija, [parašas neįskaitomas], 1951, rugpjūčio 27, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 742, l. 83–87; Julius Būtėnas, „Smūgiai ir atgaiva“, p. 22.)

¹⁶³ Klaipėdos m. IX vidurinės mokyklos lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja Aldona Lucienė, Apie lietuvių literatūros dėstymo gerinimą, Klaipėda, 1959, birželio 14, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1621, l. 204.

vienas egzempliorius, o dešimtokų, turėjusių skaityti Vaižganto kūrinius, – 100¹⁶⁴. Detaliau Būtėno vadovautos rengėjų grupės parengtų chrestomatijų tekstų atrankos principai bus nagrinėjami kitame poskyryje. Vis dėlto galime paantrinti Norkevičienei, kad minėtos chrestomatijos tiek kūrinių atrankos, tiek jų pateikimo požiūriu yra vienas ryškiausių tiesmukos stalininės literatūrinio ugdymo ideologizacijos ir politizacijos pavyzdžių¹⁶⁵.

1952–1955 m. pasirodė trys minėto chrestomatijų komplekto leidimai, o 1956 m. nuspręsta vietoj jo sudaryti konkrečių autorių programinių kūrinių rinktines „Mokinio bibliotekos“ serijoje¹⁶⁶. Vis dėlto mokytojai skundėsi, kad ši serija neapima visų programinių autorių kūrybos, ir pageidavo turėti vyresniųjų klasių literatūros chrestomatijas¹⁶⁷. Naujas jų komplektas pasirodė 1968–1969 m.¹⁶⁸ Šias dviejų pakartotinių leidimų sulaukusias chrestomatijas rengė lituanistinį išsilavinimą turintys „Šviesos“ (buvusios Valstybinės pedagoginės literatūros) leidyklos specialistai ir Švietimo ministerijos tarnautojai. Kaip ir 6-ojo dešimtmečio chrestomatijos, tai tebuvo raštijos ir grožinės literatūros kūrinių (ištraukų) rinkiniai be įvadinių (kontekstinių) nuorodų, nukreipiamųjų klausimų ar kitų metodinių komponentų. Nepaisant mokytojų ir pedagogikos žinovų rekomendacijų plėsti metodinę dalį¹⁶⁹,

¹⁶⁴ J. Kvederaitis, *op. cit.*, p. 2.

¹⁶⁵ Regina Norkevičienė, *op. cit.*, p. 114.

¹⁶⁶ Apie tokio sprendimo priežastis plačiau žr. Nenustatyto autoriaus P. Cvirkos ir Žemaitės kūrinių, paruoštų „Mokinio bibliotekos“ leidimui, recenzija, nepasirašytas mašinraštis, 1956, sausio 29, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1487, l. 28–30.

¹⁶⁷ Lietuvos TSR švietimo ministerijos mokymo-metodinio skyriaus ir „Šviesos“ leidyklos darbuotojų susitikimo su Tauragės rajono mokytojais protokolai, Tauragė, 1966, balandžio 22, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2317, l. 138.

¹⁶⁸ *Lietuvių literatūra IX klasei* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė D.[oma] Galnaitytė, Kaunas: Šviesa, 1968. Toliau vartojama santrumpa LL IX 1968; *Lietuvių literatūra X klasei*, d. 1 (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė J.[onas] Vildžiūnas, Kaunas: Šviesa, 1968. Toliau vartojama santrumpa LL X 1 1968; *Lietuvių literatūra X klasei*, d. 2 (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė D.[anutė] Bartulienė ir I.[rena] Leimontienė, Kaunas: Šviesa, 1968; *Tarybinė lietuvių literatūra XI klasei*, d. 1: *Apsakymai ir dramaturgija* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė J.[onė] Astrauskienė, R.[egina] Čepulienė, Kaunas: Šviesa, 1969; *Tarybinė lietuvių literatūra XI klasei*, d. 2: *Poezija* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė J.[onas] Barcys, Kaunas: Šviesa, 1969. Toliau vartojama santrumpa TLL XI 2 1969.

¹⁶⁹ Vilniaus XXII vid. m-klos mokykl. G.[enovaitės] Grigėnienės pastabos apie IX kl. chrestomatiją, 1976, balandžio 5, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2867, l. 151–153; Doc. V.[inco] Aurylos pastabos apie lietuvių literatūros chrestomatiją IX klasei, 1976, balandžio 12, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2867, l. 149–150; Lietuvos TSR švietimo ministerijos Mokyklų mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo sektoriaus posėdžio, įvykusio 1982 m. vasario 18 d., protokolai, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 1021, l. 3–5.

tokia pati struktūra išlaikyta ir atnaujintuose skaitinių knygų leidimuose. Nors poligrafine kokybe šios chrestomatijos lenkė stalinmečio skaitinius, „Šviesos“ leidykla sulaukė mokytojų, dėstytojų ir metodininkų pastabų dėl neišvaizdaus dizaino, iliustracijų stokos¹⁷⁰.

Chrestomatijų, kitaip nei vadovėlių, pakartotiniai leidimai koreguoti labiau. Mažiausiai pokyčių – IX klasės chrestomatijoje (pirmas leidimas 1968, paskutinis 1982). Tai, kaip aptarsime vėliau, susiję su palyginti neproblemišku senosios literatūros ir raštijos vertinimu. Kitų klasių pakartotiniai skaitinių leidimai keisti labiau; įdomu, kad neretai pakeitimai nekoreliavo su programų pokyčiais¹⁷¹.

9-ajame dešimtmetyje literatūros skaitinių komplektas IX–XI klasėms papildė literatūros mokslo ir kritikos chrestomatijomis¹⁷². Jos laikytos naudinga pagalbine priemone, padedančia mokytojams prisitaikyti prie tegu ir nežymiai, bet atnaujinamų programų¹⁷³, mat vadovėliai tuo metu mokytojų atvirai kritikuoti kaip atgyvenę¹⁷⁴.

Visą sovietmetį nuo 1951 m. greta vadovėlių ir chrestomatijų ėjo minėtos „Mokinio bibliotekos“ serijos programinių autorių kūrybos rinktinės¹⁷⁵. Nuo 8-ojo dešimtmečio pradžios šių serijų papildė ir rašytojų gyvenimo bei kūrybos apybraižos. Visus šiuos leidinius tvirtino švietimo ministras, taigi jie turėjo oficialios mokomosios priemonės statusą.

¹⁷⁰ Lietuvos TSR švietimo ministerijos Mokyklų mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo sektoriaus posėdžio, įvykusio 1969 m. lapkričio 27 d., protokolai, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 340, l. 10v–11v.

¹⁷¹ 7-ojo dešimtmečio chrestomatijose ne visada laikytasi programų reglamentuotų medžiagos paskirstymo proporcijų. (*Ibid.*, l. 10v.)

¹⁷² *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija IX klasei*, sudarė J.[onas] Riškus, Kaunas: Šviesa, 1984; *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija XI klasei*, sudarė L.[ionginas] Šepkus, Kaunas: Šviesa, 1987; *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija XI klasei*, sudarė Vytautas Galinis, Kaunas: Šviesa, 1989.

¹⁷³ „Lietuvių kalba ir literatūra 1986–1987 mokslo metais“, *Tarybinis mokytojas*, 1986, birželio 25, Nr. 50, p. 2.

¹⁷⁴ Antanas Bieliauskas, Zenonas Tartilas, „Literatūros mokymo kasdienybė ir lūkesčiai“, *Tarybinis mokytojas*, 1987, rugpjūčio 12, Nr. 64, p. 3; Vitas Lazauskas, Janina Semaškaitė, „Lituanistės nerimas ir viltys“, *Tarybinis mokytojas*, 1988, birželio 15, Nr. 48, p. 1, ir kt.

¹⁷⁵ Vien 1951 m. šioje serijoje išleistos Dionizo Poškos, Strazdo, Maironio, Vinco Kudirkos, Lazdynų Pelėdos, Žemaitės, Jono Biliūno, Vienuolio, Giros, Prano Vaičiūčio, Janonio, Vinco Kapsuko, Vytauto Montvilos, Salomėjos Nėries, Antano Venclovos, Jono Avyžiaus, Juozo Baltušio kūrybos rinktinės.

Lietuviško literatūros teorijos vadovėlio mokykloms per visą sovietmetį neparengta¹⁷⁶, ilgą laiką mokyta iš rusiško, mokykloms nepritaikyto literatūros mokslo įvado vertimo¹⁷⁷. 9-ajame dešimtmetyje pasirodė pirmieji originalūs literatūros teorijos veikalai – Vandos Zaborskaitės *Literatūros mokslo įvadas* (1982) ir kolektyvinis leidinys *Literatūros teorijos apybraiža* (1982). Nors ir nebuvo skirti vidurinei mokyklai, jie padarė nemažą įtaką vyresniųjų klasių literatūriniam ugdymui.

Tik 1988 m. publikuota originali Liudos Ruseckienės literatūros dėstymo metodika¹⁷⁸, iki tol visą sovietmetį naudotasi lietuviškai mokyklai nepritaikytais iš rusų kalbos verstais leidiniais¹⁷⁹. Tiesa, tai nereiškia, kad nebuvo kuriama lietuviška literatūrinio ugdymo metodika. Pirma, dar 1962 m. aukštosiose mokyklose įvestas literatūros dėstymo metodikos kursas¹⁸⁰, išleista jo programa¹⁸¹. Antra, literatūros didaktikos klausimai nuo 7-ojo dešimtmečio aktyviai svarstyti spaudoje¹⁸², straipsnių rinkiniuose, konkrečių autorių kūrybai nagrinėti mokykloje skirtose metodinėse priemonėse¹⁸³.

¹⁷⁶ Literatūros teorijos vadovėlio rankraštį 1957–1958 m. parengė Zigmas Kuzmickis, bet po literatūrologų (Zaborskaitės, Kubiliaus, Umbraso) ir mokytojų lituanistų išsakytos kritikos knyga taip niekada ir nepasirodė. (Lietuvos TSR švietimo ministerijos kolegijos nutarimas Nr. 27, 1957, gegužės 23, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1351, l. 220; Z. Kuzmickio „Literatūros teorijos“ vadovėlio rankraščio aptarimo, įvykusio Švietimo ministerijoje 1958 m. lapkričio 18 d., protokolai, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1487, l. 389–392; Valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos direktoriaus V. Černeckio raštas LTSR švietimo ministerijos Metodinio skyriaus viršininkui drg. K. Poškui, 1959, sausio 24, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1620, l. 104.)

¹⁷⁷ G.[rigorijus] Abramovičius, *Literatūros mokslo įvadas*, vertė ir lietuviškus pavyzdžius parinko Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.

¹⁷⁸ Liuda Ruseckienė, *Lietuvių literatūros mokymo metodika*, Vilnius: Mokslas, 1988. Pirmasis lietuvių kalbos dėstymo metodikos vadovėlis pagrindinėms mokykloms pasirodė gerokai anksčiau – jį išleido Juozas Budzinskis (*Lietuvių kalbos mokymas aštuonmetėje mokykloje*, 1968).

¹⁷⁹ V.[asilijus] V. Golubkovas, *Literatūros dėstymo metodika*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952, antras pataisytas ir papildytas leidimas 1956; *Literatūros dėstymo mokykloje metodikos klausimai*, 1965.

¹⁸⁰ Žr. V.[incas] Auryla, „Lietuvių literatūros dėstymo metodikos pasiekimai ir jos mokslinio tyrimo perspektyvos“, *Tarybinė mokykla*, 1968, Nr. 6, p. 17.

¹⁸¹ Žr. *Lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikos programos: Aukštųjų mokyklų pedagoginių specialybių neakivaizdinių ir stacionariųjų skyrių studentams*, sudarė V.[incas] Auryla, J.[uozas] Budzinskis, P.[ranas] Gailiūnas, L.[iuda] Kadžytė, V. Voveris, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

¹⁸² 1968 m. Auryla apibendrino, kad „[s]paudoje yra paskelbta apie 350 reikšmingesnių straipsnių literatūros dėstymo klausimais“. (V.[incas] Auryla, *op. cit.*, p. 17.)

¹⁸³ E.[ufemija] Savickaitė, *Petro Cvirkos gyvenimo ir kūrybos nagrinėjimas X klasėje*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961; *Salomėja Nėris mokykloje*: iš mokytojų darbo patirties, sudarė J.[onas] Linkevičius, R.[egina] Norkevičienė, E.[ufemija] Savickaitė, Kaunas: Šviesa, 1977; *Petras Cvirka mokykloje*: iš mokytojų darbo patirties, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1982.

Literatūros metodikai skirtos disertacijos pradėtos rengti taip pat 7-ajame dešimtmetyje¹⁸⁴, o kai 8-ajame dešimtmetyje jų pagrindu pasirodė metodinės priemonės, imta plačiau diskutuoti apie literatūrinio ugdymo kokybę ir jo metodų atnaujinimą¹⁸⁵. Šias tendencijas atspindi 1971 m. pasirodžiusi pirmoji Aurylos sudaryto rinkinio *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje* dalis, kurioje aptariamas probleminis mokymas, aktyvūs ugdymo metodai¹⁸⁶. Ir literatūros pamokas stebėjusių inspektorių pažymose pasitaiko teiginių, kad mokytojai turėtų taikyti aktyvius mokymo metodus, skatinti savarankišką mokinių mąstymą, nes to reikalauja „nauja mokymo kryptis“¹⁸⁷. Apskritai, probleminis literatūros mokymas (tai 1973 m. apgintos Ruseckienės disertacijos tema), kaip alternatyva chronologiniam faktologiniam literatūros istorijos dėstymui, išsamiai svarstytas 8-ojo dešimtmečio spaudoje¹⁸⁸, įtrauktas ir į lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikos programas¹⁸⁹. Iš publikacijų pedagoginėje spaudoje matyti, kad probleminis mokymas 8–9-uoju dešimtmečiais į mokyklinę lituanistiką buvo integruotas kaip papildomas, bet niekad neišstūmė įprastinio chronologinio monografinio dėstymo (kai aptariamas istorinis kontekstas, autoriaus biografija ir kūryba).

¹⁸⁴ Regina Norkevičienė, *op. cit.*, p. 190.

¹⁸⁵ *Ibid.*, p. 193–200. Minėtinos Eufemijos Savickaitės parengtos knygos: *Literatūros kūrinio veikėjo nagrinėjimas IV–VIII klasėse* (1975), *Epinių kūrinių nagrinėjimas IV–VIII klasėse* (1979), *Literatūros namų darbai IV–VIII klasėse* (1983).

¹⁸⁶ Pvz., L.[iuda] Ruseckienė, „Mokinių mąstymo bei kūrybingumo aktyvinimas per poezijos pamokas ir probleminis mokymas“, in: *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 1, sudarė V.[incas] Auryla, Kaunas: Šviesa, 1971, p. 29–65.

¹⁸⁷ Medžiaga apie naujųjų programų vykdymą Kėdainių, Mažeikių ir Molėtų rajonų mokyklose, nepasirašyta, [1971], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2534, l. 47.

¹⁸⁸ Žr. V.[incas] Auryla, L.[iuda] Ruseckienė, „Probleminis mokymas ir mokyklinis literatūros kursas“, *Tarybinė mokykla*, 1971, Nr. 5, p. 19–20; *Iidem.*, „Probleminės užduotys ir situacijos literatūros pamokose“, *Tarybinė mokykla*, 1971, Nr. 8, p. 19–24; Nr. 9, p. 18–22, ir kt.

¹⁸⁹ 1970 m. paskelbtos Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto literatūros dėstymo metodikos programos nuo 1962 m. tesiskiria tuo, kad buvo papildytos probleminiu literatūros kūrinio nagrinėjimu. Žr. *Lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikos programos*, parengė Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto lietuvių kalbos ir literatūros metodikos dėstytojų kolektyvas, Vilnius: [s. n.], 1970, p. 18, 25.

LIETUVIŲ LITERATŪROS MOKYMO PROGRAMŲ RAIDĄ SOVIETMEČIU

Kaip pažymi vienas įtakingiausių SSRS tautinės politikos tyrėjų Jurijus Slezkinas, nors ir paremtas klasių kovos idėja, vadinamasis marksizmas-leninizmas nepaneigė tautos (tautiškumo) svarbos sovietinėje visuomenėje¹⁹⁰. Veikiau priešingai – tai buvo pirma pasaulyje valstybė, institucionalizavusi etnoteritorinį federalizmą ir suklasifikavusi visus savo piliečius pagal jų biologinę tautybę¹⁹¹. SSRS respublikų titulinių tautų kultūra nebuvo persekiama ar gniaužiama, ji toleruota ir net skatinta, bet tik iš anksto nustatytų rėmų – SSRS komunistų partijos ideologijos – ribose¹⁹². Bolševikai pasimokė iš carinės Rusijos istorijos, kad bandymai užgniaužti tautinę kultūrą užvaldytose teritorijose galiausiai prasiveržia vietos gyventojų priešišku užkariautojams¹⁹³. Skatindami sovietinių respublikų titulinių tautų vietinę kultūrą, SSRS komunistų partijos vadovai siekė įgyti šių tautų elito pasitikėjimą ir tokiu būdu patraukti juos sekti komunistine ideologija ar bent nesipriešinti jai¹⁹⁴. Viena vertus, sovietinių respublikų literatūrologai buvo skatinami domėtis, nagrinėti, skleisti savo tautinės kultūros paveldą. Kita vertus, jiems visą laiką grėsė pavojus KP akyse iš „gero patrioto“ virsti „blogu nacionalistu“¹⁹⁵, mat „socialistinio turinio“ samprata buvo labili, galėjo būti (ir buvo) koreguojama vis naujų SSRS komunistų partijos suvažiavimo nutarimų.

Klaidinga būtų teigti, kad sovietinėje Lietuvoje neskirta dėmesio lietuvių kalbos ir literatūros dėstymui. Mokymo plane lietuvių kalbai ir literatūrai skiriamų pamokų skaičius sovietmečiu liko toks pat kaip pirmojoje Lietuvos Respublikoje – vyresniosioms klasėms vidutiniškai penkios savaitinės pamokos (į šį kiekį neįskaičiuotas kurį laiką programose buvęs rusų literatūros kursas)¹⁹⁶. Vis dėlto kalbant apie literatūrinį ugdymą, už kiekybinį kriterijų svarbesnis pamokų turinys. Visas švietimas sovietmečiu buvo pa-

¹⁹⁰ Yuri Slezkine, „The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism“, in: *Stalinism: New Directions*, edited by Sheila Fitzpatrick, London, New York: Routledge, 2000, p. 313.

¹⁹¹ *Ibid.*, p. 314.

¹⁹² *Ibid.*, p. 330.

¹⁹³ *Ibid.*, p. 325.

¹⁹⁴ *Ibid.*, p. 315.

¹⁹⁵ *Ibid.*, p. 338.

¹⁹⁶ Regina Norkevičienė, *op. cit.*, p. 19.

jungtas jaunosios kartos sovietizacijai¹⁹⁷. Valdžia skatino lietuvių literatūros mokymą(si), bet kartu siekė paversti jį ideologinės indoktrinacijos įrankiu. Sovietų tautinę politiką Lietuvoje Vladas Sirutavičius traktuoja kaip sandorį tarp SSRS komunistų partijos ir lietuvių elito. KP suteikė teisę lietuviams išlaikyti ir plėtoti savo tautinę kultūrą (kalbą, papročius, literatūrą ir kt.) su sąlyga, kad jos turinys bus socialistinis¹⁹⁸. Mokyklinio (ir akademinio) lietuvių literatūros kanono atveju šis sandoris buvo vykdomas pagal marksizmo-leninizmo dogmas perrašant lietuvių literatūros istoriją, steigiant naujus (proletarinės literatūros ir socrealizmo krypties) klasikus, perkuriant ikisovietinio laikotarpio rašytojų biografinius naratyvus ir perinterpretuojant jų kūrinius. Dauguma kanoninių lietuvių literatūros autorių sovietinėje mokykloje liko tie patys kaip ir anksčiau, bet jų gyvenimo pasakojimui ir kūriniams suteiktos naujos reikšmės. Būtent taip išspręstas socialistinio turinio ir tautinės formos reikalavimas sovietmečio mokykloje (ir literatūros moksle).

Galėtume klausti, kodėl sovietmečio mokykliniame kanone išliko beveik visi ligtoliniai literatūros klasikai (išskyrus Šatrijos Ragana, Vydūną, Vincą Pietarį). Juk sovietai galėjo radikaliai nukirsti ankstesnę literatūros tradiciją ir steigti naują. Tokio eksperimento buvo griebtasi porevoliucinėje Rusijoje: XX a. 3-iajame dešimtmetyje iš mokyklinių programų pašalinta visa rusų literatūros klasika, paliekant tik proletarinius rašytojus¹⁹⁹. Toks kardinalus kanono išardymas nepasiteisino, todėl stalininėje Rusijos mokykloje sukurtas klasikos apropijavimo metodas, kuris vėliau perkeltas ir į kitas SSRS respublikas. Sovietai tikra šio žodžio reikšme užvaldė klasiką, nes primetė jai marksistinių-lenininių reikšmių tinklėlį ir pavertė savosios „tarybinės literatūros“ ištakomis²⁰⁰. Skambi frazė, esą sovietinė literatūra tęsianti „pažangias“ klasikos tradicijas, legitimavo ir istorizavo „tarybinę literatūrą“: paslėpė politinio užsakymo nulemtą dirbtinumą, įšaknydama ją tariamai savai me, be jokios išorinės prievartos besivystančioje ilgaamžėje „pažangiosios“ literatūros tradicijoje²⁰¹.

¹⁹⁷ Apie sovietizacijos sąvoką ir jos reikšmes plačiau žr. Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 13.

¹⁹⁸ *Ibid.*, p. 336.

¹⁹⁹ Евгений Добренко, *Формовка советского читателя: Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы* (Серия „Современная западная русистика“), Санкт-Петербург: Академический проект, 1997, p. 137–151.

²⁰⁰ Dalia Satkauskytė, „Socialistinis realizmas“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra*, p. 227.

²⁰¹ Евгений Добренко, *op. cit.*, p. 149. Panašios išvados apie lietuvių klasikos apropiaciją sovietmečiu priėjo ir Sirutavičius. Žr. Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 52–53.

Lygiai kaip tautinės respublikos buvo suformuotos pagal vieną bendrą modelį, taip ir visų jų nacionalinės literatūros (konceptija, istorija ir kano-nas) turėjo atitikti bendrą schemą. Jos teorinis pagrindas – marksizmo-le-ninizmo doktrina, o idealusis provaizdis – „didžioji rusų literatūra“. Visos SSRS literatūros (ypač kalbant apie jų ikisovietinį paveldą) galėjo pasižymėti savitumu, bet privalėjo „sutilpti“ į tą pačią istoriografinės raidos schemą. Visų respublikų nacionalinės literatūros mokslas buvo nesavarankiškas, jį nuolat prižiūrėjo atsakingos institucijos Maskvoje. Oficialiai atmetus „bur-žuazinės Lietuvos“ literatūros mokslo įdirbį, vienintelėmis leistinomis lite-ratūros teorijos ir estetikos atramomis tapo XIX a. rusų demokratų (tokių kaip Visarionas Belinskis) ir sovietų Rusijos literatūrologų darbai²⁰².

Jau minėjome, kad stalinmečiu per vyresniųjų klasių lietuvių kalbos ir literatūros pamokas buvo mokoma ir rusų literatūros (iki 1954). Tiek dėl šios priežasties, tiek ir dėl 1948–1949 m. visoje SSRS kilusio vajaus prieš vakarie-tiškas vertybes (pakrikštyto kova prieš kosmopolitizmą) lietuvių kalbos ir literatūros programose smarkiai susitraukė pasaulio literatūros kursas, ligi tol buvęs svarbia lietuvių kalbos ir literatūros ugdymo dalimi. Prie kiek di-desnių jo apimčių sugrįžta atlydžio metais: 1957–1961 m. pasaulio literatūros kursą sudarė kelios apžvalginės ir 10 monografinių temų. Vėliau į lietuvių kalbos ir literatūros programą trumpam grįžus rusų literatūrai (1963–1965) Vakarų klasikos sumažėjo, bet 7-ojo dešimtmečio pabaigoje mokyklinis pa-saulio literatūros kanonas nusistovėjo iki 7–8 monografinių autorių. Sta-biliausiai programoje išsilaikė Williamo Shakespeare'o *Hamletas* (*Hamlet*, 1601–1603), Molière'o *Tartiufas* (*Le Tartuffe, ou l'Imposteur*, 1669), Johanno Wolfgango von Goethe'ės *Faustas* (*Faust*, 2 d. 1808–1832), Friedricho Schil-lerio *Vilius Telis* (*Wilhelm Tell*, 1804), George'o Byrono *Kainas* (*Cain*, 1821), Adamo Mickiewicziaus *Grażina* (*Grażyna*, 1823) ir *Konradas Valenrodas* (*Konrad Wallenrod*, 1828), Honoré de Balzaco *Tėvas Gorijs* (*Le Père Goriot*, 1834–1835). 9-ajame dešimtmetyje kiek sumažėjo privalomų romantikų (at-sisakyta Schillerio, Byrono) kūrybos, keliomis pamokomis daugiau skirta naujausiai užsienio literatūrai (Bertoltui Brechtui, Ernestui Hemingway'ui, Antoine'ui de Saint-Exupéry ir kt.).

Pasaulio literatūros kūrinių atranka vyresniųjų klasių programoms SSRS vykdyta centralizuotai. Sovietų Lietuvoje būta tik minimalių Vakarų klasikos kurso korekcijų: vietoj Rusijos mokiniams teikto Molière'o *Miestelėno bajoro*

²⁰² Aušra Jurgutienė, „Literatūros mokslas ir kritika“, p. 401–402.

(*Le Bourgeois gentilhomme*, 1671) lietuvių vienamžiai skaitė *Tartiufą*, papildomai įtrauktas Mickiewiczius²⁰³. Visi sovietinėje literatūros programoje išvardyti Vakarų klasikos kūriniai buvo skaitomi ir tarpukario mokykloje. Tad pasaulio literatūros kanonas esmingiau nesikeitė, tik susitraukė. Šį mažėjimą galėjo paskatinti ir tai, kad vyresniųjų klasių literatūros programoje turėjo išsitiesti SSRS tautų ir Vakarų šalių socialistų rašytojų kūryba (skirtingais laikotarpiais šioms potėmėms skirtų pamokų skaičius varijavo nuo 4 iki 10).

Kaip jau minėjome, iš karto po Lietuvos okupacijos (1940) mokykla buvo paversta naujos sovietinės visuomenės kūrimo instrumentu. Veikiausiai dėl skubos vidurinės mokyklos literatūros istorijos programa 1940 m. pakeista palyginti nežymiai. Ją teko trumpinti dėl skuboto perėjimo prie dešimtmetės vidurinės mokyklos modelio (koks galiojo SSRS). Tad literatūros istorijos kursas, ligi tol dėstytas keturiuose aukščiausio koncentro klasėse, sutrauktas iki trijų. Atnaujintoje programoje išryškinta socialinė, tiksliau, klasinė Lietuvos istorijos plotmė. Nors naujoji literatūros programa rengta paskubomis tik papildant, koreguojant ankstesnės (1939) programos formuluotes ir autorių bei kūrinių atranką, joje jau matyti ryškėjanti sovietinės lietuvių literatūros istoriografijos linkmė: mažinant dešinės krypties XIX–XX a. autorių kūrinių ir jų sąskaita įvedant kairiuosius kultūros darbuotojus (Jonas Šliūpas) bei poetus (Jonas Mačys-Kėkštas, Julius Janonis), bendrasis naratyvas perorientuotas nuo kovos už tautinę kultūrą prie socialinių klasių kovos. 1940–1941 m. šie pokyčiai dar nėra ryškūs, bet po reokupacijos lietuvių literatūros sociologizacijos ir ideologizacijos tendencija ryškėjo vis labiau.

Nors pirmosios okupacijos metais literatūros programa keitėsi palyginti nedaug, naują ideologinę orientaciją mokykliniame literatūros dėstyje, taigi ir formuojant kanoną rodo 1941 m. brandos egzamino temos: „Dvaras – kaimo votis Žemaitės kūryboje“, „Varginga valstiečio butis Krėvės novelėse“, „Liūdna pasaka J. Biliūno kūryboje“²⁰⁴. Idant aiškiai pajustume sovietinės ir tautinės mokyklos ideologinę skirtį, minėtas temas verta palyginti su 1942 m. pavasarį Šventosios gimnazijoje vykusio brandos egzamino lietuvių kalbos ir literatūros rašomojo darbo temomis: „Patriotinis motyvas poauš-

²⁰³ Pasak Norkevičienės, programos autoriams teko aiškintis LSSR švietimo ministerijai dėl nuokrypių nuo RSFSR vyresniųjų klasių pasaulio literatūros kurso. (Regina Norkevičienė, *op. cit.*, p. 51.)

²⁰⁴ Pradžios ir vidurinių mokyklų inspektoriaus Stasio Anglickio pranešimas apie aplankytas Kauno XII, XI, X, I, II, III, VIII, Kėdainių ir Raseinių vidurines mokyklas, 1941, gegužės 28 – birželio 11, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 150, l. 1r.

rinėje literatūroje“, „Lietuvis Vaižganto kūryboje“ ir „Romantizmas Krėvės, Šarūne“²⁰⁵.

Mokyklinės lituanistikos istorijoje sovietmetis išsiskyrė literatūros programų gausa. Pradedant 1945 m., lietuvių kalbos ir literatūros programos buvo atnaujinamos kasmet ar kas dvejus metus. Nors esminių pokyčių vos keli (1950, 1957, 1970, 1983), kasmet perleidžiamuose programos variantuose buvo kaitaliojamas konkrečiam autoriui skiriamų pamokų skaičius, perdėliojami skaityti privalomi kūriniai (ypač smulkieji žanrai – eilėraščiai ir apsakymai), koreguojami kūrinių nagrinėjimo aspektai. Programa negalėjo keistis iš esmės, nes turėjo atitikti marksistinę-lenininę literatūros istorijos sampratą, bet kartu privalėjo reaguoti į nuolat kintantį politinį klimatą, jo aktualizuojamas tam tikras temas (kolektyvizaciją, Šaltąjį karą ir pan.), režimo laisvėjimą arba atvirkščiai – „varžtų užsukimą“. Būtent dėl šios priežasties per visą sovietmetį nė viena programa neišsilaikė nepakitusi bent penkerius metus (kaip buvo pirmojoje, o vėliau bus ir antrojoje Lietuvos Respublikoje).

Dar 1947 m. LKP CK plenumė Sniečkus kritikavo ministeriją, kad ši nėra parengusi nuolatinių mokymosi programų nei vidurinei mokyklai, nei mokytojų seminarijoms²⁰⁶. Šią pastabą nuolat išsakydavo ir mokytojai, kuriems kasmet tekdavo perdėlioti ilgalaikį pamokų planą tik dėl to, kad programoje nuolat kaitaliotas konkrečiam autoriui skirtų pamokų skaičius ar nurodyti vis kiti jo eilėraščiai ar apsakymai. (Nors deklaruota, kad konkrečiai temai nurodomas pamokų skaičius rekomendacinis, mokyklų inspektoriai pareiškėdavo pastabų mokytojams, jeigu šie rekomendacijų nesilaikė²⁰⁷.)

Programas rengusi Švietimo ministerijos Mokyklų valdyba, o nuo 1961 m. Mokyklų mokslinio tyrimo (nuo 1973 m. Pedagogikos mokslinio tyrimo) institutas atsidūrė užburtame rate. Viena vertus, programų rengėjai buvo priversti nuolat „perkalibruoti“ programas taikantis prie kintančios politi-

²⁰⁵ Šventosios gimnazijos Palangos dalies IXa kl. abiturientų papildomojo lietuvių kalbos egzamino rašomojo darbo protokolas, 1942, balandžio 7, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 175, l. 2.

²⁰⁶ A.[ntanas] Sniečkus, *Apie ideologinio darbo pagerinimą*, p. 20.

²⁰⁷ Plg. Mokyklų valdybos inspektoriė Vlada Čiurlionytė, Kalvarijos rajono Sangrūdės vidurinės mokyklos mokomojo-auklėjamojo darbo patikrinimo aktas, [1956], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1346, l. 492; Mokyklų valdybos inspektoriaus Jono Mikelinsko pažyma dėl lietuvių, rusų ir užsienio literatūros mokymo Šilalės rajono mokyklose, 1961, gruodžio 11, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2000, l. 3; Nežinomo autoriaus pranešimas dėl literatūros dėstymo Kauno rajono mokyklose, skaitytas rajono lietuvių k. ir rusų k. ir literatūros mokytojų pasitarime, 1961, spalio 28, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2000, l. 159, ir kt.

nės atmosferos bei reaguojant į partinę, aukštojo mokslo institucijų ir mokytojų kritiką (pastarosios daugiau pasigirdo 7-ajame dešimtmetyje, laisvėjant viešajam diskursui). Antra vertus, mokytojai buvo nepatenkinti tuo, kad turi nuolat sekti, kaip keičiasi programos, ir prie jų derintis.

Programų analizė patvirtina istorikų išvadą, kad iki 1946 m. rudens sovietizacija Lietuvoje vyko lėtai²⁰⁸. Pervertinti literatūros klasikos kūrinius pagal naujus ideologinius reikalavimus aktyviau imtasi po triuškinamos Andrejaus Ždanovo kalbos Leningrado partiniame aktyve apie žurnalus *Звезда* ir *Ленинград* (1946). Reaguojant į jame griežtai suformuotus ideologinio literatūros vertinimo principus, visoje SSRS pastebimai paaštrėjo ideologinė literatūros kontrolė, pradėta perrašinėti mokyklinius literatūros vadovėlius²⁰⁹. Lietuvoje vyresniųjų klasių literatūros vadovėlių stalinmečiu, kaip rašėme, išleisti nespėta, bet abitūros egzamino bilietai nuo 1946–1947 mokslo metų papildyti klausimu apie „VKP(b) CK nutarimus dėl literatūros, teatro, kino repertuaro ir muzikos“²¹⁰, 1948 m. minėtas Ždanovo pranešimas įtrauktas į mokyklinę vyresniųjų klasių literatūros programą²¹¹, sutrumpintas jo variantas publikuotas XI klasės literatūros chrestomatijoje (1953)²¹².

Sekdami Ždanovo išsakyta mintimi, kad „tarybinė kultūra atsirado, išsivystė ir suklestėjo *kritiškai perdirbto* kultūrinio praeities palikimo bazėje“²¹³, ir sovietų Lietuvos ideologai ėmė reikalausti iš literatūros tyrėjų, leidėjų bei mokytojų naujai marksistiškai įvertinti literatūros paveldą, keisti iš Lietuvos

²⁰⁸ Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 17. Valdemaras Klumbys cituoja Kubilių: „Aš baigiau Biržų gimnaziją 1946 metais, tai jokio socializmo atgarsio toje gimnazijoje nebuvo. Buvo perdėm lietuviška, visas mūsų kultūrinis palikimas [pateikiamas], tarsi nebūtų buvę tarybų valdžios aplinkui. Tikrai vėliau tas malūnas mus įsuko ir keitė mąstymą. Bet iš to, ką mes atsinešėm iš pradinės mokyklos, iš gimnazijos, tai buvo perdėm tautinės orientacijos.“ (Valdemaras Klumbys, *Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, p. 61.)

²⁰⁹ Е. Р. Пономарев, „Патриотический учебник: 1940е–1950е“, in: *Учебный текст в советской школе: сборник статей* (Серия „Антропология советской школы“), составили С. Г. Леонтьева, К. А. Маслинский, Санкт-Петербург, Москва: Институт логики, когнитологии и развития личности, 2008, p. 283.

²¹⁰ Brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos ir literatūros bilietai, 1947, balandžio 12, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 531, l. 81r.

²¹¹ *Vidurinių mokyklų programos 1948/49. Lietuvių kalba ir literatūra*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1948, p. 47. Toliau vartojama santrumpa VMPr LKL 1948.

²¹² „Drg. Ždanovo pranešimas apie žurnalus ‚Zvezda‘ ir ‚Leningrad‘“, in: *Literatūros chrestomatija XI klasei*, antras leidimas, sudarė J.[onas] Balkevičius, J.[ovita] Čenienė, O.[na] Dabrilaitė, T. Dėjus, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 3–21. Toliau vartojama santrumpa LC XI 1954.

²¹³ *Ibid.*, p. 13.

Respublikos laikų ateinantį literatūros istorijos naratyvą²¹⁴. Atsižvelgdama į sugriežtėjusią literatūros paveldo vertinimo politiką, Švietimo ministerija nuo 1950 m. ėmė leisti jau nebe 30–48 p. kišeninio formato, bet gerokai didesnės apimties literatūros programas (1950 m. vidurinių mokyklų V–XI klasių literatūros programa sudarė 143 p., vėliau svyravo tarp 64–100 p.). 1950–1958 m. laikotarpiu mokyklinė vyresniųjų klasių literatūros programa buvo neįtikėtinais detalėmis: prie kiekvienos temos pateiktas išsamus konkretaus literatūros reiškinių, autoriaus biografijos ir kūrybos vertinimas bei nagrinėjimo aspektai. Ši praktika nutrūko, kai 1957–1958 m. pasirodė pirmasis mokykloms skirtas lietuvių literatūros istorijos vadovėlis. 1959 m. programos ir vėl įgijo ankstesnį maždaug 48–50 p. apimties brošiūros pavidalą, o temos, autoriai ir kūriniai bei jų nagrinėjimo aspektai jose būdavo pateikiami gerokai glausčiau²¹⁵. Paskutiniais stalinizmo metais nusistovėjo programos sudarymo principai: literatūros istorija dėstoma chronologiškai, išskiriamos apžvalginės ir monografinės (konkreto autoriaus gyvenimui ir kūrybai skirtos) kiekvieno laikotarpio temos, grafiškai išskiriami skaityti privalomi kūriniai ir kiekvienai klasei pateikiami rekomendaciniai deklamuoti siūlomų bei užklasinių skaitinių sąrašai. (Tokia programos struktūra tiksliai atitiko RSFSR rusų literatūros vyresniųjų klasių programos sudarymo principus²¹⁶.)

Jau minėjome, kad atlydžio metais (1957) X klasės lietuvių literatūros kursą papildė Krėvės ir Sruogos kūriniai. Bet svarbesnis mokyklinio kanono raidai buvo 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje prasidėjęs literatūros programų ir vadovėlių atnaujinimo etapas. Tuo metu LSSR reikmėms reikėjo pritaikyti 1966 m. parengtą tipinį SSRS bendrojo ugdymo mokymo planą ir programas. 1967 m. LSSR švietimo ministerijos Mokyklų mokslinio tyrimo institutas parengė perspektyvinį mokymo planą, o pagal jį

²¹⁴ „Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) VI suvažiavime apie komunistinės ideologijos diegimą (1949 m. vasario 15 d.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, p. 115–117; „Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo stenograma (1949 m. vasario 15–18 d.)“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 198.

²¹⁵ Ne visi buvo patenkinti programų reglamentatyvumo mažinimu. Antai 1962 m. Mokyklų mokslinio tyrimo instituto mokslinėje taryboje svarstant Savickaitės atnaujintą IX–XI klasių literatūros programą Švietimo ministerijos Mokymo-metodinio skyriaus viršinininkas Kazys Poškus siūlė grąžinti į programą kūrinių interpretavimo gaires. (Lietuvos TSR švietimo ministerijos Mokyklų mokslinio tyrimo instituto mokslinės tarybos posėdžio, įvykusio 1962 m. spalio 19 d., protokolai, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2124, l. 302.)

²¹⁶ Пг. Программы средней школы на 1963/64 учебный год: Литература, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1963.

imta rengti ir naujas mokymo programas²¹⁷. Aukščiausio koncentro lietuvių literatūros programų kaitos klausimą pradėta kelti 1966–1967 m.²¹⁸ Kaip tik tuo metu Mokyklų mokslinio tyrimo institute įsidarbino jauna ir iniciatyvi metodininkė Norkevičienė. Iš Adolfo Juršėno perėmusi vyresniųjų klasių literatūros programos rengimą²¹⁹, ji ryžosi keisti stalinmečiu nusistovėjusį, vėliau tik minimaliai koreguotą baigiamosios XI klasės (t. y. „tarybinės literatūros“) kursą.

Igyvendinti programos pertvarką padėjo kaip tik 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje įsisiūbavusi kritika kultūrinėje spaudoje dėl literatūros sociologizavimo mokykloje²²⁰. Mokytojas ir rašytojas Algimantas Zurba piktinosi, kad literatūros dėstymas programose sukonstruotas pagal vieną bendrą schemą „rašytojo biografija – ryškiausi kūrinio teminiai motyvai – idėjinis turinys – viena kita meninė priemonė“. Ši formulė, taikoma visiems autoriams, skatina kūrinius nagrinėti atribojant turinio ir formos elementus, pažeidžiant kūrinio meninį vientisumą²²¹. Zurba atkreipė dėmesį ir į per dideles programų apimtis: klasiko kūrybą tenka išnagrinėti vos per kelias pamokas, todėl jos „analizė paprastai baigiasi idėjinio-tematinio turinio apžvalga, dar išskiriami charakteriai ir tik probėgom paliečiamas kūrinio meniškumas“²²². Jaunas mokytojas siūlė programoje palikti vieniems mokslo metams tik po kelis pačius reikšmingiausius rašytojus, kad jų kūrybą būtų galima išnagrinėti visapusiškai ir giliai. Šį pasiūlymą palaikė ir daugiau pedagogų. Gaila, kad tik nedaugelis diskusijos dalyvių ryžosi įvardyti, kuriuos autorius laikytų reikšmingiausiais. Antai Šilalės rajono liaudies švietimo skyriaus mokyklų inspektoriaus nuomone, tai galėtų būti Žemaitė, Vienuolis, Petras Cvirka,

²¹⁷ A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 100.

²¹⁸ 1966 m. Lietuvių kalbos ir literatūros institute vykusiame V–VIII ir IX–XI klasių programų aptarime dalyvavęs Albertas Zalatorius kritikavo smulkmeniškus nurodymus, kurie varžė mokytojų iniciatyvą, niveliuoja literatūros dėstymą mokyklose, programų didaktizmą, sociologizavimą, meninės kūrinių analizės stygių. (Lietuvių kalbos ir literatūros instituto literatūrinių sektorių posėdžio, įvykusio 1966 m. gruodžio 16 d., protokolai, LCVA, f. R-1012, ap. 1, b. 184, l. 163.)

²¹⁹ „Stengdavomės laikytis Hipokrato priesaikos – svarbiausia nekenkti! (Lituanistę, socialinių mokslų daktarę docentę Reginą Kuzmaitytę-Norkevičienę kalbina Saulius Vasiliauskas)“, p. 177. Vidurinių (V–VIII) klasių programą nuo 1958 m. kuravo Savickaitė.

²²⁰ Vincas Auryla, „Kur estetinio auklėjimo pradžia“, p. 2.

²²¹ Algimantas Zurba, „Ir vėl mokyklų labirintais“, *Literatūra ir menas*, 1969, rugpjūčio 30, Nr. 35 (1189), p. 9.

²²² Idem, „Visų rūpestis“, *Literatūra ir menas*, 1966, balandžio 23, Nr. 17 (1015), p. 2.

Nėris, Maironis ir Eduardas Mieželaitis²²³. Siūlyta ir apskritai atsisakyti šiuolaikinės literatūros reglamentavimo, kad mokytojas būtų laisvas rinktis konkretų rašytoją ir jo kūrinių pats²²⁴.

Būtent šią permainą ir įgyvendino Norkevičienė, perstruktūravusi „tarybinės literatūros“ kursą iš chronologinio monografinio į vadinamąjį žanrinį dėstymą ir atvėrusi mokytojams galimybę patiems pasirinkti konkretaus žanro kūrinius. Programoje jie padalyti į tris tipus, sąlygiškai atitinkančius literatūros rūšis (proza, poezija, drama), o kiekvienas jų nagrinėjamas išskiriant svarbiausius jo žanrus (tarkime, prie prozos aptariami romanai ir apsakymai). Nors skirstymas nėra išvien žanrinis, mat kūriniai klasifikuojami atsižvelgiant į literatūros rūšis, patogumo dėlei mes jį taip pat vadinsime žanriniu. 1974 m. publikuotoje disertacijoje²²⁵ ir jos pagrindu išleistoje metodinėje priemonėje Norkevičienė žanrinį literatūros dėstymą aptarė remdamasi įvairiais sovietų edukologais ir literatūros didaktikais (Nadežda Krupskaja, Nikolajumi Kudriašovu ir kt.)²²⁶, bet vėliau paliudijo šį medžiagos pateikimo modelį pirmiausia pamačiusi prancūzų literatūros chrestomatijoje²²⁷.

Atnaujintos literatūros programos projektas aukštojo mokslo institucijoms pateiktas svarstyti 1968 m., pataisius publikuotas 1969 m., o 1970 m. patvirtinta nauja literatūros programa. Nors Vilniaus pedagoginio instituto ir Lietuvių kalbos ir literatūros instituto literatūrologai teigiamai įvertino Norkevičienės parengtame projekte pasirinktą žanrinį pokarinės literatūros dėstymo metodą, dėmesį estetinei kūrinio vertei, kai kurie mokslininkai bei Rašytojų sąjungos valdybos nariai pasigedo sovietinės estetikos principų išryškinimo – nuorodų į marksizmą-leninizmą, klasinį literatūros pobūdį, „dviejų kultūrų buvimą vienoje kultūroje“ ir pan.²²⁸ Nepaisant to, pagal at-

²²³ A.[leksandras] Šidlauskas, *op. cit.*, p. 2.

²²⁴ *Ibid.*

²²⁵ R.[egina] Norkevičienė, *Šiuolaikinės lietuvių literatūros mokymas žanriniu principu XI klasėje (Mokymo turinio problema):* disertacija pedagogikos mokslų kandidato laipsniui įgyti, Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1974.

²²⁶ *Ibid.*, p. 10–25.

²²⁷ Regina Norkevičienė, „Pedagogikos institutas reformų skersvėjuose“, *Tautotyros metraštis*, 2017, t. 7, p. 209–221.

²²⁸ Valstybinio Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių ir užsienio literatūros katedros atsiliepimas apie lietuvių literatūros programą IV–XI klasei, 1968, balandžio 1, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2398, l. 69; Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tarybinės ir ikitarybinės lietuvių literatūros sektorių pastabos dėl vidurinių mokyklų programų projekto literatūrinės dalies, 1968, kovo 13, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2398, l. 74–75; Laikinei einančio Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos pirmininko pareigas J. Macevičiaus raštas Lietuvos TSR švietimo ministerijai, 1968, balandžio 8, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2398, l. 89–90.

naujintą lietuvių kalbos ir literatūros programą imta dirbti jau nuo 1969–1970 mokslo metų²²⁹, o 1970 m. pasirodė ir pagal ją naujai Šepkaus parengtas XI klasės vadovėlis.

„Tarybinė literatūra“ pagal literatūros rūšis ir žanrus nagrinėta iki pat XX a. paskutinio dešimtmečio. Proza, kuri padalyta į apsakymą, romaną ir apysaką, skirta daugiausia dėmesio (15 pamokų 1970 m., 17 pamokų 1987 m. programose). Pasirinkimą naujausios literatūros kursą pradėti nuo epikos žanrų ir būtent į juos susitelkti Norkevičienė motyvavo tuo, kad mokiniai įprastai labiau domisi prozos teksta, be to, logiškiau ilgus kūrinius nagrinėti mokslo metų pradžioje²³⁰. Dėmesys epikai susijęs ir su sovietinės literatūros teorijos specifika (plačiau ją aptarsime kitame poskyryje). Poezija (lyrika ir poema) pagal apimtis XI klasės literatūros kurse antra (10 pamokų 1970 m., 9 pamokos 1987 m. programoje), o štai dramai skirta mažiausiai dėmesio, nors jo ilgainiui daugėjo (3 pamokos 1970 m. programoje, 8 pamokos 1987 m. programoje).

Literatūros dėstymą pagal žanrus Norkevičienė grindė įvairiausiais argumentais: esą jis geriau atitinka amžiaus tarpsnių psichologiją, atliepia mokinių literatūrinius interesus, nes sudaro galimybę įtraukti daugiau naujausios literatūros²³¹, išsamiau ir efektyviau pristatyti literatūros teorijos žinias, geriau suvokti literatūros raidos procesą analizuojant ir lyginant, išvelgiant lietuvių ir rusų literatūrų ryšius²³². Vis dėlto mokyklinio kanono raidai svarbiausia tai, kad, įvedus šį dėstymo būdą, be keturių monografinių „tarybinės literatūros“ autorių (Vytauto Montvilos, Nėries, Cvirkos ir Ievos Simonaitytės), kitus XI klasės kurso kūrinius mokytojai galėjo pasirinkti iš siūlomo sąrašo. Taigi naujas principas leido sovietinę literatūrą pristatyti atsisakant menkaverčių „konjunktūrinių autorių monografinio nagrinėjimo“²³³ ir įtraukti naujų, meniškai vertingesnių kūrinių. Pavyzdžiui, 8-ojo dešimtmečio pabaigoje mokytoja dirbti pradėjusi Vilija Dailidienė prisiminė Gudai-

²²⁹ Regina Norkevičienė, „Kaip dėstyti apsakymą“, *Tarybinis mokytojas*, 1969, gruodžio 3, Nr. 97, p. 3. Eksperimentuoti su naujais XI klasės kurso dėstymo principais pradėta 1966 m., o dirbti pagal juos visose šalies mokyklose – 1971 m. (Žr. R.[egina] Norkevičienė, *Dabartinės lietuvių literatūros mokymas žanrinio principu XI klasėje*, Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas, 1978, p. 9.)

²³⁰ *Ibid.*, p. 41.

²³¹ 1969 m. programos projekte pirmąsyk paminėti Judita Vaičiūnaitė ir Marcelijus Martinaitis, tiesa, 1971 m. jų atsisakyta.

²³² R.[egina] Norkevičienė, *op. cit.*, p. 22–39.

²³³ Eadem, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė)*, p. 12, 39.

čio-Guzevičiaus *Kalvio Ignoto teisybės* mokiniams nebedėsčiusi²³⁴. Tą patį patvirtina 1977 m. Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto atliktas literatūrinio ugdymo tyrimas, parodęs, kad minėto romano dauguma mokytojų teigia nenorį matyti net prie pasirenkamųjų kūrinių, nes jo vis tiek nesirenka²³⁵.

Daugiau laisvės suteikta ir skaitinių knygų sudarytojams. Antai prie apsakymo žanro programose įprastai būdavo nurodomi ne kūriniai, o keli svarbiausi autoriai (dažniausiai minėti Juozas Baltušis, Mykolas Sluckis, Mikėlinskas, Algirdas Pocius, Romualdas Lankauskas), todėl skirtingose chrestomatijos XI klasei laidose atrinkti vis kiti apsakymai. Žanrinis dėstymo principas apskritai leido susitelkti į kūrinius, o ne į autorių biografijas, taigi įgalino mokytoją akcentuoti estetinį lygmenį – kūrinių kompoziciją, stilių. Baigiamojoje vidurinės mokyklos klasėje įvedus šį literatūros pristatymo būdą, išryškėjo poreikis geriau pažinti su literatūros rūšimis ir žanrais susijusias literatūros teorijos sąvokas, pagilinti analitinius moksleivių gebėjimus, todėl gausiai publikuota tam skirta metodinė medžiaga. Mokyklinės lituanistikos pokyčiai galėjo prisidėti prie to, kad ir literatūros moksle aptariamam laikui imta intensyviau tyrinėti žanrus²³⁶.

Ar mokytojų lauktos permainos iš tikrųjų įvyko? 8-ojo dešimtmečio pradžioje ne tik įsiklausyta į pedagogų pageidavimą papildyti programą šiuolaikinių rašytojų kūriniais, suteikti laisvę mokytojams patiems pasirinkti, kuriuos iš tų kūrinių nagrinėti pamokose, bet ir pakeistas dalies IX–X klasės (t. y. senosios, XIX a. ir XX a. pirmos pusės literatūros) kurso privalomų kūrinių atrankos principas. Iki tol programose įprastai pateikti detalieji reglamentuoti konkretūs privalomi skaityti programinio autoriaus eilėraščiai, o 1969–1971 m. programose nurodyti tik rinkinių pavadinimai.

Kita vertus, vadinamųjų monografinių lietuvių literatūros autorių (kuriems skiriamos bent kelios pamokos), lyginant 1963 m. ir atnaujintą 1970 m.

²³⁴ Solveiga Daugirdaitė, „...visada buvo žmonių, su kuriais mes atvirai šnekėjomės“, Solveigos Daugirdaitės pokalbis su mokytoja ir rašytoja Vilija Terleckaite-Dailidienė (Vilė Vėl), in: *Nevienareikšmės situacijos: Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, sudarytojas Rimantas Kmita, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 366.

²³⁵ Z.[ita] Alaunienė, L.[eonas] Gedvilas, J.[onas] Linkevičius, R.[egina] Norkevičienė, V.[ida] Plentaitė, E.[ufemija] Savickaitė, *Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo IV–IX klasėse pagal naujas programas ir vadovėlius tyrimas*, Vilnius, 1977, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 836, l. 66, 106.

²³⁶ Elena Baliutytė, *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 119. Baliutytė šį pokytį siejo ir su nauja, 8-ajame dešimtmetyje debiutavusia, kritikų ir literatūrologų karta: Silvestru Gaižiūnu, Viliumi Gužauskiu, Algiu Kalėda, Aleksandru Krasnovu, Vytautu Rubavičiumi, Jūrate Sprindyte, Sauliumi Žuku.

programas, ne sumažėjo, bet padaugėjo (vėl įtraukti kurį laiką iš programų pranykę ar tik apžvalgoje minėti Pranas Vaičaitis, Sruoga, Binkis), tad mokytojai ir toliau skundėsi dėl perkrautos programos²³⁷. Norkevičienės teigimu, tokią autorių ir jų kūrinių gausą lėmė Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslininkų bei aukštųjų mokyklų dėstytojų primygtiniai siūlymai *plėsti* mokyklinį lietuvių literatūros istorijos kursą. Neišmanydami vidurinės mokyklos uždavinių specifikos, literatūrologai, pasak Norkevičienės, siekė mokyklinį literatūros istorijos mokymą kuo labiau priartinti prie akademinės istoriografijos ar filologijos studentų rengimo modelio²³⁸. Tarpukariu mokytojai taip pat nuolat skundėsi dėl per didelės literatūros kurso apimties, norėjo pamokose daugiau laiko skirti naujausiai literatūrai. Tie patys mokytojų priekaištai girdėti ir šiuolaikinėje mokyklinėje lituanistikoje. Taigi literatūros istorikų spaudimas mokyklai skaityti kuo daugiau (ypač praėjusių amžių) literatūros yra nuolatinė mokyklinės lituanistikos problema.

Nepaisant literatūrinio ugdymo turinio laisvėjimo ir dėstymo inovacijų, 1970 m. programos poveikis kanono raidai nebuvo itin reikšmingas. Dėl veik nekontingentiškos vadovėlių idėja lanksčiau, įdomiau, šiuolaikiškiau pristatyti naujausią literatūrą, anot Norkevičienės, „liko neįgyvendinta“²³⁹. Atnaujinta programa suspėjo įsigalioti santykinės kultūros liberalizacijos sąlygomis Brežnevo valdymo laikotarpio pradžioje. Netrukus po to (ypač po Romo Kalantos susideginimo) ir vėl sustiprėjo ideologinė kultūros ir meno kontrolė²⁴⁰. Literatūriniame ugdyme, kaip ir apskritai visuomenės gyvenime, prasidėjo stagnacijos metas. Bent kiek ryškesnis pokytis vyresniųjų klasių literatūros programoje įvyko tik 1983 m.: numatyta laiko, kurį mokytojas gali panaudoti savo nuožiūra, pašvelnintos ideologinės formuluotės, įtraukti šiuolaikiniai modernizmo krypties autoriai (Marcelijus Martinaitis, Judita Vaičiūnaitė, Jonas Strielkūnas, Albinas Žukauskas, Juozas Aputis). Norkevičienė šiuos pokyčius vertino kaip ryškėjančią demokratėjimo linkmę²⁴¹. Nors vadovėliai pagal šią programą neatnaujinti, o kelių papildomų šiuolaikinių rašytojų įtraukimas ugdymo turinio iš esmės nepakeitė, šie pokyčiai žymi ankstesniuose poskyriuose aptartą stiprėjančią slinktį estetinio kūrinio nagrinėjimo link.

²³⁷ Humanitarinės krypties vid. mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros programos IX–XI kl. aptarimo, įvykusio 1970 m. kovo mėn. 24–26 d. Klaipėdos mieste, protokolai, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2484, l. 67–69.

²³⁸ Regina Norkevičienė, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė)*, p. 13.

²³⁹ *Ibid.*, p. 127.

²⁴⁰ Valdemaras Klumbys, *op. cit.*, p. 62, 120; Jūratė Sprindytė, „Stagnacija“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra*, p. 56–66.

²⁴¹ Regina Norkevičienė, *op. cit.*, p. 11, 33–34, 39–40.

MARKSISTINĖ-LENININĖ LITERATŪROS SAMPRATA

Mokyklinė (kaip ir akademinė²⁴²) literatūros samprata sovietų okupacijos metais Lietuvoje ir vėl priartėjo prie pozityvizmo, iš kurio palaipsniui vadavosi 4-ajame dešimtmetyje ir nacmečiu. Tik šįkart tai reikėsi gerokai primityvesniu sociologizavimu nei XX a. pirmos pusės lietuvių literatūrologų (tarkim, Biržiškos) darbuose. Vadinamoji marksistinė-lenininė estetika, kaip teisingai yra konstatavusi Aušra Jurgutienė, rėmėsi ne originalia Karlo Marxo teorija (visi šio filosofo raštai sovietmečiu nebuvo išversti nei į lietuvių, nei į rusų kalbas), bet Lenino sukurta jos adaptacija²⁴³.

Ankstyviausiame, 1957 m. publikuotame vyresniųjų klasių lietuvių literatūros vadovėlyje Būtėnas pateikė tokį literatūros apibrėžimą: „Literatūra suprantame parašytus, atspausdintus veikalus, kuriuose *atsispindi gyvenimas, socialinė tikrovė* [išskirta mūsų].“²⁴⁴ Skirtingai nei ikisovietiniu laikotarpiu, kai grožinė literatūra mokykliniuose vadovėliuose apibrėžta kaip nuo realybės nepriklausoma dvasios kūryba²⁴⁵, sovietmečiu manyta, kad ją nuo kitų literatūros rūšių teskiria vaizdingumas: „Grožinė literatūra, grožinės literatūros kūrniais laikome tuos veikalus, kurie gyvais vaizdais bei paveikslais atspindi žmonių gyvenimą, jausmus ir mintis.“²⁴⁶ Tiesa, Būtėno vadovėlyje cituojamas rusų XIX a. antros pusės literatūros kritikas ir revoliucionierius Nikolajus Černyševskis vis dėlto įvardijo kūrybinį grožinės literatūros aspektą, bet kartu išryškino ir sekimą tikrove: „[M]okslinis veikalas pasakoja, kas iš tikrųjų buvo ar yra, o grožinės literatūros kūrinys pasakoja, *kaip visa da arba paprastai esti pasaulyje*...“²⁴⁷ Fantazija, vaizduotė, išmonė apskritai neįtrauktos į stalinmečio ir chruščiovmečio mokyklinę literatūros sampratą. Net ir 7-ojo dešimtmečio sovietiniame literatūros moksle išliko tikrovės atspindžio kaip esminio meno bruožo akcentas²⁴⁸. 1964 m. LSSR pedagogi-

²⁴² Sovietmečio literatūros istorijos ir kritikos metodinius pagrindus išsamiai aptarė Aušra Jurgutienė. Žr. „Sovietinės lietuvių literatūros istorijos metodologinis perversimas“, in: *Tarp estetikos ir politikos*, p. 455–484; Eadem, „Literatūros mokslas ir kritika“, p. 395–426.

²⁴³ *Ibid.*, p. 407.

²⁴⁴ JB LLV 1 1957, p. 3. Suprantama, Būtėnas čia pateikia ne savo paties, o marksistinės-lenininės literatūros teorijos apibrėžimą. Plg. V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 14.

²⁴⁵ Juozas Ambrazevičius, *Poetika: vidurinėms mokykloms, ketvirtasis leidimas*, Kaunas: Sakalas, 1938, p. 7.

²⁴⁶ JB LLV 1 1957, p. 3.

²⁴⁷ *Ibid.*

²⁴⁸ L.[eonidas] Timofejevas, *Literatūros teorijos pagrindai*, versta iš antrojo pataisyto ir papildyto 1963 m. rusiško leidimo, vertė J.[uozas] Girdzijauskas, A. Mikalauskas, Vilnius: Mintis, 1964, p. 83.

kos instituto direktorius, lituanistas Vladas Rajeckas teigė, kad mokinius reikia išmokyti literatūroje išvelgti „tikrovės procesus ir jų dėsningumus, literatūriniuose konfliktuose ir herojuose – tipiškus gyvenimo konfliktus ir herojus“²⁴⁹.

Kadangi literatūra sovietinėje literatūros teorijoje apibrėžta kaip atspindinti gyvenimo tikrovę, tai ir literatūros kūrinio meniškumo (kanoniškumo) kriterijumi laikytas „teisingas“ gyvenimo apibendrinimas ir vaizduojamų charakterių bei įvykių tikroviškumas²⁵⁰. Na, o meniškiausiais laikyti kūriniai, pasižymintys aiškiai išreikštu „liaudiškumu“. Pastarasis iš dalies priminė tautinėje mokykloje akcentuotą tautinės dvasios kriterijų, mat reiškė konkrečios tautos valstietijos sąmonės, jos bruožų atspindėjimą.

Iš romantizmo laikų ateinanti tradicija žemiausią, mažiausiai civilizacijos „sugadintą“ visuomenės sluoksnį laikyti visos tautos „prigimtinių“ dvasinių vertybių saugotoju sovietinėje estetikoje įgijo naują matmenį: literatūra turinti ne tik perteikti liaudies (kaip progresyviausios visuomenės klasės) sąmonę, ji privalanti *tarnauti* liaudžiai. Ši tarnystė numatė kelis uždavinius: kelti visai liaudžiai svarbius klausimus (t. y. atspindėti marksizmo požiūriu esminius epochos prieštaravimus) ir spręsti juos vadovaujantis liaudies interesais (t. y. padedant jai kovoti už geresnį gyvenimą)²⁵¹. Bet svarbiausia tarnystės liaudžiai prielaida buvo garsioji Lenino tezė, kad menas turi būti suprantamas masėms²⁵². Todėl individualų požiūrį į gyvenimą atskleidžiantiems ir (ar) sudėtingos, liaudžiai neprieinamos formos kūriniams klijuota „formalizmo“ etiketė²⁵³. „Tarybinei literatūrai“ keltas dar vienas, papildomas meniškumo kriterijus – vadinamasis partiškumas²⁵⁴. Kadangi komunistų partija skelbėsi esanti SSRS liaudies atstovė, tai ir tarnystė liaudžiai buvo suprantama kaip kompartijos iškeltų uždavinių vykdymas²⁵⁵.

²⁴⁹ V.[ladas] Rajeckas, „Mokinių savarankiškumo ugdymas per literatūros pamokas“, in: *Iš lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų darbo patirties: paruošta pagal ketvirtųjų respublikinių „Pedagoginių skaitymų“ medžiagą*, sudarė Z.[ita] Alaunienė, E.[ufemija] Savickaitė, Kaunas: Šviesa, 1964, p. 4.

²⁵⁰ L.[eonidas] Timofejevas, *op. cit.*, p. 96–101; *Literatūros dėstymo mokykloje metodikos klausimai*, p. 13.

²⁵¹ L.[eonidas] Timofejevas, *op. cit.*, p. 105.

²⁵² *Ibid.*, p. 106.

²⁵³ *Ibid.*, p. 107.

²⁵⁴ *Ibid.*, p. 109.

²⁵⁵ „Vienintelė žmonijos istorijoje partija, kurios interesai ir uždaviniai yra tobuliausia visų darbo žmonių interesų išraiška, suteikia meno ir gyvenimo estetiniam idealui tokį turtingą turinį, kuris nebuvo įmanomas jokioje kitoje epochoje.“ (*Ibid.*, p. 395.)

Marksizmo-leninizmo doktrina paremta sovietinė literatūros samprata, vertinimo kriterijai ir nagrinėjimo metodai neabejotinai darė poveikį ir meninių stilių prioritizavimui sovietmečiu (ypač iki 8-ojo dešimtmečio). Cituotas literatūros apibrėžimas Būtėno vadovėlyje (1957) skamba taip, tarsi būtų parašytas konkrečiai realizmo kryptčiai nusakyti. Būtent jai būdingas tikėjimas tikrovės pažinimu kūrėjui keliant uždavinį perteikti būdinguosius realybės bruožus, remiantis jam geriausiai pažįstama aplinka ir socialiniais tipais, dėmesingumas socialinei aplinkai kaip literatūros veikėjų poelgius, jausmus ir tarpusavio santykius motyvuojančiam veiksmui.

Mokykloms skirtame literatūros terminų žodynėlyje (1961) realizmas tiesiogiai įvardytas *pagrindiniu* meno ir literatūros metodu²⁵⁶. Atitinkamai ir mokiniams perteikiamas literatūros istorijos procesas, pasak 1956 m. LSSR švietimo ministerijos aprobuotos literatūros dėstymo metodikos, „žymia dailimi tėra tik atskiri realizmo istorijos ir jo kovos su kitomis literatūrinėmis kryptimis etapai“²⁵⁷. Sovietų Rusijos vidurinėje mokykloje daugiausia skaityta ir nagrinėta realistiinė rusų literatūra, istorinis literatūros procesas buvo dėstomas kaip vis naujų realizmo etapų seka²⁵⁸. O literatūros istorijos kursas vyresnėse klasėse turėjo atskleisti mokiniams, koks realizmo – jo kūrimosi ir plėtotės – ryšys su klasių kovos ir „liaudies išsivadavimo judėjimo“ istorija. Iš šiandienos perspektyvos žvelgiant, toks bandymas suvesti literatūros istoriją į vienos meno krypties įsitvirtinimo pasakojimą atrodytų neįmanomas. Juk realizmas susiformavo tik XIX a., tad ką daryti su ankstesnių laikotarpių literatūra? Sovietų literatūros mokslas šią koliziją išsprendė paskelbdamas, kad realizmas gali būti traktuojamas „kaip nuo amžių esantis *tikrojo* meno požymis, o meno istorija atitinkamai – kaip įvairių realizmo formų atsiradimo ir konkretizacijos istorija [išskirta mūsų]“²⁵⁹. Taigi ilgainiui sovietų estetikoje realizmo sąvoka atsiskyrė nuo XIX a. suklestėjusios meno krypties ir imta vartoti kaip teigiama kone bet kurio literatūros kūrinio charakteristika. Panašiai nutiko ir su terminu „sorealizmas“, kuriuo indikuotos ne tiek specifinės teksto ypatybės, kiek jo (ir jo autoriaus) politinis patikimumas²⁶⁰.

²⁵⁶ L.[eonidas] Timofejevas, N.[atanas] Vengrovas, *Literatūros mokslo terminų žodynėlis*: pagalbinė priemonė mokiniams, vertė ir lietuviškus pavyzdžius parinko J.[onas] Vildžiūnas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961, p. 152.

²⁵⁷ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 261.

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ L.[eonidas] Timofejevas, *op. cit.*, p. 77.

²⁶⁰ E. P. Пономарев, *op. cit.*, p. 299–300.

Būtėnas išskyrė du esminius literatūros aspektus – visuomeninę literatūros reikšmę ir klasinį jos pobūdį²⁶¹, o literatūros reikšmę suvedė į pažintinę ir didaktinę: literatūra, anot Černyševskio, esanti gyvenimo vadovėlis²⁶². Ypač svarbų auklėjamąjį vaidmenį, pasak Būtėno, atliekanti „tarybinė literatūra, kuri padeda mūsų žmonėms kurti komunizmą“²⁶³. Sovietų ideologijos propagavimas ir auklėjamoji funkcija Būtėno nurodyta kaip skiriamasis šios literatūros bruožas, pavertęs ją pažangiausia pasaulyje. Galiausiai vadovėlio autorius išskyrė ir estetinę literatūros funkciją, bet ją taip pat susiejo su moraliniu ugdymu: „Tikras grožinis kūrinys mus jaudina, suteikia pasitenkinimo, džiaugsmo, pasigėrėjimo, kelia tikrojo grožio supratimą ir pasibaurėjimą visu tuo, kas žema ir banalu.“²⁶⁴ Sovietinės literatūros dėstymo metodikos kūrėjas Vasilijus Golubkovas teigė, kad „gražu yra tai, kas visais atžvilgiais tobula, kas yra mūsų idealaus gyvenimo supratimo įkūnijimas, o į idealų [idealaus?] žmogaus supratimą neišvengiamai įsijungia ir jo pažiūros, ir jo pasaulėžiūra, ir jo moralinės savybės“²⁶⁵.

Skirtingai nei visuomeninė literatūros reikšmė (kuri buvo ir tarpukario mokyklinio literatūros kanono pagrindas), klasinis literatūros sampratos bei nagrinėjimo principas mokyklinėje lituanistikoje buvo tam tikra naujovė. Tiesa, ir tarpukario vadovėlių autoriai buvo linkę pabrėžti valstietišką rašytojų bei literatūros personažų kilmę. Vis dėlto sovietinė (ypač stalinmečio) literatūros traktuotė rašytojų tiesmukai pavertė konkrečios socialinės klasės interesų reiškėju²⁶⁶. Kadangi rašytojas dalyvauja ne tik savo tautos visuomeniniame gyvenime, bet ir klasių kovoje, jo kūryba esą atspindi kolektyvinės klasės pažiūras bei interesus. Todėl ir nagrinėjant konkretų kūrinį Stalino ir Chruščiovo laikų mokykloje reikalauta „nustatyti, iš kokių klasinių pozicijų menininkas žiūri į [vaizduojamą] socialinį reiškinių, kaip jis vertina jį“²⁶⁷. Toks socialinis determinizmas sovietinės mokyklos literatūriname ugdyme reikalavo, kad mokytojai išsamiai supažindintų mokinius su rašytojų biografija, paaiškintų jų pažiūras (su kokia socialine klase autorius sietinas ir

²⁶¹ JB LLV 1 1957, p. 4–5.

²⁶² *Ibid.*, p. 4. Minėta Černyševskio dogma išliko mokyklinėse literatūros metodikose ir 7-ajame dešimtmetyje. (*Literatūros dėstymo mokykloje metodikos klausimai*, p. 6.)

²⁶³ JB LLV 1 1957, p. 5.

²⁶⁴ *Ibid.*

²⁶⁵ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 16–17.

²⁶⁶ *Ibid.*, p. 9.

²⁶⁷ *Ibid.*, p. 14.

koks jo santykis „su liaudies gyvenimu“²⁶⁸. Dalis mokytojų susidurdavo su sunkumais, kai tekdavo paaiškinti rašytojo kilmės ir jo kūrybos vertinimo prieštarą. Antai Mokyklų valdybos inspektorius Mikelinskas 1961 m. ataskaitoje mini, kad „Šilalės vidurinės mokyklos mokytojas A. Aušra, X kl.[asė-jė] kalbėdamas apie V. Krėvės kūrybą, teigia, kad V. Mickevičius, būdamas buržuazinis rašytojas, nekėlė socialinių problemų, o tuo tarpu pats pateikia tokius pavyzdžius, kurie šį teiginį sugriauna“²⁶⁹.

Galiausiai privalėta mokiniams paaiškinti, kaip rašytojo kūryba paveikė skaitytojų klasinį sąmoningumą ir prisidėjo prie literatūros „progresyvėjimo“. Tokiu būdu kiekvienas literatūros tekstas būdavo patalpinamas į idėjinių kovų lauką, o nagrinėjant literatūrą svarbiausia buvo „nustatyti, kokią vietą rašytojas užėmė visuomeninėje to meto kovoje“. Būtent tai esą leido pamatuoti „visuomeninę to kūrinio jėgą“, kuri nulemia jo vertę, taigi ir poziciją literatūros kanone²⁷⁰. Literatūros kūrinio meninę raišką net ir chruščiovmečiu galėta nagrinėti tik kaip priemonę „kūrinio paveikslams ir idėjiniam kryptingumui atskleisti“²⁷¹. Bet kokie bandymai atriboti estetinę teksto analizę nuo ideologijos sovietine naujakalbe vadinti „objektyvizmu“, „kūrinio estetizavimu“ ir griežtai smerkti. Antai 1957 m. gruodį vykusiam LKP CK VII plenumo Vilniaus valstybinio universiteto literatūros dėstytojai kaltinti per daug susitelkę į meninę kūrinį analizę ir todėl linkstą į buržuazinę ideologiją²⁷².

Rašytojo pažiūros iki 7-ojo dešimtmečio buvo „rekonstruojamos“ tiesiogiai iš jo kūrinių²⁷³. Tokia literatūros skaitymo praktika sutapatino biografinį autorių su pasakotoju arba lyriniu subjektu, o ideologinė kūrinio analizė tapo svarbesnė už bet kokius kitus galimus teksto nagrinėjimo aspektus. Kaip klasinės rašytojo sąmonės pasireiškimo kūryboje pavyzdį Būtėnas (1957) mokiniams pateikė Valančiaus, Žemaitės ir Janonio personažus: rašytojas kunigas savo raštuose esą vaizdavo kunigams ir dvarininkams paklusnius valstiečius, Žemaitės kūryboje atsiradę veikėjai, kurie nepataikauja nei dvarui, nei kunigams, o Janonis jau kviečias į kovą prieš išnaudotojus²⁷⁴.

²⁶⁸ *Ibid.*, p. 226, 232.

²⁶⁹ Mokyklų valdybos inspektoriaus Jono Mikelinsko pažyma dėl lietuvių, rusų ir užsienio literatūros mokymo Šilalės rajono mokyklose, 1961, gruodžio 11, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2000, l. 2.

²⁷⁰ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 244.

²⁷¹ *Ibid.*, p. 245.

²⁷² A.[ndrius] Bendžius, *op. cit.*, p. 75.

²⁷³ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 234.

²⁷⁴ JB LLV 1 1957, p. 5.

Taigi 6-ojo dešimtmečio vadovėliuose kurtas primitiviai sociologizuotas ir radikaliai antagonistinis literatūros lauko vaizdas: „[V]ienoje stovykloje – valdančiųjų klasių tarnai ir gynėjai, reakciniai rašytojai, kitoje stovykloje – kovotojai už naują, už tai, kas pažangu, už tikruosius liaudies interesus.“²⁷⁵ Tiesa, čia pat Būtėnas atsargiai pridūrė, kad „kai kurie reakcinės ideologijos rašytojai savo laikų įvykius pavaizdavo daugiau ar mažiau teisingai“²⁷⁶. Ši išlyga sovietmečio mokykliniame kanone leido išlaikyti kai kuriuos bajorų (Dionizas Poška, Simonas Stanevičius) ir kunigų (Donelaitis, Baranauskas, Maironis, Vaižgantas) luomo rašytojus.

Darbininkų klasės autorių pranašumas prieš kitus aiškintas tuo, kad „proletarinių rašytojų idėjinė kryptis sutampa su istorinio proceso vystymusi, ir todėl jų kūriniai teisingiausiai ir pilniausiai atspindi realią tikrovę“²⁷⁷. Darbininkijai teikiamas prioritetas sukūrė prielaidą į mokyklinį lietuvių literatūros kanoną integruoti niekada ligi tol jame nereprezentuotą proletarinę literatūrą ir jos pradininką Janonį. Jau 1940–1941 m. programoje jo poezija įtraukta į lietuvių literatūros istorijos kursą (X klasėje)²⁷⁸. Pokario mokyklinėse programose šio poeto kūryba paversta jungiamąja grandimi tarp „ikitarybinės“ ir „tarybinės literatūros“. Pastaroji gi laikyta iš esmės kitokia nei visa ligtolinė. Apibrėždamas „tarybinę literatūrą“ 7-ajame dešimtmetyje išėjusiame vadovėlyje, Šepkus jos kilmę tiesiogiai siejo su 1917 m. bolševikų revoliucija Rusijoje²⁷⁹. Pastaroji vadinama reikšmingiausiu perversmu žmonių istorijoje, atitinkamai ir literatūra po šio pokyčio tariamai pakitusi iš esmės: „Kaip socialistinė santvarka iš pagrindų skiriasi nuo kapitalistinės bei feodalinės, taip ir tarybinė literatūra iš esmės yra *nauja literatūra* [išskirta mūsų].“²⁸⁰

„Tarybinę literatūrą“ Šepkus siejo su jos prisiimta (iš tiesų gi jai primes-ta) funkcija propaguoti marksistinę-lenininę ideologiją („skelbia kilnias,

²⁷⁵ *Ibid.*, p. 6. Taip literatūros procesas suprastas ir to meto literatūros mokymo metodikose. Žr. V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 219, 244.

²⁷⁶ JB LLV 1 1957, p. 6.

²⁷⁷ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 15.

²⁷⁸ VMPr 1940, p. 15.

²⁷⁹ Apibrėždamas „tarybinės literatūros“ sampratą ir jos bruožus, Šepkus, žinoma, sekė rusų literatūrologų darbais. Vienas jų veikiausiai buvo 1956 m. į lietuvių kalbą išversta ir LSSR švietimo ministerijos patvirtinta naudoti mokykloje Golubkovo *Literatūros dėstymo metodika* (1956).

²⁸⁰ L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 3: vidurinėms mokykloms, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1960, p. 4. Toliau vartojama santrumpa LŠ LLV 3 1960.

komunistines idėjas, drąsiai ir atvirai puola darbo žmonių priešus²⁸¹) ir patraukliai vaizduoti sovietinę tikrovę²⁸². Vadovėlio autorius nurodė penkis esminius „tarybinės literatūros“ bruožus: ryšį su „pažangiąja praeities literatūra“, partiškumą, naują idėjinį-teminį turinį, nacionalinę formą ir specifinį metodą – socialistinį realizmą. Nužymėdamas tradiciją, kuria seka „tarybinė lietuvių literatūra“, Šepkus išskyrė tautosaką, „pažangiuosius“ lietuvių literatūros klasikų kūrinius (Donelaičio, Strazdo, Maironio (!), Žemaitės, Jono Biliūno, Janonio ir kt.), taip pat rusų realizmo ir socrealizmo autorius bei XIX a. Vakarų Europos realistus.

Kadangi marksistinė-lenininė doktrina visuomenę laikė klasių kovos arena, literatūra (kaip socialinio gyvenimo atspindys) vertinta tik kaip viena iš ideologinės veiklos sferų. Esminis skiriamasis „tarybinės literatūros“ bruožas tas, kad ji tarnaujanti KP interesams: „Visur ir visada būti ištikimam Komunistų partijos reikalui, kuris yra visų darbo žmonių reikalas, ginti šį reikalą meniniu žodžiu – toks yra kiekvieno tarybinio rašytojo ir visos tarybinės literatūros uždavinys.“²⁸³ Taigi ne tik konkretus istorinis laikotarpis, bet ir ideologinė tendencija skiria „tarybinę literatūrą“ nuo kitų. Tiesa, Šepkus šių dviejų dalykų nepriešino, sukurdamas iliuziją, kad nuo 1940 m. visi rašytojai savu noru tapę komunistų partijos ruporu²⁸⁴.

„Tarybinė literatūra“ nuo ankstesnių etapų literatūros, pasak Šepkaus, skiriasi ne tik ideologiniu tendencingumu, bet ir tematika: ji vaizduojanti sovietinę visuomenę, jos narių „laisve ir lygybe pagrįstus“ tarpusavio santykius, taurias mintis ir jausmus²⁸⁵. Skiriamos kelios svarbiausios šios literatūros temos: kova dėl sovietų valdžios, industrializacija ir kolektyvizacija, SSRS ir nacistinės Vokietijos (vadinamasis Didysis Tėvynės) karas, „atstatomasis“ pokario laikotarpis. Teminį „tarybinės literatūros“ naujumą tariamai nulemiantis centrinis – kovos už komunizmą – motyvas. Savo ideologiniu turiniu ši literatūra esanti pranašesnė už visą ankstesnę literatūrą²⁸⁶, kaip pats marksizmas-leninizmas – pažangiausia ideologija.

~~~~~
²⁸¹ *Ibid.*

²⁸² *Ibid.*, p. 3.

²⁸³ *Ibid.*, p. 6.

²⁸⁴ Tokia „tarybinės literatūros“, kaip socialistinės revoliucijos nulemtos (o ne iš šalies priimtos ir griežtai kontroliuojamos) ideologiškai ir meniškai vieningos kūrinių visumos, samprata būdinga visam sovietiniam literatūros mokslui. Plg. L.[eonidas] Timofejevas, *op. cit.*, p. 87.

²⁸⁵ LŠ LLV 3 1960, p. 8.

²⁸⁶ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 220.

Dar viena „tarybinės literatūros“ inovacija laikoma etinė nuostata išaukštinti darbą ir dirbantįjį bei pasmerkti bet kokią išnaudojimą. Ir net šiai literatūrai būdingas „tarybinis patriotizmas“ laikomas išskirtiniu, geresniu nei bet kokios ligtolinės tėvynės meilės apraiškos. Kitu skiriamuoju „tarybinės literatūros“ bruožu įvardyti tautų laisvės, lygybės ir draugystės idealai. Pagaliau ir savo nuotaika „tarybinė literatūra“ skiriasi nuo ankstesnių laikų – ji „kupina optimistinio prado“ (pesimizmas neretai tiesiogiai tapatintas su dekadentizmu²⁸⁷). Optimistinis tarybinės literatūros pobūdis, pasak Golubkovo, turįs svarbią auklėjamąją reikšmę, nes padeda ugdyti tvirtą, kliūčių nebijančią ir jas nugalėti gebančią jaunąją kartą (būtent tokius uždavinius sovietinei mokyklai kėlė stalinmečio SSKP ideologas Ždanovas)²⁸⁸.

„Tarybinė literatūra“ laikyta universaliu SSRS kultūros reiškiniu dėl savo turinio (komunistinis partiškumas, teminis ir ideologinis bendrumas), kuris kiekvienoje iš respublikų tariamai įgijo specifinę nacionalinę formą (susijusią su nacionalinėmis tradicijomis, psichologija ir dvasine kultūra): „[T]arybinės literatūros kūrinys socialistinis turinys yra reiškiamas nacionaline forma.“²⁸⁹ Sukonstruota „tarybinės literatūros“ sąvoka sovietmečio mokykloje susieta su socialistinio realizmo meniniu metodu. Sekdamas sovietų literatūros teorija, „metodo“ terminu Šepkus pakeičia ligi tol literatūros teorijoje vartotą „krypties“ sąvoką (antai klasicizmas, sentimentalizmas, romantizmas, kritinis realizmas irgi vadinti metodais²⁹⁰). Šioje monografijoje neperimama sovietinė terminija ir socrealizmas vadinamas viena iš meno krypčių.

Kaip „tarybinė literatūra“ buvo laikoma pažangiausia literatūros raidos faze, taip socialistinis realizmas mokiniams pristatytas kaip pažangiausia meno kryptis, kuriai tariamai atstovauja ne tik SSRS, bet ir viso pasaulio pažangiausi rašytojai²⁹¹. Skirtumas tik tas, kad SSRS ši kryptis buvo priviloma visiems kūrėjams, įrašyta SSRS rašytojų sąjungos įstatuose²⁹². Šepkus išskyrė šiuos socialistinio realizmo bruožus: socrealistinis kūrinys „teisingai ir istoriškai konkrečiai“ vaizduoja gyvenimą, atskleisdamas į neišvengiamą socializmo pergalę vedančią visuomenės klasių kovą ir tokiu būdu auklėja skaitytoją, diegdamas jam marksizmo-leninizmo idealus. Pastaruosius lite-

²⁸⁷ *Ibid.*, p. 221.

²⁸⁸ *Ibid.*

²⁸⁹ LŠ LLV 3 1960, p. 9.

²⁹⁰ L.[eonidas] Timofejevas, *op. cit.*, p. 76; LŠ LLV 3 1960, p. 10.

²⁹¹ *Ibid.*, p. 10.

²⁹² *Ibid.*

ratūros veikale įkūnija teigiamas herojus, kovojantis už „šviesią ateitį“. Tai gali būti komunistinę santvarką kuriantis sovietinis žmogus arba dėl socialinės laisvės ir lygybės kovojantis kurios kitos visuomenės atstovas, pažangus istorinis veikėjas praeityje²⁹³.

Lyginant „tarybinės literatūros“ ir socrealizmo sampratą, matyti, kad jos beveik tapačios. Stalinmečiu iš mokinių reikalauta gebėti tiksliai atkartoti „tarybinės literatūros“ ir socrealizmo apibrėžimą bei svarbiausius bruožus pagal kanoniniais tapusius Lenino ir Ždanovo pranešimus šia tema įvairiuose suvažiavimuose. Šie tekstai buvo publikuoti *Literatūros chrestomatijoje X klasei* (1952), o klausimai apie juos įtraukti į 1950–1954 m. lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino žodžiu bilietus²⁹⁴.

6-ojo dešimtmečio pabaigoje sovietinė literatūrologija pradėjo vaduotis iš dogmatiškos socrealizmo sampratos. Sovietinių rusų literatūros teoretikų darbuose imta teigti, kad ši literatūros kryptis neturinti pastovių ir nekinančių bruožų²⁹⁵. Po atlydžio abitūros egzamino bilietuose klausimo apie socrealizmą nebeliko (greitai nebeliko ir paties egzamino žodžiu)²⁹⁶, bet baigiamosios klasės kurso tema apie „tarybinę literatūrą“ kaip naują nacionalinės literatūros etapą, idėjinius ir estetinius jos bruožus, partiškumą, socialistinę realizmą bei partijos politiką literatūros ir meno srityje, taip pat Lenino straipsnis „Partinė organizacija ir partinė literatūra“ literatūros programoje išliko iki pat Sąjūdžio²⁹⁷.

Plačiau „tarybinę“ ir socrealistinę lietuvių literatūrą aptarsime nagrinėdamos XX a. antros pusės programinių kūrinių atranką. Čiagi verta paminėti-

²⁹³ *Ibid.*, p. 12.

²⁹⁴ *Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1950/51 m. m.*, Vilnius: Švietimo ministerija, Pradinių ir vidurinių mokyklų valdyba, 1951, p. 9, 19–20; *Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1951/52 m. m.*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952, p. 8, 17; *Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1952/53 m. m.*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953, p. 9, 18–19; *Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų žodžiu bilietai 1953/54 m. m.*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 9, 13–14.

²⁹⁵ Plačiau apie socrealizmo sampratos išsiliesimą „be krantų“ žr. Dalia Satkauskytė, „Socialistinis realizmas“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra*, p. 235–237; Elena Baliutytė, *op. cit.*, p. 119.

²⁹⁶ *Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų žodžiu bilietai 1955/1956 m. m.*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956. Toliau vartojama santrumpa VMEB 1956. Nuo 1956–1957 m. m. baigiamasis lietuvių kalbos ir literatūros egzaminas žodžiu nebebuvo rengiamas, bet vėliau trumpam sugrąžintas 1969–1978 m. (Irena Leimontienė, „Literatūros egzaminas žodžiu“, *Tarybinis mokytojas*, 1969, sausio 24, Nr. 7, p. 3.)

²⁹⁷ *Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos: Lietuvių kalba ir literatūra V–XII klasei*, Kaunas: Šviesa, 1987, p. 73.

ti, kad sovietų literatūrologijoje galiojo ne tik konkrečių meno krypčių, bet ir literatūros rūšių hierarchija. Stalininio žanrų kanono paribyje atsidūrė visuomeninio turinio stokojanti (intymioji ar gamtos) lyrika, lyrinė proza. Šio tipo kūriniai tegalėjo rasti sau vietos konkretaus rašytojo vidinio kanono periferijoje, t. y. nebuvo laikomi svarbiausiais autoriaus kūriniais, geriausiai atveju mokytojas galėjo juos pristatyti mokiniams kaip „grandį rašytojo kūrybos sistemoje“²⁹⁸. Tik 7-ojo dešimtmečio viduryje sovietinėje literatūros dėstymo metodikoje reabilituota lyrika kaip epikai lygiavertė literatūros rūšis. Vengiant konfrontuoti su marksistinės-lenininės estetikos dogma apie literatūrą kaip gyvenimo atspindį, teigta, esą lyrika vaizduoja atskiras žmogaus būsenas ir kartu parodo, kaip „gyvenimas veikia giliausius ir subtiliausius žmogaus pergyvenimus“²⁹⁹. Atlydžio metais po truputėlį ėmus plėsti socrealizmo ribas, nuo 7-ojo dešimtmečio pabaigos mokykloje (ir literatūrologijoje) augo dėmesys lyrikai³⁰⁰ bei eilėdarai³⁰¹.

Panašiai tuo metu įvyko ir literatūros mokymo metodikos posūkis nuo tiesmuko autoriaus ir kūrinio personažų pasaulėžiūros vertinimo prie vientisos kūrinio turinio bei struktūros, stiliaus, meninės raiškos analizės. 1965 m. lietuvių kalba publikuotoje RSFSR literatūros didaktikos specialistų metodikoje, kaip ir to meto rusų literatūros teoretikų darbuose, pabrėžtinai teigiama turinio ir meninės formos vienvė kūrinio analizėje³⁰². Į mokyklinės literatūros didaktikos pokyčius greitai sureagavo Zaborskaitė, mokytojams skirtoje studijoje *Eilėraščio menas* (1965) konkrečiai pademonstravusi tiems laikams inovatyvų poetinio teksto analizės būdą, kai apie kūrinio turinį pradedama kalbėti nagrinėjant jo formą³⁰³. Tuo metu visoje SSRS literatūrologijoje, Jurgutienės žodžiais tariant, prasidėjo paradigminis lūžis, kai nuo

²⁹⁸ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 247.

²⁹⁹ *Literatūros dėstymo mokykloje metodikos klausimai*, p. 268.

³⁰⁰ 9-ajame dešimtmetyje pasirodė keli mokyklose naudoti vien poezijos teorijai ir analizei skirti veikalai – Daujotytės *Lyrikos teorijos pradmenys* (1984) ir eilėraščių analizės rinktinė *Skaitykime kartu* (sudarė Valentinas Sventickas, 1987).

³⁰¹ V.[incas] Auryla, J.[uozas] Girdzijauskas, „Naujieji eilėdaros nagrinėjimo principai mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1969, Nr. 2, p. 23–26; *Idem*, „Lietuvių eilėdara mokykloje“, in: *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 2, sudarė V.[incas] Auryla, Kaunas: Šviesa, 1979, p. 119–152; Stasė Matulaitienė, *Eilėdaros pagrindai mokykloje*, Kaunas: Šviesa, 1981, ir kt.

³⁰² *Literatūros dėstymo mokykloje metodikos klausimai*, p. 184; L.[eonidas] Timofejevas, *op. cit.*, p. 112–118.

³⁰³ Aušra Jurgutienė, „Literatūros mokslas ir kritika“, p. 413.

ideologinių problemų svarstymo pereita prie literatūros, kaip meno srities, savitumo, jos žanrų, stiliaus tyrimų³⁰⁴.

Mokykliniuose vadovėliuose šis lūžis ėmė ryškėti pačioje 7-ojo dešimtmečio pabaigoje, kai vyresniųjų klasių (IX, X) vadovėlių rengimą iš Būtėno perėmė Riškus ir Umbrasas. Jų parengtame *Lietuvių literatūros vadovėlyje IX klasei* (1968) grožinė literatūra pagaliau įvardyta viena iš meno šakų, nuo mokslo ar kitos srities veikalo besiskirianti savo meniniu (estetiniu) pobūdžiu³⁰⁵. Imta akcentuoti nebe tikrovės atspindėjimą, bet meninio teksto vaizdingumą, gebėjimą perteikti įspūdį, sužadinti jausmus, vaizduotę.

Tiesa, ir šiuo santykinės liberalizacijos laikotarpiu tebebuvo privalu paaiškinti mokiniams visuomeninį literatūros vaidmenį, skirstyti rašytojus į pažangiuosius ir reakcinius³⁰⁶. Vis dėlto šis skirstymas motyvuotas gan aptakia kūrybos liaudiškumo kategorija, o ne atstovavimu išnaudojamoms socialinėms klasėms ar KP interesams (kaip anksčiau). Taigi mokyklinis literatūros ugdymas po truputį vadavosi iš marksistinės estetikos.

Šis pokytis mokyklinėje lituanistikoje tapo įmanomas dėl atitinkamos ano meto literatūros teorijos raidos. 1964 m. į lietuvių kalbą išverstame sovietų Rusijos literatūrologo Leonido Timofejevo metodinėje priemonėje universitetų ir pedagoginių institutų studentams *Literatūros teorijos pagrindai* koreguota vulgariojo marksizmo dogma apie tiesioginę koreliaciją tarp rašytojo klasinės priklausomybės (pasaulėžiūros) ir literatūros kūrinio vertės: kūrinys galės būti vertingas nepaisant „neteisingų“ autoriaus pažiūrų³⁰⁷. Bet kad toks taptų, tasai „neteisingų“ pažiūrų rašytojas vis tiek turįs „teisingai“ atspindėti ir apibendrinti gyvenimą³⁰⁸. Kitaip tariant, sovietinėje literatūros teorijoje svarbiausiu meninės (taigi ir kanoninės) kūrinio vertės kriterijumi išliko visuomeninių reiškinių vertinimas.

Mažiausiai pokyčių matyti „tarybinės literatūros“ medžiagą mokykloms rengusio Šepkaus vadovėlio leidimuose. Nepaisant laisvėjančios sovietų literatūros teorijos, jos pateikiamas „tarybinės literatūros“ apibrėžimas, ypatybės, socrealizmo krypties pristatymas mokykliniuose vadovėliuose (nuo

³⁰⁴ *Ibid.*, p. 413–414.

³⁰⁵ J.[onas] Riškus, A.[leksandra] Šalčiūtė, K.[azys] Umbrasas, *Lietuvių literatūros vadovėlis IX klasei*, Kaunas: Šviesa, 1968, p. 3. Toliau vartojama santrumpa JR LLV IX 1968. Aleksandra Šalčiūtė rengė šio vadovėlio lietuvių tautosakos skyrių.

³⁰⁶ *Ibid.*, p. 5–7.

³⁰⁷ L.[eonidas] Timofejevas, *op. cit.*, p. 67–68, 363.

³⁰⁸ *Ibid.*, p. 96.

1960 iki pat 1983) išliko tiesmukai ideologizuotas. Taigi vadovėlinė literatūros samprata priklausė ne tik nuo politinio klimato ir literatūrologijos raidos, bet ir nuo konkretaus vadovėlio autoriaus supratimo bei požiūrio į literatūrinį ugdymą mokykloje.

Suprantama, sovietiniai vadovėliai literatūrinio ugdymo situaciją mokykloje atspindi tik iš dalies. Mokytoja Dailidienė, prisimindama savo, kaip mokinės, patirtis, teigė, kad ne visi mokytojai 7–8-uoju dešimtmečiais laikėsi įsikibę vadovėlinių formuluočių:

[Lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja] Birutė Jašinskaitė, kaip ir studijų metais Viktorija Daujotytė, akcentuodavo tam tikrus kultūros ženklus, literatūrą laikė vertybių saugojimo vieta. Mokytoja neiškreipdavo literatūros prasmės, kaip tai darė mokykliniai vadovėliai. Svarbiausius dalykus ji išdriždavo pasakyti. Tai, ką mums kalbėjo mokytoja per pamokas, aš paskui radau Ambrazevičiaus (kelių autorių) parašytame literatūros istorijos vadovėlyje³⁰⁹. Jo nebuvo sovietmečiu viešumoje. Mokytoja turėjo seną knygą ir daug ką mums pasakodavo ne iš sovietinių šaltinių.³¹⁰

8–9-uoju dešimtmečiais vyresniųjų klasių literatūros vadovėliams nesikeičiant, pedagoginėje spaudoje pasigirdo raginimų mokytojams remtis naujausiais literatūrologijos tyrimais, kuriuose ligi tol vyravusį teminį, sociologizuotą ir ideologizuotą literatūros vertinimą keitė probleminė, psichologinė, žanrinė ir stilistinė kūrinio analizė³¹¹. Įkandin literatūrologams naujoji literatūros didaktikų, edukologų karta (be Norkevičienės, čia minėtini Ruseckienė, Auryla, Juozas Uzdila ir kt.) literatūrą taip pat ėmė traktuoti kaip visų pirma estetinį reiškinių. Šį pokytį savotiškai legitimavo 1971 m. LKP CK nutarimas dėl humanitarinių dalykų mokymo tobulinimo³¹². Jame pabrėžta, kad dėstant literatūrą svarbiausia nenukrypti nei į politinę ir ideologinę

³⁰⁹ Omenyje turima Ambrazevičiaus, Jono Griniaus ir Antano Vaičiulaičio *Visuotinė literatūra* (d. 1 – 1934, d. 2 – 1942).

³¹⁰ Solveiga Daugirdaitė, *op. cit.*, p. 352.

³¹¹ Žr. V.[incas] Auryla, L.[iuda] Ruseckienė, „Literatūros mokslo problema pamokoje“, *Tarybinė mokykla*, 1971, Nr. 6, p. 15–18; Vincas Auryla, „Literatūros mokslas ir mokykla“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 25–28; Vytautas Galinis, „Keletas literatūros mokymo klausimų“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 4, p. 35–36; Vanda Zaborskaitė, „Literatūros programa ir jos realizavimas“, *Tarybinė mokykla*, 1983, Nr. 1, p. 36, ir kt.

³¹² Žr. „Tobulinti humanitarinių dalykų mokymą, didinti jų poveikį komunistiniams mokslievių auklėjimui“, in: *Liaudies švietimas: vyriausybinių dokumentų rinkinys*, sudarė J.[uozas] Kavaliauskas, Kaunas: Šviesa, 1973, p. 27–34.

turinio analizę, nei į estetinį nagrinėjimą. Nors nutarimu siekta sustiprinti literatūros, istorijos ir socialinių mokslų vaidmenį „idėjiškai grūdinant moksleivius“, metodinės medžiagos rengėjams jis suteikė pagrindą išryškinti organišką literatūros kūrinio turinio ir formos vienovę. Minėtas nutarimas dažnai cituotas 8-ajame dešimtmetyje svarstant mokyklinės literatūros didaktikos klausimus³¹³. Pasiremamos nutarimo teiginiais, pagrindinio ir vidurinio ugdymo literatūros programų bei metodinės medžiagos rengėjos Savickaitė ir Norkevičienė ėmė propaguoti siekį mokomojoje medžiagoje labiau akcentuoti estetinius klausimus, stiprinti literatūros teorijos žinias³¹⁴ – tokia kryptis leido tolti nuo ideologizuotos turinio analizės, primygtinio socrealizmo tezių rekonstravimo. Mokyklinėje medžiagoje vis dažniau aptarinėta kūrinio kompozicija, meninės raiškos priemonės, pasakojimo struktūra, stilius.

Šios tendencijos dar labiau ryškėjo 9-ojo dešimtmečio literatūriniam ugdyme. 1983 m. programoje išdrišta patikslinti ir pačią literatūros sampratą: anksčiau būdavo minimos tik pažintinė ir auklėjamoji literatūros funkcijos, o štai 1983 m. greta jų akcentuota ir „[e]stetinė [...] grožinės literatūros reikšmė“³¹⁵. Tam įtakos turėjo 1982 m. pasirodę pirmieji sovietmečiu originalūs lietuvių literatūros teorijos veikalai – *Literatūros teorijos apybraiža* ir Zaborskaitės *Literatūros mokslo įvadas*. Juose literatūros samprata apibrėžta išryškinant poetinę (estetinę) literatūros funkciją, kūrinio meniškumo kriterijų, daugiareikšmiškumą, aptarta ne tik marksistinė, bet ir kitos literatūros teorijos (įskaitant formalizmą, Naująją kritiką, struktūralizmą, semiotiką). Abi šios knygos nurodytos 1983 m. vyresniųjų klasių programos priede („Mokytojams rekomenduojamų estetikos, literatūrologijos ir literatūros mokslo leidinių sąrašas“), jomis remtasi pedagoginės spaudos publikacijose³¹⁶. 1983 m. *Tarybinėje mokykloje* Auryla jau visai atvirai formulavo, kad „[š]iandieninė

³¹³ Plg. Vincas Auryla, „Efektyvesnių literatūros mokymo būdų ieškant“, in: *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 1, p. 3–6.

³¹⁴ Lietuvos TSR švietimo ministerijos Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo sektoriaus posėdžio, įvykusio 1974 m. vasario 28 d., protokolas, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 643, l. 7–8.

³¹⁵ *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1980, p. 46; AVMPR LKL IV–XI 1983, p. 75.

³¹⁶ Pvz., Valerija Ramonaitė, „Grafinė eilėraščio eilučių transformacija“, *Tarybinė mokykla*, 1984, Nr. 2, p. 33. Mokytojai liudijo, kad literatūrologų veikalai buvo labai reikalingi ir padėdavę ruošiantis pamokoms. Žr. Danutė Beliokienė, „Pirmieji žingsniai į poeziją“, *Tarybinis mokytojas*, 1983, kovo 16, Nr. 21, p. 2.

mokykla atmeta utilitarinį požiūrį į literatūrą, kai atskirame epizode ar kūrinyje ieškoma auklėjamojo momento“³¹⁷.

Kita vertus, vėlyvuoju sovietmečiu vis dar mokyta marksistinės-lenininės literatūros traktuotės³¹⁸, mokyklinėje medžiagoje gausu teiginių apie literatūrą kaip tikrovės atspindį³¹⁹. Tačiau nors oficialiajame diskurse mokyklinis ugdymas toliau grįstas ideologiniais postulatais, reali literatūros dėstymo situacija mokykloje keitėsi. Griežtas stalinmečio ortodoksiškumas atlydžio metais švelnėjo, o vėlyvojo sovietmečio mokykloje, panašiai kaip akademiniame diskurse, ieškota būdų plėsti marksistinę-lenininę meno sampratą, išryškinti literatūros kūrinio formos, stiliaus, kompozicijos ir kitus meninius aspektus.

SOVIETINĖ LIETUVIŲ LITERATŪROS PERIODIZACIJA IR MOKYKLINIO KANONO KONSTELIACIJA

Tautosaka sovietmečiu nebelaikyta literatūros ir jos istorijos dalimi, bet vyresniųjų klasių lietuvių literatūros kursas tradiciškai (kaip ir tarpukariu bei karo metais) buvo pradedamas būtent žodine liaudies kūryba. Ji atliko tarsi įvado į literatūros istoriją funkciją. Norkevičienė atsiminimuose mini, kad vėlyvuoju sovietmečiu nesyk keltas klausimas, ar tikrai būtina literatūros istorijos kursą pradėti nuo tautosakos ir senosios literatūros, ar nepakaktų tautosaką dėstyti žemesnėse vidurinės mokyklos klasėse. Bet, anot programų rengėjos, literatūros mokslininkai tvirtai gynė „chronologinį“ literatūros dėstymo principą vyresnėse klasėse³²⁰.

Nors motyvacija išlaikyti tautosaką vyresniųjų klasių programoje neabejotinai rodo lituanistų siekį puoselėti etninę kultūrą, tautosakos, kaip ir

³¹⁷ Vincas Auryla, „Literatūros mokymo kryptys ir metodai“, *Tarybinė mokykla*, 1983, Nr. 12, p. 32–33.

³¹⁸ Pavyzdžiui, 1984 m. metodiniame laiške apie darbą su 1983 m. literatūros programa užfiksuota, jog X klasėje mokiniai privalo gerai išmanyti „marksistinę-lenininę literatūros raidos istoriškumą, dviejų kultūrų kovos nacionalinėje kultūroje sampratą“. („Apie literatūros mokymą 1984–1985 mokslo metais (metodinis laiškas)“, *Tarybinis mokytojas*, 1984, liepos 11, Nr. 55, p. 4.)

³¹⁹ Žr., pvz., A.[ldona] Vaitiekūnienė, „Epochos vėjų pagairėje“, *Tarybinis mokytojas*, 1971, gruodžio 15, Nr. 100, p. 4.

³²⁰ „Stengdavomės laikytis Hipokrato priesaikos – svarbiausia nekenkti! (Lituanistę, socialinių mokslų daktarę docentę Reginę Kuzmaitytę-Norkevičienę kalbina Saulius Vasilaiuskas)“, p. 196.

Juliaus Būtėno, Salomėjos
Maceikienės, L. Mičiulytės parengta
Literatūros chrestomatija VIII klasei
(1952)

visų kitų disciplinų, dėstymas sovietinėje (ypač stalinizmo) mokykloje buvo išnaudotas ideologinei indoktrinacijai. Iki 1980 m. greta tradicinės tautosakos privalėta mokyti „tarybinio folkloro“. Stalinmečiu jį sudarė neaiškios kilmės³²¹ dainos apie Leniną, Staliną, komunarus, priežodžiai apie Antaną Smetoną, „buožes“ ir kolūkius, Marytės Melnikaitės motinos ir kaimynų atsiminimai apie partizanę bei „Lietuvių tautos laiškas draugui Josifui Visario-

³²¹ Folkloristai abejoja pokariu rinktos „tarybinės tautosakos“ autentiškumu. Pasak Kosto Aleksyno, didelę dalį „tarybinių liaudies dainų“ 1947–1953 m. sukūrė Vilniaus pedagoginio instituto studentai lituanistai. Iš jų reikalaujama pateikti surinktas „tarybines dainas“, o tokių neradę (neieškoję), jie kolektyviai ar individualiai šias dainas sukurdamo. Pasak folkloristų, net ir paskelbtos (atliekamos per radiją, įtrauktos į liaudies ansamblių repertuarą) šios dainos nepaplitę, tikruoju folkloru niekada netapo. Plačiau apie tai žr. Kostas Aleksynas, „Tarybinės tautosakos“ paieškos 1945–1947 metais“, *Tautosakos darbai*, 1992, t. 1 (8), p. 109–120; Idem, „Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos“, *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 19: *Karinės istorinės dainos*, d. 5: *Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 28–31.

novičiui Stalinui³²². Atlydžio metais ši „tarybinės tautosakos“ kurso dalis traukėsi, bet ir tada chrestomatijose nestigo dainų apie Liaudies seimo rinkimus ir kolūkius³²³.

1968 m. atnaujintos vidurinio ugdymo lietuvių literatūros programos projektą svarstę Lietuvių kalbos ir literatūros instituto folkloristai jau atvirai teigė, kad meniniu požiūriu vertingų bei paplitusių „tarybinės tautosakos“ pavyzdžių nėra daug, todėl šį programos skyrių siūlė trumpinti³²⁴, bet į jų pastabas anuomet neatsižvelgta. Tik po dešimtmečio (1977) „tarybinės tautosakos“ potėmė vyresniųjų klasių programoje sutrumpinta, o 1980 m. jos iš viso atsisakyta. Nuo 1981 m. tokio poskyrio nebeliko ir IX klasės vadovėlyje bei 1984 m. išėjusioje tautosakos chrestomatijoje³²⁵.

Grįžtant prie literatūros istorijos periodizacijos sovietmečio mokykloje, verta priminti sovietų literatūros dėstymo metodologijos kūrėjo Golubkovo tezę, kad vienas iš pagrindinių literatūros istorijos mokymo vidurinėje mokykloje uždavinių – atskleisti *literatūros procesų sąsajas su visuomenės istorija*³²⁶. Todėl ir lietuvių literatūros istorija sovietmečiu buvo perrašyta pagal visuomenės narių socioekonominių tarpusavio santykių raidą. Tiesa, šis modelis išsigrynino palaipsniui. Pokario programose dar justi tam tikras neapsisprendimas, mokyklinio literatūros istorijos dėstymo inercija. Ieškoma naujo, marksistinių-lenininių mokymą atitinkančio chronologinio skirstymo, terminijos.

Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, kaip jau minėjome, nacionalinės literatūros raida buvo pristatoma per tautinio sąmoningėjimo prizmę. Dabar šis istoriografijos modelis nebetiko. 6-ojo dešimtmečio pradžioje mokykliniame

³²² „Tarybinė tautosaka“, in: *Literatūros chrestomatija VIII klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, S.[alomėja] Maceikienė, L. Mičiulytė, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952, p. 73–109. Toliau vartojama santrumpa LC VIII 1952. Iš mokyklų inspektorių ataskaitų matyti, kad „tarybinės tautosakos“ mokymas stalinmečiu buvo tiesmukai naudojamas sovietų propagandai. Žr. LTSR švietimo ministerijos Mokyklų valdybos inspektoriaus A.[leksandro] Karužos pranešimas apie tikrintas pamokas Vilniaus miesto I ir V vidurinėse mokyklose, 1951, lapkričio 26, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 622, l. 4–5.

³²³ „Lietuvių tautosaka po Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos“, in: *Lietuvių tautosaka* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956, p. 129–155.

³²⁴ Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sektoriaus pastabos dėl tautosakos lietuvių kalbos ir literatūros programoje, 1968, kovo 13, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2398, l. 83.

³²⁵ *Lietuvių tautosakos chrestomatija IX klasei*, sudarė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Kaunas: Šviesa, 1984.

³²⁶ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 218.

literatūros ugdyme nusistovėjo lietuvių literatūros periodizacija, pasiskolin-ta iš visuomenės istorijos mokslo ir konkrečiai Jurginio straipsnio „Lietuvos TSR istorijos periodizacijos klausimu“³²⁷. Remiantis sovietine periodizacija, Lietuvos istorija perrašyta pagal Marxo penkių ekonominių formacijų (pir-mykštės, vergovinės, feodalinės, kapitalistinės, komunistinės) istorinę kaitą. Mokyklinė (kaip ir akademinė³²⁸) lituanistika sekė įkandin visuomenės isto-rijos mokslui ir, savo ruožtu, skirstė lietuvių literatūros istoriją į feodalizmo, kapitalizmo ir „tarybinę“ literatūrą.

Feodalizmo epochai buvo priskirta visa lietuvių raštija ir grožinė kūryba iki baudžiavos panaikinimo. Atitinkamai kapitalistiniu laikotarpiu laikyta XIX a. antra pusė – XX a. pradžia (iki 1918 m. laikinosios revoliucinės Vin-co Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybės sukūrimo). „Tarybinei literatūrai“ iki 1957 m. literatūros programose ir vadovėliuose teko visa „pažangioji“ XX a. literatūra, įskaitant ir 1918–1940 m. didžiąją savo kūrybos dalį paskelbusių autorių (Nėries, Cvirkos, Vienuolio) literatūrinį palikimą. Tik 1957 m. pa-galiau ryžtasi kaip atskirą literatūros raidos etapą išskirti vadinamąjį bur-žuazinį laikotarpį (į jį pateko pirmąsyk po karo į programą grąžinti Krėvė ir Sruoga, taip pat iš kitų chronologinių laikotarpių atkelti Lazdynų Pelėda, Putinas, Kapsukas). Pagal visuomenės ekonominius santykius suformuota lietuvių literatūros periodizacija mokykliniame lietuvių literatūros ugdyme taikyta iki sovietmečio pabaigos³²⁹. Analogiškai lietuvių literatūros istorija į periodus skirstyta ir universitetų programose³³⁰.

³²⁷ J.[uozas] Jurginis, „Lietuvos TSR istorijos periodizacijos klausimu“, *Tarybinė mokykla*, 1950, Nr. 1, p. 33–36. Šiame straipsnyje Jurginis sukritikavo 1949 m. paskelbtą Vidurinių mokyklų istorijos programą. Jos autoriai, pasak Jurginio, „nesiskaitė su pagrindiniais istorinio materializmo reikalavimais“ ir Lietuvos istoriją išdėstė ligi tol mokykloje įprasta chronologine seka pagal Lietuvos valstybingumo etapus ir valdovų viešpatavimo laikotarpius. Jurginio publikacija rėmėsi Vilniaus valstybinio universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojai, 6-ojo dešimtmečio pradžioje svarstę, kaip savo paskaitose derėtų perio-dizuoti lietuvių literatūros istoriją ir tuos periodus pavadinti. (Vilniaus valstybinio Vinco Kapsuko universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Lietuvių literatūros katedros protoko-las Nr. 13 (31), 1950, kovo 10, VUA, f. R-856, ap. 16, b. 34, l. 5v–6v.)

³²⁸ Aušra Jurgutienė, „Sovietinės lietuvių literatūros istorijos metodologinis pervertinimas“, p. 464.

³²⁹ JR LLV IX 1968, p. 8; J.[onas] Riškus, A.[leksandra] Šalčiūtė, K.[azys] Umbrasas, *Lietuvių literatūros vadovėlis IX klasei*, Kaunas: Šviesa, 1983, p. 7–8. Toliau vartojama santrumpa JR LLV IX 1983.

³³⁰ *Lituanisto literato vadovas*, leidinį parengė Vilniaus V. Kapsuko universiteto Lietuvių lite-ratūros katedros kolektyvas, Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo minis-terija, 1980, p. 4–5.

Feodalizmo epochos literatūra

Nors senosios raštijos ir literatūros laikotarpio pavadinimas sovietmečio literatūros programose pasikeitė, autorių ir tekstų atranka bei jų vieta programoje liko identiška Biržiškos siūlytajai. Tautininkų reformuotoje programoje senoji raštija buvo sutraukta ir nukelta į gimnazijų programos pabaigą, mat įsisąmoninta, kad šio tipo lektūrai reikalingos tiek istorinės, tiek filologinės žinios, kurių pradedantieji gimnazijos kursą stokoja. Raštija kitomis kalbomis tebuvo aptariama apžvalginėje pamokoje, skaityti kitakalbių raštų (vertimų) nereikėjo.

Sovietinėje literatūros mokymo metodikoje istorinio literatūros proceso nuoseklumas vidurinėje mokykloje laikytas svarbesniu principu už didaktinę reikalavimą eiti nuo lengvesnės mokymo medžiagos prie sunkesnės³³¹. Pokariu sugrįžta prie 1929 m. programoje numatyto plataus senosios literatūros kurso, apimančio ne tik religinius raštus lietuvių kalba (Martynas Mažvydas, Jonas Bretkūnas, Mikalojus Daukša, Konstantinas Sirvydas (rašyta Širvydas)), bet ir metraščius. Dėmesys jiems išaugo jau 1945–1946 mokslo metų programoje (nurodyta aptarti metraščių istorizmą, legendinius elementus bei patriotizmą). Tai galėtų būti aiškinama kaip Biržiškos mokyklinės literatūros istorijos projekto tęsa (nors ir nėra žinoma, kas rengė pirmąsias pokario programas³³², didžioji dalis anuometinių lituanistų buvo išėję Biržiškos senosios literatūros kursą VDU arba VU), bet lygiai svarbi ir atožvalga į rusų literatūros dėstymo metodiką. Senosios rusų literatūros kurse skaitytas epas *Sakmė apie Igorio žygį* ir Rusios metraščių ištraukos³³³. Rusų literatūros dėstymo metodikos įtaką LDK metraščių sugrąžinimui į programą patvirtintų ir 1945–1946 mokslo metų lietuvių literatūros programoje išskirta potėmė apie metraščių kalbą bei rusų tautos kultūrinę įtaką lietuviams³³⁴. Tendencija akcentuoti rusų kultūrą mokant apie LDK metraščius ryškiausia stalinizmo metais, bet išliko per visą sovietmetį. Visuose šio laikotarpio vadovėliuose

³³¹ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 224.

³³² Galime tik spėti, kad 1944–1945 mokslo metų programą galėjo rengti Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojas, vadovėlių autorius Petras Mikutaitis, nes būtent jis 1945 m. vykusiuose lituanistų profesinio tobulinimosi kursuose pristatė ją mokytojams. (Švietimo liaudies komisariato 1945 m. vidurinių mokyklų mokytojų pasitobulinimo lietuvių kalbos ir literatūros kursų dėstytojai, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 132, l. 19r–19v.)

³³³ *Literatūros dėstymo mokykloje metodikos klausimai*, p. 74.

³³⁴ VMPr LKL 1945, p. 21.

sąmoningai trinta riba tarp rusų ir rusėnų kalbos, teigta, kad LDK metraščiai parašyti *rusų kalba*³³⁵.

Vienintelėje Būtėno vadovėlyje (d. 1, 1957) pateiktoje ištraukoje (iš metraščio *Lietuviškos giminės pradžia*) pasakojama apie Jogailos sąmokslą su kryžiuočiais pulti Polocką. Tendencija ryškinti lietuvių ir rusų tautų istorijos ir kultūros ryšius mažiau akivaizdi to meto chrestomatijoje (VIII klasei, 1952)³³⁶. Atlydžio metais (pradedant 1957 m. programa) į mokyklinę metraščių recepciją bandyta grąžinti tarpukariu akcentuotą Lietuvos savarankiškumo idėją. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje programose ir vadovėliuose pradėta daugiau dėmesio skirti lotyniškai LDK raštijai³³⁷.

Vienas sovietmečio kanono formavimo kuriozų yra mokyklinių literatūros programų ir vadovėlių dėmesys lietuvių religinei raštijai. Tai, kad po sovietų okupacijos ji ir toliau dėstyta mokykloje, aiškintina literatūros istoriografijos tradicijos galia³³⁸. Katekizmo, postilės ir net Biblijos vertimo nesuderinamumas su ateistine ideologija buvo neutralizuotas mokykliniuose vadovėliuose ir skaitiniuose visą dėmesį sutelkiant į gimtąją kalbą ir ją išsaugojusią liaudį: tai esantys pirmieji lietuvių rašto paminklai, „liaudies gyvenimo atspindžiai“, „eilėdaros užuomazgos“ (Mažvydo *Katekizme*³³⁹), „gimtosios kalbos reikšmės iškėlimas, ponų ir kunigų kaltinimas dėl lietuvių kalbos paniekinimo“³⁴⁰, Renesanso idėjų sklaida³⁴¹ (Daukšos *Postilėje*) ir pan.

³³⁵ Žr. poskyrį „Raštai rusų kalba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: JR LLV IX 1983, p. 90.

³³⁶ Čia pateiktos tos pačios metraščių ištraukos kaip tarpukario vadovėliuose bei skaitiniuose (Vilniaus įkūrimo legenda, Kęstučio ir Birutės santuoka), bet įtraukta ir minėta scena apie Jogailos susitarimą su kryžiuočiais pulti Polocką. („Iš Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraščio“, in: LC VIII 1952, p. 128–131.)

³³⁷ *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1967, p. 51; JR LLV IX 1968, p. 101–102.

³³⁸ Mokyklinė latvių literatūros istorija sovietmečiu taip pat tradiciškai buvo pradedama nuo religinių veikalų latvių kalba. O štai vyresniųjų klasių gimtosios rusų literatūros programoje religinės raštijos nebuvo, senosios literatūros kursą sudarė *Sakmė apie Igorio žygį* ir grožiniai klasicizmo bei Apšvietos epochos kūriniai. (*Latviešu literatūras vēsture*, d. 1: Mācību grāmata vidusskolai, sarakstījis autoru kolektīvs, M. Gailis un H. Grases redakcijā, Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība, 1958, p. 68–91; *Программы средней школы на 1963/64 учебный год*, p. 9.)

³³⁹ AVMP Pr LKL V–XI 1968, p. 49.

³⁴⁰ *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valsstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957, p. 33. Toliau vartojama santrumpa VMP Pr LKL VIII–XI 1957.

³⁴¹ AVMP Pr LKL V–XI 1968, p. 49.

Feodalizmo laikų Lietuvos raštijai sovietmečio programose buvo rekomenduojama skirti 5–7 pamokas. 1968 m. lietuvių literatūros chrestomatijoje IX klasei pateiktos LDK metraščių, Mykolo Lietuvio, Mažvydo, Daukšos, Sirvydo, Bretkūno, Mykolo Olševskio ir Kazimiero Klimavičiaus kūrinių ištraukos³⁴². Nepaisant tokios „feodalizmo laikotarpio“ skaitinių gausos, svarstant minėtą chrestomatiją senosios literatūros tyrėja Lukšienė siūlė dar labiau plėsti šio laikotarpio tekstų korpusą ir įtraukti Metriką bei Gedimino laiškus³⁴³. Į šį siūlymą iš dalies įsiklausyta: Gedimino laiškai į programą įtraukti 1970 m.³⁴⁴ (jų ištraukų nuo 1976 m. atsirado ir chrestomatijose³⁴⁵). Galima spėti, kad Lukšienė tikėjosi suteikti mokiniams daugiau Lietuvos istorijos žinių. Kita vertus, kaip ir Biržiška, ji menkai paisė pedagogikos priedermės atsižvelgti į devintoko amžiaus psichologiją, gebėjimus ir interesus.

Vienintelė monografinė senosios literatūros tema skirta Donelaičio kūrybai. Kaip ir pirmojoje Lietuvos Respublikoje, sovietmečiu šis autorius išliko centrinė lietuvių literatūros figūra, bet jo mokyklinė recepcija kito. (Plačiau apie tai poskyryje „Sovietų okupacijos laikotarpio mokyklinio kanono branduolys“.)

Feodalizmo epochai sovietiniame literatūros moksle bei mokyklinėje li-tuanistikoje buvo priskiriama ir XIX a. literatūra iki baudžiavos panaikinimo³⁴⁶. Antraštinių nuorodų į visuomenines epochas literatūros vadovėliuose nebeliko 7-ojo dešimtmečio viduryje, bet literatūros proceso skirstymas pa-

³⁴² LL IX 1968, p. 5–37. Išvardyti autoriai, išskyrus Klimavičių, chrestomatijose išsilaikė iki 9-ojo dešimtmečio.

³⁴³ Lietuvos TSR švietimo ministerijos Mokyklų mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros metodinės komisijos posėdžio, įvykusio 1969 m. lapkričio 27 d., protokolai, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 340, l. 10v.

³⁴⁴ Gedimino laiškų įtraukimas į programą gali būti susijęs ir su 1966 m. atskiru leidiniu išėjusiu jų vertimu į lietuvių kalbą. (Z.[ita] Alaunienė, L.[eonas] Gedvilas, J.[onas] Linkevičius, R.[egina] Norkevičienė, V.[ida] Plentaitė, E.[ufemija] Savickaitė, *Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo IV–IX klasėse pagal naujas programas ir vadovėlius tyrimas*, Vilnius, 1977, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 836, l. 108.)

³⁴⁵ „Gedimino laiškai“, in: *Lietuvių literatūra IX klasei* (serija „Mokinio biblioteka“), antrasis pataisytas leidimas, sudarė Doma Galnaitytė, Kaunas: Šviesa, 1976, p. 7–8. Gedimino laiškai į pakartotinį chrestomatijos leidimą įtraukti tik po recenzento pastabos, kad, remiantis programa, jie būtini. Nenustatyto autoriaus recenzija skaitinių knygai *Lietuvių literatūra (IX klasei)*, 1975, kovo 27, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2867, l. 145–146.

³⁴⁶ Žr. *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: *Feodalizmo epocha*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957; JB LLV 1 1957; *Literatūros medžiaga IX klasei*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1963. Toliau vartojama santrumpa LM IX 1963; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 5.

gal visuomenės sanklodą (iki ir po baudžiavos panaikinimo) išliko ir vėliau. Verta priminti, kad pirmosios Lietuvos Respublikos ir nacių okupacijos metais lietuvių literatūros periodizaciją lėmė lietuvių kultūros sklaidos sąlygos. Esmine literatūros proceso riba irgi laikytas XIX a. 7-asis dešimtmetis, tik ji sieta ne su baudžiavos panaikinimu (1861) kaip sovietmečiu, o su spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimu (1864). Chruščiovmečiu ir vėlyvuju sovietmečiu XIX a. literatūros perskyra motyvuota visuomeninės (baudžiavos panaikinimas, „1863 m. valstiečių sukilimas Lietuvoje ir Baltarusijoje“) ir kultūrinės priežastis (lietuviškos spaudos draudimas) suliejant į vieną pasakojimą apie „kovą prieš carizmo politiką“³⁴⁷.

Nepaisant to, kad XIX a. pirmos pusės literatūra akademinėje istoriografijoje buvo priskiriama feodalizmui, mokyklinėje programoje ji atribota nuo senosios literatūros (kuri tradiciškai apėmė senąją raštiją nuo metraščių iki Donelaičio). Nors, lyginant su tarpukariu, XIX a. pirmos pusės kursas sovietmečiu kiek sutrauktas, rašytojų atranka beveik nekito. Apskritai susidaro įspūdis, kad ši lietuvių literatūros istorijos dalis 1950 m. tiesiogiai perkelta iš 1929 m. programos. Tai rodo tiek kai kurių asmenvardžių rašyba (vėl rašoma žemaitiška forma Stanevičia, nors 1939 m. programoje jau vartota forma Stanevičius), tiek Mickiewicziaus sugrąžinimas į lietuvių literatūros kursą.

Jau minėjome, kad esmine tautybės išraiška SSRS laikyta kalba³⁴⁸. Kad ir kaip paradoksalu, šia prasme sovietinė tautiškumo samprata buvo artima Herderio idėjoms, paklojusioms pagrindus etnonacionalizmui. Tačiau trumpą laikotarpį (1950–1952) Mickiewiczius buvo grąžintas į IX klasės lietuvių literatūros kursą³⁴⁹ ir dargi jam rekomenduota skirti 6 pamokas (palyginimui, Poškai ir Baranauskui po 4, Stanevičiui, Strazdui, Daukantui ir Valančiui po 3). Vėliau dar kelerius metus (1953–1955) Mickiewiczius minėtas apžvalginėje XIX a. vidurio lietuvių literatūros temoje.

Kas ir kokiais motyvais vadovaudamasis grąžino lenkakalbį Lietuvos rašytoją į lietuvių literatūros kursą vėlyvuju stalinmečiu, nustatyti nepavyko. Galime tik kelti hipotezę, kad programą rengti patikėta kažkuriam iš buvusių Biržiškos mokinių. O štai Mickiewicziaus perkėlimas atgal į pasaulio (tuo

³⁴⁷ VMPr LKL VIII–XI 1957, p. 41; JR LLV IX 1983, p. 180–185.

³⁴⁸ Yuri Slezkine, *op. cit.*, p. 313–347.

³⁴⁹ 1946–1949 m. Mickiewicziaus kūryba vyresniųjų klasių programoje minima tarp struktūriškai tekste neatidalinėtų pasaulio (vadinamosios užsienio) ir lietuvių literatūros kursų. Taigi pokariu, kaip ir 3-iojo dešimtmečio pradžioje, mokyklinių programų kūrėjai veikiau siai kurį laiką neapsisprendė dėl šio poeto priskyrimo lietuvių literatūrai.

metu – užsienio) literatūros kursą akivaizdžiai sutapo su Lietuvoje plačiai minėtomis šimtosiomis poeto mirties metinėmis³⁵⁰. Viename svarbiausių jubiliejui skirtų leidinių – Mykolaičio-Putino studijoje *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra* (1955) – išsakyta oficialioji sovietinė pozicija dėl šio rašytojo kūrybos priskyrimo lietuvių literatūrai: tarpukario lietuvių „šovinistinės buržuazijos“ bandymai įrodinėti Mickiewicziaus lietuviškąją tapatybę neturį pagrindo, „lenininių-stalininių nacionalinio klausimo principų šviesoje“ poetas esąs lenkų, ne lietuvių rašytojas³⁵¹. Kita vertus, minėtoje studijoje Putinas labai detalai aptarė visas biografines ir kūrybines poeto sąsajas su Lietuva³⁵².

Po šimtųjų Mickiewicziaus mirties metinių poeto kūryba trumpam pradingo iš aukščiausio koncentro literatūros programos (1956), bet jau netrukus (1957) jai paskirtos 3 pamokos IX klasės pasaulio literatūros kurse³⁵³. Mickiewicziaus „užsienio literatūros“ klasiko pozicijas programoje išlaikė visą sovietmetį (nežymiai varijuota nuo 3 iki 4 rekomenduojamų pamokų)³⁵⁴. Nuo 1983 m. programose sumažėjo Vakarų Europos romantizmui skirtų pamokų (iki 6), nepaisant to, vieninteliu šios temos monografiniu autoriumi paliktas Mickiewicziaus. Prsidengiant esą tarptautine poeto kūrybos reikšme ir progresyviomis pažiūromis („žymiausias revoliucinio romantizmo atstovas

³⁵⁰ Tais metais visoje Lietuvoje vyko daugybė šiai progai skirtų renginių, spaudoje pasirodė 126 proginės publikacijos, Vilniuje atidarytas Mickiewicziaus memorialinis butas-muziejus.

³⁵¹ V.[incas] Mykolaitis-Putinas, *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 5–6. Kaip lenkų (turint omenyje – lenkakalbis?) poetas Mickiewiczius buvo pristatomas mokiniams ir tuo trumpu laikotarpiu, kai jo kūryba buvo įtraukta į lietuvių literatūros kursą (1950–1955).

³⁵² Nors deklaravo nepritariąs „šovinistinės buržuazijos“ pretenzijoms savintis lenkų poetą, Putinas retransliavo tarpukario Lietuvoje išplitusią Mickiewicziaus kilmės iš lietuviškos Rimvydų giminės legendą. Kartoją ją ir pedagoginė to meto spauda. (V.[incas] Mykolaitis-Putinas, *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra*, p. 7–8; A.[ldona] Vaitiekūnienė, „Adomas Mickevičius (100-ąsias mirties metines minint)“, *Tarybinė mokykla*, 1955, Nr. 10, p. 5.)

³⁵³ *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956, p. 39. Toliau vartojama santrumpa VMPR LKL VIII–XI 1956.

³⁵⁴ Ne visi literatūrologai pritarė Mickiewicziaus perkėlimui į užsienio literatūros kursą. LCVA išlikęs 1969 m. „Šviesos“ leidyklai adresuotas Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbuotojo Juozo Lebionkos raštas, kuriame jis poeto priskyrimą lenkų literatūrai (vyresniųjų klasių vadovėlyje *Vakarų Europos literatūra*, 1968) vadina marksizmui prieštaraujančiu „buržuazinių lenkų istorikų“ įsitikinimu ir teigia, kad „ateityje A. Mickevičiui turėtų būti išskirta pati pagarbiausia vieta, būtent, gimtosios, t. y. lietuvių, literatūros vadovėlyje“. (J.[uozas] Lebionka, *Argi Lietuva yra Vakarų Europoje?*, [1969], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2440, l. 179–184.)

lenkų literatūroje“), 7–9-uoju dešimtmečiais Lietuvos mokykloje nuosekliai tęsta tarpukario tradicija literatūros pamokose skaityti lietuvių kovas su kryžiuočiais vaizduojančius Mickiewicziaus kūrinius *Grażina* ir *Konradas Valenrodas*. Skirtingai nei *Ponas Tadas* (*Pan Tadeusz*, 1834) ar *Vėlinės* (*Dziady*, 1823–1832), šios poemos neturi jokių Lietuvos politines sąsajas su Lenkija ar poeto priešišumą Rusijai atskleidžiančių motyvų. Toks kūrinių pasirinkimas leido sovietinėje mokykloje nuosekliai tęsti dar lietuvių tautinio judėjimo metais susiformavusią Mickiewicziaus recepciją³⁵⁵.

1968 m. XIX a. pirmos pusės kursas vyresniųjų klasių programoje sutrauktas, jame beliko viena monografinė Baranausko tema (visi kiti autoriai – vienas anksčiau, kitas vėliau – perkelti į apžvalgą). 1946–1987 m. šio rašytojo biografijai ir kūrybai nagrinėti buvo skiriama nuo 3 iki 5 pamokų. Tad nors iš XIX a. pirmos pusės autorių Baranauskas išliko svarbiausias, jo kanoninė pozicija, lyginant su realizmo klasikės Žemaitės, buvo gerokai silpnesnė (1954–1955 m. vyresniųjų klasių programoje pastarajai būdavo skiriama po 20 pamokų, vėliau sumažėjo iki 8).

Būtėnas savo vadovėliuose (1957, 1963) pateikia Leono Gineičio akademiinei lietuvių literatūrai parašyto skyriaus apie Baranauską santrauką³⁵⁶. Joje iš dalies atkartojama Juozo Tumo paskaitų medžiaga apie poeto biografiją ir *Anykščių šilelio* (parašytas 1858–1859, publikuotas 1860–1861) genezę³⁵⁷, drauge sekama stalininio diskurso reikalavimu aptarti ideologinius poeto „prieštaravimus ir ribotumą“. Dar labiau nei Tumo paskaitose, sovietmečio lituanistikoje supriešintas Baranausko kūrybinis polėkis jaunystėje su senatvėje vis labiau stiprėjusiu religiniu dogmatizmu: „[R]eliginis fanatizmas, dvasininko luomas sukaustė Baranausko ne tik poetinį žodį, bet ir kiekvieną laisvesnę mintį. Jis susižavėjo dvasininko karjera, greit pradėjo kopti tos karjeros laiptais aukštyn. Nutrūko ryšiai su liaudimi, su tuo svarbiausiu šaltiniu, iš kurio sėmėsi ir semiasi įkvėpimo visų laikų ir visų tautų poetai“, – rašė Būtėnas³⁵⁸. 1948–1955 m. „Baranausko nukrypimas į reakcijos kelią“ įtrauktas ir į lietuvių literatūros brandos egzamino žodžiu bilietus (1955 m.

³⁵⁵ Plačiau apie tai žr. Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius: Adamas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021.

³⁵⁶ *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: *Feodalizmo epocha*, p. 542–570.

³⁵⁷ Doc.[ento] p.[areigas] e.[inantis] J.[uozas] Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: Antanas Baranauskas 1935–1902 (Su A. Baranausko atvaizdu ir trimis pavyzdžiais)*, Kaunas: „Vaivos“ bendrovės leidinys, 1924.

³⁵⁸ JB LLV 1 1957, p. 100; LM IX 1963, p. 118.

formuluota jau kiek švelniau: „A. Baranausko nutolimas nuo liaudies“³⁵⁹). Stalinmečiu (1949) netgi sustabdyta Baranausko *Anykščių šilelio* leidyba, nes Venclovos parengtoje pratarinėje nepaminėtos „reakcinės dvarininkinės ir klerikalinės“ poeto pažiūros³⁶⁰.

Priešingai tautinės mokyklos pastangoms plėsti vidinį Baranausko kūrybos kanoną, sovietmečio mokykloje tik *Anykščių šilelis* laikytas išliekamąją vertę turinčiu poeto kūrinium³⁶¹. Jis nurodytas skaityti vyresniųjų klasių programoje, aptartas vadovėliuose, ištiesai pateiktas chrestomatijose³⁶², per egzaminą žodžiu tikrintas mokinių gebėjimas deklamuoti poemos ištrauką atminčiai. Nors daugiausia vietos savo vadovėliuose Būtėnas skyrė poemoje pagaviai atkurtam miško vaizdui, kvapams ir garsams aptarti, pagrindinė kūrinio idėja, vadovėlio autoriaus teigimu, sietina ne su praeities idealizacija, bet su gyvenamojo meto tikrovės demaskavimu. Sekdamas Gineičiu, baigiamąsias poemos eilutes („Mat toj pati galybė, ką miškus sugraužė, / Širdį, dūšią apgriuvo... ir giesmę nulaužė“) Būtėnas interpretavo kaip „carizmo ir bekylančios buržuazijos“ kaltinimą, o pačią poemą skelbė esant „liaudies žmogaus išgyvenimais“³⁶³. Tokia pat tiesmukai politizuota poemos traktuotė („Šilelio sunykimo vaizdas – carinės-dvarininkinės politikos padarinių Lietuvos atvaizdavimas“) 1948–1950 m. užfiksuota ir egzaminų žodžiu bilietuose³⁶⁴. Galime numanyti, kad tokiu būdu siekta apsaugoti itin netvirtą lyrinės poemos kanoninę poziciją sociologizuotų ano meto literatūrinių verčių sistemoje.

Ar ne tuo pačiu tikslu, aptardami menines poemos ypatybes, ano meto literatūrologai pabrėžė, kad išraiškos priemonių poetas sėmęsis iš liaudies kalbos ir tautosakos, o jo sukurti gamtos vaizdai esą labai konkretūs. Būtėnas

³⁵⁹ VMEB 1956, p. 8.

³⁶⁰ „Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo stenograma (1949 m. vasario 15–18 d.)“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 198. Tais pačiais metais pasirodė *Anykščių šilelio* leidimas su atitinkamai pakoreguotu Venclovos įvadinio straipsniu. Žr. Antanas Venclova, „A. Baranauskas ir jo „Anykščių šilelis“, in: Antanas Baranauskas, *Anykščių šilelis*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 5–16.

³⁶¹ Mykolaitis-Putinas bandė išlaikyti sovietmečio kanone ir populiariomis dainomis tapusias *Kelionės Petaburkan* ištraukas bei „Dainu dainelę“, bet šios pastangos nepasiteisino. (Žr. V.[incas] Mykolaitis, „Antanas Baranauskas“, in: *Lietuvių literatūra*: straipsnių rinkinys, t. 1, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 88.)

³⁶² LC VIII 1952, p. 487–495; LL IX 1968, p. 202–210.

³⁶³ JB LLV 1 1957, p. 105; LM IX 1963, p. 123.

³⁶⁴ *Brandos atestato egzaminų bilietai 1948–1949 m. m.*, Vilnius: [s. n.], 1949, p. 10; *Brandos atestato egzaminų bilietai mokykloms lietuvių dėstomąja kalba 1949/50 m. m.*, Vilnius: Lietuvos TSR švietimo ministerija, Pradinių ir vidurinių mokyklų valdyba, 1950, p. 6–7.

savo vadovėlyje (1957, 1963) aptaria ir Baranausko stiliaus *realistiškumą*: esą poemoje išryškinti būdingiausi metų kaitos bruožai, gausu realistinių detalių³⁶⁵. Galiausiai *Anykščių šilelio* reikšmę lietuvių kultūrai Būtėnas motyvavo tuo, kad tai esąs „realistinis ir liaudiškas kūrinys“, atspindintis tipiškus savo meto visuomenės reiškinius – carizmo priespaudą, liaudies beteisiškumą, kapitalistinių santykių stiprėjimą³⁶⁶. Vadovėlio autorius čia kone žodis žodin pakartojo Mykolaičio-Putino straipsnį, publikuotą specialiai mokykloms skirtame rinkinyje (1954)³⁶⁷. Akivaizdu, kad bandymas pritempti Baranauską prie realizmo krypties buvo ideologinių sąlygų padiktuota ano meto lituanistų strategija siekiant apsaugoti poetą nuo galimos dekanonizacijos. Nors Galinis šios strategijos siekiant akademinėje istorijoje netaikė, rašydamas apie Baranauską jis, kaip ir Mykolaitis-Putinas, Būtėnas, Venclova (1947, 1954³⁶⁸), pabrėžtinai vengė net užsiminti apie romantizmą.

Nors *Anykščių šilelis* tiek akademinėje, tiek mokyklinėje sovietmečio lietuvių literatūros istorijoje įvardytas kaip klasikinis lietuvių poezijos kūrinys ir rikiuotas antras eilėje po Donelaičio *Metų* (parašyta 1760–1775, publikuota 1818), šios poemos ir jos autoriaus svoris mokykliniame kanone (tiek pagal programoje rekomenduotų pamokų skaičių, tiek pagal reprezentaciją brandos egzamino temose) toli gražu neprilygo Donelaičiui. Šalia „neteisingos“ biografijos ir pažiūrų kitas Baranausko kanonizacijai nepalankus veiksnys buvo labiausiai rašytoją paveikusi romantizmo poetinė mokykla. Ši meno kryptis sovietinėje literatūros mokslo terminologijoje funkcionavo trimis pavidalais – kaip reakcinis, progresyvusis ir revoliucinis romantizmas³⁶⁹. Pastarasis laikytas socrealizmo sudedamąja dalimi. Toleruotas ir progresyvusis romantizmas, jam buvo priskiriami kūriniai, kuriuose pasisakyta (bet dar nekviečiant į kovą) už pažangius naujus visuomenės raidos procesus. Baranauskas *Anykščių šilelyje* neteigė viltingos perspektyvos Lietuvos visuomenei, tad su progresyviuoju romantizmu jį susieti buvo keblu.

Tik 1968 m. pasirodžiusio naujo IX klasės vadovėlio skyrių apie Baranauską parengęs Riškus pagaliau grąžino *Anykščių šileliui* romantinės poemos

³⁶⁵ JB LLV I 1957, p. 106; LM IX 1963, p. 124–125.

³⁶⁶ *Ibid.*, p. 128.

³⁶⁷ V.[incas] Mykolaitis, „Antanas Baranauskas“, p. 91.

³⁶⁸ A.[ntanas] Venclova, „Didelio poeto tragedija (45 metai nuo ‚Anykščių šilelio‘ autoriaus mirties)“, *Pergalė*, 1947, Nr. 1, p. 82–86; Idem, „A. Baranausko ‚Anykščių šilelis‘“, in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, t. 1, p. 94–99.

³⁶⁹ L.[eonidas] Timofejevas, N.[atanas] Vengrovas, *op. cit.*, p. 159–160.

vardą³⁷⁰ teigdamas, kad nors „poetas nenusakė siekiamo idealo, nekėlė visuomeninės politinės kovos uždavinių, bet laisvės siekimas poemoje jaučiamas labai aiškiai“³⁷¹. Įteisinus Baranausko kaip „progresyvaus romantizmo“ autoriaus statusą, toliau vadovėlyje nagrinėjamas ir romantinis *Anykščių šilelio* stilius (lyrizmas, emociingumui perteikti naudojamos stiliaus figūros, tautosakiniai motyvai).

Naujajame vadovėlyje kitaip dėlioti ir biografiniai akcentai (išryškinti poetą įkvėpęs Anykščių gamtos grožis ir klausant motinos lopšinių pamilta gimtoji kalba), veik nebeminėti „ideologiniai ribotumai“, atlaidžiau vertinta (poeto charakterio prieštaravimu aiškinta) jo pažiūrų kaita senatvėje³⁷². Nusakant poeto reikšmę lietuvių kultūrai taip pat nebeliko tiesmuko carizmo ar kapitalizmo smerkimo, bet iškeltas tėvynės ir gimtosios kalbos meilės ugdymas Baranausko kūryboje. „Literatūriniu meistriškumu prašokdamas to laikotarpio poeziją, „Anykščių šilelis“ mokė skaitytoją pajusti poeziją“, – reziumavo Riškus³⁷³.

Nors vėlyvuju sovietmečiu romantizmas pamažu reabilituotas³⁷⁴, kanoinei *Anykščių šilelio* pozicijai sovietmečio mokykloje nepakako pirmosios romantinės poemos statuso ir formalijų, estetinių jos vertės kriterijų. Kaip būtinas bet kokio meniškai vertingo kūrinio bruožas net ir 9-ajame dešimtmetyje akcentuotas *Anykščių šilelio* ir paties autoriaus liaudiškumas: „[G]laudūs poeto ryšiai su liaudimi jaunystėje, gilus liaudies gyvenimo pažinimas, buvo viena iš sąlygų, įgalinusių [Baranauską] sukurti „Anykščių šilėlį““³⁷⁵.

„Feodalizmo epochos“ literatūros pristatymas 1968–1987 m. programose beveik nekito: senosios ir XIX a. pirmos pusės literatūrai numatytų pamokų skaičius liko toks pats, nesikeitė ir vadinamieji monografiniai autoriai (Donelaičiai, Baranauskas) bei jų kūrinių nagrinėjimo aspektai.

³⁷⁰ Pirmoji šią sąvoką sovietmečiu vėl pradėjo vartoti Regina Mikšytė knygoje *Antano Baranausko kūryba* (1964), vėliau ir „Mokinio bibliotekos“ serijos apybraižoje *Antanas Baranauskas* (1972).

³⁷¹ JR LLV IX 1968, p. 184.

³⁷² Šią interpretaciją Riškus nuosekliai palaikė ir vėlesnėse publikacijose, pvz., skyriuje apie Baranauską 1982 m. vadovėlyje aukštųjų mokyklų studentams. (Jonas Riškus, *Lietuvių literatūra: XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Mokslo, 1982, p. 208.)

³⁷³ JR LLV IX 1968, p. 186.

³⁷⁴ Straipsnyje „Romantizmo likimas“ (1966) Vytautas Kubilius, aptaręs atlydžio metų literatūrą, konstatavo: „[R]omantizmo tendencijų gyvavimas bei reabilitacija – tarybinės literatūros žingsnis į priekį, o ne atgal. Tai žingsnis nuo vienatipiškumo į daugiabalsiškumą ir įvairumą.“ (Vytautas Kubilius, „Romantizmo likimas“, in: Idem, *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 231.) Ir pedagoginėje vėlyvojo sovietmečio spaudoje romantizmas nebebuvo laikomas išvien ydingu. (Žr. Bronius Prėskienis, „Ar tik realizmui būdingi tipiški charakteriai?“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 10, p. 37–40.)

³⁷⁵ Jonas Riškus, „Nemarus poezijos kūriny“, *Tarybinis mokytojas*, 1985, sausio 11, Nr. 4, p. 4.

Kapitalizmo epochos literatūra: nacionalinio išsivadavimo judėjimas

XX a. pirmoje pusėje „spaudos draudimo laikotarpis“ vadinta klasikinė lietuvių literatūros era – Maironio, Žemaitės, Biliūno kūrybinio suklestėjimo metas – sovietmečiu perkrikštyta „kapitalizmo epochos“ terminu. Jos pradžia laikytas baudžios panaikinimas, o pabaiga sieta su 1917 m., t. y. socialistine revoliucija Rusijoje, o vėliau ir Lietuvoje (taip vadintas anuomet marionetinės bolševikinės Lietuvos laikinosios revoliucinės vyriausybės įsteigimas 1918 m. gruodį Vilniuje). Po atlydžio kapitalizmo epochos ribos akademinėje ir mokyklinėje lietuvių literatūros istorijoje pastumtos iki 1940 m. – antrosios „socialistinės revoliucijos“ Lietuvoje.

Kaip ir „feodalizmo epochos“, XIX a. antros pusės – XX a. pradžios autorių kanoninė atranka sovietmečiu menkai tesiskyrė nuo pateiktos pirmosios Lietuvos Respublikos laikų mokyklinėse programose. Pirmieji tautinio judėjimo laikraščiai (*Ausra*, *Varpas*) iš inercijos dar pristatinėti pokario mokykloje³⁷⁶ papildžius juos socialdemokratų spauda, bet jau netrukus (1954) visi šie leidiniai perkelti į apžvalginę temą. Iš autorių tvirčiausią kanoninę poziciją įgijo Žemaitė (apie tai plačiau poskyryje „Sovietų okupacijos laikotarpio mokyklinio kanono branduolys“). Kaip klasikai įvardyti ir Maironis, Biliūnas, Janonis. Vinco Kudirkos, Vaičiūčio pozicija mokykliniame kanone buvo gerokai silpnesnė. Lazdynų Pelėda sovietmečio mokyklinėje programoje išliko, bet buvo perkelta į kitą – „buržuazinių“ (1917–1940) laikotarpį.

Šatrijos Ragana iš mokyklinių programų pradingo iš karto po sovietų okupacijos (1940), ir nors nacmečiu trumpam grįžo į mokyklas, pokariu vėl buvo išbraukta. Programose rašytoją pradėta minėti tik 7-ajame dešimtmetyje apžvalginėje temoje³⁷⁷. Vėlyvojo sovietmečio vadovėliuose jos kūryba

³⁷⁶ Stalinmečio mokyklų inspektoriai priekaištavo mokytojams dėl ideologiškai neteisingos *Auszros* ir *Varpo* traktuotės pamokose: „[M]okytojas Baranauskas nepajėgė atskleisti mokiniams tai, kad ir ‚Aušra‘, ir ‚Varpas‘ buvo gimstančios lietuviškosios buržuazijos organai, kurie taikstėsi su carizmu, ieškojo susitarimo būdų, išduodami savo liaudį. Mokytojas daleido daug objektytiškumo [taip tekste] nušviesdamas tą laikotarpį. [...] [M]okiniam paliko neišai[š]kinta, kodėl sutriuškintų buržuazinių nacionalistų likučiai idealizuoja tą laikotarpį, nedemaskavo iki galo buržuazinės nacionalistinės ideologijos liekanų, nesukėlė mokiniuose neapykantos jausmo tiems liaudies priešams.“ (Mokyklų valdybos inspektorius J. Zakarauskas, Pažyma apie Raseinių rajono Vadžgirio vidurinės mokyklos mokomąjį-auklėjamąjį darbą, 1953, kovo (?) 28, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 812, l. 80–81.)

³⁷⁷ Siūlymą įtraukti Šatrijos Ragana į Norkevičienės parengtą vyresniųjų klasių literatūros programos projektą 1968 m. iškėlė Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslininkai. (Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tarybinės ir ikitarybinės lietuvių literatūros sektorių pastabos dėl vidurinių mokyklų programų projekto literatūrinės dalies, 1968, kovo 13, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2398, l. 78–79.)

apžvelgiama vos keliomis pastraipomis, o apysakos *Sename dvare* (1922) ištraukos X klasės chrestomatijoje tepasirodė 1983 m. Nors akademiniame kanone Šatrijos Raganos pozicija 9-ąją dešimtmetį stiprėjo³⁷⁸, rašytoja visą sovietų okupacijos laikotarpį liko mokyklinio kanono periferijoje.

Anksčiau vartotas „tautinio atgimimo“ pavadinimas sovietmečiu pakeistas „nacionalinio išsivadavimo judėjimu“. Marksistinėje-lenininėje šio reiškinio sampratoje akcentuoti socialiniai aspektai: mažžemių valstiečių nepasitenkinimas mokesčių našta ir pilietinių laisvių ribojimu, carinės administracijos savivalė. Kartu apgailestauta, kad lietuvių „nacionalinio išsivadavimo judėjimo“ lyderiai atsisakė ginkluotos kovos prieš carizmą ir rinkosi priešintis jam nelegalia kultūrine, švietimo veikla bei ekonominiu krašto stiprinimu. Ir tik didžiųjų miestų darbininkai bei dvarų samdiniai streikais ir demonstracijomis esą kreipė „nacionalinį išsivadavimo judėjimą“ teisinga linkme – kovojo prieš carizmą ir savąją buržuaziją³⁷⁹.

Sovietinė lietuvių tautinio judėjimo traktuotė suformuluota ne iš karto, tik 1947 m. prasidėjo „vieningos srovės“ kritikos vėjus prieš visuomenės ir literatūros istorikus, kurie iškart po karo bandė tęsti XX a. pirmoje pusėje susiformavusį lietuvių tautinio judėjimo pasakojimą³⁸⁰. Kritikos dėl „neteisingo“ tautinio judėjimo vertinimo stalinmečiu sulaukė ir mokytojai³⁸¹. Padėti jiems susivokti turėjo 1954 m. specialiai mokyklos reikmėms išleistame straipsnių rinkinyje *Lietuvių literatūra* publikuotas Partijos istorijos instituto prie LKP CK direktoriaus Romo Šarmaičio straipsnis, kuriame buvo pateiktas oficialus marksistinis-lenininis požiūris į tautinį judėjimą. Šarmaičio suformuota tautinio judėjimo samprata išliko nepakitusi iki pat nepriklausomybės atkūrimo ir didžiąja dalimi nulėmė XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rašytojų kūrybos vertinimą, taigi ir jų kanoninę poziciją bei interpretaciją.

³⁷⁸ 1984 m. pasirodė Janinos Žėkaitės monografija *Šatrijos Ragana*, 1986 m. išleistas rašytojos laiškų tomas.

³⁷⁹ JB LLV 2 1958, p. 15–17.

³⁸⁰ Elena Baliutytė, *op. cit.*, p. 37.

³⁸¹ Antai Gargždų vidurinės mokyklos mokytoja Mikelinskienė (vardas nenurodytas) kaltinta, kad 1950–1951 mokslo metais „neteisingai nušviesdavo lietuvių literatūros istorijos periodizaciją, iškreipdavo lietuvių literatūros istorinį vystymąsi, nušviečiant tai „vieningosios srovės“ požiūriu, parodant lietuvių literatūros istorinį vystymąsi kaip tariamai vieningos „tautinės sąmonės“, vadinamos „tautinės dvasios“, „tautinės idėjos“ ir pan. vystymosi atsispinėjimą. Mokytoja Mikelinskienė 10 kl. mokiniams net praktikuodavo duoti rašomuosius darbus sekančia tematika: „Varpo“ darbo baruose pasižvalgius, „Maironio patriotinė lyrika“ ir t. t.“ (Mokyklų valdybos viršininkas J. Ramauskas, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui drg. J. Paleckiui, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 814, l. 15.)

Šarmaičio straipsnis buvo tikslingai nukreiptas prieš XX a. pirmoje pusėje Lietuvos visuomenės ir literatūros istorijoje susiformavusį tautinio judėjimo vertinimą. Peržiūrint šį istorinį procesą iš marksistinės-lenininės perspektyvos, siekta sumegzti į viena „ilgametę Lietuvos darbo žmonių kovą dėl socialinio ir nacionalinio išsivadavimo“ su tariamai 1940 m. įvykusia socialistine revoliucija Lietuvoje, LSSR įkūrimu. Kitaip tariant, sovietų okupacija turėjo būti pateisinta neva neišvengiamos socializmo pergalės link vedusia ilgamete proletariato kova. Be to, reikėjo įkontekstinti lietuvių tautinį judėjimą visos Rusijos imperijos tautų darbininkijos kovoje „prieš carizmą, dvarininkus ir kapitalistus“. Taip buvo sukonstruotas naujas pasakojimas, kuriame KP vadovaujamas proletariatas visoje Rusijos imperijoje kovojo dėl bendro tikslo, kurį sėkmingai įgyvendino bolševikų revoliucija. Lietuvoje šis procesas esą kiek užtrukęs, bet galiausiai užsibaigęs socializmo pergale ir prisijungimu prie SSRS.

Remdamasis Stalino raštais, Šarmaitis pabrėžė, kad „teisingai“ įvertinti tautinį judėjimą galima tik iš revoliucinio judėjimo (t. y. bolševikų partijos) interesų pozicijos³⁸². Istorikas visų Rusijos imperijos tautų vieningą (miesto ir kaimo) darbininkų kovą dėl socialinės lygybės (vadovaujamą vienintelės teisingos „revoliucinės marksistinės“ partijos) supriešino su išimtinai savų tautinių kapitalistinių interesų paisiusia „lietuvių buržuazija“, susitelkusia apie *Ausrają* ir *Varpą*. Tokiu būdu pusšimtį metų mokyklinėje literatūros istorijoje kanonizuoti iškiliausi kultūriniai herojai – aušrininkai ir varpininkai – buvo nustumti į „teisingo“ istorinio kelio šalikelę, jiems prisegta „nacionalinio judėjimo buržuazinių ideologų“ etiketė³⁸³. Esą prisidengę tautos vienybės šūkiu iš tikrųjų jie gynė išimtinai buržuazijos interesus ir netgi siekė „atitraukti darbo žmones nuo klasių kovos“³⁸⁴.

Vis dėlto Šarmaitis darė išlygą kai kuriems XIX a. pabaigos literatams, teigdamas, kad nors ir publikavosi *Varpe*, Kudirka, Žemaitė ir Biliūnas „savo kūryba daugiau ar mažiau teisingai išreiškė liaudies lūkesčius“³⁸⁵. Dar ryškiau skirtį tarp konkretaus rašytojo veikloje pasireiškusių jo visuomeninių pažiūrų ir kūrybos pabrėžė literatūros istorijos procesui marksistinę-lenini-

³⁸² R.[omas] Šarmaitis, „Kai kurie XIX amž. antrosios pusės lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo istorijos klausimai“, in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, t. 1, p. 106.

³⁸³ *Ibid.*, p. 111.

³⁸⁴ *Ibid.*, p. 112.

³⁸⁵ *Ibid.*, p. 118.

nę „nacionalinio išsivadavimo judėjimo“ traktuotę adaptavęs Bronius Pranskus-Žalionis: „Čia reikia turėti galvoje tą marksizmo-leninizmo estetikos teiginį, kad didis menininkas negali neatspindėti kai kurių pažangių savo meto tendencijų, šiuo atveju – lietuvių nacionalinio išsivadavimo pažangių, demokratiinių tendencijų.“³⁸⁶ Tokia išlyga sudarė prielaidas sovietmečio mokykliniame literatūros kanone išlikti net ir „buržuazinėmis-klerikalinėmis“ pažiūromis kaltintam Maironiui. Jo kūrybos vertinimo kaita sovietmečiu atskleidžia ir kintančią tautinio judėjimo traktuotę.

Po sovietinės reokupacijos Maironio kūryba vis dar užėmė labai svarią poziciją vyresniųjų klasių programoje³⁸⁷. Antai 1946 m. rekomenduotos net 9 pamokos jo biografijai ir kūrybai nagrinėti (palyginimui, Žemaitėi tuo pat metu skirta 10 pamokų, Cvirkai – 3, o Nėris minėta tik apžvalginėje temoje). Bet jau nuo 1950 m. Maironiui skirta vis mažiau pamokų (1953 m. rekomenduotos vos 4 pamokos, kai tuo tarpu Žemaitėi – 16, Cvirkai ir Nėriai – po 12 pamokų). Atlydžio metais nusistovėjo rekomendacija Maironiui skirti 6–7 pamokas, o brežnevinės liberalizacijos metais jų skaičius vėl augo, kol pasiekė 9 pamokas. Toks Maironio kūrybai nagrinėti skirtų pamokų skaičius išliko iki pat 1987 m. Kas lėmė minėtus svyravimus?

Nors Maironio kūrybos mokyklinėje programoje sumažėjo jau po pirmosios sovietų okupacijos (atsisakyta tautininkų reformos metais į programą įtrauktos poemos *Raseinių Magdė*, 1909), iki pat 1950 m. vyresnėse klasėse buvo skaitomi *Pavasario balsai* (1895) ir poema *Jaunoji Lietuva* (1907). Sprendžiant pagal brandos egzamino bilietus, iš karto po karo Maironio receptiją bandyta adaptuoti sovietinei mokyklai akcentuojant vokiečių kaip amžino lietuvių priešų tematiką („Eina garsas, Nevėžis per karą, Šatrijos kalnas. Vokiškosios okupacijos vaizdai Maironio poezijoje“³⁸⁸). Tokiu būdu

³⁸⁶ B.[ronius] Pranskus-Žalionis, „Nacionalinis judėjimas ir lietuvių literatūros klausimai“, *Pergalė*, 1956, Nr. 12, p. 80.

³⁸⁷ Maironio mokyklinė receptija sovietų okupacijos laikotarpiu jau buvo trumpai apžvelgta anksčiau. Žr. Teresė Bukauskienė, „Maironio kūryba mokykloje“, *Tarybinis mokytojas*, 1987, spalio 23, Nr. 85, p. 4; Vanda Zaborskaitė, „...Paėmęs aukso lyrą...“, *Gimtasis žodis*, 1992, Nr. 11, p. 2.

³⁸⁸ Brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos ir literatūros bilietai [1944–1945 mokslo metams], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 130, l. 237v; Brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos ir literatūros bilietai 1945/6 m. metams, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 130, l. 177. 1946–1947 mokslo metais potėmė apie Pirmojo pasaulinio karo metų vokiečių okupacijos vaizdus Maironio poezijoje išliko, bet konkretūs eilėraščiai nebeminimi. (Brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos ir literatūros bilietai, 1947, balandžio 12, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 531, l. 81v.)

buvo toliau taikoma karo metais išbandyta strategija panaudoti Maironio simbolinį kapitalą antifašistinei propagandai³⁸⁹.

Vis dėlto stiprėjant ideologinei kultūros ir švietimo kontrolei partiniai veikėjai ėmė reikalauti iš naujo įvertinti visą tautinio judėjimo laikų literatūros paveldą. Pirmosios „vieningos srovės“ kritikos strėlės smigo į 1947 m. pasirodžiusį *Pavasario balsų* leidimą. Nors jame kupiūruota ir kitaip redaguota dalis sovietinei ideologijai neparankių Maironio eilėraščių, LKP CK vadovai pasigedo atidesnės ideologinės atrankos ir „reakcinės“ Maironio ideologijos demaskavimo Venclovos parengtame įvadiniame šios knygos straipsnyje³⁹⁰.

Į šiuos reikalavimus tuoj pat įsiklausyta ir mokyklinėje lituanistikoje. Nuo 1949 m. brandos egzamino žodžiu bilieto formuluoči poetas jau aiškiai priskirtas „buržuaziniam tautiniam judėjimui“; iš mokinių reikalauta demaskuoti „Maironio klasinį ribotumą ir reakcingumą“ poemoje *Jaunoji Lietuva*³⁹¹. Pradedant 1950 m. vyresniųjų klasių lietuvių kalbos ir literatūros programoje atsirado formulotės apie „buržuazinę ir klerikalinę tendenciją“ Maironio poezijoje ir poeto „priešiškumą proletariato judėjimui ir socializmui“³⁹². Kardinaliai pakito programinė *Jaunosios Lietuvos* traktuotė. Iki 1949 m. mokinių dėmesys kreiptas į „idėjinį-politinį engiamųjų tautų ko-

³⁸⁹ Plačiau apie tai žr. [Tomas Andriukonis], „Įvadas“, in: *Apie Maironį: Maironio kritinės recepcijos rinktinė (1890–2010)*, sudarė Tomas Andriukonis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 33.

³⁹⁰ „Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos valdybos plenumas (1947 m. gruodžio 23–24 d.)“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 150, 154–155, 158; „Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo stenograma (1949 m. vasario 15–18 d.)“, in: *Ibid.*, p. 190. Plačiau apie LKP CK narių kritiką Venclovai ir Mykolaičiui-Putinui dėl jų publikacijų apie Maironį žr. Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 60–62, 64–65, 69–70, 180–181.

³⁹¹ Brandos atestato egzaminų bilietai mokykloms lietuvių kalba 1949/50 mokslo metams, Vilnius: LTSR švietimo ministerija, Pradinių ir vidurinių mokyklų valdyba, 1950, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 541, l. 7. Parengti 1949–1950 mokslo metų lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino bilietus švietimo ministro pareigas laikinai ėjęs Lapajevas pavedė Vilniaus II vidurinės mokyklos mokytojai Salomėjai Maceikienei, Vilniaus I septynmetės mokyklos mokytojui Augustui Pelakauskui, Vilniaus I vidurinės mokyklos mokytojai Julijai Žukauskaitei. (LTSR švietimo ministro įsakymas Nr. 4, Vilnius, 1950, sausio 5, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 616, l. 151.)

³⁹² *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1950, p. 102–103. Toliau vartojama santrumpa VMPr LKL 1950; *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1951, p. 100–101; *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953, p. 50. Toliau vartojama santrumpa VMPr LKL VIII–IX 1953.

vos dėl laisvės“ atspindėjimą poemoje, o nuo 1950 m. jau reikalauta aptarti „siaurai nacionalistines ir klerikalias poemos tendencijas; taikstymąsi su sulenkėjusia bajorija, jos idealizavimą“³⁹³. Pagaliau 1953–1989 m. ši poema apskritai pradingo iš programų.

Turint omenyje, kad *Jaunoji Lietuva* yra herojinis epas, kurio suformuotą istorinį pasakojimą apie lietuvių tautinį judėjimą visomis išgalėmis siekė sugriauti LKP ideologai, stebina nebent tai, kad šiam kūriniiui taip ilgai pavyko išsilaikyti stalininėje mokykloje. Tikėtina, kad poemos įtraukimas į vyresniųjų klasių programą bei egzaminų bilietus buvo tik nominalus, mat sovietinėje Lietuvoje *Jaunoji Lietuva* pirmąkart publikuota tik 1956 m. (Maironio *Rinktinių raštų* dvitomyje). Tiesa, mokyklos bibliotekose galėjo užsilikti ikikarinių poemos leidimų, bet neatmestina galimybė, kad abiturientai per brandos egzaminą demaskuodavo kūrinį, kurio nė nebuvo skaitę³⁹⁴.

„Mokinio bibliotekos“ serijoje išėjusioje Maironio eilėraščių rinktinėje (1951) ir pirmoje sovietmečiu IX klasės chrestomatijoje (1952) *Jaunosios Lietuvos* nerasime, užtat čia pateiktas gana platus *Pavasario balsų* eilėraščių spektras nuo XX a. pirmoje pusėje klasikinėmis tapusių gamtos lyrikos ir patriotinių eilių („Užmigo žemė“, „Pavasaris“, „Nuo Birutės kalno“, „Mano gimtinė“, „Vakaras (Ant ežero Keturių Kantonų)“, „Šatrijos kalnas“) iki socialinės satyros („Spjauki, drauguži, į viską!“, „Vintas“, „Kai kam“) ir baladės „Jūratė ir Kastytis“. Pakliuvo į šiuos leidinius ir dėl antivokiškos tematikos pokariu aktualizuotas menkos meninės vertės eilėraštis „Nevėžis per karą“. Ne visai aišku, dėl kokios priežasties chrestomatijoje šis eilėraštis sutrumpintas: „nubyrėjo“ paskutinė jo strofa, teigianti viltį, kad lietuviai ištversią „karo galiūnus“ ir „perėjūnus“³⁹⁵. Gal bijota, kad joje mokiniai įžvelgs analogišką viltį ištverti ir sovietų antplūdį?

³⁹³ VMPr LKL 1948, p. 38–39; VMPr LKL 1950, p. 103. Nacionalistinės ir klerikalinės poemos tendencijos bei poeto priešiško socializmui demaskavimo per *Jaunajai Lietuvai* skirtas lietuvių literatūros pamokas pasigesdavo pokariu jas tikrinę mokyklų inspektoriai. Žr. Mokyklų valdybos inspektoriaus A. Chlebinsko pranešimas LTSR švietimo ministrui, švietimo ministro pavaduotojams, Pradinių ir vidurinių mokyklų valdybos pirmininkui drg. Ditkevičiui, nuorašas, [1950–1951], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 622, l. 347.

³⁹⁴ Mokytoja Ona Dabrilaitė savo recenzijoje X klasės chrestomatijai taip pat nurodė, kad mokiniams ši poema stalinmečiu buvo neprieinama. Nepaisant šios pastabos, *Jaunosios Lietuvos* ištrauka į mokyklinę chrestomatiją nebuvo įtraukta. (O.[na] Dabrilaitė, J. Būtėno, A. Chlebinsko E. Mackevičienės sudarytos literatūros chrestomatijos X klasei recenzija, 1951, spalio 12, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 742, l. 165.)

³⁹⁵ „Mokinio bibliotekos“ serijoje išėjusioje Maironio eilių rinktinėje šis eilėraštis pateiktas be kupiūrų. Žr. Maironis, *Eilėraščiai* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951, p. 18.

Po Venclovą ištikusios partinės kritikos dėl neteisingos Maironio kūrybos traktuotės (1947–1949) kurį laiką apie poetą apskritai nesiryžta rašyti. Šią baimę liudija faktas, kad 1954 m. mokyklai parengtame straipsnių rinkinyje *Lietuvių literatūra* nerasime nė vieno Maironiui skirto teksto (nors publikuota po du straipsnius apie Donelaitį, Baranauską, Žemaitę ir net trys apie Biliūną). Savotišką pauzę Maironio recepcijoje atliepia nuo 1950 m. lietuvių kalbos ir literatūros programose pradėtas publikuoti „Rekomenduojamų atmintinai išmokti tekstų sąrašas“. Iš pradžių dešimtokams siūlyta deklamuoti eilėraščius „Eina garsas“, „Kur bėga Šešupė“, „Pavasaris“. Bet 1951 m. Maironio eilės iš šio sąrašo pradingo ir į jį grąžintos tik 1955 m.

Naują poeto kanonizacijos etapą ženklina 1956 m. išėję pirmieji pokariu Maironio *Rinktiniai raštai* (didžiausiu ligi tol Lietuvoje poezijos knygai skirtu 25 000 egzempliorių tiražu³⁹⁶) su Gineičio įvadinio straipsniu. Po poros metų jis perpublikuotas ir kapitalizmo epochai skirtame akademinės *Lietuvių literatūros istorijos* tome. 1957 m. Maironiui skirtą brošiūros formato apybraižą išleido Būtėnas. Galiausiai 1958 m. išėjo ir jo parengta antroji (XIX a. antros pusės – XX a. pradžios laikotarpiui skirta) mokyklinės *Lietuvių literatūros istorijos* dalis (perpublikuota ir 1963 m. vadovėlyje). Tais pačiais metais pirmą kartą (mūsų turimais duomenimis) Maironiui skirta tema siūlyta per brandos egzaminą raštu: „Gimtojo krašto meilės motyvai Maironio lyrikoje“³⁹⁷.

Atlydžio laikotarpiu (kaip ir tarpukariu) Maironis buvo pristatomas visų pirma kaip tautinio (sovietine naujakalbe – „nacionalinio išsivadavimo“) judėjimo dainius. Ir skyrių apie Maironį akademinei istorijai parengęs Gineitis, ir Būtėnas savo vadovėlyje minėjo, kad poetui būdingas klerikalizmas apribojo jo poezijos idėjinį turinį, bet tiesmuko ideologinio smerkimo kaip 1947–1949 m. partiniuose suvažiavimuose čia neberasime. Nusistovėjo poetui skiriamų pamokų kiekis, o kurį laiką kaitaliotą privalomų skaityti *Pavasario balsų* eilėraščių sąrašą nuo 1957 m. sudarė keturi kūriniai: „Užtrauksme naują giesmę“, „Kur bėga Šešupė“, „Nuo Birutės kalno“, „Kai kam“. Jis išliko nepakitęs iki pat 1970 m., kai programose liautasi tiksliai įvardyti konkrečius eilėraščius.

³⁹⁶ A.[ntanas] Jonynas, „Tėvynės meilės dainius“, *Pergalė*, 1957, Nr. 7, p. 82.

³⁹⁷ Mokyklų valdybos inspektorės B. Rūkštelytės pranešimas apie egzaminų eigą Pakruojo rajono mokyklose, 1958, birželio 12, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1484, l. 253. Vėliau rašinio temos apie Maironio kūrybą per abitūros egzaminus nebuvo teiktos iki pat 1976 m. Nuo šių metų egzaminau temas rekonstruoti pavyko su gausiomis spragomis. Tarp mums žinomų 8–9-ojo dešimtmečių temų Maironio vardas nepasitaiko nė sykiu.

Kokį Maironio lyrikos vertinimą bei interpretaciją piršo keturių eilėraščių vidinis jo kūrybos kanonas sovietinėje mokykloje? Eilėraštis „Užtrauksme naują giesmę“³⁹⁸ turėjo reprezentuoti Maironį kaip „nacionalinio jausmo“ ir „neapykantos carinei priespaudai“ žadintoją³⁹⁹. Tokiu būdu poetas buvo legitimizuotas kaip progresyvus (tegu ir nerevoliucinis) kūrėjas⁴⁰⁰, dargi besirūpinęs liaudies švietimu⁴⁰¹.

Eilėraštis „Kur bėga Šešupė“ atstovavo teminei patriotinių Maironio eilių grupei. Tiesa, aršiausio stalininio teroro metais šis kūrinys buvo kupiūruojamas (1947 m. *Pavasario balsų* leidime neliko paskutinės strofos, kuria kreipiamasi į Aukščiausiąją prašant globos tėvynei), į mokyklinius leidinius (1951 m. „Mokinio bibliotekos“ serijos rinktinę, 1952 m. chrestomatiją IX klasei) jis dėl „idėjinio ribotumo“ neįtrauktas⁴⁰². Po to, kai šis eilėraštis 1956 m. *Rinktiniuose raštuose* vėl pasirodė visas (tiesa, nepaisant autorinės didžiųjų raidžių rašybos), įsidrąsinta jį pateikti ir „Mokinio bibliotekos“ serijos rinktinėje (1957)⁴⁰³. Šiandienos žvilgsniu žiūrint, atrodo stačiai neįtikėtina, kad visą dešimtmetį vyresniųjų klasių mokiniai galėjo skaityti su ateistine sovietinės mokyklos misija nesuderinamas Maironio eiles (tegu ir be didžiųjų raidžių):

Apsaugok, aukščiausias, tą mylimą šalį,
Kur mūsų sodybos, kur bočių kapai!
Juk tėviška tavo malonė daug gali!
Mes tavo per amžius suvargę vaikai.
Neapleisk, aukščiausias, mūsų ir brangios tėvynės,
Maloningas ir galingas per visas gadynes!⁴⁰⁴

³⁹⁸ 1947 m. *Pavasario balsų* leidime publikuotas „Užtrauksme naują giesmę“ yra perdirbinys iš „sukryžmintų“ 1920 ir 1927 m. leidimuose pateiktų šio kūrinio variantų. Autorinė šio eilėraščio redakcija pirmąkart sovietmečiu publikuota *Rinktinių raštų* dvitomyje (1956) ir Maironiui skirtoje „Mokinio bibliotekos“ serijos rinktinėje (1957).

³⁹⁹ JB LLV 2 1958, p. 47.

⁴⁰⁰ *Ibid.*, p. 48.

⁴⁰¹ Taip Būtėnas interpretavo eilėraščio „Užtrauksme naują giesmę“ eilutes „Paimsme arklą, knygą, lyrą / Ir eisim Lietuvos keliu!“ (*Ibid.*)

⁴⁰² IX klasės chrestomatijos rankraštyje (1951) šis eilėraštis buvo, bet dėl „idėjinio ribotumo“ jo atsakyti nurodė rankraštį recenzavę Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojai. (Antanas Vengris, Vincas Auryla, Literatūros chrestomatijos vid.[urinės] mokyklos IX klasei recenzija (recenzija apsvastyta ir patvirtinta VVP instituto Lietuvių literatūros katedros), 1951, spalio 9, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 742, l. 191–192.)

⁴⁰³ *Maironis* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957, p. 47–48.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, p. 48.

Ideologiniai prievaizdai susigriebė tik 1968 m. Nuo tada visuose IX klasės lietuvių literatūros chrestomatijos leidimuose (²1976, ³1982) eilėraštis „Kur bėga Šešupė“ vėl publikuotas be paskutinės strofos⁴⁰⁵.

Trečia sovietmečio mokykloje išskirta Maironio eilių teminė grupė – individualioji ir gamtos lyrika. Privalomų skaitinių sąraše ją reprezentavo eilėraštis „Nuo Birutės kalno“. Nors intymioji lyrika sovietmečio estetiniame kanone užėmė žemesnę hierarchinę poziciją už revoliucines ar patriotines eiles, minėtas Maironio eilėraštis (kaip ir daugelis kitų jo individualiosios ir gamtos lyrikos kūrinių) ideologine prasme buvo mažiau pavojingas sovietinei sistemai, todėl išvengė cenzūros. Be to, jau XX a. pradžioje lietuvių kritikoje būtent intymioji ir gamtos lyrika buvo pripažinta meniškai vertingiausia Maironio kūrybos dalimi. „Nuo Birutės kalno“ dar XX a. pradžioje Sruoga paskelbė geriausiu lietuvių poezijos kūriniu⁴⁰⁶. Jam antrino ir Tumas, 3-iajame dešimtmetyje prisakęs savo studentams išmokti šį eilėraščių atmintinai⁴⁰⁷. Geriausiu Maironio eilėraščiu „Nuo Birutės kalno“ įvardytas tarpukario gimnazijoms skirtame lietuvių literatūros vadovėlyje⁴⁰⁸. Šedevru jis vadintas ir sovietinėje literatūros istoriografijoje⁴⁰⁹ bei mokykliniuose vadovėliuose⁴¹⁰. 1955 m. lietuvių kalbos ir literatūros programos sudarytojai iš Maironio kūrinių šį vienintelį rekomendavo IX klasės mokiniams mokytis atmintinai (rekomendacija galiojo iki 1980).

Ketvirta sovietinėje mokykloje akcentuota Maironio eilių teminė grupė – satyros. Tai tendencingiausiai anuomet traktuota poeto kūrybos dalis, kryptingai pasitelkta nepriklausomai Lietuvai juodinti⁴¹¹. Vienintelė sovietmečiu

⁴⁰⁵ LL IX 1968, p. 341.

⁴⁰⁶ Balys Sruoga, „Maironis (Kun. Prelatas Jonas Maciulevičius) 1888–1913“, *Aušrinė*, 1913, Nr. 28, p. 199.

⁴⁰⁷ *Doc.[ento] p.[areigas] e.[inančio] J.[uozo] Tumo lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiama-sis laikas: „Apžvalgos“ grupė. Jonas Maironis-Mačiulis*, Kaunas: „Dirvos“ b-vės leidinys, 1924, p. 229.

⁴⁰⁸ Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 4: *Spaudos draudimo laikotarpis*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1933, p. 137. Toliau vartojama santrumpa ZK LL 4 1933.

⁴⁰⁹ [Leonas Gineitis], „Maironis“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2: *Kapitalizmo epocha (1861–1917)*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 250.

⁴¹⁰ JB LLV 2 1958, p. 59. Būtėnui vėliau antrino ir Umbrasas, kanoninę šio eilėraščio poziciją įtvirtinęs ir abejonių jo menine verte nepaliekančia klausimo formuluote po Maironiui skirta vadovėlio teksto dalimi: „Kodėl jums patinka Maironio eilėraštis „Nuo Birutės kalno“?“ (JR LLV IX 1968, p. 221.)

⁴¹¹ JB LLV 2 1958, p. 55; JR LLV IX 1968, p. 216–220.

privalėta skaityti Maironio satyra „Kai kam“ Stalino valdymo metais buvo publikuota su kupiūromis. 1947 m. *Pavasario balsų* leidime, 1951 m. „Mokinio bibliotekos“ serijos Maironio eilių rinktinėje ir 1952 m. mokyklinėje chrestomatijoje atsisakyta dviejų šios satyros strofų, kuriose tiesiogiai kritikuojami nuo „žiaurios bolševikų drausmės“ iš „svetimų kraštų“ su rusėmis žmonėmis parbėgę buvę caro administracijos tarnautojai⁴¹². Šios kupiūros sudarė galimybę iškreiptai aiškinti poeto požiūrį į pirmosios Lietuvos Respublikos tikrovę. Atlydžio metais keliskart pasirodė autorinis šios satyros variantas⁴¹³, bet 1968 m. mokyklinėje chrestomatijoje ši kūrinį ir vėl imta kupiūruoti, išmetant tik vieną iš dviejų anksčiau kupiūruotų strofų⁴¹⁴. Tokios versijos paliktos ir vėlesnėse chrestomatijos laidose (1976, 1982).

Ideologizuota kūrinių atranka ir kupiūros postalininėje mokykloje kreipė mokinių dėmesį į marksistinės-lenininės estetikos požiūriu pozityvius Maironio biografijos ir kūrybos aspektus, tokius kaip poeto išitraukimas į „nacionalinio išsivadavimo kovą“, jo eilių patriotizmas ir liaudiškumas (pasireiškiantis ir poetinės formos paprastumu, tautosakiniais motyvais bei liaudies dainos stilizacija⁴¹⁵), buržuazijos kritika satyroje.

Naujas poeto mokyklinės recepcijos etapas prasidėjo 1968 m., kai IX klasės lietuvių literatūros vadovėlio rengimą iš Būtėno perėmė Riškus su Umbrasu. Pastarojo parengtame vadovėlio skyriuje apie Maironį mažiau nutylėjimų (kad ir apgailestaudamas, jis pakomentavo „Kur bėga Šešupė“ strofą, kurioje Dievo meldžiama apsaugoti tėvynę⁴¹⁶). Kita vertus, rašytojo biografijos ir kūrybos pasakojimui Umbrasas suteikė ateizmu persmelkto dramatinio dualizmo: „rūstus, užsidaręs, pareigingas kunigas“ vs „liepsningas poetas“, sulenkėjusi Žemaičių kunigų seminarija, „žmogaus asmenybę žlugdanti jos disciplina“ vs „laisvę mylintis“, „kovoti dėl paniekintos tautos“ pasiryžęs

⁴¹² Maironis, *Pavasario balsai*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1947, p. 210–211; Maironis, *Eilėraščiai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951, p. 21–22; *Literatūros chrestomatija IX klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, S.[alomėja] Maceikienė, L. Mičiulytė, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952, p. 486–487.

⁴¹³ Maironis, *Rinkiniai raštai*, t. 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 217–219; Maironis (Serija „Mokinio biblioteka“), p. 78–80; Maironis, *Pavasario balsai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 155–157.

⁴¹⁴ LL IX 1968, p. 356–358. Plačiajam skaitytojų ratui skirtuose leidimuose ir po 1968 m. šis eilėraštis nekupiūruotas. Plg. Maironis, *Poezija*: rinktinė, sudarė A.[ušra] Sluckaitė, redakcinė komisija: K.[ostas] Korsakas, E.[duardas] Miežėlaitis, A.[ntanas] Venclova, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 202–205.

⁴¹⁵ JB LLV 2 1958, p. 57–58.

⁴¹⁶ JR LLV IX 1968, p. 214.

kūrėjas⁴¹⁷. Bažnyčią pavaizdavęs kaip kūrybinį polėkį slopinančią instituciją (kuri tariamai jau buvo pražudžiusi Antano Vienažindžio ir Baranausko talentą), Maironį Umbrasas parodė kaip savotišką disidentą, kuriam „karštas patriotizmas“ padėjęs „išlaikyti nepriklausomą savo jausmų pasaulį“.

Nors Umbraso sukonstruotas Maironio biografinis naratyvas akivaizdžiai tendencingas, jis leido vadovėlio autoriui nuo porą dešimtmečių linksniuotos poeto „klerikalinės pasaulėžiūros“ pereiti prie pačios kūrybos kaip vidinio poeto maišto prieš jį tariamai varžiusius institucinius ir ideologinius rėmus. Tiesa, net ir 1968 m. Umbrasui buvo privalu įvardyti, kad Žemaičių kunigų seminarijos rektorius „dirbo reakcijos naudai“, „nepalankiai žiūrėjo į revoliucinį darbininkų judėjimą“. Kita vertus, jau galėjo pareikšti, kad „[n]e Maironio einamos pareigos ir jo politiniai-socialiniai įsitikinimai mus domina, o jo kūryba. Tik kūryboje iškyla tikrasis Maironis, tauri jo asmenybė“⁴¹⁸.

Atitinkamai 1968 m. programoje tebegaliojusiam keturių eilėraščių vidiui poeto kūrybos kanonui, Umbraso aprašytas Maironio poezijos temų laukas išliko tas pats, kaip ir Būtėno vadovėlyje. Maironis buvęs poetas visuomenininkas, „tvirtais saitais susijęs su liaudimi“, „karštas kovotojas“, degantis neapykanta carizmui ir keliantis skaitytojų tautinį sąmoningumą herojiškais tėvynės praeities paveikslais. Visus privalomus išvardyti priekaištus poetui (į praeitį žvelgė nekritiškai, nacionaliniame judėjime nesugebėjo išvelgti klasių kovos, skelbė lietuvių vienybę) Umbrasas čia pat atrėmė svarbesniu argumentu: „Nors visuomeninė, patriotinė Maironio poezija buvo ribota, turėjo kai kurių reakcinių bruožų, vis dėlto ji kėlė nacionalinį sąmoningumą, galiausiai išreiškė lietuvių liaudies siekimą nusikratyti nacionaline priespauda.“⁴¹⁹

Tendencingiausiai Umbrasas traktavo Maironio satyras. Antai eilėraščio pavadinimą „Mano moksladraugiams“ jis interpretavo kaip tiesioginę nuorodą, kad šiame kūrinyje smerkiami kunigai⁴²⁰. Lygiai nemotyvuotas ir eilėraštyje minimų tėvynai pasišventusių ir dėl jos mirstančių draugų paveikslas tapatinimas su „darbo žmonėmis“⁴²¹. Iš šių ir panašių interpretacinių „pri-tempinėjimų“ vadovėlio autorius galiausiai padarė išvadą, kad po 1905 m. revoliucijos Maironis suprato atsidūręs „reakcijos gretose“ (!) ir karčiai nusivylė „buržuazinės Lietuvos“ tikrove⁴²².

⁴¹⁷ *Ibid.*, p. 205.

⁴¹⁸ *Ibid.*, p. 207.

⁴¹⁹ *Ibid.*, p. 216.

⁴²⁰ *Ibid.*, p. 217.

⁴²¹ *Ibid.*, p. 218.

⁴²² *Ibid.*, p. 206–207, 218.

7-ojo dešimtmečio pabaigoje aptardamas intymiąją lyriką Umbrasas jau galėjo kvestionuoti vulgariojo sociologizavimo laikų estetinį kanoną. Vadovėlio autorius tikino mokinius, esą neteisinga manyti, jog individualioji lyrika neturinti visuomeninės reikšmės. Ji esanti reikšminga jau vien tuo, kad „turtina, taurina dvasinį skaitytojo pasaulį, padeda įsigilinti į žmogaus psichologiją“⁴²³. Tiesa, aptardamas Maironio individualiosios lyrikos kūrinius, Umbrasas ir vėl konstravo dramatišką įtampą tarp audringos, neramios poeto prigimties ir kunigų „luomo varžtų antihumaniškos esmės“. Būtent šios prieštaros sukelta kančia esą įkvėpusi poetą sukurti genialias eiles – „Užmigo žemė“ ir „Nuo Birutės kalno“⁴²⁴.

Ne tik intymioji lyrika, bet ir romantizmo kryptis buvo „išteisinta“ vėlyvojo sovietmečio literatūrologijoje. Skirtingai nei Būtėnui, savo vadovėliuose (1958, 1963) vengusiam užsiminti apie romantizmą (verčiau akcentavo Maironio kūrybai tariamai būdingą realizmą ir konkretumą⁴²⁵), Umbrasui nebereikėjo vengti šio termino. Kita vertus, 1968 m. mokykloje tebegaliojo prievolė skirstyti romantizmą į reakcinį, progresyvųjį ir revoliucinį. Tad ir Umbrasui teko „atsijoti“ priimtina šios meno krypties raišką intymiojoje poeto lyrikoje („Nuo Birutės kalno“, „Užmigo žemė“) nuo „reakcinės“ (librete *Kame išganymas* (1895), poemose *Jaunoji Lietuva* ir *Mūsų vargai* (1920))⁴²⁶.

Privalomųjų ideologinių reikalavimų vertinant Maironio poeziją išvengė Zaborskaitė studijoje *Eilėraščio menas* (1965). Nors šį poezijos kūrinių interpretacijos rinkinį mokslininkė teigė rengusi pagal mokyklos programą ir metodikos reikalavimus⁴²⁷, pasirinkti eilėraščiai rodo, kad Zaborskaitė vengė sovietinėje mokykloje akcentuotų visuomeninių temų, pirmenybę teikė intymiajai ir gamtos lyrikai bei istorinei tematikai (studijoje analizuojami eilėraščiai „Pavasaris“, „Nuo Birutės kalno“, „Trakų pilis“ ir baladė „Jūratė ir Kastytis“). Tai, kad *Eilėraščio menas* nebuvo LSSR švietimo ministerijos patvirtinta metodinė priemonė, suteikė Zaborskaitėi daugiau laisvės ne tik renkantis, bet ir interpretuojant Maironio kūrinius: itin detalioje imanenti- nėje teksto analizėje nerasime jokių marksistinės-lenininės literatūrologijos bruožų. Taigi 7-ajame dešimtmetyje jau egzistavo alternatyva vadovėlinei

⁴²³ *Ibid.*, p. 222.

⁴²⁴ *Ibid.*

⁴²⁵ JB LLV 2 1958, p. 57.

⁴²⁶ JR LLV IX 1968, p. 229–230. Taip skirstoma ir paskutinėje vadovėlio laidoje (1983).

⁴²⁷ V.[anda] Zaborskaitė, *Eilėraščio menas*, Vilnius: Vaga, 1965, p. 6.

Maironio recepcijai⁴²⁸. Ypač jei prisiminsime, kad 1968 m. išėjo ir šiam poetui skirta Zaborskaitės monografija⁴²⁹.

Nuo sovietinėje mokykloje dominavusios Maironio kūrybos interpretacijos bene labiausiai nutolta 1969 m. Švietimo ministerijos užsakymu Lietuvos kino studijos sukurtame mokomajame kino filme „Maironis“ (režisierius Linas Lazėnas, scenarijaus autorė Gražina Mareckaitė, konsultantė Zaborskaitė). Jame skamba išimtinai patriotinė ir gamtos lyrika, choro atliekama revoliucingoji „Jaunimo giesmė“ (kompozitorius Juozas Naujalis), neoficialiuoju himnu tarpukariu tapusi „Lietuva brangi“ (kompozitorius Juozas Naujalis) ir vargonais atliekama religinės giesmės „Marija, Marija“ melodija (kompozitorius Česlovas Sasnauskas), ilgai rodomi Lietuvos bažnyčių ir pilių vaizdai. Dėl filme naudojamų bažnytinių vaizdų ir muzikos (net ir „Ažuoliuko“ choristų rūbuose įžvelgta paralelių su ministrantų apranga!) atsakingi Švietimo ministerijos darbuotojai jį iš karto uždraudė rodyti mokyklose⁴³⁰. Maironio (kaip ir Baranausko) interpretaciją sovietinėje mokykloje siekta visiškai atriboti nuo jo religinės pasaulėjautos ir ganytojiškos veiklos.

8–9-uosiu dešimtmečiais Maironio mokyklinė recepcija nesikeitė: IX klasės vadovėlyje poeto pristatymas nekoreguotas, vienintelis skirtumas tarp 1968 ir 1982 m. chrestomatijos laidų – į pastarąją įtraukti du papildomi eilėraščiai („Mūzos pavojuje“ ir „Čičinskas“⁴³¹). Apibendrinami mokykloje aktualias Maironio kūrybos temas Auryla su Ruseckiene įvardijo mūsų jau aptartas: „nacionalinio išsivadavimo kova“, Lietuvos praeitis, tėvynės meilė, individualieji išgyvenimai, gamtos grožis bei „buržuazijos savanaudiškumo ir karjerizmo pasmerkim[as] satyrose“⁴³². Vis dėlto paskutinei temai vėlyvuoju sovietmečiu mokykloje skirta vis mažiau dėmesio, o nuo 1983 m. programose satyra „Kai kam“ išvis nebeminėta. Tai galėjo lemti augantis lyrikos prestižas, be to, iš mokyklinių skaitinių palaipsniui buvo išimami ideologiškai parankūs, bet menkesnės meninės vertės kūriniai.

⁴²⁸ *Eilėraščių mene* pirmąsyk publikuota Maironio eilėraščių „Pavasaris“ ir „Nuo Birutės kalno“ analizė vėliau įtraukta į *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatiją IX klasei* (sudarė Vytautas Galinis, Kaunas: Šviesa, 1989, p. 178–187).

⁴²⁹ Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1968.

⁴³⁰ Regina Norkevičienė, „Iš mokomųjų kino filmų istorijos“, *Gimtas žodis*, 2003, Nr. 6, p. 4–5.

⁴³¹ „Čičinskas“ smarkiai kupiūruotas, išmestos strofos apie su Maskva kovojančius tėvynės patriotus. (*Lietuvių literatūra IX klasei*, 1976, p. 334.)

⁴³² V.[incas] Auryla, L.[iuda] Ruseckienė, „Literatūros mokslo problema pamokoje“, p. 16.

Nors vėlyvuoju sovietmečiu Maironio kūrybai vyresnėse klasėse skirtos net 9 pamokos, pedagoginėje spaudoje apie ją rašyta retai (lyginant su publikacijų apie Žemaitę, Janonį, Nėrį, Cvirką gausa). Poeto kūrybos recepcija atnaujinta tik 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, 1987–1988 m., kuomet minėtos 125-osios poeto gimimo metinės (1987) ir pasirodė pirmieji trys Irenos Slavinskaitės parengti Maironio *Raštų* tomai. Tuo metu literatūrologai jau galėjo sau leisti atsisakyti ideologinių poeto kūrybos vertinimų, susitelkti į romantinius kūrybos aspektus (individualizmas, herojiškumas, jausmų hiperbolizavimas ir pan.)⁴³³.

Sprendžiant iš oficialiosios, t. y. LSSR švietimo ministerijos patvirtintos, metodinės medžiagos (programos, vadovėliai, brandos egzamino bilietai), sovietinėje mokykloje Maironis neteko tarpukariu įgyto centrinės literatūros kanono figūros statuso. Nors jis tebebuvo vertinamas kaip „nacionalinio išsivadavimo judėjimo“ poetas, jam pripažintas lietuvių poetinės kalbos kūrėjo statusas⁴³⁴, bet apibendrinant jo kūrybos reikšmę visada daryta išlyga: vertingi tesą tie poeto kūriniai, „kurie atitiko lietuvių liaudies troškimus, išreiškė jos jausmus“⁴³⁵. Ir rekomenduojamų pamokų skaičius, ir mokykliniame vadovėlyje pateiktų tekstų apimtis bei brandos egzamino bilietų kiekis sovietinėje mokykloje rodo, kad poeto kanoninė pozicija buvo gerokai silpnesnė negu jo amžininkės Žemaitės. Tokią šios rašytojos simbolinio kapitalo persvarą sovietiniame literatūros kanone lėmė ne tik realizmą prioritetizavęs sovietų estetiškas kanonas, bet ir marksistinė-lenininė „nacionalinio išsivadavimo judėjimo“ traktuotė. Pagrindinė, progresyvioji šio judėjimo srovė tariamai buvę valstiečių klasinius interesus gynę „pažangieji demokratai“ (tarp jų ir Žemaitė), o vadinamoji buržuazija ir kleras (įskaitant Maironį) bandę nukreipti nacionalinį judėjimą kapitalistams parankia linkme⁴³⁶.

⁴³³ Žr. Irena Slavinskaitė, „Tėvynės meilės dainius (Maironio 125-osioms gimimo metinėms)“, *Tarybinė mokykla*, 1987, Nr. 10, p. 29–32; Jonas Mačiukevičius, „Poetas grįžta“, *Tarybinis mokytojas*, 1987, spalio 30, Nr. 87, p. 4; Liuda Ruseckienė, „Maironio lyrikos analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1988, Nr. 3, p. 28–30, ir kt.

⁴³⁴ JB LLV 2 1958, p. 60; JR LLV IX 1968, p. 232–234.

⁴³⁵ JB LLV 2 1958, p. 61.

⁴³⁶ B.[ronius] Pranskus-Žalionis, „Nacionalinis judėjimas ir lietuvių literatūros klausimai“, p. 78–82.

Kapitalizmo epochos literatūra: proletarinis-revoliucinis laikotarpis

Kapitalizmo epochai sovietinė lietuvių literatūros istoriografija priskyrė ir XX a. pradžią, vadinamąjį proletarinės-revoliucinės kovos laikotarpį. „Nacionalinio išsivadavimo judėjimas“ esą pasibaigė sulig 1905 m. revoliucija, kai pagrindinė judėjimo srovė įsiliejo į revoliucinį darbininkų judėjimą (Mickevičius-Kapsukas). Atitinkamai svarbiausiu 1905–1917 m. laikotarpio lietuvių literatūros reiškiniu sovietmečio mokykloje laikytas proletarinės literatūros susiformavimas⁴³⁷. Tik pačioje 7-ojo dešimtmečio pabaigoje imta ieškoti balanso tarp marksistinės-lenininės istoriografijos sureikšminto klasių kovos pasakojimo ir dėmesio lietuvių tautinės kultūros raidai – spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimui (1904) ir po jo vykusiam lietuvių kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo pakilimui⁴³⁸ (kaip buvo priimta tarpukario mokyklinėje literatūros istorijoje⁴³⁹).

Iš XX a. pradžios autorių (be Žemaitės, kuri sovietmečio mokyklinėse programose keliskart iš XIX a. pabaigos nukelta į XX a. pradžią ir atgal) daugiausia dėmesio sovietmečiu skirta Biliūnui ir Janoniui. Į literatūros klasikus išventintas ir „proletarinės literatūros pagrindėjas“ Kapsukas. Nors jam skirta nedaug pamokų (3–5), X klasės mokiniai iki 1968 m. privalėjo skaityti apsakymą „Didysis nusikaltėlis“ (1909) apie cariniame kalėjime dienas leidžiantį revoliucionierių. 1945–1956 m. klausimas apie Kapsuko literatūrinę ir revoliucinę-politinę (!) veiklą įtrauktas ir į brandos egzamino bilietus. Monografinės Kapsuko temos programose nebeliko 1969 m., tais pačiais metais jis nebepristatytas ir vadovėlyje, tačiau chrestomatijose jo tekstai publikuoti ir 8-ajame dešimtmetyje⁴⁴⁰. Kapsukas buvo kanonizuotas ne tik kaip rašytojas revoliucionierius, bet kaip ir proletarinės literatūros ideologas bei kritikas⁴⁴¹.

⁴³⁷ JB LLV 2 1958, p. 121–132; LM IX 1963, p. 188–198.

⁴³⁸ V.[ytautas] Galinis, K.[azys] Umbrasas, L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, ketvirtasis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 3–28. Toliau vartojama santrumpa VG LLV X 1969.

⁴³⁹ Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 5: *XX amžius*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1934, p. 7–19. Toliau vartojama santrumpa ZK LL 5 1934.

⁴⁴⁰ Žr. *Lietuvių literatūra X klasei*, d. 2 (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė Danutė Bartulienė, Irena Skaisgirienė, Kaunas: Šviesa, 1977, p. 5–13.

⁴⁴¹ Kapsukas-Mickevičius parašė studijas apie Biliūną ir Janonį, parengė spaudai pirmąjį Janonio poezijos rinkinį (išėjo po poeto mirties, 1918). Žr. [Vincas Kapsukas], „Jono Biliūno biografija“, in: V.[incas] Kapsukas, *Raštai*, t. 5, Vilnius: Vaga, 1962, p. 339–470; Idem, „Julius Janonis – pirmasis lietuvių proletarinis poetas“, in: J.[ulius] Janonis, *Raštai*, [Kaunas]: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1945, p. 13–31; Idem, „Metinės sukaktuvės nuo J. Janonio mirties“, in: V.[incas] Kapsukas, *Raštai*, t. 7, Vilnius: Vaga, 1964, p. 302–307.

Abiem proletarinės literatūros pradininkams – Biliūnui ir Janoniui – skirtuose X klasės vadovėlio skyriuose rasime poskyrius „V. Mickevičius-Kapsukas apie Biliūną“, „V. Mickevičius-Kapsukas apie Janonį“⁴⁴².

Biliūnas nebuvo naujas autorius mokykliniame kanone. Tarpukario vyresniųjų klasių vadovėlyje jis mokiniams pristatytas kaip visą gyvenimą teisingumo siekęs ir neteisybę skaudžiai išgyvenęs savo krašto patriotas. Nenutylėtas jo susižavėjimas marksizmu, įsitraukimas į politinę veiklą prieš 1905 m. revoliuciją, bet atskleistas ir grįžimas prie tikėjimo paskutiniaisiais gyvenimo metais (1907)⁴⁴³. Ankstyvąją, proletarinę Biliūno kūrybą („Pirmutinis streikas“, „Be darbo“) priskyręs publicistikai, Zigmas Kuzmickis savo vadovėlyje (1934) pirmenybę teikė estetiškai vertingesniems, psichologine introspekcija pasižymintiems vėlesniems rašytojo kūriniams, visų pirma, *Liūdnei pasakai* (1907)⁴⁴⁴. (Tarpukario programose vyresniosioms klasėms konkretūs skaityti privalomi Biliūno apsakymai nebuvo nurodomi⁴⁴⁵.)

Sovietmečiu Biliūno reikšmė lietuvių literatūrai grįsta proletarine ir socialistine jo kūrinių tematika: tai „darbininkų gyvenimo, jų revoliucinės kovos temos pradininkas lietuvių literatūroje“⁴⁴⁶ ir kartu „pažangiojo lietuvių realizmo“ tradicijų tęsėjas, savo kūryboje reiškęs „meilę darbo žmogui“, neapykantą jo išnaudotojams, nesitaikstymą su socialine skriauda ir neteisybe⁴⁴⁷.

Iš karto po okupacijos Biliūno kūrybą imta traktuoti kaip 1905 m. revoliucijos idėjų atspindį: „1905 m. revoliucija, jos reikšmė ir atspindžiai mūsų literatūroje. Biliūnas“, – rašoma 1940–1941 m. vyresniųjų klasių lietuvių literatūros programoje⁴⁴⁸; „1905 m. revoliucija. Biliūnas. Socializmo idėja jo kūryboje“ – tai 1945–1946 mokslo metų programos formuluotė⁴⁴⁹. Iki 7-ojo dešimtmečio ideologinė tendencija mokyklinėje Biliūno recepcijoje gožė dė-

⁴⁴² VG LLV X 1969, p. 98–99, 124–125.

⁴⁴³ ZK LL 5 1934, p. 27–30.

⁴⁴⁴ Šį vienintelį rašytojo kūrinį (ištraukomis) Kuzmickis publikavo savo vadovėlyje kartu su išsamiais, teksto analizės kryptį nužyminčiais klausimais. (ZK LL 5 1934, p. 32–40.)

⁴⁴⁵ Žemesniųjų gimnazijos (t. y. progimnazijos) klasių programoje 1939 m. nurodyti apsakymai „Piestupys“, „Joniukas“, „Žvaigždė“, „Ubagas“, „Lazda“. (*Vidurinių mokyklų programos*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1939, p. 31–32. Toliau vartojama santrumpa VMPr 1939.)

⁴⁴⁶ JB LLV 2 1958, p. 133, 158.

⁴⁴⁷ VG LLV X 1969, p. 99.

⁴⁴⁸ VMPr 1940, p. 15.

⁴⁴⁹ VMPr LKL 1945, p. 27.

Mokyklinis sąsiuvinis su Jono Biliūno atvaizdu. Kaunas: LTSR valstybinė leidykla, 1940–1941. LŠM

mesį meniniams jo kūrybos aspektams⁴⁵⁰. Tą liudija ir brandos egzamino rašinio temos⁴⁵¹ bei brandos egzamino žodžiu potėmės⁴⁵². Rašytojo kūrybos ideologizacija mokykloje išvirtho į kuriozinius teiginius mokinių rašiniuose. Antai 1955 m. Antalieptės vidurinės mokyklos abiturientas rašinyje tema „Socialinės nelygybės vaizdavimas J. Biliūno kūrinuose“ tvirtino, kad apsa-

⁴⁵⁰ 1945–1946 metų mokslo metų brandos egzamino bilietų projekte meno kryptį nurodanti formuluotė „Realizmas Biliūno kūryboje“ koreguota į „Socializmo idėja Biliūno kūryboje“. Žr. Brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos ir literatūros bilietai 1945/6 m. metams, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 130, l. 177.

⁴⁵¹ „Revoliuciniai motyvai Biliūno kūryboje“ (1952), „Socialinės nelygybės vaizdavimas J. Biliūno apsakymuose“, „Kovos dėl žmonių laimės ir socializmo alegorija J. Biliūno „Laimės žiburyje““ (abi 1953), „Darbininkų revoliucinio judėjimo vaizdai J. Biliūno apsakyme „Pirmutinis streikas““ (1955), „J. Biliūnas – proletariato revoliucinės kovos vaizduotojas“ (1961). ([Lietuvių kalbos ir literatūros egzamino rašto darbo temos] Vidurinėms mokykloms, 1952, LCVA, f. 762, ap. 6, b. 741, l. 127; Lietuvių kalbos ir literatūros rašomasis darbas Suaugusiųjų ir darbininkų mokykloms, Nr. 278, 1953, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 951, l. 236; Lietuvos TSR švietimo ministerija, [Lietuvių kalbos ir literatūros rašomasis darbas], Nr. 10-K, 1955, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 300; Mokyklų valdybos inspektoriaus Vyt.[auto] Jakelaičio pažyma apie literatūros mokymą Anykščių rajono vidurinėse mokyklose, 1961, lapkričio 10, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2000, l. 169.)

⁴⁵² „Proletariato revoliucinės kovos, jos reikšmės ir galybės iškėlimas „Pirmutiniame streike““, „J. Biliūno „Laimės žiburyje“ – kovos dėl socializmo alegorija“. (VMEB 1956, p. 11.)

kyme „Brisiaus galas“ vaizduojamo „[š]uns paveiksle parodyti darbininkų ir ponų santykiai“⁴⁵³!

Savaime iškalinga, kad Biliūno *Raštų* dvitomio (1954) įvadinį straipsnį patikėta parengti jau minėtam Partijos instituto direktoriui, istorikui Šarmaičiui⁴⁵⁴, o ne Lukšienei, kuri buvo Biliūno tyrėja (jos monografija *Jono Biliūno kūryba* išėjo 1956) ir faktinė minėtų *Raštų* rengėja. Ir mokykloms skirtame straipsnių rinkinyje *Lietuvių literatūra* (1954) perspausdintas minėtas Šarmaičio straipsnis, kuriame išsamiai aptartos socialistinės Biliūno pažiūros, bet veik nepaliesta jo kūryba⁴⁵⁵.

Greta „progresyvios“ Biliūno kūrinių tematikos akcentuotas ir jo, kaip „kritinio realizmo“ autoriaus, indėlis į šios meno krypties raidą Lietuvoje. Sulig politiniu atlydžiu, o labiausiai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje daugiau dėmesio mokykloje imta skirti Biliūno prozos meniniams aspektams (psichologizmui, prozos lyrizmui ir emociingumui)⁴⁵⁶. 8-ajame dešimtmetyje į abitūros egzamino žodžiu potemes pakliūdavo vis daugiau meninių rašytojo kūrybos aspektų, kaip antai: „Liaudies ir asmens likimo tema J. Biliūno „Liūdnoje pasakoje“. Apsakos kompozicija“ (1972)⁴⁵⁷. Kita vertus, ideologinė tendencija, ypač vertinant „Laimės žiburį“ (1905) kaip vieną pirmųjų lietuvių literatūros kūrinių, „teisingai nušviečiančių liaudies gyvenimą“, „reiškiančių tikėjimą socializmo pergale“⁴⁵⁸, ryški ir vėlyvuoju sovietmečiu. O rašytojo kūryba traktuota kaip idėjinė ir meninė prasme aukštesnis Žemaitės pradėto „kritinio realizmo“ raidos etapas, vedantis progresyviausio šios krypties išsivystymo – socialistinio realizmo – link⁴⁵⁹.

Nuo 1953 m. pradėjus programose tiksliai nurodyti privalomus skaityti kūrinius, Biliūno apsakymų atranka kiek varijavo (iki 1963 m. būtinai minėti proletariniai apsakymai – „Pirmutinis streikas“, „Be darbo“), bet visą laikotarpį tarp trijų keturių privalomų skaityti rašytojo kūrinių atsidurdavo

⁴⁵³ Inspektorės S.[alomėjos] Maceikienės pranešimas apie pasiruošimą pavasario egzaminams, egzaminų eigą ir pasiruošimą naujiems 1955–56 mokslo metams Dusėtų rajone, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1082, l. 53.

⁴⁵⁴ R.[omas] Šarmaitis, „Jonas Biliūnas (1879–1907)“, in: J.[onas] Biliūnas, *Raštai*, t. 1, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 5–29.

⁴⁵⁵ *Lietuvių literatūra*: straipsnių rinkinys, t. 1, p. 146–160.

⁴⁵⁶ VG LLV X 1969, p. 94–99. Šio vadovėlio skyrių apie Biliūną parengė Galinis.

⁴⁵⁷ *Vidurinio mokslo egzaminų bilietai 1971–1972 m. m.*, Kaunas: Šviesa, 1972, p. 7. Toliau vartojama santrumpa VMEB 1972.

⁴⁵⁸ Vl.[adas] Rajeckas, „Didinti humanitarinių dalykų vaidmenį, komunistiškai auklėjant jaunąją kartą“, *Tarybinė mokykla*, 1973, Nr. 2, p. 21.

⁴⁵⁹ JB LLV 2 1958, p. 158; VG LLV X 1969, p. 94–99.

Jono Biliūno antkapinis
paminklas „Laimės
žiburys“ (architektas
Vytautas Gabriūnas)
Anykščiuose. Fotografas
nenurodytas, XX a. 6–7
dešimtmetis. LCVA

„Laimės žiburys“ ir *Liūdna pasaka*. Revoliuciją romantizuojantis Biliūno apsakymas „Laimės žiburys“ sovietinėje mokykloje vertintas kaip „socializmo alegorija“: „Apysakoje [taip tekste] „Laimės žiburys“ Biliūnas išreiškia tvirtą įsitikinimą, kad tik kova, aštri ir negailestinga kova, atves žmoniją į laimę, kad tik socialistinėje santvarkoje žmogus bus laisvas“; „Šviesios Biliūno viltys ir jo pranašavimai išsipildė. Spalio socialistinė revoliucija išlaisvino žmogų, plačiai atvėrė duris į Biliūno išsvajotą laimę“, – rašė abiturientai 1952 m. brandos egzamino rašinyje⁴⁶⁰. „Politiškai brandžiu“ mokyklų inspek-

⁴⁶⁰ Kauno II mergaičių vidurinės mokyklos XI kl. mokinės 1951/52 m. m. brandos egzamino lietuvių kalbos ir literatūros rašomasis „Revoliuciniai motyvai Biliūno kūryboje“, 1952, gegužės 20, LŠM, f. IV-A, b. 137/1/4 (lapai nenumuoti); Kauno IV vidurinės mokyklos XI kl. mokinės 1951/52 m. m. brandos egzamino lietuvių kalbos ir literatūros rašomasis „Revoliuciniai motyvai Biliūno kūryboje“, 1952, gegužės 20, LŠM, f. IV-A, b. 137/3 (lapai nenumuoti).

torės įvardytame 1954 m. Kėdainių abiturientės rašinyje sovietų santvarka Lietuvoje tiesmukai pavadinta Biliūno alegorijos išsipildymu: „Biliūno sukurtoji pasaka virto tikrove. Socializmas buvo sukurtas mūsų šalyje. Nuo tos dienos žmonės pasijuto laisvi ir lygūs. Nuo tos dienos žmogus galėjo žygiuoti per gimtuosius laukus, kuriuos arija traktoriai ir valo kombainai, žygiuoti per žemę, kuri yra visų nuosavybė, kur nėra išnaudotojų ir išnaudojamųjų.“⁴⁶¹

Dešimtokams net rekomenduota atmintinai išmokti „Laimės žiburio“ kulminacinę dalį, kurioje drąsuolių minia pasiaukodama įkopia į kalną ir jų paliestas žiburys nušviečia visą šalį (1961–1987 m. programose tikslios kūrinio ištraukos ribos jau nebebuvo nurodomos). Biliūno kaip socializmo pranašo vaidmuo sovietmečiu simboliškai įtvirtintas ir „Laimės žiburį“ atkartojančiu antkapiniu paminklu: 1953 m. iš Zakopanės parvežtus Biliūno palaikus nuspręsta perlaidoti ant Liudiškių kalvos (Anykščiuose), o 1958 m. virš kapo iškilo 14 metrų aukščio švyturį primenantis paminklas (architektas Vytautas Gabriūnas). (Pats rašytojas gi 1905 m. sukurtame eilėraštyje išsakė norą būti palaidotas ant Šventosios upės kranto⁴⁶².)

Kitą privalomą skaityti Biliūno kūrinį – *Liūdną pasaką* – sovietinėje mokykloje taip pat bandyta susieti su 1905 m. revoliucija⁴⁶³. Nors apysakoje aki-vaizdus 1863–1864 m. sukilimo istorinis kontekstas, sovietmečio vadovėlių autoriai tikino, kad smerkdamas carinę valdžią dėl žiauraus susidorojimo su sukilėliais rašytojas iš tiesų „netiesiogiai kaltina ir 1905–1907 m. revoliucijos malšintojus“⁴⁶⁴. Tą patį savo brandos rašiniuose teigė ir 1952 m. abiturientai⁴⁶⁵. Čia reikia pridurti, kad sovietinėje literatūros istoriografijoje 1863–1864 m. sukilimas laikytas „valstiečių revoliucine kova“. Būtent ji (o ne *Auszros* pasirodymas) tariamai tapusi lietuvių „nacionalinio išsivadavimo judėjimo“ pra-

⁴⁶¹ Mokyklų valdybos inspektorės Onos Vepškaitės pranešimas apie 1953/54 m. m. pavasario egzaminų eigą Kėdainių ir Šeduvos rajono mokyklose, [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1083, l. 398.

⁴⁶² „Kad numirsiu, man' pakaskit“, in: Jonas Biliūnas, *Raštai*, t. 1: *Proza ir poezija*, redakcinė komisija K.[ostas] Korsakas, R. Maliukevičius, M.[ycolas] Sluckis, Vilnius: Vaga, 1980, p. 241.

⁴⁶³ VMPr LKL VIII–IX 1953, p. 57.

⁴⁶⁴ VG LLV X 1969, p. 93. Būtenas taip pat teigė, kad *Liūdnoje pasakoje* atspindėtos liūdnos Lietuvos visuomenės nuotaikos po 1905 m. revoliucijos numalšinimo. Žr. JB LLV 2 1958, p. 149.

⁴⁶⁵ „Charakteringiausias šio laikotarpio kūrinys yra „Liūdna pasaka“, kurioje 1863 metų sukilimą Biliūnas parodo 1905 metų revoliucijos šviesoje.“ (Kauno IV vidurinės mokyklos XI kl. mokinės 1951/52 m. m. brandos egzamino lietuvių kalbos ir literatūros rašomasis „Revoliuciniai motyvai Biliūno kūryboje“, 1952, gegužės 20, LŠM, f. IV-A, b. 137/3 (lapai nenumuoti).)

Anykščių mokytojai ir mokiniai prie Jono Biliūno kapo ant Liudiškių kalvos. Kairėje centre Anykščių rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Kazimieras Zuilonas, už jo kairėje – Anykščių Jono Biliūno vidurinės mokyklos mokymo dalies vedėjas Antanas Vingrys, į dešinę nuo jo – šios mokyklos mokytojos. Antrame plane – Biliūno antkapinio paminklo fragmentas. Fotografas Antanas Puodžiūnas, apie 1963–1964. VŽM

džia⁴⁶⁶. Nors Biliūno apysaka baigiama tragiška scena (Juozapota išprotėja), sovietinių vadovėlių autoriai tikino, kad tokia pabaiga „nesukelia pesimizmo, beviltiškumo“. Neva priešingai, ji teigianti „kovos prasmingumą, neapykantą socialinei priespaudai“⁴⁶⁷. Palyginimui, tarpukario vadovėlio autorius Kuzmickis šią apysaką 1934 m. siūlė mokiniams skaityti ne istoriniame, o biografiniame kontekste: pesimistinę kūrinio nuotaiką aiškino tuo, kad tai paskutinis prieš mirtį parašytas Biliūno kūrinys⁴⁶⁸. (Skaityti jį pasitelkus biografinį autoriaus kontekstą vėl pasiūlyta atkūrus nepriklausomybę: antrosios Lietuvos Respublikos vadovėliuose rašyta, kad pesimistinė apysakos nuotaika suteikia jai egzistencinę, filosofinę gelmę⁴⁶⁹.)

⁴⁶⁶ B.[ronius] Pranskus-Žalionis, „Nacionalinis judėjimas ir lietuvių literatūros klausimai“, p. 72–73.

⁴⁶⁷ JB LLV 2 1958, p. 152; VG LLV X 1969, p. 93.

⁴⁶⁸ ZK LL 5 1934, p. 40.

⁴⁶⁹ Pvz., Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia (1900–1918)*: mokomoji knyga XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1992, p. 87–89; Marius Mikalajūnas, „Jonas Biliūnas“, in: *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 2: išplėstiniam kursui, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 58–60.

Pagal anuometinę *Liūdnos pasakos* traktuotą sovietmečio mokyklinėse chrestomatijose kupiūruotas ir keistas *Liūdnos pasakos* tekstas. 1947 m. LSSR Glavlito viršininkas Aleksandras Malyginas konstatavo, kad šiame Biliūno kūrinyje kalbama apie kovą prieš rusus, o ne caro valdžią, todėl tokių knygų leidyba partizaninio karo metu paskleistų sovietų valdžiai neparankias idėjas⁴⁷⁰, taigi jau publikuoti parengtos apysakos leidyba buvo sustabdyta, kol iš jos bus pašalinti „nacionalistiniai siužetai“⁴⁷¹. Pirmosios sovietmečiu X klasės chrestomatijos sudarytojai jos rankraštyje (1951) buvo pateikę visą apysakos tekstą, bet jį recenzavę Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojai nurodė išbraukti rusų kareivių žiaurumą vaizduojančius epizodus⁴⁷². 1952 m. pasirodžiusioje chrestomatijoje publikuotas gausiai kupiūruotas *Liūdnos pasakos* variantas: jame nerasime ištisų pastraipų, kuriose rusų kariai vaizduojami besikėsinantys išprievartauti Juozapotą; visame kūrinyje ištrintas rusų etnonimas (jis praleidžiamas arba pakeičiamas įvardžiu). Cenzūruoti ir visi kunigų, vyskupo, bažnyčios, dauguma Dievo vardo paminėjimų tekste. Eliminuoti net ir liaudiškojo pamaldumo ženklai (Dievo pagarbinimas įžengiant į trobą, persižegnojimas)⁴⁷³.

Kupiūruojant *Liūdną pasaką* siekta ne tik atliepti ateistinio mokinių auklėjimo principus, bet ir labai tikslingai perrašinėta Lietuvos istorija trinant galimas asociacijas tarp carinio ir sovietų režimo, paslepiant kazokų seksualinę prievartą, eliminuojant kunigų vaidmenį 1863–1864 m. „valstiečių sukilime“. Ne tik mokyklinėse chrestomatijose (visuose 6–9-uojų dešimtmečiais išėjusiuose leidimuose), bet ir Biliūno *Raštuose* (1947, 1954, 1980) publikuojant *Liūdną pasaką* kupiūruotas rusų etnonimas, visomis išgalėmis stengiantis 1863–1864 m. sukilimą pateikti kaip išimtinai valstiečių kovą už žemę, atri-

⁴⁷⁰ Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 88.

⁴⁷¹ *Ibid.*, p. 85.

⁴⁷² P.[etras] Mikutaitis, P. Jasinevičius, Lietuvių literatūros chrestomatija X klasei, sudarė J. Būtėnas, A. Chlebinskas, E. Mackevičienė (recenzija apsvaistyta ir priimta Vilniaus valst.[ybinio] ped.[agoginio] instituto Lietuvių literatūros katedroje), [1951], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 742, l. 281. Dėstytojai taip pat nurodė chrestomatijos sudarytojams išimti apysakos pradžią („Baltasai šešėlis“), mat ten reiškiamas „klaikus liūdesys ir mistika“, bei dvi paskutines „Liūdnos pasakos“ eilutes („ar tikėjosi nors numirus jį pamatyti?.. Vienas Dievas težino...“), kurios „žadinančios religines nuotaikas“.

⁴⁷³ Teksto cenzoriai taip baiminosi religinių simbolių, kad pakeitė net kartuvių konstrukcijos aprašymą: „Netikėtai žvilgtėrėjo į šulus su kryžavonėmis...“ chrestomatijoje virto „Netikėtai žvilgtelėjusi į šulus su permėtėmis...“. *Literatūros chrestomatija X klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas ir A.[ntanas] Chlebinskas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952, p. 198. Toliau vartojama santrumpa LC X 1952.

bojant nuo bet kokių tautinio išsivadavimo idėjų. Svarbu šiuo atveju buvo ne tik perkonstruoti istorinį pasakojimą, bet ir kurti Biliūno kaip socialistinių pažiūrų rašytojo įvaizdį. Kadangi sovietinėje lietuvių literatūros istoriografijoje rašytojas paverstas pažangiuoju proletarinės prozos pradininku, bet kokie jo nukrypimai į „buržuazinio nacionalizmo“ pasaulėžiūrą (o būtent taip Malyginas 1947 m. traktavo jo *Liūdną pasaką*) buvo nepageidautini ir todėl maskuojami.

8–9-ojo dešimtmečių akademinėje lituanistikoje bei pedagoginėje spaudoje daugiau dėmesio skirta Biliūno personažų ir aplinkos vaizdavimui, psychologizmui ir lyrizmui, kūrinių kompozicijai, pasakojimo būdai⁴⁷⁴, bet rašytojo kūrinių interpretacija keitėsi menkai. Į 1979 m. pasirodžiusį straipsnių rinkinį *Jonas Biliūnas literatūros moksle ir kritikoje* (sudarė Antanas Paraščiakas) daugiausia įtraukti iki 7-ojo dešimtmečio pasirodę tyrimai.

Korekcijų ir kupiūravimo sovietmečiu neprireikė mokiniais pristatant proletarinės poezijos pradininką Janonį. Panašiai kaip Biliūnas, jis buvo aukštinamas už tai, kad savo kūryboje vaizdavo „darbo žmonių skurdą ir vargą“, paskyręs jį „kovi prieš išnaudotojus dėl socializmo pergalės“⁴⁷⁵. Itin niūriai nupiešta poeto vaikystė (kilęs iš „kaimo proletarų“⁴⁷⁶, tarnavo „pas buožes“, kurie jį laikę pusbadžiu ir skriausdavę⁴⁷⁷) ir mokykliniai metai (buvo gyvas tik duona su druska, neturėjo batų, todėl į mokyklą eidavęs vienais autais⁴⁷⁸). Daug dėmesio skirta poeto įsitraukimui į kairiųjų pažiūrų moksleivių draugijų veiklą. Janonio kanonizacija sovietmečiu buvo paremta jo ideologinėmis nuostatomis. Poetas heroizuotas kaip „darbo žmonių dainius“, kurio gyvenimo tikslas buvusi kova už socializmą⁴⁷⁹.

⁴⁷⁴ Albertas Zalatorius, „Pasaulio ir žmogaus samprata“, in: *Jonas Biliūnas literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Antanas Paraščiakas, Vilnius: Vaga, 1979, p. 259–265; Idem, „[J. Biliūno apsakymų poetika]“, in: *Ibid.*, p. 309–322; Juozas Stonys, „Laikas J. Biliūno prozoje“, in: *Ibid.*, p. 266–280, ir kt. Šiuos aspektus, rašydami apie Biliūno kūrybą, akcentavo ir mokytojai, žr., pvz., D.[anutė] Žilienė, „Diferencijuotos literatūros užduotys (Nagrinėjant J. Biliūno apsakymus)“, in: *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 2, p. 78–89. Panašiai Biliūno kūrinių analizės praturtintos įžvalgomis ne tik apie turinį, bet ir apie pasakojimo formą ir pedagogams skirtuose tekstuose, pvz., Regina Norkevičienė, „J. Biliūno „Liūdnos pasakos“ nagrinėjimas X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1980, Nr. 12, p. 29–31.

⁴⁷⁵ JB LLV 2 1958, p. 160.

⁴⁷⁶ VG LLV X 1969, p. 100.

⁴⁷⁷ JB LLV 2 1958, p. 161.

⁴⁷⁸ VG LLV X 1969, p. 101.

⁴⁷⁹ *Ibid.*, p. 102.

Tokiu būdu sovietiniame kanone sukurta alternatyva „tautinio atgimimo dainiumi“ XX a. pirmoje pusėje pakrikštytam Maironiui. Pastarasis sovietinės istoriografijos požiūriu atsidūrė klasių kova paremtos visuomenės pažangos kelio nuošalėje. O Janonis priešingai – anksčiau už kitus numatęs ir skelbęs socializmo, kaip vienintelės teisingos visuomenės santvarkos, pergalę. Tokia interpretacija nuolat skambėjo iš partinių veikėjų lūpų⁴⁸⁰, ją įtvirtino ir akademinės 6–7-ojo dešimtmečių publikacijos⁴⁸¹.

Mokykliniuose vadovėliuose Janonis taip pat modeliuotas kaip Maironio antipodas. Pastarasis klaidingai pasisakęs už tautos vienybę (tai esąs „buržuazinis nacionalizmas“), o Janonis „pirmasis nuosekliai vertino tikrovę kovojančios darbininkų klasės interesų požiūriu“⁴⁸². Jaunasis poetas buvęs „didžiausias nacionalizmo priešas“, kuriam svetimas feodalinės Lietuvos senovės aukštinimas⁴⁸³. Priešpriešą tarp šių dviejų poetų ryškino ir mokiniams pateikta užduotis palyginti Maironio ir Janonio poezijos tematiką bei idėjinius motyvus⁴⁸⁴. 1953–1956 m. Janoniui vyresnėse klasėse rekomenduota skirti netgi daugiau pamokų nei Maironiui (1953 m. programoje Maironiui numatytos 4, Janoniui – 7 pamokos). Prasidėjus atlydžiui abiem poetams rekomenduota skirti tiek pat pamokų, o 1968–1987 m. Maironis pamokų skaičiumi (tegu ir nežymiai) jau lenkė proletarinį poetą.

Janonio biografija mokykloje buvo išnaudojama siekiant įrodyti, kad lietuvių tautos (ir visos žmonijos) pažanga priklausiusi nuo Rusijos. Pirmojo pasaulinio karo metais kartu su kitais mokiniais pasitraukęs į Voronežą poetas įstojo į slaptą marksistinę rusų moksleivių organizaciją. 1916 m. persikėlęs į Petrogradą įsitraukė į revoliucinę veiklą ir įstojo į Rusijos socialdemokratų darbininkų (bolševikų) partiją.

Vadovėliuose pasakojama Janonio biografija atkartoja hagiografinį misisionierių naratyvą⁴⁸⁵: svajodamas apie socializmo pergalę, skurdo ir badavo,

⁴⁸⁰ Romas Šarmaitis, „Poetas-bolševikas“, *Tiesa*, 1951, balandžio 5; V.[ladas] Niunka, „Julius Janonis“, in: Julius Janonis, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 9; Antanas Sniečkus, „Revoliucijos dainius“, *Tiesa*, 1966, balandžio 5. Šie tekstai perpublikuoti 1978 m. rinktinėje *Julius Janonis literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Sigitas Renčys, Vilnius: Vaga, 1978.

⁴⁸¹ V.[ytautas] Kubilius, „Julius Janonis“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2, p. 543–577; B.[ronius] Pranskus, *Proletarinė lietuvių literatūra*, Vilnius: Vaga, 1964, p. 112–122.

⁴⁸² VG LLV X 1969, p. 109.

⁴⁸³ *Ibid.*, p. 105.

⁴⁸⁴ *Ibid.*, p. 125.

⁴⁸⁵ Tą patį teigia ir akademinę bei kultūrinę Janonio recepciją sovietmečiu analizavusi Dalia Satkauskytė. Žr. Dalia Satkauskytė, „Socialistinis realizmas“, p. 227–228.

Mokyklinis sąsiuvinis su Juliaus Janonio atvaizdu. Leidėjas nenurodytas, 1940–1941. LŠM

kalėjo, prarado sveikatą, bet, kaip ištikimas „revoliucijos kareivis, jis ėjo ten, kur jį siuntė partija“⁴⁸⁶. Šis biografinis pasakojimas būdavo pasitelkiamas kuriant idealaus komunisto etaloną, o Janonis keltas pavyzdžiu mokiniams nuo pat žemiausių klasių⁴⁸⁷. Herojiškai poeto revoliucionieriaus biografijai papildomą emocinį krūvį bandyta suteikti ir poetizuojant jo savižudybę: „Dar nenuplautas nuo suodžių veidas buvo ramus [...]. Akių blakstienos užmerktos. Lūpos sučiauptos. Veido išraiškoj nesimatė nei skausmo, nei didelės, tragingos mirties baimės.“⁴⁸⁸ Sovietiniuose vadovėliuose cituotas pasakutinis Janonio eilėraštis „Ave, vita, moriturus te salutat“ ir priešmirtinis laiškas, kuriuose jis reiškė viltį, kad socializmas nugalės⁴⁸⁹. O mokiniams rekomenduota atmintinai mokytis poeto priesakus ateinančioms kartoms: skirtingais laikotarpiais siūlyta deklamuoti eilėraščius „Neverkit pas kapą“

⁴⁸⁶ VG LLV X 1969, p. 104.

⁴⁸⁷ M. Gurskaitė, „Literatūrinis mokymas ir komunistinis mokinių auklėjimas“, *Tarybinė mokykla*, 1972, Nr. 9, p. 15–18; Zita Aleksonienė, „Revoliucijos dainius“, *Tarybinė mokykla*, 1987, Nr. 9, p. 29–31.

⁴⁸⁸ VG LLV X 1969, p. 105.

⁴⁸⁹ JB LLV 2 1958, p. 166; VG LLV X 1969, p. 117.

(1950–1962 m. programose), „Naujas Rytas“ (1950–1987 m. programose), „Iš darbininko katekizmo“ (1963–1968 m. programose), „Ave, vita, moriturus te salutat“ (1969–1989 m. programose)⁴⁹⁰.

Tik dviejų iš jų – „Neverkit pas kapą“⁴⁹¹, „Ave, vita, moriturus te salutat“ – vėliausiai sukurtų ir brandžiausių Janonio eilėraščių – kompozicija bei eiliavimas yra pakankamai sklandūs, kad efektingai skambėtų deklamuojant. Kitų gi dviejų eilėraščių („Naujas Rytas“, „Iš darbininko katekizmo“) mokymosi atmintinai priežasčių neišsina paaiškinti kitaip, kaip tik ideologine mokinių indoktrinacija:

Geruoju negausim mes nieko:
Mes laimę pasieksim per kovą;
Todėl negailėkime vieko:
Mums Marksas tebus už vadovą.⁴⁹²

Ir vadovėlių autoriai pripažino, kad cituotas eilėraštis „Iš darbininko katekizmo“ yra ne kas kita kaip revoliucinė proklamacija, „paprastam darbo žmogui“ nesunkiai suprantamas socializmo tiesų išdėstymas⁴⁹³. Kad Janonio eilėms literatūros pamokose priskirta politinio ir pilietinio auklėjimo funkcija, savo darbuose pažymėjo ir sovietmečio edukologai: „Išnagrinėta kūryba ir mokinių atmintinai išmokti „Naujas Rytas“ ir „Ave, vita, moriturus te salutat“ duoda pagrindo įtvirtinti literatūros pilietiškumo sąvoką.“⁴⁹⁴ Būtent agitacinės Janonio eilės (o ne ankstyvoji meilės ir gamtos lyrika, laikyta pernelyg abstrakčia, romantiška, stokojančia „socialistinio idealo bruožų“⁴⁹⁵) užtikrino šiam autoriui poziciją sovietiniame (mokykliniame) kanone.

Tarp dešimtokams privalomų skaityti poeto eilių (jų skaičius ir atranka kiek kito) programose iki 7-ojo dešimtmečio pabaigos nurodyti tik proletariniai ir revoliuciniai eilėraščiai („Kumečio daina“, „Darbo kariuomenė“,

⁴⁹⁰ Gebėjimas atmintinai deklamuoti pasirinktą Janonio eilėraščių vertintas ir per brandos egzaminą – nuo pirmųjų reokupacijos metų visą stalinmetį ir vėl įvedus egzaminą žodžiu 8-ojo dešimtmečio viduryje.

⁴⁹¹ Beje, tai nėra originalus poeto kūrinys, o laisvas rusų poeto Liodoro Palmينو eilėraščio „Requiem“ vertimas. (Julius Janonis, *Raštai*, redakcinė komisija: Algimantas Baltakis, Vytautas Kubilius, Vacys Reimeris, parengė Juozas Misevičius, Vilnius: Vaga, 1981, p. 287.)

⁴⁹² „Iš darbininko katekizmo“ (1914.VI.7), in: *Ibid.*, p. 93.

⁴⁹³ VG LLV X 1969, p. 112, 122.

⁴⁹⁴ Teresė Bukauskienė, „Kūrybos ir asmenybės šviesa“, *Tarybinis mokytojas*, 1986, balandžio 4, Nr. 28, p. 4.

⁴⁹⁵ B.[ronius] Pranskus, *op. cit.*, p. 114.

gyvenimui tikslą. Idėjiniai ieškojimai tapo beveik pagrindiniu jaunojo Janonio lyrikos motyvu.

Pirmieji poetiniai Janonio bandymai ne visada buvo vykę: jaunam poetui dar reikėjo surasti savitą santykį su tikrove, perprasti poetinės kalbos ypatybes, įvaldyti ritmiką. Aiškus poeto išaugimas pastebimas jau 1913–1914 m. eilėraščiuose.

Naujas herojus — darbininkas. Janonio eilėraščiuose, parašytuose 1914 m., iškyla darbo žmonių gyvenimo ir kovos vaizdai, kupini dramatiškų prieštaravimų, veržlios revoliucinės dvasios ar galingo protesto.

Revoliucinėje lietuvių poezijoje dar iki Janonio svarbią vietą užėmė proletariato tema. Tačiau tik Janonio eilėraščiuose darbininkas tapo pagrindiniu herojumi. Poetas pirmasis nuosekliai vertino tikrovę kovojančios darbininkų klasės interesų požiūriu. Išnaudotojai ir išnaudojamieji — tai dvi nesutaikomos klasės. Visos poeto simpatijos — išnaudojamųjų pusėje.

Priešingų socialinių jėgų susikirtimas — daugelio Janonio eilėraščių pagrindas. Pagarsėjusiame eilėraštyje „Kalvis“ matome miesto darbo žmogų — tikrą proletarą, girdime galingus jo kūjo smūgius. Poeto kalvis drąsiai meta iššūkį engėjams, kalba visų engiamųjų vardu, ir jo balse negirdime nė mažiausio nuolankumo, o tik troškimą pakeisti pasaulį. Pasak V. Mickevičiaus-Kapsuko, šiame eilėraštyje kalvis „taip nusikvatojo buržui į akis, kad ir šiandien, skaitant jį, šurpuliai eina per kūną socialistam buržuiui...“

Kaimo proletaro paveikslas vaizdžiai nupieštas viename populiariausių Janonio eilėraščių — „Kumečio daina“. Siame trumpame eilėraštyje iškyla visas vargingas kumečio gyvenimas: nuo lopšio ligi karsto jį lydi skurdas ir sunkus darbas. Eilėraštyje poetas pradeda ryškia detale — kumečio ir pono priešpastatymu:

Trauk, bėruti, trauk greičiau.—
Poną einant pamėčiau,
Jis ir vėl mane rūgos,
Neišvengs nė vagos.

Eilėraščio „Kalvis“ iliustracija
Dail. V. Žilias

109

Vaclovo Žiliaus iliustracija eilėraščiui „Kalvis“; publikuota Vytauto Galinio, Kazio Umbraso, Liongino Šepkaus *Lietuvių literatūros vadovėlyje X klasei* (1969)

„Pūslėtosioms rankoms“, „Atžalos“, „Naujas Rytas“, „Neverkit pas kapą“). Iki chruščiovinio atlydžio į šį sąrašą pateko ir publicistinio pobūdžio eilės apie Pirmąjį pasaulinį karą („Kelkis, Rusija!“). O štai Janonio meilės ir gamtos lyrika iki 1968 m. į privalomų skaitinių sąrašą nepakliūdavo, nerasime jos ir 1952 m. X klasės literatūros chrestomatijoje.

Daugiau vietos jai imta skirti 7-ojo dešimtmečio X klasės vadovėlyje⁴⁹⁶ ir chrestomatijoje (eil. „Tegu sidabruoja šaltoji rasa“, „Žiemą“⁴⁹⁷). Žinoma, pedagogai galėjo pateikti mokiniams ir įvairesnių Janonio kūrinių, bet mokyklinė pro-

⁴⁹⁶ VG LLV X 1969, p. 115–116.

⁴⁹⁷ LL X 1 1968, p. 290, 293.

grama, brandos egzamino bilietai⁴⁹⁸ ir keliamųjų bei abitūros rašinių temos⁴⁹⁹ orientavo išimtinai į agitacinio pobūdžio poeto eiles. Šią orientaciją atskleidžia 1969 m. X klasės vadovėlyje Galinio pasiūlytos rašto darbų užduotys: „Mums Marksas tebus už vadovą“, „Janonis – darbininkų gyvenimo ir kovos poetas“, „Poetas – šauklys (pagal J. Janonį)“, „Janonio poezijos lyrinis herojus“⁵⁰⁰.

Kūrybos „partiškumas“ buvo pagrindinė Janonio kanonizacijos prielaida⁵⁰¹. Kadangi poetas „pirmas nuosekliai vertino tikrovę kovojančios darbininkų klasės interesų požiūriu“⁵⁰², jis tapo socialistinės revoliucijos šaukliu⁵⁰³. Marksistinės-lenininės estetikos terminais kalbant, jo kūryba atitiko „aukščiausią partiškumo formą“⁵⁰⁴, todėl sovietmečiu buvo įvardyta kaip kokybiškai naujas lietuvių literatūros raidos etapas. Kaip pavyzdį galėtume minėti visuose vadovėliuose, chrestomatijose cituotą Janonio eilėraštį „Kalvis“. Paskutinė jo strofa, tradiciškai palydėta palankaus Mickevičiaus-Kapsuko vertinimo („taip nusikvatojo buržujui į akis, kad ir šiandien, skaitant jį, šiurpuliai eina per kūną sočiam buržujui“⁵⁰⁵), pateikta mokiniams kaip emociškai paveiklus ir „teisingo“⁵⁰⁶ poetinio kalbėjimo pavyzdys:

⁴⁹⁸ Pavyzdžiui, „Julius Janonis – pirmasis proletarinis lietuvių poetas-bolševikas. Aštri kapitalistinės visuomenės kritika jo poezijoje“ (VMEB 1956, p. 10), „J. Janonio poezijos lyrinis herojus – proletariato idėjų ir nuotaikų reiškėjas“. (*Vidurinio mokslo egzaminų bilietai 1973–1974 m. m.*, Kaunas: Šviesa, 1974, p. 9.)

⁴⁹⁹ „J. Janonis – pirmasis proletarinis lietuvių poetas“ (1950), „Julius Janonis – revoliucinės proletariato kovos ir pergalės skelbėjas“, „Julius Janonis – poetas-bolševikas“ (abi 1951), „Kapitalistinės visuomenės klasinių prieštaravimų vaizdavimas J. Janonio poezijoje“ (1953), „Proletariato revoliucinės kovos tema J. Janonio poezijoje“ (1955), „Kapitalizmo visuomenės kritika J. Janonio lyrikoje“ (1956 ir 1961), „Proletariato revoliucinės kovos tema J. Janonio eilėraščiuose“ (1964), „Geresnio paminklo didvyriams nebus, kaip vykdydamas jų idealų“ (J. Janonis)“ (1966).

⁵⁰⁰ VG LLV X 1969, p. 119, 127.

⁵⁰¹ „Revoliucinę lietuvių poeziją J. Janonis nukreipė partinio, proletarinio meno vaga, pavertė ją darbininkų klasės kovos ginklu“, – poeto kūrybos reikšmę reziumavo ilgametis Janonio tyrėjas Kubilius. (V.[ytautas] Kubilius, *Julius Janonis*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 344.) Jam antrino Būtėnas: „Janonis įnešė į lietuvių literatūrą revoliucinės dvasios srovę, kaitrią socialistinių idėjų ugnį, kovingą marksizmo ideologiją. Jo poezija, nors sukurta kapitalizmo sąlygomis, reakcijos metais, yra pilna bolševikinio optimizmo.“ (J.[ulius] Būtėnas, *Julius Janonis: Gyvenimo ir kūrybos apybraiža* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Šviesa, 1973, p. 67–68.)

⁵⁰² VG LLV X 1969, p. 109.

⁵⁰³ *Ibid.*, p. 120.

⁵⁰⁴ L.[eonidas] Timofejevas, N.[atanas] Vengrovas, *op. cit.*, p. 159–130.

⁵⁰⁵ V.[anda] Zaborskaitė, *Eilėraščių menas*, p. 93; VG LLV X 1969, p. 109.

⁵⁰⁶ „Tačiau eilėraštis, nors ir sklandus bei skambus, nepasižymi muzikalinės išraiškos turtingumu. Jis atrodo dargi sąmoningai kuklus, beveik asketiškas. Janonio meistriškumas, jo poetinė

Jam gražu! Cha, cha, cha! Bet tada bus gražiau,
 Kai varguoliams kantrumo pritrūks,
 Kai vargdieniai visi iš nagų jums išspruks...
 Pakalbėsime tada apie tai, ką kenčiau!
 Cha, cha, cha! Tada bus da gražiau!

Janonio kūrybos „bolševikinis partiškumas“ ir revoliucingumas sovietmečiu pelnė jam ir socialistinio realizmo pradininko laurus⁵⁰⁷. Zaborskaitė teigė, kad eilėraščiai „Kalvis“ ir „Naujas Rytas“ atskleidžia du skirtingus socializmo pradus – realistinį ir revoliucinį romantinį: „Abudu jie plaukia iš to paties šaltinio: iš kūrybinių poeto galių, kurias yra pažadinusi proletarinė jo ideologija.“⁵⁰⁸

Nors mokytojai užduodavo mokiniams rašinius Janonio kaip socialistinio realizmo pradininko tema ir 9-ajame dešimtmetyje⁵⁰⁹, vėlyvučiu sovietmečiu poeto mokyklinė recepcija keitėsi, įtrauktas ir lyrinis jo kūrybos pradas. Sprendžiant iš 8-ojo dešimtmečio pamokų planų, socialinės tematikos, agitacinė Janonio poezija vis dar laikyta jo kūrybos ašimi, bet greta nagrinėta ir individualioji bei gamtos lyrika⁵¹⁰. Ji vertinta kaip integrali Janonio kūrybos dalis: „[K]aip revoliucinės poezijos dalį jis įtvirtino gamtinę bei individualinę lyriką“ – teigė Ruseckienė⁵¹¹.

Atnaujintoje chrestomatijos laidoje 1977 m., lyginant su 1968 m., Janonio eilėraščių padvigubėjo (!). Dalis naujai atrinktų tekstų – meilės ir gamtos

~~~~~
 jėga kitur – stipriai tikroviškai nubrėžtame karakteryje, išgyvenimo intensyvume ir teisingume. [...] Ne išgyvenimo sudėtingumas ar subtilumas, o vientisas, ryškus, platus vidinis mostas (V. Kubilius) ir sudaro šio eilėraščio estetinę vertę.“ (V[anda] Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 94.)

⁵⁰⁷ VG LLV X 1969, p. 121. Taip pat žr. [Vytautas Kubilius], „Julius Janonis“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2, p. 576; J.[onas] Lankutis, *Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 19–20; V.[ytautas] Kubilius, *Julius Janonis*, p. 335.

⁵⁰⁸ V[anda] Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 106.

⁵⁰⁹ P.vz., 1982 m. X klasės mokinės iš Dusetų rašiny pavadintas: „J. Janonis – socialistinio realizmo pradininkas lietuvių poezijoje“ (*Lietuvių kalbos rašto darbų bazė „Rasineliai“*, parengė Loreta Vaitkevičienė, Giedrius Tamaševičius, Eglė Jankauskaitė, Ramunė Čičirkaitė, Laima Nevinskaitė. Prieiga internetu: http://rasineliai.sociolingvistika.lt/d.php?f=http://rasineliai.sociolingvistika.lt/forma/39697408.pdf&n=1982_mot_10_utenos-aps_interpretacija_0689.pdf [žiūrėta: 2024-05-24]).

⁵¹⁰ M. Grabliauskienė, „J. Janonio asmenybė ir kūryba, ugdant komunistinius įsitikinimus“, *Tarybinė mokykla*, 1973, Nr. 5, p. 31; Regina Norkevičienė, „X klasės kurso planavimas“, *Tarybinė mokykla*, 1978, Nr. 9, p. 26–29; Eadem, *IX–XI klasių lietuvių literatūros ir kalbos kurso teminiai planai*, Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas, 1979.

⁵¹¹ Liuda Ruseckienė, „Julius Janonis X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 4, p. 34.

lyrika („Pavasario aidai“, „Prieš audrą“, „Žvaigždei“), bet kituose plėtojama socialinė tematika – skurdas, vargas, sunkus darbas („Man vis skauda širdis“, „Tyli drama“, „Draugai“ ir kt.)⁵¹². Net ir mažėjant poetui rekomenduojamų pamokų, jo eilėraščių chrestomatijose daugėjo, netrūko publikacijų apie Janonio kūrybos nagrinėjimą pedagoginėje periodikoje⁵¹³, jo kūriniai mokiniams teikti kaip eilėdaros pavyzdžiai⁵¹⁴, naudoti pristatant inovatyvius literatūrinio ugdymo metodus⁵¹⁵.

Kanoninę Janonio poziciją bandyta įtvirtinti ir pabrėžiant jo kaip revoliucinės poezijos autoriteto vaidmenį (iš jo mokėsi Montvila, Cvirka ir kt.)⁵¹⁶. Ričardas Pakalniškis rašė apie „Juliaus Janonio poetinę tradiciją“, kurios tąsa laikė dalį Nėries, Algimanto Baltakio, Alfonso Maldonio, Justino Marcinkevičiaus, Albino Bernoto ir Vlodo Šimkaus eilių⁵¹⁷.

Kaip poeto populiarumo įrodymas vadovėliuose minėta Janonio kūrybos sklaida bei meninė recepcija sovietų Lietuvoje⁵¹⁸, taip pat poeto įamžinimo formų gausa⁵¹⁹. 1976 m. minint 80-ąsias poeto gimimo metines Korsakas konstatavo, kad dėl „visaliaudinio populiarumo, skaitytojų gausumo, daugiataisio pripažinimo“ jis tapęs vienu pagrindinių lietuvių klasikų⁵²⁰. Suprantama, šią poziciją Janoniui pelnė ne tiek skaitytojų simpatijos, kiek LKP siekis sovietizuoti Lietuvos kultūrą, į pirmąsias rašytojų gretas iškeliant revoliucinės kankinystės aura vainikuotą poetą.

⁵¹² *Lietuvių literatūra X klasei*, d. 1 (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė Jonas Vildžiūnas, Kaunas: Šviesa, 1977, p. 301–304, 309–310.

⁵¹³ Pvz., Liuda Ruseckienė, „Julius Janonis X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 3, p. 27–32; Nr. 4, p. 34–35.

⁵¹⁴ V.[incas] Auryla, J.[uozas] Girdzijauskas, „Lietuvių eilėdara mokykloje“, p. 133–145.

⁵¹⁵ Pvz., V.[incas] Auryla, L.[iuda] Ruseckienė, „Probleminis mokymas ir mokyklinis literatūros kursas“, p. 19–22; *Iidem*, „Probleminės užduotys ir situacijos literatūros pamokose“, p. 19–24, ir kt.

⁵¹⁶ VG LLV X 1969, p. 126; Vytautas Galinis, „[J. Janonio tradicija ir pažangieji poetai]“, in: *Julius Janonis literatūros moksle ir kritikoje*, p. 266–270.

⁵¹⁷ Ričardas Pakalniškis, „Atgijęs Janonis“, in: *Ibid.*, p. 273–282.

⁵¹⁸ Būtėnas ir Aleksandras Kernagis poeto biografijos motyvais sukūrė pjesę „Pamilau dangaus žydrumą“ (pastatyta 1957 m. LSSR valstybiniame akademiniam dramos teatre). Lietuvos kino studija 1958 m. sukūrė meninį filmą „Julius Janonis“ (režisieriai Balys Bratkauskas, Vytautas Dabašinskas). Mikas Petrauskas, Stasys Šimkus, Juozas Gruodis sukūrė dainų pagal Janonio eilėraščių žodžius. (VG LLV X 1969, p. 126.)

⁵¹⁹ Sovietmečiu Janonio vardas suteiktas fabrikams, kolūkiams, mokykloms ir gatvėms įvairiose Lietuvos vietovėse. (V.[ytautas] Kubilius, *Julius Janonis*, p. 386.)

⁵²⁰ Kostas Korsakas, „Poeto šlovė“, in: *Julius Janonis literatūros moksle ir kritikoje*, p. [286].

Kapitalizmo epochos literatūra: buržuazinis laikotarpis

Paskutinis vadinamosios kapitalizmo epochos laikotarpis buvo įrėmintas dviejų „socialistinių revoliucijų“: bolševikų (vadinamosios Spalio) ir socialistinę santvarką Lietuvoje „atkūrusios“ 1940 m. „revoliucijos“. Pagal sovietinę istoriografiją bolševikų revoliucijos tikslus įgyvendino 1918–1919 m. Mickevičiaus-Kapsuko vadovauta kova dėl sovietų valdžios įtvirtinimo Lietuvoje. Bet, kaip rašyta ano meto vadovėliuose, „buržuazija su užsienio imperialistų pagalba“ šią revoliuciją nuslopino ir tada prasidėjusi „buržuazinė reakcija“⁵²¹.

Ilgą laiką mokyklinėje literatūros istorijoje apskritai nebuvo minimas atskiras pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpis. Iš karto po Janonio prasidėdavo vadinamoji „tarybinė literatūra“ (1950–1953 m. programos). Tokį sprendimą padiktavo sovietinė istoriografija, kuri buvo linkusi „buržuazinės reakcijos“ laiką vaizduoti kaip „tamsiuosius amžius“, kai Lietuvos kultūroje ir literatūroje tariamai įsiviešpatavo dekadansas⁵²². Kai galiausiai 1954 m. pradėta skirti 1917–1940 m. laikotarpį, jam atstovavo vos du autoriai – Janonis ir Kapsukas⁵²³. 1955–1956 m. Janonį grąžinus į XX a. pradžią, 1917–1940 m. laikotarpį reprezentavo vienintelis Kapsukas⁵²⁴. Ir tik prasidėjus atlydžiui, 1957 m. programoje pagaliau suformuotas bazinis šio laikotarpio autorių ir kūrinių korpusas (su nedidelėmis korekcijomis išsilaikęs iki 1988).

Laisvėjant politiniam režimui, pagaliau buvo leista minėti į Vakarus 1944 m. emigravusį Krėvę (privalomi kūriniai „Skerdžius“ (1921), *Skirgaila* (liet. 1925)) ir ilgą laiką (dėl partinės kritikos *Dievų miškui*) nutylėtą Sruogą (privalomas kūrinys *Apyaušrio dalia*, parašyta 1940–1941, publikuota 1945; *Dievų miškas*, nors ir publikuotas iš karto po atlydžio (1957), privalomu skaitiniu mokykloje tapo tik 1983). Iš ankstesnio (XIX a. pabaigos – XX a. pradžios) mokyklinės lietuvių literatūros istorijos laikotarpio į 1917–1940 m.

⁵²¹ V.[ytautas] Galinis, *1917–1940 m. laikotarpio lietuvių literatūra X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1966, p. 3. Toliau vartojama santrumpa VG LL X 1966. Literatūros istorijos vadovėliuose niekada neminėtas oficialus Lietuvos Respublikos pavadinimas, jis buvo pakeičiamas „buržuazinės reakcijos“ ir „fašistinės diktatūros“ (1926–1940) vardais. Vengta net paties žodžio „valstybė“.

⁵²² Sovietmečio vadovėliuose modernizmo ir dekadentizmo terminai vartoti sinonimiškai. Ši kryptis laikyta iš principo klaidinga, nes prieštaravo marksizmo dogmai, kad menas neišvengiamai reiškia klasinius interesus. (Žr. VG LL X 1966.)

⁵²³ *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valskybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 40–43.

⁵²⁴ *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valskybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1955, p. 65–67; VMPr LKL VIII–XI 1956, p. 62–64.

kursą atlydžio metais perkelti Vaižgantas (*Dėdės ir dėdienės*, 1920–1921) ir Lazdynų Pelėda (*Ir pražuvo kaip sapnas*, 1908). (Pastaroji 1959 m. gražinta į XIX a. pabaigą, o nuo 1963 m. minima tik apžvalginėse pamokose.) Sąrašą papildė ir pokariu „tarybinei literatūrai“ priskirtas Putinas (*Altorių šešėly*, 1932–1933) bei Kapsukas („Didysis nusikaltėlis“, 1909); pastarasis nuo 1966 m. vėl gražintas į XX a. pradžios kursą⁵²⁵.

Tokia gan eklektiška ir tik iš dalies laikotarpio chronologines ribas atitinkanti autorių ir kūrinių atranka siekta, viena vertus, parodyti, kad revoliucinės literatūros raida nenutrūko ir tęsėsi net ir „žiauraus teroro prieš revoliucinius kovotojus“ metais⁵²⁶. Kita vertus, santykinės liberalizacijos laikotarpiu jau buvo galima parodyti ir kiek platesnį „buržuazinės reakcijos“ spektrą. 7-ajame dešimtmetyje 1917–1940 m. lietuvių literatūros kursą papildė Binkio *Atžalynas* (1938) ir *Generalinė repeticija* (parašyta 1939–1940, išleista 1958) (1983 m. Binkio kūryba ir vėl perkelta į apžvalgą). Daugybė talentingiausių tarpukario literatūros kūrėjų (dėl emigracijos į Vakarus) sovietmečiu liko nutylėti (Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis, Antanas Vaičiulaitis, Henrikas Radauskas), porą (Igną Šeinių, Jurgį Savickį) nuo 1969 m. imta minėti apžvalginėse temose, bet jų kūryba neanalizuota⁵²⁷.

Mokykliniuose vadovėliuose 1917–1940 m. laikotarpis vaizduotas pabrėžiant ideologinę literatūros lauko veikėjų konfrontaciją: vienoje barikadų pusėje „pažangieji“ rašytojai, kitoje „buržuaziniai“. Būtent pažangieji, anot šio laikotarpio mokyklinius vadovėlius rengusio Galinio, „iškovojo pirmąsias vietas bendroje lietuvių literatūros raidoje“⁵²⁸. Tokią šiandienos požiūriu paradoksišią išvadą jis grindė tuo, kad jau „fašistinės diktatūros“ metais (1926–1940) pajėgiausi „buržuaziniai“ rašytojai nusigręžė nuo žlugti pasmerkto modernizmo ir ėmėsi kurti pažangius realistinius kūrinius (Putinas, Sruoga). Ši tariamai dėsninga jų kūrybos raida galiausiai ir atvedusi juos į „tarybinės literatūros“ autorių gretas.

⁵²⁵ VMPr LKL VIII–XI 1957, p. 50–56.

⁵²⁶ 1917–1940 m. laikotarpio apžvalginę temą vainikuoja dvi siūlomos rašinio temos: „Spalio revoliucijos poveikis lietuvių literatūrai“, „Pažangiosios literatūros vaidmuo darbo žmonių kovoje prieš fašistinį režimą“ (VG LL X 1966, p. 154.)

⁵²⁷ Didžioji dalis išeivių kūrybos sovietų okupuotoje Lietuvoje buvo nepasiekiamo, todėl mokytojai kritikavo principą į apžvalgines temas įtraukti autorius, kurių kūriniai neprieinami. (Humanitarinės krypties vid. mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros programos IX–XI kl. aptarimo, įvykusio 1970 m. kovo mėn. 24–26 d. Klaipėdos mieste, protokolai, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2484, l. 69.)

⁵²⁸ VG LL X 1966, p. 129.

Pagal programoje nurodytą skaityti kūrinių kiekį (apimtį) ir rekomenduojamų pamokų skaičių 1917–1940 m. laikotarpio kurse visą sovietmetį daugiausia dėmesio skirta Krėvei ir Putinui (po 7 pamokas 1957, atitinkamai 10 ir 12 pamokų 1987). Krėvė jau pirmojoje Lietuvos Respublikoje išventintas į klasikus, pozicionuotas mokyklinio kanono centre. Pokariu buvo ilgai nutylimas dėl emigracijos į Vakarus, bet po rašytojo mirties 1954 m., Lietuvoje švelnėjant poliniam klimatui, vėl pradėta publikuoti jo kūrinius⁵²⁹, o nuo 1957 m. Krėvė gražintas ir į mokyklines programas bei vadovėlius. 1966 m. įkurtas Krėvės memorialinis muziejus gimtajame Subartonių kaime⁵³⁰.

Sovietmečio vyresniųjų klasių mokiniams Galinis Krėvę pristatė kaip prieštarinę asmenybę⁵³¹. Nenutylėjęs fakto, kad 1920 m. sugrįžęs į „buržuazinę Lietuvą“ Krėvė palaikė ryšius su „nacionalistinėmis organizacijomis“, vadovėlio autorius vis dėlto fokusavosi į vėlesnį rašytojo gyvenimo laikotarpį: 4-ojo dešimtmečio viduryje prasidėjusį bendradarbiavimą kairiųjų rašytojų suburtame *Literatūros* žurnale ir almanache *Prošvaistė* (1937–1940), dalyvavimą Lietuvių draugijos SSRS tautų kultūrai pažinti veikloje ir teigiamus keliones į SSRS išpūdžius, taip pat Krėvės pareigas vadinamojoje Liaudies vyriausybėje. Suprantama, sovietmečio vadovėliuose nebuvo minimas jo atsistatydinimo faktas, o nacmečiu paskelbtas jo pareiškimas apie 1940 m. politinę veiklą teisintas „hitlerinių okupantų“ spaudimu. Kadangi buvo neįmanoma nepaminėti Krėvės pasitraukimo į Vakarus, vadovėlyje jis aiškintas kaip klaidingas rašytojo žingsnis, lėmęs vargingą senatvę ir mirtį svetur: „Varginga senatvė, buržuazinės visuomenės abejingumas kūrybai galutinai pakirto rašytojo jėgas. Jis mirė 1954 m. liepos 7 d. Filadelfijoje.“⁵³²

Lyginant su pirmosios Lietuvos Respublikos laikų vadovėliais, sovietmečiu beveik neteikta dėmesio Krėvei kaip tautinio epo kūrėjui, savo kūriniuose prikėlusiam „tautos dvasią“. (Šią interpretaciją vėl pradėta plėtoti tik 9-ajame dešimtmetyje⁵³³.) Bet rašytojo valstietiškos kilmės ir plačios

⁵²⁹ *Apsakymai ir padavimai* (1955), *Žentas* (1956), *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* (1957), *Raganius* (1958), *Šiaudinėj pastogėj* (1964), *Likimo žaismas* (1965), *Bedievis* (1966), *Skirgaila. Mindaugo mirtis: dramos* (1967) ir t. t.

⁵³⁰ „LKP CK biuro nutarimas dėl muziejų vaidmens padidinimo ideologiniame darbe (1965 m. sausio 13 d.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, p. 353.

⁵³¹ Po Krėvės biografiją pateikiančiu poskyriu Galinis suformulavo užduotį apibūdinti „ideologinių bei literatūrinių Krėvės pažiūrų prieštarumą“. (VG LL X 1966, p. 181.)

⁵³² VG LL X 1966, p. 48; VG LLV X 1969, p. 180.

⁵³³ Žr. Justinas Marcinkevičius, „Pripildė mus Lietuvos“, *Literatūra ir menas*, 1982, spalio 30, p. 7. Straipsnio fragmentai perspausdinti chrestomatijoje. (*Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija XI klasei*, 1989, p. 120–123.)

erudicijos akcentai išliko. Privalomų Krėvės kūrinių korpusas 6–7-uoju dešimtmečiais, lyginant su tautinės mokyklos laikotarpiu, dvigubai mažesnis: nors programose ir vadovėliuose glaustai aptarti *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* (1912) ir *Šarūnas* (1911), vyresniųjų klasių mokiniams nurodyta skaityti tik „Skerdžių“ ir *Skirgailą*. Pastaroji drama, nors 1957 m. įtraukta į skaityti privalomų kūrinių sąrašą, ilgą laiką mokiniams tebuvo prieinama ištraukomis („Mokinio bibliotekos“ serijoje išleistoje Krėvės kūrinių rinktinėje ¹1958, ²1959, ³1960), visa ji sovietinėje Lietuvoje išspausdinta tik po dešimtmečio – 1967 m.

Viena iš priežasčių, kodėl *Skirgailos* leidyba taip nuvėlinta („Skerdžius“ ir kiti realistiniai apsakymai pradėti publikuoti nuo 1955), galėjo būti šioje dramoje įžvelgtos „ideologinės tendencijos bei ribotumai“. „Marksistiniais pagrindais“ atnaujintą Krėvės recepciją pirmasis ėmėsis formuoti sovietmečio literatūros mokslo patriarchas Korsakas *Skirgailą* vertino skeptiškai. Anot jo, šioje bei kitose istorinėse Krėvės dramose pasireiškė „buržuazinio individualizmo teorijoms“ būdingas „stiprios asmenybės“ kultas⁵³⁴. Dramaturgijos tyrėjas Jonas Lankutis kritikavo Krėvę nesistengus *Skirgailos* asmenybės tragedijos „glaudžiau sieti su liaudies likimu“. Toks „buržuazinės ideologijos padiktuotas“ dramos autoriaus požiūris, pasak tyrėjo, sumenkino idėjinę estetinę kūrinio reikšmę⁵³⁵.

Šalia liaudiškumo stokos (o tai buvo viena pamatinių marksistinės-lenininės estetikos kategorijų) *Skirgaila* galėjo užkliūti ir dėl dramos temos – kunigaikščio *Skirgailos* siekio išsaugoti Lietuvos suverenitetą po Jogailos pasirašytos personalinės unijos su Lenkija. Net ir atlydžio metais valstybingumo išsaugojimo tema valdantiesiems galėjo atrodyti pavojinga. Spektaklį pagal šią Krėvės dramą LSSR valstybinis akademinis dramos teatras (režisierius Juozas Rudzinskas) ryžosi pastatyti tik 1966 m., laikinai sušvelnėjus ideologinei kultūros kontrolei Brežnevo valdymo pradžioje.

Iškėlus hipotezę, kodėl minėtos dramos leidyba sovietų Lietuvoje galėjusi taip ilgai užtrukti, verta pasvarstyti priežastis, kurios lėmė *Skirgailos* sugrąžinimą į mokyklinę programą. Po to, kai sovietų Lietuvoje apsispręsta vėl pradėti leisti Krėvės kūrybą (1955), Mokyklų valdybai reikėjo atrinkti mokykloms tinkamus rašytojo kūrinius. Viena vertus, *Skirgailos* tema buvo

⁵³⁴ Kostas Korsakas, „V. Krėvė-Mickevičius“, in: Vincas Krėvė, *Apsakymai ir padavimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 6.

⁵³⁵ J.[onas] Lankutis, *Lietuvių dramaturgija: kritikos etiudai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 240.

ideologiškai neaktuali ir net pavojinga (feodalizmo laikų galingųjų ginčai dėl valdžios, Lietuvos praeities aukštinimas ir jos suvereniteto kaip svarbiausio politinio tikslo kėlimas). Antra vertus, ligtolinė lietuvių literatūros programa stokojo dramos kaip vienos iš trijų pagrindinių literatūros rūšių. *Skirgaila*, be jokios abejonės, buvo viena iš meniškai stipriausių XX a. pirmos pusės lietuvių dramų⁵³⁶. Būtent dramos stoka ligtolinėje mokyklinėje programoje galėjo lemti jos rengėjų motyvą įtraukti į vyresniųjų klasių privalomų kūrinių sąrašą kūrinių, kuris vargiai atliepė kultūrinės sovietizacijos poreikį.

Neviešu motyvu įtraukti Krėvės dramą į privalomus vyresniųjų klasių skaitinius galėjo tapti lituanistų noras pateikti daugiau istorinių kūrinių vyresniųjų klasių programoje. Kadangi nuo 1960–1961 mokslo metų vyresnėse klasėse nebeliko atskiros Lietuvos istorijos disciplinos (jos mokyta kaip „TSRS istorijos“ dalies), istorinės tematikos grožiniai kūriniai galėjo tapti pretekstu literatūros mokytojams plačiau kalbėti apie praeitį. Kad ir kokie buvo 1957 m. programą rengusios Švietimo ministerijos Mokyklų valdybos motyvai įtraukti *Skirgailą* į privalomų kūrinių sąrašą, jie nebuvo suderinti su Valstybine grožinės literatūros leidykla – visas dramos tekstas, kaip jau minėta, publikuotas tik po dešimtmečio. Tikėtina, kad po rašytojo mirties *Skirgaila* buvo įtrauktas į leidyklos planus, bet dėl Korsako ar kieno kito kritikos leidyba vis atidėliota.

Iki 7-ojo dešimtmečio vidurio su dramos siužetu susipažinti mokiniai te galėjo iš 1958 m. pasirodžiusios Krėvės rinktinės (ir dviejų pakartotinių jos leidimų)⁵³⁷. Šioje plonoje knygelėje publikuota maždaug pusė *Skirgailos* teksto; trūkstanti pjesės fragmentai trumpai perpasakoti skliaustuose. Nors rinktinės įvadą parengęs Lankutis glaustai užsiminė apie *Skirgailos* autoriaus „buržuazinės tendencijos ir ribotumo“ esą nulemtus kūrinio trūkumus, pjesę jis pavadino vienu žymiausių lietuvių dramaturgijos veikalų, pasižyminčiu puikia dramaturgine technika ir sceniškumu. Pagal sovietų literatūrologijos žaidimo taisykles susiejęs Krėvės dramą su realizmo kryptimi („*Skirgaila*“ parašytas vystant geriausias pasaulinės realistinės dramaturgijos tradicijas“), joje gvildenamų problemų reikšmingumu, vaizduojamų asmenybių monumentalumu,

⁵³⁶ Tai konstatuojama ir vadovėliuose bei akademinėje istorijoje. (VG LL X 1966, p. 68; VG LLV X 1969, p. 206; [Jonas Lankutis], „Vincas Krėvė-Mickevičius (1882–1954)“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 3, d. 1: *Kapitalizmo epocha (1917–1940)*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 303.)

⁵³⁷ *Vincas Krėvė* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958.

vidinių jų prieštaravimų atskleidimu bei stiliumi Lankutis teigė *Skirgailą* esant artimą Shakespeare'o, Aleksandro Puškino ir Henriko Ibseno dramoms⁵³⁸.

Rinktinės įvade nenutylėta nė viena iš Krėvės dramos siužeto linijų – LDK valdovo pasišventimas krašto interesams, siekis apginti krašto suverenitetą nuo Lenkijos ir Vokiečių ordino, Skirgailos vidiniai prieštaravimai, dviejų pasaulių – senojo lietuvių tikėjimo ir krikščionybės – susidūrimas, tragiška meilė ir aistros proveržis. Vis dėlto rinktinėje pateiktų *Skirgailos* fragmentų atrankoje (ji nekito visuose leidimuose, knygos sudarytoja(s) nenurodyta(s)) galėtume įžvelgti siekį kai kuriuos dramatinio konflikto aspektus užtušuoti. Tarkime, mokinių skaitytoje sutrumpintoje dramos versijoje nelikę dramos veiksmų, kuriuose akcentuojama LDK didybė (pokylio scena), galimai dėl religinių laidojimo apeigų ir cituojamo maldos teksto išimta kulminacinė dramos dalis (koplyčioje), eliminuotos gundymo scenos ir erotinės užuominos.

Kad pastarosios galėjo kliūti leidinio sudarytojams ar recenzentams, rodytų dorovinės cenzūros apraiškos kitų mokyklinių priemonių leidybos procese. Dar stalinmečiu X klasės chrestomatiją recenzavę Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojai siūlė iš Žemaitės „Marčios“ išimti pastraipą apie pirmąją naktį po vestuvių bei „išbraukti kai kuriuos posakius iš „Petro Kurmelio“, pvz.: „...tat sakydamas, suko Marčę aplink save, ir pavirto abudu pakarklynėje“⁵³⁹. (1952 m. išėjusioje chrestomatijoje į šią recenzentų pastabą neatsižvelgta.) 1956 m. „Mokinio bibliotekos“ serijos Cvirkos kūrinių rinktinę recenzavęs nenustatytas autorius apgynė rankraštyje kupiūruotą apsakymo „Uogelė“ sakinį: „Nors senutė ir spyrėsi, kad ne nuo jos išvirtų grybų, o nuo pirmojo vaisiaus, kurį marti ysčiuje nešiojo, ją tąsė, bet nieko negelbėjo.“ Recenzento (-ės) tikinimu, „[p]edagoginiu atžvilgiu šis sakinyš – mokiniams žalos nedaro“⁵⁴⁰. Galima tik numanyti, kokį įspūdį mokinių dorovę sergstintiems Valstybinės pedagoginės leidyklos bendradarbiams galėjo palikti kad ir tokia Krėvės dramos scena: „Kelleris: [...] Tu pastebėjai, kokios stambios jos krūtys. A? O lūpos, lūpos!.. Ach, išbučiuosiu jas!.. Matei, kaip staiga parauda jos veidai? Be abejo, naktimis ją kankina geiduliai, ir dabar visai ne-

⁵³⁸ J.[onas] Lankutis, „Vincas Krėvė-Mickevičius (1892–1954)“, in: *Ibid.*, p. 10.

⁵³⁹ P.[etro] Mikutaičio ir P. Jasinevičiaus recenzija Lietuvių literatūros chrestomatijai X klasei (sudarė J.[ulius] Būtėnas, A. Chlebinskas, E. Mackevičienė.) (Recenzija apsvastyta ir priimta Vilniaus valst.[ybinio] ped.[agoginio] instituto Lietuvių literatūros katedroje.), [s. d.], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 742, l. 280.

⁵⁴⁰ Nenustatyto autoriaus parengta P. Cvirkos ir Žemaitės kūrinių, paruoštų „Mokinio bibliotekos“ leidimui, recenzija, mašinraštis, 1956, sausio 29, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1487, l. 30.

teks ramybės, kol ateis pas mane...“⁵⁴¹ Net ir 1968 m. publikuotame visame *Skirgailos* tekste X klasės chrestomatijoje cituotos Vokiečių ordino riterių dialogo ištraukos nerasime (kupiūros vieta leidinyje niekaip nepažymėta)⁵⁴². Kad tokiu būdu rūpintasi mokinių dorove, rodo faktas, jog plačiajam skaitytojų ratui skirtoje 1967 m. „Vagos“ leidykloje pasirodžiusioje Krėvės dramų rinktinėje *Skirgaila* pateiktas be kupiūrų⁵⁴³.

Tiek Lankučio, tiek vadovėlinį (1966, 1969) *Skirgailos* pristatymą mokiniams parengusio Galinio garbei reikėtų pastebėti, kad jie nepasinaudojo Krėvės drama ateistinei propagandai, nors spaudoje anuomet gyvildenta religijos ir Katalikų bažnyčios kritika *Skirgailoje* ir kituose šio rašytojo kūriniuose⁵⁴⁴. Kad minėtos dramos įtraukimas į vyresniųjų klasių programą galėjo būti teisinamas jos polemika „su katalikišku Lietuvos istorijos, religijos vaidmens visuomenės gyvenime aiškinimu“⁵⁴⁵, rodytų ir LKP CK kultūros skyriaus pritarimo sulaukusi „Vagos“ iniciatyva 600-osioms krikščionybės įvedimo Lietuvoje metinėms (1987) publikuoti tariamai antireliginių Krėvės kūrinių rinktinę (be *Skirgailos*, ją turėjo sudaryti *Raganius* (1939) ir ištrauka iš nebaigto romano *Dangaus ir žemės sūnūs* (2 d. 1949, 1961)⁵⁴⁶).

Kaip *Skirgailą* mokykliniai vadovėliai pristatė esant vieną geriausių lietuvių dramų, taip „Skerdžių“ – lietuvių trumposios prozos šedevru⁵⁴⁷. Šis apsakymas sovietmečiu vertintas panašiai, kaip ir tautinės mokyklos laikais. Tai aiškintina abiejų laikotarpių (mokykliniam) kanonui savitu *liaudiškumu* – paprasto kaimo žmogaus, jo pasaulėžiūros, moralės principų aukštinimu⁵⁴⁸. Realistinė Krėvės kaimo proza – rinkinys *Šiaudinėj pastogėj* – puikiai derėjo

⁵⁴¹ V.[incas] Krėvė, *Skirgaila*: keturių dalių istorijos drama iš senovės lietuvių gyvenimo, antras leidimas, Kaunas: Spaudos fondas, 1938, p. 65.

⁵⁴² LL X 1 1968, p. 408.

⁵⁴³ V.[incas] Krėvė, *Skirgaila. Mindaugo mirtis*, Vilnius: Vaga, 1967.

⁵⁴⁴ A.[ntanas] Trakymas, „Religijos ir bažnyčios kritika V. Krėvės kūryboje“, *Pergalė*, 1965, Nr. 3, p. 122–136.

⁵⁴⁵ „LKP CK kultūros skyriaus pažyma apie „Vagos“ leidyklos pasiūlymą išleisti V. Krėvės kūrybos rinktinę (1986 m. gegužės 8 d.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, p. 447.

⁵⁴⁶ Tokia rinktinė nebuvo publikuota.

⁵⁴⁷ VG LL X 1966, p. 55; VG LLV X 1969, p. 188. Tiesa, 1969 m. vadovėlio leidime daugiau dėmesio skirta apysakai *Raganius*, mat iš Krėvės prozos būtent ją rekomenduota nagrinėti 1969 m. programoje. Būtent *Raganius*, o ne „Skerdžius“ pateiktas mokiniams ir 1968 m. pasirodžiusioje chrestomatijoje, taip liko ir visose chrestomatijos laidose (1977, 1983).

⁵⁴⁸ Liaudiškumą svarbiausiu Krėvės kūrybos išliekamąją vertę pagrindžiančiu bruožu įvardijo Kostas Korsakas įvadiniam straipsnyje pirmajam po karo išėjusiam šio rašytojo apsakymų rinkiniui. (Kostas Korsakas, „V. Krėvė-Mickevičius“, p. 7.)

iš pažiūros kardinaliai skirtingų vertybinių sistemų – tautinės ir sovietinės mokyklos – kanone.

1966 m. – kai pirmą kartą išėjo Galinio parengtas X klasės vadovėlis su skyriumi apie Krėvę – jau buvo galima kalbėti ne tik apie Lapino dvasinio pasaulio turtingumą, prisirišimą prie nuo mažens jį supančios gamtos, bet ir apie jo paveikslu rašytojo perteiktą lietuvių nacionalinį charakterį⁵⁴⁹. O tai jau neabejotinas XX a. pirmos pusės Krėvės kritinės recepcijos aidas. Kita vertus, rekomendacinėse rašinių temose ir klausimų formuluotėse akcentuotas ne Lapino įkūnytas lietuvių etninis, bet veikiau socialinis kaimo žmogaus tipažas: „Kokius kaimo žmogaus bruožus rašytojas labiausiai išryškino savo apsakymuose?“, „Lapinas – šviesus senovinio kaimo žmogaus tipas“⁵⁵⁰. Panašių temų brežnevinės liberalizacijos metais siūlyta ir abitūros rašto darbui: „Realistinis Lietuvos kaimo žmonių pavaizdavimas V. Krėvės kūrinuose“ (1964), „Gamta ir žmogus Krėvės kūryboje“ (1967)⁵⁵¹.

Kaip ir tarpukario vadovėlių autoriai, Galinis minėjo *Šiaudinės pastogės* personažų – Lapino ir Vainoraus – pasaulėžiūros sankirtą su krikščionybės dogmomis. Tačiau skirtingai nei 4-ajame dešimtmetyje, sovietmečiu vengta plačiau analizuoti panteistinę minėtų personažų pasaulėžiūrą. Užtat Lapino personažas mokykloje imtas naudoti antireliginei propagandai. Tam, be kita ko, pasitarnavo Mieželaičio poetinė publicistika, kurioje pateikta Krėvės personažo traktuotė kiek primena *Žmoguje* sukurtą gamtos ir visatos valdovą: „Jis [Lapinas] pats sau dievas. Šitų žalių ganyklų, šitų paukščių skambančių ir žalią muziką grojančių miškų. [...] Jis čia pažįsta kiekvieną medį, paukštelį, žvėrelį. Ir nė karto jis čia nesutiko kitų dievų. Čia jis, senas, samanotas, baltas kaip obels skardžius, *vienintelis dievas – šitų miškų šeimininkas* [išskirta mūsų].“⁵⁵² Šiomis Mieželaičio eilutėmis Krėvės „Skerdžiaus“ interpretaciją grindė dalis 7-ojo dešimtmečio mokytojų ir mokinių⁵⁵³.

⁵⁴⁹ VG LL X 1966, p. 56; VG LLV X 1969, p. 188.

⁵⁵⁰ VG LL X 1966, p. 63.

⁵⁵¹ Nenustatyto Mokyklų mokslinio tyrimo instituto vyr. mokslinio bendradarbio pažyma dėl egzaminų rezultatų Zarasų rajono mokyklose, [parašas neįskaitomas], [1964], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2251, l. 122; S. Kardišauskaitės informacija apie 1967 m. baigiamųjų egzaminų eigą Klaipėdos miesto mokyklose, nedatuotas rankraštis, [1967], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2348, l. 159.

⁵⁵² Eduardas Mieželaitis, *Duona ir žodis*: poetinė publicistika, Vilnius: Vaga, 1965, p. 164.

⁵⁵³ A. Vasiliausienė, J.[uozas] Uzdila, „V. Krėvės ‚Skerdžiaus‘ nagrinėjimas X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1967, Nr. 2, p. 20; Mokyklų valdybos inspektorės S.[alomėjos] Maceikienės, Respublikinio mokytojų tobulinimosi instituto metodininko J. Parnarausko pažyma apie egzaminų eigą Kapsuko rajono mokyklose, [1967], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2348, l. 188.

Panašiai kaip tarpukariu, sovietmečio vadovėliuose atkreiptas dėmesys į realizmo ir romantizmo dermę *Šiaudinėj pastogėj*: greta tikroviškų buities detalių – personažų sudvasinimas, pakylėjimas virš kasdienybės. Teko Galiniui pripažinti ir menką Krėvės dėmesį socialiniams kaimo konfliktams (tai esą „ribojo idėjinę jo kūrybos reikšmę“), užtat vadovėlyje palankiai vertintas rašytojo gebėjimas pažvelgti į aplinkinį pasaulį kaimo žmogaus akimis, dėmesingumas liaudies žmogaus vidiniam pasauliui. Kaimo žmogaus dvasinio grožio poetizavimą vadovėlio autorius laikė teigiamu ir novatorišku Krėvės kūrybos bruožu⁵⁵⁴. „Skerdžiaus“ autorius įvardytas Biliūno (veikiausiai nei Žemaitės) realistinės prozos tradicijos tęsėju⁵⁵⁵.

Daug dėmesio vadovėlyje skirta stilistinėms Krėvės prozos ypatybėms: pasakojimo paprastumui, šnekamosios liaudies kalbos vaizdingumui, skambiams, ritmiškiems sakiniams, kalbos muzikalumui. Būtent iš Krėvės kūrybos 1962 m. pirmą kartą sovietmečiu per abiturijos egzaminą mokiniams pasiūlyta išimtinai meniniams kūrybos aspektams skirta rašinio tema „V. Krėvės kūrinių kalbos turtingumas ir vaizdingumas“. Tiesa, tai buvo veikiau eksperimentas, vėliau mažiausiai dešimtmetį tokio pobūdžio temų abiturientams neteikta. Kaip rodo Mokyklų valdybos inspektoriaus ataskaita, mokiniai anuomet nebuvo pasirengę analizuoti meninę kūrinių raišką: nė vienas iš 290 Alytaus rajono abiturientų nepasirinko temos apie Krėvės kūrinių kalbą⁵⁵⁶.

Grįžtant prie vadovėlinės Krėvės interpretacijos, reikia pastebėti, kad Galinis rašytoją mokiniams pristatė kaip žymiausią lietuvių stilistą⁵⁵⁷. Manytina, kad būtent dėl šios priežasties nuo 1965 m. „Skerdžiaus“ ištrauką imta rekomenduoti dešimtokams mokytis atmintinai⁵⁵⁸. Kaip rodo metodologiškai

⁵⁵⁴ VG LL X 1966, p. 59, 68; VG LLV X 1969, p. 197, 206. Galinis čia tiesiogiai seka Korsako išsakytu Krėvės realistinės prozos vertinimu. Žr. Kostas Korsakas, „V. Krėvė-Mickevičius“, p. 11.

⁵⁵⁵ Siūlomose rašinių temose bei klausimų formuluotėse brėžtos Krėvės kūrybos paralelės su keliais lietuvių realizmo klasikais: „Liaudies žmogus Krėvės ir Vaižganto kūryboje“, „Gamta Krėvės ir Žemaitės kūryboje“, „Palyginkite Krėvės apsakymų tematiką su Žemaitės, J. Biliūno kūrybos tematika“, „Palyginkite, kaip atskleidžiamas žmogaus vidaus pasaulis Krėvės („Skerdžius“) ir J. Biliūno („Lazda“) kūryboje“. (VG LL X 1966, p. 63, 68; VG LLV X 1969, p. 201, 206.)

⁵⁵⁶ Mokyklų valdybos inspektoriaus P. Kantausko pranešimas apie pasiruošimo naujiesiems 1962/63 m. m. eigą ir brandos atestato lietuvių k.[albos] egzaminą Alytaus rajone, 1962, birželio 2, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2120, l. 16.

⁵⁵⁷ VG LL X 1966, p. 63; VG LLV X 1969, p. 201. Dešimtmečiu anksčiau vienu žymiausių lietuvių literatūros stilistų Krėvę įvardijo Korsakas. (Kostas Korsakas, *op. cit.*, p. 9.)

⁵⁵⁸ *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1965, p. 20. Nuo 1969 m. ji pakeista siūlymu atmintinai mokytis ištrauką iš *Raganiaus*, o nuo 1983 m. – ištrauką iš *Dainavos šalies senų žmonių padavimų*. Pastaroji rekomendacija galiojo iki 1989 m.

inovatyviai parengtas mokytojų A. Vasiliauskienės ir Uzdilos „Skerdžiaus“ nagrinėjimo planas (1967), fokusuotė į stilistinę ir kompozicinę apsakymo analizę išlaisvėjusioje to meto mokyklinėje lituanistikoje leido Krėvės kūrybą mokykloje dėstyti išvengiant marksistinės interpretacijos⁵⁵⁹.

Pradedant 1969 m. programa, „Skerdžius“ buvo nukeltas į VII klasės kursą, o vyresniųjų klasių privalomų skaitinių sąrašė jį pakeitė *Raganius*. Pastarosios apsakos kompozicinis sudėtingumas⁵⁶⁰, lyginant su „Skerdžiumi“, galėjo tapti viena priežasčių pasirinkti ją dėstyti dešimtokams. Kitus motyvus vadovėlyje pateikė Galinis – pagrindinis *Raganius* personažas yra sudėtingesnis literatūrinis charakteris⁵⁶¹, kūrinyje esama daugiau socialinės problemikos nei kituose⁵⁶² (tikriausiai vadovėlio autorius galvoje turėjo ryškesnį turtingųjų ir vargšų kontrastą). Nors *Raganius* tapo centriniu Krėvės kūriniu aukščiausiame koncentre, „Skerdžius“ ir toliau minėtas rašinių temose (dažnai siūlyta šiuodu kūrinius lyginti)⁵⁶³, abu kūriniai minėti ir 8-ojo dešimtmečio abitūros egzamino bilietuose⁵⁶⁴.

1969 m. Krėvės kūrinių į programą įtraukta beveik tiek pat, kiek tautinės mokyklos laikotarpiu, – *Skirgailą* ir realistinius apsakymus papildė *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* (nagrinėjimo aspektai: humanistinės ir patriotinės idėjos, romantinės legendos ypatumai ir originalus tautosakos panaudojimas). Aiškindamas padavimų genezę, Galinis savo vadovėlyje (1969) teigė, esą Krėvei nepavyko išvengti „buržuazinio individualizmo“ įtakų, todėl jo kūryba persiėmusi lyriškumu, romantine pasaulėvoka. Bet vadovėlio autorius ją teisino rinkinio užmoju atkurti šviesų ir galingą Lietuvos praeities paveikslą, kuris „reikalavo, kad į praeitį būtų žiūrima

⁵⁵⁹ A. Vasiliauskienė, J.[uozas] Uzdila, „V. Krėvės „Skerdžiaus“ nagrinėjimas X klasėje“, p. 17–20.

⁵⁶⁰ Kompozicinį sudėtingumą išsamiai aptarė ir Pranas Masiulis: P.[ranas] Masiulis, „Kompozicijos analizė kaip autoriaus vertinamojo požiūrio suvokimo priemonė“, in: *Literatūros mokyimo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 2, p. 106–116.

⁵⁶¹ „Jei Lapiną rašytojas poetizavo, tai Gugį jis vaizduoja su visomis žmogiškomis silpnybėmis“, – rašo Galinis. (VG LLV X 1969, p. 193.)

⁵⁶² *Ibid.*, p. 196. Vilniaus inžinerinio statybos instituto dėstytojas Juozas Stonys taip pat teigė, esą *Raganiuje* tiksliau nei bet kuriame kitame Krėvės kūrinyje atskleisti psichologiniai ir socialiniai veikėjų tipai, o charakteriai motyvuoti realistiškai. (Juozas Stonys, „Natūralios žmogaus prigimties priešpastatymas V. Krėvės „Raganiuje“, *Tarybinė mokykla*, 1978, Nr. 2, p. 34–35.)

⁵⁶³ Žr., pvz., A.[ntanas] Zabolka, „Rašinys X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1970, Nr. 7, p. 22, 28–29.

⁵⁶⁴ „Šviesus liaudies žmogaus paveikslas V. Krėvės prozoje („Skerdžius“, „Raganius“).“ (VMEB 1972, p. 9.)

romantiko žvilgsniu⁵⁶⁵. Apskritai, vėlyvuoju sovietmečiu romantinis Krėvės kūrybos pradas vis labiau akcentuotas. Antai Petronėlė Česnulevičiūtė „Mokinio bibliotekos“ serijos apybraižoje apie Krėvę vieną skyrių pavadino „Praeities romantika, heroika ir dramatismas“, o padavimus pristatė kaip „gražiausi[a] romantinės literatūros paminkl[a] Lietuvos praeičiai ir jos žmonėms“⁵⁶⁶. Nuo 1983 m. ištrauką iš pasirinkto *Dainavos šalies senų žmonių padavimų* kūrinio net rekomenduota mokytis atmintinai (vietoje anksčiau siūlyto realistinės prozos fragmento)⁵⁶⁷. Krėvės padavimai kūrė Lietuvos „aukso amžiaus“ legendą, bet sovietiniam istorijos naratyvui grėsmės nekėlė, mat vaizdavo ikirikščiioniškąją praeitį ir lietuvių kovas prieš „amžinuosius priešus“ – Vokiečių ordiną.

Kad vėlyvuoju sovietmečiu Krėvės kanoninis svoris vis didėjo, rodo 8-ojo dešimtmečio abitūros egzamino žodžiu bilietai: rašytojui skirti net trys klausimai (daugiau teko tik Nėriai ir Cvirkai, tiek pat – Žemaiti, Biliūnui ir Vienuoliui)⁵⁶⁸. Taigi Krėvės pozicija XX a. mokykliniame kanone keitėsi nuo priskyrimo kanono branduoliui (tautinėje mokykloje) iki išstūmimo iš kanono (stalinmečiu) ir staigios rekanonizacijos prasidėjus atlydžiui. Nors Krėvė sovietmečiu neatgavo 4-ajame dešimtmetyje turėto kanoninio svorio, jis vis dėlto liko vienas svarbiausių mokyklinės programos autorių.

Putino mokyklinė kanonizacija klostėsi kitaip. Tarpukario vyresniųjų klasių (patvirtintose) programose jo vardo nerasime (nors 1936, 1937 m. projektuose buvo numatyta jo lyriką skaityti baigiamojoje (VII) gimnazijos klasėje). Pirmą kartą greta kitų XX a. pirmos pusės rašytojų vyresniųjų klasių programoje ir egzaminų bilietuose Putinas paminėtas 1945 m. Šįkart jau ne kaip poetas, o kaip *Altorių šešėly* autorius⁵⁶⁹.

Pradedant 1946–1947 mokslo metais iki pat 7-ojo dešimtmečio pabaigos programose ir egzaminų bilietuose nurodyta ir šio romano interpretavimo

⁵⁶⁵ VG LLV X 1969, p. 181–182. 9-ojo dešimtmečio pedagoginėje spaudoje romantinis Krėvės padavimų pradas net nebeteisintas, tiesiog deklaruotas. Žr. Petronėlė Česnulevičiūtė, „V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimų“ poetikos bruožai“, *Tarybinė mokykla*, 1982, Nr. 10, p. 30.

⁵⁶⁶ Eadem, *Vincas Krėvė* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Šviesa, 1976, p. 21.

⁵⁶⁷ Ši rekomendacija programose išliko iki pat nepriklausomybės atkūrimo.

⁵⁶⁸ „V. Krėvės „Skirgaila“. Valdovo-žmogaus tragedija prieštaringoje istorijos kryžkelėje“; „V. Krėvės kūrybos apžvalga. Humanistinės ir patriotinės idėjos „Dainavos šalies senų žmonių padavimuose“. Romantinis šio kūrinio pobūdis“; „Šviesus liaudies žmogaus paveikslas V. Krėvės prozoje („Skerdžius“, „Raganius“)“ (VMEB 1972, p. 9–10.)

⁵⁶⁹ VMPr LKL 1945, p. 27.

kryptis: „Putino ‚Altorių šešėly‘ – buržuazinės visuomenės moralinio supuvimo pagrindinių bruožų atspindėjimas“⁵⁷⁰, „buržuazinės, veidmainiškos moralės ir prietaringos aplinkos paveikslai“⁵⁷¹. Ši formuluotė⁵⁷² geriausiai paaiškina ir motyvą, kodėl ligi tol mokykliniame kanone nefigūravęs kūrinys operatyviai integruotas į sovietinę vyresniųjų klasių literatūros programą.

Auklėjamąjį romano vertę kovojant prieš „religinės pasaulėžiūros liekanas“ ir „buržuazinės ideologijos atplaišas tarybinių žmonių sąmonėje“ 1953 m. suformulavo Korsakas⁵⁷³. Kad stalininėje mokykloje *Altorių šešėly* buvo numatyta išimtinai kapitalistinės Lietuvos visuomenės ir klerikalizmo kritikos funkcija, rodo ir *Literatūros chrestomatijoje X klasei* (1952) publikuota vienintelė romano ištrauka, pavadinta „Kunigai verslininkai“ (tai antros romano dalies epizodas apie Kalnynų parapijos klebono Platūno ūkininkavimą ir kunigo Stripaičio dalyvavimą kooperacijos versle⁵⁷⁴).

1950 m. išėjus Putino poezijos rinkiniui *Sveikinu žemę*, šio autoriaus kūryba perkelta į „tarybinės literatūros“ kursą. Greta *Altorių šešėly* privalomų skaitinių sąrašė atsirado propagandinės poezijos kūriniai: nevykusiai sueiliuotas Leniną adoruojantis ciklas „Didžiojo Spalio garbei“ (1947) ir Lietuvos okupaciją pateisinantis Stalino kulto pavyzdys „Kantata Tarybų Lietuvos dešimtmečiui“ (1950)⁵⁷⁵. Pastarojo eilėraščio ištrauką 1954–1956 m. dešimtokams rekomenduota išmokti atmintinai. Prasidėjus atlydžiui šios rekomendacijos nebeliko, propagandinės eilės dingo ir iš skaityti privalomų kūrinių sąrašo.

⁵⁷⁰ Brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos ir literatūros bilietai, 1947, balandžio 12, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 531, l. 82r.

⁵⁷¹ *Vidurinių mokyklų programos 1946/47. Lietuvių kalba ir literatūra. Rusų kalba*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1946, p. 28–29. Toliau vartojama santrumpa VMPr LKL 1946.

⁵⁷² Egzaminų bilietuose nuo 1956 m. reikalauta aptarti *Altorių šešėly* kaip buržuazinės Lietuvos visuomenės kritiką. Tokia pati formuluotė nuo 1969 m. pasirodo ir programose (nuo 1983 m. romano nagrinėjimo kryptis programoje nebenurodyta). 8-ajame dešimtmetyje vėl pradėtame rengti literatūros brandos egzamine žodžiu visuomenės kritikos aspekto nebeliko. (VMEB 1956, p. 8; *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 64; VMEB 1972, p. 10.)

⁵⁷³ K.[ostas] Korsakas, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, *Pergalė*, 1953, Nr. 1, p. 117. Antireliginės propagandos funkciją Putino romanui priskyrė ir LKP CK nariai. Žr. „LKP CK nario V.[iktoro] Lukoševičiaus pastabos apie ideologinius ir estetinius trūkumus meno ir literatūros kūriniuose (1962 m. spalio 12 d.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, p. 302.

⁵⁷⁴ LC X 1952, p. 822–823.

⁵⁷⁵ VMPr LKL VIII–IX 1953, p. 69.

Juliaus Būtėno,
Salomėjos Maceikienės,
L. Mičiulytės parengta
Literatūros chrestomatija
X klasei (1952)

1957 m. ir vėlesnėse programose Putino kūryba grąžinta į 1917–1940 m. laikotarpio kursą, o vienintelis privalomas kūrinys liko romanas *Altorių šešėly*. Radikalų mokyklinės jo receptijos pokytį atlydžio metais matome palyginę 1955 ir 1957 m. programose pateiktą šio romano mokymosi potemių aprašą:

Romanas „Altorių šešėly“ – buržuazinės Lietuvos visuomenės kritika. Romano siužetas. Susmukusios buržuazijos ir jos talkininkės – kunigijos tipai. Liudo Vasario paveikslas. Vasaris – smunkančios lietuviškosios buržuazinės inteligentijos, apsikrėtusios dekadentizmu, atstovas. Neprincipiškas buržuazinės visuomenės, klerikalų dviveidiškumo bei išsigimimo ir religinės pasauležiūros demaskavimas romane. Kritinis realizmas romane. „Altorių šešėly“ stilius ir kalba.⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ VMPr LKL VIII–XI 1956, p. 77–78.

„Altorių šešėly“ – vienas geriausių psichologinių romanų lietuvių literatūroje. Reakcinės dvasininkijos veidmainiškumo, buržuazijos išsigimimo kritika. Liudo Vasario paveikslas. Vasario istorija – buržuazinės inteligentijos idėjinio klaidžiojimo pavaizdavimas. Poeto ir kūrybos laisvės problema. Aukštas romano meninis lygis: kompozicijos darnumas, realistinis stilius, meistriškumas, giliai nuovokus kalbos priemonių panaudojimas.⁵⁷⁷

1955 m. *Altorių šešėly* mokymosi potemių aprašas kone žodis žodin nurašytas nuo jau minėto jubiliejinio (Putino šešiasdešimtmečiui skirta) Korsako straipsnio *Pergalės* žurnale⁵⁷⁸. Tai tipinis stalininio vulgariojo sociologizavimo pavyzdys, kai visa romano vertė grindžiama konkrečios visuomenės klasės vertinimu, šiuo atveju – buržuazijos ir klero kritika. Mokyklų inspektoriai reikalavo išryškinti šią tendenciją *Altorių šešėly* ir savo stalinmečiu rengtose pamokų tikrinimo ataskaitose⁵⁷⁹.

Atlydžio metais mokyklinės romano recepcijos kaitą galėjo lemti 1956 m. pasirodęs Vilniaus universiteto dėstytojų Irenos Kostkevičiūtės ir Aurelijos Rabačiauskaitės straipsnis *Literatūroje ir mene*, kuriame jos aštriai sukritikavo primityviai sociologizuotą Liudo Vasario kaip „išsigimstančios buržuazijos“ atstovo traktuotę⁵⁸⁰. Nors jos reagavo ne į mokyklinę *Altorių šešėlio* recepciją, bet į konkretų (ką tik žurnalistikos studijas baigusios Vytautės Žilinskaitės) straipsnį⁵⁸¹, išsakytos pastabos puikiai tiko ir mokyklinei šio romano recepcijai. Pagrindinis straipsnio autorių priekaištas – kad žvelgiant į Liudo Vasario situaciją paviršutinišku sociologiniu žvilgsniu, ignoruojami jauno žmogaus brandos, asmenybės integralumo, kūrėjo saviraiškos klausimai. O juk būtent jie lemiantys šio kūrinio išliekamąją vertę.

Kaip matyti, kritika buvo išgirsta, suformuluotos ne tik naujos potemės („Poeto ir kūrybos laisvės problema“), bet keitėsi ir bendra *Altorių šešėlio* interpretavimo kryptis mokyklinėje programoje: nuo „buržuazinės Lietuvos visuomenės kritika“ prie „vienas geriausių psichologinių romanų“; dar vėliau (1966) pirmoji romaną pristatanti potemė performuluota į „Romano problematikos platumas ir reikšmingumas“.

⁵⁷⁷ VMPr LKL VIII–XI 1957, p. 55.

⁵⁷⁸ K.[ostas] Korsakas, *op. cit.*, p. 117.

⁵⁷⁹ Inspektorių Trumpienės ir Gailiūno pateikta Vilniaus Sal.[omėjos] Nėries vardo II vidurinės mokyklos tikrinimo medžiaga, rankraštis, 1949, lapkričio 15, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 623, l. 224.

⁵⁸⁰ I.[rena] Kostkevičiūtė, A.[urelija] Rabačiauskaitė, „Argi taip reikia aiškinti Liudo Vasario charakterį?“, *Literatūra ir menas*, 1956, gegužės 26, Nr. 22 (500), p. 2.

⁵⁸¹ V.[ytautė] Žilinskaitė, „Kunigija „Altorių šešėly““, *Pergalė*, 1956, Nr. 4, p. 107–111.

Pirmą kartą Galinio parengtas skyrelis apie Putino kūrybą mokykliniame vadovėlyje pasirodė tik 1966 m. (be didesnių korekcijų perspausdintas ir vėlesniuose X klasės vadovėlio leidimuose)⁵⁸². Jame bandoma derinti dvi *Altorių šešėly* interpretavimo kryptis: ideologinę (buržuazijos moralinė krizė, simbolizmo kaip dekadentinio meno kritika, klerikalizmo, Katalikų kunigų seminarijos kaip asmenybę žalojančios institucijos demaskavimas, ateistinė propaganda) ir filosofinę-psichologinę (asmenybės ir kūrybos laisvės problema). Daug dėmesio Galinis skyrė psichologiniam ir intelektualiniam romano pobūdžiui, kompozicijai ir meninėms priemonėms (vidinis monologas, analitinė introspekcija).

Akivaizdžiai pasikeitusią sovietmečio literatūros lauko struktūrą rodo tai, kad 1966 m. vadovėlyje Galinis kritikavo Korsaką pabrėžiant neigiamus Vasario (kaip „dekadanso periodo buržuazinio inteligento“) asmenybės bruožus ir per mažai dėmesio skiriant jo išsivadavimui iš „dvasinės priespaudos“⁵⁸³. Kita vertus, apibendrindamas *Altorių šešėly* reikšmę lietuvių literatūrai, vadovėlio autorius gan tendencingai teigė, kad romane smerkiamos ne tik buržuazinės visuomenės ydos ir klerikalizmas, bet taip pat „religinis tamsybiškumas“ ir dekadentizmas. Ideologizuotą romano interpretacijos kryptį nurodo dalis vadovėlyje siūlomų rašinio temų: „Dvasininkijos gyvenimo kritika, *Altorių šešėly*“, „Lietuvių buržuazijos dvasinio ir moralinio smukimo vaizdai romane“, „Vasario išsivadavimo idėjinė reikšmė“, „Poetas ir kūrybos laisvė buržuazinėje visuomenėje (pagal *Altorių šešėly*)“⁵⁸⁴. Ta pati tendencija akivaizdi ir abitūros rašinio temų formuluotėse: „Dvasininkijos reakcinė veikla romane *Altorių šešėly*“ (1961), „Klerikalizmo ir buržuazinės visuomenės kritika V. Mykolaičio-Putino romane *Altorių šešėly*“ (1974), „Klerikalizmo kritika V. Mykolaičio-Putino romane *Altorių šešėly*“ (1977)⁵⁸⁵.

⁵⁸² VG LL X 1966, p. 69–95; VG LLV X 1969, p. 257–284.

⁵⁸³ Čia Galinis oponuoja studijiniam Korsako straipsniui „Liudas Vasaris literatūroje ir visuomenėje“ (1933). (VG LL X 1966, p. 93.)

⁵⁸⁴ *Ibid.*, p. 94–95.

⁵⁸⁵ Mokyklų valdybos inspektorės T.[atjanos] Didžiulytės pažyma apie egzaminų eigą Panevėžio rajono mokyklose, [1961], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2001, l. 75; Mokyklų valdybos inspektorės S.[alomėjos] Maceikienės informacija apie 1973–1974 mokslo metų pabaigą ir lietuvių literatūros egzaminų eigą bei mokinių žinias Utenos rajono mokyklose, [1974], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2716, l. 16; Mokyklų valdybos inspektoriaus Vytauto Jakelaičio pažyma apie 1976/1977 mokslo metų užbaigimą ir egzaminų eigą Lazdijų rajone, [1977], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2956, l. 113.

Būtina paminėti ir tai, kad sovietmečiu mokiniams buvo neprieinamas pirmas romano leidimas (1932–1933), jie galėjo skaityti tik redaguotus, nuo pirminio daugiau ar mažiau nutolusius sovietmečio leidimus. Jau pirmajame po karo pasirodžiusiame *Altorių šešėly* (1946) tritomyje leidykla savo valia neįdėjo „Autoriaus žodžio“. (Nebuvo jo ir vėlesniuose sovietiniuose leidimuose.) Bet šiaip 1946 m. leidimas niekam neužkliuvo. O štai ždanovščinos įkarštyje 1949 m. parengtas naujas leidimas buvo sunaikintas. Tekstologas Aleksandras Žirgulyš prisiminė, kad „tai pritrenkė tiek patį autorių, tiek leidėjus“, „stebėjosi ir ne vienas tarybinis veikėjas, kurie manė, kad „Altorių šešėly“ gali eiti ranka rankon su tarybine propaganda“. Leidyklų ir poligrafijos valdyba iškėlė reikalavimą Putinui perrašyti romaną aiškiai parodant „reakcinį bažnyčios vaidmenį“, bet rašytojas atsisakė. Vis dėlto po kelerių metų jis ėmėsi „dalinių romano taisymų, tiksliau braukymų“, kurie, pasak Žirgulyš, sujaukė „gražiai susiklosčiusį veikalo audinį“⁵⁸⁶.

Naujas romano leidimas pasirodė 1954 m. su paties autoriaus pratarme, kurioje apie teksto kupiūravimą ir kitus keitimus neužsiminta⁵⁸⁷, bet svarbiausias pastarojo leidimo kupiūras ir kitus taisymus (jie persikėlė ir į 1959 m. *Raštų* leidimą) suregistravo Žirgulyš⁵⁸⁸. Antai buvo atsisakyta Aukšę įvardyti turtinga Amerikos lietuve, teužsimenama, kad ji grįžusi iš užsienio; iškirptos kiek atviresnės erotinės scenos; atsisakyta teigiamą požiūrį į tarpukariu vykdytą žemės reformą atskleidžiančio sakinio ir pastraipos apie Vasario viltis, sietas su 1926 m. perversmu. Neliko ir bibliinių epigrafų bei pastraipų apie tai, kad liovėsis vykdyti kunigo pareigas, Vasaris vis tiek laikėsi bendrųjų krikščioniškosios pasaulėžiūros nuostatų, lankė mišias.

Lietuvių išeivių stambioji proza sovietų Lietuvos skaitytojams nebuvo prieinama (kai kurie kūriniai, kaip Šeinius *Kuprelis* (1932), šioje geležinės uždangos pusėje imti publikuoti tik vėlyvuojų sovietmečiu). Be Putino, vyresniųjų klasių mokiniai iki 1965 m. skaitė tik Cvirkos (*Žemė maitintoja*, ¹1935, ²1940, ³1946, *Frank Kruk*, 1934), Gudaičio-Guzevičiaus (*Kalvio Ignoto teisybė*) ir Vienuolio (*Puodžiūnkiemis*, 1949, pataisytas 1952) romanus. Meniška vertingos stambiosios prozos stoka ano meto knygų rinkoje lėmė didžiulį *Altorių*

⁵⁸⁶ Aleksandras Žirgulyš, Dėl V.[inco] Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ teksto tvarkymo: pastabos redkolegijai bei užrašai šia tema ir tomų planas, 1985, gegužės 23, LLMA, f. 188, ap. 1, b. 324, l. 1–3.

⁵⁸⁷ V.[incas] Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 3–4.

⁵⁸⁸ Aleksandras Žirgulyš, *op. cit.*, l. 3–24.

šešėly populiarumą. Jį rodo ne tik pakartotiniai leidimai ir jų tiražai, bet ir liudijimai apie nuolat skaitytojų reikštą pageidavimą šį romaną įsigyti⁵⁸⁹. Ir LKP buvo suinterasuota kuo didesne romano sklaida, nes laikė *Altorių šešėly* (tiksliau, jo kupiūruotą versiją) parankia ateistinės propagandos priemone⁵⁹⁰.

Grįžtant prie Putino poezijos, reikia pažymėti, kad vyresniųjų klasių programoje ji ilgą laiką skirta į du etapus: simbolistinis periodas apibūdintas kaip „buržuazinės inteligentijos dvasinės krizės, idėjinių klaidžiojimų atspindėjimas“, o „tarybinė“ Putino lyrika – kaip ženklinanti poeto „kelį iš individualizmo į liaudį, į visuomenę“⁵⁹¹. Tai žodis žodin pakartotos stalinmečiu paskelbtos Korsako vertinimo formuluotės⁵⁹². Tik 1966 m. programoje įvyko lemiamas lūžis: tiek aptariant simbolistinio periodo Putino kūrybą, tiek sovietinio laikotarpio eiles atsisakyta kategoriško ideologinio vertinimo, akcentuota filosofinė tematika, Putino lyrikos intelektualumas, vidinė ekspresija ir eilėraščio formos plastiškumas⁵⁹³.

Tais pačiais metais pasirodžiusiame Galinio vadovėlyje ikisovietinei ir sovietinio laikotarpio Putino kūrybai skirta tiek pat dėmesio. Nors ir pakartojo stalinmečio tezę apie simbolistinę poeto kūryboje atsispindėjusią „buržuazinės lietuvių inteligentijos dvasinę krizę“, Galinis ieškojo ir teigiamų šios poezijos lyrinio herojaus bruožų („giliai mąstanti bei jaučianti asmenybė“, kuri „negali taikstyti su blogiu, pasenusiomis dogmomis ir prietaisais“⁵⁹⁴). Remdamasis Venclovos autoritetu, Galinis „išteisino“ simbolistinių Putino eilių lyrinį subjektą, sutapatindamas jį tiek su biografiniu poetu, tiek su Liudu Vasariu, kurie ieškoję išeities „iš konfesinių varžtų į paprastos žmoniškos laisvės ir laimės platumas“⁵⁹⁵.

⁵⁸⁹ 1946 m. *Altorių šešėly* t. 1 tiražas – 10 000, t. 2 ir t. 3 – po 10 200 egzempliorių. 1954 m. leidimo tiražas 12 000. 1959 m. *Altorių šešėly* tritomo kiekviena dalis *Raštų* serijoje pasirodė 10 000 egzempliorių tiražu. Bet ir šis leidimas, regis, greitai išsibaigė, nes 1962 m. LKP CK narys Viktoras Lukoševičius Sniečkui adresuotame rašte praneša, kad „šimtai skaitytojų“ priekaištuoja, kodėl knygynuose nėra *Altorių šešėly*. („LKP CK nario V.[iktoro] Lukoševičiaus pastabos apie ideologinius ir estetinius trūkumus meno ir literatūros kūriniuose (1962 m. spalio 12 d.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, p. 302.)

⁵⁹⁰ *Ibid.*; Aleksandras Žirgulyš, *op. cit.*, l. 1.

⁵⁹¹ *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasei*, 1965, p. 18.

⁵⁹² K.[ostas] Korsakas, *op. cit.*, p. 116

⁵⁹³ *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IX–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1966, p. 33.

⁵⁹⁴ VG LL X 1966, p. 75.

⁵⁹⁵ *Ibid.* Cituojamas Venclovos straipsnis „Pastabos apie V.[inco] Mykolaičio-Putino poeziją“ (1956) (iš knygos Antanas Venclova, *Laikas ir rašytojai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 421).

Aptardamas sovietmečiu sukurtą Putino poeziją, Galinis tik trumpai te-užsiminė apie poetinį lojalumo sovietinei sistemai deklaravimą, akcentuo-damas, kad „ypač reikšmingas pakilimas Putino poezijoje prasidėjo tada, kai istoriniai XX ir XXII partijos suvažiavimai, asmenybės kulto likvidavimas sukėlė džiugius poslinkius tarybinės visuomenės gyvenime“⁵⁹⁶. Toks netie-sioginis pripažinimas, kad laisvesnėje politinėje atmosferoje poetas pagaliau galėjęs prabilti savuoju balsu, leido rinkinio *Sveikinu žemę* eilėraščius vado-vėlyje aptarti trumpiau nei vėlesnę sovietų okupacijos metais rašytą lyriką. Daugiausia dėmesio Galinis skyrė Beethoveno muzikos įkvėptam ir simbo-listinio kūrybos periodo eiles primenančiam ciklui „Parafrazės“ (1957). To-kiu būdu jis tarytum užskliaudė visą Putino poetinės raidos kelią teigda-mas, kad minėtame cikle, panašiai kaip ir rinkinyje *Tarp dviejų aušrų* (1927), sprendžiama abstrakti žmogaus išsivadavimo iš sielvarto tema. Tik naujaja-me, „tarybinėje Lietuvoje“ sukurtame poetiniame cikle lyrinis herojus esą pagaliau įveikia vidinius prieštaravimus ir išsiveržia į gyvenimą „kartu su liaudimi kurti ateitį“⁵⁹⁷. Ir pedagoginėje vėlyvojo sovietmečio spaudoje pla-čiau aptartas būtent „Parafrazių“ nagrinėjimas mokykloje, akcentuotos šio kūrinio „humanistinės idėjos, bendražmogiškos problemos, motyvų įvairo-vė, gilus filosofinis turinys“⁵⁹⁸.

1968 m. chrestomatijoje neberasime nė vieno socializmą propaguojančio Putino eilėraščio (net ir deklamuoti ano meto programoje rekomenduoto „Į didelį ir aukštą kelią“!), daugiausia (9) čia pateko iš rinkinio *Keliai ir kryž-keliai* (1936)⁵⁹⁹. Galimai būtent šį sudarytojų sprendimą omenyje turėjo Nor-kevičienė, teigusi, kad Putino kūryba chrestomatijoje pateikta šališkai⁶⁰⁰. Juk apie *Kelius ir kryžkelius* Galinio vadovėlyje iš viso neužsiminta, o sovietinė skaitinių rengimo praktika reikalavo vadovėlio ir chrestomatijos dermės.

Neturint duomenų apie realų chrestomatijoje publikuotų kūrinių panau-dojomą pamokose, sunku spręsti, kiek tai turėjo įtakos mokyklinio kanono raidai. Vis dėlto svarbu akcentuoti, kad 7-ojo dešimtmečio X klasės vadovė-lyje ir chrestomatijoje daug dėmesio skirta poezijai. O kadangi ir pamokų

⁵⁹⁶ VG LL X 1966, p. 78.

⁵⁹⁷ *Ibid.*, p. 80.

⁵⁹⁸ Anarsija Adamonienė, „V. Mykolaičio-Putino „Parafrazės“ X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1981, Nr. 4, p. 37.

⁵⁹⁹ *Lietuvių literatūra X klasei*, d. 2, 1968, p. 373–404.

⁶⁰⁰ Mokyklų mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros metodinės komisijos posėdžio, įvykusio 1969 m. lapkričio 27 d., protokolas, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 340, l. 10v.

Putino kūrybai nagrinėti šiuo laikotarpiu buvo skiriama ištis nemažai (9), galima numanyti, kad mokiniai skaitė ne tik romaną, bet ir eilėraščius.

Dalis ikisovietinio laikotarpio Putino eilėraščių publikuota rinktinėje *Poezija* (1956), dar daugiau (nors ir ne visi) paskelbta *Raštų* t. 1 (1959), o 7-ajame dešimtmetyje išėjo du nauji poezijos rinkiniai *Būties valanda* (1963) ir *Langas* (1966). Tad mokytojams ir mokiniams 7-ajame dešimtmetyje jau buvo prieinamas platus filosofinės Putino lyrikos spektras, taip pat pirmoji, Lankučio parašyta, monografija apie Putiną⁶⁰¹, Kubiliaus ir Kostkevičiūtės parengtos solidžios studijos apie rašytojo asmenybę ir poeziją⁶⁰².

Spėtume, kad Putino poezijai nagrinėti mokytojai dažniausiai pasitelkdavo Zaborskaitės *Eilėraščio meną*. Čia pateikta keturių poeto eilėraščių analizė mokiniui suprantamu būdu paaiškino simbolistinės ir filosofinės poezijos nagrinėjimo principus⁶⁰³. Studijos autorė pasirinko analizuoti du ikisovietinio laikotarpio ir du vėlyvosios Putino poezijos kūrinius („Margi sakalai“, „Beržui berželiui“, „Savo kūnui“, „Liepa“); nė vieno iš rinkinio *Sveikinu žemę*, nė vieno prosovietinio. Neįtraukė jų į savo parašytą scenarijų Lietuvos kino studijos dokumentiniam filmui „Vincas Mykolaitis-Putinas“ (1970 m. režisierius Rimtautas Šilinis) ir Kostkevičiūtė. Maža to, šį Švietimo ministerijos užsakymu sukurtą filmą žiūrėję mokiniai turėjo progą išgirsti 1962 m. kūrybos vakare Putino perskaitytos kalbos ištrauką – jo poetinį *credo*, kuriame rašytojas oponuoja socialistinio realizmo doktrinai: „Štai tokia poeziją aš ir norėčiau kurti – pagal savo prigimtį, charakterį ir išgyvenimą, nepaisydamas, ar ji išeis optimistinė, ar pesimistinė, visuomeninė ar individualistinė. Visos temos yra geros, visa, kas žmogiška, gali ir privalo atsispindėti menininko, poeto kūryboje.“⁶⁰⁴

Nuo 1969 m. Putino lyrika, greta romano *Altorių šešėly*, nurodyta ir vyresniųjų klasių programos privalomų skaitinių sąrašė (programoje išvardyti visi jo poezijos rinkiniai). Vadovėliniam Putino kūrybos pristatymui tai jokios

⁶⁰¹ J.[onas] Lankutis, *V. Mykolaičio-Putino kūryba*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961.

⁶⁰² [Vytautas Kubilius], „Dramatizmas V. Mykolaičio-Putino poezijoje“, in: Idem, *Naujų kelių beišskant*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 296–332; Irena Kostkevičiūtė, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: Eadem, *Literatūros dienovidžiai*, Vilnius: Vaga, 1964, p. 67–106.

⁶⁰³ V.[anda] Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 178–224.

⁶⁰⁴ [Vincas Mykolaitis-Putinas], „Įvado žodis kūrybos vakarui“ (1962), in: Idem, *Raštai*, t. 10: *Literatūrinė publicistika*, parengė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 219.

įtakos neturėjo, bet 8–9-ojo dešimtmečių X klasės chrestomatijos leidimuose (1977, 1983) rašytojo eilių pateikta dvigubai daugiau nei pirmajame (1968); labiausiai išaugo vėlyvosios poezijos apimtis⁶⁰⁵. Tai nors programose nurodyta, kurio laikotarpio Putino lyriką privalu skaityti, chrestomatijose siūlyti tekstai iš paskutinių, 7-ojo dešimtmečio rinkinių.

Prasidėjus atlydžiui programų rengėjai kurį laiką nerado kuo pakeisti mokyti atmintinai rekomenduojamų kūrinių sąrašą buvusių Lenino ir Stalino panegirikų. Nuo 7-ojo dešimtmečio pradžios dešimtokams siūlyta po vieną sovietinio laikotarpio Putino eilėraščių, bet parinktas vis kitas tekstas. Galiausiai 1975 m. apsisistota prie eilėraščio „Ištikimybė“ (1966) (rekomendacija galiojo iki pat 1987). Viena vertus, jame neteisinama sovietų okupacija, nėra nuorodų į socialinę tikrovę. Antra vertus, ištikimybę „žmogui ir sau pačiam“ deklaruojantis lyrinis subjektas išreiškia geresnės ateities viltį. Tai gi šis tekstas atitinka Galinio vadovėlyje suformuluotus „tarybinės“ Putino poezijos principus: yra optimistinis („pakilios nuotaikos, kuria gyvena visa tarybinė šalis“⁶⁰⁶), o jo lyrinis subjektas „nugali savo abejones, svyravimus, įsitikina savo būties prasmingumu“⁶⁰⁷.

Matome, kad nuo 7-ojo dešimtmečio vidurio Putino kūryba užėmė vieną svarbiausių vietų vyresniųjų klasių literatūros programos „kapitalizmo epochos“ kurse. Vėlyvuoju sovietmečiu rašytojui skirta vis daugiau pamokų, kol 1983 m. programoje jų skaičius pasiekė 12 ir susilygino su Nėriai numatyty pamokų skaičiumi. (9-ajame dešimtmetyje jiedu buvo išsamiausiai vyresnės klasės nagrinėti autoriai.) Augantį svorį ne tik mokykliniame, bet ir reprezentaciniame kanone liudija vėlyvuoju sovietmečiu suaktyvėjusi Putino poezijos rinkinių leidyba⁶⁰⁸, nesyk kartoti ir romano *Altorių šešėly* tiražai⁶⁰⁹. 9-ojo dešimtmečio pedagoginėje spaudoje akcentuota nebe klerikalizmo ir buržuazijos kritika, bet vidinis protagonisto konfliktas (tarp kunigo ir poeto pašaukimo) kaip bręstančios asmenybės psichologijos apraška⁶¹⁰.

⁶⁰⁵ Žr. *Lietuvių literatūra X klasei*, d. 2, 1977, p. 390–407.

⁶⁰⁶ VG LL X 1966, p. 78.

⁶⁰⁷ *Ibid.*, p. 80.

⁶⁰⁸ Per 8–9-ąjį dešimtmečius išleistos penkios Putino lyrikos rinktinės: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Lyrika*, dailininkas Vytautas Kalinauskas, Vilnius: Vaga, 1971; Idem, *Poezija*, d. 1, Vilnius: Vaga, 1973; Idem, *Poezija*, d. 2, Vilnius: Vaga, 1973; Idem, *Viršūnės ir gelmės: eilėraščiai*, sudarė Henrikas Bakanas, Vilnius: Vaga, 1981; Idem, *Lyrika*, sudarė Viktorija Daujotytė, Vilnius: Vaga, 1982.

⁶⁰⁹ 8–9-uojų dešimtmečiais *Altorių šešėly* perleistas keturis kartus (1971, 1979, 1983, 1988). 1983 m. leidimas buvo „Mokinio bibliotekos“ serijos knyga.

⁶¹⁰ Žr. Regina Norkevičienė, „V. Mykolaičio-Putino psichologinio romano „Altorių šešėly“ nagrinėjimas“, *Tarybinė mokykla*, 1985, Nr. 1, p. 27–28.

Požiūris į „buržuazinį laikotarpį“ mokyklinėje lietuvių literatūros istorijoje per penketą okupacijos dešimtmečių pakito kardinaliai: nuo bandymo visiškai ištrinti šį tarpsnį kaip tariamai neturėjusį jokios didesnės įtakos nacionalinės literatūros raidai (stalinmečiu) iki didelės apimties kurso su vienais svarbiausių mokyklinio kanono autorių – Krėve ir Putinu. Pirmojo kanonizacijos kreivė sovietinėje mokykloje (nuo visiško nutylėjimo stalinmečiu iki vieno pagrindinių XX a. pirmos pusės klasikų) leidžia fiksuoti ne tik bendrą okupacinio laikotarpio kultūrinės politikos raidą, bet ir vėlyvuoju sovietmečiu beprasidedantį bandymą susieti sovietinį kanoną su tautinės mokyklos literatūrinių verčių sistema. Tą aiškiausiai signalizuoja tautinio epo kūrėjo laurus Krėvei tarpukariu pelniusių literatūrinių padavimų gražinimas į mokyklinę vyresniųjų klasių programą.

Tarybinė literatūra

Kaip jau minėjome ankstesniame poskyryje, „tarybinė literatūra“ buvo įvardijama kaip išskirtinis reiškinys pasaulio literatūros istorijoje: tai visų SSRS tautų kuriama, bendrų bruožų turinti literatūrų visuma⁶¹¹. XI klasės vadovėlyje Šepkus pabrėžė, kad pagrindinis jos bruožas – partiškumas, arba tarnavimas KP interesams. Taigi skirtingai nei „buržuazinis“, „tarybinis rašytojas“ kuria ne dėl individualios meninės savirealizacijos, bet tarnaudamas „bendram proletariniam reikalui“⁶¹². Toks kūrybos tikslas lemia ir naują „idėjinį-tematinį“ literatūros turinį. „Tarybinė literatūra“ turinti vaizduoti dabartį, „didžiąją tarybinės liaudies kovą už komunizmą“. Atitinkamai ir literatūrinis herojus turįs būti „darbo žmogus“, o „jo pavergėjas ir išnaudotojas yra netekęs bet kokio žmogiškumo, todėl vertas paniekos, pasmerkimo“. Kūrinio idėja taip pat gali būti pasirinkta tik iš *a priori* partijos ideologų aprobuoto teminio rinkinio: „karšta meilė socialistinei darbo žmonių tėvynei“, neapykanta jos priešams, tautų laisvė, lygybė ir draugystė, taika ir pan.⁶¹³ Tokia „tarybinės literatūros“ doktrina dėstyta visuose sovietmečio XI klasės vadovėlio leidimuose.

„Tarybinės literatūros“ išskirtinumas, kaip minėjome, buvo grindžiamas savita, tik jai būdinga menine kryptimi – socialistiniu realizmu. Jis esą dės-

⁶¹¹ LŠ LLV 3 1960, p. 9.

⁶¹² *Ibid.*, p. 6.

⁶¹³ *Ibid.*, p. 8.

ningos meno pažangos būdu išsirutuliojo iš „kritinio realizmo“, t. y. klasikinės XIX a. realizmo krypties (lietuvių literatūroje artimiausi socrealizmui neva buvę Žemaitė, Biliūnas ir Janonis⁶¹⁴). Abi šios meno kryptys tikrovės reiškinius vaizduojančios „tipiškais charakteriais tipiškose aplinkybėse“. Skirtumas tik tas, kad socialistinis realizmas vaizduojąs gyvenimą, atskleidamas „jo revoliucinį vystymąsi“, t. y. tikrovės aprašymui taiko marksistinę-lenininę doktriną⁶¹⁵. Pastaroji esą užtikrina, kad vaizduojama tikrovė „nenukryptų nuo istorinės tiesos“ ir atskleistų ateityje laukiančią komunistinių idealų pergalę.

Nors pačiame „tarybinės literatūros meninio metodo“ pavadinime užkodotas realizmas, šiai kūrybai esą nesvetima ir romantizmo dvasia: pakilios, romantinės svajos, nukreiptos į „šviesią komunizmo rytdieną“ arba „dabinančios tikrovę ryškiausiomis vaizduotės spalvomis“. Tik šis socrealistinis romantizmas neturįs nieko bendra su XIX a. romantizmu, mat čia nesvajojama ištrūkti iš sudėtingos tikrovės, socrealistinio kūrinio herojus regi savo svajonę beišikūnijančią „tarybinėje tikrovėje“. Todėl, teigia Šepkus, jis ir „nebėga nuo tikrovės, o joje pačioje ieško romantikos, idealų – didžių darbų, narsių žmonių, heroizmo“⁶¹⁶. Tokiu būdu „tarybinė literatūra“ esą sujungė į viena realistinį ir „revoliucinį-romantinį“ tikrovės vaizdavimo būdus, panaikindama ribą, kuri juos skyrė praeities literatūroje⁶¹⁷.

Socrealizmo doktrinai būdingas pažangos kultas. Pasak sovietų literatūros teorijos, ši meno kryptis „sietin[a] su pertvarkymų estetika, kūrybinio darbo bei kūrimo nepalaujamoms kovos prieš viską, kas trukdo gyvenimui žengti į priekį, estetika“⁶¹⁸. Todėl ir vienas svarbiausių socrealizmo uždavinių – demaskuoti visuomenės pažangai kliudančias „kapitalizmo atgyvenas žmonių sąmonėje“⁶¹⁹.

Kadangi „tarybinė literatūra“ laikyta pažangiausiu literatūros istorijos etapu, mokyklinėje literatūros istorijoje jai buvo skiriama daugiausia dėmesio – visi baigiamieji mokyklos metai (IX–X klasių kursas apėmė lietuvių ir pasaulio literatūros raidą nuo Viduramžių iki XX a. vidurio). Abitūros egzamino rašinių temose „tarybinių rašytojų“ kūrybą taip pat siūlyta nagrinėti

⁶¹⁴ *Ibid.*, p. 13.

⁶¹⁵ *Ibid.*, p. 11.

⁶¹⁶ *Ibid.*, p. 12.

⁶¹⁷ L.[eonidas] Timofejevas, *op. cit.*, p. 406.

⁶¹⁸ *Ibid.*, p. 395.

⁶¹⁹ *Ibid.*, p. 409.

dažniau nei ankstesnių epochų: paprastai iš dviejų siūlomų literatūrinių rašinio temų bent viena, o kartais ir abi būdavo skirtos kurio nors sovietinio autoriaus kūrybai; neretai ir vadinamajai laisvai temai pasitelkta „tarybinio klasiko“ raštų citata. Pavyzdžiui, per 1973 m. brandos egzaminą siūlytos šios rašinio temos: „Buožijos iškilimo, moralinės degradacijos ir žlugimo pavaizdavimas „Puodžiūnkiemyje“, „Lyrinis herojus Salomėjos Nėries Didžiojo Tėvynės karo metų poezijoje“, „Tautų mūsų draugystė kaip plienas tvirta“ (A. Venclova)⁶²⁰.

Kaip jau minėjome, pirmosios pokario mokyklinės programos (1945–1949) neskaidė lietuvių literatūros proceso į griežtus chronologinius segmentus. Tik nuo 1950 m. imta derinti lietuvių literatūros periodizaciją prie paraleliai studijuotos rusų literatūros laikotarpių⁶²¹. Taip, nusižiūrėjus nuo rusų literatūros istorijos, programose imta visą lietuvių literatūrą, sukurtą po 1917 m. bolševikų revoliucijos, vadinti „tarybine“⁶²². Jai priskirti Kapsukas, Cvirka, Nėris, Montvila, Gira, Vienuolis, Putinas, Venclova, Teofilis Tilvytis, Korsakas (jo poezija ir kritika), Gudaitis-Guzevičius⁶²³.

Nuo 1957 m. mokyklinėje vyresniųjų klasių programoje „tarybinio laikotarpio“ pradžios riba nukelta į 1940 m., jam priskirti rašytojai, kurie pokariu „sudarė svarbiausią tarybinės lietuvių literatūros kūrėjų branduolį“⁶²⁴ (nepaisant to, kad dalis jų kūrinių parašyti Lietuvos Respublikos laikotarpiu ar net XX a. pradžioje). Pagal sovietinės rusų literatūros periodizacijos pavyzdį lietuvių „tarybinės literatūros“ kursas skirstytas į keturis smulkesnius etapus: 1) „tarybų valdžios Lietuvoje atkūrimas“ (1940–1941) – jį reprezentavo vienintelis Montvila; 2) „Didysis Tėvynės karas“ – jam atstovavo aktyviai karo metais kūrę ir iš karto po jo mirę rašytojai (Nėris, Cvirka ir Gira (pas-

⁶²⁰ Mokyklų valdybos inspektoriės B.[ronės] Kairienės informacija apie mokslo metų užbaigimą, egzaminų eigą bei pasiruošimą naujiems mokslo metams Molėtų rajone, 1973, birželio 14, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2652, l. 3.

⁶²¹ Lietuvių literatūros instituto darbuotojų ir literatūros chrestomatijų viduriniuosius mokykloms sudarytojų posėdžio, įvykusio 1951 m. lapkričio 26 d., protokolas, nuorašas, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 742, l. 215.

⁶²² „Tarybinės lietuvių literatūros“ laikotarpio atskaitą pradėti nuo Kapsuko vadovautos Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės steigties pokariu siūlė Korsakas. (Проф. К. Корсакас, Доклад на тему „Проблемы изучения истории литовской советской литературы“, 1948, birželio (?) 1, LCVA, f. R-1012, ap. 1, b. 22, l. 11. Apie sovietinę rusų literatūros periodizaciją žr. V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 336.)

⁶²³ VMPr LKL 1950, p. 119–132.

⁶²⁴ LŠ LLV 3 1960, p. 5.

tarojo monografinės temos programoje nebeliko nuo 1965⁶²⁵); 3) pokario laikotarpio literatūra – čia pateko po karo socrealizmo doktrinos principus pirmieji pritaikę autoriai (Vienuolis, Tilvytis, Venclova, Gudaitis-Guzevičius); 4) naujausia lietuvių literatūra (ši neturėjo monografinių temų, ją sudarė tik šiuolaikinių literatūros kūrinių apžvalga). Pastaroji kurso dalis būdavo operatyviai atnaujinama kaskart pasirodžius naujiems socrealizmo kriterijus atitinkantiems kūriniams.

Aptarta programos struktūra išliko visą sovietmetį, tik pokario „tarybinės literatūros“ dalį vis papildydavo naujos monografinės temos. Taip nuo 1965 m. iš naujausios literatūros apžvalgos į monografines temas persikėlė Simonaitytė (privalomas skaityti kūrinys *Vilius Karalius*, 1939–1956), Baltušis (*Parduotos vasaros*, 1957–1969), Mieželaitis (*Broliška poema*, 1954, programoje buvusi iki 1967, ir rinkinys *Žmogus*, atskira knyga išleistas 1962). Nuo 1970 m., kai pereita prie žanrinio „tarybinės literatūros“ dėstymo, Baltušio ir Mieželaičio kūriniai kaip pasirenkami perkelti prie atitinkamų žanrų. Nuo tada tik keturiems „tarybinės literatūros“ autoriams skiriamos atskiros monografinės temos – Montvilai, Nėriai, Cvirka ir Simonaitytei (pastarosios temos nebeliko 1983 m. programoje), o didžioji dėmesio ir pamokų dalis atiteko atskirų žanrų raidos rekonstrukcijai (1970 m. programoje 30 pamokų, 1987 m. – 37).

Iš šiandienos perspektyvos žvelgiant, „tarybinės literatūros“ skirstymas į atskirus etapus (jo paisyta ne tik mokykloje, bet ir akademiniėje istorijoje⁶²⁶) atrodo perteklinis. Juolab kad pirmieji du (1940–1941, 1941–1945) apima itin trumpą laikotarpį. Akivaizdu, kad šios smulkmeniškios periodizacijos logiką lėmė ne meno raidos, bet ideologiniai motyvai. Toks skirstymas grįstas tuo,

⁶²⁵ Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslininkai kritikavo Giros kūrybos perkėlimą į apžvalginę „tarybinės literatūros“ kurso temą, teigdami, kad tokiu būdu neteisingai sumenkinta šio poeto reikšmė lietuvių literatūrai. (Žr. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tarybinės ir ikitarybinės lietuvių literatūros sektorių pastabos dėl vidurinių mokyklų programų projekto literatūrinės dalies, 1968, kovo 13, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2398, l. 78.)

⁶²⁶ *Lietuvių literatūros istorija*, t. 4: *Tarybinis laikotarpis (1940–1967)*, redagavo Kostas Korsakas, Jonas Lankutis, Vilnius: Mintis, 1968. Vėlesnėje akademiniėje literatūros istorijoje (1982) „tarybinė literatūra“ suskirstyta stambesniais etapais: pirmieji du etapai ir pokario literatūra iki 1956 m. sujungti į vieną laikotarpį (1940–1956), o periodas nuo 1956 m. laikomas „šiuolaikine tarybine literatūra“. („Pratarmė“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2: *Tarybinė lietuvių literatūra*, redaktorius Jonas Lankutis, Vilnius: Vaga, 1982, p. [5]–6.) Mokyklinėse programose šis pokytis neatsispindi. Kita vertus, 1970 m. pradėjus „tarybinę literatūrą“ dėstyti žanriniu principu, literatūros proceso etapizacija nebeteko ankstesnės svarbos.

kad kiekvieno minėto etapo specifiką lėmė skirtingi to meto literatūrai kelti uždaviniai⁶²⁷. Vyresniųjų klasių literatūros mokytojai privalėjo paaiškinti mokiniams kiekvienam iš minėtų „tarybinės literatūros“ etapų būdingas visuomenines ir politines problemas ir jas įveikiančio teigiamo herojaus („tikrojo tarybinio žmogaus“) bruožus⁶²⁸.

Antai Montvila tespėjo išleisti vos du rinkinius (*Naktys be nakvynės* (1933, kišeninio formato, vos 32 p. apimties knygelė) ir *Į plačią žemę* (1940)), kuriuose meniškai vertingų eilėraščių vos vienas kitas, bet jam vis tiek paskirta monografinė tema „tarybinės literatūros“ kurse, nes to reikalavo sovietų okupacijos kaip „socialistinės revoliucijos“ pateisinimas. 1940–1941 m. Montvila buvo vienas aktyviausių ir produktyviausių propagandinių autorių. Mokykliniame vadovėlyje, kaip ir akademiniame istoriografijoje, jis pristatytas kaip Janonio proletarinės agitacinės poezijos tradicijų tęsėjas⁶²⁹.

Montvilos (kaip ir Janonio) mokyklinei kanonizacijai sovietmečiu nemažą reikšmę turėjo jo pavyzdinė biografija: skurdi vaikystė, išitraukimas į pagrindinę revoliucinę veiklą, įkalinimas, 1940–1941 m. sovietų okupacijos pateisinimas publikuojant ir deklamuojant mitinguose prosovietines eiles, galiausiai suėmimas ir sušaudymas pirmosiomis nacių okupacijos dienomis. Proletarinio poeto ir revoliucionieriaus kankinio aura pelnė Montvilai pavyzdinio „tarybinio rašytojo“ statusą: poetui skirtoje Šepkaus vadovėlio dalyje mokiniams siūloma rašinio tema „Tikrasis rašytojas – tiesos ieškotojas ir kovotojas (panaudokite medžiagą apie jums žinomus rašytojus)“⁶³⁰. Abitūros rašinio temose taip pat heroizuotas rašytojo gyvenimas: pavyzdžiui, „Montvila – kovotojas ir laisvės pranašas“ (1972)⁶³¹.

Kad Montvilos literatūrinė kanonizacija neatsiejama nuo jo herojinės biografijos, sovietmečiu teigė ir Zaborskaitė:

V. Montvilos tarybinių metų eilėraščiai yra ne tik literatūra. Mums iš karto sunku pasakyti, kur jų įtaigumo pagrindas: ar poetinė galia, ar žinojimas, jog už poeto kūrybos stovi biografija žmogaus, atidavusio gyvenimą už tai, ką jis skelbė savo poezijoje, – už neslepjamus ir tvirtus saitus su tarybine santvarka

⁶²⁷ LŠ LLV 3 1960, p. 13.

⁶²⁸ V.[asilijus] Golubkovas, *op. cit.*, p. 337.

⁶²⁹ LŠ LLV 3 1960, p. 22.

⁶³⁰ *Ibid.*, p. 25.

⁶³¹ Mokyklų valdybos inspektoriaus Vytauto Jakelaičio pažyma apie mokslo metų užbaigimą ir egzaminus Plungės rajone, [1972], f. R-762, ap. 6, b. 2593, l. 198.

Juliaus Būtėno,
Salomėjos Maceikienės,
L. Mičiulytės parengta
Literatūros chrestomatija
X klasei (1952)

Lietuvoje. Ta prasme yra kai kas bendra tarp V. Montvilos ir Janonio: jų biografijos yra tapusios jų poetinio palikimo dalimi.⁶³²

Net ir vėlyvojo sovietmečio pedagoginėje spaudoje siūlyta poeto biografiniam pasakojimui skirti visą pamoką⁶³³. „Norisi, kad mokiniai gerai pažintų V. Montvilos asmenybę, kad poetas taptų sektinu tikro žmogiškumo, atsidavimo idėjai pavyzdžiu“, – 8-ajame dešimtmetyje rašė mokytoja Irena Raščiuvienė⁶³⁴.

Nors Šepkus savo vadovėlyje pripažino, kad 1940–1941 m. sukurtos Montvilos eilės yra „savotiškas sparčiai besivystančios Tarybų Lietuvos tikrovės

⁶³² V.[anda] Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 109.

⁶³³ Regina Norkevičienė, „XI klasės kurso planavimas“, *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 8, p. 25.

⁶³⁴ Irena Raščiuvienė, „Vytautas Montvila XI klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 2, p. 26.

metraštis⁶³⁵, tai traktavo veikiau kaip privalumą. Publicistiškumas, eiliuota agitacija sovietiniame literatūros moksle nebuvo laikoma kūrybos trūkumu su išlyga, kad propaguojama „teisinga“, t. y. sovietų ideologija. Kaip kad šiose – labiausiai tiražuotose Montvilos eilutėse:

Ateina genijai
ir vėl išnyksta.
Atėjo
Leninas
visiems laikam.⁶³⁶

Iš Vladimiro Majakovskio nusižiūrėta trumpa, laužyta Montvilos poezijos eilutė kaip lietuvių poetikos inovacija galėjo atrodyti tik tiems, kurie nebuvo skaitę XX a. 3-iojo dešimtmečio lietuvių avangardo (Binkio, Tilvyčio⁶³⁷, Juozo Tysliavos, Salio Šemerio, Kazio Borutos eilių). Bet kadangi pokariu dekadentizmu apšauktas tarpukario avangardas skaitytojams tapo neprieinamas, Montvilos kūryba mokiniams buvo pateikiama kaip reikšmingai atnaujinusi lietuvių poetiką⁶³⁸.

Abitūros rašinio temose Montvilos eilių poetikai dėmesio neskirta, jos tarnavo išimtinai mokinių sovietizacijai: „Tiesos kelius per Leniną pažinom. Per jį išmokom staliniški būt“ (Montvila)“ (laisva tema, 1950), „Lenino paveikslas Montvilos kūryboje“ (1955), „Darbo žmonių kovos tema V. Montvilos poezijoje“ (1963), „Tarybinės santvarkos laimėjimų apdainavimas V. Montvilos poezijoje“ (1964), „Už visą tą prakeiktąjį režimą verčiau viena tarybiška sekundė“ (V. Montvila)“ (laisva tema, 1965)⁶³⁹.

⁶³⁵ LŠ LLV 3 1960, p. 36.

⁶³⁶ Iš eilėraščio „Leninui“, žr. Vytautas Montvila, *Poezija*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1945, p. 28; LŠ LLV 3 1960, p. 39.

⁶³⁷ Omenyje turima poema *Išpardavimas dūšios* (1928).

⁶³⁸ LŠ LLV 3 1960, p. 44; Irena Raščiuvienė, „Vytautas Montvila XI klasėje“, p. 26–30.

⁶³⁹ Lietuvos TSR švietimo ministerijos atstovo Mamerto Baranausko pranešimas apie Klaipėdos suaugusiųjų gimnazijos 1949/50 m. m. brandos egzaminų eigą ir mokinių išsilavinimą, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 627, l. 99; Lietuvos TSR švietimo ministerija, Lietuvių kalbos rašomasis darbas, 1955, Nr. Ad-r, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 77; Inspektoriaus V. Jakelaičio pažyma apie egzaminų eigą ir kai kuriuos pasiruošimo naujiems mokslo metams klausimus Utenos rajone, [1963], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2216, l. 170; Mokyklų valdybos inspektoriės V. Tarvydienės pranešimas apie atliktą komandiruotę Ignalinos rajone, [1964], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2251, l. 72; Mokyklų valdybos inspektoriaus Vytauto Jakelaičio pažyma apie 1964/65 m. m. užbaigimą ir egzaminų eigą Zarasų rajone, nedatuotas mašinraštis, [1965], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2285, l. 51.

1971 m. atnaujintame Šepkaus vadovėlyje atsisakyta dalies labiausiai ideologizuotų Montvilos temos poskyrių (pavyzdžiui, „Buržuazinio-klerikalinio režimo demaskavimas“)⁶⁴⁰, bet šio poeto gyvenimui ir kūrybai skirta monografinė tema vyresniųjų klasių programoje išliko iki pat 1983 m. Net ir 9-ojo dešimtmečio viduryje atnaujintoje *Tarybinės lietuvių literatūros chrestomatijos* laidoje, lyginant su 1969 m., poeto kūrinių sumažėjo palyginti nežymiai – nuo 26 iki 20 eilėraščių⁶⁴¹. 1987–1988 mokslo metais per televiziją dar transliuota mokomoji laida „V. Montvila. Gyvenimas ir kūryba“⁶⁴². Vėlyvojo sovietmečio mokyklinės Montvilos kanonizacijos mastas vaizdžiai atsispindi 1981 m. abiturientės rašinyje:

Montvilos tarybinių metų lyrinis herojus, revoliucinis kovingumas patraukė ne vieną vėlesnės kartos poetą. [...] Savo kūryba ir visu gyvenimu Montvila nusipelnė amžininkų ir mūsų pagarbos. Nežinau geresnių žodžių, tinkančių šiai progai, kaip paties poeto žodžiai: „Nors žuvot jūs – nežus darbai“. Montvilos tauri asmenybė ir kovingi jo eilėraščiai ilgam išliks lietuvių tautos atmintyje.⁶⁴³

Vokietijos ir SSRS karo kaip atskiros literatūros laikotarpio išskyrimas sovietinėje literatūros istorijoje taip pat tarnavo sovietizacijos tikslams, prisiėdė prie „Didžiojo Tėvynės karo“ mitokūros. Pagal šį mitą Antrojo pasaulinio karo baigtį nulėmė ne bendra sąjungininkų kova prieš nacistinę Vokietiją, o socialistinei liaudžiai tebingas didvyriškas pasiaukojimas „tarybinės tėvynės“ labui. Atitinkamai ir šio laikotarpio literatūrinis herojus turėjo būti nepriekaištingas minėto pasiaukojimo pavyzdys kaip Nėries poemos veikėja Marytė Melnikaitė (atitikusi rusų poetės Margaritos Aliger poemos heroję Zoją Kosmodemjanskąją).

⁶⁴⁰ Lyginant su 7-uoju dešimtmečiu, vadovėlinis Montvilos biografijos ir kūrybos pristatymas sutrumpėjo dešimčia puslapių. Plg. L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, šeštasis leidimas, Kaunas: Šviesa, 1968, p. 23–46; L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, antrasis leidimas, Kaunas: Šviesa, 1971, p. 22–35. Toliau vartojama santrumpa LŠ LLV XI 1971.

⁶⁴¹ Atsisakyta dalies eilėraščių, kuriuose vaizduojama itin niūri aplinka, kalėjimai („Išsiveržimas“, „Kalėjime“), labai ryškus agitacinis pobūdis („Žuvusiam draugui“), daug buitines realių („Ties darbo birža“, „Keletas žodžių apie Vincą Grabinį“).

⁶⁴² „Kaip televizija talkins mokyklai“, *Tarybinis mokytojas*, 1987, rugsėjo 4, Nr. 71, p. 4.

⁶⁴³ 1981 m. Molėtų vienuoliktokės rašinys (*Lietuvių kalbos rašto darbų bazė „Rašinėliai“*, prieiga internetu: http://rasineliai.sociolingvistika.lt/d.php?f=http://rasineliai.sociolingvistika.lt/forma/70797354.pdf&n=1981_mot_11_utenos-aps_interpretacija_0793.pdf [žiūrėta: 2024-05-15]).

Pokariu brandos egzamino bilietuose net atsirado speciali tema: „Didysis Tėvynės karas kaip „didi visų liaudies galių bandymo ir patikrinimo mokykla“ (Stalinas) ir jo atspindėjimas Liudo Giros, Salomėjos Nėries, Cvirkos, Venclovos, Korsako ir kitų kūryboje. Jų kūrinių temos: meilė tėvynei, tautų draugystė, neapykanta priešui, didvyriškumas fronte ir užfrontėje.“⁶⁴⁴ Vėliau egzamino žodžiu bilietuose „Didysis Tėvynės karas“ minėtas tik kaip atskiras autorių kūrybos laikotarpis (kaip antai: „P. Cvirkos gyvenimas ir kūryba Didžiojo Tėvynės karo metu ir pokario atstatomuoju laikotarpiu“⁶⁴⁵; „Didžiojo Tėvynės karo metų Salomėjos Nėries poezijos lyrinis herojus – tauri, pasiaukojanti, patriotiška, giliai mąstanti asmenybė“⁶⁴⁶).

Pagrindiniais ne tik karo metų, bet visos „tarybinės lietuvių literatūros“ klasikais sovietmečio mokykloje tapo Nėris ir Cvirka. Jų biografijai ir kūrybai pristatyti daugiausia vietos skirta Šepkaus vadovėliuose, apie juos gausiausiai rašyta pedagoginėje spaudoje, jiems skirta daugiausia baigiamosios klasės pamokų ir brandos egzamino užduočių. Tarkime, 1954 m. abiturės egzamino bilietuose Nėriai ir Cvirkai teko atitinkamai 3 ir 2 klausimai; iš lietuvių autorių niekam kitam neskirta daugiau (po 2 klausimus taip pat skirta Žemaitėi, Biliūnui, Tilvyčiui). O štai 1956 m., kai egzaminuota tik iš lietuvių autorių (rusų literatūros kursas perkeltas į šios kalbos pamokas), Nėris gavo net 6, o Cvirka – 5 klausimus. Daugiausia su šių rašytojų kūryba susijusių klausimų egzamino žodžiu bilietuose pateikta ir 8-ajame dešimtmetyje. Tokią pat tendenciją stebime ir brandos egzamino rašinio temų statistikoje: 1947–1975 m. laikotarpiu abiturientams siūlyta mažiausiai 19 temų apie Cvirkos kūrybą ir 16 – apie Nėries.

Nors abu autoriai mirė iš karto po karo (Nėris 1945, Cvirka 1947), o didžioji jų kūrinių dalis sukurta dar Lietuvos Respublikoje, būtent ankstyva mirtis galėjo pasitarnauti šiam jų virsmui „tarybinės literatūros“ klasikais. Ankstyva rašytojo mirtis meta tragizmo spindulį ant viso jo kūrybinio palikimo ir tokiu būdu suteikia jam pranašumo (palyginkime su Janonio arba Vytauto Mačernio atvejais). Tačiau svarbu ir tai, kad totalitarinė sovietų sistema buvo labai įtari, įdėmiai sekė menininkų veiksmus ir už mažiausią ideologinį nusižengimą baudė ribodama kūrybos sklaidą. Mirusiųosius kanonizuoti sovietų švietimo ideologams galėjo atrodyti saugiau, mat nebereikėjo baimintis, kad mokykliniu klasiku jau paverstas rašytojas ateityje

⁶⁴⁴ *Brandos atestato egzaminų bilietai 1948–1949 m. m.*, p. 18; *Brandos atestato egzaminų bilietai mokykloms lietuvių dėstomąja kalba 1949/50 m. m.*, p. 11.

⁶⁴⁵ VMEB 1956, p. 9.

⁶⁴⁶ VMEB 1972, p. 8.

gali „ideologiškai suklupti“ ir tokiu būdu sukompromituoti jį kanonizavusią švietimo sistemą.

Kita priežastis paskelbti Nėrį ir Cvirką „tarybiniais klasikais“ buvo objektyvi pasirinkimo stoka. Dėl politinių motyvų iš literatūros apyvartos pokariu išstūmus visus emigrantus, tremtinius, partizanus bei prosovietinių kūrinių nesuskubusius parašyti autorius, „tarybinės literatūros“ kursą teko sudaryti vos iš saujelės sovietams lojalių kūrėjų. Cvirka ir Nėris tarp jų buvo vieni talentingiausių. Tiesa, prozoje Cvirakai konkurentu galėjo tapti Vienuolis (bet ir jis vėlyvučiu sovietmečiu perkeltas į 1917–1940 m. laikotarpio kursą), o štai Nėris poezijoje konkurentų neturėjo. Montvila, Tilvytis ir Venclova neprilygo jai talentu, o pokariu pasirodęs Putino rinkinys *Sveikinu žemę* buvo visiška meninė nesėkmė (galbūt todėl Putino kūrybos pristatymas 1957 m. perkeltas į 1917–1940 m. laikotarpį). Be to, abu vyresnės kartos rašytojai – Vienuolis ir Putinas – turėjo „biografinių dėmių“. Daug parankesni sovietinei literatūros istoriografijai buvo Cvirka ir Nėris, 1940 m. palaikę Lietuvos okupaciją ir inkorporaciją į SSRS, o 1941 m. pasitraukę į Rusijos gilumą ir toliau rėmę sovietinę santvarką karo metais publikuota kūryba. Naują sovietinių piliečių generaciją išauklėti turėjusiai stalininei mokyklai ideologiškai atrinkta Nėries ir Cvirkos kūryba leido veiksmingai modeliuoti sovietinio piliečio savivoką, vertybių sistemą, naujo – socrealistinio meno – sampratą. (Plačiau apie Cvirkos ir Nėries kanonizaciją rašoma tolesniame poskyryje, aptariant sovietinės mokyklos formuotą lietuvių literatūros kanono branduolį.)

Daugiausia sunkumų 6-ajame dešimtmetyje kėlė „pokarinio laikotarpio literatūros“ kursas. Nors partinė valdžia iš karto po karo ėmėsi reikalauti iš rašytojų kuo skubiau pateikti skaitytojams socrealizmo doktriną atitinkančių kūrinių, ilgą laiką rašytojams nepavyko sukurti nieko meniškai vertinga. Todėl pokario literatūros kursą stalinizmo metais bandyta sudurstyti iš ankstesnio laikotarpio kūrinių (kurį laiką šiam kursui priskirti Vienuolio „Paskenduolė“ (1913), Cvirkos *Žemė maitintoja*, Frank Kruk bei Putino *Altorių šešėly*) ir menkos meninės vertės naujų, propagandinių tekstų (Tilvyčio *Usnynė* (1949), Gudaičio-Guzevičiaus *Kalvio Ignoto teisybė*, Venclovos poezija). Pastaruosius vėliau papildė, o ilgainiui ir išstūmė talentingesnių rašytojų sukurti socrealistiniai kūriniai (*Puodžiūnkiemis*, *Vilius Karalius*, *Parduotos vasaros*), taip pat Mieželaičio *Žmogus*.

O vis dėlto, kaip nutiko, kad tokie akivaizdžiai menkaverčiai kūriniai kaip *Usnynė* ir *Kalvio Ignoto teisybė* ne tik pakliuvo į mokyklines programas, bet ir išsilaikė privalomų skaitinių sąraše iki pat 1970 m., o iš pasiren-

kamų kūrinių sąrašo išbraukti atitinkamai tik 1977 ir 1983 m.? Svarbiausias motyvas neabejotinai buvo švietimo sistemai priskirta sovietizacijos funkcija. Abu minėti rašytojai (beje, įtakingi ano meto funkcionieriai⁶⁴⁷) greitai, nors ir nekokybiškai, išpildė KP užsakymą sukurti propagandinius epus, kurie atlieptų pokario ideologinius poreikius (nuvainikuoti nepriklausomybės laikus, pateisinti okupaciją ir susidorojimą su rezistencija, šlovinti kolektyvizaciją).

Publicistiškas, nesuvaldytos kompozicijos, prikišamai tendencingas ir perdėm ištęstas⁶⁴⁸ Gudaičio-Guzevičiaus romanas steigė alternatyvią Lietuvos valstybingumo istoriją: kaip tikroji jos pradžia *Kalvio Ignoto teisybėje* heroizuojamas Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybės suformavimas 1918 m. pabaigoje – 1919 m. pradžioje. Būtent bolševikai vaizduojami kaip lietuvių liaudies paramą įgijusi politinė jėga to meto Lietuvoje. Tuo tarpu Lietuvos Taryba romane – imperialistinės Vokietijos statytiniai, kovojantys prieš teisėtą socialistinę valdžią Lietuvoje.

Tegu ir meniškai nevykęs, dargi su gausiomis rašybos klaidomis⁶⁴⁹, 1948–1949 m. pasirodęs Gudaičio-Guzevičiaus romanas buvo tuoj pat integruotas

⁶⁴⁷ Aleksandras Gudaitis-Guzevičius (1908–1969) – LKP narys nuo 1927 m. Po 1940 m. okupacijos paskirtas vidaus reikalų viceministru, po aneksijos – LSSR vidaus reikalų liaudies komisarų. 1944–1945 m. LSSR valstybės saugumo liaudies komisarų. Buvo vienas iš 1941 ir 1945 m. Lietuvos gyventojų trėmimo ir rezistencijos slopinimo organizatorių bei vykdytojų. 1945–1947 m. Kultūros ir švietimo įstaigų komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos pirmininkas. 1947–1950 m. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos direktorius. Būtent ši leidykla 1948–1949 m. publikavo romaną *Kalvio Ignoto teisybė*. 1953–1955 m. Gudaitis-Guzevičius ėjo LSSR kultūros ministro pareigas. 1940–1949 ir 1952–1956 m. LKP CK narys. 1940–1947 m. ir 1951–1955 m. LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas. 1941–1946 ir 1954–1958 m. SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatas. Teofilis Tilvytis (1904–1969) – 1944–1945 m. LSSR rašytojų sąjungos valdybos sekretorius. Nuo 1958 m. LSSR taikos gynimo komiteto pirmininkas. 1947–1963 m. LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas.

⁶⁴⁸ Laimė, mokiniai galėjo naudotis 1956 m. (pakartotiniai leidimai 1959, 1960) „Mokinio bibliotekos“ serijoje pasirodžiusiu sutrumpintu romano variantu (ištraukomis).

⁶⁴⁹ Dėl žemo meninio *Kalvio Ignoto teisybės* lygio, gausių kalbos ir rašybos klaidų 1949 m. rudenį LSSR rašytojų sąjungos partinės organizacijos susirinkime romano autoriui ir redaktoriui (Vengriui) priekaištavo Aleksys Churginas. („Lietuvos TSR rašytojų sąjungos partinės organizacijos susirinkimo protokolai (1949 m. rugsėjo 16 d.)“; in: *Rašytojas pokario metais*, p. 211.) Gudaitis-Guzevičius nebuvo išėjęs ne tik literatūrinės, bet ir paprastos mokyklos. Anksti įsitraukęs į pagrindinę komunistų veiklą, kaip jis pats nurodo, 1928 m. turėjo nutraukti mokslus Kauno „Aušros“ berniukų gimnazijoje. Gimnazijos baigimo pažymėjimą įgijo eksternu tik 1948 m. rudenį, t. y. tuo pat metu, kai pasirodė *Kalvio Ignoto teisybės* pirmas tomas. (Aleksandro Guzevičiaus pareiškimas LSSR švietimo ministrui drg. Žiugždai, Vilnius, 1948, kovo 20. Mašinraštis, pasirašytas. LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 422, l. 163.) Pataisyta romano redakcija išėjo 1952 m.

į mokyklines programas kaip „visaliaudinės reikšmės istorinį įvykį“ vaizduojantis lietuvių epas, ekvivalentiškas rusų socrealizmo klasikais – Michailo Šolochovo *Tykiajam Donui* (*Tuxuŭ Дoн*, 4 t., 1925–1940)⁶⁵⁰. Veik neabejotina, kad tokią skubą lėmė LKP VI suvažiavime (1949) Justo Paleckio išreikšta nuostaba, kad vyresniųjų klasių mokiniai nėra girdėję apie *Kalvio Ignoto teisybę*, ir iškeltas siūlymas įtraukti šį kūrinį į brandos egzaminų bilietus⁶⁵¹. Jau kitąmet (1950) tema „Klasių kovos atvaizdavimas Guzevičiaus romane „Kalvio Ignoto teisybė““ atsidūrė brandos egzaminų bilietuose⁶⁵². Dar po metų Stalino premija apdovanotas Gudaičio-Guzevičiaus romanas įtrauktas ir formuluojant brandos egzaminų rašinio temas⁶⁵³. Apie šį kūrinį abiturientams siūlyta rašyti egzaminų darbą net trijuose skirtinguose 1951 m. abitūros rašinio temų komplektuose, į du temų komplektus *Kalvio Ignoto teisybė* pakliuvo 1952 ir 1955 m., galimybę rašyti abitūros darbą apie šį romaną turėjo ir 1953 bei 1965 m. vienuoliktokai. Tiesa, kai kurios mokyklų inspektorių ataskaitos rodo, kad mokiniai vengė rinktis brandos egzaminų temą apie *Kalvio Ignoto teisybę*. Tikėtina, kad jie būdavo neskaitę šio didelės apimties kūrinio⁶⁵⁴.

Šepkaus vadovėlyje *Kalvio Ignoto teisybė* vadinama istoriniu romanu, teisingai ir tiksliai nušviečiančiu 1918–1919 m. revoliuciją Lietuvoje ir demaskuojančiu „buržuazijos prasimanymus ir šmeižtus apie šį laikotarpį“⁶⁵⁵. Vaizduojamų įvykių autentiškumą, be kita ko, vadovėlio autorius grindė išvardydamas konkrečius prototipus (Vincas Mickevičius-Kapsukas, Karolis

⁶⁵⁰ LŠ LLV 3 1960, p. 268.

⁶⁵¹ „Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo stenograma (1949 m. vasario 15–18 d.)“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 197.

⁶⁵² Brandos egzaminų bilietuose Gudaičio-Guzevičiaus romanas figūravo ir vėliau, pavyzdžiui, „Kalvio Ignoto paveikslas A. Gudaičio-Guzevičiaus romane „Kalvio Ignoto teisybė““. (*Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų žodžiu bilietai 1953/54 m. m.*, p. 14.) 8-ajame dešimtmetyje, kai *Kalvio Ignoto teisybė* tapo nebeprivalomu skaityti kūriniumi, abitūros egzaminų žodžiu ir raštu užduočių apie jį nebeliko.

⁶⁵³ Vilkijos vidurinės mokyklos XI klasės mokinio brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos rašomasis „Lietuvių liaudies kova dėl tarybinės santvarkos pagal A. Gudaičio-Guzevičiaus romaną „Kalvio Ignoto teisybė““, 1951, gegužės 21, LŠM, f. IV-A, ap. 137/4 (lapai nenumetuoti).

⁶⁵⁴ 1955 m. Prienų vidurinės mokyklos brandos egzaminą stebėjusi mokyklų inspektoriė neišgiamai vertino faktą, kad iš 12 mokytojos lituanistės Baberskytės mokinių nė vienas nepasirinko rašyti darbo tema „Lietuvių liaudies kovų dėl tarybinės santvarkos 1918–1919 m. atvaizdavimas A. Gudaičio-Guzevičiaus romane „Kalvio Ignoto teisybė““. (Mokyklų valdybos inspektoriės G. Sutkaitytės pranešimas apie egzaminų eigą ir pasiruošimą naujiems 1955/56 m. m. Prienų rajone, 1955, birželio 7, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1083, l. 9.)

⁶⁵⁵ LŠ LLV 3 1960, p. 254–255, 258.

Valerijono Galdiko
ilustracija *Kalvio Ignoto*
teisybės tęsiniui, romanui
Broliai (1951–1955),
publikuota Liongino
Šepkaus *Lietuvių literatūros*
vadovėlyje XI klasei (1969)

Požela ir kt.), o kalvio Ignoto paveikslą vadino dideliu idėjiniu ir meniniu rašytojo laimėjimu. Šis literatūrinis personažas esą taip tvirtai įėjo į lietuvių literatūrą, kad tapo ne mažiau žinomas už Žemaitės Katrę, Biliūno Petrą Banį (iš *Liūdnos pasakos*) ir Vienuolio Veroniką⁶⁵⁶. Pastarasis teiginys gal ir nebuvo išgalvotas, turint omenyje, kokias pastangas valdžia dėjo į *Kalvio Ignoto teisybės* sklaidą ir populiarinimą: neminint daugybės pakartotinių romano leidimų, dar 1948 m. *Kalvio Ignoto teisybė* radiofonizuota (adaptacijos autorius ir režisierius Aleksandras Kernagis), 1950 m. inscenizuota (režisierė Kazimiera Kymantaitė pastatė spektaklį Vilniaus valstybiniame dramos teatre, jis rodytas ir 1954 m. Maskvoje vykusioje Lietuvių literatūros ir meno dekadėje), 1957 m. ekranizuota (režisieriaus Aleksandro Razumno „Ignotas grįžo namo“ buvo pirmas Lietuvos kino studijos sukurtas ilgametražis meninis filmas).

⁶⁵⁶ *Ibid.*, p. 263.

Kai *Kalvio Ignoto teisybė* vyresniųjų klasių programoje tapo nebeprivailomu kūrinium, jis ir toliau liko „tarybinio romano“ apžvalginėje temoje (iki 1983), be to, būdavo aptariamas VIII klasėje. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje mokytoja Aldona Švedienė teigė, kad jai nepakanka Gudaičio-Guzevičiaus kūrybai VIII klasėje numatytų dviejų pamokų, todėl priduria papildomą⁶⁵⁷. „Tokia politiškai aktyvi, idėjiškai kryptinga kūryba, aukštinanti stiprias revoliucionierių asmenybes, šlovinanti revoliucinių kovų heroiką, smerkianti priespaudą ir išnaudojimą, itin reikšminga moksleiviams auklėjamuoju požiūriu“⁶⁵⁸, – 1978 m. rašė ir mokytoja Raščiuvienė. Tais metais švenčiant 70-ąsias rašytojo gimimo metines pedagoginėje spaudoje pasirodė ir daugiau panašių publikacijų⁶⁵⁹, 1976 m. išleistas mokomasis filmas „A. Gudaitis-Guzevičius“ (režisierius Henrikas Mikalauskas)⁶⁶⁰, 1980 m. pasirodė Vilniaus valstybinio universiteto dėstytojos Liudvikos Lisenkaitės monografija *Aleksandras Gudaitis-Guzevičius*⁶⁶¹. Iš karto po rašytojo mirties 1969 m. jo vardas suteiktas Ukmergės 2-ajai vidurinei mokyklai.

Kaip ir Gudaitis-Guzevičius, Tilvytis savo mėgėjiškai sueiliuotoje⁶⁶² *Usnynėje* perkūrė Lietuvos istoriją: abi sovietines okupacijas pavaizdavo kaip lietuvių liaudies iš(si)vadavimą iš fašistinės buržuazinės priespaudos. Poemoje perkeista ne tik praeitis, bet ir dabartis: Tilvytis sukūrė oficialiąją sovietų valdžios versiją atitinkančią kolūkių kūrimosi bei pokario rezistencijos kovų traktuatę. Partizanai šioje satyroje ne tik demaskuoti kaip nacių parankiniai, jie visiškai nužmoginti, legitimuojant jų palaiką išniekinimą:

Milicija Usnynės „kunigaikštį“
Mikniukui liepė pavėžėt į aikštę;
Tegu jisai ramiai ten pagulės...

⁶⁵⁷ Aldona Švedienė, „Revoliucionieriaus gyvenimo prasmės atskleidimas“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 11, p. 37.

⁶⁵⁸ Irena Raščiuvienė, „A. Gudaičio-Guzevičiaus kūryba mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1978, Nr. 7, p. 24.

⁶⁵⁹ Alpas Liepsnonis [Alfonsas Kukanka], „Svarbus literatūrinis egzaminas“, *Tarybinis mokytojas*, 1978, gegužės 24, Nr. 41, p. 4.

⁶⁶⁰ Genovaitė Vilčinskienė, „Mokomieji kino filmai XI klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1982, Nr. 1, p. 35.

⁶⁶¹ Liudvika Lisenkaitė, *Aleksandras Gudaitis-Guzevičius*, Vilnius: Vaga, 1980.

⁶⁶² Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiasis redaktorius Valys Drazdauskas buvo atmetęs šią poemą dėl prastos meninės kokybės. Už tai susilaukė griežtos LKP CK nario Genriko Zimano kritikos. („Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo stenograma (1949 m. vasario 15–18 d.)“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 194.)

Ten aplankyt jį giminės galės.
 Pasižiūrės visi į tą kaimyną,
 Kuris nekaltą išskerdė šeimyną.⁶⁶³

Usnynę, kurios pasirodymas neatsitiktinai sutapo su masinės priverstinės kolektyvizacijos pradžia, valdžia tiesiogiai panaudojo kolūkių steigimo propagandai: vien 1949 m. buvo surengta 400 viešų poemos skaitymo ir „aptarimo“ susirinkimų visoje Lietuvoje. Mokyklų inspektorių ataskaitose matyti, kad literatūros pamokose ir abiturientų rašiniuose šia poema buvo remiamasi kaip faktine medžiaga kolektyvinio ūkininkavimo privalumams atskleisti⁶⁶⁴. 1950 m. *Usnynė* įtraukta į vyresniųjų klasių mokyklinę programą, o per brandos egzaminą žodžiu mokiniams teko kalbėti tema „Lietuvos TSR žemės ūkio kolektyvizacija; T. Tilvyčio „Usnynė““⁶⁶⁵. Dar po metų Stalino premija apdovanota poema atsirado ir brandos egzamino rašinio temų sąrašė. 1951–1955 m. laikotarpiu tema apie *Usnynę* teikta per kiekvienų (!) metų abiturientų egzaminą (1951 ir 1955 m. ji įtraukta į du temų kompleksus). Po atlydžio Tilvyčio kūryba iš baigiamojo egzamino rašinio temų visam laikui pradingo.

Kaip ir Gudaičio-Guzevičiaus atveju, pristatydamas *Usnynę* mokiniams Šepkus įterpė į vadovėlį ilgą pastraipą apie realius poemos veiksmo vietas ir personažų atitikmenis, o poemos vertę grindė realistiškumu ir liaudiškumu⁶⁶⁶. Perėjus prie žanrinio XX a. antros pusės literatūros dėstymo, būtent *Usnynė* atnaujintame Šepkaus vadovėlyje (1971) pristatyta kaip „tarybinės poemos“ žanro pradžia. Nepaisant to, vadovėlio autorius atvirai pripažino, kad „poema buvo sumanyta kaip kūrinys, turėjęs padėti pirmiausia ideologinėje kovoje“. Tilvytis pokario metais esą teisingai pasirinko vaizduoti klasių kovą, tačiau, žvelgiant iš laiko perspektyvos, itin sociologizuotas jo požiūris „nepakankamas, nes kliudė rašytojui tikrovėje išvelgti ir kitus reiškinius, ne taip tiesiogiai susijusius su klasių kova, bet ne mažiau svarbius, pavyzdžiui, žmonių pasaulėžiūrą ir pasaulėjautą, kultūrą ir kt.“⁶⁶⁷ Taigi *Usnynė* įvertinta

⁶⁶³ Teofilis Tilvytis, *Usnynė*: poema, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 164.

⁶⁶⁴ Šiaulių m.[iesto] Liaud.[ies] šviet.[imo] skyr.[iaus] mokyklų inspektorių [parašai neįskaitomi] Šiaulių II (mergaičių) vidurinės mokyklos lankymo aktas, Šiauliai, 1949, gruodžio 14, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 620, l. 677; S. Kardišauskaitės informacija apie 1967 m. baigiamųjų egzaminų eigą Klaipėdos miesto mokyklose, [1967], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2348, l. 168.

⁶⁶⁵ *Brandos atestato egzaminų bilietai mokykloms lietuvių dėstomąja kalba 1949/50 m. m.*, p. 10, 12.

⁶⁶⁶ Teofilis Tilvytis, *op. cit.*, p. 232.

⁶⁶⁷ LŠ LLV XI 1971, p. 289.

kritiškai, o galop prieita prie išvados, kad vėlesnėje „tarybinėje literatūroje“ tiek pokario metai, tiek kolūkis vaizduojami įtaigiau⁶⁶⁸.

Nors 8-ajame dešimtmetyje dar pasirodydavo *Usnynės* „pažintinę ir estetinę vertę“ teigiančių pedagoginės spaudos publikacijų⁶⁶⁹, tuo laiku kanoninė poemos pozicija pradėjo silpti. Tai susiję su vulgariojo sociologizavimo kritika bei išaugusiu poemos žanro kūrinių pasirinkimu (tai aptarsime toliau). *Usnynei* laipsniškai besitraukiant iš mokyklinių programų, 9-ajame dešimtmetyje literatūrologai ir pedagogai jau atvirai kritikavo poemos schematiškumą ir paviršutiniškumą⁶⁷⁰, nebeaktualią tematiką⁶⁷¹.

Šiandien galėtume suabejoti, ar tokie menkaverčiai kūriniai kaip *Usnynė* ir *Kalvio Ignoto teisybė* galėjo veiksmingai atlikti jiems priskirtą propagandinę funkciją. (Ideologiškai kur kas paveikesni galėjo būti talentingesnių ir skaitytojų labiau pamėgtų rašytojų – Vienuolio, Simonaitytės, Baltušio – programiniai kūriniai⁶⁷².) Net jei ir netikėjo tuo, ką patys teigė, laikydami brandos egzaminą mokiniai neišvengiamai turėjo šiuos kūrinius vertinti kaip ideologiškai teisingai atkleidžiančius istorinę tikrovę:

T. Tilvyčio poema „Usnynė“ turi didelę reikšmę mūsų kaimui. Šiandien, nors mūsų respublikoje beveik pilnutinai įvykdyta kolektyvizacija, dar pasitaiko tamsių reakcijos jėgų, kurios trukdo liaudžiai siekti naujų laimėjimų. „Usnynė“ kaip tik ir padeda demaskuoti tas tamsiąsias jėgas – buržuazinius nacionalistus ir reakcinę kunigiją, parodyti tikrąjį jų veidą ir pašalinti kliūtis, kurios dar stovi mūsų kelyje į komunistinį rytojų.⁶⁷³

Sunku spręsti, kokią poveikį mokinių supratimui apie literatūros kanoninę vertę darė galios lauko teikiami pripažinimo kredencialai, vis dėlto tai, kad

⁶⁶⁸ *Ibid.*, p. 297.

⁶⁶⁹ V.[itas] Areška, „„Usnynė“ – epinė poema“, *Tarybinė mokykla*, 1974, Nr. 1, p. 29.

⁶⁷⁰ Ričardas Pakalniškis, „„Usnynė“ ir jos dainius“, *Tarybinė mokykla*, 1984, Nr. 1, p. 27.

⁶⁷¹ Plg. mokytojos Abraitytės pasisakymą. Žr. Mokslinės metodinės tarybos prie LTSR švietimo ministerijos Lietuvos kalbos ir literatūros mokymo komisijos posėdžio, įvykusio 1985 m. lapkričio 29 d., protokolą Nr. 1, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 1178, l. 30.

⁶⁷² Kaip rodo LKP CK nario Viktoro Lukoševičiaus pateikta statistika (iki 1960), Baltušio ir Vienuolio kūriniai Anykščių miesto ir rajono bibliotekos lankytojai skaitė maždaug keturis kartus dažniau nei Gudaičio-Guzevičiaus. („LKP CK nario V.[iktoro] Lukoševičiaus pastabos apie ideologinius ir estetinius trūkumus meno ir literatūros kūriniuose (1962 m. spalio 12 d.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, p. 307.)

⁶⁷³ Kauno V vidurinės mokyklos XI klasės mokinės brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos rašomasis „Klasių kovos kaime vaizdai T. Tilvyčio poemoje „Usnynė“, 1951, gegužės 21, LŠM, f. IV-A, b. 137/4/2 (lapai nenumeruoti).

Jono Kuzminskio iliustracijos *Usnynei* (1951 m. leidimui), publikuotos Liongino Šepkaus *Lietuvių literatūros vadovėlyje XI klasei* (1969)

Nėries, Gudaičio-Guzevičiaus, Tilvyčio, Venclovos kūryba buvo įvertinta Stalino premija, pabrėžė tiek Šepkus savo vadovėlyje, tiek patys mokiniai rašiniuose⁶⁷⁴. Papildomo svorio Tilvyčio *Usnynei* teikė ir 1950–1951, 1955–1963 m. literatūros programose nurodyta rekomendacija vienuoliktokams išmokti mokytojo parinktą 10–30 eilučių *Usnynės* ištrauką atmintinai⁶⁷⁵. (Pasimokyti šios poemos deklamacijos mokiniai galėjo iš aktoriaus Balio Bratkausko įskaitytos plokštelės⁶⁷⁶.) Ir tik nuo 1965 m. atmintinai mokytis rekomenduojamų tekstų sąrašė *Usnynė* pakeista dviem–keturiais paties mokinio (!) pasirinktais šiuolaikinių poetų eilėraščiais. (Tokia liberali tvarka galiojo trumpai, 1970–1979 m. rekomenduota išmokti tris–penkis *mokytojo* parinktus šiuolaikinių poetų eilėraščius.) Platų jų sąrašą siūlė 1969 m. pasirodžiusi *Tarybinės lietuvių literatūros chrestomatijos* antra dalis. Be karo ir pokario propagandinės poezijos (Montvilos, Nėries, Giros, Tilvyčio, Venclovos, Korsako, Valerijos Valsiūnienės, Antano Jonyno, Vlado Grybo), čia publikuota ir nemažai vadinamosios 1930-ųjų bei jaunesnės kartos poetų kūrybos (Baltakio, Marcinkevičiaus, Maldonio, Janinos Degutytės, Vaičiūnaitės, Bernoto, Šimkaus, Martinaičio, Violetos Palčinskaitės)⁶⁷⁷.

Ši chrestomatija sulaukė tik vienos papildomos laidos (1984), kurioje pateikta kur kas daugiau šiuolaikinės poezijos. Tai susiję su anksčiau aptartu lyrikos prestižo augimu. Kadangi lygia greta, kaip matėme, sumenko dėmesys poemos žanrui, naujoje chrestomatijos laidoje skelbtos vos kelios poemų ištraukos. *Usnynės* fragmentas paliktas, bet iš 1969 m. leidime publikuoto 28 puslapių apimties teksto 1984 m. teliko vos penkios strofos⁶⁷⁸.

Nuo 1958 m. vienuoliktokams atmintinai rekomenduotų mokytis kūrinių sąrašė nurodyta ir mokytojo parinkta pusės puslapio ištrauka iš Vienuolio *Puodžiūnkiemio* (rekomendacija galiojo iki 1970). Į mokyklinę programą šis romanas įtrauktas 1953 m., ir ilgainiui būtent dėl jo Vienuolio pozicija „poka-

⁶⁷⁴ *Ibid.*

⁶⁷⁵ Iš vadinamojo „pokario tarybinės literatūros“ kurso iki atlydžio metų mokytis atmintinai taip pat rekomenduota propagandines Venclovos eiles „Penkmečio pavasariui“ (1950 m. programa), „Amerikos negras Kolonų salės tribūnoje“ (1951, 1953 m. programa), „Tarybų tauta“ (1954, 1955 m. programa).

⁶⁷⁶ Teofilis Tilvytis, *Usnynė; Šikšnosparniai*: ištrauka iš poemos, eilėraštis, [skaito] B.[alys] Bratkauskas, [Москва]: Мелодия, [s. a.].

⁶⁷⁷ TLL XI 2 1969.

⁶⁷⁸ *Tarybinės lietuvių literatūros chrestomatija XI klasei*, d. 2: *Poezija*, antrasis perdirbtas leidimas, sudarė Jonas Barcys, Kaunas: Šviesa, 1984, p. 92–93. Toliau vartojama santrumpa TLLC XI 2 1984.

rio tarybinės literatūros“ kurse tapo viena svariausių (1954–1968 m. rašytojo kūrybai mokytis vidutiniškai rekomenduota skirti 8–10 pamokų, 9-ajame dešimtmetyje jų sumažėjo iki 6).

Puodžiūnkiemis vadintas vienu reikšmingiausių lietuvių socrealizmo kūrinių, tikroviškai atskleidžiančiu „buržuazinės Lietuvos“ paveikslą⁶⁷⁹. Tokia romano traktuotė būdinga ir keliamojo X klasės bei abitūros egzamino rašinio temų formuluotėms⁶⁸⁰. Nors Šepkus šį kūrinį lygino su Cvirkos *Žemė maitintoja* (abiejuose kritikuojiama „buržuazinė“ žemės reforma, suteikusi pagrindą formuoti naujai dvarininkijai⁶⁸¹), Vienuolio romaną (redaktoriaus Iciko Gurvičiaus „dėka“⁶⁸²) daug tiksliau išpildė socrealizmo siužetinė schema (t. y. parodė „buržuazinę“ Lietuvos tikrovę jos revoliucinėje raidoje⁶⁸³). Kunigų remiamas „buožė“ ir, Šepkaus žodžiais tariant, „moralinis išsigimėlis“ Jonas Puodžiūnas negailestingai išnaudoja bežemius valstiečius. Pora jų neapsikenčia ir išvyksta į miestą, kur sąmoningi proletarai bolševikai juos įtraukia į pagrindinę komunistinę veiklą. Išėję šią klasinio sąmoningumo mokyklą, jie sugrįžta į gimtąjį kaimą vadovauti socialistinei revoliucijai, t. y. turtingųjų „išbuožinimui“. Revoliucinė romano linija buvo akcentuojama ir keliamojo X klasės bei brandos egzamino rašinio temose: „Darbininkų

⁶⁷⁹ LŠ LLV 3 1960, p. 198.

⁶⁸⁰ „Tipiški buožių paveikslai Vienuolio „Puodžiūnkiemyje“, „Buožių Puodžiūnų paveikslai A. Vienuolio-Žukausko romane „Puodžiūnkiemis““ (abi 1955), „Buržuazinės santvarkos demaskavimas Vienuolio „Puodžiūnkiemyje““ (1955 ir 1959), „Buožijos iškilimo, moralinės degradacijos ir žlugimo pavaizdavimas „Puodžiūnkiemyje““ (1973). (Lietuvos TSR švietimo ministerija, Lietuvių kalbos rašomasis darbas, 1955, Nr. Bd-r, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 78; Lietuvos TSR švietimo ministerija, [Lietuvių kalbos rašomasis darbas], 1955, Nr. 7-L, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 296; Lietuvos TSR švietimo ministerija, Lietuvių kalbos rašomasis darbas, 1955, Nr. Abc-r, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 82; Inspektorės B. Rūkštelytės pranešimas apie egzaminų eigą Troškūnų rajone, 1959, birželio 17, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1618, l. 139; Mokyklų valdybos inspektorės S.[alomėjos] Maceikienės informacija apie lietuvių kalbos bei literatūros egzamino rezultatus Kaišiadorių rajono mokyklose, [1973], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2653, l. 106.)

⁶⁸¹ LŠ LLV 3 1960, p. 212–213. Mokiniais pateiktose užduotyse Šepkus siūlė palyginti „buržuazinės žemės reformos demaskavimą“ *Puodžiūnkiemyje* ir *Žemėje maitintojoje*. (*Ibid.*, p. 213.)

⁶⁸² Po to, kai 1949 m. *Pergalės* žurnale publikuota pirma romano dalis susilaukė ideologinės kritikos, Valstybinės grožinės leidyklos redaktorius Gurvičius ėmėsi „taisyti“ Vienuolio romano rankraštį. Būtent jis įvedė ir išplėtojo proletarinio-revoliucinio pagrindžio siužeto liniją. Plačiau žr. „A. Vienuolis: Mes – tik tiltas per prarają... (Rašytojo asmuo prisiminiuose ir dokumentuose)“, *Sietynas*, 1989, Nr. 4, p. 194–210.

⁶⁸³ Ji akcentuojama ir Šepkaus vadovėlyje pateiktose rašinio temose: „Darbo žmonių sąmoningėjimo tema „Puodžiūnkiemyje“, „Puodžiūnas – išnaudotojo tipas“, „Mykolo Jonaičio sąmonėjimo kelias“. (LŠ LLV 3 1960, p. 213.)

ir valstiečių kova prieš išnaudotojus A. Vienuolio-Žukausko „Puodžiūnkienyje“ (1955), „Lietuvių liaudies kova prieš fašistinę diktatūrą A. Vienuolio romane „Puodžiūnkiemis“ (1958)⁶⁸⁴.

Vienuolis apskritai buvo vienas iš tvirčiausių pozicijų mokykliniame lietuvių literatūros kanone turinčių XX a. autorių, o nuo 1929 iki 1994 m. nors ir ne svarbiausias, bet vienas pagrindinių vyresniųjų klasių kurso autorių. Apsakymą „Paskenduolė“ skaitė visos XX a. Lietuvos mokinių kartos. Kadangi sovietmečio mokykloje Vienuolis mokiniams buvo pristatomas kaip aršus buržuazinės visuomenės kritikas, šalia ankstesnės Veronikos kaip tamsuoliškų kaimo prietarų aukos interpretacijos imta akcentuoti klasinį ir ideologinį „Paskenduolės“ aspektus. „A. Vienuolis „Paskenduolėje“ parodo, kad nežmoniškumą buržuaziniame kaime gimdo ne vien tamsumas, prietariai, religinis fanatizmas, bet ir klasinė nelygybė, socialinis išnaudojimas“, – rašė Šepkus⁶⁸⁵. Ši interpretacija nė kiek nepasikeitė ir 9-ajame dešimtmetyje: „[D]augelis noriai pritaria vadovėliui, laikydami Veronikos mirties kaltininkais ir kaimo žmonių tamsumą, ir religinę moralę, ir socialinę nelygybę“, – perpasakodamas mokinių diskusiją apie Vienuolio kūrybą 1982 m. rašė mokytojas Jonas Brindza⁶⁸⁶.

Vis dėlto vėlyvojo sovietmečio pedagoginėje spaudoje greta klasinių ir ideologinių rašytojo kūrybos aspektų ryškėjo ir Vienuolio kaip Biliūną pralenkusio atidaus psichologo vertinimas⁶⁸⁷. Ir akademinėje kritikoje „Paskenduolė“ (ypač 9-ajame dešimtmetyje) susilaukė kur kas įvairesnių (pavyzdžiui, psichologinių psichoanalitinių, folklorinių mitologinių⁶⁸⁸) interpretacijų.

1970 m. Vienuolio tema perkelta į 1917–1940 m. laikotarpį, kuriam ir priklausė visą vėlyvąjį sovietmetį. Taip nutiko ėmus gausėti „tarybinės literatūros“ (tad šio kurso nebereikėjo kamšyti XX a. pirmos pusės rašytojais), bet

⁶⁸⁴ Lietuvos TSR švietimo ministerija, [Lietuvių kalbos rašomasis darbas], 1955, Nr. 10-L, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 294; Mokyklų valdybos inspektorės B. Rūkštelytės pranešimas apie egzaminų eigą Pakruojo rajono mokyklose, 1958, birželio 12, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1484, l. 253.

⁶⁸⁵ LŠ LLV 3 1960, p. 193.

⁶⁸⁶ Jonas Brindza, „Probleminė A. Vienuolio „Paskenduolės“ analizė X klasėje, *Tarybinė mokykla*, 1982, Nr. 4, p. 31.

⁶⁸⁷ Plg. Juozas Stonys, „A. Vienuolio prozos psichologinė analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1972, Nr. 7, p. 29–31; Nr. 8, p. 25–27; Idem, „A. Vienuolio kūrybos psichologizmas“, *Tarybinė mokykla*, 1983, Nr. 1, p. 29–32.

⁶⁸⁸ Saulius Žukas, „Antano Vienuolio personažų tipologijos klausimu“, in: *Antanas Vienuolis šiandien*: straipsnių rinkinys, sudarė Stasys Lipskis, Vilnius: Vaga, 1984, p. 105–[112]; Marcelijus Martinaitis, „Folklorinė „Paskenduolės“ fabula“, in: *Ibid.*, p. 163–178.

kartu šis pokytis suformavo paradoksą: nors Vienuolis priskirtas prie XX a. pirmos pusės, daugiausia dėmesio programose, vadovėliuose ir kitoje moko- mojoje medžiagoje teikta *Puodžiūnkiemiui*, atskirai aptartam dar ir prie socialinio-buitinio romano „tarybinės literatūros“ kurse.

Sovietiniais metais Vienuolio kanonizacija pasiekė piką, mat jo kūryba atitiko visus pagrindinius literatūrai keliamus kriterijus: liaudiškumas, bur- žuazijos ir klero kritika, (soc)realizmas. Literatūros klasiko statusą liudija itin gausūs 100-ųjų rašytojo gimimo metinių (1982) minėjimai: perleisti kū- riniai, išėjo Vienuolio kūrybos ir biografijos studijos, pasirodė rašytojo kū- rinių motyvais paremtas filmas „Arkliavagio duktė“ (režisierius Algimantas Puipa), Vilniaus I ir Anykščių II vidurinėms mokykloms suteiktas Antano Vienuolio vardas⁶⁸⁹.

Iš naujausios „tarybinės literatūros“ vyresniųjų klasių programose, vado- vėliuose ir chrestomatijose itin gausiai reprezentuoti Baltušis ir Mieželaitis, taip pat Jono Avyžiaus, Sluckio proza. Bet išsamiausiai XI klasės kurse na- grinėta Justino Marcinkevičiaus kūryba. Jis įtrauktas į mokyklinę progra- mą 1966 m., iš karto po to, kai tapo pirmuoju „Poezijos pavasario“ laurea- tu (1965). Aukščiausiam centre nagrinėtas ne vienas jo kūrybos žanras (eilėraščiai, poemos, dramos, apysaka)⁶⁹⁰.

Daugiausia dėmesio mokykloje (tiek vyresnėse, tiek žemesnėse klasėse) sulaukė poema *Kraujas ir pelenai* (1960). Į užklasiinių skaitinių sąrašą kūriny- s pirmąsyk įtrauktas tepraėjus metams nuo išleidimo atskira knyga (1961)⁶⁹¹, o 1966 m. jau atsirado ir programoje⁶⁹². Kaip minėta, nuo 8-ojo dešimtmečio programose nė vienas pokario metų ar vėlesnis kūriny- s nebuvo privalomas, tačiau mokymo planai⁶⁹³ ir dėmesys vadovėlyje⁶⁹⁴ rodo, kad būtent ši poema

⁶⁸⁹ Švietimo ministro M.[ečislovo] Gedvilo raštas Lietuvos KP Centro komitetui ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybai, [1957], rugpjūčio 7, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1347, l. 132; „1882. An- tanas Vienuolis. 1982“, *Tarybinis mokytojas*, 1982, gruodžio 3, Nr. 28, p. 4.

⁶⁹⁰ Norkevičienė Marcinkevičiaus kūrybą siūlė dėstyti mokant lyrikos, poemos ir dramos. (Regina Norkevičienė, „XI klasės kurso planavimas“, p. 27–28.)

⁶⁹¹ Panašiai greitai vadovėlyje atsидūrė ir Marcinkevičiaus apysaka *Pušis, kuri juokėsi* (pasi- rodė 1961, Šepkaus vadovėlyje paminėta 1963). 1971 m. apysaka išleista ir „Mokinio biblio- tekos“ serijoje. (Justinas Marcinkevičius, *Pušis, kuri juokėsi*: apysaka (serija „Mokinio bib- lioteka“), Kaunas: Šviesa, 1971.)

⁶⁹² *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IX–XI klasei*, 1966, p. 40.

⁶⁹³ Kaip antai Norkevičienės parengtame mokymo plane (1976) visos trys „tarybinės poemos“ temos pamokos skirtos *Kraujui ir pelenams*. (Regina Norkevičienė, *op. cit.*, p. 27.)

⁶⁹⁴ LŠ LLV XI 1971, p. 301–312.

nagrinėta daugiausia iš visos naujausios „tarybinės literatūros“. Kas gi lėmė tokią *Kraujo ir pelenų* poziciją vėlyvojo sovietmečio mokykliniame kanone?

Poema skirta 1944 m. birželį nacių sudeginto Pirčiupių kaimo tragedijai atminti. Minint 15-ąsias SSRS pergalės „Didžiajame Tėvynės kare“ metines, LSSR valdžia vykdė Pirčiupių žudynių memorializacijos kampaniją. 1960 m. tragedijos vietoje atidengta Gedimino Jokūbonio skulptūra ir įsteigtas „hitlerinio teroro aukų“ memorialas, tais pačiais metais sukurta Teisučio Makachino kantata „Pirčiupio pelenai“⁶⁹⁵. Marcinkevičiaus *Kraujas ir pelenai* taip pat buvo šios kampanijos dalis.

Žaibiškai išpopuliarintoje⁶⁹⁶ poemoje vaizduojama, kaip protagonistas Martynas Daunys vokiečiams papasakoja žinąs, kad jo kaimo – Pamerkių – vaikinai (tarp jų ir Martyno brolis Napalys) nušovė du vokiečių kareivius, ir taip pasmerkia visą kaimą žūčiai. Šiuolaikinėje istoriografijoje nesutariama, ar Pirčiupius sunaikinti naciai pasirinko dėl sovietinių partizanų veiklos kaimo apylinkėse, ar atsitiktinai⁶⁹⁷. Marcinkevičius kaimo vaikus vaizduoja kaip sovietinių partizanų rėmėjus. Taigi poema, kaip ir anksčiau mokykloje sparčiai kanonizuoti karo ir pokario laikų kūriniai (Tilvyčio *Usnynė*, Nėries eilės), transliavo sovietų propagandos diskursą, esą lietuviai palaikė sovietų partizanus kovoje už „tarybų valdžios atkūrimą“ Lietuvoje.

Protagonisto brolis Napalys poemoje teigia, kad būtina pasirinkti, ką remi – sovietus ar nacius, nes vidurio kelio nėra: „Atsimink! / Pasaulį karas padalino / Į dvi dalis. Tikrai į dvi. / Ir vargas tam, kuris nežino, / Su kuo jisai!“⁶⁹⁸ Šepkus savo vadovėlyje kaimą ištikusią tragediją interpretavo kaip konkretaus asmens – Martyno – neapsisprendimo, apolitiškumo („jis nei už okupantus, nei už tarybinius partizanus“⁶⁹⁹) pasekmę. Tokia interpretacija

⁶⁹⁵ Zigmąs Vitkus, „Degintas, bet nesudegęs: Pirčiupių reikšmės ir jų kaita sovietinėje ir nepriklausomoje Lietuvoje“, *Istorija*, 2022, t. 127, Nr. 3, p. 27–64.

⁶⁹⁶ 7-ojo dešimtmečio pradžioje ji sulaukė dviejų papildomų leidimų (²1961, ³1964), 1964 m. pasirodė vertimas į rusų kalbą. 1961 m. *Kraujas ir pelenai* inscenuoti Vilniaus valstybiniame dramos teatre (režisierė Kymantaitė). Atskiru albumu išleisti poemos pirmąjį leidimą iliustravę Stasio Krasausko medžio raižiniai.

⁶⁹⁷ Plg. Rimantas Zizas, *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 514–515; Zigmąs Vitkus, *op. cit.*, p. 34–35; taip pat žr. „Pirčiupių žudynės“, *genocid.lt*, nuoroda internetu: <http://genocid.lt/centras/lt/2631/a/> [žiūrėta: 2024-07-28].

⁶⁹⁸ Justinas Marcinkevičius, *Kraujas ir pelenai*: herojinė poema, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, p. 42.

⁶⁹⁹ LŠ LLV XI 1971, p. 294.

Stasio Krasausko iliustracijos Justino Marcinkevičiaus poemai *Kraujas ir pelenai* (1960)

sekė ir dalis mokytojų⁷⁰⁰. Greta apolitiškumo, kaip kitą išdavystės ir moralinės pražūties link Martyną pastūmėjusį veiksnį Šepkus nurodė privačios nuosavybės geismą. Bendradarbiauti su naciais poemos protagonistą suvilioja galimybė vienam (nesidalijant su broliais) įgyti teisę į savo tėvų turtą⁷⁰¹. Taigi poema mokykliniame ugdyme atliko ne tik „lyrini[o] lietuvių liaudies istorinio kelio apmąstym[o]“⁷⁰² funkciją, bet ir pasitarnavo demonizuojant privačią nuosavybę kaip kapitalistinį blogį.

Tiko šis kūrinys ir antireliginiams moksleivių įsitikinimams ugdyti. Kulminacinėje scenoje, kai deginamas kaimas, krikščionybė ir krikščioniškasis auklėjimas kritikuojami kaip lietuvių nuolankumo priežastis:

⁷⁰⁰ Plg. Irena Raščiuvienė, „Įvadas į tarybinę literatūrą“, *Tarybinė mokykla*, 1981, Nr. 8, p. 36.

⁷⁰¹ LŠ LLV XI 1971, p. 304–305.

⁷⁰² VMEB 1972, p. 9. Būtent išsamesnio „lyrinio lietuvių liaudies istorinio kelio apmąstymo“ aptariant poemą stebėdama pamokas Panevėžio rajono mokyklose pasigedo inspektoriė Salomėja Maceikienė. (Mokyklų valdybos inspektoriės S.[alomėjos] Maceikienės pažyma apie lietuvių kalbos ir literatūros mokymo padėtį bei mokinių žinių kokybę Panevėžio rajono mokyklose, [1971], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2534, l. 107.)

Aš kaltinu visus, visus, visus,
 Išmokiusius lietuvių nuolankumo!
 Pirmoj eilėj aš kaltinu bažnyčią,
 Nes ji išmokė žmogų atsiklaupiti,
 O atsiklaupus galima tik mirti,
 Bet ne kovoti.⁷⁰³

Vadovėlyje akcentuota, kad Marcinkevičiaus poema ne tik tinkamai vaizduoja fašistų ir jų talkininkų nusikaltimus, bet taip pat parodo, jog dėl ilgamečių lietuvių kančių kalta ir bažnyčia⁷⁰⁴. Poemos dvideilis „Pirmoj eilėj aš kaltinu bažnyčią, nes ji išmokė žmogų atsiklaupiti“ 1966 m. pasiūlytas kaip abitūros rašinio (laisva tema) pavadinimas. Mokyklų valdybos inspektorius savo ataskaitoje pasidžiaugė, kad

[d]auguma mokinių, rašiusių šią temą, pagrindinį dėmesį sutelkia bažnyčios kaltinimui už mokslo pažangos stabdymą, už Veronikos mirtį („Paskenduolė“), už žmogaus asmenybės niekinimą („Altorių šešėly“)[,] už išdegintus kaimus, nužudytus žmones. Mokiniai tinkamai panaudojo literatūrinę medžiagą, jų darbuose gausu puikių minčių apie mūsų amžininko grožį, apie žmogų, laisvą nuo religinių prietarų, apie ateistinės propagandos svarbą.⁷⁰⁵

Marcinkevičiaus poemai vietą vėlyvojo sovietmečio mokykliniame kanone užtikrino ir žanrinis „tarybinės literatūros“ dėstymo principas. Iki *Kraujo ir pelenų* kaip pagrindinė „tarybinė poema“ pozicijuota *Ušnynė*. Meniška kokybiškesnės Marcinkevičiaus poemos (vadovėliuose ir programose, be *Kraujo ir pelenų*, minima ir poema *Donelaitis*) pakeitė 7-ajame dešimtmetyje iš esmės nebeaktualią *Ušnynę*. Lietuvių poemos raidai skirtoje monografijoje (1981) Ričardas Pakalniškis *Kraują ir pelenus* pavadino svarbiausiu XX a. antros pusės lietuvių poetiniu epu⁷⁰⁶. Perrašydamas monografiją Sąjūdžio metais (pasirodė 1990) šį statusą dar sustiprino teigda-

⁷⁰³ Justinas Marcinkevičius, *op. cit.*, p. 114–118.

⁷⁰⁴ LŠ LLV XI 1971, p. 303.

⁷⁰⁵ Mokyklų valdybos inspektoriaus V.[ytauto] Jakelaičio informacija apie vidurinio ir aštuonmečio mokslo egzaminus Klaipėdos rajono mokyklose, [1966], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2313, l. 158.

⁷⁰⁶ Ričardas Pakalniškis, *Lietuvių poema: Pagrindinės žanrinės formos*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 191.

mas, kad ši poema „prikėlė naujam gyvenimui“ pokario metais sukompromituotą žanrą⁷⁰⁷. Galvoje Pakalniškis turėjo būtent *Usnynę*, kurią ir pirmoje savo monografijos versijoje vertino atsargiai, o 1990 m. tiesiogiai įvardijo kaip „epinės poemos krizės išraišk[ą]“⁷⁰⁸. Be žanrinio ir ideologinio motyvo, *Kraujo ir pelenų* mokyklinę kanonizaciją vėlyvuju sovietmečiu galėjo paskatinti ir jauno žmogaus psichologiją atliepiantis herojinis kūrinio siužetas – tai buvo vienas pirmųjų vyresniam mokykliniam amžiui tinkamų tokio pobūdžio kūrinių.

Marcinkevičiaus lyrikos programose ir vadovėliuose nuo 8-ojo dešimtmečio pradžios taip pat palaipsniui daugėjo⁷⁰⁹. Į mokomąją medžiagą buvo įtraukiama naujausia poeto lyrika, išeinantys poezijos rinkiniai apžvelgiami pedagoginėje spaudoje⁷¹⁰. Tai atitinka akademinėje literatūros istorijoje Marcinkevičiui suteiktą vieno iš svarbiausių „tarybinės lyrikos“ atstovų statusą: 1982 m. *Lietuvių literatūros istorijoje* atskiromis temomis aptarti tik du tuo laiku gyvi poetai – Mieželaitis ir Marcinkevičius⁷¹¹. Valstietiška pasaulėjauta, buitiška, tikroviška, bet sykiu ir dvasinga poezija, lyrikos paprastumas, harmonijos ilgesys – tai Šepkaus vadovėlyje įvardyti svarbiausi Marcinkevičiaus eilėraščių bruožai⁷¹².

8-ajame dešimtmetyje į chrestomatijas pradėta įtraukti ir rašytojo dramaturgiją⁷¹³. Taigi kanoninis rašytojo svoris mokykloje tolydžio augo: vadovėliuose teikti vis ilgesni įvairiažanrės rašytojo kūrybos pristatymai, augo

⁷⁰⁷ Idem, *Lietuvių poema: Pagrindinės žanrinės formos*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 5.

⁷⁰⁸ *Ibid.*, p. 109–110.

⁷⁰⁹ Plg. 1968 m. Šepkaus vadovėlyje apie poeto eilėraščius atskirai visai nerašoma, o 1971 m. vadovėlio versijoje prie lyrikos temos jau atsiranda atskiras poskyris „Justino Marcinkevičiaus poezija“. (LŠ LLV XI 1971, p. 255–260.)

⁷¹⁰ Pvz., Vitas Areška, „Naujausios lyrikos tendencijos“, *Tarybinė mokykla*, 1975, Nr. 1, p. 20–23; Nr. 2, p. 28–31.

⁷¹¹ K.[ęstutis] Nastopka, „Eduardas Mieželaitis“, R.[ičardas] Pakalniškis, „Justinas Marcinkevičius“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2: *Tarybinė lietuvių literatūra*, p. 307–325, 361–384.

⁷¹² LŠ LLV XI 1971, p. 255–260.

⁷¹³ 1978 m. chrestomatijoje teikta Marcinkevičiaus drama *Katedra*, 1984 m. chrestomatijoje – *Mažvydas*. (*Tarybinė lietuvių literatūra XI klasei*, d. 1: *Apsakymai ir dramaturgija* (serija „Mokinio biblioteka“), antrasis pataisytas leidimas, sudarė Jonė Astrauskienė, Regina Čepulienė, Kaunas: Šviesa, 1978, p. 376–470; *Tarybinės lietuvių literatūros chrestomatija XI klasei*, d. 1: *Apsakymai ir dramaturgija*, trečiasis perdirbtas leidimas, sudarė Jonė Astrauskienė, Regina Čepulienė, Kaunas: Šviesa, 1984, p. 281–366.)

jo tekstų apimtys chrestomatijose⁷¹⁴, kūryba nagrinėta pedagoginėje spaudoje⁷¹⁵. Paskutinį sovietmečio dešimtmetį programose jis jau pozicionuotas kaip vienas iš svarbiausių XX a. antros pusės poetų ir dramaturgų⁷¹⁶.

„Tarybinės literatūros“ kursas keitėsi sparčiau nei kitų laikotarpių. Programų ir vadovėlių autoriai reagavo į naujai pasirodančius ideologiniam mokinių ugdymui tinkamus kūrinius. Čia galima paminėti Mieželaičio rinkinį *Žmogus*. 1962 m. atskira knyga išleistas ir tais pačiais metais Lenino premiją gavęs rinkinys jau 1963 m. plačiai aptartas Šepkaus vadovėlyje, o 1965 m. vyresniųjų klasių programoje įrašytas kaip privalomas skaitinys. Šio rinkinio išskirtinumą „tarybinės literatūros“ kurse (ir visame sovietmečio mokykliniame kanone⁷¹⁷) lėmė modernistinė jo raiška (asociatyvumu grįsta kompozicija ir verlibras). Šiaip jau modernizmas, kaip sovietinės estetikos demonizuota „supuvusių Vakarų“ meno kryptis, mokyklinėje lietuvių literatūros programoje nereprezentuotas. Santykinis Mieželaičio poetikos modernumas toleruotas tik dėl turinio – „socialistinio humanizmo“ mitokūros⁷¹⁸.

Nuo 8-ojo dešimtmečio į kasmet atnaujinamas programas įtraukta vis mažiau (neretai ir visai neįtraukta) naujų autorių ir kūrinių. Tai paaiškintų keli motyvai. Pirma, suformavus kanoninį „tarybinės literatūros“ korpusą, nebebuvo reikalo ieškoti vis naujų vardų. Antra, kaip jau rašėme, vėlyvuojų sovietmečiu vadovėliai koreguoti minimaliai, taigi ne tik programose, bet ir vadovėliuose šiuolaikinę literatūrą pristatantys skyriai nuo 8-ojo dešimtmečio beveik nebeatnaujinti.

⁷¹⁴ Pavyzdžiui, XI klasės chrestomatijoje, skirtoje „tarybinei poezijai“, 1968 m. teikti 29 poeto eilėraščiai, poemų *Kraujas ir pelenai*, *Publicistinė poema* ir *Siena* ištraukos. O štai perleidžiant chrestomatiją 1984 m. jo eilėraščių jau 84 (tai beveik tiek pat, kiek Nėries – abu poetai tekstų skaičiumi gerokai lenkia kitus), o prie trijų poemų ištraukų pridurta ir baladžių poema *Devyni broliai* bei užrašų knygos *Dienoraštis be datų* ištraukos.

⁷¹⁵ Irena Slavinskaitė, „Šiuolaikinės lietuvių lyrikos nagrinėjimas mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1981, Nr. 11, p. 30–31; Vytautas Kubilius, „Poetinės dramos analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1984, Nr. 6, p. 27–30.

⁷¹⁶ AVMPr LKL IV–XI 1983.

⁷¹⁷ 1969 m. į programas įtraukta ir modernios kompozicijos (teatras teatre) ekspresionistinė Binkio pjesė *Generalinė repeticija* (parašyta 1940, publikuota 1965). Nors siužeto sąlygiškumas ir formos eksperimentai leistų kūrinių priskirti prie sovietinėje kritikoje itin neigiamai vertinto „formalizmo“, vietą mokyklinėje programoje Binkio dramai atvėrė pacifistinė ir „mažojo žmogaus“ tema bei Vakarų kapitalizmo kritika.

⁷¹⁸ Plačiau apie tai žr. Rimantas Kmita, „Eduardo Mieželaičio *Žmogus* kaip politinės religijos tekstas“, *Literatūra*, 2007, t. 49, Nr. 1, p. 39–57.

SOVIETŲ OKUPACIJOS LAIKOTARPIO MOKYKLINIO KANONO VERTYBINĖ STRUKTŪRA

Sovietinės mokyklos formuotai kanono struktūrai didelį poveikį darė ideologiniai auklėjamieji literatūrinio ugdymo tikslai. Kanoninėje atrankoje komunistinės visuomenės formavimo uždavinys reiškėsi trimis esminiais teminiais-idėjiniais kriterijais: liaudiškumo, materialistinės pasaulėžiūros (ateizmo) ir sovietinio patriotizmo. Sovietinė liaudies samprata rėmėsi klasišine išnaudotojų ir išnaudojamųjų perskyra, todėl, skirtingai nei tarpukario lietuviškajame diskurse vartojama analogiška sąvoka, liaudis neapėmė stambiųjų ūkininkų (privati nuosavybė ir samdoma darbo jėga esą darė juos svetimus liaudies interesams), bet integravo miesto proletariatą. Pastarasis buvo laikomas sąmoningesniu, pažangesniu darbo liaudies segmentu, todėl ir miesto darbininkijos vaizdavimas – ypač jeigu jis buvo susietas su klasių kovos tema – buvo prioritetizuojama literatūros kūrinų tema (proletariniai Biliūno apsakymai, Janonio, Montvilos poezija, Vienuolio *Puodžiūnkiemis*, Gudaičio-Guzevičiaus *Kalvio Ignoto teisybė*).

Vis dėlto miesto literatūra iki pat XX a. vidurio agrarine išlikusioje Lietuvoje neturėjo gilesnių tradicijų. Todėl ir formuojant literatūrinį kanoną teko remtis klasikine kaimiškąja lietuvių literatūra. Tiesa, didžiausią kanoninį svorį tegalėjo įgyti kūriniai, kuriuose pasaulis vaizduojamas iš skurdžiausio socialinio sluoksnio – baudžiauninkų, samdinių – perspektyvos ir reiškiamas protestas prieš engėjus (Donelaičio *Metai*, Žemaitės apsakymai, Vaižganto *Dėdės ir dėdienės*, Krėvės „Skerdžius“ ir *Raganius*, Sruogos *Apyaušrio dalia*, Cvirkos *Žemė maitintoja* ir apsakymai, Tilvyčio *Usnynė*).

Materialistinei mokinių pasaulėžiūrai ugdyti pasitelkti antireliginiai ir antiklerikaliniai kūriniai (Žemaitės „Kelionė į Šidlavą“, Vienuolio „Paskenduo-lė“, Putino *Altorių šešėly*, Tilvyčio *Usnynė*), taip pat materialistinę pasaulio sampratą perteikiantis Mieželaičio eilėraščių rinkinys *Žmogus*. Tais atvejais, kai nebuvo galimybės iš sovietinio literatūros kanono pašalinti krikščioniškos pasaulėžiūros kūrinių dėl jų svarbos lietuvių kultūrai ar (ir) populiarumo visuomenėje (Donelaičio *Metai*, Maironio eilės), religiniai motyvai juose būdavo arba kupiūruojami, arba nureikšminami kaip neesminiai, nesvarbūs kūrinio visumai.

Patriotizmas sovietiniame literatūros kanone buvo apribotas gimtinės kraštovaizdžiu, meile liaudies žmogui ir jo papročiams (atrinktos Baranausko, Vaičiūčio, Maironio eilės), protestu prieš carizmą, kaizerinę valdžią Klai-

pėdos krašte ir fašizmą (atrinktos Kudirkos eilės ir satyros, kupiūruota Biliūno *Liūdna pasaka*, Nėries ir Cvirkos karo meto kūryba, Simonaitytės *Vilius Karalius*, Marcinkevičiaus *Kraujas ir pelenai*) arba sovietinės tėvynės (LSSR arba SSRS) aukštinimu (Montvilos, Nėries, Venclovos eilės, Tilvyčio *Usnynė*). Mokyklinio kanono analizė patvirtina istorikų tyrimų išvadą, kad sovietinis režimas toleravo tautiškumo ir tėvynės meilės formas, kurios nekėlė grėsmės režimui, bet „aktyviai kovojo su lietuvių etniškumo *politizacija* arba su tuo, kas oficialiojoje retorikoje vadinta ‚buržuaziniu nacionalizmu‘ [išskirta mūsų]“⁷¹⁹. Tiesa, kiek palankiau Lietuvos valstybingumo tema vertinta feodalinę praeitį vaizduojančiuose kūriniuose. Antai atlydžio metais į programinių kūrinių sąrašą gražintas tautinėje mokykloje kanonizuotas Krėvės *Skirgaila*, vėliau – ir *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*. Užtat Lietuvos Respublika visuose mokyklinio kanono kūriniuose vertinta pabrėžtinai neigiamai (atrinktos Maironio satyros, Putino *Altorių šešėly* (1954-ųjų leidimas), Montvilos eilės, Cvirkos *Žemė maitintoja*, Vienuolio *Puodžiūnkiemis*).

Be ideologinių-teminių kriterijų, sovietmečiu atrenkant kūrinius kanonui paisyta ir meno krypties. Sovietinė estetika prioritetizavo realizmą ir tariamai pažangiausią jo atmainą – socialistinį realizmą. Todėl ir sovietiniame kanone dominavo (soc)realistiniai kūriniai (Žemaitės ir Biliūno apsakymai, apysaka *Liūdna pasaka*, Vaižganto *Dėdės ir dėdienės*, Krėvės „Skerdžius“, Binkio *Atžalynas*, Tilvyčio *Usnynė*, Vienuolio, Cvirkos, Gudaičio-Guzevičiaus, Simonaitytės proza). Net ir aptariant kanoninius kūrinius, kurie nepriklausė (soc)realizmui, jų stilistikoje vis tiek bandyta išryškinti realistinius bruožus (Donelaičio *Metai*, Baranausko *Anykščių šilelis*, Maironio poezija). Dėl socialistinio realizmo krypties teikto prioriteto ilgus metus svarbiausią poziciją mokykliniame kanone užėmė prozos kūriniai ir epinės poemos. Vėlyvuojų sovietmečiu plečiant socrealizmo sampratos ribas, vis daugiau vietos radosi lyrikai. Vis dėlto į privalomų skaitinių sąrašus įprastai pakliūdavo tik tie eilėraščiai, kuriuose išpildomas bent vienas ar keli iš pagrindinių teminių kanono formavimo kriterijų (liaudiškumas arba sovietinis patriotizmas Janonio, Nėries, Marcinkevičiaus poezijoje).

⁷¹⁹ Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 22.

SOVIETŲ OKUPACIJOS LAIKOTARPIO MOKYKLINIO KANONO BRANDUOLYS

Kristijonas Donelaitis

Iš karto po reokupacijos Donelaitis tapo centriniu mokyklinio kanono autoriumi. Pagal jo kūrybai skirtų pamokų skaičių pokario metais nė vienas kitas rašytojas nė iš tolo neprilygo šiam poetui: 1946 m. programoje Donelaičiui rekomenduota skirti 23 (!) pamokas, artimiausiai pagal kanoninę svorį Žemaitėi teskirta 10. Tokį Donelaičio aktualumą anuometinėje mokykloje galime paaiškinti Vokietijos ir SSRS karo metais prosovietinėje lietuvių literatūroje ir kritikoje išryškėjusia tendencija naudoti šio poeto kūrybą antivokiškai propagandai⁷²⁰. 1946 m. Linkuvos gimnaziją aplankęs mokyklų inspektorius pasidžiaugė, kad lituanistas Jonas Dienis „dėstomąjį dalyką suriša su gyvenamuoju momentu“, Donelaičio kūrybai skirtose pamokose „lietuvių būrų gyvenimą vokiškųjų dvarininkų priespaudoje“ palygino su nacistine okupacija⁷²¹. Tendencija naudoti XVIII a. poeto kūrybą antivokiškai propagandai matyti ir pokario vyresniųjų klasių mokyklinių programų bei egzaminų bilietų formuluotėse: „Lietuvių valstiečių (būrų) vargai vokiškųjų dvarininkų priespaudoje“⁷²², „Donelaitis, jo gyvenimas ir kūryba sąryšyje su vakarinių lietuvių likimu vokiečių pavergime“⁷²³; „Baudžiauninkų butis. Motyvai kovos [sic!] su vokiškaisiais pavergėjais. Būrų ir ponų (vokiečių) vaizdavimas“⁷²⁴. Perdėtai antagonistiškai Donelaičio poemoje vaizduojamus lietuvių ir vokiečių santykius traktavo ir karo meto sovietinė lietuvių kritika bei grožinė kūryba (palyginkime Nėries eilėraštį „Donelaitis“ (1943), Korsako studiją *Prieš amži-*

⁷²⁰ Kaip antai *Metų* ištraukos publikuotos Korsako sudarytoje lietuvių klasikos rinktinėje *Amžinoji neapykanta: Lietuviai rašytojai prieš vokiškuosius grobikus* (1942).

⁷²¹ Nenustatyto mokyklų inspektoriaus ataskaita apie aplankytą Linkuvos gimnaziją, 1946, sausio 12, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 216, l. 192.

⁷²² VMPr LKL 1945, p. 22.

⁷²³ VMPr LKL 1946, p. 20; VMPr LKL 1948, p. 30; *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra (Projektas)*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1949, p. 43.

⁷²⁴ Brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos ir literatūros bilietai [1944–1945 m. m.], 1945, kovo 27, mašinraštis, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 130, l. 32; Brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos ir literatūros bilietai 1945/6 m. metams, mašinraštis, su įrašais ranka, nedatuotas, nepasirašytas, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 130, l. 177; Brandos atestato egzaminų lietuvių kalbos ir literatūros bilietai, 1947, balandžio 12, mašinraštis, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 531, l. 81r.

nąjį priešą (1945)⁷²⁵, Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojo Antano Vengrio straipsnį „Donelaičio ‚Metai‘ ir pasakėčios“ (1945)⁷²⁶ ir kt.).

Antivokiškų spekuliacijų nerandame Lietuvių literatūros instituto mokslo žurnale publikuotame Mykolaičio-Putino straipsnyje „Donelaičio ‚Metai‘“ (1947)⁷²⁷. Kiek pakoreguota ši publikacija įtraukta į mokykloms skirtą straipsnių rinkinį *Lietuvių literatūra* (t. 1, 1954). Mykolaitis-Putinas tęsė tarpukario mokykloje Kuzmickio pradėtą *Metų* kaip *didaktinės poemos* receptijos tradiciją. Paaikšinęs šio žanro specifiką, literatūrologas kartu pabrėžė, kad pamokymai poemoje nė kiek nemenkina veikalo meniškumo ir poetiškumo⁷²⁸. (Kaip matysime, vėlesnė sovietinė donelaitistika laikėsi priešingo požiūrio.)

Ideologizuotos, tendencingos ir spekuliatyvios pokario donelaitistikos kontekste Mykolaičio-Putino straipsnis išsiskiria gilia erudicija ir aukšta akademine kultūra. Vengdamas nepamatuoto gretinimo su šiandiena, autorius kontekstualizavo *Metus* XVIII a. Rytprūsių kultūroje: blaiviai ir argumentuotai aptarė poemoje reiškiamą požiūrį į baudžiavą, puritonizmo bruožus ir kt. Taigi Mykolaičio-Putino straipsnis daug kuo priminė tais pačiais metais „laisvajame pasaulyje“, Tiubingene, publikuoto Prano Naujokaičio vadovėlio dalį, skirtą Donelaičiui⁷²⁹.

Tolesnei sovietinės donelaitistikos raidai svarbi buvo Mykolaičio-Putino išsakyta mintis, kad XVIII a. Prūsijos lietuvių poetas buvęs realizmo pirmtakas, visu šimtmečiu pralenkęs savo epochą⁷³⁰. Nors į Donelaičio kūrybai būdingą tikroviškumą, realistiškumą dėmesys atkreiptas ir tarpukariu, poeto kaip realizmo krypties pradininko pasaulio literatūros mastu idėją karo metais iškėlė Korsakas⁷³¹, pokariu plėtojo ir Mykolaitis-Putinas. Tikėtina, kad

⁷²⁵ [Kostas Korsakas], „Kristijonas Donelaitis“ (1942), in: Idem, *Prieš amžinąjį priešą*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1945, p. 43–60. 1948 m. Švietimo ministerijai nusiųstose pastabose dėl literatūros mokytojų kvalifikacijos kėlimo kursų programos Korsakas siūlė stiprinti antivokišką tendenciją dėstant Donelaitį mokyklose. („Lietuvos TSR MA Lietuvių literatūros instituto direktoriaus K. Korsako pastabos dėl literatūros mokytojų kvalifikacijos kėlimo kursų programos“, in: *Literatūra 1940–1960*, p. 361.)

⁷²⁶ Ant.[anas] Vengris, „Donelaičio ‚Metai‘ ir pasakėčios“, *Pergalė*, 1945, Nr. 6, p. 179.

⁷²⁷ V.[incas] Mykolaitis, „Donelaičio ‚Metai‘“, in: *Lietuvių literatūros instituto darbai*, t. 1, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 11–23.

⁷²⁸ *Ibid.*, p. 51.

⁷²⁹ Pranas Naujokaitis, *Lietuvių literatūra*: trumpas lietuvių literatūros istorijos kursas gimnazijai, Tübingenas: Patria, 1948, p. 20–29.

⁷³⁰ V.[incas] Mykolaitis, *op. cit.*, p. 59.

⁷³¹ [Kostas Korsakas], „Kristijonas Donelaitis ir jo ‚Metai‘“ (1943), in: Idem, *Literatūra ir kritika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 137.

tokį literatūros istorijos požiūriu nepagrįstą teiginį jiedu suformulavo dėl stokojamų kompetencijų senosios literatūros srityje (Korsakas iki sovietinės reokupacijos apskritai nebuvo dirbęs literatūrologinio darbo, nors buvo produktyvus ir įžvalgus kritikas, o Mykolaitis-Putinas ikisovietiniu laikotarpiu dėstė ir tyrė daugiausia XIX a. pabaigos – XX a. pirmos pusės lietuvių literatūrą). Kita vertus, iššventinti Donelaičių į realizmo pradininkus juodu galėjo pastūmėti šią meno kryptį prioritetizavusi marksistinė-lenininė estetika. Norint sutvirtinti Rytprūsių poeto poziciją sovietmečio kanone, buvo paranku brėžti tariamai nuo jo (o kartu ir nuo pat grožinės lietuvių literatūros ištakų) užsimezgsią realizmo tradiciją, kurią vėliau esą tęsė „pažangieji lietuvių rašytojai“⁷³². Nuo 1950 m. ir vyresniųjų klasių literatūros programoje Donelaičio kūryba imta sieti su realizmo kryptimi (ši potėmė iš programų išimta tik 1968).

Antivokiškai propagandai praradus aktualumą, apie 1949 m. mokyklinėje *Metų* recepcijoje pasireiškė ždanovščinai būdingos „ideologinių klaidų“ paieškos. Pirmąsyk šią tendenciją galime įžvelgti 1948 m. Korsako parengtose pastabose dėl literatūros programos mokytojų seminarijose. Čia teigiama, kad programoje Donelaitis vertinamas nekritiškai, rekomenduojama atkreipti būsimų mokytojų dėmesį į ideologinį *Metų* ribotumą⁷³³. Ta pati pastaba pakartota ir Lietuvių literatūros instituto atsiliepime apie vidurinių mokyklų vyresniųjų klasių literatūros programą⁷³⁴.

Į mokslininkų pareikštas pastabas sureaguota iš karto. Nuo 1950 m. vyresniųjų klasių programoje atsirado potėmė apie Donelaičio „idėjinius prieštaračius“. Keliskart performuluota, praplėsta („Prieštaračius tarp poemos realistinių vaizdų, smerkiančių baudžiavą, ir didaktinių pamokymų, pateisinančių baudžiavinę santvarką“⁷³⁵), ji išliko programose iki pat 1963 m. Mo-

⁷³² Plg. L.[eonas] Gineitis, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 9–10.

⁷³³ „Lietuvos TSR MA Lietuvių literatūros instituto pastabos dėl literatūros programos mokytojų seminarijose“, in: *Literatūra 1940–1960*, p. 364. Šis dokumentas parengtas pagal Korsako mašinraštį ir jo ranka sužymėtas pastabas minėtoje programoje. Žr. K.[ostas] Korsakas, Pastabos „Literatūros programai“ Lietuvos TSR švietimo ministerijai, LCVA, f. R-1012, ap. 1, b. 22, l. 17–19; Literatūros programos mokytojų seminarijoms projektas, mašinraštis su Korsako pastabomis, in: *Ibid.*, l. 22–39.

⁷³⁴ „Lietuvos TSR MA Lietuvių literatūros instituto pastabos dėl literatūros programų vidurinių mokyklų VIII–IX klasėms parengimo“, in: *Literatūra 1940–1960*, p. 383. Instituto parengtose pastabose klaidingai nurodytos klasės. Turėtų būti „VIII–XI klasėms“.

⁷³⁵ *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasei*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961, p. 19.

kyklinėje Donelaičio recepcijoje atsiradęs priekaištas dėl tariamų vidinių ideologinių prieštarų žodis žodin nurašytas iš Korsako redaguoto *Lietuvių literatūros istorijos konspekto* (1952), kuriame minėti prieštaravimai kildinami iš konservatyvios, religinės poeto pasaulėžiūros⁷³⁶.

1950 m. mokyklinėje programoje išpildytas ir Lietuvių literatūros instituto pateiktas siūlymas įterpti potemę apie *Metų* „išpopuliarinimą tarybinės santvarkos dėka“⁷³⁷. Anuometėje sovietų donelaitistikoje spekuliatyviai kritikuota „buržuazinės mokyklos“ praktika Donelaičio poemos nagrinėjimą kreipti „estetizmo linkme“, tokiu būdu menkinant „idėjinio-tematinio turinio reikšmę“⁷³⁸. Direktyvos visomis progomis pabrėžti sovietų santvarkos dėmesį XVIII a. klasiko kūrybai taip griežtai paisyta, kad net ir perpublikuojant anksčiau minėtą Mykolaičio-Putino straipsnį (1947) mokykloms skirtame straipsnių rinkinyje (1954), jo pabaigoje (neaišku, kieno valia) atsirado trys papildomos pastraipos⁷³⁹. Jose kontrasto būdu supriešinti „buržuaziniai laikai“, kai esą „baudžiavinės liaudies poeto kūryba plačiosioms masėms buvo beveik neprieinama“, ir „tarybiniai laikai“, kai pradėta intensyviai leisti Donelaičio kūrybą⁷⁴⁰. Poeto kūrybą tariamai ignoravusių, menkinusių „buržuazinių“ literatų bei plačiosioms skaitytojų masėms ją atvėrusių „tarybinių“ tyrėjų opozicija tapo privaloma ir išliko mokyklinėje Donelaičio recepcijoje visą sovietmetį⁷⁴¹.

Iš minėtos Mykolaičio-Putino publikacijos mokyklai skirtame rinkinyje išimta pastraipa apie Donelaičio raštų rengėją ir vertėją Georgą H. F. Nes-

⁷³⁶ „Kristijonas Donelaitis“, in: *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, d. 1: *Feodalizmo epochos literatūra*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1952, p. 41.

⁷³⁷ VMPr LKL 1950, p. 79. Plg. „Kristijonas Donelaitis“, in: *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, d. 1, p. 40; K.[ostas] Korsakas, „Pratarmė“, in: L.[eonas] Gineitis, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, p. 3.

⁷³⁸ *Ibid.*, p. 9.

⁷³⁹ V.[incas] Mykolaitis, *op. cit.*, p. 59. Šių pastraipų nėra nei pirmojoje straipsnio publikacijoje, nei Mykolaičio-Putino *Raštuose*. (Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 8: *Literatūros istorija, kritika, publicistika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 201–221; Idem, *Raštai*, t. 12: *Literatūros istorija*, kn. 1, parengė Daiva Krištopaitienė, 2011, p. 151–169.)

⁷⁴⁰ Sovietmečio Donelaičio kūrybos sklaidos mastą yra aptaręs istorikas Vasilijus Safronovas. Žr. Vasilijus Safronovas, „Tarp konflikto ir suartėjimo: Donelaičio simbolio aktualizavimas XIX a. pabaigoje – XX a. pabaigoje Prūsijos Lietuvoje ir Klaipėdos krašte“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2013, t. 26, p. 160.

⁷⁴¹ Lietuvių literatūros vadovėlyje IX klasei pastraipa apie esą tik sovietmečiu deramai įvertintą Donelaičio palikimą palikta iki paskutinės laidos (1983).

selmaną. Spėjame, kad kupiūravimo griebtasi po 1949 m. LKP CK sekretoriaus Vlodo Niunkos kritikos dėl Lebedžio išsakyto teigiamo atsiliepimo apie Rytprūsių filologų indėlį į Donelaičio kūrybos tyrimus⁷⁴². (Dėl tariamai „buržuazinio objektyvizmo dvasia“ parengto įvado 1949 m. sustabdytas Donelaičio *Raštų* leidimas.) Net ir atlydžio metais pasirodžiusiame pirmajame vyresniųjų klasių literatūros vadovėlyje (1957) Būtėnas nedrįso įvardyti 1865 m. Donelaičio kūrybos leidimą parengusio Augusto Schleicherio, visus nuopelnus priskirdamas lietuvių kultūrą spaudos draudimo metais esą rėmusiems „pažangiesiems rusų mokslininkams“⁷⁴³. (Minėtą *Metų* leidimą publikavo Rusijos imperatoriškosios mokslų akademijos leidykla; Schleicheris buvo šios akademijos užsienio narys korespondentas.)

Šiandien vargiai galėtume paaiškinti, kodėl paskutiniais stalinizmo (1950–1953) ir ankstyvaisiais destalinizacijos metais (1954–1956) iš brandos egzamino biliėtų laikinai pradingo Donelaičio *Metų* tema. Ar tai lėmė egzamino programos rengėjų neapsižiūrėjimas, ar perdėtas atsargumas dėl Niunkos išsakytos kritikos apie „buržuazinį objektyvizmą“ Donelaičio recepcijoje – neaišku. Juolab turint omenyje, kad temos apie *Metus* pakliuvo į 1951, 1953, 1954, 1955 m. keliamojo VIII klasės egzamino rašto darbo užduotis. Nepagailėta vietos šiai poemai ir *Literatūros chrestomatijoje VIII klasei* (1952). Čia publikuotos didelės apimties visų poemos dalių ištraukos ir trys Donelaičio pasakėčios⁷⁴⁴. Tiesa, chrestomatijoje matyti ideologinė ištraukų atranka. Antai į ją nepateko biblinė prigimtinės nuodėmės scena. Nerasime jos ir 1956 m. „Mokinio bibliotekos“ serijoje išėjusioje Donelaičio kūrybos rinktinėje. (Pirmą kartą poemos tekstas ištisai, be kupiūrų vyresniųjų klasių chrestomatijoje pateiktas tik 1968 m.⁷⁴⁵ Visa (nekupiūruota) *Metų* versija skelbta ir vėlesnėse chrestomatijos laidose (1976, 1982).)

⁷⁴² „Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo stenograma (1949 m. vasario 15–18 d.)“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 198.

⁷⁴³ JB LLV 1 1957, p. 32. Minėti vokiečių filologų indėlį į Donelaičio kūrybos sklaidą vengta ir populiariojoje kultūroje. Antai 1955 m. Lietuvos kino studijos sukurtoje kino kronikoje („Tarybų Lietuva“, 1955, Nr. 9, režisierius Liudgardas Maculevičius) neminima nė viena (net ir pirmoji, Liudviko Rėzos parengta!) *Metų* publikacija Prūsijoje. Pasakojimas apie poemos sklaidą pradedamas nuo Rusijos mokslo akademijos tariamai parengto poemos leidimo lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metais. (Nerija Putinaitė, „Kristijono Donelaičio 250-ųjų metų minėjimas 1964 m.: veiklūs inteligentai, nematomas Sniečkus ir suklustotas Donelaitis“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, sudarė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 227.)

⁷⁴⁴ LC VIII 1952, p. 180–241.

⁷⁴⁵ LL IX 1968, p. 38–107.

Minėtos Donelaičio kūrybos rinktinės (1956) sudarytojas nenurodytas, bet galime spėti, kad tai buvo leidinio įvadinio straipsnio autorius Gineitis. Būtent šis literatūrologas labiausiai nusipelnė sovietinei donelaitistikai: papildė ligi tol žinotus rašytojo biografijos ir kūrybos faktus, naujais šaltiniais plėtė konteksto žinias. Kita vertus, kandidatinės disertacijos pagrindu parengtoje studijoje *Kristijono Donelaičio „Metai“* (1954) ir daktaro disertacijos pagrindu parengtoje monografijoje *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha* (1964) Gineitis sukūrė ir įtvirtino marksistinę-lenininę Donelaičio biografijos ir kūrybos sampratą⁷⁴⁶, turėjusią duoti „atkirtį dar tebejaučiamoms buržuazinių pažiūrų į „Metus“ liekanoms“⁷⁴⁷. Minėtą marksistinę savo interpretaciją Gineitis grindė Donelaitį tariamai kankinusi vidiniu konfliktu „tarp poeto – visų skriaudžiamųjų užtarėjo, iš vienos pusės, ir fanatiško bažnytinių nuostatų vykdytojo, iš kitos“⁷⁴⁸. Šiuo pramanytu poeto „pasaulėžiūros prieštaravimu“ sovietmečiu aiškintas neatitikimas tarp baudžiavos pasmerkimo kaip neva pagrindinės *Metų* temos ir „religinio pobūdžio moralizavim[ų], nesipriešinimo, nuolankumo, susitaikymo su „dievo valia“ šūkiiais, grynai religinės tematikos įtarpais“⁷⁴⁹.

Mokiniam skirtoje Donelaičio kūrybos rinktinėje (1956) Gineitis glaustai perteikė kiek anksčiau savo kandidatinėje disertacijoje suformuotą marksistinę-lenininę poeto kūrybos interpretaciją: *Metų* autorius nesupratęs visuomeninio gyvenimo dėsnių, todėl visų negerovių priežastimi klaidingai laikęs

⁷⁴⁶ Nesutiktume su Jurgutienės vertinimu, kad senosios literatūros istorijos tyrimai ir konkrečiai Gineičio studija *Kristijono Donelaičio „Metai“* (1954) mažiau nukentėjo nuo ideologijos nei likusi to meto literatūrologija. Priešingai, laikytume šią knygą stalinmečio vulgariojo sociologizavimo pavyzdžiu. (Aušra Jurgutienė, „Literatūros mokslas ir kritika“, p. 404.)

⁷⁴⁷ L.[eonas] Gineitis, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, p. 12. Bent iš dalies sovietinės Donelaičio traktuotės bendraautorių derėtų laikyti Gineičio kandidatinės disertacijos vadovą Korsaką. Jis neslėpė prisidėjęs prie studijos *Kristijono Donelaičio „Metai“* (1954) rengimo. Tai savo atsiminimuose patvirtino ir pats Gineitis. Nors Korsakas nėra publikavęs donelaitistikos darbų, kaip Lietuvos literatūros (nuo 1952 m. Lietuvos kalbos ir literatūros) instituto direktorius jis negailėjo laiko ir resursų šio rašytojo kūrybos sklaidai, angažuotai gynė sovietinę donelaitistiką nuo išeivijos kritikos. (K.[ostas] Korsakas, „Pratarmė“, in: L.[eonas] Gineitis, *op. cit.*, p. 4; Leonas Gineitis, „Šis tas iš atsiminimų apie Kostą Korsaką“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 22: *Kostas Korsakas*, parengė Vytautas Galinis, Vytautas Kubilius, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 1995, p. 91; K.[ostas] Korsakas, „Aktualieji donelaitistikos uždaviniai“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 7: *Kristijonas Donelaitis*: pranešimai, straipsniai, archyvinė medžiaga, Vilnius: Vaga, 1965, p. 9–54; Nerija Putnaitė, *op. cit.*, p. 194–251.)

⁷⁴⁸ L.[eonas] Gineitis, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, p. 61.

⁷⁴⁹ *Ibid.*

moralines ydas, o ne išnaudotojišką baudžiavinę santvarką. Klasiniu požiūriu literatūrą traktuojančiam sovietiniam skaitytojui, pasak Gineičio, visiškai nepriimtinas Donelaičio raginimas susitaikyti su feodالية priespauda. Todėl literatūrologas kvietė mokinius poemą skaityti kritiškai: atmesti krikščioniškosios pasaulėžiūros nuostatas, mokytis nekęsti *Metuose* vaizduojamų išnaudotojų ir gėrėtis meniškais poemos vaizdais⁷⁵⁰. Kaip matysime, toks selektyvus poemos skaitymo metodas (atmetant kūrinio reikšmes, kurios prieštarauja klasių kovos doktrinai, ir sureikšminant paskirus *Metų* vaizdus, kurie neigiamai vaizduoja ponus) įsigalėjo mokyklinėje Donelaičio kūrybos interpretacijoje.

Skirtingai nei Mykolaitis-Putinas, *Metams* savitą didaktiką laikęs kūrinio žanrine ypatybe, marksistinę-lenininę prieigą taikęs Gineitis tai traktavo kaip meninę poemos silpnę – „duoklę“ klasicizmo literatūrinei tradicijai ir Donelaičio religinių pažiūrų bei interesų išraišką⁷⁵¹. Todėl jis atmetė nuo Liudviko Rėzos per Maironį, Kuzmickį ir Mykolaitį-Putiną ateinančią tradiciją *Metus* vadinti didaktine poema⁷⁵². Mokiniams skirtoje Donelaičio kūrybos rinktinėje kūrinį priskyrė *realistinės poemos* žanrui⁷⁵³.

Gineitis buvo linkęs akcentuoti *pažintinę* poemos vertę. *Metai* esą tikroviškai perteikia XVIII a. Prūsijos valstiečių darbus, namų aplinką, maistą, įrankius ir kt.⁷⁵⁴ „Gyvenimo tikrovė buvo Donelaičiui svarbiausias ir, galima sakyti, vienintelis literatūrinės medžiagos ir poetinio polėkio šaltinis“⁷⁵⁵, – rašė tyrėjas. Remiantis šiuo teiginiu, 6-ojo dešimtmečio sovietinėje donelaitistikoje suabsoliutintas *realistinis* poemos pradas. Donelaičio kaip *realizmo klasiko* vaidmuo įtvirtintas ir Būtėno parengtame pirmajame sovietmečių vyresniųjų klasių vadovėlyje (1957).

Kaip ir Gineitis, Būtėnas *Metų* realizmą grindė Friedricho Engelso teze, kad realistinis kūrinys „teisingai vaizduoja tipiškus charakterius tipiškomis aplinkybėmis“⁷⁵⁶. „Teisingą vaizdavimą“ sovietinė estetika tiesiogiai siejo su pasaulėžiūra⁷⁵⁷. Donelaičio kūrybos interpretaciją tai nuvedė primityvaus

⁷⁵⁰ L.[eonas] Gineitis, „K. Donelaitis“, in: *K. Donelaitis* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956, p. 8.

⁷⁵¹ L.[eonas] Gineitis, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, p. 153–155.

⁷⁵² *Ibid.*, p. 173.

⁷⁵³ L.[eonas] Gineitis, „K. Donelaitis“, p. 8.

⁷⁵⁴ Idem, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, p. 46–47.

⁷⁵⁵ *Ibid.*, p. 140–141.

⁷⁵⁶ JB LLV 1 1957, p. 51.

⁷⁵⁷ L.[eonidas] Timofejevas, N.[atanas] Vengrovas, *op. cit.*, p. 153.

ideologizavimo linkme: antai Gineitis poemos vaizdus skirstė į „teisingai“ perteikiančius tikrovę (būrų aplinkos ir gamtos vaizdavimas⁷⁵⁸) bei „klaidinškai“ traktuojančius poemos veikėjus ar jų poelgius (tuo atveju, kai šie prieštarauja klasių kovos idėjai⁷⁵⁹). Bandant „pritempti“ Donelaičio poemą prie Engelso suformuluoto realizmo apibrėžimo, specifinės *Metų* meninės ypatybės (kaip antai didaktizmas arba hiperbolizavimas) imtos laikyti poemos silpnybėmis: „Metų‘ realizmą kiek menkina autoriaus didaktinės pastangos mokyti skaitytoją. Todėl teigiamus veikėjus jis per daug idealizuoja, gražina, o neigiamus – suniekina“, – rašė Būtėnas savo vadovėlyje⁷⁶⁰.

Greta realizmo kanoninė Donelaičio pozicija mokykliniame (ir akademiniam) kanone buvo grindžiama rašytojo biografijos ir kūrybos *liaudiškumu*. Savo kilme, darbu kaimiškoje lietuviškoje parapijoje ir pažiūromis Donelaitis, anot Būtėno, buvęs „augte suaugęs su liaudimi“⁷⁶¹. Skirtingai nei tarpukariu, sovietinėje *Metų* ir jų autoriaus *liaudiškumo* traktuotėje mažiau akcentuotas tautinis aspektas, į pirmą planą iškeltas socialinis konfliktas, klasių kova. Atkartodamas Gineičio spekuliacijas⁷⁶², Būtėnas tikino mokinius, esą *Metuose* pavaizduotų būrų elgesyje jau matyti „vis aiškesnis savo sunkios padėties priežasčių supratimas“ ir „aštrios klasių kovos momentai“⁷⁶³.

Į vadovėlių Būtėnas perkėlė ir Gineičio išgalvotą klasinį *Metų* būrų suskirstymą į turtėjančius ir skurstančiuosius (būtent pastarųjų klasinė sąmonė tariamai ima busti⁷⁶⁴). Taip „viežlybysis“ Krizas vadovėlyje virto „išnaudotoju“ (nes samdo šeimyną ir dar skundžiasi, kad samdiniai vis menkliau sukalbami)⁷⁶⁵, o girtuoklis „nenaudėlis“ Dočys tapo pažangiu personažu, nes jo liudijimas teisme tariamai atskleidžia, kad „prisilėgti būrai ima suprasti savo sunkios padėties priežastis“⁷⁶⁶. Net poemos kompozicinį vientisumą Būtėnas mėgino grįsti kylančia idėine kreive, esą „nuo ponų ir valstiečių baudžiauninkų antagonizmo, jų sustatymo priešpriešomis poemoje kaskart vis griežčiau pasisakoma prieš ponus, net grasinama jiems“⁷⁶⁷. Šias spekuliacijas

⁷⁵⁸ L.[eonas] Gineitis, *op. cit.*, p. 143–147.

⁷⁵⁹ *Ibid.*, p. 93–96, 101.

⁷⁶⁰ JB LLV 1 1957, p. 52.

⁷⁶¹ *Ibid.*, p. 37.

⁷⁶² Plg. L.[eonas] Gineitis, *op. cit.*, p. 89–92.

⁷⁶³ JB LLV 1 1957, p. 36.

⁷⁶⁴ *Ibid.*, p. 37. Plg. L.[eonas] Gineitis, *op. cit.*, p. 107, 110–111, 113, 138.

⁷⁶⁵ JB LLV 1 1957, p. 39–40.

⁷⁶⁶ *Ibid.*, p. 42.

⁷⁶⁷ *Ibid.*, p. 57.

Būtėnas vainikavo išvada, kad Donelaitis yra „pradininkas tos literatūros, kuri sąmonino liaudį ir ruošė ją kovoti dėl savo išsivadavimo“⁷⁶⁸.

Veik be jokių pakeitimų skyrių apie Donelaitį Būtėnas perspausdino ir vadovėlyje *Literatūros medžiaga IX klasei* (1963). Vis dėlto 7-ojo dešimtmečio mokyklinėje lituanistikoje *Metų* interpretacija ima vaduotis iš vulgariojo sociologizavimo. Pirmiausia šie pokyčiai pasireiškė pedagoginėje spaudoje, 250-ųjų Donelaičio gimimo metinių proga (1964) Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto dėstytojo Riškaus paskelbtoje publikacijoje žurnale *Tarybinė mokykla*. Dviejuose tęstiniuose straipsniuose literatūrologas labai detaliai aprašė aštuonių Donelaičio biografijai ir kūrybai skirtų pamokų planą, pademonstruodamas puikias senosios literatūros didaktikos kompetencijas (jų labai stigo Būtėno vadovėliams).

Riškus nevadino Donelaičio realizmo pradininku, jo kūrybą aptarė klasicizmo ir švietimo epochos meno kontekste⁷⁶⁹. Kadangi realizmo termino išvengti negalėjo (šis buvo įsitvirtinęs tiek akademinėje, tiek mokyklinėje donelaitistikoje⁷⁷⁰), Riškus iš padėties sukosi siūlydamas kalbėti apie „šviečiamąjį realizmą“, t. y. švietimo epochai būdingą realistinio meno estetikos principą, o ne realizmą kaip meno kryptį⁷⁷¹. Sąvoką straipsnio autorius neabejotinai perėmė iš tais pačiais metais pasirodžiusios naujos Gineičio monografijos *Donelaitis ir jo epocha* (1964), kurioje XVIII a. Prūsijos poeto priskyrimas realizmui argumentuotai atmestas kaip nepagrįstas⁷⁷².

Riškus savo publikacijoje vos teužsiminė apie ligtolinėje donelaitistikoje eskaluotą „ideologinį prieštaravimą“ tarp „Donelaičio poemos vaizdų prasmės, smerkiančios baudžiavą, ir jo didaktinių pamokymų, pateisinančių baudžiavą“⁷⁷³. (Tai galėtume laikyti ir stiprėjančios kanonizacijos požymiu: klasikas atsidūrė už kritikos ribos.) Daug išsamiau straipsnio autorius aptarė

⁷⁶⁸ *Ibid.*, p. 58.

⁷⁶⁹ J.[onas] Riškus, „K. Donelaičio kūrybos nagrinėjimas IX klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1964, Nr. 1, p. 9.

⁷⁷⁰ Antai tame pačiame *Tarybinės mokyklos* žurnalo numeryje (kalendoriaus rubrikoje) minima, kad 1964 m. sausį sukako 250 metų nuo „įžymaus lietuvių realistinės literatūros pradininko“ Donelaičio gimimo. („Mūsų kalendorius“, *Tarybinė mokykla*, 1964, Nr. 1, p. 44.)

⁷⁷¹ J.[onas] Riškus, *op. cit.*, p. 13.

⁷⁷² Oficialų palaikymą „šviečiamojo realizmo“ sąvokos vartojimui donelaitistikoje išreiškė ir lemiamą žodį visais ano meto literatūros mokslo klausimais tardavęs Korsakas. (K.[ostas] Korsakas, „Aktualieji donelaitikos uždaviniai“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 7: *Kristijonas Donelaitis*: pranešimai, straipsniai, archyvinė medžiaga, redakcinė kolegija: K.[ostas] Doveika (atsakingasis redaktorius), V.[incentas] Drotvinas, L.[eonas] Gineitis, J.[urgis] Lebedys, Vilnius: Vaga, 1965, p. 29.)

⁷⁷³ J.[onas] Riškus, *op. cit.*, p. 10.

švietėjišką Donelaičio pamokymų pobūdį, stilistinę jų raišką. Atmesdamas perteklinę ligtolinės donelaitistikos fokusuotę į visuomeninę ir pažintinę *Metų* reikšmę, Riškus ragino mokytojus atskleisti pamokose menines priemones, suteikiančias poemai sugestijos, įtaigos jėgos⁷⁷⁴. Net ir apibendrinamas Donelaičio kūrybos reikšmę lietuvių literatūrai, į pirmą vietą Riškus kėlė ne klasių kovą, o literatūrinės kalbos išpuoselėjimą. Antru punktu minėjo *Metų* vaidmenį lietuvių eilėdaros raidai. Ir tik trečioje vietoje – demokratiinių tendencijų ugdymą „suartinant mūsų literatūros kelius su liaudies kova dėl savo socialinės ir nacionalinės laisvės“⁷⁷⁵.

Nors ir atsidūrė išvadinių teiginių sąrašo gale, vadinamasis Donelaičio liaudiškumas Riškaus straipsnyje išliko poeto kanonizavimo pagrindu. Daugiau nei pusė *Tarybinėje mokykloje* pateiktų rekomendacinių rašinio temų apie Donelaitį vienaip ar kitaip susijusios su klasių kova, būrų išnaudojimu, dvarininkų moraliniu išsigimimu. Rašytojo biografijoje Riškus tradiciškai rekomendavo akcentuoti ryšius su liaudimi (kilmė, jaunystėje patirtas skurdas, ilgų metų „bendri rūpesčiai“ poetui einant kunigo pareigas Tolminkiemio parapijoje⁷⁷⁶). O pristatant Prūsijos visuomeninį kontekstą, ragino išryškinti anuomet šiame regione vykusią klasių kovą. Nors kaimas ir dvaras poemose vaizduojami kaip menkai susisiekiantys pasauliai, Riškaus interpretacijoje jie paversti nesutaikomais priešininkais: „Mokiniam reikia parodyti, kad ‚Metų‘ pasaulis yra suskilęs į dvi nesutaikomas dalis – išnaudojotus ir išnaudojamuosius – dvarą ir kaimą. [...] Klasiniai prieštaračiai yra pagrindinis ‚Metų‘ branduolys. Čia susikerta dvi socialinės jėgos. Tų jėgų susidūrimas yra kūrinio centras.“⁷⁷⁷

Kadangi pačioje poemose niekur atvirai nesmerkiama socialinė vaizduojamos tikrovės sankloda, Riškus skatino mokytojus apeliuoti į mokinių emocijas, klausti, kokius jausmus jiems sukelia „tikroviškai nupiešti ponų prabangos ir baudžiauninkų skurdo vaizdai“. Skaitytojų reakcija esą geriausiai įrodanti, kad „objektyviai atkuriant tikroviškus liaudies skurdo vaizdus“ reiškėsi ir paties poeto „kritinio požiūrio į socialinę tikrovę momentai“. Tokiu originaliu būdu Riškus sprendė sovietinei donelaitistikai itin problemišką klausimą, kodėl *Metuose* nepasmerkta baudžiava.

⁷⁷⁴ *Ibid.*, p. 13.

⁷⁷⁵ *Ibid.*, p. 15.

⁷⁷⁶ J.[onas] Riškus, „K. Donelaičio kūrybos nagrinėjimas“, *Tarybinė mokykla*, 1963, Nr. 12, p. 12.

⁷⁷⁷ *Ibid.*, p. 13.

Prasminę poemos visumą Riškus ignoravo ir priskirdamas *Metams* revoliucinio vystymosi perspektyvą: „Donelaitis įžvalgiai pastebėjo, kad istorinėje perspektyvoje ateitis priklauso liaudžiai.“⁷⁷⁸ (Polinkis priskirti klasikams revoliucijos pranašų vaidmenį būdingas sovietų mokykliniam diskursui. An-tai pokario rusų literatūros vadovėliuose teigta, kad Puškinas numatęs socialistinės revoliucijos pergalę⁷⁷⁹.) Sekdamas Gineičiu, Riškus teigė, esą poemoje „ponai palaipsniui išsiginsta morališkai“, o būrų bendruomenėje „vyksta priešingi reiškiniai – kyla jų klasinė sąmonė“. Bandant pagrįsti šį iš piršto laužtą teiginį, toliau straipsnyje spekuliuojama, kad „poetas pritariančiai vaizduoja ir valstiečių stichines pastangas priešintis išnaudojimui“... vagiant pono medieną⁷⁸⁰! Iš Gineičio Riškus perėmė ir teiginį, kad visos „nenaudėlių“ būrų ydos esančios feodalinės santvarkos pasekmė, ir todėl „iš Donelaičio „Metų“ kaip išvada išplaukia mintis, kad būtina iš pagrindų pakeisti pačią tikrovę, gimdančią ir ugdančią tiek daug blogio“⁷⁸¹.

Būtent Riškui Švietimo ministerija patikėjo parengti skyrių apie Donelaitį 1968 m. pasirodžiusiame naujame IX klasės vadovėlyje. Epigrafu šiam skyriui jis parinko Nėries eilėraščio „Donelaitis“ (1943) strofą:

Karžygiu mes Donelaitį šiandien minim,
Kurs laimėjo didžią kovą mums,
Priešas kirto kumštį geležinėm,
O jisai kalbos gimtosios gražumu.⁷⁸²

Jau pats epigrafo parinkimas rodo, kad ligtolinį mokyklinį Donelaičio vertinimą Riškus bandė kiek pakoreguoti, šalia jau įsitvirtinusio „liaudies gynėjo“ vaizdinio iškeldamas *Metų* autoriaus kaip (literatūrinės) lietuvių kalbos puoselėtojo ir net tautiškumo žadintojo vaidmenį: poetas „išvystė, išpuoselėjo literatūrinę lietuvių kalbą“, „pasiekė aukštą stilistinę kultūrą, davė gerą pavyzdį“, iš kurio vėliau mokėsi kiti rašytojai, „įkvėpė pasitikėjimą lietuvių kalbos galimybėmis, jos tinkamumu poezijai“⁷⁸³.

1968 m. vadovėlyje atsiradusi nuoroda į „skambius posmus“ Donelaičiui paskyrusius poetus – Nėrį, Mieželaitį ir Marcinkevičių – taip pat vedė prie

⁷⁷⁸ *Ibid.*, p. 15.

⁷⁷⁹ E. P. Пономарев, *op. cit.*, p. 293.

⁷⁸⁰ J.[onas] Riškus, *op. cit.*, p. 15. Plg. L.[eonas] Gineitis, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, p. 83.

⁷⁸¹ J.[onas] Riškus, *op. cit.*, p. 16.

⁷⁸² JR LLV IX 1968, p. 118.

⁷⁸³ *Ibid.*, p. 143–144.

atnaujintos *Metų* recepcijos⁷⁸⁴. Didelio populiarumo sulaukusioje 250-ųjų klasiko gimimo metinių proga pasirodžiusioje Marcinkevičiaus poemoje *Donelaitis* (1964) plėtojama jau Nėries poezijoje suskambėjusi gimtosios kalbos gynėjo tema⁷⁸⁵. Tolimas istorinis kontekstas (pabrėžiama germanizacija kaip tariamas „istorinio priešo“ siekis išnaikinti lietuvių tautą) leido Marcinkevičiui saugiai plėtoti lietuviybės išsaugojimo temą. Poemoje Donelaitis vaizduojamas kaip kultūrinis herojus, kovojantis už lietuvių kalbos ir tautos išlikimą. Tokiu būdu jo kaip klasiko statusas grindžiamas jau ne tik marksistinio kanono matu (būrų gynėjo vaidmeniu), bet ir tautiškumo bei gimtosios kalbos išsaugojimu⁷⁸⁶. Poema *Donelaitis* anuomet nepateko į mokyklinį Marcinkevičiaus kūrybos kanoną⁷⁸⁷, išsamiau vadovėliuose ji imta nagrinėti tik antrosios Lietuvos Respublikos laikais. Tačiau vėlyvojo sovietmečio pamokų planai ir mokytojų publikacijos rodo, kad IX klasėje pristatant Donelaičio kūrybą tiek poetui dedikuotas Nėries eilėraštis, tiek Marcinkevičiaus poema būdavo skaitomi⁷⁸⁸.

Nors 1968 m. vyresniųjų klasių literatūros vadovėlyje vadovaujantis klasiniu požiūriu formuotą Donelaičio kūrybos interpretaciją Riškus bandė papildyti kultūriniu literatūrinės kalbos puoselėjimo aspektu, metodologine prasme jis nenukrypo nuo Gineičio suformuotos marksistinės Donelaičio biografijos ir kūrybos traktuotės. Sekdamas nuostata, kad literatūros kūrinys reiškiasi autoriaus pasaulėžiūra, iš valstiečių kilusį ir ilgą laiką kaimiškoje parapijoje gyvenusį poetą Riškus tradiciškai laikė būrų sąmonės reiškėju⁷⁸⁹. Marksistinė

⁷⁸⁴ Eilėraščių apie Donelaitį arba jam dedikuotų eilių sovietmečiu sukurta daugiau. Žr. Kristijonas Donelaitis: *Bibliografijos rodyklė*, sudarė Daiva Narbutienė, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015, p. 319–339.

⁷⁸⁵ Justinas Marcinkevičius, *Donelaitis*: poema, Vilnius: Vaga, 1964, p. 46.

⁷⁸⁶ Nors Marcinkevičius rėmėsi sovietinės donelaitistikos suformuota poeto biografijos ir kūrybos interpretacija (priešiškumas dvarininkams, neapykanta kolonistams), socialines reikšmes jis perrašė tautinėmis: poemoje itin stipriai išreikšta neapykanta vokiečiams, apskritai viskam, kas nėra lietuviška. Toks uždara, gynybišką nacionalizmą (šiai jau prieštaraujančią sovietinėje ideologijoje užkoduotiems tautų draugystės principams) legitimavo istorinis Rytprūsių kontekstas. (*Ibid.*, p. 22–23.)

⁷⁸⁷ Kaip pasirenkamas kūrinys XI klasės programoje poema *Donelaitis* nurodyta 1970–1977 m.

⁷⁸⁸ Žr. R.[omualda] Dobranskienė, „Literatūrinė pažintis devintojoje“, *Tarybinis mokytojas*, 1971, rugsėjo 10, Nr. 73, p. 3; D.[alia] Drąsutavičienė, *K. Donelaičio kūryba vakarinės mokyklos devintoje klasėje: medžiaga lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kvalifikacijos tobulinimosi kursams*, LTSR švietimo ministerija, Vilnius: 1978, p. 8, 12; Regina Norkevičienė, „IX klasės kurso planavimas“, *Tarybinė mokykla*, 1978, Nr. 8, p. 40; Dainora Urbonienė, „Rengiui mokinius ‚Metų‘ analizei“, *Tarybinė mokykla*, 1987, Nr. 12, p. 27.

⁷⁸⁹ JR LLV IX 1968, p. 131.

Metų, kaip iš „teisingų“ (t. y. liaudies) pozicijų atskleisto feodalinės santvarkos atspindžio, interpretacija išsilaikė visą sovietų okupacijos laikotarpį.

Riškus tikino mokinius, kad poetas savo kūryba „žadino būrų sąmonę“⁷⁹⁰, teigė, „kad reikia iš pagrindų pakeisti pačią tikrovę, gimdančią tiek daug blogio“⁷⁹¹. Žinia, rašytojui gyvam esant poema nebuvo publikuota, o net jei ir būtų pasirodžiusi, ją būtų skaitęs apsišvietęs elitas, ne baudžiauninkai. Bet sovietmečio donelaitistikoje daug syk kelta prielaida, kad Donelaitis *galėjęs* savo poemą skaityti būrams pamokslo metu. Kad iš tokio spėjimo anuomet galėjo rasti toli siekiančių išvadų, rodo 250-ųjų klasiko gimimo metinių sukakčiai Lietuvos kino studijoje sukurtas dokumentinis filmas „Sveiks, svieteli margs“ (režisierius Algirdas Dausa, scenarijaus autorius Gediminas Skvarnavičius, 1964). Jame teigta, kad poetui kunigaujant Tolminkiemio bažnyčioje trisdešimt šešerius metus *vietoj pamokslų* iš sakyklos aidėję Donelaičio *Metų* posmai!

Taigi vėlyvojo sovietmečio mokyklinėje Donelaičio recepcijoje stabiliai išliko stalinmečiu suformuota klasių kova grįsta Donelaičio biografijos ir kūrybos interpretacija. (Neatsitiktinai visos Riškaus pasiūlytos rašinių temos apie Donelaitį susijusios su marksistine jo kaip „liaudies gynėjo“ samprata⁷⁹².) Bet šalia imtas ryškinti ir literatūrinės lietuvių kalbos pradininko vaidmuo. Pastaroji kanonizacijos motyvacija pakeitė ligi tol mokyklinėje (ir akademinėje) donelaitistikoje akcentuotą *Metų* kaip realizmo srovės ištakų kriterijų. Aptardamas „Donelaičio kūrybinį metodą“, Riškus siejo jį tiek su klasicizmu („Su klasicizmo atstovais sieja statiškas, schematiškas veikėjų vaizdavimas“), tiek su realizmu („Veikėjų tipizavimu bei individualizavimu Donelaičio kūryba artima realistinei literatūrai“⁷⁹³). Galiausiai poemą priskyre jau minėtam „šviečiamojo realizmo“ kūrybiniam metodui⁷⁹⁴. (Tais pačiais 1968 m. mokyklinėje programoje potėmė „Donelaitis – realistinių tradicijų pagrindėjas lietuvių literatūroje“ pakeista į neutralią „Donelaičio kūrybinis metodas“.) Taigi 7-ojo dešimtmečio pabaigoje mokyklinė Donelaičio kanonizacija palaipsniui atsietą nuo realizmo kaip aukščiausią kanoninę

⁷⁹⁰ *Ibid.*

⁷⁹¹ *Ibid.*, p. 128.

⁷⁹² „Baudžiavinė santvarka – žmogiškumo priešas (pagal Donelaitį)“; „Demokratinės idėjos Donelaičio ‚Metuose‘“; „Donelaitis – tiesos žmogus ir poetas“; „Donelaičio pažiūros į ponus ir į liaudį“; „Donelaitis – liaudies vargų dainius“. (*Ibid.*, p. 144.)

⁷⁹³ *Ibid.*, p. 139.

⁷⁹⁴ *Ibid.*, p. 141.

poziciją turinčios meno krypties hierarchinio statuso. Tai suteikė galimybę Riškui kiek laisviau rašyti apie *Metų* stilistiką: minėti ne tik realistiškai tikroviško buities vaizdavimo būdą, bet ir „lyrinę poemos nuotaką“⁷⁹⁵.

Vadovėlinę 7-ojo dešimtmečio Donelaičio interpretaciją papildė grafiko Vytauto Jurkūno 1956 m. *Metų* leidimui sukurtos iliustracijos⁷⁹⁶. Nors vadovėlių autoriai skirtingi, tiek 1963 m., tiek 1968 m. leidimuose panaudotos dvi identiškos iliustracijos: Pelėdos ir Slunkiaus trobų vaizdas bei būrų bausmės epizodas. Tai drastiškiausios skurdo ir smurto scenos iš visų dailininko sukurtų poemos iliustracijų (iš viso jų buvo aštuonios⁷⁹⁷). Tokią vadovėlių autorių ar leidyklos atranką neabejotinai lėmė į socialinę plotmę nukreipta *Metų* interpretacija sovietinėje mokykloje. O ir pats grafikas, regis, gerai išmanė marksistinę Donelaičio poemos traktuotę. Galima spėti, kad Jurkūnas sąmoningai prie apleistų Pelėdos ir Slunkiaus trobų vaizdavo žaidžiančius būrų vaikus – nekaltybės simbolį. Tokiu būdu jis atliepė sovietinės donelaitistikos diskursą, esą „nenaudėliai“ būrai – tai baudžiavinės sistemos aukos, o jų apsileidimas, tinginystė, girtuoklystė – išnaudotojiško darbo pasekmė.

Antroje vadovėliuose publikuotoje Jurkūno iliustracijoje pavaizduota būrų nuoplakimo scena. Poemoje glaustai tepaminėtą bausmę grafikas išplėtojo iki sukrečiančio siužetinio paveikslo. Antrame jo plane stovi niūriai galvas nuleidę būrai, o pirmame matyti rykštes laikantis prievaizdas ir bausmės sceną stebintis ponas. Abu jie grėsmingai žvelgia į plakimo suolo link dviejų prievaizdo padėjėjų stumiamą Pričkų (?). Tiesą sakant, *Metuose* minima, jog šaltyšių ponas *sumušęs*, o nuplakti rykštėmis liepės gurguolę lydėjusius būrus. Bet, regis, grafikas šias tekstines nuorodas interpretavo savaip ir pirmo plano dešinėje pusėje pavaizdavo drąsiai į savo kankintojus žvelgiantį Pričkų. Ši nuožmi akistata primena socrealizmo dailėje pamėgtą sušaudyti vedamų revoliucionierių sceną. Pasak menotyrininkės Ingridos Korsakaitės,

⁷⁹⁵ *Ibid.*, p. 142.

⁷⁹⁶ Už *Metų* iliustracijas Jurkūnas 1957 m. apdovanotas LSSR valstybine premija, 1959 m. Leipcigo knygų mugės sidabro medaliu. 1963 m., ruošiantis minėti 250-ąsias Donelaičio gimimo metines, Jurkūno sukurtos *Metų* iliustracijos išleistos atskiru atvirukų aplanku. (Giedrė Jankevičiūtė, Mikas Vaicekauskas, *Visagalė tradicija: Kristijono Donelaičio poemos Metai iliustracijos ir vaizdinis kanonas*: studija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 98, 100.)

⁷⁹⁷ Plačiau apie Jurkūno sukurtas *Metų* iliustracijas, kurios sustiprina poemoje reiškiamą socialinę kritiką bei klasių kovos idėją, žr. I.[ngrida] Korsakaitė, „K. Donelaičio ‚Metai‘ lietuvių tarybinių dailininkų iliustracijose“, *Pergalė*, 1964, Nr. 1, p. 50–63; Giedrė Jankevičiūtė, Mikas Vaicekauskas, *op. cit.*, p. 88–96.

Vytauto Jurkūno iliustracijos *Metams* (1956 m. leidimui), publikuotos vadovėlyje *Literatūros medžiaga IX klasei* (1963)

Jurkūnas atmetė „Donelaičio didaktiškai skelbiamą susitaikymo ir nuolankumo ‚dievo valiai‘ idėją“ ir sąmoningai sutirštino „demaskuojančią poemos jėgą“, „apnuogindamas baudžiavinės spaudos žiaurumą ir nežmoniškumą“⁷⁹⁸. Grafiko vaizduotėje gimusi būrų plakimo scena turėjo įsispausti į mokinių sąmonę ir prisidėti prie *Metų* kaip baudžiavinės santvarkos žiaurumą bei klasinį būrų sąmoningumą perteikiančio kūrinio interpretacijos.

Poemos epizodą apie šykštųjį poną ir Pričkaus mirtį studijoje *Eilėraščio menas* (1965) pasirinko analizuoti ir Zaborskaitė. Kadangi ankstesniame poemos epizode Pričkus ragina būrus būti nuolankius ponams, žiaurų jo likimą tyrėja aiškino kaip neva pačioje poemoje glūdintą įrodymą, jog tokia mąstysena baudžiauninkų neišgelbės⁷⁹⁹. Taigi Zaborskaitė pakartojo Gineičio ir visos sovietinės Donelaičio recepcijos pamatinę idėją, kad poemos kompozicija (vaizdų seka) aiškiai rodo autorių smerkiant baudžiavinę santvarką⁸⁰⁰. Be Pričkaus mirties epizodo, Zaborskaitė pasirinko nagrinėti ir įžanginę „Rudenio gėrybių“ gamtovaizdžio sceną⁸⁰¹. Čia reikėtų pažymėti, kad gamtos vaizdavimui *Metuose* sovietmečio mokykliniai vadovėliai skyrė palyginti nedaug dėmesio, dominavo socialinės kritikos, konkrečių socialinių tipų, buities vaizdavimo ir kitos temos.

1963 m. programoje *Metų* autoriui skirtų pamokų skaičius sumažėjo iki 8 ir vėliau veik nekito⁸⁰². Nors Donelaitis sovietinėje mokykloje vis dar užėmė svarbią poziciją, lyginant su kitais kanono branduolio autoriais, vėlyvuoju sovietmečiu dėmesio jam skirta mažiau. Po 1964 m. minėjimo kito tokio iškilmingo poeto jubiliejaus nebūta (galėtume sugretinti jį tik su vyksiu 2014), palyginti retai Donelaičio kūryba vėlyvuoju sovietmečiu pakliūda į pedagoginės periodikos akiratį.

Poeto biografijos ir kūrybos vertinimui iki pat 9-ojo dešimtmečio didelę įtaką ir toliau darė Riškus. Be nuolat perleidžiamo IX klasės vadovėlio, tą pačią Donelaičio interpretaciją jis formavo ir savo straipsniuose pedagoginėje spaudoje⁸⁰³. 1984 m. pasirodžiusioje *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatijoje IX klasei* (sudarė Riškus) daugiausia perpublikuoti 7-ojo de-

⁷⁹⁸ I.[ngrida] Korsakaitė, *op. cit.*, p. 61–63.

⁷⁹⁹ V.[anda] Zaborskaitė, *Eilėraščio menas*, p. 27.

⁸⁰⁰ *Ibid.*, p. 28.

⁸⁰¹ *Ibid.*, p. 7–16.

⁸⁰² Išimtys – 1965, 1970, 1983, 1985 ir 1987 m. programos (9 pamokos).

⁸⁰³ Plg. J.[onas] Riškus, „K. Donelaičio ‚Metų‘ veikėjų charakterių nagrinėjimas IX klasėje“, in: *Lietuvių mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 2, p. 225–[235].

šimtmečio Donelaičio kūrybos tyrinėjimai⁸⁰⁴. O ir 1968–1980 m. programose poetui skirtos potėmės veik nekito. Taigi visą vėlyvąjį sovietmetį mokykloje išsilaikė brežnevinės liberalizacijos metais suformuota poeto gyvenimo ir kūrybos interpretacija⁸⁰⁵.

Šiek tiek keisti mokyklinę Donelaičio recepciją bandyta 9-ojo dešimtmečio programose. 1980 m. iš privalomų skaitinių sąrašo išbrauktos pasakėčios⁸⁰⁶, o 1983 m. poeto kūrybos apraše labiau akcentuoti meniniai *Metų* aspektai („Metų“ žmonės ir jų vaizdavimo principai. [...] Klasicizmo elementai. Poemos realizmas. Gamtos vaizdų grožis ir prasmė. Meninė kalba. Eilėdara“⁸⁰⁷). Vadovėlinei reprezentacijai tai neturėjo jokios įtakos, pagal 1968 m. programos potėmes struktūruotas Riškaus vadovėlio skyrius apie Donelaitį išliko nepakitęs iki pat sovietmečio pabaigos. Tačiau metodinėje vėlyvojo sovietmečio medžiagoje į estetinį *Metų* aspektą pradėta fokusuotis anksčiau nei 9-ojo dešimtmečio programose. Teminiame IX klasės pamokų plane (1978) Norkevičienė siūlė vieną pamoką skirti rašytojo biografijai ir kūrybos apžvalgai, o likusias septynias nagrinėti *Metų* temą, žanrą, kompoziciją, vaizdavimo principus, gamtą, kalbą ir eilėdarą bei Donelaičio kūrybos reikšmę⁸⁰⁸.

Poetui skirtose vėlyvojo sovietmečio brandos egzamino užduotyse taip pat nebeįstoti vulgariojo sociologizavimo: antai 1952 m. per keliamąjį egzaminą aštuntokams siūlytos temos „K. Donelaitis – dvarininkų-feodalų gyvenimo demaskuotojas“ arba „Vergiškos baudžiauninkų buities vaizdai K. Donelaičio „Metuose““⁸⁰⁹, o 1986 m. abiturientai galėjo rinktis rašinio

⁸⁰⁴ Vienintelė naujesnė publikacija šioje chrestomatijoje – ištrauka iš Vinco Kuzmicko monografijos *Kristijonas Donelaitis* (1983), kurioje nagrinėjamas *Metų* intertekstualumas. (Vincas Kuzmickas, „Poezijos mįslė“, in: *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija IX klasei*, 1984, p. 69–77.)

⁸⁰⁵ 1977 m. išėjo ir pirmas akademinis Donelaičio *Raštų* leidimas. Riškus ragino jį naudoti mokyklose. (J.[onas] Riškus, „Akademinis K. Donelaičio *Raštų* leidimas ir mokykla“, *Tarybinis mokytojas*, 1978, vasario 1, Nr. 9, p. 4.)

⁸⁰⁶ Tačiau 1982 m. chrestomatijos laidoje, kaip ir visose ankstesnėse, teiktos visos šešios Donelaičio pasakėčios.

⁸⁰⁷ AVMPr LKL IV–XI 1983, p. 78–79.

⁸⁰⁸ Regina Norkevičienė, „IX klasės kurso planavimas“, p. 39–40. Publikacijose pedagoginėje spaudoje taip pat susitelkta į meninės *Metų* raiškos analizę. (Pvz., Pranas Masiulis, „Pažintinių interesų ugdymas K. Donelaičio „Metų“ kompozicijos analizės pagrindu“, *Tarybinė mokykla*, 1979, Nr. 6, p. 29–32.)

⁸⁰⁹ [Lietuvių kalbos ir literatūros egzamino rašto darbo temos] [v]idurinėms mokykloms, 1952, LCVA, f. 762, ap. 6, b. 741, l. 126; [Lietuvių kalbos ir literatūros egzamino rašto darbo temos], 1952, LCVA, f. 762, ap. 6, b. 741, l. 152.

temą „Darbo išaukštinimas K. Donelaičio „Metuose““⁸¹⁰; 8-ojo dešimtmečio egzamino žodžiu bilietuose pateikti klausimai apie būrų gyvenimo vaizdavimą, *Metų* kompoziciją, gamtą ir poemos eilėdarą⁸¹¹. Ir Donelaičio kūrybai skirtos publikacijos pedagoginėje spaudoje rodo, kad vėlyvojo sovietmečio mokyklinėje donelaitistikoje ieškota būdų suderinti marksistinę-lenininę interpretaciją su kūrinio kompozicijos, stiliaus, kalbos nagrinėjimu. Antai mokytoja Dalia Drąsutavičienė leidinyje apie Donelaičio kūrybos nagrinėjimą vakarinėje mokykloje (1978) rašo per pamokas pabrėžianti *Metų* liaudiškumą ir paties Donelaičio „ryšius su liaudimi“⁸¹². Vis dėlto iš išsamaus pamokų plano matyti, kad mokytoja itin plačiai nagrinėja poemos žanro ypatybes, gamtos vaizdavimą, stilių, kalbą, t. y. teminis-idėjinis nagrinėjimas lieka antrame plane⁸¹³. Kita vertus, marksistinės-lenininės *Metų* traktuotės neatsisakyta visą sovietmetį, o ir dalyje 9-ojo dešimtmečio mokinių rašinių akcentuotas poeto kūrybos liaudiškumas, minėtas revoliucionizuojantis Donelaičio eilių poveikis⁸¹⁴.

Apibendrinant mokyklinės Donelaičio kanonizacijos raidą sovietmečiu, verta bent trumpai aptarti jos santykį su kanonine *Metų* autoriaus interpretacija viešojoje kultūroje. Pastaroji išryškėjo „lietuvių ir visos tarybinės visuomenės kultūros švente“ tapusiame 250-ųjų Donelaičio gimimo metinių minėjime⁸¹⁵. Išsamiai jį analizavusi Nerija Putinaitė konstatavo, kad lietuvių literatūros istorijoje ligi tol nėra buvę tokio masto jubiliejaus minėjimo⁸¹⁶. Iš-

⁸¹⁰ Mokyklų valdybos inspektorius V.[ytautas] Jakelaitis, Dėl 1985/1986 metų užbaigimo ir egzaminų vykdymo Lazdijų rajone, [1986], R-762, ap. 6, b. 3797, l. 24.

⁸¹¹ *Vidurinio mokslo egzaminų bilietai 1973–1974 m. m.*, p. 8.

⁸¹² D.[alia] Drąsutavičienė, *op. cit.*, p. 6–12.

⁸¹³ *Ibid.*, p. 6–35.

⁸¹⁴ „Būtent tai, kad Donelaitis, galime sakyti, buvo ne stebėtojas, o tikras liaudies žmogus, visų jos nelaimių, vargų ir džiaugsmų dalininkas, ir lėmė giliai liaudiškas poeto pozicijas“ (1982); „Donelaičio kūryba skatino liaudį kovoti dėl savo teisių, dėl laisvės. Jis įtvirtino lietuvių grožinėje literatūroje liaudiškumą, kurio tradicijas toliau tęsė Žemaitė, J. Biliūnas, A. Vienuolis.“ (1986) (*Lietuvių kalbos rašto darbų bazė „Rašinėliai“*, prieiga internetu: http://rasineliai.sociolingvistika.lt/d.php?f=http://rasineliai.sociolingvistika.lt/forma/3641318.pdf&n=1982_nezinoma_9_nezinoma_rasins_0021.pdf; http://rasineliai.sociolingvistika.lt/d.php?f=http://rasineliai.sociolingvistika.lt/forma/3641318.pdf&n=1986_vyr_9_kaunas_interpretacija_0776.pdf [žiūrėta: 2024-07-03]).

⁸¹⁵ JR LLV IX 1968, p. 144. Jubiliejiniais metais Kristijono Donelaičio vardas suteiktas arčiausiai klasiko gimtųjų vietų esančiai lietuviškai Kybartų miestelio vidurinei mokyklai.

⁸¹⁶ Nerija Putinaitė, *op. cit.*, p. 195. Jubiliejiniais metais numatyta ir specialių renginių mokykloms: organizuoti teminius renginius, vakarus, mokinių rašinių konkursus, parengti specialius standus, surengti Donelaičio vardo skaitovų konkursą, išleisti mokyklinių sąsiuvinį su Donelaičio motyvais ant viršelių. (*Ibid.*, p. 202–203.)

Kristijono Donelaičio
paminklas (skulptorius
Konstantinas Bogdanas)
Vilniaus universiteto
fasade. Fotografė Violeta
Boskaitė, 2024

skirtinis dėmesys Donelaičiui rodo, kad sovietmečiu šis rašytojas „peržengė“ tarpukariu jam tekusį „vadovėlio klasiko“ statusą ir ėmė reprezentuoti visą lietuvių literatūrą⁸¹⁷. Centrinė jo pozicija kanone paliudyta 1964 m. atidengtu paminklu Vilniaus valstybinio Vinco Mickevičiaus-Kapsuko universiteto fasado nišoje (skulptorius Konstantinas Bogdanas). Nors sovietinę Donelaičio memorializaciją tyrinėję Putinaitė ir Vasilijus Safronovas atkreipė dėmesį, kad poetas niekaip nesusijęs nei su Vilniumi, nei su jo universitetu, reikėtų turėti omenyje, kad *nacionalinių poetų* paminklai visada statomi sostinėje taip patvirtinant jų, kaip visos nacionalinės kultūros simbolio, reikšmę.

⁸¹⁷ Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 158.

Donelaičio respublikinio jubiliejinio komiteto pirmininkas Korsakas buvo sumanęs suteikti grožinės lietuvių literatūros pradininko vardą LSSR respublikinei bibliotekai (tuo metu ji buvo „bevardė“, 1988 m. bibliotekai teko kito – lietuvių rašijos – pirmtako Martyno Mažvydo vardas). Būtent Respublikinės bibliotekos interjerą pirmiausia ir papuošė minėta Bogdano skulptūra⁸¹⁸. Tik LKP CK nepritarus Korsako sumanymui suteikti bibliotekai Donelaičio vardą, Bogdano skulptūros kopija atidengta universiteto centrinių rūmų fasado nišoje. Grožinės lietuvių literatūros pradininko paminklas įsikūrė tinkamoje vietoje – šalia lietuvių literatūros studijas vykdančio Vilniaus universiteto Filologijos (tuo metu Istorijos-filologijos) fakulteto⁸¹⁹.

Kaip vaizdžiai įvardijo Putinaitė, jubiliejiniais metais dėta daug pastangų Donelaičio asmenį ir kūrybą „uždengti storu ideologinių interpretacijų sluoksniu, sukuriant tarybinį Donelaitį“⁸²⁰. Iš tikrųjų sovietinė poeto interpretacija buvo sukurta jau anksčiau akademinėje ir mokyklinėje donelaitistikoje, o jubiliejiniais metais ji tiražuota ir paskleista Lietuvos bei SSRS mastu. Labai apibendrintai jos esmę galėtume perteikti liaudies arba būrų poeto vaizdiniu. Jubiliejinėje Korsako retorikoje⁸²¹, kino filme „Sveiks, svieteli margs“, klasikui skirtose Mieželaičio⁸²² ir Marcinkevičiaus eilėse, Bogdano sukurtame paminkle poetas sutapatinamas su būrais – skriaudžiama, išnaudojama lietuvių liaudimi. Nors iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti, kad universiteto fasade pavaizduotas ant kuklaus suolelio sėdintis poetas vilki kunigo drabužį (tai suponuotų liuteroniška dvasininko apykaklė), iš tikrųjų gi skulptorius jį apvilko būriška sermėga, perjuosta tautinių raštų juosta⁸²³. Atverstą knygą ant kelių pasidėjęs sermėgėtas Donelaitis puikiai perteikia sovietinę „liaudies poeto“ interpretaciją.

⁸¹⁸ Nerija Putinaitė, *op. cit.*, p. 201.

⁸¹⁹ Korsakas paminklo vietą siejo su universiteto auklėtinių Daukanto ir Mickiewicziaus nuopelnais Rytprūsių poeto kūrybos sklaidai. (*Ibid.*, p. 246.)

⁸²⁰ *Ibid.*, p. 225.

⁸²¹ K.[ostas] Korsakas, „Aktualieji donelaitikos uždaviniai“, p. 9–54.

⁸²² Mieželaičio poemoje, kaip ir filme „Sveiks, svieteli margs“, ryškėja ateistinė Donelaičio interpretacija. Jis parodomas kaip žmogus, krikščionybę pakeitęs į humanizmą, tarsi meilė žmogui, atjauta baudžiauninkams būtų nesuderinama su religija.

⁸²³ „[I]lgai studijavau poeto epochą, jos papročius, gyvenseną. [...] Ir štai gimė K. Donelaitis, apsirengęs paprasta grubaus rašto ilga sermėga, kokią tuomet dėvėdavo būrai. Tai, man rodos, būdinga Donelaičiui, kuris buvo pasinėręs į valstiečių buitį, gyveno jų rūpesčiais ir vargais“, – teigė skulptorius. Cit. iš Irena Račkauskaitė-Petratienė, *Konstantinas Bogdanas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2010, p. 100.

Žemaitė

Realistinius Žemaitės apsakymus jau XX a. pradžioje kanonizavo literatūros kritika, o Jono Jablonskio suredaguoti pirmieji *Žemaitės raštai* (1913–1914) imti laikyti literatūrinės lietuvių kalbos etalonu. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą rašytoja (drauge su kitomis prozininkėmis – Gabriele Petkevičiute-Bite, Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda) pateko į privačių gimnazijų programas, o tarp to meto skaitiniuose dažniausiai publikuotų Žemaitės kūrinių randame ilgainiui mokykliniame kanone įsitvirtinusių apsakymus „Marti“ (1899), „Petras Kurmelis“ (1901), „Prie dvaro“ (1903)⁸²⁴.

Pirmosios Lietuvos Respublikos gimnazijų programoje prie spaudos draudimo laikotarpio „moterys prozininkės“ (visos drauge) pirmąsyk paminėtos 1929 m.⁸²⁵ 1939 m. programoje įvardyti ir konkretūs Žemaitės apsakymai („Marti“, „Petras Kurmelis“, „Sutkai“ (1899), „Prie dvaro“⁸²⁶). Pirmosios sovietų okupacijos metais kūrinių nežymiai sumažėjo (kažkodėl atsisakyta „Marčios“), bet nacmečiu ir vėl grįžta prie ikikarinės Žemaitės kūrinių atrankos⁸²⁷.

Daugiausia dėmesio tarpukariu Žemaitėi savo vadovėlyje (1933) skyrė Kuzmickis. Nagrinėti jis pasirinko tik ankstyvuosius, „Laimės nutekėjimo“ ciklo apsakymus („Marti“, „Petras Kurmelis“), pabrėždamas, kad rašytoja dažniausiai vaizdavo šeimos gyvenimą, kritikavo patriarchalinę jo tvarką, materialinio išskaičiavimo nulemtas vedybas. Aptardamas lietuvių realizmo pagrindus paklojusios rašytojos kūrybą, akcentavo gyvenimo patyrimą („Ji nieko neprasimanė, nieko iš piršto neišlaužė: ką rašė, tai diktavo jai atmintis, prityrimas“), užuojautą nuskriaustiesiems, neigiamų lietuviško kaimo bruožų (prietarų, apsileidimo, tinginystės, girtuoklystės) ir socialinės nelygybės kritiką, žodingą kalbą (iš pirminių šaltinių kilusi Žemaitės kūrinių kalba įkvėpusi lietuvių literatūrinei kalbai originalios lietuviškos dvasios)⁸²⁸. Kuzmickio vadovėlyje vardyti ne tik Žemaitės prozos privalumai, bet ir trūku-

⁸²⁴ Ramunė Bleizgienė, „Žemaitės kanonizavimas: kritika, švietimas ir *Raštų* leidyba (1895–1918)“, in: *Lietuvių literatūros kanono dirbtuvės (XIX a. pabaiga–XX a. pirma pusė)*: kolektyvinė monografija, sudarė Viktorija Šeina, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 301, 303–304, 306.

⁸²⁵ LKPr 1929, p. 654.

⁸²⁶ Kūrinių pavadinimai nurodyti pagal nusistovėjusią tradiciją, ne pagal programą. (Žr. VMPr 1939, p. 36.)

⁸²⁷ VMPr 1940, p. 15; VMPr 1942, p. 25.

⁸²⁸ ZK LL 4 1933, p. 274–280.

Darbo Lietuvos
agitpropagandos skyriaus
užsakymu Petro Tarabildos
sukurti portretai. *Tiesa*,
1940, liepos 10

mai rodytų, kad mokyklinė jos kanonizacija buvo įsibėgėjusi, bet dar toli gražu nepasiekusi piko. Jį pasieks sovietmečiu.

Sovietų valdžia nuo pačių pirmų okupacijos dienų pavertė Žemaitę politinės kovos įrankiu. Rinkimų į vadinamąjį Liaudies seimą metu oficiozas *Tiesa* publikavo rašytojos portretą (kartu su Lenino, Stalino, Viačeslavo Molotovo, Paleckio, Janonio ir kitų atvaizdais) su instrukcija, kaip jį pasididinti ir naudoti rinkiminės agitacijos metu (demonstracijose, mitinguose ir pan.)⁸²⁹.

⁸²⁹ Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 161. Tai, kad Žemaitės portretas buvo naudojamas sovietinėse demonstracijose, paliudijo Cvirka ir 1950 m. Kaune vykusios Spalio socialistinės revoliucijos šventės demonstracijos nuotrauka leidinyje *Žemaitė gyvenime ir kūryboje* (1956). („Nespausdinti Žemaitės laiškai“, *Tiesa*, 1940, spalio 19, Nr. 110, p. 6; *Žemaitė gyvenime ir kūryboje*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 216.)

Sniečkaus ketinimus Žemaitę paversti kanonine sovietinės lietuvių kultūros figūra rodo ir 1941 m. gegužę jo pasirašytas nutarimas prieš bolševikus kovojusio Nepriklausomybės kovų generolo Silvestro Žukausko ir Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjo Vlodo Putvinskio paminklus Karo muziejaus sodelyje pakeisti Žemaitės ir Janonio biustais⁸³⁰. Vykdamas LKP V suvažiavime Sniečkaus išsakytą idėją, kad „pažangioji“ praeities literatūra turinti tarnauti Lietuvos visuomenės sovietizacijai („kovai už socializmą“), 1941 m. Valstybinės leidyklos planuose buvo numatyta leisti Žemaitės raštus. Dėl prasidėjusio nacistinės Vokietijos ir SSRS karo šių sumanymų nespėta įgyvendinti.

Tuoju po karo, 1945 m. birželį, LSSR rašytojų sąjungos iniciatyva iškilmingai paminėtas Žemaitės gimimo šimtmetis⁸³¹. Ta proga Lietuvos mokyklose rašytojai skirtos specialios pamokos⁸³², išleisti sienlaikraščiai, o Telšių vyskupo Motiejaus Valančiaus gimnazija LSSR liaudies komisarų tarybos ir LKP CK nutarimu pervadinta Žemaitės vardu⁸³³. Šis pervadinimas iškalbingai byloja apie sovietų valdžios atliktą lietuvių kultūros paveldo reviziją, kai su tautiniu judėjimu ir Katalikų bažnyčia sieti rašytojai, kultūros ir visuomenės veikėjai kultūriniame kanone pakeisti „pažangiaisiais“, t. y. socialistais ar bent kairiųjų pažiūrų laicistais. (Pagrindiniai sovietinių metų Žemaitės paminklai – memorialinis muziejus rašytojos gimtojoje Bukantėje ir monumentalioji skulptūra Vilniuje – radosi LKP propagandos ir agitacijos padalinio iniciatyva⁸³⁴.)

100-ojo Žemaitės jubiliejaus proga (1945) žurnalas *Tarybinė mokykla* publikavo iškilmingame posėdyje Vilniaus valstybiniame dramos teatre LSSR AT prezidiumo pirmininko ir Žemaitės gimimo 100 m. sukaktuvių komiteto

⁸³⁰ „LKP(b) CK biuro nutarimas dėl paminklinių biustų pašalinimo iš Kauno karo muziejaus sodelio (1941 m. gegužės 21 d.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, p. 43.

⁸³¹ Plačiau apie jį žr. Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 76–80.

⁸³² 1945 m. birželį visos mokyklos buvo įpareigosios švęsti 100-ąją „didžiosios lietuvių liaudies rašytojos Žemaitės“ gimimo sukaktį, o regioninių Švietimo skyrių vedėjai arba mokyklų direktoriai įpareigoti siųsti Švietimo liaudies komisariatui ataskaitas apie minėjamą (reneginio programą ir kitas priemones, pvz., proginį sienlaikraštį). (LTSR švietimo ministerijos sekretoriatas, Inspektorių, grįžusių iš komandiruočių, pranešimų byla 1944–1946 m., LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 125, l. 53–58.)

⁸³³ „Žemaitės 100 metų gimimo sukaktuvės“, *Tarybinė mokykla*, 1945, Nr. 2–3, p. 61.

⁸³⁴ „Ideologinio darbo vadovaujantis SSKP XX suvažiavimo nutarimais planas (1956 m. birželio mėn.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, p. 236; „LKP CK biuro nutarimas dėl muziejų vaidmens padidinimo ideologiniame darbe“ (1965 m. sausio 13 d.), in: *Ibid.*, p. 353.

pirmininko Paleckio pasakytą kalbą. Galime numanyti, kad oficialiame Švietimo liaudies komisariato periodiniame leidinyje publikuota kalba turėjo suteikti gaires vadovėlių stokojusiems mokytojams, kaip naujomis politinėmis aplinkybėmis dera mokiniams aiškinti rašytojos biografiją ir kūrybą⁸³⁵.

Paleckio pateiktas Žemaitės biografijos ir kūrybos vertinimas iš dalies tęsia ikisovietinę rašytojos recepciją. Kita vertus, jis perdėtai ir net iškreipdamas biografinius faktus akcentavo rašytojos klasinę priklausomybę valstiečiams (liaudžiai): „iš liaudies gelmių iškilęs talentas“, „iš kaimo lūšnelės išėjo į pirmąsias savo tautos rašytojų eiles“, „ištekęjusi [...] už muziko baudžiauninko, išėjusi vargti paprastos valstietės vargo, Žemaitė socialškai atsiskyrė nuo bajoriškų užsimojimų ir sugrįžo [*sic!*] į lietuvių valstiečių luomą“⁸³⁶. Iškreiptai Paleckis traktavo ir rašytojos politines pažiūras. Antai Petkevičaitės-Bitės atsiminimuose minimą 1921 m. iš JAV sugrįžusios rašytojos nusivylimą Lietuvoje tvyrančia suirutė („Grįžau į Lietuvą... Lietuvos neberadau!“⁸³⁷) jis pavertė tariamu Žemaitės apgailestavimu neradus „darbo žmonių Lietuvos“, ir neva tik dabar „Tarybų Lietuva yra iškovojo lietuvių tautai tą laisvę, kurios taip trūško ir dėl kurios kovojo Žemaitė“⁸³⁸.

Dalios Noreikaitės-Kučėnas pateiktos sovietmečiu neskelbtų Žemaitės laiškų iš JAV ištraukos rodo, kad rašytoja kritiškai vertino bolševizmą. Maža to, JAV lietuvių spaudoje ji skelbė iš Lietuvos gautus giminių laiškus, kuriuose aprašyti bolševikų nusikaltimai Nepriklausomybės kovų

⁸³⁵ LKP(b) CK Mokyklų skyriaus instruktoriaus V. Uoginto pranešimas LKP(b) Mokyklų skyriaus vedėjai apie aplankytus Šiaulių m.[iesto] mokslo įstaigų 1945 m. birželio mėn. 26–29 d. vykusius valstybinius egzaminus, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 125, l. 62.

⁸³⁶ „Žemaitės 100 metų gimimo sukaktuvės“, p. 61–62.

⁸³⁷ „Liūdna tik darosi, kad senutė, grįžusi iš Amerikos, išsiilgusi tos brangios tėvynės, tos poetės vaizduote išsvajotos laisvės...turėjo giliai nusiminti... – „Grįžau į Lietuvą... Lietuvos neberadau!“. Kartojo man prie pirmo pasimatymo virpančiomis iš susijaudinimo lūpomis ir paskui ne sykį, kinkuodama liūdnei galvą, tą pat kartojo: – „Neradau nei brolybės, nei vargai nesumažėjo... tik turtų grobstymas... tik karo teismai... tik sušaudymai“. Žemaitėi jos visus mylinti širdis kliudė sumesti, kad sutrupinti, sutraukti vergavimo pančius ir įkurti valstybę – tai du visai atskiru dalyku, ir kad sauja ir kažki kaip užsidegusių darbininkų trumpu metu negalėjo sukultūrinti ir tos šalies.“ (G.[abrielė] Petkevičaitė, „Žemaitės būdo bruožai ir pasaulėžiūra (G. Petkevičaitės paskaita, skaityta mokiniams Žemaitės atminimui skiriamam vakare Panevėžio gimnazijoje gruodžio 17 d.)“, *Varpas*, 1921, Nr. 4–6, p. 171.)

⁸³⁸ „Žemaitės 100 metų gimimo sukaktuvės“, p. 62–63. Tą pačią mintį Paleckis pakartojo ir įvadiniame straipsnyje Žemaitės *Raštams* (1948): „Žemaitė kovojo už laisvą Lietuvą, už tikrai demokratišką, socialistinę darbo liaudies Lietuvą.“ (Justas Paleckis, „Žemaitė – liaudies rašytoja“, in: *Žemaitė, Raštai*, t. 1, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948, p. 6.)

metais⁸³⁹. Todėl Paleckio, o vėliau ir kitų sovietinių autorių teiginiai apie Žemaitės prielankumą bolševikų ideologijai yra nepagrįsti. Nepaisant to, spekuliacijos apie „tarybų Lietuvą“ kaip rašytojos svajonių išsipildymą tapo svarbiu argumentu suteikti jai centrinę poziciją sovietiniame lietuvių literatūros kanone.

Jau ikisovietiniu laikotarpiu Žemaitėi pripažintas lietuvių realizmo pradininkės statusas pokariu dar labiau sustiprino jos poziciją šią meno kryptį prioritetizavusiame sovietinės lietuvių literatūros kanone. Lyginant su tarpukariu, sovietinėje (mokyklinėje) Žemaitės recepcijoje praplėstas jos kūrybos temų spektras. Šalia atjautos nuskriaustiesiems, kaimo tamsumo ir prietarų, patriarchalinės šeimos modelio kritikos Paleckis savo kalboje akcentavo rašytojos kovą prieš klerikalizmą, ksenofobiją, „dvarus, kaip išnaudojimo ir ištvirkimo lizdus“⁸⁴⁰.

Po sovietų reokupacijos programinių Žemaitės kūrinių skaičius staigiai išaugo, atrinktų tekstų temos visiškai sutapo su tomis, kurias kaip reikšmingiausias įvardijo Paleckis. Šalia XX a. pradžioje kanonizuotų kaimo tamsumą bei vargą vaizdavusių apsakymų pateikta aštriau patriarchalinės visuomenės dorovės normas, socialinę ir lyčių nelygybę, samdinių (ypač moterų) išnaudojamą kritikuojančių, taip pat antiklerikalinių kūrinių („Marti“, „Prie dvaro“, „Mėšlavėžis“ (1903), „Topylis“ (1899), „Mieste“ (1925), „Dovanos iš Amerikos“ (1908), „Kelionė į Šidlavą“ (1907)⁸⁴¹).

Kaip matyti, iš karto po karo XX a. pradžios kritikų suformuotą ir tarpukario mokyklos įtvirtintą vidinį Žemaitės kūrinių kanoną (jį sudarė tik ankstyvojo laikotarpio apsakymai) bandyta plėsti integruojant po 1905 m. revoliucijos sukurtus rašytojos apsakymus ir apybraižas. Poreikį naujai įvertinti rašytojos kūrybinį paveldą 1948 m. *Tarybinės mokyklos* žurnale propagavo proletarinės literatūros tyrėjas Bronius Pranskus. Vadovaudamasis vulgariojo marksizmo nuostata, kad kūrinio idėjinė ir meninė kokybė tiesiogiai priklauso nuo autoriaus ideologijos, Pranskus iškėlė mintį, kad nuolat idėjiškai evoliucionavusios (nuo bendro tautinio demokratizmo ir socialistinės

⁸³⁹ Dalia Noreikaitė-Kučėnas, *Žemaitė Amerikoje*, Chicago: Lietuvių fondas, 1994, p. 74–77.

⁸⁴⁰ „Žemaitės 100 metų gimimo sukaktuvės“, p. 62. Nors bene vienintelis dvaro ir kaimo tarpusavio nesutarimus pobaudžiaviniu laikotarpiu vaizduojantis Žemaitės apsakymas „Prie dvaro“ įtrauktas ir į tautininkų programos privalomų kūrinių sąrašą, Kuzmickio vadovėlyje Žemaitės priešiškus dvarui nei kunigams neminėtas. (ZK LL 4 1933, p. 277.)

⁸⁴¹ VMPr LKL 1945, p. 27.

Boleslovo Klovos mozaika Telšių Žemaitės vidurinės mokyklos fasade (1961), publikuota Boleslovo Klovos knygoje *Lietuvių monumentalioji dekoratyvinė tapyba: Freska, sgrafitas, mozaika* (1975)

pasaulėžiūros marksizmo link⁸⁴²) Žemaitės kūryba taip pat progresavo⁸⁴³. Po 1905 m. revoliucijos rašytoja išplėtusi temų spektrą: ėmė vaizduoti baudžiamą (autobiografinio pobūdžio apybraižoje, kuri pavadinimu „Iš baudžiamos laikų“ įtraukta į 1952 m. vyresniųjų klasių literatūros chrestomatiją); toliau plėtojo pavergtos, išnaudojamos moters temą dar dramatiškiau vaizduodama be vyro neišbrendamame varge likusios valstietės likimą (du iš tokios tematikos apsakymų pateko į sovietmečio programas⁸⁴⁴), įvedė naują – miestiečių vyrų suviliotos samdinės socialinio ir moralinio žlugimo – motyvą (apsakymas „Mieste“ minimas stalinmečio ir chruščiovmečio laikotarpio programose). Nors panašių skurdo ir socialinės neteisybės bei išnaudojimo

⁸⁴² 1947 m. Korsakas paskelbė ligi tol nepublikuotą Žemaitės rašinį apie Marxą „Darbininkiškas“ (spėjama, parašytą apie 1918). Jis tapo papildomu akstinu samprotauti apie rašytojos artėjimą prie socializmo. („Žemaitės rašinys apie Marksą (Įvadas ir publikacija K. Korsako)“, *Lietuvių literatūros instituto darbai*, 1947, t. 1, p. 87.)

⁸⁴³ B.[ronius] Pranskus, „Žemaitės kūryba po 1905 metų“, *Tarybinė mokykla*, 1948, Nr. 10, p. 19.

⁸⁴⁴ „Nelaimingi vaikai“ (1903) 1953–1956 m. atsidūrė privalomų kūrinių sąrašė, „Dovanos iš Amerikos“ (1908) minimos stalinmečio ir chruščiovmečio programose.

temų Žemaitės kūryboje būta ir anksčiau, Pranskus pabrėžė, kad revoliuciniais metais (1905–1907) šios temos jos kūryboje tapo socialiai aštresnės, ėmė ryškiau atspindėti klasių kovą.

Centrinę vietą revoliucinio laikotarpio Žemaitės kūryboje, anot tyrėjo, užėmė antiklerikalinės ir antireliginės temos kūriniai. Nors ši tema rašytojos kūryboje taip pat nebuvo nauja, 1905–1907 m. kūrinuose esą pasireiškęs griežtesnis rašytojos kovingumas⁸⁴⁵. Itin vykusiu tokios temos kūriniiu Pranskus laikė „Kelionę į Šidlavą“ – vieną ilgiausiai sovietų mokykliniame kanone išsilaikiusių kūrinių. Straipsnio pabaigoje Pranskus reziumavo, kad „buržuaziniai kritikai“ labiausiai meniškai vykusiais laikė ankstyvojo laikotarpio Žemaitės kūrinius tik todėl, kad jiems buvo neparanki demokratinė ir net revoliucinga vėlesnio laikotarpio rašytojos kūrybos tematika. Paties Pranskaus nuomone, vėlyvoji Žemaitės kūryba – ypač apybraiža „Kelionė į Šidlavą“ ir autobiografija – ne tik nėra meniškai prastesnė, bet netgi pranoksta „Marčią“ ar „Petrą Kurmeli“⁸⁴⁶.

Vis dėlto įtakingiausia stalinmečio laikų literatūros mokslo figūra – Korsakas – laikėsi ideologiškai nuosaikesnės pozicijos ir geriausiais Žemaitės kūriniais tradiciškai laikė ankstyvuosius, „Laimės nutekėjimo“ ciklo apsakymus „Marti“, „Petras Kurmelis“ ir kt.⁸⁴⁷ 1947 m. parašytas Korsako straipsnis leidžia geriau suprasti, kodėl sovietų valdžia pasirinko šią rašytoją kaip pagrindinę spaudos draudimo laikų lietuvių literatūros reprezentantę. Jau minėjome, kad ikisovietiniu laikotarpiu rašytojų kanonizacijai didelės reikšmės turėjo jų sąsaja su tautiniu judėjimu (Daukantas, Basanavičius, Maironis, Vaižgantas ir kt.). Sovietmečiu reikėjo rasti pakaitalą „tautinio atgimimo dainiui“ Maironiui, rašytoją, kurio(s) kūryba buvo svarbi spaudos draudimo laikų lietuvių literatūros dalis, bet kuri(s) dėl savo pažiūrų galėtų tapti jungtimi tarp tautinio judėjimo ir sovietų ideologijos.

Tokia jungiamąja grandimi sovietinis lietuvių literatūros mokslas pavertė Žemaitę. Pasak Korsako, ji „pasirinko istoriškai tikrąją kryptį“, „savo raštais išreiškė pažangųjį, demokratinį to sąjūdžio turinį, o ne jo nacionalistinius nukrypimus“⁸⁴⁸. Kitaip tariant, tautiniame judėjime ji atstovavo ne buržuazijai (kaip Basanavičius, Maironis, Vaižgantas ir kt.), o „plačiosioms liaudies

⁸⁴⁵ B.[ronius] Pranskus, *op. cit.*, p. 21.

⁸⁴⁶ *Ibid.*, p. 25.

⁸⁴⁷ [Kostas Korsakas], „Žemaitė“ (1947), in: Idem, *Literatūra ir kritika*, p. 152–153.

⁸⁴⁸ *Ibid.*, p. 159, 161.

masėms⁸⁴⁹. Todėl ir jau tarpukariu plačiai vartotą „liaudies rašytojos“ epitetą (jis anuomet iškaltas ir ant Žemaitės antkapio Marijampolės kapinėse) Korsakas patikslino – Žemaitė buvusi „darbo liaudies rašytoja“⁸⁵⁰. Marksistinio-lenininio diskurso sąvokomis stalinmečiu ne tik naujai įvertinta rašytojos visuomeninė pozicija, bet ir perinterpretuota kūryba. Antai ankstyvojo laikotarpio Žemaitės kūrybos teminiu branduoliu tapusią socialinę bei moralinę santuokos (vedybų) institucijos kritiką Korsakas įvertino kaip kapitalizmo ydų demaskavimą. Kaip matysime, tokia „Marčios“, „Petro Kurmelio“ interpretacijos kryptis persikėlė ir į mokyklinę lituanistiką.

Nuo 1948 m. vyresniųjų klasių programose Žemaitės kūryba jau vertinama remiantis marksizmo-leninizmo prieiga: pagrindine rašytojos prozos idėja vadinamas „masių gaivališkas protestas, pasipiktinimas kapitalistine santvarka, siekimas geresnio, noras nusikratyti praeitimi“⁸⁵¹. Dar ryškesnį posūkį vulgariojo marksizmo link mokyklinėje rašytojos recepcijoje matome po 1949 m. LKP CK narių Sniečkaus ir Niunkos pažertos kritikos pokario Žemaitės biografams⁸⁵², jos kūrybos vertintojams ir leidėjams dėl „politinio trumparegiškumo“ ir „buržuazinių nacionalistinių pozicijų“⁸⁵³. Pagrindinis partijos ideologų priekaištas, anuomet kartotas visų literatūros klasikų kūrybos rengėjams bei leidėjams, kad sovietų Lietuvoje draudžiama perimti ligtolinį kultūrinio paveldo vertinimą. Sekant Lenino mokymu apie dvi – pažangią ir reakcinę – kultūras vienoje nacionalinėje kultūroje, reikalauta iš marksistinių-lenininių pozicijų naujai įvertinti Žemaitės kūrybą, atskiriant tai, kas joje „pažangu“, nuo to, kas „reakcinga“⁸⁵⁴. Kadangi literatūrinio paveldo sklaida, kaip ir bet kuri kita kultūrinė veikla, sovietinėje Lietuvoje pri-

⁸⁴⁹ *Ibid.*

⁸⁵⁰ *Ibid.*, p. 163.

⁸⁵¹ VMPr LKL 1948, p. 40–41.

⁸⁵² Būtėnas pirmąją Žemaitės biografiją publikavo 4-ajame dešimtmetyje. Sutrumpintą ir prie naujos politinės konjunktūros adaptuotą jos variantą parengė tuoj po karo. Sniečkaus ir Niunkos požiūriu, tokios adaptacijos nepakako. Jie reikalavo kardinaliai perkurti Žemaitės biografinį naratyvą. (Julius Būtėnas, *Žemaitė*, Kaunas: Spaudos fondas, 1938; Idem, *Žemaitės gyvenimas*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1947.)

⁸⁵³ Taikinyje atsidūrė Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiasis redaktorius Drazdauskas, Žemaitės biografas Būtėnas, pirmuosius sovietmečiu rašytojos *Rinktinius raštus* (1946) ir *Raštų* keturtomį (1948) parengę ar įvadinius straipsnius jiems parašę literatai (Venclova, Paleckis, Alfonsas Kalnius) („Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) VI suvažiavime apie komunistinės ideologijos diegimą (1949 m. vasario 15 d.)“, in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, p. 116–117.)

⁸⁵⁴ Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 69.

valėjo tarnauti ugdant naują sovietinę visuomenę, visa, kas joje prieštaravo marksistinei-lenininei doktrinai, turėjo būti viešai pasmerkta arba paslėpta (cenzūruota, kupiūruota).

Išiklausant į Sniečkaus reikalavimus ir Lietuvos literatūros instituto (spėtume, Korsako) pateiktas pastabas⁸⁵⁵, 1950 m. programoje Žemaitės gyvenimo ir kūrybos pasakojimas papildytas „atsiskyrimu nuo bajorijos ir tos bajorijos kritika“, veikla 1905 m. revoliucijos metais, „pakairėjimu Pirmojo pasaulinio karo metu“, „buržuazinių ir klerikalinių veikėjų kritika“, neigiamu kapitalistinės Amerikos⁸⁵⁶ ir teigiamu Marxo bei socializmo vertinimu, pabrėžiant „kritišk[ą], opozicin[i] nusistatym[ą] vadinamosios „nepriklausomos“ Lietuvos atžvilgiu“⁸⁵⁷.

Apie 1950–1953 m. išsigrnyino mokykloje privalomos aptarti Žemaitės kūrybos teminės grupės bei kanoninių kūrinių korpusas:

1) „baudžios ir poreforminių dvaro ir kaimo santykių pavaizdavimas“ (privalomi skaitiniai „Prie dvaro“ (1953–1987), „Nelaimingi vaikai“ (1953–1956));

2) „buržuazinės moralės, santvarkos, papročių kritika, buožinio gobšumo išskėlimas“, „moters pavergimo ir išnaudojimo paveikslai“ (privalomi skaitiniai „Marti“ (1953–1961), „Petras Kurmelis“ (1963–1987));

3) „religinių prietarų ir klerikalizmo demaskavimas“ (privalomi skaitiniai „Kelionė į Šidlavą“ (1953–1956, 1966–1980), „Šv. Jurgio aukos“ (1957–1963), „Kunigo naudą velniai gaudo“ (1963))⁸⁵⁸.

Vėlyvojo sovietmečio programose Žemaitės kūriniai nebegrupuoti, bet pristatant rašytojos kūrybą vadovėliuose ir kitoje metodinėje medžiagoje apsakymai ir toliau skirstyti į išvardytas temines grupes.

Nors skaityti privalomi Žemaitės kūriniai sovietmečiu keliskart keitėsi, dažniausiai minėti šie keturi: „Prie dvaro“, „Marti“, „Petras Kurmelis“,

⁸⁵⁵ „Lietuvos TSR MA Lietuvos literatūros instituto pastabos dėl literatūros programų vidurinių mokyklų VIII–IX klasėms parengimo“, in: *Literatūra 1940–1960*, p. 384. Plg. „Žemaitės rašinys apie Marksą (Įvadas ir publikacija K. Korsako)“, p. 84–91; [Kostas Korsakas], „Žemaitė“, p. 147–170.

⁸⁵⁶ Ši Žemaitės publicistikos tema aktualumo įgijo kilus Šaltajam karui, vėliau ja domėtasi mažiau. Plg. Žemaitė, *Apie Ameriką*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1953; E.[lena] Kuosaitė, „Kapitalistinės Amerikos kritika Žemaitės kūryboje“, *Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto mokslo darbai*, t. 5: *Istorijos-filologijos mokslo darbai*, t. 1, 1955, p. 137–151.

⁸⁵⁷ VMPr LKL 1950, p. 105; *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra*, 1951, p. 102–103.

⁸⁵⁸ VMPr LKL VIII–IX 1953, p. 52.

„Kelionė į Šidlavą“. Nuo 1966 m., visą vėlyvąją sovietmetį, šie apsakymai stabiliai laikėsi kaip Žemaitės kūrybos vidinio kanono centras⁸⁵⁹. „Marčios“ ištrauką 1950–1961 m. programose vyresniųjų klasių mokiniams net rekomenduota išmokti atmintinai⁸⁶⁰, o 1950–1953 m. gebėjimas ją pasakyti iš atminties tikrintas ir abitūros egzamino metu. (Nuo 1966 m. nebeprivalėta „Marčią“ analizuoti X klasėje, mat ji išsamiai aptarinėta žemesnėse klasėse⁸⁶¹.)

„Marti“ ir „Prie dvaro“ mokykliniame kanone įsirtvirtino dar nuo pirmųjų lietuviškų gimnazijų programų XX a. 2-ajame dešimtmetyje, o štai apybraižos „Kelionė į Šidlavą“ kanonizavimas rodo sovietmečiu pakitusią Žemaitės traktuotę. Tarpukario mokykloje labiausiai vertinti išplėtotos intrigos apsakymai, apie antiklerikalinius rašytojos kūrinius vadovėliuose apskritai neužsiminta, kunigų paveikslai laikyti nepavykusiais⁸⁶². Ateistinių ugdymą svarbiu mokinių auklėjimo uždaviniu paskelbusi sovietinė švietimo sistema atitinkamai koregavo ir Žemaitės kūrinių atranką: satyrinė, antiklerikalinė, ištęsta ir intrigos stokojanti „Kelionė į Šidlavą“ tapo vienu centrinių rašytojos mokyklinio kanono kūrinių. Sovietinė švietimo sistema lėmė, kad ši, Būtėno žodžiais tariant, „stebuklingų vietų lankymo beprasmiškumą“⁸⁶³ atskleidžianti apybraiža kelių kartų lietuvių sąmonėje diegė Šiluvos (ir apskritai religinių) atlaidų kaip „tamsiai liaudžiai“ skirto spektaklio sampratą⁸⁶⁴.

Kokia reikšminga sovietmečio mokykloje buvo antiklerikalizmo tema Žemaitės kūryboje, rodo ir greta rašytojos *Rinktinių apsakymų*⁸⁶⁵ 1951 m. „Mokinio bibliotekos“ serijoje išleistas atskiras, dargi didesnės apimties

⁸⁵⁹ Šiems apsakymams teiktas išskirtinis dėmesys pedagoginėje spaudoje, visi keturi minėti ir mokymo planuose. Žr. D.[anutė] Žilienė, *Žemaitės kūrybos nagrinėjimas vakarinėje mokykloje*, Vilnius: LTSR švietimo ministerija, 1977; Regina Norkevičienė, „X klasės kurso planavimas“, p. 27.

⁸⁶⁰ Vėliau „Marčios“ ištrauka buvo pakeista pasirinktu „Petro Kurmelio“ epizodu. Nuo 1965 m. rekomendacijos atmintinai mokytis Žemaitės kūrinių ištrauką programoje nebeliko.

⁸⁶¹ Danutė Žilienė, „Žemaitės gyvenimas ir kūryba vakarinėje mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 6, p. 38.

⁸⁶² ZK LL 4 1933, p. 275–277.

⁸⁶³ J.[ulius] Būtėnas, „Žemaitė“, in: *Žemaitė* (serija „Mokinio biblioteka“), antras leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957, p. 7.

⁸⁶⁴ Plačiau žr. Vigmantas Butkus, „Pamaldumas turgaus apsuptyje: religinė Šiluva etnografinio pobūdžio beletristinėje literatūroje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2011, t. 35, p. 121.

⁸⁶⁵ *Žemaitė, Rinktiniai apsakymai* (serija „Mokinio biblioteka“), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951. Čia publikuoti ankstyvieji „Laimės nutekėjimo“ ciklo apsakymai „Marti“ ir „Topylis“.

leidinys *Antireliginiai apsakymai*⁸⁶⁶. Pedagoginėje spaudoje labai teigiamai įvertinta Valstybinės grožinės literatūros leidyklos iniciatyva leisti ateistinio ugdymo priemonės, bet priekaištauta, kad šioje Žemaitės rinktinėje nepublikuoti visi antiklerikaliniai rašytojos kūriniai, autobiografijos ištraukos⁸⁶⁷. 1959 m. „Mokinio bibliotekos“ serijoje išleistas jau ne tik Žemaitės, bet ir kitų lietuvių rašytojų antireliginių apsakymų rinkinys *Kelionė į Šidlavą* (antras, pataisytas leidimas 1974). Antireliginė ir antiklerikalinė Žemaitės kūrinių traktuotė itin ryški stalinmečio keliamojo X klasės egzamino rašto darbų temose⁸⁶⁸.

Kaip pamokose galėjo būti taikomos mokyklinėse programose nurodytos Žemaitės kūrybos interpretavimo gairės, matyti *Tarybinėje mokykloje* Vengrio publikuotoje „Petro Kurmelio“ analizėje (1951)⁸⁶⁹. Kadangi tuo metu vadovėlių vyresnėms klasėms dar nebuvo išleista, spėtume, kad šis straipsnis galėjo tapti pavyzdžiu ano meto mokytojams, kaip dera nagrinėti Žemaitės kūrybą. Vengrio analizėje atsiskleidžia visos schematiško marksistinio literatūros nagrinėjimo ydos: šiaip jau tragiškas personažas – pasyvus, nerūštingas, perdėm motinai paklusnus Petras Kurmelis paverstas „tipišk[u] kylančios buožijos atstov[u] kapitalizmo vystymosi sąlygomis“⁸⁷⁰; negana to, jis lyginamas su stalinine „buožės“ karikatūra (Graužiniu) iš Gudaičio-Guzevičiaus romano *Kalvio Ignoto teisybė*.

⁸⁶⁶ Žemaitė, *Antireliginiai apsakymai* (serija „Mokinio biblioteka“), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951. Rinkinyje publikuoti apsakymai ir apybraižos „Kunigo naudą velniai gaudo“, „Kelionė į Šidlavą“, „Šv. Jurgio aukos“, „Nuo audros palindus“ vėliau pateko ir į *Literatūros chrestomatiją IX klasei* (1952).

⁸⁶⁷ T.[eodoras] Šuravinas, „Antireliginė literatūra vaikams“, *Tarybinė mokykla*, 1951, Nr. 5, p. 43–44.

⁸⁶⁸ „Religinių prietarų kritika Žemaitės raštuose“ (1952, 1955), „Religinių prietarų ir klerikalizmo demaskavimas J. Žemaitės raštuose“ (1953), „Antiklerikalinė tematika Žemaitės kūryboje“, „Klerikalizmo demaskavimas antireliginiuose Žemaitės apsakymuose“ (abi 1955). (Темы и тексты весенних экзаменационных письменных работ для VIII–XI-ых классов на 1951/52 учебный год для школ Литовской ССР с преподаванием на литовском языке, [1952], LCVA, f. 762, ap. 6, b. 741, l. 76; Lietuvių kalbos rašomasis darbas suaugusiųjų ir darbininkų jaunimo mokykloms Nr. 267, 1953, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 951, l. 61; Lietuvos TSR švietimo ministerija, Lietuvių kalbos rašomasis darbas, 1955, Nr. Be-r, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 70; Lietuvos TSR švietimo ministerija, [Lietuvių kalbos rašomasis darbas], 1955, Nr. 10-K, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 300; Metodinio skyriaus metodininkės A. Ulienės pranešimas apie pasiruošimą pavasario egzaminams bei egzaminų eigą Rietavo rajone, 1955, birželio 8, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1082, l. 23.)

⁸⁶⁹ Ant.[anas] Vengris, „Žemaitės apysakos ‚Petras Kurmelis‘ idėjinio turinio ir formos analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1951, Nr. 12, p. 10–21.

⁸⁷⁰ *Ibid.*, p. 11.

Literatūros tekste matydamas tik socialinius tipus ir vertindamas juos pagal griežtai klasinį principą, Vengris suskirstė apsakymo veikėjus į teigiamus (darbšti samdinė Janikė) ir neigiamus („kylančios buožijos“ tipai Petras Kurmelis ir Marcė). Sekdamas ždanoviškosios praktika, literatūrologas pažėrė kritikos Žemaitėi, kad apsakymo konfliktą ji kūrusi ne socialinėje, bet moralinėje plotmėje⁸⁷¹ ir dėl „savo pažiūrų klasinio smulkiaburžuazinio ribotumo“ negebėjo tinkamai pavaizduoti „nesutaikomų prieštaraimų tarp darbo valstiečių, darbininkų iš vienos ir kylančios buožijos iš kitos pusės“⁸⁷². Pasiėdo Vengris apsakyme ir „teigiamo veikėjo, kuris kovotų prieš pasenusias feodales tradicijas, prieš kapitalizmo nešamas negeroves“⁸⁷³.

Stalinizmo metais pasikeitė požiūris į Žemaitės kūrinių kalbą, tai gerai atsiskleidžia minėtame straipsnyje. Kaip ir tarpukario autoriai, Vengris gyrė „liaudišką“ rašytojos kūrinių kalbą (pakartojo daug sykų cituotą Jablonskio laiško ištrauką, kurioje jis teigė iš Žemaitės raštų mokęsis gyvos „žmonių kalbos“⁸⁷⁴), bet vertino ją pagal Stalino straipsnyje „Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai“ (1950)⁸⁷⁵ suformuotą doktriną: „Mokydamasi iš to žymaus lietuvių literatūrinės kalbos kūrėjo J. Jablonskio, sekama literatūrinės kalbos vystymąsi, Žemaitė laikui bėgant atsisakė nuo daugelio tarmybių ir ypač nuo archaizmų bei svetimybų, kuriuos mūsų liaudies kalbai primetė dvaro ir bažnyčios aplinka per savo aristokratinį žargoną.“⁸⁷⁶ Tyrėjas čia sekė Sniečkumi, kuris remdamasis klasiniu požiūriu kritikavo „svetimybų užterštą“ Žemaitės kūrinių kalbą. Jau minėtoje 1949 m. LKP CK suvažiavimo kalboje jis „antimoksliniu kalbiniu eksperimentu“ pavadino Žemaitės *Raštų* (1948) rengėjų sprendimą pateikti skaitytojams Jablonskio neredaguotus, iš rašytojos autografų parengtus jos kūrinius. Juose buvusias svetimybes Sniečkus įvardijo „prievartiniu feodalinio-bažnytinio palikimu“⁸⁷⁷.

⁸⁷¹ *Ibid.*, p. 15.

⁸⁷² *Ibid.*, p. 20–21.

⁸⁷³ *Ibid.*, p. 15.

⁸⁷⁴ *Ibid.*, p. 18.

⁸⁷⁵ Lietuviškai publikuota čia: J.[osifas] V. Stalinas, *Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai*, Vilnius: Tiesa, 1950.

⁸⁷⁶ Ant.[anas] Vengris, *op. cit.*, p. 18.

⁸⁷⁷ Plačiau apie 1948 m. Žemaitės *Raštų* redagavimą žr. [Alfonsas Kalnias], „Žemaitės Raštų tekstai“, in: Žemaitė, *Raštai*, t. 1, p. 501–536; „Žemaitės tekstai ir jų redagavimas“, *Lietuvių literatūros instituto darbai*, 1947, t. 1, p. 143–176; J.[ulius] Būtėnas, „Ar taip reikėjo išleisti Žemaitės Raštus?“, *Pergalė*, 1948, Nr. 12, p. 79–82; R.[ičardas] Mironas, „Žemaitės raštai“, *Tarybų Lietuva*, 1948, lapkričio 28, Nr. 282 (1625), p. 3; A.[leksandras] Šešelgis, *Žemaitės raštų tekstologiniai klausimai*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1968, p. 48–52; Violeta Kelertienė, „Moteris moterų prozoje: II“, *Metmenys*, 1985, Nr. 50, p. 79; Ramunė Bleizgienė, *op. cit.*, p. 298–299.

Šis „tekstologinis incidentas“ įdomus dėl liaudiškumo aspekto. Akivaizdu, kad Žemaitės *Raštus* (1948) rengęs kalbininkas Alfonsas Kalnius klaidingai interpretavo sovietinėje retorikoje akcentuotą liaudiškumą. Atkurti originalią rašytojos kūrinių kalbą ji galėjo paskatinti tarpukarinę lietuvių valstiečių kultūros kaip tautinės savasties šaltinio sampratą. Tuo tarpu sovietinė liaudiškumo koncepcija buvo marksistinė, t. y. ji aukštino tik „darbo liaudį“ (pvz., samdinius, mažąžemius valstiečius, darbininkus) ir griežtai smerkė visa, kas patenka į nacionalinę kultūrą iš kitų socialinių grupių (pasiturinčių ūkininkų, bajorijos, dvasininkijos). Antai Kalnius į Žemaitės kūrinius gražino *gaspadorių* ir *gaspadių*, kuriuos Jablonskis taisė į *šeimininką* ir *šeimininkę*. Kadangi pati šio žodžio semantika susijusi su „darbo liaudies išnaudotojais“, Sniečkus šiuos slavizmus laikė „feodaliniu“ žargonu.

Sovietinei mokyklai būdingas ambivalentiškas Žemaitės kūrinių kalbos vertinimas: autentiška ir žodinga liaudies kalba laikyta vienu didžiausių rašytojos kūrybos privalumų, bet svetimos kilmės tarmybės – trūkumu. Antai didaktine prasme puikiai parengtame mokytojo Jono Laucės straipsnyje *Tarybinėje mokykloje* (1956) teigiama, kad vyresnėse klasėse nagrinėdamas Žemaitės kūrybą, jis aptariąs ir jos „kalbos grynumą“: „Mokiniai be mano pagalbos nurodė, kad Žemaitės raštų kalba nėra gryna, palyginus ją su dabartine literatūrine ir Žemaitės amžininkų J. Biliūno, J. Janonio, J. Maironio ir kitų rašytojų raštų kalba, nes gausu slavizmų, tarmybių. Nurodė ir priežastis, dėl kurių jos kalba nepakankamai gryna.“⁸⁷⁸ Straipsnyje suponuojama, kad žemaičių tarmėje slavizmų nebuvę, o Žemaitės kūryboje jie atsiradę dėl bajoriškos kilmės ir namuose bei tetos dvare (kur būsimoji rašytoja mokėsi) vartotos lenkų kalbos įtakos⁸⁷⁹.

1954 m. pasirodžiusiame specialiai mokykloms parengtame straipsnių rinkinyje *Lietuvių literatūra* Žemaitėi skirti du straipsniai – Mykolaičio-Putino ir Būtėno⁸⁸⁰. 1951 m. *Literatūroje ir mene* pirmąsyk publikuotame straipsnyje Mykolaitis-Putinas iš esmės tik pakartojo Paleckio ir Korsako suformuluotą sovietinį rašytojos kūrybos vertinimą⁸⁸¹. Šioje publikacijoje, kaip ir visose,

⁸⁷⁸ J.[onas] Laucė, „Žemaitės raštų kalbos ir stiliaus analizė vidurinėje mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1956, Nr. 7, p. 27–28.

⁸⁷⁹ *Ibid.*, p. 25.

⁸⁸⁰ Būtėno straipsnis „Žemaitės literatūrinė mokykla“ mažai tedavė naudos mokytojams. Jis veikiau galėjo pasitarnauti studentams, besidomintiems Žemaitės lektūra ir jos kūrinių taisymo istorija. (J.[ulius] Būtėnas, „Žemaitės literatūrinė mokykla“, in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, t. 1, p. 128–145.)

⁸⁸¹ V.[incas] Mykolaitis, „Julija Žemaitė“, in: *Ibid.*, p. 126–127.

skelbtose sovietmečiu apie „liaudies rašytoją“, neapsieita nepaminėjus, kad „Žemaitė buvo giliai sukręsta siautėjančio buržuazinio teroro ir darbo žmonių beteisiškumo ‚nepriklausomoje‘ Lietuvoje“⁸⁸². Tendencingai interpretuoti Petkevičaitės-Bitės atsiminimai apie 1921 m. į Lietuvą grįžusią Žemaitę, taip pat tikrovės neatitinkanti tezė, esą „buržuaziniai kritikai“ nepripažinę rašytojos nuopelnų, pasitarnavo kaip papildomas argumentas formuojant jos centrinę poziciją sovietiniame lietuvių literatūros kanone⁸⁸³.

Visą pokarį nuosekliai stiprėjusi Žemaitės mokyklinė kanonizacija 1954–1955 m. laikotarpiu pasiekė piką. Pagal vyresnėse klasėse rašytojos biografijai ir kūrybai rekomenduotą skirti pamokų skaičių (20!) tuo metu ji aplenkė net Donelaitį. Vėliau šis skaičius palaipsniui mažėjo, bet per visą sovietmetį nebuvo nukritęs mažiau 8 pamokų (1971–1985). Galima būtų abejoti, ar visi mokytojai paisė programinių rekomendacijų. Vis dėlto 1955 m. *Tarybinės mokyklos* žurnale mokytojo Laucės pateiktame (20 pamokų) Žemaitės biografijos ir kūrybos nagrinėjimo plane pamokų temos formuluojamos tiksliai pagal programos potemes⁸⁸⁴. Mokytojo straipsnyje pateiktos rašinių temos šias potemes taip pat atkartoja: „Moteris kapitalistinėje santvarkoje pagal Žemaitės apsakymą ‚Marti‘“, „Kapitalistinio kaimo gyvenimas Žemaitės ‚Marčioje‘“, „Valstiečių išnaudojimo formos Žemaitės apsakymuose“, „Reakcinės dvasininkijos ir liaudies prietarų demaskavimas Žemaitės antiklerikalinuose apsakymuose“⁸⁸⁵.

Nors ši publikacija tėra pavyzdinis rašytojos nagrinėjimo vyresnėse klasėse planas, galime spėti, kad dalis pedagogų Žemaitės kūrybą anuomet dėstė pasitelkdami ideologinę klasių kovos ir ateizmo prieigą. Jos reikalavo ir per keliamąjį X klasės ir abitūros egzaminą teikiamos tendencingai sociologizuotos rašinio temos, tokios kaip „Darbo valstiečių skurdo ir išnaudojimo atvaizdavimas Žemaitės kūryboje“ (1951), „Buožinio gobšumo atskleidimas Žemaitės apsakyme ‚Petras Kurmelis‘“ (1952), „J. Žemaitės ‚Marti‘ – moters išnaudojimo

⁸⁸² *Ibid.*, p. 127.

⁸⁸³ Objektyviau tarpukario žemaitistiką imta vertinti 9-ajame dešimtmetyje. Plg. Teresė Bučauskienė, „Žemaitės kūrybos kelias į mokyklą“, *Tarybinis mokytojas*, 1985, rugsėjo 27, Nr. 78, p. 4.

⁸⁸⁴ „‚Marti‘ – moters pavergimo ir išnaudojimo paveikslas“, „Katrė – teigiamas darbo valstietės paveikslas“, „Buržuazinės moralės ir santvarkos kritika ‚Marčioje‘“, „Reakcinės dvasininkijos veiklos atskleidimas ‚Kelionėje į Šidlavą‘“ ir pan. (J.[onas] Laucė, *op. cit.*, p. 23–24.)

⁸⁸⁵ *Ibid.*, p. 24.

paveikslas buržuazinėje visuomenėje“ (1955)⁸⁸⁶. Tiesa, 1954 m. brandos egzaminų rašinius analizavęs Mokyklų valdybos inspektorius Mikelinskas pažėrė kritikos vyresniųjų klasių mokytojams, kad šie neišmokę abiturientų marksistiškai nagrinėti rašytojos apsakymų, mat retas kuris rašinyje „J. Žemaitės kova prieš moters pavergimą“ tepaminėjo, kad šią problemą lėmusi „bendra darbo žmonių ir valdančių klasių padėti[s] išnaudotojiškoje visuomenėje“⁸⁸⁷.

1950–1968 m. X ir XI klasių egzaminų rašinio temų statistika rodo centrinę Žemaitės poziciją mokykliniame kanone. Šiuo laikotarpiu net septyniolika kartų (!) dešimtokams (kol dar buvo rengiami keliamieji egzaminai) ar abiturientams siūlyta rašinio tema apie rašytojos kūrybą. Palyginimui, apie jos amžininką Maironį per tą patį laikotarpį pasiūlyta vos viena egzaminų rašinio tema (1958). Dauguma klasikų tesulaukdavo po vieną egzaminų žodžių bilieto klausimą. Apie Žemaitės gyvenimą ir kūrybą stalinmečio literatūros egzaminų bilietuose būdavo pateikiama po du tris klausimus, o 1955–1956 mokslo metais jų buvo net šeši (!)⁸⁸⁸. Tik „tarybiniais klasikams“ Cvirikai ir Nėriai rodytas toks didelis dėmesys per abiturientų egzaminą.

Centrinę Žemaitės poziciją stalinmečio mokykliniame kanone rodo ir jos kūrybai skirta *Literatūros chrestomatijos IX klasei* (1952) dalis – 151 puslapis⁸⁸⁹. Palyginimui, Vaižganto programinio kūrinių *Dėdės ir dėdienės* ištrauka težiama 30 puslapių. 1957 m. išėjo nauja „Mokinių bibliotekos“ serijos Žemaitės kūrinių rinktinė, kurioje pakartoti visi svarbiausi programiniai apsakymai ir apysakos. Tikėtina, kad rinktinę (kaip ir 1952 m. chrestomatiją) sudarė įvadinį straipsnį jai parengęs Būtėnas. Žemaitę mokiniams jis pristatė anuomet jau įsigalėjusia marksistine kliše – kaip liaudies siekius pobaudožiaviniame kaime vaizdavusią rašytoją. Žemaitės apsakymų personažus Būtėnas apibūdino kaip „tipiškus, būdingus kapitalistinio Lietuvos kaimo atstovus“⁸⁹⁰. Net ir atlydžio metais įvadinio straipsnio autorius tęsė ždanovščinos laikų tradiciją aptarti rašytojos „ribotumą“ (ji nekelianti revoliucinių idėjų, švietimą klaidingai laikanti tinkama priemone valstiečių gyvenimui pagerinti).

⁸⁸⁶ Темы и тексты весенних экзаменационных письменных работ для VIII–XI-ых классов на 1950/51 учебный год для школ Литовской ССР с преподаванием на литовском языке, [1951], LCVA, f. 762, ap. 6, b. 741, l. 3; [Lietuvių kalbos ir literatūros egzaminų rašto darbo temos], 1952, LCVA, f. 762, ap. 6, b. 741, l. 150; Lietuvos TSR švietimo ministerija, [Lietuvių kalbos rašomasis darbas], 1955, Nr. 7-K, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 297.

⁸⁸⁷ J.[onas] Mikelinskas, *op. cit.*, p. 35–36.

⁸⁸⁸ VMEB 1956, p. 7–10.

⁸⁸⁹ *Literatūros chrestomatija IX klasei*, 1952.

⁸⁹⁰ J.[ulius] Būtėnas, „Žemaitė“, p. 6.

Būtėnas parengė ir 1957 m. pasirodžiusį pirmąjį vyresniųjų klasių literatūros vadovėlį. Pagal Žemaitę jame skirtą vietą aiškiai matyti centrinė rašytojos pozicija XIX a. antros pusės – XX a. pradžios literatūros istorijoje. Palyginimui, Žemaitę skirti 33 vadovėlio puslapiai, Maironiui 16, Janoniui 20, Biliūnui 25. (Disproporcija tarp Žemaitę ir kitiems jos amžininkams skiriamo dėmesio išliko ir po dešimtmečio jau kitų autorių parengtame X klasės literatūros vadovėlyje (Žemaitę – 46 puslapiai, Janoniui – 26, Biliūnui – 23⁸⁹¹).)

Vadovėlyje, kaip ir anksčiau minėtoje rinktinėje, Žemaitę mokiniams Būtėnas pristatė kaip kritinio realizmo atstovę, vaizdavusią „kapitalistinį Lietuvos kaimą“ ir pasmerkusią jo „feodalines liekanas ir kapitalizmo piktžaides“⁸⁹². Rašytojos biografinis naratyvas veriamas ant nuo mažens esą pasireiškusio Julijos artimumo liaudžiai, užuojautos skriaudžiamiesiems, palaipsniui progresyvėjusių demokratinių pažiūrų siužetinės gijos. Kilmė ir auklėjimas šiame pasakojime vaizduoti kaip kliūtis (namie kalbėta ir dėdienės dvare mokytasi lenkiškai, tėvai draudė bendrauti su baudžiauninkais, vėliau tekėti už nekilmingo vyro), kurią rašytoja sėkmingai įveikusi (prieštaraudama motinos valiai, pasirinko valstiečių, ne smulkiųjų bajorų luomo vyrą, Povilo Višinskio paskatinta ėmė kurti lietuviškai, ne lenkiškai).

Liaudiškumas kaip svarbiausia Žemaitės ypatybė ryškinama visuose jos biografijos epizoduose. Antai pasakojant apie 1907 m. Lietuvos moterų suvažiavimą akcentuojama, kad suvažiavimo dalyvėms labai patikę, jog „kalbėtojų tribūnoje pasirodė sodietiškos išvaizdos moterėlė ir pasisakė kalbėsianti apie sodžiaus mergaičių skriaudas“⁸⁹³. Sodietišškai apsirengusiai Žemaitę keliaujant laivu į JAV, pirmos klasės keleiviai piktinęsi, kad tarnaitė keliaujanti su jais pirmąja klase. Atvykusią į JAV rašytoją labiausiai pamėgę darbininkai: „[K]iekvienas kvietėsi pas save, nes su ja buvo galima drąsiau pasikalbėti, ji su visais mokėjo rasti bendrą kalbą.“⁸⁹⁴ Visas šis progresuojančio Žemaitės demokratizmo ir liaudiškumo pasakojimas tarytum natūraliai vedė prie rašytojos pasibaisėjimo „buržuazijos siautėjimu“⁸⁹⁵ 1921 m. jai sugrižus į Lietuvą.

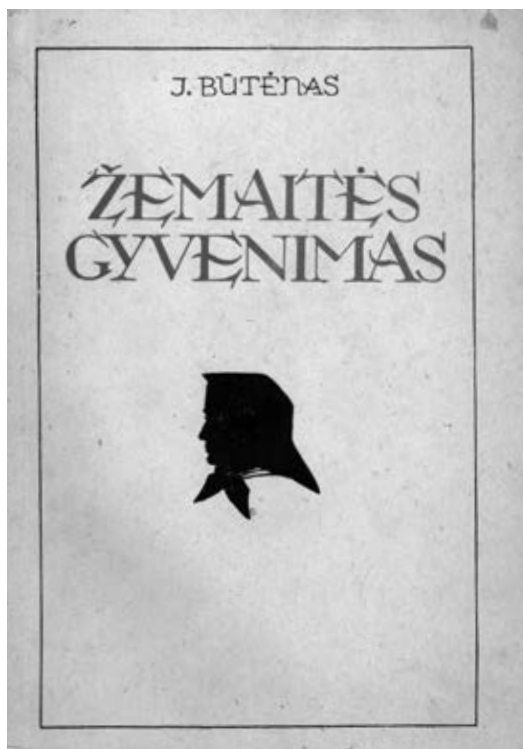
⁸⁹¹ Maironio kūryba anuomet nagrinėta žemesnės klasės kurse, todėl šiame vadovėlyje jam vietos neskirta. Žr. VG LLV X 1969.

⁸⁹² JB LLV 2 1958, p. 73.

⁸⁹³ *Ibid.*, p. 78.

⁸⁹⁴ *Ibid.*, p. 81.

⁸⁹⁵ *Ibid.*

Juliaus Būtėno parašyta biografija
Žemaitės gyvenimas (1947)

Pristatydamas mokiniams Žemaitės kūrybą, Būtėnas taip pat akcentavo, kad rašytoja visiškai sutapusi su liaudimi ir vaizdavusi tik tai, ką pati savo akimis matė ar pergyveno⁸⁹⁶. Tokiu būdu jos raštams mokykloje suteiktas istoriškai ir etnografiškai patikimo liudijimo statusas. Ši tendencija sovietų žemaitistikoje išliko ir vėliau. Antai kaip pagalbinė medžiaga⁸⁹⁷ mokytojų naudotoje biografinėje apybraižoje *Žemaitė* (1972 m., serija „Mokinio biblioteka“) jos autorius literatūrologas Juozas Jasaitis⁸⁹⁸ ne tik nurodė apsakymo „Prie dvaro“ veikėjų prototipus, bet ir siužetą perpasakojo naudodamas tikras jų pavardes⁸⁹⁹.

⁸⁹⁶ *Ibid.*, p. 83.

⁸⁹⁷ Žr. Vytautas Bigaila, „Papildomos kritinės literatūros panaudojimas“, *Tarybinė mokykla*, 1985, Nr. 6, p. 30–31.

⁸⁹⁸ Juozas Jasaitis (1930–2010) – literatūros tyrėjas. Dirbo ir mokytoju, dėstė Šiaulių pedagoginiame institute, 1966–2010 m. Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete. Parašė biografinių apybraižų apie lietuvių rašytojus (*Žemaitė*, 1972; *Petras Cvirka*, 1979; *Motiejus Valančius*, 1994).

⁸⁹⁹ J.[uozas] Jasaitis, *Žemaitė: Gyvenimo ir kūrybos apybraiža*, Kaunas: Šviesa, 1972, p. 31.

Būtėnas išskyrė tas pačias svarbiausias Žemaitės kūrybos temines grupes, kurios buvo nurodytos ir programoje: „šeimos sudarymo klausimas kapitalistinėmis sąlygomis“, kaimo ir dvaro santykiai, antiklerikalizmas. Tiesa, aptardamas „Marčią“, Būtėnas ne neužsiminė apie kapitalizmą: tos pačios socialinės grupės veikėjų konfliktą paaiškinti klasių kovos aspektu iš tiesų keblu (bet, kaip matysime vėliau, kitų sovietmečio autorių tai nesustabdė). Daugiau galimybių marksistiškai traktuoti „Laimės nutekėjimo“ ciklo apsakymus teikė „Petras Kurmelis“. Jį Būtėnas aptarė pasitelkdamas socialinę prieigą, kaip tariamą samdinių ir turtingųjų valstiečių santykių modelį kapitalistinėje visuomenėje. Kurmelis esąs turtėjančio valstiečio tipas, kuriam neva dar būdinga „darbo žmonių savybė“ – darbštumas, bet jau reiškiasi ir „buožiški bruožai“ – gobšumas, šykštumas, vargingųjų niekinimas.

Vulgariojo marksizmo prieiga Būtėnas naudojo ir interpretuodamas apsakymus, kuriuose reiškiasi dvaro ir kaimo priešprieša. Tarkim, vadovėlyje teigiama, kad „Topylyje“ Žemaitė parodė „neigiamą išsigimstančios dvarininkų „kultūros“ įtaką dvaro samdiniams“, pamirštant, kad dvare tarnavo ne tik Topylis, bet ir Zosė (teigiama kūrinio veikėja). Apsakymo „Prie dvaro“ veikėją Juozapą Cinoką Būtėnas vadina „tikr[u] liaudies atstov[u], nenor[in-čiu] lenktis prieš jokus prispaudėjus“⁹⁰⁰. Bet kūrinys šis personažas vaizduojamas kaip nekonfliktiškas žmogus, kurį (pasinaudodamas jo tuščiagarbiškumu) bylinėtis su dvarininku pakursto kaimynas. Kitaip tariant, primityvaus sociologizavimo metodas nesuteikė galimybių adekvačiai nagrinėti nevienareikšmius Žemaitės personažus ir neretai ironišką jos žvilgsnį į socialinę tikrovę. Antai komišką ūmaus ir konfliktiško būdo veikėją – Antano Cinoko žmoną – Būtėnas pavadino „gaivališka kovotoja“⁹⁰¹, o pats apsakymas esą „parodo, kad valstiečių masės darosi revoliucingesnės“⁹⁰². Iš tiesų gi 1902 m. parašytas apsakymas veikiau atskleidžia dvarininkų ir buvusių dvaro valstiečių nuosavybės santykių problemiką po baudžiavos panaikinimo. Finale įvykstanti Cinoko pergalė teisme prieš dvarininką rodytų, kad apsakyme siūloma siekti teisybės legaliomis priemonėmis – ne revoliucija⁹⁰³.

⁹⁰⁰ JB LLV 2 1958, p. 96.

⁹⁰¹ *Ibid.*

⁹⁰² *Ibid.*, p. 97.

⁹⁰³ Apsakymo „Prie dvaro“ siužetui „stokoto“ revoliucingumo suteikė Kazys Inčiūra biografinėje pjesėje *Žemaitė*. („Dvare streikas“, in: Kazys Inčiūra, *Žemaitė: 6 paveikslų pjesė*, Vilnius: Vaga, 1964, p. 66–71.) Spektaklį pagal šią pjesę tais pačiais metais Kauno dramos teatre pastatė režisierius Henrikas Vancevičius.

Pervertino Būtėnas ir Žemaitės priešišumą religijai. Esą „[p]ati dar vaikystėje atsikračiusi religinių prietarų“, rašytoja savo kūryboje atskleidė „religinių apeigų, prietarų žalą darbo žmogui“⁹⁰⁴. Iš tikrųjų programiniuose kūriniuose – apsakyme „Šv. Jurgio aukos“ ir apybraižoje „Kelionė į Šidlavą“ – išjuokiama ne religija, bet kunigų noras pasipelnyti, politikavimas, žmonių tamsumas. Sovietinėje mokykloje ypač iškreipta „Kelionės į Šidlavą“ idėja: satyrinėje apybraižoje, vaizduojančioje atlaidus kaip liaudišką pramogą, Būtėnas įžvelgė, „kaip bunda amžius prietarais migdyta liaudies sąmonė, kaip liaudis pradeda skirti, kas jai priešas ir kas draugas“⁹⁰⁵. Būtėnas perdėtai sureikšmino ne tik antiklerikaliųjų Žemaitės kūrinių revoliucingumą, bet ir jų poveikį skaitytojams: „[Š]ie kūriniai turėjo didelio sąmoninančio poveikio liaudies masėms. Jie nenustojo reikšmės ir dabar, tarybinio gyvenimo sąlygomis.“⁹⁰⁶ Pastaruoju teiginiu ir tėra paaiškinamas minėtų meniškai menkaverčių antiklerikaliųjų Žemaitės kūrinių įtraukimas į mokyklinį kanoną.

Žemaitės kūrybos reikšmę Būtėnas apibendrina įvardijęs rašytoją žymiausia iš lietuvių prozos ir kritinio realizmo pradininkų (pratęsė Doneičio tradicijas⁹⁰⁷, buvo Biliūno, Vienuolio ir Cvirkos mokytoja). Būdama demokratinių pažiūrų, rašytoja gebėjusi *teisingai* pavaizduoti savo meto Lietuvos kaimo gyvenimą, todėl jos kūriniai vertingi pažintine (etnografiškai) ir idėjine (demaskavo lietuvių liaudies priešus dvarininkus ir kunigus) prasme.

Po dešimtmečio išėjusiam naujam *Lietuvių literatūros vadovėliui X klasei* (1966) skyrių apie Žemaitę parengė Umbrasas (jis parašė ir jai skirtą akademinės istorijos dalį)⁹⁰⁸. Į mokyklinę Žemaitės recepciją Umbrasas įvedė naują dėmenį – išaukštino pačią rašytojos *asmenybę*: „Mums brangus Žemaitės gyvenimo, jos asmenybės pavyzdys. Mus žavi nepaprastas jos atkaklumas, tvirta valia, kurie įgalino ją nuveikti [įveikti] didžiausias kliūtis ir pakilti iš XIX a. kaimo tamsos į šviesų, prasmingą gyvenimą, tapti kūrėja.“⁹⁰⁹ Umbraso teigimu, rašytojos asmenybė ne mažiau svarbi nei jos kūriniai, mat

⁹⁰⁴ JB LLV 2 1958, p. 98, 100.

⁹⁰⁵ *Ibid.*, p. 100.

⁹⁰⁶ *Ibid.*

⁹⁰⁷ Mintį, kad Žemaitė tęsė Doneičio „įsteigtą“ kritinio realizmo kryptį lietuvių literatūroje, bene pirmasis suformulavo Korsakas. ([Kostas Korsakas], „Žemaitė“, p. 166.)

⁹⁰⁸ VG LLV X 1969, p. 29–75; Kazys Umbrasas, „Žemaitė“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2, p. 359–417.

⁹⁰⁹ VG LLV X 1969, p. 75.

Žemaitės paminklas Vilniuje (skulptorius Petras Aleksandravičius). Vaizdas nuo postamento viršaus. Fotografė Birutė Orentaitė, 1975. LCVA

Žemaitės charakteris ir nueitas gyvenimo kelias „simbolizuoja daug kentėjusią, bet kovojusią ir laimėjusią liaudį“⁹¹⁰.

Taigi vėlyvuojų sovietmečiu Žemaitė traktuota jau ne tik kaip „liaudies rašytoja“, jos siekių reiškėja, bet virto pačios liaudies metonimija. Asmenybės, kurioje „susitelkė ir pasireiškė geriausi liaudies žmogaus bruožai – humaniškumas, optimizmas, veržlus veiklumas“, portretas sukurtas ir minėtoje mokiniams skirtoje Jasaičio apybraižoje (1972)⁹¹¹. Rašytojos kaip „liaudies išminties simbolio“⁹¹² įvaizdis plėtotas pedagoginėje spaudoje ir jaunimui skirtose publikacijose⁹¹³.

⁹¹⁰ *Ibid.*, p. 29.

⁹¹¹ J.[uozas] Jasaitis, *op. cit.*, p. 60.

⁹¹² Taip ją įvertino Jonas Bulota. (Jonas Bulota, „Nebijojo šalnų“, *Jaunimo gretos*, 1970, Nr. 4, p. [25].)

⁹¹³ Danutė Žilienė, „Žemaitės gyvenimas ir kūryba vakarinėje mokykloje“, p. 38–39; Rimantas Vaivada, „Žemaitė – liaudies vaikų mokytoja“, *Tarybinė mokykla*, 1986, Nr. 5, p. 31–33.

Vizualinė Žemaitės kaip liaudies metonimijos manifestacija – 1970 m. prie Gedimino prospekto suformuotame skvere atidengtas rašytojos paminklas. Pirmąsyk Petro Aleksandravičiaus sukurta (mažesnio mastelio) Žemaitės skulptūra eksponuota Lietuvių literatūros ir meno dekadaje Maskvoje (1954). Čia kaimietišškai apsirengusios ir ant kelių knygelę pasidėjusios rašytojos figūra reprezentavo „darbo liaudies“ kuriamą lietuvių literatūrą. Neatsitiktinai kalboje, sakytoje atidengiant paminklą, Korsakas darsyk pabrėžė, kad „stovint šio iškilaus paminklo papėdėje, norisi jame matyti ne tik įžymiosios rašytojos atminimo pagerbimą, bet ir jos idėjinės-moralinės pergalės užtvirtinimą, mūsų darbo liaudies kūrybinių galių, kurios taip nuostabiai atsiskleidė Žemaitės asmenybe ir talentu, simbolišką įamžinimą“⁹¹⁴. Iš apačios žvelgiant į 1970 m. išdidintą, ant postamento užkeltą sėdinčios rašytojos paminklą, ant kelių padėtos knygos nebematyti. Žemaitė atrodo kaip eilinė ant suolelio pailsėti prisėdusi valstietė. Iš žiūrovo akiračio prapuolus tradiciškai monumentaliojoje skulptūroje literato amatą nurodančiai knygai, „liaudies rašytojai“ teko simbolinė pačios liaudies reikšmė.

Žemaitės ryšys su liaudimi vėlyvojo sovietmečio vadovėliuose mokiniams aiškintas kaip unikalus reiškinyis lietuvių literatūroje:

Vargu ar lietuvių literatūroje atsiras kitas rašytojas, glaudžiau suaugęs su liaudimi. Visu savo gyvenimu organiškai suaugusi su liaudimi, su valstiečiais, savo kūryboje Žemaitė yra tikroji liaudies atstovė. Žemaitės liaudiškumą rodo net jos kūrybos tematika, ištisai paskirta valstiečių požiūriui. Žemaitės kūryboje ryškiausi liaudies gyvenimo vaizdai. Jos meninė kalba ir pats vaizdavimo būdas yra labai artimi liaudies kalbai, jos pasakojimo būdai.⁹¹⁵

Rašytojos liaudiškumą turėjo pabrėžti ir visuose sovietmečio vadovėliuose publikuota Žemaitės nuotrauka su skarele (nors yra išlikusių ir vienplaukės atvaizdų). Būtent žemaitiška skara ilgainiui virto labiausiai atpažįstamu rašytojos atributu. Kaip rašytojos biografiją ir kūrybą įkūnijantis simbolis languota skara panaudota Švietimo ministerijos užsakymu sukurto doku-

⁹¹⁴ Kostas Korsakas, „Paminklas Žemaitėi“, in: *Žemaitė literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Rimantė Umbrasaitė, Vilnius: Vaga, 1985, p. 290.

⁹¹⁵ VG LLV X 1969, p. 71.

Aldonos Skirutytės litografija iš leidinio *Žemaitė: Rašytojos gyvenimo vaizdai* (1959), publikuota Vytauto Galinio, Kazio Umbraso, Liongino Šepkaus *Lietuvių literatūros vadovėlyje X klasei* (1969)

mentinio filmo „Žemaitė“ užsklandoms (1968, režisierius Robertas Verba, scenarijaus autorė Gražina Mareckaitė, konsultantas Umbrasas⁹¹⁶).

Perdėtas Žemaitės liaudiškumo akcentavimas ilgainiui lėmė itin siaurą ir iš esmės klaidingą jos asmenybės traktuotę mokykloje. Antai 1965 m. Zarasų rajono abiturijos egzaminą stebėjęs mokyklų inspektorius ataskaitoje nurodė, kad dauguma literatūrinio rašinio temą „Žemaitė – žymioji Lietuvos liaudies dukra“ pasirinkusių abiturientų liaudies sąvoką „sutapatina su kaimo tamsuolio sąvoka [...]. Todėl tik retas mokinys prisimena Žemaitės ryšius su P. Višinskiu ir kitą jos visuomeninę veiklą, nekalbant apie jos apsiskaitymą (rusų, lenkų literatūroje)“⁹¹⁷.

⁹¹⁶ Centrinę rašytojos poziciją sovietmečio mokykliniame kanone patvirtina tai, kad šis mokomasis filmas buvo pirmasis iš 1966 m. Mokytojų tobulinimosi institute įsteigto vaizdinių mokymo priemonių kabineto suorganizuotų kinematografinių darbų. (Regina Norkevičienė, „Iš mokomųjų kino filmų istorijos“, p. 2.)

⁹¹⁷ Mokyklų valdybos inspektoriaus Vytauto Jakelaičio pažyma apie 1964/65 m. m. užbaigimą ir egzaminų eigą Zarasų rajone, [1965], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2285, l. 53.

Umbraso pateiktas biografinis Žemaitės pasakojimas menkai tesiskyrė nuo Būtėno ir kitų čia aptartų sovietinių rašytojos biografijos interpretacijų. Daug dėmesio vadovėlyje teko 1863–1864 m. sukilimui, kuris esą dar labiau sustiprinęs Julijos prisirišimą prie liaudies⁹¹⁸. Iš tikrųjų gi autobiografijoje Žemaitė kiek ironiškai vaizduoja save, anuometę dvaro panelę, užsidegusią „lenkiškuoju patriotizmu“, slepiančią nuo dvaro samdinių savo paramą sukilėliams, įterpia kraupią sceną apie marodieriaujančius valstiečius⁹¹⁹. Sovietinei rašytojos kanonizacijai parankesnę „liaudiškąją“ sukilimo traktuotę padėjo kurti ir vadovėlyje panaudota Aldonos Skirutytės litografija⁹²⁰, kurioje jaunoji Julija susižavėjusi žvelgia į sukilėlį, tiesdama jam kraitelę su maistu. Tuo tarpu pačioje autobiografijoje ši scena pavaizduota kaip komiškas nesusipratimas⁹²¹.

Tolesnę idėjinę Žemaitės raidą Umbrasas siejo su 1905 m. revoliucija. Nors rašytoja tiesiogiai joje nedalyvavo, ideologinį Žemaitės progresyvėjimą vadovėlio autorius išvėlgė kūrybos tematikos pokyčiuose – esą dėl revoliucinių nuotaikų XX a. pradžioje išryškėjo antidvarininkiški ir antiklerikaliniai motyvai – ir rašytojos apsisprendime 1917 m. stoti į Amerikos lietuvių socialistų sąjungą. Noreikaitė-Kučėnas teigė priešingai – rašytoja oficialiai nebuvo įstojusi nė į vieną partiją. Nors JAV Lietuvių moterų progresisčių sąjunga suteikė jai garbės narės vardą, po bolševikų revoliucijos Rusijoje šiai organizacijai paskelbus, kad jungiasi prie komunistų partijos, Žemaitė viešai nuo jos atsiribojo⁹²². Ideologinė viešai skelbiamų rašytojos biografijos faktų ir epistolinio palikimo atranka sovietmečiu lėmė pasakojimą apie nuoseklias kairėjusias jos pažiūras mokykliniame diskurse. (Progresuojantį) Žemaitės

⁹¹⁸ Ikisovietinio laikotarpio mokomojoje medžiagoje atviriau rašyta apie 1863–1864 m. sukilimo įkvėptą būsimos rašytojos lenkiškąjį patriotizmą. Labiau akcentuotas ir vėlesnis jos tautinis „praregėjimas“. Kuzmickio teigimu, Povilo Višinskio atvežtoji *Auszra* paskatino Žemaitę įsisąmoninti, kad jos jaunystės pažiūros buvusios klaidingos. (ZK LL 4 1933, p. 271–272.)

⁹¹⁹ Žemaitė, *Autobiografija*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946, p. 42–70; Eadem, *Raštai*, t. 4, parengė Aleksandras Šešelgis, Vilnius: Žara, 2004, p. 277–303.

⁹²⁰ Žemaitės *Autobiografijos* pagrindu sukurta romantizuota, rašytojos liaudiškumą, pasiaukojimą vargstantiesiems pabrėžiantį jos gyvenimo pasakojimą Skirutytė perteikė 1959 m. publikuotu didelio formato dešimties litografijų rinkiniu. Tikėtina, kad šie grafikos darbai naudoti mokykloje dėstant rašytojos biografiją. (Žemaitė: *Rašytojos gyvenimo vaizdai*: 10 dail.[ininkės] Aldonos Skirutytės litografijų, tekstas A.[delės] Ubeikaitės, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.)

⁹²¹ Žemaitė, *Autobiografija*, p. 56–58; Eadem, *Raštai*, t. 4, p. 290–292.

⁹²² Dalia Noreikaitė-Kučėnas, *op. cit.*, p. 71, 80.

liaudiškumą ir revoliucingumą Umbrasas akcentavo ir vadovėlyje pateiktose užduotyse bei rekomenduojamose rašinio temose⁹²³.

Etinė vedybų, šeimos santykių problemika „Laimės nutekėjimo“ ciklo apsakymuose ir vėlyvojo sovietmečio vadovėliuose buvo aiškinama per socialinę prizmę. Vingiai esą tokie surambėję egoistai dėl feodalizmo įtakos, o jų gobšumą nulėmęs „kapitalistinei santvarkai būdingas godumas, jausmų paniekinimas materialistiniais sumetimais“⁹²⁴. Nors Žemaitės kūrinys Katrės konfliktą su vyro šeima lemia ne socialiniai veiksniai, o skirtingas požiūris į šeimos tarpusavio santykius ir tvarką, Umbraso interpretacijoje pagrindinė „Marčios“ veikėja reprezentuoja visuomenės pažangą, o Vingiai – reakcingą naujovių atmetimą⁹²⁵. Pagal marksistinę, visuomenės raidą pirmyn varančios klasių kovos doktriną Umbrasas mėgino perinterpretuoti ir pesimistinį „Marčios“ finalą:

Skaitydami apsakymą, jaučiame, kad ne Vingiai išreiškia kaimo esminius bruožus, bet Katrė, kad Vingių jėga yra tik laikina. Nors Vingiai ir pražudė Katrę, tačiau Žemaitė matė jų istorinį silpnumą. [...] Taigi „Marčioje“ tarsi atsispindi XIX a. pabaigoje sustiprėjęs revoliucinis pakilimas, liaudies pastangos parblokti vis dar galingą, bet jau aiškiai silpstantį, jau regintį savo neišvengiamą pražūtį despotizmą ir išnaudojimo žvėrį.⁹²⁶

Mokyklinėje Žemaitės kanonizacijoje svarbus ir jos gretinimas su Done-laičiu. Jie lyginti tiek aptariant kūrybos meninį braižą (realistinę, etnografiškai vertinga valstiečių gyvenimo enciklopedija⁹²⁷), tiek kūrinių temas. Kaip Donelaitis buvo vaizduojamas būrų vardu smerkias baudžiavą, taip ir Žemaitės „lūpomis prabilo iki tol engta ir naujam gyvenimui kylanti liaudis“⁹²⁸. Bandydamas pagrįsti teiginį, kad apsakymas „Prie dvaro“ idėjiškai ir formos

⁹²³ „Žemaitė ir 1863 m. sukilimas (pagal „Autobiografiją“)“; „Žemaitės kelias į liaudį“; „Žemaitė ir 1905–1907 m. revoliucija“; „Kaip Žemaitė vertino buržuazinę Lietuvą?“ (VG LLV X 1969, p. 40.)

⁹²⁴ *Ibid.*, p. 44.

⁹²⁵ *Ibid.*, p. 45.

⁹²⁶ *Ibid.*, p. 45–46.

⁹²⁷ *Ibid.*, p. 69–70. Žemaitės kūrybos įvardijimas „gyvenimo enciklopedija“ pasikartoja ir 1970 m. į Vilniaus universitetą stojusiųjų rašto darbuose. (Arnoldas Piročkinas, „Egzaminatoriaus akimis“, *Tarybinis mokytojas*, 1971, gegužės 5, Nr. 36, p. 3.)

⁹²⁸ VG LLV X 1969, p. 74.

tobulumu esąs vienas geriausių (!) Žemaitės kūrinių⁹²⁹, Umbrasas pasirinko Donelaičio autoritetu: rašytoja čia atskleidžianti Prūsijos autoriaus pradėtą vaizduoti dvarininkų ir valstiečių konflikto raidą, „atspindėdama XX a. pradžios revoliucinį pakilimą“⁹³⁰. (Kaip jau minėjome, apsakymas sukurtas 1902 m. Jame pavaizduota ne ginkluota kova, o valstiečių bandymas teisme ginti savo interesus⁹³¹.)

Vėlyvojo sovietmečio vadovėliuose Žemaitės kūryba tebenaudota ateizmo propagandai. Antai aptardamas apybraižą „Kelionė į Šidlavą“, Umbrasas religinę atlaidų praktiką vertino kaip žmonių tamsumą⁹³². Nors vadovėlio autorius pripažino, kad apybraižoje religija tiesiogiai nekritikuojama, teigė, kad „[r]yšiai parodydama, kiek blogybių yra susiję su religija, apybraiža tuo pačiu įgyja ir antireliginės, ateistinės prasmės“⁹³³. Papildomo komizmo Šiluvos atlaidų vaizdavimui Žemaitės kūryboje turėjo teikti ir vadovėlyje publikuotas Jurkūno linoraižinys, kuriame karikatūriškai pavaizduotas labai storas, nuolankiai prieš dvarininkus nusilenkęs klebonas ir jį vaišinantys Römeriai – frakuotas plikagalvis ponas bei juokingą skrybėlę užsimaukšlinusi ponija⁹³⁴. Pedagoginėje spaudoje mokytojai dalijosi patirtimi, kaip Žemaitės kūrinių analizė padeda ugdyti ateistines mokinių pažiūras: be minėtos iliustracijos, išryškinti „religinių apeigų žalą, kunigų gobšumą“ siūlė ir tikslingai parinktomis rašinio temomis, kaip antai „Žemaitė – religinių prietarų bei dvasiškosios kritikė“⁹³⁵.

Didžiausias Umbraso, kaip vadovėlio autoriaus, privalumas, kad jis gebėjo metodiškai pateikti literatūros kūrinio analizės procesą (Būtėnas savo vadovėlius rašė konstatuojamaisiais teiginiais, meninio kūrinių nagrinėjimo juose apskritai nerasime). Kaip tik 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje pedagoginėje ir kultūrinėje spaudoje sukritikuota stalinmečiu ir chruščiovmečiu įsigalėjusi mokyklinė praktika nagrinėjant literatūros kūrinius apsiriboti

⁹²⁹ Sovietmečiu šis „vaizdelis“ kanonizuotas ne tik mokykloje. „Prie dvaro“ stipriu, klasikiniu (!) apsakymu vadintas ir ano meto kultūrinėje spaudoje. (G.[ediminas] Adomaitis, „Kai kurie Žemaitės kūrybos bruožai“, *Pergalė*, 1965, Nr. 5, p. 118.)

⁹³⁰ VG LLV X 1969, p. 63.

⁹³¹ *Ibid.*, p. 61, 63–64.

⁹³² *Ibid.*, p. 68.

⁹³³ *Ibid.*

⁹³⁴ Šią ir kitas iliustracijas Žemaitės kūrinių motyvais Jurkūnas sukūrė rašytojos apsakymų rinktinei *Rudens vakaras* (1960).

⁹³⁵ Valerija Gumbinaitė, „Ateistinis moksleivių auklėjimas, einant Žemaitės kūrybą X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1980, Nr. 7, p. 43–45.

Vytauto Jurekūno iliustracija apybraižai „Kelionė į Šidlavą“ (rinktinei *Rudens vakaras*, 1960), publikuota Vytauto Galinio, Kazio Umbraso, Liongino Šepkaus *Lietuvių literatūros vadovėlyje X klasei* (1969)

turinio ir idėjos aptarimu. Ateidami mokytojams į pagalbą, literatūrologai ėmėsi mokyti pedagogus ir mokinius sieti turinio ir meninės raiškos analizę. 1967–1968 m. *Tarybinės mokyklos* žurnale mokytojo patirties turintis Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbuotojas Albertas Zalatorius publikavo dviejų dalių straipsnį, kuriame pademonstravo Žemaitės apsakymų stilistinės analizės būdus. Rašytojos mokyklinei kanonizacijai svarbus Zalatoriaus teiginys, kad Žemaitės apsakymų veikėjų, situacijų ir meninės kalbos natūralumas, įtikinamumas pavertė juos „mūsų prozinio pasakojimo kertiniu akmeniu“ – iki jos meninių apsakymo kūrimo priemonių arsenalas buvęs skurdus⁹³⁶.

⁹³⁶ A.[lbertas] Zalatorius, „Kai kurie Žemaitės apsakymų stiliaus klausimai“, *Tarybinė mokykla*, 1967, Nr. 12, p. 27–29; Idem, „Kai kurie Žemaitės apsakymų stiliaus klausimai“, *Tarybinė mokykla*, 1968, Nr. 1, p. 12–15.

7–8-ojo dešimtmečių sandūroje vis labiau kritikuotas „vienašališk[as] sociologin[is] Žemaitės kūrybos išliekamojo poveikio traktavim[as]“⁹³⁷, vis daugiau dėmesio skirta rašytojos kūrinii stiliui⁹³⁸. Mokytojas Antanas Zabolka 1970 m. daugiau kaip pusę rašytojos kūrybai nagrinėti rekomenduojamų rašinio temų skyrė meninės kalbos ir raiškos aspektams⁹³⁹, Umbrasas siūlė mokytojams jau žemesnėse klasėse skaitytą „Marčią“ su dešimtokais nagrinėti vien tik meninės kalbos aspektu⁹⁴⁰.

Šiuo laikotarpiu koreguota ir perdėm ideologizuota kanoninių apsakymų interpretacija. Akademinėje lituanistikoje imta akcentuoti nebe socialinę, bet universalią, bendražmogiškąją „Marčios“ problemiką⁹⁴¹. Ta pati tendencija matyti ir brandos egzamino rašinio temų formuluotėse: palyginimui, „Buržuazinės moralės kritika J. Žemaitės raštuose“ (1955) ir „Moters dalia Žemaitės apsakymuose“ (1982)⁹⁴². Vis dėlto vėlyvojo sovietmečio programose, vadovėliuose, skaitinių knygose menkai teatsispindėjo naujaisi akademiniai Žemaitės kūrybos tyrimai⁹⁴³, feministiniu aspektu atnaujinta rašytojos meninė recepcija⁹⁴⁴. Galime tik numanyti, kad 8–9-uoju dešimtmečiais silpstant ideologinei mokymo proceso kontrolei ir augant atotrūkiui tarp stagnuojančios vadovėlinės Žemaitės recepcijos ir naujų akademinių šios rašytojos kūrybos tyrimų, motyvuoti mokytojai savarankiškai ieškojo ir pamokose naudojo jiems prieinamą neideologizuotos žemaitistikos medžiagą.

⁹³⁷ Kostas Korsakas, „Žemaitės palikimą kaupiant (Vietoj įvado)“, in: *Literatūra ir kalba*, t. XII: *Žemaitė: archyvinė medžiaga, atsiminimai, straipsniai*, vyr. redaktorius K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 10.

⁹³⁸ Kazys Umbrasas, „Meninės kalbos analizavimas vidurinės mokyklos X klasėje (remiantis Žemaitės „Marčia“)“, in: *Literatūros mokyimo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 1, p. 184–202; Albertas Zalatorius, „Žemaitės peizažas“, *Tarybinis mokytojas*, 1972, liepos 19, Nr. 57, p. 4 (ištraukos iš A.[lbertas] Zalatorius, „Aprašymo funkcija ir struktūra Žemaitės prozoje“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 12: *Žemaitė*, p. 407–427); Juozas Stonys, „Kaip Žemaitė vaizduoja žmogų ir pasaulį“, *Tarybinė mokykla*, 1980, Nr. 2, p. 35–37.

⁹³⁹ A.[ntanas] Zabolka, „Rašinys X klasėje“, p. 22, 25–27.

⁹⁴⁰ Kazys Umbrasas, „Meninės kalbos analizavimas“, p. 184–202.

⁹⁴¹ P.vz., Donatas Sauka, „Žmogus būties situacijoje“, *Pergalė*, 1984, Nr. 1, p. 122–131; Mykolas Sluckis, „Žemaitės pasaulio universalumas“, in: *Žemaitė literatūros moksle ir kritikoje*, p. 84–92.

⁹⁴² Lietuvos TSR švietimo ministerija, [Lietuvių kalbos rašomasis darbas], 1955, Nr. 17-M, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 445; Mokyklų valdybos inspektorės B.[ronės] Kairienės pažyma apie egzaminų eigą Prienų I vidurinėje mokykloje, 1982, birželio 10, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 3373, l. 21.

⁹⁴³ Esmingai Žemaitės kūrybos interpretaciją atnaujinusi Donato Saukos studija *Žemaitės stebuklas* (1988) pasirodė per vėlai, kad galėtų padaryti poveikį sovietinei Žemaitės recepcijai.

⁹⁴⁴ Aldona Puišytė, „Iš rapsodijų Žemaitėi“, *Pergalė*, 1976, Nr. 11, p. 97–99.

Lyginant su 1952 m. leidimu, 1968 m. pasirodžiusioje naujoje vyresniųjų klasių literatūros chrestomatijoje Žemaitės kūrinių žymiai sumažėjo: iš 12 tekstų (apsakymų, apybraižų, autobiografinio fragmento „Iš baudžios laikų“) liko tik 4 mokykliniame kanone jau įsitvirtinę kūriniai („Marti“, „Petras Kurmelis“, „Prie dvaro“, „Kelionė į Šidlavą“⁹⁴⁵). Palyginimui, toje pačioje 1968 m. chrestomatijoje Biliūno apsakymų pateikta gerokai daugiau (9), nors to meto programoje Žemaitėi buvo numatyta 10, Biliūnui – 8 pamokos ir identiškas privalomų skaityti kūrinių kiekis (po 3). Vis dėlto tai nereiškia, kad Žemaitės pozicija vėlyvojo sovietmečio kanone buvo silpnesnė už Biliūno. Priešingai, Biliūno kanoninis svoris visą sovietmetį buvo menkesnis nei Žemaitės⁹⁴⁶. Galbūt chrestomatijos sudarytojas Jonas Vildžiūnas apsisprendė pasitenkinti tik ilgiausiai privalomų kūrinių sąrašė buvusiais Žemaitės apsakymais dėl gero jos kūrybos prieinamumo.

Rašytojos kūryba ne tik reguliariai publikuota įvairaus formato leidiniais⁹⁴⁷, ji sulaukė daugiau teatro⁹⁴⁸ ir televizijos pastatymų⁹⁴⁹ nei bet kurio kito lietuvių klasiko tekstai. 1965 m. programiniai vyresniųjų klasių Žemaitės kūriniai (ištraukos) ir Viktoro Miliūno pjesės „Marti“ (1945) fragmentas

⁹⁴⁵ LL X 1 1968, p. 113–[230]. Kituose chrestomatijos leidimuose (1977, 1983) Žemaitės kūrinių atranka nesikeitė, tik paskutinėje laidoje atsakyta „Marčios“.

⁹⁴⁶ Plg. Zalatoriaus apibendrinimą: „Palyginus Žemaitės ir Lazdynų Pelėdos kūrybos pasaulį su J. Biliūno, tuojau pat į akis krinta pastarojo egocentiškumas ir subjektyvumas. Žemaitė ir Lazdynų Pelėda kuria išsamią buitį, papročių, žmonių santykių panoramą. Skaitytojų prozą, gali net susidaryti įspūdis, kad jos turėjo kažkokį planą ar programą [...], kurią realizuodamos tikėjosi pateikti to meto gyvenimo, ypač kaimo gyvenimo, enciklopediją.“ (Albertas Zalatorius, „Mažiau, bet dailiau“, *Pergalė*, 1979, Nr. 4, p. 123.)

⁹⁴⁷ Sovietinėje Lietuvoje dukart publikuoti Žemaitės *Raštai* (4 t. 1948, 6 t. 1956–1957), pasirodė *Rinktiniai raštai* (1946), apsakymų rinktinė *Rudens vakaras* (1961), vyresniųjų klasių mokiniams 1951, 1956 ir 1985 m. išleistos „Mokinio bibliotekos“ serijos apsakymų rinktinės (1956 m. rinktinė sulaukė 5 pakartotinių leidimų), taip pat vyresniam mokykliniam amžiui skirtos rinktinės *Motinėlių ašaros* (1973), *Bičiuliai* (1981), o pradinukams – *Mano pasakėlės* (1961, 1963, 1980), *Kaip Jonelis raidės pažino* (1966, 1979, 1980).

⁹⁴⁸ Pvz., Inčiuos ir Antano Rūko inscenuotas „Petras Kurmelis“ (premjera 1945 m. Žemaičių dramos teatre Telšiuose, režisierius Balys Lukošius), Viktoro Miliūno inscenuota „Marti“ (premjera 1945 m. Vilniaus valstybinis dramos teatras, režisierė Kymantaitė), „Trys mylimos“ (premjera 1979 m. Vilniaus jaunimo teatre, režisierius Gytis Padegimas).

⁹⁴⁹ Miliūno televizijos spektaklis „Klampynė“ (1972, režisierius Bronius Talačka), Juozo Sabaliaus filmas „Petras Kurmelis“ (1986). Birutė Avižinienė taikliai pastebėjo, kad sovietmečiu dažniau inscenuota Žemaitės proza, ne dramos. (Birutė Avižinienė, „Populiariausios Žemaitės komedijos“, in: *Žemaitės skaitymai Kelmėje*, sudarė Nijolė Kančauskienė, p. 66, prieiga internetu: <https://www.kelmeszemaitesvb.lt/uploads/Skaitmeniniai%20istekliai%20pdf/Zemaites%20skaitymai%20Kelmėje.pdf> [žiūrėta: 2024-07-08]).

įrašyti į vinilo plokštelę „Marti“. Sceninės interpretacijos sulaukė ne tik Žemaitės apsakymai, bet ir jos biografija: 1964 m. režisierius Henrikas Vancevičius Kauno dramos teatre pastatė rašytojos gyvenimo motyvais sukurtą Kazio Inčiūros pjesę „Žemaitė“ (1964); 9-ajame dešimtmetyje naują rašytojos biografijos interpretaciją pasiūlė Vidmantė Jasukaitytė pjesėje „Žemaitė“ (premjera 1986 m. Šiaulių dramos teatre, režisierius Gytis Padegimas).

Žemaitės kaip „liaudies rašytojos“ sampratos sovietai nesukūrė, ji atėjo iš ankstesnio literatūros kritikos diskurso⁹⁵⁰. Vis dėlto jos liaudiškumas sovietmečiu įgijo naują – marksistinę klasinę – sampratą, o vidinis jos kūrybos kanonas praplėstas antiklerikaliniais apsakymais. Nors paskutiniaisiais sovietmečio dešimtmečiais mokyklinėje rašytojos kūrybos recepcijoje vengta tiesmuko sociologizavimo, daugiau dėmesio skirta rašytojos kūrinių stiliui, meninei raiškai, tačiau tiek skaityti privalomų Žemaitės kūrinių atranka, tiek jų interpretacija sovietmečio mokykloje išliko palyginti stabili.

Salomėja Nėris

„Programine autore“ Nėris, kaip ir kiti „Trečio fronto“ nariai (Cvirka, Venclova), tapo iš karto po pirmosios sovietų okupacijos. Tiesa, tuo metu poetės kūrinius (*Eglė žalčių karalienė*, *Poema apie Staliną*, abu 1940) nurodyta skaityti tik žemesnėse (vidurinio koncentro) klasėse. Į vyresniųjų klasių literatūros programą Nėries poezija pirmąsyk pateko iš karto po sovietų reokupacijos (1944). Pirmuosius keletą pokario metų ji minėta tik apžvalginėse temose „Lietuvių literatūra, įsikūrus Lietuvoje tarybinei santvarkai“ ir „Tarybiniai rašytojai ir Didysis Tėvynės karas“. Nuo 1946 m. programoje imta minėti ir konkrečius skaityti privalomus kūrinius: iš pradžių tik *Poemą apie Staliną* (1940)⁹⁵¹; 1948–1949 m. programinių Nėries kūrinių daugėjo, bet buvo griežtai apsiribota sovietine propagandine herojine kūryba (*Poema apie Staliną*, *Bolševiko kelias* (1940), *Keturi* (1940), *Marija Melnikaitė* (1944)). Visa tai rodo, kad sovietų švietimo sistemoje Nėriai nuo pat pradžių buvo numatytas „tarybinės poetės“ statusas. Ankstesnio laikotarpio jos kūrybai neteikta veik jokio dėmesio, kiek daugiau jo sulaukė tik *Trečiame fronte* publikuoti eilėraščiai (1931).

Reikšmingas mokyklinės Nėries kanonizacijos pokytis įvyko 1950–1951 m. Tuo metu vyresniųjų klasių programoje atsirado jau specialiai poetės biogra-

⁹⁵⁰ Ramunė Bleizgienė, *op. cit.*, p. 226–241; Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 155–156.

⁹⁵¹ VMPr LKL 1946, p. 30.

fijai ir kūrybai skirta monografinė tema, kuriai numatyta 10 pamokų. Nėries gyvenimo pasakojimas konstruotas kaip ideologinis praregėjimas, kurį esą paskatino komunistinio pagrindžio spauda⁹⁵², o ji pati mokiniams pristatyta kaip talentingiausia lietuvių tautos poetė. 1950–1951 m. brandos egzamine atsirado net trys Nėriai skirti bilietų klausimai: vienas – biografijai ir kūrybai, antras – *Poemai apie Staliną* (privaloma atmintinai deklamuoti mokytojo parinktą ištrauką), trečias – poemai *Bolševiko kelias*. Abi minėtos poemos – centriniai Nėries mokyklinio kanono kūriniai stalinmečiu. Iš jų mokiniams teko rašyti ir abitūros egzamino rašto darbus: „Lenino ir Stalino paveikslai Salomėjos Nėries kūryboje“ (1951, 1955)⁹⁵³.

Pasmerkus asmenybės kultą, *Poema apie Staliną* dingo iš privalomų skaitinių sąrašo (programose ji minėta iki 1963). Tuo tarpu svarbiausias Lenino kultą diegiantis lietuvių poezijos kūrinys vyresniųjų klasių programose išsilaikė iki pat sovietmečio pabaigos⁹⁵⁴. Antai 1972 m. abitūros egzamino laisva tema buvo „Lietuva – skambės tautų brolijoj TSRS skambiausioji styga“ (S. Nėris)⁹⁵⁵. Iš kitų ilgiausiai privalomų kūrinių sąrašė buvusių Nėries kūrinių minėtini karo meto eilėraščiai „Prie Stalingrado“ (1953–1962, tiek pat metų rekomenduotas ir mokytis atmintinai), „Dainuok, širdie, gyvenimą“, „Sesuo žydrioji – Vilija“, „Būk sveikas!“ (1953–1968).

Taigi net ir perkėlus Nėries kūrybos nagrinėjimą vyresnėse klasėse iš apžvalginių pamokų į atskirą temą, privalomos skaityti poetės kūrybos spektras nesiplėtė, ribojosi 1940–1945 m. eilėmis. Į pirmąją „Mokinio bibliotekos“ serijos Nėries eilėraščių rinkinį (1951)⁹⁵⁶ pakliuvo tik programoje nurodyti privalomi kūriniai. *Literatūros chrestomatijoje XI klasei* (pirmas leidimas 1953) pateikta apie tris dešimtis Nėries eilėraščių, bet ir jie atrinkti sekant

⁹⁵² VMPr LKL 1950, p. 124.

⁹⁵³ Темы и тексты весенних экзаменационных письменных работ для VIII–XI-ых классов на 1950/51 учебный год для школ Литовской ССР с преподаванием на литовском языке, [1951], LCVA, f. 762, ap. 6, b. 741, l. 3; Metodinio skyriaus metodininkės A. Ulienės pranešimas apie pasiruošimą pavasario egzaminams bei egzaminų eigą Rietavo rajone, 1955, birželio 8, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1082, l. 23.

⁹⁵⁴ 1948–1987 m. *Bolševiko kelias* minimas privalomų skaitinių sąrašė, 1953–1968 m. poemos ištrauką (kartais dvi) rekomenduota išmokyti atmintinai, šis įgūdis tikrintas per brandos egzaminą žodžiu. 1952–1955 m. į brandos egzamino bilietus įtrauktas ir reikalavimas deklamuoti eilėraštį „Būk sveikas“. 8–9-uoju dešimtmečiais mokiniai jau galėjo patys pasirinkti, kurį eilėraštį (ar kelis iš jų) deklamuoti per egzaminą.

⁹⁵⁵ Inspektoriaus Vytauto Jakelaičio pažyma apie mokslo metų užbaigimą ir egzaminus Plungės rajone, [1972], R-762, ap. 6, b. 2593, l. 198.

⁹⁵⁶ S.[alomėja] Nėris, *Eilėraščiai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951.

programa, t. y. čia dominuoja propagandinės, antifašistinės eilės, sovietinių partizanų bei Raudonosios armijos heroizavimas.

Tiesa, 1946 m. pasirodė Nėries *Raštų* dvitomis milžinišku tiems laikams 15 000 egzempliorių tiražu. Jame perspausdinti visi keturi ikisovietiniai Nėries eilėraščių rinkiniai. Tad norėdami ano meto mokytojai galėjo pateikti mokiniams platesnį poetės kūrybos vaizdą. Vis dėlto, turint omenyje pokario represijų situaciją, vargu ar daug kas būtų ryžęsis išeiti už mokyklinės programos nubrėžtų Nėries kūrybos teminių ribų. Juolab kad ir minėtus *Raštus* parengęs Venclova 1947 m. sulaukė griežtos partinės kritikos, kad „klaidinagai“ įvertinęs ikisovietinio laikotarpio rašytojos biografiją ir kūrybą⁹⁵⁷.

Įdėmiau pažvelkime į kūrinius, kurie formavo Nėries kaip „tarybinės poetės“ kanoninę poziciją stalinmečio ir chruščiovmečio mokykloje. Abi SSRS KP vadų kultą steigiančios poemos perkūrė lietuvių tautos istorijos pasakojimą. *Poemoje apie Staliną* paraleliai plėtojamos dvi siužetinės linijos: Tautų Tėvo biografija ir lietuvių tautos raida nuo Viduramžių iki šių dienų. Pabaigoje abi linijos susijungia išpildydamos marksistinės istoriografijos sukurta „istorinės neišvengiamybės“ scenarijų: visa lietuvių tautos istorija esąs nuoseklus kelias į socialistinę revoliuciją, tariamai įvykusią 1940 m. Lietuvoje.

Bolševiko kelias toliau tęsia lemtingų Lietuvai istorinių įvykių pasakojimą: lyriniu monologu perteikiami vadinamosios Liaudies seimo delegacijos narės įspūdžiai atvykus į SSRS Aukščiausiosios Tarybos sesiją simboliškai įteikti „nemirštančiam Leninui“ delnuose nuo Baltijos krantų atsineštą Lietuvą:

Gintarėlį tau nešu ant delno,
Baltijos lašelį tą nublankusį –
Lietuvos aš vardą švelnų
Tau nešu kaip saulę rankose.⁹⁵⁸

Šioje lietuvių poezijos aukso fondui (!) Korsako priskirtoje poemoje perteikta oficialioji Lietuvos aneksijos kaip tariamai savanoriško prisijungimo prie Sovietų Sąjungos versija pagrindžia ilgametę centrinę *Bolševiko kelio* poziciją sovietiniame mokykliniame kanone. Be to, kad falsifikavo istoriją,

⁹⁵⁷ „Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos valdybos plenumas (1947 m. gruodžio 23–24 d.)“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 156; A.[ntanas] Sniečkus, *Apie ideologinio darbo pagerinimą*, p. 24–25.

⁹⁵⁸ Salomėja Nėris, *Raštai*, t. 1: *Eilėraščiai ir poemos*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 476.

ši poema atliko ir Revoliucijos Vado kulto bei jo mauzoliejaus lankymo kaip sovietinio patriotinio ritualo ugdymo funkciją. Poemos subjektės emocinį proveržį (ji pratrūksta ašaromis prie Lenino palaikų) Korsakas įvardijo kaip sektiną sovietinio piliečio elgesio modelį: „Su tikru lyrikės jautrumu ir nuoširdumu S. Nėris ties Lenino karstu išgyvena *kiekvieno tarybinio žmogaus santykį* didžiojo revoliucijos vado, žmonijos genijaus atžvilgiu [išskirta mūsų].“⁹⁵⁹ Būtent šią poemos ištrauką 1953–1956 m. mokiniams rekomenduota mokytis atmintinai, vėliau programoje ištrauka nebuvo tiksliai įvardijama, bet deklamuoti ją siūlyta iki pat 1968 m. Nuoširdus ar apsimestinis *Bolševiko kelio* egzaltacijos atgarsis skamba sovietmečio abiturientų rašiniuose:

Poetės ašaros „kaip kraujas iš gyvos žaizdos“. Ji mato Leniną, „vedantį minias į kovą, per kraują, ugnį, sniegą“. Nors Leninas mirė, tačiau jis liko amžiams gyvas mūsų širdyse, jo darbų ir žygių niekados neužmirš tarybiniai žmonės. Juk jis mums parodė kelią į laisvę, kelią į laimingą rytojų. Tik Leninui ačiū už šiandieninę saulės šviesą, už mūsų Tėvynės ir mūsų laimę. Auk, gyvuok ir klestėk, šalie mano brangioji, po raudona komunizmo vėliava.⁹⁶⁰

Nėries poema apie Leniną diegė mokiniams ir Revoliucijos Vado sukurtą doktriną, pagal kurią visas menas ir menininkai Sovietų Sąjungoje tarnauja proletariato interesams ir perteikia darbininkų pažiūras bei jausmus:

Genijaus žodžiai man gaudžia
 Ūžiančių jūrų balsais:
 „Menas priklauso liaudžiai, –
 Tu jai taip pat priklausai.“⁹⁶¹

Leninizmo estetikos principų vyresniųjų klasių mokiniai mokėsi ne tik deklamuodami Nėries eiles. Jiems buvo privalu studijuoti ir Lenino straipsnį „Partinė organizacija ir partinė literatūra“⁹⁶², stalinmečiu net raginta mo-

⁹⁵⁹ [Kostas Korsakas], „Salomėja Nėris – tarybinė poetė“ (1947–1948), in: Idem, *Literatūra ir kritika*, p. 238, 332.

⁹⁶⁰ Mokyklų valdybos inspektorės S.[alomėjos] Maceikienės, Respublikinio mokytojų tobulinimosi instituto metodininko J. Parnarausko pažyma apie egzaminų eigą Kapsuko rajono mokyklose, [1967], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2348, l. 187.

⁹⁶¹ Salomėja Nėris, *Raštai*, t. 1, p. 477.

⁹⁶² V.[ladimiras] I. Leninas, „Partinė organizacija ir partinė literatūra“ (1905), in: LC X 1952, p. 211–215.

kytis jos ištraukas atmintinai (!), idant aptariant literatūros kūrinius būtų galima jas cituoti rašiniuose⁹⁶³.

Nors abi KP vadus šlovinančios Nėries poemos stalinmečio mokykloje tapo pagrindiniais poetės kūrybą reprezentuojančiais teksta, mokiniai skaitė ne originalius kūrinius, o 1946 m. kupiūruotus jų variantus⁹⁶⁴. Po poetės mirties jos *Raštus* rengęs Venclova išbraukė šių poemų eilutes (strofas), kuriose Nėris neigiamai vertino feodalinio laikotarpio Lietuvos ir Rusijos valdovus, paminėjo sovietams nesėkme pasibaigusį Žiemos karą (1939–1940). Neatsitiktinai Nėries kūryba pokariu buvo taip gausiai redaguojama. Dar karo metais, o juolab po poetės mirties politinė valdžia numatė jai iškiliausios lietuvių poetės poziciją sovietiniame kanone. Ji turėjo tapti pavyzdžiu visai pokario literatūrai, todėl jos kūryba privalėjo būti ideologiškai nepriekaištinga. Venclova netgi sulaukė partinės kritikos, kad rengdamas Nėries *Raštus nepakankamai* ideologiškai redagavo poetės kūrinius. Pasak Korsako, tinkamai nesuredaguoti poetės kūriniai „gali klaidinti Salomėjos Nėries poezijos mėgėjus ir ypač priaugančią kartą“⁹⁶⁵.

Ne tik Lietuvos aneksiją pateisinančios poemos, bet ir vyresniųjų klasių privalomų skaitinių sąrašė atsidūrusios poetės karo meto eilės tarnavo jaunosios kartos sovietizacijai. Programinis karo metų Nėries eilėraščių rinkinio *Dainuok, širdie, gyvenimą* (1943) eilėraštis (tuo pačiu pavadinimu) perteikė poezijos kaip karo ginklo idėją:

Tegu plieniniai keršto žodžiai
Strėlėm užnuodytom sušvilpia!
Tegu skeveldrom priešą skrodžia,
Tesmaugia jį mirtingom kilpom.

Dar aršesnė neapykanta nacistinės Vokietijos kariams suskamba tais pačiais 1943 m. rašytame eilėraštyje „Prie Stalingrado“ (1950–1962 m. rekomenduotas mokytis atmintinai). Tiesa, prieš mirtį parengtame (bet poetei gyvai esant taip ir nepasirodžiusiame) rinkinyje *Prie didelio kelio* Nėris bandė kiek prigesinti šią neapykantą švelnindama pirmojoje eilėraščio publikacijoje

⁹⁶³ *Literatūros namų darbai VIII–XI klasėse*: metodinis laiškas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953, p. 12.

⁹⁶⁴ LC XI 1954, p. 225–234.

⁹⁶⁵ „Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos valdybos plenumas (1947 m. gruodžio 23–24 d.)“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 157.

(*Tarybų Lietuvoje*) pavartotą vokiečių kario apibūdinimą „ainis riterių šunų“⁹⁶⁶ į „ainis riterių šunų“⁹⁶⁷. Bet, nepaisant poetės valios, eilėraščių rinkinyje *Lakštingala negali nečiulbėti* (1945), kaip ir visose vėlesnėse sovietmečiu pasirodžiusiose šio eilėraščio publikacijose, rekonstruotas pirminis, nužmoginantis priešų įvardijimas⁹⁶⁸.

Populiaria daina (kompozitorius Balys Dvarionas) sovietmečiu virtęs eilėraštis „Sesuo žydrioji – Vilija“ datuotas Raudonosios armijos mūšio dėl Vilniaus dienomis (1944 m. liepos 10 d.)⁹⁶⁹. Šis ilgą laiką (1953–1968) privalomų vyresniųjų klasių skaitinių sąrašė išsilaikęs kūrinys formavo SSRS kariuomenės sugrįžimo į Vilnių kaip tariamo Lietuvos išvadavimo pasakojimą:

Kovas kovoje – kruvini
Sugrįžtame, sugrįžtame.
Žaizdas nuplausim vandeny,
Žaliais šilkais aprišime.

Kiekviens akmuo prakalbintas,
Koki mes vyrai, pasakys, –
Kaip prieš šalmus skaldėme,
Mirtis kaip merkė jų akis.

Lietuvai išaušusį „taikos pavasarį“ skelbė ir 1945 m. gegužės 9 d. datuotas eilėraštis „Būk sveikas!“ (1954–1963 m. rekomenduotas mokytiis atmintinai). *Literatūros chrestomatijoje XI klasei* (antras leidimas, 1954) programiniai kūriniai sumaniai įpinti į poetės biografiją kaip visuomeniškai aktyvi jos reakcija į svarbiausius Lietuvos istorijos įvykius: džiaugdamasi „socialistine revoliucija“ Nėris parašiusi *Poemą apie Staliną*; sukręsta apsilankymo Maskvoje sukūrusi *Bolševiko kelią*; eilėraščiu „Prie Stalingrado“ sveikinusi esminiū lūžiu nacistinės Vokietijos ir SSRS kare tapusią Raudonosios armijos pergalę prieš vermachta garsiajame Stalingrado mūšyje (iš tikrųjų eilėraštis datuotas pusmečiu vėliau); o eilėraščiu „Būk sveikas!“ sveikinusi Vokietii-

⁹⁶⁶ Salomėja Nėris, „Riterių šunų ainiam“, *Tarybų Lietuva*, 1943, lapkričio 4, Nr. 41 (272), p. 3.

⁹⁶⁷ Eadem, *Prie didelio kelio*, parengė Viktorija Daujotytė, Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 82.

⁹⁶⁸ LC XI 1954, p. 253; TLL XI 2 1969, p. 80.

⁹⁶⁹ Į Lietuvos teritoriją iš šiaurės rytų Raudonoji armija įžengė 1944 m. liepos 4 d. Mūšis dėl Vilniaus vyko liepos 6–13 d. Plačiau apie jį žr. Vitalija Stravinskienė, „Mūšiai dėl Vilniaus: 1944 m. liepos 6–13 d.“, *Karo archyvas*, 2023, t. 38, p. 162–188.

Jono Balkevičiaus, Jovitos Čenienės, Onos Dabrilaitės, T. Dėjaus *Literatūros chrestomatija XI klasei* (antras leidimas, 1954)

jos kapituliaciją⁹⁷⁰. Taigi Nėries eilėraščių atranka ir redagavimas sovietinėje mokykloje ne tik padėjo falsifikuoti Lietuvos istoriją, bet ir kūrė Nėries kaip *kovos ir pergalės poetės* vaizdinį. Būtent taip 1945 m. straipsnį apie poetę pavadino Korsakas⁹⁷¹. Stalinmečio ir chruščiovmečio akademiniame bei mokykliniame diskurse šis epitetas išplito, radosi įvairių jo modifikacijų: „kovos šaukl[ė]“⁹⁷², „aistringa tribūn[ė], kvieči[anti] mases į kovą už komunizmo pergalę“⁹⁷³, „poetė visuomenininkė ir kovotoja“⁹⁷⁴ ir kt.

⁹⁷⁰ LC XI 1954, p. 215–216.

⁹⁷¹ [Kostas Korsakas], „Kovos ir pergalės poetė“ (1945), in: Idem, *Literatūra ir kritika*, p. 344–372.

⁹⁷² E. Mackevičienė (Vilniaus S. Nėries vardo 2-osios vidurinės mokyklos literatūros mokytoja), „Mūsų mylima poetė“, *Tarybinis mokytojas*, 1954, lapkričio 18, Nr. 46 (51), p. 2.

⁹⁷³ A.[ntanas Jonynas], „Lietuvių liaudies lakštingala“, *Tarybinis mokytojas*, 1954, lapkričio 18, Nr. 46 (51), p. 2.

⁹⁷⁴ R.[omas] Šarmaitis, „Poetė visuomenininkė ir kovotoja“ (1949), in: *Lietuvių literatūra*, straipsnių rinkinys, t. 2, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956, p. 85–92.

Albinas Makūnaitis
linoraižinis (1957 m.
poetės *Raštų* leidimui),
publikuotas Liongino
Šepkaus *Lietuvių
literatūros vadovėlyje
XI klasei* (1969)

Tokią poetės traktuotę piršo ir sovietmečio abitūros rašinių temos: „Didis kelias – bolševiko kelias...“ (Salomėja Nėris)“ (laisva tema, 1951), „Darbo liaudies kovų ir pergalės pavaizdavimas Salomėjos Nėries poezijoje“ (1955), „S. Nėris – džiugaus pokario gyvenimo lakštingala“ (1959), „Didžiojo Tėvynės karo heroika Sal. Nėries poezijoje“ (1974), „Kovotojo paveikslas S. Nėries Didžiojo Tėvynės karo metų lyrikoje“ (1983)⁹⁷⁵. Nėries kaip *kovos ir pergalės poetės* amplua padėjo kurti ir jos ikonografija. Iš sovietinių vadovėlių ir chrestomatijų puslapių žvelgė susirūpinęs, bet ir ryžtingas karo metų poetės

⁹⁷⁵ Темы и тексты весенних экзаменационных письменных работ для VIII–XI-ых классов на 1950/51 учебный год для школ Литовской ССР с преподаванием на литовском языке, [1951], LCVA, f. 762, ap. 6, b. 741, l. 3; Lietuvos TSR švietimo ministerija, Lietuvių kalbos rašomasis darbas, 1955, Nr. Abc-r, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 82; Inspektorės B. Rūkštelytės pranešimas apie egzaminų eigą Troškūnų rajone, 1959, birželio 17, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1618, l. 139; Mokyklų valdybos inspektorės S.[alomėjos] Maceikienės informacija apie 1973–1974 mokslo metų pabaigą ir lietuvių literatūros egzaminų eigą bei mokinių žinias Utenos rajono mokyklose, [1974], R-762, ap. 6, b. 2716, l. 16; Mokyklų valdybos inspektorius Vytautas Jakelaičio pažyma apie egzaminavimą ir eigą Varėnos rajone, 1983, rugpjūčio 17, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 3457, l. 37.

veidas: daugiausia tiražuotos karo metais Maskvoje darytos portretinės nuotraukos⁹⁷⁶ ir grafikės Albinos Makūnaitės sukurtas Nėries portretas (1957)⁹⁷⁷. Pastarajame matyti per audrotą kraštovaizdį (vėjas gena debesis, lenkia medžius) žengiančios poetės veidas su rūpesčio raukšle tarp akių, įrėmintas nuo galvos nusmukusios skarelės ir išdrikusių plaukų sruogų.

Kovingą Nėries vaizdinį kūrė sovietinė jos įamžinimo politika. Antai 1955 m. ant poetės kapo prie Kariškai-istorinio (dabar Vytauto Didžiojo karo) muziejaus Kaune atidengtas poetės vyro, skulptoriaus Bernardo Bučo sukurtas paminklas taip pat vaizdavo ją susirūpinusiu veidu žvelgiančią į tolį, ryžtingai atstačiusią vieną koją į priekį, su mažu poezijos tomeliu rankoje. Ši scena primena kitą tuo pat metu sukurtą poetės meninę interpretaciją – Lietuvos literatūros ir meno dekadose Maskvoje (1954) eksponuotą Bronislavos Jacevičiūtės-Jėčiūtės paveikslą „Rašytojai pas Lietuviškosios divizijos karius“ (1953). Dailininkė Nėrį pavaizdavo stovinčią priešais sugulusius ir jos eilių klausančius raudonarmiečius⁹⁷⁸. Ir Bučas, ir Jacevičiūtė-Jėčiūtė buvo sumanę kitus, *kovos ir pergalės poetės* amplua neatitinkančius įamžinimo projektus, bet abiem teko paklusti darbų užsakovams⁹⁷⁹. Charakteringa, kad

⁹⁷⁶ Languota suknele dėvinčios, profiliu ar pusiau profiliu pasisukusios poetės nuotraukos darytos veikiausiai 1942 m. birželį Maskvoje vykusio SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatų suvažiavimo metu. (LC XI 1954, p. 72 ir kituose leidimuose.)

⁹⁷⁷ L.[ionginas Šepkus], *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 3, 1962, p. 102 ir vėlesniuose šio vadovėlio leidimuose.

⁹⁷⁸ Net trys šio paveikslo variantai (1949, 1953, 1956) publikuoti parodos kataloge *Neišspręsta kompozicija: Antrasis pasaulinis karas sovietų Lietuvos dailėje = Unresolved Composition: The Second World War in Soviet Lithuanian Art*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2023, p. 63–65.

⁹⁷⁹ Žurnalistės Saulutės Genovaitės Markauskaitės teigimu, „[b]uvo paskelbtas konkursas Salomėjos Nėries paminklui. Jame dalyvavo Bernardas Bučas ir laimėjo. [...] B. Bučas paruošė kelis paminklo variantus. Tai buvo lyriška, poetiška figūra. Deja, kultūros ministras Banaitis ir Meno taryba jo darbą sukritikavo – liepė sukurti *bajavą* revoliucionierę, kokią ją įsivaizdavo. B. Bučiui teko nusileisti ir sukurti Salomėjos skulptūrą pagal jų norą.“ (Saulutė Genovaitė Markauskaitė, *Skulptorius Bernardas Bučas*, Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2016, p. 123.) Buvusi Nėries auklėtinė Panevėžio mergaičių gimnazijoje Jacevičiūtė-Jėčiūtė prisiminė: „Mane iš Dailės instituto išmetė kaip buožės vaiką. Išgelbėjo tik pirmieji mano darbai, kurie buvo publikuoti spaudoj ir jau buvo recenzijų. Pasiūliau portretų seriją: „Salomėja Nėris su savo mokinėm“. O tas laikas prie Stalino labai sunkus buvo. Tapybos sekcijoj pasakė: ne, geriau tegu daro „Salomėją Nėrį su lietuviškąja divizija“. Užsakymas toks stambus. [...] Šitas darbas man išgelbėjo tėvus [nuo tremties].“ (Aistė Birgerė, Giedrė Šmitienė, „Gyvenom kaip viena šeima“ (pokalbis Janinos Degutytės 80-mečio proga su dailininke Bronislava Jacevičiūte (Jėčiūte) ir gydytoja Lena Rapaliene), *Šiaurės Atėnai*, 2008, liepos 7. Cit. iš *Antrasis pasaulinis karas sovietų Lietuvos dailėje*, p. 64.)

nė viena stalinmečio ir chruščiovmečio publikacija apie Nėrį neapsieidavo nepaminėjus jos patriotinio aktyvizmo karo metais, kai ji gausiai publikavo, skaitė per Maskvos radiją ir tiesiogiai deklamavo savo eiles Šešioliktosios lietuviškosios šaulių divizijos kariams. Nėries kaip *kovos ir pergalės poetės* vardą padėjo kurti ir „už didelius nuopelnus partizaniniam sąjūdžiui Lietuvoje“ SSRS vyriausybės jai paskirtas Tėvynės karo I laipsnio ordinas⁹⁸⁰.

LSSR valdžia skyrė daug dėmesio iškiliausios „tarybinės poetės“ įamžinimui: jos kapas prie Kariškai-istorinio muziejaus Kaune pagal pirminį LSSR liaudies komisarų tarybos sumanymą turėjo tapti sovietinių Lietuvos menininkų panteono pradžia⁹⁸¹. Paminklai poetei iškilo ne tik Kaune, bet ir sostinėje (1974 m. atidengtas Vlado Vildžiūno biustas tradiciškai vaizdavo rūstaus žvilgsnio poetės profilį, apgaubtą vėjo plaikstomų plaukų), Salomėjos Nėries vardu pavadintos mokyklos Vilniuje, Kaune ir Vilkaviškyje, taip pat gatvės, aikštės ir kolūkiai įvairiose Lietuvos vietovėse, 1962 m. įsteigtas Salomėjos Nėries memorialinis muziejus Palemone. Išskirtinę poetės poziciją sovietiniame literatūros kanone liudija ir jos kūrinų leidybos apimtys. Lyginant su tarpukariu, jos leidinių tiražai išaugo dešimteriopai⁹⁸². Poetei (po mirties) suteikti ir aukščiausi valstybiniai apdovanojimai: I laipsnio Stalino premija (už rusų kalba išėjusią karo meto eilių rinktinę *Мої краї*, 1947) bei LSSR liaudies poetės vardas (minint 50-ąsias poetės gimimo metines 1954).

Stokojant vadovėlių, iki pat 7-ojo dešimtmečio pradžios Nėries biografinės ir kūrybos vyresnėse klasėse mokyta pagal programose pateiktas potemes, trumpą gyvenimo aprašymą *Literatūros chrestomatijoje XI klasei* (1954) ir „Mokinio bibliotekos“ serijos rinktinėse (¹1951, ²1956, ³1957, ⁴1958), publikacijas mokyklai skirtame straipsnių rinkinyje *Lietuvių literatūra* (d. 2, 1956⁹⁸³), kultūrinėje ir pedagoginėje spaudoje. Visose jose atpažįstamas bendras naratyvo modelis: jaunystėje Nėries talentą varžiusi „buržuazinė-klerikalinė“ aplinka; atsiribojusi nuo jos ir perėjusi į pažangiųjų rašytojų gretas (1931),

⁹⁸⁰ T. Rostovaitė, *Salomėja Nėris*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 40.

⁹⁸¹ Karolis Vairas, „Paskutinė kelionė“, in: *Salomėja Nėris: Poetės atminimui*, paruošė A.[ntanas] Venclova, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946, p. 44. Vėliau šio sumanymo atsisakyta. Cvirka ir kiti po karo mirę rašytojai palaidoti Vilniaus Rasų kapinėse. 1972 m. pradėtas formuoti menininkų panteonas (Menininkų kalnelis) Vilniaus Antakalnio kapinėse.

⁹⁸² *Salomėja Nėris 1904–1945*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 189.

⁹⁸³ Rinkinyje publikuotas vos vienas Nėriai skirtas straipsnis: R.[omas] Šarmaitis, „Poetė visuomenininkė ir kovotoja“, p. 85–92.

Salomėjos Nėries
antkapinio paminklo
(skulptorius Bernardas
Bučas) atidengimas
Kauno istorinio
muziejaus sodelyje
minint 10-ąsias poetės
mirties metines.
Fotografė Alfreda
Marcinkienė, 1955 m.
rugpjūčio 2 d. MLLM

poetė visas savo kūrybines galias paskyrusi tarnauti liaudžiai ir „nemirtingam Komunistų partijos reikalui“⁹⁸⁴. Visas tolesnis Nėries gyvenimo ir kūrybos kelias vaizduotas kaip nuoseklus ir sąmoningas socializmo gynimas, natūraliai atvedęs Nėrį į politinę areną sovietų Lietuvoje bei aktyvią patriotinę veiklą karo metais. Vėlyvuju sovietmečiu šis pasakojimas ir toliau plėtotas akademinuose tyrimuose, vadovėliuose, pedagoginės spaudos publikaci-

⁹⁸⁴ A.[ntanas Jonynas], *op. cit.*, p. 2. Plg. K.[ostas] Korsakas, „Salomėja Nėris – tarybinė poetė“, *Tarybinė mokykla*, 1948, Nr. 11, p. 19–23, Nr. 12, p. 6–17; A.[ntanas] Chlebinskas, „Įžymioji lietuvių liaudies dukra (Salomėjos Nėries mirties penktųjų metinių proga)“, *Tarybinė mokykla*, 1950, Nr. 7, p. 17–21.

jose⁹⁸⁵. Sovietinį patriotizmą poetės kūryboje akcentavo ir brandos rašinio temos („Tarybinio patriotizmo motyvai S. Nėries poezijoje“ (1954), „Tarybinio patriotizmo idėja Salomėjos Nėries kūryboje“ (1955), „Salomėjos Nėries kūrybos patriotiniai motyvai“ (1967)⁹⁸⁶), o poetės pasiaukojimas „tarybinei tėvynei“ ir tikėjimas galutine komunizmo pergale pedagoginėje spaudoje ir abiturijos egzaminuose keltas pavyzdžiu⁹⁸⁷.

Lūžio tašku vertinant Nėries kūrybą tapo atlydžio metais pasirodžiusi Donato Saukos studija *Salomėjos Nėries kūryba 1921–1940 m.* (1957). Joje nagrinėjama poetės ikisovietinio laikotarpio poezija, kuriai ligi tol dėmesio veik neskirta, greta idėjinės pateikta meninė Nėries poezijos analizė. Kartu Sauka dekonstravo stalinmečiu įsitvirtinusį ideologiškai angažuotą vidinį poetės kūrybos kanoną: poezijos analizė išimtinai teminiu-idėjiniu aspektu, pasak tyrėjo, į pirmą planą iškelia socialinės ir politinės tematikos kūrinius, kurie nebūtinai yra meniškai vertingi⁹⁸⁸. Savo ruožtu tyrėjas suformulavo uždavinį atskleisti universalią intymiosios Nėries lyrikos meninę vertę, kurioje „subtiliai įspėti ir apibendrinti būdingi visiems laikams žmogaus jausmai“⁹⁸⁹.

Pasirodžius Saukos studijai, literatūros moksle Nėries kūrybinė biografija imta matyti plačiau – į ją integruojant ir ikisovietinio laikotarpio lyriką. Akademinėje istorijoje poetė sulaukė dviejų didelės apimties skyrių: Janina Žėkaitė parengė ikisovietinio laikotarpio poetės biografijos ir kūrybos apžvalgą vadinamosios kapitalizmo epochos literatūros istorijos

⁹⁸⁵ Pvz., Eduardas Mieželaitis, „Mūsų lakštingala“ (1974), in: *Salomėja Nėris literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Vytautas Rakauskas, Vilnius: Vaga, 1981, p. 6–30; [Justas Paleckis], „[Pratarė]“, in: *Salomėja Nėris abiturientų rašiniuose*, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1974, p. 4–5; V.[itas] Areška, *Salomėja Nėris* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Šviesa, 1974, p. 10; Idem, „Kelias į kūrybos aukštumas“, in: *Mane jūs jusite darbe, kovoj*, sudarė Arvydas Valionis, Vilnius: Vaga, 1976, p. 206–[215], ir kt.

⁹⁸⁶ Inspektorės O. Čepinskienės pranešimas apie pavasario egzaminų eigą Skuodo ir Kretingos rajonų mokyklose, 1954, birželio 7, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1082, l. 446; Lietuvos TSR švietimo ministerija, Lietuvių kalbos rašomasis darbas, 1955, Nr. Ad-r, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1208, l. 77; S. Kardišauskaitės informacija apie 1967 m. baigiamųjų egzaminų eigą Klaipėdos miesto mokyklose, nedatuotas rankraštis, [1967], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2348, l. 159.

⁹⁸⁷ Pvz., E. Mackevičienė, *op. cit.*, p. 2; Irena Šleiniene, „Didžiojo Tėvynės karo metų Salomėjos Nėries lyrikos nagrinėjimas XI klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1975, Nr. 2, p. 25–28; Algis Kuklys, „Ir kūryba, ir gyvenimu (S. Nėries dienoraščius sklandant)“, *Tarybinis mokytojas*, 1984, lapkričio 14, Nr. 91, p. 4; Mokyklų valdybos inspektoriaus Vytauto Jakelaičio pažyma apie egzaminavimą ir eigą Varėnos rajone, 1983, rugpjūčio 17, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 3457, l. 40, ir kt.

⁹⁸⁸ D.[onatas] Sauka, *Salomėjos Nėries kūryba 1921–1940*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 5.

⁹⁸⁹ *Ibid.*, p. 6.

tome (1965)⁹⁹⁰, o Šepkus parašė sovietų okupacijos ir karo metų Nėries gyvenimo ir kūrybos pristatymą vadinamojo tarybinio laikotarpio literatūros istorijos tome (1968)⁹⁹¹. Ikisovietinę intymiąją poetės lyriką, o kartu ir pačią Nėrį kaip (neo)romantikę reabilitavo Kubilius studijoje *Salomėjos Nėries lyrika* (1968). Romantinį pasaulėvaizdį literatūrologas įvardijo Nėries kūrybos pagrindu. Net ir karo meto poetės eilėse jis matė ne kovotoją visuomenininkę, bet evakuacijoje atsidūrusią motiną su vaiku ant rankų, akcentavo ne antifasistines, neapykantą priešui kurstančias eiles, bet išsiskyrimo širdgėlą, tėvynės ilgesį, tautosakinę raudos intonaciją.

Mokyklinė Nėries recepcija buvo kur kas labiau inertiška, iki pat 8-ojo dešimtmečio joje veik neįstoję jokių pokyčių. 1958 m. „Mokinio bibliotekos“ serijos poetės kūrybos rinktinėje (trečiame papildytame leidime) kūrinių atrankos principai nė kiek nepakitę nuo Stalino laikų: apsiribojama proletarinėmis (1931–1933) ir propagandinėmis (1940–1945) eilėmis, neišskiriant nė *Poemos apie Staliną* (vienintelė išimtis – *Eglė žalių karalienė*, 1940)⁹⁹².

1960 m. Šepkaus vadovyje Nėris įvardyta „žymiausia ir talentingiausia lietuvių tautos poete“⁹⁹³. Kadangi kitų XX a. 4-ojo dešimtmečio neoromantikų (Aisčio, Brazdžionio, Antano Miškinio⁹⁹⁴) kūryba sovietinėje Lietuvoje buvo neprieinama, (jaunus) mokytojus ir mokinius nesunkiai galėjo įtikinti Šepkaus teiginiai apie „visiškai savitą“ Nėries poetinį talentą, novatorišką jos lyrikos stilių, kompoziciją, meninę kalbą ir eilėdarą⁹⁹⁵. Iš (mokyklinės) literatūros istorijos eliminavus kone visą XX a. 4–6-ojo dešimtmečių lietuvių poeziją (neoromantikus, Henriką Radauską, žemininkus) ir palikus tik trečiaeilius „pažangiuosius“ poetus (Montvilą, Girą, Tilvytį, Venclovą) Nėris išties atrodė talentingiausia laikotarpio poetė.

⁹⁹⁰ [Janina Žekaitė], „Salomėja Nėris“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 3: *Kapitalizmo epocha (1917–1940)*, d. 2, redagavo K.[ostas] Korsakas, B.[ronius] Pranskus, Vilnius: Mintis, 1965, p. 283–327.

⁹⁹¹ [Lionginas Šepkus], „Salomėja Nėris“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 4: *Tarybinis laikotarpis (1940–1967)*, p. 124–173.

⁹⁹² *Salomėja Nėris* (serija „Mokinio biblioteka“), trečias papildytas leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958.

⁹⁹³ LŠ LLV 3 1960, p. 72.

⁹⁹⁴ 1956 m. Miškinis grįžo iš tremties, bet ikisovietinė jo poezija anuomet Lietuvoje buvo neprieinama, o nauji, sovietiniam režimui ištikimybę deklaravę eilėraščių rinkiniai menine prasme nenusisekė.

⁹⁹⁵ Plačiau apie estetinę neoromantikų mokyklą žr. Rita Tūtlytė, „XX a. ketvirtojo dešimtmečio lietuvių poezijos neoromantizmas“, in: *Romantizmas po romantizmo*, sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Gervėlė, 2000, p. 87–98.

Nėries biografiją, o kartu ir kūrybinį kelią Šepkus konstravo pagal įsigalėjusią schemą – „tai nuoširdžios, be galo jautrios poetės *kelias į tiesą ir liaudį* [išskirta mūsų]“⁹⁹⁶. Nėries vaikystę ir ankstyvąją jaunystę „buržuazinėje Lietuvoje“ vadovėlio autorius vaizdavo kaip trauminę patirtį: „mergaitė darosi liguistai religinga“, „nesveika linkme“ ją esą kreipė katalikiška Vilkaviškio „Žiburio“ gimnazija, „kaip nuodai žalojo klerikalų persamos mintys apie nuodėmę ir mirtį“, universitete supo „tvanki klerikalinė atmosfera“⁹⁹⁷. Ši „nesveika aplinka“ tariamai lėmė ankstyvojoje poetės kūryboje pasireiškusį „atotrūkį nuo visuomeninio gyvenimo ir pasitaikančias simbolistines poezijos priemones“⁹⁹⁸. Ir tik 4-ojo dešimtmečio pradžioje ėmusi bendrauti su pagrindžio komunistais ir „Trečio fronto“ nariais Nėris pagaliau pradėjusi kurti visuomeninę poeziją, ėmusi spręsti socialinės nelygybės ir išnaudojimo klausimus⁹⁹⁹.

Vengdamas pripažinti, kad po trumpo proletarinės poezijos etapo Nėris grįžo prie intymiosios ir gamtos lyrikos, Šepkus net ir joje gebėjo „atrasti“ socialinę problemiką. Antai eilėraštyje „Rudenio arimuos“ (1937) poetei, „be abejo, rūpėjo ne tik nupiešti ryškų tėviškės laukų vaizdą rudens metu, bet ir atskleisti lyrinio herojaus – vienišo, nuskriausto ‚mažojų žmogaus‘ – likimą priešiškoje jam buržuazinėje visuomenėje“¹⁰⁰⁰. O tautosakinėje *Eglėje žalčių karalienėje* vadovėlio autorius teigė skambant anuomet aktualų socialinį „vienišo, tėvynėje skriaudžiamo ‚benamio‘ žmogaus“ motyvą¹⁰⁰¹.

„Pilnu ir galingu balsu“ poetė esą galėjusi prabilti tik „atkūrus“ Lietuvoje socialistinę santvarką (1940). Apie KP vadus sukurtos poemos – vertingos kaip vieni pirmųjų lietuvių socrealizmo kūrinių. Idėjiškai giliausias ir reikšmingiausias iš jų – *Bolševiko kelias* – plėtoja svarbią Lenino genijaus ir leninizmo idėjų didingumo temą¹⁰⁰². Vis dėlto vertingiausia, pasak Šepkaus, „Didžiojo Tėvynės karo“ meto Nėries poezija. Poetė gebėjusi tobula menine

⁹⁹⁶ LŠ LLV 3 1960, p. 72.

⁹⁹⁷ *Ibid.*, p. 73.

⁹⁹⁸ *Ibid.*, p. 79.

⁹⁹⁹ Vadovėlinis Nėries gyvenimo ir kūrybos kelio pasakojimas tiksliai atitiko oficialųjį diskursą. Plg. poetės šešiasdešimtmečiui sukurtą Lietuvos kino studijos kino kronikos *Tarybų Lietuva* specialųjį leidimą (Nr. 41) *Lakštingala negali nečiulbėti* (1964, režisierė Antanina Pavlova, teksto autorius Algimantas Baltakis).

¹⁰⁰⁰ LŠ LLV 3 1960, p. 87.

¹⁰⁰¹ *Ibid.*, p. 89.

¹⁰⁰² Šepkus pateikė tokias rekomenduojamas rašinių temas: „Leninas ir jo idėjos poemoje ‚Bolševiko kelias‘“, „Tarybinis patriotizmas 1940–1941 m. S. Nėries poemose“, „Leninas nemiršta – niekad, niekad!“ (*Ibid.*, p. 96.)

forma atskleisti „tarybinio žmogaus vidinį gyvenimą, jausmus ir mintis karo metu“, parodyti „gilią jo meilę tarybinei Tėvynei ir karštą neapykantą priešui“, sukelti „stiprų pergalės troškimą“¹⁰⁰³.

Neįmanoma nepastebėti, kad rašydamas apie karo meto Nėries eiles vadovėlio autorius prie žodžių „tėvynė“, „patriotizmas“ arba „liaudis“ būtinai pridėdavo epitetą „tarybinis (-ė)“. 1941–1945 m. poetė iš tiesų sukūrė daug raudonarmiečius ir sovietų partizanus heroizuojančių eilių, vis dėlto tuo laikotarpiu ji parašė ir tėvynės ilgesio, širdgėlos kupinų eilėraščių, kurių negalėtume tiesiogiai sieti su „tarybinio patriotizmu“. Galbūt todėl tėvynės ilgesio motyvas nei vyresniųjų klasių programoje, nei nuosekliai ja paremtame vadovėlyje nėra išskiriamas. (Pagrindiniai programoje ir vadovėlyje nurodyti karo meto poetiniai Nėries motyvai – „fašistinis užpuolimas ir okupacija“, „tėvynės gynimas“, „poeto paskirtis“, „pergalė ir atstatymas“.) Priešingai, idant nebūtų pažeistas oficialusis *kovos ir pergalės poetės* vaizdinys, vadovėlio autorius įrodinėjo, kad programiniame karo metų eilėraštyje „Dainuok, širdie, gyvenimą“ poetė pergalėjusi savyje ilgesį ir širdgėlą bei prisiėmusi kovotojos vaidmenį: „Poeto jausmuose daug tragizmo – ir taikos pasiilgimas, ir sielvartas dėl nuniokoto gimtojo krašto, ir rūpestis dėl savo kūrybos. Bet *šiuos jausmus poetas herojiškai nugali*, skelbdamas kovą ir kerštą priešui [išskirta mūsų]“.¹⁰⁰⁴

Ne visi mokytojai Nėries karo meto eilėse reiškiamą ilgesį ir širdgėlą laikė silpnybe. Antai garsi Marijampolės (tuo metu Kapsuko) lituanistė Liuda Viliūnienė teigė pamokose nagrinėjanti ir neprograminę karo meto intymiąją lyriką (pvz., eilėraštį „Ateik!“; 1941), nes ši ugdanti mokinių jausmus (dabar sakytume – emocinį intelektą)¹⁰⁰⁵. Sovietinėje lituanistikoje buvo įvairiai vertinamos *kovos ir pergalės poetės* vaizdinio neatitinkančios 1941–1942 m. eilės, pirmąkart pasirodžiusios Nėries *Raštų* (1957) antrame tome (čia publikuoti visi neišėjusio rinkinio *Prie didelio kelio* eilėraščiai). Žėkaitė pirmoji paminėjo jas savo straipsnyje, kritiškai vertindama poetės atsidavimą nostalgijai, viską užgožiantį gimtojo krašto ilgesį kaip tariamą „buržuazinės psichologi-

¹⁰⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁰⁴ *Ibid.*, p. 104.

¹⁰⁰⁵ Kita vertus, toje pačioje publikacijoje mokytoja gana nuosekliai laikosi visų programoje ir Šepkaus vadovėlyje suformuluotų poetės kūrybos nagrinėjimo aspektų bei vertinimo nuostatų, teigdama, kad už ankstyvąją, individualistinę kūrybą meniškai brandesnė esanti visuomeniškai angažuota poezija. (L.[iuda] Viliūnienė, „Dėstant S. Nėries kūrybą“, *Tarybinė mokykla*, 1964, Nr. 11, p. 11–15.)

jos“ liekaną¹⁰⁰⁶. Lisenkaitė prieštaravo tokiam vertinimui ir teigė, kad pirmųjų Vokietijos ir SSRS karo metų Nėries poezijos pesimizmas, širdgėla ir kaltė dėl paliktos tėvynės yra natūrali reakcija žmogaus, kuris priešui užpuolus pasitraukė iš savo krašto, užuot likęs jo ginti¹⁰⁰⁷.

Šalia kovotojos Šepkaus vadovėlyje aukštinami ir Nėries kaip sovietinių karių bei partizanų, apskritai „tarybinės liaudies“ viltį karo metais palaikiusios, pergalę pranašavusios ir „taikos pavasarį“ pasveikinusios poetės nuopelnai. Kadangi „komunizmo pergalė“ lietuvių tautos dar tik laukianti ateityje, tai visuomeniškai ir politiškai angažuota Nėries poezija esą nepraradusi aktualumo: „S. Nėries poezija ir šiandien nenustojo didžiulio savo poveikio bei auklėjamosios reikšmės. Karštas tarybinis patriotizmas, tikėjimas komunizmo rytojumi, šviesus optimizmas ir taurus žmogiškumas – šios svarbiausios S. Nėries lyrikos idėjos dar ilgai auklės mūsų žmones, padės jiems kurti naują gyvenimą.“¹⁰⁰⁸

Jau minėjome, kad poetė mokiniams buvo pristatoma ir kaip viena socrealizmo pradininkių Lietuvoje. Vis dėlto Šepkus savo vadovėlyje socrealistinę Nėries kūrybos pobūdį aptarė labai glaustai ir veikiau formaliai. 6-ojo dešimtmečio pabaigos literatūrologų darbuose naujai persvarstyta „tarybinio meno metodo“ samprata: tai socializmo kovą lydintis meninių ieškojimų procesas, kiekvienoje nacionalinėje literatūroje galintis pasireikšti savitai, „kaip skirtingai klostosi ir tų tautų kelias į socializmą“¹⁰⁰⁹. Todėl ir socrealistinė Nėries poezijos prigimtis to meto akademinėje ir mokyklinėje lituanistikoje aiškinta išimtinai idėjinio turinio aspektu: akcentuotos pažangios pažiūros, aptarinėtas geriausias „tarybinio žmogaus“ bruožus įkūnijantis lyrinis herojus, pabrėžtas ir auklėjamasis kūrybos poveikis skaitytojui: „poetė vaizdavo žūtbūtinę kovą tarp seno ir naujo – fašizmo ir socializmo, visa širdimi remdama ir aukštindama socialistinius idealus“; „skatino jį [skaitytoją] neapkęsti priešo, visomis jėgomis ginti tarybinę Tėvynę“ ir pan.¹⁰¹⁰

Rašydamas apie poetės kūrybos meninius ypatumus, socrealizmą Šepkus apskritai „pamiršo“, akcentavo lyrizmą, emocingumą, vaizdingumą, melo-

¹⁰⁰⁶ J.[anina] Žėkaitė, „Socialistinio realizmo formavimasis S. Nėries poezijoje“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 4, vyr. redaktorius K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 533–534.

¹⁰⁰⁷ L.[iudvika] Lisenkaitė, „Apie S. Nėries Didžiojo Tėvynės karo metų lyrikos žmogų“, *Literatūra*, 1966, t. 9, p. 9–11.

¹⁰⁰⁸ LŠ LLV 3 1960, p. 113.

¹⁰⁰⁹ J.[anina] Žėkaitė, *op. cit.*, p. 505.

¹⁰¹⁰ LŠ LLV 3 1960, p. 107. Plg. J.[anina] Žėkaitė, *op. cit.*, p. 536.

dingumą. Svarbiausiu Nėries poezijos bruožu vadovėlio autorius laikė liaudiškumą. Nors nerasime nė vieno kanoninio „tarybinio rašytojo“, kurio kūrybai ši ypatybė sovietmečiu nebuvo priskiriama (ne veltui ir aukščiausias respublikinis įvertinimas buvo „liaudies rašytojo“ vardas), kiekvienu konkrečiu atveju tasai liaudiškumas aiškintas savaip. Nėris laikyta itin artima liaudžiai dėl jos kūryboje reiškiamų „visai liaudžiai svarbių temų ir idėjų“, jos mąstymo būdas esąs liaudiškas, todėl net ir kalbėdama pirmuoju asmeniu ji „skelbia ir liaudies mintis bei jausmus“ visiems suprantamu būdu¹⁰¹¹. Akcentuoti Nėries poezijai saviti tautosakos elementai, individualius lyrinio herojaus išgyvenimus paverčiantys visuotiniais ir tipiniais¹⁰¹².

Nepaisant to, kad Brežnevo valdymo pradžioje kiek išlaisvėjusioje pedagoginėje spaudoje kritikuotas vienpusiškas, siauras, išimtinai į visuomeninės tematikos kūrinius orientuotas Nėries kūrybos dėstymas vyresnėse klasėse¹⁰¹³, poetei skirta Šepkaus vadovėlio dalis pakartotiniuose leidimuose 7-ajame dešimtmetyje veik nekito, tik buvo papildyta nuotraukomis ir iliustracijomis; nuo 1965 m. (ketvirto pataisyto leidimo) nebeminėta *Poe-ma apie Staliną*. Ryškesnis nei vadovėlyje Nėries recepcijos pokytis matyti Jono Barcio sudarytoje chrestomatijoje *Tarybinė lietuvių literatūra XI klasei* (d. 2: *Poezija*, 1969). Čia randame ne tik *Trečiame fronte* publikuotą proletarinę ir 1940–1945 m. Nėries poeziją, bet ir nemenką pluoštą individualiosios lyrikos, parašytos iki vadinamojo „ideologinio persilaužimo“ (iš rinkinių *Anksti rytą* (1927), *Pėdos smėly* (1931)). Net ir atrenkant tekstus iš gausiausios karo meto eilėraščių grupės, vadovautasi kitokiais atrankos kriterijais: nors likę neapykantą priešui kurstančių, raudonarmiečius ir sovietų partizanus heroizuojančių eilių, įtraukiama daugiau tėvynės, namų, mylimojo ilgesio eilėraščių¹⁰¹⁴.

Kad Nėries kūrinių atrankos kriterijai pasikeitė, rodo ir Zaborskaitės *Eilėraščio menas* (1965). Nors visi penki tyrėjos nagrinėjami poetės eilėraščiai (tai didžiausias vieno autoriaus kūrinių kiekis šioje knygoje¹⁰¹⁵) yra iš karo metų, nė viename jų nedeklaruojamas sovietinis patriotizmas, socialistinė

¹⁰¹¹ LŠ LLV 3 1960, p. 78, 109.

¹⁰¹² *Ibid.*, p. 110.

¹⁰¹³ P.[etronėlė] Česnulevičiūtė, „Amžinai gyva poezija“, *Tarybinis mokytojas*, 1964, lapkričio 15, Nr. 91 (930), p. 3.

¹⁰¹⁴ 1984 m. perleidžiant chrestomatiją pakeistas vos vienas kitas Nėries eilėraštis. (TLLC XI 2 1984, p. 22–75.)

¹⁰¹⁵ Maironio ir Mykoliaičio-Putino pasirinkta po keturis eilėraščius.

ideologija ar neapykanta priešams¹⁰¹⁶. Kad ir toldama nuo mokyklinio Nėries kūrybos kanono (nepasirinko analizuoti nė vieno iš privalomų kūrinių), Zaborskaitė nekvestionavo įsigalėjusio *kovos ir pergalės poetės* vaizdinio (tarp pasirinktų – eilės apie partizanus, kario ryžtą kovoti iki pergalės), tik mėgino jį sušvelninti, pasirinkdama tautosakinių motyvų, simbolių gausius tekstus, interpretacijoje pabrėždama minties ir vaizdo fragmentiškumą bei poetinės kalbos melodingumą.

Atlydžio metais atnaujinta akademinė Nėries recepcija mokyklas pasiekė dešimtmečiu vėliau. Nuo 7–8-ojo dešimtmečių sandūros programose plačiau aptartas lyrizmas¹⁰¹⁷, vartotas anksčiau vengtas romantizmo terminas, pedagoginėje spaudoje daugėjo publikacijų, kuriose analizuojama Nėries eilėraščių kompozicija, eilėdara ir pan.¹⁰¹⁸ Nuo 1983 m. ir programose siūlyta kita analizės kryptis: akcentuota nebe ideologija, bet poetinė raiška¹⁰¹⁹. Galbūt dėl to *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatijoje* (1987) publikuotos tik tos Kubiliaus, Viktorijos Daujotytės, Zaborskaitės, Girdzijausko knygų ištraukos, kuriose nagrinėjami Nėries poetinis stilius, kūrinių kompozicija, eilėdaros klausimai¹⁰²⁰.

8-ajame dešimtmetyje perrašytas ir vadovėlinis Nėries pristatymas. Pirmąkart Nėries temą Šepkus savo vadovėlyje koregavo 1970 m., derindamasis prie pakitusio XI klasės kurso dėstymo principo. Tiesa, biografija neliesta¹⁰²¹, o kūryba pristatyta beveik taip pat kaip ankstesnėse vadovėlio versijose.

¹⁰¹⁶ Zaborskaitė nagrinėjo šiuos Nėries eilėraščius: „Sakalai broleliai“ (1941), „Viltis“ (1942), „Prie šaltinio“ (1943), „Krinta žvaigždės“ (1942), „Obelys žydi“ (1945).

¹⁰¹⁷ Tarkime, pristatant ankstyvuosius Nėries rinkinius atsirado formuluotė „Eilėraščių romantika, giedras lyrizmas“. *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1970, p. 60.

¹⁰¹⁸ Išimtinai meninės raiškos aspektams skirti kai kurie straipsniai pedagoginėje spaudoje. Žr. Nijolė Lukšytė, Kęstutis Nastopka, „Erdvė S. Nėries lyrikoje“, *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 12, p. 28–31.

¹⁰¹⁹ AVMPR LKL IV–XI 1983, p. 90–91.

¹⁰²⁰ *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija XI klasei*, 1987, p. 24–43. Metodinėje knygoje *Salomėja Nėris mokykloje* (1977) taip pat parinkti straipsniai, kuriuose susitelkta į meninius poezijos aspektus. Žr. S. Žaldokas, „Salomėjos Nėries lyrikos dramatinio problemos nagrinėjimas XI klasėje“, in: *Salomėja Nėris mokykloje*, p. 36–47; G.[enovaitė] Grigėnienė, „Salomėjos Nėries poezijos meninio vaizdo suvokimo ugdymas“, in: *Ibid.*, p. 48–55.

¹⁰²¹ Ankstesnėje kolektyvinėje mūsų publikacijoje įsivėlė datavimo klaida – nurodyta, kad 1970 m. vadovėlio versijoje Nėries biografijoje sumažėjo ideologinių akcentų. Iš tiesų biografiją vadovėlyje Šepkus perrašė tik 1976 m. (Aistė Kučinskienė, Viktorija Šeina, Saulius Vasiliauskas, „Two Canonical Soviet Authors in the Post-Soviet Lithuanian School System: Petras Cvirkas and Salomėja Nėris“, *Colloquia*, 2024, t. 53, p. 84.)

Daugiau tikslinta teksto dalis apie poetės eilių stilių ir menines ypatybes: išplėsta potėmė apie Nėries eilėraščių vaizdingumą, plačiau aptartos poetinės priemonės¹⁰²², išryškinti romantiniai poetės kūrybos bruožai (atsirado naujas poskyris „Romantinis polėkis ir realistinis konkretumas“).

Daugiau pokyčių pristatant mokiniams Nėries biografiją ir kūrybą matyti 1976 m. Šepkaus vadovėlio leidime¹⁰²³. Nors nuo 8-ojo dešimtmečio pradžios iki pat Sąjūdžio metų IX–XI klasių vadovėliai beveik nekoreguoti, Nėries skyrius buvo perrašytas naujai. Pirmiausia vadovėlio autorius atsisakė bet kokios kritikos. Tarkime, nebepriekaištavo dėl socialinių motyvų stokos ir atotrūkio nuo visuomeninio gyvenimo pirmajame Nėries poezijos rinkinyje *Anksti rytą*¹⁰²⁴. Antra, išryškino Nėries gyvenimo ir kūrybos sąsajas: ligi tol pirmiausiai pristatyta poetės (kaip ir visų kitų programinių autorių) biografija, paskui aptarta kūryba; dabar gi poetės skyrius perstruktūruotas jos gyvenimą iliustruojant konkretaus meto eilėmis. Be to, Šepkus „supoetino“ Nėries pristatymą: poskyrius pavadino citatomis iš jos eilių, o dėstymui pasitelkė poetinę retoriką.

Pokyčius vadovėlyje galima vertinti kaip vėlyvuju sovietmečiu stiprėjusios poetės kanonizacijos išraišką. Apskritai, iš visų sovietinio mokyklinio kanono branduolio autorių Nėris yra vienintelė, kurios kanoninis svoris tolygiai augo. Šitai gerai iliustruoja egzamino žodžiu bilietai: iki 7-ojo dešimtmečio poetės gyvenimui ir kūrybai būdavo skiriami du trys klausimai, o nuo 8-ojo dešimtmečio kartais net šeši¹⁰²⁵. Nors Donelaičio ir Žemaitės kūrybai nagrinėti rekomenduotų pamokų skaičius po atlydžio mažėjo, o vėlyvuju sovietmečiu išliko stabilus (8–9), Nėriai numatyta 11–12 pamokų. Poetės kanonizacijos mastą liudija ir mokyklinė praktika atskirą pamoką pašvęsti eilėms, kurias Nėriai dedikavo kiti poetai¹⁰²⁶.

Centrinę poetės poziciją vėlyvojo sovietmečio lietuvių literatūros kanone atspindi jos jubiliejų minėjimas. Poetės gimimo 70-ujų (1974) ir 80-ujų (1984) metinių proga nacionalinėje ir regioninėje spaudoje pasirodė ne dešimtys, o šimtai publikacijų. Minint septyniasdešimtmetį atidengtas biustas prie Salomėjos Nėries vardo mokyklos Vilniuje, daugelyje respublikos mokyklų vyko

¹⁰²² LŠ LLV XI 1971, p. 70–75.

¹⁰²³ L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, penktasis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1976.

¹⁰²⁴ LŠ LLV XI 1971, p. 42–43.

¹⁰²⁵ VMEB 1972, p. 7–8.

¹⁰²⁶ Marija Paulauskienė, „Poezijos posmuose gyvi“, *Tarybinė mokykla*, 1983, Nr. 6, p. 29–30.

Salomėjos Nėries paminklo (skulptorius Vladas Vildžiūnas) atidengimas prie Salomėjos Nėries vidurinės mokyklos Vilniuje minint 70-ąsias poetės gimimo metines. Fotografas Vladimiras Gulevičius, 1974 m. lapkričio 15 d. MLLM

jubiliejiniai vakarai, iškilmingi minėjimai, organizuoti lankytas poetės kapas – mokytojų žodžiais tariant, sukaktis virto į „tikrą literatūrinį sąjūdį“¹⁰²⁷. Metinių proga išleista ir tokių specializuotų leidinių kaip *Salomėja Nėris abiturientų rašiniuose* ar specialus leidinys apie poetės 70-mečio minėjimą *Mane jūs jausite darbe, kovoj*. Pastarajame pabrėžta, kad „[š]i lietuvių tautai reikšminga literatūrinė sukaktis peraugo į įspūdingą daugianacionalinės tarybinės poezijos ir kultūros šventę“¹⁰²⁸. Sąjunginį poetės jubiliejaus minė-

¹⁰²⁷ V. Berankienė, „S. Nėries kūryba mokykloje“, *Tarybinis mokytojas*, 1974, spalio 23, Nr. 85, p. 4. Jubiliejinės publikacijos pedagoginėje spaudoje: D.[anutė] Melaikienė, „Pagerbiame S. Nėries atminimą“, *Tarybinė mokykla*, 1974, Nr. 9, p. 25–27; V.[ytautas] Račickas, „Palemonė“, *Tarybinis mokytojas*, 1974, spalio 18, Nr. 84, p. 4; „Aš juk lieku visuomet su jumis“, *Tarybinis mokytojas*, 1974, lapkričio 15, Nr. 92, p. 1, 4; „Gyvas poetės atminimas“, *Tarybinis mokytojas*, 1974, lapkričio 27, Nr. 95, p. 4; I.[rena] Raščiuviene, „Tradiciniai minėjimai – reikšmingas asmenybės ugdymo šaltinis“, *Tarybinė mokykla*, 1974, Nr. 11, p. 26–28, ir kt. Taip pat žr. „Tarybų Lietuva 1974 – 34. Salomėja Nėris – 70. Kino žurnalas, skirtas Salomėjos Nėries 70 metų jubiliejui“, režisierė Bytautė Pajėdienė, operatorius Antanas Blyža, in: *LRT archyvas*, prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/20079/tarybu-lietuva-1974-34> [žiūrėta: 2024-07-11].

¹⁰²⁸ „Pratarmė“, in: *Mane jūs jausite darbe, kovoj*, p. 3.

jimo, o kartu ir kanonizacijos mastą patvirtina metinių proga vienai iš Maskvos gatvių suteiktas Nėries vardas¹⁰²⁹.

Minėjimų gausa ir pompastika nenusileido ir poetės aštuoniasdešimtmečio minėjimas. Nėriai atminti skirti net keli *Tarybinio mokytojo* numeriai¹⁰³⁰, o pedagoginėje spaudoje skelbti specialūs scenarijai, kaip atšvęsti Nėries gimimo metinių iškilmes¹⁰³¹, poetei dedikuoti mokytojų eilėraščiai¹⁰³². Tiek mokytojų publikacijos pedagoginėje spaudoje, tiek mokinių rašiniai apie Nėrį pasižymi stipriu patriotiniu patosu ir egzaltacija:

Nuoširdžiais žodžiais, kupiniais mirtinos neapykantos priešui ir meilės tarybinei Tėvynei, S. Nėris kėlė karius į negailestingą kovą, į didį pergalės žygį.

Karas seniai nuėjo į praeitį, o S. Nėries posmai spindi ir spindės jausmų gilumu, meninio žodžio grožiu. Jos lyrinis herojus artimas kiekvienam, kam brangi Tėvynė, laisvė, gilūs žmogiški jausmai.¹⁰³³

Nors propagandiniai Nėries kūriniai vėlyvuoju sovietmečiu pamažėl traukėsi į jos vidinio kanono periferiją¹⁰³⁴, stalinmečiu įtvirtintas *kovos ir pergalės poetės* įvaizdis¹⁰³⁵ mokinių rašiniuose išliko:

S. Nėris yra vienas tų švyturių, kuris nušvietė sunkų, bet garbingą tarybinės liaudies kovos prieš sužvėrėjusį priešą kelią. Apsiginklavusi marksistine pasaulėžiūra, poetė teisingai suprato, kad socialistinė Tėvynė yra nugalima, tarybinės liaudies pergalė neišvengiama, ir savo poetiniu žodžiu, niekad nerimstančia kovos dvasia padėjo įgyvendinti Partijos ir liaudies siekius. Poetė rėmėsi komunistiniais literatūros partiškumo ir liaudiškumo principais, todėl tapo ryškiausia žiūbūtinės kovos ir šlovingos pergalės skelbėja.¹⁰³⁶

¹⁰²⁹ Žr. V. Kst. [?], „Pavergtoje Tėvynėje“, *Tėviškės žiburiai*, 1975, sausio 9, Nr. 2 (1301), p. 4. Gatvė iki šiol vadinama Salomėjos Nėries vardu (улица Нерис Саломей).

¹⁰³⁰ *Tarybinis mokytojas*, 1984, lapkričio 14, Nr. 91, p. 4; *Tarybinis mokytojas*, 1984, lapkričio 16, Nr. 92, p. 4; *Tarybinis mokytojas*, 1984, gruodžio 21, Nr. 102, p. 4.

¹⁰³¹ Danutė Beitnorienė, „Dainuok, širdie, gyvenimą“, *Tarybinė mokykla*, 1984, Nr. 10, p. 25–28.

¹⁰³² Pvz., „Tavo dainos padėjo / Sutriuškinti priešą, / Iš griuvusių pakilti, / Prisodinti gėlių. / Širdyje jos pasėjo / Meilę, gėrį ir šviesą, / Ateitin kviečia, šaukia / Prie darbų didelių.“ (Bronislava Butnorienė, „Įkvėpanti daina“, *Tarybinis mokytojas*, 1984, lapkričio 16, Nr. 92, p. 4.)

¹⁰³³ *Salomėja Nėris abiturientų rašiniuose*, p. [21].

¹⁰³⁴ Net ir poema *Bolševiko kelias*, programose minėta iki pat 1987 m., perleidžiant „tarybinės poezijos“ chrestomatiją 1984 m. publikuota tik ištraukomis. (TLLC XI 2 1984, p. 50–53.)

¹⁰³⁵ 1974 m. Girdzijauskas ir Auryla rekomendavo mokiniams teikti Korsako straipsnio, kuriame suformuluotas šis įvaizdis, ištraukas. (V.[incas] Auryla, J.[uozas] Girdzijauskas, „Tekstinė S. Nėries eilėraščio analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1974, Nr. 10, p. 23.) Pakartotas Korsako straipsnis ir rinktinėje *Salomėja Nėris literatūros moksle ir kritikoje* (1981).

¹⁰³⁶ *Salomėja Nėris abiturientų rašiniuose*, p. 45.

Nekvestionuota ir Nėries kaip geriausios visų laikų lietuvių poetės kanoninė pozicija. Mokykla nebuvo vienintelė, bet, ko gero, įtakingiausia tokį poetės vertinimą formavusi kanonizacinė institucija. Nėries tekstai lydėjo mokinius nuo pradinių klasių iki abitūros egzaminų. Sauka 1974 m. teigė, kad poetė yra nepakeičiama, nes „nuo mokyklos suolo pažįstama mums savo šiluma, jaudumu, savo gryno sidabro spalva“¹⁰³⁷; Vaidotas Daunys 1984 m. rašė, kad „nuo mokyklinių metų įaugęs į mūsų atmintį“ jaunas Nėries balsas ir jos portretas¹⁰³⁸. Straipsnyje mokytojams Nastopka apibendrina: „S. Nėries eilėraštis yra tapęs estetinės vertės etalonu.“¹⁰³⁹

Stalinmečiu Nėriai suteikta pozicija mokyklinio kanono centre tokia ir išliko iki pat sovietų okupacijos pabaigos. Temų, žanrų, stilistikos įvairove pasižyminti Nėries kūryba atitiko kintančius vertinimo kriterijus: antai stalinmečiu buvo svarbus jos kaip socrealizmo pradininkės vaidmuo (poemos apie KP vadus), vėlyvuojų sovietmečiu – intymus nuoširdumas individualioje ir gamtos lyrikoje, o karo metų poezija per visą okupacijos laikotarpį išsilaikė Nėries vidinio kanono centre, mat geriausiai atliepė vieną svarbiausių anuomet – sovietinio patriotizmo – kriterijų. Tapti lietuvių lyrikos etalonu Nėriai padėjo visus galimus konkurentus eliminavusi sovietinė cenzūra. Mokiniams, kaip ir daugumai LSSR skaitytojų, buvo neprieinama išėivijos poezija. Tai sudarė prielaidas susikurti stipriai Nėries poetinei mokyklai sovietų Lietuvoje. Poetės lyrikos matu vertinta vėlesnių poetų kūryba. Modernistinė XX a. antros pusės poezija (Martinaitis, Geda, Vaičiūnaitė ir kt.) buvo palikta mokyklinio kanono užribyje – tai lėmė, kad sovietines mokyklas baigusios abiturientų kartos (su retomis išimtimis) taip ir neįgijo įgūdžių perprasti sudėtingesnės kompozicijos poetinius kūrinius.

Petras Cvirka

Cvirka, kaip ir Nėris, sovietinių švietimo politikų stalinmečiu buvo pasirinktas tinkamiausiu rašytoju „tarybinės lietuvių literatūros“ klasiko vaidmeniui. Iš visų režimui lojalių savo kartos prozininkų jis buvo talentingiausias. Aktuali socialinė problemika, lyriškas pasakojimo stilius, gyva šneka-moji kalba dar 4-ajame dešimtmetyje pelnė Cvirkai skaitytojų ir kritikų pri-

¹⁰³⁷ Žr. Donatas Sauka, „Lyrikos tiesa“, *Pergalė*, 1974, Nr. 12, p. 83.

¹⁰³⁸ Vaidotas Daunys, „Žodžio ir kraujo skonis“, *Jaunimo gretos*, 1984, Nr. 11, p. 6.

¹⁰³⁹ Kęstutis Nastopka, „Salomėjos Nėries eilėraštis“, *Tarybinis mokytojas*, 1984, gruodžio 21, Nr. 102, p. 4.

pažinimą. Menine kūrinų kokybe konkuruoti dėl gyvojo klasiko pozicijos sovietmečiu būtų galėję ir kiek vyresni už jį Vienuolis bei Putinas, bet nė vienas jų neturėjo tokios tinkamos politinės biografijos kaip Cvirka. 1940 m. liepą jis įstojo į LKP, rašė sovietus palaikančius publicistinius straipsnius, buvo išrinktas Liaudies seimo prezidiumo antruoju sekretoriumi, o prijungus Lietuvą prie Sovietų Sąjungos – LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo nariu, paskirtas Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos organizacinio komiteto pirmininku, prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui pasitraukė į Rusijos gilumą, čia rašė antifašistinius apsakymus ir publicistiką, po karo vėl tapo LSSR tarybinių rašytojų sąjungos valdybos pirmininku, LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu, iki ankstyvos mirties 1947 m. spėjo parašyti dar kelis propagandinius apsakymus ir apybraižas.

Kaip ir kitų rašytojų atveju, mokyklinei Cvirkos kanonizacijai sovietmečiu pamatus paklojo Korsakas. Tuoj po autoriaus mirties parašytame studijiniame straipsnyje „Petro Cvirkos literatūrinis palikimas“ (pirma publikacija 1948 m. *Pergalėje*, papildyta jos versija paskelbta Cvirkos *Raštuose* (t. 1, 1949)) jis priskyrė buvusį bendražygį iškiliausiems lietuvių realizmo kūrėjams – kartu su Donelaičiu (!), Žemaite, Biliūnu – kaip jungiamąją grandį tarp klasikinės lietuvių literatūros ir naujosios, socrealistinės šių dienų kūrybos. Apibrėžė Korsakas ir vidinį Cvirkos kūrybos kanoną: kritiškai įvertinęs pirmąjį apsakymų rinkinį *Saulėlydis Nykos valsčiuje* (1930, stokoja aiškaus ideologinio pagrindo, modernistinė raiška, manieringas stilius), kiek palankiau – romaną *Frank Kruk* (nesuvaldytas pasakojimas, bet pats kūrinys vertingas kaip pamfletas prieš kapitalizmą JAV ir Lietuvoje), kaip labiausiai vykusius ikisovietinio laikotarpio Cvirkos kūrinius įvardijo *Žemę maitintoją* („fašistinį režimą Lietuvoje“ demaskuojantis, „liaudiškai žodinga ir sodria“ kalba parašytas romanas „žymėjo perėjimą iš kritinio į socialistinį realizmą, iš apskritai pažangiosios – į tarybinę literatūrą“¹⁰⁴⁰) ir apsakymų rinkinį *Kasdienės istorijos* (1938, aštri buržuazinės moralės kritika, meistriška novelių kompozicija). Vertindamas sovietmečio literatūrinį Cvirkos palikimą (apsakymus ir apybraižas), kritikas labiausiai akcentavo idėjinį auklėjamąjį vaidmenį (tautų draugyste paremtas „tarybinis patriotizmas“, socialistinio gyvenimo pranašumų iškėlimas).

Korsako suformuotas Cvirkos kūrybinio palikimo vertinimas tapo savotišku matu, kurio laikėsi visi sovietinio laikotarpio šio rašytojo tyrėjai, va-

¹⁰⁴⁰ K.[ostas] Korsakas, *Literatūra ir kritika*, p. 386.

dovėlių bei chrestomatijų autoriai, juo sekta ir atrenkant rašytojo kūrinius mokyklinei programai bei juos interpretuojant. Kaip ir kitų trečiafrontininkų, Cvirkos kūryba (keli rinkinio *Kasdienės istorijos* apsakymai ir *Žemės maitintojos* ištrauka) jau pirmosios okupacijos metais pakliuvo į vidurinio koncentro literatūros programą. Į lietuvių literatūros istorijos kursą vyresnėse klasėse šio rašytojo kūriniai įtraukti iškart po karo. Iš pradžių jis, kaip ir Nėris, minėtas tik apžvalginėje baigiamosios klasės temoje „Tarybiniai rašytojai ir Didysis Tėvynės karas“. Bet netrukus (nuo 1946) Cvirkos kūrybai jau numatyta atskira monografinė tema. Jai rekomenduojamų pamokų skaičius nuosekliai augo nuo 3 (1946) iki 20 (1955). Atlydžio metais šis skaičius mažėjo (15 – 1957), vėliau svyravo tarp 10–12 pamokų. Centrinę rašytojo poziciją mokykliniame sovietmečio kanone liudija ir itin dažnas jo figūravimas brandos egzamino rašinių temose.

Keičiantis Cvirkos kūrybai skirtų pamokų skaičiui, atitinkamai keitėsi ir vyresnėse klasėse skaityti siūlomų kūrinių kiekis bei apimtys – nuo vieno romano (*Žemė maitintoja* 1946 m. programoje) iki dviejų romanų (*Žemė maitintoja* ir *Frank Kruk*) ir keturių apsakymų (1953–1969 m. programose), o 8-ojo dešimtmečio pradžioje vėl sumažėjo iki vieno romano (*Žemė maitintoja*) ir vieno ar kelių apsakymų. Smulkiosios prozos rekomendacijos vyresniųjų klasių programoje nuolat keitėsi, bet stengtasi reprezentuoti tiek tarpukario, tiek sovietinio laikotarpio Cvirkos kūrybą, kritikuojančią kapitalistinę santvarką, šlovinančią sovietinę „demokratiją“, tautų draugystę, kolektyvizaciją ir pan. „Mokinio bibliotekos“ serijos rinktinėse ir mokyklinėse chrestomatijose visą sovietmetį dominavo 1940–1947 m. apsakymai, iš tarpukario laikotarpio tepateiktas vos vienas kitas kūrinys¹⁰⁴¹.

1950–1963 m. vyresniųjų klasių mokiniams rekomenduota Cvirkos kūrinių ištraukas mokyti atmintinai. Iki Stalino mirties mokiniai turėjo deklamuoti ištrauką iš Tautų Vadą šlovinančios apybraižos „Gruzijos širdis“ (1947 m.; šis gebėjimas tikrintas ir per brandos egzaminą žodžiu¹⁰⁴²). Stalino kulto funkciją išpildę Nėries ir Cvirkos kūriniai vyresniųjų klasių programo-

¹⁰⁴¹ P.[etras] Cvirka, *Apsakymai* (serija „Mokinio biblioteka“), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1952; *Petras Cvirka* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, ¹1956, ²1957, ³1958, ⁴1960.

¹⁰⁴² *Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1950/51 m. m.*, p. 123; *Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1951/52 m. m.*, p. 15; *Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1952/53 m. m.*, p. 14. Programoje buvo tiksliai įvardytos atmintinai išmokyti rekomenduojamos Cvirkos apybraižos ištraukos ribos. Šiame fragmente tiesiogiai sakralizuojamas Stalinas.

je bent iš dalies paaiškina šiuo laikotarpiu staigiai sustiprėjusią šių autorių poziciją mokykliniame kanone.

Nuo 1951 m. šalia „Gruzijos širdies“ mokiniams rekomenduota mokytis deklamuoti ir propagandinio Cvirkos apsakymo „Brolybės sėkla“ (1947) ištrauką. Programoje tiksliai įvardyta konkreti teksto atkarpa konstruoja sovietinio gyvenimo idilę kuriant radikalią priešpriešą tarp neva tautų draugyste paremtos sovietų santvarkos ir rasistinės JAV politikos. Kaip ir daugeliu kitų sovietmečiu parašytų kūrinių, šiuo apsakymu Cvirka išpildė konkretų politinį užsakymą – prasidėjus Šaltajam karui demaskuoti pagrindine laisvųjų Vakarų politine galia tapusių JAV socialines, ekonomines ir kitas ydas. Šią ištrauką mokytis atmintinai vyresniųjų klasių programoje siūlyta daugiau kaip dešimtmetį, iki 1963 m.¹⁰⁴³ Mokytojų rengtos metodinės rekomendacijos vaizdžiai parodo, kaip minėto Cvirkos apsakymo deklamavimo įgūdžiai sovietinėje mokykloje tarnavo ideologinei mokinių indoktrinacijai¹⁰⁴⁴.

Iki 1960 m., kai išėjo pirmas „tarybinei literatūrai“ skirtas vyresniųjų klasių vadovėlis, mokytojai tegalėjo remtis glaustu rašytojo gyvenimo ir kūrybos pristatymu XI klasės chrestomatijoje (1954 m. leidime) ir „Mokinio bibliotekos“ serijos Cvirkos kūrybos rinktinėse, pavieniais straipsniais pedagoginėje bei kultūrinėje spaudoje. Papildomu šaltiniu galėjo tapti pirmieji Cvirkos kūrybai skirti mokslo veikalai – Galinio *Petro Cvirkos apsakymai* (1954) ir Dovydo Judelevičiaus *Petras Cvirka satyrikas* (1958).

Pagrindinis Cvirkos tyrėjas sovietmečiu buvo Galinis. Be minėtos studijos, jis parengė skyrių apie rašytoją akademinėms literatūros istorijoms (t. 3, d. 2, 1965; t. 2, 1982), Cvirkos *Raštų* septyntomį (1983–1986), pratarinę mokyklinei Cvirkos prozos rinktinei (¹1956, ²1957, ³1958, ⁴1960). Rašytoją mokiniams Galinis pristatė kaip iškilų komunistą, kuris „teisingai, su dideliu meniniu meistriškumu atspindė[o] savo laiko tikrovę ir svarbiausius jos

¹⁰⁴³ Tikėtina, kad atsisakyti menine prasme visiškai Beverčio ir išimtinai propagandinę funkciją išpildančio teksto ano meto švietimo politikus paskatino po taikaus Karibų krizės (1962) suvaldymo apsilpusi antiamerikietiška propaganda Sovietų Sąjungoje.

¹⁰⁴⁴ „Kadangi rašytojas pasakoja su patosu, su nuoširdžiu lyrizmu. Tai ir mes, skaitydami šią ištrauką, turime surasti savo balse spalvų, padedančių išreikšti taurias tautų draugystės idėjas. Kai šitaip aptariame apsakymo pabaigą, pateikiu keletą klausimų apie dabartinę negrų padėtį kapitalistinėje Amerikoje. Mokiniai jau iš spaudos žino, kaip elgiasi užkietėję rasis-tai su negrais, ir papasakoja apie rasistų siautėjimus, apie linčo teismus.“ (I. Paulauskienė, „Kaip aš mokau raiškiojo skaitymo vyresnėse vidurinės mokyklos klasėse“, in: *Iš lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų darbo patirties* (Pagal trečiųjų respublikinių „Pedagoginių skaitymų“ medžiagą), sudarė B.[ronius] Dobrovolskis, E.[ufemija] Savickaitė, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961, p. 47.)

klausimus, išreišk[ė] liaudies troškimus ir norus“¹⁰⁴⁵. Rašytojo biografijoje daugiausia dėmesio tradiciškai skyrė „ideologinei brandai“, kurią esą stimuliavo Cvirkos ryšiai su LKP ir kelionės į SSRS (pirmoji – 1936), taip pat visuomeniniam bei politiniam aktyvumui sovietų okupacijos ir karo metais¹⁰⁴⁶. Politinei rašytojo veiklai itin daug dėmesio teikta stalinmečio mokykloje. Antai *Literatūros chrestomatijoje XI klasei* (1953) šalia grožinių Cvirkos kūrinių publikuota Staliną šlovinanti ir Lietuvos aneksiją kaip savanorišką pasirinkimą pateisinanti jo kalba Liaudies seime (1940)¹⁰⁴⁷. Po Tautų Vado mirties naujame chrestomatijos leidime politinį Cvirkos aktyvizmą reprezentavo propagandinis straipsnelis apie tautinę SSRS politiką „Tautų draugystės žiedai“ (1947)¹⁰⁴⁸.

Cvirkos biografiją ir kūrybą sovietmečio vadovėliuose nuo 1960 m. (iki pat nepriklausomybės atkūrimo) mokiniams pristatė tas pats autorius – Šepkus. Jo interpretacija mažai tesiskyrė nuo 6-ojo dešimtmečio mokyklinėse Cvirkos prozos rinktinėse Galinio pateiktos rašytojo biografijos ir kūrybos apžvalgos. Visą gyvenimą skurdą kentęs būsimasis rašytojas jau besimokydamas Kauno meno mokykloje 3-iojo dešimtmečio viduryje susidomėjęs bolševikų raštais, Sovietų Sąjunga ir jos spauda, ėmęs nekęsti buržuazijos. Toji neapykanta pasireiškusi ir ankstyvojoje jo kūryboje (pirmuosiuose eilių ir apsakymų rinkiniuose), bet talentingiausio jaunosios kartos rašytojo ir „negailestingo fašistinio režimo priešo“ vardą jam pelnę 1934–1938 m. parašyti romanai ir apsakymų rinkinys *Kasdienės istorijos*. Tuo pat metu Cvirka kelis syk apsilankė SSRS ir susižavėjo jos pasiekimais, visa širdimi tikėjo šviesia Lietuvos ateitimi sovietinėje santvarkoje, dar buržuaziniais metais esą ne kartą sakęs, kad „vienintelė mūsų tautos viltis – Tarybų Sąjunga“¹⁰⁴⁹. Šios viltys netrukus išsipildžiusios, o 1940 m. į LKP įstojęs Cvirka su didžiule energija pasinėręs į naujos jau sovietinės Lietuvos bei jos literatūros kūrimo darbą. Rašytojo biografiją Šepkus apibendrino rekomendacine rašinio tema „P. Cvirka – kovotojas ir visuomenininkas“¹⁰⁵⁰. Tokį rašytojo gyvenimo vertinimą formavo ir 1961 m. abitūros egzamino rašto darbo tema „P. Cvirka – ta-

¹⁰⁴⁵ V.[ytautas] Galinis, „Petras Cvirka (1909–1947)“, in: *Petras Cvirka* (serija „Mokinio biblioteka“), trečias leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958, p. 8.

¹⁰⁴⁶ LC XI 1954, p. 65–67; V.[ytautas] Galinis, *op. cit.*, p. 7–8.

¹⁰⁴⁷ *Literatūros chrestomatija XI klasei*, sudarė J.[onas] Balkevičius, J.[ovita] Čenienė, O.[na] Dabrilaite, T. Dėjus, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953, p. 323–324.

¹⁰⁴⁸ LC XI 1954, p. 210–213.

¹⁰⁴⁹ LŠ LLV 3 1960, p. 117, 119–120.

¹⁰⁵⁰ *Ibid.*, p. 120.

rybinės Tėvynės patriotas¹⁰⁵¹. Kaip atsidavimo ir tarnystės liaudžiai pavyzdį rašytojo biografiją dešimtokams pristatyti siūlė ir literatūros didaktikė, mokyklinių programų rengėja Savickaitė¹⁰⁵². Ne tik mokyklinei, bet ir apskritai sovietinei Cvirkos kanonizacijai būdinga vaizduoti rašytoją kaip kovotoją už socializmą, visą savo gyvenimą ir kūrybą paskyrusį liaudžiai: „Iki paskutinio atodūsio, kol mirtis netikėtai nukerpa jo gyvenimo giją, P. Cvirka savajai liaudžiai dirba iš visos širdies, atiduodamas jai savo milžinišką talentą, energiją, sveikatą“, – rašė Venclova¹⁰⁵³.

Ir vėlyvuojų sovietmečiu Cvirka būdavo pristatomas mokiniams kaip rašytojas komunistas, bet greta aktyvios jo visuomeninės veiklos imta vis labiau akcentuoti asmenines savybes – ypač atitinkančias kanoninį liaudiškumo kriterijų. Kurti idealizuotą „liaudies sūnaus“ paveikslą padėjo mokytojų dažnai pasitelkti 1969 m. publikuoti *Atsiminimai apie Petrą Cvirką* (sudarė Aldona Mickienė)¹⁰⁵⁴. Mokykloje naudotasi ir Jasaičio biografine apybraiža *Petras Cvirka* (1979, serija „Mokinio biblioteka“), kurioje rašytojas mokiniams pristatytas kaip geriausių lietuvių liaudies savybių reprezentantas, „kaimiškas grynuolis“:

Cvirka liko natūralus, nuoširdus, kaimiškas grynuolis be miesčioniškumo apnašų. Tiesumas, pasitikėjimas savimi, veržlumas, priešiškus ir panieką bet kiam poniškumui, nepagarba buržuaziniams autoritetams, kandus sąmojis – tie Cvirkos charakterio bruožai turi ne tik individualumo, bet ir bendrumo bruožų. Jie per šimtmečius formavosi mūsų valstietijos gelmėse, jos sąmonėje ir žodinėje kūryboje, ir iš tos aplinkos juos išsinešdavo energingiausi liaudies vaikai.¹⁰⁵⁵

Svarbiausias, stabiliai sovietmečio vyresniųjų klasių programoje išsilaikęs Cvirkos kūrinys – *Žemė maitintoja*. Nors, iš šiandienos perspektyvos žvelgiant, labiau pavykusi atrodytų smulkioji rašytojo proza (ikisovietinio

¹⁰⁵¹ Mokyklų valdybos inspektorės S. Valentinavičienės pažyma apie programų vykdymą, egzaminų eigą ir V, VI kl. mokinių visuomeninę-gamybinę praktiką Šakių rajono mokyklose, [1961], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2001, l. 69.

¹⁰⁵² E.[ufemija] Savickaitė, *Petro Cvirkos gyvenimo ir kūrybos nagrinėjimas X klasėje*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961, p. 5.

¹⁰⁵³ Antanas Venclova, „Jo vardas nemirtingas“, in: *Petro Cvirkos memorialinis muziejus: eksponatų katalogas ir ekskursijų vadovas*, parengė K.[arolis] Vairas-Račkauskas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 12.

¹⁰⁵⁴ Antanas Zabotka, „Kritinės literatūros panaudojimas, nagrinėjant P. Cvirkos romanus“, *Tarybinė mokykla*, 1979, Nr. 2, p. 35; V.[ytautas] Bigaila, „Pamokos, skirtos P. Cvirkai“, *Tarybinis mokytojas*, 1979, sausio 24, Nr. 7, p. 4, ir kt.

¹⁰⁵⁵ J.[uozas] Jasaitis, *Petras Cvirka* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Šviesa, 1979, p. 47.

laikotarpio rinkiniai *Saulėlydis Nykos valsčiuje, Kasdienės istorijos*), minėtas romanas sovietmečiu buvo aktualus dėl „buržuazinės“ Lietuvos žemės ūkio politikos demaskavimo. Per Juro Taručio šeimos tragediją Cvirka pavaizdavo tarpukariu vykdytos žemės reformos ydingumą: nors valdžia deklaravo suteiksianti galimybę pragyventi iš žemės ūkio patiems skurdžiausiems (bežemiams, mažžemiams), reformos sąlygos buvusios naudingos tik stambiesiems žemvaldžiams. Pesimistinė pirmojo romano leidimo pabaiga nesiūlė jokios išeities iš beviltiško skurdo, kuriame esą atsidūrė Lietuvos kaimas.

Žemės maitintojos finalas kardinaliai perkurtas 1937 m. Maskvoje pasirodžiusiame rusiškame romano leidime¹⁰⁵⁶. Tai buvo apskritai pirmas SSRS publikuotas lietuvių literatūros vertimas. Už jį Cvirkai 1938 m. paskirta SSRS rašytojų draugijos premija. Turint omenyje, kad knygų leidyba ir premijų skyrimas šioje šalyje tiesiogiai kontroliuoti KP, nėra abejonių, kad sprendimas publikuoti Cvirkos romaną Maskvoje turėjo politinį motyvą. Lietuvos komunistinio pagrindžio narį Aleksandrą Baužą imtis *Žemės maitintojos* vertimo į rusų kalbą paragino ne kas kitas, o pats LKP CK sekretorius Sniečkus¹⁰⁵⁷. Būtent vertėjas, pasak Sniečkaus, sugalvojo Cvirkos romanui revoliucingą pabaigą¹⁰⁵⁸. Rusiškoje romano redakcijoje Juras Tarutis nesusitaiko su esama padėtimi ir prisijungia prie ūkininkų streiko. Būta ir kitų teksto korekcijų: rusiškajame leidime aštriau kritikuojama Lietuvos žemės ūkio politika, įterptas pasvarstymas apie kolektyvinį žemės dirbimą komunose kaip geresnę alternatyvą individualiam ūkininkavimui (varžytinių scenoje).

Sovietmečio literatūrologijoje teigta, kad rusiškame leidime atsiradę *Žemės maitintojos* pakeitimai tebuvo atkurti „buržuazinės Lietuvos“ cenzūros pirmame leidime išbraukti epizodai¹⁰⁵⁹. Ir tik 1984 m. Cvirkos *Raštų* tekstologiniuose komentaruose pirmąsyk atskleista tikroji romano redagavimo eiga¹⁰⁶⁰. Jau po

¹⁰⁵⁶ Petras Bražėnas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998, p. 315; Dalia Satkauskytė, „The Lithuanian Version of Socialist Realism: An Imposed Doctrine and Incorporated Tradition“, *Slavic Review*, 2022, Vol. 81 (4), p. 944.

¹⁰⁵⁷ Aleksandro Baužos atsiminimai, Vilnius, 1963, spalio 7, LYA, f. 77, ap. 28, b. 827, l. 13; Mindaugas Tamošaitis, *Didysis apakimas: Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 95.

¹⁰⁵⁸ Mira Bordonaitė, *Draugas Matas*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 121.

¹⁰⁵⁹ *Petras Cvirka gyvenime ir kūryboje*, Vilnius: LTSR valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1953, p. 65; Vytautas Galinis, *Petras Cvirka*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955; Idem, „Petras Cvirka“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 3: *Kapitalizmo epocha*, p. 266.

¹⁰⁶⁰ Idem, „Paaiškinimai“, in: Petras Cvirka, *Raštai*, t. 3: *Žemė maitintoja. Meisteris ir sūnūs: romanai*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 369–381.

Valerijono Galdiko iliustracijos *Žemei maitintojai* (1956 m. leidimui), publikuotos Liongino Šepkaus *Lietuvių literatūros vadovėlyje XI klasei* (1969)

nepriklausomybės atkūrimo ilgametis Cvirkos kūrybos tyrėjas Petras Bražėnas, išanalizavęs visus anuomet prieinamus šaltinius, priėjo prie išvados, kad varžytines vaizduojantis romano skyrius iš tikrųjų egzistavo romano rankraštyje, bet išimtas iš pirmo leidimo dėl cenzūros. O štai romano pabaiga, kaip ir dalis kitų ideologinių romano taisymų, atsirado būtent verčiant į rusų kalbą¹⁰⁶¹. Anuomet Cvirkos romaną pasistengta pakoreguoti pagal 1934 m. paskelbtą oficialiąją socialistinio realizmo doktriną, kuri reikalavo, kad meno kūrinys vaizduotų tikrovę „jos revoliuciniame vystymesi“ ir įkvėptų skaitytojams tikėjimą komunizmo pergale. Net ir kapitalistinę santvarką vaizduojantys kūriniai privalėjo brėžti viltingą socialistinės revoliucijos perspektyvą¹⁰⁶².

Iš karto po pirmosios okupacijos (1940) Lietuvoje išėjo antras lietuviškas *Žemės maitintojos* leidimas su visais pakeitimais, kurie buvo atlikti rusiškame vertime. 1946 m. romanas dar kartą taisytas, tačiau šįkart pakeitimai buvo veikiau stilistiniai. Būtent šis, 1946 m. leidimas vėliau perpublikuotas sovietmečio „Mokinio bibliotekos“ serijoje¹⁰⁶³, o jo ištraukos (įskaitant var-

¹⁰⁶¹ Petras Bražėnas, *op. cit.*, p. 315–316.

¹⁰⁶² Dalia Satkauskytė, „Socialistinis realizmas“, p. 215–216.

¹⁰⁶³ Petras Cvirka, *Žemė maitintoja*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951; *Petras Cvirka* (serija „Mokinio biblioteka“), 1958, ir kt.

žytinių ir finalinę sceną) spausdintos XI klasės mokyklinėje chrestomatijoje (1953, 1954), nurodant pirmo leidimo (1935) datą. Apie redakcinius *Žemės maitintojos* taisymus savo vadovėlyje neužsimena ir Šepkus (pirmas leidimas 1960¹⁰⁶⁴) bei specialiai Cvirkos kūrybai nagrinėti skirtą metodinę priemonę (1961) mokytojams parengusi Savickaitė¹⁰⁶⁵.

Publikuojamos kūrinio versijos „paankstinimas“ buvo naudingas Cvirkos pažangumui pagrįsti: esą rašytojas jau 4-ojo dešimtmečio viduryje suprato, kad, norėdami išspręsti ekonomines kaimo problemas, ūkininkai turi vieningai sukilti prieš „buržuazinę“ valdžią ir SSRS pavyzdžiu steigti kolūkius. Būtent tokią romano idėjos traktuotę 1947 m. suformulavo Sniečkus¹⁰⁶⁶, ja vėliau savo vadovėlyje rėmėsi ir Šepkus¹⁰⁶⁷, o rašiniuose atkartoto mokiniai¹⁰⁶⁸.

Nors Cvirkos romane (1940 ir 1946 m. redakcijose) apie kolektyvinį ūkininkavimą kaip galimai socialiai teisingesnį ir našesnį teužsiminta fragmentiškai, šis kūrinio aspektas imtas akcentuoti 1948 m. Lietuvoje pradėjus vykdyti masinę žemės ūkio kolektyvizaciją. Kaip tik tuo metu Cvirkos ir *Žemės maitintojos* svarba vyresniųjų klasių programoje pastebimai išaugo: padaugėjo rekomenduojamų pamokų, abitūros egzamino bilietuose atsirado konkrečiai *Žemei maitintojai* skirtas klausimas¹⁰⁶⁹, per 1950 m. brandos egzaminą teikta rašto darbo tema „Klasių kova kaime pagal P. Cvirkos romaną

¹⁰⁶⁴ Sprendžiant pagal šio vadovėlio rankraščio svarstymo protokolą, Šepkus ne tik minėjo, bet ir pabrėžė LKP vadovavimą rengiant *Žemę maitintoją*, bet rankraštį recenzavęs Arėška rekomendavo apie tai neužsiminti. Žr. J. Būtėno „Lietuvių literatūros vadovėlio“ (1917–1940 m.) ir L. Šepkaus „Lietuvių tarybinės literatūros vadovėlio“ aptarimo, įvykusio Švietimo ministerijoje 1959 m. vasario mėn. 27 d., protokolą, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1753, l. 26.

¹⁰⁶⁵ E.[ufemija] Savickaitė, *op. cit.*, 1961.

¹⁰⁶⁶ „A. Sniečkaus kalba [1947]“, in: *Knyga apie Petrą Cvirka*, paruošė A.[ntanas] Venclova, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 39.

¹⁰⁶⁷ LŠ LLV 3 1960, p. 133 ir visuose vėlesniuose šio vadovėlio leidimuose iki 1983 m.

¹⁰⁶⁸ Žr. LTSR švietimo ministerijos atstovės Eugenijos Matusevičiūtės pranešimas apie Seirijų vidurinės mokyklos 1949–1950 m. m. brandos atestato egzaminų eigą ir mokinių išsilavinimą, 1950, liepos 2, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 627, l. 66r; Lietuvos TSR švietimo ministerijos atstovo Stasio Kaknevičiaus pranešimas apie Pagėgių miesto vidurinės mokyklos 1949/50 mokslo metų brandos atestato egzaminų eigą ir mokinių išsilavinimą, 1950, birželio 30, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 627, l. 229r; *Petras Cvirka abiturientų rašiniuose*, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1981, p. 32–38, ir kt.

¹⁰⁶⁹ Kaip rodo mokyklų inspektorių ataskaitos, masinės kolektyvizacijos metais šiam romanui nagrinėti skirtose pamokose mokytojai atkreipdavę mokinių dėmesį į didelę šio veikalo reikšmę „šiuo metu, vykstant Tarybų Lietuvoje žemės ūkio kolektyvizacijai“. (Šiaulių m.[iesto] Liaud.[ies] šviet.[imo] skyr.[iaus] mokyklų inspektorių [parašai neįskaitomi] Šiaulių II (mergaičių) vidurinės mokyklos lankymo aktas, Šiauliai, 1949, gruodžio 14, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 620, l. 677.)

„Žemė maitintoja“¹⁰⁷⁰. Propaguoja kolektivizaciją vyresniųjų klasių privalomų kūrinių programa nuo 1951 m. papildyta ir meniškai beverčiais idilės žanro Cvirkos apsakymais apie šviesų ir nerūpestingą Lietuvos kolūkiečių gyvenimą („Daina“ ir „Deputatas“, abu 1947) kaip kontrastą „buržuazinių“ laikų žemės reformai („Ąžuolas“, 1940).

Šepkus savo vadovėlyje (1960 m. ir vėlesniuose leidimuose) mokiniams perteikė iškreiptą „buržuazinės žemės reformos“ vertinimą: esą jos tikslas buvęs „išsklaidyti valstiečių jėgą, sužadinti jų smulkius, savininkiškus interesus“¹⁰⁷¹. Būtent šį procesą tariamai ir atskleidžia Cvirkos romanas. Šepkus taip pat nepagrįstai tvirtino, kad *Žemė maitintoja* „demaskuoja svarbiausią žemės reformos rezultatą – socialinės nelygybės padidėjimą kaime“, ir atskleidžia, kad socialines negeroves įmanoma pataisyti tik pakeičiant politinę santvarką šalyje¹⁰⁷². Labai panašiai istorinis *Žemės maitintojos* veiksmo kontekstas aiškintas ir sovietinėje pedagoginėje spaudoje:

Po pirmojo pasaulinio karo Lietuvos buržuazija, dangstydamasi patriotiniais lozungais, padedama užsienio imperialistų, kūrė „nepriklausomą“ Lietuvą. Ji siekė vieno tikslo: liaudies prakaito ir kraujo sąskaita socialiai ir turtingai gyventi. [...] Kad buržuazinėje santvarkoje darbo žmogus yra pasmerktas žūti, matome iš teisingai pavaizduoto Juro Taručio gyvenimo, iš likimo panašių į jį naujakurių.¹⁰⁷³

Taigi *Žemės maitintojos* mokyklinėje interpretacijoje ne tik neigiamai vertintas „buržuazinis“ ūkininkavimas, bet ir akcentuotas darbo liaudies klasinis sąmoningumas bei kova už socializmą¹⁰⁷⁴. Antai sovietmečiu moki-

¹⁰⁷⁰ Tiesa, kai kurie mokyklų inspektoriai teigė, kad mokiniai rašiniuose negebėjo tinkamai atskleisti klasių kovos šiame kūrinyje. Žr. Inspektoriaus Antano Chlebinsko pranešimas Pradinių ir vidurinių mokyklų valdybos viršininkui drg. Ditkevičiui, [1950], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 623, l. 100; Inspektoriaus Algirdo Taurinsko pranešimas Pradinių ir vidurinių mokyklų valdybos viršininkui drg. Ditkevičiui, Inspektoriaus Antano Chlebinsko pranešimas Pradinių ir vidurinių mokyklų valdybos viršininkui drg. Ditkevičiui, [1950], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 623, l. 369, 372.

¹⁰⁷¹ LŠ LLV 3 1960, p. 136.

¹⁰⁷² *Ibid.*

¹⁰⁷³ K.[azys] Poškus, „Buržuazinės žemės reformos kritika romane „Žemė maitintoja““ [1954], in: *Lietuvių literatūra*: straipsnių rinkinys, t. 2, p. 106, 112. *Žemės maitintojos* konteksto vertinimas nesikeitė ir vėlyvojo sovietmečio mokyklinėje medžiagoje, žr. Natalija Žižytė-Kriksčiūnienė, „Romano „Žemė maitintoja“ nagrinėjimas XI klasėje“, in: *Petras Cvirka mokykloje*, p. 69, ir kt.

¹⁰⁷⁴ LC XI 1954, p. 65.

niams buvo aiškinama, kad finalinėje scenoje esanti užuomina apie 1935–1937 m. vykusius Suvalkijos ūkininkų streikus iš tiesų nurodo į socialistinę revoliuciją¹⁰⁷⁵, o prie jos prisijungęs Tarutis stojęs į kovą prieš naujuosius dvarininkus¹⁰⁷⁶. Tokios interpretacijos iškrepė tiek patį kūrinį (net ir 1946 m. romano redakcijoje nė žodžiu neminimas socializmas), tiek ir istorinę tiesą (XX a. 4-ajame dešimtmetyje prieš valdžią sukilę ūkininkai reikalavo pagerinti ekonominę padėtį ir surengti rinkimus į Seimą; jiems nevadovavo komunistų partija). Ir mokiniai, ir plačioji skaitytojų auditorija buvo skatinami matyti Cvirkos romane tai, ko ten iš tikrųjų nėra¹⁰⁷⁷.

Pagrindinis romano personažas Juras Tarutis vadovėlyje taip pat buvo traktuojamas vienpusiškai – kaip „buržuazinės žemės reformos apgauto ir sąmonėjančio valstiečio tipas“¹⁰⁷⁸. (Rekomenduotos rašinio temos: „Juras Tarutis – klystančio, bet sąmonėjančio valstiečio tipas“, „Šviesios asmenybės likimas buržuazinėje santvarkoje (pagal Tarutį ir Moniką)“¹⁰⁷⁹.) Maža to, Šepkus vadovėlyje tikino mokinius, kad ir pati *Žemė maitintoja* turėjusi didelį socialinį poveikį savo skaitytojams – „daug padėjo kovoti prieš buržuazinę valdžią, už socializmą“ ir net „rodė kelią į kolūkinę santvarką“¹⁰⁸⁰! Toks tvirtinimas nepagrįstas jau vien todėl, kad revoliucinga romano pabaiga bei užuominos apie darbą komunose (viso labo du sakiniai) atsirado tik 1940 m. romano leidime, taigi jau po socialistine revoliucija anuomet vadintos sovietų okupacijos. Kita vertus, mokiniai to nė nežinojo, nes vadovėlyje niekur neužsimenama apie romano taisymus.

Revoliucinga romano pabaiga (1940 ir 1946 m. leidimuose) ir istorines bei tekstines prasmes iškraipanti jos interpretacija suteikė galimybę „iššventinti“ Cvirką į socrealizmo pradininkus. Stalinmečio autoriai gana atsargiai rašė apie romane *Žemė maitintoja* esančius socialistinio realizmo „pradmenis“, „būdinguosius bruožus“, kuriuos rašytojas vėliau išplėtojęs sovietinio laiko-

¹⁰⁷⁵ V.[ytautas] Galinis, „Petras Cvirka (1909–1947)“, p. 6; LŠ LLV 3 1960, p. 135 ir vėlesniuose šio vadovėlio leidimuose.

¹⁰⁷⁶ E.[ufemija] Savickaitė, *op. cit.*, p. 45.

¹⁰⁷⁷ Dar labiau *Žemės maitintojos* revoliucingumą savo sukurtoje inscenizacijoje radikalizavo Aldona Liobytė ir Kazimiera Kymantaitė. Žr. *Žemė maitintoja*: 5 veiksmų, 11 paveikslų pjėse pagal Petro Cvirkos romaną, inscenizavo A.[ldona] Liobytė, K.[azimiera] Kymantaitė, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950.

¹⁰⁷⁸ LŠ LLV 3 1960, p. 140.

¹⁰⁷⁹ *Ibid.*, p. 147.

¹⁰⁸⁰ *Ibid.*, p. 140, 147 ir vėlesniuose šio vadovėlio leidimuose.

tarpio apsakymuose¹⁰⁸¹. Bet ilgainiui mokykliniame diskurse imta vis drąsiau apibūdinti šį romaną kaip pirmąjį socrealizmo kūrinį lietuvių literatūroje¹⁰⁸². Vidinio Cvirkos kūrybos kanono centru *Žemė maitintoja* liko visą sovietų okupacijos laikotarpį¹⁰⁸³. Pedagoginėje spaudoje jis analizuotas ir kalbiniu¹⁰⁸⁴, stilistiniu¹⁰⁸⁵ aspektais.

1950–1951 m. augant įtampai tarp SSRS ir JAV vyresniųjų klasių privalomų skaitinių sąrašas papildytas JAV kapitalistinę santvarką, rasių politiką ir pelnymąsi iš karo kritikuojančiu Cvirkos satyriniu romanu *Frank Kruk*¹⁰⁸⁶. Ankstyviausioje pokariu pasirodžiusioje *Literatūros chrestomatijoje XI klasei* (1953) parinktos šio romano ištraukos demaskuoja amoralią, žmoniškumo principams prieštaraujančią kapitalizmo sistemą, rasizmą ir skurdžiausiųjų gyvybėmis mintantį karo verslą. Tokiu būdu dar 4-ajame dešimtmetyje Cvirkos sukurtas satyrinis romanas apie JAV praturtėjusį lietuvį Praną Krukėlį (Frank Kruk) tarnavo sovietinei propagandai, kuri siekė demaskuoti pokario laisvajam pasauliui atstovavusių JAV visuomenę kaip eksploatacinę, rasistinę ir nehumanišką.

Mokyklos reikmėms skirtame straipsnių rinkinyje *Lietuvių literatūra* (t. 2, 1956) Venclova akcentavo Cvirkos progresyvumą, teigdamas, esą jis pirmasis lietuvių literatūroje drąsiai demaskavo „dolerio viešpatiją su visu jos baisumu ir beširdiškumu“, kai tuometinė lietuvių buržuazija neva slėpė nuo skaitytojų tikrąją darbininkų padėtį JAV¹⁰⁸⁷. Tą patį savo vadovyje tvirtino ir Šepkus:

¹⁰⁸¹ LC XI 1954, p. 65; K.[azys] Poškus, *op. cit.*, p. 115; V.[ytautas] Galinis, „Petras Cvirka (1909–1947)“, p. 6–7.

¹⁰⁸² LŠ LLV 3 1960, p. 144 ir vėlesniuose šio vadovėlio leidimuose; V.[alerija] Ramonaitė, „P. Cvirkos romano „Žemė maitintoja“ kalbos bruožai“, *Tarybinė mokykla*, 1969, Nr. 11, p. 15.

¹⁰⁸³ Šiam romanui nagrinėti skirta daugiausia metodinės medžiagos. Žr. Natalija Žižytė-Kriščiūnienė, *op. cit.*, p. 66–80; I.[rena] Šleininė, „Savarankiški mokinių darbai nagrinėjant P. Cvirkos biografiją ir romaną „Žemė maitintoja““, in: *Petras Cvirka mokykloje*, p. 81–99. Be to, *Žemė maitintoja* dažniausiai nagrinėta mokinių rašiniuose: žr. poskyrį „Kova dėl duonos ir žemės P. Cvirkos romane „Žemė maitintoja““, in: *Petras Cvirka abiturientų rašiniuose*, p. 9–89.

¹⁰⁸⁴ V.[alerija] Ramonaitė, *op. cit.*, p. 15–18.

¹⁰⁸⁵ Algirdas Ruškys, „Meninio vaizdo išgalės P. Cvirkos romane „Žemė maitintoja““, *Tarybinė mokykla*, 1985, Nr. 7, p. 20–21.

¹⁰⁸⁶ Apie kapitalistinę Ameriką demaskuojančio Cvirkos romano aktualumą Korėjos karo kontekste rašyta to meto kultūrinėje spaudoje. Plg. P.[etras] Ivanovas, „P. Cvirka – kapitalistinės Amerikos demaskuotojas“, *Literatūra ir menas*, 1951, birželio 3, Nr. 23 (241), p. 4.

¹⁰⁸⁷ A.[ntanas] Venclova, „Pirmasis P. Cvirkos romanas“, in: *Lietuvių literatūra*: straipsnių rinkinys, t. 2, p. 97–98. Straipsnis perpublikuotas iš 1953 m. *Frank Kruk* leidimo.

Tuo metu, kai į Šiaurės ir Pietų Amerikos šalis būriais traukė nusigyvenę lietuvių valstiečiai, Lietuvoje buvo gyva legenda apie Ameriką, kaip laimės ir gėrovės šalį. Ją uoliai palaikė ir buržuazinė spauda. P. Cvirkos romanas šiai legendai sudavė stiprų smūgį. Jis parodė, kad išreklamuotasis gyvenimo būdas – tai kaukė, dengianti bjaurų kapitalizmo veidą.¹⁰⁸⁸

Būtent kapitalizmo demaskavimą Šepkus iškėlė kaip vertingiausią romano *Frank Kruk* bruožą, o patį Cvirką įvertino kaip itin drąsų rašytoją, pirmąjį lietuvių literatūroje išdrįsusį nutraukti „idealizacijos šydą“ nuo Amerikos ir „buržuazinės“ Lietuvos¹⁰⁸⁹. Kartu vadovėlio autorius pabrėžė auklėjamąją šio kūrinio reikšmę ir šiandienos skaitytojams, nes romane nupieštas žiaurios kapitalistinės tikrovės vaizdas esą atitinka ir dabartinį – Šaltojo karo laikų – Amerikos gyvenimą, „kai panašūs į Kruką buržuaziniai verteivos irgi pasiryžę dėl pelno sukelti karą“¹⁰⁹⁰. Metodinėse rekomendacijose mokytojams Savickaitė imperatyviai siūlė pasinaudoti Cvirkos romanu ir šiandienos JAV lietuvių išeivių kritikai: „Kalbant apie kapitalistinę Ameriką, Franke Kruke, neišvengiamai iškyla klausimai apie šiandieninį Amerikos lietuvių gyvenimą. Mokytojai privalo padėti mokiniams juos išsiaiškinti, parodyti, kad ir šiandien biznieriui garbina dolerį ir už jį yra pasirengę parduoti ir tėvynę, ir sąžinę, ir garbę.“¹⁰⁹¹ Abiturientų rašiniai liudija, kad tokiomis rekomendacijomis buvo sekama¹⁰⁹².

Aktuali, pasak Šepkaus, esanti ir „buržuazinės Lietuvos“ kritika, mat ir „tarybiniame gyvenime“ išlikę „miesčioniškos pasaulėžiūros ir buitės“ liekanų¹⁰⁹³. Atitinkamai mokomojoje bei metodinėje medžiagoje formuluotos

¹⁰⁸⁸ LŠ LLV 3 1960, p. 125.

¹⁰⁸⁹ *Ibid.*, p. 124,

¹⁰⁹⁰ *Ibid.*, p. 127, 129.

¹⁰⁹¹ E.[ufemija] Savickaitė, *op. cit.*, p. 27.

¹⁰⁹² 1955 m. Kauno abiturientas brandos egzamino rašinyje tema „Frank Kruk – buržuazinio verteivos paveikslas“, mokyklų inspektoriaus teigimu, parodė „politinį subrendimą“ tokiais teiginiais: „Dėl dolerio kiekvienas biznieriui yra pasiryžęs padaryti galą savo kaimynui. Todėl dažnai pasitaiko, kad kapitalistinių kraštų vyriausybėje sėdi įvairūs buvę plėšikai, vagys, kurie, nugalėję kitus, tapo galingesniais. Aišku, kodėl tokios vyriausybės organizuoja karus, kraujo praliejimus. Visa tai jie daro vardan to paties idealo, kurį garbina ir kiti kapitalistai, vardan aukso – kapitalo.“ (Mokyklų valdybos inspektoriaus V.[ytenio] Butanavičiaus pažyma apie egzaminų eigą Kauno miesto visuotinio mokymo ir specialiosiose mokyklose, 1955, birželio 7, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1082, l. 64.)

¹⁰⁹³ LŠ LLV 3 1960, p. 131.

Juozas Kėdainis iliustracija romanui *Frank Kruk* (1948 m. leidimui), publikuota Liongino Šepkaus *Lietuvių literatūros vadovėlyje XI klasei* (1969)

rekomenduojamos rašinio temos: „Frankas Krukas ir šiandien gyvas“¹⁰⁹⁴, „Buržuazinės valdininkijos bruožai romane „Frank Kruk““¹⁰⁹⁵.

Be ideologinio-propagandinio, *Frank Kruk* mokyklinei kanonizacijai įtakos turėjo ir žanrinis kriterijus – tai buvo pirmasis lietuvių satyrinis romanas. Cvirkos kaip satyriko svarba lietuvių literatūros istorijai imta labiau akcentuoti atlydžio metais, kai išimtinai ideologinių kūrinių nagrinėjimą literatūros moksle ir mokykloje palaipsniui ėmė keisti dėmesys žanriniams, stilistiniams ir kitiems meniniams aspektams. 1958 m. pasirodė ir Cvirkos satyrai skirta mokslo monografija – Judelevičiaus *Petras Cvirka satyrikas*. Joje teigiama, kad rašytojas praturtino ligtolinę lietuvių satyrą (Žemaitės, Kudirkos kūryba), papildydamas ją socialine ir politine kritika, panaudodamas platų satyrinio vaiz-

¹⁰⁹⁴ E.[ufemija] Savickaitė, *op. cit.*, p. 57.

¹⁰⁹⁵ LŠ LLV 3 1960, p. 132.

davimo priemonių arsenalą¹⁰⁹⁶. Meniniams satyrinio vaizdavimo principams nemažai dėmesio skirta ir Šepkaus vadovėlyje, rekomenduota ir atitinkama rašinio tema – „Satyrinio vaizdavimo būdai romane, Frank Kruk“¹⁰⁹⁷.

Vėlyvuojų sovietmečiu vis daugiau dėmesio skiriant meninėms Cvirkos prozos ypatybėms, satyrinis komponentas išryškintas ir programose (1970–1975 m. įtraukta potėmė „Šaržo, grotesko, hiperbolės, parodijos, ironijos naudojimas romane“¹⁰⁹⁸). Cvirkos kaip satyriko gebėjimai plačiai nagrinėti ir aptariant apsakymus bei kitus romanus¹⁰⁹⁹. Vis dėlto kanoninis *Frank Kruk* svoris 8-ojo dešimtmečio pabaigoje ėmė mažėti. 1980 m. programoje romanas jau nebepriskirtas privalomiems skaitiniams¹¹⁰⁰, o nuo 1983 m. apskritai nebeminimas. Tai pirmiausia susiję su tuo, kad 9-ajame dešimtmetyje vis daugiau vietos programoje skirta naujausiai literatūrai, todėl teko mažinti sovietinių klasikų kūrinių apimtį.

Šalia romanų kūrėjo sovietmečiu buvo pabrėžiamas ir Cvirkos kaip apsakymo meistro vaidmuo, bet smulkiosios prozos atranka vyresniųjų klasių programoje per penketą sovietmečio dešimtmečių įvairavo. Skirtingai nei vidurinio koncentro klasėse, kur Cvirkos kūrybą visą okupacijos laikotarpį reprezentavo apsakymas „Lakštingala“ apie sovietų partizanams talkinusių berniuką (1942)¹¹⁰¹, kalbant apie vyresnes klases įvardyti vieną ar kelis centrinis rašytojo vidinio kanono smulkiosios prozos kūrinius kebliau. Progra-

¹⁰⁹⁶ D.[ovydas] Judelevičius, *Petras Cvirka satyrikas*, Vilnius: Grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 290–291.

¹⁰⁹⁷ LŠ LLV 3 1960, p. 133.

¹⁰⁹⁸ *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei*, 1970, p. 60.

¹⁰⁹⁹ Žr. J.[uozas] Jasaitis, *Petras Cvirka*, p. 78–80; Algis Kalėda, „Komizmo bruožai romane „Meisteris ir sūnūs“, in: *Petras Cvirka – mūsų amžininkas*, sudarė Marina Baublienė, Vilnius: Vaga, 1979, p. 112–119.

¹¹⁰⁰ *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei*, 1980, p. 64.

¹¹⁰¹ Herojiškas pasakojimas apie paauglį berniuką, kuris padeda sovietų partizanams kovoti prieš nacių kariuomenę, pasak Galinio, buvo „plačiai žinomas visoje Tarybų Sąjungoje, jis išverstas į daugelio tarybinių tautų kalbas, įėjo į mokyklines chrestomatijas ir tuo būdu paplito milijoniniais tiražais“. (V.[ytautas] Galinis, *Petro Cvirkos apsakymai*, Vilnius: Valsitybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 212.) Šio apsakymo motyvais LSSR valstybiniame akademiniame dramos teatre pastatytas spektaklis vaikams „Lakštingala“ (premjera 1959 m., Balio Lukošiaus inscenizacija, režisierė Stefanija Nosevičiūtė), o Lietuvos kino studija sukūrė kino novelę (scenarijaus autorius Vytautas Žalakevičius, režisierius Balys Bratkauskas), kuri įėjo į filmą „Gyvieji didvyriai“ (1960). Sovietų partizanams talkinantį berniuką, pramintą Lakštingala, įamžino skulptorius Rimantas Daugintis; skulptūra atidengta Vilniuje 1986 m.

mų rengėjams buvo svarbu pateikti mokiniams sovietinio laikotarpio apsakymų, mat ankstesnį rašytojo kūrybos etapą pristatė romanai. Vis dėlto 1940 m. Cvirkos uoliai priimta tarnystė sovietų ideologijai lėmė jo kūrinių schemiškumą. Kadangi šio laikotarpio apsakymai tenkino konkrečius valdančiosios partijos poreikius (pateisinti sovietinę aneksiją, kurstyti neapykantą naciams, šlovinti kolektyvizaciją), aktualūs jie buvo labai trumpai. Galbūt todėl privalomų kūrinių sąrašuose sovietinio laikotarpio Cvirkos apsakymai nuolat keitėsi, tarsi programų ir chrestomatijų sudarytojai būtų ieškoję, bet neradę tinkamų, išliekamąją vertę turinčių kūrinių.

Iš ikisovietinio laikotarpio Cvirkos apsakymų daugiausia dėmesio sovietmečio vyresniųjų klasių programose ir vadovėliuose teko apsakymui „Uogelė“ iš rinkinio *Kasdienės istorijos*. Prioritetas būtent šio rinkinio apsakymams sovietmečiu teiktas tiek dėl turinio (čia ryškiau atsiskleidė socialinis ir politinis kriticismas nei pirmajame Cvirkos apsakymų rinkinyje), tiek dėl meninės raiškos (po eksperimentų su modernistine stilistika rinkinyje *Saulėlydis Nykos valsčiuje* rašytojas grįžo prie tradicinio realistinio pasakojimo).

Ikisovietiniu laikotarpiu Cvirka apsakymuose dažnai vaizduodavo (kai mo) žmonių godumą, šykštumą, nehumanišką elgesį su „nereikalingais žmonėmis“ – nelegaliu migrantu, senute motina, vargšu piemenuku ir pan. „Uogelėje“ rašytojas itin natūralistiškai, sutirštintomis spalvomis pavaizdavo bet kokią atjautą ir apskritai žmogiškumą praradusio sūnaus santykius su pasenusia motina (dėl raudonų skruostų kaime vadinama Uogele). Iš pradžių jis išvarė dirbti nebeišgalinčią senutę, bet po keleto metų nugirdęs, kad ji turinti santaupų, parsivežė ją atgal pasižadėjęs karšinti. Paaiškėjus, kad jokių pinigų Uogelė neturinti, sūnus be gailėsčio senutę numarino.

Svarbu pabrėžti, kad sovietmečio mokiniai skaitė ne 1938 m. rinkinyje publikuotą apsakymą, bet po karo perdirbtą jo variantą. Kaip ir *Žemę maitintoją*, dalį savo apsakymų Cvirka taisė, pokariu rengdamas jų rusiškąjį leidimą. 1948 m. Baužos išversta „Uogelė“ publikuota Cvirkos *Rinktiniuose raštuose* (*Избранные произведения*) Maskvoje. Būtent čia pirmąkart atlikti keitimai, kurie vėliau pateks ir į sovietmečiu publikuotus lietuviškus šio apsakymo leidimus (nors 1983 m. Cvirkos *Raštų* leidime grįžta prie pirminio apsakymo varianto, 1984 m. mokyklinėje chrestomatijoje ir toliau teikta perdirbta apsakymo versija)¹¹⁰².

¹¹⁰² Cvirka mirė 1947 m., bet tiek 1949, tiek 1983 m. *Raštuose* teigiama, kad rusiškojo apsakymų leidimo keitimus 1946–1947 m. atliko pats autorius. Vėlyvučiu sovietmečiu Cvirkos *Raštų*

Siužetas liko tas pats, tik motina ir sūnus apsakyme pakeisti samdine ir ūkininku. Tokiu būdu šiam Cvirkos kūriniai pokariu suteiktas marksistinis pagrindimas: kaime Japonu pramintas vyras taip žiauriai pasielgia su senu- te, nes jis esąs išnaudotojų klasės atstovas. Tiesa, šis keitimas pažeidė teksto logiką (apsakyme minima „neginčijama globos ir karšinimo teisė“ priklausė tėvams, ne samdiniais), bet sovietmečiu tai, regis, niekam nekliuvo. Prie- šingai, literatūros didaktikas Pranas Masiulis tikino, kad perredaguotas ap- sakymas iš esmės pagerėjo¹¹⁰³, o mokytojas Zabotka, sekdamas Galinio ver- tinimu¹¹⁰⁴, teigė, esą pakoreguotas apsakymo variantas tapo psichologiniu ir socialiniu atžvilgiu įtaigesnis¹¹⁰⁵. Galime numanyti, kad tiek rusiškojo leidi- mo rengėjams, tiek Venclovai, kuris jau po Cvirkos mirties perkėlė rusiškojo leidimo redakcinius keitimus į 1948 m. rašytojo *Raštus*¹¹⁰⁶, svarbiau atrodė dehumanizuoti „buožę“ (aktualus politinis sprendimas ką tik prasidėjusios masinės kolektyvizacijos kontekste) ir kartu „paankstinti“ Cvirkos klasinį sąmoningumą. Antai ir Šepkus vadovėlyje pabrėžė, kad Japonų nužmogėji- mą lėmusi jo socialinė klasė („be galo tamsūs ir godūs buožė, savo atbukimu, abejingumu žmogaus kančiai daugiau panašūs į gyvulį“), o skyrelio, kuria- me nagrinėjamas šis apsakymas, pabaigoje pateikė rekomendacinę rašinio temą – „Kapitalistinė santvarka – žmogiškumo priešas“¹¹⁰⁷.

Tiesa, mokiniams ne visada pavykdavo tinkamai pritaikyti klasinės lite- ratūros kritikos principus. Antai 1958 m. Švietimo skyriaus inspektorius (?) pasipiktino, kad abiturientai rašiniuose negebėjo „teisingai“ įvardyti „Uo- gelėje“ ir kituose Cvirkos apsakymuose demaskuojamų socialinių ydų prie- žasties. Sovietinės mokyklos išmokyti baisėtis „buržuazine santvarka“, jie kritikavo *visą* prieškarį Lietuvos visuomenę, o ne konkrečią – išnaudoto- jų – socialinę grupę: „Dauguma žmonių, gyvenusių buržuaziniame kaime,

~~~~~
septyntomį rengęs Galinis nurodė, kad pokariu Cvirkos ranka darytų „Uogelės“ pataisų nėra išlikę. Tad neatmestina ir galimybė, kad šį apsakymą vertėjas galėjo keisti jau po ra- šytojo mirties. (Vytautas Galinis, „Paaiškinimai“, in: Petras Cvirka, *Raštai*, t. 1: *Saulėlydis Nykos valsčiuje. Kasdienės istorijos. Ažuolo šaknys*: apsakymai, parengė Vytautas Galinis, 1983, p. 499, 503.)

¹¹⁰³ Pranas Masiulis, „Apsakymo kompozicijos analizė (remiantis P. Cvirkos „Uogelė“)“, *Tary- binė mokykla*, 1977, Nr. 5, p. 31.

¹¹⁰⁴ Galinis išsamiai aprašė visas keturias apsakymo versijas ir perrašymo istoriją, o paskutinę versiją įvertino kaip įtikinamiausią, socialiai aštriausią ir meninę prasme geriausią. (V.[y- tautas] Galinis, *Petro Cvirkos apsakymai*, p. 331–333.)

¹¹⁰⁵ Antanas Zabotka, „Kritinės literatūros panaudojimas, nagrinėjant P. Cvirkos apsakymus“, p. 36.

¹¹⁰⁶ Vytautas Galinis, „Paaiškinimai“, in: Petras Cvirka, *Raštai*, t. 1, p. 499.

¹¹⁰⁷ LŠ LLV 3 1960, p. 156.

buvo beširdžiai, gali nuskriausti, pasmaugti, užmušti, prigirdyti net artimą žmogų, nesudrebinę savo niekingos, mirtį, badą, skurdą nešančios rankos, šypsodamiesi šlykščia pasitenkinimo šypsena bejausmio budelio lūpose“, – rašė Naujamiesčio abiturientė rašinyje tema „Buržuazinio kaimo moralės kritika P. Cvirkos apsakymuose“¹¹⁰⁸.

Į privalomų kūrinių sąrašą sovietmečiu būtinai įtraukti ir 1940–1941 m. Cvirkos apsakymai. Nors šiuo laikotarpiu rašytojas buvo užsiėmęs aktyvia politine ir visuomenine veikla, todėl mažai laiko teskyrė kūrybai, sovietmečio programose ir vadovėliuose pirmosios okupacijos metais parašyti Cvirkos (kaip ir Nėries, Montvilos, Giros) kūriniai veikiausiai akcentuoti siekiant pademonstruoti, kad iš buržuazinės cenzūros rašytojus išlaisvinusi „socialistinė revoliucija“ Lietuvoje sužadino neregėtą kūrybinį proveržį (taip buvo teigiama ano meto vadovėliuose). Vis dėlto Cvirkos atveju toks sprendimas vargiai pasiteisino, nes tie keli 1940–1941 m. parašyti apsakymai rodo akivaizdžiai sumenkusią jo kūrybos meninę kokybę.

Iki 1970 m. sovietmečio privalomų kūrinių sąrašuose išsilaikiusiame šio laikotarpio rašytojo apsakyme „Ąžuolas“ (1940) kontrasto principu sugręnta džiugi dabartis (sovietų valdžia dalija valstiečiams žemę) ir niūrūs „buržuaziniai laikai“ („ponai žemę dalino“ taip, kad skurdžiausiems valstiečiams tektų tik nederlingi sklypai). Siužeto centre Jurgio Bežemio pasakojama istorija apie dvaro savininku tapusio buvusio jo prievaizdo savivalę turėjo parodyti, kad „buržuazinių laikų“ dvarininkai niekuo nesiskyrė nuo baudžiavos epochos, o buržuazinė žemės reforma, kaip savo vadovėlyje teigė Šepkus, tebuvo apgavystė¹¹⁰⁹. Taigi Cvirka čia tęsė *Žemėje maitintojoje* pradėtą temą, tik šįkart iki galo išpildė socrealizmo reikalavimą parodyti visuomenės „revoliucinę raidą“, pavaizdavęs, kaip sovietų valdžia pagaliau „panaikino buožių ir dvarininkų viešpatavimą kaime, atėmė jiems teisę išnaudoti darbo valstiečius“¹¹¹⁰.

Nuo 8-ojo dešimtmečio programose dažniausiai nurodyti tik du privalomi kūriniai (*Žemė maitintoja* ir „Uogelė“), bet pamokose buvo nagrinėjami ir kiti Cvirkos apsakymai¹¹¹¹. Apsakymą „Ąžuolas“ programoje (1970), vado-

¹¹⁰⁸ V. Girčys (Panevėžio rajonas, Naujamiesčio vidurinė mokykla), „Ar taip reikia suprasti Cvirką?“, *Tarybinis mokytojas*, 1958, birželio 8, Nr. 46 (259), p. 2.

¹¹⁰⁹ LŠ LLV 3 1960, p. 157.

¹¹¹⁰ V.[ytautas] Galinis, *Petro Cvirkos apsakymai*, p. 187.

¹¹¹¹ Žr. Norkevičienės 1976 m. parengtą XI klasės pamokų planą: Regina Norkevičienė, „XI klasės kurso planavimas“, p. 25–26.

vėlyje (1972), atnaujintose chrestomatijos laidose (1978, 1984) pakeitė kitas pirmosios sovietų okupacijos laikų apsakymas „Ažuolo šaknys“ (1940). Jame vaizduojama, kaip neįgalus senolis Urnas, stebėdamas naujo namo statybas, prisimena jaunystės vargus ir patirtą išnaudojimą. Apsakymas baigimas viltingu mirštančio protagonisto sapnu, kuriame jis nugali žvėrį. Sceną galima interpretuoti kaip socializmo pergalės alegoriją¹¹¹².

Galėtume spėti, kad „Ažuolo šaknys“ pasirinktos kaip geriausia alternatyva sovietinei Cvirkos kūrybai reprezentuoti dėl alegoriškumo, simbolizmo, kurie atitiko vėlyvajam sovietmečiui būdingą posūkį nuo išimtinai ideologinės kūrinio analizės prie dėmesio jo meninei raiškai. Metodinius šio apsakymo analizės principus pristačiusi mokytoja Anarsija Adamonienė teigė, kad dėl ekspresyvaus, simbolinio, bet sykiu ir realistiškai detalaus vaizdavimo „Ažuolo šaknys“ esąs „vienas tobuliausių ne tik P. Cvirkos, bet ir visos tarybinės lietuvių novelistikos kūrinių“¹¹¹³ (!).

Iš karo ir pokario meto apsakymų vyresniųjų klasių literatūros sąrašuose ilgą laiką teiktas jau minėtas apsakymas „Brolybės sėkla“ (1947). Tai propagandinis kūrinys, kuriame aukštinamas naujasis „tarybinis žmogus“ ir tautų draugyste paremta jo moralė. Apsakymo centre – trumpa 1941 m. vasaros scena vakarų Rusijos geležinkelio stotyje, kurioje trumpam sustoja priešingomis kryptimis vykstantys traukiniai: fronto link judantys raudonarmiečiai ir iš nacių okupuotų SSRS teritorijų besitraukiantys civiliai. Pastarųjų liūdesį ir sutrikimą stebintis idealizuotas rusų karininkas („aukštas ir tvirtas vyras, vienas iš tokių, kurių grožis suvokiamas iš pirmo žvilgsnio – atviras ir giedras Rusijos grožis“) ištaria paguodžiančią frazę: „Nesisielokit, broliai. Jus priglause motina Rusija!“¹¹¹⁴

Toliau apsakyme vaizduojama pokario Lietuvos mokyklos idilė – mokiniai kuria sienlaikraštį apie tautų draugystę SSRS. Šepkaus vadovėlyje apsakymo kompozicija paaiškinta taip:

¹¹¹² Taip apsakymo kulminaciją interpretavo Jasaitis. (J.[uozas] Jasaitis, *Petras Cvirka*, p. 58.) Mokiniai rašiniuose antrino, kad apsakyme Cvirka iškėlęs „liaudies amžinumo idėją“. (*Petras Cvirka abiturientų rašiniuose*, p. 164.)

¹¹¹³ A.[narsija] Adamonienė, „Apsakymo „Ažuolo šaknys“ nagrinėjimas XI klasėje“, in: *Petras Cvirka mokykloje*, p. 38. Šio apsakymo raiškos išskirtinumą pabrėžė ir mokytojas Vytautas Monkevičius. Žr. „P. Cvirkos Didžiojo Tėvynės karo metų apsakymų analizė XI klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1979, Nr. 3, p. 34.

¹¹¹⁴ Petras Cvirka, *Raštai*, t. 4: *Brolybės sėkla*: proza, neįėjusi į rinkinius, parengė Vytautas Galinis, Vilnius: Vaga, 1983, p. 11.

Ketvirtoji, epinė, apsakymo dalis pasakoja, kaip tautų draugystės sėkla prigijo jauniausios kartos širdyse. Tokios draugystės pavyzdį čia parodo mažas Rytų Lietuvos kaimelio mokinukas. Giliai užjausdamas dėl rasinės neapykantos nukentėjusį JAV negrą, šalia jo paveikslėlio berniukas rašo: „Mums broliai visos tautos. TSRS priglaudžia negrus!“ Šie žodžiai autoriui [turima omenyje, pasakotojui] nuskamba lyg anuomet girdėtų karininko žodžių aidas mūsų respublikos kaime.¹¹¹⁵

Chruščiovmečio pedagoginėje spaudoje rašyta, kad šis apsakymas „padeda ir padės auklėti jaunimą komunizmo idealų dvasia“¹¹¹⁶. Ir nors 1965 m. „Brolybės sėkla“ iš programų išimta, Šepkaus vadovėliuose ji ir toliau nagrinėta. O ir vėlyvojo sovietmečio pedagoginėje spaudoje šio apsakymo idėjomis argumentuotas Cvirkos kaip rašytojo internacionalisto vaidmuo¹¹¹⁷. Būtent karo ir pokario metų Cvirkos proza be jokių išlygų galėjo būti įvardyta kaip socrealistinė ir leido patį rašytoją „iššventinti“ į svarbiausius šios meno krypties klasikus lietuvių literatūroje. *Žemėje maitintojoje* esą žengęs žingsnį šio „metodo“ link, 1940–1947 m. apsakymuose Cvirka jau „davė ryškių socialistinio realizmo pavyzdžių“¹¹¹⁸. Kad kanoninė Cvirkos pozicija sovietinėje mokykloje buvo grindžiama jo kaip socrealizmo pradininko reikšme, rodo ir 1966 m. abiturientams siūlyta abitūros egzamino rašinio tema „P. Cvirka – socialistinio realizmo atstovas lietuvių literatūroje“¹¹¹⁹.

Tačiau 8-ojo dešimtmečio pradžioje atnaujinamas vadovėlį Šepkus jau privengė eksponuoti socrealizmo terminą: poskyrį „Socialistinis realizmas P. Cvirkos apsakymuose“ pervadino į „P. Cvirkos – apsakymų kūrėjo – stiliaus bruožai“. 7-ojo dešimtmečio vadovėlio laidose šis poskyris būdavo pradedamas sakiniu „Didžiojo Tėvynės karo ir pokario meto P. Cvirkos apsakymai yra ryškūs socialistinio realizmo pavyzdžiai“¹¹²⁰; o nuo 8-ojo dešimtmečio jį pakeitė šis: „P. Cvirkos apsakymai yra geriausi trumpo apsakymo

¹¹¹⁵ LŠ LLV 3 1960, p. 165.

¹¹¹⁶ V. Motiejūnas (Vilniaus 7-osios vidurinės mokyklos mokymo dalies vedėjas), „Neišsenką lobiai tautų draugystės auklėjimui“, *Tarybinis mokytojas*, 1959, kovo 12, Nr. 21 (338), p. 2.

¹¹¹⁷ G.[enovaitė] Grigėnienė, „Rašytojo internacionalisto žodis“, *Tarybinis mokytojas*, 1977, spalio 5, Nr. 80, p. 2.

¹¹¹⁸ LŠ LLV 3 1960, p. 169; E.[ufemija] Savickaitė, *op. cit.*, p. 55.

¹¹¹⁹ Mokyklų valdybos inspektoriaus V.[ytauto] Jakelaičio informacija apie vidurinio ir aštuonmečio mokslo egzaminus Klaipėdos rajono mokyklose, [1966], LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 2313, l. 158.

¹¹²⁰ *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, šeštasis leidimas, 1968, p. 149.

pavyzdžiai lietuvių literatūroje.¹¹²¹ 1981 m. publikuotoje apybraižoje apie Cvirką Jasaitis nė karto neužsiminė apie socrealizmą¹¹²².

Skirtingai nei Nėries, Cvirkos kūrybos mokyklinė recepcija vėlyvuojų sovietmečiu menkai kito: rašytojo pristatymas vadovėliuose nuo pat 1960 m. beveik netaisytas (tik 1970 m. atnaujindamas vadovėlį Šepkus kiek daugiau dėmesio skyrė kūrinių stiliui ir meninėms ypatybėms), 1970–1987 m. iš esmės nekito ir rašytojui skirtos temos aprašas vyresniųjų klasių programoje (tik 1980 m. kiek praplėstos potemių formuluotės, įtraukta daugiau stilistinių aspektų). Akademinei Cvirkos recepcija taip pat nusistovėjo atlydžio metais: leidžiant rinkinį *Petras Cvirka literatūros moksle ir kritikoje* (1977) įtraukti vos keli vėlyvuojų sovietmečiu parašyti straipsniai.

Kanonizacijos mastais sovietmečio mokykloje Cvirką lenkė tik Nėris. Jie du sudarė „tarybinių klasikų“ diadą: abu dalijosi socrealizmo pradininkų laurus (vienas prozoje, kita poezijoje), įkūnijo lietuvių liaudies interesams pasišventusių rašytojų kovotojų idealą, jų kūryba vadinta nepralenkiamo literatūrinio meistriškumo pavyzdžiu ateities kartoms.

Cvirka buvo vienintelis rašytojas, kuriam įamžinti specialiai suformuota aikštė Vilniaus centre (teko nugriauti ten stovėjusį pastatą)¹¹²³. Didelis granto luitas, ant kurio 1959 m. pastatytas rašytojo paminklas (skulptorius Juozas Mikėnas), turėjo simbolizuoti ne tik didį prozininko talentą¹¹²⁴, bet ir centrinę jo vietą „tarybinės lietuvių literatūros“ kanone. Klasiko pozicija steigta ne tik įamžinimo formomis¹¹²⁵, bet ir valstybiniais apdovanojimais¹¹²⁶, intensyvia kūrybos sklaida: lyginant su tarpukariu, Cvirkos tiražai išaugo de-

¹¹²¹ LŠ LLV XI 1971, p. 122.

¹¹²² J.[uozas] Jasaitis, *Petras Cvirka*, p. 99–121. Jasaitis neplėtojo ir nepagrįstos romano interpretacijos kaip esą raginimo valstiečiams jungtis į revoliucinę kovą. Nors ir aptarė istori-
nį žemės reformos kontekstą bei įvardijo, kad Taručių šeimos likimą pirmiausia nulėmė socialinės priežastys, tyrėjas susitelkė į *Žemės maitintojos* veikėjų vaizdavimą, menines priemones, įtaigumą.

¹¹²³ Plačiau apie Cvirkos paminklo sumanymą ir jo realizavimą žr. *Atsiminimai apie skulptorių Juozą Mikėną*, parengė Gražina Marija Martinaitienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2017, p. 35, 64–66, 140, 167–168.

¹¹²⁴ Taip paminklo postamentą interpretavo LKP Vilniaus miesto pirmasis sekretorius Feliksas Bieliauskas. Žr. „Paminklas P. Cvirka“, *Tarybinis mokytojas*, 1959, kovo 15, Nr. 22 (339), p. 3.

¹¹²⁵ 1951 m. Kaune atidarytas memorialinis Cvirkos muziejus. Rašytojo vardu pavadintos gatvės didžiuosiuose Lietuvos miestuose, garlaivis, Vilkijos vidurinė mokykla (1953) ir kolūkis rašytojo gimtajame krašte.

¹¹²⁶ Už „nuopelnus liaudžiai ir literatūrai“ Cvirka buvo apdovanotas „Garbės ženkle“ ir „Raudonosios Darbo vėliavos“ ordinais. (*Knyga apie Petrą Cvirką*, p. 17.)

Petro Cvirkos paminklas
Vilniuje (skulptorius Juozas
Mikėnas). Fotografas
Algirdas Karosas, 1959.
LCVA

šimteriopai¹¹²⁷, išėjo net du *Raštų* leidimai (13 tomų komplektas 1949–1957, 7 tomų – 1983–1986), *Rinktinių raštų* tritomis – 1979 m.

Cvirkos (kaip ir Nėries) kanonizacija vyko visos SSRS mastu. Sovietmečiu pretenduoti į aukštą kanoninę poziciją Lietuvoje galėjai tik būdamas pripažintas Sovietų Sąjungoje. Taip veikė centralizuota kultūros ir švietimo politika šioje šalyje. Didelę dalį sovietmečio Cvirkos tiražų sudarė leidimai rusų kalba. Nė vienas kitas lietuvių rašytojas nebuvo taip gausiai verčiamas į kitas (komunistinio bloko ir SSRS) kalbas¹¹²⁸. Šis faktas, kaip rašytojo pri-

¹¹²⁷ *Petras Cvirka gyvenime ir kūryboje*, p. 158.

¹¹²⁸ *Ibid.*, p. 4.

pažinimo įrodymas, minėtas ir vadovėliuose¹¹²⁹. Cvirkos kūrybai nagrinėti mokykloje skirtoje metodinėje medžiagoje netgi paskelbta, kad *Žemė maitintoja* esąs „pirmas kūrinys, išvedęs lietuvių literatūrą už Lietuvos ribų“¹¹³⁰ („pamirštant“, kad Donelaitis į vokiečių kalbą išverstas dar XIX a. pradžioje).

Panašiai kaip Nėris, Cvirka sovietmečiu susilaukė itin iškilmingų jubiliejų minėjimų¹¹³¹. Pavyzdžiui, 1979 m. rašytojo septyniasdešimtmečio proga pastatyti net trys spektakliai jo kūrybos motyvais¹¹³². Mokyklose jubiliejus minėtas ne tik per Cvirka atminti skirtas pamokas – rengti rašytojo kūrybos skaitovų ir rašinių konkursai, specialūs literatūros vakarai, organizuotai lankyta jo gimtinė ir pan.¹¹³³

APIBENDRINIMAS

Totalitarinis režimas naudojo mokyklines (ypač humanitarines) disciplinas naujai sovietinei visuomenei ideologiškai indoktrinuoti ir auklėti. Šiam tikslui tarnavo ir literatūrinio ugdymo turinys. Nors kardinaliai pakeisti per du nepriklausomybės dešimtmečius susiklosčiusį mokyklinį kanoną nesiimta, jo konsteliacija modifikuota taikant lenininį mokymą apie dvi kultūras (pažangiąją ir reakcinę) vienoje nacionalinėje kultūroje. Visiškai pašalinti iš kanono idealistinės („reakcinės“) pasaulėžiūros autorių buvo neįmanoma, nes (ypač kalbant apie XVIII–XIX a. laikotarpį) jų tiesiog nebuvo kuo pakeisti. Todėl atsisakyta nepagrindinių kanono autorių (Valančiaus, Pietario, Vydūno, Šatrijos Raganos) arba dekanonizacija veikė ribotą laiką, iki atlydžio (Krėvė). Likusiųjų (Baranausko, Maironio, Biliūno) aksiologinę heterodoksiją bandyta adaptuoti prie sovietinės vertybių sistemos pasitelkus homogenizacines praktikas (biografijos ir kūrybos perinterpretavimą, ideologiškai tendencingą kūrinių (ištraukų) atranką ir kupiūravimą). Taip dalis idealisti-

¹¹²⁹ LŠ LLV 3 1960, p. 169 ir vėlesniuose šio vadovėlio leidimuose.

¹¹³⁰ E.[ufemija] Savickaitė, *op. cit.*, p. 52.

¹¹³¹ Žr. „Kronika“, in: *Petras Cvirka – mūsų amžininkas*, p. 248–250.

¹¹³² Kauno valstybinio dramos teatro spektaklis pagal Cvirkos apsakymais paremtą Eugenijaus Ignatavičiaus pjesę „Šuo danguje“ (režisierius Romas Vikšraitis), Lietuvos nacionalinio dramos teatro (tuo metu – LSSR valstybinis akademinis dramos teatras) „Meisteris ir sūnūs“ (režisierė Kymantaitė), Kauno valstybinio muzikinio teatro miuziklas „Pagramančio šnekučiai“ to paties Cvirkos romano *Meisteris ir sūnūs* motyvais (pastatė Rimantas Vaitkevičius).

¹¹³³ Žr. [Redakcija], „Žmogaus ir kūrybos paralelės“, *Tarybinis mokytojas*, 1979, liepos 8, Nr. 20, p. 3; Algimantas Zurbas, „Gera našta“, *Moksleivis*, 1979, Nr. 2, p. 11–12.

nės pasaulėžiūros autorių (Donelaitis) paversti pažangiosios (materialistinės, darbo liaudies) kultūros reprezentantais. Pastarųjų gretos mokykliniame kanone pildytos naujais proletarinių (Janonio, Mickevičiaus-Kapsuko, Montvilos) ir sovietams lojaliais laikytų rašytojų (Putino, Nėries, Cvirkos) vardais.

Nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio sovietų Rusijoje formuota, o vėliau ir okupuotiems kraštams primesta marksistinė-lenininė literatūros samprata pabrėžė ideologinius ir socialinius kūrinio aspektus, o literatūros tekstas laikytas autoriaus pasaulėžiūros išraiška. Toks požiūris lėmė išaugusį dėmesį rašytojo (politinei) biografijai mokyklinėse literatūros programose, vadovėliuose, egzaminuose ir stimuliuo kūrėjo *asmenybės* kanonizaciją. Nors dėmesio rašytojo asmeniui netrūko ir tarpukariu, dauguma ano meto rašytojų įamžinimo iniciatyvų kilo iš pačių bendruomenių. Sovietų Lietuvoje rašytojų paminklų, muziejų steigimą, jubiliejų minėjimus ir laidotuvių iškilmes organizavo ir (ar) prižiūrėjo partija. Šia prasme sovietmetį pagrįstai galėtume vadinti rašytojo asmenybės kulto metais; nei prieš, nei po okupacijos nebuvo skiriama tiek daug valstybinių resursų (pasirinktiems) literatams pagerbti. Mokykliniuose vadovėliuose kanonizuota ne tik konkretaus rašytojo kūryba, bet ir jo gyvenimo pasakojimas mokiniams pateiktas kaip sektingas pavyzdys (Žemaitė, Janonis, Montvila, Nėris, Cvirka).

Sovietinėje mokykloje formuojant lietuvių literatūros raidos pasakojimą, sekta įkandin akademinės istoriografijos, neretai tie patys autoriai buvo atsakingi už konkretaus rašytojo pristatymą mokslo bendruomenei ir mokiniams. Viena vertus, tai galėtume vertinti kaip vadovėliuose pateikiamų dalykinių žinių patikimumo garantą. Antra vertus, ši praktika rodo, kad švietimo politikai literatūros žinių standartizavimo ir unifیکavimo poreikį kėlė aukščiau už mokyklinės pedagogikos principus. Skirtingai nei tarpukariu, kai galėjome fiksuoti skirtumus tarp mokyklinio, leidybinio, įamžinimo ir kitų taikomųjų kanonų (pvz., anuomet Donelaitį pagrįstai galėtume vadinti „mokykliniu klasiku“), sovietmečiu visos literatūros kanono rūšys formuotos centralizuotai ir pagal tuos pačius kriterijus: liaudiškumo (atsitovavimo darbo liaudies interesams ir kūrinio artimumo (suprantamumo) plačiosioms masėms), materialistinės pasaulėžiūros, (sovietinio) patriotizmo, (soc)realizmo (konkretumo, tikroviškumo, tipiškumo), partiškumo (šis taikytas tik sovietinio laikotarpio kūriniams).

Tautinėje mokykloje literatūros istorija pasakota pagal tautinio sąmoningumo kilimo kreivę nuo pirmųjų gimtosios kalbos svarbą įsisąmoninusių raštijos autorių iki susipratusios Klaipėdos krašto lietuvininkės Simonaity-

tės (1939 m. programoje). Sovietinėje mokykloje literatūros istorija taip pat suprasta kaip progreso istorija, tik čia pažangą lėmusi ne tautinė savivoka, o visuomenės raida: sociumas marksistinėje istoriosofijoje vaizduojamas neišvengiamai besivystantis komunizmo linkme, todėl ir literatūra (menas) tariamai nuolat progresyvėja. Tai paaiškina, kodėl sovietinių lietuvių literatūros klasikų pora – Nėris ir Cvirka – laikyti geriausiais *visų laikų* nacionaliniais rašytojais; jie esą galėję pasitelkti pažangiausią socrealizmo „metodą“, kuris ankstesnių epochų rašytojams buvo nežinomas.

Atlydžio metais literatūros moksle prasidėjusi vulgariojo sociologizavimo kritika 7-ojo dešimtmečio viduryje pasireiškė ir mokykliniame literatūros ugdyme. Pamokose imta labiau paisyti turinio ir meninės formos vienybės, daugiau dėmesio skirta kūrinių kompozicijai, stiliui, poetikai aptarti. Būtent tuo metu mokykloje pradėta nagrinėti vis daugiau individualiosios, intymiosios lyrikos (Maironio, Janonio, Nėries), programose daugėjo naujausios poezijos. Nusistovėjusios mokyklinio kanono struktūros šie pokyčiai nepakeitė, bet koregavo kanoninių kūrinių interpretacijas. Brežnevinės liberalizacijos metais kai kurių rašytojų mokyklinėje recepcijoje jau galima užčiuopti tarpukario tautinės mokyklos interpretacinio kanono aidą: Doneičio *Metuose* ginama tautinė kalba ir tapatybė, realistinių Krėvės apsakymų herojus – lietuvių kaimiečio tipažas.

Laisvėjant kultūriniam gyvenimui literatūros kurso turinio kontrolė silpo (mokytojams suteikta daugiau laisvės patiems rinktis kūrinius XI klasės kurse), bet marksistinė-lenininė literatūros samprata galiojo visą sovietų okupacijos laikotarpį. Nors dalis vėlyvojo sovietmečio mokyklinės medžiagos rodo, kad estetinis kūrinių suvokimas ir analizė į antrą planą išstūmė teminį-idėjinį (marksistinė-lenininė metodologija grįžta) nagrinėjimą, 1969–1971 m. programose ir mokomojoje medžiagoje suformuotas nagrinėjamų autorių ir kūrinių kanonas bei interpretacinės gairės¹¹³⁴ (su menkomis korekcijomis) išsilaikė iki pat Sąjūdžio metų. Tik šiuo laiku imta esmingai pertvarkyti Lietuvos švietimo sistemą, paskutinė sovietų okupacijos metais pasirodžiusi literatūros programa (1989) turiniu ir ugdymo principais daug artimesnė antrosios Lietuvos Respublikos programoms, todėl ji bus aptarta kitame skyriuje.

¹¹³⁴ 7-ojo dešimtmečio pabaigoje, pasak istorikų, nusistovėjo ir oficiali sovietų Lietuvos atminimo kultūra: užbaigta tarpukario Lietuvos atminimo kultūros revizija, įdiegtas sovietinis valstybinių švenčių ir atminimo dienų kalendorius. (Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Kražių skerdytės 1893 m. lapkričio 10 d.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023, p. 523.)

ANTROJI LIETUVOS RESPUBLIKA

ĮVADAS

Lietuvos švietimo sistemos ypatumai

Lietuvos švietimo reforma pradėta 1988 m. Tų metų vasario mėn. SSKP CK plenumo švietimo klausimas iškeltas kaip vienas pamatinių¹. Nors paradigminių pokyčių plenumo nutarimai nenumatė, jis tapo postūmiu naujiems ugdymo pertvarkos projektams rengti. Išsamiausiai Lietuvos švietimo sistemos raidą nuo 1988 m. aprašiusi Ramutė Bruzgelevičienė pažymėjo, kad tuo laiku SSRS mastu suformuluotos ugdymo demokratizacijos prielaidos, išreikštas poreikis nusikratyti autoritarinės mokyklos modelio². Lietuvoje šios permainos sutapo su Sąjūdžiu, tad mokyklos demokratizavimą bandyta suderinti su tautiškumo principu. 1988 m. gruodžio 8 d. Lietuva visai SSRS pristatė tautinės mokyklos projektą, iškėlusį „naują humanizmo idėjomis paremtą mokyklos uždavinį – atsigręžti į žmogų kaip absoliučią vertybę“³. (Be kita ko, tų pačių 1988 m. lapkričio 18 d. LSSR Aukščiausioji Taryba lietuvių kalbą pripažino valstybine⁴.)

¹ Žr. „TSKP Centro komiteto plenumo nutarimas. Vidurinių ir aukštųjų mokyklų pertvarkymas ir partijos uždaviniai, kad jis būtų įgyvendintas“, *Tarybinis mokytojas*, 1988, vasario 26, Nr. 17, p. 1–2. Apie šiuos nutarimus žr. „Persitvarkymas ir mokykla. TSKP CK plenumo nutarimai atveria plačius horizontus pedagogų kūrybai“, *Tarybinis mokytojas*, 1988, kovo 2, Nr. 18, p. 1; „Liaudies švietimą – į persitvarkymo uždavinių lygį“, *Tarybinis mokytojas*, 1988, birželio 8, Nr. 46, p. 1–2, ir kt.

² Ramutė Bruzgelevičienė, *Lietuvos švietimo kūrimas 1988–1997*, Vilnius: Sapnų sala, 2008, p. 56.

³ Ramutė Bruzgelevičienė, Loreta Žadeikaitė, „Ugdymo paradigmos kaita XX–XXI a. sandūroje – unikalus Lietuvos švietimo istorijos reiškiny“, *Pedagogika*, 2008, t. 89, p. 25.

⁴ Apie šio statuso pokytį žr., pvz., Albertas Rosinas, Kęstutis Margevičius, Genovaitė Grišienė, Zita Alaunienė, „Kodėl turi būti lengviau?“, *Tarybinis mokytojas*, 1989, vasario 3, Nr. 10, p. 1.

Tautinės mokyklos idėja išplėtota 1988–1990 m. paskelbtoje tautinės mokyklos koncepcijoje⁵. Pagrindinės jos autorės – tuometinio Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto darbuotojos Meilė Lukšienė⁶ ir Laima Tupikienė. Nors siūlytas ne vienas reformuojamos švietimo sistemos modelis⁷, būtent tautinės mokyklos koncepciją ėmėsi įgyvendinti atkurtos valstybės švietimo kūrėjai. Jo pamatas – humanizmo ir tautiškumo dėmuo: ugdymas grindžiamas kiekvieno asmens savirealizacija (kūrybiškumo, individualumo ugdymas), bet sykiu akcentuota, kad asmuo save apibrėžia pirmiausia per santykį su nacionaline kultūra⁸. Idėjiškai tautinės mokyklos koncepcija atitiko tautinio atgimimo idealus. Sąjūdžio programose skelbta būtinybė „sukurti savarankišką humanistiniu, demokratinu principu paremtą tautos švietimo sistemą“⁹, pabrėžiant kartu ir individo, ir tautinės kultūros ugdymą¹⁰. *Lietuvos švietimo koncepcijoje* (1992) deklaruotos humanistinės, demokratinės ir pilietinės vertybės¹¹. Taigi principinė Sąjūdžio laikų ir viso XX a. paskutinio dešimtmečio švietimo dokumentų linkmė buvo humanistinė, t. y. laisvojo ugdymo paradigma, besiskleidžianti tautinės kultūros terpėje¹².

⁵ Koncepcija pristatyta ir visuomenei svarstyti pasiūlyta periodinėje spaudoje, vėliau pateikta leidiniuose: *Tautinė mokykla: Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija*, parengė M.[eilė] Lukšienė et al., Vilnius: Žinijs, 1989; *Tautinė mokykla I: Mokyklų tipų koncepcijų projektai*, sudarė V.[alentinas] Narkevičius, Kaunas: Šviesa, 1989; *Tautinė mokykla II: Ugdymo turinio koncepcijų projektai*, sudarė V.[ioleta] Jonynienė, Kaunas: Šviesa, 1990.

⁶ Lukšienė nurodo ir daugiau prie tautinės mokyklos koncepcijos prisidėjusių Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto darbuotojų: žr. Meilė Lukšienė, „Pedagogikos institutas ir reformos idėjos“, in: Eadem, *Jungtys*, sudarė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 100–102.

⁷ Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo sektoriuje svarstyti du koncepcijų projektai. (Lietuvos TSR švietimo ministerijos Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo sektoriaus posėdžio, įvykusio 1988 m. rugpjūčio 31 d., protokolas Nr. 3, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 1237, l. 7–8.)

⁸ *Tautinė mokykla: Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija*, p. 4–6; *Tautinė mokykla II*, p. 6.

⁹ „Rezoliucija Nr. 4. Dėl tautos švietimo sistemos“, in: *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: Steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22–23 d.*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 220–221.

¹⁰ Apie tai plačiau žr. Justinas Dementavičius, „Sąjūdžio tapatybės beišskant: sovietinės refleksijos modernybės bruožai Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2011, t. 2 (29), p. 234.

¹¹ *Lietuvos švietimo koncepcija*, parengė Meilė Lukšienė et al., Vilnius: Leidybos centras, 1992, p. 7.

¹² Ramutė Bruzgelevičienė, *Lietuvos švietimo kūrimas 1988–1997*, p. 97–98.

Remiantis tautinės mokyklos koncepcija, dalykų (ypač humanitarinių disciplinų) turinys formuotas pirmiausia atsižvelgiant į tai, ar juo perteikiama „tautos istorij[a], kultūr[a], tradicij[os] ir paproč[i]ai“¹³. Nei pačios koncepcijos tekste, nei *Lietuvos švietimo koncepcijoje* nėra tiesioginių nuorodų į pirmosios Lietuvos Respublikos pedagogikos tradiciją¹⁴. Tačiau pagal tautinės mokyklos koncepciją parengtoje medžiagoje neabejotinai orientuotasi į Stasio Šalkauskio ir Antano Maceinos tautinio auklėjimo principus¹⁵. Sąjūdžio metais perleisti jų ir kitų tarpukario ugdymo filosofų veikalai¹⁶. Tai gi tautinis auklėjimas, panašiai kaip XX a. 4-ąjį dešimtmetį, vėl tapo vienu svarbiausių mokyklinio ugdymo uždavinių. Neatsitiktinai sutampa ir XX a. 4-ojo dešimtmečio bei XX a. pabaigos tautinės mokyklos pavadinimai.

Humanitariniai dalykai – kertiniai tautiniam auklėjimui. 1989 ir 1991 m. lietuvių kalbos ir literatūros programose išryškinta, kad humanitarinės disciplinos „yra pagrindinės žmogaus dorovės ir pilietiškumo ugdytojos, susiejančios žmogų su savosios tautos kultūra ir atveriančios jam pasaulio kultūros erdvę. [...] Kultūros vertybių sistemoje labai svarbi yra literatūra, kurioje tarsi židinyje koncentruojasi svarbiausi žmogaus ir tautos būties momentai“¹⁷. Tautinio atgimimo idealai ir prioritetas tautinei kultūrai nulėmė vis stiprėjančią gimtosios kalbos ir literatūros statusą mokykloje. Sąjūdžio metais dalyko pamokų skaičius kai kuriose klasėse (V–VI) buvo šoktelėjęs net iki 7 savaitinių¹⁸ (vė-

¹³ Kęstutis Miškinis, „Pagrindiniai tautinės mokyklos koncepcijos požymiai“, *Tautinė mokykla*, 1990, Nr. 7, p. 32–33.

¹⁴ Tiesa, 1997 m. pasirodžiusiose Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose I–X klasėms minimi Stasys Šalkauskis, Jonas Gudaitis-Vabalas. (*Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. I–X klasės*, sudarė Ž.[ibartas] Jackūnas, D.[arius] Kuolys, M.[eilė] Lukšienė, Vilnius: Leidybos centras, 1997, p. [5]. Toliau vartojama santrumpa BPr I–X 1997.)

¹⁵ Jonas Aničas, „Tautinės mokyklos koncepcijos raida Lietuvoje iki 1940 m.“, *Tautinė mokykla*, 1989, Nr. 12, p. 13–14; Irena Čepienė, „Tautinės mokyklos tradicijų ištakos“, *Tautinė mokykla*, 1990, Nr. 6, p. 4–6; Vilija Salienė, „Drąsinęs savarankiškai mąstyti“, *Gimtas žodis*, 1989, Nr. 5, p. 6–7; „Tik tautinė“, *Dialogas*, 1992, kovo 13, Nr. 10, p. 1–2.

¹⁶ Perleistas Maceinos *Tautinis auklėjimas* (1991), išėjo Šalkauskio *Pedagoginiai raštai* (1991), *Jaunuomenė ir gyvoji dvasia* (1990); Maceinos, Šalkauskio, Juozo Ambrazevičiaus, Zigmo Kuzmickio, Zenono Ivinskio ir kitų XX a. pirmos pusės autorių pedagoginiai, didaktiniai veikalai ar jų ištraukos nuo 1989 m. perpublikuoti *Gimtajame žodyje* bei kituose leidiniuose.

¹⁷ *Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XII klasei*, Lietuvos TSR švietimo ministerija, Kaunas: Šviesa, 1989, p. 34. Toliau vartojama santrumpa BPr LKL V–XII 1989.

¹⁸ Regina Norkevičienė, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė)*: vadovėlis, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007, p. 24; Eadem, „Mokyklinė lituanistika mokymo planuose. XX a. antroji pusė“, *Gimtas žodis*, 2001, Nr. 6, p. 6.

liau pamokų skaičius sumažėjo¹⁹). Galima pritarti Vilniaus universiteto dėstytojo, mokyklinių programų rengėjo Dariaus Kuolio apibendrinimui, kad Sąjūdžio ir ankstyvaisiais nepriklausomybės metais esminis lietuvių kalbos ir literatūros pamokoms keltas uždavinys – sukurti vertybinį ugdymo turinį ir „lituanizuoti gyvenimą“²⁰. Lietuva šia prasme nebuvo išskirtinė. Kitose Rytų ir Vidurio Europos valstybėse vaduojantis iš SSRS įtakos tautinis ir pilietinis ugdymas taip pat tapo svarbiu literatūros disciplinos uždaviniu²¹.

Paskelbus nepriklausomybę, smarkiai pakito mokytojų rengimas²². Pristatyti vakarietiški švietimo modeliai, tikėtasi, kad mokytojai turės didesnę laisvę pasirinkti ugdymo turinį. Ir švietimo dokumentuose, ir diskusijose dėl tautinės mokyklos koncepcijos pažymėta, kad akcentuojant tautines vertybes taip pat svarbu ir atsiverti kitoms kultūroms²³. Taigi siekta tautinį ir pilietinį lavinimą suderinti su orientacija į Vakarus. Provakarietiška švietimo politikos linkmė itin išryškėjo XX–XXI a. sandūroje, suaktyvėjus Lietuvos eurointegraciniais procesams²⁴. Pasak edukologo Kęstučio Trakšelio, daugelyje posovietinių šalių „[p]irmieji švietimo instituto transformacijos modeliai buvo kuriami arba gręžiantis į praeitį, arba kopijuojant užsienį“²⁵. Lietuvoje derinti abu aspektai.

¹⁹ XXI a. išplėstinio kurso dalyko savaitinių pamokų skaičius vyresnėse klasėse įprastai – 5–6, bendrojo kurso – 3–4. (*Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai XI–XII klasėms*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002, p. 11; 2011–2013 metų pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2011, p. 30–31.)

²⁰ Darius Kuolys, „Ar įvyks lituanistikos renesansas?“, parengė Lizeta Lozuraitytė, *Dialogas*, 2009, gruodžio 4, Nr. 44, p. 3.

²¹ Plačiau žr. *Civic Education Across Countries: Twenty-Four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*, edited by Judith Torney-Purta, John Schwille, Jo-Ann Amadeo, Utrecht: Eburon Publishers, 1999.

²² Žibartas Jackūnas, *Lietuvos švietimo kaitos linkmės*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 20–22; Rimantas Želvys, „Transformations of Teacher Education Policy in Central and Eastern Europe“, in: *Mokslu grįsto švietimo link*, sudarė Daiva Jakavonytė-Staškuvienė, Emilija Sakadolskienė, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017, p. 19, 23.

²³ Žr. *Tautinė mokykla I*, p. 10–11; Marcelijus Martinaitis, „Penki klausimai“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 1, p. 23, ir kt.

²⁴ Plačiau žr. Rimantas Želvys, „Visuomenės požiūris į švietimo reformą: kas pasikeitė per 20 metų“, *Pedagogika*, 2009, t. 95, p. 24–27; Lilija Duoblienė, „Švietimo politika ir globalizacija: nacionaliniai ir supranacionaliniai ypatumai“, *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2010, t. 25, p. 78–81.

²⁵ Kęstutis Trakšels, „Švietimo kaip socialinio instituto transformacija modernioje Lietuvoje“, *Pedagogika*, 2013, t. 110, p. 15.

Pirmasis Lietuvos švietimo reformos etapas baigtas 1997 m.²⁶, kai sukurta bendra permanentinė šalies švietimo sistema²⁷. Vis dėlto tautinės mokyklos koncepcija bendrajam ugdymui poveikį darė ir pasibaigus šiam etapui, t. y. visą antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpį. Remiantis 2013 m. atliktais švietimo raidos Lietuvoje tyrimais, 1990 m. pasirinkta vertybinė švietimo orientacija įvairiuose dokumentuose nuosekliai išlaikyta ir XXI a. pradžioje²⁸, o idėjiniai ugdymo pagrindai apibrėžiami panašiai kaip pirmajame nepriklausomos Lietuvos Švietimo įstatyme (1991). Literatūriniame ugdyme, kaip matysime, pokyčių būta, bet vertybinės nuostatos visą aptariamą laikotarpį lieka panašios.

(Literatūros) didaktikoje, savo ruožtu, XX–XXI a. sandūroje prasidėjo rimtesni pokyčiai. Visame Lietuvos švietime nuo klasikinės, reprodukcinės (poveikio) paradigmos pereita prie interpretacinės (sąveikos) paradigmos²⁹. Poveikio paradigmoje mokytojas suvokiamas kaip centrinis ugdymo procese, o mokiniai laikomi jo paskirtų užduočių vykdytojais. Sąveikos paradigma paremta mokytojo ir mokinių bendradarbiavimu, abipusiu ryšiu, aktyvesniu mokinio vaidmeniu įsisavinant žinias ir ugdantis gebėjimus. Žengiant į XXI a. imta plačiau kalbėti apie kompetencijomis grįstą ugdymą, švietimo dokumentuose pradėjo figūruoti kompetencijos sąvoka³⁰. „Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatose“ formuluota, kad dalykų turinys kuriamas orientuojantis „į bendrųjų gebėjimų, vertybinių nuostatų ugdymą ir dabarties žmogui būtinų kompetencijų suteikimą“, o esminis ugdymo siekis turėtų būti ne perimti žinias, bet ugdyti gebėjimą jas analizuoti, kritiškai vertinti bei praktiškai panaudoti³¹. Lietuvių literatūros kanono raidai šie

²⁶ Žr., pvz., Rimantas Želvys, *op. cit.*, p. 24–27.

²⁷ Romas Prakapas, „Švietimas ir ugdymas Lietuvoje: sistemos ir idėjų kaita“, in: *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20: Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*: mokslo straipsnių rinkinys, atsakingasis redaktorius Gediminas Mesonis, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2010, p. 794.

²⁸ Žr. *Švietimo raidos Lietuvoje įžvalgos*: medžiaga diskusijoms, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2013, p. 15, prieiga internetu: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/02/Svietimo_raida-2013_svietstrat.pdf [žiūrėta: 2024-02-13].

²⁹ Ramutė Bruzgelevičienė, „Ugdymo paradigma – didaktikos idėjų pamatas“, in: *Ugdymo paradigmų iššūkiai didaktikai*: kolektyvinė monografija, sudarė ir parengė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2014, p. 32–55.

³⁰ „Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatos“ (2003); „Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija“ (2007); „Nacionalinė darnaus vystymosi švietimo 2007–2015 metų programa“ (2007), prieiga internetu: <https://e-seimas.lrs.lt/> [žiūrėta: 2023-11-18].

³¹ „Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatos“.

pokyčiai taip pat svarbūs, nes XX–XXI a. sandūroje ieškota būdų literatūros pamokose stiprinti interpretacinę kompetenciją, o tai keitė nagrinėjamų kūriniių atrankos principus. Lietuvos švietimo sistema kompetencijomis grįstu ugdymu paremta iki šiol. (Nors mūsų tyrimas apima mokyklinio literatūros kanono raidą iki 2018 m., pastebėtina, kad kompetencijų ugdymas taip pat yra pagrindinė linkmė 2022 m. priimtoje ir 2023 m. įsigaliojusioje lietuvių kalbos ir literatūros programoje³².)

Mokyklinės lietuvių literatūros programos ir abitūros egzaminai

Aptariamui laikotarpiui už mokyklines programas buvo atsakinga Nacionalinė švietimo agentūra³³, o egzaminus organizavo ir prižiūrėjo Nacionalinis egzaminų centras³⁴ (2019 m. integruotas į Nacionalinę švietimo agentūrą). Literatūros programas rengė autorių grupės. Įprastai jų branduolys – literatūrologai, kurie taip pat rašė vadovėlius, kūrė mokomąją medžiagą, skelbė straipsnius pedagoginėje spaudoje³⁵. Aktyvus literatūros tyrėjų dalyvavimas mokykliniame ugdyme dažnai kelia įtampas: mokslininkai kritikuoja dėl perdėto akademiškumo ir dėl to, kad į mokyklinę lituanistiką bando perkelti savo profesinius interesus³⁶. Kad ir kaip ten būtų, literatūros programų turinį antrosios Lietuvos Respublikos metais įprastai modeliavo ne edukologai ar pedagogikos žinovai, bet literatūros tyrėjai. Dėl to, anot Bruzgelevičienės, „ugdymo turinio kūrimo procesui didaktika, kaip mokymo ir mokymosi

³² „Lietuvių kalba ir literatūra“, prieiga internetu: <https://www.emokykla.lt/bendrosios-programos/visos-bendrosios-programos/22> [žiūrėta: 2024-02-11].

³³ Įstaiga keitė pavadinimus: nuo 1958 m. – Mokyklų mokslinio tyrimo institutas, nuo 1972 m. – Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas, nuo 1990 m. – Mokslinio švietimo reformos centras, nuo 1992 m. – Pedagogikos institutas, nuo 2001 m. – Švietimo plėtotės centras, nuo 2009 m. – Ugdymo plėtotės centras. 2019 m. drauge su kitomis Švietimo, mokslo ir sporto ministerijai pavaldžiomis institucijomis perorganizuota į Nacionalinę švietimo agentūrą.

³⁴ Nuo 1996 m. ši įstaiga vadinosi Egzaminų centras, nuo 2000 m. – Nacionalinis egzaminų centras.

³⁵ Iš antrosios Lietuvos Respublikos metais leistų pedagoginės spaudos leidinių lituanistikai aktualiausi trys – *Gimtasis žodis* (ėjo nuo 1989 iki 2016), *Dialogas* (anksčiau – *Tarybinis mokytojas*, nuo 1989 iki 1992 m. sausio vadintas *Tėvynės šviesa*,ėjo iki 2013) ir *Mokykla* (anksčiau – *Tarybinė mokykla*, nuo 1989 m. gegužės iki 1991 m. gruodžio – *Tautinė mokykla*,ėjo iki 2000).

³⁶ Žr. Nijolė Klimantavičienė, „Ko reikia literatūrai mokykloje?“, *Dialogas*, 1999, vasario 12, Nr. 6, p. 6; Marius Mikalajūnas, „Aš ne popierių žiurkė – aš mokytojas“, *Dialogas*, 2003, sausio 31, Nr. 5, p. 1; Regina Norkevičienė, „Lituanistų nesusikalbėjimo priežastys“, *Gimtasis žodis*, 2012, Nr. 2, p. 26–27, ir kt.

teorija plačiąja prasme, teturi mažai tiesioginės įtakos³⁷. Labiau mokyklinį literatūrinį ugdymą veikė, kaip matysime, literatūros mokslas, o mokyklinis kanonas menkai tesiskiria nuo akademinio.

1988–2018 m. pasirodė šešios vidurinio ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros³⁸ programos: 1989 m.³⁹, 1991 m.⁴⁰, 1993 m.⁴¹, 1996 m.⁴², 2002 m.⁴³ (įsigaliojo 2003) ir 2011 m.⁴⁴ (įsigaliojo 2012), ir du programų projektai – 1994 m.⁴⁵ bei 1999 m.⁴⁶ Ankstyvųjų nepriklausomybės metų programos (1991, 1993, 1996) kone identiškos, bet kitose programose ir projektuose siūlyti skirtingi autoriai ir kūriniai, ne visada sutapo ir literatūros samprata bei literatūros mokymo uždaviniai, kuriuos toliau aptarsime.

Paskelbus nepriklausomybę, aktyviai spręsta, koks turėtų būti mokyklinio literatūrinio ugdymo tikslas ir pagrindiniai uždaviniai. Ar literatūra pirmiausia suvoktina kaip estetikos srities reiškiny, todėl turi ugdyti mokinių meninį skonį, ar svarbesnė jos kaip kultūrinės tradicijos perdavimo funkcija⁴⁷, o gal

³⁷ Ramutė Bruzgelevičienė, *op. cit.*, p. 80.

³⁸ Dalyko pavadinimas programose keitėsi: 1989, 1991, 1993 m. – „Lietuvių kalba ir literatūra“, 1996 m. – „Lietuvių kalba“, 2002 m. – „Lietuvių kalba“, 2011 m. – „Lietuvių kalba ir literatūra“.

³⁹ BPr LKL V–XII 1989.

⁴⁰ *Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XII klasei*, Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija, Kaunas: Šviesa, 1991. Toliau vartojama santrumpa BPr LKL V–XII 1991.

⁴¹ *Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba V–XII klasei*, Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija, Vilnius: Leidybos centras, 1993. Toliau vartojama santrumpa BPr LKL V–XII 1993.

⁴² *Bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba V–XII klasei*, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Vilnius: Leidybos centras, 1996. Toliau vartojama santrumpa BPr LKL V–XII 1996.

⁴³ „Lietuvių kalba (Kalbinis ir literatūrinis ugdymas)“, in: *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai XI–XII klasėms*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002, p. 67–80. Toliau vartojama santrumpa BPr LKL XI–XII 2002.

⁴⁴ *Vidurinio ugdymo bendrosios programos: Kalbos*, 2011, prieiga internetu: https://duomenys.ugdome.lt/saugykla/bp/2016/vidurinis/Kalbos_2_priedas.pdf [žiūrėta: 2023-03-28]. Toliau vartojama santrumpa BPr LKL XI–XII 2011.

⁴⁵ „Lietuvių kalba“, in: *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos*, sudarė ir redagavo Meilė Lukšienė, Žibartas Jackūnas, Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1994, p. 171–201. Toliau vartojama santrumpa BPrP LKL I–XII 1994.

⁴⁶ *Bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai. Kalbos XI–XII klasei*: projektas, Vilnius: Leidybos centras, 1999.

⁴⁷ Būtent apie pirmuosius du kanono formavimo kriterijus daugiausia kalbėta 2014 m. žurnale *Colloquia* paskelbtoje diskusijoje, kurioje aptartas ir mokyklinio kanono klausimas: žr. „Literatūrinis ir kultūrinis kanonas“, *Colloquia*, 2014, t. 31, p. 138–156.

esminis literatūrinio lavinimo siekis – populiarinti skaitymą vizualinės kultūros dominuojamame pasaulyje? Šių uždavinių dėmė įvardyta visose aptariamo laikotarpio programose⁴⁸. Literatūros pedagogikos specialistų parengtoje „Literatūros mokymo koncepcijoje“ (1991), kaip ir daugelyje svarstymų apie literatūros funkcijas mokykloje, pabrėžta, kad tinkamiausiais ugdymui laikomi tie kūriniai, kurie ir tautiškai angažuoti, ir menine prasme vertingi, nes „literatūros mokymo tikslas – atskleisti kūrinio meniškumą, auklėjamąją literatūros funkciją realizuoti per estetinę“⁴⁹. Nors postuliuota literatūros sampratų ir literatūrinio lavinimo uždavinių įvairovė, vis dėlto, kaip matysime, neretai ginčytasi, kuris kriterijus – estetinis ar istorinis-pilietinis – formuojant ugdymo turinį turėtų būti svarbesnis.

Sąjūdžio metų programa (1989), lyginant su vėlyvojo sovietmečio programomis, buvo atviresnė, joje nebenurodytas konkrečioms temoms ir autoriams skirtų pamokų skaičius, atsisakyta anotacijų, nes „manoma, jog mokykloje galimi įvairūs kūrinio interpretavimo būdai, kuriuos pasirinkti gali mokytojai, vadovėlių ar kitų mokymo bei metodinių priemonių autoriai“⁵⁰. Vis dėlto savo struktūra Sąjūdžio ir ankstyvosios nepriklausomybės programos (1989, 1991, 1993 ir 1996) menkai tesiskyrė nuo paskutiniųjų vėlyvojo sovietmečio (1985, 1987) programų. Turinys šiek tiek pakito: atsisakyta dalies prosovietinių autorių, integruoti pirmieji išeiviai ir tremtiniai (plačiau tai aptarsime kitame poskyryje).

Visiškai ugdymo strategiją ir turinio atranką pasiūlyta atnaujinti 1994 m. paskelbtame Lukšienės, Žibarto Jackūno ir Kuolio⁵¹ sudarytame bendrųjų programų, pagrįstų tautinės mokyklos koncepcija, projekte, kuriame deklaruota ne tik interpretavimo, bet ir sąlyginė viso ugdymo turinio atrankos laisvė⁵². Lietuvos edukologijos universiteto dėstytoja, vadovėlių ir chrestomatijų autorė Vanda Zaborskaitė rašė, kad laisva autorių ir kūrinių atranka siūlyta orientuojantis į Vakarų Europos šalių, pavyzdžiui, Vokietijos programas⁵³.

⁴⁸ BPrP LKL I–XII 1994, p. 171–175; BPr LKL XI–XII 2002, p. 68; BPr LKL XI–XII 2011, p. 2–4.

⁴⁹ Marija Bareikienė, Regina Norkevičienė, Vaida Paulauskaitė, „Literatūros mokymo koncepcija“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 1, p. 1.

⁵⁰ BPr LKL V–XII 1989, p. 36.

⁵¹ BPrP LKL I–XII 1994, p. 171–201.

⁵² *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos*, p. 5.

⁵³ Vanda Zaborskaitė, „Sunkus, bet įmanomas ir būtinas kelias“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 11, p. 26–27. Kitur rašyta, kad orientacija perimta iš Didžiosios Britanijos mokymo programų. Žr. Vaida Paulauskaitė, „Literatūros mokymas gimnazijų IX–XII klasėse. Projektas“, *Gimtas žodis*, 1993, Nr. 10, p. 6–11.

Siekiant tolti nuo griežtos sovietų okupacijos laikotarpio ugdymo turinio kontrolės, literatūros programos projekte neteiktas joks autorių ir kūrinių sąrašas, aukščiausiam centre (aptariamam laikotarpiui – XI–XII klasės) nurodyti tik laikotarpiai, svarstytinios temos⁵⁴. Vis dėlto 1994 m. programos projekto rengėjai, pedagogai ir literatūrologai akcentavo tikintys, kad su svarbiausiais kūrinių mokinius supažindins visi mokytojai, nes laisvė implikuoja ir atsakomybę⁵⁵. Tai apibendrino Zaborskaitė:

Juk kvalifikuotas, atsakomybę jaučiantis mokytojas nepaliks savo mokinių, neišėjęs su jais Kristijono Donelaičio ar Vinco Krėvės, Jono Biliūno ar Vinco Mykolaičio-Putino, Salomėjos Nėries ar Justino Marcinkevičiaus – to jam neleis savosios literatūros pagrindinių vertybių supratimas ir sutapimas su ta dvasine atmosfera, kuria savo gyvavimą grįsti yra pasiryžusi atsinaujinanti mokykla.⁵⁶

Taigi buvo akcentuota, kad turint laisvo pasirinkimo galimybę mokytojams nederėtų pamiršti lietuvių literatūros klasikos, perduodančios „pagrindines vertybes“. Galima pritarti, kad visiška autorių bei kūrinių pasirinkimo laisvė sunkiai suderinama su įsipareigojimu tautos kultūrai, krašto tradicijoms, siekiu paspartinti *Bendrosiose programose* įvardytą „politinės bendruomenės kūrimąsi“⁵⁷. Galbūt todėl 1996 m. patvirtintoje lietuvių kalbos ir literatūros programoje (kone identiškoje 1991 ir 1993 m. programoms) ir toliau nurodyti privalomi nagrinėti ir apžvalginių temų autoriai bei kūriniai, taigi 1994 m. projekte deklaruota ugdymo turinio atrankos laisvė nebuvo įgyvendinta nacionaliniu mastu.

Vis dėlto ankstyvaisiais nepriklausomybės metais mokytojai išties galėjo kur kas laisviau modeliuoti ugdymo turinį nei sovietmečiu. Leisti mokytojams pasirinkti, kuriuos kūrinius ir koku būdu nagrinėti, rekomenduota ir „Literatūros mokymo koncepcijoje“ (1991)⁵⁸. Taigi XX a. pabaigoje dirbti

⁵⁴ BPrP LKL I–XII 1994, p. 171–201.

⁵⁵ Vanda Zaborskaitė, „Sunkus, bet įmanomas ir būtinas kelias“, p. 26–27. Nuostatą, kad programose turi būti kuo mažiau konkretybių, Zaborskaitė pakartojo ir 2003 m. (Vanda Zaborskaitė, „Programinių tekstų kaita – natūralus dalykas“, *Dialogas*, 2003, vasario 28, Nr. 9, p. 4.) Taip pat žr. Stasė Matulaitienė, „Skubėjime apdairiai“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 2, p. 25.

⁵⁶ Vanda Zaborskaitė, „Sunkus, bet įmanomas ir būtinas kelias“, p. 26–27.

⁵⁷ *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos*, p. 11–13.

⁵⁸ Marija Bareikienė, Regina Norkevičienė, Vaida Paulauskaitė, „Literatūros mokymo koncepcija“, p. 6.

buvo galima kliaujantis galiojančia programa, vadovautis programos projektu arba remtis individualiosiomis programomis. Tai autoriniai pedagogų arba tyrėjų sudaryti kursų planai, teikę mokytojams skirtingus ugdymo turinio planavimo modelius ir literatūros istorijos pasakojimo gaires. Nemažą dalį individualiųjų programų rengė patys gimnazijų mokytojai savo mokykloms. 1990–2002 m. nemažai jų publikuota pedagoginėje spaudoje arba atskirais leidiniais, net skelbti individualiųjų programų rengimo konkursai⁵⁹. Nors individualiosios programos pasižymi įvairove (pavyzdžiui, dalyje jų rekomenduota literatūros mokyti ne chronologiškai, integruotai su kitomis disciplinomis ir pan.), publikuotose programose ir mokymo planuose matyti, kad daugiausia nagrinėti siūlyta į 1991, 1993 ir 1996 m. programas įtrauktus kūrinius, tad suteikus galimybę laisviau rinktis ugdymo turinį, vis tiek daugiausia kliautasi programomis ir, galima numanyti, kanoninės atrankos tradicija.

XX a. 10-ajame dešimtmetyje skaitinių mokyklai atranką lėmė ne tik programos, bet ir tuo laiku vyravusi literatūros kaip tautinės kultūros pasakojimo samprata. Donato Saukos, Laimos Abraitytės ir Kuolio parengtame leidinyje *Lietuvių kalbos ir literatūros dėstymas vidurinėje mokykloje* (1990) formuluota: „Literatūra tiriama istorijos slenksčiuose kaip svarbi tautinės savimone forma. Taip ryškėja literatūros bendroji kultūrinė reikšmė, kuri lemiamais tautai momentais būna didesnė už estetinę vertę.“⁶⁰ Mintis, kad literatūra pirmiausia yra tautos istorijos liudytoja, todėl meninė vertė nėra esminis kanoninės atrankos kriterijus, ankstyvaisiais nepriklausomybės metais nesyk kartota. Vilniaus universiteto dėstytoja, vadovėlių autorė Elena Bukelienė XII klasės skaitinių knygos (1990) pratarinėje rašė, kad lietuvių literatūra turėtų būti suvokiama kaip *pamokslų* literatūra: „Lietuvių literatūra nuo savo garbingos pradžios – K. Donelaičio ‚Metų‘ – buvo ‚pamokslų‘ literatūra. Ji niekada negalėjo sau leisti aristokratiškos prabangos – būti tik literatūra.“⁶¹ Šitaip suprata literatūra laikoma tautinio identiteto saugojimo ir puoselėjimo terpe⁶², todėl norima, kad nagrinėjant literatūros kūrinius

⁵⁹ Žr. Lidija Laurinčiukienė, „Individualiųjų programų konkursas“, *Dialogas*, 1995, birželio 30, Nr. 26, p. 9.

⁶⁰ *Lietuvių kalbos ir literatūros dėstymas vidurinėje mokykloje*, parengė Donatas Sauka, Laima Abraitytė, Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija, 1990, p. 23.

⁶¹ Elena Bukelienė, „Pratarinė“, in: *Lietuvių literatūros chrestomatija: XX a. vidurys (1940–1955)*: XII klasei, sudarė Elena Bukelienė, Viktorija Daujotytė, Kaunas: Šviesa, 1990, p. 4. Toliau vartojama santrumpa LLC XII 1990.

⁶² Žr. Laima Abraitytė, „Tremties ir rezistencijos literatūra“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7/8, p. 28.

mokiniai mokytusi apie tautos istoriją, būtų ugdomas pilietiškumas, o tai nulemia ir kanoninių kūrinių atranką⁶³.

Pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį abitūros egzaminą sudarė literatūrinis rašinys ir egzaminas žodžiu (2001 m. įvedus valstybinį egzaminą šių atsiskaitymo formų nebeliko). Brandos egzamino raštu reikalavimuose įvardyta, kad rašinio temos formuluotos iš 7–10 žymiausių programinių lietuvių rašytojų kūrybos⁶⁴. Egzamino žodžiu temos daugiausia formuluotos iš programose nurodytų kūrinių⁶⁵. Taigi egzaminų programos mokytojams kūrinių atrankos laisvės taip pat nesuteikė.

XX–XXI a. sandūroje subrendo ugdymo programų atnaujinimo poreikis. 1999 m. išleistame literatūros programos projekte, taip pat kaip 1994 m., siūlyta ugdymo turinį formuoti liberaliai. Užuoat teikus privalomų autorių ir kūrinių sąrašus, šiame projekte rekomenduoti keli galimi literatūrinio ugdymo principai: dėstyti nagrinėjant stilistines kūrinių paraleles⁶⁶, literatūros istoriją pristatyti pirmiausia atsižvelgiant į kultūros epochų bruožus, kūrinius nagrinėti sugrupavus temiška⁶⁷. Tačiau projektas nebuvo priimtas.

Tikriausiai šitai susiję su tuo, kad būtent XX a. pabaigoje lituanistai dažnai teigė, jog vyresnėse klasėse svarbu nagrinėti centralizuotai atrinktus mokyklinio kanono kūrinius⁶⁸. Tarp argumentų, kodėl vertėtų sutarti dėl

⁶³ Iš aštuonių pagrindinių 1994 m. programos projekte XI–XII klasėms siūlytų literatūros istorijos potemių keturios susijusios su tautiškumu arba valstybingumu: „Asmuo ir tauta XIX ir XX a. lietuvių literatūroje“, „Iškiliausios Lietuvos literatūros asmenybės, reikšmingiausi tekstai. Visuomeninis ir kultūrinis jų kontekstas (monografinis požiūris)“, „Baltų mitologija, lietuvių tautosaka ir jos atšvaitai bei įsikūnijimai lietuvių literatūroje“, „Senoji Lietuvos literatūra ir kultūrinių epochų bei krypčių raida“. (BPrP LKL I–XII 1994, p. 201.)

⁶⁴ „Abitūros egzaminai. Reikalavimai“, *Dialogas*, Nr. 6, 1993, vasario 12, p. 7.

⁶⁵ „Lietuvių literatūros ir kalbos egzamino bilietai XII klasei“, *Tėvynės šviesa*, 1991, sausio 4, Nr. 1, p. 9–10; *Bendrojo lavinimo mokyklos brandos egzaminų bilietai, 1992–1993 m. m.*, Kaunas: Šviesa, 1993; „Lietuvių kalbos ir literatūros egzamino bilietai“, *Dialogas*, 1993, kovo 19, Nr. 11, p. 7; „Lietuvių kalbos egzamino bilietai“, *Dialogas*, 1994, vasario 11, Nr. 6, p. 6; „XII kl. lietuvių kalbos egzamino bilietų literatūros klausimai“, *Egzaminai: „Dialogo“ priedas*, 1995, gegužės 19, p. 8; „Lietuvių kalba (žodžiu). Literatūros klausimai“, *Egzaminai: „Dialogo“ priedas*, 1996, p. 9; „Lietuvių (gimtoji) kalba žodžiu“, *Dialogas*, 1997, gegužės 2, Nr. 18, p. 7.

⁶⁶ Šis principas žodis žodin perkeltas iš 1990 m. Saukos programos: „Literatūrinės stilistinės paralelės: (pasirinktinios 1–2) A. Strazdas – S. Geda; M. Valančius – P. Cvirka – K. Saja; Žemaitė – J. Avyžius; Šatrijos Ragana – A. Vaičiulaitis – J. Aputis – B. Vilimaitė; Maironis – Just. Marcinkevičius“. (*Bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai. Kalbos XI–XII klasei*: projektas, 1999, p. 34.)

⁶⁷ *Ibid.*, p. 35.

⁶⁸ Žr. Violeta Tapinienė, „Literatūra, mokytojas, mokinyš“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 2.

bendros mokyklinio kanono atrankos, minėta, kad suteikus pasirinkimo laisvę nėra užtikrinamas kultūros paveldo perimamumas, kyla fragmentiškumo ir paviršutiniškumo pavojai⁶⁹. 1999 m. vykusios III respublikinės lituanistų konferencijos „Literatūra mokykloje: pokyčiai ir požiūrių sankirtos“ rezoliucijoje įrašyta, kad XI–XII klasių programoje turėtų būti „konkrečiai nurodomas privalomas minimumas – temos, autoriai, kūriniai (tai sudarytų 60–70 proc. visos kurso apimties, likusią dalį renkasi mokytojas)“⁷⁰. „Privalomo minimumo“ būtinybę kėlė ir Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra, mat, anot tuomečio katedros vedėjo Giedriaus Viliūno, daliai rašytojų privalu užtikrinti „klasikos statusą“⁷¹. 2001 m. žiemą būtent Lietuvių literatūros katedra pateikė už programas atsakingam Švietimo plėtotės centrui dvi literatūros ugdymo koncepcijas. Aukščiausiam koncentre siūlyta mokyti „sisteming[o] lietuvių literatūros kurs[o], orientuot[o] į 15 svarbiausių lietuvių ir 4–5 visuotinės literatūros autorių monografinį aptarimą“⁷². Tokia kryptimi jau judėta anksčiau, skelbiant egzamino užduotyje galimų rašytojų sąrašus⁷³. Lietuvių kalbos ekspertų komisijos⁷⁴ 2001–2002 m. posėdžiuose taip pat dažnai svarstyta, kurie autoriai ir kūriniai turėtų būti centriniai ugdant vyresniąsias klases⁷⁵.

2002 m. patvirtintos bendrosios programos, kaip teigiama pratarinėje⁷⁶, pagrįstos 1999 m. projektais. Tačiau literatūros programos preambulė ir teks-

⁶⁹ *Ibid.*, p. 2–3; Laima Abraitytė, „Literatūrinis ugdymas šiandienos mokykloje – naujos galimybės ar paviršutiniškumo grėsmė?“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 5.

⁷⁰ „III respublikinės lituanistų konferencijos „Literatūra mokykloje: pokyčiai ir požiūrių sankirtos“ rezoliucija“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 30.

⁷¹ Giedrius Viliūnas, „Nuomonių kova tęsiasi“, *Dialogas*, 2000, lapkričio 17, Nr. 46, p. 8.

⁷² Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros lietuvių literatūros programos vidurinės mokyklos IX–XII (gimnazijos I–IV) klasei koncepcija, pristatyta Lietuvių kalbos ekspertų komisijos posėdyje 2001 m. gruodžio 18 d., LVNA, f. 222, ap. 4, b. 60, l. 24–26.

⁷³ *Brandos egzaminų programa 2001. Lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Nacionalinis egzaminų centras, 2000, p. 13; *Brandos egzaminų programa 2002. Lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Nacionalinis egzaminų centras, 2001, p. 12.

⁷⁴ Ši komisija buvo įsteigta nepriklausomybės pradžioje prie Kultūros ir švietimo ministerijos, vėliau perduota tuometiniam Pedagogikos institutui, o darbą baigė 2009 m. Komisija vertino vadovėlius ir kitą mokomąją medžiagą bei ją aprobuodavo ministerijos vardu, prisidėjo rengdama programas. (Už šią informaciją esame dėkingos Elonai Bagdonavičienei.)

⁷⁵ Lietuvių kalbos ekspertų komisijos posėdžio, įvykusio 2001 m. gruodžio 18 d., protokolai, LVNA, f. 222, ap. 4, b. 60, l. 1–2; Lietuvių kalbos ekspertų komisijos posėdžio, įvykusio 2002 m. vasario 12 d., protokolai, LVNA, f. 222, ap. 4, b. 60, l. 75–76.

⁷⁶ *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai XI–XII klasėms*, p. 5.

tų korpusas panašus ne į projektinį, o į Lietuvių literatūros katedros pasiūlytą. Nors pastarasis taip pat buvo kritikuotas⁷⁷, atlikus menkas korekcijas jis priimtas ir patvirtintas⁷⁸. 2002 m. programoje nurodyta gausi visų programų rengėjų grupė, tad autorystė nėra individualizuota⁷⁹.

Ši programa esminė mokyklinio antrosios Lietuvos Respublikos kanono rekonstrukcijai, nes joje nustatytas pagrindinių vyresnėse klasėse nagrinėjamų autorių ir kūrinių sąrašas: bendrojo kurso mokiniams pateikta 14 privalomų autorių⁸⁰. Ji išsiskiria ir tuo, kad kaip pagrindinį literatūros tekstų nagrinėjimo principą siūlė atidujį, o ne kontekstinį skaitymą. Imanentinė teksto analizė buvo siūloma dalies XX a. vidurio ir antros pusės literatūros teorijos mokyklų (struktūralizmo, semiotikos, naratologijos, fenomenologijos). Lietuvoje šios teorijos būsimiems mokytojams imtos dėstyti XX a. pabaigoje⁸¹.

⁷⁷ 2002 m. vasario 8 d. Vilniaus pedagoginio universiteto dėstytojai kreipėsi į Lietuvių kalbos ekspertų komisiją, reikšdami nepasitenkinimą pateiktu autorių sąrašu, ypač dėl to, kad jame nebuvo Balio Sruogos ir Juozo Tumo-Vaižganto kūrybos. (Vilniaus pedagoginio universiteto Lituanistikos fakulteto raštas Lietuvių kalbos ekspertų komisijai dėl vidurinės mokyklos programos, 2002, vasario 8, LVNA, f. 222, ap. 4, b. 60, l. 95.) Patvirtintoje programoje tiek Sruogos *Dievų miškas*, tiek Vaižganto *Pragiedrulių* „Gondingos kraštas“ palikti kaip privalomi tik išplėstiniam kursui.

⁷⁸ Plg. Lietuvių kalbos (Kalbinis ir literatūrinis ugdymas) programos projektas, svarstytas Lietuvių kalbos ekspertų komisijos posėdyje 2002 m. kovo 5 d., LVNA, f. 222, ap. 4, b. 60, l. 115–123; Lietuvių kalbos (Kalbinis ir literatūrinis ugdymas) programos projektas, svarstytas Lietuvių kalbos ekspertų komisijos posėdyje 2002 m. gegužės 7 d., LVNA, f. 222, ap. 4, b. 61, l. 38–47.

⁷⁹ Iš su literatūriniu ugdymu susijusių lituanistų rengėjų galima atskirai minėti Mariją Ba-reikienę, Reginą Juodišitę, o tarp siūlymus teikusių autorių – Astą Bredelienę, Reginą Dilienę, Vandą Juknaite, Ireną Kanišauskaitę, Kuolį, Kęstutį Nastopką, Viktoriją Pakerienę (Daujotytę), Audronę Razmantienę, Dalią Satkauskytę, Regimantą Tamošaitį, Ritą Tūtlytę, Kęstutį Urbą, Viliūną, Zaborskaitę, Saulių Žuką. (*Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai XI–XII klasėms*, p. [4].)

⁸⁰ Dar 6 pozicijos joje susidarė iš pasirinkamų XX a. antros pusės autorių kūrinių (prozos, poezijos ir eseistikos). Išplėstiniam kurse mokytojai turėję įtraukti 8 papildomus kūrinius. Privalomi bendrajam kursui 2002 m. programoje įvardyti autoriai: Williamas Shakespeare'as, Johannas Wolfgangas von Goethe'ė, Kristijonas Donelaitis, Adamas Mickiewiczus, Maironis, Jonas Biliūnas, Vincas Krėvė, Vincas Mykolaitis-Putinas, Jurgis Savickis, Salomėja Nėris, Henrikas Radauskas, Albert'as Camus, Antanas Škėma, Justinas Marcinkevičius.

⁸¹ Plačiau žr. Elena Baliutytė, *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. Galima paminėti, kad Vakarų literatūrologų, kultūrologų veikalai, pristatantys literatūros teorijas ir literatūros analizės mokyklas, į lietuvių kalbą išversti ir į apyvartą įėjo būtent XX a. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje: *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai* (1998); Dominique'o Maingueneau *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė* (1998); Terry Eagletono *Ivadas į literatūros teoriją* (2000), ir kt.

Apie atidujį skaitymą mokykloje 1995 m. pradėjo rašyti semiotikai (Kęstutis Nastopka, Saulius Žukas)⁸², bet ilgainiui už atidžią tekstų analizę, kaip priešpriešą kontekstiniam skaitymui, pasisakė ir kiti literatūros tyrėjai⁸³. Buvo pabrėžiama estetinio matmens svarba, poreikis atsisakyti šabloniškų interpretacijų, galimybė lavinti moksleivių analitinius, interpretacinius, kūrybinius įgūdžius⁸⁴. Kliaujantis šiais argumentais, XXI a. 1-ajame dešimtmetyje pabandyta literatūros programoje ir mokomojoje medžiagoje daugiau dėmesio skirti ne tautos istorijos pasakojimui, bet žmogaus būties problemikai, kūrinių stiliui, struktūros, raiškos ypatybėms⁸⁵. Tekstų analizei teikta pirmenybė gali būti siejama su aptarta mokymo paradigmu kaita, nes būtent sąveikos paradigma implikuoja individualių mokinio gebėjimų (šiuo atveju – analizės, interpretavimo) ugdymą. Lietuvių literatūros programų tikslus ir siekinius tyrusios Vilija Salienė ir Nijolė Toleikytė pastebėjo, kad vienintelėje 2002 m. programoje sąveikos paradigma ryškesnė nei kitose⁸⁶.

Literatūros teksto analizę ir interpretaciją į mokyklas atnešė ne programa, o pasikeitęs abitūros egzaminas. Literatūrinis rašinys, „gyvavęs kone ištisą šimtmetį“⁸⁷, nuo švietimo reformos pradžios kritikuotas kaip išsikvėpęs, sustabarėjęs, todėl ieškota kitokias kompetencijas ugdančių galutinio atsiskaitymo formų. Už rašinio keitimą tekstų analizės užduotimi 1996–1997 m. pasisakė daug lituanistų⁸⁸. Kaip rašėme, ilgainiui įsigalėjo požiūris, kad posūkį prie tekstų analizės paskatino struktūralistai ir semiotikai, bet ištis šią kryptį XX–XXI a. sandūroje palaikė įvairių metodologinių moky-

⁸² Kęstutis Nastopka, „Semiotinė tekstų analizė“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7/8, p. 18–19; Saulius Žukas, „Atidus teksto skaitymas“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7/8, p. 20–23.

⁸³ Viktorija Daujotytė, „Tema ar / ir tekstas?“, *Mokykla*, 1997, Nr. 8/9, p. 8; Rita Tūtlytė, „Santykio su literatūra kaita“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 18–20, ir kt.

⁸⁴ Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 8; Giedrius Viliūnas, „Kultūrą integruojanti disciplina“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 17; Saulius Žukas, „Tvėrimosi sunkumai“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 26; Rita Tūtlytė, *op. cit.*, p. 18–20.

⁸⁵ Neatsitiktinis dalykas, kad 2002 m. programoje tarp privalomų autorių nėra nė vieno raštinijos atstovo – mokyta tik grožinės literatūros.

⁸⁶ Vilija Salienė, Nijolė Toleikytė, „Laisvojo ugdymo humanistinės paradigmos idėjos kalbinių ir literatūrinio ugdymo paradigmu kontekste: lietuvių gimtosios kalbos ir literatūros bendrųjų programų (1994–2011) analizė“, in: *Ugdymo paradigmu iššūkiai didaktikai*, p. 130.

⁸⁷ Liuda Ruseckienė, „Rašančių skaitytojų atradimai ir nesėkmės“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 5, p. 19.

⁸⁸ Giedrius Viliūnas, „Literatūros teksto skaitymas. Bendrieji žingsniai“, *Gimtas žodis*, 1996, Nr. 10, p. 27–31; Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 8; Rita Tūtlytė, *op. cit.*, p. 18–20; Nijolė Šervenikaitė, „Dalykiškesnio pokalbio ilgesys“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 28–29; Saulius Žukas, „Kur prasideda interpretacija?“, *Dialogas*, 2000, kovo 3, Nr. 9, p. 4, ir kt.

klų literatūrologai. Straipsnyje „Tema ar / ir tekstas?“ (1997) fenomenologinei prieigai atstovaujanti Viktorija Daujotytė argumentavo, kad verta pereiti prie teksto analizės, nes tai leistų susitelkti pirmiausia į pačius kūrinius, jų estetinę plotmę, o pilietiškumo ugdymą reikėtų perkelti į kitas disciplinas⁸⁹. Taigi 1997–2012 m. literatūrinio lavinimo pasiekimai abitūros egzaminuose tikrinti teksto analizės ir interpretacijos užduotimi⁹⁰. Šio atsiskaitymo būdo įvedimas sutapo su nauju švietimo reformos raidos etapu (nuo 1997).

Pasirinkus tekstų interpretaciją brandos egzaminų užduotimi, nuogąstauta, kad ji iš mokyklų išstums literatūros istorijos mokymąsi⁹¹. Nors tekstų analizės įsigalėjimas iš pažiūros sudarė tokią galimybę, tačiau akcentą perkėlus į tekstų analizę vyresniųjų klasių literatūriniame ugdyme literatūros istorijos atsisakyta nebuvo. Kaip matėme, nustatytas pagrindinių kūrinių sąrašas, o pati programa sudaryta chronologiniu principu, periodizuojant pagal kultūros epochas ir meno kryptis bei sroves. Taigi mokyklai deleguota kultūros istorijos perteikimo funkcija išliko.

Pagal 2002 m. programą literatūros mokytasi beveik dešimtmetį. Mokytojai ir literatūrologai ir toliau aktyviai diskutavo apie centralizuotai atrinktų mokyklinio kanono kūrinių poreikį, autorių atrankos principus⁹². Teksto interpretacijos užduotis nemažai kritikuota kaip pernelyg filologinė, daugeliui abiturientų neaktuali, nes atitrūkusi nuo jų kultūrinės patirties⁹³. Dėl to dar galiojant 2002 m. programai pradėta tobulinti abitūros egzamino

⁸⁹ Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 8.

⁹⁰ Zita Nauckūnaitė teksto analizės ir interpretacijos užduoties atsiradimą abitūros egzamine sieja su tuo, kad nuo 1995 m. stojamuosiuose egzaminuose į Vilniaus universiteto Filologijos fakultetą rašinys pakeistas teksto analizės ir interpretacijos užduotimi. (Zita Nauckūnaitė, „Lietuvių kalbos ir literatūros dalyko samprata: vidurinio ugdymo kaitos diskursas“, *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2011, t. 27, p. 108.) Tiek pereinant prie naujos interpretacijos formos (1997–2001), tiek vėliau jos atsisakant (2008–2012) pasirinktinai teiktos abi egzamino formos – rašinys arba interpretacija.

⁹¹ Žr. Laima Abraitytė, „Literatūrinis ugdymas šiandienos mokykloje“, p. 5; Vanda Zaborskaitė, „Galimi literatūrinio ugdymo kontūrai“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 22; „Konferencija „Literatūra mokykloje: pokyčiai ir požiūrių sankirtos“, *Dialogas*, 1999, vasario 12, Nr. 6, p. 1; Jonas Krivickas, „Kūrinio „Egzaminai“ interpretacija“, *Dialogas*, 1999, vasario 26, Nr. 8, p. 11.

⁹² Žr. „Literatūra dabarties mokykloje – prabanga ar būtinybė“ [diskusija], *Gimtas žodis*, 2009, Nr. 2, p. 19–29; „Programų bėda Lietuvoje – pastanga viską reglamentuoti, unifikuoti, diktuoti“ [diskusija], *Gimtas žodis*, 2010, Nr. 4, p. 8–12.

⁹³ Irena Šaltienė, „Interpretacijos egzaminą – pasirenkamą!“, *Dialogas*, 2005, gruodžio 2, Nr. 43, p. 1, 3; Laima Vaitkevičienė, „Be lituanistinių sentimentų“, *Dialogas*, 2006, vasario 10, Nr. 6, p. 8, ir kt.

formą – nuo 2008 m. greta teksto interpretacijos kaip alternatyvi užduotis atsirado publicistinis samprotavimo rašinys⁹⁴.

Nauja lietuvių kalbos ir literatūros ugdymo programa buvo parengta remiantis „Lietuvių kalbos ugdymo bendrojo lavinimo programas vykdančiose mokyklose 2010–2014 metų strategija“ (2010). Ši strategija išryškino lituanistikos prioritetą ir skatino „lietuviybės, kaip Lietuvoje ir svetur gyvenančių lietuvių bei Lietuvos piliečių asmeninės ir bendruomeninės tapatybės pamato, išsaugojim[ą] ir kūrim[ą]“⁹⁵. Siekiant atnaujinti mokyklinę lituanistiką, įkurta mokytojus ir mokslininkus vienijanti asociacija „Lituanistų sambūris“⁹⁶. „Lituanistų sambūrio“ nariai ir buvo pagrindiniai 2011 m. patvirtintos programos autoriai⁹⁷.

Plačiausiai 2011 m. programą yra aptarę jos rengėjai Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojai (tuo metu taip pat ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tyrėjai) Kuolys ir Mindaugas Kvietkauskas. Vienas pagrindinių programos tikslų – grąžinti į literatūrinį ugdymą kultūrinės tradicijos matmenį⁹⁸. Ne ką mažiau svarbu, kad pasakojant literatūros istoriją norima sukurti koherentišką ir kiek įmanoma chronologiškai ankstesnę tautos ir valstybės istorijos pasakojimą⁹⁹, kuris, pasak Kuolio, turi sujungti

⁹⁴ 2007 m. buvo paskelbtos pavyzdinės naujojo samprotavimo rašinio užduotys, įvyko bandomasis egzaminas. Toleikytė ir Salienė atliko išsamią šio bandomojo egzamino analizę. Žr. Vilija Salienė, Nijolė Toleikytė, *Bandomojo lietuvių gimtosios kalbos brandos egzaminų rezultatų kokybinė analizė*, Vilnius, 2008, prieiga internetu: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2021/04/792_lietuviu_band_kokybine_analize_gimtosios_v2.pdf [žiūrėta: 2024-09-17].

⁹⁵ Žr. „Lietuvių kalbos ugdymo bendrojo lavinimo programas vykdančiose mokyklose 2010–2014 metų strategija“, prieiga internetu: <https://e-seimas.lrs.lt/> [žiūrėta: 2024-02-13].

⁹⁶ Įregistruota 2010 m. balandžio 26 d. Žr. *Rekvizitai.lt* [žiūrėta: 2024-02-08]. Tačiau asociacija veikė jau nuo 2009 m.

⁹⁷ Programą rengė: Vilija Dailidienė, Dainora Eigminienė, Aušra Jurgutienė, Darius Kuolys, Mindaugas Kvietkauskas, Aušra Martišiūtė-Linartienė, Zita Nauckūnaitė, Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Brigita Speičytė.

⁹⁸ Mindaugas Kvietkauskas, „Mokykla privalo išlikti sveikai konservatyvi“, *Dialogas*, 2010, gruodžio 31, Nr. 47, p. 5; Darius Kuolys, „Apie junges, įsišaknijimą ir mokyklinę lituanistiką“, in: Idem, *Apie Respubliką: Iš archyvų ir ambonų*, Vilnius: Odilė, 2022, p. 348–358; skelbta: *Bernardinai.lt*, 2013, spalio 8.

⁹⁹ Darius Kuolys, „Lietuvos pasakojimas mokykloje: kodėl ir kaip jį pasakojame?“, in: *Ibid.*, p. 359–368; skelbta: *Bernardinai.lt*, 2014, lapkričio 15. Taip pat žr. Idem, „Nacionalinė literatūra turėtų padėti jaugti į krašto tradiciją“, in: *Ibid.*, p. 369–378; Idem, „Lituanistika Lietuvos valstybėje: pamatų ar pakelės akmuo“, in: *Ibid.*, p. 462–472.

skirtingų epochų tekstus, asmenis, idėjas „į prasmingą visumą“¹⁰⁰. Akademiniuose tekstuose apie istorinius laikotarpius jungiantį sąryšingą nacionalinį pasakojimą, kuris turėtų tapti vertybiniu visuomenės pagrindu, Kuolys rašė nuo 2005 m.¹⁰¹ Plačiau visuomenėje apie nacionalinio pasakojimo, kartais pavadinamo ir „didžiuoju pasakojimu“, mokykloje būtinybę diskutuota būtent XXI a. 2-ajame dešimtmetyje¹⁰², jo poreikis minėtas ir Lietuvos švietimo dokumentuose¹⁰³.

Nacionalinio pasakojimo stoką 2011 m. programos autoriai pabrėžė kritikuodami bandymus literatūrą mokykloje pristatyti pirmiausia kaip estetikos srities reiškinių. Kvietkauskas teigė, kad į estetinius ar apskritai subjektyvius mokytojo ir mokinių pasirinkimus orientuotas lituanistinis ugdymas „praranda žemę po kojomis – tautinę kultūrą kaip paveldėtą orientyrų sistemą“¹⁰⁴. Kadangi literatūra šioje programoje suvokta kaip pasakojanti, permąstanti tautos istoriją, kaip privalomi įvardyti autoriai, kurie programos rengėjų traktuojami kaip svarbūs Lietuvos istorijai, nors jų kūryba iki tol aukščiausiam koncentre niekad nebuvo išsamiai nagrinėjama (tarkime, partizano Broniaus Krivicko poezija¹⁰⁵; iki tol vadovėliuose autorius minėtas tik apžvalgoje greta kitų poetų partizanų). Kuolys yra teigęs, kad literatūros pamokose centralizuotai nesuformavus aiškaus klasikos branduolio, kuris leistų pažinti tautos istoriją, kurti tautinę savivertę, ateityje gali kilti

¹⁰⁰ Darius Kuolys, „Apie junges, išsisknijimą ir mokyklinę lituanistiką“, p. 351. Kvietkauskas taip pat akcentavo, kad mokykla turi perteikti rišlų kultūrinį pasakojimą, kuris padėtų suprasti tradiciją, „pateiktų prasmingą visumą, o ne tam tikrus fragmentus“. (Mindaugas Kvietkauskas, *op. cit.*, p. 5.)

¹⁰¹ Darius Kuolys, „Istorija ir pilietinė visuomenė“, *Kultūros barai*, 2005, Nr. 10, p. 2–5; Idem, „Kaip seksime Lietuvos istorinį pasakojimą?“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2009, Nr. 2, p. 73–96; Idem, „Lietuvių kultūros istorija kaip bendruomenės sąmoningumo dirbtuvė“, *Athena*, 2011, Nr. 7, p. 44–52; Idem, „Mokykla ir laisvė“, in: Idem, *Apie Respubliką: Iš archyvų ir ambonų*, p. 347, ir kt.

¹⁰² Žr., pvz., „Kas kurs Lietuvos istorinį pasakojimą?“, parengė Astrida Petraitytė, *Literatūra ir menas*, 2012, gruodžio 21, Nr. 47, p. 6–13.

¹⁰³ „Lituanistinio ugdymo – ugdymo Lietuvai – svarba, problemos ir galimybės“, parengė Jolanta Jevsejevienė, *Švietimo problemos analizė*, 2013, Nr. 5 (91), p. 7, prieiga internetu: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/01/bs_Ugdymo-Lituvai-svarba.pdf [žiūrėta: 2024-02-13].

¹⁰⁴ Mindaugas Kvietkauskas, „Lituanistinio švietimo kryptys: kaip peržengti globalizacijos ir tautiškumo konfliktą?“, *Literatūra ir menas*, 2014, gegužės 9, Nr. 19, p. 6–10. Panašiai susitelkimą į imanentinę tekstų analizę kritikavo Jurgutienė. (Aušra Jurgutienė, „Istorija reikalauja ne gailėsčio, o supratimo“, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 4, p. 23–28.)

¹⁰⁵ 2011 m. programoje Krivickas buvo privalomas autorius išplėstiname kurse.

grėsmė nacionaliniam saugumui¹⁰⁶. Taigi literatūros kanonas sietas ne tik su patriotiniu turiniu, bet ir su politiniu valstybės saugumu.

Vis dėlto būtent tokiam *naujai sukurt*o nacionalinio naratyvo diegimui literatūros pamokose nepritarė kai kurie mokytojai, mokslininkai¹⁰⁷. Vientiso nacionalinio pasakojimo konstravimą dalis mokslininkų vadino atgyvenusia, XXI a. realybei netinkančia utopija¹⁰⁸. Nemažai kritinių pastabų išsakė kitos lietuvių literatūros mokytojus vienijančios organizacijos – Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos – nariai¹⁰⁹. Šios sąjungos narys Mindaugas Grigaitis rašė, kad šia programa siekiama ne gerinti literatūrinio ugdymo kokybę, bet „užbaigti lietuvių kalbos ir literatūros ugdymo pilietizacijos procesą“¹¹⁰. 2011 m. programa kritikuota ir dėl kitų priežasčių. Dalis mokytojų ir mokslininkų teigė, kad ji pernelyg akademiška, paremta istorinio konteksto nagrinėjimu¹¹¹. Dar vienas iš kritikos motyvų – dėl kultūros istorijos ugdymo dominantės vėl iš dalies sugrįžta prie poveikio paradigmos.

Programos autoriai ir kiti, pritarianieji naujam modeliui, reagavo paabrėždami tautinės kultūros kontekstų išmanymo svarbą¹¹². Tautos ir valstybės istorija grįstas naratyvas nulėmė iki 23 išaugusį privalomų programinių autorių skaičių (įskaičiuojant privalomus konteksto autorius, išplėstiniame kurse jų buvo 36¹¹³).

¹⁰⁶ Darius Kuolys, „Ar įvyks lituanistikos renesansas?“, p. 5.

¹⁰⁷ Zita Alaunienė, „Nacionalinis naratyvas. Nekompetentingas (bet pretenzingas) samprotavimas“, *Dialogas*, 2011, kovo 17, Nr. 11, p. 5, 10; Mindaugas Grigaitis, „Chuntos ar tautos pasakojimas?“, *Dialogas*, 2013, lapkričio 28, Nr. 44, p. 1–5.

¹⁰⁸ Žr. „Laisvė nesirinkti“, *Dialogas*, 2010, gruodžio 31, Nr. 47, p. 3, 13.

¹⁰⁹ Kitaip nei „Lituanistų sambūri“, sudarytą iš mokytojų, mokslininkų, kultūros veikėjų, ši sąjunga vienija tik mokytojus. Šių dviejų sąjungų priešprieša vertinant mokyklines programas ir mokomąją medžiagą apskritai stipri visą XXI a. 2-ąjį dešimtmetį.

¹¹⁰ Mindaugas Grigaitis, *op. cit.*, p. 5.

¹¹¹ Regina Norkevičienė, „Naujosios istorijos perspektyvoje“, *Gimtas žodis*, 2010, Nr. 12, p. 20–22; Reda Pabarčienė, „Istorijos matmuo literatūroje, arba dar kartą „Pasigailėkite istorijos!““, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 2, p. 3–6; Regina Dilienė, Violeta Žebrauskienė, „Nemėilė iš pirmo žvilgsnio. Keletas pastabų apie lietuvių kalbos vidurinio ugdymo programos projektą“, *Dialogas*, 2010, spalio 15, p. 4, ir kt.

¹¹² Jurga Dzikaite, „Per kalbą, literatūrą, kultūrą galima atkurti Pasaulį. Apie lietuvių kalbos vidurinio ugdymo bendrosios programos projektą“, *Dialogas*, 2010, spalio 29, Nr. 38, p. 5; Vida Lisauskienė, „Delsti negalima tvirtinti“, *Dialogas*, 2010, gruodžio 17, p. 5; Vilija Dailidienė, Zita Nauckūnaitė, „Stabdyti projektą – netikslinga“, *Dialogas*, 2010, gruodžio 24, p. 9–10, ir kt.

¹¹³ 2011 m. programoje pakartoti visi 2002 m. programos privalomi autoriai ir įtraukta nemažai naujų.

Pasikeitus programai, 2013 m. iš egzamino išimta teksto interpretavimo užduotis, ją pakeitė literatūrinis rašinys, pridurtas kaip pasirenkama egzamino užduotis greta publicistinio samprotavimo rašinio. Ir į abitūros egzaminus grąžintas literatūrinis rašinys, ir šiek tiek pakeistas samprotavimo rašinys 2013 m. buvo griežčiau reglamentuoti. Net ir samprotavimo rašinyje, kitaip nei 2008–2012 m. laikotarpiu, kuomet samprotauti reikėjo remiantis laisvai pasirinkta kultūrine patirtimi, mokiniai privalėjo remtis vienu ar dviem (samprotavimo – bent vienu, literatūriniame rašinyje – bent dviem) privalomais programiniais kūriniais. Teoriškai tikėtasi, kad literatūriniame ir samprotavimo rašinyje mokiniai galės suderinti kontekstinio žinojimo ir teksto analizės įgūdžius¹¹⁴. Tačiau ši brandos egzamino užduotis pirmiausia grįsta kultūros ir istorijos žinių bei kūrinų interpretacijų atpasakojimu. Būtent dėl to ji daugiausia kritikuota¹¹⁵. Taigi matome, kad visą antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpį ieškota (ir vis dar ieškoma) optimalaus literatūrinio ugdymo būdo ir baigiamojo egzamino formos.

Literatūrinio ugdymo mokomoji medžiaga

Sąjūdžio ir ankstyvaisiais nepriklausomybės metais stigo naujų vadovėlių. Nors 1988 ir 1990 m. perleistas Vytauto Galinio vadovėlis XI klasei¹¹⁶, jis buvo palyginti menkai pakitęs nuo paskutinio 1982 m. Galinio ir Kazio Umbraso vadovėlio leidimo¹¹⁷. Perleistame vadovėlyje teikti tie patys autoriai, tos pačios kūrinų interpretacijos, tie patys chronologiniai laikotarpiai ir terminija kaip vėlyvuju sovietmečiu. Taigi suprantama, kodėl reformuojamoje mokykloje nesiūlyta juo naudotis¹¹⁸. Stokojant naujos medžiagos, XX a. 10-ojo

¹¹⁴ Irena Baliulė, Džiuljeta Maskuliūnienė, „Rašinyje – teksto suvokimo, analizės ir interpretacijos patirtis“, *Gimtas žodis*, 2013, Nr. 11, p. 2–8; Nr. 12, p. 2–6; Zita Nauckūnaitė, „Kaip parengti mokinius argumentavimui?“, *Gimtas žodis*, 2007, Nr. 12, p. 6–14, 47; 2008, Nr. 3, p. 2–12, 47; Nr. 4, p. 2–8, 47.

¹¹⁵ Reda Dilienė, Nijolė Bartašiūnienė, „Ant kokių rifų užplaukė naujasis literatūrinis rašinys?“, *Dialogas*, 2011, gruodžio 1, p. 7, 11; Zita Alaunienė, „Mokyklinis rašinys – pavadinimas, tema, problema“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 1, p. 8–16; Regina Norkevičienė, „Lituanistų nesusikalbėjimo priežastys“, p. 27, ir kt.

¹¹⁶ Vytautas Galinis, *Lietuvių literatūra: vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1988; Idem, *Lietuvių literatūra: vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1990.

¹¹⁷ V.[ytautas] Galinis, K.[azys] Umbrasas, *Lietuvių literatūra: vadovėlis X klasei*, 10-asis leidimas, Kaunas: Šviesa, 1982.

¹¹⁸ Regina Norkevičienė šį vadovėlį taikliai įvertino kaip anachronizmą. Regina Norkevičienė, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė)*, p. 124.

dešimtmečio pradžioje buvo rekomenduojama mokytis iš tarpukario vadovėlių¹¹⁹, kurie tuo laiku ir perleisti (1990 m. – Motiejaus Miškinio *Lietuvių literatūra* (1939), 1991 m. – Juozo Ambrazevičiaus, Jono Griniaus ir Antano Vaičiuliaičio *Visuotinė literatūra* (1931, 1933)).

Pirmuosius naujus vadovėlius XI–XII klasėms parašė Vilniaus universiteto dėstytojos Bukelienė ir Daujotytė. Šie vadovėliai (1991, 1992)¹²⁰ ir tų pačių autorių parengta skaitinių knyga (1990)¹²¹ *Lietuvos švietimo koncepcijoje* (1992) rekomenduoti kaip atitinkantys švietimo reformos gaires¹²². Nors chrestomatinių tekstų atranka, lyginant su vėlyvuoju sovietmečiu, atnaujinta (itin daug tremtinių tekstų)¹²³, o vadovėliuose atsakyta dalies sovietinio kanono autorių ir integruoti išeiviai, nei literatūros istorijos chronologija, nei pats literatūros istorijos pasakojimas labai nepakeistas. Taigi mokomosios medžiagos turinys nebuvo keičiamas staiga. Sąjūdžio metais pasirodė ir Aldonos Vaitiekūnienės vadovėlis X klasei apie tautinio judėjimo literatūrą¹²⁴. Jis, kaip ir ankstyvieji Daujotytės ir Bukelienės vadovėliai, buvo nedidelės apimties, o tai gerai atspindi poreikį nedelsiant gauti naujos mokomosios medžiagos¹²⁵.

Rimtesnis vadovėlių atnaujinimas sutapo su 1994 m. bendrųjų programų projektu. 1994 ir 1996 m. pasirodė etapiniais¹²⁶ laikyti tų pačių autorių – Daujotytės ir Bukelienės – vadovėliai¹²⁷. Dalis pedagogų juos kritikavo dėl

¹¹⁹ Stasė Matulaitienė, „Vadovėlio patrauklumo paslaptys“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 4, p. 20; Virginijus Gasiliūnas, „Kas galite – imkitės“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 10, p. 5.

¹²⁰ E.[lena] Bukelienė, V.[iktorija] Daujotytė, *Lietuvių literatūra (1940–1988)*: mokymo priemonė XII klasei, Kaunas: Šviesa, 1991. Toliau vartojama santrumpa EB VD LL XII 1991; Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX amžiaus pradžia (1900–1918)*: mokomoji knyga XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1992. Toliau vartojama santrumpa VD LL XI 1992; E.[lena] Bukelienė, V.[iktorija] Daujotytė, *Lietuvių literatūra (1940–1955)*: mokomoji knyga XII klasei, Kaunas: Šviesa, 1993. Toliau vartojama santrumpa EB VD LL XII 1993.

¹²¹ LLC XII 1990.

¹²² *Lietuvos švietimo koncepcija*, p. 35.

¹²³ Elena Bukelienė, „Pratarmė“, in: LLC XII 1990, p. 3–4.

¹²⁴ Aldona Vaitiekūnienė, *Lietuvių literatūra: Tautinio sąjūdžio metai*: mokymo priemonė X klasei, Kaunas: Šviesa, 1989. Tiesa, vadovėlis rengtas dar iki Sąjūdžio, Pedagogikos mokslinio tyrimo institute svarstytas 1987 m. kovo 5 d. (Lietuvos TSR švietimo ministerijos Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo sektoriaus posėdžio, įvykusio 1987 m. kovo 5 d., protokolai Nr. 2, LCVA, f. R-898, ap. 1, b. 1208, l. 3–4.)

¹²⁵ Daujotytė prisimena, kad Sąjūdžio metais mokytojai lituanistai kreipėsi į aukštųjų mokyklų dėstytojus literatūrologus, primygtinai prašydami atnaujinti vadovėlius. (Iš asmeninio pokalbio su Daujyte, įrašyto 2024-09-16.)

¹²⁶ Žr. Stepas Eitminavičius, „Lauktas vadovėlis“, *Dialogas*, 1994, spalio 21, Nr. 42, p. 5.

¹²⁷ Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra. XX a. pirmoji pusė (1918–1940)*: vadovėlis XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1994. Toliau vartojama santrumpa VD LL XI 1994; Viktorija Daujotytė, Elena Bukelienė, *Lietuvių literatūra: XX a. vidurys ir antroji pusė (1940–1995)*: vadovėlis

nuoseklumo ir vieningos struktūros stokos, akademiškumo¹²⁸, prikišo, kad juose pernelyg išplėtotas idėjų, o ne estetiškas matmuo¹²⁹, o 1999 m. paskelbtoje lituanistų rezoliucijoje šie vadovėliai įvertinti kaip tikę tik pereinamuoju laikotarpiu¹³⁰. Bet kokių atvejų, iki XXI a. tai buvo vieninteliai pagal tautinės mokyklos koncepciją pagrįstą programą parengti lietuvių literatūros vadovėliai aukščiausio koncentro mokiniams, taigi jų įtaka autorių kanonizavimui ir dekanonizavimui neabejotina. Nuo nepriklausomybės pradžios iki XXI a. 2-ojo dešimtmečio vadovėliai visuomet buvo pagrindinė mokymo(si) priemonė¹³¹ ir turėjo didžiausią galią ugdymo procesui. Be kita ko, pirmąją antrosios Lietuvos Respublikos dešimtmetį vadovėlių užsakymas ir tiekimas mokykloms dar buvo centralizuotas¹³², taigi aptartais Daujotytės ir Bukelienės vadovėliais iki XXI a. pradžios naudojosi dauguma Lietuvos mokyklų. Taip pat XX a. 10-ajame dešimtmetyje pasirodė tuometinio Vilniaus pedagoginio universiteto (vėliau – Lietuvos edukologijos universiteto) dėstytojų Reginos Norkevičienės ir Zaborskaitės sudarytos skaitinių knygų¹³³.

XX–XXI a. sandūrą galėtume pavadinti lietuvių literatūros mokomosios medžiagos „aukso amžiumi“. Išleista kaip niekad daug teksto analizės va-

XII klasei, Kaunas: Šviesa, 1995. Toliau vartojama santrumpa VD EB LL XII 1995; Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia ir pirmoji pusė*: vadovėlis XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1996. Toliau vartojama santrumpa VD LL XI 1996.

¹²⁸ Vilija Janušauskienė, „Vadovėlio (ne)laisvė“, *Gimtas žodis*, 1996, Nr. 5, p. 32–38; Nijolė Klimantavičienė, „Ko reikia literatūrai mokykloje?“, p. 6.

¹²⁹ Virginijus Norvaiša, „Lietuvių literatūrologinės minties dešimtmetis“, *Respectus Philologicus*, 2001, Nr. 4–5, p. 32–34.

¹³⁰ „III respublikinės lituanistų konferencijos „Literatūra mokykloje: pokyčiai ir požiūrių sankirtos“ rezoliucija“, p. 30–31.

¹³¹ Žr. „Bendrojo ugdymo dalykų vadovėliai: turinio kokybė ir naudojimas pamokose“, *Švietimo problemos analizė*, 2012, Nr. 5 (69), p. 1. Prieiga internetu: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/01/buf_Bendrojo-ugdymo-dalyku-vadoveliai_2012_6.pdf [žiūrėta: 2024-02-07]; *Švietimo raidos Lietuvoje įžvalgos*, p. 94.

¹³² „Nepriklausomos valstybės švietimo kūrimo pamokos: 1988–1992“, *Švietimo problemos analizė*, 2013, Nr. 14 (100), p. 10. Prieiga internetu: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/01/bs_Nepriklausomos-valstybes-svietimo-kurimo-pamokos-1988-2012-2013-12.pdf [žiūrėta: 2024-01-23].

¹³³ *Lietuvių literatūros skaitiniai: 1904–1940*: XI klasei, sudarė Vanda Zaborskaitė, Kaunas: Šviesa, 1991. Toliau vartojama santrumpa LLS XI 1991; *Lietuvių literatūros skaitiniai: 1900–1940*: XI klasei, d. 1, sudarė Vanda Zaborskaitė, Regina Norkevičienė, Kaunas: Šviesa, 1995. Toliau vartojama santrumpa LLS XI 1 1995; *Lietuvių literatūros skaitiniai: 1900–1940*: XI klasei, d. 2, sudarė Vanda Zaborskaitė, Regina Norkevičienė, Kaunas: Šviesa, 1996. Toliau vartojama santrumpa LLS XI 2 1996; *Lietuvių literatūros skaitiniai: 1940–1995*: XII klasei, sudarė Elena Bukelienė, Kaunas: Šviesa, 1996. Toliau vartojama santrumpa LLS XII 1996.

dovėlių, metodinių priemonių (daugiausia parengtų Vilniaus universiteto ir tuometinio Vilniaus pedagoginio universiteto dėstytojų)¹³⁴; pasirodė svarbių literatūros didaktikos, pedagogikos tyrimų, kaip antai bendrąsias literatūros pedagogikos tendencijas pristatantys Liudos Ruseckienės veikalai¹³⁵, literatūros mokymą XX a. antroje pusėje nagrinėjantys Norkevičienės darbai¹³⁶.

XXI a. pradžia taip pat išsiskiria bendrojo ugdymo vadovėlių gausa. VU Lietuvių literatūros katedros dėstytojai Daujotytė, Regimantas Tamošaitis, Rita Tūtlytė ir Viliūnas parašė vadovėlį *Literatūra* (2003–2004)¹³⁷ su skaitinių knygomis (2004–2006)¹³⁸, vėliau – vadovėlį *Literatūros erdvės* (2009, 4 d.)¹³⁹. Taigi tas pats autorių kolektyvas paskelbė du vadovėlius, kuriuose literatūros istorijos pristatymo koncepcija ir autorių bei kūrinių apžvalgos buvo panašios. Iki tol vyresniųjų klasių literatūros vadovėlius leido tik leidykla „Šviesa“, o XXI a. pradžioje pasirodė ir pirmieji „Baltų lankų“ vadovėliai XI–XII klasmams, sudaryti mokytojų Irenos Kanišauskaitės, Mariaus Mikalajūno, Nijo-

¹³⁴ Daujotytės *Lyrika mokykloje* (1995), Tūtlytės *Eilėraščių skaitymas* (1996, 2001), Stasės Matulaitienės *Poezijos gramatika* (1997, 2000), Viliūno sudarytos *Teksto analizė mokykloje* (1998), *Literatūros teksto interpretacija* (2000) ir *Literatūros klasikos interpretacijos* (2001), Žuko *Literatūros teorija* (d. 1 – 2000; d. 2 – 2001), Petro Braženo *Prozos kūrinio analizė* (2001), atnaujintas ir perleistas Zaborskaitės *Eilėraščių menas* (2002), Vilniaus pedagoginis universitetas nuo 1998 iki 2012 m. leido *Teksto slėpinius*, kuriuose daug dėmesio skirta literatūros kūrinių analizei. Pasirodė ir mokytojų parengtų teksto analizės įgūdžius lavinti padedančių vadovėlių: Stepo Eitminavičiaus *Teksto analizė – malonumas ar kančia?* (1999), Nijolės Bartašiūnienės *Teksto analizės mokymas* (2002), Romos Rusteikienės ir Ramunės Šmitienės *Teksto skaitymas ir suvokimas* (2002) ir kt.

¹³⁵ *Literatūros pedagogikos užduotys* (1994), *Literatūros pedagogikos praktikumas* (1995), *Literatūros pedagogika: programa* (1998), *Literatūros pedagogikos studijos* (2001), *Literatūros pedagogikos klausimai* (2004).

¹³⁶ Regina Norkevičienė, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė)*.

¹³⁷ Viktorija Daujotytė et al., *Literatūra: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 1, Kaunas: Šviesa, 2003. Toliau vartojama santrumpa VD LV XI–XII 1 2003; Iidem, *Literatūra: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 2, Kaunas: Šviesa, 2004. Toliau vartojama santrumpa VD LV XI–XII 2 2004.

¹³⁸ Iidem, *Literatūra: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 3, sudarė Giedrius Viliūnas, Kaunas: Šviesa, 2004. Toliau vartojama santrumpa VD LV XI–XII 3 2004; Iidem, *Literatūra: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 4, sudarė Rita Tūtlytė, Kaunas: Šviesa, 2006.

¹³⁹ Iidem, *Literatūros erdvės: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 1: *Literatūra amžių kaitoje: Nuo raštijos pradžios iki XX amžiaus*, Kaunas: Šviesa, 2009. Toliau vartojama santrumpa VD LE XI–XII 1 2009; Iidem, *Literatūros erdvės: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 2: *Tarp tradicijos ir modernumo: XX amžiaus pirmoji pusė*, Kaunas: Šviesa, 2009. Toliau vartojama santrumpa VD LE XI–XII 2 2009; Iidem, *Literatūros erdvės: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 3: *Literatūra ir gyvenimas: XX a. antroji pusė: Katastrofų literatūra ir vėlesnioji proza*, Kaunas: Šviesa, 2009; Iidem, *Literatūros erdvės: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 4: *Amžinos ir kintančios formos: XX a. antroji pusė: Drama, poezija*, Kaunas: Šviesa, 2009. Toliau vartojama santrumpa VD LE XI–XII 4 2009.

lės Šervenikaitės ir ilgamečio VU Algirdo Juliaus Greimo semiotinių studijų ir tyrimų centro vadovo (1992–2003) bei „Baltų lankų“ leidyklos steigėjo ir direktoriaus Sauliaus Žuko¹⁴⁰. Nepriklausomybės laikų vadovėlių leidyboje pastarieji išsiskyrė tuo, kad juos rengiant dalyvavo ne tik literatūrologų, bet ir mokytojų praktikų kolektyvas¹⁴¹. Būtent „Šviesos“ ir „Baltų lankų“ mokomųjų priemonių konkurencija atvėrė mokytojams platesnio pasirinkimo galimybes. Nors atitinka tą pačią 2002 m. programą, vadovėliai konceptualiai skiriasi. „Baltų lankų“ autorių rengta mokomoji medžiaga orientuota į atidųjį skaitymą, kuriam daug dėmesio skyrė Žukas¹⁴², Šervenikaitė¹⁴³. Daujotytės kartu su kitais autoriais parengtuose vadovėliuose gerokai daugiau literatūros istorijos medžiagos, juose bandyta suderinti tekstinę ir kontekstinę prieigas¹⁴⁴.

XX–XXI a. sandūroje išleista ir kitų chrestomatinio bei pristatomojo pobūdžio leidinių mokykloms. Tęsta „Mokinio bibliotekos“ skaitinių serija (leidyklos „Žaltvykslė“ ir „Saulabrolis“), 1999 m. „Baltos lankos“ pradėjo leisti atskirus „Mažosios serijos“ teminius, aspektinius ar paskiriems autoriams skirtus vadovėlius bei „Kūrybos studijų ir interpretacijų“ serijos rinkinius¹⁴⁵.

¹⁴⁰ Irena Kanišauskaitė et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 1: išplėstiniam kursui, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004. Toliau vartojama santrumpa IK LV XI 1 2004; Andrius Baltuonė et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 2: išplėstiniam kursui, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004; Regina Dilienė et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 1: išplėstiniam kursui, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004. Toliau vartojama santrumpa RD LV XII 1 2004; Vida Lisauskienė et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 2: išplėstiniam kursui, sudarytojas Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004.

¹⁴¹ Tai, pristatydamas vadovėlius, pabrėžė ir Žukas. Žr. Saulius Žukas, „Nauji literatūros vadovėliai 11–12 klasėms“, *Dialogas*, 2004, gegužės 7, Nr. 19, p. 16.

¹⁴² Atidžiojo skaitymo pagrindams jis skyrė vadovėlį: Saulius Žukas, *Literatūros teorija: Atidus skaitymas*: literatūros vadovėlis 11–12 klasei, d. 2, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

¹⁴³ Žr. Nijolė Šervenikaitė, „Dalykiškesnio pokalbio ilgesys“, p. 29–31.

¹⁴⁴ Tais atvejais, kai aptariamuose vadovėliuose nenurodyti atskirų temų autoriai, jų autorystę laikysime kolektyvine.

¹⁴⁵ Šie leidiniai gerai iliustruoja, kurie autoriai ar autorių grupės XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje laikyti kanoniniais. Marius Mikalajūnas prisimena, kad autoriai „Mažosios serijos“ vadovėliams atrinkti įvertinus, kiek gausiai apie juos kalbama mokyklose, ar jų kūryba nagrinėjama bent kelis kartus žemesnėse, o paskui vyresnėse klasėse (iš asmeninio pokalbio su Mikalajūnu, įrašyto 2024-09-27). Minėtose „Baltų lankų“ serijose pasirodė knygos, kuriose nagrinėjama šių lietuvių autorių kūryba: Romualdo Granausko (2000, 2003), Marcelijaus Martinaičio (2000), Kristijono Donelaičio (2001), Vaižganto (2001), Vinco Krėvės (2001), Vinco Mykolaičio-Putino (2001), Balio Sruogos (2001), Henriko Radausko (2001), Justino Marcinkevičiaus (2001), Broniaus Radzevičiaus (2001), Jono Biliūno (2001, 2002), Antano Baranausko (2003), Antano Škėmos (2003).

Pasirodė ir glausta Zaborskaitės lietuvių literatūros istorija, taip pat patvirtinta kaip vadovėlis aukščiausio koncentro mokiniams¹⁴⁶. Profesionaliai metodiškai parengtas XIX a. literatūrai skirtas Audronės Žentelytės vadovėlis taip pat išėjo 2001 m.¹⁴⁷ Tiesa, ši mokomoji priemonė numatyta kaip papildoma tiksliniam kursui arba modulinei programai¹⁴⁸, taigi naudota ne visų. Bet kokių atveju, XXI a. pradžioje mokyklos turėjo kaip niekad didelį vadovėlių ir kitos mokomosios medžiagos pasirinkimą.

Sulig XXI a. 2-uoju dešimtmečiu tokios vadovėlių įvairovės nebeliko. Pagal 2011 m. programą parengti nauji „Baltų lankų“ vadovėliai¹⁴⁹ ir chrestomatijos¹⁵⁰, atnaujinta „Šviesos“ vadovėlio pirmoji dalis¹⁵¹. Naują skaitinių seriją išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas¹⁵². Lyginant su XXI a.

¹⁴⁶ Vanda Zaborskaitė, *Trumpa lietuvių literatūros istorija*: vidurinės mokyklos 11–12 klasei, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2000. Toliau vartojama santrumpa VZ LLI XI–XII 1 2000; Eadem, *Trumpa lietuvių literatūros istorija*: vidurinės mokyklos 11–12 klasei, d. 2, Vilnius: Baltos lankos, 2001. Toliau vartojama santrumpa VZ LLI XI–XII 2 2001. Šis Zaborskaitės vadovėlis buvo ir pirmasis „Baltų lankų“ vadovėlis vyresnėms klasėms (iš asmeninio pokalbio su Sauliumi Žuku, įrašyto 2024-09-17).

¹⁴⁷ Audronė Žentelytė, *XIX amžiaus lietuvių literatūra*: vadovėlis aukštesniųjų klasių moksleiviams, Kaunas: Šviesa, 2001, p. 118–125. Toliau vartojama santrumpa AŽ LL 2001.

¹⁴⁸ „Galiojančių vadovėlių ir kitų ugdymo procese rekomenduojamų naudoti mokymo priemonių sąrašo projektas“, [2001], LVNA, f. 222, ap. 4, b. 29, l. 184.

¹⁴⁹ Irena Kanišauskaitė et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2011. Toliau vartojama santrumpa IK LV XI 1 2011; Andrius Baltuonė et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 2, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2011. Toliau vartojama santrumpa AB LV XI 2 2011; Irena Kanišauskaitė et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2012. Toliau vartojama santrumpa IK LV XII 1 2012; Iidem, *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 2, Vilnius: Baltos lankos, 2012. Toliau vartojama santrumpa IK LV XII 2 2012.

¹⁵⁰ *Literatūros chrestomatija 11 klasei*, d. 1, sudarė Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2011. Toliau vartojama santrumpa LC XI 1 2011; *Literatūros chrestomatija 11 klasei*, d. 2, sudarė Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2011; *Literatūros chrestomatija 12 klasei*, d. 1, sudarė Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2012; *Literatūros chrestomatija 12 klasei*, d. 2, sudarė Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2012.

¹⁵¹ Viktorija Daujotytė et al., *Literatūros erdvės*: vadovėlis XI–XII klasei, kn. 1: *Literatūra amžių kaitoje: Nuo raštijos pradžios iki XX amžiaus*, Kaunas: Šviesa, 2012. Toliau vartojama santrumpa VD LE XI–XII 1 2012.

¹⁵² *Literatūra 11 klasei: Renesansas, Barokas, Apšvieta*: chrestomatija, d. 1, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; *Literatūra 11 klasei: Romantizmas, realizmas, neoromantizmas*: chrestomatija, d. 2, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; *Literatūra 12 klasei: XX a. vidurio modernioji literatūra, XX a. vidurio katastrofų literatūra*: chrestomatija, d. 1, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012; *Literatūra 12 klasei: Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra, Nepriklausomybės laikų literatūra*, d. 2, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius:

1-ojo dešimtmečio vadovėliais ir chrestomatijomis, didesnis dėmesys atnaujintoje medžiagoje skirtas kultūros epochoms, literatūros kūrinių istoriniam kontekstui. Atsižvelgta į esminį 2011 m. programos postulatą – literatūros istorija prilyginta kultūros istorijai¹⁵³. Mokomojoje medžiagoje kaip niekad daug dėmesio skirta LDK kultūrinei tradicijai, suvokiamai kaip tautos istorinio pasakojimo pagrindas¹⁵⁴. (Tai tiesiogiai susiję su keliakalbės Lietuvos literatūros samprata, kurią aptarsime tolesniuose poskyriuose.)

MOKYKLINIO KANONO RESTRUKTŪRIZACIJA ANKSTYVAISIAIS ANTROSIOS LIETUVOS RESPUBLIKOS METAIS

Nepaisant programų skirtumų, literatūra aukščiausiam koncentre visą antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpį dėstoma chronologiškai. (Kaip alternatyva istoriniam-chronologiniam literatūros ugdymo principui nuo pat 1994 m. bendrųjų programų projekto ne kartą siūlyta teminė-probleminė prieiga, bet ji neprigijo¹⁵⁵.) Literatūros istorija pristatoma pasitelkus dvejopą periodizaciją – pagal kultūros epochas ir meno kryptis (Renesansas, Barokas, Apšvieta, romantizmas, realizmas ir kt.) bei pagal visuomenės istorijos

---

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012. Visos šios chrestomatijos sutelktos *Elektroninėje lietuvių kalbos ir literatūros chrestomatijoje 11–12 klasei* (sudarė Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012), prieiga internetu: <http://www.upc.smm.lt/naujienos/chrestomatija/> [žiūrėta: 2023-03-18]. Toliau vartojama santrumpa ELLC XI–XII 2012.

¹⁵³ Apie tai rašo patys vadovėlių autoriai ir chrestomatijų sudarytojai. Aušra Martišiūtė-Linartienė, „Literatūra 11 klasei: istorinio pasakojimo aktualumas“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 7, p. 20–24; Eadem, „Literatūra 12 klasei: laisvų asmenybių pasakojimai“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 9, p. 20–23; Regimantas Tamošaitis, „Lietuvos ir lietuvių literatūra atnaujiname vadovėlyje“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 9, p. 7–8; Saulius Žukas, „Naujųjų literatūros vadovėlių rašymo patirtys“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 11, p. 19–21.

¹⁵⁴ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto chrestomatijos sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė šią tradiciją įvardijo kaip būtiną pamatą, keičiantį net ir patį „lietuvių tapatybės suvokimą“. (Aušra Martišiūtė-Linartienė, „Literatūra 11 klasei“, p. 24.)

¹⁵⁵ Nijolė Toleikytė, „Skaitymo ir rašymo integravimas ruošiant(is) rašiniui 11–12 klasėse“, *Gimtas žodis*, 2016, Nr. 1, p. 3–5. 2012 m. parengtas „Lietuvių kalbos modulių programos 11–12 (III–IV gimnazijos) klasėms projektas“ (vadovė Loreta Mačianskaitė) taip pat grįstas teminiu-probleminiu dėstymu. Žr. <http://galimybės.ugdome.lt/projekto-veiklos/vidurinio-ugdymo-programos> [žiūrėta: 2024-01-12]. Modulių idėja praktiškai buvo išbandyta tik projektuose, visos šalies mastu neįgyvendinta.

tarpsnius (tarkime, tautinio judėjimo literatūra, karo ir pokario literatūra). Programose vyrauja periodizacija pagal kultūros epochas ir meno kryptis. Vis dėlto nagrinėti teikiami ne tik kūriniai, parankūs literatūros raidos istorijai pasakoti, bet ir tie, kuriuos vienu ar kitu aspektu galima susieti su tautos istorijos pasakojimu. Tad mokykloje lietuvių literatūros istorija dėstoma ir kaip estetinių tendencijų raidos istorija, ir kaip tautos (ar valstybės) istorijos dalis. Aptarta literatūrinio lavinimo uždavinių įvairovė ir dvejopas periodizavimo principas nulemia, kad, kaip matysime, aukščiausio koncentro literatūros kursas antrojoje Lietuvos Respublikoje eklektiškas ir ne visad metodologine prasme nuoseklus.

XX a. paskutiniajame dešimtmetyje ir XXI a. pradžioje dar svarstyta, kokią literatūros istorijos dalį turėtų apimti vyresnių klasių programa¹⁵⁶. Aukščiausiam koncentre 1989–2002 m. dėstyta XIX a. pabaigos – XX a. pabaigos literatūros istorija, 2002 m. patvirtintoje programoje XI–XII klasių literatūrinio ugdymo chronologijos pradžia pastumta amžiumi atgal – iki Kristijono Donelaičio, o pagal 2011 m. programą XI–XII klasėse mokyta dar platesnio literatūros istorijos pjūvio, pradedant Martyno Mažvydo *Katekizmu* (1547). Tuo laiku, kai chronologinis literatūros istorijos kursas nuo literatūros ištakų prasidėdavo X klasėje, o ne aukščiausiam koncentre, XI–XII klasėse ankstesnių laikotarpių autoriai ir kūriniai visą laiką būdavo nurodomi prie kartojimo temų, siūlomi egzaminų užduotyse, tad vyresnėse klasėse vis tiek perteiktas visas literatūros istorijos vaizdas. Kaip jau nesyk matėme, pasirinkus chronologinį literatūros dėstymo principą esminga pristatyti koherentišką literatūros raidos vaizdą, o literatūros istorijos pasakojimas turi didelės įtakos formuojant kanoną.

Sąjūdžio ir ankstyvaisiais nepriklausomybės metais reikėjo sutarti, kurie gi autoriai, remiantis jų kūryba ir biografijomis, tinka tautiniam auklėjimui ir jo keliamiems tikslams įgyvendinti. Svarbiu uždaviniu tapo ugdymo turinio deideologizacija ir restruktūrizacija¹⁵⁷. Opiausia apsispręsti buvo dėl baigiamojame mokyklos klasėje dėstomo XX a. vidurio ir antros pusės autorių

¹⁵⁶ Tarkime, 1992 m. skaitinių knygoje IX klasei (perleista 1997) dar buvo sekama XX a. 9-ojo dešimtmečio modeliu šioje klasėje pristatyti XX a. vidurio ir antros pusės literatūrą, o 1998 m. Šervenikaitės vadovėlyje IX klasė jau pradėta nuo literatūros ištakų. (Plg. *Skaitiniai 9: mokomoji knyga IX klasei*, sudarė Vanda Zaborskaitė, Laima Abraitytė, Kaunas: Šviesa, 1997; Nijolė Šervenikaitė, *Literatūra IX klasei*, d. 1: *Amžių nugludinti rašmenys*, Vilnius: Alma littera, 1998.)

¹⁵⁷ Apie tai plačiau žr. Žibartas Jackūnas, *op. cit.*, p. 17.

ir kūrinių. Vytautas Kubilius literatūros istorijos „inventorizacijos aktą“ pavadino net problemiškesniu už istorinio pasakojimo perkonstravimą¹⁵⁸. Tiesa, dalies labiausiai ideologizuotų sovietmečiu mokykloje nagrinėtų kūrinių atsisakyta, kaip rašėme, dar iki Sąjūdžio metų programų. 1987, 1989 arba 1991 m. iš programų daug nediskutuojant eliminuoti iki tol jose dar minėti Teofilio Tilvyčio, Kosto Korsako, Liudo Giros veikalai.

Opesnis buvo sovietinio kanono klasikų klausimas. Pedagoginėje spaudoje šią problemą vienas pirmųjų 1989 m. kėlė Vincas Auryla. Jis suformulavo požiūrį, kad Petro Cvirkos, Salomėjos Nėries, Juozo Baltušio kūriniams būtina „politinė ir kultūrinė tolerancija“, nes jie gali pasitarnauti permąstant vertybes¹⁵⁹. Viešojoje erdvėje kvestionuota, ar reikia mokykloje ir toliau mokytis Nėries, Cvirkos¹⁶⁰ ar kitų sovietmečio klasikų kūrybos¹⁶¹. Vis dėlto nepriklausomybės aušroje mokyklinėje lituanistikoje įsigalėjo Aurylos siūlytas nuosaikus kelias. XX a. 10-ojo dešimtmečio vadovėliuose ir skaitinių knygosė, be Cvirkos ir Nėries, nemažai dėmesio skirta Vytautui Montvilai, Jonui Avyžiui, Baltušiiui, Eduardui Mieželaičiui¹⁶². Bukelienė ir Daujotytė chrestomatijos XII klasei pratarinėje (1990) akcentavo, kad XX a. vidurys buvo sudėtingas politinis laikotarpis, ir priėjo prie išvados, kad ne viskas iš sovietinio kanono nevertinga. Dėl meninės vertės į chrestomatiją jos įtraukė Nėries ir Montvilos kūrinių, teigdamos, kad neverta „atsižadėti kultūros lobių, švaistytis talentinga kūryba vien dėl to, kad autorius nederamai elgiasi“¹⁶³. Panašiai autorės aiškino, kodėl vadovėliuose pristatyti sovietinio kanono klasikai¹⁶⁴. Taigi ankstyvaisiais nepriklausomybės metais dar ryški ir vėlyvojo sovietmečio kanono inercija.

¹⁵⁸ Vytautas Kubilius, „Įžanginis žodis: Literatūros istorija lūžių laike“, in: *Istorijos rašymo horizontai (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), sudarytojai Aušra Jurgutienė ir Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 21.

¹⁵⁹ Vincas Auryla, „Literatūros mokymo viltys“, *Gimtas žodis*, 1989, Nr. 7, p. 1–2.

¹⁶⁰ Apie diskusijas žiniasklaidoje rašo Daujotytė ir Bražėnas. Žr. Viktorija Daujotytė, *Salomėjos Nėries ruduo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995, p. 8; Petras Bražėnas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998, p. 11.

¹⁶¹ Vilija Janušauskienė, „Vadovėlio (ne)laisvė“, p. 38. Šiuo atveju abejota Jono Avyžiaus ir Eduardo Mieželaičio reikalingumu.

¹⁶² EB VD LL XII 1991; EB VD LL XII 1993.

¹⁶³ Elena Bukelienė, „Pratarinė“, in: LLC XII 1990, p. 3–4. Be minėtų Nėries ir Montvilos, chrestomatijoje iš „tarybinės literatūros“ autorių teikta Cvirkos, Antano Venclovos, Vlodo Mozūriūno kūryba.

¹⁶⁴ VD EB LL XII 1995, p. 14.

Pastangas persvarstyti sovietmečiu klasikais tapusių autorių kūrybą gerai atspindi Juliaus Janonio atvejis. 1989 m. programoje Janonis dar buvo monografinis autorius, 1991 m. jis perkeltas į apžvalgines temas, o kitose XX a. 10-ojo dešimtmečio programose apskritai nebeminėtas. Vis dėlto jo poezija XX a. 10-ajame dešimtmetyje aptarinėta pedagoginėje spaudoje¹⁶⁵, buvo įtraukta į individualiąsias programas¹⁶⁶, nagrinėta vadovėliuose¹⁶⁷, teikta skaitinių knygosė¹⁶⁸. 1991 m. vadovėlyje Bukalienė ir Daujotytė rašė, kad visi moksleiviai baigdami mokyklą privalo mokėti Mikalojaus Daukšos *Postilės* (1599) prakalbos ištrauką ir Nėries bei Janonio eilėraščių¹⁶⁹, taigi Janonis tuo laiku vadovėlių autorių laikytas būtina mokyklinės literatūros istorijos grandimi. Vėlesniame XX a. 10-ojo dešimtmečio vadovėlyje (1996) Daujotytė akcentavo, kad poeto kūryba „susijusi su XX a. pradžioje suaktyvėjusiomis socialinio teisingumo idėjomis“, kad jis „sukūrė lietuviškų kovos, socialinio protesto eilėraščių“ bei „grožio siekiančių, savitos sidabrinės melodijos kūrinii“¹⁷⁰. Zaborskaitė, į pakartotinį *Eilėraščių meno* (2002) leidimą įtraukusi naują Janonio eilėraščių („Ar tu matei?“) analizę, pripažino, kad menine prasme šis eilėraštis nėra itin vertingas, bet jame patraukliai perteiktas jauno „žmogaus jausenos gražumas“, reikšmingas etinis, socialiai jautrus turinys¹⁷¹. Taigi sovietmečiu steigtą Janonio įvaizdį – proletarinės lietuvių literatūros pradininkas, poetizuojantis revoliucinę kovą, skelbiantis socializmo pergalę, – mėginta keisti neutralesniu, akcentuojant socialiai angažuoto poeto vaidmenį, o jo kūrybą pristatyti kaip aktualią jaunimui.

Nepaisant bandymų perinterpretuoti Janonio eiles, antrosios Lietuvos Respublikos mokykloje jo kūryba neprigijo ir nuo XXI a. nebenagrinėjama. Mokyklinio kanono autoriumi poetas, kaip rašyta, tapo tik sovietų okupacijos metais (pirmąsyk programose atsirado 1940), nes jo eilės ir biografija

¹⁶⁵ Jonas Krivickas, „Ar pažįstame Julijų Janonį?“, *Dialogas*, 1996, balandžio 5, Nr. 14, p. 4.

¹⁶⁶ Žr. Regina Norkevičienė, Rasa Janonytė, Kristina Liudvika Kuzmaitė, „Literatūrinis lavinimas III ir IV gimnazijos klasėse“, *Gimtas žodis*, 1997, Nr. 4, p. 13–25.

¹⁶⁷ VD LL XI 1992; VD LL XI 1996.

¹⁶⁸ LLS XI 1991, p. 51–54; LLS XI 1 1995, p. 317–320.

¹⁶⁹ EB VD LL XII 1991, p. 249.

¹⁷⁰ VD LL XI 1996, p. 166.

¹⁷¹ Vanda Zaborskaitė, *Eilėraščių menas: interpretacijos*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 98. Atnaujinto knygos leidimo rankraščio anotacijoje, teiktoje Lietuvių kalbos ekspertų komisijai, likusias Janonio eilėraščių interpretacijas autorė motyvavo panašiai: „Man atrodo neteisinga, kad iš mūsų mokyklinių skaitinių visiškai išnykusi socialumo idėja, socialinio teisingumo, darbo orumo vertybės.“ (Vandos Zaborskaitės „Eilėraščių meno“ anotacija, teikta Lietuvių kalbos ekspertų komisijai, 2001, lapkričio 12, LVNA, f. 222, ap. 4, b. 60, l. 73.)

buvo parankios proletarinę literatūrą prioritetizavusiai sovietinei estetikai. Nepriklausomybės metais, priešingai, biografinis naratyvas nebebuvo specifškai aktualus, o eilėraščių vertės motyvacijos kanonizacijai nepakako. Nors Janonio poezija įvardyta kaip aktuali jauniems žmonėms, tuo laiku jaunimui tinkamų tekstų korpusą papildė modernistinė išeivių proza ir poezija. Be to, XX–XXI a. sandūroje paspartėjo vaikų ir paauglių literatūros (nacionalinės ir verstinės) leidybos procesas¹⁷².

Lygiai taip pat nutiko ir su Cvirkos kūryba. XX a. paskutiniame dešimtmetyje rašytojo kūryba nagrinėta vadovėliuose ir kitoje mokomojoje medžiagoje. XXI a. pradžioje autorius iš aukščiausio koncentro lietuvių literatūros pamokų pranyko, teliko jo proza vaikams žemesnėse klasėse. Tyrėjai Cvirka, net aktyviau nei Janoniui, ieškojo vietos reformuojamame lietuvių literatūros kanone (jo proza vadinta socialiai itin jautria, talentinga ir aktuali), bet politinės rašytojo pažiūros ir veikla neatitiko kolektyvinio tautos istorijos pasakojimo, todėl iš kanono jis pasitraukė¹⁷³. 1996 m. vadovėlyje Daujotytė apibendrina, kad Cvirka „neturėjo gražios biografijos“¹⁷⁴ – jo gyvenimo naratyvas prieštarauja šiuolaikinio mokyklinio kanono vertybinei struktūrai ir tai buvo lemtinga XXI a. aušroje pašalinant rašytoją iš vyresniųjų klasių skaitinių sąrašų.

Ne tik Janonis ir Cvirka XX–XXI a. sandūroje išbraukti iš mokyklinių programų. Tuo laiku keitėsi požiūris ir į kitų sovietiniais klasikais paversusių rašytojų kūrybą. 2002 ir 2011 m. programose bei XXI a. vadovėliuose nebenagrinėjama ir Montvilos, Baltušio, Avyžiaus, Mieželaičio kūryba. Monografinių šių rašytojų temų nebebuvo etapiniu vadintame Daujotytės ir Bukelienės 1995 m. vadovėlyje XII klasei¹⁷⁵, bet Janonį ir Cvirką savo XX a. 10-ojo dešimtmečio vadovėliuose autorės dar išsamiai aptarė. Taigi mokyklinė lituanistika esmingai desovietizuota XXI a. pradžioje, sparčiai kintant visuomenės vertybėms (politinė ir visuomeninė orientacija į Vakarus, eurointegracijos procesai). Prie pokyčių prisidėjo ir 2002 m. programa. Ją rengiant užsimota atrinkti kiek įmanoma mažiau privalomų kūrinių, tad daugiau

¹⁷² Roma Kišūnaitė, „Vaikų ir paauglių knygų leidybos procesas, tendencijos, ypatumai“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2007, t. 5, p. 279–287.

¹⁷³ Plačiau apie tai žr. Aistė Kučinskienė, Viktorija Šeina, Saulius Vasiliauskas, „Two Canonical Soviet Authors in the Post-Soviet Lithuanian School System: The Case of Petras Cvirka and Salomėja Nėris“, *Colloquia*, 2024, t. 53, p. 68–104.

¹⁷⁴ VD LL XI 1996, p. 429.

¹⁷⁵ VD EB LL XII 1995.

diskusijų keliantys sovietinio kanono autoriai buvo išstumti iš mokyklos. Tvirtas pozicijas mokykliniame kanone iš svarbiausių XX a. vidurio ir antros pusės laikotarpio autorių, buvusių sovietmečio kanone, išlaikė tik Nėris ir Justinas Marcinkevičius (juos plačiau aptarsime poskyryje „Antrosios Lietuvos Respublikos mokyklinio kanono branduolys“).

XIX a. pabaigos – XX a. pradžios (Žemaitė, Jonas Biliūnas) ir XX a. pirmos pusės (Antanas Vienuolis) rašytojų realistų, kurių kūryba sovietų okupacijos laikotarpiu buvo perinterpretuota pagal marksistinę-lenininę ideologiją, kanoninis svoris XX–XXI a. sandūroje taip pat keitėsi. Iš realizmo rašytojų visose antrosios Lietuvos Respublikos programose stabiliai išsilaikė tik Biliūnas. Atkūrus nepriklausomybę, siekta atnaujinti jo prozos interpretacijas¹⁷⁶, mokomojoje medžiagoje ypač akcentuojant humanistinį ir krikščioniškąjį kūrybos pradą¹⁷⁷. Vadovėliuose rašytojas įprastai pristatomas kaip lyrinės, poetinės lietuvių prozos pradininkas, nužymintis perėjimą nuo realizmo prie modernizmo; akcentuojamas moralinis kūrybos matmuo¹⁷⁸. Daugiausia dėmesio skiriama *Liūdnei pasakai* (1907) ir apsakymams (dažniausiai „Laimės žiburiui“, „Vagiui“, „Lazdai“, „Ubagui“, 1905–1906), Biliūno kūryba dažnai nagrinėjama egzaminuose¹⁷⁹, be to, aptariama ir žemesnėse klasėse¹⁸⁰.

Kitoks Žemaitės ir Vienuolio likimas. XX a. 10-ajame dešimtmetyje, vykstant intensyviausiai literatūros ugdymo turinio „inventorizacijai“, abu autoriai įprastai būdavo įtraukiami į individualiąsias programas, figūravo vado-

¹⁷⁶ Tam skirtas rinkinys *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Jonas Biliūnas* (sudarė Marius Mikalajūnas, Vilnius: Baltos lankos, 2002), kurio pratarmėje sudarytojas teigia, jog „dabartis akivaizdžiai provokuoja naujai nagrinėti J. Biliūno kūrybą“ (p. [7]).

¹⁷⁷ Regimantas Tamošaitis, „Jono Biliūno tekstas“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 1, p. 14–21; Idem, „Mitologinio ir istorinio kodo literatūra“, in: *Teksto analizė mokykloje*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 154–159, ir kt.

¹⁷⁸ Žr. Marius Mikalajūnas, *Skaitykime Joną Biliūną*: literatūros vadovėlis 11–12 klasei (Mažoji serija), Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 35–41; VD LE XI–XII 2 2009, p. 25–44, ir kt.

¹⁷⁹ Į XX a. 10-ojo dešimtmečio egzamino žodžiu temas Biliūnas visuomet įtrauktas. Taip pat jo kūryba daug kartų teikta ir valstybinio arba mokyklinio egzamino teksto interpretacijai (2008, 2009) bei rašiniui (2009, 2010, 2015, 2016, 2017, 2019). Egzaminų temas nuo 2002 iki 2024 m. žr. <https://www.nsa.smm.lt/egzaminai-ir-pasiekimu-patikrinimai/brandos-egzaminai/egzaminu-uzduotys/> [žiūrėta: 2023-10-14].

¹⁸⁰ Pavyzdžiui, į 2016 m. pagrindinio ugdymo programą Biliūno apsakymai įtraukti V–VI klasių ir IX–X klasių centruose. *Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa*, rengė Ona Avižinienė et al., Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2016, p. 24–25, 53. Toliau vartojama santrumpa BPr LKL I–X 2016.

vėliuose bei chrestomatijose¹⁸¹. Tačiau sulig XXI a. pradžia šiųdviejų realistų kūrybos aukščiausiam koncentre nebeliko¹⁸². Kodėl iš trijų lig tol ryškiausiai realizmo atstovais laikytų rašytojų Biliūnas pasirodė parankiausias?

Lyginant su Žemaitės ir Vienuolio proza, Biliūno kūryba ne tokia etnografiška, o mokykloje plačiausiai nagrinėjamų vėlyvųjų Biliūno apsakymų ir apysakos *Liūdna pasaka* tematika bei problemika universalesnė nei kur kas ryškiau socialiai angažuotos Žemaitės ir Vienuolio prozos. Viliūnas dar 1999 m. konstatavo, kad miestėjančios Lietuvos „mokiniai nebesupranta daugelio tradicinės kaimiškos kultūros realijų, minimų kanoniniuose mūsų literatūros kūriniuose“¹⁸³. Kintantį santykį su agrarine pasaulėvoka ir gyven-sena gerai parodo Vienuolio kūrinių atranka žemesnėms klasėms. XXI a. mokykloje nebeskaitomi rašytojo apsakymai, apysakos ir romanai, beliko padavimai ir legendos, kuriuose gerokai mažiau sunkiau atpažįstamų kultūrinių ir socialinių realijų, paprastesnė kalba. Žemaitė visuomenėje apskritai yra tapusi nebeaktualios lietuvių literatūros klasikos simboliu¹⁸⁴. Nors ne visi mokytojai sutinka, kad rašytojos kūryba paseno ir nebetinka šiuolaikiniam jaunimui¹⁸⁵, tai viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl ji palaipsniui pašalinta iš aukščiausio koncentro literatūros kurso¹⁸⁶. Taigi beveik visą XX a. mokykliniame kanone buvusių Žemaitės ir Vienuolio kūrinių recepcijos kaitą sva-

¹⁸¹ LLS XI 1991, p. 124–166; LLS XI 1995, p. 24–91, 195–257; VD LL XI 1992, p. 1–31; VD LL XI 1994, p. 23–37; VD LL XI 1996, p. 24–45, 186–199.

¹⁸² Jų kūriniai toliau nagrinėjami tik žemesnėse klasėse. Vienuolio kūryba skaitoma V–VI, Žemaitės – IX–X klasėse. Žr. *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: Priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2003, p. 481, 519; BPr LKL I–X 2016, p. 25, 51.

¹⁸³ Giedrius Viliūnas, „Kultūrą integruojanti disciplina“, p. 17.

¹⁸⁴ Žr. Simona Simonavičė, „Boba su skarele: klasika ar rašliava?“, *Skrastas.lt*, 2015, spalio 7, prieiga internetu: <https://www.skrastas.lt/aktualijos/boba-su-skarele-klasika-ar-rasliava> [žiūrėta: 2024-04-24]; „Kaip Žemaitė su paukščiais per Atlantą skrido: pokalbis su Vašingtono universiteto Sietle afilijuotąja profesore Violeta Kelertiene ir rašytoja Birute Putrius, parengė Žydronė Kolevinskienė, *Colloquia*, 2020, t. 44, p. 177; Vytautas Strazdas, „Literatūros klasikų renesansas: kieno sąžinės reikalas?“, *Dialogas*, 2010, rugpjūčio 6, Nr. 26, p. 8–9, ir kt.

¹⁸⁵ Tokiam požiūriui oponavo Mikalajūnas, žr. „Šiuolaikinės mokyklos ir Žemaitės dialogas: iš poreikio ar iš paliepimo?“, in: *Žemaitės magija: Asmenybė, kūryba, archyvų slėpiniai: mokslinė konferencija, skirta Žemaitės 170-osioms gimimo metinėms*, sudarė Marija Kaškonienė, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2015, p. 23–25.

¹⁸⁶ Rašytojos kūryba kaip privaloma neteikta nei 2002, nei 2011 m. programoje. 2011 m. programoje Žemaitė minėta prie konteksto autorių (nurodyta *Autobiografija* ir „Sutikai“). 2002 m. jos nebuvo net tarp kontekstinių autorių, todėl nė vieno jos apsakymo nėra ir itin išsamioje Daujotytės kartu su kitais parengtoje chrestomatijoje. (VD LV XI–XII 3 2004.)

riai paveikė tai, kad XX–XXI a. sandūroje iš vertybinio mokyklinio kanono kodo traukėsi liaudiškumas, buvęs vienas esminių kūrinių atrankos kriterijų tarpukariu ir sovietmečiu (kaip matėme, abiem ankstesniais laikotarpiais jis suvoktas skirtingai).

Aukščiausiam koncentre atsisakius Žemaitės ir Vienuolio kūrybos, šie autoriai ir toliau lieka viešosios sferos dalimi. Kadangi jie neprovokuoja smarkių ideologinių ginčų, jų vardai vis dar svarbūs memorialinėje kultūroje (gatvėvardžiai, mokyklų pavadinimai ir kt.¹⁸⁷). Galime pritarti Jūratės Levinos apibendrinimui, kad XXI a. „Vienuolio proza traukiasi iš lavinimo sistemos, bet dar ne iš mūsų kultūrinės sąmonės ir viešųjų diskursų“¹⁸⁸. Panašiai nutikę ir su Žemaitė¹⁸⁹, kurios meninė recepcija pastaraisiais metais apskritai suaktyvėjusi¹⁹⁰. Vis dar svarbią vietą Žemaitė užima akademiniam kanone¹⁹¹, o štai Vienuolis ir literatūrologijoje jau yra pasitraukęs į periferiją¹⁹². Kadangi mokykla yra įtakingiausia institucija, supažindinanti visuomenę su lietuvių literatūra, o minėtų rašytojų kūryba ir biografijos vyresnėse klasėse nebenagrinėjamos, tikėtina, jog ilgainiui susidursime su paradoksu, kad jaunesni visuomenės nariai, mažiau ar visai nesusipažinę su jų kūryba, vis menkliau suvoks likusius jų atminimo ženklus.

Dar vienas esminis XX a. 10-ojo dešimtmečio pokytis: mokykliniame literatūriniame ugdyme atsirado išeivių, tremtinių, partizanų kūrybos, kurią programose pradėta minėti nuo 1989 m. Ankstyvųjų nepriklausomybės

¹⁸⁷ Remiantis tinklapio *postit.lt* duomenimis, Žemaitės gatvių Lietuvoje yra 84, A. Vienuolio gatvių – 7. Telšiuose yra Žemaitės gimnazija, Anykščiuose ir Vilniuje – Antano Vienuolio vardo progimnazijos.

¹⁸⁸ Jūratė Levina, „Uždaros visuomenės fenomenologija Antano Vienuolio „Paskenduolėje“: antropologiniai profiliai“, *Literatūra*, 2023, t. 65 (1), p. 63.

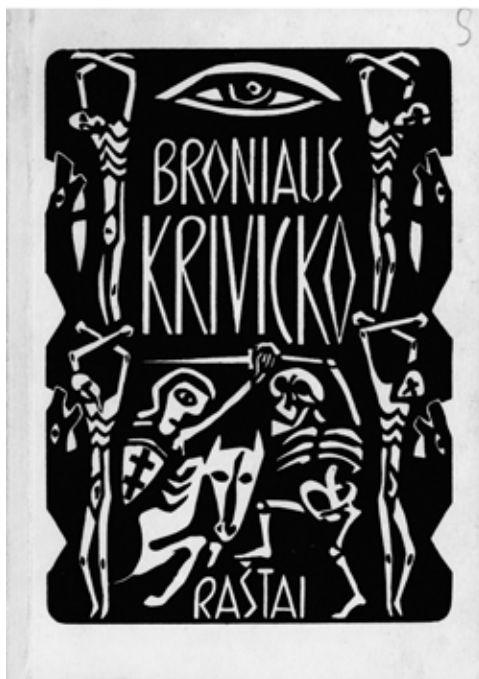
¹⁸⁹ Žemaitės traukimaši iš mokyklinio kanono ir apskritai lietuvių literatūros kanono centro fiksavo ir Daujotytė. Žr. Viktorija Daujotytė, *Žemaitė: Gyvenimo gramatika*, Vilnius: Odi-lė, 2019, p. 6–7.

¹⁹⁰ Nuo 2013 m. per „Poezijos pavasarį“ prie Žemaitės paminklo Vilniuje vyksta poezių skaitymai, kuriuos Ieva Šakelaitė pavadino vienu ryškesnių poetinių feministinių Lietuvos renginių. (Ieva Šakelaitė, „Emancipuojanti poezija: skaitymai prie Žemaitės kaip feministinis artvizmas“, *Colloquia*, 2023, t. 52, p. 114–130.) Minėtinas Lietuvos nacionalinio dramos teatro spektaklis „Julija“ (pjesės autorius – Sigitas Parulskis, premjera 2020), kuriame Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės gyvenimas sugretinamas su šių dienų aktorės, atliekančios Žemaitės vaidmenį, kasdienybe. Taip pat populiarumo sulaukė muzikos grupės „Graži ir ta galinga“ daina ir muzikos klipas „Žemaitė“.

¹⁹¹ Tarp svarbiausių šiuolaikinių Žemaitės kūrybos tyrėjų minėtinos Daujotytė, Ramunė Bleizgienė.

¹⁹² Paskutinė Vienuolio kūrybai skirta akademinė publikacija pasirodė 2023 m. (Jūratė Levina, *op. cit.*, p. 55–83), bet prieš tai išsamesni tyrimai publikuoti tik 2003 ir 2004 m.

Audriaus Naujokaičio sukurtas *Broniaus Krivicko raštų* (1993) pirmas ir ketvirtas viršeliai. Jų nuotrauka publikuota Viktorijos Daujotytės ir Elenos Bukelienės vadovėlyje *Lietuvių literatūra: XX a. vidurys ir antroji pusė (1940–1995)* (1995)

metų vadovėliuose ir skaitinių knygose tremtinių kūrybos ir egodokumentikos itin daug¹⁹³, gausiai ji aptarta ir žemesnių koncentrų vadovėliuose¹⁹⁴. Šitokia gausa atliepia Sąjūdžio metais kilusią tremties kūrinį ir atsiminimų leidybos bangą. Tremtinių kūryba buvo reikšminga pasakojant XX a. vidurio ir antros pusės Lietuvos istoriją. Tačiau taip pat justa, kad literatūros pamo-kose šie kūriniai neatliepia estetinio ugdymo poreikių. Pavyzdžiui, mokyto-ja Laima Abraitytė rašė, kad dauguma tremties tekstų svarbūs kaip istoriją liudijantys dokumentai, bet stokoja meninės vertės¹⁹⁵. Nors dalis literatūros tyrėjų siūlė tremtinių kūrybą vertinti specifiškai, netaikyti jai tokių pačių

¹⁹³ LLC XII 1990, p. 137–171; LLS XII 1996, p. 11–49.

¹⁹⁴ Iškalbingas šiuo aspektu yra Linos Rimavičiūtės vadovėlis X klasei, kuriame pristatyta literatūra nuo 1940 iki 1988 m. Beveik trečdalis jo skirta tremtinių ir partizanų kūrybai. Žr. Lina Rimavičiūtė, „Dūžtančių formų pasaulyje“, in: Eadem, *Literatūra X klasei*, d. 2: *Neturėję teisės nutilti*, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 8–107.

¹⁹⁵ Žr. Laima Abraitytė, „Tremties ir rezistencijos literatūra“, p. 29–30.

estetinių kriterijų kaip kitai grožinei literatūrai¹⁹⁶, vis dėlto mokykliniam literatūriniam lavinimui iš tremtinių kūrybos ilgainiui atrinkti tik estetiškai vertingiausi kūriniai.

Ankstyvosiose aptariamo laikotarpio programose (1989, 1991, 1993) ir mokomojoje medžiagoje iš tremtinių daugiausia dėmesio skirta Antanui Miškinui¹⁹⁷. Programose nenurodyti konkretūs poeto eilėraščiai, bet siūlyta nagrinėti būtent tremties laikotarpio poeziją¹⁹⁸. Pirmuosiuose nepriklausomoje Lietuvoje išleistuose Bukelienės ir Daujotytės vadovėliuose daugiausia analizuoti tremtyje ant beržo tošies ir cemento maišų skiaučių užrašyti tekstai iš ciklo *Psalmės*¹⁹⁹ (pirmąsyk publikuoti 1989²⁰⁰), jie skelbti ir skaitinių knygose²⁰¹. Eilėraščių sukūrimo aplinkybės, jais liudijama kančia, dievoieška ir dvasios stiprybė, lyrikos kaip dvasinio pasipriešinimo formos poveikis tremtiniais – šie bruožai nepriklausomybės pradžios mokomojoje medžiagoje buvo laikomi esminiais tekstų kokybės svertais. Taigi į mokyklinį ugdymą *Psalmės* pateko pirmiausia dėl, Kubiliaus žodžiais tariant, tremties lyrikos etinės, o ne estetinės vertės²⁰². Vis dėlto ilgainiui vidinio Miškinio kanono centru tapo tarpukarinė neoromantinė poezija. Dalis literatūrologų, tarp jų ir viena svarbiausių Miškinio kūrybos tyrėjų Tūtlytė, akcentavo, kad tremties laikotarpio eilėraščiai sykiu yra ir jo „lyrikos aukštuma“²⁰³, tačiau šio argumento nepakako jiems išlikti mokykliniame kanone.

Miškinio tremties laikotarpio kūrybos statuso pokyčiui mokykloje įtakos turėjo tai, kad XX–XXI a. sandūroje centrine tremties autore tapo Da-

¹⁹⁶ Pavyzdžiui, Kubilius tremtinių poeziją siūlė laikyti artima liaudies dainoms, net maldoms ar himnams, „kolektyvinei tautos nuosavybei“, kuri pirmiausia atlieka bendruomenės sutelkties funkciją. (Žr. Vytautas Kubilius, „Kai į šiaurę ešeloni ejo...“, in: *Tremtinio Lietuva: eilėraščiai*, sudarė Juozas Laurušas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 5–6.)

¹⁹⁷ BPr LKL V–XII 1991, p. 57. Vėlesnėse programose Miškinis paliktas tik kaip konteksto autorius.

¹⁹⁸ Į ją susitelkta ir ankstyvųjų nepriklausomybės metų pedagoginėje spaudoje: Rytis Trimonis, „Erškėčiuota lemtis poezijoje“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 1, p. 13–16; Rita Tūtlytė, „Antano Miškinio „Psalmių“ valstietiškoji religinė pasaulėjauta“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 1, p. 17–19.

¹⁹⁹ Žr. EB VD LL XII 1991, p. 85–89; EB VD LL XII 1993, p. 85–89.

²⁰⁰ Antanas Miškinis, *Sulaužyti kryžiai: eilėraščiai, laiškai, atsiminimai apie A.[ntaną] Miškinį*, sudarė Vytautas Jakelaitis, Vilnius: Vaga, 1989.

²⁰¹ Idem, „Psalmės“, in: LLS XII 1996, p. 505–508; Idem, [Eilėraščiai], in: Viktorija Daujotytė et al., *Literatūra*, 2006, p. 181–183.

²⁰² Taip formuluojama ir Bukelienės bei Daujotytės vadovėlyje: EB VD LL XII 1991, p. 89.

²⁰³ Monografijoje apie Miškinio kūrybą Tūtlytė apibendrina: „Etine prasme A. Miškinio tremties poezija yra svarbus žmogaus kančios dokumentas, o poetine – lyrikos aukštuma.“ (Rita Tūtlytė, *Antanas Miškinis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 186.)

lia Grinkevičiūtė, programose minėta nuo 1993 m. Jos atsiminimų iš Sibiro fragmentai į mokyklinius aukščiausio koncentro skaitinius pirmąsyk pateko 1996 m.²⁰⁴ Bukelienė ir Daujotytė vadovėlyje (1995) išryškino istorinę Grinkevičiūtės memuarų reikšmę, teigdamos, kad tai „ne meninis kūrinys, o kraujuojančios atminties dokumentas“²⁰⁵. Tačiau nuo 2002 m. Grinkevičiūtės memuarai skaitomi tik žemesnėse klasėse²⁰⁶. Nepaisant akcentuotos istorinės svarbos, ankstyvaisiais nepriklausomybės metais plačiai nagrinėta tremties kūryba XXI a. pradžioje iš XI–XII klasės kurso beveik pasitraukė dėl estetinio argumento.

Sąjūdžio metais į lietuvių literatūros istoriją pradėta integruoti ir išeivių kūrybą. Vadovėlių autoriai ir literatūros tyrėjai sutartinai akcentavo, kad išeivijos rašytojų kūriniai leidžia matyti išsamesnį lietuvių literatūros istorijos vaizdą²⁰⁷. Kanoną papildžius išeivijos literatūra, pakoreguotos sovietinės lituanistikos spragos pristatant tarpukario literatūrą (Jurgio Savickio, Igno Šeiniaus, Jono Aisčio, Bernardo Brazdžionio, Vaičiulaičio kūryba), įtraukta ir XX a. antros pusės išeivių kūryba (Henriko Radausko, Antano Škėmos, Mariaus Katiliškio ir kt.). Kubilius rašė, kad į lietuvių literatūros istoriją, ne tik mokyklinę lituanistiką, integruoti egzodo kūrėjai „įsilieja į bendrą nacionalinės literatūros sudėtį, ieškodami sau tinkamos vietos ir vaidmens“²⁰⁸. Kitaip tariant, šis sujungimas perstruktūravo literatūros istoriją.

Ankstyvaisiais nepriklausomybės metais išeivių kūrybą ėmėsi nagrinėti literatūros tyrėjai, itin gausiai ji aptarta pedagoginėje spaudoje. Įtraukus egzodo autorių kūrinius į skaitinių sąrašus, medžiagos kiekis tapo sunkiai aprėpiamas²⁰⁹. Dėl šios priežasties XXI a. pradžioje, panašiai kaip tremtinių kūrybos atveju, reikėjo nustatyti išeivijos kanono centrą ir periferiją. Tuo metu iš egzodo rašytojų mokykliniame kanone stabiliausiai įsitvirtino Daujotytės ir Bukelienės vadovėlyje (1995) „išeivijos vyresniaisiais“ pavadinti

²⁰⁴ LLS XII 1996.

²⁰⁵ VD EB LL XII 1995, p. 32.

²⁰⁶ Nors tremtinių kūryba XXI a. neturi didelio kanoninio svorio, būtent Miškinio ir Grinkevičiūtės kaip svarbiausių tremties autorių pozicijas antrosios Lietuvos Respublikos mokykliniame kanone patvirtina tai, kad jiedu yra vieninteliai tremties rašytojai, nurodyti prie konteksto 2011 m. programoje.

²⁰⁷ EB VD LL XII 1991, p. 4; Juozas Stonys, „Antano Vaičiulaičio „Šiaurietė“ perskaičius“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 2, p. 15; Vaida Paulauskaitė, Regina Norkevičienė, „Nenutolti nuo literatūros programos“, *Tėvynės šviesa*, 1990, birželio 14, Nr. 24, p. 2, ir kt.

²⁰⁸ Vytautas Kubilius, „Ižanginis žodis: Literatūros istorija lūžių laike“, p. 20.

²⁰⁹ Regina Norkevičienė, „Iš literatūrinio lavinimo programų istorijos: aukštesnysis koncentras“, *Gimtas žodis*, 2004, Nr. 6, p. 11.

Radauskas ir Škėma. Tiesa, tvirtą padėtį mokykliniame kanone jie užsitikrino ne iš karto. Antai 1993 ir 1996 m. programose abu rašytojai dar teikti apžvalgoje, o išeivijos kūrybai skirtose skaitinių knygoje jų kūrybos apimtys nebuvo didesnės nei kitų²¹⁰.

Radausko ir Škėmos mokyklinę kanonizaciją veikė tai, kad apie juos daug rašė literatūrologai²¹¹. Vis dėlto įtakos turėjo ir pats jų kūrybos pobūdis. Abu yra modernizmo²¹² atstovai, o mokomojoje medžiagoje pažymėta, kad jų kūriniai galima susieti su Vakarų Europos literatūros tendencijomis (Radausko estetizmas, Škėmos egzistencializmas)²¹³. Škėmos ir Radausko kūryboje neaukštinama Lietuvos praeitis, gamta, nėra patriotinio turinio, bet ji paranki mokantis apie literatūros raidą, tinkama atidžiojo skaitymo užduotims. 2002 m. programoje, kurioje abu minėti rašytojai pakliuvo į 14 privalomų autorių sąrašą, nurodyti kūrybos nagrinėjimo aspektai yra pirmiausia estetinio, ne etinio, didaktinio ar istorinio pobūdžio²¹⁴. „Šie rašytojai – abu skirtingai – pradeda naują lietuvių literatūros kelio etapą: atsisako paviršinio patriotinio

²¹⁰ Algirdo Tito Antanaičio egzodo kūrybos chrestomatijoje Leonardo Žitkevičiaus ir Vlodo Šlaito eilėraščių skelbta daugiau nei Radausko, o Škėma niekuo neišskirtas iš kitų prozininkų ir dramaturgų (skelbta jo vieno veiksmo pjesė *Vieną vakarą*, 1947). Lygiai taip pat Agnės Iešmantaitės sudarytoje išeivijos skaitinių knygoje (1999) iš lyrikos daugiausia dėmesio skirta Henrikui Nagiui ir Kaziui Bradūnui, kurių poezija apimtimi gerokai viršija Radausko. Iš prozos daugiausia vietos skirta Katiliškiui, mat publikuoti du jo stambesnės apimtys veikalai – *Užuovėja* (1952) ir *Miškais ateina ruduo* (1957). (*Kaip grįžtančius namo paukščius: Išeivijos literatūros skaitiniai*, sudarė Algirdas Titus Antanaitis, Kaunas: Šviesa, 1997; *Išeivijos poezija ir dramaturgija*, sudarė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Saulabrolis, 1999; *Išeivijos proza*, sudarė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Saulabrolis, 1999.)

²¹¹ Ypač daug dėmesio skirta Škėmai – jį tyrinėjo Loretą Mačianskaitė, Imelda Vedrickaitė, Vijolė Višomirskytė ir kt. Mačianskaitė parašė Škėmos kūrybai skirtą „Mažosios serijos“ vadovėlį: Loretą Mačianskaitė, *Antanas Škėma: literatūros vadovėlis 11–12 klasei* (Mažoji serija), Vilnius: Baltos lankos, 2003. XX a. 10-ajame dešimtmetyje Lietuvoje suaktyvėjo ir Radausko akademinė recepcija. Pavyzdžiui, 1994 m. pasirodė straipsnių, atsiminimų rinktinė *Radauskas: Apie kūrybą ir save*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Baltos lankos, 1994.

²¹² Vakarų šalių literatūrose nuo XIX a. pabaigos iki XX a. antros pusės vyravęs modernizmas lietuvių literatūroje prasidėjo XX a. 1–2-uoju dešimtmečiais. Lietuvoje buvęs svarbia estetinė paradigma tarpukariu, sovietmečiu, kaip matėme, iš mokyklinio literatūros lauko modernizmas (beveik) išstumtas. Modernistinę literatūrą XX a. antroje pusėje kūrė daugiausia egzodo autoriai.

²¹³ „Henrikas Radauskas“, „Antanas Škėma“, in: VD LV XI–XII 2 2004, p. 39–52, 136–152; Dalia Satkauskytė, „Henrikas Radauskas“, in: RD LV XII 1 2004, p. 51–65; Loretą Mačianskaitė, „Antanas Škėma“, in: *Ibid.*, p. 254–300; VD LE XI–XII 2 2009, p. 222–[232].

²¹⁴ „H. Radauskas. „Fontanas“, „Strėlė danguje“. Estetinė distancija. Ironija“, „A. Škėma. „Baltoji [sic!] drobulė“. Žmogaus destrukcija ir istorija. Modernaus pasakojimo ypatybės, sąmonės srautas“. (BPr LKL XI–XII 2002, p. 73.)

patoso, visas galimas prasmes sutelkia į patį tekstą²¹⁵, – taip Škėmos ir Radausko kūrybą 1995 m. vadovėlyje charakterizavo Daujotytė su Bukeliene. Taigi mokomojoje medžiagoje linkstama pabrėžti ne ką kita, o šių autorių kūrybos meninę vertę.

Mokykloms skirtuose leidiniuose Radauskas vadinamas pagrindiniu pirmosios Lietuvos Respublikos „augintiniu“ egzode, su niekuo nesulyginamu estetu, kurio poezija, Dalios Satkauskytės žodžiais tariant, „remiasi ne realybe, tėvynės gamta, asmeniniais išgyvenimais, o menu, mitu, paties poetinio žodžio galimybėmis iš nieko sukurti savitą pasaulį“²¹⁶. Mokytoja Genovaitė Kliuvienė apibendrina: „Jo [Radausko] eilėraščiai yra vieni keisčiausių lietuvių literatūroje, bet mes jais gėrimės taip, kaip grožinės talentingo auksakalio dirbiniais.“²¹⁷ XX a. 10-ajame dešimtmetyje Daujotytės ir Bukelienės vadovėlyje modernistinę poeto kūrybą dar bandyta interpretuoti tautiškumo aspektu, teigiant, kad jis „siekiė tautą, tėvynę ir savo asmenį liudyti pačia kūryba, ją atnaujinti, modernizuoti“²¹⁸. Tačiau XXI a. pradžioje, orientuojantis į lietuvių literatūros, kaip estetikos srities reiškinių, raidą, į pirmą planą iškeltas Radausko kūrybinis individualumas, jo kaip *grynosios poezijos* atstovo vaidmuo. Jį imta vadinti vienu ryškiausių modernizmo rašytojų lietuvių literatūroje²¹⁹. Poeto kūryba teikta valstybinio egzamino teksto interpretacijos užduotyse 2002, 2004 ir 2009 m., taigi laikyta parankia analizei ir interpretacijai.

Škėma, panašiai kaip Radauskas, taip pat dažnai įvardijamas kaip individualistas, „atsiskyrėlis“²²⁰. Nors 1991, 1993 ir 1996 m. programose dar siūlyta rinktis tarp *Baltos drobulės* (1958) ir *Čelestos* (1961), XXI a. svarbiausių kūrinių laikoma *Balta drobulė*. Literatūrologė Loreta Mačianskaitė romaną įvardijo kaip netipiską lietuvių literatūrai: „[Č]ia nėra tradicinio kaimo su jo dvasinėmis vertybėmis, idealizuojamų senelių, ilgesingų peizažų, vaikystės nostalgijos ir gėrio propagavimo.“²²¹ Ilgainiui mokomojoje medžiagoje

²¹⁵ VD EB LL XII 1995, p. 35.

²¹⁶ Dalia Satkauskytė, *Lietuvių egzodo poezija*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 16–17. Estetizmas pabrėžtas ir egzaminui rengtis skirtoje metodinėje knygoje apie Radausko kūrybą. (Ingrida Agurkienė, Vilma Bartašavičienė, *Estetiškasis Radauskas*: biografijos, kūrybos ir interpretacijos aspektai, Kaunas: Šviesa, 2004.)

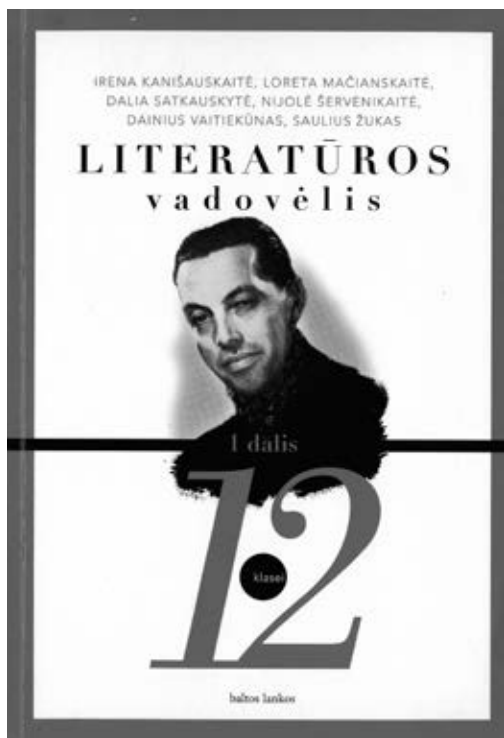
²¹⁷ Genovaitė Kliuvienė, „Žvilgsnis į Henriko Radausko eilėraščių „Gėlės audroj“, *Dialogas*, 2000, balandžio 21, Nr. 16, p. 4.

²¹⁸ VD EB LL XII 1995, p. 43.

²¹⁹ VD LE XI–XII 2 2009, p. 222.

²²⁰ Loreta Mačianskaitė, *Antanas Škėma*, p. 12.

²²¹ *Ibid.*, p. 22.

Irenos Kanišauskaitės et al.
Literatūros vadovėlio 12 klasei
 (d. 1, 2012) viršelis su Antano
 Škėmos nuotrauka (fotografąs
 Vytautas Maželis)

dar labiau akcentuojamos Vakarų kultūros įtakos jo kūrybai²²². Panašiai kaip Radausko atveju, *Baltos drobulės* ištraukos dažnai teiktos per brandos egzaminą interpretacijai – 2004, 2006, 2010 ir 2012 m.

Pristatant šiuodu autorius, neapeinama ir tai, kad jie – miesto kultūros žmonės²²³. Taigi jų kūryba turi ryškų intelektualiosios kultūros bei urbanistinių pradą bei atliepia miestėjančios visuomenės polinkius. Ji patogi parodyti, kad XX a. būta lietuvių literatūros, tinkamos ne tik agrariams, liaudiškiems kultūros dėmenims aptarti. (Beje, urbanizmas, susijęs su Vakarų tradicijos įtakomis, taip pat yra vienas pagrindinių mokyklinėje lituanistikoje pabrėžiamų Savickio novelistikos interpretacinių aspektų²²⁴.)

²²² Žr., pvz., Loretta Mačianskaitė, „Antanas Škėma“, in: IK LV XII 1 2012, p. 160. Beje, šio vadovėlio viršeliui panaudota būtent Škėmos nuotrauka.

²²³ Žr. Dalia Satkauskytė, „Henrikas Radauskas“, in: RD LV XII 1 2004, p. 51–65; Loretta Mačianskaitė, „Antanas Škėma“, in: *Ibid.*, p. 254–300; VD LE XI–XII 2 2009, p. 222–[232].

²²⁴ Miestiška Savickio novelių erdvė, Vakarų teatro, kino, vizualiojo meno įtakos nagrinėtos atkūrus nepriklausomybę suaktyvėjusiuose Savickio kūrybai skirtuose akademinuose tyrimuose. Pasirodė Donato Saukos *Jurgis Savickis: XX amžiaus literatūros šifras* (1994), Janinos Žekaitės *Jurgis Savickis* (1994), straipsnių rinkinys *Jurgis Savickis* (sudarė Loretta

Neatmestina ir dar viena Radausko ir Škėmos įsitvirtinimo mokykliniame kanone prielaida. Svarbiausias Radausko ir Škėmos kūrybos etapas buvo pokaris. Būtent prie karo ir pokario metų („Sunkūs dešimtmečiai (1940–1960)“) 1995 m. vadovėlyje juos pristatė Bukelienė su Daujotyte²²⁵. Cvirakai pasitraukus iš mokyklinių programų, Nėrį, Vincą Mykolaitį-Putiną, Balį Sruogą pristatant kaip tarpukario autorius, beveik nebeliko kam reprezentuoti karo ir pokario laikotarpio, todėl pasirinkti keli ryškiausi išeiviai.

Iš to, ką aptarėme, matyti, kad mokyklinės literatūros istorijos pokyčiai atkūrus nepriklausomybę daugiausia palietė XX a. vidurio ir antros pusės rašytojus. Atrenkant rašytojus iš ankstesnių laikotarpių, mokykliniame kanone Sąjūdžio ir ankstyvaisiais nepriklausomybės metais dominavo kūryba, reprezentuojanti svarbiausiais laikomus lietuvių tautos (ir Lietuvos valstybės) istorijos etapus: XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautinį judėjimą (Jonas Mačiulis-Maironis, Šatrijos Ragana²²⁶, Vaižgantas, Biliūnas) ir pirmąją Lietuvos Respubliką (Putinas, Vincas Krėvė-Mickevičius, neoromantikai Nėris, Aistis, Brazdžionis, Miškinis, Vaičiulaitis).

Savaime suprantama, sovietmečiu mokykloje nagrinėtų autorių interpretacijos buvo atnaujintos siekiant nusikratyti ideologizuoto vertinimo, „priemptų“ interpretacijų. Pavyzdžiui, beveik visiškai atsisakyta ideologinės Putino romano *Altorių šešėly* (1932–1933) interpretavimo krypties²²⁷, susi-

---

Mačianskaitė, 2001). Apie šiuos aspektus daugiausia rašyta Savickio kūrybos apžvalgose bei analizėse pedagoginėje spaudoje: žr. Vytautas Kubilius, „Lietuvių prozos modernizuo-tojas“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 4, p. 7–8; Giedrius Viliūnas, „Lietuviško modernizmo vizi-ja“, *Dialogas*, 1995, liepos 7, Nr. 27–30, p. 11; Jūratė Sprindytė, „Jurgis Savickis: miestieškojo mentaliteto raiška“, *Dialogas*, 2000, gegužės 19, Nr. 20, p. 6, 13.

²²⁵ VD EB LL XII 1995, p. 35–53.

²²⁶ Šatrijos Raganos kūryba, kaip minėta, į aukščiausio koncentro pamokas grąžinta XX a. 9-ajame dešimtmetyje. 1989 m. programoje su jos gyvenimu ir kūryba rekomenduota tik susipažinti, o 1991 m. jau kaip privalomos skaitytos apysakos *Sename dvare* (1922) iš-traukos. Vis dėlto prie Šatrijos Raganos iškilimo svariai prisidėjo ne tiek programos, kiek vadovėliuose itin daug dėmesio XIX a. pabaigos – XX a. pradžios moterims rašytojoms (Žemaitė, Lazdynų Pelėdai, Gabrielei Petkevičaitė-Bitei, Marijai Pečkauskaitei-Šatrijos Raganai) skyrusi Daujotyte. Tyrėja pabrėžė, kad Šatrijos Raganos proza stilistiškai įvairi ir meistriška, jos kūryboje gausu savitai mėstančių ir jaučiančių moterų, tačiau ne mažiau svarbu tai, jog ji vaizduoja nuo lietuvių kalbos ir kultūros nutolusią bajoriją, kurios dalis atsigrįžta į „litvomaniją“ ir imasi bendro tautinio darbo. (VD LL XI 1996, p. 68–85.) Tiesa, antrosios Lietuvos Respublikos mokykloje Šatrijos Raganos kūryba niekad nebuvo lietu- vių literatūros kanono centre (plg. 2002 m. programoje apysaka *Sename dvare* įrašyta tik prie konteksto, 2011 m. apysaka įvardyta kaip privaloma tik išplėstiniame kurse).

²²⁷ Žr., pvz., VD LE XI–XII 2 2009, p. 109–133.

koncentruota į filosofinį-psichologinį aspektą²²⁸. Kita vertus, interpretaciniai poslinkiai ne visad vyksta taip sparčiai. Antai Gitana Vanagaitė pastebėjo, kad antrosios Lietuvos Respublikos vadovėliuose sugrįžta „prie tarpukaryje įtvirtinto Vaižganto asmens ir kūrybos vaizdinio“, bet iki galo neišsivaduota iš tam tikrų sovietinių klišių. Tarkime, apysakos *Dėdės ir dėdienės* (1920–1921) veikėjo Mykolo Šiugždos gyvenimo pasirinkimai, jo nuolankumas ir pasyvumas dalyje vadovėlių ir toliau vertinami pirmiausia pasitelkus istorinį ir socialinį baudžiavos kontekstą, perdėm sociologizuotai²²⁹.

XX–XXI a. sandūroje taip pat siekta praplėsti mokyklinį kanoną šiuolaikine literatūra. Daugiausia jos buvo 2002 m. programoje, tiesa, mokytojai galėjo savo nuožiūra rinktis, kuriuos prozos, poezijos ir eseistikos kūrinius nagrinėti. XXI a. aukščiausio koncentro programose iš šiuolaikinių rašytojų privalomais autoriais yra buvę tik Jurgis Kunčinas (romanas *Tūla*, 1993), Aidas Marčėnas (poezija) ir Marius Ivaškevičius (pjesė *Madagaskaras*, 2004) – visi išplėstiniam kurse 2011 m. programoje. (Šioje programoje išplėstiniam arba bendrajam kursui privalėta skaityti ir XX a. paskutiniame dešimtmetyje ar XXI a. pradžioje dar kūrčius Juditą Vaičiūnaite, Marcelijų Martinaitį, Sigitą Gedą, Juozą Aputį, Marcinkevičių, bet jie programoje nepriskirti šiuolaikinei literatūrai, be to, visi mokyklinėse programose minėti vėlyvuju sovietmečiu).

Marčėno atvejis parodo, kad formuojant mokyklinį literatūros kanoną didelę įtaką gali padaryti ne tik programos, bet ir autorių brandos egzaminams atranka. XX a. paskutinio dešimtmečio programose 1988 m. pirmą poezijos rinkinį išleidusio Marčėno vardas neminėtas²³⁰, bet autoriaus kūryba įtraukta į 2001 m. egzamino programą. Anot anuomet lietuvių kalbos ir literatūros ugdymo procesus kuravusios Švietimo ir mokslo ministerijos Pagrindinio ir vidurinio ugdymo skyriaus vyriausiosios specialistės Audronės Razmantienės, egzaminuose buvo pasigesta naujesnių autorių, o „moksleiviai mėgsta skaityti ir interpretuoti A. Marčėno eilėraščius“²³¹, taigi jis ir pasirinktas. Iškalbinga tai, kad egzamino programoje Marčėnas tuosyk pakeitė Žemaitę.

²²⁸ 2002 m. programoje teiktos tokios romano analizės potėmės: „Psichologinis realistinis romanas. Asmens tapatybės suradimo ir savirealizacijos kelias. Menininko ir meno kūrybos problemos (atsakomybė sau ir kitiems). Modernioji žmogaus samprata“. (BPr LKL XI–XII 2002, p. 73.)

²²⁹ Gitana Vanagaitė, „Vaižgantas Lietuvos mokykloje“, *Colloquia*, 2021, t. 47, p. 55–75.

²³⁰ Rasta tik viena individualioji programa, į kurią autorius įtrauktas. Žr. Regina Norkevičienė, Rasa Janonytė, Kristina Liudvika Kuzmaitė, „Literatūrinis lavinimas III ir IV gimnazijos klasėse“, *Gimtas žodis*, 1997, Nr. 4, p. 13–25.

²³¹ Audronė Razmantienė, „Kontūrai griežtėja“, *Dialogas*, 2000, rugsėjo 29, Nr. 39, p. 4.

Argumentaciją atsisakyti Žemaitės pateiksime, nes ji atliepia aprašytus šios rašytojos pašalinimo iš vyresniųjų klasių kanono motyvus:

Vietoj Žemaitės – Aidas Marčėnas. Kodėl? XI, XII klasėse yra labai nedaug laiko, kurį galima būtų skirti Žemaitėi, mat jos kūryba nuodugniai nagrinėjama pagrindinėje mokykloje (iki X klasės net kelis sykius). Norint interpretuoti Žemaitės tekstą, reikia labai gerai išmanyti tą epochą ir kultūrą. Be to, jos kūrinuose labai sudėtinga surasti nedidelę, interpretuoti tinkamą ištrauką.²³²

Poeto kūrybą įtraukus į egzamino programą, pedagoginėje spaudoje pradėta skelbti Marčėno kūrybos pristatymus, analizes²³³. Siekta ne tik plačiau aptarti poeto kūrybos kontekstus, atskleisti jo poezijos specifiką, bet ir susieti su kultūros tradicija, pristatyti kaip reprezentatyvų šiuolaikinės poezijos pavyzdį. „Geriau pažinę A. Marčėno eilėraščių, matome, jog ir šiuolaikinė, naujausia poezija neišsizada didžiausių bendražmogiškų tiesų, jog ji yra tiesioginė palikuonė ir tęsėja žodinės kultūros, lydinčios žmoniją tūkstančius metų“, – rašė literatūrologas Eugenijus Žmuida²³⁴. Poeto kūryba mokykloje XX–XXI a. sandūros mokomojoje medžiagoje pristatyta kaip išreiškianti šiuolaikinio žmogaus pasaulėjautą²³⁵, taigi traktuota kaip temiška (ir stilistiškai) aktuali jaunimui. Būtent jaunatviškais, tęsiančiais, bet ir atnaujinančiais poetinę tradiciją Marčėno eilėraščius vadovėlyje vadino Bukelienė ir Daujotytė (1995)²³⁶.

Tad kas gi užtikrino Marčėnui vietą mokykliniame kanone? XX a. pabaigoje jis jau buvo pripažintas kultūroje²³⁷, beįeinąs į akademinį kanoną²³⁸. XX a. 10-ajame dešimtmetyje imtas minėti vadovėliuose ir kitose mokomosiose

²³² *Ibid.*

²³³ Jūratė Slaviniienė, „Kalbu tepasilikęs vienas“, *Dialogas*, 2001, sausio 19, Nr. 3, p. 11; Loreta Gliožerienė, „Kaip gebu analizuoti eilėraščių?“, *Dialogas*, 2001, kovo 30, Nr. 13, p. 10; Daiva Markauskienė, „Aido Marčėno „Dėvėti eilėraščiai“, *Gimtas žodis*, 2001, Nr. 12, p. 12–17.

²³⁴ Eugenijus Žmuida, „Du Aido Marčėno eilėraščiai“, *Gimtas žodis*, 2001, Nr. 6, p. 23.

²³⁵ Audinga Peluritytė, „Naujausios lietuvių poezijos skaitymai: Aidas Marčėnas“, in: *Literatūros klasikos interpretacijos: 20 lietuvių rašytojų tekstų interpretacijos pavyzdžiai ir patarimai mokiniams ir jų mokytojams*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 311.

²³⁶ VD EB LL XII 1995, p. 325.

²³⁷ 1994 m. Marčėnas buvo išrinktas Poezijos pavasario laureatu. 2005 m. jis gavo Nacionalinę kultūros ir meno premiją.

²³⁸ Marčėno poeziją literatūrologai tuo laiku gausiai recenzavo, tyrinėjo moksliniuose straipsniuose. Daug dėmesio, be Daujotytės, jam skyrė Audinga Peluritytė-Tikuišienė, Valentinas Sventickas (2008 m. išleidęs monografiją *Šitas Aidas, šitas Marčėnas*), Dainius Vaitiekūnas.

priemonėse²³⁹, 2001 m. įtrauktas į egzamino programą, todėl jo kūryba plačiai aprašyta pedagoginėje spaudoje. Kadangi mokytojams ir mokiniams jau buvo neblogai žinomas, 2002 m. programoje Marčėnas minėtas kaip konteksto autorius, o 2011 m. programoje tapo privalomas (išplėstiniame kurse). Galima svarstyti, kad Marčėno, o ne kito panašaus akademinio pripažinimo sulaukusio tos pačios kartos atstovo (kad ir Sigito Parulskio) poezija vietą mokykliniame kanone užsitikrino dėl skambumo, žaismingumo, bet sykiu ir plačių kultūrinių intertekstų bei (mokomojoje medžiagoje nuolat pabrėžiamų) sąsajų su lietuvių literatūros tradicija. Kanišauskaitės kartu su kitais parengtame vadovėlyje (2012) poeto kūryba apibendrinta būtent šitaip: „Jo poeziją galima skaityti ir kaip jausmingą lyriką su ironijos atspalviu, ir kaip dialogą su tradicija – kaip melodingą, gražų žaidimą kalba, kaip poeziją apie pačią poeziją.“²⁴⁰

Kaip matome, aktyviausiai vyresniųjų klasių literatūros ugdymo turinys perstruktūruotas XX a. pabaigoje ir pirmaisiais XXI a. metais, kuomet ir nusistovėjo antrosios Lietuvos Respublikos mokyklinio lietuvių literatūros kanono vertybinis pamatas. Nors kanonas sudaro vertybinę ir prasminę visumą, pereinamuoju XX–XXI a. sandūros laikotarpiu mokyklinis lietuvių literatūros kanonas buvo gan hibridiškas (sakykim, tremtinių kūryba skaityta kartu su sovietinių klasikų). XXI a. 1-ajame dešimtmetyje dalis heterodoksių pašalintos (desovietizacija).

KELIAKALBĖS LIETUVOS LITERATŪROS SAMPRATA MOKYKLINĖJE LITUANISTIKOJE

Atkūrus nepriklausomybę ir permąstant lietuvių bendruomenės kultūrinę tapatybę, atsinaujino pirmosios Lietuvos Respublikos mokyklinei lituanistikai būdinga konkurencija tarp dviejų lietuvių literatūros koncepcijų: etnolingvistinės ir keliakalbės nacionalinės. Ji buvo visai prislopusi sovietmečiu, mat tuo laiku keliakalbės nacionalinės literatūros samprata

²³⁹ Marčėno poeziją 1995 m. vadovėlyje trumpai aptarė Daujotytė su Bukeliene. (VD EB LL XII 1995, p. 325–326.) Jo eilėraščius į teksto analizės vadovėlius įtraukė Tūtlytė (Rita Tūtlytė, *Eilėraščių skaitymas*, Vilnius: Gimtasis žodis, 1996, p. 126–130; Eadem, „Šiuolaikinė lietuvių poezija: keli aspektai“, in: *Teksto analizė mokykloje*, p. 189–204) ir kiti literatūrologai. (Audinga Peluritytė, Rita Tūtlytė, Viktorija Daujotytė-Pakerienė, Regimantas Tamošaitis, „Naujausios lietuvių poezijos skaitymai: Aidas Marčėnas“, in: *Literatūros klasikos interpretacijos*, p. 310–324.)

²⁴⁰ Dalia Satkauskytė, „Poezija šiuolaikiniame pasaulyje“, in: IK LV XII 2 2012, p. 211.

prasilenkė su sovietine tautiškumo, taigi ir tautinės literatūros, traktuote. Kitomis kalbomis rašyti Lietuvoje gyvenusių autorių tekstai vertinti kaip periferiniai²⁴¹, neprieinami „Lietuvos liaudžiai“ ir „skirti išimtinai feodaliųjų sluoksnių kultūriniais poreikiams“²⁴². Prie to prisidėjo ir tai, kad sovietų okupacijos laikotarpio istoriografijoje itin negatyviai vertinta pounijinė LDK praeitis²⁴³.

Turint galvoje Sąjūdžio metų švietime vyravusį tautinio auklėjimo uždavinį, natūralu, kad ankstyvaisiais nepriklausomybės metais mokyklinėje lituanistikoje dominavo tarpukariu įtvirtinta etnolingvistinė lietuvių literatūros samprata. Pavyzdžiui, knygoje *Lyrika mokykloje* (1995) Daujotytė teigė, kad poezija yra „viena nacionaliausių meno formų“, o patys specifiškiausi lyrikos tautinio savitumo aspektai – kalba ir „poetinis charakteris“ (poezijoje išreikštas jautrumas tautos istorijai, tradicijoms, gamtai, gyvensenai)²⁴⁴. Taigi kūrinys laikomas tautos dvasios išraiška (šis teiginys daugiausia grįstas vokiečių romantizmo mokykla)²⁴⁵. Davidas Coulby'is, tyrinėjęs įvairių šalių nacionalinio literatūros kanono formavimąsi, atkreipia dėmesį, kad XX a. pabaigoje naujai susikūrusiose ar atkurtose valstybėse pasikartojo į XIX a. nacionalinius judėjimus panašūs dėsniai. Nacionalinio literatūros kanono įtvirtinimas laikytas svarbiu elementu kuriant valstybę, nes kanoniniai kūriniai leidžia tapatintis su turtingomis kultūrinėmis tradicijomis²⁴⁶. Tautiškumu grįstas nacionalinės literatūros mokymas ypač būdingas toms Europos šalims, kurios įvairiais periodais buvo praradusios laisvę²⁴⁷.

Kadangi XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje etninė bendruomenė laikyta svarbiausia literatūros istorijos kategorija²⁴⁸, akademinės to meto lietuvių

²⁴¹ Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 19.

²⁴² Kostas Korsakas, „XVI a. vidurio raštija“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: *Feodalizmo epocha*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 184.

²⁴³ Apie itin negatyvų lenkų ir Lenkijos įvaizdį sovietinėje lietuvių istoriografijoje žr. Arūnas Streikus, „Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 9, p. 371.

²⁴⁴ Viktorija Daujotytė, *Lyrika mokykloje*, Kaunas: Šviesa, 1995, p. 36–37.

²⁴⁵ *Kaip mokyta literatūros*, parengė Stasė Matulaitienė, Kaunas: Šviesa, 1997.

²⁴⁶ David Coulby, *Beyond the National Curriculum. Curricular Centralism and Cultural Diversity in Europe and the USA*, London and New York: Routledge, 2000, p. 91.

²⁴⁷ Žr. *Teaching of National Languages in the V4 Countries*, edited by Marek Pieniżek, Stanislav Štěpáník, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Education, 2016.

²⁴⁸ Elena Baliutytė, *op. cit.*, p. 154, 168.

literatūros istorijos sudarytos etnolingvistiniu pagrindu²⁴⁹. Lietuvių literatūros vadovėliuose privalomi autoriai taip pat atrinkti pagal kalbinę priklausomybę. Kitakalbiai biografiškai su LDK (ar Lietuva) susiję rašytojai įprastai būdavo pristatomi kaip pasaulio (tuo metu vadintos visuotinė) literatūros dalis. Antai Mikalajūno parengtų *Visuotinės literatūros skaitinių* antroje dalyje (2002) teikti Adamo Mickiewicziaus ir Czesławo Miłoszo tekstai²⁵⁰. Vis dėlto iki XXI a. pradžios kitakalbių Lietuvos literatūros autorių mokyklinėje lituanistikoje būta labai nedaug. Į tų pačių Mikalajūno sudarytų skaitinių pirmą dalį (nuo literatūros ištakų iki XVIII a.) nė vienas kitakalbis Lietuvos literatūros kūrėjas neįtrauktas²⁵¹.

Kitakalbės Lietuvos literatūros integracijos į akademinę, o paskui ir mokyklinę lituanistiką procesai labiau pastebimi XX–XXI a. sandūroje. Prie to reikšmingai prisidėjo XIX a. literatūros tyrėjos Brigitos Speičytės tyrimai. Monografijos *Poetinės kultūros formos* (2004) įvade literatūrologė kvestionavo iš XIX a. perimtą etnolingvistinį nacionalinės literatūros istorijos modelį, pabrėžė dėmesio keliakalbei Lietuvos literatūrai poreikį²⁵². Požiūrį, kad ir lietuviškieji, ir kitakalbiai LDK bei Prūsijos Lietuvos kūriniai yra integrali Lietuvos literatūros dalis, palaikė ir kiti tyrėjai, tarp jų akademinės senosios literatūros istorijos (2003) autoriai Eugenija Ulčinaitė ir Albinas Jovaišas²⁵³. Ši lietuvių literatūros kanono konsteliaciją keičianti nuostata paremta įsitikinimu, kad nacionalinės literatūros kūrėjais derėtų laikyti visus iš LDK ir Prūsijos Lietuvos kilusius arba čia gyvenusius Lietuvos temą vienaip ar kitaip plėtojusius rašytojus²⁵⁴. Taigi keliakalbės Lietuvos literatūros koncepcija pagrįsta požiūriu, kad svarbus ne tik tautinis, bet ir pilietinis tapatumas. 2011 m. programoje tai itin išryškinta. Antai Renesanso temos literatūros nagrinėjimo potėmės formuluojamos paminint abu aspektus: „Tautos sampra-

²⁴⁹ Žr. Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996; *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

²⁵⁰ Žr. *Visuotinės literatūros skaitiniai 9/12 klasėms*, d. 2, parengė Marius Mikalajūnas, Vilnius: Vaga, 2002, p. 54–61, 543–549.

²⁵¹ Žr. *Visuotinės literatūros skaitiniai 9/12 klasėms*, d. 1, parengė Marius Mikalajūnas, Vilnius: Vaga, 1999.

²⁵² Brigita Speičytė, *op. cit.*, p. 15–24.

²⁵³ Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, „Įvadinės pastabos“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 9.

²⁵⁴ Sigitas Narbutas, „Vietoje užsklandos. Sava ir svetima Lietuvos Renesanso literatūroje“, in: Idem, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 219.

tos: etninė ir politinė“, „Istorinio pasakojimo atsiradimas: tautos ir valstybės kilmės mitai“²⁵⁵. Vadinasi, kitaip, nei remiantis etnolingvistine literatūros istorijos koncepcija, literatūros pagrindu laikoma ne kalba, o pilietinė visuomenė. (Kitakalbių Lietuvos rašytojų įtraukimas į akademinį (ir sykiu mokyklinį) kanoną glaudžiai susijęs su senosios literatūros ribų plėtimu, kuri aptarsime kitame poskyryje.)

XX a. paskutiniame dešimtmetyje prasidėjo ir terminijos kaita. Įprastas terminas „senoji lietuvių literatūra“ akademiniame diskurse imtas keisti į „senoji Lietuvos literatūra“. Ilgainiui pastarasis perimtas ir mokyklinėje li-tuanistikoje. 1998 m. Jovaišas vadovėlyje paaiškino, kad korektiškiau vartoti „senoji Lietuvos literatūra“, ne „lietuvių“, nes ji buvo rašoma įvairiomis kalbomis²⁵⁶. Šis pokytis puikiai iliustruoja, kad keliakalbės Lietuvos literatūros samprata įtraukta į mokyklinę apyvartą. Vis dėlto XX–XXI a. sandūroje są-vokos dar konkuravo. Ulčinaité su Jovaišu akademiniėje literatūros istorijoje rašė, kad „labiau tinka sakyti „senoji Lietuvos literatūra“, tačiau jų veikalas pavadintas *Lietuvių literatūros istorija* (ne Lietuvos)²⁵⁷.

Kaip mokykloje keitėsi kitakalbės Lietuvos literatūros padėtis, vaizdžiai iliustruoja du Jovaišo vadovėliai. 1991 m. X klasės vadovėlyje aptardamas Baroką vadovėlio autorius koncentravosi į lingvistinius, religinius Konstan-tino Sirvydo, Danieliaus Kleino, Philippo Ruhigo (Pilypo Ruigio), Gottfriedo Ostermeyerio (Gotfrydo Ostermejerio), Christiano Gottliebo Mielcke'ės (Kristijono Gotlybo Milkaus) tekstus, lietuvių kalba rašytas anonimines pa-negirikas, pamfletus, literatūrinius laiškus²⁵⁸. Taigi kalbinis veiksnys buvo vienas pagrindinių atrenkant, kuriuos senosios literatūros ir raštijos tekstus nagrinėti. Tiesa, Jovaišas aptarė ir lotynų kalba parašytą Alberto Wijuko Ko-jałowicziaus (Kojalavičiaus-Vijūko) Lietuvos istoriją, bet šiuo atveju svarbu, kad tai veikalas apie valstybės istoriją. O štai 1998 m. to paties autoriaus vadovėlyje kalbinis kriterijus jau nebe taip išryškintas, pagrindiniai mono-grafiškai pristatyti autoriai – Sirvydas, Kleinas, Motiejus Kazimieras Sarbie-vijus ir Kojalavičius-Vijūkas²⁵⁹.

²⁵⁵ BPr LKL XI–XII 2011, p. 19.

²⁵⁶ Albinas Jovaišas, *Senoji Lietuvos literatūra: vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kau-nas: Šviesa, 1998, p. 12. Toliau vartojama santrumpa AJ SLL 1998.

²⁵⁷ Eugenija Ulčinaité, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vil-nius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 13.

²⁵⁸ Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūra: Nuo raštijos pradžios iki tautinio sąjūdžio: mokymo priemonė X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1991, p. 43–63. Toliau vartojama santrumpa AJ LL X 1991.

²⁵⁹ AJ SLL 1998, p. 136–160.

Vėlesniuose vadovėliuose (2003, 2004) tolydžio gausėjo kitakalbės Lietuvos literatūros²⁶⁰. Vis dėlto iki pat XXI a. 2-ojo dešimtmečio iš kitakalbių rašytojų išskirtinio dėmesio sulaukė tik Mickiewiczius²⁶¹. Iš pagrindų keliakalbės Lietuvos literatūros samprata įtvirtinta 2011 m. programoje. Joje šis pokytis akcentuotas:

Mokyklų lietuvių mokomąja kalba mokiniams siekiama plačiau pristatyti daugiakalbę Lietuvos kultūrą (lenkų kilmės poetas M. K. Sarbievijus, lenkiškai rašę A. Mickevičius, Č. Milošas ir kiti), kaimyninių tautų klasikų (F. Dostojevskis, J. Brodskis, V. Šimborska ir kiti) ir taip ugdyti jų platesnį kultūros supratimą, dėmesį ir pagarbą Lietuvos tautinių mažumų kultūroms, atverti jiems Lietuvos kultūrą kaip dialogišką, polilogišką.²⁶²

Naujausiuose tiriamo laikotarpio vadovėliuose ir chrestomatijose (2011, 2012) yra atskira tema apie Lietuvos raštijos ir literatūros keliakalbiškumą²⁶³. Pagal atnaujintą programą parengtuose vadovėliuose ir skaitinių knygose daugiau kitakalbių autorių įtraukiama pristatant ne tik senąją ar XIX a., bet ir XX a. literatūrą. Pavyzdžiui, Irenos Kanišauskaitės kartu su kitais sudarytoje *Literatūros chrestomatijoje* (2011) moksleiviams nagrinėti teikti Moišės Kulbako, Oscaro Miloszo (Oskaro Milašiaus)²⁶⁴, Czesławo Miłoszo²⁶⁵ kūriniai²⁶⁶.

Rašėme, kad 2011 m. patvirtintos programos ašis buvo valstybingumo tema. Kuolys nesyk pasisakė, kad nacionalinis naratyvas turi būti modeliuojamas siekiant sustiprinti bendruomeniškumo, pasididžiavimo praeitimi jausmą²⁶⁷. Būtent dėl to, anot Kuolio, mokyklinėje lituanistikoje reikia

²⁶⁰ Žr. VD LV XI–XII 1 2003, p. 49–113, 197–207; Saulius Žukas, „Kitakalbė literatūra Lietuvoje“, in: IK LV XI 1 2004, p. 50–56.

²⁶¹ VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 65–68; Viktorija Daujotytė, „Adomas Mickevičius“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 197–207; Irena Kanišauskaitė, Saulius Žukas, „Romantizmas. A. Mickevičius“, in: IK LV 1 XI 2004, p. 218–235.

²⁶² BPr LKL XI–XII 2011.

²⁶³ Eglė Patiejūnienė, Saulius Žukas, „Raštijos daugiakalbiškumas“, in: IK LV XI 1 2011, p. 41–42; LC XI 1 2011, p. 11–110.

²⁶⁴ LC XI 1 2011, p. 114–117, 118–123.

²⁶⁵ *Literatūros chrestomatija 12 klasei*, d. 2, 2012, p. 11–42.

²⁶⁶ Miłoszas 2011 m. programoje apskritai pirmąsyk išskirtas kaip privalomas (išplėstiniam kursui) autorius.

²⁶⁷ Darius Kuolys, „Nebūkime kategoriški – bandykime jungti“, *Dialogas*, 2011, spalio 27, Nr. 39, p. 3.

„perteikti daugiabalsį, sudėtingą, bet pakankamai rišlų laisvos tautos pasakojimą“²⁶⁸. Kvietkauskas jam antrino teigdamas, kad platesnis istorijos supratimas gilina pilietiškumo pojūtį, nes lietuvių literatūros tradicija suvokiama kaip daugiašakė ir dinamiška²⁶⁹. Pasitelkdama istorinio pasakojimo plėtimo argumentą, keliakalbės Lietuvos literatūros koncepcijos įtvirtinimą mokyklinėje lituanistikoje motyvavo ir kita 2011 m. programos autorė Aušra Martišiūtė-Linartienė²⁷⁰. Taigi kitakalbiai anksčiau mokykloje nefigūravę Lietuvos autoriai suvokti kaip padedantys papildyti, sustiprinti nacionalinį pasakojimą, ugdyti pilietiškumą.

Į pastangas praplėsti lietuvių (Lietuvos) literatūros traktuotę ir literatūros programa konstruoti valstybingumo argumentu grįstą nacionalinį pasakojimą dalis lituanistų reagavo skeptiškai²⁷¹, nors būta ir palaikančių nuomonių: teigta, kad kitakalbės literatūros kūriniai ne tik praturtina moksleivių kultūrinę tapatybę, bet juos skaitant ugdoma pagarba Lietuvos tautinėms bendruomenėms²⁷².

Kitakalbės Lietuvos literatūros integracija į mokyklą pakoregavo pasaulio literatūros situaciją. Antroje Lietuvos Respublikoje programiškai neregamentuotas konkrečioms temoms ar autoriams nagrinėti skirtų pamokų skaičius, bet apytikrį dėmesio pasiskirstymą Lietuvos ir užsienio autoriams galime rekonstruoti įvertinusios programinių autorių proporcijas bei pasitelkusios mokymo planus. Iš to matyti, kad visą aptariamą laikotarpį ugdymo pagrindas lietuvių kalbos ir literatūros pamokose yra ne pasaulio, o Lietuvos literatūra. Vis dėlto XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios programose moksleiviams siūlyta nemažai pasaulio literatūros, o lietuvių literatūra apibrėžta kaip integrali Vakarų literatūros dalis. 1991 m. programoje vien iš XIX a. pabaigos – XX a. rašytojų kaip privalomi nurodyti Raineris Maria Rilke'ė, Thomas Mannas, Ernestas Hemingway'us, Franzas Kafka²⁷³, gausiai

²⁶⁸ Idem, „Apie junges, įsišaknijimą ir mokyklinę lituanistiką“, p. 348–358.

²⁶⁹ Mindaugas Kvietkauskas, „Mokykla privalo išlikti sveikai konservatyvi“, p. 5; Idem, „Lituanistinio švietimo kryptys“, p. 6–10.

²⁷⁰ Aušra Martišiūtė-Linartienė, „Literatūra 11 klasei“, p. 24.

²⁷¹ Žr. „Laisvė nesirinkti“, p. 13; Zita Alaunienė, „Nacionalinis naratyvas“, p. 5, 10; Mindaugas Grigaitis, *op. cit.*, p. 1–5.

²⁷² Žr., pvz., Judita Sakalienė, „Vidurinio ugdymo programos literatūros sąrašas: ar ugdysime skaitantį jaunimą?“, *Gimtasis žodis*, 2013, Nr. 4, p. 21–22. Tą yra išsakęs ir Kuolys (Rasa Baškienė, „D. Kuolys: nacionalinė literatūra turėtų padėti jaugti į krašto tradiciją“, *Bernardinai.lt*, 2017, birželio 2, prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2017-05-24-darius-kuolys-nacionaline-literatura-turetu-padeti-iaugti-i-krasto-tradicija/> [žiūrėta: 2023-06-04]).

²⁷³ BPr LKL V–XII 1991, p. 53–55.

rekomenduota skaityti ir XIX a. romantizmo bei realizmo autorių kūrybą (privalomi – Mickiewiczus, Johannas Wolfgangas von Goethe'ė, George'as Byronas, Honorė de Balzacas).

XX a. paskutiniame dešimtmetyje, panašiai kaip vėlyvuju sovietmečiu, pasaulio literatūros reiškiniai ir kūriniai programose būdavo pristatomi atskirai nuo lietuvių literatūros istorijos. Nors pagal ankstyvosios nepriklausomybės programų (1989, 1991, 1993, 1996) sudarymo logiką užsienio autorių kūryba teikta kaip kontekstas lietuvių literatūrai, ji nagrinėta ir kaip atskira visuma, pasaulio literatūrai buvo rengiami atskiri vadovėliai bei skaitinių knygos.

Pamažėl įsitvirtinant keliakalbės Lietuvos literatūros sampratai, sulig 2002 m. programa pasaulio ir Lietuvos literatūros santykis mokykloje ėmė keistis. Programose (2002, 2011) užsienio autorių, Lietuvos kitakalbių ir lietuviškai rašiusių autorių kūryba pateikta drauge, atskiri pasaulio literatūros vadovėliai XXI a. nebepasirodė. XXI a. 2-ojo dešimtmečio mokykliniame literatūriniame ugdyme, be kita ko, sumažėjo ir Vakarų literatūros apimtys, nes jos vietą užėmė kitakalbė Lietuvos literatūra. Kaip privalomi aukščiausiam koncentre palikti tik keturi užsienio autoriai: Williamas Shakespeare'as, Goethe'ė, Kafka ir Albert'as Camus. Savo ruožtu, Lietuvos literatūra neretu atveju pradėta įvardyti kaip *savipakankama*, tiesiogiai atliepianti visos Vakarų literatūros raidą. Vertindama 2011 m. programą literatūrologė Reda Pabarčienė apibendrina: „Programos koncepciją simboliškai pavadinau *Europa namuose*. Ji parengta lituanocentriniu principu, bet lietuvių literatūra matoma „organiškai susijusi su Europos literatūros raida.“²⁷⁴

Palaipsnis kitakalbės Lietuvos literatūros integravimas į mokyklas leido akcentuoti kelis aspektus. Viena, į pirmą planą iškeltas istorinis valstybės pasakojimas, daugiau ir įvairiau nagrinėjama LDK praeitis bei jos refleksija (pavyzdžiui, Miłoszo kūryboje). Remiamasi teiginiu, kad kitakalbiai XIV–XVIII a. kūriniai „teisėtai priklauso lietuvių literatūrai dėl savo lietuviško turinio: juose ginami Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos interesai“ (Jovaišas)²⁷⁵. Šis principas atliepia aptartą „Lituanistų sambūrio“ formuluotą poreikį mokantis literatūros pažinti kultūros ir politinę istoriją. Antra, keliakalbės literatūros pagrindu konstruojama Lietuvos literatūros istorija suteikia galimybę paankstinti nacionalinės grožinės literatūros pradžią. Nors lietuvių

²⁷⁴ Reda Pabarčienė, *op. cit.*, p. 3.

²⁷⁵ AJ LL X 1991, p. 5.

literatūros istorija ir sovietmečiu tradiciškai būdavo pradedama metraščiais kaip literatūros ištakomis, grožinės lietuvių literatūros pradininku visad laikytas Donelaitis. Nacionalinės literatūros pagrindu laikant nebe tik kalbą, bet ir pilietybę, radosi galimybė XVI–XVIII a. kultūros epochas reprezentuoti iš *savos* medžiagos, kalbėti apie Lietuvos Renesanso, Baroko literatūrą, ne tik rašiją.

Keliakalbės Lietuvos literatūros sampratą mokyklinėse programose dar XX a. 3-iajame dešimtmetyje bandė įtvirtinti Mykolas Biržiška, bet 4-ojo dešimtmečio viduryje ji buvo užgožta etnolingvistinės lietuvių literatūros traktuotės. O štai XXI a. mokyklinėje lituanistikoje Biržiškos koncepcija ne tik atgimė, bet ir įsigalėjo.

Vaizdžiai etnolingvistinės ir keliakalbės literatūros sampratų kaitą rodo kintanti Mickiewicziaus padėtis mokykliniame literatūros kanone. Sąjūdžio laikų ir ankstyvosios nepriklausomybės programose ir vadovėliuose²⁷⁶, lygiai kaip sovietmečiu, Mickiewicziaus kūryba būdavo priskiriama prie pasaulio literatūros. 1989 m. Norkevičienė konstatavo: „Iš *užsienio* literatūros dešimtokams labiausiai patiko A. Mickevičiaus romantinės poemos „Gražina“, „Konradas Valenrodas“ [išskirta mūsų]“.²⁷⁷

Be to, XX a. 10-ajame dešimtmetyje Mickiewiczius nebuvo privalomas autorius (individualiosiose lietuvių literatūros programose rašytojo kūryba teikta, bet ne visuomet²⁷⁸). Vis dėlto jo kūryba neretai minėta brandos egzamino potėmėse²⁷⁹, tad veikiausiai didžioji dalis mokytojų poeto kūrinius aptardavo. Bet koku atveju, pritartume XIX a. tiriančios literatūrologės Audronės Žentelytės apibendrinimui, kad ankstyvaisiais nepriklausomybės metais mokyklinėje lituanistikoje Mickiewicziaus „dažniausiai nesiryžtama besąlygiškai įtraukti į lietuvių literatūros raidos chronologinę išsklotinę, tačiau jis visuomet aptariamas literatūros istorijos paraštėse ar kokiam nors

²⁷⁶ Elena Kuosaitė-Jašinskienė, Dalia Dilytė-Staškevičienė, Gvidonas Bartkus, *Visuotinė literatūra*: mokomoji knyga X–XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1995 (pirmas leidimas – 1990), p. 149–158; *Visuotinės literatūros skaitiniai 9/12 klasėms*, d. 2, p. 54–62.

²⁷⁷ Regina Norkevičienė, *Stambųjų epinių kūrinių nagrinėjimas X–XII klasėje*, Kaunas: Šviesa, 1989, p. 26.

²⁷⁸ Pvz., *Lietuvių kalbos ir literatūros dėstymas vidurinėje mokykloje*, p. 34; Regina Norkevičienė, „XII klasės lietuvių kalbos teminis planas“, *Gimtas žodis*, 1993, Nr. 7/8, p. 18–25; Vaida Paulauskaitė, „Literatūros mokymas gimnazijų IX–XII klasėse“, p. 6–11; Rita Leleivienė, „Lietuvių kalbos teminis planas XI klasei (išplėstinis kursas)“, *Gimtas žodis*, 2002, Nr. 11, p. 30–35.

²⁷⁹ Nors Mickiewicziaus tema egzaminų bilietuose dažna, kartais, pavyzdžiui, 1991 m., jos nebūdavo. („Lietuvių literatūros ir kalbos egzamino bilietai XII klasei“, p. 9–10.)

atskirame – literatūrinių įtakų – skyrelyje kaip lietuvių literatūros ir tautinės savimonės raidai ypatingai nusipelniusi figūra²⁸⁰.

Esminiai Mickiewicziaus kūrybos pristatymo mokykloje pokyčiai įvyko XX–XXI a. sandūroje, kai buvo aktyviausiai persvarstomas lietuvių literatūros kanonas ir išgalėjo keliakalbės Lietuvos literatūros koncepcija. 1998 m., švenčiant 200-ąsias poeto gimimo metines, pagausėjo autoriui skirtų tekstų, konferencijų, kitų atminimo formų, išryškinusių rašytojo sąsajas su Lietuva. Išleista pažintinių ir jubiliejinių leidinių, perleista daug rašytojo kūrinių. Persvarstant mokyklinio lietuvių literatūros kanono verčių sistemą, iš naujo keltas klausimas apie Mickiewicziaus savumą ir (arba) svetimumą²⁸¹.

Pirmoji į lietuvių literatūros skaitinius ir vadovėlius Mickiewiczų įtraukė Žentelytė. Tekstų fragmentų atranką sudarytoja motyvavo lietuviškos tematikos kriterijumi²⁸² (poeto kūryba teikta skyriuje „Tautinio atgimimo pradžios literatūra“²⁸³). XIX a. literatūros vadovėlyje aukštesniosioms klasėms (2001), panašiai kaip tarpukario vadovėliuose, Žentelytė išryškino tėvynės laisvės idėją *Gražinoje* (*Grażyna*, 1823), „Živilėje“ („Żywila“, 1819), *Konrade Valenrode* (*Konrad Wallenrod*, 1828), o nagrinėdama poemą *Ponas Tadas* (*Pan Tadeusz*, 1834) susikoncentravo į vaizdingus Lietuvos gamtos aprašymus²⁸⁴. Lietuviškosios tematikos akcentas būdingas ir kitiems ankstyvųjų nepriklausomybės metų Mickiewicziaus pristatymams, pavyzdžiui, Zaborskaitės va-

²⁸⁰ Audronė Žentelytė, „Kultūrinis teksto skaitymas: XIX a. kultūrų dialogai“, in: *Teksto analizė mokykloje*, p. 79–80.

²⁸¹ Žr. Arnoldas Piročkinas, „Lietuviai apie Adomą Mickevičių“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 3, p. 13; Idem, „Lietuviai apie Adomą Mickevičių“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 4, p. 12. Tais metais pedagoginėje spaudoje ne tik svarstytas Mickiewicziaus „lietuviškumo“ klausimas, bet perpublikuoti ir tarpukario rašyti tekstai apie autorių (žr. „Iš Julijono Lindės-Dobilo literatūros pamokų užrašų. Adomas Mickevičius“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 11, p. 31–35; Nr. 12, p. 30–35), apžvelgti jo kūrybos vertimai į lietuvių kalbą. (Vanda Mažeikienė, „Populiariausi Adomo Mickevičiaus kūrinių vertimai“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 11, p. 15–20.) Norkevičienė jubiliejiniais metais publikavo straipsnį apie rašytojo mokyklinę reprezentaciją nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio – tai rodo siekį permąstyti Mickiewicziaus padėtį. (Regina Norkevičienė, „Požiūrio į Adomą Mickevičių kaita mokykloje“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 9, p. 2–5.)

²⁸² Audronė Žentelytė, „Pratarmė“, in: *Lietuvių literatūros skaitiniai: Nuo raštijos pradžios iki XIX amžiaus vidurio*, sudarė Audronė Žentelytė, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 7. Toliau vartojama santrumpa LLS 1999.

²⁸³ Adomas Mickevičius, „Odė jaunystei“, „Kai paukščiai išskrenda...“, „Konradas Valenrodas“ (ištraukos), „Ponas Tadas“ (ištraukos), „Pulkininko mirtis“, in: LLS 1999, p. 297–306, 426–428.

²⁸⁴ AŽ LL 2001, p. 118–125.

dovėlyje²⁸⁵. Žentelytės rašytuose vadovėliuose²⁸⁶ ryški pozicija, kad Mickiewiczus padarė didelę įtaką XIX a. lietuvių romantizmui, – tokią nuomonę jau buvo išreiškę kai kurie tyrėjai (Kubilius, Aušra Jurgutienė)²⁸⁷. Tiesa, dalis mokytojų neigiamai vertino tai, kad mokomojoje medžiagoje itin išsamiai nagrinėjama Mickiewicziaus kūryba, nes, anot jų, skiriant tiek dėmesio šiam rašytojui gali klaidingai pasirodyti, esą autorius yra svarbiausias pasaulio literatūros atstovas²⁸⁸.

2002 m. programoje Mickiewiczus nurodytas kaip privalomas autorius prie romantizmo temos²⁸⁹. 2011 m. programoje pateiktas kaip niekad gausus jo kūrinių sąrašas²⁹⁰, taigi rašytojo pozicija mokykliniame kanone dar sustiprėjo. 2012 m. pristatydamą Mickiewicziaus kūrybą pedagoginėje spaudoje Speičytė pažymėjo, kad jis „nebėra traktuojamas kaip užsienio literatūros autorius“, jo kūryba „įtraukta į lietuvių literatūros kanoną“²⁹¹. XIX a. literatūros tyrėja pabrėžė, kad Mickiewicziaus kūryba, be kita ko, perteikia iš LDK laikų paveldėtą specifinę ne etnolingvistiniu pagrindu grįstą lietuviškumo sampratą, sukuria „nekalbinės lietuviškosios tapatybės centrą“, todėl buvo ir yra svarbi kitiems lietuvių rašytojams bei užima svarbią vietą Lietuvos literatūros istorijoje.

Kaip jau minėjome, integruojant Mickiewiczų į mokyklinį Lietuvos literatūros istorijos pasakojimą Žentelytė ir kiti šį žingsnį argumentavo lietuviškąja kūrinių tematika ir rašytojo kūrybos įtaka lietuvių kultūros ir litera-

²⁸⁵ VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 65–68. XX a. 10-ajame dešimtmetyje naudotame pasaulio literatūros vadovėlyje buvo atskira potėmė „Lietuviškoji tematika A. Mickevičiaus kūryboje“: pristatyta *Grażina ir Konradas Valenrodas*, akcentuota rašytojo įtaka lietuvių kūrėjams (Antanui Baranauskui, Maironiui). (Elena Kuosaitė-Jašinskienė, Dalia Dilytė-Staškevičienė, Gvidonas Bartkus, *op. cit.*, p. 149, 153–158.)

²⁸⁶ AŽ LL 2001, p. 113; Audronė Žentelytė, „Kultūrinis teksto skaitymas: XIX a. kultūrų dialogai“, p. 79–102.

²⁸⁷ Aušra Jurgutienė, „Romantizmas“, *Gimtas žodis*, 1997, Nr. 7, p. 11–14; Vytautas Kubilius, *Adomas Mickevičius: Poetas ir Lietuva*: apybraiža, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 23–24; Idem, „Jo romantinės dvasios pakylėti“, in: *Adomo Mickevičiaus Lietuva*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1999, p. 51–52.

²⁸⁸ Žr. Marius Mikalajūnas, „Aš ne popierių žiurkė – aš mokytojas“, p. 8; Nijolė Šervenikaitė, „Slapta diversija prieš mokytojus ir mokinius“, *Dialogas*, 2003, sausio 31, Nr. 5, p. 9.

²⁸⁹ Privalomi kūriniai – *Ponas Tadas* (fragmentai) ir *Vėlinių* (*Dziady*, 1823–1832) III dalis, pasirinkti sonetai. Šioje programoje apskritai yra tik du privalomi romantinės literatūros atstovai – Maironis ir Mickiewiczus.

²⁹⁰ Eilėraščiai „Romantika“, „Odė jaunystei“, „Akermano stepės“, *Vėlinių* II ir IV dalys, *Pono Tado* fragmentas.

²⁹¹ Brigita Speičytė, „Lietuvnykas, lenkų giesminykas: Adomas Mickevičius lietuvių literatūros kanono perspektyvoje“, *Dialogas*, 2012, vasario 2, Nr. 5, p. 11.

tūros raidai. Būtent šiedu elementai tapo svarbiausi pristatant Mickiewiczų ir vėlesnėje mokomojoje medžiagoje. Viena, jis traktuojamas kaip genetiškai susijęs su LDK tradicija ir lietuvių kultūra, mat kūryboje gausu Lietuvos istorijos, mitologijos, gamtos aprašymų ir refleksijų²⁹², akcentuojamos ir biografinės Mickiewicziaus sąsajos su Lietuva²⁹³. Antra, poeto kūryba laikoma padariusia didelę įtaką XIX a. antros pusės ir XX a. pradžios lietuvių kultūrai²⁹⁴. „[Jo] sukurti herojinės praeities, kovos už laisvę paveikslai, atskleistas dvasiinio pasaulio turtingumas, liaudies žodžio ir dainos, dainiaus išaukštinimas, romantinis gamtos poetizavimas visą šimtmetį veikė lietuvių kultūrą, tautinę savimonę“²⁹⁵, – 2004 m. vadovėlyje apibendrinio Kanišauskaitė su Žuku.

2012 m. chrestomatijoje Speičytė pabrėžė, kad Mickiewicziaus poezija buvo įkvėpimo šaltinis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių tautinio judėjimo lyderiams²⁹⁶. Poeto kūrybos ir visos Vilniaus romantinės mokyklos įtaka formuojantis lietuviškojo nacionalizmo idėjoms literatūrologų nesyk aptarta²⁹⁷. Tačiau tyrimuose pabrėžiama ir tai, kad Mickiewicziaus požiūris į Lietuvą kaip išnykusią valstybę nesutapo su lietuvių tautinio judėjimo ideologija (galvoje turimas teiginys *Konrado Valenrodo* pratarinėje apie po didelių laimėjimų išnykusią lietuvių tautą²⁹⁸).

XXI a. įsigalint keliakalbei Lietuvos literatūros sampratai, šie Mickiewicziaus kūrybos prieštaravimai mokomojoje medžiagoje neakcentuojami. Apskritai, *Konradas Valenrodas*, buvęs kertiniu Mickiewicziaus mokykliniu kūriniu ne tik XX a. pabaigoje, bet ir tarpukariu bei sovietmečiu, nuo

²⁹² Žr. VD LV XI–XII 1 2003, p. 197–198; Viktorija Daujotytė, „Adomas Mickevičius“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 222–223; Irena Kanišauskaitė, Saulius Žukas, „Romantizmas. A. Mickevičius“, in: IK LV XI 1 2004, p. 219; Irena Kanišauskaitė, „Romantizmas“, in: IK LV XI 1 2011, p. 186.

²⁹³ Tomas Venclova, „Sugrįžimas į gimtinę: Mickevičiaus Lietuva ir Mickevičius Lietuvoje“ (straipsnio ištrauka), in: LC XI 1 2011, p. 228–231.

²⁹⁴ Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 233; Irena Kanišauskaitė, *op. cit.*, p. 186; Brigita Speičytė, „Adomas Mickevičius“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 609, ir kt.

²⁹⁵ Irena Kanišauskaitė, Saulius Žukas, *op. cit.*, p. 236.

²⁹⁶ Brigita Speičytė, *op. cit.*, p. 609.

²⁹⁷ Žr. Vytautas Kubilius, *Adomas Mickevičius: Poetas ir Lietuva*, p. 24; Viktorija Daujotytė, „Toli už Dauguvos kraštas Lietuvos...“, in: Eadem, *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 77–102, ir kt.

²⁹⁸ „Lietuva – tai įdomus pavyzdys tautos, kuri po didžiulių savo laimėjimų išnyko, kaip upelelis po per gausaus potvynio nulsūgsta ir plaukia jau siauresne negu pirmiau vaga. [...] Lietuva jau yra visiškai praeityje [...]“ (Adomas Mickevičius, „Konradas Valenrodas“, iš lenkų kalbos vertė Vincas Mykolaitis-Putinas, in: Idem, *Eilėraščiai. Poemos*, sudarė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1987, p. 121–122.)

2000-ųjų į vyresniųjų klasių lietuvių literatūros programas nebeįtraukiamas. Poemoje sukurtas šlovingas Viduramžių LDK paveikslas bei vaizduojamas patriotiškas herojus, taigi valstybingumu grįstam mokykliniam literatūros istorijos pasakojimui ji turėtų tikti. Tačiau keltume prielaidą, kad šiame pasakojime rasti vietą *Konradui Valenrodui* per sudėtinga dėl pratarmėje suformuluotos minties apie išnykusią lietuvių tautą. Kita vertus, kadangi iš aukščiausio koncentro skaitinių sąrašų taip pat išimta *Gražina*, galimas ir kitas atsakymas. Kūriniai iš mokyklos nedingo, tik buvo perkelti į žemesnius koncentrus²⁹⁹, nes dėl savo paprastumo – elementaresnio siužeto, ne tokios sudėtingos struktūros – labiau tinka jaunesnio amžiaus mokiniams.

Taigi XXI a. mokyklinėje lituanistikoje akcentuojamos Mickiewicziaus sąsajos su tautiniu lietuvių judėjimu, mažiau išryškinant tai, kas komplikuoja jo *savumą*. Mokomojoje medžiagoje pasitaiko ir gan paradoksalių Mickiewicziaus siejimo su lietuvių tautiniu judėjimu atvejų. Pavyzdžiui, Mickiewicziaus poemos ir eilėraščiai sudaro daugiau nei pusę Agnės Iešmantaitės sudarytos skaitinių knygos *Tautinio atgimimo dainiai* (2007), nors rašytojas tiesioginių sąsajų su lietuvių tautiniu judėjimu neturėjo, priešingai, buvo Lenkijos patriotas³⁰⁰. Reikėtų pritarti literatūrologės Vitos Gaigalaitės minčiai, kad antrosios Lietuvos Respublikos metais siekiama „priartinti A. Mickevičiaus kūrybą prie lietuviškos kultūros, – jei ne visus kūrinius ir jų kalbą, vaizdus, tai bent kūrinių nuotaiką, dvasią, kūrybos stilių“³⁰¹. Literatūrologų pasiūlytas keliakalbės Lietuvos literatūros modelis vis plačiau integruojamas mokykloje, tačiau bandydami jį suderinti su ilgą laiką dominavusia etnolingvistine lietuvių literatūros samprata, vadovėlių autoriai ieško, kaip motyvuoti kitakalbių tekstų įtraukimą. Mickiewicziaus atveju motyvuojama autoriaus biografiniais ryšiais su Lietuva ir kūrinuose aprašoma, interpretuojama Lietuvos istorija, mitologija, gamta.

Programinių Mickiewicziaus kūrinių ir fragmentų atranka bei interpretacijos rodo tiek lietuviškosios tematikos dominantę, tiek bandymus kūrinius aptarti kaip reprezentatyvius romantizmo veikalus. Skaitinių knygose

²⁹⁹ Pavyzdžiui, 2016 m. pagrindinio ugdymo programoje VII–VIII klasių konkcentre prie potėmės „Gyvoji atmintis“ *Gražina* teikta kaip privalomas skaitinys, o *Konradas Valenrodas* – kaip rekomenduojamas. (BPr LKL I–X 2016, p. 39.)

³⁰⁰ *Tautinio atgimimo dainiai* (serija „Mokyklos biblioteka“), sudarė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Žaltvykslė, 2007, p. 9–245.

³⁰¹ Vita Gaigalaitė, *Adomo Mickevičiaus jaunystės kūryba*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 41–46.

ir vadovėliuose dažniausiai pasikartojantys Mickiewicziaus eilėraščiai atrinkti atsižvelgiant į abu kriterijus: kūrinio santykį su lietuviškumu ir Lietuva („Akermano stepės“) bei romantinius kūrinio bruožus („Romantika“, „Odė jaunystei“, „Plaukimas“, „Audra“). Dvejopa linkmė – lietuviškoji tematika³⁰² ir romantizmo atspindžiai³⁰³ – matoma ir brandos egzaminų temų formuluotėse.

Du dažniausiai nepriklausomos Lietuvos mokykloje nagrinėjami didesnės apimties Mickiewicziaus kūriniai – *Vėlinės* ir *Ponas Tadas*, abu kaip privalomi teikti 2002 ir 2011 m. programose. *Pono Tado* mokyklinis pristatymas nekito visą antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpį: 1) išryškinta tėvynės likimo ir tėvynės ilgesio tema, patriotiniai motyvai; 2) akcentuota, kad poemoje vaizduojama Lietuvos gamta, aprašoma istorija, mitai. Skaitinių knygose ir vadovėliuose publikuojant ištraukas³⁰⁴ dažniausia pateikiama šio kūrinio invokacija, įtvirtinanti tėvynės, kaip gyvybinės energijos, poreikį žmogaus egzistencijai, ir istorinio laiko persmelktą Lietuvos girių aprašymai³⁰⁵. Bajoriškiosios kultūros realijos, bajorų papročiai, elgsenos ypatumai mokomojoje medžiagoje detaliau neanalizuojami.

Kur kas labiau pakito *Vėlinių* pristatymas. Iki 2011 m. programos mokiniams nagrinėti teikta trečioji *Vėlinių* dalis, turinti biografinių paralelių su 1823 m. įvykiais, kai Mickiewiczius kartu su kitais filomatais suimtas ir įkalintas. Iš šios kūrinio dalies antrosios Lietuvos Respublikos vadovėliuose daugiausia nagrinėjamas romantinių maištą, poetinį įkvėpimą postuluojančias fragmentas „Improvizacija“³⁰⁶. Trečiojoje *Vėlinių* dalyje, be kita ko, „poetas su pasigėrėjimu kalba apie Lenkiją“³⁰⁷, sukuria ryškų metafizinį tėvynės

³⁰² Pvz., „A. Mickevičius. Lietuviškoji tematika. Vieno kūrinio analizė pasirinktu aspektu“ (1993 m. egzamino žodžiu bilieto tema). Beveik analogiška tema teikiama ir prie 1994 m. brandos egzamino bilietų („Lietuvių kalbos egzamino bilietai“, *Dialogas*, 1994, p. 6). Yra panašių egzamino rašinių temų ir XXI a.: „Tėvynės vaizdinys romantinėje Lietuvos literatūroje“ (2014), „Kas savam krašte geriau negu svetur?“ (2018).

³⁰³ Pvz., „Romantizmo literatūros ypatybės. A. Mickevičiaus vieno kūrinio aptarimas“ (1995, 1996, 1997), „Kodėl pasauliui reikia maištininkų? (autoriai pasirinkti: A. Mickevičius, V. Kudirka, Maironis, J. Biliūnas, J. Savickis, B. Krivickas, J. Aputis)“ (2013).

³⁰⁴ Dažniausiai ištraukos iš I knygos („Namų ūkis“) ir IV knygos („Diplomatija ir medžioklė“).

³⁰⁵ Žr. VD LV XI–XII 3 2004, p. 280–295; Viktorija Daujotytė, „Adomas Mickevičius“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 230–233; IK LV XI 1 2004, p. 227–231.

³⁰⁶ VD LV XI–XII 3 2004, p. 253–262; Irena Kanišauskaitė, Saulius Žukas, *op. cit.*, p. 220–227; Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 226–229, ir kt.

³⁰⁷ Audrius Radzevičius, „Lietuva ir lietuviai poeto raštuose“, in: *Adomo Mickevičiaus Lietuva*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1999, p. 33.

Lenkijos vaizdinį, dėl to ši dalis yra tapusi vienu pamatinių lenkiškojo mesianizmo tekstų³⁰⁸. Iki 2011 m. būtent trečioji *Vėlinių* dalis ir konkrečiai „Improvizacija“ laikyta parankia analizei, nes ją pristatant galima akcentuoti romantizmo bruožus ir patriotinę tematiką. Kaip antai Kanišauskaitė su Žuku vadovėlyje (2004) akcentavo, kad šios dalies „centras – naujo tipo lyrinis subjektas, abstraktų romantinį maištą nukreipiantis prieš tautos engėjus“³⁰⁹.

2011 m. programoje kaip privalomos nurodytos antroji³¹⁰ ir ketvirtoji poemos dalys³¹¹. Antrojoje dalyje vaizduojamos mistiškos Vėlinių apeigos, o ketvirtojoje susitelkiama į Gustavo – romantinio herojaus – individualybę ir neišsipildžiusios meilės istoriją. Keltina prielaida, kad 2011 m. programoje trečiosios dalies atsisakyta dėl minėto lenkiškojo mesianizmo, trikdančio Lietuvos valstybingumo tradicija grįstą nacionalinį pasakojimą. Antrojoje ir ketvirtojoje dalyse ryškesnis romantinio individualisto portretas, mistinis gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių susidūrimas. Būtent antroji dalis tradiciškai laikyta „lietuviškiausia“ dėl joje vaizduojamų tariamai autentiškų lietuvių liaudies apeigų³¹². Tad šios *Vėlinių* dalys labiau atitinka XXI a. 2-ojo dešimtmečio mokyklinėje lituanistikoje propaguotą kanono naratyvą, paremtą dviem esminiais kriterijais: literatūra yra estetikos raidos objektas (šiuo atveju išryškinta romantizmo paradigma), bet sykiu ir lietuvių tautos arba Lietuvos valstybės istorijos pasakotoja.

Mickiewicziaus biografiją ir kūrybą tyrinėjantys lietuvių ir lenkų mokslininkai išryškina jo kūrybos sąsajas su daugiataučiu ir daugiakultūriu LDK paveldu³¹³. Daugiakultūriškumu grįsta ir pati keliakalbės Lietuvos literatūros samprata, tad XXI a. vadovėliuose šie aspektai aptariami. Tačiau nesunku pastebėti tendenciją, kad nagrinėjant Mickiewicziaus kūrybą bandoma labiau akcentuoti lietuviškąjį poeto kūrinių dėmenį (Lietuvos istorija, kraš-

³⁰⁸ Ypač šiuo aspektu svarbi V scenos dalis „Regėjimas“. Žr. Vytautas Berenis, „Mesianizmo problema pirmos XIX amžiaus pusės Lietuvos kultūroje“, *Kultūrologija*, 2010, t. 18, p. 74–88.

³⁰⁹ Irena Kanišauskaitė, Saulius Žukas, *op. cit.*, p. 226.

³¹⁰ XX a. paskutiniame dešimtmetyje ir XXI a. pradžioje II *Vėlinių* dalis buvo skaitoma žemėnėse klasėse.

³¹¹ Tiesa, vadovėliuose po šio pokyčio ir toliau plačiai aptariama III dalis. (Irena Kanišauskaitė, „Romantizmas“, in: IK LV XI 1 2011, p. 187–190; VD LE XI–XII 1 2009, p. 222, 226.)

³¹² Žr. Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius: Adamas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 210–213.

³¹³ Žr. Joana Mianovska, „Adomas Mickevičius vakar ir šiandien“, in: *Adomas Mickevičius XXI amžiuje*: konferencijos pranešimų tezės, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 6.

tovaizdis, papročiai). Poeto lenkiškumo paneigti nebandoma, bet atrenkant kūrinis ir juos interpretuojant koncentruojamasi į lietuvių folkloro, istorijos, gamtos vaizdavimo aspektus, poeto įtaką lietuvių kultūrai ir literatūrai. Net ir ėmus dominuoti keliakalbei Lietuvos literatūros sampratai, vienu esminių vertybinių kanono struktūros dėmenų liko plačiai suvokta lietuvybė (krašto kultūra, istorija, tautosaka, gamta, gimtoji kalba). Todėl Mickiewicziaus kūrybos ir biografijos heterodoksijos neutralizuojamos išryškinant jo ryšį su lietuvių kultūra. Kaip matysime, polinkis fokusuotis į lietuvišką tematiką būdingas ne tik formuojant Mickiewicziaus interpretacinį kanoną, bet ir į nacionalinės literatūros istoriją įtraukiant kitakalbių senosios literatūros atstovų kūrybą.

SENOJI LITERATŪRA IR RAŠTIJA MOKYKLINIAME LIETUVIŲ LITERATŪROS KANONE

XX a. 10-ajame dešimtmetyje pagyvėjo ir metodologiškai atsinaujino senosios literatūros tyrinėjimai³¹⁴, gausėjo XVI–XIX a. vidurio veikalų vertimų, plačiai visuomenei skirtų publikacijų³¹⁵. Šis pakilimas tiesiogiai veikė mokyklinę lituanistiką. Pasirodė Jovaišo ir Žentelytės rašyti ir parengti senosios literatūros vadovėliai bei skaitinių knygų³¹⁶, išleistos trumpos pažintinės knygelės LDK laikų literatūrai ir raštijai mokykloje pristatyti³¹⁷. Iš akademi-

³¹⁴ Elena Baliutytė, *op. cit.*, p. 141. Tokią pat tendenciją išryškino ir kitos tyrėjos: Brigita Speičytė, „LDK literatūros istorijos modelis“ (recenzuojama: Sigita Narbutas, *Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000), *Literatūra*, 2000, t. 38 (1), p. 131; Eglė Patiejūnienė, „Narsus mėginimas sukurti vienišą senosios literatūros vaizdą“, in: *Literatūros tyrimų erdvės (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 19), sudarytojas Sigita Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 253, ir kt.

³¹⁵ Apie tai žr. Eugenija Ulčinaitė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 7–8.

³¹⁶ Albinas Jovaišas, AJ LL X 1991; Idem, AJ SLL 1998; LLS 1999 (pirmas leidimas – 1991).

³¹⁷ Saulius Žukas, *Pirmoji lietuviška knyga ir jos kultūrinis kontekstas: Martyno Mažvydo katekizmas* (serija „Lietuvių literatūros istorijos sąsiuviniai“, Nr. 1), Vilnius: Baltos lankos, 1995; Idem, *Istorinis pasakojimas: Lietuvos metraščiai* (serija „Lietuvių literatūros istorijos sąsiuviniai“, Nr. 2), Vilnius: Baltos lankos, 1997; Sigita Narbutas, *Lietuvos Renesanso literatūra* (serija „Lietuvių literatūros istorijos sąsiuviniai“, Nr. 3), Vilnius: Baltos lankos, 1997; Eugenija Ulčinaitė, *Lietuvos Baroko literatūra* (serija „Lietuvių literatūros istorijos sąsiuviniai“, Nr. 4), Vilnius: Baltos lankos, 1997.

bei vertinimas. Net akademinį ir mokyklinį tekstų turinys kartais būdavęs identiškas, pavyzdžiui, kai kurie Ulčinitės ir Jovaišo parengtos akademinės XIII–XVIII a. lietuvių literatūros istorijos (2003) teksto fragmentai sutampa su Jovaišo vyresniųjų klasių mokiniams skirtu vadovėlio *Senoji Lietuvos literatūra* (1998) tekstu³¹⁸.

Palyginus paskutines sovietų okupacijos laikotarpio (1985, 1987) ir Sąjūdžio bei ankstyvųjų nepriklausomybės metų programas matyti, kad senosios literatūros skaitinių apimtys vis didėjo³¹⁹. Valstybės ir tautos istorijos pasakojimu grįstoje 2011 m. programoje senosios literatūros pateikta daugiausiai per visą aptariamą laikotarpį: kaip privalomi išskirti Mažvydas, Daukša, Jonas Radvanas (Ioannes Radvanus), Sarbievijus ir Donelaitis, bet kontekstinių skaitinių skiltyje senosios literatūros ir raštijos autorių gerokai daugiau.

Senosios literatūros ir ypač raštijos tema mokykloje visuomet buvo opi. Todėl motyvuodami jos nagrinėjimą, vadovėlių ir kitos mokomosios medžiagos autoriai bando išskirti senojo rašytinio paveldo atrankos kriterijus ir paaiškinti, kodėl mokiniams verta domėtis senąja literatūra ir kodėl į literatūros istoriją apskritai įtraukiama ne tik grožinė kūryba, bet ir raštija. Tam įprastai pasitelkiami dviejų tipų argumentai: viena, išryškinama kultūrinė ir istorinė raštijos bei senosios literatūros svarba; antra, raštija traktuojama kaip literatūros istorijos ištakos.

Kultūrinę ir istorinę raštijos bei visos senosios literatūros reikšmę kaip esminį kriterijų dažnai mini raštijos ir senosios keliakalbės literatūros tyrėjas Kuolys. Dar 1995 m. jis siūlė mokykloje studijuoti daugiau senosios literatūros, nes ji padeda „ugdyti šiuolaikinę kultūrinę ir pilietinę mokinių savimonę“³²⁰. Taigi senosios LDK ir Prūsijos Lietuvos literatūros ir raštijos integracija į mokyklinį literatūros kursą dažnai grindžiama tuo, kad mokiniai turi galimybę nuodugniau reflektuoti lietuvių tautos ir valstybės istoriją, susipažįsta su svarbiomis figūromis ir esminiais įvykiais iš tų laikų, kai grožinė literatūra lietuvių kalba dar neegzistavo³²¹. Toks požiūris – tai grįžimas

³¹⁸ Tą pastebėjo Eglė Patiejūnienė, *op. cit.*, p. 258.

³¹⁹ 1991, 1993 ir 1996 m. programose senoji XIV–XVIII a. raštija kaip atskira potėmė teikta X klasėje, pristatant lietuvių literatūros ištakas (Gedimino laiškai, metraščiai, Mažvydas, Jonas Bretkūnas, Daukša, Konstantinas Sirvydas). 1994 m. programos projekte aukščiausiam centre iš aštuonių pagrindinių teminių pjūvių vienas, o prie papildomų aštuonių net du susiję su senąja literatūra: „Senoji Lietuvos literatūra ir krašto valstybingumo raida“; „Įvairiakalbė Lietuvos literatūra nuo viduramžių iki XX amžiaus“. (BPrP LKL I–XII 1994, p. 201.)

³²⁰ Darius Kuolys, „Senoji literatūra tautinėje mokykloje“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7/8, p. 15.

³²¹ AJ LL X 1991, p. 5.

prie 1929 m. Biržiškos rengtoje programoje įgyvendinto literatūros istorijos išplėtimo iki kultūros istorijos.

Kitas raštijos įtraukimo į mokyklinį literatūros kursą motyvas tas, kad ji laikoma ir grožinės literatūros ištakomis³²². Būtent tai greta istorinės reikšmės siūlė akcentuoti Jovaišas, kuris XX a. pabaigoje svariai prisidėjo prie mokyklinio senosios literatūros ugdymo³²³. Jovaišo požiūriu, į literatūros istoriją ir sykiu mokyklinių skaitinių sąrašus turi patekti ne bet kokia raštija, o tekstai, kurie yra „literatūriškai ‚konotuoti‘, t. y. atsiveria savo žanrine specifika, beletrizavimu, retoriškumu“³²⁴, nes jie laikytini grožinės literatūros ištakomis³²⁵. Tokios pat koncepcijos laikėsi Žentelytė³²⁶, kurios parengtuose skaitiniuose gausu metraščių, religinių, istoriografinių, lingvistinių darbų ištraukų. Raštija (taip pat kaip tautosaka) prie literatūros ištakų temos priskirta ir dalyje antrosios Lietuvos Respublikos vadovėlių³²⁷.

Raštiją traktuojant kaip grožinės literatūros ištakas, lietuvių literatūros pradžia galima laikyti pirmuosius LDK raštijos paminklus, kuriuose įžvelgiama grožinės literatūros bruožų. Antrosios Lietuvos Respublikos programose ir daugelyje vadovėlių senosios literatūros pristatymas pradedamas nuo metraščių ir kunigaikščių laiškų³²⁸. Tokia nacionalinės literatūros isto-

³²² Remiantis vengrų literatūrologo Péterio Hajdu tyrimais, tiek raštijos, tiek tautosakos kaip literatūros istorijos pradžios samprata nuo XIX a. iki šiol būdinga ir daliai kitų Vidurio bei Rytų Europos šalių, ypač tais atvejais, kai grožinės nacionaline kalba rašytos literatūros pradžia vėlyva. (Péter Hajdu, „Literature and National Identity“, *Comparative Literature: East & West*, 2007, Vol. 9: 1, p. 11–15.)

³²³ AJ LL X 1991, p. 3; Idem, „Kuo pradėti lietuvių literatūros istoriją? (Kvietimas diskutuoti)“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 9.

³²⁴ *Ibid.*, p. 13.

³²⁵ Dažnai šią sampratą mini ir kiti senosios literatūros tyrėjai. Žr. Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, p. 13; *Senosios Lietuvos literatūra (1253–1795)*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 10.

³²⁶ Audronė Žentelytė, „Pratarmė“, in: LLS 1999, p. 6.

³²⁷ IK LV XI 1 2004, p. 50–56; Giedrius Viliūnas, „Literatūros ištakos“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 43–47; Idem, „Literatūros ištakos“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 82–86, ir kt.

³²⁸ XX–XXI a. sandūroje senosios literatūros tyrėjai pradėjo plėsti chronologines senosios literatūros ribas. Jovaišas siūlė senosios literatūros pradžią skaičiuoti nuo krikščionybės Lietuvoje pradžios – Mindaugo laikų. (Albinas Jovaišas, „Kuo pradėti lietuvių literatūros istoriją?“, p. 9–21.) Ši periodizacija siūlyta ir 1998 m. Jovaišo vadovėlyje. (AJ SLL 1998, p. 7.) Akademinėse literatūros istorijose ji taip pat įsigalėjo. (Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, „Įvadinės pastabos“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, p. 9; *Senosios Lietuvos literatūra (1253–1795)*, p. 31.) Vis dėlto mokykliniame ugdyme šie pokyčiai neįsitvirtino – XXI a. patvirtintose ugdymo programose ir toliau pradedama nuo Gedimino laiškų.

rijos pradžios samprata motyvuojama Vakarų kultūros tradicijos argumentu. Anot senosios literatūros tyrėjo Sigito Narbuto, Europos šalis vienija tai, kad jų nacionalinė raštija susiformavo Viduramžiais³²⁹. Būtent metraščius ir kunigaikščių laiškus vadovėlyje *Literatūros erdvės* (2009) Viliūnas vadino tekstais, pagrindžiančiais Lietuvos priklausymą Vakarų Europos civilizacijai³³⁰. Panašų priklausymo Vakarams argumentą randame Bukelienės ir Daujotytės vadovėlyje (1991). Tiesa, kadangi XX a. 10-ajame dešimtmetyje nacionalinė literatūros istorija dar buvo traktuojama etnolingvistiškai, šiame vadovėlyje pabrėžta, kad lietuvių literatūrą pradėjo Mažvydas, ir „jeigu to nebūtų įvykę (ir tai jau pavėluotai), lietuvių tauta būtų buvusi pasmerkta dvasiniam žlugimui, ji nebūtų įsijungusi į Europos kultūrą“³³¹. Tad ankstyvųjų LDK raštijos paminklų (metraščių, kunigaikščių laiškų, Mažvydo *Katekizmo* ir kt.) priskyrimas literatūros istorijai antrosios Lietuvos Respublikos mokomojoje medžiagoje, be kitų argumentų, motyvuojamas ir paralelėmis su Vakarų Europos šalių literatūros istorija.

Ar mokykliniame literatūros istorijos kurse apskritai reikia (tiek daug) XIV a. – XIX a. pirmos pusės veikalų? Šį klausimą nuolat kelia mokytojai, mokiniai ir literatūros tyrėjai³³². Literatūros pedagogikos žinovai, edukologai, kaip antai Norkevičienė, pabrėžia, kad senoji literatūra – per akademiška, per sudėtinga ir labai išplečia mokyklinį literatūros istorijos kursą³³³. Nepaisant šių diskusijų, senoji literatūra ir raštija mokykloje nagrinėjama visą antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpį. Viduramžių, Renesanso ir Baroko epochos mokykloje iki pat XX a. pabaigos būdavo pristatomos nagrinėjant pasaulio literatūros klasikų kūrinius ir nacionalinę raštiją. Pagrindiniais raštijos atstovais, kaip ir tarpukariu bei sovietmečiu, visą laikotarpį laikomi Mažvydas ir Daukša. Tačiau įsigalint keliakalbės Lietuvos literatūros

³²⁹ Sigitas Narbutas, „Trečiasis brolis. Mintys apie literatūros istorijos galimybę“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17), sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 150.

³³⁰ Giedrius Viliūnas, „Literatūros ištakos“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 83–86.

³³¹ EB VD LL XII 1991, p. 252.

³³² Regina Dilienė, Violeta Žebrauskienė, „Programos projektas, arba Brisiaus galas...“, *Dialogas*, 2009, birželio 26, Nr. 26, p. 8; „Keli žvilgsniai į lietuvių kalbos vidurinio ugdymo programos projektus“, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 10, p. 19; Reda Pabarčienė, „Istorijos matmuo literatūroje“, p. 3–6; Aušra Jurgutienė, „Istorija reikalauja ne gailesčio, o supratimo“, p. 23–28, ir kt.

³³³ Žr. Regina Norkevičienė, „Naujosios istorijos perspektyvoje“, p. 20; Eadem, „Lituanistų nesusikalbėjimo priežastys“, p. 26–27; Zita Alaunienė, „Apie skaitytojų ugdymą mokykloje, egzaminų rašinius ir absoliutų nulį“, *Metai*, 2015, Nr. 5–6, p. 120–125.

koncepcijai, Vakarų kultūros epochoms pristatyti ieškoma kitakalbių Lietuvos rašytojų. XXI a. 2-ajame dešimtmetyje mokyklinis senosios literatūros kanonas pasipildė dviejų iki tol mokomojoje medžiagoje retai minėtų autorių kūryba – Radvano *Radviliada* (1592) ir Sarbievijaus poezija.

Radvaną pagrindinis jo kūrybos tyrėjas ir vertėjas, *Raštų* sudarytojas Narbutas vadina „žymiausiu XVI amžiaus Lietuvos poetu“³³⁴. Apie rašytoją težinoma, kad jis gimęs maždaug XVI a. viduryje, veikiausiai Rytų Aukštaitijoje (galbūt Vilniaus krašte) ir priklausė Lietuvos evangelikų reformatų aplinkai³³⁵. Tad visas dėmesys mokykloje skiriamas ne biografijai, o kūrybai. Jo lotynų kalba parašyta herojinė poema *Radviliada* 2011 m. programoje teikta kaip reprezentatyviausias Renesanso epochos kūriny. Tai keturių dalių tekstas, kuriame panegiriškai aprašomas LDK kariuomenės etmono Mikalojaus Radvilos Rudojo (1512–1584) gyvenimas, kovos ir pergalės Livonijos kare (1558–1583). Anot Dainoros Pociūtės-Abukevičienės, poema siekta ne tik įprasminti Radvilos Rudojo biografiją, bet ir „pašlovinti XVI a. LDK valstybės politinius veiksmus ir išryškinti jų vaidmenį visoje Lietuvos valstybės istorijoje“³³⁶. Narbutas, aptardamas *Radviliadą*, akcentuoja patriotinį aspektą ir ypatingą Lietuvos gamtos ir istorijos vaizdavimą³³⁷. LDK politinės aktualijos, patriotinė tema ir Lietuvos gamta bei istorija, kaip matysime, ir buvo pagrindiniai motyvai Radvano poemą įtraukti į mokyklinį literatūrinį ugdymą. Papildomas argumentas galėjo būti tiesioginis poemos ryšys su Vakarų literatūros tradicija – Radvanas sekė Vergilijaus *Eneida*, pasitelkė konkrečias romėnų poeto kūrinio parafrazes, motyvus, o ir apskritai *Radviliadoje* gausu antikinės kultūros ženklų.

Rašytojas tapo privalomas 2011 m. vidurinio ugdymo programoje. Pagal ją parengtuose vadovėliuose ir chrestomatijose visa Renesanso tema apskritai pristatyta gerokai plačiau nei anksčiau³³⁸. Programose Radvano pavardė šmėžavo jau nuo 1994 m. projekto, tik jis niekad nebūdavo privalomas au-

³³⁴ Sigitas Narbutas, „Pratarmė“, in: Jonas Radvanas, *Raštai*, sudarė, pratarmę ir straipsnį parašė Sigitas Narbutas, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 11.

³³⁵ Idem, „Radvanas anuo metu ir dabar“, in: *Ibid.*, p. 342–344.

³³⁶ Dainora Pociūtė-Abukevičienė, „Jonas Radvanas“, in: *Šaltiniai.info*, prieiga internetu: <http://www.saltiniai.info/index/details/867> [žiūrėta: 2023-12-10].

³³⁷ Sigitas Narbutas, „Lietuvos didybės dainius“, in: Jonas Radvanas, *Radviliada*, parengė, įvadą, komentarus ir asmenų žodynėlį parašė Sigitas Narbutas, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997, p. xli.

³³⁸ IK LV XI 1 2011, p. 8–82; VD LE XI–XII 1 2012, p. 52–114; ELLC XI–XII 2012, p. 2–223.

torius. Šiek tiek stebina, kad minėtas taip anksti, nes ilgą laiką poeto kūryba į lietuvių kalbą versta tik fragmentiškai³³⁹ (visuomenei pasiekiamas visas *Radviliados* vertimas pasirodė 1997). Tokį ankstyvą minėjimą sietume su vieno iš 1994 m. programos projekto rengėjų – Kuolio – akademinių interesais³⁴⁰. Nepaisant fragmentiškų minėjimų, XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje Radvanas dar nebuvo suvokiamas kaip būtina mokyklinio kanono grandis. Specializuotoje Renesanso literatūrą nagrinėjančioje mokykloje medžiagoje³⁴¹ *Radviliados* autorius pristatytas, bet daugelyje bendrojo ugdymo vadovėlių prie Renesanso temos jis neminėtas³⁴² arba aptartas trumpai³⁴³. Apžvelgdamas Renesansą, 1991 m. vadovėlyje Radvano kūrybos nenagrinėjo net Jovaišas³⁴⁴. Lotyniškai rašęs Radvanas vargiai galėjo būti įtrauktas į lietuvių literatūros istoriją, kuri tuo metu buvo formuojama etnolingvistiniu pagrindu. Atnaujintoje to paties autoriaus vadovėlio versijoje 1998 m., kai akademiniuose tyrimuose buvo beįsigalinti keliakalbės Lietuvos literatūros samprata, Radvanas jau įtrauktas kaip kontekstinis autorius³⁴⁵.

Ne tik mokykloje XX–XXI a. sandūroje Radvanas buvo naujas vardas. Lietuvos skaitytojai jo apskritai nežinojo iki pat 1959 m.³⁴⁶, o dažniau minėti pradėtas tik XX a. pabaigoje³⁴⁷. Tokį autoriaus vėlyvą „sugrįžimą“ Narbutas sieja su augančiu dėmesiu XVI–XVII a. istorijai ir kultūrai³⁴⁸, kai nepriklausomoje Lietuvoje vėl buvo galima permąstyti sovietmečiu negatyviai vertintą ATR laikų kultūrinį paveldą. Sovietinėje istoriografijoje Renesansas buvo

³³⁹ Pirmieji *Radviliados* fragmentų vertimai pasirodė 1965 m. Plačiau žr. Benediktas Kazlauskas, „Jono Radvano „Radviliada“, *Literatūra*, 1965, t. 8, p. 277–303. Vėliau publikuota ir daugiau fragmentų.

³⁴⁰ *Radviliada* aptarta Kuolio monografijoje *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje* (1992).

³⁴¹ Irena Kanišauskaitė, *Renesanso literatūra: literatūros vadovėlis 11–12 klasei* (Mažoji serija), Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 75–80; Sigitas Narbutas, *Lietuvos Renesanso literatūra*, p. 46–60; Eugenija Ulčinė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, p. 70–77.

³⁴² VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 17–24; Irena Kanišauskaitė, „Renesansas“, in: IK LV XI 1 2004, p. 63–90; Saulius Žukas, *Literatūros teorija ir kūrinių interpretacijos: literatūros vadovėlis 11–12 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 73–97.

³⁴³ VD LV XI–XII 1 2003, p. 65; Regimantas Tamošaitis, „Renesansas“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 99.

³⁴⁴ AJ LL X 1991, p. 19–42.

³⁴⁵ AJ SLL 1998, p. 47, 85–87.

³⁴⁶ Sigitas Narbutas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, p. 16.

³⁴⁷ Vienintelis išsamesnis ankstyvesnio laikotarpio Radvano kūrybos pristatymas: Benediktas Kazlauskas, *op. cit.*, p. 277–303.

³⁴⁸ Sigitas Narbutas, „Radvanas anuo metu ir dabar“, p. 340–342.

priskirtas feodalizmo laikotarpiui³⁴⁹. Tiesa, ieškota galimybių pristatyti renesansinės kultūros, architektūros, raštijos reiškinius, pavyzdžiui, humanizmą laikant socialistinei sąmonei artimu „pažangumu“³⁵⁰. Dėl tokių pastangų sovietų okupacijos laikotarpiu mokyklinėje lituanistikoje, kaip matėme, Renesansas nebūdavo apeinamas, ypač išryškinti Mažvydas ir Daukša. Tačiau Radvanas mokykloje neminėtas, o ir akademiniame diskurse traktuotas kaip antraeilis literatūros istorijos veikėjas. Tarkime, Jurgis Lebedys *Senojoje lietuvių literatūroje* (1977) rašytoją aptarė konspektyviai, *Radviliados* patriotizmą pavadino „feodalinium“, o pačią poemą įvertino kaip meniniu požiūriu nelabai vertingą³⁵¹. Aišku, sovietmečiu Radvanas į paraštes nustumtas ir dėl poemos turinio: kūrinys aprašomos Lietuvos pergalės prieš Maskvą, be kita ko, šlovinami didikai ir bajorai.

Tarpukariu, pasak Narbuto, *Radviliada* neišpopuliarėjo būtent dėl pastarosios priežasties. Kūrinyje vaizduojami kilmingieji, atstovaujantys senajai „ponų Lietuvai“. Šis naratyvas pirmosios Lietuvos Respublikos metais nebuvo aktyviai plėtojamas³⁵². Be to, poema grįsta LDK pilietiškumo samprata, neakcentuotas joje etninio tautiškumo dėmuo.

Kodėl tuomet *Radviliados* prisireikė XXI a. mokykloje? Lygiai kaip tarpukariu, antrosios Lietuvos Respublikos metais akademiniuose tyrimuose ir mokykloje žūtbūt ieškota, kas galėtų būti lietuvių tautinio epo substitutas. Aštriausiai tautinio epo poreikio klausimas keltas Sąjūdžio metais. Antai Daujotytė 1990 m. konstatavo, kad „[p]agrindinio kultūrinio teksto trūkumas yra didžioji mūsų tautos širdgėla“³⁵³. Tačiau klausimas liko neišspręstas. Narbutas Radvano poemą yra nesyk pavadinęs „[l]ietuvių herojinio epu“, „mūsų epu“³⁵⁴; „mūsų herojinio epu“³⁵⁵. Būtent tai, kad *Radviliada* galėtų užimti stokojamo herojinio epo vietą Lietuvos literatūroje, tapo dar vienu argumentu aiškinant poemos svarbą Lietuvos kultūrai ir pagrindžiant būtinybę perduoti ją ateities kartoms.

³⁴⁹ Algimantas Radzevičius, *Senosios lietuvių literatūros ir kultūros akiračiai: Probleminiai svarstymai*, Kaunas: Aesti, 1997, p. 13.

³⁵⁰ Kostas Korsakas, „XVI a. vidurio raštija“, p. 77.

³⁵¹ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 129. 1965 m. Juozo Jurginio knygoje apie Renesanso kultūrą Radvanas aptariamas taip pat labai glaustai: žr. Juozas Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, Vilnius: Vaga, 1965, p. 139–140.

³⁵² Sigitas Narbutas, *op. cit.*, p. 356.

³⁵³ Viktorija Daujotytė, „Didžioji lietuvių kultūros širdgėla“, in: Eadem, *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*, p. 10.

³⁵⁴ Sigitas Narbutas, „Lietuvos didybės dainius“, p. xiii, xl.

³⁵⁵ Idem, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, p. 81.

Poema rašyta kaip panegirika, šlovinanti karvedį Radvilą Rudąjį. Dėl kūrinio pobūdžio didžiąją *Radviliados* dalį sudaro herojiškieji siužetai – garbingas Radvilos Rudojo gyvenimas, kilnūs jo (ir jo tėvo) darbai. Tačiau 2011 m. programoje nurodyti tik tie *Radviliados* fragmentai³⁵⁶, kuriuose plačiausiai charakterizuojama Lietuvos gamta, istorija (Lietuvos kunigaikščių pergalės), legendos (Vilniaus įkūrimo legenda)³⁵⁷. Taigi ir vadovėliuose bei skaitinių knygose dėmesys pirmiausia skiriamas ne pagrindiniam herojui, o poemoje vaizduojamai Lietuvos gamtai ir LDK didybę menantiems istoriniams pasakojimams³⁵⁸. Nors mokomojoje medžiagoje *Radviliada* taip pat vadinama herojiniu epu³⁵⁹, šis statusas vadovėliuose, kitaip nei Narbuto tekstuose, pateikiamas daugiausia nominaliai ir pati herojinio epo specifika nenagrinėjama. Eglė Patiejūnienė ir Žukas 2011 m. vadovėlyje pabrėžė, kad *Radviliada* „išsiskiria ne literatūriniais veikėjų paveikslais ir ne šiuurpą keliančiais mūšių aprašymais, bet pribloškiamai išpūdingu Lietuvos vaizdiniu“³⁶⁰. Taigi akcentuojama nebe poema kaip visuma (Radvilos žygdarbiai), bet konkrečios su Lietuva susijusios detalės. Tai nestebina, nes į lietuviškąją tematiką orientuota interpretacija įprastai siūlyta įtraukiant kitakalbę Lietuvos literatūrą į mokyklinį kanoną.

Svarbus aspektas pristatant Radvano kūrybą mokykloje yra patriotinė tematika. Poemos pasakotojas kaip visų didžiausią dorybę nuolat pabrėžia Radvilos Rudojo meilę tėvynei ir pasiaukojimą dėl jos; tėvynės meilė kaip kertinė vertybė minima ir *Radviliadai* nagrinėti skirtų pamokų planuose³⁶¹. Poemoje neužsiminta nei apie Liublino uniją, nei apie tai, kad silpo LDK karinė galia. Be to, kaip Livonijos karo laimėtoja vaizduojama Lietuva, ne

³⁵⁶ Nurodyta: d. 1 – 31–96 eilutės, d. 3 – 85–169 eilutės.

³⁵⁷ Narbutas taip pat atkreipė dėmesį, kad „pačios ryškiausios, netgi užsienio tyrėjų talentingiausiomis pavadintos herojinio epo, taip pat kitų Radvano kūrinių vietos kaip tik apima Lietuvos, lietuvių sukurtos valstybės, gimtojo krašto gamtos ir tėvynės istorijos vaizdus (pavyzdžiui, *Radiv.* I, 31–96; III, 89–195; IV, 414–449 ir toliau)“. (Sigitas Narbutas, „Radvanas anuo metu ir dabar“, p. 374.) Programoje rekomenduotos skaityti tos pačios kaip ir Narbuto įvardytos eilutės (išskyrus IV dalį, kuri programoje nenurodyta).

³⁵⁸ Žr. Jonas Radvanas, „Radviliada“ (ištraukos), in: LC XI 1 2011, p. 76–85; Idem, „Radviliada“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 52–65; VD LE XI–XII 1 2012, p. 87–92.

³⁵⁹ Marytė Gustainienė, „„Radviliada“ 11 klasėje“, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 9, p. 30–34; Onutė Baumilienė, Ramunė Gasparavičienė, Jolanta Juodkienė, Digna Navikienė, Laima Matijoškienė, „Istorinio naratyvo galia Jono Radvano herojiniame epe *Radviliada* (1)“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 7, p. 12–19; Eadem, „Istorinio naratyvo galia Jono Radvano herojiniame epe *Radviliada* (2)“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 8, p. 2–7.

³⁶⁰ Eglė Patiejūnienė, Saulius Žukas, „Renesansas LDK“, in: IK LV XI 1 2011, p. 67–69.

³⁶¹ Marytė Gustainienė, *op. cit.*, p. 33.

ATR, o šlovingiausiu Lietuvos istorijos etapu laikoma Vytauto laikų valstybė. Dėl to dalyje mokomosios medžiagos net teigiama, kad Radvano kūrinys, pasiremiant šlovinga praeitimi, netiesiogiai siūloma atkurti savarankišką Lietuvos valstybę. Kaip antai Daujotytės kartu su kitais parengtame vadovėlyje (2012) akcentuota, kad *Radviliadoje* Lietuva atsiskleidžia kaip didinga, įstabi, bet svarbiausia – poemoje išreikštos viltys apie atsitiesiančią LDK³⁶². Ši mintis veikiausiai perimta iš Narbuto, kuris savo ruožtu sekė Inge Lukšaitė. Ulčinaite Radvano poemą taip yra yra įvertinusi kaip „ryškiausią XVI a. LDK valstybinio savarankiškumo siekį įprasminantį kūrinį“³⁶³. Taigi tyrėjai pakiliu patriotiniu tonu kalbantį poemos pasakotoją ir jo perteikiamą šlovingą ikiunijinės Lietuvos istoriją interpretavo kaip įrodymą apie poemos rašymo metu išsaugotus LDK valstybingumo komponentus.

Vadinasi, nors *Radviliada* mokykloje atsidūrė pirmiausia kaip reprezentatyvus Renesanso epochos kūrinys, leidžiantis įtraukti Lietuvos kultūrą ir literatūrą į bendrą Europos renesansinio meno kontekstą, vadovėliuose ir kitoje mokomojoje medžiagoje poema įvertinama kaip esminis patriotinis XVI a. veikalas, kuriame išreiškiama viltis Lietuvai atgauti ikiunijinę šlovę. Dalis mokytojų pedagoginėje spaudoje siūlė *Radviliadą* interpretuoti kaip svarbią nacionalinio pasakojimo grandį, ugdančią mokinių pilietinę savimonę³⁶⁴. Tamošaitis pabrėžė, kad esminis visos 2011 m. programos ir jos koncepcija paremtos mokomosios medžiagos uždavinys – suteikti moksleiviams stipresnius pilietinio sąmoningumo pagrindus, „skatinti pasididžiavimą Lietuvos istorija“³⁶⁵; būtent tam *Radviliada* paranki.

Kitas 2011 m. programoje į mokyklinį literatūros kursą įvestas privalomas senosios literatūros autorius – Sarbievijus. Iš Mozūrijos kilęs rašytojas Lietuvoje praleido apie dvidešimt metų: 1612 m. įstojo į noviciatą Vilniuje, vėliau dėstė poetiką Kražių jėzuitų kolegijoje, nuo 1620 m. Vilniaus universitete studijavo teologiją, o paskui tame pačiame universitete iki 1635 m. dėstė filosofiją ir teologiją. Pristatant Sarbievijų plačiai visuomenei ir mokiniams pabrėžiama, kad jis yra vienas žymiausių XVII a. lotyniškai rašiusių Europos poetų. Akcentuojama, kad popiežius Urbonas VIII jį paskelbė poetu laureatu (lot. *poeta laureatus*), kad jis priklausė universitetinei aplinkai, turėjo huma-

³⁶² VD LE XI–XII 1 2012, p. 88.

³⁶³ Eugenija Ulčinaite, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, p. 73.

³⁶⁴ Onutė Baumilienė et al., „Istorinio naratyvo galia Jono Radvano herojiniame epe *Radviliada* (1)“, p. 12–13; Jurga Dzikaite, *op. cit.*, p. 5, ir kt.

³⁶⁵ Regimantas Tamošaitis, „Lietuvos ir lietuvių literatūra atnaujintame vadovėlyje“, p. 8.

nistinių išsilavinimą, buvo jėzuitų, taigi aukštosios kultūros, atstovas³⁶⁶. Vadovėliuose visada minima, kad amžininkai jį titulavo „Sarmatų Horacijumi“ (arba „Kriksčionių Horacijumi“) ³⁶⁷. Iš poetinio paveldo išskiriama tai, kas susiję su Lietuva. Pabrėžiama, kad eilėraščiuose apdainuojami Lietuvos peizažai, raginama grožėtis gamta, pateikiama lietuvių papročių ir gyvenmenos aprašymų³⁶⁸.

Svarbiausias kitakalbio Lietuvos Baroko rašytojas ir iki 2011 m. programos nebuvo visai naujas vardas mokykloje. Sovietmečiu Sarbievijaus kūryba, kaip ir Radvano, mokykloje nenagrinėta, bet štai tarpukariu jis buvo įtrauktas į senajai literatūrai skirtą Zigmo Kuzmickio vadovėlį³⁶⁹. Vis dėlto pirmojoje Lietuvos Respublikoje daug dėmesio Sarbievijus nesulaukė. Tarpukariu Baroko meno *lietuviškumo* klausimas kėlė tam tikrą įtampą³⁷⁰. O iš kitakalbės istorinės Lietuvos literatūros Biržiškos pastangomis kurį laiką tesimokyta Mickiewicziaus kūrybos. Nei Baroko pasaulėjauta, nei konkretūs Sarbievijaus tekstai nebuvo priimtini ir sovietinei ideologijai. 1957 m. Korsako redaguotoje *Lietuvių literatūros istorijoje* užsiminta, kad poeto eilėse gausu įsimintinų Lietuvos gamtos vaizdų, bet neigiamai įvertintos panegirikos didikams (marksistinių pažiūrų tyrėjui aristokratiškoji kultūra nebuvo priimtina)³⁷¹. 1958 m. išleistos poezijos rinktinės *Miškų žaidimai* (*Silviludia*) įvadė vertėjas Albinas Žukauskas taip pat „kaltino“ Sarbievijaus poezijos barokines idėjas, ypač religingumą ir kilmingųjų aukštinimą, teigdamas, kad dalis poeto

³⁶⁶ Eugenija Ulčinaitė, „Poetinio ir realaus pasaulio kolizijos“, *Literatūra ir menas*, 1995, vasario 25, Nr. 8, p. 4; Eadem, „Tiltas tarp Mažvydo ir Donelaičio“, *Gimtas žodis*, 1995, Nr. 7–8, p. 35; Ona Dilytė, „XVII amžiaus poeta laureatus“, *Dialogas*, 1995, spalio 20, Nr. 42, p. 4, ir kt.

³⁶⁷ Eugenija Ulčinaitė, „Paaiškinimai“, in: Mathias Casimirus Sarbievijus, „Lyrica“, *Gimtas žodis*, 1994, Nr. 11, p. 31; Eadem, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus – dviejų pasaulių poetas“ (straipsnio ištraukos), in: LC XI 1 2011, p. 125.

³⁶⁸ AJ SLL 1998, p. 148–150; Regimantas Tamošaitis, „XVII–XVIII a. lietuvių kultūra ir literatūra“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 148, ir kt.

³⁶⁹ Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 2: *Senoviniai raštai, bažnytinė literatūra ir Duonelaičio kūryba*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1932, p. 34–38. Mokiniams siūlyta aptarti odę Pauliui Kozlovijui, vadovėlyje pavadintą ode Vilniui.

³⁷⁰ Marija Drėmaitė, „Vilnius. A Baroque City: Changing Perceptions of Baroque Heritage during the Twentieth Century“, *RIHA Journal Special Issue* „Prekäre Vergangenheit? Barockforschung im östlichen Mitteleuropa unter den Bedingungen des Sozialismus“, edited by Michaela Marek, Eva Pluhařová-Grigienė, 2019, prieiga internetu: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/rihajournal/article/view/70040> [žiūrėta: 2023-10-11].

³⁷¹ Kostas Korsakas, „XVI a. vidurio raštija“, p. 183.

kūrybos dėl to apskritai menkavertė³⁷². Tiesa, Lebedžio *Senojoje lietuvių literatūroje* (1977) neįusti negatyvaus nusistatymo Baroko autoriaus atžvilgiu, poetas net palygintas su Mickiewicziumi³⁷³. Kad ir kaip ten būtų, sovietmečio leidiniuose aptariant poeto kūrybą daug nutylėjimų, o tekstai kupiūruoti³⁷⁴.

Pradedant XX a. paskutiniu dešimtmečiu, Sarbievijaus poeziją vis plačiau nagrinėja literatūros tyrėjai³⁷⁵, gausėja kūrybos leidimų³⁷⁶. Išskirtinis dėmesys poetui teikiamas akademinėse senosios literatūros istorijose³⁷⁷, Baroko kultūros ir literatūros tyrimuose. 1995 m., minint 400-ąsias poeto gimimo metines, Sarbievijaus poezijos vertimų ir autoriaus pristatymų pasirodė kultūrinėje ir pedagoginėje spaudoje, nors apskritai sarbievistika itin suaktyvėjo tik XXI a. pradžioje³⁷⁸.

Mokyklinėse programose ir mokomojoje medžiagoje kaip svarbus Baroko autorius Sarbievijus pradėtas minėti 1997–1998 m.³⁷⁹ 1998 m. Jovaišo vadovėlyje atsirado poskyris „Dvi Vilniaus universiteto asmenybės: M. K. Sar-

³⁷² Albinas Žukauskas, „M. K. Sarbievijus. 1595–1640“, in: M.[otiejus] K.[azimieras] Sarbievijus, *Miškų žaidimai*, iš lotynų kalbos vertė Albinas Žukauskas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 6–17.

³⁷³ Jurgis Lebedys, *op. cit.*, p. 133–136.

³⁷⁴ Jonas Boruta SJ, „XVII amžiaus pradžios krikščionių Horacijus ir mūsų dienų Lietuva“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*: tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui, medžiaga, sudarė Eugenija Ulčinaitytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 80.

³⁷⁵ *Aitvarai*: Simono Stanevičiaus bendrijos metraštis (t. 7: Motiejus Kazimieras Sarbievijus), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997; *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, 1998.

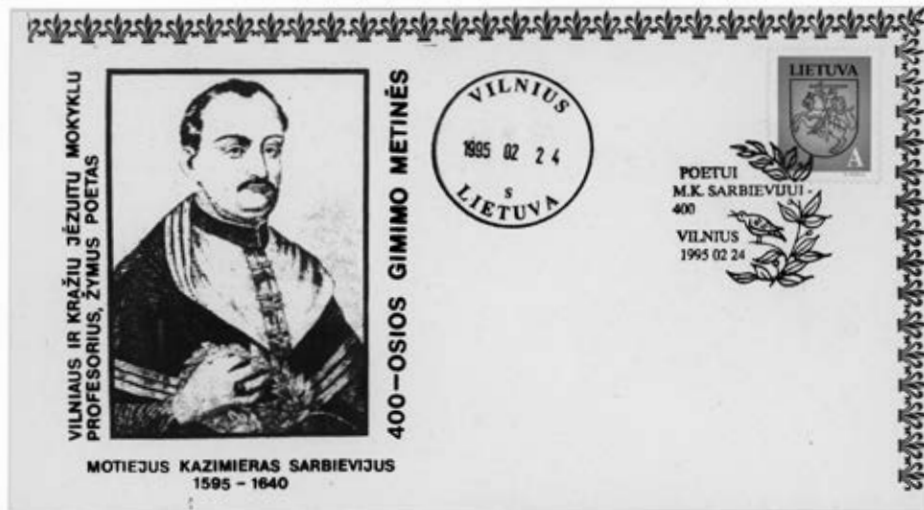
³⁷⁶ Pvz., Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai*: poezijos rinktinė = *Ludi Fortunae*: lyrica selecta, parengė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitytė, Vilnius: Baltos lankos, 1995.

³⁷⁷ Eugenija Ulčinaitytė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, p. 250–251, 294–295, 326–353; Ona Daukšienė, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus“, *Senosios Lietuvos literatūra (1253–1795)*, p. 179–187; Živilė Nedzinskaitė, „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kūrybos poveikis ir sklaida“, in: *Ibid.*, p. 188–196.

³⁷⁸ Pasirodė Živilės Nedzinskaitės monografija *Tepalikis kiekvienas šlovę po savęs...: Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje* (2011), apginta Onos Daukšienės [Dilytės-Čiurinskienės] disertacija *Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus religinė poezija* (2014). Dilytė-Čiurinskienė, Nedzinskaitė, Skirmantė Šarkauskienė, Ulčinaitytė, Narbutas, Tomas Veteikis, Kuolys, Henrikas Zabulis ir kiti tyrėjai moksliniuose leidiniuose yra paskelbę daugiau kaip trisdešimt Sarbievijaus kūrybą ir biografiją nagrinėjančių straipsnių.

³⁷⁹ BPr I–X 1997, p. 134; Nijolė Šervenikaitė, *Literatūra IX klasei*, d. 2: *Nenurimstanti ieško dvasia*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 127–128; Eugenija Ulčinaitytė, *Lietuvos Baroko literatūra*, p. 47.

Algirdo Šilionkos sukurtas pašto vokas Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus 400-osioms gimimo metinėms, 1995. TIM

bievijus ir A. Kojalavičius³⁸⁰ (1991 m. vadovėlio leidime Sarbievijaus kūrybai buvo skirta tik viena pastraipa³⁸¹). XXI a. 2-ojo dešimtmečio vadovėliuose Sarbievijus, kaip ir visas Barokas, aptartas gerokai plačiau nei bet kada anksčiau³⁸². Šio laikotarpio programoje ir vadovėliuose autorius pristatomas greta kitų svarbių ATR Baroko asmenybių: Mykolo Kazimiero Paco, Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio, Sirvydo, Danieliaus Naborowskio, Samuelio Przytkowskio³⁸³.

Įtraukus Sarbievijų į 2011 m. patvirtintą programą, pedagoginėje spaudoje keltas klausimas, kaip priartinti sudėtingą XVII a. poeto kūrybą prie šiuolaikinio mokinio. Senosios literatūros tyrėja Ona Dilytė-Čiurinskienė pasiūlė dėmesį kreipti į Baroko bruožus ir poveikį Lietuvos kultūrai, mat

³⁸⁰ AJ SLL 1998, p. 147–156. Panašiai kito Sarbievijaus kūrybos reprezentacija Žentelytės sudarytoje skaitinių knygoje: į 1991 m. laidą poeto kūryba neįtraukta, o 1999 m. pakartotiniame leidime publikuoti 5 eilėraščiai. (Motiejus Kazimieras Sarbievijus, „Lyrikos knygos“, in: LLS 1999, p. 81–86.)

³⁸¹ AJ LL X 1991, p. 65.

³⁸² XXI a. 1-ojo dešimtmečio vadovėliuose aptariant Baroką poetas visuomet minėtas, bet jam neskirta daug dėmesio.

³⁸³ Žr. Saulius Žukas, „Baroko epochos žmogaus sąmonė“, Eglė Patiejūnienė, Saulius Žukas, „Barokas LDK literatūroje“, Eglė Patiejūnienė, „Baroko literatūra“, in: IK LV XI 1 2011, p. 88–110; VD LE XI–XII 1 2012, p. 116–136; ELLC XI–XII 2012, p. 225–269.

Sarbievijaus kūryba iliustruoja savą epochą ir literatūrinės madas³⁸⁴, kitaip sakant, siūlyta poeto kūryboje aptarti ne tik lituanistinę tematiką, bet ir Baroko stiliaus bruožus.

Dalyje vadovėlių bandyta eiti būtent tokiu keliu. Ankstesniuose antrosios Lietuvos Respublikos vadovėliuose Barokas būdavo pristatomas daugiausia pabrėžiant religinį meno aspektą ir aptariant Vakarų Europos menininkus, lietuviškajame Baroke išskiriant Sirvydo figūrą³⁸⁵. XXI a. Baroko epocha imta vadinti „ryškiausi[u] Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros laikotarpis[u]“, kai Lietuva „pati tapo savarankiška ir lygiaverte kūrėja, subrandino nemažai reikšmingų kultūros reiškinių ir išaugino didelių asmenybių“³⁸⁶, o čia susiformavo Šiaurės ir Vidurio Europai reikšminga Vilniaus Baroko mokykla. Vadovėliuose prie Sarbievijaus temos aptariama Baroko estetika, barokiniai Sarbievijaus kūrybos motyvai – žmogaus menkystė ir gyvenimo laikinumas, *memento mori* konceptas, gyvenimo – teatro vaizdinys, gamtos ir Dievo kaip sielos atgaivos reikšmė. Taigi poetas, susijęs Lietuvos literatūrą su antikinės literatūros tradicijomis, leidžia pabrėžti, kad XVII a. Lietuva priklausė „bendr[ai] Vakarų Europos intelektualin[ei] erdv[ei]“³⁸⁷. Įtraukiant poeto kūrybą į mokyklinės programas siekta praturtinti lietuviškąją Baroką grožine literatūra, ne tik lingvistų veikalais ar kitais raštijos fragmentais, ir taip įrašyti Lietuvos literatūrą į europinę Baroko paradigmą.

Nepaisant siečio per Sarbievijaus kūrybą atverti barokinę pasaulėvoką ir estetiką, mokyklinės poeto kūrybos interpretacijos pagrindas vis dėlto yra jo eilėraščiuose pasirodantys Lietuvos gamtos aprašymai, žymūs žmonės, minimi lietuviški vietovardžiai. Pavyzdžiui, Daujotytės kartu su kitais parengtame vadovėlyje (2012) rašoma, kad Sarbievijaus kūryboje „Lietuvos krašto grožis turi ypatingus prasmės matmenis: gamtos vaizdai siejami su istorinėmis ir mitologinėmis temomis, išryškinamos patriotinės nuotaikos“³⁸⁸.

³⁸⁴ Ona Daukšienė [Dilytė-Čiurinskienė], „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poezija: bendražmogiškosios tiesos baroko stiliumi“, *Gimtasis žodis*, 2011, Nr. 9, p. 7.

³⁸⁵ Žr. Regimantas Tamošaitis, „Barokas“, „XVII–XVIII a. lietuvių literatūra“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 97–100, 111–114; Idem, „Baroko epochos ypatybės“, „Baroko literatūra“, „XVII–XVIII a. lietuvių kultūra ir literatūra“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 128–132, 146–149; Saulius Žukas, „Barokas“, in: IK LV XI 1 2004, p. 113–121.

³⁸⁶ Eglė Patiejūnienė, Saulius Žukas, „Barokas LDK kultūroje“, in: IK LV XI 1 2011, p. 88. Taip pat žr. VD LE XI–XII 1 2012, p. 118.

³⁸⁷ Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, p. 353.

³⁸⁸ VD LE XI–XII 1 2012, p. 132.

Patiejūnienė, skyriaus apie Sarbievijų autorė 2011 m. „Baltų lankų“ vadovėlyje, taip pat aptarė glaudų poeto ryšį su Lietuva, kurią „jis mylėjo ir eilėmis šlovino taip, kad, tapęs garsus, dėl to net sulaukė tikrų tėvynainių priekaištų“³⁸⁹. Tarp 2011 m. programoje rekomenduotų kūrinių yra ir odė Pauliui Kozlovijui, kurioje išaukštinama Vilniaus didybė, peizažai, istoriškumas, o Gedimino kalnas lyginamas su Kapitolijumi (dėl to tekstas buvo vadinamas „Ode Vilniui“). Ši odė vadovėliuose³⁹⁰ ir straipsniuose³⁹¹ nagrinėta plačiausiai. Kitų lotyniškai ar lenkiškai rašiusių autorių (pvz., Naborowskio, Przypkowskio³⁹²) kūryba į vadovėlius bei chrestomatijas įtraukta taip pat dėl dėmesio Lietuvos gamtai, istorijai, svarbioms LDK asmenybėms, legendoms. Šitokiu būdu išryškinamas kitakalbių Lietuvos rašytojų patriotizmas.

Stiprinant artimo Sarbievijaus ir jo poezijos ryšio su Lietuva aspektą, Daujotytės kartu su kitais parengtame vadovėlyje (2012) minėta, jog „Dionizas Poška tikino, kad Sarbievijus Kražiuose eilėraščius rašęs ir lietuvių kalba“³⁹³. Nors tyrėjai tą yra nesyk paneigę³⁹⁴, vadovėlyje apie tai neužsiminta. Pasirinkimą išryškinti lietuviškąją biografijos ir kūrybos aspektą laikytume strategija, leidžiančia kitakalbės literatūros kūrinius susieti su tautiškąja paradigma vis dar pasitelkiant etnolingvistinius kriterijus.

Senosios literatūros tyrėja Ulčinaitytė pateikė kitokį, kalbiniu kriterijumi niekaip nemotyvuotą Sarbievijaus vietos Lietuvos literatūros istorijoje argumentą:

Grožinę lietuvių literatūrą pradedame nuo K. Donelaičio, tačiau K. Donelaitį ir M. Mažvydą sujungia būtent M. K. Sarbievijus, jo išsilavinimo ir mentaliteto žmonės. Valstietiška, vyžota lietuvių literatūra augo ir brendo mokytos, intelektualios lotyniškos literatūros kaimynystėje, iš jos mokėsi poetinės kul-

³⁸⁹ Eglė Patiejūnienė, „Baroko literatūra“, in: IK LV XI 1 2011, p. 98. Ši mintis formuluota ir Narbuto sudarytoje *Senosios Lietuvos literatūroje*: „Sarbievijus kūrė gausiai naudodamas Lietuvos krašto, gyvenimo ir istorijos realijas, todėl sulaukė lenkų priekaištų dėl nepatriotizmo“. (*Senosios Lietuvos literatūra (1253–1795)*), p. 166.)

³⁹⁰ AJ SLL 1998, p. 150; Eglė Patiejūnienė, *op. cit.*, p. 102–103; VD LE XI–XII 1 2012, p. 133–134; Darius Kuolys, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 248–249.

³⁹¹ Ona Daukšienė, „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poezija“, p. 16; Onutė Baumilienė, „Stoikų moralės recepcija keturiuose Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus etinėse odėse“, *Gim-tasis žodis*, 2011, Nr. 9, p. 20–21.

³⁹² VD LE XI–XII 1 2012, p. 125–126.

³⁹³ *Ibid.*, p. 133.

³⁹⁴ Žr. Eugenija Ulčinaitytė, „Sarbievijus Lietuvos kultūroje“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, p. 96.

tūros, žanrinių formų įvairovės, mąstymo elegancijos. Be M. K. Sarbievijaus ir be lotyniškojo Vilniaus universiteto veiklos ženklų, senosios Lietuvos kultūros panorama būtų nepalyginti skurdesnė.³⁹⁵

Čia įvardytas svarbus aspektas, susijęs su aptartu siekiu ankstinti Lietuvos literatūros istorijos chronologines ribas. Sarbievijaus padėtis mokykliniame kanone laikoma ne savaime suprantama arba grįžta ne tik ir ne tiek jo kūrybos verte, kiek tuo, kad jo poezija praturtinanti patį lietuvių kultūros, rekonstruojamos iš literatūros tekstų, suvokimą: Sarbievijaus kūryba pateikia žemdirbiškajai kultūrai alternatyvų aukštosios kultūros pavyzdį. Prieš tai minėto kalbinio faktoriaus keliakalbės LDK literatūros tyrėja Ulčinaitė visai neakcentuoja.

Taigi Sarbievijaus, panašiai kaip Radvano, statusas mokykloje, lyginant su visu XX a., XXI a. keičiasi, nes lotynų kalba rašyti veikalai leidžia parodyti, kad LDK formavosi specifinis didžiųjų kultūros epochų menas. Priėmus keliakalbės nacionalinės literatūros sampratą ir įtraukus šiuos rašytojus į mokyklinį kanoną, atsivėrė galimybė Renesansą ir Baroką reprezentuoti ne tik lietuviška raštija, bet grožiniais kitakalbės Lietuvos literatūros kūriniiais. Radvano ir Sarbievijaus kūrinių kanonizavimas leidžia paankstinti grožinės literatūros istorijos pradžią ir pabrėžti, kad nelietuviškai rašytoje senojoje literatūroje buvo aktualios Lietuvos kultūros, istorijos, gamtos, valstybingumo temos. Mokyklinio kanono pagrindu ėmus laikyti ne tik tautą, bet ir valstybę, šie autoriai ir jų kūryba pasitelkti sustiprinti valstybingumo temai literatūroje, kuri XXI a. 2-ojo dešimtmečio mokykliniame kanone pradedama metraščiais ir kunigaikščių laiškais, o baigiama chronologiškai vėlyviausiu privalomu mokyklinės programos kūriniu – Ivaškevičiaus *Madagaskaru*³⁹⁶.

Pastangos plėsti ribas, sukurti keliakalbės ir daugiakultūrės senosios Lietuvos vaizdinį mokykloje neturėjo tokio pasisekimo kaip akademiniam pasaulyje. Programose ir mokomojoje medžiagoje pabrėžta, kad aptarti veikalai itin reikšmingi kultūros istorijai, bet mokyklinės bendruomenės lituanistų

³⁹⁵ Eadem, „Tiltas tarp Mažvydo ir Donelaičio“, *Gimtas žodis*, 1995, Nr. 7–8, p. 39.

³⁹⁶ XX a. pirmos pusės įvykiais ir tikrų asmenų biografijomis grįžtoje postmodernioje dramoje perteiktas svarbus pirmosios Lietuvos Respublikos istorinis etapas, o dramos veikėjai vaizduojami kaip idealistai, kurių vizionieriškoms idėjoms lemta sužlugti. Nors analizuojant pjesę nesyk pabrėžta, kad joje perkuriamas Lietuvos mitas, ironiškai svarstoma tautinio tapatumo tema, Ivaškevičiaus kūrinio įtraukimas į 2011 m. programą gali būti paaiškintas tuo, kad siekta išpildyti nuoseklų kanono naratyvą, paremtą valstybės istorijos pasakojimu. Ankstesnėse programose Ivaškevičiaus kūryba neminėta.

jie vis tiek vertinti ambivalentiškai³⁹⁷. Taip nutiko ne tik dėl to, kad Radvano *Radviliada* ir Sarbievijaus poezija – sudėtingi senosios literatūros pavyzdžiai. Mokykliniame diskurse sunkiai priimamos programos rengėjų, vadovėlių autorių, skaitinių knygų sudarytojų pastangos akcentuoti Lietuvos literatūros heterogeniškumą, daugiabalsiškumą. Senosios lietuvių literatūros kanonas kalbiniu ir socialiniu atžvilgiu visą laiką buvo labai homogeniškas. Tarpukario ir sovietmečio programose iš senosios ir XIX a. literatūros, be raštijos atstovų Mažvydo, Daukšos, Sirvydo, dar figūravo ir Simonas Stanevičius, Dionizas Poška, Simonas Daukantas. Visi jie reprezentuoja etninę lietuvišką literatūrą. Intelektualioji literatūra lotynų kalba suponuoja poslinkį vakarietiškosios, europietiškosios tapatybės link, bet tai yra naujas, neįprastas, tradicijos mokykloje dar neturintis modelis, kontrastuojantis su lig tol dominavusiu senosios lietuvių literatūros istorijos suvokimu. Galop Radvano ir Sarbievijaus kanonizacija, lyginant su kito svarbaus kitakalbio rašytojo Mickiewicziaus, yra kur kas labiau komplikauta. Nors rašytojai pristatomi kaip grožinės lietuvių literatūros pirmtakai, jie beveik neturi sąsajų su lietuviakalbiais autoriais, todėl sunku pagrįsti jų literatūrinę įtaką lietuviakalbei tradicijai. Kita vertus, tiek Radvano, tiek Sarbievijaus kūryba teikiama kaip pasirenkama ir atnaujintoje 2023 m. įsigaliojusioje programoje (X klasės kurse)³⁹⁸. Vadinasi, šių autorių kūriniai mokyklose ir toliau gali būti nagrinėjami, bet tik laikas parodys, ar mokytojai pasinaudos galimybe juos plačiau analizuoti.

Besikeičianti senosios literatūros ir raštijos padėtis mokykloje veikia tautosakos dėstymą. Kaip ir raštija, tautosaka dažnai laikoma literatūros ištakomis. Šis statusas, pagrindžiantis jos pristatymą mokykloje, įsitvirtino pirmosios Lietuvos Respublikos metais. Sovietmečiu chronologinis literatūros istorijos kursas taip pat būdavo pradedamas tautosaka, nors ji ir nelaikyta literatūros istorijos dalimi. Antrojoje Lietuvos Respublikoje pagrindinis tautosakos, kaip lavinančios estetinį skonį, kursas einamas pradinėse ir pagrindinės mokyklos klasėse³⁹⁹, o dalyje aukščiausio koncentro programų (1994 m. projekte ir

³⁹⁷ Regina Norkevičienė, „Lituanistų nesusikalbėjimo priežastys“, p. 26–27; Zita Alaunienė, „Apie skaitytojų ugdymą mokykloje“, p. 120–125, ir kt.

³⁹⁸ „Lietuvių kalba ir literatūra“, prieiga internetu: <https://www.emokykla.lt/bendrosios-programos/visos-bendrosios-programos/22> [žiūrėta: 2023-12-14].

³⁹⁹ BPrP LKL I–XII 1994, p. 189; BPr I–X 1997, p. 126, 127, 130; *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai*, 2003, p. 155, 159, 161; BPr LKL I–X 2016, p. 24, 38–39, 50–51. Tautosaka kaip literatūros ištakos įvardyta ir dalyje XX a. paskutiniojo dešimtmečio individualių programų, pvz., Audronė Ganusauskienė, Zina Žuklijienė, *Lietuvių kalba humanitarinėje gimnazijoje*, Vilnius: Gimtasis žodis, 1996, p. 9–11.

2002 m. programoje) ji minėta prie konteksto ir temų kartojimo⁴⁰⁰. Norkevičienė apibendrina, kad tautosakos nagrinėjimas XX a. pabaigoje buvo susijęs su sąmoningu tyrėjų ir pedagogų siekiu išryškinti šią paveldo sritį ir išlaikyti tarpukariu nusistovėjusias literatūrinio ugdymo tradicijas⁴⁰¹.

Tautosakos tyrėjas, tautosakos vadovėlių autorius Leonardas Sauka laikėsi nuostatos, kad grožinę literatūrą formavo tiek tautosaka, tiek raštija⁴⁰². 1989 m. pasirodė ne sykį perleistas (²1991, ³1993, ⁴1998, ⁵1999, ⁶2007) Saukos vadovėlis *Lietuvių tautosaka*⁴⁰³, kuriame akcentuota, kad tautosaka yra „vienas reikšmingiausių tos [lietuvių] dvasinės kultūros reiškinių“, pabrėžti tautosakos ir kitų meno formų ryšiai. Be to, Sauka formulavo, kad tautosakinė kūryba sutampa „su tautos istorija, kultūra, gamta, buitimi, žmonių būdu, temperamentu, jausena ir mąstysena“⁴⁰⁴. Prie literatūros ištakų temos tautosaka aptarta ir XXI a. 1-ojo dešimtmečio vadovėliuose⁴⁰⁵.

Mokomojoje medžiagoje taip pat linkstama pabrėžti, kad folkloriniai žanrai, motyvai, kiti elementai yra ir šiuolaikinės literatūros dalis, nes figūruoja grožinėje literatūroje, ypač poezijoje⁴⁰⁶. Tarkime, Daujotytės teigimu, eilėraščiai ir kai kurie tautosakos žanrai (daina, rauda) kyla iš panašių dvasios būsenų, yra artimi turiniu ir formaliosiomis ypatybėmis, be to, „visi didesni lietuvių poetai kaip nors rėmėsi tautosaka“⁴⁰⁷. Mokomojoje ir metodinėje medžiagoje akcentuojamas poezijoje atsispindintis tautosakiškumas, tautosakos stilizacijos, imitacijos⁴⁰⁸. Kartais šis aspektas įtraukiamas ir į programas. Pavyzdžiui, 1996 m. mokytojų Audronės Ganusauskienės ir Zinos

⁴⁰⁰ BPrP LKL I–XII 1994, p. 201; BPr LKL XI–XII 2002, p. 73.

⁴⁰¹ Regina Norkevičienė, „Tautosaka ir mitologija mokykloje: praeitis, dabartis, mokytojų rengimas“, in: *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: VII tarptautinė mokslinė konferencija, mokslo darbai*, Vilnius, 2000, p. 177.

⁴⁰² Leonardas Sauka, „Ižangos žodis“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 6: *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: Kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 12.

⁴⁰³ Atnaujintos vadovėlio laidos gerokai pakoreguotos, papildytos, išplėtos.

⁴⁰⁴ Leonardas Sauka, *Lietuvių tautosaka*: mokomoji knyga X klasei, Kaunas: Šviesa, 1993, p. 3, 9.

⁴⁰⁵ Žr. Giedrius Viliūnas, „Literatūros ištakos“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 16–43; Saulius Žukas, „Tautosaka“, in: IK LV XI 1 2004, p. 9–27.

⁴⁰⁶ Antai Žuko vadovėlyje yra poskyris pavadinimu „Tautosakos panaudojimas šiuolaikinėje lietuvių poezijoje“ (Saulius Žukas, *Literatūros teorija: Atidus skaitymas*, p. 66–73.)

⁴⁰⁷ Viktorija Daujotytė, *Lyrika mokykloje*, p. 11–14.

⁴⁰⁸ Pvz., nagrinėjant Nėries kūrybą: žr. VD LL XI 1994, p. 188–215; Vilieta Juškienė, „Iš sopulio gimusi rauda“, *Gimtas žodis*, 2004, Nr. 11, p. 14–17; Regina Norkevičienė, „Folklorinis tekstas mokykloje: požiūrių kaita XX a. II pusės lietuvių literatūros vadovėliuose“, *Meninis tekstas: Suvokimas, analizė, interpretacija*, 2004, Nr. 4, p. 291–295, ir kt.

Žuklijienės sudarytoje individualiojoje programoje yra atskira potėmė „Tautosakos panaudojimo būdai literatūroje“⁴⁰⁹.

Dėmesys įvairioms tautosakos formoms žemesnėse klasėse, tautosakos kaip literatūros ištakų pristatymas ir literatūros bei tautosakos sąsajų paieškos vyresniųjų klasių vadovėliuose ir pedagoginėje spaudoje rodo, kad linkstama laikytis nuomonės, jog tautosaka yra grožinės literatūros kūrybinis šaltinis. Kita vertus, 2011 m. programoje, kurioje akcentuota, kad grožinės lietuvių literatūros ištakos pirmiausia yra raštija, tautosaka nebefigūruoja. Nors vadovėliuose ir kitoje mokomojoje medžiagoje folkloro reikšmė neneigiama, matėme, kad XX–XXI a. sandūroje aktualizuota būtent raštijos kaip literatūros ištakų traktuotė. Todėl suprantama, kad siekiant įtvirtinti senosios literatūros ir raštijos padėtį kanone, tautosakos kaip literatūros ištakų sampratai nuo XXI a. 2-ojo dešimtmečio aukščiausiam koncentre dėmesio nebeskirama.

ANTROSIOJOS LIETUVOS RESPUBLIKOS MOKYKLINIO KANONO VERTYBINĖ STRUKTŪRA

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu patvirtintų programų ir pagal jas parengtos mokomosios medžiagos įvairovė turėtų nulemti nuolatinę mokyklinio kanono vertybinės struktūros kaitą. Tačiau procesas nėra toks dinamiškas. Pamatinės vertybinės mokyklinio kanono atramos visą laikotarpį tos pačios – tai plačiai suvoktas tautiškumas, pilietinis matmuo ir vakarietiškas. Pirmieji du aspektai neretai susiję. Tautiškumas įprastai grindžiamas, kaip ir tarpukariu, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautinio judėjimo idealais: lietuvių kultūros puoselėjimu, krašto gamtos (Antanas Baranauskas, Nėris), agrarinio pasaulio (Donelaitis, Krėvės proza, Vaižgantas) idealizavimu, tautiniu sąmoningumu (Maironis, Krėvė, Marcinkevičius) bei gimtosios kalbos vartojimo propagavimu (Mažvydas, Daukša, Vincas Kudirka, Marcinkevičius). Pilietiškas literatūros istorijoje reiškiasi ne tik kaip pareiga valstybei, patriotizmas, bet ir kaip šlovingos Lietuvos praeities aukštinimas (Mickiewiczus, Maironis, Radvanas, Krėvės proza), susirūpinimas valstybės ateitimi (Krėvės dramos, Radvanas).

Remiantis tautiniu ir pilietiniu kriterijais, lietuvių literatūros istorija mokykloje visą antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpį pradeda nuo rašti-

⁴⁰⁹ Audronė Ganusauskienė, Zina Žuklijienė, *op. cit.*, p. 11.

jos. Pilietinio sąmoningumo, Lietuvos praeities ir lietuvių kalbos aukštinimo aspektas nulėmė, kad prie literatūros istorijos priskiriami Gedimino laišakai, Mažvydo, Daukšos raštai.

Vos atkūrus nepriklausomybę, mokyklinis kanonas tradiciškai formuotas etnolingvistiniu pagrindu. Nuo XXI a. pradžios į mokyklinį ugdymą įvedant keliakalbės Lietuvos literatūros sampratą ir ėmus nagrinėti ryškiausius kitakalbius autorius (Radvanas, Sarbievijus, Mickiewiczus, Miłoszas), kalbinis aspektas darosi vis mažiau svarbus.

Kalbant apie kanoninių kūrinių atranką, kaip argumentas dažnai pasitelkiama meninė kūrinių vertė, mat programose ir mokomojoje medžiagoje deklaruojama, jog vienas pamatinių literatūros pamokų uždavinių yra estetiškas ugdymas. Vis dėlto estetiškas argumentas nėra kertinis kanono vertybinėje struktūroje. Viena, jis taikomas ne visiems kanoniniams tekstams (netinka daliai negrožinių tekstų), antra, dažnai kūrinio estetiškas vertinimas neatsiejamas nuo tautinės arba pilietinės jo reikšmės (poetiškai Lietuvos gamtos aprašymai, geru literatūriniu stiliumi perteikta Lietuvos istorija ir kt.).

Kadangi antrojoje Lietuvos Respublikoje literatūros istorija struktūruojama pirmiausia pagal kultūros epochas ir meno kryptis, dalis kūrinių vietą mokykliniame kanone užsitikrina kaip geriausi epochos arba krypties reprezentantai. Kūrinių atranka tokiu atveju grindžiama sąsajomis su Vakarų kultūros tradicija. Šiuos ryšius išryškinti leidžia į antrosios Lietuvos Respublikos mokyklinį kanoną įtraukti kitakalbiai Lietuvos autoriai (Radvanas, Sarbievijus, Mickiewiczus) ir pagrindiniai išeivijos rašytojai modernistai (Savickio ekspresionizmas, Radausko estetizmas, Škėmos egzistencializmas). Apskritai, akademiniam diskurse pirmenybę pradėjus teikti modernizmui, kuris suvoktas kaip sovietmečiu išaukštinto realizmo priešprieša, būtent šios krypties kūriniai vertinami ir kaip esminė grandis literatūros istorijos naratyve, ir kaip vakarietiškesni, europietiškesni. Be išeivijos rašytojų, mokykliniame antrosios Lietuvos Respublikos kanone nemažai XX a. antros pusės sovietų okupuotoje Lietuvoje kūrusių poetų modernistų: Vaičiūnaitė, Geda, Martinaitis ir kt.

Ankstyvaisiais nepriklausomybės metais didžiąsias kultūrines epochas (Renesansą, Baroką) mokykloje reprezentavo pasaulio literatūros autorių kūriniai (Dante'ės Alighierio, François Rabelais, Miguelio de Cervanteso) ir lietuvių raštija. Mokyklines programas pradėjus formuoti remiantis keliakalbės Lietuvos literatūros samprata, Renesansui ir Barokui pristatyti pasitelkti LDK gyvenę ir apie Lietuvos istoriją, kultūrą, gamtą rašę kitakalbiai rašytojai,

todėl į mokyklinį kanoną pateko vis mažiau pasaulio literatūros atstovų. Nors pastarieji, ypač ankstyvaisiais nepriklausomybės metais, mokykloje nagrinėti ir siekiant, kad moksleiviai geriau pažintų Vakarų kultūrą, ilgainiui vakarie-tiška tematika vis labiau aktualizuojama Lietuvos rašytojų kūrinuose.

Tautiškumo ir valstybingumo motyvai nulėmė, kad iš visų laikotarpių gausiausiai antrosios Lietuvos Respublikos mokykliniame kanone repre-zentuoti XIX a. pabaigos – XX a. pirmos pusės rašytojai, tiesiogiai susiję su tautiniu judėjimu arba tautinės kultūros puoselėjimu tarpukariu. Iš XIX a. išskirtinę poziciją turi tautinio judėjimo poetas Maironis. Didelis dėme-sys skiriamas pirmosios Lietuvos Respublikos literatūros lauko centre bu-vusiems Krėvei, Putinui, Sruogai, Vaižgantui. Šie autoriai svarbūs ir kaip pirmosios Lietuvos Respublikos valstybingumo liudytojai. Vienu pamatinių literatūrinio ugdymo uždavinių laikant tautinį auklėjimą, su tautos istorijos pasakojimu susijęs turinys akcentuojamas ne tik kūrinuose, bet ir autorių biografijose. Rašytojai kanonizuojami juos išsamiai pristatant ir mokiniams skaityti teikiant egodokumentinius tekstus. Pavyzdžiui, Zaborskaitės ir Nor-kevičienės XI klasės skaitinių knygoje (1995) skelbti autobiografijų, laiškų fragmentai, vienų programinių autorių pasakojimai apie kitus programinius autorius (Krėvės apie Sruogą, Vaižganto apie Žemaitę ir t. t.)⁴¹⁰. Ši tendencija ryški ir vėlesnėse skaitinių knygose⁴¹¹. Tokia biografinė prieiga – efektyvus būdas formuoti ir perteikti kanoną⁴¹². Autorių biografiniai naratyvai vertina-mi pasitelkus tuos pačius vertybinius svertus kaip ir nagrinėjant jų kūrinius (tautinis sąmoningumas, patriotizmas, lietuvių kultūros puoselėjimas, dar-bas valstybės labui ir pan.), o tai literatūros pamokose sustiprina kolektyvinį tautos istorijos pasakojimą.

Liaudiškumas formuojant kanoną antrosios Lietuvos Respublikos me-tais nebeturi tokios reikšmės kaip tarpukariu ir sovietmečiu. (Savo ruožtu, menksta dėmesys tautosakai, kuri, kaip minėta, paliekama žemesnėms kla-sėms.) Dėl to iš mokyklinio kanono XX–XXI a. sandūroje pasitraukė ilgus metus jame svarbią vietą užėmę Žemaitė, Vienuolis, o formuojant kanoną

⁴¹⁰ LLS XI 1 1995.

⁴¹¹ Pavyzdžiui, *Literatūros chrestomatijoje* XII klasei (2012) poskyrio „Antanas Škėma“ au-torė Mačianskaitė atrinko trumpą autoriaus autobiografiją, atsiminimų, kritikos tekstų fragmentų. Šie tekstai užima daugiau vietos nei *Baltos drobulės* ištrauka. (Loreta Mačians-kaitė, „Antanas Škėma“, in: *Literatūros chrestomatija 12 klasei*, d. 1, p. 142–173.)

⁴¹² Plačiau apie biografinę prieigą kanonizuojant rašytojus žr. Andrea Lanoux, „Canonizing the Wieszczy: The Subjective Turn in Polish Literary Biography in the 1860s“, *The Slavic and East European Journal*, 2001, Vol. 45, No. 4, p. 624–626.

XXI a. vis didėja miesto literatūros kūrinių kanoninis svoris (Savickio novelės, Putino *Altorių šešėly*, Škėmos *Balta drobulė*, Kunčino *Tūla*, Vaičiūnaitės, Miłoszo, Marčėno poezija).

Mokyklinio kanono tyrėjas Robertas J. Astonas akcentavo, kad kanonizuojant autorius ir kūrinius neretai bandoma įrodyti, jog reikšmingiausia kūryba yra universali estetinė ir vertybine prasme⁴¹³. Kai kurie lietuvių literatūros kūriniai antrosios Lietuvos Respublikos metais perinterpretuoti būtent akcentuojant bendražmogiškąjį, visais laikotarpiais aktualų turinį. Kaip antai nuo liaudiškosios Donelaičio *Metų* interpretacijos kuo tolyn, tuo labyn sukama prie filosofinės, moralinės kūrinio problemikos. Realizmui reprezentuoti antrojoje Lietuvos Respublikoje už Žemaitę ir Vienuolį parankesnis Biliūnas, kurio kūryba taip pat laikoma universalesne.

Kanoninių autorių ir kūrinių atranka mokykloje vykdoma taikantis prie dvejopos periodizacijos (pagal kultūros epochas ir meno kryptis bei pagal Lietuvos istorijai svarbius etapus), todėl dalis kūrinių laikomi geriausiai reprezentuojančiais meno raidą, dalis – Lietuvos istoriją. Taigi mokyklinis lietuvių literatūros kanonas, antrojoje Lietuvos Respublikoje formuojamas jau daugiau nei trisdešimtmetį, kaip visuma yra palyginti heterogeniškas. Siekiant, kad kanonas būtų kiek įmanoma vientisesnis, jį bandyta homogenizuoti, dažniausiai į pirmą planą iškeliant kūrinių (ir autorių biografinių naratyvų) tautiškumą arba pilietiškumą.

ANTROSIOS LIETUVOS RESPUBLIKOS MOKYKLINIO KANONO BRANDUOLYS

Aptariamo laikotarpio programose nenurodytas konkrečiam autoriui skirtų pamokų skaičius. Kanono branduolio autorius išskiriame atsižvelgdamos į tai, kurie rašytojai visą antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpį išsilaikė mokyklinėse programose ir buvo privalomi, kurių kūryba plačiausiai teikta chrestomatijose, kurie dažniausiai, gausiausiai aptarti vadovėliuose ir kitoje mokomojoje medžiagoje, kur, be kita ko, yra įvardijami kaip svarbiausi.

Apibendrinusios tyrimo duomenis nustatėme, kad antrosios Lietuvos Respublikos mokyklinio kanono branduolį, vertinant programas ir moko-

⁴¹³ Robert J. Aston, *The Role of Literary Canon in the Teaching of Literature* (Series *Routledge Interdisciplinary Perspectives on Literature*), New York, London: Routledge, 2020, p. 33.

mąją medžiagą iki 2018 m., sudarė penki įvairius lietuvių literatūros ir Lietuvos istorijos raidos etapus reprezentuojantys rašytojai. Stipriausias pozicijas turi pirmąjį grožinį kūrinį lietuvių kalba sukūręs Donelaitis bei nacionalinis lietuvių poetas Maironis. Ypatingo dėmesio iš XX a. pirmos pusės rašytojų aptariamam laikotarpiui sulaukė neoromantikai Krėvė ir Nėris. Iš XX a. antros pusės autorių kanone, kaip matėme, įsitvirtino išeiviai (ypač Škėma ir Radauskas), bet tvirčiausią kanoninę poziciją išlaikė Marcinkevičius.

Mokykliniame kanone tvirtas pozicijas turi ir nemažai kitų XX a. pirmos pusės rašytojų, kaip antai Vaižgantas. Tačiau prie kanono branduolio autorių jo nepriskiriame, nes kurį laiką (XXI a. 1-ąjį dešimtmetį) jis nebuvo privalomas nagrinėti autorius, keitėsi ir siūlomi skaityti jo kūriniai⁴¹⁴. Panašiai nutikę ir su Sruoga. Keltume prielaidą, kad nei Vaižgantas, nei Sruoga į kanono branduolį nepakliuvo, nes jų programiniuose kūriniuose ne taip akcentuotai išskleistos tautos ir valstybės temos. Vaižganto romane *Pragiedruliai* (1918–1920) vaizduojamas tautinis judėjimas, kovos dėl kultūros, bet neplėtojama valstybingumo tema, apysakoje *Dėdės ir dėdienės* esminiai yra agrarinės kultūros, žmonių socialinių ryšių dėmenys. Sruogos *Dievų miške* (1945) vaizduojamas svarbus Lietuvos istorijoje Antrojo pasaulinio karo etapas, bet tautos ir valstybės problemika šiam romanui iš esmės svetima.

Be to, kanono vertybinis kodas XX–XXI a. sandūroje transformavosi, keičiasi jis ir toliau: agrarinė tematika palaipsniui praranda aktualumą, todėl kanono struktūroje vis svarbesni tampa modernią gyvenseną, miestų kultūrą vaizduojantys kūriniai. Kaskart didesnę reikšmę įgyja ir vakarietiško, taip pat kūrybos universalumo motyvas. Todėl jeigu reikėtų išskirti tik XXI a. mokyklinio kanono branduolį, į jį nebepakliūtų Krėvė, kurio mokyklinė recepcija pakito būtent XX–XXI a. sandūroje.

XXI a. mokomojoje medžiagoje daugiau dėmesio už Krėvę sulaukia Putinas, išsamiai nagrinėjamas ir jo romanas *Altorių šešėly*, ir eilėraščiai (dažniausiai iš rinkinio *Tarp dviejų aušrų*, 1927). Putinas vadovėliuose taip pat neretai įvardijamas kaip *vienas svarbiausių* lietuvių rašytojų⁴¹⁵. Be to, ra-

⁴¹⁴ 2002 m. programoje Vaižganto *Pragiedruliai* nurodyti kaip privalomi tik išplėstinio kurso mokiniams. 2011 m. programoje vėl privaloma tapo apysaka *Dėdės ir dėdienės*.

⁴¹⁵ Pavyzdžiui: „Putinas yra vienas svarbiausių XX amžiaus lietuvių rašytojų, be kurio knygų neįsivaizduojama mūsų rašytinė mintis“ (Rita Tūtlytė, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: VD LE XI–XII 2 2009, p. 133); arba: „Jo indėlis į lietuvių literatūrą išskirtinis, jis – vienas ryškiausių pomaironinės poezijos kūrėjų, psichologinio romano meistras“. (Nijolė Šervėnikaitė, Irena Kanišauskaitė, Dainora Eigminienė, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: AB LV XI 2 2011, p. 160, 181–182.)

šytojo kūryba mokomojoje medžiagoje priskiriama keliems laikotarpiams. Antai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto išleistoje chrestomatijoje (2012) autoriaus kūryba aprašyta ir teikiama tiek prie XX a. pirmos pusės modernėjančios lietuvių literatūros, tiek prie amžiaus vidurio katastrofų literatūros, tiek prie sovietmečio temų⁴¹⁶. Atspindėta mokyklinėje medžiagoje ir Putino kaip literatūrologo veikla⁴¹⁷. *Altorių šešėly* gerokai labiau atliepia kintančio kanono vertybinio kodo poreikius (jauno žmogaus psichologinis tapsmas, miesto aplinka) nei agrariškoji Krėvės proza.

XXI a. mokykloje šiek tiek menksta ir kito kanono branduolio autoriaus – Marcinkevičiaus – kanoninis svoris. Remiantis programomis ir mokomąja medžiaga, poeto kūryba mokykloje išsamiausiai pristatyta Sąjūdžio ir ankstyvaisiais nepriklausomybės metais, kuomet jo kanonizacija buvo pasiekusi aukščiausią tašką. Bet koku atveju, šiame tyrime duomenis apibendriname ir išvadas darome iš Sąjūdžio metų ir beveik trijų antrosios Lietuvos Respublikos dešimtmečių (iki 2018) mokomosios medžiagos.

Kristijonas Donelaitis

Mokomojoje medžiagoje Donelaičio *Metus* (parašyta 1760–1775, publikuota 1818) linkstama pristatyti kaip lietuvių literatūros kokybės etaloną, kurio vertė nekvestionuojama⁴¹⁸. Skaitinių knygose įprastai teikiama ištraukų iš visų keturių *Metų* dalių arba visa poema⁴¹⁹. Ryškinamas poemos stilistinis, kalbinis savitumas, didaktiškumas, kūrinio implikuojama pamatinė gamtos ir žmonių vienovė⁴²⁰. Nors Donelaičio svarba literatūros istorijai antrosios Lietuvos Respublikos mokomojoje medžiagoje neabejota, jo poemos ir biografijos interpretacijos per trisdešimtmetį keitėsi.

⁴¹⁶ Žr. Eugenijus Žmuida, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 1441–1443, 1853–1854, 2264–2266.

⁴¹⁷ Jo literatūros istorijos ir kritikos tekstai įtraukti į chrestomatijas (pvz., Vincas Mykolaitis-Putinas, „[Spaudos grąžinimas]“, „[Apie Vydūną]“, „Motiejus Gustaitis ir jo kūryba“, in: LLS XI 1 1995, p. 5–6, 281, 315–316; Idem, „Mūsų literatūros ugdymo problemos“, „Šviesioji Vaižganto kūryba“, in: LLS XI 2 1996, p. 48–49, 119–121), mokomojoje medžiagoje akcentuotas Mykolaičio-Putino kaip literatūrologo vaidmuo. (Eugenijus Žmuida, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 1441.)

⁴¹⁸ Saulius Žukas, „Kristijonas Donelaitis“, in: IK LV XI 1 2004, p. 261; VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 39.

⁴¹⁹ Žr. Kristijonas Donelaitis, „Metai“: ištraukos, in: LLS 1999, p. 146–185; Idem, „Metai“: ištraukos, in: LC XI 1 2011, p. 189–201; Idem, „Metai“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 353–419, ir kt.

⁴²⁰ Albinas Jovaišas, „Kristijonas Donelaitis“, in: *Literatūros teksto interpretacija*: 15 lietuvių rašytojų tekstų interpretacijos pavyzdžiai ir patarimai mokiniams ir jų mokytojams, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 21–29, ir kt.

Metų vertinimas kito stiprinant poemos kaip tautinio epo interpretaciją, kurią tarpukariu labiausiai plėtojo Motiejus Miškinis. Daujotytė dar 1990 m. įvardijo, kad *Metai* atitinka daugelį tautinio epo kriterijų⁴²¹, o XXI a. pradžioje ši traktuotė įsitvirtino. Prie to svariai prisidėjo Jovaišo akademinės publikacijos ir vadovėliai. Pagrindinis tautinio epo apibrėžtį argumentuojantis Jovaišo teiginys – dėmesys bendruomenei, nes poemoje „vaizduojami ne atskiros žmogaus išgyvenimai, o didelės lietuvių valstiečių bendruomenės buitis ir likimas“⁴²². Jovaišas neapėjo filosofinio poemos turinio, dar Kuzmickio suformuluotos minties, kad *Metuose* sprendžiama žmogaus būties problema. Tačiau tyrėjas atkartojęs Miškinį, teigdamas, kad *Metų* tikslas – pavaizduoti bendruomenę, kurią galima tapatinti su visa lietuvių tauta. Kadangi kūrinys aprašomi daugiausia lietuviai baudžiauninkai, Jovaišas priėjo prie išvados, kad „Donelaitis meniškai pavaizdavo lietuvių tautą (didžiąją jos dalį) Mažojoje Lietuvoje, taigi sukūrė tautinį epą“⁴²³. Pabrėždamas tautinio epo reikšmę lietuvių kultūrai, tyrėjas rašė, kad Donelaičiui lietuviškumas – moralinė kategorija, o „tautinis kodas“ slypi net ir eilėdaroje, nes hegzametru rašytojas eiliavo tik lietuvių kalba (vokiškoms savo eilėms šio metro nenaudojo)⁴²⁴. Jovaišas ne sukūrė naują interpretaciją, o atkartojęs tai, kas ir pirmosios Lietuvos Respublikos metais formuluota siekiant paryškinti *Metų* tautiškąjį aspektą. Panašiai kaip Jovaišas, tik dar kategoriškiau, argumentavo Kuolys, greta tautinio ryškinės ir politinį Donelaičio poemos aspektą. Anot jo, „*Metai* – politinio pobūdžio kūrinys, turintis aiškiai išdėstytą tautinio ir kultūrinio pasipriešinimo programą“, todėl „pagrįstai galima teigti, kad Donelaitis, remdamasis Antikos herojinių ir didaktinių epų pavyzdžiais, sukūrė savitą lietuvių tautos epą“⁴²⁵.

Akademiniuose tyrimuose poemos epiškumas beveik nekvestionuojamas, nes, pasak Dalios Dilytės, kūrinys pasižymi epams būdingų bruožų visetu⁴²⁶. Vis dėlto tyrėjai įprastai poemą laiko tiesiog epu, kuriame dera antikinio

⁴²¹ Viktorija Daujotytė, „*Metai* – krikščioniškas žemdirbių epas“, in: Eadem, *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*, p. 50–59.

⁴²² AJ SLL 1998, p. 236.

⁴²³ Albinas Jovaišas, *Kristijonas Donelaitis: Mažosios Lietuvos dainius*, Kaunas: Šviesa, 1992, p. 137. Tokia pati išvada pakartojama ir kitoje mokomojoje medžiagoje: žr., pvz., Idem, „Kristijonas Donelaitis“, in: *Literatūros teksto interpretacija*, p. 23–24.

⁴²⁴ AJ SLL 1998, p. 237.

⁴²⁵ Darius Kuolys, „Donelaitis“, in: *Šaltiniai.info*, prieiga internetu: <http://www.saltiniai.info/index/details/965> [žiūrėta: 2023-09-14].

⁴²⁶ Dalia Dilytė, *Kristijonas Donelaitis ir antika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 208–209; Eadem, „K. Donelaičio *Metų* hiperbolės“, *Gimtas žodis*, 2004, Nr. 1, p. 21.

herojinio ir didaktinio epų charakteristikos, bet be tautiškumo dėmens⁴²⁷. Lyginant su kitais nacionaliniais epais ir taikant klasikines apibrėžtis, *Metai* neturi daugelio epui būdingų bruožų⁴²⁸. Taigi Donelaičio poemos žanrinis priskyrimas tautiniams epams problemiškas. Tačiau mokykliniame kanone tautinio epo apibrėžtis išgalėjo, nes leidžia plėtoti būtent tautiškąją Donelaičio poemos interpretaciją. Atkūrus nepriklausomybę atnaujintos tautinio epo paieškos būdingos ne tik lietuvių kultūrai. Coulby'is tokią pat tendenciją iš naujo ieškoti (ir atrasti) nacionalinės epikos, apskritai senosios literatūros veikalų, kurie pagrindžia tautos identitetą ir išskiria ją iš kitų tautų, įžvelgia ir nepriklausomos Latvijos kultūros politikoje⁴²⁹.

Tautinio epo statusas leido *Metus* iškelti ne tik kaip pirmąjį grožinės lietuvių literatūros tekstą, bet ir kaip visomis prasmėmis atraminį kūrinį, savotišką tautiškumo genezę. 2003 m. vadovėlyje Tamošaitis suformulavo, o 2009 m. (²2012) pakartojo nuostatą apie *Metus* kaip kertinį kūrinį lietuvių mentaliteto istorijoje, suteikiantį pradmenis visai lietuvių kultūrai:

Donelaičio kūrybinis palikimas gaivina kiekvienos naujos epochos lietuvių kultūrą, primena mums jos valstietiškas ištakas, stiprina tautinę tapatybę ir kultūrinę savimone, suteikia konkretumo mūsų dvasinei istorijai. Todėl poema nepraranda savo reikšmės ir naujausiais Europos integracijos laikais, nes tam tikra prasme ji yra *Lietuvos kultūrinės kilmės dokumentas* [išskirta mūsų].⁴³⁰

Antrosios Lietuvos Respublikos vadovėliuose, kitaip nei kanonizuojant Donelaitį XX a. pirmoje pusėje, nei obsceniška poemos leksika, nei protestantiškoji pasaulėžiūra, nei kiti iš pažiūros sklandžiam kanonizavimo procesui nepalankūs veiksniai netraktuojami kaip trikdžiai, nekomplikuoja jie ir *Metų* kaip tautinio epo statuso. Galimos tautinio epo apibrėžties ir tautiškumo dėmens komplikacijos, kylančios iš Donelaičio biografijos ir poemos turinio bei kalbinio savitumo, neutralizuojamos. Tarkime, poemos kalbos šiurkštumą

⁴²⁷ Eadem, *Kristijonas Donelaitis ir antika*, p. 205–215; Vaidas Šeferis, *Kristijono Donelaičio Metų rišlumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 292.

⁴²⁸ Axel Ernst Walter, „Kristijono Donelaičio *Metai* Europos nacionalinio epo tradicijoje“, iš vokiečių kalbos vertė Lina Plaušinaitytė, in: *Kristijono Donelaičio Metų reikšmės: straipsnių rinkinys*, sudarė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 66–67.

⁴²⁹ David Coulby, *op. cit.*, p. 56–57.

⁴³⁰ Regimantas Tamošaitis, „Kristijonas Donelaitis“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 120; pakartota in: VD LE XI–XII 1 2012, p. 176.

Jovaišas aprašė kaip stilistinę kryptį, atskleidžiančią archajišką lietuvių kalbos klodą⁴³¹. Vaizdžiai Donelaitį ir Maironį, kaip dviejų lietuvių literatūros stilistinių polių atskaitos taškus, įvardijo Žukas: „[L]ietuvių literatūros panoramoje K. Donelaičio „Metų“ stilius ir Maironio poezijos stilius laikomi poliarinėmis vertybėmis. Lietuviškas poetinis žodis svyruoja tarp šių vertybių.“⁴³²

Donelaitis, kaip istorinis asmuo, mokykloje ir pats pristatomas kaip savo tautai ir kultūrai angažuoto žmogaus etalonas: esminiu laikomas pasirinkimas germanizacijos sąlygomis rašyti lietuviškai ir pavaizduoti lietuvių valstiečių gyvenimą Rytų Prūsijoje⁴³³. Turėdamas galvoje Donelaičio asmens ir kūrybos pavyzdinumą, Tamošaitis jį pavadino moraliniu autoritetu, į kurį atsigręžiama „ieškant nacionalinio kultūros savitumo, atramų, ypač iškilus grėsmei prarasti tautinę tapatybę (Salomėja Nėris, Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis...)“⁴³⁴. Simbolinė Donelaičio, kaip teikiančio atramą tautinei kultūrai, reikšmė vadovėliuose išryškinama dažnai⁴³⁵.

Metai ne tik „išsprendė“ tautinio epo stygiaus problemą. Antrosios Lietuvos Respublikos programose ir vadovėliuose literatūros ištakoms, be raštijos ir tautosakos, priskirti ir mitai, antikinė literatūra, Biblija. *Metuose* svarbi ir senoji agrarinė pasaulėvoka, susijusi su archajiškuoju kultūros klotu (tautosaka, mitologija), ir krikščioniškoji etika (Biblijos mokymas⁴³⁶, pietizmas), ir Antikos kultūros įtakos⁴³⁷. Taigi *Metai* turi visus šiuos kultūrinius klotus, o tai leidžia pabrėžti poemos pirmapradiškumą.

Negana to, mokyklinėje lituanistikoje vis dažniau deklaruojamas *Metų* išskirtinumas Europos literatūros kontekste. Nors *Metus* vertinti kaip unikalų kūrinį – sena mokyklinės lituanistikos tradicija⁴³⁸, XXI a. pradžios mo-

⁴³¹ Albinas Jovaišas, *Kristijonas Donelaitis*, p. 140–145.

⁴³² Saulius Žukas, „K. Donelaičio „Metų“ stilius“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 4, p. 15.

⁴³³ Idem, „Kristijonas Donelaitis“, in: IK LV XI 1 2011, p. 160.

⁴³⁴ Regimantas Tamošaitis, „Kristijonas Donelaitis: gamtos ir žmogaus pavasaris“, in: *Literatūros klasikos interpretacijos*, p. 8.

⁴³⁵ Saulius Žukas, *K. Donelaičio „Metai“*: vadovėlis 11–12 klasėms (Mažoji serija), Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 111.

⁴³⁶ Tiesioginių Senojo Testamento įtakų galima įžvelgti ir Donelaičio pasakėčiose. (Dalia Dilytė, *Kristijono Donelaičio kūrybos ir jos sklaidos atodangos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, p. 51–61.)

⁴³⁷ Regimantas Tamošaitis, „Kristijonas Donelaitis“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 122–158.

⁴³⁸ Kartojama ši mintis ir XX a. pabaigos bei XXI a. pradžios vadovėliuose. Plg. „Donelaičio poema yra unikalus reiškiny XVIII amžiaus Europos literatūroje, praaugęs savąjį laiką“ (VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 43); kūrinys „reikšmingas ir Europos literatūros istorijoje“. (Saulius Žukas, „Kristijonas Donelaitis“, in: IK LV XI 1 2011, p. 159.)

komojoje medžiagoje ryškėja tendencija Donelaitį įvardyti ne tik lietuvių literatūros pradininku, bet ir „vien[u] savičiausių XVIII amžiaus Europos poetų“ (Kuolys)⁴³⁹. Vadovėliuose taip pat neretai aptariamos Donelaičio kūrybos sąsajos su įvairiais Europos literatūros klasikos (Antikos, Renesanso, klasicizmo) kūriniais⁴⁴⁰. Tokie vertinimai rodo, kad Donelaitis atitinka ir vakarietiško kriterijų. Taigi mokyklinėje lituanistikoje savitas Donelaičio tautiškumas dera ir su poemos tarptautine reikšme. *Metų* interpretacijose išryškinami dauguma kanono formavimui svarbių kriterijų: liaudiškumu pagrįstas tautiškumas, sąsajos su Europos kultūros ištakomis, universalumas.

Maironis

Maironio padėtį atkūrus nepriklausomybę Žentelytė apibendrina taip: „Maironiui ir mokslininkai, ir mokytojai vienbalsiai pripažįsta žymiausio XIX a. lietuvių romantiko titulą (moksleivio sąmonėje jis įstrigęs kaip tėvynės meilės dainius).“⁴⁴¹ Tačiau Sąjūdžio metais ir nepriklausomybės pradžioje Maironio tautos dainiaus statusą reikėjo atkurti, mat sovietmečiu, kaip minėta, poeto kanoninė pozicija mokykloje, lyginant su pirmosios Lietuvos Respublikos metais, buvo sumenkusi. Sąjūdžio metais autoriaus kaip tautos dainiaus pozicija įtvirtinta iš naujo⁴⁴², prie to prisidėjo ir mokomoji medžiaga⁴⁴³. XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautinio judėjimo simbolio, tautos dainiaus kūryba mokomojoje medžiagoje vadinama vainikuojančia lietuvių

⁴³⁹ Darius Kuolys, „Kristijonas Donelaitis“, in: *Literatūra 11 klasei*: chrestomatija, d. 1, p. 325.

⁴⁴⁰ Donelaičio poemos ryšiai su amžininkų ir ankstesnių laikų įvairiomis kalbomis rašytais kūriniais plačiai analizuoti akademiniame diskurse. Dalis šių ryšių aptarta ir mokomojoje medžiagoje. Žr. AJ SLL 1998, p. 232–242; Saulius Žukas, „Kristijonas Donelaitis“, in: IK LV XI 1 2011, p. 159, ir kt.

⁴⁴¹ Audronė Žentelytė, „Kultūrinis teksto skaitymas“, p. 80.

⁴⁴² Apie Maironio kaip tautos dainiaus ir „kultūrinio herojaus“ statuso atstatymą plačiau žr. Viktorija Jonkutė, *Tarp praeities ir ateities: Kolektyvinė atmintis XX a. pabaigos Atgimimo laikotarpio lietuvių ir latvių kultūrinėje spaudoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, p. 91–98. Buvo sustiprinta ir Maironio memorializacija: 1989 m. kovo 1 d. LSSR literatūros muziejui gražintas Maironio lietuvių literatūros muziejaus pavadinimas, o 1992 m. įrengtas visas Maironio butas.

⁴⁴³ Pvz., pedagoginėje spaudoje publikuoti jubiliejiniai straipsniai ne tik poeto gimimo metinių proga, bet ir *Pavasario balsų* pirmosios laidos metinėms. (Romas Adomavičius, „28 „Pavasario balsai“, *Tėvynės šviesa*, 1990, kovo 28, Nr. 13, p. 10; Aldona Ruseckaitė, „Pavasario balsams – 100. Tebečiulba ir po šimto metų“, *Dialogas*, 1995, gegužės 19, Nr. 20, p. 6.)

Jubiliejinis (mažesnio formato)
faksimilinis Maironio *Pavasario
balsų* leidimas (1995)

pastangas kurti tautinę kultūrą⁴⁴⁴. Vadovėlinė Maironio kūrybos traktuotė pagrįsta prielaida, kad jo poezijoje „apibendrinta lietuviškumo samprata“⁴⁴⁵.

Poeto kūrybos pristatymas visu aptariamam laikotarpiu veik nekito. Panašūs Maironio poezijos bruožai – vertybinis, emocinis santykis su tėvyne, Lietuvos gamta, romantinis individualizmas, tautiškumas kaip visuomeninio, pilietinio solidarumo pagrindas tautinėje valstybėje – vardyti ir tik atgavus nepriklausomybę, ir XXI a. 2-ajame dešimtmetyje⁴⁴⁶. XX a. 10-ojo dešimtmečio brandos egzamino rašinių temoms, į kurias Maironio kūryba gausiai įtraukta⁴⁴⁷, būdingi trys pagrindiniai motyvai: Maironis – tautos atgimimo dainius; gamta Maironio lyrikoje; Lietuvos praeitis, istorija Maironio kūry-

⁴⁴⁴ VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 79; Irena Kanišauskaitė, „Maironis“, in: IK LV XI 1 2011, p. 224; *Lietuvių kalbos ir literatūros dėstymas vidurinėje mokykloje*, p. 24.

⁴⁴⁵ *Lietuvių literatūros konspektas abiturientui: Rašytojų gyvenimas ir kūryba, kontekstai*, sudarė Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2014, p. 52.

⁴⁴⁶ Plg. Vilija Dailidienė, „Atpasakoti mokiniams Maironio mitą“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 11, p. 6–7; Brigita Speičytė, „Maironis“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 803–806.

⁴⁴⁷ 1991–1999 m. iš Maironio kūrybos egzamino žodžiu bilietuose visuomet būdavo 1–3 temos.

boje⁴⁴⁸. Tuo laiku per egzaminą žodžiu moksleiviai, be kita ko, turėjo gebėti atmintinai padeklamuoti vieną ar kelis Maironio eilėraščius. 2002 m. programoje siūlyta skaityti *Pavasario balsų* (1895) ir *Jaunosios Lietuvos* (1907) fragmentus bei aptarti „ryšius su tautiniu sąjūdžiu ir „tautų pavasariu“, „lyrinio išgyvenimo ir lyrikos raiškos universalumą“⁴⁴⁹. Mokykloje akcentuoti Maironio kūrybos bruožai ir šios poemės rodo, kad jo eilėraščiai (ir poema) išpildo du svarbius kanono formavimo kriterijus: atliepia kolektyvinę tautos istorijos pasakojimą ir yra laikomi reprezentatyvia romantine, bet sykiu ir universalia kūryba. Keltume prielaidą, kad palaikomas Maironio, kaip gariausio lietuvių romantiko ir tautos dainiaus, statusas bus nulėmęs ir tai, kad 2002 m. programoje romantizmui reprezentuoti pasirinkti tik du privalomi autoriai – Maironis ir Mickiewiczus. Baranauskas, kitas į žymiausio lietuvių romantiko statusą galįs pretenduoti poetas, pirmą XXI a. dešimtmetį apskritai buvo pranykęs iš privalomų aukščiausio koncentro skaitinių sąrašų⁴⁵⁰.

Aptariamam laikotarpiu, kitaip nei sovietmečiu, negalime išžvelgti aiškaus vidinio Maironio eilėraščių kanono. Nors dominuoja patriotinės eilės, intymioji lyrika mokykloje taip pat reprezentuota⁴⁵¹. Teikdama Maironio eilėraščių interpretacijos pavyzdžius mokiniams Speičytė pabrėžė, kad šioje poezijoje visuomeniška retorika dera su individualiu poeto balsu⁴⁵². Šis santykis su tėvyne laikomas pavyzdiniu, o rinkinys *Pavasario balsai* mokomojoje medžiagoje vadinamas formuojančiu, veikiančiu lietuvių savimone iki šių dienų⁴⁵³.

Jaunoji Lietuva, sovietmečiu buvusi pernelyg „pavojinga“ patriotinės Maironio poezijos dalis, atsirado 1989 m. programoje. Šitoks sprendimas

⁴⁴⁸ Temų iš Maironio kūrybos formuluotės XXI a. menkai kito, tarkime, 2014 m. valstybinio egzamino rašiniui teikta tema „Tėvynės vaizdinys romantinėje Lietuvos literatūroje (autoriai pasirinkti: A.[domas] Mickevičius, A.[ntanas] Baranauskas, Maironis)“.

⁴⁴⁹ BPr LKL XI–XII 2002, p. 73.

⁴⁵⁰ 2002 m. programoje prie konteksto minėta tik Baranausko poema *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva*.

⁴⁵¹ Dažniausiai aptariamo laikotarpio skaitinių knygose ir vadovėliuose pasikartojantys Maironio eilėraščiai buvo pirmiausia patriotinio turinio: „Taip niekas tavęs nemylės“, „Kur bėga Šešupė“, „Lietuva brangi“, „Trakų pilis“, „Oi neverk, matušėle!“, „Milžinų kapai“, „Nebauzvenksi upės“, „Jei kada pančiai nukris“, „Miškas užia“, „Užtrauksme naują giesmę“. Tiesa, tarp dažniausiai publikuotų ir nagrinėtų tekstų buvo ir tokių, kuriuose susitelkiama į lyrinio subjekto dvasinius išgyvenimus ar pačią poezijos temą: „Užmigo žemė“, „Išnyksiu kaip dūmas“, „Vakaras (Ant ežero Keturių Kantonų)“, „Poezija“, „Nuo Birutės kalno“.

⁴⁵² Brigita Speičytė, „Maironis“, in: *Literatūros teksto interpretacija*, p. 31. Panašią mintį tekstų analizės vadovėlyje pakartojo mokytoja Nijolė Bartašiūnienė. (*Teksto analizės mokymas*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2002, p. 37–44.)

⁴⁵³ Žr., pvz., Irena Kanišauskaitė, „Maironis“, in: IK LV XI 1 2004, p. 262.

susijęs su poreikiu į mokyklas grąžinti sovietų okupacijos metais nutylėtą patriotinių Maironio poemų branduolį. *Jaunoji Lietuva* greta Maironio lyrikos buvo centrinė tarpukario mokykloje, panašiai kaip anuomet antrosios Lietuvos Respublikos metais formuluojami ir jos pasirinkimo argumentai. Teigiama, kad poema savu laiku žadino tautinį sąmoningumą, taigi gerai reprezentuoja XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautinį judėjimą⁴⁵⁴. Nors atkreipiamas dėmesys, kad meninės vertės požiūriu tai nėra autoriaus „kūrybos viršūnė“⁴⁵⁵, poema pristatoma kaip svarbi dėl etinių ir visuomeninių vertybių sklaidos. Vadovėliuose stipriausiais poemos epizodais vadinami lyriniai fragmentai – giesmių įžangos, dainos⁴⁵⁶. Taigi tuo laiku, kai *Jaunoji Lietuva* buvo privalomas mokyklinis skaitinys, siekta išryškinti ne epišką, o lyrišką poemos matmenį. Bet koku atveju, 2011 m. programoje poemos atsisakyta.

Mokomojoje medžiagoje neretai pabrėžiama, kad Maironio kūryba panašėja su liaudies daina, kad daug eilėraščių ištis ir virto dainomis ar giesmėmis⁴⁵⁷, o tai sustiprina šios poezijos visuotinio įspūdį, leidžia jo eilėraščius laikyti tautos tapatybės dalimi. Anot Martinaičio, kai kurie Maironio eilėraščiai „įtraukiami į tautinių vertybių sąrašą šalia M. K. Čiurlionio paveikslų, dievdirbių meno, liaudies dainų, tampa visuomenės, tautos vaizduotės savastimi, jų vertė neabejojama“⁴⁵⁸. Martinaitis poeto kūrybą laikė kolektyvinės atminties forma, o Maironį vadino „metakultūriniu tekstu“, karta iš kartos neprarandančiu įtaigos galios⁴⁵⁹. Mokytoja Aldona Kruševičiūtė 150-ųjų poeto gimimo metinių proga (2012) pedagoginėje spaudoje skelbtoje publikacijoje Maironio kūrybą pavadino visų lietuvių nuosavybe: „Jis pirmasis taip aiškiai, tiksliai ir sklandžiai deklaravo esmines tautos nuostatas, kurios įaugo į tautos sąmonę, su kuriomis tauta ištvėrė visus išbandymus ir kūrė ateitį. Todėl Maironis yra visų. [...] Maironis ne tik lituanistų. Jis visuomenės.“⁴⁶⁰ Taigi mokykloje palaikomas Sąjūdžio metais viešajame diskurse

⁴⁵⁴ VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 80–81; Irena Kanišauskaitė, *op. cit.*, p. 283; AŽ LL 2001, p. 376–377, ir kt.

⁴⁵⁵ Nijolė Šervenikaitė, „Slapta diversija prieš mokytojus ir mokinius“, p. 9.

⁴⁵⁶ Irena Kanišauskaitė, *op. cit.*, p. 283–284; Viktorija Daujotytė, „Maironis“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 257.

⁴⁵⁷ Žr. Irena Kanišauskaitė, *op. cit.*, p. 262; Viktorija Daujotytė, „Maironis“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 218.

⁴⁵⁸ Marcelijus Martinaitis, „Suvokimas ir kūryba. Maironio eilėraštis „Vakaras (ant ežero Keturių Kantonų)“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 11, p. 7.

⁴⁵⁹ Idem, „Gyvojo žodžio Maironis“, *Dialogas*, 1992, lapkričio 13, Nr. 45, p. 2.

⁴⁶⁰ Aldona Kruševičiūtė, „Kieno Maironis?“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 11, p. 35.

iš naujo įprasminamas poeto asmens ir kūrybos kaip „kanonizuot[os] nacionalinės istorijos dali[es], kultūrinės atminties aši[es], tautinės bendruomenės centr[o]“⁴⁶¹ įvaizdis.

Panašiai kaip Donelaičio atveju, nagrinėjant Maironio kūrybą akcentuojamas kalbos turtingumas ir žodyno vaizdingumas⁴⁶². Vadovėliuose dažnai kartota, kad Maironis ne tik išstobulino silabotoningą eilėdarą, bet ir kūrė lietuvių literatūrinę kalbą, buvo lietuvių poezijos etalonas⁴⁶³. Skaitiniuose, vadovėliuose ir kitoje mokomojoje medžiagoje įprasta pasitelkti paskutinės Maironio *Pavasario balsų* laidos eilėraščių redakcijas (dažniausiai 1927 m. versijas iš 1987 m. *Raštų*⁴⁶⁴), tačiau nurodomos ankstesnių eilėraščių versijų datos (įprastai iš pirmosios *Pavasario balsų* laidos 1895). Pavyzdžiui, Kanišauskaitės kartu su kitais parengtame vadovėlyje (2004) prie eilėraščio „Taip niekas tavęs nemylės“, lygiai kaip prie kitų poetinių tekstų, nurodyta ankstyviausios publikacijos (1892) data, nors skelbiama versija iš 1927 m. *Maironio raštų*⁴⁶⁵. Greta paaiškinta, kad „[p]rieš gerą šimtmetį, kai dar tik formavosi lietuvių bendrinė kalba, Maironio pastangos išgyvenimui suteikti tinkamą poetinę raišką, kurti sklandų, jaudinantį, išbaigtą eilėraščių gerokai išplėtė eiliuotinės kalbos galimybes“⁴⁶⁶. Su tuo vargu ar kas galėtų ginčytis. Tačiau toks vertinimas iš dalies klaidinantis, mat rengdamas naujas rinkinio *Pavasario balsai* laidas autorius eilėraščius smarkiai redagavo, kai kuriuos net perrašė, taigi pirminės ir galutinės versijos labai skiriasi⁴⁶⁷. Pirmajai Pa-

⁴⁶¹ Viktorija Jonkutė, *op. cit.*, p. 98.

⁴⁶² Nors, kaip rašėme pirmame knygos skyriuje, dalis amžininkų jo kūrybą kritikavo būtent dėl kalbos turtingumo ir vaizdingumo stygiaus.

⁴⁶³ VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 82–83; Irena Kanišauskaitė, „Maironis“, in: IK LV XI 1 2011, p. 238; VD LE XI–XII 1 2012, p. 251, 264.

⁴⁶⁴ Maironis, *Raštai*, t. 1: *Lyrika*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987. Skaitinių knygoje *Raštai* būna nurodomi kaip šaltinis, bet ne visada.

⁴⁶⁵ Irena Kanišauskaitė, „Maironis“, in: IK LV XI 1 2004, p. 263.

⁴⁶⁶ *Ibid.* Taip pat Maironio eilėraščiai iš paskutinės 1927 m. laidos, nurodžius, kad jie yra iš 1895 m. *Pavasario balsų*, cituojami ir Daujotytės su kitais autoriais parengtuose vadovėliuose. (Viktorija Daujotytė, „Maironis“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 214–224; Eadem, „Maironis“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 242–253.)

⁴⁶⁷ Plačiau šiuo klausimu žr. Pauliaus V. Subačiaus tyrimus: Paulius V. Subačius, „Nušlifuoti deimantą, arba Kuo Maironis įdomus ne vien pokolonijiniams kraštams“, in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 89–113; Idem, „On the Threshold of Editorship. Or From Collection to Oeuvre“, *Variants*, 2021, No. 15–16, p. 81–104; *Skaitmeninis archyvas „Pavasario balsai“*, vyr. redaktorius: Paulius V. Subačius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, prieiga internetu: <http://www.pb.flf.vu.lt/> [žiūrėta: 2024-07-30].

vasario balsų laidai priskiriant vėlyvųjų eilėraščių redakcijų ypatybes, ke-
liais dešimtmečiais paankstinama publikacijų chronologija, o tai, anot Pau-
liaus V. Subačiaus, leidžia parodyti, kad dar XIX a. pabaigoje lietuviai „jau
turėjo išstobulintos, civilizuotų šalių pavyzdžiams prilygstančios tautinės po-
ezijos“⁴⁶⁸. Profesionalios poetinės lietuvių kalbos susiformavimas į ankstesnį
laiką nukeliamas ir mokyklinėje lituanistikoje.

Maironio mokyklinė reprezentacija ir jo kūrybos interpretacijos aptaria-
mą trisdešimtmetį iš esmės nekito, bet tam tikrų poslinkių išžvelgti galima.
Nors jo poezija visada sieta su Vakarų Europos romantizmu, XXI a. moko-
mojoje medžiagoje tautos dainiaus kūrybos ryšys su europietiška kultūra
dar labiau akcentuotas⁴⁶⁹. Daujotytės kartu su kitais parengtame vadovyje
(2012) pasitelkta Donato Saukos, aptarusio poeto ryšius su kitų nacionalinių
literatūrų romantikais⁴⁷⁰, mintis, kad už Maironio „plyti visas pasaulinės li-
teratūros lobynas“⁴⁷¹. Vadovėliuose aptarti Maironio ryšiai su žymiais kitų
šalių rašytojais⁴⁷². Pastanga rasti lietuvių literatūros sąsajas su Vakarų lite-
ratūros tradicija atliepia atkūrus nepriklausomybę pasirinktą orientaciją į
vakarietišką kultūrą.

Vincas Krėvė

Krėvės-Mickevičiaus kūrybą tyrėjai ir mokomosios medžiagos rengėjai lin-
kę pristatyti kaip labai įvairią žanrų ir temų atžvilgiu⁴⁷³. Rašytojo gyveni-
mo ir kūrybos tyrėjas Albertas Zalatorius rašė, kad dėl žanrinės, stilistinės,
teminės įvairovės Krėvei sunku „įsitvirtinti kaip vieno ryškaus braižo re-
prezentantui“⁴⁷⁴. Nepaisant to, ir tarpukariu, ir sovietmečiu jis buvo svar-

⁴⁶⁸ Paulius V. Subačius, „Nušlifuoti deimantą“, p. 103.

⁴⁶⁹ VD LE XI–XII 1 2012, p. 248.

⁴⁷⁰ Donatas Sauka, „Maironio eilėraštis Goethės paraštėje“, in: Idem, *Fausto amžiaus epilogas*, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 112–142.

⁴⁷¹ VD LE XI–XII 1 2012, p. 250.

⁴⁷² Minimi Juvenalis, Aleksandras Puškinas, Michailas Lermontovas, Fiodoras Tiutčėvas, Mickiewiczus, Juliuszas Słowackis, Ignacy'as Kraszewskis, Władysławas Syrokomla, Goethe'ė, Friedrichas Shilleris, Janis Rainis ir kt.

⁴⁷³ Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, p. 93; Albertas Zalatorius, „Metafiziškasis Krėvė“, in: Idem, *Literatūra ir laisvė: kritika, esė, pokalbiai*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 266–267; Algis Kalėda, „Epikos pasaulio savitumas“, *Darbai ir dienos*, 2003, t. 35, p. 107; Andrius Baltuonė, *Vincas Krėvė: Gyvenimas ir kūryba: literatūros vadovėlis 11–12 klasei* (Mažoji serija), Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 12–13; VD LL XI 1994, p. 57, 79.

⁴⁷⁴ Albertas Zalatorius, *op. cit.*, p. 267.

bus mokykliniame kanone. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais pateko į kanono branduolį, o sovietmečiu iki atlydžio iš mokyklos eliminuotas, bet paskui gana greitai vėl grąžintas į programas ir įgijo svarią kanoninę poziciją.

Įvairiažanrė Krėvės kūryba mokykloje pristatoma ir visą antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpį. Tačiau nuo 1989 m. iki XXI a. 2-ojo dešimtmečio rašytojo kūryba reprezentuota netolygiai. 1989, 1991, 1993 ir 1996 m. programose minėti visi svarbiausi įvairių žanrų Krėvės kūriniai⁴⁷⁵. XX a. 10-ojo dešimtmečio individualiosiose programose Krėvės kūrybai taip pat skirta daug dėmesio, įprastai nurodant tris keturis autoriaus kūrinius. Šio laikotarpio chrestomatijose rašytojo tekstų teikta itin gausiai⁴⁷⁶. Taigi paskelbus nepriklausomybę Krėvės kūryba, pabrėžiant skirtingų žanrų, temų ir stilių kūrinių privalumus, buvo viena gausiausiai nagrinėjamų aukščiausiam centre, gausiai rekomenduota ir pagrindinio ugdymo programose⁴⁷⁷. Mokykloje dažniausiai skaityti Krėvės drama *Skirgaila* (liet. 1925) ir apsakymų rinkinys *Šiaudinėj pastogėj* (1921–1922) bei apysaka *Raganius* (1939)⁴⁷⁸, plačiausiai jie aptarti ir XX a. pabaigos – XXI a. pradžios pedagoginėje spaudoje. Rečiau skaitinių knygoose skelbti *Šarūnas* (1911), *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* (1912) ir *Pratjekabuda* (1913)⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵ *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, *Raganius*, *Šiaudinėj pastogėj*, *Skirgaila* (1991, 1993, 1996 m. programose *Skirgaila* arba *Šarūnas*), o supažindinimui siūlomi *Dangaus ir žemės sūnūs* (1991, 1993, 1996 m. programose *Dangaus ir žemės sūnūs* arba *Rytų pasakos*). (BPr LKL V–XII 1989, p. 58; BPr LKL V–XII 1991, p. 56; BPr LKL V–XII 1993, p. 58; BPr LKL V–XII 1996, p. 22.)

⁴⁷⁶ Tarkime, Zaborskaitės ir Norkevičienės sudarytoje skaitinių knygoje (1996) iš keturiolikos monografinių autorių Krėvės kūrybos pateikta kur kas gausiau nei kitų – jai skirtas beveik šeštadalis visos chrestomatijos apimties. (LLS XI 2 1996, p. 122–239.)

⁴⁷⁷ Pavyzdžiui, 2016 m. pagrindinio ugdymo programoje Krėvės kūryba taip pat tris sykius nurodyta prie skaitinių žemesniųjų koncentrų mokiniams. (BPr LKL I–X 2016.)

⁴⁷⁸ Būtent šiuos kūrinius Krėvės kūrybos viršūne vadino Daujotytė. *Šarūną* tyrėja kritikavo dėl pernelyg ištęstų ir išplėstų scenų, nemotyvuotos veikėjų gausos, veiksmo statiškumo. (VD LL XI 1994, p. 69.) Taip pat žr. Viktorija Daujotytė, „Ko siekė Vincas Krėvė?“, in: Vincas Krėvė, *Pas dangaus vartus*: proza, drama, sudarė Gediminas Mikelaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 18.

⁴⁷⁹ XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje Krėvės kūryba susilaukė itin daug leidimų, dalis jų buvo skirti mokyklai. Žr. Vincas Krėvė, *Skirgaila*: istorinė drama (serija „Mokyklos biblioteka“), parengė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Žaltvykslė, 2004; Idem, *Proza* (serija „Mokyklos biblioteka“), parengė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Žaltvykslė, 2004; Idem, *Šarūnas*: sutrumpinta dramatinė epopėja (serija „Mokyklos biblioteka“), parengė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Žaltvykslė, 2005; Idem, *Dainavos padavimai* (serija „Mokyklos biblioteka“), parengė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Žaltvykslė, 2005.

Vinco Krėvės ir jo žmonos perlaidojimo iškilnių eisena Merkinėje. Fotografas Julius Vaicekauskas, 1992 m. spalio 18 d. VKMV

Krėvė tarpukario mokykloje įtvirtintas kaip tautos dvasios reiškėjas. Didesnės jo kūrybos apimtis Sąjūdžio ir ankstyvosios nepriklausomybės metų mokyklinėse programose, vadovėliuose bei skaitinių knygose galima paaiškinti būtent to laikotarpio tautine euforija. Tačiau siūlomų kūrinių kiekis iš esmės pasikeitė 2002 ir 2011 m. programose – čia vieninteliu privalomu kūriniu liko drama *Skirgaila*. Į šį kūrinių susitelkta ir vadovėliuose⁴⁸⁰ bei pedagoginėje spaudoje⁴⁸¹. Palikus vieną privalomą kūrinių, Krėvės pozicija mokykliniame kanone sumenko. Antai 1992 m. Krėvės 110-osioms gimimo metinėms skirtas visas *Gimtojo žodžio* numeris⁴⁸², per kitas sukaktis tai nepasikartojo; XXI a. pedagoginėje spaudoje rašytojui skiriama kur kas mažiau dėmesio nei anksčiau. Lyginant su Donelaičiu ir Maironiu, kurių jubiliejai atitinkamai 2014 ir 2012 m. paminėti nacionaliniu mastu, inicijuotos svarios akademinės publikacijos, tyrimų projektai, Krėvės atveju nieko panašaus nebuvo. Toliau

⁴⁸⁰ Daujotytės et al. 2003 m. vadovėlyje kūriniui aptarti skirta 20 p.; Kanišauskaitės et al. 2004 m. vadovėlyje skirta 20 p.; Daujotytės et al. *Literatūros erdvėse* (2009) skirta 18 p.; Kanišauskaitės et al. 2011 m. vadovėlyje skirta 11 p.

⁴⁸¹ Pvz., Aušra Martišiūtė-Linartienė, „Dramos kūrinio analizės variantai: V. Krėvė „Skirgaila“, *Gimtasis žodis*, 2003, Nr. 4, p. 14–17.

⁴⁸² *Gimtasis žodis*, 1992, Nr. 10.

plačiau apžvelgsime Krėvės gyvenimo ir kūrybos pristatymus antrosios Lietuvos Respublikos mokomojoje medžiagoje ir bandysime paaiškinti, kodėl sumenko rašytojo populiarumas.

Antrosios Lietuvos Respublikos vadovėliuose ir chrestomatijose Krėvė įprastai vadintas romantiku arba neoromantiku. Jurgutienė išskyrė šiuos pagrindinius XX a. pradžios neoromantizmo bruožus: romantinis individualizmas, individualios ir tautos dvasios paieškos, kaimiškų šaknų ir tautosakinių formų išaukštinimas, gamta ir folkloras kaip esminiai meninės vaizduotės šaltiniai⁴⁸³. Visi šie bruožai būdingi Krėvės kūrybai. Mokomojoje medžiagoje ypač akcentuotas tautinis idealizmas, atogrąža į šlovingą lietuvių tautos praeitį, tautosakos integravimas į kūrybą⁴⁸⁴. Vadovėliuose taip pat teigta, kad Krėvės kūryba prisideda prie lietuvių literatūrai nuo XX a. 2-ojo dešimtmečio būdingų „tautinio charakterio“ paieškų, reprezentuoja Lietuvos istorijos klotus ir lietuvių pasaulėjautos gelmę⁴⁸⁵. Taigi pristatant rašytoją į pirmą planą iškeliamas tautiškumas, esminis Krėvės reprezentacijai tarpukariu.

Krėvės kūrybą vertinant kaip lietuviškumo apoteozę, antrosios Lietuvos Respublikos vadovėliuose jam, panašiai kaip tarpukariu, ir vėl priskiriamas tautinio epo kūrėjo vaidmuo. Daujotytės kartu su kitais parengtame vadovėlyje (2003) akcentuota, kad rašytoją labiausiai domino praeities didvyriai ir kaimo išminčiai, todėl jis kūrė „Lietuvos legendą“, o „meniškai įtaigiai ir talentingai pavaizduota tautos praeitis lietuviams tapo nacionaliniu epu, kurio valstietiškoji kultūra neturėjo ar buvo praradusi“⁴⁸⁶. Šiuo atveju kalbama apie Krėvės kūrybos visumą – padavimus, dramas, apsakymus ir apysakas. Kartais tautiniu epu laikomas *Šarūnas*. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto chrestomatijoje (2011) Martišiūtė-Linartienė pažymėjo, kad būtent *Šarūne* Krėvė pateikė „valstybės sukūrimo mitą“⁴⁸⁷ ir taip užpildė „herojinio tautos epo spragą“⁴⁸⁸. Tačiau Krėvės kaip tautinio epo kūrėjo traktuotė

⁴⁸³ Aušra Jurgutienė, „Estetinės minties posūkis į naująjį romantizmą“, *Literatūra*, 1990, Nr. 32 (1), p. 41–56; Eadem, *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 12.

⁴⁸⁴ Agnė Iešmantaitė, „Pratarmė“, in: Vincas Krėvė, *Dainavos padavimai*, p. 7; VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 120, ir kt.

⁴⁸⁵ Regimantas Tamošaitis, „Vincas Krėvė“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 308; AB LV XI 2 2011, p. 160, ir kt.

⁴⁸⁶ Regimantas Tamošaitis, *op. cit.*, p. 308.

⁴⁸⁷ Aušra Martišiūtė-Linartienė, *Pirmasis lietuvių dramaturgijos šimtmetis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 164.

⁴⁸⁸ Eadem, „Vincas Krėvė“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 1197–1198.

antrosios Lietuvos Respublikos laikais nėra plačiai įsigalėjusi. Kadangi nuo XXI a. pradžios aukščiausiam koncentre tik pristatomi, bet nebeskaitomi ir nebenagrinėjami tie Krėvės kūriniai, kurie galėtų šią traktuotę pagrįsti, ją reikėtų laikyti veikiau periferine.

Rašėme, kad tarpukariu greta dramų (*Šarūno*, *Skirgailos*) didžiausios sėkmės sulaukė Krėvės literatūriniai padavimai, vėlyvuojų sovietmečiu taip pat plačiai nagrinėti mokykloje. Nors grožinių tekstų tautosakiškumą Krėvės tyrėjai (Zalatorius, Rimvydas Šilbajoris) laiko specifiniu rašytojo pasaulėvaizdžio bruožu⁴⁸⁹, antrosios Lietuvos Respublikos metais literatūriniai Krėvės padavimai iš aukščiausio koncentro programų pasitraukė. Kodėl? Viena, tautosakos, kaip literatūros ištakų, pirmiausia mokomasi žemesnėse klasėse⁴⁹⁰. Antra, kaip tautinio epo atitikmuo įsigalėjo Donelaičio *Metai*, tad Krėvės padavimams šis įvardijimas nebetaikomas. Be to, literatūriniai padavimai šiuolaikiniame literatūros kanone apskritai prarado kultūrinį prestižą. Taigi neišsipildė Aleksandro Dambrausko-Adomo Jakšto, Juozo Tumo-Vaižganto ir kitų lūkestis, kad Krėvės padavimai lietuvių literatūros kanone išliks amžiams.

Vyresniųjų klasių kanone Krėvė liko, bet dėl kito kūrinio – nuo 2002 m. iš visos rašytojo kūrybos aukščiausio koncentro pamokose nagrinėjama tik drama *Skirgaila*. Meniškiausia Krėvės ir viena kokybiškiausių visos XX a. pirmos pusės lietuvių dramų *Skirgailą* yra nesyk vadynusi Daujotytė⁴⁹¹, taip pat Zaborskaitė⁴⁹². Dramaturgijos tyrėja Pabarčienė dėl dramos universalumo, bendražmogiškos problemikos ir struktūrinio artimumo vakarietiškosios tragedijos modeliui dramą vadina „pirmąja visaverte ir kartu atramine lietuvių tragedija“⁴⁹³. Andriaus Baltuonės su kitais parengtame vadovėlyje (2011)⁴⁹⁴ taip pat formuluojama, kad *Skirgaila* yra pirmoji tikra lietuvių drama. Neapėinamos vadovėliuose ir Krėvės kūrinio sąsajos su Vakarų dra-

⁴⁸⁹ Albertas Zalatorius, *Vincas Krėvė: nebaigta monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 352; Rimvydas Šilbajoris, „Dievulis Vinco Krėvės kaime“, in: *Netekties ženklai: Lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 33–34, ir kt.

⁴⁹⁰ Pavyzdžiui, 2016 m. pagrindinio ugdymo programoje įvairūs tautosakos aspektai pateko į visų koncentrų (V–VI, VII–VIII ir IX–X klasių) ugdymo turinio apimtį. Žr. BPr LKL I–X 2016, p. 24–25, 38–39, 50–51.

⁴⁹¹ Žr. VD LL XI 1994, p. 69, 71.

⁴⁹² VZ LLI XI–XII 1 2000, p. 122.

⁴⁹³ Reda Pabarčienė, *Šekspyro trauka: Krėvės Skirgailos analizės etudės*: metodinis leidinys lituanistams studentams, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto Visuotinės literatūros katedra, 2002, p. 5.

⁴⁹⁴ AB LV XI 2 2011, p. 170.

maturgija, dar amžininkų nuosekliai aptarinėtas jo pjesės „šekspyriškas“⁴⁹⁵. Čia galima paminėti ir biblinius motyvus, interpretuojamus kaip vieną iš autoriaus vakarietiško bruožų⁴⁹⁶. (Tai, kad kūrinys atitinka klasikinę vakarietiskąją tragedijos modelį, kaip rašėme, buvo svarbus argumentas ir tarpukario mokyklinėje lituanistikoje⁴⁹⁷.)

Nors mokomojoje medžiagoje įprasta plačiai aptarti Skirgailos charakterį ir jo patiriamą egzistencinę, vertybinę krizę, Tamošaitis pabrėžia ir tai, kad kūrinys vaizduoja „Lietuvą istorijos kryžkelėje“, o herojus ieško geresnio kelio Lietuvai⁴⁹⁸. Taigi tragedija svarbi ir dėl valstybingumo temos, o ją pristatant bandoma suderinti estetinę ir istorinę kūrinio vertę.

Akademines publikacijose būta priekaištų dėl kūrinio meniškumo, labiausiai pabrėžiama, kad pasakojimas protarpiais pernelyg proziškas, menkai dramatiškas, ištęstas, ne visos scenos motyvuotos, pjesei stinga tragizmo⁴⁹⁹. Mokyklinėje XXI a. lituanistikoje *Skirgaila* tituluojamas centriniu Krėvės kūrinio, todėl dramos silpnųjų pusių linkstama neeksponuoti. Priešingai, pažymima, kad Krėvė *pirmasis* „įdiegė dramatiškumą kaip meninį principą“⁵⁰⁰, „išplėtė literatūros personažų emocinę skalę“⁵⁰¹, susikoncentravo į individo savąjį „aš“⁵⁰², „lietuvių literatūrai [...] suteikė visuotinės matą“⁵⁰³.

Antrosios Lietuvos Respublikos mokomojoje medžiagoje minimas ir tarpukariu bei sovietmečiu ryškintas Krėvės kūrinio liaudiškumas. Zalatorius jį kildino iš autentiškos kaimo buities vaizdavimo „įvykių, veikėjų, buities rekvizito ir gamtovaizdžių“⁵⁰⁴ plotmėse. Ankstyvaisiais nepriklausomybės metais šis aspektas įtrauktas į brandos egzaminus (pvz., 1991 m. egzaminų rašinio tema „Liaudies filosofija ir moralė V. Krėvės prozoje“)⁵⁰⁵. XXI a. va-

⁴⁹⁵ Reda Pabarčienė, *op. cit.*, p. 5.

⁴⁹⁶ VD LL XI 1994, p. 79; Dalia Čiočytė, „Du „Dangaus ir žemės sūnų“ personažai“, *Gimtasis žodis*, 1991, Nr. 12, p. 1–5.

⁴⁹⁷ J.[uozas] Ambrasevičius, A.[lina] Srupskelienė, A.[ntanas] Vaičiulaitis, *Naujieji skaitymai*, d. 3, Kaunas: Sakalas, 1938, p. 146.

⁴⁹⁸ Regimantas Tamošaitis, „Vincas Krėvė“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 310; Idem, „Vincas Krėvė“, in: VD LE XI–XII 1 2009, p. 73.

⁴⁹⁹ P.vz., Bronius Vaškelis, „Krėvės *Skirgailos* dramatiškumas ir tragiškumas“, in: Idem, *Žvilgsnis iš atokiau*, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 222–223.

⁵⁰⁰ Šis teiginys perimtas iš Jono Lankučio, pakartotas Martišiūtės-Linartienės. (Aušra Martišiūtė-Linartienė, *Pirmasis lietuvių dramaturgijos šimtmetis*, p. 163.)

⁵⁰¹ Eadem, „Vincas Krėvė“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 1199.

⁵⁰² Andrius Baltuonė, *Vincas Krėvė*, p. 13–14, 110.

⁵⁰³ VD LL XI 1994, p. 79.

⁵⁰⁴ Albertas Zalatorius, *Vincas Krėvė*, p. 283.

⁵⁰⁵ Julius Kontrimas, „Startas – rašinys“, *Dialogas*, 1991, birželio 7, Nr. 23, p. 1.

dovėliuose kur kas dažniau pabrėžiami ne socialiniai žemdirbiškosios kultūros aspektai ar kūrinių liaudiškumas, bet Krėvės prozai būdingas kaimo buities ir „žemės Lietuvos“⁵⁰⁶ supoetinimas. Galima kelti prielaidą, kad nuo XXI a. iš aukščiausio koncentro programų Krėvės proza pasitraukė būtent dėl menkstančio agrarinės kūrinių tematikos aktualumo miestėjančioje Lietuvos visuomenėje. (Dėl tos pačios priežasties iš mokyklinio kanono dingo Žemaitės ir Vienuolio proza.)

Turbūt dėl kintančių visuomenės vertybių Zalatorius Krėvę pavadino nutolusiu nuo XXI a. žmonių aktualijų. Tyrėjas pažymėjo, kad šiuolaikinėje visuomenėje daugeliui jis tėra „garbingas praeities reliktas – literatūros klasikas su tam tikrais kontroversiniais politiniais žingsniais“⁵⁰⁷. Biografijos detalės, apie kurias užsiminė Zalatorius, taip pat galėjo turėti įtakos rašytojo padėties kaitai literatūros kanone. XX–XXI a. sandūros spaudoje aktyviai svarstytas Krėvės politinės veiklos klausimas: bandyta nustatyti, ar kairiosios rašytojo pažiūros buvo radikalios, ar jis buvo sąmoningas ir aktyvus Sovietų Sąjungos rėmėjas bei 1940 m. įvykių dalyvis⁵⁰⁸, ar veikiau pasyvi aplinkybių auka⁵⁰⁹. Vadovėliuose ir skaitinių knygose pristatant Krėvės kairiąsias pažiūras ir veiklą marionetinėje 1940 m. Lietuvos liaudies vyriausybėje įprastai apsiribojama vienu dviem sakiniais, akcentuojant, kad Krėvė iš pastarosios pasitraukė vos tik supratęs, jog tai nebus naudinga jo šaliai⁵¹⁰. Kai kuriuose vadovėliuose apie 1940 m. įvykius apskritai neužsiminta⁵¹¹ arba užsiminta aptakiai, nenurodant konkrečių detalių⁵¹². Taigi tais atvejais, kai mokykliniame diskurse Krėvės pasitraukimas iš liaudies vyriausybės aptariamasis, pabrėžiama, kad jis neprieštarauja, o gal net sustiprina meilės tėvynei inter-

⁵⁰⁶ VD LL XI 1994, p. 72–76.

⁵⁰⁷ Albertas Zalatorius, *op. cit.*, p. 507.

⁵⁰⁸ Apie šią poziciją plačiau žr. Zenonas Butkus, „Jei opozicija gauna paramą iš svetur... Tarpukario prosovietinės ir antilenkiškos propagandos kreditoriai“, *Kultūros barai*, 1995, Nr. 8/9, p. 81–83; Idem, „Naujas liudijimas apie Lietuvos okupaciją 1940 m.“, *Kultūros barai*, 2002, Nr. 1, p. 75–81; Liudas Truska, „Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais“, *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30, p. 44, ir kt.

⁵⁰⁹ Šią interpretaciją siūlė Krėvės memuarus parengęs Zalatorius. (Albertas Zalatorius, „Rašytojo politiniai memuarai“, in: Vincas Krėvė, *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė: atsiminimai, parengė Albertas Zalatorius*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 5–9.)

⁵¹⁰ Žr. Andrius Baltuonė, *op. cit.*, p. 10; AB LV XI 2 2011, p. 159; Nijolė Šervenikaitė, „Vincas Krėvė“, in: *Lietuvių literatūros konspektas abiturientui: Rašytojų gyvenimas ir kūryba, kontekstai*, p. 69; Agnė Iešmantaitė, „Pratarmė“, in: Vincas Krėvė, *Dainavos padavimai*, p. 6.

⁵¹¹ VD LE XI–XII 2 2009, p. 71–73.

⁵¹² VD LL XI 1996, p. 217.

pretaciją. Tačiau nauji istorikų tyrimai, kuriuose greito pasitraukimo faktas paneigtas⁵¹³, bei visuomenėje vis iš naujo kylantys debatai dėl Krėvės politinės veiklos⁵¹⁴ galėjo turėti įtakos tam, kad rašytojo kanoninis svoris sumenko.

Krėvę priskyrėme prie kanono branduolio rašytojų, nes XX a. paskutiniajame dešimtmetyje jis, greta Donelaičio ir Maironio, buvo daugiausia dėmesio vadovėliuose, chrestomatijose ir pedagoginėje spaudoje sulaukęs autorius. Nors įvairiažanrė Krėvės kūryba, regis, puikiai atitinka lietuvių literatūros kanono formavimo kriterijus, XXI a. pradžioje, kaip matėme, rašytojas neteko tokios stiprios kanoninės pozicijos. Tą nulėmė kelios priežastys. Krėvės kūrinių tautiškumas grįstas liaudiškąja pasaulėjauta, kuri formuojant kanoną XXI a. ima darytis nebe tokia svarbi. Todėl vidinio Krėvės kanono centru tapo *Skirgaila* – istorinė drama, kurioje svarstomas Lietuvos likimas, be to, atitinkanti šekspyriškąją tragedijos modelį. Nors savo tema *Skirgaila* išpildo valstybingumo, o struktūra – vakarietiško kriterijų, vis dėlto Krėvė iš kanono branduolio traukiasi. Prie to, tikėtina, prisideda ir vienintelio vyresnės klasės nagrinėjamo Krėvės kūrinio meniniai trūkumai (nors juos mokomojoje medžiagoje bandoma neutralizuoti), aktualumo šiuolaikiniam jaunimui stoka. Neatmestina prielaida, kad Krėvės pozicijos pokyčiui kanone įtaką daro ir politinės kontroversijos.

Salomėja Nėris

Solveiga Daugirdaitė yra rašiusi, kad Nėrį galima vadinti žymiausia lietuve moterimi⁵¹⁵. Nors poetė išpopuliarėjo tarpukariu, visą sovietinės okupacijos laikotarpį ji priklausė mokyklinio kanono branduoliui, o tai tik įtvirtino jos statusą visuomenėje. Minėjome, kad paskelbus nepriklausomybę sovietinių klasikų, ypač „tarybinės literatūros“ atstovų, išlikimas kanone kėlė daug klausimų. Vis dėlto Nėries kūryba kaip privaloma įtraukta į visas antrosios Lietuvos Respublikos literatūros programas ir vadovėlius⁵¹⁶. Tačiau poetės

⁵¹³ Mindaugas Tamošaitis, *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija: Rašytojo tragedija politikoje*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2012, p. 195–210.

⁵¹⁴ Aštrius debatus sukėlė Mindaugo Tamošaičio monografija (2012), kurianti Krėvės kaip Sovietų Sąjungai atsidavusio veikėjo įvaizdį. (*Ibid.*, p. 139–240.)

⁵¹⁵ Solveiga Daugirdaitė, „Salomėja Nėris, įžymiausia lietuvisė“, in: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*, parengė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 241–256.

⁵¹⁶ Nėries kūryba įtraukta ir į visas XX a. 10-ojo dešimtmečio vyresniųjų klasių individualiąsias programas ir pamokų planus.

gyvenimo ir poezijos pristatymas, lyginant su vėlyvojo sovietmečio mokymą medžiaga, gerokai modifikuotas.

1989, 1991 m. programose, kaip ir sovietmečiu, poetės gyvenimas ir kūryba mokiniams pristatyti prie 1940–1955 m. laikotarpio. Centrinę Nėries lyrikos poziciją nepriklausomybės aušroje liudija 1991 m. Bukelienės ir Daujotytės vadovėlis XII klasei, kuriame poetės gyvenimas ir kūryba iš visų XX a. vidurio – XX a. antros pusės rašytojų aprašyta išsamiausiai⁵¹⁷. Vadovėlyje tiek pat dėmesio skirta tarpukario rinkiniams (*Anksti rytą* (1927), *Pėdos smėly* (1931), *Per lūžtantį ledą* (1935), *Diemedžiu žydėsiu* (1938)) ir karo metų eilėraščių rinkiniams *Dainuok, širdie, gyvenimą* (1943) ir *Lakštingala negali nečiulbėti* (1945))⁵¹⁸, pabrėžtas įvairiapusis Nėries talentas: lyrikos savitumas, poetinės kalbos turtumas, poezijos gamtiškumas, intymumas, nuoširdumas, jautrumas lietuvių kultūros tradicijoms, eilių santykis su tautosaka, lyrikos dramatiškumas. Autorės aiškiai nurodė, kad poetės eilėraščių interpretacija nepriklausomoje Lietuvoje turi kisti, nes „[o]ficialus Salomėjos Nėries, pirmosios tarybinės lietuvių poetės vaizdas, kurį iki šiol pažiname, ne tik nėra išsamus, bet ir iškreiptas“⁵¹⁹.

1993 ir 1996 m. programose Nėries kūryba jau pristatyta prie tarpukario literatūros, taip centrinę poziciją vėl suteikiant pirmosios Lietuvos Respublikos laikais sukurtiems lyrikos tekstams. Daujotytės 1994 m. vadovėlyje poetė taip pat atstovauja 1900–1940 m. etapui. Laikotarpio pokytis leido poetę priskirti prie pagrindinės XX a. 4-ojo dešimtmečio lietuvių poezijoje neoromantikų kartos⁵²⁰, parodyti jos išsiskirtumą tarpukario kultūroje ir išryškinti svarbų vaidmenį to meto literatūros lauke. Be kita ko, tokiu būdu Nėries kūryba ir biografija taip pat atsietos nuo karo metų ir politinių pasirinkimų. Akademiniame XX a. pabaigos – XXI a. pradžios literatūros istorijose poetės kūryba taip pat pristatoma prie pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpio⁵²¹.

⁵¹⁷ Plg. Nėries pristatymas užima 49 p., Cvirkos – 35 p., Marcinkevičiaus – 25 p., Ievos Simonaitytės – 24 p.

⁵¹⁸ EB VD LL XII 1991, p. 122–153.

⁵¹⁹ *Ibid.*, p. 122.

⁵²⁰ Pvz., iš penkių tarpukariu įteiktų Valstybinių literatūros premijų tris gavo šios kartos atstovai (1938 m., kaip minėta, Nėris). Kitos dvi premijos buvo skirtos už prozos veikalus, tad visos trys už poetinius tekstus skirtos premijos įteiktos būtent aptariamoms kartoms lyrikams.

⁵²¹ „Neoromantikų karta“, in: Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, p. 240–288; Eugenijus Žmuidas, „Salomėja Nėris“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XX amžiaus pirmoji pusė*, kn. 2, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 347–379.

Didelės įtakos Nėries recepcijai turėjo ne tik laikotarpio pokytis. Nėries mokyklinis pristatymas keitėsi 1994 m., pasirodžius naujam, iki tol nepublikuotam, poetės sudarytam karo metų poezijos rinkiniui *Prie didelio kelio*⁵²². Šį rinkinį Nėris pradėjo rengti 1944 m. pavasarį. Bet poetei susirgus ir gulint mirties patale leidyklos redaktoriai 1945 m. išleido knygą kitu pavadinimu (*Lakštingala negali nečiulbėti*) radikaliai pakeitę rinkinio struktūrą, išmetę dalį eilėraščių, o kitus pataisę⁵²³. Po nepriklausomybės atkūrimo rinkinys išleistas to meto leidybos mastais dideliu 5000 egzempliorių tiražu (dėl didelės paklausos tiražas tais pačiais metais dusyk pakartotas) ir padarė didelį poveikį Nėries recepcijos kaitai. Nors visi rinkinyje publikuoti eilėraščiai skelbti sovietmečiu, autentiška veikalo versija, ypač dėl atstatytos rinkinio struktūros ir autorinės eilėraščių redakcijos, paskatino atnaujinti poetės kūrybos interpretaciją.

Naujo veikalo leidyba sutapo su literatūros verčių sistemos kaita ir tapo atskaitos tašku vertinant poetės biografiją ir kūrybą. Pirmajame rinkinio eilėraštyje („Maironiui“, 1942) esama užuominų, kad poetė apgailestavo perėjusi į kairiųjų literatų stovyklą, atgailavo dėl Lietuvos likimo ir, būdama Rusijos gilumoje, ilgėjosi tėvynės⁵²⁴. Kitame eilėraštyje „Tolimas sapnas“ (1943) esama aliuzijos į Mariją Magdalietę: „– Tebūna jai atleista, / Nes daug jinai mylėjo!“⁵²⁵ Pastarąją eilutę kaip raktą Nėries interpretacijai pasirinko rašytoja Onė Baliukonytė straipsnyje pedagoginėje spaudoje (1994) ragindama atleisti poetei, stipriai mylėjusiai tėvynę ir kentėjusiai dėl neteisingų pasirinkimų⁵²⁶. Rinkinį *Prie didelio kelio* interpretavusi Daujotytė (kaip ir dalis kitų literatūrologų) išryškino būtent eilėraščiuose dažnus tėvynės ilgesio, kančios ją praradus, kaltės ir atgailos motyvus, akcentavo nuodėmės išpažinimą ir siekį ją išpirkti⁵²⁷.

⁵²² Salomėja Nėris, *Prie didelio kelio*, parengė Viktorija Daujotytė, Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994.

⁵²³ Mindaugas Kvietkauskas, „Žalias siūlas rinkinei surišti“, in: Salomėja Nėris, *Tolimas sapnas*, sudarytojas Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 8–19.

⁵²⁴ „Tik akmuo, paduotas duonos vietoj, / Bus man atpildas skurdus. // Ir nenoriu sau geresnio nieko, / Tik prie žemės prisiglaust brangios [...]“ (Salomėja Nėris, *Prie didelio kelio*, p. 14.)

⁵²⁵ *Ibid.*, p. 30.

⁵²⁶ Onė Baliukonytė, „Atleista“ (Salomėjai Nėriai – 90), *Dialogas*, 1994, lapkričio 18, Nr. 46, p. 5.

⁵²⁷ Viktorija Daujotytė, *Salomėjos Nėries ruduo*: esė, tekstų skaitymai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995, p. 62; Eadem, *Salomėja Nėris: Gyvenimo ir kūrybos skaitymai*, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 6–7. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Daujotytė yra viena iš rinkinio *Prie didelio kelio* rengėjų ir parašė net tris Nėries kūrybai skirtas monografijas (*Salomėjos Nėries ruduo*, 1995; *Salomėja Nėris: Gyvenimo ir kūrybos skaitymai*, 1999, ir *Salomėja Nėris: Fragmento poetika*, 2004).

Rašėme, kad sovietinėje literatūrologijoje Nėries biografinis naratyvas – tiek posūkis į kairiųjų literatų gretas 1931 m., tiek 1940 m. įvykiai – buvo iškeltas į pirmą planą, siekiant pabrėžti sąmoningą jos kairuoliškumą, sukurti rašytojos kaip komunistinės ideologijos propaguotojos, *kovos ir pergalės poetės*, įvaizdį. Antrosios Lietuvos Respublikos metais biografinio Nėries pasakojimo ašimi tapo iš poezijos tekstų rekonstruota atgaila. Rinkinys *Prie didelio kelio* pradėtas interpretuoti kaip autentiškas poetės testamentas, eilėraščių siužetai ir motyvai tiesiogiai siejami su Nėries gyvenimu, lyrinės subjektės jausenos ir mintys tapatinamos su rašytojos gyvenimo patirtimis. Šią interpretavimo nuostatą akademiniuose⁵²⁸ ir mokykliniuose⁵²⁹ tekstuose apie Nėrį įtvirtino Daujotytė, toliau tęsė ir kiti vadovėlių autoriai. Pavyzdžiui, Tūtlytė 2003 m. vadovėlyje taip pat plėtojo biografinio kūrybos skaitymo modelį: „Jos lyrika kyla iš jausminių patyrimų, iš konkretaus gyvenimo užrašymo. Nėries poeziją skaitome itin biografiškai.“⁵³⁰ Taigi karo meto poezijoje ryškus kaltės ir atgailos motyvas pritaikytas vertinant Nėries politinę veiklą. Jį sustiprino kelių amžininkų liudijimai apie pradingusį poetės sąsiuvinį, kuriame taip pat atgailauta⁵³¹.

Sovietinį patriotizmą propaguojančių Nėries eilėraščių ir politinių rašytojos pasirinkimų XX a. pabaigos ir XXI a. 1-ojo dešimtmečio vadovėlių autoriai veik (ar visai) neminėjo. Pasakojant Nėries biografiją vadovėliuose, apie priklausymą „Trečiam frontui“ ir kairiąsias poetės pažiūras arba neužsiminta, arba paminėta, kad jos buvo jai primestos, nes poetė nebuvo „įžvalgi

⁵²⁸ Pavyzdžiui: „[P]oetė kalba tik apie save, apie savo išgyvenimus toli nuo tėvynės, toli nuo savųjų – svetimybėje, jausdama ilgesį, širdgėlą, kaltę“ (Viktorija Daujotytė, *Salomėjos Nėries ruduo*, p. 62); „Paskutinio pavasario Salomėjos Nėries eilėraščiuose yra eilučių, išduodančių tragiškai užlūžusį balsą“ (Eadem, *Salomėja Nėris*, p. 6–7).

⁵²⁹ Žr. VD LL XI 1994, p. 193–194.

⁵³⁰ Rita Tūtlytė, „Salomėja Nėris“, in: VD LV XI–XII 1 2003, p. 416. Įdomu tai, kad panašiu laiku (2003–2005) Tūtlytė mokslo žurnaluose paskelbė kelis itin įžvalgius straipsnius apie Nėries poetinius įvaizdžius, o jos kūrybą susiejo su Jugendo stilistika, vitalizmu, gyvenimo filosofija, tačiau toks atidus poetinių tekstų skaitymas nesiejant su biografija mokomojoje medžiagoje neatsispindėjo. (Rita Tūtlytė, „Gyvenimo šventė: Salomėjos Nėries lyrika ir literatūrinis Jugendas“, *Darbai ir dienos*, 2003, t. 36, p. 7–20; Eadem, „Vitalizmas ankstyvojoje Salomėjos Nėries kūryboje“, in: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*, p. 63–72.) Šiuo atveju matome, kad kūrybos interpretacija mokykloje neatnaujinama taip intensyviai kaip akademiniame lauke.

⁵³¹ Apie tai plačiau žr. Viktorija Daujotytė, *Salomėja Nėris*, p. 201–[206]; Mindaugas Kvietkauskas, *op. cit.*, p. 26–28.

politikė⁵³². Pristatant sovietų okupaciją ir aneksiją, mokomojoje medžiagoje akcentuota, kad Nėris nesuvokė situacijos, naiviai tikėjo, kad lietuvių gyvenimas Sovietų Sąjungoje taps geresnis, o į politiką ją pastūmėjo kiti literatai. Kalbėdami apie *Poemos apie Staliną* parašymo aplinkybes, vadovėlių autoriai svarstė, kad poema galbūt rašyta bijant suėmimo, ne laisva valia⁵³³. Tikėtina, kad vos atkūrus nepriklausomybę Nėries kolaboravimo su sovietų režimu faktai mokykloje paprastai nutylėti arba švelninti dėl nenusistovėjusio jų vertinimo. Kultūrinėje ir pedagoginėje spaudoje taip pat nesyk siūlyta atriboti kūrybos interpretacijas nuo politinių Nėries pasirinkimų⁵³⁴. Taigi politinė poetės biografija mokomojoje medžiagoje buvo nutylima ar komentuojama tik fragmentiškai, o kūryba pristatinėta prie tarpukario temos iki pat XXI a. 2-ojo dešimtmečio.

2011 m. programa ir pagal ją parengta mokomoji medžiaga dar kartą transformavo mokyklinį Nėries pristatymą. Šioje programoje kaip privalomas nagrinėti paliktas tik rinkinys *Prie didelio kelio*, taigi autorės kūrybos centras iš tarpukario lyrikos vėl perkeltas į karo metus. Priešingai nei anksčiau dešimtmečių mokomojoje medžiagoje, pagal šią programą parengtuose vadovėliuose ir chrestomatijose Nėries biografija aprašyta detalai. Pristatant autorės gyvenimą, išryškinta tai, kas interpretuojant rinkinio *Prie didelio kelio* eilėraščius vyravo visą antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpį: jos kaip aplinkybių aukos įvaizdis, iš poezijos rekonstruoti atgailos, sielvarto, tėvynės ilgesio motyvai, kūryba išreikštas atgailos aktas⁵³⁵. XXI a. 2-ajame dešimtmetyje pakitusį dėmesio biografijai mastą galima paaiškinti nusistovėjusia kaltės atpirkimo interpretacija.

Nėries kaip centrinės XX a. lietuvių poetės mokyklinė recepcija antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu sutapo su jos recepcija kituose diskursuose. Aktyviai švęsti visi Nėries jubiliejai⁵³⁶, per daugiau nei trisdešimt antro-

⁵³² Šie teiginiai iš vadovėlių perkelti į pedagoginę spaudą. Žr. [Redakcija], „Poetus Salomėją Nėrį ir Stasį Anglickį prisimenant“, *Dialogas*, 2004, lapkričio 19, p. 7.

⁵³³ Pvz., VD LL XI 1994, p. 192–193.

⁵³⁴ Pvz., Aidai Marčėnas, „Salomėja Nėris: „Meilė kaip mirtis neišvengiama“, *Literatūra ir menas*, 2004, lapkričio 26, p. 2.

⁵³⁵ VD LE XI–XII 2 2009, p. 191; Saulius Žukas, „Salomėjos Nėries likimas karo metais“, in: IK LV XII 1 2012, p. 46–57; Manfredas Žvirgždas, „Salomėja Nėris“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 1857–1859.

⁵³⁶ Tarkime, rašytojai skirti atskiri pedagoginės spaudos leidinių numeriai: 1994 m. *Gimtojo žodžio* Nr. 11, 2004 m. *Gimtojo žodžio* Nr. 11 ir kt. Pasirodė ir įvairių jubiliejinių leidinių, net tokių kaip *115 nusilenkimų Salomėjai Nėriai: Lietuvos nepriklausomųjų rašytojų tarptautinis kūrybos almanachas* (2019).

sios Lietuvos Respublikos metų toliau plėtotos įvairios Nėries memorializacijos formos (tarkime, teikiama 1972 m. įsteigta Salomėjos Nėries vardo literatūrinė premija, jos vardu ir toliau vadinamos gatvės⁵³⁷ ir t. t.). Kūrybos leidimų gausa su Nėrimi sunkiai pakonkuruotų kuris kitas XX a. rašytojas⁵³⁸. Išsiskiria ir akademinio dėmesio Nėries kūrybai mastai. Ilgametis poetės gyvenimo ir kūrybos tyrėjas Viktoras Alekna net išleido Lietuvoje analogo neturintį *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštį* (d. 1 – 1995, d. 2 – 1997), kuriame, remdamasis spauda, laiškais, atsiminimais, protokolais, kūryba ir kitais šaltiniais, dienos tikslumu rekonstravo poetės gyvenimo ir kūrybos istoriją⁵³⁹.

Daugirdaitė yra svarsčiusi apie Nėries „tinkamumą reprezentacijai“: kaip sava ir svarbi kūrėja skirtingais laikotarpiais, kintant politinėms aplinkybėms, ji galėjo tikti ir katalikams, ir „Trečiam frontui“, ir sovietinei ideologijai⁵⁴⁰. Reprezentacijos paslankumas susijęs su dviem poetės gyvenime ir kūryboje išryškėjančiais poliais: ideologiškai angažuota kūryba ir lyrišku „širdies balsu“. Atnaujintoje Nėries interpretacijoje jie kaip niekad aiškiai atskirti. Pirmasis įprastai vertinamas kaip fasadinis, neautentiškas, o lyrika „pagal širdies užsakymą“ – tikroji, autentiškoji⁵⁴¹ (pagal frazę „širdis gi nemeluoja“ iš eilėraščio „Tėvynei“⁵⁴²). „Širdies balsas“, kurį atitinka Nėriai artima neoromantinė (ir romantinė) meno traktuotė, leido akcentuoti, kad rašytoja buvo atitolusi nuo objektyviosios, istorinės tikrovės, susitelkusi į vidujybę⁵⁴³, ir tuo motyvuoti jos politinį nesupratingumą.

Taigi Nėris visą aptariamą laikotarpį liko itin svarbi mokyklinio kanono autorė. Pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais mokomojoje medžiagoje „pirmosios tarybinės lietuvių poetės“ įvaizdis radikaliai pasikeitė. Beveik visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį vadovėliuose Nėries kūrybos centru laikyta tarpukarinė lyrika. Tačiau didelę reikšmę turėjo ir karo metų

⁵³⁷ Tiesa, rašant šią monografiją Viešųjų objektų atitikties totalitarinių, autoritarinių režimų ir jų ideologijų propagavimo juose draudimui vertinimo tarpinstitucinė komisija paskelbė rekomendaciją (2024) dėl Salomėjos Nėries vardo gatvių pavadinimo keitimo.

⁵³⁸ Nuo 1990 m. pasirodė apie 30 įvairių Nėries poezijos rinkinių, rinkinių, atskirų poemų perleidimų.

⁵³⁹ Viktoras Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 1, Vilnius: Vaga, 1995; Idem, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 2, Vilnius: Vaga, 1997.

⁵⁴⁰ Solveiga Daugirdaitė, „Poetė ir jos laikas“, *Metai*, 1996, Nr. 11–12, p. 172.

⁵⁴¹ Mindaugas Kvietkauskas, *op. cit.*, p. 20.

⁵⁴² Salomėja Nėris, *Prie didelio kelio*, p. 52.

⁵⁴³ Dalia Čiočytė, „Salomėjos Nėries poetinės pasaulėvokos metafizinis aspektas“, in: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*, p. 54.

eilėraščių rinkinys *Prie didelio kelio*, iš kurio rekonstruotas atgailos naratyvas. Būtent ši kūrybos dalis motyvavo Nėries kaip istorinių peripetijų aukos, kuri kūryboje atliko atgailą už politinius „paklydimus“, įvaizdį. 2012 m. mokykloje įsigalėjus kontekstiniam literatūros nagrinėjimui akcentuota, kad literatūra pasakojanti tautos istoriją. Todėl būtent karo metų lyrika programoje ir pagal ją parengtoje mokomojoje medžiagoje vėl imta laikyti Nėries kūrybos centru.

Justinas Marcinkevičius

Svarbiu mokyklinio lietuvių literatūros kanono autoriumi, kaip jau aptarėme, Marcinkevičius tapo vėlyvuju sovietmečiu. Sąjūdžio ir ankstyvųjų nepriklausomybės metų programose iš visų XX a. antros pusės lietuvių rašytojų jam skirta daugiausia dėmesio⁵⁴⁴. XXI a. rašytojo poezija ir dramaturgija populiarumo taip pat neprarado⁵⁴⁵, nors būtent XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje jo kūrybos apimtys mokykloje buvo didžiausios. Be vadovėlių, skaitinių knygų ir publikacijų periodinėje spaudoje, rašytojo pozicijas kanone sustiprino išsamios jo kūrybos analizės teksto interpretacijos vadovėliuose⁵⁴⁶. Ankstyvųjų nepriklausomybės metų mokomojoje medžiagoje dažni poeto kūrybos epigrafi, jo tekstų citatos pratarmėse⁵⁴⁷ rodo, kad kintant literatūros kanono vertybiniam kodui rašytojo kūryba pasirinkta ir kaip lietuvių literatūros etalonas⁵⁴⁸.

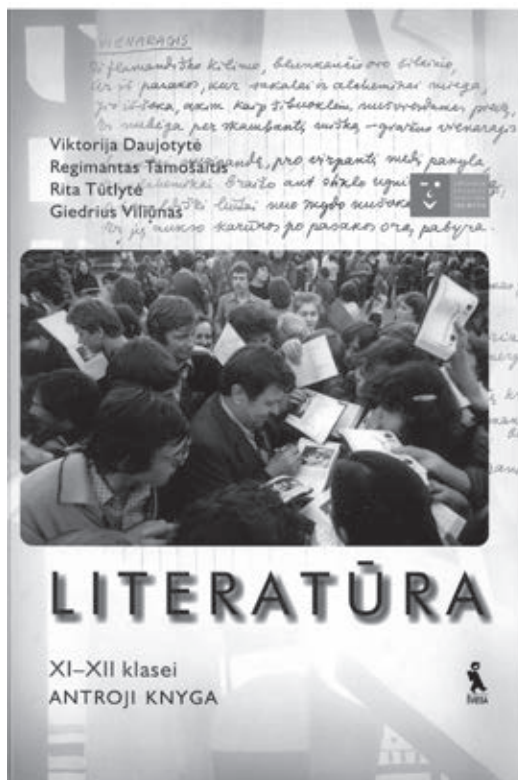
⁵⁴⁴ Programose Marcinkevičiaus įvairiažanrė kūryba tiek pagrindiniame, tiek viduriniame ugdyme teikta ne po vieną sykį. Antai 1989 m. programoje Marcinkevičiaus eilėraščiai, poemos arba dramos minėti V, VI, VII, IX, X ir XII klasėse; 1991 m. programoje – V, VI, VIII, IX, X ir XII klasėse. Į individualiąsias XX a. paskutiniojo dešimtmečio programas Marcinkevičiaus kūryba bemaž visada įtraukta, dalyje jų taip pat siūlyta nagrinėti kelis kartus: žr. Vaida Paulauskaitė, „Literatūros mokymas gimnazijų IX–XII klasėse“, p. 6–11. Labai išryškintas Marcinkevičius ir Norkevičienės XII klasės teminiame plane: žr. Regina Norkevičienė, „XII klasės lietuvių kalbos teminis planas“, p. 18–25.

⁵⁴⁵ Jis privalomas autorius ir 2002, ir 2011 m. programose. Abiejose pagrindinis kūrinys – poetinė drama *Mažvydas*.

⁵⁴⁶ Daujotytės *Lyrika mokykloje*, Tūtlytės *Eilėraščių skaitymas*, Žuko *Literatūros teorija: Atidus skaitymas*, Zaborskaitės *Eilėraščių menas* ir kt.

⁵⁴⁷ EB VD LL XII 1991, p. 4; EB VD LL XII 1993, p. 4.

⁵⁴⁸ Centrinę Marcinkevičiaus padėtį mokykloje liudija leidinys *Justino Marcinkevičiaus pamokos*, kuriame sutelkti mokytojų atsiminimai, pasvarstymai apie Marcinkevičiaus kūrybos svarbą, įtaką, reikšmę (sudarė Stepas Eitminavičius, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2012).

Viktorijos Daujotytės, Regimanto Tamošaičio, Ritos Tūtlytės, Giedriaus Viliūno vadovėlio *Literatūra* (kn. 2, 2004) viršelis su autografus dalijančio Justino Marcinkevičiaus nuotrauka (fotografas Romualdas Rakauskas)

Marcinkevičiaus kūrybą tyrinėjęs Ričardas Pakalniškis esminiu visos jo kūrybos bruožu laikė „grožio bei gėrio, estetinių bei etinių pradų vienvės princip[ą]“⁵⁴⁹. Ši dermė akcentuota Bukelienės ir Daujotytės vadovėlyje (1991), kuriame suformuluotos ir vėliau mokomojoje medžiagoje atkartotos tezės: „Poetas siekia, kad jo žodis ne tik gražiai skambėtų, bet ir auklėtų žmogų, turtintų dvasią.“⁵⁵⁰ Marcinkevičiaus kūryba estetiškai vertinga, bet ir etine prasme įsipareigojusi tautos istorijai, morali – tai dažnai kartojama XX a. pabaigos – XXI a. pradžios mokomojoje medžiagoje. Greta to vadovėliuose rašoma, kad poeto kūryba yra universali, bet kartu ir nesudėtinga. Kalbant apie universalumą dažnai remiamasi Daujotytės mintimi, kad Marcinkevičius siekė apimti žanrų visumą, o tai implikuoja ir žmogiškosios

⁵⁴⁹ Ričardas Pakalniškis, *Justinas Marcinkevičius*, Kaunas: Šviesa, 1984, p. 18.

⁵⁵⁰ EB VD LL XII 1991, p. 233.

problemikos visumą⁵⁵¹. Taigi kūryba pristatoma ir kaip tautiškai angažuota, ir kaip universali, akcentuojanti bendražmogiškąsias vertybes⁵⁵².

Aptariant Marcinkevičiaus kūrybos tematiką ir problemiką, mokomojoje medžiagoje atsikartoja keli motyvai: Lietuva, lietuvių kalba, Lietuvos gamta, tėvynė, meilė, pareiga (Daujotytės vadovėlyje)⁵⁵³. Literatūrologas Rimantas Kmita šiuos motyvus laiko sakraliais kolektyvinės sąmonės vaizdiniais, leidusiais poetui tapti „tradicijos sinonimu, tautinės tapatybės kūrėju ir simboliniu jos sergėtoju“⁵⁵⁴. Neatsitiktinai pedagoginėje spaudoje daugiausia rašyta apie Marcinkevičiaus kūrybos tautiškumą, nacionalinę tematiką, meilę gimtinei, etinį pradą⁵⁵⁵. Šie bruožai leidžia susieti jo kūrybą su kertiniais lietuvių literatūros istorijos etapais. Daujotytė pabrėžė, kad Marcinkevičius yra tarsis paskutinė grandis didžiojoje romantikų ir neoromantikų grandinėje⁵⁵⁶, taigi jo kūryba gretinama tiek su XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautiniu judėjimu, tiek su tarpukario literatūra.

„Kalba yra viena pagrindinių Just. Marcinkevičiaus kūrybos temų“, „kūryboje ir svarstymuose išryškėja apibendrintas požiūris į gimtąją kalbą kaip į svarbiausią tautos turtą ir didžiausią žmogišką vertybę“⁵⁵⁷, – rašė Bukelienė su Daujotyte, 1991 m. vadovėlyje kalbos aspektui Marcinkevičiaus kūryboje skyrusios atskirą potemę. Kalbos ir žodžio išaukštinimas vadovėliuose susietas su tautinės tapatybės raiška (Zaborskaitė, 2001; Daujotytė, 2009)⁵⁵⁸.

⁵⁵¹ Audronė Ganusauskienė, Zina Žuklijienė, *op. cit.*, p. 60–61. Mintį apie Marcinkevičių kaip dvasinį tautos autoritetą Daujotytė yra išsakiusi įvairiuose kontekstuose. (Viktorija Daujotytė, „Iš žodžių, esančių ir pasirodančių“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 108–109.)

⁵⁵² Aleksandras Žalys, „Į tiesą – per nuostabą“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 5, p. 14; Deimantė Bandzevičiūtė, „Kalba ir poezija Justino Marcinkevičiaus lyrikoje“, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 11, p. 33, ir kt.

⁵⁵³ VD LV XI–XII 2 2004, p. 263, 284.

⁵⁵⁴ Rimantas Kmita, „Justino Marcinkevičiaus herojus“, *Colloquia*, 2018, t. 28, p. 80.

⁵⁵⁵ Birutė Kuklierienė, „Tėviškė Justino Marcinkevičiaus lyrikoje“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7–8, p. 43–45; Audinga Peluritytė, „Justino Marcinkevičiaus poezijos gyvybė“, *Gimtas žodis*, 2000, Nr. 3, p. 20–23; Regimantas Tamošaitis, „Įsiklausęs į Lietuvą“, *Dialogas*, 2011, vasario 24, Nr. 8, p. 1–3; Deimantė Bandzevičiūtė, *op. cit.*, ir kt.

⁵⁵⁶ Viktorija Daujotytė, „Apie literatūros klasiką tautos mentalinėje erdvėje (II)“, *Dialogas*, 2012, vasario 16, Nr. 7, p. 10; Eadem, „Apie literatūros klasiką tautos mentalinėje erdvėje (III)“, *Dialogas*, 2012, vasario 23, Nr. 8, p. 10; Eadem, „Apie literatūros klasiką tautos mentalinėje erdvėje (IV)“, *Dialogas*, 2012, kovo 8, Nr. 10, p. 8.

⁵⁵⁷ EB VD LL XII 1991, p. 247, 249.

⁵⁵⁸ VZ LLI XI–XII 2 2001, p. 75; Viktorija Daujotytė, „XX a. antrosios pusės poezijos tendencijos“, in: VD LE XI–XII 4 2009, p. 65.

Teminė gimtosios kalbos dominantė leido teigti, kad Marcinkevičius formuoja ir išreiškia tautinę savimonę⁵⁵⁹. Aptariant mokyklinį kanoną svarbu ir tai, kad dėl gimtosios kalbos temos poeto eilėraščiai pasitelkiami kalbiniam ugdymui, rekomenduojami deklamuoti.

Greta kalbos motyvo įprasta pabrėžti, kad Marcinkevičiaus lyriniam subjektui rūpi žemdirbiška kultūra, senolių išmintis, senųjų dainų skambesys⁵⁶⁰. Martinaitis poeto kūrybos tautosakiškumą siejo su paprastumu ir teigė, kad liaudies kūrybą primenantys pasikartojimai, žodinės klišės nukreipia į archetipinę atmintį, išreiškia tautinę savimonę⁵⁶¹. Tokį sąlyginį Marcinkevičiaus poezijos nesudėtingumą Nastopka pavadino „tiesiu paprastumu“⁵⁶². Aiškinant Marcinkevičiaus poezijos populiarumo fenomeną neretai pabrėžiama, kad jo tekstuose nevengiama to, ką nesunkiai atpažįsta neprofesionalus skaitytojas: šabloniškų įvaizdžių, archetipinių temų, nesudėtingo rimų, tautosakos stilizacijų⁵⁶³. Nepaisant literatūros tyrėjos Audingos Peluritytės-Tikušienės pedagogams išsakyto priekaišto, kad Marcinkevičiaus kūryba mokykloje interpretuojama gan vienpusiškai, pernelyg akcentuojant tai, kad ji nesudėtinga⁵⁶⁴, mokyklinėje lituanistikoje pabrėžiamas būtent paprastumas.

Iš didesnės apimties Marcinkevičiaus veikalų antrosios Lietuvos Respublikos metais daugiausia dėmesio skiriama draminei trilogijai *Mindaugas* (1968), *Mažvydas* (1977), *Katedra* (1971)⁵⁶⁵. Zaborskaitė vadovėlyje (2001) apibendrina, kad joje „apmąstomi svarbiausi, esminiai tautos egzistavimo parametrai: valstybė, knyga, menas ir visa dvasinė, ypač dorovinė kultūra“⁵⁶⁶. Taigi Marcinkevičiaus dramos vertinamos kaip išpildančios ir tautiškumo,

⁵⁵⁹ Skirmantas Valentas, „Justinas Marcinkevičius – kalbos poetas“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 8, p. 12; Deimantė Bandzevičiūtė, *op. cit.*, p. 33; EB VD LL XII 1991, p. 234–246; VZ LLI XI–XII 2 2001, p. 75.

⁵⁶⁰ Viktorija Daujotytė, „Liaudies pasaulėjauta ir jos aktualizavimas Just. Marcinkevičiaus lyrikoje“, in: *Šiandienos pasaulis ir literatūra*, sudarė Margarita Dautartienė, Romualdas Grigas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 186–203.

⁵⁶¹ Marcelijus Martinaitis, „Tautosaka lietuvių poezijoje“, *Metmenys*, 1986, Nr. 52, p. 23–27.

⁵⁶² Kęstutis Nastopka, „To tiesaus paprastumo“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, p. 27–35.

⁵⁶³ Nerijus Brazauskas, „Kas sukūrė poetą Justiną Marcinkevičių?“, *Gimtas žodis*, 2010, Nr. 12, p. 14–15.

⁵⁶⁴ Audinga Peluritytė, „Justino Marcinkevičiaus poezijos gyvybė“, p. 20–23.

⁵⁶⁵ Trilogija literatūros programose atsirado vėlyvuoju sovietmečiu (poetinės dramos pirmąsyk minėtos 1980), bet tuo laiku išsamiausiai mokykloje nagrinėta antrame knygos skyriuje aptarta poema *Kraujas ir pelenai*.

⁵⁶⁶ VZ LLI XI–XII 2 2001, p. 101.

ir valstybingumo kriterijų. Neatsitiktinai draminei trilogijai bandyta taikyti nacionalinio epo apibrėžtį⁵⁶⁷.

Pagrindinis antrosios Lietuvos Respublikos mokykloje nagrinėjamas kūrinys – *Mažvydas* (kaip vienintelis privalomas autoriaus tekstas išskirtas ir 2002, ir 2011 m. programoje). Mokomojoje medžiagoje *Mažvydas* laikomas menine prasme vertingiausia rašytojo drama, temiškai reprezentuojančia visą Marcinkevičiaus kūrybą⁵⁶⁸. Keltume prielaidą, kad būtent ši drama įtraukiama į mokyklines programas, nes ji leidžia grįžti prie lietuvių literatūros istorijos ištakoms priskiriamo *Mažvydo Katekizmo*⁵⁶⁹ ir akcentuoti gimtąją kalbą kaip pamatinę vertybę.

Mažvydo, kaip ir kitų trilogijos dalių, teminė ašis yra individo pasiaukojimas dėl tėvynės⁵⁷⁰. Vadovėliniuose pristatymuose akcentuota, kad Marcinkevičiaus *Mažvydas* visuomenę ir idealus iškelia aukščiau individo laimės, pasiaukoja. Savo ruožtu, *Mažvydas* mokomojoje medžiagoje nagrinėtas ir susiejant jį su paties Marcinkevičiaus biografija. Pavyzdžiui, Mikalajūnas mokiniams kūrinių siūlė vertinti kaip netiesiogiai atspindintį epochos dvi-veidiškumą, kai „be kompromiso su savo sąžine kurti buvo neįmanoma“⁵⁷¹. Taigi atkreiptas dėmesys į dramoje užkoduotą Marcinkevičiaus, jo kartos, o gal ir viso sovietmečio menininkų gyvenimo ir kūrybos situaciją. Pasi- kartoja ir mintis, kad esminis buvo pats istorinių temų pasirinkimas, nes taip šios dramos sudėtingoje sovietmečio situacijoje aktualizavo Lietuvos istoriją⁵⁷².

⁵⁶⁷ „*Mažvydas* dabar įsiterpia tarp *Mindaugo* ir *Katedros*, tampa reikšminga nacionalinio epo dalimi.“ (Jonas Lankutis, „*Mažvydas* – antroji trilogijos dalis“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, p. 209.) Daujotytė taip pat svarstė galimybę laikyti Marcinkevičiaus kūrybą tautine epika. (Viktorija Daujotytė, „Didžioji lietuvių kultūros širdgėla“, p. 20–22.)

⁵⁶⁸ EB VD LL XII 1991, p. 254.

⁵⁶⁹ Šią prielaidą pagrindžia tai, kad dalyje programų prie temos apie *Mažvydo Katekizmą* siūlyta jį nagrinėti pasitelkiant ir Marcinkevičiaus dramą.

⁵⁷⁰ Plg. *Mindaugė*: „Bet vis dėlto tėvynė / Tai daug daugiau negu kad aš ar tu. / Vadinasi, tėvynės teisingumas / Yra didesnis negu mano...“; *Katedroje*: „Girdžiu – tėvynė! Aš remiuos dabar / Į ją – kaip į vienintelę koloną. / Į ją, nes nieko neturiu daugiau.“ (Justinas Marcinkevičius, *Raštai*, t. 3: *Poemos, dramos*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 127, 377.)

⁵⁷¹ Marius Mikalajūnas, „Justinas Marcinkevičius. Drama „*Mažvydas*“, in: IK LV XII 2 2012, p. 89.

⁵⁷² VZ LLI XI–XII 2 2001, p. 102; Aušra Martišiūtė-Linartienė, „Analizuojame poetinę dramą: kūrėjo vidinio konflikto išraiška. Justinas Marcinkevičius. „*Mindaugas*“: dviejų dalių drama-poema“, *Gimtas žodis*, 2003, Nr. 5, p. 7.

Vytautas Paukštė
spektaklyje
„Mažvydas“
(režisierius Povilas
Gaidys). Fotografas
Bernardas
Aleknavičius,
1976 m. gruodžio
11 d. KLAVB.
Nuotrauka
publikuota Irenos
Kanišauskaitės
ir kitų autorių
*Literatūros
vadovėlyje 12 klasei*
(d. 2, 2012)

Rašydami apie Marcinkevičiaus kūrybos populiarumą sovietmečiu⁵⁷³, mokomosios medžiagos rengėjai įprastai nesvarsto rašytojo kūrybos ir veiklos nevienareikšmiškumo klausimo. Ši tema pirmiausia atvirai kvestionuota išeivijos spaudoje⁵⁷⁴, o Lietuvos akademiniame ir viešajame diskurse imta plačiau aptarinėti tik XXI a.⁵⁷⁵ Tačiau mokomojoje medžiagoje Marcinke-

⁵⁷³ Marcinkevičiaus poemos, lyrika, dramos, kaip matėme, nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio pradėtos įtraukti į mokyklines programas, draminiai veikalai buvo statomi teatruose ir susilaukė didelio populiarumo ir kt.

⁵⁷⁴ Zigmas Papeckys, „Justinas Marcinkevičius“, *Metmenys*, 1967, Nr. 13, p. 51–82; Rimvydas Šilbajoris, „Moralinė problematika. Justino Marcinkevičiaus *Mažvydas*“, *Akiračiai*, 1978, Nr. 7, p. 14, ir kt.

⁵⁷⁵ Pvz., Paulius Subačius, „Liminalios tapatybės Justino Marcinkevičiaus sovietmečio lyrikoje: postkolonijinės kritikos etiudas“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika*, parengė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 370–388; Nerija Putnaitė, *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2019. Į Subačiaus, Putnaitės poziciją reagavo Daujotytė. Žr. Viktorija Daujotytė, *Justinas Marcinkevičius, Salomėja Nėris, Alfonsas Nyka-Niliūnas: Mintys, pastabos, fragmentai*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016, p. 7–117.

vičiaus vertinimo ambivalencijos dažniausiai neatsispindi, įprastai pabrėžiama, kad jis pasipriešinęs sovietiniams naratyvams, susitelkiama į rašytojo kūrybos poveikį skatinant patriotinius jausmus. Tarkime, Bukelienė ir Daujotytė 1995 m. vadovėlyje teigė, kad rašytojas „[b]uvo pripažintas kaip moralinis autoritetas. Poetas tebėra didelėje skirtingų tendencijų įtampoje“, „poetas, nors ir darydamas nuolaidų, įstengė įveikti daugelį užtvarų, daugelį tarybinės literatūros tabu“⁵⁷⁶. Zaborskaitė vadovėlyje (2001) paaiškino, kad rašytojo poezija ir dramaturgija „atitiko laiko poreikius“⁵⁷⁷, todėl turėjo lemtingos reikšmės tiek skaitytojų dvasiniam tobulėjimui, tiek visuomenine prasme – aktyvino patriotizmą⁵⁷⁸.

Kmita, parašęs straipsnį apie Marcinkevičių 2012 m. chrestomatijoje, apibendrino jo padėtį vėlyvuoju sovietmečiu:

Poetinės jo dramos laikytos tautiškumo, lietuviškumo, etiškumo, dvasingumo etalonu, o pats poetas vertintas kaip vienas didžiausių to meto autoritetų. Sovietmečiu Marcinkevičius skaitytojų buvo pasirinktas kaip svarbiausias poetas, jam suteiktos išskirtinės savybės, jis vadintas tautos sąžine ir pan.⁵⁷⁹

Kmita taip pat akcentavo, kad kūrinių temos ir svarstomos problemos turėjo didelės įtakos formuojantis specifiniam viešajam rašytojo įvaizdžiui. Marcinkevičiaus kaip tautos sąžinės vaidmuo išryškėjo vėlyvuoju sovietmečiu, bet liko aktualus ir ankstyvaisiais nepriklausomybės metais. Svarbu tai, kad šis vaidmuo apima ir kūrybą (lyrinį subjektą, personažus), ir patį rašytojo asmenį. Antai antrosios Lietuvos Respublikos vadovėliuose rašoma, kad Mažvydą – svyruojantį, dramatišką, bet maksimaliai angažuotą tėvynei ir gimtajai kalbai – galima gretinti su pačiu autoriumi⁵⁸⁰. Akcentuotas Marcinkevičiaus personažų tautinis sąmoningumas sustiprino rašytojo moralinį autoritetą, o biografija kanonizacine prasme įgijo panašų svorį kaip kūriniai. Kontroversiški biografijos (ir kūrybos) vertinimai mokyklas pasiekia retai, nes iš dalies prieštarauja pačiai kanonizacijai kaip tam tikram susakralinimui. Todėl mokyklinė Marcinkevičiaus recepcija, panašiai kaip Kmitos ap-

⁵⁷⁶ VD EB LL XII 1995, p. 186.

⁵⁷⁷ VZ LLI XI–XII 2 2001, p. 74–75.

⁵⁷⁸ Panašiai formulavo ir Bukelienė su Daujotyte. (EB VD LL XII 1991, p. 233.)

⁵⁷⁹ Rimantas Kmita, „Justinas Marcinkevičius“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 2358.

⁵⁸⁰ EB VD LL XII 1991, p. 257; Regimantas Tamošaitis, „Justino Marcinkevičiaus drama: istorija ir simbolinių reiškinių kaita“, *Gimtas žodis*, 2002, Nr. 2, p. 11, ir kt.

rašyta viešoji recepcija⁵⁸¹, iki šiol ritualizuota, sakralizuota – jis traktuojamas pirmiausia kaip moralinis vėlyvojo sovietmečio ir ankstyvųjų nepriklausomybės metų autoritetas.

Tiesa, Daujotytės kartu su kitais parengtuose vadovėliuose (2004⁵⁸², 2009⁵⁸³) yra užuominų apie nevienareikšmius poeto pasirinkimus, darytus kompromisus. Tačiau kartu pabrėžiama, kad Marcinkevičius sovietų okupacijos laikotarpiu „[n]iekad nebuvo politiška aktyvus (trumpai dirbo LSSR rašytojų sąjungos valdybos sekretoriumi ir pirmininko pavaduotoju)“; o į Sąjūdžio veiklas išitraukė nuo pirmųjų dienų ir buvo svarbi figūra⁵⁸⁴. Marcinkevičiaus ambivalentiškumas aiškiau atskleistas tik 2012 m. Kanišauskaitės kartu su kitais parengtame vadovėlyje, kuriame aptarti pilietinės poeto pozicijos sovietų okupacijos metais nulemti kūrybos vertinimo prieštaravimai. Skyrių apie Marcinkevičių parašiusi Šervenikaitė išryškino kontroversiją, jog tautos poetu Marcinkevičius tapo ne tik dėl to, kad daugelio skaitytojų buvo laikomas tautinių vertybių reiškėju, bet ir todėl, kad tokį rašymo modelį aprobavo sovietinė valdžia. Taigi siekiama parodyti, kad ankstyvoji Marcinkevičiaus kūryba prieštaringa, nes nemenkai prisidėjo kuriant „socializmą su žmogišku veidu“⁵⁸⁵.

Ankstyvosiose nepriklausomos Lietuvos programose ir skaitinių sąrašuose dar minimi sovietmečio mokyklinėse programose svarbiausiais laikyti Marcinkevičiaus kūriniai, kurių ilgainiui mokykloje nebeliko. Pavyzdžiui, 1991 m. Bukelienės ir Daujotytės vadovėlyje pristatyta poema *Kraujas ir pelenai* (1960). Anot vadovėlio autorių, analizuojant šią poemą galima matyti, kad net ir ankstyvojoje kūryboje aiškios tėvynės meilės, pasiaukojimo dėl gimtinės temos, o „po ideologiniu luobu plaka gyva žmogaus širdis“⁵⁸⁶. Taigi siekta kūrinių *nuideologizuoti*. Vis dėlto ši poema ir kiti prosovietiniai kūriniai vadovėliuose aptarinėti vis rečiau. Su pagrindiniais sovietinio mokyk-

⁵⁸¹ Rimantas Kmita, „Justino Marcinkevičiaus herojus“, p. 75–98.

⁵⁸² VD LV XI–XII 2 2004, p. 265.

⁵⁸³ Viktorija Daujotytė, „XX a. antrosios pusės poezijos tendencijos“, in: VD LE XI–XII 4 2009, p. 52.

⁵⁸⁴ *Ibid.*, p. 53. Vadovėlyje neminima, kad 1961–1963 m. Marcinkevičius buvo kandidatas į LKP CK narius, o 1985–1990 m. – aktyvus LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas.

⁵⁸⁵ Nijolė Šervenikaitė, „Justinas Marcinkevičius. Gyvenimas ir kūryba“, in: IK LV XII 2 2012, p. 73.

⁵⁸⁶ EB VD LL XII 1991, p. 233. Bendražmogiškąją poemos turinį, poeto rūpestį dėl tautos likimo Daujotytė pabrėžė ir akademinėse publikacijose. (žr. Viktorija Daujotytė, *Raštai ir paraštės: Apie Justino Marcinkevičiaus kūrybą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 100–120.)

linio kanono Marcinkevičiaus tekstais nutiko panašiai kaip Nėries atveju: iš pradžių sovietų ideologiją atitinkantys kūriniai pastumti į pašalį, kol galop nustota juos apskritai minėti⁵⁸⁷.

Tačiau kita, ne prosovietinė, poeto kūryba antrosios Lietuvos Respublikos programose ir vadovėliuose ne tik liko, bet ir buvo pristatoma panašiai kaip vėlyvuoju sovietmečiu. Nepriklausomos Lietuvos mokomojoje medžiagoje išskiriamos Marcinkevičiaus kūrybos teminės dominantės – dėmesys kalbai, gimtinei, tautiškumas, etinis pradas, žmogaus auka dėl tėvynės, patriotiniai jausmai – menkai skiriasi nuo vėlyvojo sovietmečio programose įrašytųjų. Pavyzdžiui, XX a. 9-ojo dešimtmečio programose Marcinkevičiaus lyriką rekomenduota aptarti šiais aspektais: „Gimtojo krašto praeities ir dabarties apmąstymas, žmogaus ir tautos gyvenimo įvairovė. Liaudies kultūros socialinės, etinės ir estetinės tradicijos. Poetinės kūrybos ryšys su tautosaka. Minties ir jausmo sintezė.“ *Mažvydą* siūlyta nagrinėti akcentuojant pareigos visuomenei ir individualios laimės koliziją („Pilietinės pareigos ir asmeninės laimės tragiškas konfliktas“⁵⁸⁸). Taigi Sąjūdžio ir ankstyvosios nepriklausomybės metais keičiantis kanono vertybiniam kodui, dalies Marcinkevičiaus kūrybos (lyrikos, poetinių dramų) mokykloje (beveik) nereikėjo perinterpretuoti. Tam įtakos turėjo ir tai, kad nepriklausomybės pradžioje kertiniu kanoninės atrankos kriterijumi buvęs tautiškumas tapo vis svarbesnis ir vėlyvojo sovietmečio programose.

Apibendrinant, antrojoje Lietuvos Respublikoje poeto lyrika, poemos ir dramos mokomojoje medžiagoje įprastai nagrinėjamos kaip itin tautiškos, *lietuviškos*, ugdančios pilietinius jausmus. Be to, Marcinkevičiaus kūryba pasitelkiama kaip netiesiogiai bylojanti apie sovietmečio, sunkaus tautos istorijos tarpsnio, dilemas ir kompromisus. Nors ją pristatant rašoma apie tautinio, pilietinio, etinio ir estetinio pradų dermę, mokomojoje medžiagoje koncentruojamasi į tautinę ir pilietinę kūrinių (ir biografinio naratyvo) reikšmę – tai svarbus sėkmingos Marcinkevičiaus mokyklinės kanonizacijos antrojoje Lietuvos Respublikoje veiksnys.

Tautinio ir pilietinio turinio stoka yra ir viena iš priežasčių, kodėl kitų vėlyvojo sovietmečio mokyklinėse programose svarbių „tarybinės literatūros“ autorių (Mieželaičio, Baltušio, Avyžiaus) kūryba ankstyvaisiais ne-

⁵⁸⁷ Pvz., ši poema neminima pristatant Marcinkevičiaus kūrybą 2012 m. chrestomatijoje. (Rimantas Kmita, „Justinas Marcinkevičius“, in: ELLC XI–XII 2012, p. 2358–2362.)

⁵⁸⁸ *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1985, p. 95.

priklausomybės metais iš inercijos mokykloje dar nagrinėta, bet visiškai iš mokyklinės programos išbraukta XXI a. Žinoma, kaip aptarėme, sėkmingą Marcinkevičiaus kanonizaciją pakitus santvarkai veikė ir tai, kad jo statusas XX a. pabaigoje buvo kitoks nei visų kitų „tarybinės literatūros“ kūrėjų: jau vėlyvuosiu sovietmečiu laikytas moraliniu tautos autoritetu, Sąjūdžio metais poetas užėmė tautos dainiaus poziciją ir buvo svarbi atgimimo figūra.

Kitiems sovietų okupuotoje Lietuvoje gyvenusiems XX a. antros pusės poetams, tarkime, Vaičiūnaitei, Martinaičiui, Gedai, atkūrus nepriklausomybę mokykloje dėmesio taip pat skiriama, tačiau toli gražu ne tiek, kiek Marcinkevičiui. Šių poetų kūryboje, panašiai kaip Marcinkevičiaus, aktualizuota Lietuvos istorija (Vaičiūnaitė), lietuvių mitologija (Geda), agrarinė lietuvių gyvensena (Martinaitis). Tačiau, viena, jie atstovauja modernizmo paradigmai, taigi jų kūryba sudėtingesnė, antra, (būtent dėl to, kad jų kūryba modernistinė) mokomojoje medžiagoje akcentuojamos ne tik tautinės ar pilietinės jų kūrybos temos. Pavyzdžiui, Vaičiūnaitės poezija mokykloje kur kas dažniau nagrinėjama kaip urbanistinė, pasižyminti egzistencine problemika⁵⁸⁹. Įtraukus Vaičiūnaitę kaip vieną iš 2001 m. abitūros egzamino autorių, mokytojai ją pristatė kaip miesto poetę, kurios kūryboje svarbiausia bendražmogiškoji būties tema, o didžiausios vertybės – „grožis ir meilė“⁵⁹⁰. Pedagoginėje spaudoje daugiausia aptartos stilistinės, prozodinės, retorinės eilėraščių ypatybės⁵⁹¹. Taigi Vaičiūnaitės ir kitų minėtų rašytojų kūryba kanono vertybinį kodą atitinka, bet ne taip gerai išpildo visus jo kriterijus kaip Marcinkevičiaus kūriniai. Su Marcinkevičiumi iš XX a. antros pusės rašytojų šiek tiek konkuruoja mokykliniame kanone svarbią padėtį užimantys išeiviai (Radauskas ir Škėma), bet kanoniniu svoriu jam nusileidžia.

⁵⁸⁹ Gintarė Bernotienė, „Vaičiūnaitė“, in: *Šaltiniai.info*, prieiga internetu: <http://www.saltiniai.info/index/details/1422> [žiūrėta: 2024-01-17].

⁵⁹⁰ „Iš miesto, mieste, apie miestą“, medžiagą parengė Kauno „Rasos“ gimnazijos lituanistės L. Martišienė ir B. Kuklierienė, *Dialogas*, 2001, vasario 9, Nr. 6, p. 10.

⁵⁹¹ P.vz., Regina Petkevičienė, Jurgita Pumputytė, „Fonetinės figūros Juditos Vaičiūnaitės poezijos rinkinyje „Šešėlių laikrodys“, *Gimtas žodis*, 1996, Nr. 7, p. 13–18; Eugenijus Žmuida, „Meilės lyrika: Juditos Vaičiūnaitės eilėraščio „Obuolys“ interpretacija“, *Gimtas žodis*, 2002, Nr. 7, p. 16–18; Irena Baliulė, „Du Juditos Vaičiūnaitės eilėraščiai“, *Gimtas žodis*, 2009, Nr. 11, p. 7–10, ir kt.

APIBENDRINIMAS

„Lietuva, kaip ir kitos Vakarų valstybės, sprendžia dilemą, kas svarbiau – kultūrinis paveldas ir tradicinė žinių sistema ar mokinio poreikiai, o jeigu abu – tai kaip juos suderinti“⁵⁹², – apibendrinta Nacionalinės mokyklų vertinimo agentūros ir Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centro 2013 m. parengtoje medžiagoje. Antrosios Lietuvos Respublikos mokyklinio lietuvių literatūros kanono tyrimas parodė, kad ši dilema aktuali ir literatūriniam ugdymui. Vis dėlto visą aptariamą laikotarpį vyresniųjų klasių mokomojoje medžiagoje kultūrinis paveldas neabejotinai laikomas prioritetu. Mokyklinio kanono raidos nuo 1988 iki 2018 m. tyrimas patvirtino Salienės ir Toleikytės išvadą, kad aukščiausio koncentro literatūros programose dominuoja kultūrinis (akademinis) literatūrinio ugdymo modelis, kai ypač pabrėžiama „literatūros istorijos žinių ir nacionalinės kultūros palikimo (,klasikos‘) svarba bei literatūros žinių reproduktivumas“⁵⁹³.

Kadangi reprodukcinis ugdymo modelis XXI a. didaktiniu atžvilgiu laikomas atgyvena, nuolat diskutuojama dėl vidurinio ugdymo literatūros programų turinio ir apskritai dėl privalomų kūrinių poreikio. Nepaisant diskusijų, aptariamam laikui ir toliau vyrauja kultūros tradicijos perdavimo uždavinys, skatinant tautinį ir pilietinį auklėjimą. Tautinio ir pilietinio auklėjimo dominantė nulėmė pagrindinius mokyklinio kanono formavimo kriterijus – tai tautiško turinio, pilietinių vertybių ir Vakarų tradicijos dėrmė. Šie kriterijai atliepia Lietuvos kaip integralios Europos dalies sampratą, formuluotą dar tautinės mokyklos koncepcijoje. Kanonizacija užtikrinama tiems autoriams, kurių biografija ir kūryba turi visus svarbiausius komponentus – ir tautiškumo, ir (arba) pilietiškumo, ir vakarietiškojo.

Ieškant optimalaus literatūrinio lavinimo modelio, antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu lietuvių literatūros istoriją mokykloje bandyta pristatyti ir kontekstiškai, ir orientuojantis į teksto analizę bei interpretaciją. Atidusis skaitymas, aktyviausiai kaip literatūros nagrinėjimo būdas propagotas XX–XXI a. sandūroje, galėjo iš esmės pakeisti mokyklinį literatūros kanoną. Tekstų analizė ir interpretacija suponuoja ne poveikio, o sąveikos paradigmą, todėl kultūrinio palikimo perdavimas teoriškai lieka antrame plane. Vis dėlto mokykliniam kanonui šis literatūros nagrinėjimo principas

⁵⁹² Švietimo raidos Lietuvoje įžvalgos, p. 15.

⁵⁹³ Vilija Salienė, Nijolė Toleikytė, „Laisvojo ugdymo humanistinės paradigmos idėjos“, p. 114.

didelės įtakos neturėjo. XXI a. 1-ajame dešimtmetyje, kai tekstų analizė ir interpretacija buvo svarbiausia literatūros pamokų (ir abitūros egzaminų) užduotis, mokiniai skaitė daugiau šiuolaikinės literatūros, bet ir toliau nagrinėjo svarbiausių kanoninių autorių kūrinius.

Esminiai sprendimai dėl mokyklinio literatūros istorijos kurso turinio priimti Sąjūdžio metais ir nepriklausomybės pradžioje. Paskutinio XX a. dešimtmečio mokomoji medžiaga dar labai eklektiška ir hibridiška: joje reprezentuoti ir tremties, ir išeivijos, ir prosovietiniai rašytojai. Dalies jų biografijų ir kūrybos heterodoksijas vadovėlių autoriai bandė prislopinti akcentuodami meninę kūrinių vertę arba mokiniams aktualų socialinį, moralinį turinį, tačiau ilgainiui iš mokyklinio kanono jie pasitraukė (ryškiausi Janonio, Cvirkos atvejai).

Vien meninės kūrinio vertės ar socialinės reikšmės argumentas negalėjo užtikrinti vietos mokykliniame kanone. Tais atvejais, kai kūriniai į kanoną pateko kaip reprezentatyvūs meno krypčių pavyzdžiai, nors nepasižymi istorine, tautine tematika (tarkime, pristatant modernizmą nagrinėjama Radausko, Škėmos, Savickio kūryba), tautiškumo ir pilietiškumo kanoninių kriterijų atliepia jų autorių biografijos (Savickis – pirmosios Lietuvos Respublikos diplomatas, visi jie Lietuvos patriotai, lietuvių kultūros puoselėtojai⁵⁹⁴). Kadangi biografiniai naratyvai formuojant kanoną apskritai ne mažiau svarbūs nei kūriniai, siekiant rašytojus išlaikyti kanone kontroversiškesnės gyvenimo aplinkybės neutralizuojamos arba perinterpretuojamos taip, kad atitiktų kolektyvinį tautos pasakojimą (Nėris, Krėvė, Marcinkevičius).

Tyrimas taip pat parodė, kad mokyklinis aptariamo laikotarpio kanonas formuotas remiantis pirmosios Lietuvos Respublikos patirtimi. Tad reikšmingiausiais autoriais, kūrusiais iki XX a. vidurio, iš esmės laikomi tie patys rašytojai, kaip ir tarpukariu: Donelaitis, Maironis, Krėvė. Šių rašytojų kūryba išskirtinai svarbi pasakojant apie lietuvių literatūros raidą (Donelaitis, Maironis), tautinio atgimimo istoriją (Maironis), atskleidžiant tautos dvasios paieškas literatūroje (Krėvė). Visų šių rašytojų kūryba mokykloje nagrinėta ir sovietų okupacijos metais, tad paskelbus nepriklausomybę pirmiausia nusikratyta ideologinio vertinimo ir iš dalies grįžta prie tarpukariu suformuluotų interpretacijų.

Antrosios Lietuvos Respublikos metais mokyklinį kanoną daugiausia formuoja literatūrologai, todėl jis menkai tesiskiria nuo akademinio. Akademi-

⁵⁹⁴ Antai dalyje vadovėlių nemažai dėmesio skiriama tam, kad Škėma 1941 m. birželį buvo įsitraukęs į kovas su besitraukiančia sovietų kariuomene. (Loreta Mačianskaitė, „Antanas Škėma“, in: IK LV XII 1 2012, p. 154–155.)

nio ir mokyklinio literatūros kanonų sampyną gerai parodo viena didžiausių XXI a. mokyklinio kanono naujovių – keliakalbės nacionalinės literatūros sampratos integravimas. Pastarajai pakeitus etnolingvistinę požiūrį į lietuvių literatūros istoriją akademiniam diskurse, naujoji traktuotė persikėlė ir į mokyklas. Ankstyvųjų nepriklausomybės metų programose svarbus kūrinių atrankos kriterijus buvo lietuvių kalba, o štai nuo 2000-ųjų į mokyklinį kanoną patenka ir kitakalbiai Lietuvos autoriai. 2011 m. patvirtintoje programoje literatūros istorijos pasakojimo pagrindu pasirinkus Lietuvos valstybingumo istoriją, keliakalbės Lietuvos literatūros samprata įsitvirtino galutinai.

Jau tarpukariu atrenkant mokyklineis skaitinius itin vertinti tie kūriniai, kuriuose plėtojama romantinė šlovingos Lietuvos praeities samprata. Tačiau tuo laiku tautos „aukso amžiumi“ laikyta ikirikščiškoji Lietuva (todėl tokią svarbią vietą kanone užėmė Daukantas, Maironis, Krėvės padavimai). Ne mažiau svarbi buvo ir valstietiškoji lietuvių tautos praeitis (Donelaitis, Biliūnas, Žemaitė, Vienuolis, Vaižgantas, Krėvės proza). Šie bruožai atrenkant kūrinius antrosios Lietuvos Respublikos metais vis dar aktualūs (kaip antai svarbūs mokyklinio kanono kūriniai – Donelaičio *Metai*, Biliūno *Liūdna pasaka*, Vaižganto *Dėdės ir dėdienės*). Tačiau Lietuvos praeities interpretacija pasipildė intelektualiosios europietiškosios kultūros dėmeniu (lotyniškieji Radvano, Sarbievijaus veikalai). 2011 m. programos autoriai ir ja paremtų vadovėlių rengėjai deklaravo sąmoningą siekį susieti LDK kultūrinę tradiciją su XX a. pabaigos – XXI a. politiniais ir kultūriniais procesais ir pereiti prie europietiškojo lietuvių tapatybės modelio⁵⁹⁵. Būtent tokią kaitą koduoja kitakalbių nacionalinės literatūros atstovų kūryba.

Taigi mokyklinis kanonas bent iš dalies atspindi besikeičiančias visuomenės vertybes. Nuo XX a. pabaigos Lietuvos visuomenei orientuojantis į Vakarų kultūrą, atrenkant autorius ir kūrinius vis daugiau įtakos turi jų sąsajos su Vakarų kultūros tradicija. Šis kriterijus ne tik buvo lemtingas į mokyklinį kanoną integruojant išeivius (Savickį, Radauską, Škėmą), bet ir išryškintas perinterpretuojant ilgus metus literatūros kanone buvusių autorių biografijas ar kūrinius (Donelaičio, Maironio, Krėvės).

Savo ruožtu, visuomenės miestėjimas ne tik sustiprino dalies kūrinių, kurių veiksmas (ar dalis jo) vyksta mieste, kanonines pozicijas (Savickio novelės, Škėmos *Balta drobulė*, Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly*, Kunčino *Tūla*).

⁵⁹⁵ Regimantas Tamošaitis, in: „Lietuvių kalbos ir literatūros likimas mokykloje“, parengė Regimantas Tamošaitis, *Metai*, 2011, Nr. 12, p. 74–84.

Iš visuomenės (ir literatūros kanono) vertybinio centro traukiantis valstietiskai gyvensenai ir žemdirbiškajai pasaulėvokai, dalis *liaudiškųjų* autorių ar kūrinių aukščiausiam centre nebepristatomi (Žemaitė, Vienuolis, Krėvės proza). Vis dėlto negalime teigti, kad antrosios Lietuvos Respublikos metais mokyklinio literatūros kanono kūriniuose ėmė dominuoti urbanizmas ar kad kanonas tapo išvien vakarietiškas. Nemaža dalis programose privalomų skaitinių ir toliau yra tie patys kaimiškos tematikos arba Lietuvos kraštovaizdį aprašantys kūriniai (be Donelaičio *Metų*, čia minėtinas Baranauko *Anykščių šilelis*, Biliūno apsakymai ir *Liūdna pasaka*, Vaižganto apysaka *Dėdės ir dėdienės*).

Kitaip nei sovietmečiu, kai ideologiškai paranki naujausia literatūra būdavo akimirksniu įtraukiama į programas, antrojoje Lietuvos Respublikoje į vyresniųjų klasių mokyklinės programos šiuolaikinės literatūros patenka mažiau, retai kada ji teikiama kaip privaloma. Tai susiję su tuo, kad programos ir taip labai plačios, sunkiai aprėpiamos. XXI a. jos dar labiau išplėstos būtent senosios literatūros veikalais. Taigi svarbiausiu mokykliniame literatūros kurse laikomas uždavinys perduoti kultūrinę tradiciją. Dėl šios priežasties mokyklinio kanono permainos visuomenės pokyčius atliepia tik iš dalies. Pavyzdžiui, atrenkant mokyklinio kanono autorius ir kūrinius antrosios Lietuvos Respublikos metais mažai imti domėn lyčių, socialinės įvairovės ir kiti visuomenei aktualūs klausimai.

IŠVADOS

Bendrojo ugdymo literatūros programa nėra neutralus žinių kompleksas, iš niekur atsirandantis konkrečios valstybės mokyklų klasėse. Ši programa seka ir drauge pati formuoja *kanoninės atrankos tradiciją*, kuri atspindi visuomenės elito supratimą, kokias žinias ir gebėjimus verta perduoti ateities kartoms¹. Moderniosios Lietuvos istorija suteikė mums galimybę analizuoti ir lyginti mokyklinės literatūros normatyvinių verčių sistemos modeliavimą viena kitą keitusių nepriklausomybės ir valstybingumo praradimo, taip pat skirtingų valstybės valdymo formų – parlamentinės demokratijos, autoritarizmo, totalitarizmo – sąlygomis. Kuo didesnė politinė kontrolė, tuo griežčiau valdančioji politinė jėga reglamentuoja mokyklinio kanono atrankos kriterijus. Parlamentinėje demokratijoje (turėtų būti) siekiama visuomenės konsensuso dėl kanoninės atrankos ir interpretacijos kriterijų. Nepažeidžiant pliuralizmo principų sutarti įmanoma tik dėl labai riboto klasikos kūrinių kiekio, todėl Vakarų liberaliose demokratijose švietimo politikai paprastai nesiima griežtai reglamentuoti mokyklinių literatūros programų, kanoninės atrankos prerogatyvą perleisdami patiems mokytojams. Bet posovietinėje Lietuvoje išbandymas laisve tęsėsi neilgai, akademinėje ir mokyklinėje lituanistų bendruomenėje netruko pasireikšti centralizuotai diegiamo „didžiojo pasakojimo“ ir jį įforminančio kanono ilgesys.

Mokyklinio lietuvių literatūros kanono steigtis ir raida

Pirmosios Lietuvos Respublikos mokyklinis literatūros kanonas tęsė XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pirmosiose lietuvių literatūros istorijose (Jono Šliūpo, Maironio, Juozo Gabrio-Paršaičio, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės) įsteigtą nacionalinės literatūros raidos naratyvą, paremtą tautinio judė-

¹ Michael W. Apple, „The Politics of a National Curriculum“, in: *Transforming Schools*, edited by Peter W. Jr. Cookson, Barbara Schneider, New York, London: Garland Publishing, 1995, p. 345.

jimo ideologija. Šios tradicijos „tėvai kūrėjai“ – tautinio judėjimo pranašai (Simonas Daukantas, Motiejus Valančius) ir tiesioginiai dalyviai (aušrininkai ir varpininkai). Jų (etnolingvistinės) tautinės tapatybės modelis, kolektyvinis istorinis pasakojimas (ikiunijinė LDK kaip tautos „aukso amžius“, pasakesni „penketas amžių – naktis be aušros“² ir galiausiai tautos prisikėlimas *Auszros* „gadynėje“), etinių ir estetinių vertybių sistema (tautosaka ir tradiciniai liaudies papročiai – tautos etinis kodeksas ir estetinis etalonas) suformavo tarpukario lietuvių literatūros mokyklinio kanono vertybinę struktūrą.

Nepaisant kryptingų Mykolo Biržiškos pastangų, keliakalbės nacionalinės literatūros koncepcija neįsitvirtino tarpukario literatūriniame ugdyime. Tautinės mokyklos kūrėjai lietuvių literatūros kanono centrui priskyrė autorius, kurie vokiečių, lenkų, rusų dominuojamoje kalbinėje kultūroje pasirinko rašyti lietuviškai – Kristijoną Donelaitį, Antaną Baranauską, Maironį, Vincą Krėvę. Visi keturi išvardyti rašytojai tautinėje mokykloje vienaip ar kitaip susieti su lietuvių tautos (tautiškumo) žadinimu. Nors tautiniame judėjime tiesiogiai dalyvavo ir pagrindiniu jo dainiumi tapo Maironis, kitų svarbiausių mokyklinių klasikų biografinis naratyvas ir kūrybos interpretacijos taip pat sietos su rūpesčiu tautiečiais, gimtosios kalbos ir papročių išsaugojimu (Donelaitis, Maironis), pasipriešinimu pavergėjams (Baranauskas, Krėvė), tautos praeities aukštinimu (Baranauskas, Maironis, Krėvė).

Minėtų autorių pozicionavimą mokyklinio kanono centre, be kita ko, lėmė ir jų nuopelnai *literatūrinės kalbos* plėtotei. Donelaitis lietuvių kalbai suteikė literatūrinės statusą, įtikinamai parodęs, kad ir ja galima kurti išliekamąją vertę turinčią poeziją. Baranauskas (tautinės mokyklos interpretacijoje) pademonstravo lietuviškai galįs sukurti ne prastesnę poemą už artimiausių kultūrinių konkurentų – lenkų – literatūros šedevrą *Poną Tadeusz* (1834). Maironis savo *Pavasario balsuose* (1895) išgavo ligi tol neregėtą kalbos plastiškumą. Krėvė savo apsakymuose bei padavimuose gausiai naudojo (ir tokiu būdu užkonservavo) anuomet nykti bepradedančią gyvąją (pietų aukštaičių) tarmę ir folklorinę tradiciją.

Su lietuvių kalbos (vartojimo) propagavimu tarpukario mokyklinio kanono vertybinėje struktūroje tiesiogiai susijęs ir socialinis – lietuvių valstiečių išaukštinimo – kriterijus. Būtent šis luomas išsaugojo lietuvių kalbos vartojimo tradiciją, todėl pirmojoje Lietuvos Respublikoje buvo tiesiogiai sutapatintas su tauta (lenkakalbiai Lietuvos bajorai laikyti tautos atskalū-

² Maironio poemos *Jaunoji Lietuva* (1907) šeštosios giesmės eilutė.

nais, išskyrus tuos, kurie „atsivertė“ į lietuvių nacionalizmą). Kanoninėje kūriniių atrankoje ir jų interpretacijoje tarpukariu pabrėžta valstietiška autorių kilmė, liaudies interesų gynimas ir drauge išnaudotojų (dvarininkų) pasmerkimas (Donelaitis), „paprastų kaimo žmonių“ dvasingumas (Krėvė), religingumas (Baranauskas), senųjų papročių ir tradicijų išsaugojimas ateities kartoms (Maironis).

Galima būtų prieštarauti, kad ne tarpukario mokyklinio kanono vertybinė struktūra, o pati lietuvių literatūra (visais laikais) angažavosi tautišku- mui. Vis dėlto lietuviybės žadinimas (saugojimas) kaip teminis kanoninės at- rankos kriterijus išryškėja analizuojant, kurie XX a. 2–4-uoju dešimtmečiais publikuoti kūriniai įtraukti į tarpukario mokyklines programas. Antai jose atsidūrė lietuvių kovas dėl kultūros vaizduojantys Juozo Tumo-Vaižganto *Pragiedruliai* (1918–1920), bet ne psichologiškai įtemptą aistringos meilės ir nusikaltimo istoriją pasakojantis *Nebylys* (1930). Lietuviybės tema neturėjo bent kiek didesnės reikšmės auklėjamajame Vinco Mykoliaičio-Putino roma- ne *Altorių šešėly* (1932–1933), gal todėl mokyklinėje programoje jį „aplenkė“ lietuvininkų epas – Ievos Simonaitytės *Aukštųjų Šimonių likimas* (1935).

Sovietinis lietuvių literatūros mokslas ir mokyklinė lituanistika postula- vo kuriantys ankstesnio „buržuazinio“ laikotarpio normatyvinei literatūros verčių sistemai opozicinį kontrkanoną³, o naujai steigiamos tradicijos „tė- vais kūrėjais“ paskelbė socialistinės revoliucijos vadus – Leniną ir jo vie- tininką Vincą Mickevičių-Kapsuką. Sovietinėje Lietuvoje iš tiesų vykdėta ankstesnės lietuvių literatūros normatyvinės verčių sistemos dekanonizaci- ja: iš knygų rinkos ir mokyklų bibliotekų pradingo ligtolinės literatūros isto- rijos vadovėliai, į Vakarus pasitraukusių rašytojų kūriniai, o mokykliniuose vadovėliuose pabrėžtinai menkinta Lietuvos Respublikos kultūros ir švie- timo politika, teigiant, kad dėl ideologinių priežasčių ano meto politikai, mokslininkai, vadovėlių rengėjai neskyrė deramo dėmesio „darbo liaudies“ interesus išreiškusiems praeities rašytojams (Donelaičiui, Žemaitiui, Juliiui Janoniui). Vis dėlto klaidinga būtų manyti, kad naujoji valdžia, „Internacionalo“ žodžiais tariant, senąjį kanoną išardė ligi pamatų ir sukūrė naują,

³ Nors dekanonizacija SSRS nebuvo demonstruojama tokiais teatrališkais reginiais kaip garsieji knygų laužai nacistinėje Vokietijoje, deklaruotas tas pats tikslas atkirsti naujos visuomenės raidą nuo senojo režimo vertybinės sistemos, atsisakyti jos. (Plg. Jan-Pieter Barbian, „Verordneter Kanon. Literarische Kanonbildung während der NS-Diktatur 1933–1945“, in: *Literarische Kanonbildung*, hrsg. von Heinz Ludwig Arnold, Hermann Korte, München: Carl Hanser Verlag, 2002, p. 212.)

apverstos hierarchijos struktūrą⁴. Iš tikrųjų sovietinė vyresniųjų klasių literatūros programa *adaptavo* pirmosios Lietuvos Respublikos laikų mokyklinę literatūros istoriją prie marksistinės-lenininės doktrinos. Nors atmetė „tautinės dvasios“ konceptą, sovietinė mokykla išlaikė dalį kitų literatūros kanono atranką ir interpretaciją lemiančių kriterijų, tokių kaip (depolituotas) tautiškumas, (pagal marksistinę socialinės klasės sampratą modifikuotas) liaudiškumas arba patriotizmas (atsietas nuo Lietuvos suvereniteto ir papildytas „tarybinės tėvynės“ samprata).

Per du Lietuvos Respublikos dešimtmečius paklotas mokyklinio lietuvių literatūros kanono pamatas išliko anuomet mokyklas baigusiujų ir jose mokytojavusiųjų sąmonėje. Nors mums nepavyko nustatyti konkrečių pokario mokyklinių literatūros programų autorių, galime neabejoti, kad tai buvo nepriklausomos Lietuvos gimnazijų, mokytojų seminarijų ir Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto ugdytiniai. Viešai to nedeklaruodami sovietmečio vyresniųjų klasių literatūros programų autoriai neišvengiamai rėmėsi Lietuvos Respublikos laikotarpiu susiformavusio mokyklinio kanono atrankos tradicija, ypač pirmąjį pokario penkmetį, kol literatūros mokslas dar nespėjo naujai, pagal marksistinę-lenininę doktriną, įvertinti viso lietuvių kultūrinio paveldo. Bet ir vėliau, 6–7-ojo dešimtmečių sandūroje pasirodžiusioje akademinėje lietuvių literatūros istorijoje bei vyresniųjų klasių vadovėliuose XVI–XIX a. raštyjos ir literatūros kūrinių atranka, lyginant su tarpukariu, mažai tekito. Sovietinio kanono formuotojai (ne tik Lietuvoje, bet ir pačioje Rusijoje) negalėjo radikalai atmesti visų marksistinės-lenininės doktrinos neatitinkančių ankstesnių epochų klasikinių kūrinių jau vien dėl to, kad nebuvo kuo jų pakeisti. Todėl vertinant praeities literatūros paveldą sovietmečiu tik modifikuota ankstesnė kanoninių autorių hierarchija (tautinio judėjimo dainių, kunigą Maironį kanono branduolyje pakeitė „liaudies rašytoja“, antiklerikaliųjų kūrinių autorė Žemaitė) ir įvairiomis homogenizacinėmis priemonėmis prie marksistinės-lenininės doktrinos adaptuotos klasikų biografijos bei interpretacinis jų kūrybos kanonas.

Kaip ir tarpukario, sovietmečio mokykliniam literatūros kanonui būdingas visuomenės istorija grįstas naratyvas ir pasaulėžiūrinių kriterijų domi-

⁴ „Pasaulį seną išardysim,
Iš pamatų pačių ir tuo
Naujai pasaulį pastatysim –
Kas buvo nieks, tas bus viskuo.“ ([Eugène Pottier], „Internacionalas“, [vertė Kazys Binkis], in: *Internacionalas ir mūsų populiariausios dainos*, Kaunas: [Darbo Lietuva], 1940, p. 3.)

navimas. Tautinėje mokykloje literatūra pirmiausia turėjo ugdyti lietuviybę. Sovietmečiu literatūros pamokoms keltas tikslas diegti materialistinę, komunistinę pasaulėžiūrą, lojalumą didžiajai (SSRS) ir mažajai (LSSR) tėvynei bei priešišumą kapitalistiniams Vakarams. Į kanoną įtraukus tuos pačius XIX a. – XX a. pirmos pusės lietuvių rašytojus kaip ir tautinėje mokykloje (Baranauską, Vincą Kudirką, Maironį, Žemaitę, Joną Biliūną), sovietiniu (mokyklinio) literatūros kanono naratyvu greta tautinio sąmoningumo siekta išryškinti lietuvių darbo liaudies išsivadavimo istoriją. Pastarąją kūrė ir į kanoną naujai integruoti proletariniai rašytojai (Janonis, Vytautas Montvila) bei socrealizmo principus įgyvendinę XX a. vidurio ir antros pusės rašytojai (Salomėja Nėris, Petras Cvirka, Antanas Vienuolis, Antanas Venclova, Teofilis Tilvytis, Aleksandras Gudaitis-Guzevičius, Eduardas Mieželaitis, Justinas Marcinkevičius ir kt.).

Tarpukario ir sovietmečio kanonams būdingas estetiškas konservatyvumas, dėl kurio iki pat XX a. pabaigos į mokyklinę programą neprasiskverbė veik jokie drąsesni modernistiniai literatūros ieškojimai. Tautinės mokyklos kanoninės atrankos kriterijų modernistinė ir avangardinė literatūra (Kazys Binkis, Jurgis Savickis, Henrikas Radauskas) neatitiko dėl lietuviybės stokos tiek kūrybos tematikoje, tiek meninėje raiškoje (perdėm nutolta nuo tobuliausia tautos dvasios išraiška laikytos folklorinės tradicijos). Į sovietinių vyresniųjų klasių literatūros kanoną modernizmui kelią užkirto marksistinis-lenininis liaudiškumo principas, reikalavęs, kad kanoninis kūrinys būtų suprantamas plačiosioms masėms. Socialiai neangažuota, specifinių skaitymo technikų reikalaujanti modernistinė kūryba laikyta „buržuaziniu“ menu, svetimu liaudžiai, tad veik nereprezentuota sovietinėje mokykloje.

Antimodernistines kanoninės atrankos nuostatas kūrė ir sovietinėje estetikoje užsikonservavusi klasikinio realizmo laikų meno kaip visuomenės gyvenimo atspindžio samprata. Ji lėmė stalinmečio mokykloje institucionaliizuotą „kiaurai literatūrą“ skrodžiantį skaitymo metodą: skaitytojas tarytum nemato paties kūrinio audinio, bet skverbdamasis gilyn ieško jame užfiksuoto visuomenės sanklodos paaiškinimo⁵. (Kadangi socialinius procesus *a priori* paaiškino marksizmo-leninizmo doktrina, rašytojas tegali teisingai arba neteisingai, meniškai daugiau ar mažiau paveikiai juos perteikti.) Po atlydžio, ypač 8–9-uųjų dešimtmečiais, siekta vis daugiau dėmesio skirti

⁵ Евгений Добренко, *Формовка советского читателя: Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы* (Серия „Современная западная русистика“), Санкт-Петербург: Академический проект, 1997, p. 140.

meninei kūrinio raiškai. Vis dėlto, net ir pripažinus estetinio patyrimo bei teksto analizės svarbą literatūriniame ugdyme, visą sovietinės okupacijos laikotarpį mokyklinio kanono atrankoje išliko „teisingo“ socialinių procesų vertinimo kriterijus.

Antroji Lietuvos Respublika laiko save pirmosios tęsėja. Kolektyvinėje vaizduotėje 1990 m. Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo paskelbtas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas tarsi mazgu surišo dėl sovietų okupacijos nutrūkusios natūralios lietuvių visuomenės raidos etapus. Todėl ir švietimo lauko veikėjams atrodė būtina pratęsti tarpukario kultūrinę tradiciją nuo to taško, kai ji buvo nukirsta. Tokią tradicijos sampratą vaizdžiai rodo XX a. paskutiniojo dešimtmečio mokyklinės literatūros programos pokyčiai, kai tiek į pagrindinio, tiek ir vidurinio ugdymo programas gražinti kone visi 4-ojo dešimtmečio mokyklinės programos kūriniai. Tai atskleidžia besąlyginį pasitikėjimą tarpukario tautinės mokyklos švietimo ekspertais. Pabandžius šiuos kūrinius skaityti ir analizuoti klasėje ilgainiui suprasta, kad per pusę amžiaus Lietuvos visuomenė pasikeitė ir nekritiškai tęsti pirmosios Lietuvos Respublikos kanoninės atrankos tradicijos nebeįmanoma. Išbandymo laiku neatlaikė ne tik kanono periferijoje buvę kūriniai (Motiejaus Valančiaus *Pa-langos Juzė* (*Pałangos Juze*, 1869), Vinco Pietario *Algimantas, arba Lietuviai XIII šimtmeityje* (išleistas 1904–1905)), bet ir svarbią vietą kanone tarpukariu įgiję tautinio epo substitutai (Maironio *Jaunoji Lietuva*, Vaižganto *Pragiedru-liai*, Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, 1912) bei socialinė, buitinė kaimo proza (Žemaitės apsakymai, Vienuolio „Paskenduolė“).

Nors švietimo politikos formuotojai XX a. paskutiniajame dešimtmeityje deklaravo siekį grįžti prie tautinės mokyklos tradicijos, desovietizacija mokykliniame literatūros ugdyme (kaip ir visuomenėje) vyko palengva, keliais etapais. Galiausiai 2002 ir 2011 m. vyresniųjų klasių programose iš sovietmečio „tarybinės literatūros“ kurso beliko vos du autoriai – Nėris ir Marcinkevičius. Nors XXI a. mokykloje siūlyta skaityti jau kitus jų kūrinius, o biografijos ir kūrybos interpretacijose atsisakyta sovietmečio traktuočių („tarybinis patriotizmas“, liaudiškumas, partiškumas, ateizmas), būtent šių autorių kanoninė pozicija šiandienos visuomenėje (daugiausia svarstant memorializacijos klausimus) vis dar kelia daugiausia ginčų.

XX a. pabaigos – XXI a. pradžios literatūrinis ugdymas buvo beišsilaisvinantis iš vieno „teisingo“ pasaulėvaizdžio ir istorinio pasakojimo kontrolės. Didžiąją dalimi šį pokytį lėmė pirmąkart Lietuvos švietimo istorijoje klasikinę ugdymo paradigmą ėmusi keisti humanistinė kryptis, kuria siekiama ne

perduoti standartizuotas žinias (o tai automatiškai didina kanono galią), bet atskleisti individualius mokinio gebėjimus. Šio laikotarpio vyresniųjų klasių literatūros programos suteikė mokytojams didžiausią ligi šiol laisvę patiems pasirinkti ugdymo turinį. Mokytojų parengtose individualiosiose programose nesiimta kardinaliai reviduoti mokyklinės kanono atrankos tradicijos: jose savaip varijuota XX a. paskutinįjį dešimtmetį susiklosčiusia itin talpia normatyvinių literatūros verčių sistema. Taigi 2002 m. vyresniųjų klasių literatūros programa nesugriovė kanono, tik leido pedagogams patiems dalyvauti jį kuriant.

Ilgą laiką, priklausomai nuo mokyklos formuotos perspektyvos, literatūros kūrinyje mokiniai ieškojo tai tautos dvasios apsiareiškimo (tarpukariu), tai teisingo praeities ir dabarties visuomenės gyvenimo atspindėjimo (sovietmečiu). Ir tik XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje abitūros egzamine atsisakius literatūrinio rašinio, literatūros pamokose imta mokyti pamatinių įdėmaus skaitymo ir teksto analizės kompetencijų be *a priori* suformuotų literatūros skaitymo krypčių.

Vis dėlto dalis liuanistų ši santykinį mokyklinio kanono išlaisvinimą laikė grėsme tautos ir jos istorinio pasakojimo integralumui, todėl XXI a. 2-ojo dešimtmečio pradžioje inicijavo grįžimą prie griežtai reglamentuoto privalomų kūrinių sąrašo bei juo paremto literatūrinio arba samprotavimo rašinio brandos egzamine. Reformuoto mokyklinio literatūros kanono vertybinės struktūros dominante ir vėl tapo pasaulėžiūra: tarpukario mokykloje literatūrai priskirtą lietuviybės ugdymo misiją naujosios programos rengėjai papildė pilietiškumo, kaip pagarbos ir išipareigojimo valstybei, puoselėjimu. (Pastarasis deklaruotas ir tautinės mokyklos kūrėjų retorikoje, bet tarpukariu stokota ši kanoninių kriterijų atitinkančių lietuviakalbių kūrinių.)

Į tautiškumo ir pilietiškumo kriterijumi grįstą kanoną pakliūti didesnę tikimybę turi istorinės tematikos kūriniai⁶. Tautinio sąmoningumo ugdymą ir pagarbą LDK deklaravusioje pirmojoje Lietuvos Respublikoje į vyresniųjų klasių programą įtraukti metraščiai, Daukanto veikalai, Pietario *Algimantas*, Maironio poemos, Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, Šarūnas (1911) ir *Skirgaila* (liet. 1925), Vaižganto *Pragiedruliai*. Antrosios Lietuvos

⁶ Tai būdinga visoms į tautokūrą orientuotoms visuomenėms. Plg. XIX a. antros pusės Prūsijoje atrenkant skaitinius vyresniųjų klasių mokiniams mokytojams rekomenduota numatyti istorinės tematikos (tiek poetinių, tiek prozos) kūrinių. (Ilonka Zimmer, „Der ‚alte Hopf‘ und die Lehrplanbestimmungen: Ein Lesebuchkonzept im Wandel“, in: *Das Lesebuch 1800–1945. Ein Medium zwischen literarischer Kultur und pädagogischem Diskurs*, hrsg. von Hermann Korte, Ilonka Zimmer, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, p. 141.)

Respublikos mokykliniame kanone individo išipareigojimą tautai ir valstybei teigia Gedimino laišakai, Jono Radvano *Radviliada* (1592), Nėries karo meto, Broniaus Krivicko pokario eilės, Marcinkevičiaus *Mažvydas* (1977), netgi Jurgio Kunčino *Tūla* (1993)⁷ ir Mariaus Ivaškevičiaus *Madagaskaras* (2004). Žinoma, galėtume teigti, kad pati lietuvių literatūra (visais laikais) buvo angažuota šioms temoms, bet tokią prielaidą paneigia sovietinė mokykla, kuriai svarbiausi buvo ne tautos ir valstybės istoriją, bet marksistinę visuomenės raidos viziją atitikę (ar prie jos pritempti) kūriniai.

Nors patriotizmo, lojalumo valstybei uždaviniai literatūriniam ugdymui kelti ir tarpukariu, 2011 m. vyresniųjų klasių literatūros programos formuojamas kanonas esmingai skiriasi nuo tautinės mokyklos normatyvinės literatūros verčių sistemos, mat remiasi ne etnolingvistine, o keliakalbės nacionalinės literatūros samprata. Atitinkamai ir mokyklinio literatūros kanono naratyvo subjektas yra ne etninė tauta, o daugiatautė istorinės Lietuvos visuomenė. Vis dėlto mokytojų kritikos sulaukė ne (tik) praplėsta lietuvių literatūros samprata, bet (veikiau) jos įgyvendinimas išplečiant *senosios* (XVI–XIX a. vidurio) kitakalbės literatūros kursą. Visais laikais mokiniai mieliau skaitė jiems artimesnius šiuolaikinius kūrinius. Senosios literatūros dėstymas iš mokytojų reikalauja ne tik sudominti, bet ir kvalifikuotai paaiškinti praėjusių epochų tekstus. 2011 m. programos pokyčiai anuomet buvo naujovė ir aukštajame moksle: dauguma net ir jaunų mokytojų buvo baigę etnolingvistinę literatūros sampratą grįstas lietuvių filologijos studijas, taigi stokojo kompetencijų dėstyti LDK Baroko ir Renesanso lotynų literatūrą ar Czesławo Miłoszo kūrybą.

Antrojoje Lietuvos Respublikoje lietuvių (kaip ir pasaulio) literatūros istorija dėstoma pagal kultūros epochų, meno krypčių ir srovių raidą. Tai leido XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje mokyklinį kanoną papildyti kaip niekad didelė modernistinių kūrinių gausa: Savickio novelės, Radausko poezija, Antano Škėmos *Balta drobulė* (1958), Juditos Vaičiūnaitės, Marcelijaus Martinaičio, Sigit Gedos ir kitų kūryba. Dalis šių kūrinių taip pat atliepia ir vis didesnę reikšmę formuojant mokyklinį kanoną įgyjantį vakarietiškos bei miesto kultūros kriterijų. Vis dėlto modernizmo kūriniai bent kol kas į mokyklinio kanono branduolį nepatenka. Tai aiškintume vyresniųjų klasių literatūros ugdyme vis dar dominuojančiais pasaulėžiūriniais (tautinio ir pilietinio) ugdymo uždaviniais, kurių dauguma modernistinių kūrinių neatliepia.

⁷ Šiame romane vaizduojamas bohemiškas vėlyvojo sovietmečio asocialumas mokyklinėje recepcijoje traktuojamas kaip disidentizmo forma.

Palanki politinė ir kultūrinė terpė lietuvių kultūrinei savasčiai permąstyti plečiant nacionalinės literatūros ribas susidarė XXI a. prasidėjus Lietuvos eurointegracijai. Vis dėlto, kad ir kaip būtų keista, atsivėrimas daugiakalbiam istorinės Lietuvos paveldui 2011 m. vyresniųjų klasių programoje neko-reliavo su atvirumu pasauliui, veikiau priešingai – pasaulio literatūros kurso apimtis sumažėjo. Nors literatūros tyrėjai (ir programų rengėjai) pabrėžė lietuvių literatūros ryšius su Vakarų tradicija, XXI a. 2-ajame dešimtmetyje pagrindines Vakarų meno epochas ir kryptis jie pristatė daugiausia Lietuvos rašytojų kūriniais. Tad kitakalbiais autoriais praplėstas lietuvių literatūros kursas iš mokyklos išstūmė dalį pasaulio literatūros klasikos. Paradoksalu, kad principingai etnocentriška tarpukario bei ja sekusi XX a. paskutiniojo dešimtmečio mokykla buvo atviriausios pasaulio įvairovei: to meto vyresniųjų klasių pasaulio literatūros kurso apimtys buvo didžiausios.

Ilgalaikis vyresniųjų klasių lietuvių literatūros kanonas

Teoriniuose kanono tyrimuose keliamas klausimas, kaip ilgai ekspertų sudarytuose sąrašuose (pavyzdžiui, mokyklinėse programose) ir aktyvioje knygų rinkoje turi išsilaikyti kūrinys, kad galėtume jį vadinti kanoniniu. Kitaip tariant, kiek metų kūrinys turi būti laikomas pavyzdiniu, kad pagrįstai galėtume jį priskirti kanonui⁸. Galutinio atsakymo nėra, vis dėlto dalis kanono teoretikų svarbiausia šio fenomeno kultūrine funkcija laiko bendruomenės vertybinės sistemos perdavimą *ateities kartoms*. Vadinasi, kanonas turi galioti mažiausiai dviejų kartų sąmonėje, kad atliktų tarpgeneracinės komunikacijos funkciją. Mokyklinio kanono atveju kūrinys mažiausiai 60 metų turi išsilaikyti literatūros programoje, kad galėtume jį vadinti kanoniniu.

Šimtmečio trukmės lietuvių literatūros vyresniųjų klasių kanone (svarbiausiose programos ir vadovėlių pozicijose) be pertrūkių išsilaikė vos keli kūriniai:

Donelaičio *Metai* (parašyta 1760–1775, publikuota 1818),

Maironio *Pavasario balsai*,

Biliūno *Liūdna pasaka* (1907).

Jei pridėtume ir nepertraukiamai nuo sovietinės reokupacijos (1945) ligi šiol mokykliniame kanone esančius kūrinius, sąrašą pratęstų

Putino *Altorių šešėly*.

⁸ Matthias Beilein, „Kanonisierung und ‚invisible hand‘“, in: *Ungeplante Strukturen. Tausch und Zirkulation*, hrsg. von Maik Bierwirth, Renate Wieser, München: Fink, 2010, p. 229.

Visi minėti kūriniai pasižymi keliais semantiniais lygmenimis, gali būti siejami su skirtingais prasminiais kontekstais, todėl juos įmanu perinterpretuoti naujomis politinėmis ir ideologinėmis aplinkybėmis. Donelaičio, Maironio, Biliūno, Putino kanoninę poziciją didele dalimi lemia ir jų kaip (lietuvių grožinės literatūros, moderniosios lyrikos, psichologinio apsakymo, psichologinio intelektualinio romano) *pradininkų* vaidmuo.

Centrinę poziciją mokykliniame kanone *Metams* užtikrino ne tik pirmojo grožinio lietuvių literatūros kūrinio statusas ir poemos originalumas savojo meto kultūriniame kontekste. Šio kūrinio svarbą lietuvių kultūrai vadovėlinėse interpretacijose bandyta sustiprinti tai vainikuojant jį tautinio epo laurais (tarpukario ir šiuolaikinėje mokykloje), tai paverčiant socialinio protesto manifestu (sovietmečiu). Šie gerokai pritempti vertinimai rodo, kad nuo XX a. Lietuvos socialinės, kultūrinės ir kalbinės realybės nutolusi didaktinė XVIII a. poema be papildomos argumentacijos vargiai išsilaikytų mokyklinio kanono branduolyje. Dar didesni iššūkiai *Metų* laukia ateityje vis labiau urbanizuotos ir sekuliarizuotos Lietuvos mokykloje.

Papildomos argumentacijos nereikalauja Maironio kaip svarbiausio nacionalinio poeto statusas. Net ir kintant istoriniam pasakojimui, pokario rezistencijos kovoms kolektyvinėje atmintyje kiek užgožiant tautinio judėjimo epochos heroizmą, *Pavasario balsai* neprarado tarpukariu užimtų pozicijų mokykliniame kanone. Plataus temų spektro (patriotiniai, gamtos, meilės, religiniai eilėraščiai), aukšto emocinio dažnio, išstobulinta literatūrine kalba parašyta ir neįgudusiam skaitytojui lengvai suprantama Maironio lyrika ir šiandien, kaip prieš šimtą metų, atliepia estetinius mokinių poreikius, jausmus, kylančius ontologinius klausimus. Neskaitant sovietmečio spekuliacijų apie Maironio nusivylimą pirmosios Lietuvos Respublikos politine sistema, interpretacinis *Pavasario balsų* kanonas yra vienas stabiliausių šimto metų mokyklinės lituanistikos kontekste.

Skirtingai nei Donelaitis ir Maironis, Biliūnas niekada nebuvo centrinis mokyklinio kanono autorius (matuojant pagal privalomų kūrinių, jiems nagrinėti rekomenduojamų skirti pamokų kiekį bei vadovėlinį rašytojo svarbos literatūros tradicijai vertinimą). Nepaisant to, universalią moralinę problemiką psichologiškai niuansuotai perteikiantys ir lakoniška, įtaigia menine kalba parašyti Biliūno apsakymai per visą šimto metų laikotarpį išlaikė stabiliai aukštą kanoniškumo laipsnį. Manytume, kad centrinę *Liūdnos pasakos* vietą vidiniame rašytojo kūrybos kanone lėmė vyresniųjų klasių programose visą šimtmetį prioritetizuota istorinė tema (apysakoje vaizduojamą 1863–1864 m. sukilimą pirmosios ir antrosios Lietuvos Respublikos laikotar-

pio mokyklinė medžiaga interpretavo tautinio išsivadavimo iš carinės okupacijos, sovietmečiu – socialinės kovos aspektu).

Putino romanas *Altorių šešėly* vieną pagrindinių pozicijų vėlyvojo sovietmečio ir šiuolaikiniame vyresniųjų klasių kanone pelnė dėl savo žanro (jo porūšio). Bet kokios nacionalinės literatūros mokyklinį kanoną sunku įsivaizduoti be jauno žmogaus psichologiją, savivokos poreikius atliepiančio auklėjamojo romano. Nors istorinis Liudo Vasario vidinės dramos kontekstas (XX a. pirmos pusės Lietuvos klerikalizmo ir miesčionijos kritika) šiandien praradęs aktualumą, savojo pašaukimo paieškos ir konfliktas tarp asmeninių poreikių bei socialinių lūkesčių yra universali tema. Tiesa, istorinių realiųjų gausa, lėtas pasakojimo tempas, netolygi romano meninė kokybė (trečioji *Altorių šešėly* dalis kritikų pagrįstai vadinama silpniausia) galėtų ateityje tapti šio kūrinio mokyklinės dekanonizacijos priežastimi, bet tik tuo atveju, jei rastųsi jį pakeisti galintys kitas meniškai vertingas auklėjamasis romanas.

Tiek ilgalaikiame, tiek konkretaus laikotarpio mokykliniame kanone aki-vaizdžiai dominuoja vyrai. Viena vertus, tai lėmė objektyvi aplinkybė – moterų įsitraukimas į literatūrinę veiklą Lietuvoje iki pat XX a. antros pusės buvo gerokai mažesnis nei vyrų. Antra vertus, pastebimai mažesnę rašytojų moterų kanonizaciją galėjo lemti visuomeniškai-patriotiškai angažuota vertybinė kanono struktūra. Lietuvių autorės (su menkomis išimtimis) dažniau rašė apie asmeninius išgyvenimus, šeimos santykius ir gerokai rečiau nei rašytojai vyrai rinkosi tokias temas kaip tėvynės meilė, politinė ir socialinė priespauda, asmenybės drama istorinių lūžių fone ir pan.

Jei panagrinėtume, kurie moterų kūriniai pateko į mokyklinį kanoną, matytume, kad būtent ideologiniai, patriotiniai ar socialiniai motyvai leido joms konkuruoti su vyrais rašytojais: Žemaitės „Laimės nutekėjimo“ ciklo apsakymai sovietinėje mokykloje interpretuoti veikiau klasiniu (ne šeimos santykių) požiūriu, svarbus šios rašytojos kanonizavimo veiksnys anuomet buvo ir klerikalizmo kritika; Nėris kanone įsitvirtino ne su intymiaja lyrika, o su sovietinio patriotizmo eilėmis okupacijos metais bei tėvynės ilgesio tema posovietinėje mokykloje; Simonaitytė kanonizuota dėl lietuviybės temos (*Aukštųjų Šimonių likimas* pirmojoje Lietuvos Respublikoje) ir provokiškų „buožių“ kritikos (*Vilius Karalius* (1939–1956) sovietinėje mokykloje); Šatrijos Raganos apysakos *Sename dvare* (1922) interpretacijoje tiek pirmojoje, tiek antrojoje Lietuvos Respublikoje akcentuojamas protagonistės – lenkakalbės Žemaitijos dvarininkės – prielankumas lietuvių tautiniam judėjimui.

Itin tradiciškas lietuvių mokyklinis kanonas išlieka ir žanrų požiūriu. Antai paskutinėje mūsų analizuotoje 2011 m. vyresniųjų klasių programoje

rasime vienintelį privalomą egodokumentikos tekstą – Kudirkos atsiminimų fragmentą apie jo tautinio sąmoningumo nubudimą studijų metais. Akivaizdu, kad šis kūrinys kanonizuotas ne dėl jo meninės vertės (stiliaus požiūriu jis nusileidžia Kudirkos satyroms), o dėl šiuolaikinio mokyklinio kanono aksiologinę ašį atitinkančios temos. Asmens pareigos tautai ir valstybei nereflektuojantis, bet itin pagaviai jauno žmogaus gyvenimo tikslo paieškas perteikiantis Baranausko dienoraštis (1853–1856) ar meniškai įtaigiai negalią turinčio vaiko patirtis atskleidžianti Simonaitytės autobiografija (*...O buvo taip*, 1960) į programas ligi šiol nebuvo įtraukti. Mūsų analizuojamu laikotarpiu (iki 2018) mokykliniame vyresniųjų klasių kanone nebuvo ir nė vieno privalomo esė kūrinio, nors būtent šis žanras suklestėjo XX a. pabaigos – XXI a. pradžios lietuvių literatūroje. (Vienintelėje 2002 m. vyresniųjų klasių programoje nurodyta analizuoti bent dvi pasirinktų rašytojų esė.)

Konkrečių literatūros kryptių ir žanrų mokyklinė kanonizacija glaudžiai susijusi su literatūros skaitymo ir teksto analizės technikomis bei abitūros egzamino užduoties pobūdžiu. Kai XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje literatūrinės kompetencijas imta tikrinti literatūros teksto analize, jos pagrindų ėmė mokytį ir literatūros mokytojai. Tai sudarė prielaidas mokyklinę programą papildyti sudėtingesnės struktūros, meninės raiškos (post)modernistine lyrika, novelėmis. Nuo 2008 m. palaipsniui grįžta prie rašinio (teksto interpretacijos užduoties nebeliko 2013), kuris reikalauja atgaminti vadovėlinės žinias apie autoriaus biografiją ir kūrinio kontekstą bei sudaro galimybę egzamino metu atkartoti išmoktas kūrinio interpretacijas. Atitinkamai vyresniųjų klasių programoje ir vėl įsivyravo klasikiniai epinės poezijos ir realistinės prozos kūriniai, mat jie parankesni į socialines ir etines problemas orientuotoms literatūrinio ir samprotavimo rašinio užduotims.

Mokyklinio kanono tęstinumą šiandienos pasaulyje užtikrina ne jo konservavimas, bet nuolatinis atsinaujinimas, atliepiantis šiuolaikinės visuomenės poreikius ir iššūkius⁹. Dalyvaudamos 2022 m. patvirtintos bendrojo ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros programos atnaujinimo procese, siekėme mažinti privalomų kūrinių kiekį ir tokiu būdu įgalinti mokytojus aktyviau įsitraukti į mokyklinio kanono formavimą. Kokių rezultatų atneš minėti pokyčiai, tikimės sužinoti iš ateities kanono tyrėjų darbų.

⁹ Žr. *Canon vs Culture. Reflections on the Current Debate*, edited by Jan Gorak, New York, London: Garland, 2001; Arthur N. Applebee, Robert Burroughs, Anita S. Stevens, „Creating Community and Coherence in High School Literature Curricula“, *Research in the Teaching of English*, 2000, Vol. 34, Issue 3, p. 396–429.

VYRESNIŲ KLASIŲ LIETUVIŲ LITERATŪROS PROGRAMINIŲ AUTORIŲ LENTELĖS

Paaiškinimai:

p – projektas

• – monografinių temų autoriai

◦ – apžvalginių temų autoriai

* – pasirenkami autoriai

? – nežinomas autorių statusas, nes 1965 m. programos leidime (per neapsižiūrėjimą?) praleistas XX a. pradžios lietuvių literatūros istorijos tarpsnis

~ – negatyviai tepaminėti autoriai (dekadentai, revoliucijos šmeižikai ir pan.)

1921–1949 m. programose neskiriami monografinių ir apžvalginių temų autoriai, todėl jie visi žymimi simboliu •.

1920 m. projekte, 1921 m. programoje lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas V–VII gimnazijos (didžiosios mokyklos) klasėse.

1923, 1929 m. programose lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas V–VIII gimnazijos (aukštesniosios mokyklos) klasėse.

1936, 1937 m. projektuose, 1939 m. programoje lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas IV–VII gimnazijos (vidurinės mokyklos) klasėse.

1940 m. programoje lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas VIII–X vidurinės mokyklos klasėse.

1942 m. programoje lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas V–VIII gimnazijos (vidurinės mokyklos) klasėse.

1945–1949 m. programose nebuvo tiksliai nurodoma, kurios temos apžvalginės, kurios monografinės, bet konkretaus autoriaus kanoninį svorį rodo grafinis programos teksto skirstymas, konkrečių to autoriaus kūrinių (ne)įvardijimas, rekomenduojamas pamokų skaičius (nuo 1946).

1945–1948 m. programose lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas V–VIII gimnazijos (vidurinės mokyklos) klasėse.

1949–1961 m. programose lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas VIII–XI vidurinės mokyklos klasėse.

1963–1985 m. programose lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas IX–XI vidurinės mokyklos klasėse.

1987–1996 m. programose lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas X–XII vidurinės mokyklos klasėse.

1994 m. programos projekte XI–XII klasės kurse nenurodytas nė vienas konkretus autorius ir kūrinys, todėl šis projektas į lentelę neįtrauktas.

1999 m. programos projekte, 2002 ir 2011 m. programose lietuvių literatūros istorijos kursas teiktas XI–XII vidurinės mokyklos (III–IV gimnazijos) klasėse.

2002 ir 2011 m. programose ženklų • žymimi bendrojo kurso monografinių temų autoriai. Tik išplėstiniame kurse privalomi monografinių temų autoriai žymimi ženklų ◦.

1. Pirmoji Lietuvos Respublika, sovietų ir nacių okupacija

Autorius / Metai	1920p	1921	1923	1929	1936p	1937p	1939	1940	1942
Mažvydas				•	•	•	•		
Bretkūnas					•	•	•		
Daukša				•	•	•	•		
Sirvydas				•	•	•	•		
Donelaitis			•	•	•	•	•	•	•
Klementas					•				
Poška	•			•	•	•	•	•	•
Valiūnas				•	•	•	•		•
Stanevičius	•			•	•	•	•		•
Bohusz				•	•	•	•		•
Rėza				•					
Strazdas	•	•		•	•	•	•	•	•
Daukantas	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Valančius	•		•	•	•	•	•	•	•
Mickiewicz	•	•	•	•					
Ivinskis				•					
Baranauskas			•	•	•	•	•	•	•
Vienažindys			•	•			•	•	•
Basanavičius				•	•	•	•	•	•
Šliūpas								•	
Mačys-Kėkštas								•	
Vištelis				•					
Pietaris				•	•	•	•	•	•
Keturakis					•	•			
Maironis				•	•	•	•	•	•
Kudirka				•	•	•	•	•	•
Vaičaitis				•		•		•	•
Žemaitė				•	•	•	•	•	•
Šatrijos Ragana				•	•	•	•		•
Lazdynų Pelėda				•	•	•	•	•	•
Vileišis					•	•	•		
Smetona					•	•	•		
Jakštas					•	•	•		
Biliūnas				•	•	•	•	•	•
Vydūnas				•	•	•	•		•
Krėvė				•	•	•	•	•	•
Vaižgantas				•	•	•	•	•	•
Vienuolis				•	•	•	•	•	•
Janonis								•	
Gira					•	•			
Šeinius					•	•	•		•
Vaičiūnas					•	•			
Sruoga					•	•			
Putinas						•			
Kirša						•			
Simonaitytė						•	•		

2. Sovietų okupacija iki atlydžio

Autorius / Metai	1945	1946	1948	1949p	1950	1951	1953	1954	1955	1956
Mažvydas	•	•	•	•	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Bretkūnas	•	•	•	•	◦					
Vilentas					◦					
Daukša	•	•	•	•	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Sirvydas	•	•	•	•	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Donelaitis	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Bohusz								◦		
Poška	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Valiūnas		•	•	•						
Stanevičius	•	•	•	•	•	•		◦	•	•
Strazdas	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Klementas								◦	◦	◦
Daukantas	•	•	•	•	•	•	◦	◦	•	•
Zabitis							◦			
Tatarė							◦			
Juozapas S. Dovydaitis							◦			
Ivinskis							◦	◦	◦	◦
Aleknavičius							◦			
Valančius	•	•	•	•	•	•			◦	◦
Baranauskas	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Vienažindys	•									
Mickiewicz					•	•	◦	◦	◦	
Mačys-Kėkštas							◦	◦	◦	◦
Maironis	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Vaičaitis	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Kudirka	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Vaižgantas	•	•	•	•	•	•	•	◦	•	•
Žemaitė	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Vargšas-Laucevičius							◦	◦	◦	
Jasiukaitis							◦	◦		
Jovaras							◦	◦	◦	
Gurauskis							◦	◦	◦	◦
Matulaitis					◦					
Herbačiauskas									~	~
Lindė-Dobilas									~	~
Baltrušaitis									◦	◦
Lazdynų Pelėda					~			•	•	•
Biliūnas	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Janonis	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Rekašius									◦	◦
Kapsukas	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Vienuolis	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Sruoga	•			•						

Autorius / Metai	1945	1946	1948	1949p	1950	1951	1953	1954	1955	1956
Binkis	•	•		•	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Vydūnas	•	•								
Simonaitytė	•	•	•	•			◦	◦	◦	◦
Putinas	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Vaičiūnas	•			•						
Jonas Marcinkevičius	•	•	•				◦	◦	◦	◦
Tilvytis	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Cvirka	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Venclova	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Korsakas	•	•	•	•	•	•	•	◦	◦	◦
Salomėja Nėris	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Gira	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Montvila	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Jonas Šimkus			•	•	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Regratis				•			◦	◦	◦	◦
Maginskas							◦	◦	◦	◦
Pranskus				•						
Valsiūnienė				•	◦	◦	◦			
Mozūriūnas				•	◦		◦	◦	◦	◦
Mieželaitis							◦	◦	◦	◦
Reimeris				•	◦		◦	◦	◦	◦
Jonynas				•	◦					
Grybas				•						
Churginas				•	◦					
Gudaitis-Guzevičius				•	•	•	•	•	•	•
Jonas Dovydaitis				•	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Avyžius				•	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Dauguvietis				•						
Baltušis				•	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Macevičius					◦					
Sluckis							◦			

3. Sovietų okupacija: atlydis ir brežnevinės liberalizacijos metai

Autorius / Metai	1957p	1957	1958	1959	1960	1961	1963	1965	1966	1967	1968	1969
Mykolas Lietuvis										◦	◦	◦
Mažvydas	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Bretkūnas		◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Daukša	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Sirvydas	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Kleinas										◦	◦	◦
Rėza							◦	◦	◦	◦	◦	◦
Donelaitis	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Poška	•	•	•	•	•	•	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Stanevičius	•	•	•	•	•	•	◦	◦	◦	◦	◦	◦

Autorius / Metai	1969p	1970	1971	1975	1977	1980	1983	1985	1987
Baranauskas	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Valančius	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Vienažindys	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Mačys-Kėkštas	o	o	o	o	o				
Kudirka	•	•	•	•	•	•	o	o	o
Maironis	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Vaičaitis	•	•	•	•	•	•	o	o	o
Lazdynų Pelėda	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Bitė	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Gira	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Jasiukaitis	o	o	o	o	o				
Jovaras	o	o	o	o	o		o	o	
Vydūnas							o	o	o
Šatrijos Ragana	o	o	o	o			o	o	o
Žemaitė	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Biliūnas	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Kapsukas	o	o	o	o	o	o	o	o	
Janonis	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Vaižgantas	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Krėvė	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Sruoga	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Binkis	•	•	•	•	•	•	o	o	o
Putinas	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Vienuoelis	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Baltrušaitis	o	o	o	o					
Kirša	o	o	o	o					
Šeinius	o	o	o	o					
Savickis	o	o	o	o					
Vaičiūnas	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Boruta	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Regratis	o	o	o	o					
Jasutis	o	o	o	o					
Paukštelis	o	o							
Jonas Marcinkevičius	o						o	o	
Cvirka	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Nėris	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Montvila	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Simonaitytė	•	•	•	•	•	•	x	x	•
Tilvytis	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Gudaitis-Guzevičius	x	x	x	x	x	x	o	o	o
Venclova	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Baltušis	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Mieželaitis	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Bieliauskas	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Meras	x	x	x						

[illegible]

5. Antroji Lietuvos Respublika

Autorius / Metai	1989	1991	1993	1996	1999p	2002	2011
Mažvydas	o	o	o	o	x		•
Bretkūnas	o	o	o	o			
Daukša	o	o	o	o	x		•
Radvanas					x		•
Husovianas							o
Volanas							o
Radvila Našlaitėlis							o
Kulvietis							o
Sapiega							o
Sarbievijus					x		•
Sirvydas	o	o	o	o	x		o
Naborowski							o
Przypkowski							o
Pacas							o
Karpavičius							o
Donelaitis	•	•	•	•	•	•	•
Mickiewicz					x	•	•
Poška	o	o	o	o	x		
Strazdas	o	o	o	o	x		o
Rėza	o	o	o	o	x		
Stanevičius	o	o	o	o	x		
Daukantas	o	o	o	o	x	o	o
Baranauskas	•	•	•	•	x	o	•
Valančius	o	o	o	o		o	
Vienažindys	o	o	o	o	x		
Basanavičius	o	o	o	o			
Pietaris	o	o	o	o			
Vaičaitis	o	o	o	o	x		
Kudirka	•	•	•	•	x	o	•
Maironis	•	•	•	•	•	•	•
Petkevičaitė-Bitė	o	o	o	o			
Lazdynų Pelėda	o	o	o	o			
Gira	o						
Žemaitė	•	•	•	•	x		o
Šatrijos Ragana	o	o	o	o	x	o	o
Biliūnas	•	•	•	•		•	•
Vydūnas	o	o	o	o	x		
Šeinius	o	o	o	o	x		o
Vaižgantas	•	•	•	•	x	o	•
Krėvė	•	•	•	•	x	•	•
Sruoga	•	•	•	•	x	o	•
Putinas	•	•	•	•	x	•	•
Vienuolis	•	•	•	•	x		
Janonis	•	o					
Baltrušaitis	o	o	o	o	x		o

Autorius / Metai	1989	1991	1993	1996	1999p	2002	2011
Binkis	o	o	o	o	x	o	
Boruta	o	o	o	o			
Vaičiūnas	o	o					
Savickis			o	o	x	•	•
Mazalaitė			o	o			
Šemerys					x		
Kirša					x		
Miškinis	o	o	o	o	x		o
Brazdžionis	o	•	•	•	x		o
Aistis	o	•	•	•	x		•
Vaičiulaitis	o	o	o	o	x	o	o
Cvirka	•	•	o	o			
Nėris	•	•	•	•	x	•	•
Simonaitytė	•	•	•	•	x		
Montvila	o	o					
A. Venclova	o	o					
Tilvytis	o						
Mozūriūnas	o						
Grybas	o						
A. Jonynas	o						
Macevičius	o						
Grušas	•	•	o	•	x	o	
Mačernis	o	o	o	o	x	o	o
Krivickas				o	x		o
Glemžaitė				o			
Grinkevičiūtė			o	o	x		o
Katiliškis	o	o	o	o	x	o	•
Radauskas	o	o	o	o	x	•	•
Škėma	o	o	o	o	x	•	•
Meras							o
Nyka-Niliūnas			o	o	x	o	o
Bradūnas	o	o	o	o	x	o	o
Nagys	o	o	o	o	x		
Kėkštas				o			
Mackus	o	o	o	o	x		o
Liūnė Sutema				o	x		o
Ostrauskas				o	x		o
Landsbergis				o			
Dauguvietis	o						
Baltušis	o	o	o	x			
Avyžius	o	o	o	x			
Mikelinskas	o	o	o	x	x		
Sluckis	o	o	o				
Širvys	o	o	o	o			
Mieželaitis	o	o	o	o			o
Pocius	o	o	o	x			
Lankauskas				x			

Autorius / Metai	1989	1991	1993	1996	1999p	2002	2011
Just. Marcinkevičius	•	•	•	•	x	•	•
Baltakis	o	o	x	o	x		
Maldonis	o	o	x	o			
Degutytė	o	o	x	o	x	o	o
Vaičiūnaitė	o	o	x	x	x	x	o
Žukauskas	o	o	x	o	x		
Martinaitis	o	o	o	o	x		o
Strielkūnas	o	o	o	o	x		o
Geda				o	x	x	•
Bložė				o	x		o
Radzevičius	o	o	o	o	x	o	
Granauskas	o	o	o	o	x	x	o
Aputis	o	o	o	o	x	x	•
Vilimaitė		o	x	x	x	x	o
Gavelis			x				o
Ivanauskaitė			x				
Mušinskas			x				
Klimas			x				
Šaltenis				x		x	
P. Dirgėla				x			
Saja	o	o	o	x	x		o
Glinskis				x	x		
Miłosz							o
V. Šimkus				x		o	
Čigriejus				x			
Bernotas				x			
Juškaitis				x	x		
Baliukonė				x	x		
Kalanavičius				x			
Ramonas					x		
Juknaitė					x	x	o
T. Venclova					x	x	o
Miliauskaitė						x	o
Platelis					x		
Patackas					x		
A. A. Jonynas					x		o
Kukulas					x		
Kajokas					x	o	o
Daunys					x		
Marčėnas					x	o	o
Parulskis					x	x	o
G. Grajauskas							o
Kunčinas							o
Erlickas							o
Kalinauskaitė							o
Radvilavičiūtė							o
Ivaškevičius							o

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

Archyvai, bibliotekos, muziejai

AkKM – Akmenės krašto muziejus
 ČDM – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
 KLAVB – Klaipėdos apskrities Ievos Simonaitytės viešoji biblioteka
 LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
 LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
 LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas
 LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
 LNB – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
 LŠM – Lietuvos švietimo istorijos muziejus
 LVNA – Lietuvos valstybės naujasis archyvas
 MLIM – Mažosios Lietuvos istorijos muziejus
 MLLM – Maironio lietuvių literatūros muziejus
 RKM – Rokiškio krašto muziejus
 TIM – Trakų istorijos muziejus
 VKMV – Vinco Krėvės-Mickevičiaus memorialinis butas-muziejus
 VUA – Vilniaus universiteto archyvas
 VŽM – A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus
 ŽAM – Žemaičių muziejus „Alka“

Programos, vadovėliai, skaitinių knygos, egzaminų bilietai

AB LV XI 2 2011 – Andrius Baltuonė et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 2, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2011.
 AJ LL X 1991 – Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūra: Nuo raštijos pradžios iki tautinio sąjūdžio: mokymo priemonė X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1991.
 AJ SLL 1998 – Albinas Jovaišas, *Senoji Lietuvos literatūra: vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kaunas: Šviesa, 1998.
 AVMPR LKL IV–XI 1983 – *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1983.
 AVMPR LKL V–XI 1968 – *Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1968.
 AŽ LL 2001 – Audronė Žentelytė, *XIX amžiaus lietuvių literatūra: vadovėlis aukštesniųjų klasių moksleiviams*, Kaunas: Šviesa, 2001.
 BLMPR 1923 – *Švietimo Ministerijos aukštesniųjų ir vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų direktoriams*, Kaunas: [s. n.], 1923.
 BPr I–X 1997 – *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. I–X klasės*, sudarė Ž.[ibartas] Jackūnas, D.[arius] Kuolys, M.[eilė] Lukšienė, Vilnius: Leidybos centras, 1997.

- BPr LKL I–X 2016 – *Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa*, rengė Ona Avižininė et al., Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2016.
- BPr LKL V–XII 1989 – *Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XII klasei*, Lietuvos TSR švietimo ministerija, Kaunas: Šviesa, 1989.
- BPr LKL V–XII 1991 – *Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XII klasei*, Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija, Kaunas: Šviesa, 1991.
- BPr LKL V–XII 1993 – *Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba V–XII klasei*, Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija, Vilnius: Leidybos centras, 1993.
- BPr LKL V–XII 1996 – *Bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba V–XII klasei*, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Vilnius: Leidybos centras, 1996.
- BPr LKL XI–XII 2002 – „Lietuvių kalba (Kalbinis ir literatūrinis ugdymas)“, in: *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai XI–XII klasei*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002, p. 67–80.
- BPr LKL XI–XII 2011 – *Vidurinio ugdymo bendrosios programos: Kalbos*, 2011, prieiga internetu: https://duomenys.ugdome.lt/saugykla/bp/2016/vidurinis/Kalbos_2_priedas.pdf.
- BPrP LKL I–XII 1994 – *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos*, sudarė ir redagavo Meilė Lukšienė, Žibartas Jackūnas, Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1994.
- EB VD LL XII 1991 – E.[lena] Bukelienė, V.[iktorija] Daujotytė, *Lietuvių literatūra (1940–1988): mokymo priemonė XII klasei*, Kaunas: Šviesa, 1991.
- EB VD LL XII 1993 – E.[lena] Bukelienė, V.[iktorija] Daujotytė, *Lietuvių literatūra (1940–1955): mokomoji knyga XII klasei*, Kaunas: Šviesa, 1993.
- ELLC XI–XII 2012 – *Elektroninė lietuvių kalbos ir literatūros chrestomatija 11–12 klasei*, sudarė Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, prieiga internetu: <http://www.upc.smm.lt/naujienos/chrestomatija/>.
- IK LV XI 1 2004 – Irena Kanišauskaitė et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 1: išplėstiniam kursui, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004.
- IK LV XI 1 2011 – Irena Kanišauskaitė et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- IK LV XII 1 2012 – Irena Kanišauskaitė et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- IK LV XII 2 2012 – Irena Kanišauskaitė et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 2, Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- JA NS 3 1938 – J.[uozas] Ambrazevičius, A.[lina] Skrupskelienė, A.[ntanas] Vaičiulaitis, *Naujieji skaitymai*, d. 3, Kaunas: Sakalas, 1938.
- JB LLV 1 1957 – J.[ulius] Būtėnas, *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 1: vidurinėms mokykloms, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957.
- JB LLV 2 1958 – J.[ulius] Būtėnas, *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 2: vidurinėms mokykloms, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958.
- JR LLV IX 1968 – J.[onas] Riškus, A.[leksandra] Šalčiūtė, K.[azys] Umbrasas, *Lietuvių literatūros vadovėlis IX klasei*, Kaunas: Šviesa, 1968.
- JR LLV IX 1983 – J.[onas] Riškus, A.[leksandra] Šalčiūtė, K.[azys] Umbrasas, *Lietuvių literatūros vadovėlis IX klasei*, Kaunas: Šviesa, 1983.
- LC VIII 1952 – *Literatūros chrestomatija VIII klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, S.[alomėja] Maceikienė, L. Mičiulytė, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952.

- LC X 1952 – *Literatūros chrestomatija X klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas ir A.[ntanas] Chlebinskas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952.
- LC XI 1 2011 – *Literatūros chrestomatija 11 klasei*, d. 1, sudarė Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- LC XI 1954 – *Literatūros chrestomatija XI klasei*, antras leidimas, sudarė J.[onas] Balkevičius, J.[ovita] Čenienė, O.[na] Dabrilaite, T. Dėjus, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954.
- LKPr 1921 – „Lietuvių kalbos ir pasaulio raštijos programa“, *Švietimo darbas*, 1921, Nr. 1–2, p. 138–139.
- LKPr 1929 – „Lietuvių kalbos programa“, *Švietimo darbas*, 1929, Nr. 7, p. 650–655.
- LL IX 1968 – *Lietuvių literatūra IX klasei* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė D.[oma] Galnaitytė, Kaunas: Šviesa, 1968.
- LL X 1 1968 – *Lietuvių literatūra X klasei*, d. 1 (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė J.[onas] Vildžiūnas, Kaunas: Šviesa, 1968.
- LLC XII 1990 – *Lietuvių literatūros chrestomatija: XX a. vidurys (1940–1955): XII klasei*, sudarė Elena Bukelienė, Viktorija Daujotytė, Kaunas: Šviesa, 1990.
- LLS XI 1 1995 – *Lietuvių literatūros skaitiniai: 1900–1940: XI klasei*, d. 1, sudarė Vanda Zaborskaitė, Regina Norkevičienė, Kaunas: Šviesa, 1995.
- LLS XI 1991 – *Lietuvių literatūros skaitiniai: 1904–1940: XI klasei*, sudarė Vanda Zaborskaitė, Kaunas: Šviesa, 1991.
- LLS 1999 – *Lietuvių literatūros skaitiniai: Nuo raštijos pradžios iki XIX amžiaus vidurio*, sudarė Audronė Žentelytė, Kaunas: Šviesa, 1999.
- LLS XI 2 1996 – *Lietuvių literatūros skaitiniai: 1900–1940: XI klasei*, d. 2, sudarė Vanda Zaborskaitė, Regina Norkevičienė, Kaunas: Šviesa, 1996.
- LLS XII 1996 – *Lietuvių literatūros skaitiniai: 1940–1995: XII klasei*, sudarė Elena Bukelienė, Kaunas: Šviesa, 1996.
- LM IX 1963 – *Literatūros medžiaga IX klasei*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1963.
- LŠ LLV 3 1960 – L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 3: vidurinėms mokykloms, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1960.
- LŠ LLV XI 1971 – L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, antrasis leidimas, Kaunas: Šviesa, 1971.
- MB RMSR 1927 – Mykolas Biržiška, *Rinktiniai mūsų senovės raštai: medžiaga lietuvių raštijos mokslui aukštesniosiose mokyklose*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1927.
- MirA LL 1923 – MirA [Albinas ir Marija Iešmantos], *Lietuvių literatūros istorija su žymesniųjų kūrinių turiniais*, Kaunas, Marijampolė: Dirva, 1923.
- MM LL 1939 – Motiejus Miškinis, *Lietuvių literatūra*, d. 1: vadovėlis gimnazijų IV ir V klasmėms ir mokytojų seminarijoms, Kaunas: Spaudos fondas, 1939.
- RD LV XII 1 2004 – Regina Dilienė et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 1: išplėstiniam kursui, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004.
- ŠMPr 1931 – *Švietimo ministerijos vidurinių ir aukštesniųjų bendrojo mokslineimo ir komercijos mokyklų programos*: oficialus leidinys, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1931.
- TLL XI 2 1969 – *Tarybinė lietuvių literatūra XI klasei*, d. 2: *Poezija* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė J.[onas] Barcys, Kaunas: Šviesa, 1969.

- TLLC XI 2 1984 – *Tarybinės lietuvių literatūros chrestomatija XI klasei*, d. 2: *Poezija*, antrasis perdirbtas leidimas, sudarė Jonas Barcys, Kaunas: Šviesa, 1984.
- VD EB LL XII 1995 – Viktorija Daujotytė, Elena Bukelienė, *Lietuvių literatūra: XX a. vidurys ir antroji pusė (1940–1995)*: vadovėlis XII klasei, Kaunas: Šviesa, 1995.
- VD LE XI–XII 1 2009 – Viktorija Daujotytė et al., *Literatūros erdvės*: vadovėlis XI–XII klasei, kn. 1: *Literatūra amžių kaitoje: Nuo raštijos pradžios iki XX amžiaus*, Kaunas: Šviesa, 2009.
- VD LE XI–XII 1 2012 – Viktorija Daujotytė et al., *Literatūros erdvės*: vadovėlis XI–XII klasei, kn. 1: *Literatūra amžių kaitoje: Nuo raštijos pradžios iki XX amžiaus*, Kaunas: Šviesa, 2012.
- VD LE XI–XII 2 2009 – Viktorija Daujotytė et al., *Literatūros erdvės*: vadovėlis XI–XII klasei, kn. 2: *Tarp tradicijos ir modernumo: XX amžiaus pirmoji pusė*, Kaunas: Šviesa, 2009.
- VD LE XI–XII 4 2009 – Viktorija Daujotytė et al., *Literatūros erdvės*: vadovėlis XI–XII klasei, kn. 4: *Amžinos ir kintančios formos: XX a. antroji pusė: Drama, poezija*, Kaunas: Šviesa, 2009.
- VD LL XI 1992 – Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX amžiaus pradžia (1900–1918)*: mokomoji knyga XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1992.
- VD LL XI 1994 – Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX a. pirmoji pusė (1918–1940)*: vadovėlis XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1994.
- VD LL XI 1996 – Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia ir pirmoji pusė*: vadovėlis XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1996.
- VD LV XI–XII 1 2003 – Viktorija Daujotytė et al., *Literatūra*: vadovėlis XI–XII klasei, kn. 1, Kaunas: Šviesa, 2003.
- VD LV XI–XII 2 2004 – Viktorija Daujotytė et al., *Literatūra*: vadovėlis XI–XII klasei, kn. 2, Kaunas: Šviesa, 2004.
- VD LV XI–XII 3 2004 – Viktorija Daujotytė et al., *Literatūra*: vadovėlis XI–XII klasei, kn. 3, sudarė Giedrius Viliūnas, Kaunas: Šviesa, 2004.
- VG LL X 1966 – V.[ytautas] Galinis, *1917–1940 m. laikotarpio lietuvių literatūra X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1966.
- VG LLV X 1969 – V.[ytautas] Galinis, K.[azys] Umbrasas, L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, ketvirtasis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969.
- VMEB 1956 – *Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų žodžių bilietai 1955/1956 m. m.*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956.
- VMEB 1972 – *Vidurinio mokslo egzaminų bilietai 1971–1972 m. m.*, Kaunas: Šviesa, 1972.
- VMPr 1939 – *Vidurinių mokyklų programos*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo k-[omisi]jos leidinys, 1939.
- VMPr 1940 – *Vidurinių mokyklų programos 1940–1941 m. m.*, Kaunas: Švietimo liaudies komisariatas, 1940.
- VMPr 1942 – *Vidurinių mokyklų programos*: rankraščio teisėmis, Vilnius: Švietimo vadybos tarnybinis leidinys, 1942.
- VMPr LKL 1945 – *Vidurinių mokyklų programos 1945/1946 m. Lietuvių kalba ir literatūra. Rusų kalba*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1945.
- VMPr LKL 1946 – *Vidurinių mokyklų programos 1946/47. Lietuvių kalba ir literatūra. Rusų kalba*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1946.
- VMPr LKL 1948 – *Vidurinių mokyklų programos 1948/49. Lietuvių kalba ir literatūra*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1948.

- VMPr LKL 1950 – *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1950.
- VMPr LKL VIII–IX 1953 – *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953.
- VMPr LKL VIII–XI 1956 – *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956.
- VMPr LKL VIII–XI 1957 – *Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957.
- VMPrP 1936 – „Vidurinės mokyklos programų projektai“, *Tautos mokykla*, 1936, Nr. 14–15, p. 339–352.
- VMPrP 1937 – *Vidurinių mokyklų programos (projektai)*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo k-[omisi]jos leidinys, 1937.
- VZ LLI XI–XII 1 2000 – Vanda Zaborskaitė, *Trumpa lietuvių literatūros istorija: vidurinės mokyklos 11–12 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- VZ LLI XI–XII 2 2001 – Vanda Zaborskaitė, *Trumpa lietuvių literatūros istorija: vidurinės mokyklos 11–12 klasei*, d. 2, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- VZ LLV 1926 – V.[incas] Zajančkauskas, *Lietuvių literatūros vadovėlis (1400–1904)*, Vilnius: „Ruch“ spaustuvė, 1926.
- ZK LL 1 1931 – Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 1: *Tautosaka: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms*, Kaunas: Sakalas, 1931.
- ZK LL 2 1932 – Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 2: *Senoviniai raštai, bažnytinė literatūra ir Duonelaičio kūryba: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms*, Kaunas: Sakalas, 1932.
- ZK LL 3 1932 – Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 3: *Pirmoji XIX amž.[iaus] pusė (iki spaudos draudimo): vadovėlis aukštesniosioms mokykloms*, Kaunas: Sakalas, 1932.
- ZK LL 4 1933 – Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 4: *Spaudos draudimo laikotarpis: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms*, Kaunas: Sakalas, 1933.
- ZK LL 5 1934 – Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra*, d. 5: *XX amžius: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms*, Kaunas: Sakalas, 1934.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltiniai

Archyviniai fondai

- LCVA, f. 391 – Švietimo ministerijos fondas (chronologinės ribos: 1916–1947)
 LCVA, f. 923 – Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto fondas (1918–1940)
 LCVA, f. R-1012 – Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fondas (1944–1991)
 LCVA, f. R-629 – Švietimo vadybos (Verwaltung für das Bildungswesen) fondas (1941–1944)
 LCVA, f. R-762 – Lietuvos TSR liaudies švietimo ministerijos fondas (1940–1990)
 LCVA, f. R-898 – Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto fondas (1958–1989)
 LYA, f. 77 – Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto fondas (1902–1989)
 LLMA, f. 188 – Aleksandro Žirglio fondas (1908–1986)
 LMAVB RS, f. 165 – Mykolo Biržiškos fondas
 LŠM, f. IV-A – Lietuvos švietimo istorijos muziejaus eksponatų inventorinė knyga
 LVNA, f. 222 – Švietimo plėtotės centro fondas (1990–2009)
 VUA, f. R-856, ap. 16 – Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto nuolat saugomos bylos

Programos

- Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1971.*
Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1980.
Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1983.
Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IV–XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1985.
Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1967.
Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1968.
Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1969.
Aštuonmečių ir vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1970.
Bendrojo lavinimo mokyklos programos: Lietuvių kalba V–XII klasei, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Vilnius: Leidybos centras, 1996.

- Bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai. Kalbos XI–XII klasei*: projektas, Vilnius: Leidybos centras, 1999.
- Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai: Priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2003.
- „Lietuvių kalba“, in: *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos*, sudarė ir redagavo Meilė Lukšienė, Žibartas Jackūnas, Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1994, p. 171–201.
- „Lietuvių kalba (ir pasaulio literatūra)“, *Švietimo darbas*, 1920, Nr. 6–7, p. 24–25.
- „Lietuvių kalba (Kalbinis ir literatūrinis ugdymas)“, in: *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai XI–XII klasėms*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002, p. 67–80.
- Lietuvių kalbos ir literatūros dėstymas vidurinėje mokykloje*, parengė Donatas Sauka, Laima Abraitytė, Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija, 1990.
- Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa*, rengė Ona Avižinienė et al., Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2016.
- „Lietuvių kalbos ir pasaulio rašties programa“, *Švietimo darbas*, 1921, Nr. 1–2, p. 138–139.
- „Lietuvių kalbos programa“, *Švietimo darbas*, 1929, Nr. 7, p. 650–655.
- Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos*, sudarė ir redagavo Meilė Lukšienė, Žibartas Jackūnas, Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1994.
- Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. I–X klasės*, sudarė Ž.[ibartas] Jackūnas, D.[arius] Kuolys, M.[eilė] Lukšienė, Vilnius: Leidybos centras, 1997, p. [5].
- Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai XI–XII klasėms*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002.
- „Ryto“ draugijos Vilniaus lietuvių gimnazijos trumpoji programa 1917/18 mokslo metais, Vilnius: [s. n.], 1918.
- Švietimo Ministerijos aukštesniųjų ir vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų direktoriams*, Kaunas: [s. n.], 1923.
- Švietimo ministerijos vidurinių ir aukštesniųjų bendrojo mokslinio ir komercijos mokyklų programos*: oficialus leidinys, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1931.
- Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XII klasei*, Kaunas: Šviesa, 1987.
- Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XII klasei*, Lietuvos TSR švietimo ministerija, Kaunas: Šviesa, 1989.
- Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba ir literatūra V–XII klasei*, Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija, Kaunas: Šviesa, 1991.
- Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Lietuvių kalba V–XII klasei*, Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija, Vilnius: Leidybos centras, 1993.
- „Vidurinės mokyklos programų projektai“, *Tautos mokykla*, 1936, Nr. 14–15, p. 339–352.
- Vidurinio ugdymo bendrosios programos: Kalbos*, 2011, prieiga internetu: https://duomenys.ugdome.lt/saugykla/bp/2016/vidurinis/Kalbos_2_priedas.pdf.
- Vidurinių mokyklų programos (projektai)*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo k-[omisij]os leidinys, 1937.
- Vidurinių mokyklų programos*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo k-[omisij]os leidinys, 1939.
- Vidurinių mokyklų programos 1940–1941 m. m.*, Kaunas: Švietimo liaudies komisariatas, 1940.

- Vidurinių mokyklų programos 1945/1946 m. Lietuvių kalba ir literatūra. Rusų kalba*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1945.
- Vidurinių mokyklų programos 1946/47. Lietuvių kalba ir literatūra. Rusų kalba*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1946.
- Vidurinių mokyklų programos 1948/49. Lietuvių kalba ir literatūra*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1948.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra (Projektas)*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1949.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1950.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1951.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra IX–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1966.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1965.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1955.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasėms*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957.
- Vidurinių mokyklų programos. Lietuvių kalba ir literatūra VIII–XI klasei*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961.
- Vidurinių mokyklų programos: rankraščio teisėmis*, Vilnius: Švietimo vadybos tarnybinis leidinys, 1942.
- „Žiburio“ gimnazijos programa, Marijampolė, 1919.

Vadovėliai

- Ambrasevičius, Juozas, *Literatūros teorija: Poetika: vadovėlis vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms*, Kaunas: Sakalas, 1930.
- Ambrasevičius, Juozas, *Literatūros teorija: Poetika: vidurinėms mokykloms, ketvirtasis leidimas*, Kaunas: Sakalas, 1938.
- Baltuonė, Andrius, et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 2: išplėstiniam kursui, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004.
- Baltuonė, Andrius, et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 2, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Baltuonė, Andrius, *Vincas Krėvė: Gyvenimas ir kūryba: literatūros vadovėlis 11–12 klasei* (Mažoji serija), Vilnius: Baltos lankos, 2003.
- Biržiška, M.[ykolas], *Dainų istorijos vadovėlis*, trečiasis leidimas, Kaunas: Vytis, 1925.
- Bukelienė, E.[lena], V.[iktorija] Daujotytė, *Lietuvių literatūra (1940–1955): mokomoji knyga XII klasei*, Kaunas: Šviesa, 1993.

- Bukelienė, E.[lena], V.[iktorija] Daujotytė, *Lietuvių literatūra (1940–1988): mokymo priemonė XII klasei*, Kaunas: Šviesa, 1991.
- Būtėnas, J.[ulius], *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 1: vidurinėms mokykloms, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957.
- Būtėnas, J.[ulius], *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 2: vidurinėms mokykloms, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958.
- Čiurlionienė (Kymantaitė), Sofija, *Iš mūsų literatūros*, Kaunas: išleido Saliamonas Banaitis, 1913.
- Čiurlionienė (Kymantaitė), Sofija, *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, Voronežas: Kultūros ir švietimo sekcija, 1918.
- Daujotytė, Viktorija, *Lietuvių literatūra: XX a. pirmoji pusė (1918–1940): vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1994.
- Daujotytė, Viktorija, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia (1900–1918): mokomoji knyga XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1992.
- Daujotytė, Viktorija, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia ir pirmoji pusė: vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1996.
- Daujotytė, Viktorija, Bukelienė, Elena, *Lietuvių literatūra: XX a. vidurys ir antroji pusė (1940–1995): vadovėlis XII klasei*, Kaunas: Šviesa, 1995.
- Daujotytė, Viktorija, et al., *Literatūra: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 1, Kaunas: Šviesa, 2003.
- Daujotytė, Viktorija, et al., *Literatūra: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 2, Kaunas: Šviesa, 2004.
- Daujotytė, Viktorija, et al., *Literatūros erdvės: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 1: *Literatūra amžių kaitoje: Nuo raštijos pradžios iki XX amžiaus*, Kaunas: Šviesa, 2009.
- Daujotytė, Viktorija, et al., *Literatūros erdvės: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 1: *Literatūra amžių kaitoje: Nuo raštijos pradžios iki XX amžiaus*, Kaunas: Šviesa, 2012.
- Daujotytė, Viktorija, et al., *Literatūros erdvės: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 2: *Tarp tradicijos ir modernumo: XX amžiaus pirmoji pusė*, Kaunas: Šviesa, 2009.
- Daujotytė, Viktorija, et al., *Literatūros erdvės: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 3: *Literatūra ir gyvenimas: XX a. antroji pusė: Katastrofų literatūra ir vėlesnioji proza*, Kaunas: Šviesa, 2009.
- Daujotytė, Viktorija, et al., *Literatūros erdvės: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 4: *Amžinos ir kintančios formos: XX a. antroji pusė: Drama, poezija*, Kaunas: Šviesa, 2009.
- Dilienė, Regina, et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 1: išplėstiniam kursui, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004.
- Galinis, V.[ytautas], *1917–1940 m. laikotarpio lietuvių literatūra X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1966.
- Galinis, V.[ytautas], Umbrasas, K.[azys], *Lietuvių literatūra: vadovėlis X klasei*, 10-asis leidimas, Kaunas: Šviesa, 1982.
- Galinis, V.[ytautas], Umbrasas, K.[azys], Šepkus, L.[ionginas], *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, ketvirtasis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969.
- Galinis, Vytautas, *Lietuvių literatūra: vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1988.
- Galinis, Vytautas, *Lietuvių literatūra: vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1990.
- [Iešmanta, Albinas, Iešmantienė, Marija], MirA, *Lietuvių literatūros istorija su žymesniųjų kūrinių turiniais*, Kaunas, Marijampolė: Dirva, 1923.
- Jovaišas, Albinas, *Lietuvių literatūra: Nuo raštijos pradžios iki tautinio sąjūdžio: mokymo priemonė X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1991.
- Jovaišas, Albinas, *Senoji Lietuvos literatūra: vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kaunas: Šviesa, 1998.
- Kanišauskaitė, Irena, et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

- Kanišauskaitė, Irena, et al., *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, d. 2: išplėstiniam kursui, sudarytojai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004.
- Kanišauskaitė, Irena, et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- Kanišauskaitė, Irena, et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 2, Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- Kanišauskaitė, Irena, *Renesanso literatūra: literatūros vadovėlis 11–12 klasei* (Mažoji serija), Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Kuosaitė-Jašinskienė, Elena, Dilytė-Staškevičienė, Dalia, Bartkus, Gvidonas, *Visuotinė literatūra: mokomoji knyga X–XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1995.
- Kuzmickis, Zigmantas, *Lietuvių literatūra*, d. 1: *Tautosaka*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1931.
- Kuzmickis, Zigmantas, *Lietuvių literatūra*, d. 2: *Senoviniai raštai, bažnytinė literatūra ir Duonelaičio kūryba*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1932.
- Kuzmickis, Zigmantas, *Lietuvių literatūra*, d. 3: *Pirmoji XIX amž.[iaus] pusė (iki spaudos draudimo)*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1932.
- Kuzmickis, Zigmantas, *Lietuvių literatūra*, d. 4: *Spaudos draudimo laikotarpis*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1933.
- Kuzmickis, Zigmantas, *Lietuvių literatūra*, d. 5: *XX amžius*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1934.
- Kuzmickis, Zigmantas, *Mokyklos skaitymai*: vadovėlis I vidurinių mokyklų klasei, Kaunas: Sakalas, 1937.
- Lietuvių literatūros konspektas abiturientui: Rašytojų gyvenimas ir kūryba, kontekstai*, sudarė Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2014.
- Lisauskienė, Vida, et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 2: išplėstiniam kursui, sudarytojas Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004.
- Literatūros medžiaga IX klasei*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1963.
- Mačianskaitė, Loreta, *Antanas Škėma: literatūros vadovėlis 11–12 klasei* (Mažoji serija), Vilnius: Baltos lankos, 2003.
- Mikalajūnas, Marius, *Skaitykime Joną Biliūną: literatūros vadovėlis 11–12 klasei* (Mažoji serija), Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Miškinis, Motiejus, *Lietuvių literatūra*, d. 1: vadovėlis gimnazijų IV ir V klasėms ir mokytojų seminarijoms, Kaunas: Spaudos fondas, 1939.
- Naujokaitis, Pranas, *Lietuvių literatūra: trumpas lietuvių literatūros istorijos kursas gimnazijai*, Tübingenas: Patria, 1948.
- Rimavičiūtė, Lina, *Literatūra X klasei*, d. 2: *Neturėję teisės nutilti*, Vilnius: Alma littera, 2000.
- Riškus, J.[onas], Šalčiūtė, A.[leksandra], Umbrasas, K.[azys], *Lietuvių literatūros vadovėlis IX klasei*, Kaunas: Šviesa, 1968.
- Riškus, J.[onas], Šalčiūtė, A.[leksandra], Umbrasas, K.[azys], *Lietuvių literatūros vadovėlis IX klasei*, Kaunas: Šviesa, 1983.
- Sauka, Leonardas, *Lietuvių tautosaka: mokomoji knyga X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1993.
- Šepkus, L.[ionginas], *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 3: vidurinėms mokykloms, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1960.
- Šepkus, L.[ionginas], *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 3, trečiasis pataisytas leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1962.
- Šepkus, L.[ionginas], *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, antrasis leidimas, Kaunas: Šviesa, 1971.

- Šepkus, L.[ionginas], *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, penktasis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1976.
- Šepkus, L.[ionginas], *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, šeštasis leidimas, Kaunas: Šviesa, 1968.
- Šervenikaitė, Nijolė, *Literatūra IX klasei*, d. 1: *Amžių nugludinti rašmenys*, Vilnius: Alma littera, 1998.
- Šervenikaitė, Nijolė, *Literatūra IX klasei*, d. 2: *Nenurimstanti ieško dvasia*, Vilnius: Alma littera, 1998.
- Vaitiekūnienė, Aldona, *Lietuvių literatūra: Tautinio sąjūdžio metai: mokymo priemonė X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1989.
- Zaborskaitė, Vanda, *Trumpa lietuvių literatūros istorija: vidurinės mokyklos 11–12 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Zaborskaitė, Vanda, *Trumpa lietuvių literatūros istorija: vidurinės mokyklos 11–12 klasei*, d. 2, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Zajančkauskas, V.[incas], *Lietuvių literatūros vadovėlis (1400–1904)*, Vilnius: „Ruch“ spaustuvė, 1926.
- Žentelytė, Audronė, *XIX amžiaus lietuvių literatūra: vadovėlis aukštesniųjų klasių mokslieviams*, Kaunas: Šviesa, 2001.
- Žukas, Saulius, *K. Donelaičio „Metai“: vadovėlis 11–12 klasėms (Mažoji serija)*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Žukas, Saulius, *Literatūros teorija: Atidus skaitymas: literatūros vadovėlis 11–12 klasei*, d. 2, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Žukas, Saulius, *Literatūros teorija ir kūrinių interpretacijos: literatūros vadovėlis 11–12 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Skaitinių knygos

- Ambrasevičius, J.[uozas], Skrupskelienė, A.[lina], Vaičiulaitis, A.[ntanas], *Naujieji skaitymai I klasei*, antras pataisytas leidimas, Kaunas: Sakalas, 1938.
- Ambrasevičius, J.[uozas], Skrupskelienė, A.[lina], Vaičiulaitis, A.[ntanas], *Naujieji skaitymai*, d. 3, Kaunas: Sakalas, 1938.
- Daujotytė, Viktorija, et al., *Literatūra: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 4, sudarė Rita Tūtlytė, Kaunas: Šviesa, 2006.
- Daujotytė, Viktorija, et al., *Literatūra: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 3, sudarė Giedrius Viliūnas, Kaunas: Šviesa, 2004.
- Duonelaičio raštai*, mokykloms parinko ir paaiškino M.[ykolos] Biržiška, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija, 1918.
- Elektroninė lietuvių kalbos ir literatūros chrestomatija 11–12 klasei*, sudarė Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, prieiga internetu: <http://www.upc.smm.lt/naujienos/chrestomatija/>.
- Gaučys, P.[ovilas], Kamantauskas, V.[iktoras], *Chrestomatija prieš „Aušros“ gadynės dainių su J. Vaižganto prakalba*, Kaunas: Biržų spaustuvė, 1924.
- Iš Adomo Mickevičiaus raštų*, antras paveiksluotas leidimas, vertimus mokykloms parinko ir pertvarkė M.[ykolos] Biržiška, Kaunas: Vairas, 1927.
- Iš Adomo Mickevičiaus raštų*, d. 1, mokykloms parinko M.[ykolos] Biržiška, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidinys, 1919.
- Iš Barono poezijos*, mokykloms parinko M.[ykolos] Biržiška, Kaunas, Marijampolė: Dirva, 1924.

- Išeivijos poezija ir dramaturgija*, sudarė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Saulabrolis, 1999.
- Išeivijos proza*, sudarė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Saulabrolis, 1999.
- Kaip grįžtančius namo paukščius: išeivijos literatūros skaitiniai*, sudarė Algirdas Titus Antanaitis, Kaunas: Šviesa, 1997.
- Lietuvių literatūra IX klasei* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė D.[oma] Galnaitytė, Kaunas: Šviesa, 1968.
- Lietuvių literatūra IX klasei*, antrasis pataisytas leidimas (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė Doma Galnaitytė, Kaunas: Šviesa, 1976.
- Lietuvių literatūra X klasei*, d. 1 (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė J.[onas] Vildžiūnas, Kaunas: Šviesa, 1968.
- Lietuvių literatūra X klasei*, d. 1 (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė Jonas Vildžiūnas, Kaunas: Šviesa, 1977.
- Lietuvių literatūra X klasei*, d. 2 (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė D.[anutė] Bartulienė, I.[rena] Leimontienė, Kaunas: Šviesa, 1968.
- Lietuvių literatūra X klasei*, d. 2 (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė D.[anutė] Bartulienė, I.[rena] Leimontienė, Kaunas: Šviesa, 1977.
- Lietuvių literatūros chrestomatija: XX a. vidurys (1940–1955): XII klasei*, sudarė Elena Bukelienė, Viktorija Daujotytė, Kaunas: Šviesa, 1990.
- Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija IX klasei*, sudarė J.[onas] Riškus, Kaunas: Šviesa, 1984.
- Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija IX klasei*, sudarė Vytautas Galinis, Kaunas: Šviesa, 1989.
- Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija XI klasei*, sudarė L.[ionginas] Šepkus, Kaunas: Šviesa, 1987.
- Lietuvių literatūros skaitiniai: 1900–1940: XI klasei*, d. 1, sudarė Vanda Zaborskaitė, Regina Norkevičienė, Kaunas: Šviesa, 1995.
- Lietuvių literatūros skaitiniai: 1904–1940: XI klasei*, sudarė Vanda Zaborskaitė, Kaunas: Šviesa, 1991.
- Lietuvių literatūros skaitiniai: 1900–1940: XI klasei*, d. 2, sudarė Vanda Zaborskaitė, Regina Norkevičienė, Kaunas: Šviesa, 1996.
- Lietuvių literatūros skaitiniai: 1940–1995: XII klasei*, sudarė Elena Bukelienė, Kaunas: Šviesa, 1996.
- Lietuvių literatūros skaitiniai: Nuo raštijos pradžios iki XIX amžiaus vidurio*, sudarė Audronė Žentelytė, Kaunas: Šviesa, 1999.
- Lietuvių tautosaka* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956.
- Lietuvių tautosakos chrestomatija IX klasei*, sudarė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Kaunas: Šviesa, 1984.
- Literatūra 11 klasei: Renesansas, Barokas, Apšvieta: chrestomatija*, d. 1, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Literatūra 11 klasei: Romantizmas, realizmas, neoromantizmas: chrestomatija*, d. 2, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Literatūra 12 klasei: Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra, Nepriklausomybės laikų literatūra: chrestomatija*, d. 2, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
- Literatūra 12 klasei: XX a. vidurio modernioji literatūra, XX a. vidurio katastrofų literatūra: chrestomatija*, d. 1, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

- Literatūros chrestomatija 11 klasei*, d. 1, sudarė Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Literatūros chrestomatija 11 klasei*, d. 2, sudarė Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Literatūros chrestomatija 12 klasei*, d. 1, sudarė Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- Literatūros chrestomatija 12 klasei*, d. 2, sudarė Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- Literatūros chrestomatija IX klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, S.[alomėja] Maceikienė, L. Mičiulytė, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952.
- Literatūros chrestomatija X klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[ntanas] Chlebinskas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952.
- Literatūros chrestomatija XI klasei*, antras leidimas, sudarė J.[onas] Balkevičius, J.[ovita] Čenienė, O.[na] Dabrilaitė, T. Dėjus, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954.
- Literatūros chrestomatija XI klasei*, sudarė J.[onas] Balkevičius, J.[ovita] Čenienė, O.[na] Dabrilaitė, T. Dėjus, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953.
- Norkus, J.[onas], *Mūsų mokykla: skaitymai vidurinei mokyklai*, Kaunas: Spaudos fondas, 1928.
- Skaityniai 9: mokomoji knyga IX klasei*, sudarė Vanda Zaborskaitė, Laima Abraitytė, Kaunas: Šviesa, 1997.
- Skaitymo knyga mažiems ir dideliems: išrinktieji raštai mūsų raštininkų su jų biografijomis ir paveikslais*, sutaisė J.[uozas] Gabrys, Tilžė: Spaudė E. Jagomastas, 1908.
- Skaitymų knyga lietuvių kalbos pamokoms*, suruošė P.[etras] Klimas, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija, 1916.
- Tarybinė lietuvių literatūra XI klasei*, d. 1: *Apsakymai ir dramaturgija* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė J.[onė] Astrauskienė, R.[egina] Čepulienė, Kaunas: Šviesa, 1969.
- Tarybinė lietuvių literatūra XI klasei*, d. 1: *Apsakymai ir dramaturgija* (serija „Mokinio biblioteka“), antrasis pataisytas leidimas, sudarė Jonė Astrauskienė, Regina Čepulienė, Kaunas: Šviesa, 1978.
- Tarybinė lietuvių literatūra XI klasei*, d. 2: *Poezija* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė J.[onas] Barcys, Kaunas: Šviesa, 1969.
- Tarybinės lietuvių literatūros chrestomatija XI klasei*, d. 1: *Apsakymai ir dramaturgija*, trečiasis perdirbtas leidimas, sudarė Jonė Astrauskienė, Regina Čepulienė, Kaunas: Šviesa, 1984.
- Tarybinės lietuvių literatūros chrestomatija XI klasei*, d. 2: *Poezija*, antrasis perdirbtas leidimas, sudarė Jonas Barcys, Kaunas: Šviesa, 1984.
- Tautinio atgimimo dainiai* (serija „Mokyklos biblioteka“), sudarė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Žaltvykslė, 2007.
- Visuotinės literatūros skaityniai 9/12 klasėms*, d. 1, parengė Marius Mikalajūnas, Vilnius: Vaga, 1999.
- Visuotinės literatūros skaityniai 9/12 klasėms*, d. 2, parengė Marius Mikalajūnas, Vilnius: Vaga, 2002.

Kiti šaltiniai

- „1882. Antanas Vienuolis. 1982“, *Tarybinis mokytojas*, 1982, gruodžio 3, Nr. 28, p. 4.
- „1920 metų sausio 3–5 d. suvažiavimo Švietimo Ministerijos aukštesniųjų mokyklų reformos projektui peržiūrėti sprendimai“, *Švietimo darbas*, 1921, Nr. 1–2, p. 135–142.
- 2011–2013 metų pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2011.
- A. B., „Lietuwôs senowês paminejimas“, *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 8–10.
- „A. Sniečkaus kalba [1947]“, in: *Knyga apie Petrą Cvirką*, paruošė A.[ntanas] Venclova, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 37–43.
- „Abitūros egzaminai. Reikalavimai“, *Dialogas*, Nr. 6, 1993, vasario 12, p. 7.
- „Abitūros egzaminui – 15 autorių“, *Dialogas*, 1999, gruodžio 10, Nr. 44, p. 4.
- Abraitytė, Laima, *Atsigręžus: Iš mokytojos užrašų*, Vilnius: Margi raštai, 2016.
- Abraitytė, Laima, „Literatūrinis ugdymas šiandienos mokykloje – naujos galimybės ar paviršutiniškumo grėsmė?“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 4–8.
- Abraitytė, Laima, „Tremties ir rezistencijos literatūra“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7/8, p. 28–32.
- Abramovičius, G.[rigorijus], *Literatūros mokslo įvadas*, vertė ir lietuviškus pavyzdžius parinko Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
- Ad., „Lenkai visai be reikalo pakėlė triukšmą dėl Mickevičiaus ‚nulenkinimo‘“ (pasikalbėjimas su prof. M. Biržiška), *Lietuvos aidas*, 1930, gruodžio 10, Nr. 281 (1062), p. 2.
- Adamonienė, A.[narsija], „Apsakymo ‚Ažuolo šaknys‘ nagrinėjimas XI klasėje“, in: *Petras Cvirka mokykloje: iš mokytojų darbo patirties*, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1982, p. 31–39.
- Adomaitis, G.[ediminas], „Kai kurie Žemaitės kūrybos bruožai“, *Pergalė*, 1965, Nr. 5, p. 116–128].
- Adomavičius, Romas, „28 ‚Pavasario balsai‘“, *Tėvynės šviesa*, 1990, kovo 28, Nr. 13, p. 10.
- Agurkienė, Ingrida, Bartašavičienė, Vilma, *Estetiškasis Radauskas: biografijos, kūrybos ir interpretacijos aspektai*, Kaunas: Šviesa, 2004.
- Aitvarai*: Simono Stanevičiaus bendrijos metraštis (t. 7: Motiejus Kazimieras Sarbievijus), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- Alaunienė, Zita, „Apie skaitytojų ugdymą mokykloje, egzaminų rašinius ir absoliutų nulį“, *Metai*, 2015, Nr. 5–6, p. 120–125.
- Alaunienė, Zita, „Mokyklinis rašinys – pavadinimas, tema, problema“, *Gimtasis žodis*, 2012, Nr. 1, p. 8–16.
- Alaunienė, Zita, „Nacionalinis naratyvas. Nekompetentingas (bet pretenzingas) samprotavimas“, *Dialogas*, 2011, kovo 17, Nr. 11, p. 5, 10.
- Alekna, Viktoras, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 1, Vilnius: Vaga, 1995.
- Alekna, Viktoras, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 2, Vilnius: Vaga, 1997.
- Aleksynas, Kostas, „Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos“, *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 19: *Karinės istorinės dainos*, d. 5: *Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 28–31.
- Aleksynas, Kostas, „Tarybinės tautosakos‘ paieškos 1945–1947 metais“, *Tautosakos darbai*, 1992, t. 1 (8), p. 109–120.
- Aleksonienė, Zita, „Revoliucijos dainius“, *Tarybinė mokykla*, 1987, Nr. 9, p. 29–31.
- [Ambrzevičius, Juozas], A. J., „Kelias į mokyklų reformą“ (1933), in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. 4: *Kultūros rūpesčiai. Kultūrininkai, teatras. Mokyklos klausimais*, redakcinė komisija: Alina Skrupskelienė, Česlovas Grincevičius, Čikaga: „Į laisvę“ fondas, 1983, p. 473–477.

- Ambrazevičius, J.[uozas], „Kelias į mokyklos reformą“, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 61 (1783), p. 4.
- Ambrazevičius, Juozas, *Lietuvių rašytojai: literatūriniai straipsniai*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938.
- Ambrazevičius, J.[uozas], „Literatūra ir mokykla“, in: *Literatūros metraštis su kalendorium 1942 metams*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941, p. 212–216.
- Ambrazevičius, J.[uozas], „Nesudegintas lakštas ir neišbarstyti pelenai: Sofijos Pšibiliauskienės biografijai“, *Židinys*, 1936, Nr. 12, p. 529–534.
- Ambrazevičius, J.[uozas], „Savęs beieškant tautosakoje“, *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 10–11, p. 263–264.
- Ambrazevičius, J.[uozas], „Tautosakos autoriaus problema“, *Židinys*, 1934, t. 19, Nr. 2, p. 150–157.
- Aničas, Jonas, „Tautinės mokyklos koncepcijos raida Lietuvoje iki 1940 m.“, *Tautinė mokykla*, 1989, Nr. 12, p. 13–14.
- „Apie literatūros mokymą 1984–1985 mokslo metais (metodinis laiškas)“, *Tarybinis mokytojas*, 1984, liepos 11, Nr. 55, p. 4.
- „Aplinkraščiai“, *Lietuvos mokykla*, 1937, Nr. 4, p. 314–315.
- Areška, Vitas, „Kelias į kūrybos aukštumas“, in: *Mane jūs jusite darbe, kovojo*, sudarė Arvydas Valionis, Vilnius: Vaga, 1976, p. 206–[215].
- Areška, Vitas, „Naujausios lyrikos tendencijos“, *Tarybinė mokykla*, 1975, Nr. 1, p. 20–23; Nr. 2, p. 28–31.
- Areška, V.[itas], *Salomėja Nėris* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Šviesa, 1974.
- Areška, V.[itas], „Usnynė – epinė poema“, *Tarybinė mokykla*, 1974, Nr. 1, p. 26–29.
- „Aš juk lieku visuomet su jumis“, *Tarybinis mokytojas*, 1974, lapkričio 15, Nr. 92, p. 1, 4.
- Atsiminimai apie skulptorių Juozą Mikėną*, parengė Gražina Marija Martinaitienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2017.
- „Aukštesniųjų mokyklų reformos kelias (Švietimo Viceministro p. K. Masiliūno informacinio pranešimo direktorių suvažiavimui santrauka)“, *Tautos mokykla*, 1935, spalio 15, Nr. 20, p. 451–453.
- Auryla, Vincas, „Efektyvesnių literatūros mokymo būdų ieškant“, in: *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 1, sudarė V.[incas] Auryla, Kaunas: Šviesa, 1971, p. 3–6.
- Auryla, V.[incas], „Humanitarinė kultūra ir literatūros dėstymas mokykloje“, *Pergalė*, 1966, Nr. 2, p. 142–152.
- Auryla, V.[incas], Girdzijauskas, J.[uozas], „Lietuvių eilėdara mokykloje“, in: *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 1, sudarė V.[incas] Auryla, Kaunas: Šviesa, 1971, p. 119–152.
- Auryla, V.[incas], Girdzijauskas, J.[uozas], „Naujieji eilėdaros nagrinėjimo principai mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1969, Nr. 2, p. 23–26.
- Auryla, V.[incas], Girdzijauskas, J.[uozas], „Tekstinė S. Nėries eilėraščio analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1974, Nr. 10, p. 22–25.
- Auryla, Vincas, „Kur estetinio auklėjimo pradžia“, *Literatūra ir menas*, 1966, kovo 26, Nr. 13 (1011), p. 2, 7.
- Auryla, V.[incas], „Lietuvių literatūros dėstymo metodikos pasiekimai ir jos mokslinio tyrimo perspektyvos“, *Tarybinė mokykla*, 1968, Nr. 6, p. 17–21.
- Auryla, Vincas, „Literatūros mokymo kryptys ir metodai“, *Tarybinė mokykla*, 1983, Nr. 12, p. 32–33.
- Auryla, Vincas, „Literatūros mokymo viltys“, *Gimtas žodis*, 1989, Nr. 7, p. 1–2.

- Auryla, Vincas, „Literatūros mokslas ir mokykla“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 25–28.
- Auryla, V.[incas], „Naujausieji literatūros mokslo pasiekimai – pamokų pagrindas“, *Tarybinė mokykla*, 1970, Nr. 6, p. 20–23.
- Auryla, V.[incas], Ruseckienė, L.[iuda], „Literatūros mokslo problema pamokoje“, *Tarybinė mokykla*, 1971, Nr. 6, p. 15–18.
- Auryla, V.[incas], Ruseckienė, L.[iuda], „Probleminės užduotys ir situacijos literatūros pamokose“, *Tarybinė mokykla*, 1971, Nr. 8, p. 19–24; Nr. 9, p. 18–22.
- Auryla, V.[incas], Ruseckienė, L.[iuda], „Probleminis mokymas ir mokyklinis literatūros kursas“, *Tarybinė mokykla*, 1971, Nr. 5, p. 19–20.
- Balys, Jonas, „Tautosakos auklėjamoji reikšmė“, *Tautos mokykla*, 1937, Nr. 11, p. 253–257.
- Baliukonytė, Onė, „Atleista“ (Salomėjai Nėriai – 90), *Dialogas*, 1994, lapkričio 18, Nr. 46, p. 5.
- Baliulė, Irena, „Du Juditos Vaičiūnaitės eilėraščiai“, *Gimtas žodis*, 2009, Nr. 11, p. 7–10.
- Baliulė, Irena, Maskuliūnienė, Džiuljeta, „Rašinyje – teksto suvokimo, analizės ir interpretacijos patirtis“, *Gimtas žodis*, 2013, Nr. 11, p. 2–8; Nr. 12, p. 2–6.
- Bandzevičiūtė, Deimantė, „Kalba ir poezija Justino Marcinkevičiaus lyrikoje“, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 11, p. 29–34.
- Bareikienė, Marija, Norkevičienė, Regina, Paulauskaitė, Vaida, „Literatūros mokymo koncepcija“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 1, p. 1–6.
- Bartašiūnienė, Nijolė, *Teksto analizės mokymas*, Vilnius: Gimtas žodis, 2002.
- Bartkus, Viktoras, *Mokytojo odisėja: Puslapiai iš dienoraščio apie krašto švietimo ir istorinius įvykius*, Šiauliai: Saulės delta, 1997.
- Barzdukas, St.[asys], „Naujosios lietuvių kalbos programos projektas vidurinei mokyklai“, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 33–34, p. 632–633.
- Barzdukas, St.[asys], „Paskutiniai lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos darbai“, *Lietuvos mokykla*, 1937, Nr. 2, p. 143–148.
- Baškienė, Rasa, „D. Kuolys: nacionalinė literatūra turėtų padėti įaugti į krašto tradiciją“, *Bernardinai.lt*, 2017, birželio 2, prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2017-05-24-darius-kuolys-nacionaline-literatura-turetu-padeti-iaugti-i-krasto-tradicija/>.
- Baumilienė, Onutė, Gasparavičienė, Ramunė, Juodkienė, Jolanta, Navikienė, Digna, Matijoškienė, Laima, „Istorinio naratyvo galia Jono Radvano herojiniame epe *Radviliada*“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 7, p. 12–19; Nr. 8, p. 2–7.
- Baumilienė, Onutė, „Stoikų moralės recepcija keturiose Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus etinėse odėse“, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 9, p. 20–21.
- Beitnorienė, Danutė, „Dainuok, širdie, gyvenimą“, *Tarybinė mokykla*, 1984, Nr. 10, p. 25–28.
- Beliukienė, Danutė, „Pirmieji žingsniai į poeziją“, *Tarybinis mokytojas*, 1983, kovo 16, Nr. 21, p. 2.
- Bendrojo lavinimo mokyklos brandos egzaminų bilietai, 1992–1993 m. m.*, Kaunas: Šviesa, 1993.
- „Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija“ (2007), prieiga internetu: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.298951?jfwid=>.
- Berankienė, V., „S. Nėries kūryba mokykloje“, *Tarybinis mokytojas*, 1974, spalio 23, Nr. 85, p. 4.
- Bernotienė, Gintarė, „Vaičiūnaitė“, in: *Šaltiniai.info*, prieiga internetu: <http://www.saltiniai.info/index/details/1422>.
- Bieliauskas, Antanas, Tartilas, Zenonas, „Literatūros mokymo kasdienybė ir lūkesčiai“, *Tarybinis mokytojas*, 1987, rugpjūčio 12, Nr. 64, p. 3.

- Bigaila, V.[ytautas], „Pamokos, skirtos P. Cvirkai“, *Tarybinis mokytojas*, 1979, sausio 24, Nr. 7, p. 4.
- Bigaila, Vytautas, „Papildomos kritinės literatūros panaudojimas“, *Tarybinė mokykla*, 1985, Nr. 6, p. 30–31.
- Biliūnas, Jonas, *Raštai*, t. 1: *Proza ir poezija*, redakcinė komisija K.[ostas] Korsakas, R. Maliukevičius, M.[ycolas] Sluckis, Vilnius: Vaga, 1980.
- Binkis, Kazys, „Laiškas apie gegnes, spalius, vėjus, poeziją, poetus ir kitokius daiktus“, *Ke-turi vėjai*, 1924, Nr. 1, p. 62–63.
- Birgerė, Aistė, Šmitienė, Giedrė, „Gyvenom kaip viena šeima“ (pokalbis Janinos Degutytės 80-mečio proga su dailininke Bronislava Jacevičiūte (Jėčiūte) ir gydytoja Lena Rapalienne), *Šiaurės Atėnai*, 2008, liepos 7, p. 3–4.
- Biržiška, M.[ycolas], *Barono gyvenimas ir raštai*, Kaunas, Marijampolė: Dirva, 1924.
- Biržiška, M.[ycolas], „Dėl mokyklos kalbų klausimo“, *Švietimo darbas*, 1920, Nr. 12, p. 48–53.
- Biržiška, M.[ycolas], *Duonelaičio gyvenimas ir raštai su kalbos paaiškinimais: Priedėlis prie Duonelaičio raštų ištraukų mokyklos reikalui*, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija, 1918.
- [Biržiška, Mykolas], *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 1, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1931.
- Biržiška, M.[ycolas], *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 2, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas, 1938.
- Biržiška, M.[ycolas], „Literatūra ir jos istorija aukštesniojoje mūsų mokykloje“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 9, p. 1055–1061.
- [Biržiška, Mykolas], *M. Biržiškos Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu*, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidinys, 1921.
- [Biržiška, Mykolas], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija, 1547 m. – 1904 m.*, Kaunas: Švyturys, [1920].
- [Biržiška, Mykolas], *M. Biržiškos Mūsų raštų istorija*, antras leidimas su 37 paveikslais, d. 1: *Ligi 1864 m.*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1925.
- Biržiška, Mykolas, *Rinkiniai mūsų senovės raštai: medžiaga lietuvių raštijos mokslui aukštesniosiose mokyklose*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1927.
- Bizauskas, K.[azys], *Raštijos ir literatūros teorija*, Kaunas: Ateitis, 1918.
- „Byla 1959–1961 m.“, *Sietynas*, 1989, Nr. 4, p. 271–284.
- Bogušas, Ksaveras (Franciszek Ksawery Bohusz), „Traktatas apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią“, vertė Brigita Speičytė, in: *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831: Šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas*, t. 2, sudarė Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 201–240.
- Bordonaitė, Mira, *Draugas Matas*, Vilnius: Mintis, 1983.
- Boruta, Jonas, SJ, „XVII amžiaus pradžios krikščionių Horacijus ir mūsų dienų Lietuva“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje: tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metų jubiliejui, medžiaga*, sudarė Eugenija Ulčinaite, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 79–92.
- Brandos atestato egzaminų bilietai 1948–1949 m. m.*, Vilnius: [s. n.], 1949.
- Brandos atestato egzaminų bilietai mokykloms lietuvių dėstomąja kalba 1949/50 m. m.*, Vilnius: Lietuvos TSR švietimo ministerija, Pradinių ir vidurinių mokyklų valdyba, 1950.
- Brandos egzaminų programa 2001. Lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Nacionalinis egzaminų centras, 2000.
- Brandos egzaminų programa 2002. Lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Nacionalinis egzaminų centras, 2001.

- Bražėnas, Petras, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998.
- Brensztejn, Michał, „Mickiewicz odpolszczony“, *Przegląd Współczesny*, 1930, Rok IX, t. 35, p. 271–285.
- Brindza, Jonas, „Probleminė A. Vienuolio ‚Paskenduolės‘ analizė X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1982, Nr. 4, p. 31–34.
- Bukauskienė, Teresė, „Kūrybos ir asmenybės šviesa“, *Tarybinis mokytojas*, 1986, balandžio 4, Nr. 28, p. 4.
- Bukauskienė, Teresė, „Maironio kūryba mokykloje“, *Tarybinis mokytojas*, 1987, spalio 23, Nr. 85, p. 4.
- Bukauskienė, Teresė, „Žemaitės kūrybos kelias į mokyklą“, *Tarybinis mokytojas*, 1985, rugsėjo 27, Nr. 78, p. 4.
- Bulota, Jonas, „Nebijoję šalnų“, *Jaunimo gretos*, 1970, Nr. 4, p. 24–25.
- Būtėnas, J.[ulius], „Ar taip reikėjo išleisti Žemaitės Raštus?“, *Pergalė*, 1948, Nr. 12, p. 79–82.
- Būtėnas, J.[ulius], *Julius Janonis: Gyvenimo ir kūrybos apybraiža* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Šviesa, 1973.
- Būtėnas, Julius, *Neramūs metai*: memuarinės apybraižos, Vilnius: Vaga, 1982.
- Būtėnas, Julius, „Smūgiai ir atgaiva“, in: *Rašytojas ir cenzūra*: straipsnių ir dokumentų rinkinys, sudarė Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis, Vilnius: Vaga, 1992, p. 18–35.
- Būtėnas, Julius, „Taip gimė literatūros vadovėlis“, *Tarybinis mokytojas*, 1978, lapkričio 17, Nr. 92, p. 4.
- Būtėnas, J.[ulius], „Žemaitė“, in: *Žemaitė* (serija „Mokinio biblioteka“), antras leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957, p. 5–8.
- Būtėnas, Julius, *Žemaitė*, Kaunas: Spaudos fondas, 1938.
- Būtėnas, J.[ulius], *Žemaitės gyvenimas*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1947.
- Butnorienė, Bronislava, „Įkvepianti daina“, *Tarybinis mokytojas*, 1984, lapkričio 16, Nr. 92, p. 4.
- Chlebinskas, A.[ntanas], „Įžymioji lietuvių liaudies duka (Salomėjos Nėries mirties penktųjų metų proga)“, *Tarybinė mokykla*, 1950, Nr. 7, p. 17–21.
- Chmielowski, Piotr, *Adam Mickiewicz: Zarys biograficzno-literacki*, wyd. 3 popr., t. 1, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1901.
- Cvirka, P.[etras], *Apsakymai* (serija „Mokinio biblioteka“), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1952.
- Cvirka, Petras, *Raštai*, t. 1: *Saulėlydis Nykos valsčiuje. Kasdienės istorijos. Ažuolo šaknys*: apsakymai, parengė Vytautas Galinis, 1983.
- Cvirka, Petras, *Raštai*, t. 3: *Žemė maitintoja. Meisteris ir sūnūs*: romanai, Vilnius: Vaga, 1984.
- Cvirka, Petras, *Raštai*, t. 4: *Brolybės sėkla*: proza, neįėjusi į rinkinius, parengė Vytautas Galinis, Vilnius: Vaga, 1983.
- Cvirka, Petras, *Žemė maitintoja*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951.
- Čepienė, Irena, „Tautinės mokyklos tradicijų ištakos“, *Tautinė mokykla*, 1990, Nr. 6, p. 4–6.
- Česnulevičiūtė, P.[etronėlė], „Amžinai gyva poezija“, *Tarybinis mokytojas*, 1964, lapkričio 15, Nr. 91 (930), p. 3.
- Česnulevičiūtė, P.[etronėlė], *Vincas Krėvė* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Šviesa, 1976.
- Česnulevičiūtė, Petronėlė, „V. Krėvės ‚Dainavos šalies senų žmonių padavimų‘ poetikos bruožai“, *Tarybinė mokykla*, 1982, Nr. 10, p. 30–35.
- Čiočytė, Dalia, „Du ‚Dangaus ir žemės sūnų‘ personažai“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 12, p. 1–5.

- Čiočytė, Dalia, „Salomėjos Nėries poetinės pasaulėvokos metafizinis aspektas“, in: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*, parengė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 53–62.
- Čiurlionienė, Sofija, „Iš mūsų literatūros“ (1913), in: Eadem, *Tautos auklėjimo mintys: kultūros kritika, publicistika, viešos paskaitos, pokalbiai*, parengė Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 209–324.
- Daugirdaitė, Solveiga, „...visada buvo žmonių, su kuriais mes atvirai šnekėjomės“, Solveigos Daugirdaitės pokalbis su mokytoja ir rašytoja Vilija Terleckaite-Dailidienė (Vilė Vėl), in: *Nevienareikšmės situacijos: Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, sudarytojas Rimantas Kmita, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 349–381.
- „Dėl priemonių liaudies švietimui toliau gerinti (1966)“, in: *Nutarimai ideologiniais klausimais: Lietuvos KP Centro Komiteto nutarimų ideologiniais klausimais, priimtų 1962–1967 m. m., išdėstymai*, Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1968, p. 20–[34].
- Dailidienė, Vilija, „Atpasakoti mokiniams Maironio mitą“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 11, p. 6–7.
- Dailidienė, Vilija, Nauckūnaitė, Zita, „Stabdyti projektą – netikslinga“, *Dialogas*, 2010, gruodžio 24, p. 9–10.
- Daujotytė, Viktorija, „Apie literatūros klasiką tautos mentalinėje erdvėje“, *Dialogas*, 2012, vasario 16, Nr. 7, p. 10; vasario 23, Nr. 8, p. 10; kovo 8, Nr. 10, p. 8.
- Daujotytė, Viktorija, „Iš žodžių, esančių ir pasirodančių“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 108–127.
- Daujotytė, Viktorija, *Justinas Marcinkevičius, Salomėja Nėris, Alfonsas Nyka-Niliūnas: Mintys, pastabos, fragmentai*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunių laikystės valdovų rūmai, 2016.
- Daujotytė, Viktorija, „Ko siekė Vincas Krėvė?“, in: Vincas Krėvė, *Pas dangaus vartus: proza, drama*, sudarė Gediminas Mikelaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 5–18.
- Daujotytė, Viktorija, „Liaudies pasaulėjauta ir jos aktualizavimas Just. Marcinkevičiaus lyrikoje“, in: *Šiandienos pasaulis ir literatūra*, sudarė Margarita Dautartienė, Romualdas Grigas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 186–203.
- Daujotytė, Viktorija, *Lyrika mokykloje*, Kaunas: Šviesa, 1995.
- Daujotytė, Viktorija, *Salomėja Nėris: gyvenimo ir kūrybos skaitymai*, Kaunas: Šviesa, 1999.
- Daujotytė, Viktorija, *Salomėjos Nėries ruduo: esė, tekstų skaitymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995.
- Daujotytė, Viktorija, „Tema ar / ir tekstas?“, *Mokykla*, 1997, Nr. 8/9, p. 6–11.
- Daujotytė, Viktorija, *Žemaitė: Gyvenimo gramatika*, Vilnius: Odilė, 2019.
- Daukšienė, Ona, „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poezija: bendražmogiškosios tiesos baroko stiliumi“, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 9, p. 7–16.
- Daunys, Vaidotas, „Žodžio ir kraujo skonis“, *Jaunimo gretos*, 1984, Nr. 11, p. 6–7.
- [Dičpetris, Aleksandras], Al. Martha, „Literatūra mūsų mokyklose“, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 4 (56), p. 88–89.
- Dilienė, Reda, Bartašiūnienė, Nijolė, „Ant kokių rifų užplaukė naujasis literatūrinis rašinys?“, *Dialogas*, 2011, gruodžio 1, p. 7, 11.
- Dilienė, Regina, Žebrauskienė, Violeta, „Nemeilė iš pirmo žvilgsnio. Keletas pastabų apie lietuvių kalbos vidurinio ugdymo programos projektą“, *Dialogas*, 2010, spalio 15, p. 1, 4, 6.
- Dilienė, Regina, Žebrauskienė, Violeta, „Programos projektas, arba Brisiaus galas...“, *Dialogas*, 2009, birželio 26, Nr. 26, p. 8.

- Dilytė, Dalia, „K. Donelaičio „Metų hiperbolės“, *Gimtas žodis*, 2004, Nr. 1, p. 18–21.
- Dilytė, Ona, „XVII amžiaus poeta laureatus“, *Dialogas*, 1995, spalio 20, Nr. 42, p. 4.
- Dobilas, J.[ulijonas], „Lektūra ir literatūros nagrinėjimas mokykloje“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 9, p. 1117–1173.
- Dobranskienė, R.[omualda], „Literatūrinė pažintis devintojoje“, *Tarybinis mokytojas*, 1971, rugsėjo 10, Nr. 73, p. 3.
- Drąsutavičienė, D.[alia], *K. Donelaičio kūryba vakarinės mokyklos devintoje klasėje: medžiaga lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kvalifikacijos tobulinimosi kursams*, LTSR švietimo ministerija, Vilnius: 1978.
- Dzikaitė, Jurga, „Per kalbą, literatūrą, kultūrą galima atkurti Pasaulį. Apie lietuvių kalbos vidurinio ugdymo bendrosios programos projektą“, *Dialogas*, 2010, spalio 29, Nr. 38, p. 5.
- Eitminavičius, Stepas, „Lauktas vadovėlis“, *Dialogas*, 1994, spalio 21, Nr. 42, p. 5.
- Gabrys, J.[uozas], *Lietuvių literatūros apžvalga*, d. 1, Kaunas: Švento Kazimiero draugija, 1913.
- Gabrys, J.[uozas], *Lietuvių literatūros apžvalga*, d. 2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1916.
- Gaigalaitė, Aldona, *Mūsų karo meto mokytojai*, Vilnius: Vaga, 2000.
- Galinis, Vytautas, „[J. Janonio tradicija ir pažangieji poetai]“, in: *Julius Janonis literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Sigitas Renčys, Vilnius: Vaga, 1978, p. 266–270.
- Galinis, Vytautas, „Keletas literatūros mokymo klausimų“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 4, p. 35–36.
- Galinis, Vytautas, „Paaiškinimai“, in: Petras Cvirka, *Raštai*, t. 1: *Saulėlydis Nykos valsčiuje. Kasdienės istorijos. Ažuolo šaknys*: apsakymai, parengė Vytautas Galinis, 1983, p. 499–509.
- Galinis, Vytautas, „Paaiškinimai“, in: Petras Cvirka, *Raštai*, t. 3: *Žemė maitintoja. Meisteris ir sūnūs*: romanai, Vilnius: Vaga, 1984, p. 369–381.
- Galinis, V.[ytautas], „Petras Cvirka (1909–1947)“, in: *Petras Cvirka* (serija „Mokinio biblioteka“), trečias leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958, p. 5–[8].
- Galinis, Vytautas, „Petras Cvirka“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 3: *Kapitalizmo epocha (1917–1940)*, d. 2, redagavo K.[ostas] Korsakas, B.[ronius] Pranskus, Vilnius: Mintis, 1965, p. 234–282.
- Galinis, Vytautas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.
- Galinis, V.[ytautas], *Petro Cvirkos apsakymai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.
- Galinis, Vytautas, „S. Nėris ir lietuviškasis neoromantizmas“, in: *Mane jūs jausite darbe, kovoje*, sudarė Arvydas Valionis, Vilnius: Vaga, 1976, p. 198–205.
- Ganusauskienė, Audronė, Žuklijienė, Zina, *Lietuvių kalba humanitarinėje gimnazijoje*, Vilnius: Gimtas žodis, 1996.
- Gasiliūnas, Virginijus, „Kas galite – imkitės“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 10, p. 5.
- Gineitis, L.[eonas], „K. Donelaitis“, in: *K. Donelaitis* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956, p. 5–8.
- Gineitis, L.[eonas], *Kristijono Donelaičio „Metai“*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.
- [Gineitis, Leonas], „Maironis“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2: *Kapitalizmo epocha (1861–1917)*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 204–278.

- Gineitis, Leonas, „Šis tas iš atsiminimų apie Kostą Korsaką“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 22: *Kostas Korsakas*, parengė Vytautas Galinis, Vytautas Kubilius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, p. 88–[94].
- Girčys, V., „Ar taip reikia suprasti Cvirką?“, *Tarybinis mokytojas*, 1958, birželio 8, Nr. 46 (259), p. 2.
- Girnias, Juozas, *Juozas Brazaitis – mokslininkas* (Atspaudas iš L. K. M. Akademijos Suvažiavimo darbų X t. 31–57 p.), Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1984.
- „Gyvas poetės atminimas“, *Tarybinis mokytojas*, 1974, lapkričio 27, Nr. 95, p. 4.
- Gliožerienė, Loreta, „Kaip gebu analizuoti eilėraštį?“, *Dialogas*, 2001, kovo 30, Nr. 13, p. 10.
- Golubkovas, V.[asilijus], *Literatūros dėstymo metodika*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, vertė V.[aclovas] Šiugždinis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956.
- Golubkovas, V.[asilijus] V., *Literatūros dėstymo metodika*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952.
- Grabliauskienė, M., „J. Janonio asmenybė ir kūryba, ugdant komunistinius įsitikinimus“, *Tarybinė mokykla*, 1973, Nr. 5, p. 30–33.
- Grigaitis, Mindaugas, „Chuntos ar tautos pasakojimas?“, *Dialogas*, 2013, lapkričio 28, Nr. 44, p. 1–5.
- Grigėnienė, G.[enovaitė], „Rašytojo internacionalisto žodis“, *Tarybinis mokytojas*, 1977, spalio 5, Nr. 80, p. 2.
- Grigėnienė, G.[enovaitė], „Salomėjos Nėries poezijos meninio vaizdo suvokimo ugdymas“, in: *Salomėja Nėris mokykloje: iš mokytojų darbo patirties*, sudarė J.[onas] Linkevičius, R.[egina] Norkevičienė, E.[ufemija] Savickaitė, Kaunas: Šviesa, 1977, p. 48–55.
- Gudaitis, „Duonelaičio „Metų“ poemos istorija“, *Srovė*, 1932, balandžio 9, Nr. 6, p. 2.
- Gumbinaitė, Valerija, „Ateistinis moksleivių auklėjimas, einant Žemaitės kūrybą X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1980, Nr. 7, p. 43–45.
- Gurskaitė, M., „Literatūrinis mokymas ir komunistinis mokinių auklėjimas“, *Tarybinė mokykla*, 1972, Nr. 9, p. 15–18.
- Gustainienė, Marytė, „Radviliada' 11 klasėje“, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 9, p. 30–34.
- Gvildys, J.[urgis], „Simanas Daukantas (jo mirties 60 metų sukaktuvės paminint“, *Lietuvos mokykla*, 1924, Nr. 12, p. 548–550.
- Iešmantaitė, Agnė, „Pratarmė“, in: Vincas Krėvė, *Dainavos padavimai* (serija „Mokyklos biblioteka“), parengė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Žaltvykslė, 2005, p. 5–8.
- „III respublikinės lituanistų konferencijos „Literatūra mokykloje: pokyčiai ir požymių sankirtos“ rezoliucija“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 30–31.
- Inčiūra, Kazys, *Žemaitė: 6 paveikslų pjesė*, Vilnius: Vaga, 1964.
- „Iš Julijono Lindės-Dobilo literatūros pamokų užrašų. Adomas Mickevičius“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 11, p. 31–35; Nr. 12, p. 30–35.
- „Iš miesto, mieste, apie miestą“, medžiagą parengė Kauno „Rasos“ gimnazijos lituanistės L. Martišienė ir B. Kuklierienė, *Dialogas*, 2001, vasario 9, Nr. 6, p. 10.
- Ivanovas, P.[etras], „P. Cvirka – kapitalistinės Amerikos demaskuotojas“, *Literatūra ir menas*, 1951, birželio 3, Nr. 23 (241), p. 4.
- Įkalinta jaunystė: Šakių gimnazijos mokinių kovos ir kančių kelias*, sudarė Jonas Augustaitis, Danutė Stalgytė-Matusevičienė, Marijampolė: Ramona, 2000.
- „J. Dobilo pamokų literatūros užrašai“, *Panevėžio balsas*, 1928, lapkričio 22, p. 2.
- Jakštas, Adomas, „Kas įkvėpė A. Baronui „Anykščių šilėlį““, in: *Gabija: rinktinė knyga, pakuota Lietuvos dainiaus vyskupo Antano Baranaucko atminimui*, Krokuva: Gebethnerio & Co knygynas, 1907, p. 24–25.

- Jakštas, Adomas, „Maironies lyrika“, *Draugija*, 1922, Nr. 5–6, p. 201–217.
- Jakštas, A.[domas], *Mūsų naujoji literatūra (1904–1923)*, t. 2: *Mūsų naujoji prozos literatūra (1904–1923)*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1923.
- Janonis, Julius, *Raštai*, redakcinė komisija: Algimantas Baltakis, Vytautas Kubilius, Vacys Reimeris, parengė Juozas Misevičius, Vilnius: Vaga, 1981.
- Janušauskienė, Vilija, „Vadovėlio (ne)laisvė“, *Gimtas žodis*, 1996, Nr. 5, p. 32–38.
- Jasaitis, J.[uozas], *Petras Cvirka* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Šviesa, 1979.
- Jasaitis, J.[uozas], *Žemaitė: Gyvenimo ir kūrybos apybraiža*, Kaunas: Šviesa, 1972.
- [Jonynas, Antanas], „Lietuvių liaudies lakštingala“, *Tarybinis mokytojas*, 1954, lapkričio 18, Nr. 46 (51), p. 2.
- Jonynas, A.[ntanas], „Tėvynės meilės dainius“, *Pergalė*, 1957, Nr. 7, p. 82–94.
- Jovaišas, Albinas, *Kristijonas Donelaitis: Mažosios Lietuvos dainius*, Kaunas: Šviesa, 1992.
- Jovaišas, Albinas, „Kuo pradėti lietuvių literatūros istoriją? (Kvietimas diskutuoti)“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 4)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 9–21.
- Jovaišas, Albinas, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969.
- Judelevičius, D.[ovydas], *Petras Cvirka satyrikas*, Vilnius: Grožinės literatūros leidykla, 1958.
- Julius Janonis literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Sigitas Renčys, Vilnius: Vaga, 1978.
- Jurginis, J.[uozas], „Lietuvos TSR istorijos periodizacijos klausimu“, *Tarybinė mokykla*, 1950, Nr. 1, p. 33–36.
- Jurginis, Juozas, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, Vilnius: Vaga, 1965.
- Jurgutienė, Aušra, „Istorija reikalauja ne gailesčio, o supratimo“, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 4, p. 23–28.
- Jurgutienė, Aušra, „Romantizmas“, *Gimtas žodis*, 1997, Nr. 7, p. 11–14.
- Justino Marcinkevičiaus pamokos*, sudarė Stepas Eitminavičius, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2012.
- Juškienė, Vilieta, „Iš sopulio gimusi rauda“, *Gimtas žodis*, 2004, Nr. 11, p. 14–17.
- K. A., „Apie tautosaką“, *Šviesos keliai*, 1931, Nr. 8, p. 513–514.
- K. A., „Duonelaičio ‚Metai‘ ir Tomsono ‚Metų daly‘“, *Švietimo keliai*, 1931, Nr. 6, p. 395–400.
- Kaip mokyta literatūros*, parengė Stasė Matulaitienė, Kaunas: Šviesa, 1997.
- „Kaip televizija talkins mokyklai“, *Tarybinis mokytojas*, 1987, rugsėjo 4, Nr. 71, p. 4.
- „Kaip Žemaitė su paukščiais per Atlantą skrido“: pokalbis su Vašingtono universiteto Sietle afilijuotąja profesore Violeta Kelertiene ir rašytoja Birute Putrius, parengė Žydronė Kolevinskienė, *Colloquia*, 2020, t. 44, p. 171–188.
- Kalėda, Algis, „Epikos pasaulio savitumas“, *Darbai ir dienos*, 2003, t. 35, p. 107–115.
- Kalėda, Algis, „Komizmo bruožai romane ‚Meisteris ir sūnūs‘“, in: *Petras Cvirka – mūsų amžininkas*, sudarė Marina Baublienė, Vilnius: Vaga, 1979.
- [Kalnius, Alfonsas], „Žemaitės Raštų tekstai“, in: *Žemaitė, Raštai*, t. 1, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948, p. 501–536.
- [Kapsukas, Vincas], „Jono Biliūno biografija“, in: V.[incas] Kapsukas, *Raštai*, t. 5, Vilnius: Vaga, 1962, p. 339–470.
- Kapsukas, V.[incas], „Julius Janonis – pirmasis lietuvių proletarinis poetas“, in: J.[ulius] Janonis, *Raštai*, [Kaunas]: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1945, p. 13–31.
- [Kapsukas, Vincas], „Metinės sukaktuvės nuo J. Janonio mirties“, in: V.[incas] Kapsukas, *Raštai*, t. 7, Vilnius: Vaga, 1964, p. 302–307.
- „Kas kurs Lietuvos istorinį pasakojimą?“, parengė Astrida Petraitytė, *Literatūra ir menas*, 2012, gruodžio 21, Nr. 47, p. 6–13.

- Katinienė, Bronė, *Ilga kelionė*: atsiminimų fragmentai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.
- „Keli žvilgsniai į Lietuvių kalbos vidurinio ugdymo programos projektus“, *Gimtas žodis*, 2010, Nr. 11, p. 19–20.
- Kažukauskaitė, Ona, „Maironis ir Maironiai, Maironiškiai“, *Kalbos kultūra*, 2012, t. 85, p. 113–120.
- Klimantavičienė, Nijolė, „Ko reikia literatūrai mokykloje?“, *Dialogas*, 1999, vasario 12, Nr. 6, p. 6.
- Kliuvienė, Genovaitė, „Žvilgsnis į Henriko Radausko eilėraščių „Gėlės audroj““, *Dialogas*, 2000, balandžio 21, Nr. 16, p. 4.
- Kmita, Rimantas, „Justinas Marcinkevičius“, in: *Elektroninė lietuvių kalbos ir literatūros chrestomatija 11–12 klasei*, sudarė Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 2358–2362.
- Knyga apie Petrą Cvirką*, paruošė A.[antanas] Venclova, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949.
- „Konferencija „Literatūra mokykloje: pokyčiai ir požiūrių sankirtos““, *Dialogas*, 1999, vasario 12, Nr. 6, p. 1, 6.
- Kontrimas, Julius, „Startas – rašinys“, *Dialogas*, 1991, birželio 7, Nr. 23, p. 1.
- Korsakas, K.[ostas], „Aktualieji donelaitikos uždaviniai“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 7: *Kristijonas Donelaitis*: pranešimai, straipsniai, archyvinė medžiaga, redakcinė kolegija: K.[ostas] Doveika (atsakingasis redaktorius), V. Drotvinas, L.[eonas] Gineitis, J.[urgis] Lebedys, Vilnius: Vaga, 1965, p. 9–54.
- [Korsakas, Kostas], „Kovos ir pergalės poetė“ (1945), in: Idem, *Literatūra ir kritika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 344–372.
- [Korsakas, Kostas], „Kristijonas Donelaitis“ (1942), in: Idem, *Prieš amžinąjį priešą*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1945, p. 43–60.
- [Korsakas, Kostas], „Kristijonas Donelaitis ir jo „Metai““ (1943), in: Idem, *Literatūra ir kritika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 127–138.
- Korsakas, Kostas, „Paminklas Žemaitėi“, in: *Žemaitė literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Rimantė Umbrasaitė, Vilnius: Vaga, 1985, p. 289–292.
- Korsakas, Kostas, „Poeto šlovė“, in: *Julius Janonis literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Sigita Renčys, Vilnius: Vaga, 1978, p. 283–287.
- Korsakas, K.[ostas], „Pratarmė“, in: L.[eonas] Gineitis, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 3–[4].
- Korsakas, K.[ostas], „Salomėja Nėris – tarybinė poetė“, *Tarybinė mokykla*, 1948, Nr. 11, p. 19–23; Nr. 12, p. 6–17.
- [Korsakas, Kostas], J. Radžvilas, „V. Krėvė – lietuvių literatūros klasikas“, *Lietuvos žinios*, 1936, gruodžio 23, Nr. 264 (5265), p. 5.
- Korsakas, Kostas, „V. Krėvė-Mickevičius“, in: Vincas Krėvė, *Apsakymai ir padavimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 5–[16].
- Korsakas, K.[ostas], „Vincas Mykolaitis-Putinas“, *Pergalė*, 1953, Nr. 1, p. 115–121.
- [Korsakas, Kostas], „Žemaitė“ (1947), in: Idem, *Literatūra ir kritika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 147–170.
- Korsakas, Kostas, „Žemaitės palikimą kaupiant (Vietoj įvado)“, in: *Literatūra ir kalba*, t. XII: *Žemaitė*: archyvinė medžiaga, atsiminimai, straipsniai, vyr. redaktorius K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 7–[32].
- Korsakas, Kostas, „XVI a. vidurio raštija“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: *Feodalizmo epocha*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 73–95.

- Kossu-Aleksandravicius, Jonas, „Cztery kroki wolnej Litwy“, *Wiadomości Literackie*, 1934, Nr. 12, p. 3.
- Kostkevičiūtė, I.[rena], Rabačiauskaitė, A.[urelija], „Argi taip reikia aiškinti Liudo Vasario charakterį?“, *Literatūra ir menas*, 1956, gegužės 26, Nr. 22 (500), p. 2.
- Kostkevičiūtė, Irena, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: Eadem, *Literatūros dienovidžiai*, Vilnius: Vaga, 1964, p. 67–106.
- Krėvė, V.[incas], *Skirgaila: keturių dalių istorijos drama iš senovės lietuvių gyvenimo, antras leidimas*, Kaunas: Spaudos fondas, 1938.
- Krėvė, V.[incas], *Skirgaila. Mindaugo mirtis*, Vilnius: Vaga, 1967.
- Krėvė, Vincas, *Pas dangaus vartus*: proza, drama, sudarė Gediminas Mikelaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.
- Krivickas, Jonas, „Ar pažįstame Julij Janonį?“, *Dialogas*, 1996, balandžio 5, Nr. 14, p. 4.
- Krivickas, Jonas, „Kūrinio ‚Egzaminai‘ interpretacija“, *Dialogas*, 1999, vasario 26, Nr. 8, p. 11.
- [Krupavičius, Mykolas], „Kokia mums reikalinga mokykla“, *Draugija*, 1919, Nr. 4–6, p. 205.
- Kruševičiūtė, Aldona, „Kieno Maironis?“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 11, p. 29–35.
- Kubilius, Vytautas, *Adomas Mickevičius: Poetas ir Lietuva*: apybraiža, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998.
- Kubilius, Vytautas, *Adomo Mickevičiaus Lietuva*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1999.
- Kubilius, Vytautas, *Dienoraščiai. 1945–1977*, parengė Janina Žėkaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 327–412.
- [Kubilius, Vytautas], „Dramatizmas V. Mykolaičio-Putino poezijoje“, in: Idem, *Naujų kelių beieškant*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 296–332.
- Kubilius, V.[ytautas], *Julius Janonis*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
- Kubilius, Vytautas, „Kai į šiaurę ešelonai ėjo...“, in: *Tremtinio Lietuva*: eilėraščiai, sudarė Juozas Laurušas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 5–6.
- Kubilius, Vytautas, „Lietuvių prozos modernizuotojas“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 4, p. 7–8.
- Kubilius, Vytautas, „Poetinės dramos analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1984, Nr. 6, p. 27–30.
- Kubilius, Vytautas, *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga, 1990.
- Kubilius, Vytautas, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996.
- Kuklierienė, Birutė, „Tėviškė Justino Marcinkevičiaus lyrikoje“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7–8, p. 43–45.
- Kuklys, Algis, „Ir kūryba, ir gyvenimu (S. Nėries dienoraščius sklaidant)“, *Tarybinis mokytojas*, 1984, lapkričio 14, Nr. 91, p. 4.
- Kuodys, L.[eonas], „Iniciatyvos ir aktyvumo skatinimas mokykloje“, *Vairas*, 1932, Nr. 5, p. 95–97.
- Kuodys, L.[eonas], „„Pono Tado“ ir „Anykščių šilelio“ miškas (Medžių sodinimo proga)“, *Mokslo dienos*, 1937, Nr. 5, p. 293–299.
- Kuolys, Darius, „Apie junges, išsakinijimą ir mokyklinę lituanistiką“, in: Idem, *Apie Respubliką: Iš archyvų ir ambonų*, Vilnius: Odilė, 2022, p. 348–358; skelbta: *Bernardinai.lt*, 2013, spalio 8.
- Kuolys, Darius, „Ar įvyks lituanistikos renesansas?“, parengė Lizeta Lozuraitytė, *Dialogas*, 2009, gruodžio 4, Nr. 44, p. 5–10.
- Kuolys, Darius, „Donelaitis“, in: *Šaltiniai.info*, prieiga internetu: <http://www.saltiniai.info/index/details/965>.
- Kuolys, Darius, „Istorija ir pilietinė visuomenė“, *Kultūros barai*, 2005, Nr. 10, p. 2–5.
- Kuolys, Darius, „Kaip seksime Lietuvos istorinį pasakojimą?“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2009, Nr. 2, p. 73–96.

- Kuolys, Darius, „Kristijonas Donelaitis“, in: *Literatūra 11 klasei*: chrestomatija, d. 1, sudarytoja Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 325–336.
- Kuolys, Darius, „Lietuvių kultūros istorija kaip bendruomenės sąmoningumo dirbtuvė“, *Athena*, 2011, Nr. 7, p. 44–52.
- Kuolys, Darius, „Lietuvos pasakojimas mokykloje: kodėl ir kaip jį pasakojame?“, in: Idem, *Apie Respubliką: Iš archyvų ir ambonų*, Vilnius: Odilė, 2022, p. 359–368; skelbta: *Bernardinai.lt*, 2014, lapkričio 15.
- Kuolys, Darius, „Lituania Lietuvos valstybėje: pamatų ar pakelės akmuo“, in: Idem, *Apie Respubliką: Iš archyvų ir ambonų*, Vilnius: Odilė, 2022, p. 462–472.
- Kuolys, Darius, „Mokykla ir laisvė“, in: Idem, *Apie Respubliką: Iš archyvų ir ambonų*, Vilnius: Odilė, 2022, p. 339–347.
- Kuolys, Darius, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus“, in: *Elektroninė lietuvių kalbos ir literatūros chrestomatija 11–12 klasei*, sudarė Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 239–241.
- Kuolys, Darius, „Nacionalinė literatūra turėtų padėti jaugti į krašto tradiciją“, in: Idem, *Apie Respubliką: Iš archyvų ir ambonų*, Vilnius: Odilė, 2022, p. 369–378.
- Kuolys, Darius, „Nebūkime kategoriški – bandykime jungti“, *Dialogas*, 2011, spalio 27, Nr. 39, p. 3.
- Kuolys, Darius, „Senoji literatūra tautinėje mokykloje“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7/8, p. 15–17.
- Kuosaitė, E.[lena], „Kapitalistinės Amerikos kritika Žemaitės kūryboje“, *Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto mokslo darbai*, t. 5: *Istorijos-filologijos mokslo darbai*, t. 1, 1955, p. 137–151.
- Kuzmickas, Vincas, „Poezijos mįslė“, in: *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatija IX klasei*, sudarė Jonas Riškus, Vilnius: Šviesa, 1984, p. 69–77.
- Kuzmickis, Zigmantas, „A. Mickevičius ir mes (Pono Tado 100 metų sukaktuvių proga)“, *Vairas*, 1934, Nr. 5, p. 77–81.
- Kuzmickis, Zg. [Zigmas], „Gyvenimo problema Duonelaičio kūryboje“, *Švietimo darbas*, 1930, Nr. 2, p. 145–151.
- Kuzmickis, Zgm. [Zigmas], „V. Krėvė – lietuviškos dvasios reiškėjas“, *Šviesos keliai*, 1932, Nr. 2, p. 93–97.
- Kuzmickis, Zigmantas, „Kalba, literatūra ir tauta“, *Tautos mokykla*, 1938, Nr. 17, p. 391–396.
- Kuzmickis, Zigmantas, „Literatūra mokykloje“, *Vairas*, 1932, Nr. 3, p. 394–397.
- Kuzmickis, Zigmantas, „Maironis ir lietuviškasis romantizmas“, *Vairas*, 1932, Nr. 9, p. 459–476.
- Kuzmickis, Zigmantas, „Pamokos organizavimo klausimu“, *Vairas*, 1934, Nr. 7, p. 337–340.
- Kuzmickis, Zigmantas, „Ties mokymo ir auklėjimo problema“, *Vairas*, 1937, Nr. 12, p. 468–471.
- Kuzmickis, Zigmantas, „Vincas Krėvės kūryba“, *Vairas*, 1931, Nr. 12, p. 517–521.
- Kuzmickis, Z.[igmas], „Konradas Valenrodas amžiaus perspektyvoje (1827.I–1927.I)“, *Iliustruoti Lietuva*, 1927, sausio 29, Nr. 4 (57), p. 25–27.
- [Kuzmickis, Zigmas], Z. K-is, „Konradas Valenrodas – lietuvių karžygys (Konrado Valenrodo 100 metų sukaktuvėms)“, *Trimitas*, 1927, Nr. 6, p. 183–187.
- Kuzmickis, Z.[igmas], „Laboratorinis literatūros dėstymo metodas“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 9, p. 1062–1074.
- Kūrybos studijos ir interpretacijos: Jonas Biliūnas*, sudarė Marius Mikalajūnas, Vilnius: Baltos lankos, 2002.
- Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

- Kvedaravičienė, Jadvyga, „Kontrpropaganda per lietuvių literatūros pamokas“, *Tarybinė mokykla*, 1986, Nr. 2, p. 27–28.
- Kvederaitis, J., „Literatūros mokytojo rūpesčiai“, *Literatūra ir menas*, 1966, gegužės 28, Nr. 22 (1020), p. 2–3.
- Kvietkauskas, Mindaugas, „Lituanistinio švietimo kryptys: kaip peržengti globalizacijos ir tautiškumo konfliktą?“, *Literatūra ir menas*, 2014, gegužės 9, Nr. 19, p. 6–10.
- Kvietkauskas, Mindaugas, „Mokykla privalo išlikti sveikai konservatyvi“, *Dialogas*, 2010, gruodžio 31, Nr. 47, p. 5.
- Kvietkauskas, Mindaugas, „Žalias siūlas rinkotinei surišti“, in: Salomėja Nėris, *Tolimas sapnas*, sudarytojas Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 8–19.
- „Laisvė nesirinkti“, *Dialogas*, 2010, gruodžio 31, Nr. 47, p. 3, 13.
- Lankutis, J.[onas], *Lietuvių dramaturgija: kritikos etiudai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- Lankutis, Jonas, „Mažvydas – antroji trilogijos dalis“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 209–227.
- Lankutis, J.[onas], *Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- Lankutis, J.[onas], *V. Mykoliaičio-Putino kūryba*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961.
- [Lankutis, Jonas], „Vincas Krėvė-Mickevičius (1882–1954)“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 3, d. 1: *Kapitalizmo epocha (1917–1940)*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 280–334.
- Latviešu literatūras vēsture*, d. 1: Mācību grāmata vidusskolai, sarakstījis autoru kolektīvs, M. Gailes un H. Grases redakcijā, Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība, 1958.
- Laucė, J.[onas], „Žemaitės raštų kalbos ir stiliaus analizė vidurinėje mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1956, Nr. 7, p. 23–28.
- Laurinčiukienė, Lidija, „Individualiųjų programų konkursas“, *Dialogas*, 1995, birželio 30, Nr. 26, p. 9.
- Lazauskas, Vitas, Semaškaitė, Janina, „Lituanistės nerimas ir viltys“, *Tarybinis mokytojas*, 1988, birželio 15, Nr. 48, p. 1.
- Lebedys, Jurgis, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslas, 1977.
- Leimontienė, Irena, „Literatūros egzaminas žodžiu“, *Tarybinis mokytojas*, 1969, sausio 24, Nr. 7, p. 3.
- Leleivienė, Rita, „Lietuvių kalbos teminis planas XI klasei (išplėstinis kursas)“, *Gimtas žodis*, 2002, Nr. 11, p. 30–35.
- „Liaudies švietimą – į persitvarkymo uždavinių lygį“, *Tarybinis mokytojas*, 1988, birželio 8, Nr. 46, p. 1–2.
- Liepsnonis, Alpas [Alfonsas Kukanka], „Svarbus literatūrinis egzaminas“, *Tarybinis mokytojas*, 1978, gegužės 24, Nr. 41, p. 4.
- „Lietuvių (gimtoji) kalba žodžiu“, *Dialogas*, 1997, gegužės 2, Nr. 18, p. 7.
- „Lietuvių kalba ir literatūra“ prieiga internetu: <https://www.emokykla.lt/bendrosios-programos/visos-bendrosios-programos/22>.
- „Lietuvių kalba ir literatūra 1986–1987 mokslo metais“, *Tarybinis mokytojas*, 1986, birželio 25, Nr. 50, p. 2.
- „Lietuvių kalba (žodžiu). Literatūros klausimai“, *Egzaminai: „Dialogo“ priedas*, 1996, p. 9.
- „Lietuvių kalbos egzaminas žodžiu (XII kl. lietuvių kalbos egzamino bilietų literatūros klausimai)“, *Egzaminai*, 1995, gegužės 19, p. 8.

- „Lietuvių kalbos egzaminas žodžiu. XII kl. lietuvių kalbos egzamino bilietų literatūros klausimai“, *Egzaminai*: „Dialogo“ priedas, 1996, p. 8.
- „Lietuvių kalbos egzamino bilietai“, *Dialogas*, 1994, vasario 11, Nr. 6, p. 6.
- Lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikos programos*, parengė Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto lietuvių kalbos ir literatūros metodikos dėstytojų kolektyvas, Vilnius: [s. n.], 1970.
- „Lietuvių kalbos ir literatūros egzamino bilietai“, *Dialogas*, 1993, kovo 19, Nr. 11, p. 7.
- Lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikos programos: Aukštųjų mokyklų pedagoginių specialybių neakivaizdinių ir stacionarinių skyrių studentams*, sudarė V.[incas] Auryla, J.[uozas] Budzinskis, P.[ranas] Gailiūnas, L.[iuda] Kadžytė, V. Voveris, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- Lietuvių kalbos rašto darbų bazė „Rašinėliai“*, parengė Loreta Vaicekauskienė, Giedrius Tamaševičius, Eglė Jankauskaitė, Ramunė Čičirkaitė, Laima Nevinskaitė. Prieiga internetu: <http://rasineliai.sociolingvistika.lt/>.
- „Lietuvių kalbos ugdymo bendrojo lavinimo programos vykdančiose mokyklose 2010–2014 metų strategija“, prieiga internetu: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.390510?jfwid=rivwzvpvg>.
- „Lietuvių literatūros ir kalbos egzamino bilietai XII klasei“, *Tėvynės šviesa*, 1991, sausio 4, Nr. 1, p. 9–10.
- Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: *Feodalizmo epocha*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- Lietuvių literatūros istorija*, t. 2: *Kapitalizmo epocha (1861–1917)*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
- Lietuvių literatūros istorija*, t. 2: *Tarybinė lietuvių literatūra*, redaktorius Jonas Lankutis, Vilnius: Vaga, 1982.
- Lietuvių literatūros istorija*, t. 4: *Tarybinis laikotarpis (1940–1967)*, redagavo Kostas Korsakas, Jonas Lankutis, Vilnius: Mintis, 1968.
- Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, d. 1: *Feodalizmo epochos literatūra*, redagavo K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1952.
- „Lietuvos dievaitis: Kas buvo ir ką po šimto metų mums paliko Adomas Mickevičius?“ (Literatūrinis pasikalbėjimas su prof. Mykolu Biržiška), *Santarvė*, 1955, Nr. 6, p. 246–254.
- „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos liaudies švietimo įstatymas“, *Tarybinė mokykla*, 1975, Nr. 8, p. 2–10.
- Lietuvos švietimo koncepcija*, parengė Meilė Lukšienė et al., Vilnius: Leidybos centras, 1992.
- „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos liaudies švietimo įstatymas“, *Tarybinis mokytojas*, 1986, liepos 16, Nr. 56, p. 1–3.
- Lietuvos TSR švietimo ministro įsakymas Nr. 1235 dėl lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo pagerinimo mokyklose, 1955 m. rugsėjo 20 d.*, Vilnius, [s. n.], 1955.
- Lindė-Dobilas, J.[ulijonas], „Literatūros metodika: Mano metodas“, *Akademikas*, 1933, Nr. 3, p. 49–50.
- Lisauskienė, Vida, „Delsti negalima tvirtinti“, *Dialogas*, 2010, gruodžio 17, p. 5.
- Lisauskienė, Vida, „Valstybinio egzamino iššūkiai“, *Gimtas žodis*, 2013, Nr. 8, p. 2–8.
- Lisenkaitė, Liudvika, *Aleksandras Gudaitis-Guzevičius*, Vilnius: Vaga, 1980.
- Lisenkaitė, L.[iudvika], „Apie S. Nėries Didžiojo Tėvynės karo metų lyrikos žmogų“, *Literatūra*, 1966, t. 9, p. 5–17.
- „Literatūra dabarties mokykloje – prabanga ar būtinybė“ [diskusija], *Gimtas žodis*, 2009, Nr. 2, p. 19–29.

„Literatūrinis ir kultūrinis kanonas“, *Colloquia*, 2014, t. 31, p. 138–156.

Literatūros dėstymo mokykloje metodikos klausimai: straipsnių rinkinys, redagavo N.[ikolajus] Kudriašovas, Vilnius: Mintis, 1965.

Literatūros klasikos interpretacijos: 20 lietuvių rašytojų tekstų interpretacijos pavyzdžiai ir patarimai mokiniamis ir jų mokytojams, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2001.

Literatūros namų darbai VIII–XI klasėse: metodinis laiškas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953.

„Literatūros pašaukimas – komunistiškai auklėti“, *Tarybinis mokytojas*, 1972, vasario 16, Nr. 13, p. 1–2.

Literatūros teksto interpretacija: 15 lietuvių rašytojų tekstų interpretacijos pavyzdžiai ir patarimai mokiniamis ir jų mokytojams, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2000.

„Lituanistinio ugdymo – ugdymo Lietuvai – svarba, problemos ir galimybės“, parengė Jolanta Jevsejevienė, *Švietimo problemos analizė*, 2013, Nr. 5 (91), p. 7, prieiga internetu: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/01/bs_Ugdymo-Lietuvai-svarba.pdf.

Lituanisto literato vadovas, leidinį parengė Vilniaus V. Kapsuko universiteto Lietuvių literatūros katedros kolektyvas, Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1980.

Lukšienė, Meilė, „Pedagogikos institutas ir reformos idėjos“, in: Eadem, *Jungtys*, sudarė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 100–102.

Lukšytė, Nijolė, Nastopka, Kęstutis, „Erdvė S. Nėries lyrikoje“, *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 12, p. 28–31.

Maceina, Antanas, *Tautinis auklėjimas*, Kaunas: Šviesa, 1991.

[Maciūnas, Vincas], M. V., „Lietuvybės idėja ‚priešaušrio‘ gadynėj ir A. Baranauskas“, *Akademikas*, 1935, Nr. 3, p. 71–72.

Maciūnas, Vincas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Mackevičienė, E. (Vilniaus S. Nėries vardo 2-osios vidurinės mokyklos literatūros mokytoja), „Mūsų mylima poetė“, *Tarybinis mokytojas*, 1954, lapkričio 18, Nr. 46 (51), p. 2.

[Mačiulis-Maironis, Jonas], „Trumpa Lietuvių rašliavos apžvalga“, in: *Lietuvos istorija: Su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, parašė Maironis (Š. M-lis), trečią kartą atspausdinta ir partaisyta, Petropilis: išleista „Lietuvių laikraščio“ pinigais, 1906, p. 212–256.

Mačiukevičius, Jonas, „Poetas grįžta“, *Tarybinis mokytojas*, 1987, spalio 30, Nr. 87, p. 4.

Maironis (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957.

Maironis, Eilėraščiai (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951.

[Maironis], „Kristijonas Donelaitis“ (1923), in: Maironis, *Raštai*, t. 3, kn. 2: *Lietuvos praeitis. Trumpa visuotinės literatūros istorija, Apsakymai apie Lietuvos praeigą. Straipsniai apie visuomenę ir literatūrą*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 758–779.

Maironis, *Pavasario balsai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 155–157.

Maironis, *Poezija*: rinktinė, sudarė A.[ušra] Sluckaitė, redakcinė komisija: K.[ostas] Korsakas, E.[duardas] Mieželaitis, A.[ntanas] Venclova, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.

Maironis, *Raštai*, t. 1: *Lyrika*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987.

Maironis, *Rinktiniai raštai*, t. 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.

Marcinkevičius, Justinas, *Donelaitis*: poema, Vilnius: Vaga, 1964.

- Marcinkevičius, Justinas, *Kraujas ir pelenai*: herojinė poema, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960.
- Marcinkevičius, Justinas, *Pušis, kuri juokėsi*: apysaka (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Šviesa, 1971.
- Marcinkevičius, Justinas, *Raštai*, t. 1: *Eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1982.
- Marcinkevičius, Justinas, *Raštai*, t. 3: *Poemos, dramos*, Vilnius: Vaga, 1982.
- Marčėnas, Aidai, „Salomėja Nėris: „Meilė kaip mirtis neišvengiama“, *Literatūra ir menas*, 2004, lapkričio 26, p. 2.
- Markauskaitė, Saulutė Genovaitė, *Skulptorius Bernardas Bučas*, Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2016.
- Markauskienė, Daiva, „Aido Marčėno „Dėvėti eilėraščiai“, *Gimtas žodis*, 2001, Nr. 12, p. 12–17.
- Martinaitis, Marcelijus, „Folklorinė „Paskenduolės“ fabula“, in: *Antanas Vienuolis šiandien*: straipsnių rinkinys, sudarė Stasys Lipskis, Vilnius: Vaga, 1984, p. 163–178.
- Martinaitis, Marcelijus, „Gyvojo žodžio Maironis“, *Dialogas*, 1992, lapkričio 13, Nr. 45, p. 1–2.
- Martinaitis, Marcelijus, „Penki klausimai“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 1, p. 22–25.
- Martinaitis, Marcelijus, „Suvokimas ir kūryba. Maironio eilėrašties „Vakaras (ant ežero Keturių Kantonų)“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 11, p. 7–12.
- Martinaitis, Marcelijus, „Tautosaka lietuvių poezijoje“, *Metmenys*, 1986, Nr. 52, p. 23–27.
- Martišūtė-Linartienė, Aušra, „Analizuojame poetinę dramą: kūrėjo vidinio konflikto išraiška. Justinas Marcinkevičius. „Mindaugas“: dviejų dalių drama-poema“, *Gimtas žodis*, 2003, Nr. 5, p. 7–9.
- Martišūtė-Linartienė, Aušra, „Dramos kūrinio analizės variantai: V. Krėvė „Skirgaila“, *Gimtas žodis*, 2003, Nr. 4, p. 14–17.
- Martišūtė-Linartienė, Aušra, „Literatūra 11 klasei: istorinio pasakojimo aktualumas“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 7, p. 20–24.
- Martišūtė-Linartienė, Aušra, „Literatūra 12 klasei: laisvų asmenybių pasakojimai“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 9, p. 20–23.
- Martišūtė-Linartienė, Aušra, *Pirmasis lietuvių dramaturgijos šimtmetis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Masiulis, Pranas, „Apsakymo kompozicijos analizė (remiantis P. Cvirkos „Uogelė“), *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 5, p. 31–34.
- Masiulis, P.[anas], „Kompozicijos analizė kaip autoriaus vertinamojo požiūrio suvokimo priemonė“, in: *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 2, sudarė V.[incas] Auryla, Kaunas: Šviesa, 1979, p. 106–116.
- Masiulis, Pranas, „Pažintinių interesų ugdymas K. Donelaičio „Metų“ kompozicijos analizės pagrindu“, *Tarybinė mokykla*, 1979, Nr. 6, p. 29–32.
- Matulaitienė, Stasė, *Eilėdaros pagrindai mokykloje*, Kaunas: Šviesa, 1981.
- Matulaitienė, Stasė, „Skubėjime apdairiai“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 2, p. 24–26.
- Matulaitienė, Stasė, „Vadovėlio patrauklumo paslaptys“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 4, p. 20.
- Mažeikienė, Vanda, „Populiariausi Adomo Mickevičiaus kūrinių vertimai“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 11, p. 15–20.
- Melaikienė, D.[anutė], „Pagerbiame S. Nėries atminimą“, *Tarybinė mokykla*, 1974, Nr. 9, p. 25–27.
- Mianovska, Joana, „Adomas Mickevičius vakar ir šiandien“, in: *Adomas Mickevičius XXI amžiuje*: konferencijos pranešimų tezės, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 5–10.

- Mickevičius, Adomas, *Eilėraščiai. Poemos*, sudarė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1987.
- Mickevičius, Adomas, *Lyrika, baladės, poemos*, sudarė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1975.
- Mieželaitis, Eduardas, *Duona ir žodis: poetinė publicistika*, Vilnius: Vaga, 1965.
- Mieželaitis, Eduardas, „Mūsų lakštingala“, in: *Salomėja Nėris literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Vytautas Rakauskas, Vilnius: Vaga, 1981, p. 6–30.
- Mikalajūnas, Marius, „Aš ne popierių žiurkė – aš mokytojas“, *Dialogas*, 2003, sausio 31, Nr. 5, p. 1, 8.
- Mikalajūnas, Marius, „Šiuolaikinės mokyklos ir Žemaitės dialogas: iš poreikio ar iš paliepiamo?“, in: *Žemaitės magija: Asmenybė, kūryba, archyvų slėpiniai: mokslinė konferencija, skirta Žemaitės 170-osioms gimimo metinėms*, sudarė Marija Kaškonienė, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2015, p. 23–25.
- Mikelinskas, J.[onas], „Dėl 1953–54 m. m. laidos abiturientų lietuvių kalbos ir literatūros rašomųjų darbų“, *Tarybinė mokykla*, 1954, Nr. 8, p. 34–37.
- Mironas, R.[ičardas], „Žemaitės raštai“, *Tarybų Lietuva*, 1948, lapkričio 28, Nr. 282 (1625), p. [3].
- Miškinis, Antanas, *Sulaužyti kryžiai: eilėraščiai, laiškai, atsiminimai apie A.[ntaną] Miškinį*, sudarė Vytautas Jakelaitis, Vilnius: Vaga, 1989.
- Miškinis, Kęstutis, „Pagrindiniai tautinės mokyklos koncepcijos požymiai“, *Tautinė mokykla*, 1990, Nr. 7, p. 32–33.
- Miškinis, M.[otiejus], „Gyvasai Baranauskas“, *Literatūros naujienos*, 1935, Nr. 3 (19), p. 3–4.
- M.[iškinis], M.[otiejus], „Iš literatūros teorijos ir istorijos: IX. „Menas menui“ ir „menas gyvenimui“ (pabaiga)“, *Šviesos keliai*, 1933, Nr. 12, p. 731–732.
- [Miškinis, Motiejus], M. Žilvinis, „Apie kaimo meną“, *Šviesos keliai*, 1931, Nr. 12, p. 736–770.
- [Miškinis, Motiejus], M. Žilvinis, „Baranauskas – lirikas“, *Šviesos keliai*, 1935, Nr. 1, p. 19–25.
- Miškinis, Motiejus, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
- Mykolaitis, V.[incas], „Antanas Baranauskas“, in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys, t. 1*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 88–[93].
- Mykolaitis, V.[incas], „Donelaičio „Metai““, in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys, t. 1*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 49–[59].
- Mykolaitis, V.[incas], „Donelaičio „Metai““, in: *Lietuvių literatūros instituto darbai, t. 1*, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 11–23.
- Mykolaitis, V.[incas], „Julija Žemaitė“, in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys, t. 1*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 123–[127].
- Mykolaitis-Putinas, V.[incas], *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
- Mykolaitis-Putinas, V.[incas], *Altorių šešėly*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.
- [Mykolaitis-Putinas, Vincas], „Įvado žodis kūrybos vakarui“ (1962), in: Idem, *Raštai*, t. 10: *Literatūrinė publicistika*, parengė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 214–223.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Kilk, saulute*, iliustravo Taida Balčiūnaitė, Vilnius: Vaga, 1978.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Lyrika*, sudarė Viktorija Daujotytė, Vilnius: Vaga, 1982.

- Mykolaitis-Putinas, V.[incas], „Naujų literatūros vertybių beiėškant (Dėl L. Giros „Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raidos“)“, *Literatūros naujienos*, 1934, Nr. 7, p. 2.
- Mykolaitis-Putinas, V.[incas], „Patriotinės ir politinės mūsų literatūros gairės“, *Literatūros naujienos*, 1935, vasario 2, Nr. 3 (19), p. 2.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Poezija*, d. 1, Vilnius: Vaga, 1973.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Poezija*, d. 2, Vilnius: Vaga, 1973.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 8: *Literatūros istorija, kritika, publicistika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 11, kn. 1: *Naujoji lietuvių literatūra*, d. 1, parengė Daiva Krištopaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 11, kn. 2: *Naujoji lietuvių literatūra*, d. 2: *Po spaudos grąžinimo*, parengė Daiva Krištopaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 12: *Literatūros istorija*, kn. 1, parengė Daiva Krištopaitienė, 2011.
- Monkevičius, Vytautas, „P. Cvirkos Didžiojo Tėvynės karo metų apsakymų analizė XI klaseje“, *Tarybinė mokykla*, 1979, Nr. 3, p. 34–36.
- Montvila, Vytautas, *Poezija*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1945.
- Motiejūnas, V. (Vilniaus 7-osios vidurinės mokyklos mokymo dalies vedėjas), „Neišsenką lobiai tautų draugystės auklėjimui“, *Tarybinis mokytojas*, 1959, kovo 12, Nr. 21 (338), p. 2.
- „Mūsų kalendorius“, *Tarybinė mokykla*, 1964, Nr. 1, p. 44.
- „Nacionalinė darnaus vystymosi švietimo 2007–2015 metų programa“ (2007), prieiga internetu: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.305987?jfwid=>.
- Narbutas, Sigitas, „Lietuvos didybės dainius“, in: Jonas Radvanas, *Radviliada*, parengė, įvadą, komentarus ir asmenų žodynėlį parašė Sigitas Narbutas, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997, p. ix–xlv.
- Narbutas, Sigitas, *Lietuvos Renesanso literatūra* (serija „Lietuvių literatūros istorijos sąsiuviniai“, Nr. 3), Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Narbutas, Sigitas, „Pratarmė“, in: Jonas Radvanas, *Raštai*, sudarė, pratarmę ir straipsnį parašė Sigitas Narbutas, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 11–[13].
- Narbutas, Sigitas, „Radvanas anuo metu ir dabar“, in: Jonas Radvanas, *Raštai*, sudarė, pratarmę ir straipsnį parašė Sigitas Narbutas, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 337–[375].
- Narbutas, Sigitas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Narbutas, Sigitas, „Trečiasis brolis. Mintys apie literatūros istorijos galimybę“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17), sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 140–156.
- Nastopka, K.[ęstutis], „Eduardas Mieželaitis“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2: *Tarybinė lietuvių literatūra*, redaktorius Jonas Lankutis, Vilnius: Vaga, 1982, p. 307–325.
- Nastopka, Kęstutis, „Semiotinė tekstų analizė“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7/8, p. 18–19.
- Nastopka, Kęstutis, „To tiesaus paprastumo“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 27–35.
- Nastopka, Kęstutis, „Salomėjos Nėries eilėraštis“, *Tarybinis mokytojas*, 1984, gruodžio 21, Nr. 102, p. 4.
- Nauckūnaitė, Zita, „Kaip parengti mokinius argumentavimui?“, *Gimtas žodis*, 2007, Nr. 12, p. 6–14, 47; 2008, Nr. 3, p. 2–12, 47; Nr. 4, p. 2–8, 47.

- „Naujoji mokykla – tautiškoji mokykla: santrauka švietimo viceministerio p. K. Masiliūno paskaitos, skaitytos Kauno tautininkams gruodžio 4 d.“, *Tautos mokykla*, 1936, gruodžio 15, Nr. 24, p. 573–576.
- Neišspręsta kompozicija: Antrasis pasaulinis karas sovietų Lietuvos dailėje = Unresolved Composition: The Second World War in Soviet Lithuanian Art*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2023.
- „Nepriklausomos valstybės švietimo kūrimo pamokos: 1988–1992“, *Švietimo problemos analizė*, 2013, Nr. 14 (100), p. 10, prieiga internetu: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/01/bs_Nepriklausomos-valstybes-svietimo-kurimo-pamokos-1988-2012-2013-12.pdf.
- „Nespausdinti Žemaitės laišškai“, *Tiesa*, 1940, spalio 19, Nr. 110, p. 6.
- Nėris, S.[alomėja], *Eilėraščiai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951.
- Nėris, Salomėja, *Prie didelio kelio*, parengė Viktorija Daujotytė, Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994.
- Nėris, Salomėja, *Raštai*, t. 1: *Eilėraščiai ir poemos*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.
- Nėris, Salomėja, „Riterių šunų ainiams“, *Tarybų Lietuva*, 1943, lapkričio 4, Nr. 41 (272), p. 3.
- Niunka, V.[ladas], „Julius Janonis“, in: Julius Janonis, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 9–[22].
- Nyka-Niliūnas, Alfonsas, *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003.
- Norkevičienė, R.[egina], *Dabartinės lietuvių literatūros mokymas žanrinio principu XI klasėje*, Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas, 1978.
- Norkevičienė, Regina, „IX klasės kurso planavimas“, *Tarybinė mokykla*, 1978, Nr. 8, p. 37–41.
- Norkevičienė, Regina, *IX–XI klasių lietuvių literatūros ir kalbos kurso teminiai planai*, Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas, 1979.
- Norkevičienė, Regina, „J. Biliūno „Liūdno pasakos“ nagrinėjimas X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1980, Nr. 12, p. 29–31.
- Norkevičienė, Regina, Janonytė, Rasa, Kuzmaitė, Kristina Liudvika, „Literatūrinis lavinimas III ir IV gimnazijos klasėse“, *Gimtas žodis*, 1997, Nr. 4, p. 13–25.
- Norkevičienė, Regina, „Kaip dėstyti apsakymą“, *Tarybinis mokytojas*, 1969, gruodžio 3, Nr. 97, p. 3.
- Norkevičienė, Regina, „Lituanistų nesusikalbėjimo priežastys“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 2, p. 24–27.
- Norkevičienė, Regina, „Naujovės istorijos perspektyvoje“, *Gimtas žodis*, 2010, Nr. 12, p. 20–22.
- Norkevičienė, Regina, „Pedagogikos institutas reformų skersvėjuose“, *Tautotyros metraštis*, VII, Kaunas, 2017, p. 209–221.
- Norkevičienė, Regina, „Požiūrio į Adomą Mickevičių kaita mokykloje“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 9, p. 2–5.
- Norkevičienė, Regina, *Stambiųjų epinių kūrinių nagrinėjimas X–XII klasėje*, Kaunas: Šviesa, 1989.
- Norkevičienė, R.[egina], *Šiuolaikinės lietuvių literatūros mokymas žanrinio principu XI klasėje (Mokymo turinio problema): disertacija pedagogikos mokslų kandidato laipsniui įgyti*, Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1974.
- Norkevičienė, Regina, „Tautosaka ir mitologija mokykloje: praeitis, dabartis, mokytojų rengimas“, in: *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: VII tarptautinė mokslinė konferencija: mokslo darbai*, Vilnius, 2000, p. 176–181.
- Norkevičienė, Regina, „V. Mykolaičio-Putino psichologinio romano „Altorių šešėly“ nagrinėjimas“, *Tarybinė mokykla*, 1985, Nr. 1, p. 25–28.

- Norkevičienė, Regina, „X klasės kurso planavimas“, *Tarybinė mokykla*, 1978, Nr. 9, p. 26–29.
- Norkevičienė, Regina, „XI klasės kurso planavimas“, *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 8, p. 24–28.
- Norkevičienė, Regina, „XII klasės lietuvių kalbos teminis planas“, *Gimtas žodis*, 1993, Nr. 7/8, p. 18–25.
- Norkus, J.[onas], „Laboratorinis literatūros dėstymo metodas“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 3, p. 246–252.
- Norkus, J.[onas], *Literatūros teorija. (Pagrindiniai prozos ir poezijos dėsniai.):* vidurin[e]i mokyklai, Kaunas: Vaiva, 1923.
- Norkus, J.[onas], „Tautosakos dėstymas mokykloje (Iš literatūros metodikos)“, *Švietimo darbas*, 1927, Nr. 8, p. 731–739.
- Norvaiša, A., „Kalbos grožis mūsų tautosakoj (Šiek tiek pamąstymo mūsų būreliams)“, *Mokslo dienos*, 1940, Nr. 5, p. 287–290.
- Norvaiša, Virginijus, „Lietuvių literatūrologinės minties dešimtmetis“, *Respectus Philologicus*, 2001, Nr. 4–5, p. 32–34.
- Pabarčienė, Reda, „Istorijos matmuo literatūroje, arba dar kartą „Pasigailėkite istorijos!““, *Gimtas žodis*, 2011, Nr. 2, p. 3–6.
- Pabarčienė, Reda, *Šekspyro trauka: Krėvės Skirgailos analizės etiudas: metodinis leidinys lituanistams studentams*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto Visuotinės literatūros katedra, 2002.
- Pajedaitė, Ona, *Viską lengvai!:* dienoraščiai su prieraišais, Vilnius: Naujoji Romuva, 2009.
- Pakalniškis, R.[ičardas], „Justinas Marcinkevičius“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2: *Tarybinė lietuvių literatūra*, redaktorius Jonas Lankutis, Vilnius: Vaga, 1982, p. 361–384.
- „Paminklas P. Cvirkai“, *Tarybinis mokytojas*, 1959, kovo 15, Nr. 22 (339), p. 3.
- Pakalniškis, Ričardas, „Atgijęs Janonis“, in: *Julius Janonis literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Sigitas Renčys, Vilnius: Vaga, 1978, p. 273–282.
- Pakalniškis, Ričardas, *Justinas Marcinkevičius*, Kaunas: Šviesa, 1984.
- Pakalniškis, Ričardas, *Lietuvių poema: Pagrindinės žanrinės formos*, Vilnius: Vaga, 1981.
- Pakalniškis, Ričardas, *Lietuvių poema: Pagrindinės žanrinės formos: antrasis pataisytas ir papildytas leidimas*, Vilnius: Vaga, 1990.
- Pakalniškis, Ričardas, „Usnynė ir jos dainius“, *Tarybinė mokykla*, 1984, Nr. 1, p. 26–28.
- [Paleckis, Justas], „[Pratarmė]“, in: *Salomėja Nėris abiturientų rašiniuose*, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1974, p. 4–5.
- Paleckis, Justas, „Žemaitė – liaudies rašytoja“, in: *Žemaitė, Raštai*, t. 1, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948, p. 5–[9].
- Papečkys, Zigmas, „Justinas Marcinkevičius“, *Metmenys*, 1967, Nr. 13, p. 51–82.
- Paulauskaitė, Vaida, „Literatūros mokymas gimnazijų IX–XII klasėse. Projektas“, *Gimtas žodis*, 1993, Nr. 10, p. 6–11.
- Paulauskaitė, Vaida, Norkevičienė, Regina, „Nenutolti nuo literatūros programos“, *Tėvynės šviesa*, 1990, birželio 14, Nr. 24, p. 2.
- Paulauskienė, I., „Kaip aš mokau raiškiojo skaitymo vyresnėse vidurinės mokyklos klasėse“, in: *Iš lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų darbo patirties* (Pagal trečiųjų respublikinių „Pedagoginių skaitymų“ medžiagą), sudarė B.[ronius] Dobrovolskis, E.[ufemija] Savickaitė, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961, p. 39–50.
- Paulauskienė, Marija, „Poezijos posmuose gyvi“, *Tarybinė mokykla*, 1983, Nr. 6, p. 29–30.
- Peluritytė, Audinga, „Justino Marcinkevičiaus poezijos gyvybė“, *Gimtas žodis*, 2000, Nr. 3, p. 20–23.

- Peluritytė, Audinga, Tūtlytė, Rita, Daujotytė-Pakerienė, Viktorija, Tamošaitis, Regimantas, „Naujausios lietuvių poezijos skaitymai: Aidas Marčėnas“, in: *Literatūros klasikos interpretacijos: 20 lietuvių rašytojų tekstų interpretacijos pavyzdžiai ir patarimai mokiniams ir jų mokytojams*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 310–324.
- „Persitvarkymas ir mokykla. TSKP CK plenumo nutarimai atveria plačius horizontus pedagogų kūrybai“, *Tarybinis mokytojas*, 1988, kovo 2, Nr. 18, p. 1.
- Petkevičaitė, G.[abrielė], „Žemaitės būdo bruožai ir pasaulėžiūra (G. Petkevičaitės paskaita, skaityta mokiniams Žemaitės atminimui skiriamam vakare Panevėžio gimnazijoje gruodžio 17 d.)“, *Varpas*, 1921, Nr. 4–6, p. 166–172.
- Petkevičienė, Regina, Pumpūtytė, Jurgita, „Fonetinės figūros Juditos Vaičiūnaitės poezijos rinkinyje „Šešėlių laikrodis“, *Gimtas žodis*, 1996, Nr. 7, p. 13–18.
- Petras Cvirka (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958.
- Petras Cvirka abiturientų rašiniuose*, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1981.
- Petras Cvirka gyvenime ir kūryboje*, Vilnius: LTSR valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1953.
- Petras Cvirka mokykloje: iš mokytojų darbo patirties*, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1982.
- Petrulis, J.[uozas], „Baronas ir Vienažinskis (Barono 25 m. ir Vienažinskio 35 nuo mirties metų sukaktuvėms minėti)“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 8, p. 896–906.
- Petrulis, J.[uozas], „Duonelaičio poetika“, in: *Lietuvių literatūros nagrinėjimai*, parinko mokyklai J.[onas] Norkus, Kaunas: Spaudos fondas, 1928, p. 3–11.
- [Petrulis, Juozas], J. P-lis, „Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų konferencija“, *Švietimo darbas*, 1928, Nr. 4, p. 410–425.
- Piročkinas, Arnoldas, „Adomo Mickevičiaus Lietuva“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 12, p. 9–14.
- Piročkinas, Arnoldas, „Egzaminatoriaus akimis“, *Tarybinis mokytojas*, 1971, gegužės 5, Nr. 36, p. 3.
- Piročkinas, Arnoldas, „Lietuviai apie Adomą Mickevičių“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 3, p. 12–16; Nr. 4, p. 10–14.
- Pociūtė-Abukevičienė, Dainora, „Jonas Radvanas“, in: *Šaltiniai.info*, prieiga internetu: <http://www.saltiniai.info/index/details/867>.
- Poškus, K.[azys], „Buržuazinės žemės reformos kritika romane „Žemė maitintoja“ [1954], in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, t. 2, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956, p. 105–[115].
- [Pottier, Eugène], „Internacionalas“, [vertė Kazys Binkis], in: *Internacionalas ir mūsų populiariausios dainos*, Kaunas: [Darbo Lietuva], 1940, p. 3–4.
- Pr. R., „Konrado Valenrodo teismas“, *Ateities spinduliai*, 1932, Nr. 1, p. 27.
- Pradinių, septynmečių ir vidurinių mokyklų keliamųjų ir baigiamųjų egzaminų ir brandos atestato egzaminų nuostatai ir instrukcija*, Vilnius: LTSR švietimo ministerija, 1951, p. 26.
- Prakapas, Romas, „Švietimas ir ugdymas Lietuvoje: sistemos ir idėjų kaita“, in: *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20: Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*: mokslo straipsnių rinkinys, atsakingasis redaktorius Gediminas Mesonis, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2010, p. 791–805.
- Pranskus, B[ronius], *Proletarinė lietuvių literatūra*, Vilnius: Vaga, 1964.
- Pranskus, B[ronius], „Žemaitės kūryba po 1905 metų“, *Tarybinė mokykla*, 1948, Nr. 10, p. 18–25.
- Pranskus-Žalionis, B[ronius], „Nacionalinis judėjimas ir lietuvių literatūros klausimai“, *Pergalė*, 1956, Nr. 12, p. 70–83.

- Preikšas, Kazys, „Tarybinės lietuvių literatūros uždaviniai“, in: *Rašytojas pokario metais: dokumentų rinkinys*, sudarė Laima Arnatkevičiūtė et al., Vilnius: Vaga, 1991, p. 44–66.
- Prėskienis, Bronius, „Ar tik realizmui būdingi tipiški charakteriai?“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 10, p. 37–40.
- „Programų bėda Lietuvoje – pastanga viską reglamentuoti, unifikuoti, diktuoti“ [diskusija], *Gimtas žodis*, 2010, Nr. 4, p. 8–12.
- Puišytė, Aldona, „Iš rapsodijų Žemaitė“, *Pergalė*, 1976, Nr. 11, p. 97–99.
- Račickas, V.[ytautas], „Palemonė“, *Tarybinis mokytojas*, 1974, spalio 18, Nr. 84, p. 4.
- Račkauskaitė-Petrailienė, Irena, *Konstantinas Bogdanas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2010.
- Radauskas: Apie kūrybą ir save*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Baltos lankos, 1994.
- Radvanas, Jonas, *Radvilada*, parengė, įvadą, komentarus ir asmenų žodynėlį parašė Sigitas Narbutas, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997.
- Radvanas, Jonas, *Raštai*, sudarė, pratarinę ir straipsnį parašė Sigitas Narbutas, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Radzevičius, Audrius, „Lietuva ir lietuviai poeto raštuose“, in: *Adomo Mickevičiaus Lietuva*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1999, p. 31–40.
- Rajeckas, V.[adas], „Mokinių savarankiškumo ugdymas per literatūros pamokas“, in: *Iš lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų darbo patirties: paruošta pagal ketvirtųjų respublikinių „Pedagoginių skaitymų“ medžiagą*, sudarė Z.[ita] Alaunienė, E.[ufemija] Savickaitė, Kaunas: Šviesa, 1964, p. 3–[21].
- Rajeckas, Vl.[adas], „Didinti humanitarinių dalykų vaidmenį, komunistiškai auklėjant jaunąją kartą“, *Tarybinė mokykla*, 1973, Nr. 2, p. 20–26.
- Ramonaitė, V.[alerija], „P. Cvirkos romano „Žemė maitintoja“ kalbos bruožai“, *Tarybinė mokykla*, 1969, Nr. 11, p. 15–18.
- Ramonaitė, Valerija, „Grafinė eilėraščio eilučių transformacija“, *Tarybinė mokykla*, 1984, Nr. 2, p. 33–35.
- Raščiuvienė, Irena, „A. Gudaičio-Guzevičiaus kūryba mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1978, Nr. 7, p. 24–27.
- Raščiuvienė, Irena, „Įvadas į tarybinę literatūrą“, *Tarybinė mokykla*, 1981, Nr. 8, p. 35–38.
- Raščiuvienė, I.[rena], „Tradiciniai minėjimai – reikšmingas asmenybės ugdymo šaltinis“, *Tarybinė mokykla*, 1974, Nr. 11, p. 26–28.
- Raščiuvienė, Irena, „Vytautas Montvila XI klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 2, p. 26–29.
- Rašytojas pokario metais: dokumentų rinkinys*, sudarė Laima Arnatkevičiūtė et al., Vilnius: Vaga, 1991.
- Razmantienė, Audronė, „Kontūrai griežtėja“, *Dialogas*, 2000, rugsėjo 29, Nr. 39, p. 4.
- [Redakcija], „Poetus Salomėją Nėrį ir Stasį Anglickį prisimenant“, *Dialogas*, 2004, lapkričio 19, p. 7.
- [Redakcija], „Žmogaus ir kūrybos paralelės“, *Tarybinis mokytojas*, 1979, liepos 8, Nr. 20, p. 3.
- „Rezoliucija Nr. 4. Dėl tautos švietimo sistemos“, in: *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: Steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22–23 d.*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 220–221.
- Rėza, L.[iudvikas], „[K. Donelaitis ir jo kūryba]“ (1818), in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, parengė Leonas Gineitis, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 13), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 16–27.
- Riškus, Jonas, *Adomas Mickevičius ir Lietuva*, Vilnius: Vaga, 1996.
- Riškus, J.[onas], „Akademinis K. Donelaičio Raštų leidimas ir mokykla“, *Tarybinis mokytojas*, 1978, vasario 1, Nr. 9, p. 4.

- Riškus, J.[onas], „K. Donelaičio kūrybos nagrinėjimas“, *Tarybinė mokykla*, 1963, Nr. 12, p. 11–16.
- Riškus, J.[onas], „K. Donelaičio kūrybos nagrinėjimas IX klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1964, Nr. 1, p. 9–15.
- Riškus, J.[onas], „K. Donelaičio ‚Metų‘ veikėjų charakterių nagrinėjimas IX klasėje“, in: *Literatūros mokyimo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 2, sudarė V.[incas] Auryla, Kaunas: Šviesa, 1979, p. 225–[235].
- Riškus, Jonas, *Lietuvių literatūra: XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Mokslas, 1982.
- Riškus, Jonas, „Nemarus poezijos kūrinys“, *Tarybinis mokytojas*, 1985, sausio 11, Nr. 4, p. 4.
- Rosinas, Albertas, Margevičius, Kęstutis, Grigėnienė, Genovaitė, Alaunienė, Zita, „Kodėl turi būti lengviau?“, *Tarybinis mokytojas*, 1989, vasario 3, Nr. 10, p. 1.
- Rostovaitė, T., *Salomėja Nėris*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.
- Ruseckaitė, Aldona, „Pavasario balsams – 100. Tebečiulba ir po šimto metų“, *Dialogas*, 1995, gegužės 19, Nr. 20, p. 6.
- Ruseckienė, Liuda, „Julius Janonis X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 3, p. 27–32; Nr. 4, p. 34–35.
- Ruseckienė, Liuda, *Lietuvių literatūros mokyimo metodika*, Vilnius: Mokslas, 1988.
- Ruseckienė, Liuda, „Maironio lyrikos analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1988, Nr. 3, p. 28–30.
- Ruseckienė, L.[iuda], „Mokinių mąstymo bei kūrybingumo aktyvinimas per poezijos pamokas ir probleminius mokymus“, in: *Literatūros mokyimo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 1, sudarė V.[incas] Auryla, Kaunas: Šviesa, 1971, p. 29–65.
- Ruseckienė, Liuda, „Rašančių skaitytojų atradimai ir nesėkmės“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 5, p. 19–22.
- Rušys, Algirdas, „Meninio vaizdo išgalės P. Cvirkos romane ‚Žemė maitintoja‘“, *Tarybinė mokykla*, 1985, Nr. 7, p. 20–21.
- Rutenbergas, G.[iršas], *Simanas Daukantas lietuvių atgimimo pranašas; su prof. Mykolo Biržiškos prakalba*, Kaunas: [s. n.], 1922.
- Sabaliauskas, I., „Būdingosios mokinių rašomųjų darbų klaidos ir kovos su jomis būdai“, in: *Pedagoginiai skaitymai: iš VIII–XI lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų darbo patirties*, Vilnius: LTSR švietimo ministerija, Respublikinis mokytojų tobulinimosi institutas, 1957, p. 39–52.
- Sakalienė, Judita, „Vidurinio ugdymo programos literatūros sąrašas: ar ugdysime skaitantį jaunimą?“, *Gimtas žodis*, 2013, Nr. 4, p. 21–22.
- Salienė, Vilija, „Drąsinęs savarankiškai mąstyti“, *Gimtas žodis*, 1989, Nr. 5, p. 6–7.
- Salys, Antanas, „Dar dėl Donelaičio pavardės“, *Archivum Philologicum*, 1935, kn. 5, p. 214–215.
- Salomėja Nėris* (serija „Mokinio biblioteka“), trečias papildytas leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958.
- Salomėja Nėris 1904–1945*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
- Salomėja Nėris abiturientų rašiniuose*, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1974.
- Salomėja Nėris mokykloje: iš mokytojų darbo patirties*, sudarė J.[onas] Linkevičius, R.[egina] Norkevičienė, E.[ufemija] Savickaitė, Kaunas: Šviesa, 1977.
- Sarbievijus, Motiejus Kazimieras, *Lemties žaidimai: poezijos rinktinė = Ludi Fortunae: lyrica selecta*, parengė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- Satkauskytė, Dalia, *Lietuvių egzodo poezija*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Sauka, Donatas, *Fausto amžiaus epilogas*, Vilnius: Tyto alba, 1998.
- Sauka, Donatas, „Lyrikos tiesa“, *Pergalė*, 1974, Nr. 12, p. 83–89.

- Sauka, D.[onatas], *Salomėjos Nėries kūryba 1921–1940*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.
- Sauka, Donatas, „Žmogus būties situacijoje“, *Pergalė*, 1984, Nr. 1, p. 122–131.
- Sauka, Leonardas, „Ižangos žodis“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 6: *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 11–12.
- Savickaitė, Eufemija, *Petro Cvirkos gyvenimo ir kūrybos nagrinėjimas X klasėje*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961.
- Schleicheris, Augustas, „[Apie K. Donelaičio raštus]“, in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, parengė Leonas Gineitis, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 13), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 43–45.
- Senosios Lietuvos literatūra (1253–1795)*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Serapinas, Rapolas, „Pratarmė“, in: *Ties grožio vertybėmis: Platonas, Nietszsche, Goethe, Geigeris, Wölfllinas, Focillonas, Walzelis, Meumanas, Plotinas, Schilleris, Lessingas, Croce*, sudarė ir išvertė Rapolas Serapinas, peržiūrėjo ir pagrindinę įvado dalį parašė prof. Vosylius Sezemanas, Kaunas: Sakalas, 1944, p. 5–6.
- Simonavičė, Simona, „„Boba su skarele“: klasika ar rašliava?“, *Skrastas.lt*, 2015, spalio 7, prieiga internetu: <https://www.skrastas.lt/aktualijos/boba-su-skarele-klasika-ar-rasliava>.
- Skaitmeninis archyvas „Pavasario balsai“*, vyr. redaktorius: Paulius V. Subačius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, prieiga internetu: <http://www.pb.flf.vu.lt/>.
- Slavinienė, Jūratė, „Kalbu tepasilikęs vienas“, *Dialogas*, 2001, sausio 19, Nr. 3, p. 11.
- Slavinskaitė, Irena, „Šiuolaikinės lietuvių lyrikos nagrinėjimas mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1981, Nr. 11, p. 30–31.
- Slavinskaitė, Irena, „Tėvynės meilės dainius (Maironio 125-osioms gimimo metinėms)“, *Tarybinė mokykla*, 1987, Nr. 10, p. 29–32.
- Slavinskas, Z.[enonas], „Lietuvių liaudies dainų melodijos“, *Šviesos keliai*, 1933, Nr. 12, p. 732–735.
- Sluckis, Mykolas, „Žemaitės pasaulio universalumas“, in: *Žemaitė literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Rimantė Umbrasaitė, Vilnius: Vaga, 1985, p. 84–92.
- Sluoksnaitis, J.[onas], „Tautos paminklai A. Smetonos raštuose“, *Šviesos keliai*, 1931, Nr. 3, p. 190–192.
- [Sniečkus], A.[ntanas], *Apie ideologinio darbo pagerinimą*: pranešimo LKP(b) CK XV plenumo sutrumpinta stenograma, Vilnius: Tiesa, 1948.
- Sniečkus, A.[ntanas], „Komunistinis jaunimo auklėjimas – atsakinga mokytojo pareiga“ [Kalba III mokytojų suvažiavime, sutrumpinta], *Tarybinė mokykla*, 1968, balandžio 4, Nr. 4, p. 9–12.
- Sniečkus, Antanas, „Revoliucijos dainius“, *Tiesa*, 1966, balandžio 5, Nr. 79 (7046), p. 2.
- Speičytė, Brigita, „LDK literatūros istorijos modelis“ (recenzuojama: Sigitas Narbutas, *Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000), *Literatūra*, 2000, t. 38 (1), p. 131–137.
- Speičytė, Brigita, „Lietuvnykas, lenkų giesminykas: Adomas Mickevičius lietuvių literatūros kanono perspektyvoje“, *Dialogas*, 2012, vasario 2, Nr. 5, p. 11, 14.
- Speičytė, Brigita, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
- Sprindytė, Jūratė, „Jurgis Savickis: miestieškojo mentaliteto raiška“, *Dialogas*, 2000, gegužės 19, Nr. 20, p. 6, 13.
- Sruoga, Balys, „Maironis (Kun. Prelatas Jonas Maciulevičius) 1888–1913“, *Aušrinė*, 1913, Nr. 28, p. 197–208.

- Stalinas, J.[osifas] V., *Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai*, Vilnius: Tiesa, 1950.
- Stonys, Juozas, „A. Vienuolio kūrybos psychologizmas“, *Tarybinė mokykla*, 1983, Nr. 1, p. 29–32.
- Stonys, Juozas, „A. Vienuolio prozos psichologinė analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1972, Nr. 7, p. 29–31; Nr. 8, p. 25–27.
- Stonys, Juozas, „Antano Vaičiulaičio „Šiaurietė“ perskaičius“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 2, p. 15–20.
- Stonys, Juozas, „Kaip Žemaitė vaizduoja žmogų ir pasaulį“, *Tarybinė mokykla*, 1980, Nr. 2, p. 35–37.
- Stonys, Juozas, „Laikas J. Biliūno prozoje“, in: *Jonas Biliūnas literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Antanas Paraščiakas, Vilnius: Vaga, 1979, p. 266–280.
- Stonys, Juozas, „Natūralios žmogaus prigimties priešpastatymas V. Krėvės „Raganiuje“, *Tarybinė mokykla*, 1978, Nr. 2, p. 34–36.
- Strabulis, Ant.[anas], „Krėvės, Savickio žmogus“, *Ateitis*, 1936, Nr. 9, p. 316–321.
- Strazdas, Vytautas, „Literatūros klasikų renesansas: kieno sąžinės reikalas?“, *Dialogas*, 2010, rugpjūčio 6, Nr. 26, p. 8–9.
- Svečias, „Valenrodą išteisino“, *Lietuvos žinios*, 1929, vasario 13, Nr. 37 (2939), p. 4.
- Šalkauskis, St.[asys], *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas: Sakalas, 1933.
- Šalkauskis, Stasys, „Rimvydas-Mickevičius“, *Židinys*, 1924, Nr. 1, p. 34–50.
- Šalkauskis, Stasys, *Sur les Confins de deux Mondes: Essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale en Lituanie*, Genève: Atar, 1919.
- Šaltenis, Rapolas, *Aš – mokytojas: dienoraščiai, laiškai, prisiminimai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007.
- Šaltienė, Irena, „Interpretacijos egzaminą – pasirenkamą!“, *Dialogas*, 2005, gruodžio 2, Nr. 43, p. 1, 3.
- Šarmaitis, R.[omas], „Jonas Biliūnas (1879–1907)“, in: J.[onas] Biliūnas, *Raštai*, t. 1, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 5–29.
- Šarmaitis, Romas, „Poetas-bolševikas“, *Tiesa*, 1951, balandžio 5, Nr. 80, p. 2–3.
- Šarmaitis, R.[omas], „Kai kurie XIX amž. antrosios pusės lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo istorijos klausimai“, *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, t. 1, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 106–[122].
- Šarmaitis, R.[omas], „Poetė visuomenininkė ir kovotoja“ (1949), in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, t. 2, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956, p. 85–[92].
- Šepkus, L.[ionginas], „Vadovėlio autoriaus rūpesčiai“, *Tarybinė mokykla*, 1970, Nr. 8, p. 30–32.
- Šerkšnas, Antanas, „Gimnazijos V klasės lietuvių tautosakos pamokos konspektas“ (*Lietuvos mokykla*, 1937, Nr. 7), in: *Kaip mokyta literatūros*, parengė Stasė Matulaitienė, Kaunas: Šviesa, 1997, p. 117–121.
- Šervenikaitė, Nijolė, „Dalykiškesnio pokalbio ilgesys“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 28–29.
- Šervenikaitė, Nijolė, „Slapta diversija prieš mokytojus ir mokinius“, *Dialogas*, 2003, sausio 31, Nr. 5, p. 9.
- Šidlauskas, A.[leksandras], „Ieškome naujų kelių“, *Literatūra ir menas*, 1966, birželio 11, Nr. 24 (1022), p. 2.
- Šilbajoris, Rimvydas, „Moralinė problematika. Justino Marcinkevičiaus *Mažvydas*“, *Akiračiai*, 1978, Nr. 7, p. 13–14.
- Šilbajoris, Rimvydas, *Netekties ženklai: Lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992.

- Šimkus, J.[onas], „Kelios mintys dėl „Konrado Valenrodo“, *Naujas žodis*, 1927, Nr. 17–18, p. 5.
- Šl.[apelis], J.[urgis], „Kristijonas Duonelaitis, jo gyvenimas ir darbai“, in: *Kristijono Duonelaičio raštai: 1714–1914: 200 metų sukaktuvėms nuo autoriaus gimimo paminėti*, pagal Rėzos, Šleicherio ir Neselmano sutaisė Jurgis Šlapelis, penktas išleidimas, Vilnius: Marijos Piaseckaitės-Šlapelienės knygynas, 1914, p. 86–87.
- Šleiniene, Irena, „Didžiojo Tėvynės karo metų Salomėjos Nėries lyrikos nagrinėjimas XI klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1975, Nr. 2, p. 25–28.
- Šleiniene, I.[rena], „Savarankiški mokinių darbai nagrinėjant P. Cvirkos biografiją ir romaną „Žemė maitintoja“, in: *Petras Cvirka mokykloje: iš mokytojų darbo patirties*, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1982, p. 81–99.
- [Šliūpas, Jonas], J. S. Kūksztis, „Simanas Daukantas, Lietuvos rasztininkas“, *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 13–15; Nr. 2, p. 41–43; Nr. 8–10, p. 249–254.
- [Šliūpas, Jonas], *Lietuviszkieje rasztai ir rasztininkai: Rasztiszka peržvalga parengta Lietuvos mylėtojo, Tilžėje: Kaszta Baltimorės M. D. L. M. Draugystės*, 1890.
- Šukys, Bronius, *Lietuvos mokykla Antrojo pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais: mokytojo kraštotyrimo atsiminimai apie Vilkijos gimnaziją 1941–1951 metais*, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 1995.
- Šuravinas, T.[eodoras], „Antireliginė literatūra vaikams“, *Tarybinė mokykla*, 1951, Nr. 5, p. 43–44.
- Švedienė, Aldona, „Revoliucionieriaus gyvenimo prasmės atskleidimas“, *Tarybinė mokykla*, 1977, Nr. 11, p. 37–40.
- „Švietimas okupacijos metais“, prieiga internetu: <https://smsm.lrv.lt/lt/apie-ministerija/istorija/svietimo-istorija/svietimas-okupacijos-metais/>.
- „Švietimo Ministeris apie aktualiuosius šviet. klausimus (Švietimo Ministerio prof. Tonkūno kalbos, pasakytos š. m. spalio mėn. 11 d. aukštesn. mok. direktorių suvažiavime, santrauka)“, *Tautos mokykla*, 1935, spalio 15, Nr. 20, p. 447–450.
- Tamošaitis, Iz.[idorius], *Lietuvių mokytojų tautininkų dr. Basanavičiaus vardo sąjungos ideologijos pagrindai*, [Kaunas]: L. M. T. Dr. Basanavičiaus vardo sąjungos centro valdybos leidinys, 1930.
- Tamošaitis, Regimantas, „Išiklausęs į Lietuvą“, *Dialogas*, 2011, vasario 24, Nr. 8, p. 1–3.
- Tamošaitis, Regimantas, „Jono Biliūno tekstas“, *Gimtas žodis*, 1998, Nr. 1, p. 14–21.
- Tamošaitis, Regimantas, „Kristijonas Donelaitis: gamtos ir žmogaus pavasaris“, in: *Literatūros klasikos interpretacijos: 20 lietuvių rašytojų tekstų interpretacijos pavyzdžiai ir patarimai mokiniams ir jų mokytojams*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 7–28.
- Tamošaitis, Regimantas, „Lietuvių kalbos ir literatūros likimas mokykloje“, parengė Regimantas Tamošaitis, *Metai*, 2011, Nr. 12, p. 74–84.
- Tamošaitis, Regimantas, „Lietuvos ir lietuvių literatūra atnaujintame vadovyje“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 9, p. 7–8.
- Tamošaitis, Regimantas, „Mitologinio ir istorinio kodo literatūra“, in: *Teksto analizė mokykloje*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 154–159.
- Tapinienė, Violeta, „Literatūra, mokytojas, mokinys“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 1–3.
- Tautinė mokykla: Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija*, parengė M.[eilė] Lukšienė et al., Vilnius: Žinijs, 1989.
- Tautinė mokykla I: Mokyklų tipų koncepcijų projektai*, sudarė V.[alentinis] Narkevičius, Kaunas: Šviesa, 1989.
- Tautinė mokykla II: Ugdymo turinio koncepcijų projektai*, sudarė V.[ioleta] Jonynienė, Kaunas: Šviesa, 1990.

- Teksto analizė mokykloje*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 1998.
- Ties grožio vertybėmis*, sudarė ir išvertė Rapolas Serapinas, peržiūrėjo ir pagrindinę įvado dalį parašė prof. Vosylius Sezemanas, antras fotografuotinis leidimas, Vilnius: Baltos lankos, [1994].
- „Tik tautinė“, *Dialogas*, 1992, kovo 13, Nr. 10, p. 1–2.
- Tilvytis, Teofilis, *Usnynė*: poema, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949.
- Tilvytis, Teofilis, *Usnynė; Šikšnosparniai*: ištrauka iš poemos, eilėraštis, [skaito] B.[alys] Bratkauskas, [Москва]: Мелодия, [s. a.].
- Timofejevas, L.[eonidas], *Literatūros teorijos pagrindai*, versta iš antrojo pataisyto ir papildyto 1963 m. rusiško leidimo, vertė J.[uozas] Girdzijauskas, A. Mikalauskas, Vilnius: Mintis, 1964.
- Timofejevas, L.[eonidas], Vengrovas, N.[atanas], *Literatūros mokslo terminų žodynėlis*: pagalbinė priemonė mokiniams, vertė ir lietuviškus pavyzdžius parinko J.[onas] Vildžiūnas, Kaunas: valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1961.
- „Tobulinti humanitarinių dalykų mokymą, didinti jų poveikį komunistiniam moksleivių auklėjimui“, in: *Liaudies švietimas*: vyriausybinių dokumentų rinkinys, sudarė J.[uozas] Kavaliauskas, Kaunas: Šviesa, 1973, p. 27–34.
- Toleikytė, Nijolė, „Skaitymo ir rašymo integravimas ruošiant(is) rašiniui 11–12 klasėse“, *Gimtas žodis*, 2016, Nr. 1, p. 3–5.
- „TSKP Centro komiteto plenumo nutarimas. Vidurinių ir aukštųjų mokyklų pertvarkymas ir partijos uždaviniai, kad jis būtų įgyvendintas“, *Tarybinis mokytojas*, 1988, vasario 26, Nr. 17, p. 1–2.
- Trakymas, A.[ntanas], „Religijos ir bažnyčios kritika V. Krėvės kūryboje“, *Pergalė*, 1965, Nr. 3, p. 122–136.
- Trakmanaitė, D., „Šarūnas: psichologinė analizė“, *Ateitis*, 1934, Nr. 12, p. 524–527.
- Trimonis, Rytis, „Erškėčiuota lemtis poezijoje“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 1, p. 13–16.
- Trimonis, Rytis, „Pokarinė V. Mykoliaičio-Putino poezija“, *Tarybinis mokytojas*, 1972, vasario 18, Nr. 14, p. 4.
- [Tumas, Juozas], *Doc.[ento] p.[areigas] e.[inančio] J.[uozo] Tumo lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: „Apžvalgos“ grupė: Jonas Maironis-Mačiulis*, Kaunas: „Dirvos“ b-vės leidinys, 1924.
- [Tumas, Juozas], *Doc.[ento] p.[areigas] e.[inančio] J.[uozo] Tumo lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai*, Kaunas: „Vaivos“ bendrovės leidinys, 1924.
- [Tumas, Juozas], *E.[inančio] doc.[ento] p.[areigas] J.[uozo] Tumo lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: „Šviesos“ grupė*, Kaunas: „Minties“ b-vės leidinys, 1924.
- Tumas, J.[uozas], „„Gilšė“ – Krėvės raštų prototipas“, *Pradai ir žygiai*, 1926, Nr. 7, p. 156–159.
- Tumas, J.[uozas], *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: Antanas Baranauskas 1835–1902 (Su A. Baranausko atvaizdu ir trimis pavyzdžiais)*, Kaunas: Vaiva, 1924.
- Tūtlytė, Rita, *Antanas Miškinis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997.
- Tūtlytė, Rita, „Antano Miškinių „Psalmių“ valstietiškoji religinė pasaulėjauta“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 1, p. 17–19.
- Tūtlytė, Rita, *Eilėraščių skaitymas*, Vilnius: Gimtas žodis, 1996.
- Tūtlytė, Rita, „Santykio su literatūra kaita“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 18–20.
- Tūtlytė, Rita, „Šiuolaikinė lietuvių poezija: keli aspektai“, in: *Teksto analizė mokykloje*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 189–204.
- Ulčinaitė, Eugenija, Jovaišas, Albinas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

- Ulčinaitytė, Eugenija, *Lietuvos Baroko literatūra* (serija „Lietuvių literatūros istorijos sąsiuviniai“, Nr. 4), Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Ulčinaitytė, Eugenija, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.
- Ulčinaitytė, Eugenija, „Paaiškinimai“, in: Mathias Casimirus Sarbievius, „Lyrica“, *Gimtas žodis*, 1994, Nr. 11, p. 30–32.
- Ulčinaitytė, Eugenija, „Poetinio ir realaus pasaulio kolizijos“, *Literatūra ir menas*, 1995, vasario 25, Nr. 8, p. 4.
- Ulčinaitytė, Eugenija, „Tiltas tarp Mažvydo ir Donelaičio“, *Gimtas žodis*, 1995, Nr. 7–8, p. 35–37.
- Umbrasas, Kazys, „Meninės kalbos analizavimas vidurinės mokyklos X klasėje (remiantis Žemaitės „Marčia“)“, in: *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 1, sudarė V.[incas] Auryla, Kaunas: Šviesa, 1971, p. 184–202.
- Urbanienė, Dainora, „Rengiu mokinius „Metų“ analizei“, *Tarybinė mokykla*, 1987, Nr. 12, p. 27–28.
- Utenos gimnazija pokario verpetuose: 1949 metų laidos 50-ties metų sukakčiai*, sudarė Algimantas Grigelis, Utena: Indra, 2000.
- V. Kst. [?], „Pavergtoje Tėvynėje“, *Tėviškės žiburiai*, 1975, sausio 9, Nr. 2 (1301), p. 4.
- Vabalas-Gudaitis, J.[onas], „Naujų kelių ieškojimas pedagogikoje“, in: *Naujoji mokykla: straipsnių rinkinys*, t. 1, redaguoja V.[incas] Ruzgas, Kaunas: Spaudos fondas, 1928, p. 41–58.
- Vaičiulaitis, Antanas, „Maironis tautos istorijoje“, *Aidai*, 1982, Nr. 5, p. 318–319, 322–325.
- Vairas, Karolis, „Paskutinė kelionė“, in: *Salomėja Nėris: Poetės atminimui*, paruošė A.[ntanas] Venclova, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946, p. 40–54.
- Vaitiekūnienė, A.[ldona], „Adomas Mickevičius (100-ąsias mirties metines minint)“, *Tarybinė mokykla*, 1955, Nr. 10, p. 5–16.
- Vaitiekūnienė, A.[ldona], „Epochos vėjų pagairėje“, *Tarybinis mokytojas*, 1971, gruodžio 15, Nr. 100, p. 4.
- Vaitkevičienė, Laima, „Be lituanistinių sentimentų“, *Dialogas*, 2006, vasario 10, Nr. 6, p. 8.
- Vaivada, Rimantas, „Žemaitė – liaudies vaikų mokytoja“, *Tarybinė mokykla*, 1986, Nr. 5, p. 31–33.
- Vaižgantas, *Raštai*, t. 15: *Literatūros istorija, 1899–1929*, parengė Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Vaižgantas, *Raštai*, t. 17: *Literatūros istorija 1913–1925*, sudarė Eligijus Daugnora, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Vaižgantas, *Raštai*, t. 19: *Kritika 1896–1914*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Vaižgantas, *Raštai*, t. 20: *Kritika 1915–1922*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Valentas, Skirmantas, „Justinas Marcinkevičius – kalbos poetas“, *Gimtas žodis*, 1991, Nr. 8, p. 9–12.
- „Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatos“ (2003), prieiga internetu: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.215471>.
- Vasiliauskiene, A., Uzdila, J.[uozas], „V. Krėvės „Skerdžiaus“ nagrinėjimas X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1967, Nr. 2, p. 17–20.
- Vaškėlis, Bronius, „Krėvės *Skirgailos* dramatiškumas ir tragiškumas“, in: Idem, *Žvilgsnis iš atokiau*, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 211–223.
- Venclova, Antanas, „A. Baranuskas ir jo „Anykščių šilelis“, in: Antanas Baranuskas, *Anykščių šilelis*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 5–[16].

- Venclova, A.[ntanas], „A. Baranausko ‚Anykščių šilelis‘“, in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, t. 1, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 94–[99].
- Venclova, A.[ntanas], „Didelio poeto tragedija (45 metai nuo ‚Anykščių šilelio‘ autoriaus mirties)“, *Pergalė*, 1947, Nr. 1, p. 82–86.
- Venclova, Antanas, „Jo vardas nemirtingas“, in: *Petro Cvirkos memorialinis muziejus: eksponatų katalogas ir ekskursijų vadovas*, parengė K.[arolis] Vairas-Račkauskas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 9–[14].
- Venclova, Antanas, *Laikas ir rašytojai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- Venclova, A.[ntanas], „Pirmasis P. Cvirkos romanas“, in: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, t. 2, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[dolfas] Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956, p. 93–[104].
- Venclova, Tomas, „Sugrįžimas į gimtinę: Mickevičiaus Lietuva ir Mickevičius Lietuvoje“ (straipsnio ištraukos), in: *Literatūros chrestomatija 11 klasei*, d. 1, sudarė Irena Kaniškauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 228–231.
- Vengris, Ant.[anas], „Donelaičio ‚Metai‘ ir pasakėčios“, *Pergalė*, 1945, Nr. 6, p. 179–182.
- Vengris, Ant.[anas], „Žemaitės apysakos ‚Petras Kurmelis‘ idėjinio turinio ir formos analizė“, *Tarybinė mokykla*, 1951, Nr. 12, p. 10–21.
- Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1950/51 m. m.*, Vilnius: Švietimo ministerija Pradinių ir vidurinių mokyklų valdyba, 1951.
- Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1951/52 m. m.*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952.
- Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1952/53 m. m.*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953.
- Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų bilietai 1953/54 m. m.*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954.
- Vidurinių mokyklų brandos atestato egzaminų žodžiu bilietai 1955/1956 m. m.*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1956.
- „Vidurinių mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 541, p. 4–8.
- Vidurinio mokslo egzaminų bilietai 1971–1972 m. m.*, Kaunas: Šviesa, 1972.
- Vidurinio mokslo egzaminų bilietai 1973–1974 m. m.*, Kaunas: Šviesa, 1974.
- Viëtor, Karl, „Deutsche Literaturgeschichte als Geistesgeschichte“, *Publications of the Modern Language Association*, 1945, t. 60, Nr. 3, p. 899–916.
- Vilčinskienė, Genovaitė, „Mokomieji kino filmai XI klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1982, Nr. 1, p. 35–37.
- Vilionis, M., „Antanas Baranauskas“, *Šviesos keliai*, 1935, Nr. 1, p. 13–18.
- Viliūnas, Giedrius, „Į žodžio meno gilumas: lietuvių literatūros mokslas XX a. pirmoje pusėje“, *Darbai ir dienos*, 2003, t. 36, p. 261–281.
- Viliūnas, Giedrius, „Kultūrą integruojanti disciplina“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 11–17.
- Viliūnas, Giedrius, „Lietuviško modernizmo vizija“, *Dialogas*, 1995, liepos 7, Nr. 27–30, p. 11.
- Viliūnas, Giedrius, „Literatūros teksto skaitymas. Bendrieji žingsniai“, *Gimtas žodis*, 1996, Nr. 10, p. 27–31.
- Viliūnas, Giedrius, „Nuomonių kova tęsiasi“, *Dialogas*, 2000, lapkričio 17, Nr. 46, p. 8.
- Viliūnienė, L.[iuda], „Dėstant S. Nėries kūrybą“, *Tarybinė mokykla*, 1964, Nr. 11, p. 11–[15].
- Vincas Krėvė* (serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958.
- Voldemaras, A.[ugustinas], „Krėvė romantikas bei klasikas“, *Skaitymai*, 1923, kn. 21, p. 90–133.
- Zaborskaitė, Vanda, *Eilėraščių menas: interpretacijos*, Vilnius: Tyto alba, 2002.

- Zaborskaitė, Vanda, *Eilėraščių menas*, Vilnius: Vaga, 1965.
- Zaborskaitė, Vanda, „Galimi literatūrinio ugdymo kontūrai“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 21–22.
- Zaborskaitė, Vanda, „Literatūros programa ir jos realizavimas“, *Tarybinė mokykla*, 1983, Nr. 1, p. 36–37.
- Zaborskaitė, Vanda, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1968.
- Zaborskaitė, Vanda, „...Paėmęs aukso lyrą...“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 11, p. 2–3.
- Zaborskaitė, Vanda, „Programinių tekstų kaita – natūralus dalykas“, *Dialogas*, 2003, vasario 28, Nr. 9, p. 4.
- Zaborskaitė, Vanda, „Sunkus, bet įmanomas ir būtinas kelias“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 11, p. 26–27.
- Zabotka, Antanas, „Kritinės literatūros panaudojimas, nagrinėjant P. Cvirkos romanus“, *Tarybinė mokykla*, 1979, Nr. 2, p. 34–37.
- Zabotka, A.[ntanas], „Rašinys X klasėje“, *Tarybinė mokykla*, 1970, Nr. 7, p. 22, 25–27.
- Zalatorius, A.[lbertas], „Aprašymo funkcija ir struktūra Žemaitės prozoje“, in: *Literatūra ir kalba*, t. XII: *Žemaitė: archyvinė medžiaga, atsiminimai, straipsniai, vyr. redaktorius K.[ostas] Korsakas*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 407–427.
- Zalatorius, Albertas, „[J. Biliūno apsakymų poetika]“, in: *Jonas Biliūnas literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Antanas Paraščiakas, Vilnius: Vaga, 1979, p. 309–322.
- Zalatorius, A.[lbertas], „Kai kurie Žemaitės apsakymų stiliaus klausimai“, *Tarybinė mokykla*, 1967, Nr. 12, p. 27–29; 1968, Nr. 1, p. 12–15.
- Zalatorius, Albertas, *Literatūra ir laisvė: kritika, esė, pokalbiai*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Zalatorius, Albertas, „Mažiau, bet daugiau“, *Pergalė*, 1979, Nr. 4, p. 121–132.
- Zalatorius, Albertas, „Pasaulio ir žmogaus samprata“, in: *Jonas Biliūnas literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Antanas Paraščiakas, Vilnius: Vaga, 1979, p. 259–265.
- Zalatorius, Albertas, „Rašytojo politiniai memuarai“, in: Vincas Krėvė, *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė: atsiminimai, parengė Albertas Zalatorius*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 5–[9].
- Zalatorius, Albertas, *Vincas Krėvė: nebaigta monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- Zalatorius, Albertas, „Žemaitės peizažas“, *Tarybinis mokytojas*, 1972, liepos 19, Nr. 57, p. 4.
- Zurba, Algimantas, „Gera našta“, *Moksleivis*, 1979, Nr. 2, p. 11–12.
- Zurba, Algimantas, „Ir vėl mokyklų labirintais“, *Literatūra ir menas*, 1969, rugpjūčio 30, Nr. 35 (1189), p. 10.
- Zurba, Algimantas, „O mokytojas?“, *Literatūra ir menas*, 1969, rugsėjo 6, Nr. 36 (1190), p. 10.
- Zurba, Algimantas, „Visų rūpestis“, *Literatūra ir menas*, 1966, balandžio 23, Nr. 17 (1015), p. 2–3.
- Žaldokas, S., „Salomėjos Nėries lyrikos dramatizmo problemos nagrinėjimas XI klasėje“, in: *Salomėja Nėris mokykloje: iš mokytojų darbo patirties*, sudarė J.[onas] Linkevičius, R.[egina] Norkevičienė, E.[ufemija] Savickaitė, Kaunas: Šviesa, 1977, p. 36–47.
- Žalys, Aleksandras, „Į tiesą – per nuostabą“, *Gimtas žodis*, 1990, Nr. 5, p. 11–14.
- Žemaitė (serija „Mokinio biblioteka“), antras leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957.
- Žemaitė, *Antireliginiai apsakymai* (serija „Mokinio biblioteka“), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951.
- Žemaitė *gyvenime ir kūryboje*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
- Žemaitė: *Rašytojos gyvenimo vaizdai: 10 dail.[ininkės] Aldonos Skirutytės litografijų, tekstas A.[delės] Ubeikaitės*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.

- Žemaitė, *Apie Ameriką*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1953.
- Žemaitė, *Autobiografija*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946.
- Žemaitė, *Raštai*, t. 1, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948.
- Žemaitė, *Raštai*, t. 4, parengė Aleksandras Šešelgis, Vilnius: Žara, 2004.
- Žemaitė, *Rinktiniai apsakymai* (serija „Mokinio biblioteka“), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951.
- „Žemaitės 100 metų gimimo sukaktuvės“, *Tarybinė mokykla*, 1945, Nr. 2–3, p. 61–63.
- „Žemaitės rašinys apie Marksą (Įvadas ir publikacija K. Korsako)“, *Lietuvių literatūros instituto darbai*, 1947, t. 1, p. 84–91.
- „Žemaitės tekstai ir jų redagavimas“, *Lietuvių literatūros instituto darbai*, 1947, t. 1, p. 143–176.
- Žemė maitintoja: 5 veiksmų, 11 paveikslų pjesė pagal Petro Cvirkos romaną, inscenizavo A.[ldona] Liobytė, K.[azimiera] Kymantaitė, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950.
- Žentelytė, Audronė, „Kultūrinis teksto skaitymas: XIX a. kultūrų dialogai“, in: *Teksto analizė mokykloje*, sudarytojas Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 72–102.
- [Žėkaitė, Janina], „Salomėja Nėris“, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 3: *Kapitalizmo epocha (1917–1940)*, d. 2, redagavo K.[ostas] Korsakas, B.[ronius] Pranskus, Vilnius: Mintis, 1965, p. 283–327.
- Žėkaitė, J.[anina], „Socialistinio realizmo formavimasis S. Nėries poezijoje“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 4, vyr. redaktorius K.[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 505–[537].
- Žilienė, D.[anutė], „Diferencijuotos literatūros užduotys (Nagrinėjant J. Biliūno apsakymus)“, in: *Literatūros mokymo klausimai vidurinėje mokykloje*, kn. 2, sudarė V.[incas] Auryla, Kaunas: Šviesa, 1979, p. 78–89.
- Žilienė, Danutė, „Žemaitės gyvenimas ir kūryba vakarinėje mokykloje“, *Tarybinė mokykla*, 1976, Nr. 6, p. 38–40.
- Žilienė, D.[anutė], *Žemaitės kūrybos nagrinėjimas vakarinėje mokykloje*, Vilnius: LTSR švietimo ministerija, 1977.
- Žilinskaitė, V.[ytautė], „Kunigija „Altorių šešėly““, *Pergalė*, 1956, Nr. 4, p. 107–111.
- [Žiugžda, Juozas], H. G., „Valenrodo keliais („Konrado Valenrodo“ 100 metų sukaktuvėms paminėti)“, in: *Lietuvių literatūros nagrinėjimai*, parinko mokyklai J.[onas] Norkus, Kaunas: Spaudos fondas, 1928, p. 44–47.
- Žiugžda, J.[uozas], „Lietuvos TSR mokyklų mokymo-auklėjimo darbo rezultatai 1946/47 m. m. ir jų uždaviniai 1947/48 m. m.“, *Tarybinė mokykla*, 1947, Nr. 7, p. [1]–13.
- Žiugžda, J.[uozas], „Mokinių kontaktas su literatūra“, *Mokykla ir visuomenė*, 1934, Nr. 7–9, p. 260–269.
- Žižytė-Kriksčiūnienė, Natalija, „Romano „Žemė maitintoja“ nagrinėjimas XI klasėje“, in: *Petras Cvirka mokykloje: iš mokytojų darbo patirties*, sudarė J.[onas] Linkevičius, Kaunas: Šviesa, 1982, p. 66–80.
- Žmuida, Eugenijus, „Du Aido Marčeno eilėraščiai“, *Gimtas žodis*, 2001, Nr. 6, p. 18–23.
- Žmuida, Eugenijus, „Meilės lyrika: Juditos Vaičiūnaitės eilėraščio „Obuolys“ interpretacija“, *Gimtas žodis*, 2002, Nr. 7, p. 16–18.
- Žmuida, Eugenijus, „Salomėja Nėris“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XX amžiaus pirmoji pusė*, kn. 2, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 347–379.
- Žukas, Saulius, „Antano Vienuolio personažų tipologijos klausimu“, in: *Antanas Vienuolis šiandien*: straipsnių rinkinys, sudarė Stasys Lipskis, Vilnius: Vaga, 1984, p. 105–[112].
- Žukas, Saulius, „Atidus teksto skaitymas“, *Mokykla*, 1995, Nr. 7/8, p. 20–23.

- Žukas, Saulius, *Istorinis pasakojimas: Lietuvos metraščiai* (serija „Lietuvių literatūros istorijos sąsiuviniai“, Nr. 2), Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Žukas, Saulius, „K. Donelaičio ‚Metų‘ stilius“, *Gimtas žodis*, 1992, Nr. 4, p. 13–15.
- Žukas, Saulius, „Kur prasideda interpretacija?“, *Dialogas*, 2000, kovo 3, Nr. 9, p. 4.
- Žukas, Saulius, „Nauji literatūros vadovėliai 11–12 klasėms“, *Dialogas*, 2004, gegužės 7, Nr. 19, p. 16.
- Žukas, Saulius, „Naujųjų literatūros vadovėlių rašymo patirtys“, *Gimtas žodis*, 2012, Nr. 11, p. 19–21.
- Žukas, Saulius, *Pirmoji lietuviška knyga ir jos kultūrinis kontekstas: Martyno Mažvydo katekizmas* (serija „Lietuvių literatūros istorijos sąsiuviniai“, Nr. 1), Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- Žukas, Saulius, „Tvėrimosi sunkumai“, *Mokykla*, 1999, Nr. 7, p. 26–27.
- Žukauskas, Albinas, „M. K. Sarbievijus. 1595–1640“, in: M.[otiejus] K.[azimieras] Sarbievijus, *Miškų žaidimai*, iš lotynų kalbos vertė Albinas Žukauskas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 6–17.
- Žvirgždas, Manfredas, „Salomėja Nėris“, in: *Elektroninė lietuvių kalbos ir literatūros chrestomatija 11–12 klasei*, sudarė Aušra Martišiūtė-Linartienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 1857–1859.
- „XII kl. lietuvių kalbos egzamino bilietų literatūros klausimai“, *Egzaminai: „Dialogo“ priedas*, 1995, gegužės 19, p. 8.
- Программы средней школы на 1963/64 учебный год: Литература*, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1963.

Kritinė ir teorinė literatūra

- Abraitytė, Marija, „Sovietinės ideologijos diegimas Kauno mokyklose XX a. 7–9 dešimtmečiais“, *Darbai ir dienos*, 2009, t. 52, p. 187–216.
- Aleksandravičius, Egidijus, „Tożsamość Mickiewicza w świetle historiografii litewskiej“, *Przegląd wschodni*, 1999, t. V, Nr. 4 (20), p. 725–744.
- [Andriukonis, Tomas], „Įvadas“, in: *Apie Maironį: Maironio kritinės recepcijos rinktinė (1890–2010)*, sudarė Tomas Andriukonis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 11–43.
- Anz, Thomas, „Einblicke in die literaturwissenschaftliche Kanonforschung: Von der Vorschrift zur Beschreibung – und zurück“, in: *Warum wir lesen, was wir lesen: Beiträge zum literarischen Kanon*, hrsg. von Olaf Kutzmutz, Wolfenbüttel: Bundesakademie für kulturelle Bildung Wolfenbüttel, 2002, p. 22–29.
- Apple, Michael W., „The Politics of a National Curriculum“, in: *Transforming Schools*, edited by Peter W. Jr. Cookson, Barbara Schneider, New York, London: Garland Publishing, 1995, p. 345–370.
- Applebee, Arthur N., Burroughs, Robert, Stevens, Anita S., „Creating Community and Coherence in High School Literature Curricula“, *Research in the Teaching of English*, 2000, Vol. 34, Issue 3, p. 396–429.
- Applebee, Arthur N., *Literature in the Secondary School. Studies of Curriculum and Instruction in the United States*, Urbana: National Council of Teachers of English, 1993.
- Assmann, Aleida, „Kanonforschung als Provokation der Literaturwissenschaft“, in: *Kanon Macht Kultur: Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildung*, hrsg. von Renate von Heydebrand, Stuttgart, Weimar: Metzler, 1998, p. 47–59.

- Aston, Robert J., *The Role of Literary Canon in the Teaching of Literature* (Series Routledge *Interdisciplinary Perspectives on Literature*), New York, London: Routledge, 2020.
- Avižininė, Birutė, „Populiariausias Žemaitės komedijos“, in: *Žemaitės skaitymai Kelmėje*, sudarė Nijolė Kančauskienė, prieiga internetu: <https://www.kelmeszemaiteisvb.lt/uploads/Skaitmeniniai%20istekliai%20pdf/Zemaites%20skaitymai%20Kelmeje.pdf>.
- Baliutytė, Elena, *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Barbian, Jan-Pieter, „Verordneter Kanon. Literarische Kanonbildung während der NS-Diktatur 1933–1945“, in: *Literarische Kanonbildung*, hrsg. von Heinz Ludwig Arnold, Hermann Korte, München: Carl Hanser Verlag, 2002, p. 212–232.
- Beilein, Matthias, „Kanonisierung und ‚invisible hand‘“, in: *Ungeplante Strukturen. Tausch und Zirkulation*, hrsg. von Maik Bierwirth, Renate Wieser, München: Fink, 2010, p. 221–233.
- Bendix, Regina, *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*, Madison: The University of Wisconsin Press, 1997.
- „Bendrojo ugdymo dalykų vadovėliai: turinio kokybė ir naudojimas pamokose“, *Švietimo problemos analizė*, 2012, Nr. 5 (69), p. 1–8, prieiga internetu: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/01/buf_Bendrojo-ugdymo-dalyku-vadoveliai_2012_6.pdf.
- Bendžius, A.[ndrius], *Bendrojo lavinimo ir aukštoji mokykla Tarybų Lietuvoje 1940–1970 m.*, Kaunas: Šviesa, 1973.
- Berenis, Vytautas, „Mesianizmo problema pirmos XIX amžiaus pusės Lietuvos kultūroje“, *Kultūrologija*, 2010, t. 18, p. 74–88.
- Bleizgienė, Ramunė, „Žemaitės kanonizavimas: kritika, švietimas ir *Raštų* leidyba (1895–1918)“, in: *Lietuvių literatūros kanono dirbtuvės (XIX a. pabaiga–XX a. pirma pusė): kolektyvinė monografija*, sudarė Viktorija Šeina, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 205–306.
- Brazauskas, Nerijus, „Kas sukūrė poetą Justiną Marcinkevičių?“, *Gimtasis žodis*, 2010, Nr. 12, p. 9–18.
- Bruzgelevičienė, Ramutė, *Lietuvos švietimo kūrimas 1988–1997*, Vilnius: Sapnų sala, 2008.
- Bruzgelevičienė, Ramutė, „Ugdymo paradigma – didaktikos idėjų pamatas“, in: *Ugdymo paradigmų iššūkiai didaktikai: kolektyvinė monografija*, sudarė ir parengė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2014, p. 32–55.
- Bruzgelevičienė, Ramutė, Žadeikaitė, Loreta, „Ugdymo paradigmų kaita XX–XXI a. sandūroje – unikalus Lietuvos švietimo istorijos reiškiny“, *Pedagogika*, 2008, t. 89, p. 18–28.
- Bukauskienė, Teresė, *Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Bukauskienė, Teresė, *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.: mokomasis leidinys, trečiasis, papildytas leidimas*, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 1995.
- Butkus, Vigmantas, „Pamaldumas turgaus apsuptyje: religinė Šiluva etnografinio pobūdžio beletristinėje literatūroje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2011, t. 35, p. 113–128.
- Butkus, Zenonas, „Jei opozicija gauna paramą iš svetur... Tarpukario prosovietinės ir antilenkiškos propagandos kreditoriai“, *Kultūros barai*, 1995, Nr. 8/9, p. 81–83.
- Butkus, Zenonas, „Naujas liudijimas apie Lietuvos okupaciją 1940 m.“, *Kultūros barai*, 2002, Nr. 1, p. 75–81.
- Canon vs Culture. Reflections on the Current Debate*, edited by Jan Gorak, New York, London: Garland, 2001.

- Civic Education Across Countries: Twenty-Four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*, edited by Judith Torney-Purta, John Schwille, Jo-Ann Amadeo, Utrecht: Eburon Publishers, 1999.
- Coulby, David, *Beyond the National Curriculum. Curricular Centralism and Cultural Diversity in Europe and the USA*, London and New York: Routledge, 2000.
- Čėsnaite, B.[ronė], Kačėrauskienė, A.[ldona], Speičienė, M.[arytė], *Lietuvos TSR liaudies švietimas per paskutinįjį dešimtmetį (1975–1985)*, Kaunas: Šviesa, 1987.
- Čėsnaite, Bronė, *Privalomo vidurinio mokslo organizavimas Lietuvoje 1975–1987 metais: disertacija-mokslinis pranešimas pedagogikos kandidato moksliniam laipsniui įgyti už darbų visumą [rankraščio teisėmis]*, Vilnius: [s. n.], 1992.
- Daugirdaitė, Solveiga, „Poetė ir Jos laikas“, *Metai*, 1996, Nr. 11–12, p. 171–174.
- Daugirdaitė, Solveiga, „Salomėja Nėris, įžymiausia lietuvis“, in: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*, parengė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 241–256.
- Daugirdaitė, Vilma, „Ar jau įmintos visos Vinco Krėvės folklorinės veiklos mįslės“, *Tautosakos darbai*, 2007, t. 34, p. 295–309.
- Daugirdaitė, Vilma, „Folkloristika nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): istorijos metmenys“, *Tautosakos darbai*, 2015, t. 50, p. 25–42.
- Daujotytė, Viktorija, *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*, Vilnius: Vaga, 1990.
- Dementavičius, Justinas, „Sąjūdžio tapatybės beiėškant: sovietinės reflektvivosios modernybės bruožai Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2011, t. 2 (29), p. 218–243.
- Dilytė, Dalia, *Kristijonas Donelaitis ir antika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
- Dilytė, Dalia, *Kristijono Donelaičio kūrybos ir jos sklaidos atodangos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023.
- Drėmaitė, Marija, „Vilnius. A Baroque City: Changing Perceptions of Baroque Heritage during the Twentieth Century“, *RIHA Journal Special Issue „Prekäre Vergangenheit? Barockforschung im östlichen Mitteleuropa unter den Bedingungen des Sozialismus“*, edited by Michaela Marek, Eva Pluhařová-Grigienė, 2019, p. 1–18.
- Duoblienė, Lilija, „Švietimo politika ir globalizacija: nacionaliniai ir supranacionaliniai ypatumai“, *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2010, t. 25, p. 69–84.
- Dzikaitė, Jurga, „Laisvės (at)mintis DP stovyklų literatūros vadovėliuose“, *Prace baltystyczne: Język, literatura, kultura*, 2023, t. 8, p. 141–158.
- Dzikaitė, Jurga, „Lietuviškojo pasaulio atspindžiai DP stovyklų literatūros vadovėliuose: tautosakos sampratos analizė“, *Tautosakos darbai*, 2020, t. 59, p. 274–295.
- Eklof, Ben, „Democracy in the Russian School: Educational Reform since 1984“, in: *Democracy in the Russian School. The Reform Movement in Education Since 1984*, edited by Ben Eklof, Edward Dneprov, Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 1993, p. 1–33.
- Gaigalaitė, Vita, *Adomo Mickevičiaus jaunystės kūryba*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Gineitis, Leonas, *Lietuvių literatūros istoriografija*, Vilnius: Vaga, 1982.
- Guillory, John, „Canon“, in: *Critical Terms for Literary Study*, edited by Frank Lentricchia, Thomas McLaughlin, 2nd ed., Chicago, London: University of Chicago Press, 2006, p. 239–244.
- Guillory, John, *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago, London: The University of Chicago Press, 1993.
- Hajdu, Péter, „Literature and National Identity“, *Comparative Literature: East & West*, 2007, Vol. 9: 1, p. 11–16.

- von Heydebrand, Renate, „Kanon Macht Kultur – Versuch einer Zusammenfassung“, in: *Kanon Macht Kultur: Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildung*, hrsg. von Renate von Heydebrand, Stuttgart, Weimar: Metzler, 1998, p. 612–625.
- von Heydebrand, Renate, Winko, Simone, *Einführung in die Wertung von Literatur: Systematik – Geschichte – Legitimation*, Paderborn: Schöningh, 1996.
- Herrmann, Leonhard, „Kanon als System. Kanondebatte und Kanonmodelle in der Literaturwissenschaft“, in: *Die Bildung des Kanons: Textuelle Faktoren – Kulturelle Funktionen – Ethische Praxis*, hrsg. von Lothar Ehrlich, Judith Schildt, Benjamin Specht, Köln: Böhlau, 2007, p. 21–42.
- Yurchak, Alexei, *Everything Was Forever, Until It Was No More*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.
- Jackūnas, Žibartas, *Lietuvos švietimo kaitos linkmės*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.
- Jankevičiūtė, Giedrė, Mikas Vacekauskas, *Visagėlė tradicija: Kristijono Donelaičio poemos Metai iliustracijos ir vaizdinis kanonas*: studija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
- Jašinauskas, Linas, *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007.
- Jonkutė, Viktorija, *Tarp praeities ir ateities: Kolektyvinė atmintis XX a. pabaigos Atgimimo laikotarpio lietuvių ir latvių kultūrinėje spaudoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.
- Jurgutienė, Aušra, „Estetinės minties posūkis į naująjį romantizmą“, *Literatūra*, 1990, Nr. 32 (1), p. 41–56.
- Jurgutienė, Aušra, „Literatūros mokslas ir kritika“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, sudarė Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 395–426.
- Jurgutienė, Aušra, *Literatūros suvokimo menas: Hermeneutikos tradicija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
- Jurgutienė, Aušra, „Naujakalbė ir sovietiniai tabu“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, sudarė Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 124–155.
- Jurgutienė, Aušra, *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Jurgutienė, Aušra, „Sovietinės lietuvių literatūros istorijos metodologinis perversnimas“, in: *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu: kolektyvinė monografija*, sudarė Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 455–484.
- Jurgutienė, Aušra, „The Deconstruction of National Identity in Lithuanian Literature: Marius Ivaškevičius' Plays“, *Interlitteraria*, 2015, Vol. 20, No. 1, p. 23–34.
- Kašauskienė, V.[anda], *Internacionalinėje Tarybų šalies mokytojų šeimoje (Lietuvos KP veikla ugdomant Respublikos mokytojus 1940–1980)*, Vilnius: Mintis, 1982.
- Kašauskienė, Vanda, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002.
- Kazlauskas, Benediktas, „Jono Radvano ‚Radviliada‘“, *Literatūra*, 1965, t. 8, p. 277–303.
- Kaubrys, Saulius, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: Galios gimtis*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2000.
- Kelertienė, Violeta, „Moteris moterų prozoje: II“, *Metmenys*, 1985, Nr. 50, p. 68–93.
- Kišūnaitė, Roma, „Vaikų ir paauglių knygų leidybos procesas, tendencijos, ypatumai“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2007, t. 5, p. 279–287.

- Klumbys, Valdemaras, *Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
- Kmita, Rimantas, „Eduardo Mieželaičio *Žmogus* kaip politinės religijos tekstas“, *Literatūra*, 2007, t. 49, Nr. 1, p. 39–57.
- Kmita, Rimantas, „Justino Marcinkevičiaus herojus“, *Colloquia*, 2018, t. 28, p. 75–98.
- Knyva, A., Žiugžda, J.[uozas], *Švietimas Tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950.
- Korsakaitė, I.[ngrida], „K. Donelaičio ‚Metai‘ lietuvių tarybinių dailininkų iliustracijose“, *Pergalė*, 1964, Nr. 1, p. 50–63.
- Korte, Hermann, Zimmer, Ilonka, Jakob, Hans-Joachim, *Der deutsche Lektürekanon an höheren Schulen Westfalens 1871–1918*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012.
- Korte, Hermann, Zimmer, Ilonka, Jakob, Hans-Joachim, „Die Wahl der Schriftsteller ist richtig zu leiten.“ *Kanoninstanz Schule. Eine Quellenauswahl der deutschen Lektürekanon in Schulprogrammen des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005.
- Korte, Hermann, „K wie Kanon und Kultur: Kleines Kanonglossar in 25 Stichwörtern“, in: *Literarische Kanonbildung*, hrsg. von Heinz Ludwig Arnold, Hermann Korte, München: Carl Hanser Verlag, 2002, p. 25–38.
- Kristijonas Donelaitis: *Bibliografijos rodyklė*, sudarė Daiva Narbutienė, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015.
- [Krištopaitienė, Daiva], „Paiškinimai“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, kn. 1: *Naujoji lietuvių literatūra*, d. 1, parengė Daiva Krištopaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 571–598.
- Kubilius, Vytautas, *Neparklupdyta mūza: Lietuvių literatūra vokiečiųmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Kubilius, Vytautas, „Įžanginis žodis: Literatūros istorija lūžių laike“, in: *Istorijos rašymo horizontai (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), sudarė Aušra Jurgutienė, Sigita Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 19–22.
- Kubilius, Vytautas, „Žodžio ir veiksmo vienybė“, in: *Juozas Ambrazevičius-Brazaitis – literatūrologas: mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Brazaičio-Ambrazevičiaus 100-osioms gimimo metinėms, pranešimai*, sudarė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 16–30.
- Kučinskienė, Aistė, „Ankstyvasis Maironis literatūros lauke: įsišventinimas, kanonizavimas, pozicijų užėmimas“, in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*: straipsnių rinkinys, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 250–265.
- Kučinskienė, Aistė, Šeina, Viktorija, Vasiliauskas, Saulius, „Two Canonical Soviet Authors in the Post-Soviet Lithuanian School System: The Case of Petras Cvirka and Salomėja Nėris“, *Colloquia*, 2024, t. 53, p. 68–104.
- Kuzavinis, Kazimieras, Savukynas, Bronys, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, 3-iasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Lanoux, Andrea, „Canonizing the Wieszczy: The Subjective Turn in Polish Literary Biography in the 1860s“, *The Slavic and East European Journal*, 2001, Vol. 45, No. 4, p. 624–640.
- Leerssen, Joep, „Introduction: Philology and the European Construction of National Literatures“, in: *Editing the Nation's Memory: Textual Scholarship and Nation-Building in Nineteenth-Century Europe* (European Studies Vol. 26), edited by Dirk Van Hulle, Joep Leerssen, Leiden: Brill, 2008, p. 13–27.
- Levina, Jūratė, „Uždaros visuomenės fenomenologija Antano Vienuolio ‚Paskenduolėje‘: antropologiniai profiliai“, *Literatūra*, 2023, t. 65 (1), p. 55–83.

- Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*: dokumentų rinkinys, sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.
- Literatūra 1940–1960*: dokumentų rinkinys, sudarė Jonas Vosylius, Vilnius: Academia, 1992.
- Mačiulis, Dangiras, „Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos veikla (1927–1940)“, *Lituanistica*, 2004, t. 59, Nr. 3, p. 1–21.
- Mačiulis, Dangiras, Staliūnas, Darius, *Kražių skerdynės 1893 m. lapkričio 10 d.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.
- Mačiulis, Dangiras, *Tautinė mokykla: Žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017.
- Mačiulis, Dangiras, „Žemaičių atminties kultūros herojai XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Žemaitija: Savivaizdžiai, reprezentacijos, atmintys*, sudarė Dangiras Mačiulis, Jolanta Skurdauskienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2021, p. 41–68.
- Malažinskaitė, Erika, „Grožinės literatūros vertimas tarpukario Lietuvoje: nuo lietuvinimo tendencijos iki ekvivalentiškumo paieškų“, *Colloquia*, 2015, t. 35, p. 71–88.
- Mastianica-Stankevič, Olga, „The Nobility in the Lithuanian National Project in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century: The Approach of the Catholic Clergy“, in: *Entangled Interactions between Religion and National Consciousness in Central and Eastern Europe*, edited by Yoko Aoshima, Boston: Academic Studies Press, 2020, p. 96–117.
- Matthews, Mervyn, *Education in the Soviet Union. Policies and Institutions since Stalin*, London, Boston, Sydney: George Allen & Unwin, 1982.
- [Matulaitienė, Stasė], „Literatūros didaktų pėdsakais“, in: *Kaip mokyta literatūros*, parengė Stasė Matulaitienė, Kaunas: Šviesa, 1997.
- Meilus, Elmantas, „Apie Daukantų giminę“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, p. 8–49.
- Mitter, Wolfgang, „Education in a Period of Revolutionary Change“, in: *Education and Economic Change in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Oxford Studies in Comparative Education, Vol. 2, edited by David Phillips, Michael Kaser, Oxfordshire: Triangle Books, 1992, p. 15–28.
- Motuzas, Remigijus, *Lietuvos vidurinės mokyklos raidos 1918–1940 metais pedagoginės kryptys*, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ministerija, 1995.
- Nauckūnaitė, Zita, „Lietuvių kalbos ir literatūros dalyko samprata: vidurinio ugdymo kaitos diskursas“, *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2011, t. 27, p. 102–114.
- Naudžiūnienė, Akvilė, „Naujasis žmogus iki pareikalavimo: mokinys vėlyvojo sovietmečio (1964–1988 m.) Lietuvos mokyklose“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2021, t. 47, p. 99–117.
- Noreikaitė-Kučėnas, Dalia, *Žemaitė Amerikoje*, Chicago: Lietuvių fondas, 1994.
- Norkevičienė, Regina, „Folklorinis tekstas mokykloje: požiūrių kaita XX a. II pusės lietuvių literatūros vadovėliuose“, *Meninis tekstas: Suvokimas, analizė, interpretacija*, 2004, Nr. 4, p. 291–295.
- Norkevičienė, Regina, „Iš literatūrinio lavinimo programų istorijos: aukštesnysis koncentras“, *Gimtas žodis*, 2004, Nr. 6, p. 6–11.
- Norkevičienė, Regina, „Iš mokomųjų kino filmų istorijos“, *Gimtas žodis*, 2003, Nr. 6, p. 2–6.
- Norkevičienė, Regina, „Kazys Boruta vidurinių mokyklų programose ir vadovėliuose“, in: *Kazys Boruta. Lietuviškasis Brandas: Asmenybės laisvė, iššūkis, neprisitaikymas*, parengė Dalia Striogaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 85–94.
- Norkevičienė, Regina, *Literatūrinis lavinimas (XX a. II pusė)*: vadovėlis, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007.

- Norkevičienė, Regina, „Literatūrinio lavinimo tikslai (vidurinės ir aukštosios mokyklos ryšio aspektu)“, in: *Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika: konferencijos pranešimų medžiaga*, Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2001, p. 245–252.
- Norkevičienė, Regina, „Mokyklinė lituanistika mokymo planuose. XX a. antroji pusė“, *Gimtas žodis*, 2001, Nr. 6, p. 2–7.
- Pabarčienė, Reda, „Lietuvių istorinės dramos dialogas su Williamo Shakespeare'o tradicija“, *Acta litteraria comparativa*, 2006, t. 1, p. 110–118.
- Pabarčienė, Reda, „Lietuvių tragedijos tapsmas: tipologinis aspektas“, *Darbai ir dienos*, 2003, t. 36, p. 235–241.
- Patiejūnienė, Eglė, „Narsus mėginimas sukurti vientisą senosios literatūros vaizdą“, in: *Literatūros tyrimų erdvės (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 19), sudarytojas Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 253–384.
- Peters, Jelko, „...und mir wird die ganze Chrestomathie nach gerade langweilig.“ Zu Karl Lachmanns *Auswahl aus den Hochdeutschen Dichtern des 13. Jahrhunderts* (1820) und ihren Auswirkungen auf den altdeutschen Unterricht“, in: *Das Lesebuch 1800–1945. Ein Medium zwischen literarischer Kultur und pädagogischem Diskurs*, hrsg. von Hermann Korte, Ilonka Zimmer, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, p. 71–87.
- Pērle-Sīle, Ginta, „Nineteenth-Century Literary Processes and Folklore“, in: *A New History of Latvian Literature: The Long Nineteenth Century*, edited by Pauls Daija, Benedikts Kalnačs, Berlin: Peter Lang, 2022.
- Putinaitė, Nerija, „Kristijono Donelaičio 250-ųjų metinių minėjimas 1964 m.: veiklūs inteligentai, nematomas Sniečkus ir suklastotas Donelaitis“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, sudarė Mikas Vaicekaskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 194–251.
- Putinaitė, Nerija, *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2019.
- Radzevičius, Algimantas, *Senosios lietuvių literatūros ir kultūros akiračiai: Probleminiai svarstymai*, Kaunas: Aesti, 1997.
- Safronovas, Vasilijus, Kilinskas, Kęstutis, Mačiulis, Dangiras, *Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu: Vaidmenys, patirtys, vadovėliniai pasakojimai ir atminimo politika*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, 2022.
- Safronovas, Vasilijus, „Tarp konflikto ir suartėjimo: Donelaičio simbolio aktualizavimas XIX a. pabaigoje – XX a. pabaigoje Prūsijos Lietuvoje ir Klaipėdos krašte“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2013, t. 26, p. 148–165.
- Salienė, Vilija, Toleikytė, Nijolė, „Laisvojo ugdymo humanistinės paradigmos idėjos kalbinių ir literatūrinio ugdymo paradigmos kontekste: lietuvių gimtosios kalbos ir literatūros bendrųjų programų (1994–2011) analizė“, in: *Ugdymo paradigmos iššūkiai didaktikai*, sudarė ir parengė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2014, p. 108–150.
- Satkauskytė, Dalia, „Socialistinis realizmas“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, sudarė Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 211–237.
- Satkauskytė, Dalia, „The Lithuanian Version of Socialist Realism: An Imposed Doctrine and Incorporated Tradition“, *Slavic Review*, 2022, Vol. 81 (4), p. 936–954.
- Sinkevičius, Klemensas, *Uždrausti autoriai ir leidiniai: Vokietmetis (1941–1944)*, Vilnius: Lietuvos kultūros ministerija, LNMMB Bibliotekininkystės centras, 1998.
- Sirutavičius, Vladas, *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas: Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

- Skrupskelis, Kęstutis, *Ignas Skrupskelis: Asmenybė ir laikmetis*, Vilnius: Versus aureus, 2014.
- Skrupskelytė, Viktorija, „Juozo Brazaičio-Ambrazevičiaus literatūros kritika nūdienos žvilgsniu“, in: *Juozas Ambrazevičius-Brazaitis – literatūrologas: mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Brazaičio-Ambrazevičiaus 100-osioms gimimo metinėms, pranešimai*, sudarė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 124–138.
- Slezkine, Yuri, „The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism“, in: *Stalinism: New Directions*, edited by Sheila Fitzpatrick, London, New York: Routledge, 2000, p. 414–45.
- Speičytė, Brigita, „Maironio Pavasario balsai: lyrikos rinkinys“, in: *Maironio balsai: Kūryba, veikla, atmintis*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 29–[141].
- Sprindytė, Jūratė, „Stagnacija“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, sudarė Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 56–66.
- „Stengdavomės laikytis Hipokrato priesaikos – svarbiausia nekenkti! (Lituanistę, socialinių mokslų daktarę docentę Reginą Kuzmaitę-Norkevičienę kalbina Saulius Vasiliauskas)“, *Colloquia*, 2023, t. 52, p. 176–201.
- Stotsky, Sandra, *The Death and Resurrection of a Coherent Literature Curriculum. What Secondary English Teachers Can Do*, Lanham, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2012.
- Stravinskienė, Vitalija, „Mūšiai dėl Vilniaus: 1944 m. liepos 6–13 d.“, *Karo archyvas*, 2023, t. 38, p. 162–188.
- Streikus, Arūnas, „Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 9, p. 370–373.
- Streikus, Arūnas, *Minties kolektyvizacija: Cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018.
- Subačius, Giedrius, „Svetimieji ir savieji Simono Daukanto kalbos gryninimo strategijoje“, *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 547–554.
- Subačius, Paulius, *Antanas Baranauskas: Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Subačius, Paulius, „Liminalios tapatybės Justino Marcinkevičiaus sovietmečio lyrikoje: postkolonijinės kritikos etiudai“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika*, parengė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 370–388.
- Subačius, Paulius V., „Didieji mažoje istorijoje, arba kaip Antaną Baranauską klupdė klierikų klaupė“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 2004, kn. 17, p. 182–189.
- Subačius, Paulius V., „Nušlifuoti deimantą, arba Kuo Maironis įdomus ne vien pokolonijiniams kraštams“, in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 89–113.
- Subačius, Paulius V., „On the Threshold of Editorship. Or From *Collection* to *Oeuvre*“, *Variants*, 2021, No. 15–16, p. 81–104.
- Svarauskas, Artūras, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): Politinė galia ir jos ribos*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017.
- Sverdiolas, Arūnas, „Stasio Šalkauskio lietuvių kultūros projektas“, *Darbai ir dienos*, 2020, t. 74, p. 11–33.
- Šakelaitė, Ieva, „Emancipuojanti poezija: skaitymai prie Žemaitės kaip feministinis artivizmas“, *Colloquia*, 2023, t. 52, p. 114–130.

- Šeferis, Vaidas, *Kristijono Donelaičio Metų rišlumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- Šeina, Viktorija, „Apie VU Lietuvių literatūros katedros bylą (1959–1961)“, in: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 187–210.
- Šeina, Viktorija, „Die Konzeption der litauischen Nationalliteratur (von den 1890er bis zu den 30er Jahren)“, *Zeitschrift zu für Ostmitteleuropa-Forschung (ZfO)*, 2018, 67. Jahrg., Heft 2, p. 196–224.
- Šeina, Viktorija, „Maironio kanonizacija Lietuvos Respublikoje (1918–1940)“, in: *Maironio balsai: Kūryba, veikla, atmintis*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 624–727.
- Šeina, Viktorija, „Maironis tarpukario Lietuvos mokykloje“, *Žmogus ir žodis*, 2017, t. 19, Nr. 2, p. 33–50.
- Šeina, Viktorija, *Savas svetimas dainius: Adamas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021.
- Šeina, Viktorija, „Tarpukario Donelaitis“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės: straipsnių rinkinys*, sudarė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 159–176.
- Šešelgis, A.[leksandras], *Žemaitės raštų tekstologiniai klausimai*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1968.
- Švedas, Aurimas, *Matricos nelaisvėje: Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius: Aidai, 2009.
- Švietimo raidos Lietuvoje įžvalgos: medžiaga diskusijoms, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2013, prieiga internetu: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/02/Svietimo_raidai-2013_svietstrat.pdf.
- Tamošaitis, Mindaugas, *Didysis apakimas: Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2010.
- Tamošaitis, Mindaugas, *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija: Rašytojo tragedija politikoje*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2012.
- Teaching of National Languages in the V4 Countries*, edited by Marek Pieniżek, Stanislav Štěpáník, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Education, 2016.
- Toleikytė, Nijolė, „Martyno Mažvydo Katekizmo skaitymas ir refleksija mokykloje: lietuvių kalbos ir literatūros programų bei vadovėlių (1991–2013) žvalga“, in: *Martynui Mažvydui atminti: Raštijos raida ir XXI amžiaus iššūkiai*, sudarė Jurga Trimonytė Bikelienė, Vilnius: Baltijos kopija, 2014, p. 111–124.
- Trakšėlys, Kęstutis, „Švietimo kaip socialinio instituto transformacija modernioje Lietuvoje“, *Pedagogika*, 2013, t. 110, p. 12–19.
- Truska, Liudas, „Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais“, *Darbai ir dienos*, 2002, t. 30, p. 39–48.
- Tūtlytė, Rita, „Gyvenimo šventė: Salomėjos Nėries lyrika ir literatūrinis Jugendas“, *Darbai ir dienos*, 2003, t. 36, p. 7–20.
- Tūtlytė, Rita, „Vitalizmas ankstyvojoje Salomėjos Nėries kūryboje“, in: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*, parengė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 63–72.
- Tūtlytė, Rita, „XX a. ketvirtosios dešimtmečio lietuvių poezijos neoromantizmas“, in: *Romantizmas po romantizmo*, sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Gervėlė, 2000, p. 87–98.
- Ugninis stulpas: 25 metai be Juozo Brazaičio: laiškai, dokumentai, liudijimai*, sudarė Vidmantas Valiušaitis, Kaunas: „Į laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2000.

- Vanagaitė, Gitana, „Vaižgantas Lietuvos mokykloje“, *Colloquia*, 2021, t. 47, p. 55–75.
- Verboord, Marc, van Rees, Kees, „Literary Education Curriculum and Institutional Contexts. Textbook Content and Teachers' Textbook Usage in Dutch Literary Education, 1968–2000“, *Poetics: Journal of Empirical Research on Culture, the Media and the Arts*, 2008, Vol. 37, Issue 1, p. 74–97.
- Viliūnas, Giedrius, „Katalikiškoji lietuvių literatūros mokslo tradicija“, in: *Juozas Keliuotis ir literatūros dinamikos problemos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 10–23.
- Viliūnas, Giedrius, „Lietuvių literatūros katedros įsteigimas“, in: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 170–176.
- Viliūnas, Giedrius, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998.
- Vitkus, Zigmąs, „Degintas, bet nesudegęs: Pirčiupių reikšmės ir jų kaita sovietinėje ir nepriklausomoje Lietuvoje“, *Istorija*, 2022, t. 127, Nr. 3, p. 27–64.
- Vyšniauskas, Arūnas, „Kaip Juozą Jurginį 1961 metais Maskva „šukavo“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 26, p. 112–147.
- Zajda, Joseph I., *Education in the USSR* (Series *International Studies in Education and Social Change*), Oxford, New York: Pergamon Press, 1980.
- Zeyringer, Klaus, „Die Kanonfalle: Ästhetische Bildung und ihre Wertelisten. Literatursoziologischer Essay“, *LiTheS: Zeitschrift für Literatur- und Theatersoziologie*, 2008, Nr. 1, p. 72–103.
- Zimmer, Ilonka, „Der ‚alte Hopf‘ und die Lehrplanbestimmungen: Ein Lesebuchkonzept im Wandel“, in: *Das Lesebuch 1800–1945. Ein Medium zwischen literarischer Kultur und pädagogischem Diskurs*, hrsg. von Hermann Korte, Ilonka Zimmer, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, p. 133–159.
- Zimmer, Ilonka, *Uhland im Kanon: Studien zur Praxis literarischer Kanonisierung im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009.
- Zinkevičius, Zigmąs, „Sirvydas ar Širvydas“, *Baltistica*, 1981, t. 17 (1), p. 28–41.
- Zizas, Rimantas *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014.
- Želvys, Rimantas, „Transformations of Teacher Education Policy in Central and Eastern Europe“, in: *Mokslu grįsto švietimo link*, sudarė Daiva Jakavonytė-Staškuvienė, Emilija Sakadolskienė, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017, p. 16–26.
- Želvys, Rimantas, „Visuomenės požiūris į švietimo reformą: kas pasikeitė per 20 metų“, *Pedagogika*, 2009, t. 95, p. 24–27.
- Žvirgždas, Manfredas, „Klasiko portretas: Maironis, Vydūnas ir Krėvė XX a. 3-iojo dešimtmečio kritikoje“, in: *Lietuvių literatūros kanono dirbtuvės (XIX a. pabaiga–XX a. pirma pusė): kolektyvinė monografija*, sudarė Viktorija Šeina, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 395–509.
- Walter, Axel Ernst, „Kristijono Donelaičio Metai Europos nacionalinio epo tradicijoje“, iš vokiečių kalbos vertė Lina Plaušinaitytė, in: *Kristijono Donelaičio Metų reikšmės: straipsnių rinkinys*, sudarė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 47–68.
- White, Theo, Sámiháian, Florentina, „Is Europe Open to a Student-Oriented Framework for Literature“, *L1-Educational Studies in Language and Literature*, 2013, Vol. 13, p. 1–22.
- Winko, Simone, „Literarische Wertung und Kanonbildung“, in: *Grundzüge der Literaturwissenschaft*, hrsg. von Heinz Ludwig Arnold, Heinrich Detering, 4. Aufl., München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2001, p. 585–600.

- Winko, Simone, „Literatur-Kanon als invisible Hand-Phänomen“, in: *Literarische Kanon-bildung (Sonderband Text + Kritik. Zeitschrift für Literatur)*, hrsg. von Heinz Ludwig Arnold, Hermann Korte, München: Text + Kritik, 2002, p. 9–24.
- Белова, Н.[аталья] А., *Повседневная жизнь учителей*, Москва: ИЭА РАН, 2015.
- Добренко, Евгений, *Формовка советского читателя: Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы* (Серия „Современная западная русистика“), Санкт-Петербург: Академический проект, 1997.
- Лану, Андреа „Формирование литературного канона русского романтизма (на материале учебников и историй литературы (1822–1862)“, перевод с английского С. Силаковой, in: *Новое литературное обозрение*, 2001, № 51, p. 14–43.
- Пономарев, Е. Р., „Патриотический учебник: 1940е–1950е“, in: *Учебный текст в советской школе: сборник статей* (Серия „Антропология советской школы“), составили С. Г. Леонтьева, К. А. Маслинский, Санкт-Петербург, Москва: Институт логики, когнитологии и развития личности, 2008, p. 283–320.
- <http://genocid.lt/centras/lt/2631/a/>
- <https://www.marijampole.lt/naujienos/4/in-memoriām.-liõginginas-sepkus:14063>
- <https://www.nsa.smm.lt/egzaminai-ir-pasiekimu-patikrinimai/brandos-egzaminai/egzaminu-uzduotys/>
- <https://vardai.vlkk.lt/statistika/>

ILIISTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Mokytojo Salio Šemerio lietuvių kalbos ir literatūros pamoka Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Fotografas nenurodytas, 1931. MLIM IR 1955. (P. 30)
2. *Iš Adomo Mickevičiaus raštų*, antras paveiksluotas leidimas, vertimus mokykloms parinko ir pertvarkė M.[ykolis] Biržiška, Kaunas: Vairas, 1927. (P. 68)
3. Motiejaus Valančiaus portretas. Litografijos autorius Adomas Varnas, 1923. LNB F66–232. (P. 76)
4. Jono Basanavičiaus portretas. Litografijos autorius Adomas Varnas. Kaunas: Spaudos fondas, 1923. LNB F66–234. (P. 78)
5. Mokyklinio sąsiuvinio viršelį su Jono Basanavičiaus atvaizdu. Leidėjas nenurodytas, XX a. 3–4 dešimtmetis. LŠM I Ed 609. (P. 78)
6. Vinco Kudirkos portretas. Litografijos autorius Adomas Varnas, 1923. LNB F66–235. (P. 90)
7. Mokyklinis sąsiuvinis su Vinco Kudirkos atvaizdu. Kaunas: Spaudos fondas, XX a. 3–4 dešimtmetis. TIM R 17019. (P. 90)
8. Žemaitės portretas. Litografijos autorius Adomas Varnas, 1923. LNB F66–231. (P. 91)
9. Mokyklinis sąsiuvinis su Žemaitės atvaizdu. Kaunas: Spaudos fondas, XX a. 3–4 dešimtmetis. LŠM I Ed 541. (P. 91)
10. Mokyklinis sąsiuvinis su Vaižganto atvaizdu. Kaunas: Spaudos fondas, XX a. 3–4 dešimtmetis. LŠM I Ed 548. (P. 93)
11. Simono Daukanto portretas. Litografijos autorius Adomas Varnas, 1923. Reverse antspaudas: „Kauno m. pradžios mokykla Nr. 9“. RKM ADK 182. (P. 95)
12. Petras Sūdžius, *Vargo pelė*: †1864–1934, Seda: [s. n.], 1934, antraštinis puslapis. (P. 96)
13. Atvirlaiškis su antkapiniu Simono Daukanto paminklu Papilėje. Skulptorius Antanas Raudonis, leidėjas ir fotografas S. Petrauskas, XX a. 3–4 dešimtmetis. ŽAM S 7372. (P. 97)
14. Ant kolonos dar neužkeltas Simono Daukanto paminklas (skulptorius Vincas Grybas) ir jo statymo komiteto nariai: iš kairės Papilės viršaitis Juozas Daunys, teisėjas Kavoliūnas, klebonas Antanas Šveistrys, pradžios mokyklos vedėjas Pranas Šliauteris. Fotografas nenurodytas, 1930. AkKM M M 237. (P. 99)
15. Antano Baranausko portretas. Litografijos autorius Adomas Varnas, 1923. ČDM Gpf 1378. (P. 116)
16. Antano Baranausko klėtelė. Fotografas Icikas Melnikas, XX a. 3–4 dešimtmetis. MLLM F4 745. (P. 123)
17. Maironio portretas. Litografijos autorius Adomas Varnas, 1923. LNB F66–228. (P. 126)

18. Mokyklinis sąsiuvinis su Maironio atvaizdu. Marijampolė: Dirva, XX a. 3–4 dešimtmetis. LŠM I Ed 578. (P. 126)
19. Vincas Krėvė, *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1928, [nenumuruota iliustracijos įklijta]. (P. 136)
20. *Literatūros chrestomatija VIII klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, S.[alomėja] Maceikienė, L. Mičiulytė, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952, p. 101. (P. 213)
21. Mokyklinis sąsiuvinis su Jono Biliūno atvaizdu. Kaunas: LTSR valstybinė leidykla, 1940–1941. LŠM I Ed 580. (P. 241)
22. Jono Biliūno antkapinis paminklas „Laimės žiburys“ (architektas Vytautas Gabriūnas) Anykščiuose. Iš kanauninko Petro Raudos albumo. Fotografas nenurodytas, XX a. 6–7 dešimtmetis. LCVA A313-P102. (P. 243)
23. Anykščių mokytojai ir mokiniai prie Jono Biliūno kapo ant Liudiškių kalvos. Kairėje centre Anykščių rajono Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Kazimieras Zulonas, už jo kairėje – Anykščių Jono Biliūno vidurinės mokyklos mokytojos dalies vedėjas Antanas Vingrys, į dešinę nuo jo – šios mokyklos mokytojos. Antrame plane – Biliūno antkapinio paminklo fragmentas. Fotografas Antanas Puodžiūnas, apie 1963–1964. VŽM 17509-6. (P. 245)
24. Mokyklinis sąsiuvinis su Juliaus Janonio atvaizdu. Leidėjas nenurodytas, 1940–1941. LŠM I Ed 496. (P. 249)
25. V.[ytautas] Galinis, K.[azys] Umbrasas, L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 109. (P. 251)
26. *Literatūros chrestomatija X klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[ntanas] Chlebinskas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952, p. 822. (P. 267)
27. *Literatūros chrestomatija X klasei*, sudarė J.[ulius] Būtėnas, A.[ntanas] Chlebinskas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1952, p. 695. (P. 280)
28. Valerijono Galdiko iliustracija *Kalvio Ignoto teisybės* tęsinui, romanui *Broliai* (1951–1955), in: L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 198. (P. 287)
29. Jono Kuzminskio iliustracijos *Usnynei* (1951 m. leidimui), in: L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 217–218. (P. 291)
30. Stasio Krasausko iliustracijos, in: Justinas Marcinkevičius, *Kraujas ir pelenai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, p. 120–121. (P. 297)
31. *Literatūros medžiaga IX klasei*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1963, p. 48, 52. (P. 317)
32. Kristijono Donelaičio paminklas (skulptorius Konstantinas Bogdanas) Vilniaus universiteto fasade. Fotografė Violeta Boskaitė, 2024. (P. 321)
33. *Tiesa*, 1940, liepos 10, Nr. 19, p. 8. (P. 324)
34. Boleslovo Klovos mozaika „Žemaitė“ Telšių Žemaitės vidurinės mokyklos fasade (1961), Boleslovas Klova, *Lietuvių monumentalioji dekoratyvinė tapyba: Freska, sgrafitas, mozaika*, Vilnius: Vaga, 1975, [p. 104]. (P. 328)
35. Julius Būtėnas, *Žemaitės gyvenimas*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1947. (P. 339)

36. Žemaitės paminklas Vilniuje (skulptorius Petras Aleksandravičius). Fotografė Birutė Orentaitė, 1975. LCVA 1-23873. (P. 342)
37. Aldonos Skirutytės litografija iš leidinio *Žemaitė: Rašytojos gyvenimo vaizdai* (1959), in: V.[ytautas] Galinis, K.[azys] Umbrasas, L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 32. (P. 344)
38. Vytauto Juskūno iliustracija apybraižai „Kelionė į Šidlavą“ (sukurta rinkinei *Rudens vakaras*, 1960), in: V.[ytautas] Galinis, K.[azys] Umbrasas, L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 65. (P. 348)
39. *Literatūros chrestomatija XI klasei*, sudarė J.[onas] Balkevičius, J.[ovita] Čenienė, O.[na] Dabrilaite, T. Dėjus, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1953, p. 214. (P. 357)
40. Albinos Makūnaitės linoraižinis (1957 m. Salomėjos Nėries *Raštų* leidimui), in: L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 80. (P. 358)
41. Salomėjos Nėries antkapinio paminklo (skulptorius Bernardas Bučas) atidengimas Kauno istorinio muziejaus sodelyje. Fotografė Alfreda Marcinkienė, 1955 m. rugpjūčio 2 d. MLLM F91. (P. 361)
42. Salomėjos Nėries paminklo (skulptorius Vladas Vildžiūnas) atidengimas prie Salomėjos Nėries vidurinės mokyklos Vilniuje. Fotografas Vladimiras Gulevičius, 1974 m. lapkričio 15 d. MLLM F63, MLLM F64. (P. 370)
43. Valerijono Galdiko iliustracijos *Žemei maitintojai* (1956 m. leidimui), in: L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 121–122. (P. 379)
44. Juozo Kėdainio iliustracija romanui *Frank Kruk* (1948 m. leidimui), in: L.[ionginas] Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 109. (P. 385)
45. Petro Cvirkos paminklas Vilniuje (skulptorius Juozas Mikėnas). Fotografas Algirdas Karosas, 1959. LCVA 1-14296. (P. 393)
46. Audriaus Naujokaičio linoraižiniai *Broniaus Krivicko raštams* (1993), in: Viktorija Daujotytė, Elena Bukalienė, *Lietuvių literatūra: XX a. vidurys ir antroji pusė (1940–1995)*, Kaunas: Šviesa, 1995, p. 22. (P. 429)
47. Irena Kanišauskaitė et al., *Literatūros vadovėlis 12 klasei*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2012. (P. 434)
48. Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus 400-osioms gimimo metinėms skirtas pašto vokas. Dailininkas Algirdas Šilionka, 1995. TIM AT 31063. (P. 463)
49. *Maironio Pavasario balsams 100 metų*, Kaunas: „Vilius“, 1995. (P. 479)
50. Vinco Krėvės ir jo žmonos perlaidojimo iškilmių eiseną Merkinėje. Fotografas Julius Vaicekuskas, 1992 m. spalio 18 d. VKMV F 108. (P. 485)
51. Viktorija Daujotytė et al., *Literatūra: vadovėlis XI–XII klasei*, kn. 2, Kaunas: Šviesa, 2004. (P. 497)
52. Vytautas Paukštė spektaklyje *Mažvydas* (režisierius Povilas Gaidys). Fotografas Bernardas Aleknavičius, 1976 m. gruodžio 11 d., KLAB. (P. 501)

THE SCHOOL CANON OF LITHUANIAN LITERATURE: A RECONSTRUCTION OF A CENTURY OF EVOLUTION

Summary

Literary scholar John Guillory highlighted the importance of general education schools in the formation of the national canon. His idea led us to a coherent reconstruction of the entire process of the establishment and subsequent transformation of the Lithuanian literary canon in the upper grades, from the restoration of Lithuania's statehood in 1918 to the 2010s. We aimed to identify the works that had been at the centre of the school canon the longest and their dominant interpretation, as well as the criteria for selecting literature that had been shaping the canon in a particular historical period and their historical changes.

In our work, we applied the methodology of descriptive canon research. The underlying starting point of these studies was to view the formation of the canon as a socio-cultural process in which the elite of a given society selected a corpus of texts significant from the point of view of tradition and created practices that ensured the transmission of these texts to future generations. The structure of the canon depends directly on what the dominant societal group recognises as the measure of literary value.

In our research, we investigated how the political, social, and cultural development of Lithuanian society in the twentieth and the twenty-first centuries influenced the selection and interpretation of Lithuanian literary works in the upper grades of general education schools. In the final two to four grades (the structure of general education has changed many times over the century), the history of Lithuanian (and world) literature was taught consistently throughout the period analysed. It is this – chronological – principle of teaching literature that best reveals the value code of the school canon, i.e., the aesthetic, ethical, and worldview criteria for the selection and interpretation of works. The selection of works for the lower grades abides more by the psychology, interests, and cognitive abilities of the pupils and therefore includes more specific genres of literature for children and young

people, as well as entertainment genres, which are usually not represented in the national canon. In contrast, the upper-secondary syllabus has always conveyed the concept of the Lithuanian literary tradition and the national historical narrative modelled by the dominant social group. Therefore, in order to understand the dynamics of the national canon, the literature syllabus and other teaching materials in the upper grades are much more eloquent than those in the lower grades.

Aspect research on the school canon of Lithuanian literature began in the twenty-first century. However, the school canon has only been studied in a fragmentary way: we did not have either a complete picture of the school canon of a particular period or a reconstruction of its historical development. Our research had an ambitious goal: to retrace how the school canon of Lithuanian literature was established and how it changed over the last hundred years. This is not only the first study of its kind in Lithuania, but also the only work of its kind (that we are aware of) in general.

For this study, we drew on a large corpus of sources: Lithuanian language and literature syllabi for upper grades, textbooks, readers, and collections of particular writers' works for school, works on literary theory and didactics, documentaries about writers commissioned by the Ministry of Education, publications relevant to the topic of the study in the literary scholarly, pedagogical, pupils', and cultural press, documents regulating teachers' work and methodological guidelines, reports of school inspectors, minutes of school curricula reviews, reviews of textbooks and readers, tasks from the school-leaving Lithuanian literature examination, pupils' essays, teachers' memoirs, and interviews with literary scholars and teachers.

The main turning points in the evolution of the school literary canon coincided with major political events: established in the First Republic of Lithuania (1918–1940), the school canon was restructured during the Soviet occupation (1940–1941, 1945–1990) and was revised again after the restoration of independence (1990). In line with these stages, we divided our study into three parts.

The school literary canon of the First Republic of Lithuania continued the narrative of the evolution of national literature established in the first histories of Lithuanian literature and was based on the ideology of the national movement. The value structure of the interwar school canon of Lithuanian literature was shaped by the model of (ethnolinguistic) national identity established by modern Lithuanian nationalism, a collective historical

narrative (according to which the Grand Duchy of Lithuania was the 'golden age' of the Lithuanian nation until the union with Poland), and a system of ethical and aesthetic values (with traditional Lithuanian peasant culture and folklore as its benchmark).

Despite the efforts of some literary scholars, the concept of a multilingual national literature did not take root in interwar school literary education. The authors of school syllabi and textbooks in the 1930s positioned writers who chose to write in Lithuanian in a German-, Polish-, and Russian-dominated linguistic culture at the core of the Lithuanian literary canon: Kristijonas Donelaitis, Antanas Baranauskas, Maironis, and Vincas Krėvė. The authors of interwar textbooks associated all four of these writers with the awakening of the Lithuanian nation. Although only Maironis was directly involved in the national movement, the textbook authors linked the biographical narrative and interpretation of the works of other major school classics to the preservation of the mother tongue and customs (Donelaitis, Maironis), resistance to enslavers (Baranauskas, Krėvė), and the glorification of the nation's past (Baranauskas, Maironis, and Krėvė).

The position of the aforementioned authors at the core of the school canon is due, among other things, to their contribution to the development of *literary language*. Donelaitis was the first to impart the status of a literary language to the hitherto domestically used Lithuanian, demonstrating convincingly that it could also be used for poetry. Baranauskas was presented to pupils as a poet who demonstrated the ability of the Lithuanian language to convey the beauty of nature as well as in *Pan Tadeusz* (1834), the literary masterpiece of the closest cultural rivals, the Poles. In his collection of poems *Pavasario balsai* [*The Voices of Spring*, 1895], Maironis achieved hitherto unprecedented plasticity of language. In his short stories and literary tales, Krėvė used abundantly and thus preserved the living dialect and folkloric tradition of the southern region of Lithuania, which was already beginning to disappear at that time.

The social criterion also played an important role in the selection of the school canon in the First Republic of Lithuania. Since only the peasantry had preserved the tradition of using the Lithuanian language for centuries, it was directly identified with the nation during the interwar period (the Polish-speaking Lithuanian nobility were considered outcasts of the nation). Interwar textbooks emphasised the peasant origins of the literary classics, the writers' efforts to defend the interests of the lowest (Lithuanian) social

strata and to condemn the foreign landlords who exploited them (Donelaitis), to exalt the spirituality (Krėvė) and piety (Baranauskas) of 'common rural people', and to preserve the traditional culture of Lithuanian peasants for future generations (Maironis).

After the Soviet occupation (1940), literary scholars who collaborated with the new political authorities postulated the creation of a counter-canon to the normative system of literary values of the previous 'bourgeois' period. Decanonisation was carried out by removing all school textbooks and readers published before the occupation, as well as the works of all writers who emigrated to the West from bookshops and libraries. Still, it would be a mistake to think that the new government dismantled the old canon to its foundations and created a new structure of inverted hierarchy. In fact, the Soviet upper-secondary literature syllabus merely *adapted* the school history of literature of the time of the First Republic of Lithuania to Marxist-Leninist doctrine. Although the Soviets rejected the ideology of modern nationalism that had shaped the interwar school canon, they retained some of the other criteria of canonical selection and interpretation, such as the (Marxist-modified) prioritisation of the lowest social groups, (depoliticised) nationalism, and (Soviet) patriotism.

Although our efforts to identify the authors of post-war school literature syllabi have not yielded results, we have no doubt that they were graduates of gymnasiums, teachers' seminaries, and the university of the First Republic of Lithuania. Without publicly declaring it, the authors of the Soviet-era upper-secondary literature syllabi drew inevitably on the tradition of selecting the school canon established during the Republic of Lithuania, especially in the post-war period, before the Soviet authorities had a chance to revise the Lithuanian cultural heritage along the lines of Marxist-Leninist doctrine. Even in the later syllabi of the upper grades – in the 1950s and the 1960s – the selection of literary works from the sixteenth to the nineteenth centuries differed little from the interwar period. The Soviet canon (not only in Lithuania, but also in Russia) could not radically abandon all the classical works of earlier epochs that did not conform to Marxist-Leninist doctrine, simply because there were no alternatives to them. Therefore, in assessing the literary heritage of the past, the authors of Soviet school syllabi and textbooks merely modified the previous hierarchy of canonical authors (Maironis, the poet of the national movement, was replaced at the core of the literary canon by his contemporary Žemaitė, who dealt with social problems in her short

stories) and adapted the biographies of the classics and the interpretation of their works to Marxist-Leninist doctrine (the Lutheran pastor Donelaitis remained the most important literary classic, but the religious and theological aspects of his biography and the interpretation of his work were completely omitted).

As during the interwar period, the Soviet school literary canon was heavily influenced by the worldview criterion. In the interwar school system, literary education served first and foremost to foster Lithuanian-ness (Lithuanian ethnic identity and loyalty to the nation state). During the Soviet era, literature lessons were supposed to inculcate in pupils a materialistic, communist worldview, loyalty to the big (the USSR) and small (the Lithuanian SSR) motherland, and instil hostility to the capitalist West. By introducing students to the same Lithuanian writers of the nineteenth and the early twentieth centuries as in the interwar period, the authors in the Soviet school syllabi and textbooks no longer emphasised the history of national consciousness, but rather the history of the liberation of the Lithuanian working class. Its creation was facilitated also by the proletarian writers who were newly integrated into the Soviet canon (Julius Janonis, Vytautas Montvila) and by the authors who wrote socialist realist works (Salomėja Nėris, Petras Cvirka, and others).

The school canons of the interwar and Soviet periods were characterised by aesthetic conservatism, and that was why modernist works could not find their way to the school syllabus until the end of the twentieth century. Modernism was prevented from entering the Soviet literary canon of the upper grades by Marxist-Leninist doctrine, which demanded that a literary work be comprehensible to the masses. Modernist art, which was not socially engaged and required specific reading skills, was considered by Soviet aesthetics to be 'bourgeois' art alien to the working class, and therefore unsuitable for pupils.

The antimodernist assumptions of the canon were also created by the concept of art as a reflection of social life, which was characteristic of Soviet aesthetics. It led to the institutionalised method of reading 'through literature' in Stalinist schools: pupils were encouraged to ignore the artistic expression of the work but to focus on the critique of society captured in the text. School literature syllabi and textbooks in the late Soviet era, especially in the 1970s and 1980s, attempted to restore the balance between the focus on the content of a work of literature and its artistic expression. However, even

after recognising the importance of aesthetic experience and artistic textual analysis in literary education, the criterion of 'correct' evaluation of social processes remained the most important in the selection of the school canon throughout the period of the Soviet occupation. It was not until the start of the liberation movement of Lithuania from the USSR in 1988–1989 that literary education in schools began to break free from Marxist-Leninist doctrine.

In the collective Lithuanian imagination, the Second Republic of Lithuania, proclaimed in 1990, became the successor of the first, inter-war Lithuanian Republic. This notion of tradition is vividly illustrated by the changes in the school literature syllabi in the 1990s, when almost all of the works from the 1930s returned to the upper-secondary school literature textbooks. Practical testing of these works in literature classes showed that Lithuanian society had changed over fifty years, and uncritical continuation of the canonical selection tradition of the First Republic of Lithuania was no longer possible. Substitutes for the national epic (such as Krėvė's literary tales) and social and rural prose (for example, Žemaitė's short stories), which had acquired a high degree of canonicity between the wars, did not stand the test of time.

Although Lithuanian studies at school in the 1990s declared a return to the interwar school tradition, the de-Sovietisation of literary education (as well as of society) was slow and advanced in several stages. Eventually, only two of the authors canonised during the Soviet era – Salomėja Nėris and Justinas Marcinkevičius – remained in the upper-secondary school literature syllabi of 2002 and 2011. Although the selection of their works for school changed radically and the interpretation of their biographies and works were completely 'cleansed' of Soviet interpretations, it is the canonical position of these authors that is still the most controversial in Lithuanian society today (mainly when it comes to the question of their memorialisation).

By the late twentieth and early twenty-first century, literary education was already free from the control of a single 'correct' worldview and historical narrative. This liberation was prompted by humanistic education, which, for the first time in the history of education in Lithuania, began to replace the classical paradigm of education aiming not to impart standardised knowledge (which automatically increases the cultural power of the canon), but to reveal the pupils' individual capabilities. In the first decade of the twenty-first century, the literature syllabus of the upper grades offered the teachers yet unseen freedom to choose the educational

content. Teachers did not radically revise the tradition of canonical selection in the lesson plans they developed: in their own way, each of them varied the system of normative literary values that emerged at the end of the twentieth century.

In both inter-war and Soviet-era lessons of literature, the perspective of reading a work of literature was imposed on pupils in advance: in the 1930s, pupils were encouraged to look for the manifestation of the spirit of the Lithuanian nation in a work of literature, while in the Soviet era, they were encouraged to look for a 'correct' reflection of the past or present life of society. It was not until the late twentieth and early twenty-first centuries that literature classes began to teach pupils foundational competences of close reading and text analysis without *a priori* guidelines for reading literature.

Some literary scholars and teachers saw this relative liberation of the school canon as a threat to the integrity of the nation and its historical narrative. In the early 2010s, they initiated a return to a strictly regulated list of required reading. Once again, the worldview became the dominant value of the reformed school literary canon: the designers of the new syllabus complemented the mission of fostering Lithuanian-ness assigned to literature in interwar schools by promoting citizenship.

Although the objectives of patriotism and loyalty to the state were also set for interwar literary education, the 2011 literature syllabus for the upper secondary school differs significantly from it in that it is based on the concept of a multilingual rather than an ethnolinguistic national literature. Accordingly, the subject of the historical narrative shaped by the school literary canon is no longer an ethnic nation, but the multiethnic society of historical Lithuania. Teachers criticised the principle of the syllabus design to broaden the concept of Lithuanian literature by increasing the number of *early* (from the sixteenth to the mid-nineteenth century) works in Latin and Polish. At the time, these changes were also a novelty in higher education: most teachers, even the young ones, had completed studies in Lithuanian philology based on an ethnolinguistic conception of literature, and therefore lacked the competence to teach the Latin literature of the Baroque and Renaissance in the Grand Duchy of Lithuania or the works by Polish-speaking Lithuanian authors of the nineteenth and twentieth centuries.

In the Second Republic of Lithuania, the history of Lithuanian (as well as world) literature is taught according to the evolution of cultural epochs, artistic trends, and currents. This created the precondition for the school can-

on to be enriched with a greater than ever abundance of modernist works in the late twentieth and early twenty-first century. However, modernist works are not, at least for the time being, at the core of the school canon. We would explain this by the still dominant worldview (national and civic) educational objectives in literary education in the upper grades, which are not addressed by the majority of modernist works.

Lithuania's Euro-integration in the twenty-first century created a favourable political and cultural environment for the expansion of the boundaries of national literature. However, strange as it may seem, the opening up to the multilingual heritage of historical Lithuania in the 2011 upper-secondary literature syllabus did not correlate with an openness to the world; on the contrary, the scope of the world literature course shrank. Although syllabus designers emphasised the links between Lithuanian literature and the Western tradition, they presented the main epochs and trends of Western art mainly through the works of writers of Lithuania. Thus, the expansion of the Lithuanian literature course to include foreign-language authors displaced some of the classics of world literature that had previously been taught at school. Paradoxically, the principled ethnocentric school of the interwar period and the school of the late twentieth century that followed it were the most open to the diversity of the world: the world literature course was the most extensive in the upper grades of that time.

Researchers on the literary canon are raising the question of how long a work has to remain on expert lists (e.g., in school syllabi) and on the book market before it can be called canonical. In other words, how many years a work has to be considered exemplary before we can justifiably classify it as canon. There is no definitive answer to this question, but some theorists consider the most important cultural function of the canon to be the transmission of a community's value system to *future generations*. Consequently, the normative system of literary values established by the canon would have to be internalised by at least two generations of a given society in order for it to fulfil the function of intergenerational communication. In the case of the school canon, a work must remain on the list of compulsory reading for at least sixty years before it can be called canonical.

Over the last century, only few works have remained uninterruptedly at the forefront of the Lithuanian literature syllabus and textbooks for the upper secondary school:

Kristijonas Donelaitis's narrative poem *Metai* [*The Seasons*] (written between 1760 and 1775, published in 1818),

Maironis's poetry collection *Pavasario balsai* [*Voices of Spring*, 1895),

Jonas Biliūnas's novella *Liūdna pasaka* [*A Sad Tale*, 1907].

If we expand this list with the works that have been in the school canon continuously since the Soviet reoccupation (1945), one more position would appear in this list:

Vincas Mykolaitis-Putinas's novel *Altorių šešėly* [*In the Shadow of Altars*, 1932–1933].

All of the works above have several semantic levels, can be associated with different contexts, and can therefore be reinterpreted in a changed political situation. The canonical position of Donelaitis, Maironis, Biliūnas, and Putinas is largely determined by their role as *pioneers* (of Lithuanian fiction, modern lyrical poetry, the psychological novella, the psychological intellectual novel).

For *Metai*, the central position in the school canon was created by its status of the first work of fiction in Lithuanian literature and the originality of the poem in the cultural context of its time. The authors of the textbooks sought to further reinforce the importance of this work for Lithuanian culture by giving it the title of a national epic (in interwar and contemporary schools) or by presenting it to pupils as a manifesto of social protest (during the Soviet period). These far-fetched assessments show that the didactic eighteenth-century poem, which is far removed from the social, cultural, and linguistic reality of twentieth-century Lithuania, would hardly survive in the core of the school canon without additional argumentation. Even greater challenges await *Metai* in the future schools of increasingly urbanised and secularised Lithuania.

The status of Maironis as the most important national poet does not require additional argumentation. Although the post-war resistance struggles have somewhat overshadowed the heroism of the epoch of the national movement in the collective memory of contemporary Lithuanian society, *Pavasario balsai* has not lost the position it occupied in the interwar school canon. Written in an emotional, sophisticated literary language, and easily comprehensible to an untrained reader, and representing a wide range of themes (patriotic, nature, love, religious poems), Maironis's lyrical poetry meets the aesthetic needs of pupils, the experiences of young people, and the ontological questions that arise in their minds today, just as they did a

hundred years ago. Apart from Soviet speculations about Maironis's disillusionment with the political system of the First Republic of Lithuania, the interpretation of *Pavasario balsai* in schools has remained practically unchanged over the last hundred years.

Unlike Donelaitis and Maironis, Biliūnas has never been a central figure in the school canon, as measured by the number of compulsory works in the syllabus, the number of lessons devoted to their study, and the assessment of the writer's importance to the literary tradition in school textbooks. Nevertheless, Biliūnas's short stories, which convey universal moral issues in a psychologically nuanced manner and are written in a laconic, suggestive artistic language, have maintained a consistently high degree of canonicity throughout the entire hundred-year period. We would suggest that the central place of *Liūdna pasaka* in the school canon is due to the historical theme that has been prioritised in upper-secondary school curricula for a century (the novella depicts the 1863–1864 uprising, which was interpreted in the light of Lithuanian national liberation from Tsarist Russia in the textbooks of the First and Second Republic of Lithuania and as peasants' struggle for social equality in the teaching materials of the Soviet-era).

Putinas's novel *Altorių šešėly* earned one of the central positions in the late Soviet (1956–1988) and contemporary upper-grade canon for its genre. It is difficult to imagine any national literary school canon without a *Bildungsroman* that responds to young people's psychology and self-awareness needs. Although the historical context of this novel (a critique of Lithuanian clericalism and petty bourgeoisie of the first half of the twentieth century) has lost its relevance today, the protagonist's search for his own vocation and the conflict between personal needs and social expectations is a universal topic. Admittedly, the abundance of historical realities, the slow pace of the narrative, and the uneven artistic quality of the novel (the critics justifiably describe the third part of the novel as the weakest) could be a precondition for the de-canonisation of this work in future schools, but only if another artistically worthy coming-of-age novel is found to replace it.

The long-standing school canon of Lithuanian literature is clearly male dominated. On the one hand, this is due to an objective circumstance: until the second half of the twentieth century, women in Lithuania were far less involved in literary activities than men. On the other hand, the noticeably lower canonisation of female writers may have been due to the social-ideological criteria that dominated the canon selection. With few exceptions,

Lithuanian women writers wrote more often about personal experiences and family relationships and were much less likely than male writers to choose such topics as love of homeland, political and social oppression, the drama of personality against the backdrop of historical upheavals, and the like. If we take a look at the works by women writers that made it into the school canon, we can see that it was ideological, patriotic, or social motives that allowed them to compete with male writers.

In terms of genres, the Lithuanian school canon remains very traditional. For example, in the last upper-secondary syllabus of 2011 that we analysed, we found that the only text of ego-documents in the compulsory reading list was a fragment of the memoirs of Vincas Kudirka, one of the leaders of the national movement, about the awakening of his national consciousness. It is obvious that this work was canonised not because of its artistic value (in terms of style, it is inferior to Kudirka's satires), but because of its theme, which corresponds to the axiological axis of the modern school canon. Baranauskas's diary of 1853–1856, which does not reflect on personal commitment to the nation and the state but captivately conveys a young man's search for the purpose of life, or the autobiography of Ieva Simonaitytė (*...O buvo taip* [...And It Was Like This], 1960), which reveals the experiences of a disabled child in an artistically impressive way, have not been included in the syllabi so far. In the period analysed (until 2018), there was not a single compulsory work in the genre of the essay in the upper-secondary school canon, although this genre flourished in Lithuanian literature in the late twentieth and the early twenty-first centuries.

The school canonisation of specific literary movements and genres is closely linked to the techniques of reading and analysing literature and to the requirements of the school-leaving examination. When the analysis of literary texts became one of the tasks of the final school-leaving examination in the late twentieth and early twenty-first centuries, it created the prerequisites for the school syllabi of the upper grades to be enriched with (post-) modernist lyrical poems and short stories of a more complex structure and artistic expression. After the changes in the upper-secondary school literature syllabi in the 2010s, the task of text interpretation disappeared from the school-leaving examination. Since then, the main task of the exam has once again become the essay, which requires students to reproduce their knowledge of the author's biography and the context of their work, as well as allows them to reproduce the textbooks interpretations in the examination.

The changes in the school-leaving examination correlated with the canonical selection of genres in the upper-secondary syllabi: classical works of epic poetry and realistic prose have regained their dominance since they are more suitable for the topics of examination essays, which are oriented towards social and ethical issues.

The continuity of the school canon in today's world is not ensured by its preservation, but by its constant renewal in response to the needs and challenges of modern society. As participants in the process of updating the Lithuanian language and literature syllabus for general education in 2022, we aimed to reduce the number of compulsory works and thus empower teachers to play a more active role in shaping the school canon. We hope to find out the results of these changes from the works of future canon researchers.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abraitytė, Laima 176, 406, 429
 Adamonienė, Anarsija 390
 Aistis, Jonas (Jonas Aleksandravičius)
     70, 79, 256, 363, 431, 435, 532
 Alekna, Viktoras 495
 Aleknavičius, Bernardas 501
 Aleknavičius, Kajetonas 525
 Aleksandravičius, Petras 342, 343
 Aliger, Margarita 282
 Alighieri, Dante 470
 Ambraška, Juozas 72
 Ambrazevičius, Juozas 36, 37, 45, 48, 52,
     79, 80, 82, 83, 86–89, 100, 110, 113, 123,
     126, 128, 139, 142, 145, 146, 148, 149,
     165, 179, 210, 416
 Andriušis, Pulgis 43
 Aputis, Juozas 198, 436, 530, 533
 Arminas-Trupinėlis, Petras 72
 Assmann, Aleida 16
 Aston, Robert J. 18, 472
 Auryla, Vincas 172–174, 186, 210, 211, 237,
     423
 Aušra, A. 203
 Avyžius, Jonas 295, 423, 425, 504, 526,
     528, 530, 532

 Balčikonis, Juozas 104
 Baliukonytė, Ona (Onė Baliukonė) 492,
     533
 Balkevičius, Jonas 357
 Baltakis, Algimantas 254, 292, 528, 530,
     533
 Baltrušaitis, Jurgis 525, 527, 529, 531
 Baltuonė, Andrius 487
 Baltušis, Juozas 197, 278, 290, 295, 423,
     425, 504, 526, 528, 529, 532
 Balys, Jonas 138
 Balzac, Honoré de 189, 444

 Baranauskas, Antanas 34, 50, 70, 77,
     79, 92, 102, 103, 105, 114–125, 129, 131,
     164, 204, 219, 221–224, 231, 235, 237,
     301–302, 394, 469, 480, 509, 512, 513,
     515, 522, 524, 525, 527, 529, 531
 Barcys, Jonas 367
 Baronas žr. Baranauskas, Antanas
 Basanavičius, Jonas 66, 72, 73, 76, 78, 92,
     94, 137, 143, 329, 524, 531
 Bauža, Aleksandras 378, 387
 Baužas žr. Bohusz, Franciszek Ksawery
 Beethoven, Ludwig van 272
 Belinskij, Visarion 189
 Bernotas, Albinas 254, 292, 533
 Bieliauskas, Alfonsas 528, 529
 Biliūnas, Jonas 71, 85, 91, 104, 140, 145,
     190, 205, 225, 227, 231, 239–247, 265,
     276, 283, 287, 294, 301, 302, 335, 338,
     341, 350, 373, 394, 405, 426, 427, 435,
     472, 508, 509, 515, 519, 520, 524, 525,
     527, 529, 531
 Binkis, Kazys 79, 92, 112, 198, 256, 281,
     302, 515, 526, 527, 529, 532
 Birutė, kunigaikštienė 59
 Biržiška, Mykolas 34–36, 46, 49, 50,
     55–58, 61–70, 72, 83, 86, 87, 105, 107,
     112–115, 120, 124, 125, 199, 216, 218, 219,
     445, 454, 461, 512
 Bitė žr. Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė
 Byron, George Gordon 189, 444
 Bložė, Vytautas 533
 Bogdanas, Konstantinas 321, 322
 Bohusz, Franciszek Ksawery 142, 143,
     524, 525
 Boruta, Kazys 281, 527, 529, 532
 Boskaitė, Violeta 321
 Bourdieu, Pierre 15
 Bradūnas, Kazys 532

- Bratkauskas, Balys 292
 Brazdžionis, Bernardas 79, 256, 363, 431, 435, 532
 Bražėnas, Petras 379
 Brecht, Bertolt 189
 Brensztejn, Michał 67–69
 Bretkūnas, Jonas 216, 218, 524–526, 528, 531
 Brežnev, Leonid 172, 181, 198, 367
 Brindza, Jonas 294
 Brodskij, Josif 442
 Bruzgelevičienė, Ramutė 397, 402
 Bubnys, Vytautas 530
 Bučas, Bernardas 359, 361
 Bučys, Algimantas 530
 Bukauskienė, Teresė 22, 31, 38
 Bukelienė, Elena 406, 416, 417, 423–425, 429–431, 433, 435, 437, 455, 491, 497, 498, 502, 503
 Būtėnas, Julius 165, 170, 171, 179, 180–183, 199, 201–204, 209, 213, 217, 221–223, 231, 234–236, 267, 280, 307, 309–311, 332, 335, 337–341, 345, 347
 Būtėnas, Petras 48

 Camus, Albert 444
 Celiešius, Petras 128, 132
 Cervantes, Miguel de 43, 470
 Chmielowski, Piotr 64
 Chruščiov, Nikita 168, 172, 202
 Churginas, Aleksys 526
 Coulby, David 439, 476
 Croce, Benedetto 37, 146
 Cvirka, Petras 79, 148, 174, 194, 196, 215, 228, 238, 254, 260, 265, 270, 277, 278, 283, 284, 293, 301, 302, 337, 341, 351, 372–396, 423, 425, 435, 507, 515, 526, 528, 529, 532

 Čaplikas, Julius 85
 Čenienė, Jovita 357
 Černyševskij, Nikolaj 199, 202
 Česnulevičiūtė, Petronėlė 265
 Čigriejus, Henrikas 533

 Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija 48, 111, 114, 122, 133, 134, 511
 Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 481
 Čižiūnas, Vaclovas 147

 Dabrilaitė, Ona 357
 Dailidienė, Vilija 196, 210
 Daugirdaitė, Solveiga 490, 495
 Dauguvietis, Borisas 526, 528, 530, 532
 Daujotytė, Viktorija 27, 210, 368, 411, 416–419, 423–425, 429–431, 433, 435, 437, 439, 455, 458, 460, 464, 465, 468, 475, 483, 486, 487, 491–493, 497, 498, 502, 503
 Daukantas, Simonas 66, 70, 76, 91, 93–100, 102, 104, 105, 113, 116, 118, 124, 134, 137, 219, 329, 467, 508, 512, 517, 524, 525, 527, 528, 531
 Daukša, Mikalojus 55, 60, 61, 71, 92, 216–218, 424, 453, 455, 458, 467, 469, 470, 524–526, 528, 531
 Daunys, Juozas 99
 Daunys, Vaidotas 372, 533
 Dausa, Algirdas 315
 Degutytė, Janina 292, 528, 530, 533
 Dėjus, T. 357
 Dienis, Jonas 303
 Dilytė, Dalia 475
 Dilytė-Čiurinskienė, Ona 463
 Dilthey, Wilhelm 37, 86
 Dirgėla, Petras 533
 Donelaitis, Kristijonas 34, 46, 50, 54, 71, 84, 91, 92, 103–114, 120, 124, 125, 129, 132, 143, 164, 204, 205, 218, 219, 223, 224, 231, 301–316, 318–322, 336, 341, 346, 347, 369, 373, 394, 395, 405, 406, 422, 445, 453, 465, 469, 472–478, 482, 485, 487, 490, 507–509, 512, 513, 519, 520, 524–526, 528, 531
 Dostojevskij, Fiodor 442
 Dovydaitis, Jonas 526, 528
 Dovydaitis, Juozapas S. 525
 Drąsutavičienė, Dalia 320
 Drazdauskas, Valys 164

Duonelaitis žr. Donelaitis, Kristijonas
Dvarionas, Balyš 356

Engels, Friedrich 309, 310
Erlickas, Juozas 533

Gabriūnas, Vytautas 243, 244
Gabrys-Paršaitis, Juozas 49, 111, 122, 511
Gaidys, Povilas 501
Gaigalaitė, Vita 449
Galaunė, Paulius 48
Galdikas, Adomas 59, 136
Galdikas, Valerijonas 287, 379
Galinis, Vytautas 175, 179, 181, 223, 251,
252, 256, 257, 261–264, 269, 271, 272,
274, 344, 348, 375, 376, 388, 415, 528,
530
Ganusauskienė, Audronė 468
Gaučys, Povilas 123
Gavelis, Ričardas 533
Geda, Sigitas 372, 436, 470, 505, 518, 533
Gediminas, kunigaikštis 218, 470, 518,
528
Gedvilas, Mečislovas 180
Gelažius, Rokas 27
Geniušas, Juozas 152
Gineitis, Leonas 221, 222, 231, 308–311,
313, 314, 318, 530
Gira, Liudas 72, 92, 148, 152, 169, 277,
283, 292, 363, 389, 423, 524, 526, 528,
529, 531
Girdzijauskas, Juozas 175, 368
Glemžaitė, Diana 532
Glinskis, Juozas 533
Goethe, Johann Wolfgang von 48, 189,
444
Golubkov, Vasilij 202, 206, 214
Gorbačio, Michail 158
Grajauskas, Gintaras 533
Granauskas, Romualdas 530, 533
Greimas, Algirdas Julius 419
Gricius, Augustinas 528, 530
Grigaitis, Mindaugas 414
Grinius, Jonas 36, 416

Grinkevičiūtė, Dalia 431, 532
Grušas, Juozas 528, 530, 532
Grybas, Vincas 98, 99
Grybas, Vladas 292, 526, 530, 532
Gudaitis 110, 111
Gudaitis-Guzevičius, Aleksandras 173,
197, 270, 277, 278, 284–286, 288, 289,
292, 301, 302, 333, 515, 526, 528, 529
Guillory, John 15, 17
Gulevičius, Vladimiras 370
Gurauskis, Juozas 525, 527
Gurvičius, Icikas 293
Heydebrand, Renate von 14, 15, 18
Hemingway, Ernest 189, 443
Herbačiauskas, Juozapas Albinas 525,
527
Herder, Johann Gottfried 47, 48, 52, 219
Hesiodas 106
Homeras 43, 108, 152
Husovianas, Mikalojus 531
Ibsen, Henrik 260
Iešmanta, Albinas 56, 64, 125, 134, 162,
164
Iešmantaitė, Agnė 449
Iešmantienė, Marija 56, 64, 125, 134
Inčiūra, Kazys 351
Ivanauskaitė, Jurga 533
Ivaškevičius, Marius 436, 466, 518, 533
Ivinskis, Laurynas 71, 72, 143, 524, 525,
527
Jablonskis, Jonas 54, 113, 182, 323, 334,
335
Jacevičiūtė-Jėčiūtė, Bronislava 359
Jackūnas, Žibartas 404
Jakštas, Adomas (tikr. Aleksandras
Dambrauskas) 77, 89, 102, 115, 120,
130, 132, 133, 136, 487, 524
Janonis, Julius 174, 190, 203–205, 225, 238–
240, 247–255, 276, 279, 280, 283, 301,
302, 324, 325, 335, 338, 395, 396, 424,
425, 507, 513, 515, 524, 525, 527, 529, 531

- Jasaitis, Juozas 339, 342, 377, 392
 Jašinskaitė, Birutė 210
 Jasiukaitis, Konstantinas 525, 527, 529
 Jasukaitytė, Vidmantė 351
 Jasutis, Aleksas 527, 529
 Jogaila, kunigaikštis 118, 217, 258
 Jokūbonis, Gediminas 296
 Jonynas, Antanas 292, 526, 530, 532
 Jonynas, Antanas A. 533
 Jovaišas, Albinas 440, 441, 444, 452–454, 457, 462, 475, 477
 Jovaras (tikr. Jonas Krikščiūnas) 525, 527, 529
 Judelevičius, Dovydas 375, 385
 Juknaitė, Vanda 533
 Jurčak, Aleksej 178
 Jurginis, Juozas 171, 215
 Jurgutienė, Aušra 26, 199, 208, 447, 486
 Jurkūnas, Vytautas 316–318, 348
 Juršėnas, Adolfas 194
 Juška, Antanas 49
 Juška, Jonas 49
 Juškaitis, Jonas 533
- Kafka, Franz 443, 444
 Kajokas, Donaldas 533
 Kalanavičius, Antanas 533
 Kalanta, Romas 198
 Kalinauskaitė, Danutė 533
 Kalnius, Alfonsas 335
 Kamantauskas, Viktoras 123
 Kanišauskaitė, Irena 418, 434, 438, 442, 448, 451, 482, 501, 503
 Kapsukas žr. Mickevičius-Kapsukas, Vincas
 Karosas, Algirdas 393
 Karpavičius, Mykolas Pranciškus 531
 Katiliškis, Marius 431, 532
 Katinienė, Bronė 161
 Kaubrys, Saulius 31
 Kavoliūnas 99
 Kėdainis, Juozas 385
 Kėkštas, Juozas (tikr. Adomavičius) 532
 Kernagis, Aleksandras 287
- Kęstutis, kunigaikštis 59
 Keturakis, Robertas 524
 Kirša, Faustas 72, 524, 527, 529, 532
 Kymantaitė-Čiurlionienė žr. Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija
 Kymantaitė, Kazimiera 287
 Klein, Daniel 441, 526, 528
 Klementas, Antanas 524, 525, 527
 Klimas, Petras 99, 122, 533
 Klimavičius, Kazimieras 218
 Kliuvienė, Genovaitė 433
 Klova, Boleslovas 328
 Klumbys, Valdemaras 26
 Kmita, Rimantas 498, 502
 Kojałavičius žr. Wijuk Kojałowicz, Wojciech
 Korsakaitė, Ingrida 316
 Korsakas, Kostas 148, 163, 165, 171, 180, 254, 258, 259, 266, 268, 269, 271, 277, 283, 292, 303–306, 322, 329–331, 335, 343, 353–355, 357, 373, 423, 461, 526, 527, 530
 Korte, Hermann 16, 23
 Kosmodemjanskaja, Zoja 282
 Kossu-Aleksandravičius žr. Aistis, Jonas
 Kostkevičiūtė, Irena 169, 170, 268, 273
 Kozlovijus, Paulius 465
 Krasauskas, Stasys 297
 Kraszewski, Józef Ignacy 62, 63, 65, 121
 Krėvė, Vincas (tikr. Mickevičius) 49, 50, 79, 84, 85, 91, 92, 103, 104, 118, 134–142, 145, 148, 149, 168, 190, 191, 193, 203, 215, 255, 257–265, 275, 396, 301, 302, 394, 405, 435, 469, 471, 473, 474, 483–490, 507–509, 512, 513, 516, 517, 524, 527, 529, 531
 Krivickas, Bronius 413, 429, 518, 532
 Krupavičius, Mykolas 31
 Krupskaja, Nadežda 195
 Kruševičiūtė, Aldona 481
 Kubilius, Vytautas 175, 273, 363, 368, 423, 430, 431, 447, 528, 530
 Kučinskienė, Aistė 23, 26

- Kudirka, Vincas 66, 72, 77, 90, 92–94,
111, 113, 144, 225, 227, 302, 385, 469, 515,
522, 524, 525, 527, 529, 531
- Kudriašov, Nikolaj 195
- Kukulas, Valdemaras 533
- Kulbak, Moišė 442
- Kulvietis, Abraomas 56, 531
- Kunčinas, Jurgis 436, 472, 508, 518, 533
- Kuolys, Darius 400, 404, 406, 412, 413,
442, 453, 457, 475, 478
- Kuzmickis, Zigmās 34, 39–41, 44, 45, 52,
59–61, 64–66, 79–81, 83, 85, 94, 102,
106–108, 112, 115, 117–121, 123, 125, 128,
130–135, 138–142, 144, 149, 240, 245,
304, 309, 323, 461, 475
- Kuzminskis, Jonas 291
- Kvietkauskas, Mindaugas 412, 413, 443
- Kymantaitė, Kazimiera 287
- Landsbergis, Algirdas 532
- Lankauskas, Romualdas 197, 530, 532
- Lankutis, Jonas 258–261, 273, 528, 530
- Laucė, Jonas 335, 336
- Laucevičius-Vargšas, Bronius 525, 527
- Laurynaitis, V. 161
- Lazdynų Pelėda (tikr. Sofija
Pšibiliauskienė ir Marija
Lastauskienė) 84, 91, 144, 164, 215,
225, 256, 323, 524, 525, 527, 529, 531
- Lazėnas, Linas 237
- Lebedys, Jurgis 165, 169, 307, 458, 462,
530
- Lenin, Vladimir 159, 199, 200, 207, 213,
266, 274, 281, 300, 324, 330, 352–354,
364, 513
- Lessing, Gotthold Ephraim 48
- Levina, Jūratė 428
- Lindė-Dobilas, Julijonas 37, 525, 527
- Lisenkaitė, Liudvika 288, 366
- Liūnė Sutema (tikr. Zinaida Nagytė-
Katiliškienė) 532
- Lukšaitė, Ingė 460
- Lukšienė, Meilė 169, 170, 218, 242, 398,
404
- Maceikienė, Salomėja 213, 267, 280
- Maceina, Antanas 82, 83, 399
- Mačernis, Vytautas 283, 532
- Macevičius, Juozas 526, 532
- Mačianskaitė, Loreta 433
- Mačiulis, Dangiras 26, 73, 82
- Maciūnas, Vincas 115
- Mackus, Algimantas 532
- Mačys-Kėkštas, Jonas 190, 524, 525, 527,
529
- Maeterlinck, Maurice 43
- Maginskas, Aleksas 526, 527
- Maironis (tikr. Jonas Mačiulis) 36, 48,
55, 77, 79, 92, 94, 103, 104, 106, 107,
111–114, 117, 119, 124–135, 137, 145, 152,
161, 164, 195, 204, 205, 225, 228–238,
248, 301, 302, 309, 329, 335, 338, 394,
396, 435, 469, 471, 473, 477–483, 485,
490, 507, 508, 511–517, 519, 520, 524,
525, 527, 529, 531
- Majakovskij, Vladimir 281
- Makačinas, Teisutis 296
- Makūnaitė, Albina 358, 359
- Maldonis, Alfonsas 254, 292, 528, 530,
533
- Malygin, Aleksandr 246, 247
- Mann, Thomas 443
- Marčėnas, Aidas 436–438, 472, 533
- Marcinkevičius, Jonas 526, 527, 529
- Marcinkevičius, Justinas 174, 254, 292,
295–299, 302, 313, 314, 322, 405, 426,
436, 469, 473, 474, 477, 496–505, 507,
515, 516, 518, 528, 530, 533
- Marcinkienė, Alfreda 361
- Mareckaitė, Gražina 237, 344
- Marija Magdaliėtė 492
- Marksas žr. Marx, Karl
- Martinaitis, Marcelijus 198, 292, 372,
436, 470, 477, 481, 499, 505, 518, 530,
533
- Martišiūtė-Linartienė, Aušra 443, 486
- Marx, Karl 199, 215, 250, 252, 331
- Masiliūnas, Kazimieras 73–75, 146
- Masiulis, Pranas 388

- Matulaitienė, Stasė 38
 Matulaitis, Stasys 525
 Mazalaitė, Nelė 532
 Maželis, Vytautas 434
 Mažvydas, Martynas 55, 56, 60, 216–218, 322, 422, 453, 455, 458, 465, 467, 469, 470, 500, 502, 524–526, 528, 531
 Melnikaitė, Marytė 213
 Melnikas, Icikas 123
 Meras, Icchokas 529, 532
 Mickevičius-Kapsukas, Vincas 154, 215, 239, 240, 252, 255, 256, 277, 285, 286, 321, 395, 513, 525, 527, 529
 Mickienė, Aldona 377
 Mickiewicz, Adam (Adomas Mickevičius) 34, 50, 57, 62–71, 83, 104, 105, 115, 119–121, 143, 146, 189, 190, 219–221, 440, 442, 444–452, 461, 462, 467, 469, 470, 480, 524, 525, 531
 Mičiulytė, L. 213, 267, 280
 Mieželaitis, Eduardas 195, 262, 278, 284, 295, 299–301, 313, 322, 423, 425, 504, 515, 526, 528, 529, 532
 Mikalajūnas, Marius 27, 418, 440, 500
 Mikalauskas, Henrikas 288
 Mikelinskas, Jonas 167, 197, 203, 337, 530, 532
 Mikėnas, Juozas 392, 393
 Mikutaitis, Petras 162, 164
 Miliauskaitė, Nijolė 533
 Miliūnas, Viktoras 350
 Mielcke, Christian Gottlieb (Kristijonas Gotlybas Milkus) 441
 Miłosz, Czesław 440, 442, 444, 470, 472, 518, 533
 Miłosz, Oscar (Oskaras Milašius) 442
 Milton, John 43
 Miškinis, Antanas 363, 430, 435, 532
 Miškinis, Motiejus 34, 44, 45, 60, 61, 70, 72, 73, 79, 83, 95–97, 100–102, 106–110, 112, 113, 119–122, 124, 142, 144, 145, 149, 165, 416, 475
 Mykolaitis-Putinas, Vincas 35, 36, 51, 72, 79, 80, 85, 103, 104, 128, 129, 133, 137–140, 142, 144, 149, 169, 215, 220, 223, 256, 257, 265–275, 277, 284, 301, 302, 304–306, 309, 335, 373, 395, 405, 435, 471–474, 508, 513, 519–521, 524, 526, 527, 529, 531
 Mykolas Lietuvis 218, 526, 528
 Molière 189
 Molotov, Viačeslav 324
 Montvila, Vytautas 196, 254, 277–282, 284, 292, 301, 302, 363, 389, 395, 423, 425, 515, 526, 527, 529, 532
 Mozūriūnas, Vladas 526, 530, 532
 Mušinskas, Danielius 533
 Naborowski, Daniel 463, 465, 531
 Nagys, Henrikas 532
 Narbutas, Sigitas 455–460
 Nastopka, Kęstutis 175, 372, 410, 499
 Naudžiūnienė, Akvilė 178
 Naujalis, Juozas 237
 Naujokaitis, Audrius 429
 Naujokaitis, Pranas 304
 Nėris, Salomėja (tikr. Bačinskaitė-Bučienė) 79, 148, 168, 195, 196, 215, 228, 238, 254, 265, 274, 277, 278, 282–284, 292, 296, 302, 303, 313, 314, 337, 351–372, 374, 389, 392–396, 405, 423, 424, 426, 435, 469, 473, 477, 490–496, 504, 507, 515, 516, 518, 521, 526, 528, 529, 532
 Nesselmann, Georg H. F. 306
 Nezabitauskis-Zabitis, Kiprijonas Juozapas 525
 Niunka, Vladas 307, 330
 Nyka-Niliūnas, Alfonsas 128, 141, 532
 Noreikaitė-Kučėnas, Dalia 326, 345
 Norkevičienė, Regina 22, 23, 165, 177, 181, 183, 194–196, 198, 210–212, 272, 319, 417, 418, 445, 455, 468, 471
 Norkus, Jonas 39, 53, 123
 Olševskis, Mykolas 218
 Orentaitė, Birutė 342

- Ostermeyer, Gottfried (Gotfrydas Ostermejeris) 441
- Ostrauskas, Kostas 532
- Pabarčienė, Reda 444, 487
- Pacas, Mykolas Kazimieras 463, 531
- Padegimas, Gytis 351
- Pajedaitė, Ona 170
- Pakalniškis, Ričardas 254, 298, 299, 497
- Palčinskaitė, Violeta 292
- Paleckis, Justas 148, 286, 324, 326, 327, 335
- Palemonas, kunigaikštis 59
- Paltarokas, Kazimieras 85
- Paraščiakas, Antanas 247
- Parulskis, Sigitas 438, 533
- Patackas, Gintaras 533
- Patiejūnienė, Eglė 459
- Paukštė, Vytautas 501
- Paukštelis, Juozas 527, 529
- Peluritytė-Tikuišienė, Audinga 499
- Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė 164, 323, 326, 336, 527, 529, 531
- Petkevičius, Vytautas 530
- Petrauskas, S. 97
- Petrulis, Juozas 118
- Pietaris, Vincas 91, 94, 100–103, 130, 132, 137, 188, 394, 516, 517, 524, 531
- Platelis, Kornelijus 533
- Pocius, Algirdas 197, 530, 532
- Pociūtė-Abukevičienė, Dainora 456
- Poška, Dionizas 132, 204, 219, 465, 467, 524–526, 528, 531
- Požela, Karolis 287
- Pranskus-Žalionis, Bronius 228, 327, 329, 526, 528, 530
- Preikšas, Kazys 154, 162, 163
- Przykowski, Samuel 463, 465, 531
- Puipa, Algimantas 295
- Pumpurs, Andrejs 137, 138
- Puodžiūnas, Antanas 245
- Puškin, Aleksandr 260, 313
- Putinaitė, Nerija 320–322
- Putinas žr. Mykolaitis-Putinas, Vincas
- Putvinskis, Vladas 325
- Rabačiauskaitė, Aurelija 170, 268
- Rabelais, François 470
- Radauskas, Henrikas 256, 363, 431–435, 470, 473, 505, 507, 508, 515, 518, 532
- Radvanas, Jonas (Ioannes Radvanus) 453, 456–461, 466, 467, 469, 470, 508, 518, 531
- Radvila Našlaitėlis, Mikalojus Kristupas 463, 531
- Radvila Rudasis, Mikalojus 456, 459
- Radvilavičiūtė, Giedra 533
- Radzevičius, Bronius 530, 533
- Rajeckas, Vladas 200
- Rakauskas, Romualdas 497
- Ramonas, Antanas 533
- Rapolionis, Stanislovas 56
- Raščiuvienė, Irena 280, 288
- Raudonis, Antanas 97, 98
- Razmantienė, Audronė 436
- Razumnyj, Aleksandr 287
- Regratis, Artūras (tikr. Kazys Šlaitas) 526, 527, 529
- Reimeris, Vacys 526
- Rekašius, Vladas 525, 527
- Rėza, Liudvikas (Martin Ludwig Rhesa) 47, 50, 72, 107, 108, 112, 143, 309, 524, 526, 528, 531
- Rilke, Rainer Maria 443
- Rimkevičius, Vytautas 528, 530
- Riškus, Jonas 175, 179, 181, 209, 223, 234, 311–316, 318, 319
- Rotundas, Augustinas 56
- Rudzinskas, Juozas 258
- Ruhig, Philipp (Pilypas Ruigys) 441
- Ruseckienė, Liuda 185, 186, 210, 237, 253, 418
- Safronovas, Vasilijus 321
- Saint-Exupéry, Antoine de 189
- Saja, Kazys 528, 530, 533
- Sakalauskas-Vanagėlis, Ksaveras 71
- Salienė, Vilija 22, 410, 506
- Salys, Antanas 79, 113
- Sapiega, Kazimieras Leonas 531

- Sarbievijus, Motiejus Kazimieras 65,
441, 442, 453, 456, 460–467, 470, 508,
531
- Sasnauskas, Česlovas 237
- Satkauskytė, Dalia 433
- Sauka, Donatas 169, 362, 372, 406, 483
- Sauka, Leonardas 468
- Savickaitė, Eufemija 211, 377, 380, 384
- Savickis, Jurgis 92, 141, 256, 431, 434,
470, 472, 507, 508, 515, 518, 527, 529, 532
- Schiller, Friedrich 189
- Schleicher, August 113, 307
- Serapinas, Rapolas 147
- Sezemanas, Vosylius 147
- Shakespeare, William 101, 189, 260, 444
- Simonaitytė, Ieva 72, 79, 92, 148, 149,
196, 278, 290, 302, 395, 513, 521, 522,
524, 526, 528, 529, 532
- Sirutavičius, Vladas 188
- Sirvydas, Konstantinas 55, 60–62, 55, 62,
216, 218, 441, 463, 464, 467, 524–526,
528, 531
- Syrokomla, Władysław (tikr. Ludwik
Władysław Franciszek Kondratowicz)
62, 63, 65
- Skirutytė, Aldona 344, 345
- Skrupskelienė, Alina 36, 45, 110, 123, 126,
128, 139
- Skvarnavičius, Gediminas 315
- Slavinskaitė, Irena 238
- Slezkin, Jurij 187
- Sluckis, Mykolas 197, 295, 526, 528, 530,
532
- Smetona, Antanas 73, 77, 79, 89, 213, 524
- Sniečkus, Antanas 160, 191, 325, 330, 331,
334, 335, 378, 380
- Solovjov, Vladimir 35
- Speičytė, Brigita 440, 447, 480
- Sruoga, Balys 72, 133, 169, 193, 198, 215,
233, 255, 256, 301, 435, 471, 473, 524,
525, 527, 529, 531
- Stalin, Josif 159, 168, 202, 213, 214, 227,
234, 266, 274, 283, 289, 292, 324, 334,
352, 363, 374, 376
- Stanevičius, Simonas 132, 204, 219, 467,
524–526, 528, 531
- Strazdas, Antanas 70, 92, 104, 152, 205,
219, 524, 525, 527, 528, 531
- Strielkūnas, Jonas 198, 530, 533
- Subačius, Paulius V. 26, 483
- Sūdžius, Petras 94, 96
- Svarauskas, Artūras 85
- Sverdiolas, Arūnas 83
- Szyborska, Wisława (Vislava
Śymborska) 442
- Šalčiūtė, Aleksandra 181
- Šalkauskis, Stasys 38, 64, 65, 82, 83, 399
- Šaltenis, Rapolas 151
- Šaltenis, Saulius 533
- Šarmaitis, Romas 226, 227, 242
- Šatrijos Ragana (tikr. Marija
Pečkauskaitė) 84, 152, 188, 225, 226,
323, 394, 435, 521, 524, 527, 529, 531
- Šeina, Viktorija 23, 26
- Šeinius, Ignas (tikr. Jurkūnas) 72, 152,
256, 270, 431, 524, 527, 529, 531
- Šemerys, Salys 30, 281, 532
- Šepkus, Lionginas 175, 179, 181, 182, 196,
204–206, 209, 251, 275, 276, 279–280,
282, 283, 286, 287, 289, 291–294, 296,
297, 299, 300, 344, 348, 358, 363, 364,
366–369, 376, 379–386, 388–392
- Šervenikaitė, Nijolė 419, 503
- Šilbajoris, Rimvydas 487
- Šilinis, Rimtautas 273
- Šilionka, Algirdas 463
- Šimborska žr. Szyborska, Wisława
- Šimkus, Jonas 148, 526, 527, 530
- Šimkus, Vladas 254, 292, 533
- Širvydas žr. Sirvydas, Konstantinas
- Širvys, Paulius 530, 532
- Škėma, Antanas 431–435, 470, 472, 473,
505, 507, 508, 518, 532
- Šliauteris, Pranas 99
- Šliūpas, Jonas 48, 55, 56, 97, 114, 190, 511,
524
- Šolochov, Michail 286

Švedienė, Aldona 288

Šveistrys, Antanas 99

Taine, Hyppolyte 37

Tamošaitis, Izidorius 74

Tamošaitis, Regimantas 418, 460, 476,
477, 488, 497

Tarabilda, Petras 324

Tatarė, Antanas 71, 72, 525

Thomson, James 106

Tilvytis, Teofilis 167, 277, 278, 281, 283,
284, 288–290, 292, 296, 301, 302, 363,
423, 515, 526, 528, 529, 532

Timofejev, Leonid 209

Tysliava, Juozas 281

Toleikytė, Nijolė 22, 23, 26, 410, 506

Trakšėlys, Kęstutis 400

Tumas-Vaižgantas, Juozas 34, 35, 77, 79,
84, 85, 91–93, 102, 110, 115, 117, 121–123,
127, 129, 133, 136, 137, 152, 182, 183, 191,
204, 221, 233, 256, 301, 302, 329, 337,
435, 436, 469, 471, 473, 487, 508, 509,
513, 516, 517, 524, 525, 527, 529, 531

Tupikienė, Laima 398

Tūtlytė, Rita 418, 430, 493, 497

Ulčinaitė, Eugenija 440, 441, 453, 460,
465, 466

Umbrasas, Kazys 175, 179, 181, 209, 234–
236, 251, 341, 344–349, 415

Unger, Rudolf 88

Urbonas VIII, popiežius 460

Uzdila, Juozas 210, 264

Vabalas-Gudaitis, Jonas 38, 39

Vanagėlis žr. Sakalauskas-Vanagėlis,
Ksaveras

Vaičaitis, Pranas 71, 92, 94, 144, 198, 225,
301, 524, 525, 527, 529, 531

Vaicekauskas, Julius 485

Vaičiulaitis, Antanas 36, 45, 110, 123, 126,
128, 129, 139, 256, 416, 431, 435, 532

Vaičiūnaitė, Judita 198, 292, 372, 436,
470, 472, 505, 518, 530, 533

Vaičiūnas, Petras 524, 526, 527, 529, 532

Vaitiekūnienė, Aldona 416

Vaižgantas žr. Tumas-Vaižgantas, Juozas

Valančius, Motiejus 70, 76, 77, 84, 91, 92,
100, 105, 116, 130, 152, 164, 203, 219, 325,
394, 512, 516, 524, 525, 527, 529, 531

Valčiukienė, Erika 27

Valiūnas, Silvestras 71, 524, 525

Valsiūnienė, Valerija 292, 526, 528

Vanagaitė, Gitana 23, 436

Vancevičius, Henrikas 351

Varnas, Adomas 76, 78, 90, 91, 95, 116,
126

Vasiliauskas, Saulius 26

Vasiliauskienė, A. 264

Venclova, Antanas 148, 149, 165, 222, 223,
229, 231, 271, 277, 278, 283, 284, 292,
302, 351, 353, 355, 363, 377, 383, 388, 515,
526, 528, 529, 532

Venclova, Tomas 533

Vengris, Antanas 304, 333, 334

Verba, Robertas 344

Vergilijus 456

Vienožindys, Antanas 92, 105, 235, 524,
525, 527, 529, 531

Vienuolis, Antanas (tikr. Žukauskas)

79, 84, 85, 91, 123, 124, 145, 152, 194,
215, 265, 270, 277, 278, 284, 287, 290,
292–295, 301, 302, 341, 373, 426–428,
471, 472, 489, 508, 509, 515, 516, 524,
525, 527, 529, 531

Vildžiūnas, Jonas 350

Vildžiūnas, Vladas 360, 370

Vileišis, Petras 77, 89, 524

Vilentas, Baltramiejus 525

Vilimaitė, Bitė 533

Viliūnas, Giedrius 32, 47, 49, 408, 418,
427, 455, 497

Viliūnienė, Liuda 365

Vingrys, Antanas 245

Višinskis, Povilas 338, 344

Vištelis-Višteliauskas, Andrius Jonas 524

Vydūnas (tikr. Vilhelmas Storosta) 85,
144, 152, 188, 394, 524, 526, 529, 531

Vytautas, kunigaikštis 59, 66, 460

Volanas, Andrius 531

Voldemaras, Augustinas 136

Zabitis žr. Nezabitauskis-Zabitis,

Kiprijonas Juozapas

Zaborskaitė, Vanda 169, 170, 174, 175,

185, 208, 211, 236, 237, 253, 273, 279, 318,

367, 368, 404, 405, 417, 420, 424, 446,

471, 487, 498, 499, 502, 528, 530

Zabotka, Antanas 349, 388

Zajančkauskas, Vincas 56, 59, 64, 102,

110, 115, 117, 125, 129, 130

Zajda, Joseph I. 158

Zalatorius, Albertas 348, 483, 487–489,
530

Zikaras, Juozas 94

Zinkevičius, Zigmas 60

Zulonas, Kazimieras 245

Zurba, Algimantas 194

Ždanov, Andrej 192, 206, 207

Žemaitė (tikr. Julija Benuševičiūtė-
Žymantienė) 84, 91, 92, 132, 139, 140,
190, 194, 203, 205, 221, 225, 227, 228,

231, 238, 239, 242, 260, 263, 265, 276,

283, 287, 301–303, 323–351, 369, 373,

385, 395, 426–428, 436, 437, 471, 472,

489, 508, 509, 513, 514, 516, 521, 524,

525, 527, 529, 531

Žentelytė, Audronė 420, 445–447, 452,
454, 478

Žėkaitė, Janina 362, 365

Žilinskaitė, Vytautė 268

Žilius, Vaclovas 251

Žirgulys, Aleksandras 270

Žiugžda, Juozas 171

Žmuida, Eugenijus 437

Žukas, Saulius 27, 410, 419, 448, 451, 459,
477

Žukauskas, Albinas 198, 461, 530, 533

Žukauskas, Silvestras 325

Žukauskas-Vienuoelis žr. Vienuolis,
Antanas

Žuklijienė, Zina 469

Walzel, Oscar 36, 88, 146

Wijuk Kojalowicz, Wojciech (Albertas
Kojalavičius-Vijūkas) 441, 463

Winko, Simone 14